

HERODOTOS

HISTORIA-TEOS

WERNER SÖDERSTRÖM
OSAKEYHTIÖ

HERODOTOS

HERODOTOKSEN

HISTORIA-TEOS

KREIKANKIELESTÄ SUOMENTANUT

EDV. REIN

I JA II KIRJA

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

JYVÄSKYLÄSSÄ, 1907
K. J. GUMMERUS OSAKEYHTIÖN KIRJAPAINOSSA

ENSIMÄINEN KIRJA.

Halikarnassolainen Herodotos tarjoaa tässä esityksen tutkimuksistaan, jotteivät ihmisten toimet aikojen kuluessa hälvenisi, eivätkä ne suuret ja ihmeelliset teot, joita osaksi helleenit, osaksi barbarit, ovat suorittaneet, jäisi maineettomiksi, ja ennen kaikkea, jotta selviäisi, mistä syystä he ovat joutuneet sotiin toistensa kanssa.

---

1. Persialaisten historiantuntijat väittävät, että foinikialaiset ovat antaneet ensi aiheen eripuraisuuteen. Nämä olivat nimittäin tulleet niinkutsutusta Punaisesta merestä meidän meren luo ja asettuneet siihen maahan, jossa vielä nytkin asuvat, sekä kohta antautuneet pitkiin merimatkoihin. Niinpä he, kuljettaen mukanaan egyptiläisiä ja assyrialaisia tavaroita, saapuivat muun muassa myös Argokseen. Tämä Argos oli siihen aikaan kaikissa kohdin edellä muita paikkoja siinä maassa, jota nyt kutsutaan Hellaaksi. Mainittuun Argokseen olivat siis muka foinikialaiset saapuneet ja panneet näytteille tavaransa. Neljäntenä tai viidentenä päivänä siitä, kun olivat saapuneet, ja heillä oli melkein kaikki loppuun myytynä, oli meren luo tullut useiden muiden naisten muassa myös kuninkaan tytär. Ja oli hänen nimensä, niinkuin myös helleenit sanovat, Io, Inakhoksen tytär. Kun naiset parhaillaan seisoivat laivan peräkeulan tykönä ja ostivat tavaroista niitä, joita heidän eniten teki mieli, niin foi-

nikialaiset kehoittivat toisiaan karkaamaan heidän kimppuunsa. Useimmat naisista pääsivät pakoon, mutta Io joutui muiden kera ryöstetyksi. Foinikialaiset viskasivat hänet laivaan ja lähtivät purjehtimaan Egyptiä kohden.

2. Sillä tavoin persialaiset kertovat Ion saapuneen Egyptiin, eivätkä niinkuin helleenit, ja he sanovat tämän tapauksen olleen ensi alkuna loukkauksiin. Mutta tämän jälkeen he väittävät muutamien helleenien (mitään nimeä he eivät saata mainita) suunnanneen kulkunsa Foinikian Tyrokseen ja ryöstäneen kuninkaantyttären Europan. Nämä lienevät kaiketi olleet kreetalaisia. Siihen saakka siis molemmat olivat maksaneet toisilleen samalla mitalla, mutta sittemmin olivat helleenit muka syypäät toiseen loukkaukseen. He olivat näet sotalaivalla purjehtineet kolkhilaiseen Aiaan sekä Fasis-virralle, ja muut tehtävänsä suoritettuaan ryöstäneet kuninkaantyttären Medeian. Sitten oli kolkhilaisten kuningas lähettänyt kuuluttajan Hellaaseen pyytämään hyvitystä ryöstöstä ja vaatimaan pois tytärtä. Mutta helleenit vastasivat, etteivät nekään olleet heille antaneet hyvitystä argolaisen Ion ryöstöstä; niinpä eivät he itsekään aio noille semmoista antaa. Edelleen he kertovat, että toisessa miespolvessa tämän jälkeen Priamoksen poika Alexandros sen kuultuaan oli tahtonut ryöstämällä saada vaimon Hellaasta, varmasti vakuutettuna siitä, ettei tulisi antamaan hyvitystä, sillä eiväthän nuo toisetkaan sitä antaneet. Kun hän nyt sitten oli ryöstänyt Helenan, niin helleenit päättivät ensiksi lähettämällä sanansaattajia vaatia pois Helenaa ja pyytää hyvitystä ryöstöstä. Mutta heidän tätä pyyntöä esittäessään vetivät muka toiset esille Medeian ryöstön ja huomauttivat siitä, kuinka helleenit tahtoivat muilta saada hyvitystä, vaikkei-

vät itse olleet sitä antaneet eivätkä vaadittaessa olleet Medeiaa luovuttaneet.

4. Siihen saakka oli siis ollut vain molemminpuolisia ryöstöjä, mutta tästä puolen olivat helleenit suuressa määrin tehneet itsensä syypäiksi loukkauksiin. He näet olivat ennemmin alkaneet tehdä sotaretkiä Aasiaan kuin aasialaiset Europpaan. Nytpä persialaiset sanovat pitävänsä naisten ryöstöä vääränä tekona, mutta sulana mielettömyytenä puuhata kostoa, sittenkuin ne kerran on ryöstetty; järkeväksi sitä vastoin he katsovat olla ensinkään välittämättä ryöstetyistä naisista, sillä onhan ilmeistä, ettei heitä ryöstettäisi, elleivät itse sitä tahtoisi. Niinpä persialaiset sanovat, että Aasian puoleiset eivät ole pitäneet mitään lukua ryöstetyistä naisistaan, mutta että helleenit, lakedaimonilaisen naisen vuoksi, ovat koonneet suuren sotajoukon ja sitten tulleet Aasiaan ja kukistaneet Priamoksen vallan. Siitä perin he sanovat pitäneensä helleenejä vihollisinaan. Persialaiset näet omistavat itselleen Aasian ja siinä asuvat kansat, mutta katsovat Europan ja helleenien olevan heistä erillään.

5. Näin persialaiset kertovat tapahtuneen, ja Ilionin valloituksessa he näkevät alkusyyn vihollisuuteensa helleenejä kohtaan. Mutta Ion suhteen poikkeavat foinikialaiset persialaisista seuraavassa kohden. He näet eivät sano ryöstämällä vieneensä häntä Egyptiin, vaan väittävät, että hän Argoksessa muka oli pitänyt yhteyttä laivan isännän kanssa ja huomattuaan olevansa raskas häveten vanhempiaan vapaaehtoisesti purjehtinut pois foinikialaisten matkassa, jottei asia tulisi ilmi.

Näin puolestaan persialaiset ja foinikialaiset kertovat. Minä taas en näitten seikkojen suhteen lähde väittämään, oliko asia näin vai mahdollisesti jollain muulla tavoin; tahdon vain mainita hänet, jonka itse tiedän

ensiksi alottaneen vääriä tekoja helleenejä kohtaan, ja sitten mennä kertomuksessani eteenpäin, yhtäläisesti käsitellen ihmisten pieniä ja suuria asuinpaikkoja. Sillä monet niistä, jotka muinoin olivat suuria, ovat nyt pienet, ja toiset, jotka minun aikanani ovat suuria, olivat ennen pienet. Koska siis ymmärrän, että inhimillinen onni ei mitenkään ole pysyväinen, tahdon yhtäläisesti käsitellä molempia.

6. Kroisos oli suvultaan lyydialainen ja Alyatteen poika. Hän oli niiden kansojen hallitsija, jotka asuivat tällä puolen Halysta, mikä joki virtaa etelästä syyrialaisten ja paflagonilaisten alueiden välitse pohjoiseen ilmansuuntaan ja laskee niinkutsuttuun Pontos Euxeinokseen. Tämä Kroisos oli, mikäli me tiedämme, ensimäinen barbari, joka pakoitti muutamia helleenejä suorittamaan veroa, ja teki toiset ystäviksensä. Valtansa alle hän saattoi Aasiassa asuvat ioonilaiset, aiolilaiset ja doorilaiset, ystävikseen hän teki lakedaimonilaiset. Mutta ennen Kroisoksen hallitusta olivat kaikki helleenit vapaita. Sillä kimmeriläisten sotaretki, joka tehtiin Iooniaa vastaan ja oli tapahtunut ennen Kroisosta, ei muodostunut kaupunkien hävitykseksi, vaan ainoastaan päällekarkaukseksi ja ryöstöksi.

7. Lyydian hallitus, joka oli ollut herakleideilla, joutui seuraavalla tavalla Kroisoksen suvulle, nimittäin niinkutsutuille mermnadeille. Sardeen hallitsijana oli Kandaules, jota helleenit nimittävät Myrsilokseksi, ja joka oli Herakleen pojan Alkaioksen jälkeläinen. Sillä Agron, Ninoksen poika, ja Beloksen, Alkaioksen pojan, pojanpoika, oli ensimäinen herakleidi, joka tuli Sardeen kuninkaaksi, ja Kandaules, Myrsoksen poika, viimeinen. Ne taas, jotka ennen Agronia olivat tätä maata hallinneet, olivat Atyksen pojan Lydoksen jälkeläisiä, jonka

mukaan koko tätä kansaa kutsuttiin lyydialaisiksi, kun sitävastoin sitä ennen oli kutsuttu maionilaisiksi. Heiltä saivat oraakelinlauseen nojalla hallituksen herakleidit, jotka polveutuivat Iardanoksen orjattaresta sekä hallitsivat kaksikymmentäkaksi miespolvea, s. o. viisisataaviisi vuotta, niin että poika aina isältään peri hallituksen, aina Kandauleeseen, Myrsoksen poikaan saakka.

8. Tämä Kandaulespa oli suuresti ihastunut vaimoonsa, ja ihastuksissaan hän arveli omistavansa kaikista kauniimman vaimon. Näin hän arveli ja ylisteli ylenmäärin vaimonsa ihanuutta myöskin Daskyloksen pojalle Gygeelle, joka Kandauleen henkivartijoista enimmin nautti hänen suosiotaan ja jolle hänen oli tapana uskoa tärkeimmät asiansa. Jonkun ajan kuluttua — sallimus oli näet määrännyt, että Kandauleen piti käymän onnettomasti — tämä lausui Gygeelle näin: „Gyges, minusta tuntuu kuin sinä et uskoisi minua, kun puhun vaimoni ihanuudesta, ja ovathan ihmisten korvat vähemmän herkät uskomaan kuin heidän silmänsä. Laita sen vuoksi niin, että saat nähdä hänet alastomana.“ Mutta Gyges huudahti ääneen ja virkkoi: „minkä ymmärtämättömän sanan, valtias, lausut, kun käsket minua katselemaan valtiatartani alastomana? Riisuuhan nainen yltään kainoutensa samalla kertaa kuin pukunsa. Jo aikoja sitten ovat ihmiset keksineet viisaita mietelmiä, joista tulee ottaa oppia; ja näitten joukossa on tämä yksi: katsokoon kukin omaansa. Minä kyllä uskon hänen olevan kaikista naisista kauniimman ja pyydän sinua, ettet vaatisi säädyttömiä.“ Näin hän siis vastusteli peläten, että hänelle siitä koituisi turmiota, mutta toinen vastasi näin: „ole levollinen, Gyges, äläkä pelkää, että minä näin puhelen koetellakseni sinua tai että vaimoni puolelta sinua kohtaisi jokin vaurio. Sillä minä tulen ennakolta järjes-

tämään asian niin, että hän ei edes saa tietääkään sinun nähneesi hänet. Minä aion nimittäin asettaa sinut makuuhuoneeseemme, avatun oven taakse. Heti kun minä olen tullut sisälle, saapuu myös vaimoni makuulle. Lähellä sisäänkäytävää on tuoli. Sinne hän riisuessaan vaatekappaleensa asettaa ne yksitellen, joten sinä saat tilaisuuden kaikessa rauhassa katsella häntä. Mutta silloin kun hän tuolin luota käy vuoteen ääreen, ja sinä joudut hänen selkänsä taakse, niin laita niin, ettei hän saa nähdä sinua kulkiessasi ovesta ulos." Koska Gyges siis ei voinut päästä asiasta, niin hän suostui. Mutta kun Kandaules arveli, että oli aika käydä makuulle, niin hän vei Gygeen huoneeseensa, ja kohta senjälkeen saapui myös vaimo. Hän tuli sisään ja asetti vaatteensa paikoilleen, ja silloin Gyges sai ihailla häntä. Kun Gyges sitten vaimon mennessä makuulle joutui tämän selän taakse, hän pujahti tiehensä ja läksi ulos. Mutta hänen mennessään ulos vaimo huomasikin hänet. Vaan älyten, että se oli tapahtunut miehensä toimesta, hän ei huudahtanut, vaikka olikin häpeissään, ja tekeytyi niinkuin ei olisi huomannut, mutta mietti mielessään kostoa Kandauleelle. Sillä lyydialaisten, samoin kuin miltei kaikkien muidenkin barbarien kesken, tuottaa yksin miehellekin suurta häpeätä, jos hänet nähdään alastomana.

11. Sillä kertaa kuningatar ei ilmaissut mitään, vaan pysyi alallaan. Mutta heti kun päivä valkeni, hän käski niitä palvelijoistaan, joiden huomasi olevan itselleen uskollisimmat, olemaan valmiina ja kutsutti luokseen Gygeen. Tämä tulikin käskystä siinä luulossa, että kuningatar ei tiennyt mitään tapahtumasta. Sillä hänen oli ennenkin ollut tapana mennä kuningattaren luo, joka kerta kun tämä kutsui. Mutta kun Gyges saapui, nainen virkkoi näin: „nyt, Gyges, on sinulla edessäsi kaksi

tietä, joista annan sinun valita, kumpaako tahdot kulkea. Sinun täytyy näet joko tappaa Kandaules, ottaa minut vaimoksesi ja ruveta lyydialaisten kuninkaaksi tai kohta ilman muuta kuolla, jottet vastedes kaikessa tottelisi Kandaulesta ja saisi nähdä semmoista, jota sinun ei tule nähdä. Sillä totisesti täytyy joko hänen, joka tämän neuvon antoi, tai sinun, joka olet nähnyt minut alastomana ja tehnyt semmoista, joka on säädytöntä, joutuman tuhon omaksi." Aluksi Gyges hämmästyi hänen sanojaan, mutta sitten hän alkoi rukoilla, ettei kuningatar pakoittaisi häntä tekemään sellaista valintaa. Vaan kun hän ei osannut taivuttaa naista ja näki, että todella oli edessä pakko joko surmata valtias tai itse saada muilta surmansa, niin hän päätti itse jäädä eloon ja kysyi siis vielä näin: „koska sinä pakoitat minut vasten tahtoani tappamaan valtiaani, niin annahan minun myös kuulla, millä tavalla meidän tulee käydä häneen käsiksi." Silloin kuningatar keskeyttää häntä näillä sanoin: „Siitä samasta paikasta, mistä hänkin minua näytteli alastomana, tulee hyökkäys tehtäväksi, ja hänen kimppuunsa tullaan käymään hänen nukkuessaan."

12. Niin pian kuin he olivat sommitelleet salajuonen, yön tultua Gyges seurasi naista huoneeseen. Sillä hän ei päässyt asiasta erilleen, hänellä kun ei ollut mitään keinoa vapautua siitä, vaan täytyi joko hänen tai Kandauleen kuolla. Siinä kuningatar antoi hänelle tikarin ja piilotti hänet saman oven taakse, missä ennenkin oli ollut. Ja sitten Kandauleen levätessä Gyges astui esiin ja tappoi hänet. Ja niin Gyges sai sekä vaimon että kuninkuuden. Niinpä hän sai kuninkuuden, ja Delfoin oraakeli vahvisti häntä siinä.

13. Sillä kun lyydialaiset panivat pahakseen Kandauleen onnettomuuden ja olivat aseissa, sopivat Gygeen

puoluelaiset ja muut lyydialaiset siitä, että jos oraakeli julistaisi hänet lyydialaisten kuninkaaksi, hän saisi hallita, mutta jollei, niin hänen tulisi antaa hallitus takaisin herakleideille. Oraakeli antoikin vastauksen, jonka nojalla Gyges tuli kuninkaaksi. Sen verran kuitenkin Pytia vielä sanoi, että kosto herakleidien puolesta tulee kohtaamaan Gygeen viidettä jälkeläistä. Tästä lausumasta eivät kuitenkaan lyydialaiset eivätkä heidän kuninkaansa yhtään välittäneet, ennenkuin se kävi toteen.

14. Tällä tavoin siis mermnadit saivat itsevaltiuden karkoitettuaan herakleidit. Ja tultuaan hallitsijaksi Gyges lähetti Delfoihin useita vihkilahjoja, sillä mitä Delfoissa on hopealahjoja, ovat useimmat niistä hänen antamiaan; ja paitsi hopeaa hän vihki suunnattoman määrän kultaa, josta ansaitsevat eniten muistamista ne luvultaan kuusi kultaista sekoitusastiaa, jotka sinne pyhitettiin. Nämä seisovat korintolaisten aarreaitassa ja painavat kolmekymmentä talenttia. Tosiasiassa kuitenkaan se aarre ei ole korintolaisten valtion, vaan Kypseloksen, Eetionin pojan, oma. Mainittu Gyges oli Fryygian kuninkaan Midaan, Gordioksen pojan, jälkeen ensimäinen barbari, joka, mikäli tiedämme, pyhitti vihkilahjoja Delfoihin. Sillä myös Midas pyhitti sinne kuninkaallisen istuimensa, jossa hän julkisesti tuomitessaan istui, ja kannattaa sitä katsella. Mainittu istuin sijaitsee juuri siinä, missä Gygeen sekoitusastiatkin. Ja tätä kultaa ja hopeaa, jonka Gyges sinne vihki, delfolaiset pyhittäjän mukaan kutsuvat nimellä „Gygadas“.

15. Päästyään hallitukseen Gyges hyökkäsi sotajoukollaan Miletokseen ja Smyrnaan sekä valtasi Kolofonin kaupungin. Vaan jättäkäämme hänet sikseen, mainittuamme tämän. Sillä mitään muuta suurtyötä ei hän suorittanut hallitusaikanaan, joka kesti kahdeksanneljättä

vuotta. Sensijaan tahdon mainita Ardyksestä, Gygeen pojasta, joka hallitsi Gygeen jälkeen. Tämä valloitti Prienen sekä hyökkäsi Miletokseen. Hänen hallitessaan Sardeessa saapuivat Aasiaan kimmeriläiset, jotka paimentolaisskyytit olivat heidän olinpaikoistaan hätyyttäneet, ja valloittivat Sardeen, paitsi linnaa.

16. Ardyksen hallittua yhdeksänviidettä vuotta seurasi hallituksessa Ardyksen poika Sadyattes, joka hallitsi kaksitoista vuotta, ja Sadyatteen jälkeen Alyattes. Tämä soti Kyaxaresta, Deiokeen jälkeläistä, ja meedialaisia vastaan, ajoi kimmeriläiset ulos Aasiasta, valloitti Smyrnan, joka oli saanut asujaimensa Kolofonista käsin, ja hyökkäsi Klazomenaihin. Tämän asukkaista hän ei kuitenkaan suoriutunut sillä tavoin kuin olisi suonut, vaan kärsi suuren tappion. Muista toimista, mitkä hän hallituksessa ollessaan suoritti, ansaitsevat seuraavat enimmin kertomista.

17. Hän ryhtyi miletolaisia vastaan sotaan, minkä oli perinyt isältään. Niinpä hän vei sotajoukkonsa Miletosta vastaan ja piiritti sitä seuraavalla tavalla. Aina milloin vilja pelloilla oli tuleentunut, hän hyökkäsi sotajoukkoineen maahan. Ja sotaan hän marssi pillien, harppujen ja nais- sekä mieshuilujen tahdin mukaan. Mutta niin pian kuin hän saapui Miletoksen alueelle, ei hän hajoittanut eikä polttanut taloja maaseudulla tai kiskonut niistä pois ovia, vaan jätti ne seisomaan paikoilleen. Sensijaan hän aina hävitti puut ja viljan maasta ja läksi sitten takaisin. Sillä miletolaiset vallitsivat merellä, joten lyydialaisten sotajoukolla ei ollut mitään hyötyä piirityksestä. Asumuksia taas lyydialainen siitä syystä ei hävittänyt, että miletolaisilla olisi, mistä lähtisivät kylvämään ja muokkaamaan maata, ja hänellä itsellään, kun he tekisivät maatöitä, olisi hyökätessään jotain ryöstettäväkin.

18. Näin menetellen hän soti yksitoista vuotta, joiden kuluessa miletolaiset kärsivät kaksi suurta tappiota, toisen kerran taistellessaan omassa maassaan Limeneionissa, toisen kerran Maiandroksen kedolla. Kuutena näistä yhdestätoista vuodesta hallitsi lyydialaisia vielä Sadyattes, joka myös siihen aikaan hyökkäsi sotajoukkoineen Miletoksen alueeseen. Hän se myös oli, joka oli sodan alkanut. Niinä viitenä vuotena sitävastoin, jotka seurasivat noita kuutta, kävi sotaa Sadyatteen poika Alyattes, joka, kuten ennenkin olen osoittanut, oli isältään perinyt sodan ja uurasti sitä innolla. Miletolaisia avustivat tässä sodassa ioonilaisista ainoastaan khiolaiset. Nämä tekivät vastapalveluksen antamalla takaisin saman samasta. Sillä aikaisemmin miletolaiset olivat auttaneet khiolaisia sodassa erythraialaisia vastaan.

19. Mutta kun kahdentenatoista vuotena sotajoukko oli virittänyt laihon tuleen, kävi niin, että sattui seuraava tapaus. Heti kun laiho oli syttynyt, se tuulen ajamana sytytti niinkutsutun assessolaisen Atenen temppelin; ja temppeli syttyi ja paloi poroksi. Aluksi ei siitä sen enempää välitetty, mutta sotajoukon tultua Sardeeseen Alyattes sairastui. Kun tauti kävi pitkällisemmäksi, hän lähettää Delfoihin tiedustelijoita, joko sitten jonkun toisen neuvosta tai koska itsekin katsoi hyväksi lähettää kysymään jumalan mieltä taudin johdosta. Heidän tultuaan Delfoihin Pytia ei sanonut antavansa vastausta heille, ennenkuin uudelleen rakentaisivat sen Atenen temppelin, jonka olivat polttaneet Assessoksessa, Miletoksen alueella.

20. Tiedän että niin tapahtui, koska olen sen kuullut delfolaisilta. Miletolaiset taas lisäävät tähän, että kun Periandros, Kypseloksen poika, joka oli hyvin läheinen kestiystävä Miletoksen silloiselle hallitsijalle Thrasybu-

loksello, kuuli Alyatteelle annetun oraakelinvastauksen, niin hän lähetti sanansaattajan ilmoittamaan asiasta, jotta tämä ennakolta tietäisi siitä ja siten voisi ryhtyä neuvoon käsilläolevan tapauksen varalle.

21. Näin miletolaiset puolestaan kertovat tapahtuneen. Niin pian kuin siis tämä oli ilmoitettu Alyatteelle, hän kohta lähetti kuuluttajan Miletokseen ja tahtoi tehdä välirauhan Thrasybuloksen ja miletolaisten kanssa, siksi aikaa kuin hän rakentaisi temppelin. Lähetti meni siis Miletokseen, mutta Thrasybulos, joka ennakolta tarkoin tunsi koko jutun ja tiesi, mitä Alyattes aikoi tehdä, sommittelee seuraavan juonen. Kaiken sen viljan, mitä kaupungissa oli sekä hänen omaansa että yksityisten, hän keräsi kokoon torille ja julisti miletolaisille, että sittenkuin hän antaisi merkin, he kaikki joisivat ja mässäisivät toistensa kanssa.

22. Tämän Thrasybulos teki ja julisti siinä tarkoituksessa, että sardeelainen airut saisi nähdä suuren viljaläjän kaadettuna torille ja ihmisten viettävän hyviä päiviä sekä ilmoittaisi siitä Alyatteelle. Ja näin tapahtuikin. Sillä kun airut sen nähtyään ja asiansa esitettyään Thrasybulokselle, oli lähtenyt pois Sardeeseen, saatiin, kuten minä olen kuullut, juuri tästä syystä, eikä mistään muusta, aikaan sovinto. Alyattes näet, joka luuli viljanpuutteen Miletoksessa olevan ankaran ja väestön äärimäiseen kurjuuteen saakka nääntyneen, kuulikin Miletoksesta palaavalta kuuluttajalta päinvastaisia tietoja kuin minkälaiseksi itse arveli asianlaidan. Senjälkeen tehtiin sotivien kesken sovinto sillä ehdolla, että he olisivat toistensa kestiystäviä ja liittolaisia; Alyattes taas rakensi Atenelle Assessokseen kaksi temppeliä yhden sijasta ja toipui itse taudistaan. Niin kävi Alyatteen sodan miletolaisia ja Thrasybulosta vastaan.

23. Mainittu Periandros, joka ilmaisi Thrasybulokselle oraakelinvastauksen, oli Kypseloksen poika ja hallitsi Korintosta. Hänen hallitessaan sattui, niinkuin korintolaiset kertovat — ja heidän kanssaan pitävät lesbolaiset yhtä — mitä suurin ihme: delfinin selässä oli nimittäin Tainaroniin saapunut methymnalainen Arion, joka oli etevimpiä silloisia kitaransoittajia ja, mikäli me tiedämme, ensimäinen, joka sepitti, nimitti ja esitti dityrambeja Korintoksessa.

24. Kerrotaan että tämä Arion, joka enimmän ajan oleskeli Periandroksen luona, sai halun purjehtia Italiaan ja Sisiliaan; ja ansaittuaan siellä suuria summia hän tahtoi palata takaisin Korintokseen. Niinpä hän läksi liikkeelle Taraksesta [1]), ja koska eniten luotti korintolaisiin, hän vuokrasi laivan, jonka miehistö oli Korintoksesta. Mutta ulapalla merimiehet alkoivat väijyä Arionin henkeä ja päättivät viskata hänet mereen siten saadakseen hänen rahansa. Sen havaittuaan Arion rupesi rukoilemaan, jätti heille rahansa ja pyysi vain saada pitää henkensä. Mutta eipä hän kuitenkaan saanut heitä taivutettua, vaan laivamiehet käskivät häntä joko surmaamaan itsensä, jolloin saisi hautauksen maalla, tai hetimmiten hyppäämään mereen. Uhkauksista pulaan joutunut Arion pyysi, että he, jos hyväksi katsoisivat, sallisivat hänen täydessä juhlapuvussa tuhdolla seisten esittää laulua. Ja laulun laulettuaan hän lupasi surmata itsensä. Niinpä heissä heräsi halu kuulla maailman parasta laulajaa, ja he väistyivät peräkeulasta laivan keskiosaan. Mutta Arion pukeutui täyteen juhlapukuunsa, tarttui kitaraan ja lauloi tuhdolla seisten korkean veisun alusta loppuun. Vaan virren päättyessä hän heittäytyi mereen sellaisenaan, täydessä juhlapuvussaan. Ja meri-

---

[1]) S. o. Tarentumista.

miehet purjehtivat Korintokseen, mutta Arionin kerrotaan delfinin ottaneen selkäänsä ja vieneen Tainaroniin. Sinne hän astui maihin ja läksi puvussaan Korintokseen; ja saavuttuaan perille hän kertoi koko tapauksen. Mutta Periandros ei uskonut, vaan piti Arionia vartioituna eikä laskenut häntä minnekään; kuitenkin hän piti silmällä laivamiehiäkin. Kun nämä siis tulivat saapuville, hän kutsutti heidät luokseen ja tiedusteli, oliko heillä jotain kerrottavaa Arionista. He väittivät hänen olevan turvassa Italiassa ja jättäneensä hänet hyvissä voimissa Tarakseen. Mutta silloin juuri ilmestyikin Arion, sellaisena kuin oli mereen hypätessään. Hämmennyksissään eivät merimiehet nyt enää voineet kieltää asiaa, koska se oli näytetty toteen. Näin korintolaiset ja lesbolaiset puolestaan kertovat, ja vielä nyt on Tainaronissa Arionin vaskinen vihkilahja; se ei ole varsin suuri ja kuvaa delfinillä ratsastavaa miestä.

25. Sittemmin Alyattes, lopetettuaan sodan miletolaisia vastaan, kuoli, hallittuaan viisikymmentäseitsemän vuotta. Hän oli toinen tämän huoneen jäsen, joka Delfoihin pyhitti vihkilahjan. Taudista parantuneena hän nimittäin vihki suuren hopeisen sekoitusastian ynnä juotetun rautajalustan, mikä ennen kaikkia vihkilahjoja Delfoissa kannattaa katsomista, ja on khiolaisen Glaukoksen tekoa, hänen, joka yksin kaikista ihmisistä on keksinyt raudan juottamisen.

26. Alyatteen kuoltua seurasi hallituksessa Alyatteen poika Kroisos, ollessaan kolmenkymmenenviiden vuoden ikäinen. Hän se oli, joka hyökkäsi helleenien ja niistä ensiksi efesolaisten kimppuun. Tällöin efesolaiset hänen piirittäminään pyhittivät kaupunkinsa Artemiille, kiinnittämällä nuoran temppelistä muuriin. Vanhan kaupungin, jota silloin piiritettiin, ja temppelin väliä on seitsemän

stadionia. Efesolaisten kimppuun siis Kroisos ensiksi hyökkäsi, mutta sitten vuoron perään kaikkien ioonilaisten ja aiolilaisten, syyttäen mitä mistäkin ja esittäen suurempia syytöksiä niitä vastaan, joita vastaan saattoi keksiä suurempia syytöksiä, mutta toisia vastaan esittäen myös joutavia asioita.

27. Niin pian kuin nyt siis Aasiassa asuvat helleenit olivat pakoitetut suorittamaan veroa, niin Kroisos päätti rakentaa laivoja ja käydä käsiksi saarelaisiin. Kun hänellä oli kaikki valmiina laivanrakentamiseen, kerrotaan prieneläisen Biaan tai toisten mukaan mytileneläisen Pittakoksen saapuneen Sardeeseen. Kun silloin Kroisos kysyi, mitä uutta Hellaasta kuului, niin hän lausui seuraavalla tavalla ja lopetti siten laivanrakentamisen: „Oi kuningas, saarelaiset pestaavat kymmenentuhatta ratsumiestä, ja aikovat lähteä sotaretkelle Sardeeseen ja sinua vastaan.“ Siinä luulossa, että hän puhui totta, Kroisos virkkoi: „jospa jumalat johdattaisivat saarelaisten mieleen tämän, että hevosilla tulisivat lyydialaisten lapsia vastaan.“ Mutta toinen keskeytti sanoen: „oi kuningas, hartaastipa näytät haluavan tavata saarelaisia ratsain mannermaalla, ja toivosi on luonnollinen. Mutta mitä muuta luulet saarelaisten haluavan, kuin että, heti kun kuulivat sinun aikovan heidän varalleen rakentaa laivoja, soivat tapaavansa lyydialaiset merellä, kostaakseen sinulle mannermaalla asuvien helleenien puolesta, joita sinä pidät orjuudessa?“ Tuo johtopäätös kuuluu kovasti huvittaneen Kroisosta, ja koska toinen tuntui puhuvan sattuvasti, hän totteli tätä ja lakkasi laivanrakentamisesta. Ja niin hän solmi kestiystävyysliiton saarilla asuvien ioonilaisten kanssa.

28. Jonkun ajan kuluttua olivat melkein kaikki Halys-joen tällä puolen olevat kansat kukistetut. Sillä

paitsi kilikialaisia ja lykialaisia Kroisos oli laskenut valtansa alle kaikki muut.

29. Sittenkuin siis nämä olivat kukistetut, saapui rikkautensa huipulla olevaan Sardeeseen kaikkien muiden Hellaan viisasten miesten muassa, mitä siihen aikaan sattui olemaan, ja miten mikin heistä milloinkin tuli, myöskin atenalainen Solon, joka atenalaisten käskystä oli laatinut lakeja ja sitten oleskeli kymmenen vuotta ulkomailla, jonne oli matkustanut maailmaa katsomaan, jottei hänen olisi pakko purkaa jotain laatimistaan laeista. Sillä itse eivät atenalaiset kyenneet sitä tekemään, he kun suurilla valoilla olivat sitoutuneet kymmenen vuotta noudattamaan niitä lakeja, joita Solon heille säätäisi.

30. Tästä syystä sekä katsellakseen maailmaa Solon saapui Egyptiin Amasiin luo ja niin myös Sardeeseen Kroisoksen tykö. Hänen tultuaan sinne Kroisos kestitsi häntä hovissaan. Mutta kolmantena tai neljäntenä päivänä palvelijat Kroisoksen käskystä kuljettivat häntä ympäri aarreaitoissa ja näyttelivät hänelle kaikkea, mikä oli suurta ja äveriästä. Kun hän oli kaikki nähnyt ja katsellut, mikäli siihen oli tilaisuutta, Kroisos virkkoi näin: „atenalainen kestiystävä, meidän kuuluviimme on tullut paljon puhetta viisaudestasi ja matkoistasi, ja että muka viisauden rakkaudesta olet kulkenut maita mantereita. Nyt siis minussa on herännyt halu kysyä, kenenkä olet nähnyt olevan kaikista ihmisistä onnellisimman.“ Näin hän kysyi siinä luulossa, että itse muka oli onnellisin ihminen. Ollenkaan imartelematta, vaan totuuden mukaisesti, Solon lausuu: „oi kuningas, atenalaisen Telloksen.“ Hämmästyneenä lausunnosta Kroisos kysyi kiihkeästi: „missä kohden siis katsot Tellosta onnellisimmaksi?“ Hänpä virkkaa: „ensiksikin Tellos eli onnellisessa valtiossa ja hänellä oli kauniita ja hyviä lapsia ja

hän sai nähdä heille kaikille syntyvän lapsia ja kaikkien jäävän eloon. Toiseksi hänellä oli meidän oloihimme nähden hyvä toimeentulo, ja vihdoin muodostui hänen elämänsä loppu mitä loistavimmaksi. Kun näet Eleusiissä oli syttynyt taistelu atenalaisten ja heidän naapuriensa kesken, niin hän riensi avuksi, ajoi viholliset pakosalle ja sai mitä kauniimman kuolon; ja atenalaiset hautasivat hänet valtion kustannuksella siihen paikkaan, mihin oli kaatunutkin, ja kunnioittivat häntä suuresti."

31. Niin paljon onnellista Telloksesta kertomalla Solon vain yllytti Kroisosta. Niinpä tämä kysyi, ketä hän katsoi toiseksi Telloksen jälkeen, varmasti arvellen tulevansa ainakin toiselle sijalle. Mutta Solon vastasi: „Kleobista ja Bitonia. Näillä näet, jotka syntyperältään olivat argolaisia, oli riittävä toimeentulo ja sen lisäksi tällaiset ruumiinvoimat: molemmat olivat yhtäläisesti saaneet palkintoja kilpailuissa, ja kerrotaanpa heistä myös seuraava tarina. Argolaiset viettivät Hera-juhlaa, ja nuorukaisten äidin täytyi ehdottomasti ajaa pyhättöön, mutta härät eivät ajoissa saapuneet pellolta. Kun siis aika pakoitti, nuorukaiset itse astuivat ikeen alle ja vetivät vaunuja, joissa heidän äitinsä kulki; ja suoritettuaan neljäkymmentäviisi stadionia he saapuivat pyhättöön. Sittenkuin he olivat tämän tehneet, ja koko kansanjoukko oli heidät nähnyt, osoitti heidän suhteensa jumala, että ihmisen on paljoa parempi kuolla kuin elää. Argolaiset näet ympäröivät nuorukaisia ja onnittelivat heitä heidän ruumiinvoimiensa vuoksi, argottaret taas äitiä, että oli sellaisia lapsia saanut. Mutta äiti, ylen iloisena sekä heidän teostaan että maineestaan, seisahtui jumalankuvan eteen ja rukoili, että jumalatar antaisi hänen lapsilleen Kleobiille ja Bitonille, jotka olivat hänelle niin suurta kunniaa tuottaneet, sen, minkä saavuttaminen ih-

miselle on parasta. Tämän jälkeen uhrattuaan ja aterioituaan nuorukaiset panivat maata itse pyhättöön eivätkä enää sen koommin nousseet, vaan päättivät näin päivänsä. Mutta argolaiset teettivät heidän kuvansa ja pystyttivät ne Delfoihin, koska olivat olleet miesten parhaimmat."

32. Solon siis antoi näille toisen sijan onnellisuudessa. Mutta Kroisos virkkoi kiivastuneena: „oi atenalainen vieras, entä meidän onnemme, onko se sinusta niin mitätön, ettet ole katsonut meitä edes yksityisten miesten vertaisiksi?" Hänpä vastasi: „oi Kroisos, sinä kysyt inhimillisten seikkojen suhteen minua, joka tiedän, että kaikki jumaluus on kateellista ja epävakaista. Sillä pitkän ajan kuluessa joutuu näkemään paljon sellaista, jota ei tahdo, ja paljon myös kärsimään. Minä asetan nimittäin seitsemänkymmentä vuotta ihmiselämän rajaksi. Nämä seitsemänkymmentä vuotta tekevät kaksikymmentäviisituhattakaksisataa päivää, lukuunottamatta karkauskuukausia. Ja jos yhdellä kuukaudella pitennetään joka toinen vuosi, jotta vuodenajat sattuisivat oikealle kohdalleen, niin saadaan seitsemällekymmenelle vuodelle tulevia karkauskuukausia kolmekymmentäviisi ja näistä kuukausista syntyviä päiviä tuhattaviisikymmentä. Kaikista näistä päivistä, joita, sijoitettuina seitsemällekymmenelle vuodelle, on kaksikymmentäkuusituhatta kaksisataaviisikymmentä, ei toisena päivänä tapahdu vallan samaa kuin toisena. Näin siis, oi Kroisos, on ihminen kokonaan sattumaa. Minä näen kyllä, että sinä olet erinomaisen rikas sekä hallitset useita ihmisiä; mutta sitä, mitä minulta kysyit, en saata vielä sinusta sanoa, ennenkuin olen kuullut kauniisti lopettaneesi elämäsi. Sillä eihän upporikas ole onnellisempi sitä, jolla on päiväksi, ellei se kohtalo samalla seuraa, että hän kaikin

puolin suotuisassa tilassa hyvästi päivänsä päättää. Sillä monet pohatat ovat onnettomat, ja monet, joilla on kohtalainen toimeentulo, onnelliset. Ja ylen äveriäs, mutta onneton, voittaa kahdessa kohden hyväosaisen, mutta jälkimäinen monessa kohden edellisen. Edellinen voi kyllä helpommin tyydyttää haluaan ja kantaa suurta kohtaavaa tappiota, mutta jälkimäinen on seuraavissa kohdin hänestä edellä. Tosin hän ei saata samalla tavalla kuin toinen kestää tappiota ja tyydyttää haluaan, mutta tästä suojelee häntä hänen hyvä kohtalonsa; sensijaan hänessä ei ole ruumiillisia vikoja eikä tauteja, hän on vapaa onnettomuuksista, hänellä on hyviä lapsia, ja kaunis ulkomuoto. Jos hän tämän lisäksi vielä hyvin päättää päivänsä, on hän juuri tuo, jota sinä etsit, ja joka ansaitsee onnellisen nimen. Mutta ennenkuin ihminen kuolee, tulee pidättyä arvostelusta eikä vielä kutsua häntä onnelliseksi, vaan hyväosaiseksi. Nytpä on mahdotonta, että yksi ihminen voisi kaikkia näitä etuja yhdistää, samoinkuin ei mikään maa riitä tarjoamaan kaikkea itselleen, vaan yhtä sillä on, mutta tarvitsee toista; ja se, jolla on useimmat edut, on paras. Niin myös ei ihmisyksilökään semmoisenaan ole kylliksi itselleen; sillä yhtä hänellä on, mutta toista hän tarvitsee. Joka siis omistaa enimmät näistä eduista ja tekee sitä lakkaamatta sekä sitten toivomustensa mukaan päättää päivänsä, hän, oi kuningas, minusta on oikeutettu kantamaan tätä nimeä. Tulee nimittäin aina katsoa, minkä lopun mikin asia saa; sillä monet, joille jumala on vilaukselta näyttänyt onnea, hän on myöhemmin perinjuurin nujertanut."

33. Tämän sanottuaan ei Solon tietenkään enää pysynyt Kroisoksen suosiossa, vaan piittaamatta hänestä vähääkään tämä lähetti hänet luotaan menemään pitäen

häntä kovin typeränä, koska, jättämällä sikseen käsilläolevan hyvän, käski pitää silmällä joka asian loppua.

34. Mutta Solonin lähdettyä kohtasi Kroisosta jumalan puolelta suuri rangaistus, nähtävästi siitä syystä, että hän piti itseään onnellisimpana kaikista ihmisistä. Sillä heti senjälkeen hän nukkuessaan näki unen, joka hänelle totuudenmukaisesti ilmaisi ne onnettomuudet, jotka tulivat tapahtumaan hänen poikansa suhteen. Kroisoksella oli nimittäin kaksi poikaa, joista toinen oli viallinen, hän kun oli kuuromykkä, mutta toinen ikätoveriensa joukossa kaikissa kohdin kaikkien ensimäinen, ja oli hänen nimensä Atys. Niinpä uni osoitti Kroisokselle, että hän tulisi kadottamaan tämän Atyksen siten, että hän tulisi haavoittumaan rautaisen peitsenkärjen kautta. Sittenkuin Kroisos oli herännyt ja itsekseen punninnut asiaa, hän säikähtyneenä unesta otti pojallensa vaimon eikä milloinkaan sen koommin lähettänyt häntä, jonka oli ollut tapana johtaa lyydialaisia sotaan, sentapaiseen toimeen. Ja heittokeihäät, peitset sekä kaikki semmoiset aseet, joita ihmiset sodassa käyttävät, hän toimitti pois miestuvista ja ahtoi kamareihin, jottei joku seinälle ripustettu esine putoaisi pojan päälle.

35. Mutta kun hänellä juuri oli käsillä poikansa häät, saapuu Sardeèseen mies, jota oli kohdannut se kova onni, että hänellä oli rikoksen tahraamat kädet; muuten hän oli syntyperältään fryygialainen ja kuninkaallista sukua. Hän saapui Kroisoksen taloon ja pyysi tulla maan tavan mukaan puhdistetuksi, ja Kroisos puhdisti hänet. Ja puhdistus tapahtuu lyydialaisilla melkein samalla tavalla kuin helleeneillä. Mutta senjälkeen kuin Kroisos oli suorittanut mitä tapa vaati, hän tiedusteli, mistä ja kuka mies oli, näin sanoen: „oi ihminen, kuka sinä olet ja mistä päin Fryygiaa saapuen olet tullut

anomaan minulta turvaa? Minkä miehen tai naisen sinä olet murhannut?" Hän vastasi: „oi kuningas, minä olen Midaan pojan, Gordiaan, poika, nimeni on Adrastos, olen vasten tahtoani tullut surmanneeksi oman veljeni, jonka vuoksi isäni on minut ajanut pois, ja olen vailla kaikkea." Kroisos vastasi hänelle näin: „ystävistä polveudut ja ystävien luo olet tullut, missä sinulta ei ole puuttuva mitään, niin kauan kuin meidän luonamme viivyt. Ja koettamalla kantaa tätä kovaa kohtaloa niin keveästi kuin suinkin, voitat itsellesi suurimman edun."

36. Niinpä Adrastos eleli Kroisoksen luona. Mutta siihen samaan aikaan ilmestyi Myysian Olympos-vuorelle aika suuri otus siaksi. Tältä vuorelta lähtien se hävitteli myysialaisten vainioita, ja useasti myysialaiset menivät ulos sitä vastaan, mutta eivät voineet sille mitään pahaa tehdä, vaan kärsivät itse sen puolelta vahinkoa. Viimein tulivat myysialaisten lähettiläät Kroisoksen luo ja sanoivat näin: „oi kuningas, mitä suurin otus siaksi on ilmestynyt meidän maahamme, ja se turmelee vainioitamme. Sitä emme voi ottaa kiinni, vaikka kuinkakin ponnistelemme. Nyt siis pyydämme sinua lähettämään meille poikasi ja valionuorukaisia ynnä koiria, karkoittaaksemme sen maasta pois." Näin he pyysivät, mutta muistaen unennäköään Kroisos virkkoi näin: „älkää enää mainitko poikaani, sillä en minä tahtoisi lähettää häntä teidän mukaanne. Hän on näet äsken nainut ja hänellä on nyt siitä huolta. Mutta minä tahdon lähettää lyydialaisten valiomiehet ja koko koiraparven ja tulen käskemään niitä, jotka lähtevät, olemaan mitä innokkaimpia yhdessä teidän kanssanne karkoittaakseen eläimen maasta."

37. Niin hän vastasi, ja myysialaiset olivat siihen tyytyväiset. Mutta silloin tulee sisään Kroisoksen poika,

joka oli kuullut, mitä myysialaiset pyysivät. Kun nyt Kroisos ei sanonut lähettävänsä poikaansa heidän myötään, niin nuorukainen sanoi hänelle näin: „oi isäni, kauneinta ja jalointa oli ennen muinoin minusta mennä sotaan ja metsästysretkelle ja siten kunnostaa itseäni; mutta nyt sinä estelet minua kumpaisestakin tästä, vaikka et ole minussa huomannut mitään pelkuruutta tai haluttomuutta. Millä silmin minun nyt tulee näyttäytyä kulkiessani torille ja torilta pois? Millaiseksi tulen kansalaisilleni näyttäytymään, millaisena tulee äskennaitu vaimoni minua pitämään? Millaisen miehen kanssa hän tulee katsomaan olevansa naimisissa? Anna nyt joko minun lähteä metsästykseen, tai vakuuta järkisyillä, että minun on parempi tehdä näin."

38. Kroisos vastaa täten: „oi poikani, en minä tätä tee siitä syystä, että olisin sinussa huomannut jotain pelkuruutta tai mitään muuta epämiellyttävää, mutta uni, jonka nukkuessani näin, sanoi, että sinä olet oleva lyhytikäinen. Sinä tulet nimittäin saamaan tuhosi rautaisen keihäänkärjen kautta. Tähän näkyyn katsoen siis jouduttin häitäsi ja senvuoksi en laske sinua tämmöisiin yrityksiin, koettaen jos mahdollista varastaa sinua kuolemalta, ainakin niinkauan kuin itse elän. Sinähän olet minun ainokainen poikani, sillä tuota toista, joka on jäänyt kuuloa vaille, en voi lukea omakseni."

39. Nuorukainen vastaa näin: „on anteeksi annettavaa, oi isä, että minun suhteeni olet niin varovainen, kun olet sellaisen näyn nähnyt. Mutta on kohtuullista, että minä sanon sinulle sen, mitä et ymmärrä, vaan mikä sinulta on jäänyt huomaamatta. Sinä väität siis unen sanoneen, että tulisin kuolemaan rautaisen keihäänkärjen kautta. Mutta tuolla sialla, millaiset kädet sillä on, mikä semmoinen rautapeitsi sillä on, jota sinä pelkäät? Jos uni

olisi sanonut, että tulisin kuolemaan hampaan tai jonkun muun hampaalta näyttävän esineen kautta, silloin tulisi sinun tehdä se, minkä teet. Mutta nytpä olikin puhe keihäästä. Koska siis meillä ei ole taistelua miehiä vastaan, niin päästä minut menemään."

40. Kroisos vastaa: „oi poikani, sinä tavallaan voitat minut selittäessäsi unennäön tarkoituksen. Niinpä minä siis sinun voittamana muutan mieleni ja päästän sinut menemään metsästykseen."

41. Näin puhuttuaan Kroisos noudatti luoksensa fryygialaisen Adrastoksen ja tämän tultua sanoi hänelle näin: „Adrastos, kun tyly kohtalo, josta kyllä en sinua moiti, oli sinut masentanut, minä puhdistin ja otin sinut vastaan asuntooni, jossa vieläkin olet, ja olen tarjonnut sinulle kaiken ylläpitosi. Nyt siis, koska olet velvollinen hyvillä töillä palkitsemaan minua, joka ensin olen sinua kohtaan tehnyt hyviä töitä, pyydän sinua rupeamaan poikani vartijaksi, kun hän lähtee metsästämään, jotteivät tiellä jotkut pahantekijät ja rosvot ilmestyisi ja tuhoisi teitä. Sitäpaitsi täytyy sinun myös mennä sinne, missä saatat tulla kuuluisaksi urotöistä, sillä sehän on isänperintösi ja onhan sinulla lisäksi voimia."

43. Adrastos vastaa: „oi kuningas, en minä muutoin olisi lähtenyt tämmöiseen voitteluun. Sillä ei tällaisen kovan kohtalon kohtaaman sovi mennä onnellisten ikätoveriensa joukkoon, eikä ole minulla haluakaan, ja useista syistä olisin pysytellyt poissa. Mutta nyt, koska sinä sitä vaadit, ja tulee tehdä sinulle mieliksi (sillä tuleehan minun palkita sinua hyvillä töillä), olen valmis tekemään tämän ja, mikäli vartijasta riippuu, voit odottaa poikasi, jota käsket minun vartioimaan, vahingoittumatta palaavan."

43. Kun Adrastos näin oli vastannut Kroisokselle, niin Adrastos ja Atys läksivät matkaan mukanaan valio-

nuorukaisia ja varustettuina koirilla. Saavuttuaan Olympos-vuorelle he hakivat eläintä ja löydettyään sen he asettuivat piiriin sen ympäri sekä viskasivat heittokeihäänsä sitä vastaan. Siinä nyt vieras, juuri hän, joka oli puhdistettu murhasta ja nimeltään Adrastos, heittäessään sikaa ei osunutkaan siihen, vaan tapasi Kroisoksen poikaa. Kun keihäänkärki näin tähän sattui, kävi unen lausuma hänen suhteensa täytäntöön. Ja muuan henkilö juoksi ilmoittamaan Kroisokselle tapauksen ja saavuttuaan Sardeeseen kertoi tälle sekä ottelusta että pojan kohtalon.

44. Kroisos tuli poikansa kuolemasta kovin järkytetyksi ja valitti vielä enemmän sitä, että hänet oli murhannut se, jonka itse oli murhasta puhdistanut. Ja kovasta kohtalosta katkerana hän kiivaasti huusi avuksi Zeus Puhdistajaa, ottaen hänet todistajaksi siihen, mitä hän vieraan puolelta oli saanut kärsiä, ja kutsui jumalaa sekä kotilieden että ystävyysliittojen suojelijaksi. Kotilieden suojelijaksi hän nimitti jumalaa siitä syystä, että ottamalla vastaan asuntoonsa vieraan oli tietämättään elättänyt poikansa murhaajaa, ystävyysliittojen suojelijaksi taas, koska oli saanut pahimman vihamiehensä hänestä, jonka oli lähettänyt poikansa vartijaksi.

45. Sen jälkeen saapuivat lyydialaiset kantaen vainajaa, ja hänen takanaan seurasi murhamies. Hän asettui vainajan eteen ja jätti itsensä Kroisoksen valtaan ojentaen käsiään ja käskien tätä tappamaan hänet vainajan päälle. Hän mainitsee edellisestä kovasta kohtalostaan ja sanoo, että hän tämän lisäksi vielä on tuhonnut puhdistajansa ja että hän ei enää saata elää. Sen kuultuaan Kroisos, vaikka hänellä olikin niin suuri kotoinen onnettomuus, sääli Adrastosta ja lausui hänelle: „minä olen, oi vieras, saanut sinulta kaiken hyvityksen,

koskapa itse tuomitset itsesi kuolemaan. Et sinä yksin ole syypää tähän onnettomuuteeni, paitsi mitä tahtomattasi olet tehnyt, vaan kaiketi joku jumalista, joka jo aikoja sitten ennakolta ilmaisi mitä tuleman piti." Kroisos nyt siis hautasi poikansa niinkuin tapa vaati. Mutta Adrastos, Gordiaan, Midaan pojan, poika, hän, joka oli joutunut oman veljensä murhaajaksi ja murhaajaksi puhdistajansa, tunsi itsensä kovaonnisimmaksi kaikista ihmisistä, joita tiesi, ja niin pian kuin ihmisten hälinä hiljeni haudan ympärillä, hän tappoi itsensä kummulle.

46. Kahden vuoden ajan Kroisos toimetonna istui suuressa murheessa poikansa menetyksen johdosta. Mutta kun Kyros, Kambyseen poika, oli kukistanut Astyageen, Kyaxareen pojan, ylivallan, ja persialaisten mahti kasvoi, teki tämä seikka lopun Kroisoksen murheesta, ja hän alkoi miettiä, saattaisiko hän jollain tavoin taltuttaa persialaisten kasvavaa voimaa, ennenkuin se paisuisi liian suureksi. Ja heti kun tämä ajatus hänessä oli herännyt, hän koetteli ennuspaikkoja, sekä helleenein keskuudessa olevia että Libyassa sijaitsevaa, lähettäen mitkä minnekin, toiset menemään Delfoihin, toiset Abaihin, fokilaisten maahan, toiset Dodonaan. Jotkut lähetettiin Amfiaraoksen ja Trofonioksen luo, toiset Brankhidaihin Miletoksen alueeseen. Nämä olivat ne helleeniläiset ennuspaikat, joihin Kroisos lähetti sanansaattajia saadakseen neuvoa. Toiset taas hän laittoi Libyaan Ammonin luo kysymään oraakelia. Hän lähetti joka taholle ja koetteli, mitä ennuspaikat tiesivät, jotta, jos ne tavattaisiin todenperäisiksi, hän toistamiseen lähettäisi kysymään, tuliko hänen ryhtyä sotaretkeen persialaisia vastaan.

47. Ja lähettäessään lyydialaiset koettelemaan oraakeleita, hän antoi heille seuraavan tehtävän. Siitä päivästä alkaen, jolloin he lähtivät Sardeesta, tuli heidän

lukea sata päivää ja sadantena päivänä tiedustella oraakeleilta, ja kysyä mitä lyydialaisten kuningas Kroisos, Alyatteen poika, juuri silloin sattui tekemään; ja mitä kukin oraakeli julisti, se tuli heidän kirjoittaa muistiin sekä ilmoittaa hänelle. Mitä muut oraakelit puolestaan julistivat, sitä ei kukaan kerro. Mutta heti kun lyydialaiset Delfoissa astuivat sisään temppelisaliin saadakseen vastauksen jumalalta ja kysyivät niinkuin käsketty oli, vastasi Pytia kuusimittarunossa näin:

„Hiekan määrän mä tiedän ja merten matkat ma tunnen,
mykkää myös tajuan, puhumattoman kuiskehen kuulen.
Kas, kovakilpisen konnan tuoksu mun tuntohon tunki,
min lihat parhaillaan kera lampaan vaskessa kiehuu:
vaskea alla sen on, myös vaski sen päältäkin peittää."

48. Tämän Pytian julistuksen lyydialaiset kirjoittivat muistiin ja lähtivät sitten pois Sardeeseen. Ja niin pian kuin muutkin ympäri maailmaa lähetetyt sanansaattajat saapuivat tuoden mukanaan oraakelinvastaukset, niin Kroisos avasi ja katseli kaikkia kirjoituksia. Mutta niistä ei mikään häntä miellyttänyt. Vaan kun hän kuuli Delfoin oraakelista tulleen vastauksen, hän heti osoitti siitä oraakelille kunnioitusta ja uskoi siihen, arvellen että Delfoin ennuspaikka oli ainoa maailmassa, koska se oli keksinyt mitä hän teki. Sillä senjälkeen kuin oli lähettänyt tiedustelijat eri oraakelien luo, hän otti vaarin sovitusta päivästä, mietti juonen, jota oli mahdoton keksiä ja arvata, ja ryhtyi seuraavaan toimenpiteeseen: hän hakkasi kilpikonnan ja lampaan kappaleiksi, keitti itse ne yhdessä vaskisessa kattilassa ja asetti päälle vaskisen kannen.

49. Semmoisen oraakelinvastauksen siis Kroisos sai Delfoista. Mutta mitä Amfiaraoksen ennuspaikan vas-

taukseen tulee, en saata sanoa, mitä se lausui lyydialaisille, sittenkuin olivat pyhätön luona tehneet mitä tapa vaatii — ei näet siitä ole olemassa kertomusta —, paitsi että Kroisos katsoi Amfiaraoksenkin omistavan todenperäisen ennuspaikan.

50. Tämän jälkeen hän koetti suurilla uhreilla suostutella Delfoissa vallitsevaa jumalaa. Niinpä hän uhrasi uhrieläimiä kolmetuhatta joka lajia ja laati suuren rovion sekä poltti poroksi kullalla ja hopealla verhottuja makuusohvia, kultamaljoja, purppuravaatteita ja -ihotakkeja, toivoen siten paremmin voivansa voittaa jumalan suosion. Ja kaikille lyydialaisille hän antoi käskyn, että he itse kukin uhraisivat sen, mitä kullakin oli. Ja niin pian kuin hän oli uhrannut, hän sulatti suunnattoman määrän kultaa ja taotti siitä puolitiilejä, jotka teki pituudelleen kuuden, leveydelleen kolmen ja korkeudelleen yhden kämmenen levyisiksi, luvultaan sataseitsemäntoista. Näistä oli neljä puhdasta kultaa, kukin painaen puolenkolmatta talenttia, muut puolitiilet taas olivat vaaleata kultaa ja painoivat kaksi talenttia. Hän teetti myös puhtaasta kullasta leijonan kuvan, jonka paino teki kymmenen talenttia. Tämä leijona kuitenkin putosi, silloin kun Delfoin temppeli paloi, puolitiilien päältä — niiden päällä se nimittäin lepäsi — ja nyt sitä säilytetään korintolaisten aarreaitassa sekä painaa puolenseitsemättä talenttia, sillä puolenneljättä talenttia siitä suli pois.

51. Saatuaan tämän kaiken valmiiksi Kroisos lähetti sen Delfoihin ja sen mukana seuraavat toiset esineet: kaksi suurensuurta sekoitusastiaa, kultaisen ja hopeaisen, joista kultainen seisoi oikealla kädellä temppeliin astuessa, hopeinen vasemmalla. Mutta nämätkin siirrettiin temppelin palon aikana, ja kultainen seisoo klazomenailaisten

aarreaitassa painaen puolenyhdeksättä talenttia ja vielä kaksitoista minaa, hopeainen taas sijaitsee temppelin eteisen nurkassa ja vetää kuusisataa amforaa, sillä delfolaiset sekoittavat siinä viiniä jumalan ilmestysjuhlana. Delfolaiset väittävät sen olevan samolaisen Theodoroksen tekoa, ja niin minäkin luulen; sillä ei se minusta näytä miltään jokapäiväiseltä teokselta. Edelleen hän lähetti neljä hopeatynnyriä, jotka seisovat korintolaisten aarreaitassa, ja pyhitti sinne kaksi vihkivesiastiaa, kultaisen ja hopeaisen, joista kultaisessa on kirjoitus, missä lakedaimonilaiset sanovat sen olevan heidän vihkilahjansa, mutta eivät sano siinä oikein. Sillä itse asiassa tämäkin on Kroisoksen, ja kirjoituksen on siihen pannut eräs delfolainen, joka tahtoi tehdä lakedaimonilaisille mieliksi; hänen nimensä minä kyllä tunnen, mutta en tahdo sitä mainita. Sitävastoin on se poika, jonka käden kautta vesi valuu, lakedaimonilaisten antama, mutta ei kumpainenkaan vihkivesiastia. Näiden myötä Kroisos lähetti useita vähemmän huomattavia vihkilahjoja, kuten ympyriäisiä hopeasta valettuja kulhoja ja myös kolmenkyynäräisen kultaisen naisenkuvan, jota delfolaiset väittävät Kroisoksen leipojattaren muotokuvaksi. Lisäksi hän pyhitti oman vaimonsa kaulakoristeet ja vyöt.

52. Nämät esineet hän lähetti Delfoihin, mutta Amfiaraokselle, jonka urhoollisuudesta ja kärsimyksestä hän oli kuullut, hän pyhitti joka kohdasta yhtäläisesti kultaisen kilven ja samoin kokonaan täysikultaisen keihään, missä niin hyvin varsi kuin kärjet olivat kullasta. Molempia näitä esineitä on minun aikoihini saakka säilytetty Teebassa ja siellä ismenolaisen Apollon temppelissä.

53. Niille lyydialaisille, joitten piti viedä nämä lahjat pyhättöihin, Kroisos antoi tehtäväksi kysellä oraakeleilta, tuliko hänen lähteä sotaretkelle persialaisia vas-

taan ja koettaa voittaa liittolaisekseen jonkun kansan sotajoukko. Ja kun lyydialaiset, saavuttuaan niihin paikkoihin, joihin heidät oli lähetetty, olivat pyhittäneet vihkilahjansa, he kysyivät oraakeleilta sanoen: „Kroisos, lyydialaisten ynnä muiden kansojen kuningas, katsoo näitä ainoiksi ennuspaikoiksi ihmiskunnassa, ja on senvuoksi antanut teille ilmoituksienne arvoisia lahjoja ja nyt hän vielä kysyy teiltä, tuleeko hänen lähteä sotaretkelle persialaisia vastaan ja koettaa voittaa jonkun kansan sotajoukko liittolaisekseen." Niin he kysyivät; mutta molempien ennuspaikkojen lausunnot kävivät yhteen julistaessaan Kroisokselle, että jos hän lähtee sotaretkelle persialaisia vastaan, hän tulee hajoittamaan suuren vallan, ja ne neuvoivat häntä liittämään ystävikseen ne helleeneistä, jotka havaitsisi mahtavimmiksi.

54. Kun nyt Kroisos kuuli ne jumalanlauseet, jotka oli tuotu, hän ihastui ikihyväksi oraakelinvastausten johdosta, vallan varmasti toivoen tulevansa hajoittamaan Kyroksen valtakunnan. Hän lähetti taasen sanan Pythoon [1] ja antoi lahjoja delfolaisille, kullekin sata kultastateria, otettuaan sitä ennen selville niiden luvun. Delfolaiset taas antoivat tämän sijasta Kroisokselle ja lyydialaisille oikeuden ensimäiseksi kysyä oraakelilta, vapauden maksuista, etumaiset istuinsijat sekä tilaisuuden sille heistä, joka vain tahtoi, ikipäiviksi tulla delfolaiseksi.

55. Annettuaan delfolaisille nämä lahjat, Kroisos kolmannen kerran kysyi oraakelilta, sillä sittenkuin hän kerran oli keksinut ennuspaikan todenperäisyyden, ei hänellä enää ollut minkäänlaista määrää. Ja tiedustellessaan hän kysyi oraakelilta, tulisiko hänen hallituksensa kestämään kauan. Silloin Pytia antoi näin kuuluvan vastauksen:

---

[1]) S. o. Delfoihin.

„mutta kun kerran meedien herraksi saanut on muuli,
silloin, hempeä Lyydian mies, sorarannoille Hermoon
väistyös, ällös jää, älä pelkurin nimeä kammoo."

56. Kun nämä sanat saapuivat, Kroisos ihastui vielä enemmän, ollen siinä luulossa, ettei milloinkaan miehen sijasta muuli voisi tulla meedialaisten kuninkaaksi, ja ettei niinmuodoin hän itse eivätkä hänen jälkeläisensä milloinkaan tulisi herkeämään hallitsemasta. Senjälkeen hän harkitsi ja tutki, keitä helleeneistä hänen tulisi mahtavimpina koettaa voittaa puolelleen. Ja tutkiessaan hän havaitsi, että lakedaimonilaiset ja atenalaiset olivat muita etevämmät, ja olivat edelliset doorilaista, jälkimäiset ioonilaista heimoa. Nämä nimittäin kävivät kaikkein etevimmistä, ollen alkujaan toinen pelasgilainen, toinen helleeniläinen kansa. Toinen ei ollut vielä milloinkaan lähtenyt maasta ulos, toinen taas oli paljon harhaillut. Sillä Deukalionin hallitessa se asui Fthiotismaakunnassa, Doroksen, Hellenin pojan, aikana taas Ossan ja Olympoksen juurella sijaitsevassa maassa, niinkutsutussa Histiaiotiissa. Kun sen Histiaiotiista olivat karkoittaneet kadmolaiset, niin se asui Pindoksessa ja kutsuttiin sitä makedonilaiseksi kansaksi. Sieltä taas se siirtyi Dryopiiseen ja Dryopiista se vihdoin tuli Peloponnesokseen ja sai nimen doorilaiset.

57. Mitä kieltä pelasgit puhuivat, sitä en saata täsmälleen sanoa. Mutta jos on lupa tehdä johtopäätöstä vielä nyt elävistä pelasgeista, nimittäin sekä niistä, jotka asuvat tyrsenien yläpuolella Krestonin kaupungissa, muinoin olivat naapureita nyt niinkutsutuille doorilaisille ja asuivat siihen aikaan siinä maassa, jota nykyjään kutsutaan Thessaliotiiksi, että niistä pelasgeista, jotka asettuivat Plakiaan ja Skylakeeseen Hellespontoksen seu-

duille ja olivat olleet atenalaisten naapureina, ja mitä muita pelasgilaisia kaupunkeja on, jotka ovat nimensä muuttaneet, — jos näitten nojalla saa tehdä johtopäätöstä, niin pelasgit puhuivat barbarikieltä. Jos nyt näin on ollut laita koko pelasgilaisen heimon, niin Attikan kansa, ollen pelasgilainen, oppi, siirtyessään helleeniläiseksi, samalla myös toisen kielen. Sillä krestonilaiset eivät puhu samaa kieltä kuin mitkään heidän nykyisistä naapureistaan, eivätkä sitä tee myöskään plakialaiset; mutta keskenään he puhuvat samaa kieltä. Ja selvää on, että he ovat säilyttäneet sen kielileiman, minkä toivat mukanansa mainittuihin paikkoihin siirtyessään.

58. Helleeniläinen heimo on minun nähdäkseni syntymästään saakka aina käyttänyt samaa kieltä. Ja erottuaan pelasgilaisesta heimosta, se, vaikka oli heikko, vähästä alusta lähtien on kasvanut suureksi kansanpaljoudeksi, varsinkin sen kautta, että pelasgilaiset ja monet muut barbarikansat ovat siihen liittyneet. Aiemmin ainakaan ei pelasgilainen kansa, joka oli barbarinen, milloinkaan ole suuresti kasvanut.

59. Näistä kansoista nyt oli attikalainen, kuten Kroisos kuuli, Peisistratoksen, Hippokrateen pojan, sortamana, hänen, joka siihen aikaan oli atenalaisten hallitsijana, ja se oli pilkottuna eri puolueisiin. Hippokrateelle, joka yksityisenä miehenä kerran oli katsomassa Olympian kilpaleikkejä, sattui nimittäin kerran suuri ihme. Hänen teurastettuaan uhrieläimet, alkoivat näet jalustalla seisovat kattilat, jotka olivat täynnä lihaa ja vettä, kiehua ja kuohua yli reunojensa, vaikkei ollut tulta. Silloin lakedaimonilainen Khilon, joka sattui olemaan vieressä ja oli nähnyt ihmeen, neuvoi Hippokratesta ensiksi olemaan ottamatta itselleen vaimoa, joka synnyttäisi lapsia, ja toiseksi, jos hänellä jo sattui olemaan vaimo,

eroamaan hänestä sekä vihdoin, jos hänellä sattui olemaan joku poika, hylkäämään tämän. Mutta Hippokrates ei suostunut noudattamaan tätä Khilonin neuvoa. Niinpä hänelle sitten syntyikin Peisistratos, joka, rannikkolais-atenalaisten keskenään riidellessä, edellisten johtajana Megakles, Alkmaionin poika, jälkimäisten Lykurgos, Aristolaideen poika, keräsi kokoon kolmannen puolueen, sillä hänellä oli mielessä itsevaltius. Niinpä hän kokosi puoluelaisia, väitti asettuvansa vuoristolaisten johtajaksi ja ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän haavoitti itseään ja muuliaan, ajoi valjakon torille, ikäänkuin juuri olisi pelastunut vihollisten käsistä, jotka muka olivat tahtoneet tuhota hänet, ja pyysi sen johdosta kansalta saada jotain vartiostoa. Ja koska hän ennen oli kunnostanut itseään sotaretkellä megaralaisia vastaan ja oli valloittanut Nisaian sekä suorittanut muita suurtöitä, niin atenalaisten kansa antoi pettää itsensä ja valitsi kaupunkilaisista muutamia miehiä sekä antoi ne hänelle. Niistä tosin ei tullut Peisistratoksen peitsenkantajia [1]), mutta nuijankantajat; sillä kädessä puiset nuijat he aina seurasivat hänen takanaan. Nämä nousivat yhdessä Peisistratoksen kanssa kapinaan ja saivat haltuunsa linnan. Peisistratos hallitsi sitten atenalaisia, lakkauttamatta kuitenkaan olemassaolevia virkoja tai säännöksiä, ja hoiti kaupunkia vallitsevien asetusten mukaisesti pitäen sitä oivallisessa ja hyvässä järjestyksessä.

60. Mutta vähän ajan kuluttua Megakleen ja Lykurgoksen puoluelaiset yhtyivät karkoittaakseen hänet. Tällä tavoin siis Peisistratos ensi kerran sai haltuunsa Atenan ja jälleen kadotti itsevaltiuden, ennenkuin se hänellä vielä oli oikein vankkana. Mutta ne, jotka oli-

---

[1]) Tavallinen henkivartijoiden nimitys.

vat karkoittaneet Peisistratoksen, riitaantuivat taas uudestaan keskenään. Silloin Megakles, puoluensa ahdistamana, kuuluttajan kautta kysyi Peisistratokselta, tahtoiko tämä saada hänen tyttärensä vaimokseen itsevaltiutta vastaan. Peisistratos hyväksyi ehdotuksen ja suostui siihen mainitulla ehdolla, ja sitten he tehdäksensä hänelle paluun mahdolliseksi keksivät toimenpiteen, joka minun mielestäni oli mitä yksinkertaisin. Sillä vanhastaan on helleeniläinen kansa eronnut barbarikansasta siinä, että se on ymmärtäväisempi ja suuremmassa määrässä vapaa typerästä yksinkertaisuudesta kuin jälkimäinen; mutta nytpä nämä atenalaisten keskuudessa, joitten sanotaan olevan sukkeluudessa ensimäiset helleenien joukossa, panivat toimeen tämmöisen juonen. Paianian kunnassa oli nimittäin nainen, nimeltä Fye, joka oli kolmea sormea vaille neljää kyynärää pitkä ja muuten hyvännäköinen. Tämän naisen he pukivat täysiin sotatamineisiin, asettivat vaunuihin ja neuvoivat, mikä asento hänen tulisi ottaa esiintyäkseen parhaiten edukseen. Sitten he ajoivat kaupunkiin, lähetettyään sitä ennen etujuoksijoina kuuluttajia, jotka, kaupunkiin saavuttuaan puhuivat mitä oli käsketty, sanoen näin: „oi atenalaiset, ottakaa suopein mielin vastaan Peisistratos, jota Atene on kunnioittanut kaikista ihmisistä enimmin, tuomalla hänet itse omaan kaupunkiinsa takaisin“. Näin he sanoivat kulkien sinne tänne. Ja kohta levisi maalaiskuntiin huhu, että Atene muka tuopi takaisin Peisistratoksen, ja kaupungissa asuvat uskoivat naisen olevan itsensä jumalattaren ja osoittivat jumalallista kunnioitusta ihmiselle sekä ottivat vastaan Peisistratoksen.

61. Saatuaan takaisin itsevaltiuden mainitulla tavalla Peisistratos Megakleen kanssa tekemänsä sopimuksen mukaisesti nai Megakleen tyttären. Mutta kun hänellä

jo oli poikia nuorukaisiässä, ja alkmaionidien päällä sanottiin lepäävän kirouksen, niin hän ei tahtonut vastanaidusta vaimostaan saada lapsia eikä pitänyt yhteyttä hänen kanssaan, kuten tapa on. Aluksi tosin vaimo piti asiaa salassa, mutta myöhemmin hän joko sitten äidin kysellessä tai kysymättä ilmoitti sen tälle, ja äiti taas miehelleen. Tämäpä pani kovin pahakseen, että Peisistratos niin halveksi häntä. Ja suutuksissaan hän sopi vihansa puoluelaistensa kanssa. Mutta Peisistratos, saatuaan tietää, mitä oli tekeillä häntä vastaan, väistyi kokonaan maasta, tuli Eretriaan ja neuvotteli yhdessä poikiensa kanssa. Ja voitolle pääsi Hippiaan mielipide, että piti jälleen koettaa ottaa takaisin itsevaltius. He keräsivät silloin antimia niistä kaupungeista, jotka jossain suhteessa olivat vanhassa kiitollisuuden velassa heihin. Ja vaikka monet tarjosivat suuria summia, voittivat kuitenkin teebalaiset muut rahalahjoillaan. Tämän jälkeen vieri, lyhyesti sanoen, joku aika, kunnes heillä oli kaikki valmiina paluumatkaan. Argolaisia tuli palkkaa vastaan Peloponnesoksesta, ja heidän luokseen tuli vapaaehtoisesti muuan naxolainen, nimeltä Lygdamis, joka osoitti mitä suurinta harrastusta ja toimitti sekä rahaa että väkeä.

62. Niin he läksivät liikkeelle Eretriasta ja saapuivat yhdennentoista vuoden kuluessa takaisin. Ensimäinen paikka Attikassa, jonka he valtasivat, oli Marathon. Heidän ollessaan siinä paikassa leirissä tulivat sekä heidän kaupungissa asuvat puoluelaisensa että lisäksi maalaiskunnista muita, joille itsevaltius oli rakkaampi kuin vapaus. Nämä nyt siis kokoontuivat, mutta ne atenalaiset, jotka asuivat kaupungissa, eivät ollenkaan välittäneet siitä, niin kauan kuin Peisistratos keräsi rahoja, eikä myöhemminkään, kun hän oli saanut haltuunsa Ma-

rathonin. Mutta vasta kun kuulivat hänen lähtevän Marathonista kaupunkia vastaan, he marssivat häntä torjumaan. He menivät koko sotajoukollaan kotiin palaavia vastaan, Peisistratos taas ja hänen seuralaisensa läksivät liikkeelle Marathonista, menivät kaupunkia kohti, ja tulivat samaan paikkaan, nimittäin pallenelaisen Atenen pyhätön luo, sekä asettivat sinne leirinsä vihollisia vastaan, iskeäkseen heidän kanssaan yhteen. Siellä muuan akarnanilainen poppamies, Amfilytos, joka jonkun jumalallisen sallimuksen johdosta seisoi lähellä, astui Peisistratoksen luo ja julisti kuusimittarunossa näin kuuluvan ennuslauseen:

„verkko jo viskattu on, viritettynä vuottavi nuotta,
sinnepä joutuun tonnit ne rientävät kuutamoyössä."

63. Näin hän siis haltioissaan Peisistratokselle julisti, ja tämä käsitti ennustuksen ja sanoi uskovansa, mitä hänelle oli julistettu, sekä vei sotajoukkonsa taisteluun. Kaupungista tulleet atenalaiset olivat tietysti juuri silloin ruvenneet suurukselle, ja suuruksen jälkeen toiset heistä olivat ryhtyneet noppapeliin, toiset antautuneet unen valtaan. Mutta Peisistratos seuralaisineen hyökkäsi atenalaisten kimppuun ja ajoi heidät pakoon. Ja heidän ollessaan pakosalla Peisistratos keksi mitä ovelimman keinon estääkseen heitä enää yhtymästä ja saadakseen heidät pysymään hajallaan. Hän antoi nimittäin poikiensa nousta hevosen selkään ja lähetti heidät edelleen, ja saavuttaessaan pakolaiset he sanoivat, niinkuin Peisistratos oli käskenyt, ja kehoittivat heitä olemaan hyvässä uskalluksessa sekä menemään kukin omilleen.

64. Kun atenalaiset tottelivat, Peisistratos siis täten kolmannen kerran sai haltuunsa Atenan ja juurrutti itsevaltiutensa palkkasoturilaumojen ja rahatulojen avulla,

joita kertyi osaksi omasta maasta, osaksi Strymon-virran seudulta, sekä ottamalla panttivangeiksi niiden atenalaisten lapsia, jotka olivat pitäneet puoliaan eivätkä heti olleet paenneet, ja sijoittamalla ne Naxokseen. Sillä Peisistratos oli sodassa senkin laskenut valtansa alle ja uskonut Lygdamiin huostaan. Lisäksi hän oraakelinlauseiden johdosta puhdisti Delos-saaren ja teki sen seuraavalla tavalla. Koko siltä alueelta, joka pyhäköstä näkyi, hän kaivatti maasta kuolleet ja siirsi ne toiseen paikkaan Delosta. Niin Peisistratos hallitsi itsevaltiaana atenalaisia, atenalaisista taas olivat toiset kaatuneet taistelussa, toiset alkmaionidien mukana paenneet kotoaan.

65. Sillä kannalla Kroisos kuuli atenalaisten tilan siihen aikaan olevan; lakedaimonilaisista taas hän sai tietää, että ne olivat vapautuneet suuresta ahdingosta ja olivat jo sodassa päässeet voitolle tegealaisista. Sillä Leonin ja Hegesikleen hallitessa Spartassa oli lakedaimonilaisilla muissa sodissaan menestystä, mutta vain tegealaisten puolelta he kärsivät tappioita. Sitä ennen heillä myös melkein kaikista helleeneistä oli huonoimmat lait ja olivat sekä toisiaan että vieraita kohtaan juroja. Mutta seuraavalla tavalla he saivat hyviä lakeja. Muuan arvossa pidetty spartalainen, Lykurgos, tuli Delfoihin, oraakelin tykö, ja heti kun hän astui sisään temppelisaliin, lausui Pytia näin:

„terve Lykurgo, mun uhkean temppelin luo sinä saavut,
rakasna Zeulle ja muillekin kaikille taivahisille,
kahdella päällä ma oon, jumalaksiko vai inehmoksi
kutsuisin sua, vaan jumalaks' toki luulen, Lykurgo."

Vielä muutamat kertovat Pytian tämän lisäksi ilmoittaneen hänelle spartalaisten nyt voimassaolevan valtiomuodon. Mutta, niinkuin lakedaimonilaiset itse kertovat,

Lykurgos muka oli tuottanut sen Kreetasta, ollessaan veljenpoikansa Leoboteen, spartalaisten kuninkaan holhoojana. Sillä heti senjälkeen kuin hän oli ruvennut holhoojaksi, hän muutti kaikki laitokset ja varoi, ettei niitä rikottaisi.

66. Sillä tavoin lakedaimonilaiset muuttivat olonsa ja saivat hyviä lakeja. Ja Lykurgoksen kuoltua he perustivat hänen kunniakseen pyhätön sekä kunnioittivat häntä suuresti. Ja kun maa oli hyvä, ja siinä lukuisa väestö, he ennen pitkää elpyivät ja alkoivat kukoistaa. Siksipä he eivät enää tyytyneet kuluttamaan aikaansa rauhassa, vaan koska uskoivat olevansa voimakkaampia kuin arkadialaiset, he pyysivät Delfoin oraakelilta saada ottaa koko arkadialaisten maan. Mutta Pytia julisti heille näin kuuluvan vastauksen:

„Vaaditko Arkadiaa? Sit' en anna, liikoja vaadit.
Paljon on terhoja syöviä miehiä Arkadiassa,
siitä mi häätävät sun, minähän sitä sulta en kiellä.
Annan siis Tegean, sitä polkea tahdissa tanssin
saat, ja sen kaunista mittaamaan tulet nuoralla kenttää."

Kun tämä sanoma tuotiin, niin lakedaimonilaiset pysyttelivät erillään muista arkadialaisista, mutta lähtivät, mukanaan kahleita, sotaretkelle tegealaisia vastaan, luottaen petolliseen oraakelinlauseeseen, ikäänkuin muka tulisivat tekemään tegealaiset orjikseen. Mutta he joutuivatkin kahakassa alakynteen, ja ne heistä, jotka otettiin vangiksi, saivat tehdä työtä omissa tuomissaan kahleissa ja maanmittausnuoralla mitata tegealaisten kenttää. Ja samat kahleet, joihin he olivat kytketyt, ovat vielä minun aikoihini saakka olleet säilössä Tegeassa, missä riippuvat Atene Alean temppelissä.

67. Tässä aikaisemmassa sodassa lakedaimonilaiset yhtämittaa ottelivat huonolla menestyksellä tegealaisia

vastaan, mutta Kroisoksen aikana ja Anaxandrideen sekä Aristonin hallitessa Lakedaimonissa spartalaiset jo olivat päässeet sodassa voiton puolelle. Ja voitolle he olivat päässeet seuraavalla tavalla. Koska he aina sodassa kärsivät tappioita tegealaisten puolelta, he lähettivät tiedustelijoita Delfoihin kysymään, ketä jumalista suostuttamalla he pääsisivät voitolle tegealaisista. Ja Pytia antoi heille sen vastauksen, että he sen tekisivät, jos maahansa toisivat Agamemnonin pojan, Oresteen, luut Mutta kun he eivät kyenneet löytämään Oresteen hautaa, he uudestaan lähettivät jumalan luo kysymään, missä paikassa Orestes lepäsi. Tätä kysyville läheteille Pytia lausui seuraavasti:

„Arkadian lakealla on muuan paikka, Tegea,
sielläpä puhkuu tuulia kaks' pakon ankaran alla,
iskua vastavi isku, on turmio turmion päällä;
siin' Agamemnonin poian peittävi hyötysä mantu.
Tuon jos haltuhus saat, Tegeau heti herraksi pääset."

Mutta senkin jälkeen kuin lakedaimonilaiset olivat tämän kuulleet, he yhtäkaikki olivat kaukana sen löytämisestä, vaikka kaikkialta etsivät, kunnes vihdoin Likhas, muuan niistä spartalaisista, joita kutsutaan „hyväntekijöiksi", sen löysi. Nämä „hyväntekijät" ovat kulloinkin vanhimmat niistä porvareista, jotka kohdakkoin tulevat astumaan pois ratsuväenpalveluksesta ja ovat luvultaan viisi joka vuosi. Sinä vuotena, jolloin tulevat astumaan pois ratsuväestä, heidät lähetetään Spartan valtion puolesta sinne tänne saamatta missään levätä.

68. Näitä miehiä siis oli Likhas, joka Tegeassa löysi haudan, osaksi sattumalta, osaksi oman viekkautensa kautta. Kun lakedaimonilaiset siihen aikaan olivat kanssakäymisissä tegealaisten kanssa, hän kerran tuli pajaan

ja katseli raudan takomista; ja ihmetteli nähdessään, kuinka se tapahtui. Huomattuaan hänen ihmettelynsä seppä levätessään työstään sanoi: „totta kaiketi, oi lakedaimonilainen vieras, jos olisit nähnyt sen, minkä minä, olisit kovasti ihmetellyt, koskapa nyt näin kummastelet raudan tekoa. Sillä kun minä tähän pihaani tahdoin tehdä itselleni kaivoa, kohtasin seitsemän kyynärän pituisen ruumisarkun. Ja kun en voinut uskoa, että milloinkaan on ollut ihmisiä, jotka ovat olleet nyt eläviä suurempia, avasin sen ja näin, että ruumis oli yhtä pitkä kuin arkku. Ja mitattuani sen minä jälleen kaivoin sen maahan.“ Näin hän siis kertoi, mitä oli nähnyt, mutta toinen punnitsi hänen sanojaan ja teki sen johtopäätöksen, että ruumis oraakelinlauseen mukaan olikin Orestes. Ja hän teki johtopäätöksensä seuraavalla tavalla. Nähdessään sepän molemmat palkeet hän havaitsi, että nämä olivat tuulet, alaisimen taas ja vasaran hän käsitti iskuksi ja vastaiskuksi, ja vihdoin rautaa, jota taottiin, turmioksi turmion päällä, koska muka rauta on keksitty ihmisen turmioksi. Näin hän päätti ja tultuaan Spartaan hän ilmoitti lakedaimonilaisille koko seikan. He tekivät häntä vastaan valesyytöksen ja karkoittivat hänet maasta pois. Hän saapui silloin Tegeaan, kertoi onnettomuutensa sepälle ja tahtoi vuokrata häneltä talon. Mutta tämä ei siihen suostunut. Vihdoin hän kuitenkin sai hänet taivutetuksi ja asettui sinne asumaan. Nyt hän kaivoi auki haudan, kokosi luut ja vei ne muassaan Spartaan. Ja joka kerran kun molemmat tästä perin mittelivät voimiaan, niin lakedaimonilaiset pääsivät sodassa paljon voitolle. Ja jo oli heillä enin osa Peloponnesostakin valtansa alle laskettuna.

69. Saatuaan siis tietää tämän kaiken Kroisos lähetti Spartaan lähettiläitä, mukanaan lahjoja ja pyytämään

liittolaisuutta, neuvottuaan sitä ennen niille, mitä heidän tuli sanoa. Tultuaan perille he sanoivat: „Kroisos, lyydialaisten ynnä muiden kansojen kuningas, on lähettänyt meidät ja lausuu näin: ,oi lakedaimonilaiset, koska jumala on minulle antanut sen orakelinneuvon, että minun tulee tehdä itselleni helleenit ystävikseni, ja olen kuullut teidän olevan etevimmät Hellaassa, niin minä siis oraakelinlauseen nojalla käännyn teidän puoleenne ja tahdon tulla teidän ystäväksenne ja liittolaiseksenne vilpittä ja petoksetta." Tämän Kroisos lähettilästensä kautta julistutti. Lakedaimonilaiset taas, jotka itsekin olivat kuulleet Kroisoksen saaman jumalanvastauksen, ihastuivat lyydialaisten tulosta ja vannoivat heille kestiystävyyttä ja liittolaisuutta. He olivat myös kiitollisuuden velassa muutamista hyvistä töistä, joita aiemmin olivat saaneet Kroisoksen puolelta osakseen. Lakedaimonilaiset olivat näet lähettäneet Sardeeseen ostamaan kultaa sitä Apollon kuvapatsasta varten, joka nyt sijaitsee Lakonian Thornaxissa. Mutta kun he tahtoivat ostaa, niin Kroisos antoi sen heille ilmaiseksi.

70. Tämän vuoksi siis lakedaimonilaiset ottivat vastaan liittolaisuuden, kuin myös siksi, että Kroisos kaikista helleeneistä oli juuri heidät valinnut ystävikseen. Niinpä he ensiksi itse asettuivat olemaan valmiina, kun hän käskisi, ja toiseksi he teettivät ja veivät lahjaksi vaskisen sekoitusastian, pitkin ulkoreunaansa täynnä kuvia ja suuruudeltaan vetäen kolmesataa amforaa, koska tahtoivat antaa Kroisokselle vastalahjan. Tämä sekoitusastia ei kuitenkaan saapunut Sardeeseen, ja syy siihen esitetään kahdella tavalla. Lakedaimonilaiset kertovat, että sittenkuin sekoitusastia matkalla Sardeeseen oli tullut Samoksen maan kohdalle, purjehtivat muka samoslaiset, jotka olivat siitä saaneet tietää, sotalaivoillaan luo ja

ottivat sen pois. Mutta samoslaiset itse taas väittävät, että sittenkuin ne lakedaimonilaiset, jotka veivät sekoitusastiaa, olivat myöhästyneet ja kuulleet Sardeen valloituksesta ja Kroisoksen vangitsemisesta, he muka olivat myyneet sekoitusastian Samoksessa, jolloin yksityiset miehet olivat ostaneet ja pystyttäneet sen Heran temppeliin. On myös mahdollista, että kun myyjät olivat tulleet Spartaan, he olivat sanoneet joutuneensa samoslaisten ryöstämiksi.

71. Niin nyt oli sekoitusastian laita. Mutta Kroisos erehtyi oraakelinlauseen suhteen ja teki sotaretken Kappadokiaan, toivoen kukistavansa Kyroksen ja persialaisten vallan. Kroisoksen hankkiessa sotaanlähtöä persialaisia vastaan antoi muuan lyydialainen, jota jo ennen pidettiin viisaana, mutta tämän ajatuksensa vuoksi varsinkin sai suuren maineen lyydialaisten kesken — hänen nimensä oli muuten Sandanis — Kroisokselle seuraavan neuvon: „oi kuningas, sinä hankit sotaanlähtöä sellaisia miehiä vastaan, joilla on yllään nahkahousut ja joilla koko muukin puku on nahasta, jotka edelleen eivät syö sitä, mitä tahtovat, vaan mitä heillä on saatavana, heillä, kun on karu maa. Lisäksi he eivät käytä viiniä, vaan juovat vettä, eikä heillä ole viikunoita pureskella eikä mitään muutakaan herkkua. Ensiksi siis, jos voitat, niin mitä sinä heiltä olet ottava pois, kun heillä ei ole mitään? Ja toiseksi taas, jos tulet voitetuksi, niin harkitse, mitkä edut olet kadottava. Sillä jos he kerran saavat maistaa meidän hyvyyksiämme, he takertuvat niihin kiinni, emmekä heistä voi päästä irralleen. Minä puolestani ainakin kiitän jumalia, jotka eivät johdata persialaisten mieleen lähteä sotaretkelle lyydialaisia vastaan.“ Ei hän näillä sanoilla kuitenkaan vakuuttanut Kroisosta. Itse asiassa persialaisilla, ennenkuin olivat

kukistaneet lyydialaiset, ei ollut mitään ylellistä tai hyvää.

72. Helleenit kutsuvat kappadokialaisia syyrialaisiksi. Nämä syyrialaiset olivat, ennenkuin persialaiset rupesivat hallitsemaan, meedialaisten alamaisia, mutta silloin he olivat Kyroksen. Ja rajana meedialaisen ja lyydialaisen vallan välillä oli Halys-joki, joka juoksee Armenian vuoresta kilikialaisten alueen läpi ja virtaa sitten niin, että oikealla kädellä ovat matienilaiset, vasemmalla fryygialaiset. Sivuutettuaan nämä ja virraten edelleen pohjoista kohti eroittaa se toisistaan toiselta puolen syyrialaiset ja kappadokialaiset, vasemmalta puolen paflagonit. Siten Halys-joki leikkaa poikki melkein koko sen osan Aasiaa, joka on Kyprosta vastapäätä olevan meren ja Pontos Euxeinoksen välillä. Tämä alue juuri on koko sen maan kaula. Siihen väliin menee kevytaseiselta mieheltä matkaa viisi päivää.

73. Kroisos läksi sotaretkelle Kappadokiaa vastaan sekä halusta tähän maahan, hän kun tahtoi liittää sen omaan alueeseensa, että varsinkin koska luotti oraakelinvastaukseen ja halusi kostaa Kyrokselle Astyageen puolesta. Kyros, Kambyseen poika, oli nimittäin kukistanut Astyageen, Kyaxareen pojan, joka oli Kroisoksen vävy ja meedialaisten kuningas. Ja Kroisoksen vävyksi hän oli tullut seuraavalla tavalla. Parvi paimentolaisskyytejä oli puolueriitojen johdosta tunkeutunut Meedian alueelle. Meedialaisia hallitsi siihen aikaan Kyaxares, Fraorteen poika, Deiokeen pojanpoika, joka aluksi kohteli näitä skyytejä hyvin, kuten turvananojia ainakin. Niinpä hän piti heitä suuressa arvossa ja uskoi heidän huostaansa lapsia, jotta oppisivat heidän kieltään ja jousella ampumisen taidon. Jonkun ajan kuluttua, jolloin skyytit aina kävivät metsästämässä ja sieltä aina toivat

jotain, tapahtui myös kerran, että eivät mitään saaneet. Kun he tyhjin käsin palasivat, niin Kyaxares — hän oli näet, kuten osoittautui, pikaluontoinen — kohteli heitä kovin tylysti ja häpeällisesti. Kärsittyään Kyaxareen puolelta tämmöistä kohtelua, joka heistä oli ansaitsematonta, he päättivät hakata kappaleiksi erään niistä pojista, jotka heidän luonaan olivat opissa, valmistaa hänet aivan niinkuin heidän oli tapana valmistaa metsänriistaa, ja viedä sekä antaa hänet Kyaxareelle, kuten saaliin ainakin; ja sen annettuaan heidän piti pikimmiten laittautua Alyatteen, Sadyatteen pojan, luo Sardeesceen. Niin kävikin: Kyaxares ja hänen saapuvilla olevat pöytäkumppaninsa nauttivat tätä lihaa, ja tekonsa jälkeen skyytit anoivat Alyatteelta turvaa.

74. Kun ei Alyattes luovuttanut skyytejä pois Kyaxareelle hänen pyytäessään, oli sittemmin syntynyt sota lyydialaisten ja meedialaisten kesken viiden vuoden ajaksi, jolloin meedialaiset monasti voittivat lyydialaiset, monasti taas lyydialaiset voittivat meedialaiset. Niitten aikana he myös kerran tavallaan taistelivat yöllä. Sillä sillaikaa kuin he tasaväkisesti jatkoivat sotaa, niin kuudentena vuotena tapahtuneessa kahakassa sattui, että taistelun sytyttyä päivä äkkiä muuttui yöksi. Tämän päivän vaihdon oli miletolainen Thales ennakolta ilmoittanut joonilaisille tapahtuvaksi ja asettanut määräajaksi juuri sen vuoden, jolloin se myös tapahtui. Mutta niin pian kuin lyydialaiset ja meedialaiset näkivät, että oli tullut päivän sijasta yö, he lakkasivat taistelemasta ja rupesivat molemmat innokkaammin puuhaamaan, että saataisiin aikaan rauha. Ja ne, jotka välittivät sovintoa heidän kesken, olivat nämä: kilikialainen Syennesis ja babylonilainen Labynetos. Nämä olivat ne, jotka myös jouduttivat valallisen liiton aikaansaamista heidän kesken

ja saivat toimeen molemminpuolisen avioliiton. He taivuttivat näet Alyatteen antamaan tyttärensä Aryeniin Kyaxareen pojalle Astyageelle. Sillä ilman vahvaa pakkoa eivät sopimukset tahdo pysyä vahvoina. Valansa tekevät nämä kansat samalla tavoin kuin helleenitkin ja sen lisäksi ne viiltävät käsivarsiaan, jonka jälkeen nuolevat pois toistensa veren.

75. Mainitun Astyageen, joka oli Kyroksen äidinisä, oli tämä kukistanut syystä, jonka minä myöhemmin historiassani tulen osoittamaan. Tämän johdosta Kyrokselle suutuksissaan Kroisos lähetti oraakelien luo kysymään, ja, kun sitten petollinen vastaus oli tullut, hän, luullen sen olevan itselleen edullisen, lähtikin sotaretkelle persialaisten alueelle. Mutta kun Kroisos oli saapunut Halys-joelle, hän, kuten minä puolestani väitän, kuljetti sotajoukon vielä nytkin olemassaolevia siltoja myöten ylitse. Mutta, niinkuin helleenien kesken yleisesti levinnyt huhu tietää, oli muka miletolainen Thales auttanut häntä sen kuljettamisessa. Kroisoksen ollessa nimittäin neuvottomana, miten sotajoukkonsa kulkisi yli — ei näet siihen aikaan muka vielä ollut olemassa näitä siltoja — oli Thales, joka oli leirissä läsnä, toimittanut hänelle niin, että joki, joka virtasi sotajoukon vasemmalla kädellä, myös tuli virtaamaan sen oikealta puolelta, ja sen hän oli aikaansaanut seuraavalla tavalla. Alottaen leirin yläpuolelta hän kaivoi syvän haudan, jonka veti puolikuunmuotoiseksi, niin että virta johdettiin vanhasta uomastaan kaivokseen ja joutui leirin taakse, mutta taas, kun se oli sivuuttanut leirin, laski vanhaan uomaansa. Siten, heti kun joki itse asiassa oli jakaantunut kahtia, sen yli pääsi kummaltakin kohtaa kulkemaan. Väittävätpä muutamat, että vanha uoma kokonaan kuivikin. Mutta sitäpä minä en voi hyväksyä.

Sillä kuinka ne silloin marssiessaan takaisin olisivat päässeet joen yli?

76. Kuljettuaan joen yli Kroisos sotajoukkoineen saapui niinkutsuttuun Pteriaan Kappadokiassa. Mainittu Pteria on vahvin paikka tässä maassa ja sijaitsee lähellä Sinopen kaupunkia, joka on aivan Pontos Euxeinoksen luona. Sinne hän asettui leiriin ja hävitteli syyrialaisten maita. Ja hän valloitti pterialaisten kaupungin ja teki heidät orjiksi, valloittipa myös kaikki sen ympärillä olevat paikat sekä ajoi syyrialaiset, jotka olivat vallan viattomat, kodeistaan ja konnuistaan. Mutta Kyros keräsi sotajoukkonsa, liitti puolelleen kaikki välillä olevat kansat ja kävi Kroisosta vastaan. Vaan ennenkuin sotajoukko lähti marssimaan liikkeelle, hän lähetti airueita ioonilaisten luo ja koetti houkutella heitä luopumaan Kroisoksesta. Ioonilaiset kuitenkaan eivät taipuneet siihen. Kun sitten Kyros tuli ja asetti leirinsä Kroisosta vastaan, niin he mittelivät toistensa voimia Pteriassa. Siellä syntyi ankara taistelu, ja useita kaatui molemmin puolin; lopulta, kun heidät yllätti yö, he erosivat kumpaisenkaan puolen saamatta voittoa.

77. Niin ottelivat molemmat sotajoukot sillä kertaa keskenään. Kroisos syytti sotaväkensä vähälukuisuutta, sillä hänen sotajoukkonsa, joka iski yhteen, oli paljoa pienempi kuin Kyroksen. Tätä seikkaa syyttäen hän, kun Kyros seuraavana päivänä ei yrittänyt tehdä hyökkäystä, marssi pois Sardeeseen, mielessä kutsua avukseen egyptiläiset. Hän oli näet, jo ennemmin kuin lakedaimonilaisten kanssa, tehnyt myös Amasiin, Egyptin hallitsijan, kanssa liiton. Samalla hän päätti lähettää noutamaan luokseen myös babylonilaiset — sillä näidenkin kanssa hän oli liitossa, ja babylonilaisia hallitsi sii-

hen aikaan Labynetos — sekä ilmoittamaan myös lakedaimonilaisille, että olisivat määräaikana läsnä. Nämät siis kaikki yhdistettyään ja koottuaan oman sotajoukkonsa hän aikoi antaa talven mennä ohi ja kevään tullen lähteä sotaretkelle persialaisia vastaan. Näin hän mietti ja niin pian kuin oli saapunut Sardeeseen, hän lähetti airueita liittolaistensa luo julistamaan, että ne viidentenä kuukautena kokoontuisivat Sardeeseen. Mutta koko läsnäolevan, persialaisia vastaan sotineen vierasperäisen sotaväkensä hän laski pois ja antoi hajaantua, koska ei mitenkään uskonut, että Kyros, joka äsken oli otellut niin vähän ratkaisevalla tuloksella, marssisi Sardesta vastaan.

78. Kroisoksen parhaillaan näin tuumiessa tuli koko etukaupunki täyteen käärmeitä. Niin pian kuin ne ilmestyivät, jättivät hevoset laitumensa sekä menivät ja söivät ne suuhunsa. Kun Kroisos tämän näki, näytti se hänestä ihmeeltä, niinkuin olikin. Kohta hän lähetti tiedustelijoita telmessolaisten selittäjien luo. Tiedustelijat saapuivat ja saivat telmessolaisilta tietää, mitä ihme merkitsi, mutta eivät tulleet tilaisuuteen ilmoittamaan sitä Kroisokselle. Sillä ennenkuin olivat purjehtineet takaisin Sardeeseen, Kroisos otettiin vangiksi. Telmessolaiset kuitenkin selittivät sen näin: Kroisoksella oli odotettavissa maahansa muukalainen sotajoukko, joka saavuttuaan oli kukistava maan väestön; sillä käärme merkitsi muka maan lasta, hevonen taas vihollista ja tulokasta. Tämän vastauksen telmessolaiset antoivat Kroisokselle, kun tämä jo oli vangittuna, vaikka eivät vielä tienneet, mitä oli tapahtunut Sardeen ja itse Kroisoksen suhteen.

79. Kun Kroisos kohta Pterian taistelun jälkeen marssi pois, ja Kyros sai tietää, että hän marssittuaan

tiehensä, aikoi laskea sotajoukkonsa hajalle, niin hän neuvotellessaan huomasi itselleen edulliseksi marssia Sardeeseen niin pian kuin suinkin, ennenkuin lyydialaisten sotavoima uudestaan ehtisi kokoontua. Ja yhtä nopeaan kuin hän oli tämän päätöksen tehnyt, hän myös pani sen täytäntöön. Sillä hän marssitti sotajoukkonsa niin joutuisasti Lyydiaan, että itse toi tulostaan viestin Kroisokselle. Tällöin Kroisos, vaikka olikin joutunut suureen pulaan, koska asiat olivat käyneet toisin, kuin mitä itse oli otaksunut, kuitenkin johdatti lyydialaiset taisteluun. Eikä ollut siihen aikaan Aasiassa miehuullisempaa eikä uljaampaa kansaa kuin lyydialaiset. He taistelivat hevosen selästä, heillä oli suuret keihäät ja olivat itse hyviä ratsastajia.

80. Viholliset tulivat toisiansa vastaan sillä suurella ja aukealla kedolla, joka on Sardeen kaupungin edustalla. Sen läpi virtaa muiden muassa Hyllos-joki, joka kohisten yhtyy suurempaan, Hermos-nimiseen jokeen, mikä taas virtaa Dindymene-emon pyhältä vuorelta ja laskee mereen Fokaian kaupungin kohdalla. Kun Kyros siinä näki lyydialaiset tappojärjestyksessä, niin hän peläten ratsuväkeä, teki erään meedialaisen miehen, Harpagoksen, kehoituksesta seuraavalla tavalla. Hän kokosi yhteen kaikki sotajoukkoaan seuraavat elatusta ja tavaroita kantavat kamelit, otti pois niiltä taakat ja antoi miesten astua niiden selkään, puettuina ratsuväen tamineisiin. Varustettuaan heidät näin hän määräsi heidät kulkemaan Kroisoksen ratsuväkeä kohti, mutta käski jalkaväen seurata kameleja ja järjesti jalkaväen taakse koko ratsuväen. Kun kaikki olivat järjestetyt paikoilleen, hän neuvoi muista lyydialaisista armotta tappamaan jokaisen, joka heidän tiellensä joutui, mutta jättämään henkiin Kroisoksen itsensä, vaikkakin hän kiinni otet-

taessa puolustautuisi. Näin hän neuvoi. Mutta kamelit hän järjesti ratsuväkeä vastaan seuraavasta syystä. Hevonen pelkää kamelia eikä siedä nähdä sen muotoa eikä tuntea sen hajua. Tämän sotajuonen hän oli keksinyt, jotta Kroisos ei voisi käyttää ratsuväkeään, jolla lyydialainen juuri aikoi jopa loistaa. Ja itse asiassa, heti kun heidän mennessään toisiansa vastaan taisteluun, hevoset vainusivat kameleja ja näkivät nämä, ne kääntyivät ympäri, ja Kroisokselta hävisi toivo. Kuitenkaan eivät lyydialaiset senjälkeen olleet pelkureita, vaan niin pian kuin huomasivat asianlaidan, he hyppäsivät hevosten selästä maahan ja iskivät jalkasin yhteen persialaisten kanssa. Mutta jonkun ajan kuluttua, ja sittenkuin useita oli molemmin puolin kaatunut, lyydialaiset ajettiin pakoon ja tungettiin muurin sisäpuolelle, johon persialaiset heidät saartoivat.

81. Niinpä lyydialaiset joutuivat piiritystilaan. Mutta Kroisos, joka arveli, että piiritys tulisi kestämään kauan aikaa, laittoi linnasta toiset lähettiläät liittolaisten luo; edelliset olivat lähetetyt ilmoittamaan, että oli kokoonnuttava Sardeeseen viidentenä kuukautena, mutta nämä Kroisos lähetti pyytämään mitä pikaisinta apua, koska hän oli piiritettynä.

82. Siispä hän lähetti sanan sekä muitten liittolaisten luo että Lakedaimoniin. Samaan aikaan sattui myös spartalaisilla itsellään olemaan argolaisten kanssa riita niinkutsutusta Thyrean alueesta. Tämän Thyrean, joka kuului Argoliin osueeseen, lakedaimonilaiset olivat eroittaneet ja ottaneet haltuunsa. Argolaisten oma oli myös länteen päin oleva alue Maleaan saakka, sekä mantereella oleva maa että Kytheran saari ynnä muut saaret. Argolaiset riensivät puoltamaan heiltä riistettyä aluetta, mutta molemmat tekivätkin siinä sellaisen välipuheen ja

sopivat keskenään, että kolmesataa kumpaiseltakin puolelta taistelisi, ja että alue joutuisi niille, jotka pääsisivät voitolle; sitävastoin piti kummankin sotajoukon enemmistön lähtemän pois omilleen eikä saanut jäädä sinne ottelun ajaksi, siitä syystä etteivät, jos olisivat läsnä, nähdessään omiensa joutuvan alakynteen, näitä puolustaisi. Tämän sopimuksen tehtyään he läksivät pois, mutta kummaltakin puolen jälellejääneet iskivät yhteen. Taistelussa he olivat tasaväkiset, ja vihdoin jäi kuudestasadasta miehestä jälelle kolme, nimittäin argolaisista Alkenor ja Khromios, lakedaimonilaisista taas Othryades. Nämä olivat jälellä, kun yö yllätti. Silloinpa molemmat argolaiset muka voittaneina juoksivat Argokseen, mutta lakedaimonilainen Othryades ryösti argolaisten kaatuneilta niiden aseet, vei ne omaan leiriinsä ja pysytteli paikallaan rivissä. Seuraavana päivänä molemmat puolueet tulivat saapuville ottamaan selvän asiasta. Jonkun aikaa siinä molemmat väittivät voittaneensa, toiset huomauttaen, että heistä olivat useammat jääneet eloon, toiset taas osoittaen, että nuo olivat paenneet, mutta että heidän oma miehensa oli pysynyt paikoillaan ja ryöstänyt toisten ruumiita. Lopulta riidasta sukeusi taistelu, jossa he iskivät yhteen; mutta sittenkuin molemmin puolin useita oli kaatunut, voittivat lakedaimonilaiset. Siitä perin argolaiset ajavat päänsä, kun sitä ennen olivat olleet pakoitetut käyttämään pitkää tukkaa, ja sääsivät lain, jossa kirouksella kielsivät ketään argolaista antamasta hiustensa kasvaa tai naisiaan kantamasta kultakoristeita, ennenkuin voittaisivat takaisin Thyrean. Lakedaimonilaiset sääsivät itselleen päinvastaisen lain; he alkoivat nimittäin siitä pitäen käyttää pitkää tukkaa, jota sitä ennen eivät olleet tehneet. Mutta kerrotaan, että se Othryades, joka kolmestasadasta

oli jäänyt eloon, häpesi palata Spartaan kaikkien asetoveriensa joaduttua tuhon omiksi ja teki senvuoksi lopun itsestään Thyreassa.

83. Tällä kannalla olivat spartalaisilla asiat, kun sardeelainen airut tuli pyytämään heitä auttamaan piiritettyä Kroisosta. Sittenkuin kuulivat airueelta asian, he yhtäkaikki läksivät liikkeelle. Mutta heidän ollessaan jo varustettuina ja laivojen ollessa valmiina, tuli toinen viesti, että lyydialaisten linna oli vallattu, ja että Kroisos oli otettu vangiksi.

84. Niinpä he, vaikka panivatkin tämän seikan kovin pahakseen, lakkasivat hankkeistaan. Mutta Sardes vallattiin seuraavalla tavalla. Kun Kroisosta piiritettiin neljättätoista päivää, Kyros, lähettämällä sotajoukkonsa tykö ratsumiehiä, julisti tulevansa antamaan suuria palkintoja sille, joka ensimäisenä astuisi muurille. Tämän jälkeen sotajoukko teki yrityksen, mutta ilman menestystä. Kun siinä muut olivat yrityksestä lakanneet, koetti muuan mardilainen, jonka nimi oli Hyroiades, lähestyä siltä kohtaa linnaa, mihin ei oltu asetettu mitään vartijaa. Ei näet ollut pelkoa, että linna siltä kohtaa koskaan vallattaisiin. Sillä se on tältä puolelta jyrkkä ja voittamaton. Ainoastaan siltä kohdalta ei Meles, Sardeen muinainen kuningas, ollut kantanut muurin ympäri sitä leijonaa, jonka hänen jalkavaimonsa oli synnyttänyt. Telmessolaiset olivat nimittäin julistaneet, että jos leijonaa kuljetettaisiin muurin ympäri, tulisi Sardes valloittamattomaksi. Ja Meles oli muun muurin kohdalta, mistä linnan kimppuun voitiin päästä, sitä kantanut, mutta oli halveksinut tätä kohtaa, joka muka oli valloittamaton ja jyrkkä. Se osa kaupunkia antaa Tmolokseen päin. Mutta nytpä mainittu mardilainen Hyroiades oli edellisenä päivänä nähnyt erään lyydialaisen astuvan alas

tuon linnan osan kohdalta noutaakseen kypärää, joka ylhäältä oli vierinyt maahan, sekä ottanut sen mukaansa ylös; sen hän oli huomannut ja pannut mieleensä. Siitä hän silloin kiipesi ylös ja hänen mukanaan muita persialaisia. Ja kun tuli lisäksi useampia, vallattiin vihdoin Sardes ja koko kaupunki hävitettiin.

85. Saman Kroisoksen suhteen tapahtui seuraava seikka. Hänellä oli poika, josta ennenkin olen maininnut, muuten kelpo nuorukainen, mutta mykkä. Entisinä onnenpäivinään Kroisos oli tehnyt kaiken voitavansa hänen puolestaan ja muiden tuumien muassa, mitkä hänen mieleensä olivat juolahtaneet, hän myös oli Delfoihin lähettänyt pojan suhteen kysymään oraakelia. Ja Pytia vastasi hänelle näin:

„Lyydian poika, sä kansojen valtias, houkkio Kroisos,
ällös puhuvan poikasi äänt' ikävöityä pyydä
koissasi kuullakses'. Tämä kohtalo kaukana olkoon.
Turmion päivänä näät ens' kerran kielensä laukee."

Kun nyt linnaa valloitettiin, kävi muuan persialainen, joka ei tuntenut Kroisosta, hänen kimppuunsa tappaakseen hänet. Kroisos kyllä näki hänen tulevan vastaansa, mutta käsilläolevan onnettomuutensa vuoksi hän ei siitä huolinut, koska hänen ei lainkaan ollut väliä, vaikka saisikin kuoliniskun. Mutta niin pian kuin poika, juuri tuo mykkä, näki persialaisen käyvän kohti, hän säikähdyksissään ja onnettomuuden valtaamana ratkesi sanoiksi ja lausui: „ihminen, älä tapa Kroisosta!" Nämä olivat hänen ensimäiset sanansa, mutta senjälkeen hän osasi puhua koko elinaikansa.

86. Persialaiset siis saivat haltuunsa Sardeen ja ottivat vangiksi Kroisoksen, sittenkuin hän oli hallinnut neljätoista vuotta, ollut piiritettynä neljätoista päivää ja

oraakelinlauseen mukaisesti oli tehnyt lopun omasta suuresta valtakunnastaan. Persialaiset ottivat ja veivät hänet Kyroksen luo. Tämä käski pinoa suuren rovion ja antoi Kroisoksen kahleisiin sidottuna astua sen päälle sekä asetti neljätoista lyydialaista poikaa hänen ympärilleen. Hänellä oli näet mielessä joko uhrata nämä esikoisuhriksi tai hän tahtoi täyttää jonkun lupauksen tai sitten hän oli kuullut Kroisoksen olevan jumalisen ja oli siitä syystä antanut hänen astua roviolle, koska tahtoi nähdä, tulisiko joku jumalista pelastamaan hänet joutumasta elävänä poltetuksi. Niin hän teki. Mutta Kroisoksen seistessä roviolla johtui hänen mieleensä, vaikka olikin niin suuressa onnettomuudessa, se Solonin jumalallisesta vaikutuksesta lähtenyt lausuma, ettei kukaan eläessään ole onnellinen. Kun tämä hänen päähänsä pälkähti, hän jälleen tuli entiselleen ja huoahtaen pitkästä äänettömyydestään hän kolmasti lausui: „Solon". Kun Kyros sen kuuli, hän käski tulkkien kysyä Kroisokselta, kuka se oli, jota hän huusi avukseen. Ne tulivat Kroisoksen luo kysymään, mutta tämä pysyi aluksi vaiti kysyttäessä. Vihdoin kun hänet pakoitettiin puhumaan, hän lausui: „se, jonka olisi pitänyt tulla kaikkien hallitsijoiden puheille, sillä sitä minä olisin katsonut arvokkaammaksi kuin suuria rahasummia." Koska Kroisos puhui heille näin epäselvästi, he uudestaan kysyivät, mitä hän tarkoitti. Ja kun he itsepintaisesti utelivat ja vaivasivat häntä, hän vihdoin kertoi, kuinka atenalainen Solon kerran oli tullut hänen luokseen, kuinka hän nähtyään hänen rikkautensa oli sitä väheksynyt — puhuen siinä niinkuin todellisuudessa olikin asianlaita — ja kuinka vihdoin Kroisokselle itselleen oli käynyt, aivan niinkuin Solon oli sanonut; ja tällöin tämä oli yhtä paljon tarkoittanut Kroisosta kuin koko ihmiskuntaa, ja

varsinkin niitä, jotka omasta mielestään ovat onnellisia. Sen Kroisos kertoi, kun rovio jo oli sytytetty, ja sen reunat jo paloivat. Ja kuultuaan tulkeilta, mitä Kroisos sanoi, Kyros muutti mielensä ja otti huomioon, että hän itse, vaikka oli ihminen, elävältä uskoi tulen valtaan toisen ihmisen, joka ei ollut häntä itseään ollut vähemmän onnellinen. Koska hän sen lisäksi pelkäsi kostoa ja punnitsi, ettei ihmiselämässä mikään ole pysyväistä, niin hän käski mitä pikimmiten sammuttamaan palavan tulen ja antamaan Kroisoksen ja hänen seurassaan olevien astua roviolta maahan. Mutta ne, jotka tulta yrittivät sammuttaa, eivät enää voineet taltuttaa sitä.

87. Ja lyydialaiset kertovat, että kun Kroisos siinä huomasi Kyroksen mielenmuutoksen ja näki joka miehen sammuttamassa tulta, voimatta kuitenkaan enää sitä suistaa, hän huutaen kutsui avukseen Apolloa ja rukoili, että jos jumala milloinkaan oli Kroisokselta otollista lahjaa saanut, hän nyt auttaisi ja pelastaisi hänet uhkaavasta onnettomuudesta. Niin hän itkien kutsui avukseen jumalaa. Mutta selkeälle ja tyyneelle taivaalle kerääntyi äkkiä pilviä, nousi rajuilma, tuli rankkasade ja rovio sammui. Kun Kyros siis näin huomasi, että Kroisos oli jumalille rakas ja kunnon mies, hän antoi hänen astua alas roviolta ja kysyi näin: „Kroisos, kuka ihmisten joukosta taivutti sinut lähtemään sotaretkelle minun maatani vastaan ja esiintymään ystävän sijasta vihollisenani?“ Hän virkkoi: „oi kuningas, sen minä olen tehnyt sinun onneksesi, mutta omaksi onnettomuudekseni. Syypää on tähän hellEenein jumala, joka yllytti minua lähtemään sotaretkelle. Sillä eihän kukaan ole niin mieletön, että itse valitsee sodan rauhan asemasta. Jälkimäisen aikana näet pojat hautaavat isänsä, mutta edelli-

sen aikana isät poikiaan. Mutta jumalille oli kai mieleen, että näin kävisi."

88. Näin hän puhui. Mutta Kyros vapautti hänet, asetti hänet istumaan lähelle itseään ja piti häntä erinomaisen suuressa arvossa sekä katseli suurella ihmetyksellä häntä. Ja niin tekivät myös kaikki hänen seurassaan olevat. Mutta Kroisos oli mietteihinsä vaipuneena ja ääneti. Sitten hän kääntyi ja nähdessään, kuinka persialaiset hävittivät lyydialaisten kaupunkia, hän virkkoi: „oi kuningas, tuleeko minun sanoa sinulle sitä, mitä nyt juuri ajattelen, vai vaieta?" Kyros käski hänen rohkeasti sanoa, mitä tahtoi. Hänpä kysyi tältä ja lausui: „mitä tämä suuri väkijoukko niin suurella innolla toimittaa?" Kyros virkkoi: „se ryöstää sinun kaupunkiasi ja vie pois sinun tavaroitasi." Kroisos vastasi: „ei se minun kaupunkiani eikä minun tavaroitani ryöstä. Ei ole minulla enää mitään niitten kanssa tekemistä. Vaan sinun omaisuuttasi ne riistävät ja raastavat."

89. Kroisoksen sanat vetivät puoleensa Kyroksen huomion. Käskettyään muut pois hän kysyi Kroisokselta, mitä hänelle turmiollista Kroisos näki siinä, mikä oli tekeillä. Hän virkkoi: „koska jumalat ovat tehneet minut sinun orjaksesi, katson oikeaksi ilmoittaa sinulle, jos jossain kohden huomaan paremmin kuin sinä. Persialaiset ovat luonteeltaan ylimieliset, mutta köyhät. Jos siis sallit heidän ryöstää ja ottaa haltuunsa suuria tavaroita, on sinulla heidän puoleltaan odotettavissa seuraavaa. Sen heistä, joka enimmän ottaa, voit odottaa nousevan kapinaan itseäsi vastaan. Jos siis sinulle on mieleen mitä sanon, niin tee seuraavalla tavalla. Aseta kaikille porteille vartijoiksi muutamia peitsenkantajistasi, ja ottakoot ne ryöstäjiltä tavarat pois sanoen, että niistä

välttämättömästi täytyy antaa kymmenykset Zeulle. Sillä lailla sinä et joudu heidän vihansa esineeksi riistäessäsi heiltä väkisin pois tavarat, ja toiselta puolen he tulevat myöntämään menettelevösi oikein ja tulevat siksi vapaaehtoisesti niin tekemään."

90. Tämän kuullessaan Kyros ihastui ikihyväksi, koska se hänestä näytti olevan hyvä neuvo. Hän kiitteli paljon Kroisosta ja käskettyään peitsenkantajia suorittamaan mitä Kroisos oli neuvonut, hän virkkoi tälle näin: „Kroisos, koska olet valmis toimittamaan kuninkaallisen miehen hyviä tekoja ja puhumaan semmoisen miehen sanoja, niin pyydä sellaista lahjaa, jonka heti tahdot saada." Kroisos virkkoi: „oi herra, enimmin sinä minulle teet mieliksi, jos sallit minun lähettää nämä kahleet helleenien jumalalle, jota minä jumalista enimmin kunnioitin, ja kysyä häneltä, onko hänen tapana pettää niitä, jotka hänelle tekevät hyvää." Kyros kysyi, mistä hän jumalaa syytti, kun näin tätä moitti. Silloin Kroisos kertoi alusta loppuun kaikki, mitä hänellä oli ollut mielessään, mainitsi oraakelien vastaukset ja varsinkin vihkilahjat ja kuinka hän ennustuksen yllyttämänä oli lähtenyt sotaretkelle persialaisia vastaan. Kertoessaan tämän hän uudestaan palasi pyyntöönsä, että Kyros sallisi hänen nuhdella jumalaa tästä. Naurahtaen Kyros virkkoi: „sekä tämän olet saapa minulta, Kroisos, että kaikkea muutakin, mitä kulloinkin pyydät." Sen kuultuaan Kroisos lähetti Delfoihin muutamia lyydialaisia ja antoi heille toimeksi asettaa kahleet temppelin kynnykselle ja kysyä, eikö jumala häpeä, että ennustuksillaan oli yllyttänyt Kroisosta lähtemään sotaretkelle persialaisia vastaan, ikäänkuin hän muka tulisi tekemään lopun Kyroksen vallasta, josta yrityksestä jumalalle nyt tuli tällaiset esikoislahjat — ja tällöin tuli heidän osoit-

taa kahleita. Tätä piti heidän kysymän sekä, oliko helleeniläisillä jumalilla tapana olla kiittämättömät.

91. Lyydialaisten saavuttua ja lausuttua mitä olivat toimeksi saaneet, kerrotaan Pytian virkkaneen näin: „sallimuksen määräämää kohtaloaan on jumalankin mahdoton välttää. Kroisos on suorittanut viidennen esi-isänsä rikoksen, hänen, joka herakleidien peitsenkantajana ollessaan noudatti naisen vilppiä, murhasi herransa ja otti haltuunsa tämän arvon, joka ei ollenkaan hänelle kuulunut. Loxias[1]) on innokkaasti uurastanut, että Sardeen onnettomuus tapahtuisi Kroisoksen lasten, eikä hänen itsensä aikana, mutta ei ole kyennyt kääntämään syrjään kohtalon määräyksiä. Sen verran kuitenkin kuin nämä sallivat, hän on pannut täytäntöön ja tehnyt Kroisokselle mieliksi. Kolme vuotta näet hän on lykännyt toistaiseksi Sardeen valloituksen, ja Kroisos ymmärtäköön, että hän joutui vangiksi näin monta vuotta myöhemmin kuin kohtalo oli määrännyt. Toiseksi, kun Kroisos oli tulla poltetuksi, jumala torjui sen. Ja annettua ennustusta Kroisos syyttä moittii. Loxias julisti näet hänelle, että jos hän lähtisi sotaretkelle persialaisia vastaan, hän tulisi hajoittamaan suuren valtakunnan. Kroisoksen olisi tähän nähden, jos hänen kerran piti saada hyvä neuvo, tullut lähettää uudestaan kysymään, tarkoittiko vastaus hänen omaansa vai Kyroksen valtakuntaa. Koska hän ei käsittänyt sitä, mikä oli sanottu, eikä uudestaan kysynyt, syyttäköön itseään. Ei hän sitäkään käsittänyt, mitä Loxias, hänen viimeisen kerran kysyessään oraakelia, lausui muulista. Kyros näet juuri oli tuo muuli. Hänhän oli syntyisin kahdesta eri kansaan kuuluvasta henkilöstä, joista äiti oli ylhäisempi, isä halvempi. Sillä edelli-

[1]) S. o. Apollo.

nen oli meedialainen ja Astyageen, meedialaisten kuninkaan tytär, jälkimäinen oli persialainen ja näiden alamainen; ollen kaikissa suhteissa alempi, hänellä siis oli valtiattarensa aviovaimonaan." Näin Pytia vastasi lyydialaisille, ja ne veivät viestin Sardeeseen sekä ilmoittivat sen Kroisokselle. Ja sen kuultuaan hän myönsi, että syy oli hänen omansa, eikä jumalan. Näin siis kävi Kroisoksen valtakunnan, ja niin tapahtui Joonian ensimäinen kukistuminen.

92. Kroisokselta on olemassa myös useita muita vihkilahjoja Hellaassa eikä yksistään yllämainituita. Niinpä on Boiotian Teebassa kultainen kolmijalka, jonka hän vihki ismenolaiselle Apollolle, Efesoksessa sekä kultaiset lehmät että useimmat sikäläisistä patsaista, Atene Pronaian temppelissä Delfoissa suuri kultainen kilpi. Viimemainittu on säilynyt aina minun aikoihini saakka, mutta osa vihkilahjoista on joutunut hukkaan. Edelleen ovat Brankhidaissa Miletoksen alueella Kroisoksen lahjat, jotka, kuten olen kuullut, ovat yhtä painavat ja samallaiset kuin Delfoissa olevat. Se, minkä hän vihki Delfoihin ja Amfiaraoksen temppeliin, oli hänen omaansa ja isänperintönsä esikoisuhri; mutta muut vihkilahjat tulivat erään hänen vihamiehensä omaisuudesta, joka oli esiintynyt Kroisoksen vastustajana, ennenkuin tämä pääsi kuninkaaksi, ja oli innokkaasti puuhannut, että lyydialaisten hallituksen saisi Pantaleon. Tämä taas oli Alyatteen poika ja Kroisoksen velipuoli isän puolelta. Kroisos näet oli Alyatteen poika kaarilaisesta vaimosta, Pantaleon ioonilaisesta. Vaan sittenkuin Kroisos isänsä suostumuksella oli saanut valtaansa hallituksen, hän piikkitynnyrissä kidutti vastustajansa kuoliaaksi, mutta hänen omaisuutensa, jonka jo ennen oli pyhittänyt, hän silloin ylläsanotulla tavalla vihki niihin paikkoihin,

jotka mainittiin. Sen verran olkoon sanottu vihkilahjoista.

93. Ihmeitä semmoisia, kuin on monessa muussa maassa, ei juuri Lyydian maassa ole kuvailtavaksi, lukuunottamatta kultahiekkaa, jonka virta kuljettaa mukanaan Tmolos-vuoresta. Mutta yksi teos siinä tavataan ja se on, lukuunottamatta egyptiläisiä ja babylonilaisia muistomerkkejä, suurin maailmassa. Siellä on nimittäin Alyatteen, Kroisoksen isän, hauta, jonka jalusta on laadittu suurista paasista, mutta muu hauta on maakumpu. Ja sen ovat rakennuttaneet torikauppiaat, käsityöläiset ja ilotytöt. Ylhäällä haudan päällä on aina minun aikoihini saakka ollut luvultaan viisi rajakiveä, joihin oli piirretty kirjoitus osoittamaan mitä kukin oli tehnyt, ja ilmeni mitattaessa, että tyttöjen osuus oli suurin. Sillä Lyydian kansan tyttäret harjoittavat kaikki haureutta ja kokoovat itselleen siten myötäjäiset ja tekevät niin, kunnes joutuvat naimisiin; siten ne naittavat itsensä. Haudan ympärys on kuusi stadionia ja kaksi pletronia, ja leveys kolmetoista pletronia. Ja haudan luona leviää suuri järvi, jota lyydialaiset väittävät ehtymättömäksi. Sitä kutsutaan Gygeen järveksi.

94. Niin on siis tämän asian laita. Lyydialaisilla on jotenkin samat tavat kuin helleeneillä, paitsi että panevat tyttölapsensa harjoittamaan haureutta. He ovat, mikäli me tiedämme, ensimäiset ihmiset, jotka alkoivat lyöttää ja käyttää kulta- ja hopearahoja, ja ovat myös ensimäiset kaupustelijat. Lyydialaiset itse väittävät myös, että kaikki nykyjään sekä heidän omassa että helleenein kesken käytännössä olevat pelit ovat heidän keksintöään. Ja he kertovat, että nämä keksittiin heillä samalla kertaa kuin Tyrseeniaan lähetettiin siirtokunta, ja kertovat niistä seikoista seuraavaa. Atyksen, Maneen pojan, hallitessa

syntyi ankara viljanpuute kautta koko Lyydian. Jonkun aikaa lyydialaiset kärsivät sitä, mutta lopuksi he, kun se ei lakannut, etsivät siihen hoivaa ja heistä keksi mikä minkäkin keinon. Niinpä silloin keksittiin kuutio-, noppa-, pallo- ja kaikellaiset muut pelit, paitsi lautapeliä. Sillä sen keksintöä eivät lyydialaiset omista itselleen. Nälän varalta he siis keksivät ja tekivät niin, että pelasivat joka toisen päivän kokonaan, jottei heidän silloin tarvitsisi etsiä elatusta, joka toisena taas olivat pelaamatta ja hankkivat elatusta. Tällä tavoin he kestivät kahdeksantoista vuotta. Mutta kun paha ei hellittänyt, vaan yltyi yhä pakoittavammaksi, niin silloinpa heidän kuninkaansa jakoi kaikki lyydialaiset kahteen osaan ja heitti arpaa, kumpiko jäisi maahan, ja kumpiko lähtisi maasta pois; itsensä hän asetti sen osan kuninkaaksi, jonka arpa määräisi jäämään paikoilleen, mutta poislähtevän joukkueen johtoon hän pani poikansa, jonka nimi oli Tyrsenos. Arvottua menivät toiset heistä maasta ulos, läksivät alas Smyrnaan ja hankkivat itselleen laivoja, joihin asettivat kaiken sen irtaimen omaisuuden, mitä tarvitsivat. Sitten he lähtivät purjehtimaan elannon ja maan hakuun, kunnes monet kansat sivuutettuaan saapuivat ombrilaisten maahan, minne perustivat kaupunkeja ja mihin ovat jääneet asumaan tähän aikaan saakka. Mutta lyydialaisten sijasta he kutsuivat itseään kuninkaanpojan mukaan, joka oli heidät sinne vienyt. Hänestä he ottivat nimeksi tyrseenit.

95. Lyydialaiset olivat niinmuodoin tulleet persialaisten orjiksi. Tästä nyt meidän kertomuksemme käy tutkimaan, mikä mies oli Kyros, joka kukisti Kroisoksen valtakunnan, ja millä tavalla persialaiset pääsivät Aasian johtoon. Ja minä aion kirjoittaa sen mukaan kuin muutamat persialaiset, jotka eivät tahdo kaunistella Kyrok-

sen vaiheita, vaan esittää asian niinkuin se todella on ollut, kertovat, vaikka taidan esittää Kyroksesta jopa kolmekin muunlaista toisintoa.

96. Sillaikaa kuin assyrialaiset hallitsivat ylä-Aasiata viisisataakaksikymmentä vuotta, alkoivat ensiksi meedialaiset heistä luopua; vapauden taistelussaan assyrialaisia vastaan nämä nähtävästi olivat kelpo miehiä, torjuivat päältään orjuuden ja tekeytyivät vapaiksi. Näiden jälkeen tekivät kaikki muutkin kansat samoin kuin meedialaiset. Mutta siihen aikaan, jolloin kaikki mannermaan kansat olivat itsenäisiä, meedialaiset uudestaan joutuivat itsevaltiuden alaisiksi seuraavalla tavalla. Meedialaisten keskuudessa oli viisas mies, nimeltä Deiokes, Fraorteen poika. Tämä Deiokes halusi itsevaltiutta ja menetteli senvuoksi näin. Koska meedialaiset asuivat kyläkunnittain, niin hän, joka jo ennestäänkin oli omassa kylässään huomattava, vielä innokkaammin lyöttäytyi uurastamaan oikeutta. Ja sen hän teki, vaikka kautta koko Meedian vallitsi suuri laittomuus, ja hän ymmärsi, että vääryys on oikeuden vihollinen. Huomatessaan hänen elintapansa saman kylän meedialaiset valitsivat hänet tuomarikseen. Ja koska hän tavoitti valtaa, niin hän oli suora ja oikeamielinen. Näin menettelemällä hän saavutti kiitosta, jopa siihen määrään, että muiden kylien asukkaat, jotka ennen olivat joutuneet väärien tuomioiden alaisiksi, kuullessaan, että Deiokes oli ainoa mies, joka oikeudenmukaisesti tuomitsi, mielellään menivät hekin Deiokeen luo tuomittavaksi. Ja lopulta eivät he kääntyneet kenenkään muun puoleen.

97. Mutta koska hänen luonaan käyvien luku yhä kasvoi, kun kuultiin, että hänen tuomionsa tulivat totuudenmukaiset, ja Deiokes niinmuodoin huomasi, että kaikki riippui hänestä, ei hän enää tahtonut istua siinä, missä

ennen oli istunut tuomitsemassa eikä sanonut enää aikovansa tuomita. Ei näet hänelle ollut edullista omia asioitaan laiminlyömällä päivät päästänsä julistaa tuomioita lähimäisilleen. Mutta kun rosvoilu ja laittomuus pitkin kyliä yltyi vielä paljoa pahemmaksi kuin ennen, niin meedialaiset kokoontuivat ja neuvottelivat keskenään sekä puhuivat käsilläolevasta asemasta. Ja minun luullakseni puhuivat Deiokeen ystävät jokseenkin näin: „jos nykyistä tilaa jatkuu, emme me voi asua tässä maassa, niinpä asettakaamme siis itsellemme kuningas. Siten sekä maa tulee olemaan hyvässä järjestyksessä että me itse voimme kääntyä maatöihimme, eikä meidän tarvitse laittomuuden vuoksi jättää kotiamme ja kontuamme." Näin jotenkin puhumalla he saivat meedialaiset taivutetuiksi tahtomaan kuningasta.

98. Ja ehdoteltaessa, kenenkä asettaisivat kuninkaakseen, ehdotti ja kiitti joka mies kiihkeästi Deiokesta, kunnes he suostuivat siihen, että tämä tulisi heidän kuninkaakseen. Hän puolestaan käski heidän rakentaa itselleen kuninkuuden arvoisen asumuksen ja lujittamaan hänen valtaansa peitsenkantajilla. Meedialaiset tekivät niin. He näet rakensivat hänelle suuren ja lujan asumuksen siihen paikkaan maata, mihin hän itse määräsi, ja sallivat hänen koota itselleen peitsenkantajia kaikkien meedialaisten joukosta. Mutta niin pian kuin hän oli saanut hallituksen käsiinsä, hän pakoitti meedialaiset tekemään itselleen erikoisen kaupungin, laittamaan sen kuntoon ja vähemmän huolehtimaan muista. Kun meedialaiset siihenkin suostuivat, hän rakensi suuren ja vahvan linnoituksen, jota nykyjään kutsutaan Agbatanaksi, jossa toinen muuri on kehässä toisensa ympärillä. Tämä linna oli sillä tavoin laadittu, että toinen kehämuuri ainoastaan rintasuojuksillaan kohosi tois-

taan korkeammalle. Siihen vaikutti osaksi kai paikkakin, joka on kukkula, osaksi, ja vielä suuremmassa määrässä, oli tahallaan niin laitettu. Kehämuureja on kaikkiaan seitsemän, ja viimeisessä on kuninkaanasunto ja aarreaitta. Suurin muuri niistä on laajuudeltaan Atenan kehämuurin kokoinen. Ensimäisen kehämuurin rintasuojat ovat valkeat, toisen mustat, kolmannen purppuranväriset, neljännen siniset, viidennen vaaleanpunaiset. Siten ovat kaikkien kehämuurien rintasuojat maalatut väreillä. Kahdella viimeisellä on, toisella hopeoidut, toisella kullatut rintasuojat.

99. Nämä muurit siis Deiokes rakensi itselleen ja oman asuntonsa ympäri, mutta muun kansan hän käski asua muurin ympärillä. Kun kaikki oli rakennettu, niin Deiokes oli ensimäinen, joka sääsi semmoisen järjestyksen, ettei kukaan saisi mennä sisälle kuninkaan luo, vaan että jokaisen tuli kaikissa asioissa lähettilästen välityksellä olla hänen kanssaan kanssakäymisissä, ettei kukaan saisi nähdä kuningasta, ja tämän lisäksi vielä, että kaikille olisi säädytöntä nauraa tai sylkeä tämän edessä. Tämmöisellä ylevyydellä hän ympäröi itseänsä siitä syystä, etteivät hänen ikätoverinsa, jotka olivat kasvaneet yhdessä hänen kanssaan ja jotka eivät olleet halvemmasta huoneesta peräisin kuin hänkään eivätkä miehuudessa olleet hänestä jälellä, tuntisi itseään loukatuiksi ja juonittelisi häntä vastaan, vaan hän tuntuisi heistä toisellaiselta, kun eivät häntä näkisi.

100. Sittenkuin hän oli tämän järjestänyt ja itseään lujittanut itsevaltiudessaan, hän valvoi ankarasti oikeutta. Ne, jotka esittivät valituksia, lähettivät ne sisälle hänen luokseen, ja hän tuomitsi ja lähetti sisääntuodut asiat takaisin. Näin hän teki riitajuttujen suhteen, ja muutkin asiat olivat hänellä hyvin järjestettyinä. Jos

hän kuuli jonkun esiintyvän röyhkeästi, hän heti lähetti noutamaan tämän ja rankaisi häntä aina rikoksen suuruuden mukaan; ja hänellä oli vakoojia ja urkkijoita kautta koko sen maan, jota hallitsi.

101. Deiokes yhdisti ainoastaan meedialaisen kansan ja hallitsi sitä. Meedialaisten heimot ovat seuraavat: busit, paretakenit, strukhatit, arizantit, budilaiset, maagit. Niin monta on siis meedialaisten heimoa.

102. Deiokeen poika oli Fraortes, joka seurasi hallituksessa, sittenkuin Deiokes, hallittuaan viisikymmentäkolme vuotta, oli kuollut. Otettuaan vastaan hallituksen hän ei tyytynyt vallitsemaan ainoastaan meedialaisia, vaan lähti sotaretkelle persialaisia vastaan, ahdisti ensiksi heitä ja teki heidät ensiksi meedialaisten alamaisiksi. Senjälkeen hän, kun hänellä oli hallussaan nämä kaksi kansaa, jotka kumpikin olivat vahvoja, laski valtansa alle Aasian, kulkien toisesta kansasta toisen luo. Vihdoin hän lähti sotaretkelle assyrialaisia vastaan ja assyrialaisten joukosta niitä vastaan, joilla oli Ninos ja olivat aikaisemmin hallinneet kaikkia, mutta silloin, liittolaisten heistä luovuttua, olivat jääneet yksikseen, vaikka muuten olivat hyvinvoipia. Näitä vastaan siis sotaretkelle lähdettyään Fraortes itse joutui tuhon omaksi hallittuaan kaksikymmentäkaksi vuotta, ja samoin enin osa hänen sotajoukostaan.

103. Fraorteen kuoltua seurasi Kyaxares, Fraorteen poika, Deiokeen pojanpoika. Tämän kerrotaan olleen vielä paljoa uljaamman esi-isiään, ja hän ensiksi ryhmitti aasialaiset kansat osastojen mukaan ja järjesti erikseen kunkin aselajin, keihäänkantajat, jousenkantajat ja ratsumiehet. Sitä ennen olivat kaikki olleet yhtäläisesti sekaisin toisiinsa sotkettuina. Hän se oli, joka taisteli lyydialaisia vastaan, silloin kun kesken taistelua päivästä

tuli yö, ja joka yhdisti valtansa alle koko Aasian, tuolla puolen Halys-joen. Koottuaan kaikki hallitsemansa kansat hän läksi sotaretkelle Ninosta vastaan, sekä kostaakseen isänsä puolesta että koska tahtoi anastaa tämän kaupungin. Mutta kun hän iskettyään yhteen assyrialaisten kanssa oli voittanut heidät ja paraillaan piiritti Ninosta, hyökkäsi skyytien suuri sotajoukko, jota johti heidän kuninkaansa Madyes, Protothyeen poika. Ne hyökkäsivät Aasiaan karkoitettuaan kimmeriläiset Europasta Aasiaan ja, seuratessaan näitä heidän pakomatkallaan, he vihdoin saapuivat Meedian maahan.

104. Väli Maiotis-järvestä Fasis-joelle ja kolkhilaisten luo tekee kevytaseiselle kolmenkymmenen päivän matkan, Kolkhiista taas ei ole pitkältä kulkea rajan yli Meedian maahan, vaan niiden välillä on ainoastaan yksi kansa, nimittäin saspeirit; ja kun on sivuuttanut nämä, ollaan Meediassa. Kuitenkaan eivät skyytit tätä tietä hyökänneet, vaan kääntyivät ylemmälle, paljoa pitemmälle tielle, oikealla kädellään Kaukasos-vuori. Siellä meedialaiset iskivät yhteen skyytien kanssa, mutta joutuivat taistelussa tappiolle ja kadottivat valtansa; vaan skyytit ottivat koko Aasian haltuunsa.

105. Sieltä he menivät Egyptiä vastaan. Mutta sittenkuin olivat joutuneet Palestinan Syyriaan, tuli heitä vastaan Egyptin kuningas Psammetikhos ja sai heidät lahjoilla ja rukouksilla pidätettyä kulkemasta edemmäksi. Kun skyytit sitten vetäytyessään takaisin joutuivat Askalonin kaupunkiin Syyriassa, niin useimmat heistä kulkivat vahinkoa tekemättä ohi, mutta muutamat harvat jättäytyivät jälkeen ja ryöstivät taivaallisen Afroditen pyhätön. Tämä pyhättö on, kuten minä tiedustelemalla olen saanut selville, vanhin kaikista pyhätöistä, mitä mainitulla jumalattarella on. Sillä Kyproksessa oleva

pyhättö on saanut alkunsa täältä käsin, kuten kyprolaiset itse väittävät, ja Kytherassa olevan ovat foinikialaiset perustaneet, lähtien juuri tästä Syyriasta. Mutta niihin skyyteihin, jotka olivat ryöstäneet Askalonissa olevan pyhätön, ja näiden jälkeläisiin pani jumalatar ikipäiviksi n. s. naistaudin. Tämän vuoksi skyytit, kuten itse sanovat, potevat sitä tautia, ja ne, jotka saapuvat Skyytian maahan, ovat tilaisuudessa heidän keskuudessaan näkemään, mitenkä on laita niiden, joita skyytit kutsuvat enareiksi.

106. Kaksikymmentäkahdeksan vuotta skyytit hallitsivat Aasiaa, ja kaikki joutui heidän röyhkeytensä ja huolimattomuutensa johdosta autioksi. Sillä paitsi säännöllistä veroa he kiskoivat jokaiselta sen, minkä kunkin päälle panivat, ja paitsi veroa he kulkivat ympäri ryöstämässä mitä milläkin oli. Vaan Kyaxares ja meedialaiset panivat toimeen kestit, joihin kutsuivat useimmat skyyteistä, juottivat päihdyksiin ja murhasivat heidät. Ja sillä tavoin meedialaiset pääsivät jälleen hallitukseen ja saivat vallan niiden yli, joita ennenkin olivat hallinneet, ottivat Ninoksen — millä tavalla he sen ottivat, olen toisessa paikassa kertomustani osoittava — sekä tekivät assyrialaiset, paitsi Babylonian aluetta, käskynalaisikseen.

107. Tämän jälkeen Kyaxares kuoli, hallittuaan neljäkymmentä vuotta, niihin luettuina ne vuodet, jolloin skyytit hallitsivat. Hallituksessa seurasi Kyaxareen poika, Astyages. Hänelle syntyi tytär, jolle hän antoi nimeksi Mandane. Tästä Astyages näki sellaisen unen, että tyttärestä läksi niin paljon vettä, että se täytti hänen kaupunkinsa ja tulvi yli koko Aasiankin. Hän esitti unensa unenselittäjille maagien joukossa ja säikähti saatuaan tietää kaiken. Sitten Astyages, kun mainittu Mandane

jo oli naimakuntoinen, ei antanut häntä kellekään hänen arvoisistaan meedialaisista, peläten näkyään, vaan eräälle persialaiselle, nimeltä Kambyses, jonka hän huomasi olevan hyvää sukua ja luonteeltaan sävyisän, mutta jonka muuten asetti paljon alapuolelle keskisäätyistä meedialaista.

108. Mandanen ollessa naimisissa Kambyseen kanssa näki Astyages ensimäisenä vuotena toisen näyn: samaisen tyttärensä kohdusta hän näki kasvavan viiniköynnöksen, joka ulottui yli koko Aasian. Tämän nähtyään hän esitti sen unenselittäjille ja noudatti luokseen Persiasta tyttärensä, joka oli viimeisillään. Ja kun tämä saapui, Astyages piti häntä vartioituna, koska tahtoi tuhota sen, joka hänestä syntyisi. Sillä hänen näkynsä nojalla maagien unenselittäjät ilmoittivat, että hänen tyttärensä lapsi tulisi kuninkaaksi hänen sijalleen. Tätäpä siis varoen Astyages, niin pian kuin Kyros syntyi, kutsui Harpagoksen, joka oli hänen sukulaisensa ja uskotuimpansa meedialaisten joukosta sekä kaiken hänen omaisuutensa hoitaja, ja lausui hänelle näin: „Harpagos, älä suinkaan vähäksy sitä asiaa, jonka sinulle aion esittää, äläkä petä minua, niin että muita puoltamalla syökset itsesi turmioon. Ota se lapsi, jonka Mandane on synnyttänyt, vie se kotiisi ja tapa se. Hautaa se sitten millä tavalla itse tahdot.“ Harpagos vastasi: „oi kuningas, et sinä tässä miehessä ole vielä muulloinkaan koskaan huomannut mitään epämieluista, ja niin minä aion pitää varani, etten tulevaisuudessakaan riko missään kohden sinua vastaan. Jos nyt siis sinulle on mieleen, että näin tapahtuu, niin täytyy minun huolellisesti toimittaa palvelukseni.“

109. Näin Harpagos vastasi, ja niin pian kuin hänelle oli jätetty lapsukainen, kuolinvaatteisiin puettuna, hän meni itkien kotiinsa. Sinne tultuaan hän ilmoitti vaimolleen kaikki, mitä Astyages oli puhunut. Tämä

silloin lausui hänelle: „mitä nyt siis aiot tehdä?“ Hän taas vastasi: „en ainakaan niinkuin Astyages käski, enkä vaikka hän tulee hulluttelemaan ja raivoamaan vielä pahemmin, minä ainakaan aio tehdä hänelle mieliksi ja antaa apuani semmoiseen murhaan. Useista syistä en tahdo murhata lasta: ensiksi se on minun sukulaiseni, ja toiseksi Astyages on vanha ja ilman miespuolisia jälkeläisiä. Jos siis hänen kuoltuaan käy niin, että itsevaltius joutuu tälle tyttärelle, jonka pojan hän nyt tappaa minun kauttani, niin mikä muu silloin minua uhkaa kuin mitä suurin vaara? Oman turvallisuuteni vuoksi täytyy lapsen kuolla; mutta sen murhaajaksi täytyy tulla jonkun Astyageen miehistä eikä minun väestäni.

110. Niin hän virkkoi ja laittoi kohta lähettilään sen Astyageen karjapaimenen luo, jonka tiesi paimentavan tähän sopivimmilla laitumilla ja vuorilla, joissa oleskeli eniten petoja; ja hänen nimensä oli Mitradates. Hän oli naimisissa orjakumppaninsa kanssa, ja tämän hänen vaimonsa nimi olisi helleenien kielellä Kyno [1]), meediankielellä se oli Spako. Sillä meedian kielellä narttu on „spak“. Ne vuoret, joiden juurella mainittu paimen käytti lehmiään laitumella, ovat Agbatanasta pohjoiseen ja Pontos Euxeinokseen päin. Täällä päin näet, saspeireja vastaan, on Meedianmaa kovin vuorista ja ylänteistä sekä metsien peittämää, jota vastoin koko muu Meedia on tasaista. Niin pian kuin siis karjapaimen suurimmalla kiireellä oli kutsua noudattanut, Harpagos virkkoi näin: „Astyages käskee sinua ottamaan tämän poikasen ja asettamaan sen autioimpaan kohtaan vuoristoa, jotta se niin pian kuin suinkin joutuisi turmioon. Ja hän käski sanoa, että, jollet sitä tapa, vaan jollain tavoin jätät sen henkiin,

---

[1]) S. o. „Narttu“.

niin hän tulee syöksemään sinut mitä pahimpaan turmioon. Ja minut on määrätty valvomaan heitteille pantua lasta."

111. Sen kuultuaan karjapaimen otti poikasen, meni samaa tietä takaisin ja saapui majalleen. Silloin juuri hänen vaimonsa, joka koko päivän oli ollut synnyttämäisillään, jostain jumalallisesta vaikutuksesta synnyttää, senjälkeen kuin karjapaimen oli lähtenyt kaupunkiin. Molemmat olivat huolissaan toistensa puolesta, mies peloissaan vaimonsa synnytyksen vuoksi, vaimo taas siksi, että Harpagos vastoin tapaansa oli noudattanut luokseen hänen miehensä. Kun tämä nyt palasi ja lähestyi, niin vaimo, joka näin odottamatta hänet näki, kysyi ensiksi, minkä vuoksi Harpagos niin hartaasti oli käskenyt hänen tulla luokseen. Siihen mies virkkoi: „oi vaimo, kun tulin kaupunkiin, minä näin ja kuulin semmoista, jota minun ei olisi pitänyt nähdä ja jonka ei koskaan olisi pitänyt tapahtua meidän herroillemme. Koko Harpagoksen talo oli itkun vallassa, ja minä menin hämmästyneenä sisälle. Heti kun tulin sisään, näin näytteille asetetun poikasen, joka sätkytteli ja kirkui, puettuna kultiin ja kirjavaan pukuun. Niin pian kuin Harpagos minut näki, hän käski minun pikimmiten ottaa lapsen ylös ja mennä viemään ja asettamaan sen siihen paikkaan vuoristoa, missä oleskelee runsaimmin villieläimiä. Ja hän väitti, että Astyages oli se, joka antoi minulle tämän toimeksi, ja samalla hän uhkaili kovasti, jos en sitä tekisi. Minä otin sen ylös ja vein sen pois mukanani, koska luulin sitä jonkun talonväkeen kuuluvan lapseksi. Sillä ei minussa silloin vielä olisi voinut herätä epäluuloa siitä, mistä se todella oli. Mutta minä ihmettelin nähdessäni, kuinka se oli puettu kultiin ja komeisiin vaatteisiin, ja kummastelin myös surua, joka ilmeisesti vallitsi Harpagoksen talossa. Mutta pian minä sitten tiellä

kuulen koko asianlaidan siltä palvelijalta, joka oli jättänyt käsiini lapsen ja saattoi minua kaupungista ulos; hän kertoi nimittäin, että se oli Astyageen tyttären, Mandanen, ja Kambyseen, Kyroksen pojan, lapsi, ja että Astyages käskee tappamaan sen. Ja nyt, tässä se on!“

112. Näin sanoen karjapaimen otti esille ja näytti lasta. Mutta kun vaimo näki, että poikanen oli suuri ja hyvännäköinen, hän kyynelsilmin tarttui miehensä polviin ja pyytämällä pyysi, ettei hän millään neuvoin panisi sitä heitteille. Vaan mies sanoi, että hänen oli mahdoton tehdä toisin. Sillä Harpagoksen luota saapuu tarkastusmiehiä katsomaan, ja itse hän joutuu pahimpaan turmioon, ellei sitä tee. Kun vaimo niinmuodoin ei saanut miestään taivutetuksi, hän sitten virkkoi näin: „koska nyt siis en voi taivuttaa sinua olemaan panematta lasta heitteille, niin tee näin, jos kerran on aivan välttämätöntä nähdä joku heitteille pantuna. Minäkin olen synnyttänyt, mutta olen synnyttänyt kuolleen lapsen. Vie ja aseta tämä nähtäväksi, mutta Astyageen tyttären poikaa kasvattakaamme kuin omaamme. Sillä lailla ei sinua voi tavata tekemästä väärin herrojasi kohtaan, emmekä ole antaneet huonoa neuvoa itsellemme. Sillä kuollut saa osakseen kuninkaalliset hautajaiset ja eloonjäänyt saa pitää henkensä.“

113. Vallan hyvin tuntui karjapaimenesta vaimo silloiseen asiantilaan nähden puhuvan, ja hän tekikin kohta siten. Niinpä hän antoi sen lapsen, jonka oli tuonut surmattavaksi, vaimonsa huostaan, mutta omansa, tuon kuolleen, hän otti ja pani siihen arkkuun, missä kantoi toista. Ja puettuaan sen ylle kaikki toisen lapsen koristeet hän vei ja asetti sen autioimpaan paikkaan vuoristossa. Mutta kun sinne pantu lapsi jo oli siellä kolmatta päivää, karjapaimen meni kaupunkiin, sitä ennen

jätettyään siihen paikkaan erään paimenpojan vartijaksi, tuli Harpagoksen taloon ja sanoi olevansa valmis näyttämään lapsen ruumista. Harpagos lähetti luotettavimmat peitsenkantajistaan sinne ja tarkastutti sekä hautautti heidän kauttaan karjapaimenen lapsen. Niin se tuli haudatuksi, mutta karjapaimenen vaimo otti hoitoonsa sen, joka myöhemmin sai nimen Kyros, mutta antoi kaiketi hänelle jonkun muun nimen kuin Kyros.

114. Mutta kun poika oli kymmenen vuotias, sattui hänelle seuraava tapaus, joka hänet saattoi ilmi. Hän leikitteli siinä kylässä, missä mainitut karjalaitumetkin olivat, ja hän leikitteli muiden toveriensa kanssa tiellä. Ja leikkiessään lapset valitsivat kuninkaakseen juuri hänet, jota kutsuttiin karjapaimenen pojaksi. Tällöin tämä määräsi muutamia pojista rakentamaan huoneita, toisia olemaan peitsenkantajina, vieläpä jonkun heistä olemaan „kuninkaansilmänä“ [1]; edelleen hän antoi jollekin kunniaviraksi tuoda sisälle lähetykset, siten säätäen kullekin oman toimensa. Kun silloin eräs näistä lapsista, joka oli leikissä mukana ja meedialaisten keskuudessa arvossapidetyn miehen, Artembareen, poika, ei tehnyt sitä, mitä Kyros oli määrännyt, niin tämä käski muita poikia tarttumaan häneen kiinni. Pojat tottelivat, ja Kyros kuritti häntä pieksämällä varsin ankarasti. Heti kun poika pääsi vapaaksi, hän, sitä enemmän suunniltaan, koska oli kärsinyt itselleen arvotonta kohtelua, palasi kaupunkiin isänsä tykö ja valitti sitä, mitä oli saanut osakseen Kyroksen puolelta; kuitenkaan hän ei sanonut „Kyroksen“ — ei näet tällä vielä ollut sitä nimeä —, vaan „Astyageen karjapaimenen pojan“ puolelta. Vihan vimmoissaan Artembares tuli Astyageen luo, mukanaan

[1] Persian kuninkaan salaneuvoksen arvonimi.

poikansa, ja sanoi kärsineensä sietämätöntä kohtelua, lausuen: „oi kuningas, näin meitä on sinun orjasi, karjapaimenen poika, häväissyt"; ja samalla hän osoitti poikansa olkapäitä.

115. Kuultuaan ja nähtyään sen, Astyages, joka Artembareen arvon vuoksi tahtoi pojan puolesta kostaa, noudatti luokseen karjapaimenen poikineen. Kun molemmat olivat saapuneet, Astyages katsahti Kyrokseen ja lausui: „sinäkö, mokoman poika, olet rohjennut kohdella tämän miehen poikaa, joka minun luonani on ensimäinen, siihen määrään häpeällisesti?" Kyros vastasi näin: „oi herra, sen minä olen hänelle tehnyt syystä. Sillä kylänpojat, joita tämäkin oli, asettivat leikkiessään minut kuninkaakseen. Minä nimittäin näytin heistä siihen sopivimmalta. Nyt muut pojat suorittivat mitä määrättiin, mutta tämä ei totellut eikä välittänyt mistään, kunnes sai rangaistuksen. Jos siis tämän vuoksi ansaitsen jotain pahaa, niin kas tässä minä olen."

116. Pojan puhuessa näin Astyages alkoi tunnustella häntä: toiselta puolen kasvonpiirteet hänestä näyttivät muistuttavan hänen omiaan ja vastaus tuntui pikemmin olevan vapaan miehen antama, toiselta puolen heitteillepanon aika näytti sopivan yhteen pojan iän kanssa. Näistä seikoista hämmästyneenä hän jonkun aikaa oli äänetönnä. Vaivoin vihdoin toivuttuaan hän, koska tahtoi Artembareen poistuvan, jotta ottaisi karjapaimenen yksin tutkittavakseen, lausui: „Artembares, minä olen laittava niin, että sinulla ja sinun pojallasi ei ole oleva mitään syytä moitteeseen." Niin hän siis lähetti luotaan Artembareen, Kyroksen taas veivät Astyageen käskystä palvelijat sisähuoneisiin. Mutta kun karjapaimen oli jäänyt yksikseen, Astyages kysyi häneltä, mistä hän oli ottanut pojan ja kuka oli sen hänen huostaansa antanut.

Paimen väitti sitä omakseen ja sanoi äidin vielä olevan luonaan. Mutta Astyages sanoi hänen tekevän huonon palveluksen itselleen, kun halusi päästä ankaraan piinapenkkiin; niin sanoen hän samalla viittasi peitsenkantajille ottamaan hänet. Piinapenkkiin vietäessä paimen sitten ilmaisi todellisen asianlaidan. Alusta alkaen hän kertoi totuudenmukaisesti kaikki ja lopetti rukoilemalla sekä pyysi Astyagesta antamaan hänelle anteeksi.

117. Kun karjapaimen oli ilmaissut totuuden, Astyages välitti hänestä vähemmän, mutta paheksui sitä enemmän Harpagosta ja käski peitsenkantajien kutsua hänet luokseen. Niin pian kuin Harpagos tuli saapuville, Astyages kysyi: „Harpagos, millä tavalla otit hengiltä tyttäreni lapsen, jonka annoin sinun huostaasi?“ Harpagos, joka huomasi karjapaimenen olevan sisällä, ei huolinut kulkea valheen kengillä, jottei häntä todistettaisi syylliseksi ja vangittaisi, vaan sanoi näin: „oi kuningas, senjälkeen kuin olin ottanut vastaan lapsen, minä itsekseni neuvottelin ja harkitsin, mitenkä tekisin sinulle mieliksi, mutta kuinka samalla sinun silmissäsi olisin viaton enkä joutuisi tyttäresi ja sinun omasta mielestäsi murhamieheksi. Niinpä minä menettelin seuraavasti. Minä kutsuin luokseni tämän karjapaimenen ja annoin hänen huostaansa poikasen, sanoen että sinä se käskit tappamaan sen. Enkä minä niin sanoessani valehdellutkaan. Niinhän sinä määräsit. Minä joka tapauksessa annoin sen hänen huostaansa ja käskin samalla häntä asettamaan sen autiolle vuorelle ja jäämään itse vartioimaan sitä siksi kunnes se kuolisi. Ja minä uhkailin hänelle kaikenmoista, ellei hän panisi tätä täytäntöön. Sittenkuin hän oli suorittanut käskyn, ja lapsi oli kuollut, lähetin luotettavimmat kuohilaistani ja tarkastutin sekä hautautin sen heidän avullaan. Niin oli, oi

kuningas, tämän asian laita, ja semmoisen kuoleman poikanen sai osakseen."

118. Harpagos siis suoraan ilmoitti totuuden. Astyages taas, salaten kiukkuaan, jota tapahtuman johdosta mielessään hautoi, kertoi ensiksi jälleen Harpagokselle tapauksen sen mukaan kuin itse oli kuullut karjapaimenelta, ja sitten hän sen kerrottuaan lopetti sanomalla, että lapsi on elossa ja että se, mikä oli tapahtunut, oli hyvää. Muun muassa hän sanoi: „olin suuresti murheissani siitä, mitä olin tehnyt tämän lapsen suhteen, enkä ottanut keveältä kannalta, että olin joutunut tyttäreni kanssa riitoihin. Kun nyt siis kohtalo on kääntynyt hyvään päin, niin lähetä ensiksi oma poikasi vastatulleen pojan tykö ja saavu sitten itse pitoihin, sillä minä aion panna toimeen poikani pelastajaisuhrit niitten jumalten kunniaksi, joille se kunnia kuuluu."

119. Sen kuultuaan Harpagos heittäytyi maahan ja katsoi suuriarvoiseksi, että hänen rikoksensa oli niin suotuisaan tulokseen vienyt ja että hän niin onnellisilla enteillä oli kutsuttu pitoihin; ja sitten hän läksi kotiinsa. Heti sinne tultuaan hän lähetti poikansa — hänellä oli ainoastaan yksi noin kolmentoista vuotias poika — ja käski hänen mennä Astyageen taloon ja tekemään mitä tämä käskisi. Itse hän oli ylen iloinen ja kertoi vaimolleen mitä oli tapahtunut. Mutta niin pian kuin Harpagoksen poika oli tullut Astyageen luo, tämä teurastutti hänet ja paloiteltuaan hänet jäsen jäseneltä, hän paistatti osan ja keitti toisen osan lihoista. Ja kun hän oli kaikki laittanut valmiiksi, hän piti sitä käsillä. Kun sitten pitojen aika oli tullut, ja sekä muut pöytävieraat että Harpagos saapuivat, niin toisille, samoin kuin Astyageelle itselleen, asetettiin pöytiä täynnä lampaanlihaa, mutta Harpagokselle pöytä täynnä hänen oman poi-

kansa lihaa, paitsi päätä, käsiä ja jalkoja — mutta muuten kaikki. Nämä olivat erillään vadissa, mutta peitettyinä. Niin pian kuin Harpagos näytti saaneen kylläkseen ruuasta, Astyages kysyi häneltä, oliko hän pitänyt kestityksestä, johon Harpagos sanoi varsin paljon siitä pitäneensä. Silloin toivat ne, joitten tehtävänä se oli, pojan pään, kädet ja jalat peitettyinä ja asettuen Harpagoksen viereen käskivät häntä poistamaan peitteen ja ottamaan siitä mitä tahtoi. Harpagos totteli ja poistaessaan peitteen näki poikansa jätteet. Siitä näöstä kuitenkaan hän ei hämmentynyt, vaan malttoi mielensä. Mutta Astyages kysyi häneltä, tunsiko hän, minkä otuksen lihaa oli syönyt. Harpagos sanoi kyllä tuntevansa ja lisäsi että kaikki, mitä vain kuningas tekee, on otollista. Näin vastattuaan ja korjattuaan loput lihoista hän meni kotiinsa. Sitten hän luullakseni aikoi koota ja haudata kaikki.

120. Tämän rangaistuksen Astyages antoi Harpagokselle. Mutta Kyroksen suhteen hän piti neuvoa ja kutsui samat maagit, jotka yllämainitulla tavalla olivat selittäneet hänen unensa. Heidän saavuttuaan Astyages kysyi heiltä, miten he olivat selittäneet hänen näkynsä. Ne sanoivat samalla tavoin, että nimittäin lapsen olisi pitänyt tulla kuninkaaksi, jos olisi elänyt eikä sitä ennen olisi kuollut. Astyages vastasi heille näin: „lapsi on olemassa ja on elossa; se on elänyt aikansa maalla, ja kylänlapset ovat hänet asettaneet kuninkaakseen. Ja hän on täydellisesti tehnyt kaikki, mitä todellisetkin kuninkaat tekevät. Sillä hän järjesti peitsenkantajat, ovenvartijat, viestintuojat ja kaikki muut ja hallitsi siten. Ja mihin nyt tämä teistä näyttää vievän?“ Sanoivat maagit: „jos lapsi on elossa eikä ole hallinnut missään tahallisessa tarkoituksessa, niin ole huoleti hänen puo-

lestaan ja ole hyvällä mielellä. Sillä ei hän enää toista kertaa tule hallitsemaan. Vähäpätöisyyksiin näet ovat muutamat meidänkin ennustuksistamme päätyneet, ja varsinkin ne, jotka ovat yhteydessä unien kanssa, häipyvät usein mitättömiin." Astyages vastasi näin: „minäkin, oi maagit, olen itse aivan samaa mieltä, että kun poika kerran on tullut nimitetyksi kuninkaaksi, uni on mennyt täytäntöön, ja että minun ei enää ollenkaan tarvitse pelätä tätä poikaa. Kuitenkin harkitkaa nyt huolellisesti ja neuvotelkaa minun kanssani siitä, mikä on oleva turvallisinta minun huoneelleni ja teille itsellenne. Sanoivat siihen maagit: „oi kuningas, meille itsellemmekin on tärkeätä, että sinun hallituksesi pysyy pystyssä. Sillä se siirtyy vieraisiin käsiin siinä tapauksessa, että se joutuu tälle pojalle, joka on persialainen, ja silloin me, meedialaisia kun olemme, joudumme orjiksi ja kadotamme vieraina kaiken arvon persialaisten puolelta. Mutta niin kauan kuin sinä, joka olet meidän maanmiehemme, olet kuninkaana, me sekä otamme osaa hallitukseen että nautimme sinun puoleltasi suurta arvoa. Niin ollen siis meidän ennen kaikkea tulee pitää huolta sinusta ja sinun hallituksestasi. Ja nyt jos olisimme tässä huomanneet jotain pelottavaa, olisimme ilmoittaneet sinulle kaikki. Mutta koska nyt uni hupeni mitättömiin, niin olemme sekä itse rohkeita että kehoitamme sinua olemaan samoin. Vaan lähetä tämä poika pois näkyvistäsi Persiaan vanhempiensa luo.

121. Sen kuultuaan Astyages ilostui, kutsui Kyroksen ja sanoi hänelle näin: „oi poikani, sinulle minä tein väärin tyhjänpäiväisen unennäön johdosta, mutta oman onnesi avulla olet jäänyt henkiin. Nyt siis lähde rauhassa Persiaan, ja minä tulen lähettämään saattomiehiä mukaasi. Ja sinne tultuasi olet löytävä isän ja äidin,

toisellaiset kuin karjapaimen Mitradates ja hänen vaimonsa.

122. Näin sanottuaan Astyages lähetti pois Kyroksen. Kun tämä saapui Kambyseen taloon, ottivat hänen vanhempansa hänet vastaan. Ja kun he sen tehtyään saivat kuulla, kuka hän oli, niin he hellästi hyväilivät häntä. Hehän luulivat hänen heti paikalla kuolleen ja tiedustelivat, millä tavalla hän oli jäänyt henkiin. Kyros kertoi heille, kuinka hän siihen asti oli ollut tietämätön ja kerrassaan erehdyksissä, mutta tiellä saaneensa tietää kaikki elämänvaiheensa. Hän oli nimittäin luullut olevansa Astyageen karjapaimenen pojan, mutta matkalla sieltä pois hän oli saattajiltaan kuullut koko asianlaidan. Edelleen hän kertoi, että häntä oli kasvattanut karjapaimenen vaimo, ja tätä hän pitkin koko kertomustaan kiitteli, ja hänen kertomuksessaan oli „Kyno" kaikki kaikessa. Vanhemmat panivat mieleensä sen nimen ja jotta lapsen eloonjääminen näyttäisi persialaisista vieläkin yliluonnollisemmalta, he levittivät sen huhun, että heitteille pantua Kyrosta oli elättänyt narttu. Siitä sai alkunsa tämä huhu.

123. Mutta Kyros miehistyi ja oli ikätoveriensa keskken miehekkäin ja rakastetuin. Vaan Harpagos, joka halusi kostaa Astyageelle, koetti liittää hänet puoleensa, sillä hän huomasi, ettei, yksityinen kun oli, omin neuvoin voisi kostaa Astyageelle. Siksi hän, nähdessään Kyroksen varttuvan, tahtoi tehdä hänet liittolaisekseen ja vertaili Kyroksen kärsimyksiä omiinsa. Mutta vielä sitä ennen hän oli valmistanut asiaa näin. Koska Astyages oli ankara meedialaisia kohtaan, Harpagos antautui puheisiin ensimäisten meedialaisten kanssa, yksitellen kunkin kanssa, ja koetti saada heidät vakuutetuiksi siitä, että heidän tuli asettaa Kyros etunenään ja

tehdä loppu Astyageen kuninkuudesta. Kun nyt asia näin oli Harpagoksella muokattuna ja valmiina, niin hän tahtoi ilmaista tuumansa Kyrokselle, joka oleskeli Persiassa. Mutta koska hän ei millään keinoin voinut tätä tehdä, kun tiet olivat vartioituina, hän keksi seuraavan juonen. Hän valmisti taitavasti jäniksen niin, että viilsi halki sen vatsan, ollenkaan nykimättä pois karvoja, ja pani sitten semmoisenaan sen sisälle kirjeen, johon oli kirjoittanut kirjoitettavansa. Sitten hän ompeli kiinni jäniksen vatsan, antoi verkot luotettavimmalle palvelijoistaan kuten metsästäjälle ainakin ja lähetti hänet pois Persiaan. Samalla hän käski häntä antamaan jäniksen Kyrokselle ja suullisesti sanomaan, että tämä omin käsin avaisi sen, kenenkään hänen sitä tehdessään olematta saapuvilla.

124. Näin tapahtuikin. Kyros otti vastaan jäniksen ja aukaisi sen. Ja löydettyään sen sisästä kirjeen, hän otti ja luki sen. Mutta kirje kuului näin: „Oi Kambyseen poika, sinusta huolehtivat jumalat. Sillä et sinä muuten koskaan olisi niin suurta onnea saavuttanut. Kosta nyt murhaajallesi Astyageelle! Sillä jos niin olisi käynyt kuin hän halusi, olisit kuollut; mutta jumalten ja minun avullani olet jäänyt eloon. Luullakseni olet jo aikoja sitten saanut tietää kaiken, sekä kuinka sinulle itsellesi on käynyt, että mitä minä Astyageen puolelta olen kärsinyt, siksi etten sinua tappanut, vaan annoin karjapaimenelle. Jos nyt tahdot minua totella, olet hallitseva koko sitä maata, jota Astyages nyt hallitsee. Sinun tulee nimittäin taivuttaa persialaiset luopumaan ja sitten lähteä sotaretkelle meedialaisia vastaan Ja jos Astyages nimittää minut päälliköksi sinua vastaan, tulee sinulle käymään mieltäsi myöten; ja niin myös, jos joku muu arvossapidetty meedialainen tulee päälliköksi. Nämä

tulevat näet ensiksi luopumaan Astyageesta ja menemään sinun puolellesi ja sitten he koettavat kukistaa hänet. Ja koska siis nyt kaikki täällä meidän puolella on valmiina, niin tee näin ja tee nopeaan!"

125. Sen kuultuaan Kyros mietti, millä tavalla viisaimmin taivuttaisi persialaiset luopumaan, ja miettiessään hän huomasi tämän sopivimmaksi ja teki siis seuraavalla tavalla. Hän kirjoitti kirjeeseen semmoista, mitä vain itse tahtoi, ja kutsui senjälkeen kokoon persialaiset. Sitten hän aukaisi kirjeen ja sanoi lukiessaan, että Astyages nimittää hänet persialaisten sotapäälliköksi. „Ja nyt, oi persialaiset", jatkoi hän, „minä käsken teitä saapumaan, kullakin mukanaan sirppi." Näin Kyros julisti. Nyt on persialaisia useita heimoja, ja ne niistä, jotka Kyros kokosi ja taivutti luopumaan meedialaisista, ovat seuraavat, ja niistä riippuvat kaikki muut persialaiset: pasargadit, marafilaiset, maspilaiset. Näistä pasargadit ovat etevimmät, ja niihin kuuluu myös akaimenidien suku, josta persialaiset kuninkaat polveutuvat. Muut persialaiset ovat seuraavat: panthialilaiset, derusilaiset ja germanilaiset. Nämät ovat kaikki maataviljeleviä; mutta muut, nimittäin dait, mardit, dropikit ja sagartilaiset, ovat paimentolaisia.

126. Kaikki saapuivat, mukanaan yllämainittu työkalu. Nytpä oli Persiassa orjantappuraa kasvava paikka, pituudelleen ja leveydelleen noin kahdeksantoista tai kaksikymmentä stadionia; sen paikan Kyros käski heidän päivässä raivata puhtaaksi. Kun persialaiset olivat suorittaneet heidän tehtäväkseen määrätyn ansiotyön, hän senjälkeen käski heidän seuraavana päivänä tulla saapuville puhtaiksi pestyinä. Sillä välin Kyros kokosi isänsä vuohi-, lammas- ja nautakarjat yhteen paikkaan sekä teurasti ja valmisti ne, kestitäkseen persialaisten

sotajoukkoa niillä ynnä lisäksi viinillä ja mitä otollisimmilla ruuilla. Ja kun persialaiset seuraavana päivänä saapuivat, hän asetti heidät istumaan niitylle ja kestitsi heitä. Mutta sittenkuin he olivat lakanneet aterioimasta, Kyros kysyi heiltä, kumpiko tila oli heistä enemmän toivottava, sekö, mikä heillä edellisenä päivänä oli ollut, vai se, mikä heillä sinä päivänä oli. He sanoivat että niitten välillä oli suuri ero. Sillä edellisenä päivänä he olivat kokeneet paljasta pahaa, mutta sinä päivänä paljasta hyvää. Kyros otti varteen tämän lausunnon ja paljasti koko asian sanoen: „Persian miehet, näin on teidän laitanne. Jos te tahdotte totella minua, saatte sekä tämän että sitäpaitsi määrättömän paljon muitakin etuja, samalla kuin teillä ei ole oleva mitään orjantyötä; mutta jos ette tahdo minua totella, tulee teillä olemaan lukemattomia eilisen kaltaisia vaivoja. Totelkaa siis minua ja tulkaa vapaiksi. Sillä itse luulen jumalallisen sallimuksen johdosta olevani syntynyt käymään käsiksi tähän asiaan enkä katso teidän olevan kehnompia miehiä kuin meedialaiset, yhtä vähän muissa suhteissa kuin sodankäynnissäkään. Näin ollen, luopukaa siis pikimmiten Astyageesta."

127. Saatuaan johtajan persialaiset nyt ilomielin koettivat vapautua, jo aikoja sitten harmissaan siitä, että meedialaiset heitä hallitsivat. Niin pian kuin Astyages sai tietää Kyroksen puuhaavan tätä, hän lähettämällä sanansaattajan kutsui hänet luokseen. Mutta Kyros käski sanansaattajan viedä takaisin sen viestin, että hän kyllä saapuu Astyageen tykö, ennemmin kuin tämä itse sitä tahtookaan. Sen kuultuaan Astyages asesti kaikki meedialaiset ja, jumalten sokaisema kun oli, nimitti heidän päällikökseen Harpagoksen, unohtaen mitä oli hänelle tehnyt. Niin pian kuin sotaan lähteneet meedia-

laiset joutuivat käsikähmään persialaisten kanssa, taistelivat kyllä muutamat heistä, nimittäin kaikki ne, jotka eivät olleet osallisia sopimuksesta, toiset sitä vastoin menivät persialaisten puolelle, mutta useimmat esiintyivät tahallaan pelkurimaisesti ja pakenivat.

128. Kun meedialainen sotajoukko näin häpeällisesti oli hajaantunut, ja Astyages oli saanut sen tietää, hän heti uhaten Kyrosta virkkoi: „mutta eipä Kyros siltä ole iloitseva.“ Sen verran sanottuaan hän ensin antoi seivästää ne unenselittäjät maagien joukosta, jotka olivat neuvoneet häntä päästämään Kyroksen vapaaksi, sitten hän asesti ne meedialaiset, jotka olivat jääneet kaupunkiin, sekä nuoret että vanhat miehet. Ne Astyages vei ulos ja iski yhteen persialaisten kanssa, mutta joutui tappiolle, otettiin itse vangiksi ja kadotti ne meedialaiset, jotka oli vienyt taisteluun.

129. Astyageen ollessa sotavankina asettui Harpagos hänen eteensä, ilkkuen ja pilkaten häntä; ja muun purevan ohella, mitä lausui, hän myös kysyi Astyageelta, miltä hänestä tuntui olla orjana kuninkaan sijasta ja saada semmoinen palkka, siitä ateriasta, jolloin hän oli Harpagoksen pojan lihalla tätä kestinnyt. Katsahtaen Harpagokseen Astyages kysyi, omistiko hän Kyroksen työn itselleen. Harpagos virkkoi, että hän itse oli kirjeen kirjoittanut ja että teko niinmuodoin oikeudenmukaisesti oli hänen. Silloin Astyages järkisyillä osoitti, että Harpagos oli samalla kertaa yksinkertaisin ja väärämielisin kaikista ihmisistä, yksinkertaisin, koska hän, vaikka hänellä olisi ollut tilaisuus päästä kuninkaaksi, jos kerran se, mikä oli tapahtunut, oli hänen toimestaan tapahtunut, oli toiselle jättänyt vallan, väärämielisin, koska aterian vuoksi oli saattanut meedialaiset orjuuteen. Sillä jos välttämättömästi täytyi jättää kuninkuus jollekin

toiselle eikä itse sitä pitää, olisi ollut oikeampi antaa tämä hyvä jollekin meedialaisista, kuin persialaisista. Nyt meedialaiset, vaikka olivat syyttömiä, olivat herroista tulleet orjiksi, jota vastoin persialaiset, jotka ennen olivat meedialaisten orjia, nyt olivat tulleet heidän herroikseen.

130. Täläpä tavoin Astyages, hallittuaan kolmekymmentäviisi vuotta, lakkasi hallitsemasta, ja meedialaiset joutuivat hänen ankaruutensa vuoksi persialaisten vallan alle, vallittuaan Halys-joen tuolla puolen olevaa Aasiaa kahta vaille satakolmekymmentä vuotta, lukuunottamatta sitä aikaa, jolloin skyytit siellä vallitsivat. Myöhemmin kuitenkin meedialaiset katuivat tehneensä niin ja luopuivat Dareioksesta. Vaan kohta luopumisensa jälkeen heidät voitettiin taistelussa ja kukistettiin uudestaan. Mutta sillä kertaa siis, Astyageen aikana, persialaiset ja Kyros nousivat kapinaan meedialaisia vastaan ja hallitsivat siitä pitäen Aasiaa. Muuten ei Kyros tehnyt Astyageelle mitään pahaa, vaan piti häntä luonaan hänen kuolemaansa saakka.

Tällä tavoin Kyros syntyi, kasvoi ja sai hallituksen, ja kun myöhemmin Kroisos alotti vihollisuudet, hän kukisti tämän, kutén ennen olen maininnut. Ja kukistettuaan hänet Kyros sitten pääsi koko Aasian valtiaaksi.

131. Persialaisista tiedän, että heillä on tämmöiset tavat. Heillä ei ole tapana pystyttää jumalankuvia, temppeleitä tai alttareita, vaan vieläpä syyttävät hulluudesta niitä, jotka sen tekevät, koska itse, kuten minusta näyttää, eivät kuvittele jumalia ihmismuotoisiksi, niinkuin helleenit. Mutta he tapaavat nousta vuorten huipuille ja toimittaa uhreja Zeulle, kutsuen koko taivaanpiiriä Zeuksi. He uhraavat auringolle, kuulle, maalle, tulelle, vedelle ja tuulille. Ainoastaan näille jumalille he alusta

pitäen uhraavat, mutta ovat lisäksi oppineet uhraamaan myös Uranialle [1]), ja sen he ovat oppineet assyrialaisilta ja arabialaisilta. Mutta assyrialaiset kutsuvat Afroditea Mylittaksi, arabialaiset Alilatiksi ja persialaiset Mitraksi.

132. Mainituille jumalille toimitetut uhrit tapahtuvat persialaisten kesken seuraavalla tavalla. He eivät tee itselleen alttareita eivätkä sytytä tulta, kun heidän pitää uhraaman. Eivät he myöskään käytä juomauhria, huilunsoittoa, seppeleitä tai uhrijauhoja. Niin pian kuin joku tahtoo jollekin näistä jumalista uhrata, hän vie elukan puhtaaseen paikkaan ja kutsuu nimeltä jumalaa, päähine seppelöitynä, tavallisimmin myrtillä. Ainoastaan itselleen ei uhraajalla ole lupa rukoilla menestystä, vaan hän anoo, että kävisi hyvin kaikille persialaisille, ja myös kuninkaalle. Sillä kaikkien muiden persialaisten mukana hän itsekin on luettuna. Ja sittenkuin hän on leikellyt uhrieläimen palasiksi ja keittänyt lihat, hän ensin levittelee alle niin tuoreita ruohoja kuin suinkin, mieluimmin apilaa, ja niiden päälle hän sitten asettaa kaikki lihat. Hänen laitettuaan kaikki järjestykseen lukee vieressä seisova maagi jumalten synnyn; tätä nimittäin juuri sanotaan lukujen käsittelevän. Ilman maagia näet ei heillä ole tapana panna toimeen uhrejaan. Odotettuaan siinä vähän aikaa uhraaja vie pois mukaansa lihat ja käyttää niitä sitten niinkuin parhaaksi näkee.

133 Kaikista päivistä persialaisten on tapana enimmin pitää kunniassa kunkin syntymäpäivää. Sinä päivänä he katsovat kohtuulliseksi tarjota runsaamman aterian kuin muina päivinä. Silloin varakkaat heidän joukostaan asettavat esille härän, hevosen, kamelin ja aasin, jotka kokonaisina ovat uunissa paistetut, mutta köyhät

[1]) S. o. Afrodite Uranialle (taivaalliselle Afroditelle).

panevat esille pientä karjaa. He käyttävät vähän pääruokia, mutta useita jälkiruokia, ei kuitenkaan kaikkia yhtaikaa. Senvuoksi persialaiset sanovat, että helleenit lopettavat nälkäisinä, koska heille ei aterian jälkeen tuoda mitään, josta kannattaisi puhua. Jos jotain semmoista tuotaisiin, eivät helleenit muka lakkaisi syömästä. Persialaiset ovat kovin viiniin taipuvia, eikä heillä ole sallittua antaa ylen tai heittää vettänsä toisen edessä. Semmoista siis kartetaan. Mutta juovuspäissään on heillä tapana neuvotella tärkeimmistä asioistaan. Ja sen, mikä heidän neuvotellessaan on miellyttänyt, seuraavana päivänä heidän raittiina ollessaan esittää heille sen talon isäntä, missä olivat neuvotellessaan. Ja jos tuuma miellyttää heitä raittiinakin, he noudattavat sitä, mutta jollei, he heittävät sen sikseen. Ja taas sitä, mistä raittiina ennen ovat neuvotelleet, he juopuneina uudestaan punnitsevat.

134. Jos persialaiset tapaavat toisiaan teillä, saattaa siitä helposti ratkaista, ovatko toisiaan kohtaavat keskenään samanvertaiset. Sillä sensijaan että tervehtisivät toisiaan, he antavat toisilleen suuta, mutta jos toinen on vähän ala-arvoisempi, he suutelevat poskelle. Jos toinen on paljoa halvempaa syntyä, tämä heittäytyy maahan ja suutelee toisen jalkoja. He kunnioittavat niitä, jotka asuvat heitä lähinnä, kaikista enimmin — nimittäin itsensä jälkeen —, toiseksi niitä, jotka asuvat näiden jälestä. Sitten he kulkien eteenpäin kunnioittavat naapureitaan samassa suhteessa. Vähimmin he pitävät arvossa niitä, jotka asuvat heistä itsestään loitoimpana, ja katsovat itseään verrattomasti etevimmiksi kaikista ihmisistä. Muut ovat heidän käsityksensä mukaan samassa suhteessa lähempänä tai kauempana kunnosta, ja loitoimpana heistä itsestään asuvia he pitävät kehnoimpina. Meedialaisten hallitessa myös kansat hallitsivat

toisiaan: Meedialaiset hallitsivat kaikkia yhdessä ja samalla niitä, jotka asuivat heitä lähimpinä, nämä puolestaan naapureitaan, ja nämä taas niitä, jotka olivat heitä likimpinä. Sillä etenevässä järjestyksessä kukin kansa samalla kertaa itse hallitsi ja oli hallittuna.

135. Vieraisiin tapoihin ovat persialaiset erittäin taipuvaiset. Niinpä he pitävät meedialaista pukua, jota katsovat kauniimmaksi omaansa, ja sodassa egyptiläisiä rintahaarniskoita. He harrastavat kaikenmoisia nautintoja, joihin ovat tutustuneet, niinpä myös poikarakkautta, jonka ovat helleeneiltä oppineet. Jokaisella heistä on useita laillisia vaimoja, mutta he omistavat vielä sitäpaitsi useampia jalkavaimoja.

136. Taistelukuntoisuuden jälkeen todistaa kelpoisuutta, jos saattaa asettaa näytteille niin monta lasta kuin suinkin. Sille, joka näyttää useimmat lapset, kuningas joka vuosi lähettää lahjoja. Sillä paljoudessa he arvelevat voiman olevan. He opettavat pojilleen viidennestä ikävuodesta alkaen kahdenteenkymmenenteen saakka ainoastaan kolme asiaa: ratsastamista, ampumista jousella ja toden puhumista. Mutta ennenkuin poika täyttää viisi vuotta, ei hän saa tulla isänsä näkyviin, vaan viettää elämänsä naisten parissa. Näin he tekevät siitä syystä, että, jos poika kasvaessaan kuolisi, se ei tuottaisi isälle mitään murhetta.

137. Tätä tapaa minä kiitän ja niinikään kiitän sitä, ettei itse kuningaskaan saa yhden ainoan syyn nojalla tappaa ketään, ja ettei kukaan muista persialaisista saa yhden ainoan syyn nojalla tuottaa korvaamatonta kärsimystä kellekään huonekuntalaisistaan. Vaan vasta silloin, jos hän, punnitsemalla toisiansa vastaan hairahdukset ja palvelukset, huomaa, että edellisiä on enemmän ja ne ovat suuremmat, hän saa antautua vihansa valtaan.

Persialaiset sanovat, ettei kukaan vielä ole tappanut omaa isäänsä tai äitiään, vaan aina milloin semmoista on tapahtunut, olisi — niin he väittävät — tutkittaessa välttämättömästi huomattu, että lapset ovat olleet vaihdokkaita tai äpäriä. He väittävät näet olevan epätodenmukaista, että oikea vanhempi olisi oman lapsensa kautta saanut surmansa.

138. Siitä, mitä heidän ei ole lupa tehdä, ei heillä ole lupa puhuakaan. Häpeällisimpänä he pitävät valehtelemista ja sitten velkaantumista, niin hyvin useista muista syistä kuin siitä syystä, että väittävät velallisen välttämättömästi täytyvän joskus valehdellakin. Jos joku porvareista sairastuu pitalitautiin tai valkeaan rohtumaan, ei hän saa tulla kaupunkiin eikä pitää kanssakäymistä muiden persialaisten kanssa. He väittävät, että hän on jossain suhteessa rikkonut aurinkoa vastaan ja siksi kärsinyt tuon rangaistuksen. Jokaisen semmoista potevan muukalaisen he karkoittavat maasta ja surmaavat valkoiset kyyhkyset, koska pitävät niitäkin saman taudin tartuttamina. Virtaan he eivät heitä vettänsä, sylje tai pese siinä käsiään eivätkä salli kenenkään muunkaan sitä tehdä, sillä he kunnioittavat virtoja mitä suurimmassa määrässä.

139. Ja sitten on persialaisten suhteen olemassa eräs toinen tosiasia, joka heiltä itseltään on jäänyt huomaamatta, mutta meiltä kuitenkaan ei. Heidän nimensä, jotka vastaavat merkitykseltään yksilöitä ja heidän jaloja ominaisuuksiaan, päättyvät kaikki samaan kirjaimeen, nimittäin siihen, jota doorilaiset kutsuvat nimeltä „san“, ioonilaiset „sigma“ [1]. Jos tutkii, huomaa nimittäin,

[1]) S. o. S-kirjaimeen.

että persialaisten nimet päättyvät näin, eivätkä vain muutamat, vaan kaikki järjestänsä samalla tapaa.

140. Tämän minä saatan varmasti lausua persialaisten suhteen, koska tunnen asian. Mutta heidän kuolleistaan kerrotaan ikäänkuin salaisuutena ja hämärästi, että persialaisen miehen ruumista ei haudata, ennenkuin lintu tai koira on sen raadellut. Maagien tiedän varmasti niin tekevän, sillä he tekevät sen julkisesti. Mutta muuten persialaiset sivelevät ruumiin vahalla ja kätkevät sen sitten maahan. Maagit eroavat paljon sekä muista ihmisistä että Egyptin papeista. Sillä jälkimäiset katsovat omantunnon asiaksi olla tappamatta mitään elävää olentoa, paitsi mitä uhraavat. Maagit sitä vastoin tappavat omakätisesti kaikki, paitsi koiraa ja ihmistä, ja lukevat itselleen suureksi voitoksi, jos eroituksetta tappavat muurahaisia, käärmeitä ynnä muita matelevia ja lentäviä eläimiä. Tämän tavan laita olkoon niinkuin sitä alun pitäen on harjoitettu. Mutta minä palaan aikaisempaan kertomukseen.

141. Heti niin pian kuin lyydialaiset olivat joutuneet persialaisten vallan alle, laittoivat ioonilaiset lähettiläitä Sardeeseen Kyroksen luo, tahtoen samoilla ehdoilla olla hänen alamaisiaan kuin olivat olleet Kroisoksen. Mutta kuultuaan heidän esityksensä Kyros kertoi heille seuraavan sadun. „Oli kerran huilunsoittaja, joka nähdessään meressä kaloja alkoi soittaa, odottaen että ne tulisivat maalle. Mutta kun hän siinä toivossa pettyi, hän otti verkon, kietoi siihen suuren joukon kaloja ja veti ne maalle. Ja kun hän nyt näki kalojen hyppivän, hän sanoi niille: ‚lakatkaahan tanssimasta, koska ette minun soittaessani tahtoneet tulla tänne tanssimaan.'" Tämän sadun Kyros kertoi ioonilaisille ja aiolilaisille siitä syystä, että kun Kyros itse aikaisemmin oli lähettilästen

kautta pyytänyt ioonilaisia luopumaan Kroisoksesta, he eivät totelleet, mutta silloin, asiain jo ollessa ratkaistuina, olivat valmiit tottelemaan Kyrosta. Näin Kyros sanoi heille suutuksissaan, mutta kun tieto siitä tuotiin ioonilaisten kaupunkeihin, ja he sen kuulivat, he kaikki kohdastaan ympäröivät itsensä muureilla ja kokoontuivat Panionioniin, kaikki muut paitsi miletolaisia. Ainoastaan näiden kanssa näet Kyros oli solminnut valallisen liiton, samoilla ehdoilla kuin lyydialainenkin. Mutta muut ioonilaiset päättivät yhteisestä sopimuksesta laittaa lähettiläitä Spartaan pyytämään ioonilaisille avustusta.

142. Nämä ioonilaiset, joitten oma myös Panionion on, ovat kaikista meille tunnetuista ihmisistä tulleet perustaneeksi kaupunkinsa seutuun, jossa vallitsee kauniin ilmanala ja kauniimmat vuodenajat. Sillä Ioonian pohjois- ja eteläpuolella olevien maiden laita ei ole sama kuin Ioonian, edellisiä kun rasittaa pakkanen ja kosteus, jälkimäisiä taas lämmin ja kuivuus. Ioonilaiset eivät käytä samaa kieltä, vaan heillä on neljä toisistaan poikkeavaa murretta. Miletos on heidän ensimäinen kaupunkinsa etelässä, sitten ovat Myus ja Priene. Nämä sijaitsevat Kaariassa ja niiden asukkaat puhuvat keskenään samaa kieltä. Lyydiassa taas ovat seuraavat: Efesos, Kolofon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Fokaia. Nämä kaupungit eivät kielen puolesta ollenkaan pidä yhtä ennenmainittujen kanssa, mutta keskenään ne ääntävät samalla tapaa. Vielä on jälellä kolme ioonilaista kaupunkia, joista kaksi sijaitsee saarilla, nimittäin Samoksessa ja Khioksessa, mutta yksi on perustettu mannermaalle, nimittäin Erythrai. Khiolaisilla ja erythraialaisilla on sama murre, mutta samoslaisilla on yksin omansa.

143. Näistä ioonilaisista siis miletolaiset olivat turvassa vaaralta, he kun olivat solminneet valallisen liiton.

Eikä myöskään saarelaisilla ollut mitään pelättävää. Sillä eivät foinikialaiset vielä olleet persialaisten alamaisia, eivätkä persialaiset itse olleet merimiehiä. Mainitut ioonilaiset olivat erkaantuneet muista ioonilaisista ainoastaan siitä syystä, että kun koko helleeniläinen kansa siihen aikaan oli heikko, ioonilainen heimo oli kaikista heikoin ja vähäpätöisin. Sillä lukuunottamatta Atenaa, ei ollut mitään muuta huomattavaa kaupunkia. Niinpä muut ioonilaiset ja atenalaiset karttoivat sitä nimeä eivätkä tahtoneet, että heitä kutsuttaisiin ioonilaisiksi. Ja vieläkin useimmat heistä minusta näyttävät häpeävän sitä nimeä. Mutta nuo kaksitoista kaupunkia sekä ylpeilivät siitä nimestä että perustivat omaa itseänsä varten pyhätön ja päättivät olla antamatta minkään muiden ioonilaisten ottaa siihen osaa. Eivätkä ketkään muut pyytäneetkään päästä siihen osallisiksi kuin smyrnalaiset.

144. Samalla tapaa nyt niinkutsutussa viisikaupunkimaassa, jota ennen sanottiin kuusikaupunki-maaksi, asuvat doorilaiset eivät ainoastaan varo ottamasta vastaan keitään lähellä asuvista doorilaisista Triopionin pyhättöön, vaan ovatpa vielä sulkeneet pois osallisuudesta siihen ne joukostaan, jotka ovat rikkoneet pyhätön säännöksiä vastaan. Niinpä he ammoisista ajoista olivat triopionilaisen Apollon kilpaleikeissä asettaneet vaskisia kolmijalkoja palkinnoiksi voittajille; mutta niiden, jotka saivat ne, ei ollut lupa viedä ulos niitä pyhätöstä, vaan heidän täytyi pystyttää ne samaan paikkaan jumalalle. Mutta kerran muuan halikarnassolainen mies, nimeltä Agasikles, joka oli päässyt voittajaksi, halveksimalla sitä säännöstä vei kolmijalan kotiinsa ja ripusti sen naulaan. Tästä syystä viisi kaupunkia, Lindos, Ialysos, Kameiros, Kos ja Knidos, sulki kuudennen kaupungin, Halikar-

nassoksen, pois osallisuudesta pyhättöön. Senpä rangaistuksen he antoivat halikarnassolaisille.

145. Ioonilaiset näyttävät minusta siitä syystä tehneen itselleen kaksitoista kaupunkia eikä tahtoneen ottaa vastaan useampia siitä syystä, että heillä myöskin asuessaan Peloponnesoksessa oli kaksitoista maaosuutta, samoinkuin nyt akhaialaisilla, jotka karkoittivat ioonilaiset, on kaksitoista maaosuutta, nimittäin: ensiksi Sikyonin luona Pellene, sitten Aigeira ja Aigai, missä on alati virtaava Krathis-joki, josta muuan Italiassa oleva joki on saanut nimensä, ja Bura sekä Helike, johon akhaialaisten taistelussa lyömät ioonilaiset pakenivat, edelleen Aigion, Rypes, Patrai, Farai ja Olenos, missä on suuri Peiros-joki, vielä Dyme ja Tritaia, joka yksinään näistä sijaitsee sisämaassa. Nämä kaksitoista maaosuutta ovat nyt akhaialaisten ja olivat silloin ioonilaisten.

146. Senpä vuoksi myös ioonilaiset tekivät itselleen kaksitoista kaupunkia, sillä on sulaa hulluutta väittää, että nämä ioonilaiset muka ovat enemmän ioonilaisia kuin muut tai jossain suhteessa ovat jalompaa syntyperää. Melkoinenhan osa heistä on Euboiasta tulleita abanteja, joilla ei ole mitään yhteistä ioonilaisen nimen kanssa, heihin on sekaantunut orkhomenolaisia minyejä, kadmolaisia, dryopeja, kotoaan erkaantuneita fokilaisia, molosseja, pelasgeja, arkadeja, epidaurolaisia, doorilaisia; ja sitä paitsi monet muut kansat ovat niihin sekaantuneet. Mutta ne taas heistä, jotka läksivät liikkeelle Atenan prytaneionin luota ja pitävät itseään jalosukuisimpina ioonilaisista, ne eivät vieneet vaimoja mukaansa siirtolaan, vaan ottivat kaarilais-naisia, joiden vanhemmat he olivat surmanneet. Sen murhan vuoksi nämä vaimot ovat säätäneet semmoisen lain ja valalla itseään vannottaneet sekä jättäneet sen perintönä tyttärilleen, etteivät

koskaan syö yhdessä miestensä kanssa eivätkä huuda heitä nimeltä siitä syystä että he surmasivat heidän isänsä, miehensä ynnä lapsensa ja sitten, vaikka olivat semmoista tehneet, elelivät yhdessä heidän kanssaan. Tämä tapa oli olemassa Miletoksessa.

147. Kuninkaikseen asettivat toiset itselleen Hippolytoksen pojasta Glaukoksesta polveutuvia lykialaisia, toiset pylolaisia kaukoneja, jotka polveutuivat Melanthoksen pojasta Kodroksesta, toiset taas molempiin sukuihin kuuluvia. Ne kyllä pitävät kiinni siitä nimestä tavallaan enemmän kuin muut ioonilaiset ja olkoot vain puhtaita ioonilaisia. Mutta ioonilaisia ovat kuitenkin kaikki, jotka ovat syntyisin Atenasta ja viettävät Apaturia-juhlaa. Sitä viettävät kaikki, paitsi efesolaisia ja kolofonilaisia. Nämä yksin ioonilaisista näet eivät vietä Apaturia-juhlaa ja nekin jättävät sen tekemättä erään murhan johdosta.

148. Panionion on pyhä paikka Mykalessa, se antaa pohjoiseen päin, ja sen ovat ioonilaiset yhteisesti pyhittäneet helikonilaiselle Poseidonille. Mykale taas on mannermaalla sijaitseva kallioniemi, joka pistäytyy länteen päin Samosta vastaan, ja siihen ioonilaiset kokoontuivat kaupungeistaan ja viettivät sitä juhlaa, jolle panivat nimeksi Panionia.

149. Nämä ovat ioonilaiset kaupungit; aiolilaiset kaupungit taas ovat: Kyme, jota kutsutaan Frikonikseksi, Lerisai, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigaiai, Myrina, Gryneia. Nämä ovat aiolilaisten yksitoista vanhaa kaupunkia. Yhden näet niistä ioonilaiset ottivat pois, nimittäin Smyrnan. Sillä niitäkin oli mannermaalla kaksitoista. Nämä aiolilaiset ovat joutuneet saamaan maan, joka on parempi kuin ioonilaisten, mutta jossa ei ole yhtä suotuisaa ilmanalaa.

150. Smyrnan aiolilaiset kadottivat seuraavalla tavalla. He ottivat suojaansa muutamia kolofonilaisia miehiä, jotka olivat tehneet kapinan, mutta tulleet voitetuiksi ja karkoitetuiksi isänmaastaan. Sittemmin kolofonilaiset käyttivät tilaisuutta, kun smyrnalaiset viettivät Dionysos-juhlaa ulkopuolella muuria, sulkivat portit ja ottivat haltuunsa kaupungin. Kaikki aiolilaiset riensivät avuksi, mutta silloin tehtiin semmoinen sopimus, että aiolilaiset jättäisivät Smyrnan sillä ehdolla että ioonilaiset antaisivat pois irtaimen omaisuuden. Smyrnalaiset tekivät niin, jonka jälkeen yksitoista kaupunkia jakoi heidät keskenään ja teki heidät omiksi kansalaisikseen.

151. Nämäpä ovat aiolilaiset mannermaakaupungit, paitsi Ida-vuorella sijaitsevia; ne ovat nimittäin erikseen. Saarilla olevista kaupungeista on viisi Lesboksessa — kuudennen Lesboksessa sijaitsevan, Arisban, orjuuttivat methymnalaiset, vaikka olivat veriheimolaisia —, yksi Tenedoksessa ja niinkutsutussa Hekatonnesos- (Satasaari-) ryhmässä yksi. Lesbolaisilla ja tenedolaisilla, samoin kuin niillä ioonilaisilla, jotka asuivat saarilla, ei ollut mitään pelättävää. Mutta muut kaupungit katsoivat parhaaksi yhteisesti seurata ioonilaisia, mihin nämä vain johtaisivat.

152. Niin pian kuin ioonilaisten ja aiolilaisten lähettiläät saapuivat Spartaan — asia oli nimittäin kiireellä ajettu —, he valitsivat kaikkien puolesta puhumaan erään fokaialaisen, nimeltä Pythermos. Hän kietoi ympärilleen purppuraviitan, jotta niin monet spartalaiset kuin suinkin tulisivat kokoon kuulemaan, ja piti seisaaltaan pitkän puheen, jossa pyysi heitä auttamaan. Lakedaimonilaiset kuitenkaan eivät myöntyneet, vaan päättivät olla auttamatta ioonilaisia. Nämä siis läksivät pois, mutta vaikka lakedaimonilaiset olivat työntäneet luotaan ioonilaisten lähettiläät, he kuitenkin lähettivät viisisouto-

laivassa miehiä, niinkuin minusta näyttää, vakoilemaan sekä Kyroksen että Ioonian puuhia. Saavuttuaan Fokaiaan nämä lähettivät Sardeeseen miehen, joka heidän keskuudessaan oli enimmin arvossapidetty, nimeltä Lakrines, lakedaimonilaisten nimessä kieltämään Kyrosta vahingoittamasta mitään Hellaan kaupunkia, koska he muka eivät tule sitä sallimaan.

153. Airueen lausuttua tämän, kerrotaan Kyroksen vielä kysyneen saapuvilla olevilta helleeneiltä, mitä miehiä ovat lakedaimonilaiset ja kuinka paljon heitä on, kun semmoista hänelle julistavat. Kuultuaan asianlaidan oli hän lausunut spartalaiselle airueelle: „en ole vielä säikähtänyt sellaisia miehiä, joilla on keskellä kaupunkiaan määrätty paikka, johon kokoontuvat valoja vannomalla petkuttamaan toisiaan. Jos minä pysyn terveenä, eivät ioonilaisten kärsimykset tule heillä olemaan puheaineena, vaan heidän omansa.“ Nämä sanat Kyros syyti vasten kaikkia helleenejä, koska heillä on toripaikkoja, missä ostavat ja myyskentelevät. Sillä persialaisilla itsellään ei ole ensinkään tapana käyttää toreja, eikä heillä ole ollenkaan kauppapaikkaakaan. — Sitten hän uskoi Sardeen eräälle persialaiselle miehelle, Tabalokselle, mutta Kroisoksen ja muiden lyydialaisten rahojen hoitamisen Paktyas-nimiselle lyydialaiselle, jonka jälkeen itse matkusti pois Agbatanaan, vieden Kroisoksen mukaansa, eikä aluksi yhtään sen enempää välittänyt ioonilaisista. Sillä Babylon oli hänellä esteenä, samoin kuin myös Baktrian kansa, sakilaiset ja egyptiläiset, joita vastaan itse aikoi lähteä sotaretkelle ja sensijaan lähettää ioonilaisia vastaan toisen sotapäällikön.

154. Niin pian kuin Kyros oli matkustanut pois Sardeesta, Paktyas taivutti lyydialaiset luopumaan Tabaloksesta ja Kyroksesta, läksi merenrannalle ja, hänellä

kun oli hallussaan koko Sardeesta saatu kulta, palkkasi apuväkeä ja kehoitti rannikkoväestöä lähtemään mukaansa sotaretkelle. Sitten hän marssi Sardesta vastaan ja piiritti Tabalosta, joka oli suljettu linnaan.

155. Matkalla kuultuaan tämän Kyros lausui Kroisokselle näin: „Kroisos, millä keinoin tulen tekemään lopun tästä kaikesta? Eiväthän lyydialaiset näy aikovan lakata panemasta toimeen selkkauksia muille sekä itselleen. Pelkään pahoin, että olisi paras tehdä heidät orjiksi. Sillä minusta näyttää kuin olisin tehnyt samoin kuin se, joka on tappanut isän, mutta säästää lapset. Niinpä minäkin olen ottanut vangiksi ja kuljetan mukanani sinua, joka olet enemmänkin kuin lyydialaisten isä, mutta lyydialaisille itselleen olen jättänyt kaupungin. Ja sitten ihmettelen, että ovat minusta luopuneet." Niinpä hän sanoi mitä ajatteli, toinen taas, peläten että Kyros perinpohjin hävittäisi Sardeen, vastasi seuraavasti: „oi kuningas, sinä olet kyllä puhunut kohtuuden mukaisesti, mutta älä kuitenkaan kaikissa noudata vihaasi äläkä perustuksia myöten hävitä vanhaa kaupunkia, joka on syytön sekä siihen, mikä ennen on tapahtunut, että siihen, mikä nyt tapahtuu. Sillä mitä minä ennen olen tehnyt, sen minä myös otan päälleni ja vastaan siitä. Mutta nykyiseen asiain tilaan on vikapää Paktyas, jonka huostaan uskoit Sardeen, ja hän siis kärsiköön siitä rangaistuksen. Mutta anna lyydialaisille anteeksi ja määrää heille tämä, jotteivät enää luopuisi sinusta eivätkä tulisi vaarallisiksi. Lähetä sana ja kiellä heitä omistamasta sota-aseita, käske heitä pukemaan vaatteittensa alle ihotakit ja jalkoihinsa korkeat hihnakengät ja tee tiettäväksi, että heidän tulee soittaa kitaraa, laulaa, harjoittaa pikkukauppaa ja opettaa lapsia. Ja pian saat, oi kuningas, nähdä heidän miehistä tulleen

naisiksi, niin ettei sinun ollenkaan tarvitse pelätä heidän luopuvan."

156. Sen neuvon siis Kroisos hänelle antoi, koska katsoi sen otollisemmaksi lyydialaisille, kuin jos heidät myytäisiin orjiksi, ja koska ymmärsi että jollei esittäisi riittävää perustetta, hän ei tulisi taivuttamaan Kyrosta muuttamaan päätöstään. Hän pelkäsi myös, että joskin lyydialaiset sillä kertaa pelastuisivat, he myöhemmin joskus luopuisivat persialaisista ja silloin joutuisivat tuhon omiksi. Kyros ihastui neuvosta, luopui vihastuksestaan ja sanoi taipuvansa Kroisoksen ehdotukseen. Hän kutsui meedialaisen Mazareen ja käski hänen julistaa lyydialaisille sen, minkä Kroisos oli neuvonut, ja lisäksi tehdä orjiksi kaikki muut, jotka yhdessä lyydialaisten kanssa olivat lähteneet sotaretkelle Sardeeseen, sekä ennen kaikkea tuoda Paktyaan itsensä elävänä hänen luokseen.

157. Annettuaan matkan varrella nämä määräykset hän matkusti persialaisten asuinpaikoille. Mutta kun Paktyas kuuli, että häntä vastaan kulkeva sotajoukko oli lähellä, hän peloissaan läksi pakoon Kymeen. Meedialainen Mazares marssi Sardesta vastaan, mukanaan eräs osa Kyroksen sotajoukosta, mutta kun ei enää löytänyt Paktyasta puoluelaisineen Sardeesta, hän ensiksi pakoitti lyydialaiset panemaan täytäntöön Kyroksen määräykset; ja tämän hänen käskynsä johdosta lyydialaiset ovat muuttaneet koko elintapansa. Senjälkeen Mazares laittoi lähettiläitä Kymeen, käskien heidän antaa pois Paktyaan. Kymeläiset päättivät kuitenkin ehdotuksen johdosta lähettää kysymään neuvoa Brankhidain oraakelin jumalalta. Sinne näet oli vanhastaan perustettu oraakeli, jolta kaikilla ioonilaisilla ja aiolilaisilla oli tapana kysyä neuvoa. Tämä paikka on Miletoksen aluetta ja sijaitsee Panormos-sataman yläpuolella.

158. Kymeläiset lähettivät siis tiedustelijoita brankhidien luo kysymään, miten heidän tuli menetellä Paktyaan suhteen, tehdäkseen jumalille mieliksi. Heidän tätä kysyessään he saivat sen oraakelinvastauksen, että heidän tuli antaa Paktyas pois persialaisille. Niin pian kuin kymeläiset kuulivat sen sanoman, he suoriutuivat jättämään pois hänet. Mutta sillä välin kun rahvas siihen suuntaan puuhasi, esti kymeläisiä sitä tekemästä muuan porvarien kesken arvossapidetty mies, Aristodikos, Herakleideen poika, joka ei luottanut oraakelinvastaukseen ja luuli, että tiedustelijat eivät puhuneet totta. Vihdoin läksivät toiset tiedustelijat toistamiseen kysymään neuvoa Paktyaan suhteen, ja niiden joukossa oli myös Aristodikos.

159. Heidän saavuttuaan Brankhidaihin, Aristodikos kaikkien puolesta kysyi oraakelilta neuvoa sanoen näin: „oi Herra, meidän luoksemme on turvananojana tullut lyydialainen Paktyas, paeten väkivaltaista kuolemaa persialaisten puolelta. Nyt nämä vaativat häntä pois, käskien kymeläisiä luovuttamaan hänet heille. Mutta vaikka me pelkäämmekin persialaisten ylivoimaa, emme kuitenkaan tähän saakka ole uskaltaneet antaa häntä pois, ennenkuin sinun puoleltasi varmasti osoitetaan, kumpaako meidän tulee tehdä.“ Niin hän kysyi, jumala taas antoi heille saman vastauksen, käskien heidän antaa Paktyaan pois persialaisille. Silloin Aristodikos tahallaan teki näin. Hän kulki yltympäri temppelin ja otti pois varpuset ja kaikki muunlaiset linnut, jotka pesivät temppelissä. Hänen tätä tehdessään kuului, niin kerrotaan, kaikkein pyhimmästä ääni, joka tunki Aristodikoksen korviin ja sanoi näin: „jumalattomin ihminen, kuinka rohkenet tehdä tätä? Tuhoatko temppelistäni turvananojani?“ Aristodikos ei siitä joutunut ymmälle,

vaan sanoi: „oi Herra, näinkö sinä autat turvananojiasi, mutta käsket kymeläisiä antamaan pois heidän turvananojansa?“ Silloin oli jumala uudestaan vastannut näin: „totisesti niin minä käsken, jotta te jumalattomasti menettelemällä pikemmin joutuisitte hukkaan, ettette toista kertaa tulisi turvananojien antamisesta kysymään neuvoa oraakelilta.“

160. Tämän sanoman kuultuaan kymeläiset, jotka eivät tahtoneet, luovuttamalla Paktyaan, syöstä itseänsä turmioon, mutta eivät myöskään, pitämällä häntä luonaan, joutua piiritystilaan, lähettivät hänet pois Mytileneen. Mazares lähetti ilmoittamaan mytileneläisille, että heidän tuli antaa pois Paktyas, ja he valmistautuivatkin siihen erästä palkkiota vastaan. En näet voi varmasti sanoa kuinka suuresta, sillä asiaa ei pantu toimeen. Niin pian kuin nimittäin kymeläiset saivat tietää mytileneläisten puuhaavan tätä, he lähettivät laivan Lesbokseen ja toimittivat Paktyaan pois Khiokseen. Sitten kiskoivat khiolaiset hänet ulos Atene Poliukhoksen pyhätöstä ja luovuttivat hänet pois. Palkaksi siitä khiolaiset saivat Atarneuksen. Tämä Atarneus-niminen paikka sijaitsee Myysiassa, vastapäätä Lesbosta. Saatuaan haltuunsa Paktyaan persialaiset pitivät häntä vartioituna, koska tahtoivat asettaa hänet Kyroksen eteen. Ja kuluipa melkoinen aika, jonka kestäessä ei kukaan khiolainen kellekään jumalista sirottanut tästä samaisesta Atarneuksesta saatuja ohrajauhoja eikä leiponut uhrikakkuja sikäläisestä viljasta; vaan kaikkea, mikä siitä maasta tuli, pidettiin erillään kaikesta pyhästä.

161. Niin khiolaiset antoivat pois Paktyaan. Mutta Mazares lähti senjälkeen sotaretkelle niitä vastaan, jotka yhdessä Paktyaan kanssa olivat piirittäneet Tabalosta, teki ensin prieneläiset orjiksi ja kuljeskeli sitten pitkin

koko Maiandroksen kenttää, jättäen sen sotajoukkonsa ryöstettäväksi; sitten hän teki Magnesian suhteen samoin. Mutta senjälkeen hän äkkiä sairastui ja kuoli.

162. Mazareen kuoltua matkusti Aasian rannikolle Harpagos, joka seurasi tätä päällikkyydessä, syntyperältään hänkin meedialainen, sama mies, jota meedialaisten kuningas Astyages oli kestinnyt hirveällä ruualla ja joka oli auttanut Kyroksen hallitukseen. Tämän miehen siis Kyros oli nimittänyt päälliköksi. Ja kun hän nyt saapui Iooniaan, hän valtasi kaupungit maavalleilla. Sillä heti kun oli saattanut asujaimet piiritystilaan muurien taakse, hän luomalla maavalleja muurien ääreen saartoi heidät. Ja ensiksi hän kävi käsiksi Ioonian Fokaiaan.

163. Nämä fokaialaiset ovat helleenien joukossa ensimäiset, jotka tekivät pitkiä laivamatkoja ja he ensiksi tekivät Adrianmeren, Tyrsenian, Iberian ja Tartessoksen tunnetuiksi. He eivät purjehtineet pyöryläisissä laivoissa, vaan viisikymmensouduissa. Saavuttuaan Tartessokseen he tulivat ystäviksi tartessolaisten kuninkaan kanssa, jonka nimi oli Arganthonios, joka hallitsi Tartessosta kahdeksankymmentä vuotta ja eli kaikkiaan satakaksikymmentä. Tämän miehen kanssa fokaialaiset tulivat niin hyviksi ystäviksi, että hän ensiksi käski heidän jättää Ioonian ja asettua hänen omaan maahansa, mihin vain tahtoivat, ja sitten, kun ei voinut siihen taivuttaa fokaialaisia ja toiselta puolen kuuli heiltä, että meedialaisen mahti kasvoi, hän antoi heille rahoja, jotta rakentaisivat muurin kaupunkinsa ympäri. Ja hän antoi runsaasti. Sillä muurin ympärys on useita stadioneja pitkä ja toisekseen se on kokonaan laadittu suurista ja toisiinsa hyvin sovitetuista paasista.

164. Sillä tavoin siis fokaialaisten muuri rakennettiin. Niin pian kuin Harpagos sitten oli kuljettanut

sotajoukkonsa kaupunkia vastaan, hän alkoi piirittää heitä. Mutta hän teki semmoisen esityksen, että hänelle riittää, jos fokaialaiset tahtovat ropiä alas vain yhden rintasuojan muuristaan ja pyhittää yhden talon kuninkaalle. Vaan harmissaan orjuudesta fokaialaiset sanoivat tahtovansa yhden päivän neuvotella keskenään ja sitten vastata. Mutta siksi aikaa, jolloin itse neuvottelevat, he käskivät hänen viedä pois sotajoukkonsa muurin luota. Harpagos sanoi kyllä hyvin tietävänsä, mitä he aikoivat tehdä, mutta kuitenkin sallivansa heidän neuvotella. Sillä välin kun Harpagos siis oli vienyt sotajoukkonsa pois muurin luota, fokaialaiset työnsivät mereen viisikymmensoutunsa, asettivat niihin lapsensa, vaimonsa ja kaiken irtaimistonsa, lisäksi vielä jumalankuvat pyhätöistä ynnä muut vihkilahjat, paitsi sitä, mikä oli vaskea, kiveä tai maalattua; mutta kaiken muun he asettivat laivoihin, astuivat itse niihin ja purjehtivat Khiokseen. Vaan persialaiset ottivat miehistä tyhjäksi jääneen Fokaian haltuunsa.

165. Kun khiolaiset eivät tahtoneet myydä niinkutsuttuja Oinussai-saaria fokaialaisille, jotka niitä halusivat ostaa, pelosta että niistä tulisi kauppapaikka, ja heidän oma saarensa siitä syystä joutuisi suljetuksi kaupasta pois, niin fokaialaiset lähtivät matkalle Kyrnokseen [1]. Kyrnokseen näet he erään oraakelinvastauksen johdosta kaksikymmentä vuotta sitä ennen olivat perustaneet kaupungin, jonka nimi oli Alalia. Siihen aikaan oli nimittäin Arganthonios jo kuollut. Matkatessaan Kyrnosta kohti he ensin purjehtivat Fokaiaan ja surmasivat persialaisen varusväen, joka Harpagokselta oli ottanut vastaan kaupungin ja sitä vartioi. Sen suoritettuaan he

[1] S. o. Korsikaan.

sitten julistivat ankarat kiroukset sille, joka heistä jättäytyisi pois retkeltä. Tämän lisäksi he myös upottivat rautamöhkäleen mereen ja vannoivat, etteivät tule Fokaiaan, ennenkuin se möhkäle nousee pinnalle. Mutta heidän matkatessaan Kyrnosta kohti, valtasi useammat kuin puolet porvareista kaipuu ja ikävä kotikaupunkiinsa ja synnyinseutuihinsa, niin että rikkoivat valansa ja purjehtivat takaisin Fokaiaan. Vaan ne heistä, jotka pitivät valansa, nostivat ankkurin ja purjehtivat Oinussai-saarilta.

166. Sittenkuin he olivat saapuneet Kyrnokseen, he asuivat yhteisesti ennen saapuneitten kanssa viisi vuotta ja perustivat itselleen pyhättöjä. Mutta koska he ryöstivät ja raastoivat kaikilta ympärillä asuvaisilta, niin alottivat yhteisestä sopimuksesta heitä vastaan sotaretken tyrseniläiset ja karkedonilaiset [1]), molemmilla kuusikymmentä laivaa. Fokaialaiset täyttivät hekin puolestaan laivansa, luvultaan kuusikymmentä, ja tulivat heitä vastaan niinkutsutulle sardonilaiselle merelle. Kun he meritaistelussa iskivät yhteen, niin fokaialaiset saavuttivat oikean kadmolaisen voiton [2]). Neljäkymmentä laivaa heiltä oli mennyt hukkaan, ja jälellejääneet kaksikymmentä olivat kadottaneet kokkakaransa. Fokaialaiset silloin poikkesivat ensin Alaliaan, ottivat mukaansa lapsensa, vaimonsa ja niin paljon tavaraa kuin heidän laivansa jaksoivat kantaa, jättivät Kyrnoksen ja purjehtivat Regioniin.

167. Mutta hukkaan joutuneitten laivojen miehistön karkedonilaiset ja tyrseniläiset ottivat vangiksi. Tällöin agyllalaiset saivat osalleen kaikkein useimmat vangit, jotka he veivät ulos kaupungista ja kivittivät. Senjälkeen tapahtui

---

[1]) S. o. etruskilaiset ja kartagolaiset.

[2]) S. o. n. s. Pyrrhos-voiton.

agyllalaisille, että kaikki, jotka menivät sen paikan ohi, missä fokaialaiset viruivat kivitettyinä, nyrjäyttivät jäsenensä ja saivat halvauksen, järjestänsä pikkukarja, juhdat ja ihmiset. Silloin agyllalaiset tahtoivat sovittaa rikoksensa ja lähettivät Delfoihin kysymään neuvoa. Ja Pytia käski agyllalaisten tehdä sen, mitä yhä vieläkin suorittavat. He näet toimittavat vainajille suuria kuolinuhreja ja järjestävät voimistelu- ja ratsuleikkejä heidän kunniakseen. Semmoisen lopun nämä fokaialaiset saivat. Mutta ne heistä, jotka pääsivät pakoon Regioniin, läksivät sieltä käsin liikkeelle ja ottivat haltuunsa sen kaupungin Oinotrian maassa, jonka nimenä nyt on Hyele. Ja sinne he asettuivat asumaan, senjälkeen kuin olivat eräältä Poseidonian mieheltä saaneet tietää, että se Kyrnos, jonka perustamisesta Pytia oli puhunut, oli samanniminen puolijumala, vaan ei saari.

168. Niin kävi siis Iooniassa sijaitsevan Fokaian. Ja jotenkin samalla tapaa kuin fokaialaiset, tekivät myös teolaiset. Sillä sittenkuin Harpagos maavallin avulla oli valloittanut heidän kaupunkinsa, he astuivat kaikki laivoihin, lähtivät purjehtimaan Trakiaa kohti, ja perustivat sinne Abderan kaupungin, jonka sitä ennen klazomenailainen Timesios oli perustanut, vaikka ei ollut siitä nauttinut hyötyä, kun trakialaiset karkoittivat hänet. Mutta nyt Abderassa asuvat teolaiset kunnioittavat häntä puolijumalana.

169. Nämä olivat ainoat ioonilaisista, jotka eivät sietäneet orjuutta ja siitä syystä jättivät isänmaansa. Mutta muut ioonilaiset, paitsi miletolaisia, antautuivat taisteluun Harpagosta vastaan, samoin kuin maasta lähteneet, ja esiintyivät kelpo miehinä, taistellessaan kukin oman kotinsa puolesta; mutta he joutuivat alakynteen ja tappiolle, vaan jäivät kuitenkin kukin maahansa ja suo-

rittivat mitä heidän tehtäväksensä pantiin. Sitävastoin miletolaiset, niinkuin ennenkin olen sanonut, olivat tehneet sopimuksen Kyroksen itsensä kanssa ja saivat senvuoksi olla rauhassa. Tällä tavoin siis Ioonia toisen kerran joutui orjuuteen. Mutta niin pian kuin Harpagos oli kukistanut mannermaalla asuvat ioonilaiset, niin saarilla asuvat ioonilaiset, peläten tätä kohtaloa, antautuivat itse Kyrokselle.

170. Silloin kun ioonilaiset olivat ahdinkotilassa, mutta siitä huolimatta kokoontuivat Panionioniin, esitti, kuten olen kuullut, muuan prieneläinen mies, nimeltä Bias, ioonilaisille mitä hyödyllisimmän tuuman; ja jos olisivat sitä noudattaneet, olisi heidän ollut mahdollista olla onnellisimmat helleenien joukossa. Hän ehdotti nimittäin, että ioonilaiset yhteisellä laivastolla lähtisivät merille, purjehtisivat Sardoon [1]) ja perustaisivat yhden yhteisen kaupungin kaikille ioonilaisille; siten he orjuudesta vapautuneina tulisivat olemaan onnellisina, he kun asuisivat suurinta kaikista saarista ja hallitsisivat toisia kansoja. Jos he sitävastoin jäisivät Iooniaan, ei hän sanonut voivansa käsittää, kuinka he enää voisivat saavuttaa vapautensa. Tämä prieneläisen Biaan tuuma esitettiin aikana, jolloin ioonilaiset jo olivat joutuneet perikatoon. Mutta hyödyllinen oli myös se ennen Ioonian perikatoon joutumista tehty ehdotus, minkä esitti miletolainen Thales, joka esi-isiensä kautta oli foinikialaista syntyperää. Hän nimittäin kehoitti ioonilaisia laittamaan itselleen yhden yhteisen neuvoskunnan, jonka sija olisi Teos — Teos oli nimittäin Ioonian keskustana —; muut kaupungit saisivat yhtäkaikki pitää omat asetuksensa, mutta niitä katsottaisiin semmoisiksi, kuin jos olisivat

[1]) S. o. Sardiniaan.

maalaiskuntia. Sellaisia ehdotuksia nämä miehet siis tekivät heille.

171. Kukistettuaan Ioonian Harpagos teki sotaretken kaarilaisia, kaunolaisia ja lykialaisia vastaan, vieden mukaansa sekä ioonilaiset että aiolilaiset. Näistä ovat kaarilaiset saapuneet mannermaahan saarilta. Sillä muinoin, kun he olivat Minoksen alamaisia ja kutsuttiin lelegeiksi, oli heillä hallussaan saaret. Mutta he eivät suorittaneet mitään veroa, niin pitkälle kuin minä saatan päästä taapäin ajassa tiedustelemalla suusanallisia kertomuksia; vaan, joka kerta kun Minos pyysi, he täyttivät hänen laivansa miehillä. Ja koska Minos oli laskenut valtansa alle paljon maata ja oli onnellinen sodassa, niin kaarilainen kansa oli siihen aikaan samalla kertaa kaikista kansoista ehdottomasti huomattavin. He ovat tehneet kolme keksintöä, jotka helleenit ovat ottaneet käytäntöön. Kaarilaiset nimittäin ovat ne, jotka ottivat tavaksi sitoa kypäriin töyhtöjä sekä laittaa kilpiinsä merkkejä, ja he ovat ensimäiset, jotka ovat kilpiinsä laittaneet kädensijat; siihen asti kantoivat kilpiä ilman kädensijaa kaikki, jotka tapasivat kilpiä käyttää, ohjaten niitä nahkahihnoilla, jotka ripustivat kaulansa ja vasemman olkansa ympäri. Kauan aikaa myöhemmin doorilaiset ja ioonilaiset sitten häätivät kaarilaiset saarilta, ja siten nämä saapuivat mannermaalle. Näin väittävät kreetalaiset tapahtuneen kaarilaisten suhteen. Mutta itse kaarilaiset eivät kuitenkaan ole samaa mieltä näiden kanssa, vaan katsovat olevansa alkuasukkaita mannermaalla ja aina käyttäneensä samaa nimeä kuin nytkin. He viittaavat Mylasassa olevaan kaarilaisen Zeun vanhaan pyhättöön, jossa myysialaisilla ja lyydialaisilla, muka kaarilaisten veljinä, on osansa. He sanovat näet Lydoksen ja Myloksen olevan Karin veljiä. Näillä on siis

siinä osa, jotavastoin niillä, jotka ovat toista kansallisuutta, vaikkakin puhuvat samaa kieltä kuin kaarilaiset, ei ole siinä osaa.

172. Kaunolaiset ovat minun nähdäkseni alkuasukkaita, mutta väittävät itse olevansa Kreetasta. Kielensä puolesta he ovat lähennelleet kaarilaista kansaa, tai sitten kaarilaiset kaunolaista —, en näet osaa ratkaista, kummin on laita —; mutta heidän tapansa ovat vallan erilaiset kuin sekä muiden ihmisten että kaarilaisten. Heidän keskuudessaan näet on varsin jaloa ikäluokkien ja ystävyyden mukaan joukottain tulla yhteen juomaan, sekä miehet että naiset ja lapset. He olivat perustaneet vieraita jumalanpalveluksia, mutta luopuivat niistä myöhemmin ja päättivät palvella yksinomaan isiltäperittyjä jumaliaan. Silloin kaikki kaunolaiset järjestänsä pukeutuivat aseisiinsa, iskivät keihäillään ilmaa ja jatkoivat siten aina Kalyndan rajoille saakka, jolloin sanoivat karkoittavansa maastaan vieraat jumalat.

173. Semmoiset tavat näillä on. Lykialaiset taas ovat alkujaan peräisin Kreetasta — koko Kreetaa näet pitivät muinoin hallussaan barbarit. Mutta kun Europan pojat Sarpedon ja Minos olivat riitaantuneet Kreetan kuninkuudesta, ja Minos kiistassa pääsi voitolle, niin hän ajoi Sarpedonin itsensä ja hänen puoluelaisensa pois, jolloin nämä maanpakoon joutuneina saapuivat Aasiaan Milyaan maahan. Sillä se maa, jota nykyään lykialaiset asuvat, oli muinoin nimeltään Milyas, ja milyalaisia kutsuttiin silloin solymeiksi. Niin kauan kuin heitä Sarpedon hallitsi, kutsuttiin heitä sillä nimellä, jonka toivat muassaan, ja jolla nimellä vielä nytkin lykialaisia kutsuvat heidän naapurinsa, s. o. termileiksi. Mutta niin pian kuin Pandionin poika Lykos, hänkin veljensä Aigeuksen karkoittamana, oli Atenasta saapu-

nut termilien luo ja Sarpedonin tykö, niin heitä aikaa myöten ruvettiin Lykoksen nimen mukaan kutsumaan lykialaisiksi. Heillä on osaksi kreetalaiset, osaksi kaarilaiset tavat. Mutta tämä yksi tapa on heille ominainen, eivätkä siinä pidä yhtä keidenkään muiden ihmisten kanssa: he kutsuvat itseään äitiensä eikä isiensä mukaan, ja jos toinen kysyy lähimäiseltään, kuka hän on, niin tämä luettelee sukujohtonsa äidin puolelta ja laskee järjestänsä äitinsä äidit. Ja jos porvarisnainen menee naimisiin orjan kanssa, pidetään lapsia jalosukuisina. Mutta jos porvarismies, olipa vaikka ensimäinen heidän joukossaan, pitää ulkomaalaista vaimoa tai jalkavaimoa, tulevat lapset olemaan kunniattomia.

174. Niinpä Harpagos saattoi orjuuteen kaarilaiset, jotka eivät olleet suorittaneet mitään loistavaa tekoa, he, yhtä vähän kuin kaikki ne helleenit, jotka siinä maassa asuivat. Siellä asuivat muiden muassa lakedaimonilaisten siirtolaiset, knidolaiset. Heidän maansa, jota kutsutaan Triopioniksi, antaa merelle päin ja alkaa Bybassoksen niemimaasta. Ja koska koko Knidian alue, paitsi vähäistä väliä, on veden ympäröimä — pohjoispuolelta sitä rajoittaa Kerameikos-lahti, eteläpuolelta Symen ja Rodoksen kohdalla oleva meri —, niin knidolaiset koettivat, siihen aikaan kun Harpagos laski valtansa alle Ioonian, kaivaa puhki sen vähäisen välin, joka on noin viisi stadionia, tehdäkseen maansa saareksi. Sillä kaikki, mikä sen sisäpuolella oli, tuli olemaan heidän. Sillä kohdalla näet, mihin Knidoksen alue päättyy mannermaahan, on se kannas, jonka läpi he kaivoivat. Sillaikaa kun nyt knidolaiset työskentelivät suurella innolla, niin työmiehet, ikäänkuin jostain yliluonnollisesta vaikutuksesta ja tavallista enemmän, saivat kallioita louhittaessa vammoja sekä muihin kohtiin ruumista että erittäin sil-

miin. He lähettivät senvuoksi tiedustelijoita Delfoihin kysymään, mikä heillä oli vastuksena. Pytia vastasi heille, niinkuin knidolaiset itse kertovat, kolmimittarunossa näin:

„varustamasta, kaivamasta herjetkää;
ois saaren luonut Zeus, jos niin ois tahtonut."

Tämän vastauksen Pytialta saatuaan knidolaiset lopettivat kaivamisen ja antautuivat taistelutta Harpagoksen valtaan, hänen hyökätessään sotajoukollaan heitä vastaan.

175. Sisämaassa, Halikarnassoksen yläpuolella, asuivat pedasalaiset, joitten luona, aina kun heille itselleen tai naapureille tulee tapahtumaan jotain ikävää, Atenen naispapille kasvaa pitkä parta. Se on sattunut heille kolmasti. Nämä olivat Kaarian asukkaista ainoat, jotka jonkun aikaa pitivät puoliaan Harpagosta vastaan ja tuottivat hänelle varsin paljon tekemistä, linnoitettuaan vuoren, jonka nimi on Lide.

176. Jonkun ajan kuluttua pedasalaiset kukistettiin. Lykialaiset taas menivät, kun Harpagos oli johtanut sotajoukkonsa Xanthoksen kentälle, häntä vastaan ja, vaikka taistellen harvat useita vastaan, he osoittivat suurta urheutta, mutta joutuivat tappiolle ja tungettiin kaupunkiin. Mutta silloin he veivät kokoon linnaan vaimonsa, lapsensa, tavaransa ja kotiväkensä, jonka jälkeen sytyttivät tuleen koko linnan, niin että se paloi poroksi. Sen tehtyään ja vannottuaan yhdessä ankarat valat, xantholaiset menivät kaupungista ulos ja kuolivat kaikki taistelussa. Mutta useimmat niistä lykialaisista, jotka sanovat olevansa xantholaisia, paitsi kahdeksaakymmentä taloutta, ovat tulokkaita. Nämä kahdeksankymmentä

taloutta sattuivat juuri silloin olemaan poissa kotoa ja pelastuivat siten. Sillä tavoin Harpagos sai haltuunsa Xanthoksen, ja melkein samalla tavalla hän sai myös Kaunoksen. Sillä kaunolaiset noudattivat enimmäkseen lykialaisten esimerkkiä.

177. Harpagos hävitti niinmuodoin alisen Aasian, ylisen taas hävitti Kyros itse, kukistaen joka kansan ja säästämättä mitään. Enimmän osan tästä tahdomme tällä kertaa jättää sikseen; mutta sen, mikä hänelle tuotti suurimman vaivan ja enimmin ansaitsee kertomista, tahdon mainita.

178. Laskettuaan koko muun mannermaan alaisekseen Kyros kävi assyrialaisten kimppuun. Assyriassa on kaiketi useita muitakin suuria kaupunkeja, mutta mainioin, vahvin ja se, missä Ninoksen hävityksen jälkeen kuninkaan asumus oli, oli Babylon, joka oli tämäntapainen kaupunki. Se sijaitsee suurella tasangolla, suuruudelleen se on sadankahdenkymmenen stadionin pituinen joka sivultaan ja on neliönmuotoinen. Semmoinen siis on Babylonin kaupungin suuruus, ja se on rakennettu tarkoituksenmukaisemmin kuin mikään muu kaupunki, jonka me tunnemme. Ensiksi sen ympäri kulkee syvä, leveä ja täynnänsä vettä oleva kaivos, sitten viidenkymmenen kuninkaallisen kyynärän levyinen ja kahdensadan kyynärän korkuinen muuri. Mutta kuninkaallinen kyynärä on kolme sormea pitempi tavallista kyynärää.

179. Täytyypä minun tämän lisäksi vielä ilmoittaa, mihin vallihaudasta tuleva maa käytetään, ja millä tavoin muuri oli laitettu. Samalla kuin he kaivoivat vallihautaa, he tekivät kaivoksesta luodusta maasta tiilejä, ja laitettuaan riittävän määrän tiilejä, he polttivat ne uuneissa. Sitten he käyttivät muurauslaastiksi kuumaa maapihkaa, sulloivat aina kolmenkymmenen tiilikerroksen

väliin ruokomattoja ja rakensivat ensiksi vallihaudan reunat ja sitten itse muurin samalla tavalla. Yläpuolelle muuria, sen ylimmän reunan kohdalle, he rakensivat yksikerroksisia huoneuksia, jotka olivat kääntyneet toisiansa vastaan. Mutta huoneuksien väliin he jättivät sen verran, että nelivaljakko siitä pääsi kulkemaan. Portteja oli yltympäri muurissa sata, kaikki vaskesta, ja pielet ja kamarat niinikään. On olemassa toinen kaupunki, kahdeksan päivämatkan päässä Babylonista. Sen nimi on Is. Siellä on joki, joka ei ole varsin suuri. Is on joenkin nimi, ja se valuu Eufrat-jokeen. Mainittu Isjoki nostattaa vetensä mukana paljon maapihkakokkareita, ja sieltä tuotiin maapihka Babylonin muuria varten.

180. Sillä tavoin siis Babylon oli varustettu muurilla. Kaupunki taas on jaettu kahteen osaan. Sen jakaa nimittäin kahtia joki, jonka nimi on Eufrat, joka virtaa Armeniasta ja on suuri, syvä ja vuolas. Se laskee Punaiseen mereen. Muurista lähtevät sivuhaarat ulottuvat kummaltakin puolelta jokeen. Siitä kohdasta alkaa poltetuista tiileistä tehty pato, joka taipuu sisäänpäin ja jatkuu pitkin joen kumpaakin reunaa. Itse kaupunki on täynnä kolmi- ja nelikerroksisia rakennuksia, ja sen läpi risteilee suoria katuja, muiden muassa semmoisia, jotka kulkevat poikittain joelle päin. Jokaisen kadun kohdalla siis oli joen luona olevassa padossa pieni portti, luvultaan yhtä monta kuin oli kujia. Nekin olivat vaskiset ja veivät myös samalle joelle.

181. Mainittu muuri on niinmuodoin kaupungin haarniskana, mutta sisäpuolelta kulkee toinen muuri, joka ei ole varsin paljon heikompi toista muuria, mutta ahtaampi. Ja kaupungin kumpaiseenkin osaan on keskelle rakennettu, toiseen kuninkaanlinna, lujine muurineen, toiseen taas Zeus Beloksen vaskiporttinen pyhättö, joka vielä

minun aikoihini saakka on ollut olemassa, ollen neliönmuotoinen ja joka puolelta kahden stadionin pituinen. Pyhätön keskelle on rakennettu vahva torni, sekä pituudeltaan että leveydeltään stadionin mittainen, ja tämän tornin päällä on toinen torni ja taas toinen sen päällä, aina kahdeksaan torniin saakka. Niihin johtavat portaat on tehty ulkopuolelta ja kiertävät kaikkien tornien ympäri. Jotenkin keskellä portaita on majapaikka ja lepoistuimet, joille ne, jotka nousevat torniin, voivat istuutua lepäämään. Mutta viimeisen tornin päällä on suuri temppeli. Ja temppelissä sijaitsee suuri, kauniilla patjoilla peitetty leposohva, jonka vieressä on kultainen pöytä. Mutta mitään jumalankuvaa ei sinne ole asetettuna. Eikä kukaan ihminen siellä vietä yötä, paitsi se kotimainen nainen, jonka jumala valitsee itselleen kaikkien keskuudesta, niinkuin kertovat kaldealaiset, jotka ovat tämän jumalan pappeina.

182. Nämä samat väittävät — mitä minä puolestani en usko —, että jumala itse kulkee temppeliin ja lepää sohvalla, samalla tavalla kuin Egyptin Teebassa, kuten egyptiläiset kertovat. Sillä sielläkin nukkuu teebalaisen Zeun temppelissä nainen, ja molemmista näistä kerrotaan, että niillä senjälkeen ei ole yhteyttä minkään miehen kanssa, samalla tavalla kuin Lykian Patarassa on laita jumalan tietäjä-papittaren, silloin kun sellainen siellä on. Siellä näet ei aina anneta oraakelinvastauksia. Mutta aina milloin papitar siellä on, hän yöksi suljetaan temppelin sisälle.

183. Babylonin pyhättöalueessa on alhaalla toinenkin temppeli, missä sijaitsee suuri kultainen Zeun kuvapatsas; sen vieressä on kultainen pöytä, ja sen jalusta ynnä istuin ovat kultaiset. Ja kuten kaldealaiset sanoivat, on siihen mennyt kahdeksansataa talenttia. Ja temp-

pelin ulkopuolella on kultainen alttari. Siellä on myös toinen suuri alttari, missä uhrataan täysikasvuisia elukoita, sillä kulta-alttarilla ei ole lupa uhrata muuta kuin ainoastaan imeväisiä. Suuremmalla alttarilla kaldealaiset myös polttavat kymmenentuhatta talenttia suitsutusta joka vuosi, silloin kun viettävät juhlaa tämän jumalan kunniaksi. Siihen aikaan oli vielä tässä temppelikartanossa myös kahdentoista kyynärän korkuinen kuvapatsas, pelkästä kullasta. Minä kyllä en sitä nähnyt, mutta kerron sen, mitä kaldealaiset kertovat. Sitä kuvapatsasta tavoitti Dareios, Hystaspeen poika, mutta ei uskaltanut sitä ottaa, jota vastoin Dareioksen poika Xerxes sen otti ja tappoi papin, joka kielsi liikuttamasta kuvapatsasta. Sillä tavoin tämä pyhättö on koristettu; ja siellä on monta yksityistä vihkilahjaa.

184. Tätä Babylonia ovat tietenkin hallinneet useat muut kuninkaat, joita assyrialais-historiassani tulen mainitsemaan, ja jotka ovat laittaneet kuntoon sekä muureja että pyhättöjä, mutta onpa niiden joukossa ollut kaksi naistakin. Se, joka hallitsi ennen, eli viisi miespolvea ennen myöhempää. Hänen nimensä oli Semiramis, ja hän teetti pitkin tasankoa valleja, jotka ansaitsevat katsomista. Sitä ennen joki tapasi tulvia yli koko tasangon.

185. Myöhempi kuningatar, jonka nimi oli Nitokris, oli ymmärtäväisempi sitä, joka hallitsi aikaisemmin. Niinpä hän ensiksi on jättänyt jälkeensä ne muistomerkit, joista tulen kertomaan, ja toiseksi hän, nähdessään kuinka meedialaisten valta oli suuri ja levoton, ja miten he riistivät toisen kaupungin toisensa jälestä, niiden joukossa Ninoksen, ryhtyi niin useihin varokeinoihin kuin suinkin. Ensiksikin hän kaivamalla kanavia ylhäältä päin teki Eufrat-joen, saman, joka virtaa kaupungin

keskitse ja joka ennen virtasi suoraan, sillä tavoin vääräksi, että se kolme kertaa virratessaan saapuu erään Assyrian kylän luo. Sen kylän nimi, johon Eufrat saapuu, on Arderikka. Vielä nytkin kaikki, jotka matkustavat tästä meidän merestä Babyloniin ja purjehtivat alas Eufrat-jokea myöten, saapuvat kolmasti tämän samaisen kylän tykö ja kolmena päivänä peräkkäin. Tämän suhteen Nitokris siis teki sillä tavoin. Mutta joen kumpaisellekin reunalle hän loi vallin, ja ihmetyttävää on, kuinka suuri ja korkea se on. Paljon yläpuolelle Babylonia hän kaivautti järveä varten altaan, joka oli vain vähän matkan päässä joesta, sekä kaivoi aina siihen saakka, kunnes tuli vettä, ja teki sen alan neljänsadankahdenkymmenen stadionin levyiseksi. Mutta sitä maata, joka tästä kaivamisesta lähti, hän käytti niin, että loi sen pitkin joen reunoja. Ja sittenkuin hän oli sen kaivanut valmiiksi, hän antoi viedä sinne kiviä ja teetti altaan ympäri kivireunuksen. Hän ryhtyi näihin molempiin toimenpiteisiin, että nimittäin teki joen vääräksi ja koko kaivannon suoksi, siinä tarkoituksessa, että joki tulisi hitaammaksi, kun se taipuisi useihin mutkiin, sekä purjehdus Babyloniin siten vääräksi, ja että purjehduksen jälkeen alkaisi pitkä kiertomatka järven ympäri. Ja hän toimitti nämä työt siihen osaan maata, missä solat ja lähin pääsy Meediasta sijaitsivat, siitä syystä, jotteivät meedialaiset, jotka pitivät liikeyhteyttä maan kanssa, saisi vihiä hänen toimistaan.

186. Täten siis hän, mitä syvyyteen tulee, ympäröi kaupungin. Mutta laitoksistaan hän teki itselleen myös seuraavan sivutyön. Katsoen siihen, että kaupunki oli jaettu kahteen osaan, joitten keskitse joki virtasi, oli edellisten kuningasten aikana, joka kerta kun joku tahtoi toisesta osasta mennä joen yli toiseen osaan, täytynyt

kulkea venoessä, mikä minun nähdäkseni oli hankalaa. Mutta kuningatar korjasi senkin epäkohdan. Silloin näet kun hän kaivoi altaan järveä varten, hän jätti samaisesta työstä jälkeensä seuraavan toisen muistomerkin. Hän hakkautti hyvin suuria kiviä, ja niin pian kuin kivet olivat valmiit, ja paikka kaivettu, hän käänsi joen koko vuon kaivamaansa paikkaan. Sillävälin kun tämä täyttyi, ja vanha uoma kuivi, hän ensiksikin kaupungin porteista joelle vievien porrasten kohdalle muurautti joen reunat poltetuilla tiileillä samalla tapaa kuin muurin; sitten hän melkein aivan keskelle kaupunkia rakensi louhimistaan kivistä sillan, jonka kivet kiinnitti toisiinsa raudalla ja lyijyllä. Ja aina milloin tuli päivä, hän panetti niiden päälle neliskulmaisia hirsiä, joita myöten babylonilaiset astuivat. Mutta yöksi otettiin nämä hirret pois siitä syystä, etteivät asukkaat yöllä kulkisi toiselle puolelle ja varastaisi toisiltaan. Niin pian kuin kaivanto oli joen kautta tullut täydeksi järveksi, ja siltatyöt olivat järjestyksessä, hän johdatti Eufrat-joen vanhaan uomaansa järvestä, ja sillä tavoin sekä kaivanto tuli suoksi, joksi se olikin tarkoitettu, että kaupunkilaiset olivat saaneet sillan.

187. Tämä samainen kuningatar pani myös toimeen seuraavan petoksen. Sen kaupunginportin päälle, jossa oli suurin väenliike, hän valmisti itselleen haudan, niin että se tuli riippumaan itse portin yläpuolella, ja hakkautti siihen näin kuuluvan kirjoituksen: „jos joku niistä, jotka minun jälkeeni tulevat Babylonin kuninkaiksi, on rahanpuutteessa, hän avatkoon haudan ja ottakoon niin paljon rahaa kuin tahtoo. Mutta jos hän ei ole rahan puutteessa, älköön hän suotta sitä avatko. Sillä se ei ole edullista.“ Tämä hauta pysyi koskematta siihen saakka, kunnes kuninkuus joutui Dareiokselle. Dareiok-

sesta tuntui ankaralta, ettei saanut käyttää tätä porttia eikä ottaa rahoja, vaikka ne siellä viruivat, ja kirjoitus itse kehoitti ottamaan niitä. Mainittua porttia näet hän ei voinut käyttää siitä syystä, että jos siitä olisi kulkenut läpi, olisi hänen päänsä yläpuolella tullut olemaan ruumis. Mutta avattuaan haudan, hän ei siitä löytänytkään rahoja, vaan ainoastaan ruumiin ynnä näin kuuluvan kirjoituksen: „jollet olisi niin määrättömän rahanhimoinen ja häpeällisen voitonpyyntöinen, et olisi vainajain lepokammioita avannut."

188. Semmoinen oli siis, kuten kerrotaan, tämä kuningatar. Mainitun naisen poikaa, Labynetosta vastaan, jolla oli sama nimi kuin hänen isällään sekä hallitsi assyrialaisia, alotti Kyros sotaretken. Kun suurkuningas lähtee sotaretkelle, hän ottaa mukaansa kotoa hyvin valmistettuja ruokia sekä karjaa; myös viepi hän mukanaan vettä Khoaspes-joesta, joka virtaa Susan ohi: ainoastaan sitä nimittäin kuningas juo eikä minkään muun joen vettä. Tämän Khoaspeen vettä keitetään ja sitä kuljettavat hopeisissa astioissa monenmonet nelipyöräiset muulien vetämät vankkurit, jotka seuraavat mukana, mihin kuningas milloinkin matkustaa.

189. Babylonia vastaan marssiessaan Kyros joutui Gyndes-joelle, jonka lähteet ovat matianilais-vuoristossa, ja joka virtaa Dardanian maan läpi sekä laskee toiseen, Tigris-nimiseen jokeen, joka taas virtaa Opis-kaupungin ohi ja laskee Punaiseen mereen. Kun Kyros paraillaan koetti kulkea mainitun Gyndes-joen yli, josta päästiin vain laivoilla, astui virmapäissään muuan hänen pyhistä valkoisista hevosistaan virtaan ja yritti kulkea sen yli, mutta joki pyyhkäsi sen syvyyteen ja kuljetti sen mukanaan pois. Kovin pahoillaan tästä joen röyhkeydestä Kyros uhkasi tehdä sen niin voimattomaksi, että vastedes

naisetkin polveaan kastamatta huokeasti voisivat siitä kulkea ylitse. Tämän jälkeen hän jättämällä sikseen retken Babylonia vastaan jakoi sotajoukkonsa kahtia. Sen tehtyään hän vedätti pitkin Gyndeen vartta satakahdeksankymmentä joka suuntaan menevää kanavaa, asetti sotajoukon pitkään riviin, ja niin järjestettyään sen, käski sen kaivaa. Ja katsoen suureen työväen joukkoon saatiin työ valmiiksi, mutta kuitenkin he tällä tavoin kuluttivat koko kesän siihen työhön.

190. Mutta niin pian kuin Kyros oli kurittanut Gyndestä jakamalla sen kolmeensataankuuteenkymmeneen kanavaan, ja seuraava kevät koitti, hän marssi Babylonia vastaan. Babylonilaiset puolestaan lähtivät häntä vastaan taisteluun ja odottivat häntä. Vaan kun hän marssiessaan tuli lähelle kaupunkia, niin babylonilaiset iskivät yhteen hänen kanssaan, mutta joutuivat taistelussa tappiolle ja tungettiin kaupunkiin. Koska he kuitenkin entisestäkin hyvin tiesivät, että Kyros ei pysyisi rauhallisena, vaan näkivät hänen samalla tapaa käyvän joka kansan kimppuun, niin he olivat ennakolta tuottaneet sinne elintarpeita hyvin moneksi vuodeksi. Siksipä he eivät ollenkaan välittäneet piirityksestä. Mutta Kyros oli suuressa pulassa, kun kului paljon aikaa asiain ollenkaan edistymättä.

191. Joko nyt sitten joku toinen antoi hänelle siinä pulassa neuvon, taikka hän itse älysi, mitä hänen oli tekeminen; joka tapauksessa hän teki seuraavasti. Järjestettyään osan sotajoukkoansa joen suun kohdalle, sinne, missä se laskee kaupunkiin, ja taas toisen osan kaupungin taakse, missä joki lähtee kaupungista ulos, hän käski sotajoukon menemään mainituista kohdista sisään kaupunkiin, milloin näkisivät uoman yli päästävän kahlaamalla. Näin siis järjestettyään ja sillä tavoin neu-

vottuaan sotajoukkoa, hän marssi itse pois, mukanaan se osa sotaväkeään, joka ei ollut taistelukelpoinen. Ja saavuttuaan järvelle Kyros teki uudestaan saman, minkä yllämainittu Babylonin kuningatar oli tehnyt joen ja järven suhteen. Hän johti nimittäin kanavan avulla joen järveen, joka silloin oli suona, ja teki vanhan uoman ylikuljettavaksi sen kautta, että joki oli laskeutunut. Kun oli näin tapahtunut, niin ne persialaiset, joille hän oli sen antanut tehtäväksi, tunkeutuivat Eufrat-joen uomaa myöten, joka oli laskeutunut niin, että se ulottui noin miehen reiden keskikohtaan, sisään Babyloniin. Jos nyt babylonilaiset olisivat ennakolta kuulleet tai huomanneet, mitä Kyroksella oli tekeillä, niin he nähdessään persialaisten tulleen sisään kaupunkiin, olisivat kurjasti tuhonneet heidät. Sillä jos olisivat sulkeneet kaikki joelle vievät portit ja itse nousseet joen varsia pitkin sijaitseville padoille, he olisivat ottaneet persialaiset aivan kuin rysään. Mutta nyt olivat persialaiset odottamatta heidän kimpussaan. Ja kaupungin asukkaat kertovat, että sen suuruuden vuoksi keskellä asuvat babylonilaiset eivät huomanneet mitään, silloin kun jo kaupungin laidassa asuvat olivat voitetut, vaan kun heillä juuri sattui olemaan juhla, he parastaikaa tanssivat ja pitivät hyviä päiviä, kunnes kylläkin saivat tietää asianlaidan.

192. Sillä tavoin Babylon ensi kerran valloitettiin. Mutta kuinka suuri babylonilaisten mahti on, sen tahdon monen muun tosiasian ohella osoittaa seuraavalla seikalla. Suurkuninkaalla on kaikki hallitsemansa maat, paitsi säännöllisen veron suorittamista varten, jaettuina hänen ja hänen sotajoukkonsa ylläpidon maksamista varten. Vuoden kahdestatoista kuukaudesta elättää häntä neljä kuukautta Babylonian maa, kahdeksan kuukautta taas koko muu Aasia. Siten on Assyrianmaa mahtinsa puo-

lesta kolmas osa muusta Aasiasta. Ja tämän maan maaherrakunta, jota persialaiset kutsuvat satrapiaksi, on kaikista maaherrakunnista kaikkein mahtavin. Niinpä Tritantaikhmes, Artabazoksen poika, joka kuninkaalta oli saanut tämän piirin, sai tuloina siitä joka päivä täyden artabin hopeata; artabi on persialainen mitta, joka vetää attikalaisen medimnin ynnä kolme attikalaista khoiniksia. Hänellä oli siellä myös itseänsä varten, paitsi sotaratsuja, muitakin hevosia, nimittäin kahdeksansataa oritta ja kuusitoistatuhatta tammaa; jokaista oritta vastasi nimittäin kaksikymmentä tammaa. Indialaisia koiria taas elätettiin niin suuri joukko, että neljä tasangolla olevaa suurta kylää, jotka olivat muista veroista vapaat, olivat saaneet tehtäväkseen hankkia elatuksen koirille. Semmoiset tulot oli Babylonin maaherralla.

193. Assyrialaisten maassa sataa vähän, mutta se vähä ravitsee viljan juuren. Saamalla vettä joesta, laiho kuitenkin kypsyy ja vilja tuleentuu, mutta ei sillä lailla kuin Egyptissä, missä joki itse nousee vainioille, vaan kastaminen tapahtuu käsin ja pumpuin. Koko Babylonian maata halkovat nimittäin, samoinkuin Egyptiä, kanavat. Suurin kanavista on laivoilla kuljettava ja kulkee kaakkoon päin sekä ulottuu Eufratista toiseen jokeen, Tigrikseen, jonka luona sijaitsi Ninos-kaupunki. Se maa on kaikista maista, joita tunnen, kaikkein paras tuottamaan viljaa. Mutta muuta, nimittäin puita, se ylimalkaan ei yritäkkään kantamaan, ei viikunapuuta, ei viiniköynnöstä eikä öljypuuta. Viljaa sitävastoin se on siihen määrään hyvä tuottamaan, että se antaa ainakin kahdennensadannen jyvän, ja, silloin kun se on tuottavimmillaan, kolmannenkinsadannen. Niinpä vehnän ja ohran lehdet siellä helposti tulevat neljän sormen levyisiksi. Kuinka suuriksi puuntapaisiksi sitävastoin hirssi

ja sesami tulevat, sitä en tahdo mainita, vaikka sen varsin tunnen, hyvin tietäen, että niistä, jotka eivät ole saapuneet Babylonian maahan, jo se, mikä viljalajien suhteen on sanottu, on tuntunut sangen uskomattomalta. Öljypuun öljyä he eivät ollenkaan käytä, vaan valmistavat öljyn sesamista. Pitkin koko tasankoa heillä kasvaa palmuja, useimmat hedelmiäkantavia, joista he myös valmistavat itselleen ruokaa, viiniä ja hunajaa. Niitä he hoitavat viikunapuiden tavoin niin hyvin muissa suhteissa kuin erittäin siinä kohden, että sitovat niitten palmujen hedelmän, joita helleenit kutsuvat urospuolisiksi, taateleita kantavien palmujen ympäri, jotta ampiainen tunkisi sisään niihin ja kypsyttäisi ne, ja jottei palmun hedelmä variseisi. Urospalmujen hedelmissä tavataan nimittäin ampiaisia, samoin kuin metsäviikunapuissa.

194. Mutta siitä, mikä siellä minusta itse kaupungin jälkeen on ihmeellisintä, minä nyt käyn kertomaan. Heidän laivansa, jotka kulkevat alas virtaa myöten Babyloniin, ovat kokonaan pyöreät ja nahasta tehdyt. Assyrialaisten yläpuolella asuvien armenialaisten maassa he pajusta leikkaavat ja tekevät itselleen kaaripuita, sekä verhoavat niitä ulkoapäin nahkapeitteillä, jotka muodostavat pohjan. Mutta he eivät tee laivojaan leveiksi peräkeulan, eivätkä kapeiksi kokan kohdalta, vaan tekevät ne pyöreiksi kuin kilven. Sitten he täyttävät ne oljilla ja tavaroilla ja antavat niiden mennä myötävirtaan. Enimmin he tuovat ruukkuja, täynnä palmuviiniä. Laivaa ohjaa kahdella airolla kaksi miestä, jotka seisovat pystyssä, ja joista toinen vetää airoa puoleensa, toinen työntää luotaan. Näitä aluksia tehdään niin hyvin varsin suuria kuin pienempiäkin, ja suurimmat niistä kantavat jopa viidentuhannen talentin painoista lastia. Joka veneessä on elävä aasi ja suuremmissa useampia. Kun he

sitten laivamatkallaan saapuvat Babyloniin, he asettavat lastinsa näytteille ja myyvät heti pois aluksen kaaripuut ja kaikki oljet, mutta nahat he sälyttävät aasien selkään ja ajavat ne Armeniaan. Sillä vasten virtaa ei käy millään keinoin päinsä purjehtia, koska joki on siihen määrään vuolas. Siitäpä syystä he eivät teekkään aluksiaan puusta, vaan nahasta. Ja sittenkuin he aaseja ajaen ovat saapuneet takaisin Armeniaan, he samalla tapaa laittavat itselleen toiset alukset.

195. Heidän vaatteensa taas ovat tämmöiset. Heillä on liinainen, jalkoihin ulottuva ihotakki, jonka päälle pukevat toisen, villaisen ihotakin, ja kietovat ylleen pienen valkoisen vaipan; edelleen heillä on kotimaiset kengät, jotenkin samanlaiset kuin boiotialaiset virsut. He käyttävät pitkää tukkaa, jota sitovat päänauhoilla, ja voitelevat koko ruumistaan. Jokaisella on sinettisormuksensa ja veistetty keppinsä. Ja jokaiseen keppiin on kuvattu joko omena, ruusu, lilja, tai kotka, taikka jotain muuta. Sillä ilman vaakunaa ei heillä ole tapana pitää keppiä.

196. Täten he siis koristavat ruumistaan. Heidän keskuudessaan vallitsevien tapojen joukosta taas on meidän käsityksemme mukaan viisain seuraava, jota kuulen myös enetien, erään illyrialaisen kansan, noudattavan. Kussakin kylässä tehtiin kerta kunakin vuotena näin. Niin pian kuin neidot olivat tulleet naimakuntoisiksi, koottiin heidät kaikki ja vietiin yhteen paikkaan, ja niiden ympärille asettui miesjoukko. Siinä antoi kuuluttaja jokaisen neidon, toisen toisensa perästä, nousta seisaalleen ja möi ne, alkaen kaikkein kauniimmasta. Sitten, aina kun tämä suuresta summasta oli myyty, hän kuulutti myytäväksi toisen, nimittäin sen, joka edellisen jälkeen oli kauniin. Ja ne myytiin sillä ehdolla, että

joutuisivat naimisiin. Ne babylonilaisten joukosta, jotka olivat rikkaat ja naimahaluiset, ostelivat niinmuodoin ihanimmat, tarjoten toinen toistaan enemmän. Kaikki yhteisestä kansasta taas, jotka olivat naimahaluiset, he eivät ollenkaan pyytäneet hyvää ulkomuotoa, vaan ottivat rahat ja rumemmat neidot. Sillä niin pian kuin kuuluttaja oli järjestänsä myynyt kauniimmat neidoista, hän antoi rumimman tai jos kuka heistä oli raajarikko, nousta, ja tämän sai se, joka pienintä rahasummaa vastaan tahtoi naida hänet, kunnes hän joutui sille, joka lupasi vähimmästä sen tehdä. Vaan raha kertyi kauniista neidoista, ja siten kauniit naittoivat rumat ja raajarikot. Mutta ei ollut lupa naittaa tytärtään kenelle kukin vain tahtoi, eikä ilman takuumiestä viedä ostamaansa neitoa mukaansa, vaan täytyi ensin asettaa takuu siitä, että todella aikoi hänet naida, jonka jälkeen vasta sai viedä hänet pois. Vaan jos aviopuolisot eivät sopineet keskenään, sääsi laki, että sai viedä rahansa takaisin. Kellä hyvänsä, joka tahtoi, oli myös tilaisuus tulla toisesta kylästä ostamaan. Tämäpä oli heidän kaunein lakinsa, mutta se ei kuitenkaan enää ole voimassa, vaan he ovat äskettäin keksineet erään toisen. Sillä siitä saakka, kun he valloituksen jälkeen ovat joutuneet huonoon tilaan, ja heidän taloutensa rappiolle, niin jokainen puutetta kärsivä rahvaan mies paneo tyttölapsensa harjoittamaan haureutta.

197. Toinen viisas tapa on heillä seuraava. He kantavat sairaansa ulos torille, sillä he eivät käytä lääkäreitä. Tällöin tulee sairaan luo ja antaa neuvoja taudin suhteen kuka vain itsekin on potenut jotain samantapaista, kuin mitä sairas kärsii, tai nähnyt toisen potevan. He tulevat neuvomaan ja opastamaan, miten itse ovat tehneet, kun ovat samanlaisesta taudista pelastuneet tai

nähneet toisen pelastuneen. Ääneti ei ole lupa kulkea sairaan ohi, vaan täytyy ensin kysyä, mikä tauti hänellä on.

198. Ruumiit asetetaan hunajaan, ja surumenot ovat jotenkin samanlaiset kuin Egyptissä. Joka kerta kun babylonilainen mies on pitänyt yhteyttä vaimonsa kanssa, hän sytyttää suitsutuksen ja istuutuu sen ääreen, ja toisaalla taas vaimo tekee samoin. Mutta päivän valjetessa molemmat kylpevät. Sillä he eivät kajoa mihinkään astiaan, ennenkuin ovat kylpeneet. Tätä samaa tekevät myös arabialaiset.

199. Mutta häpeällisin tapa babylonilaisilla on seuraava. Jokaisen syntyperäisen naisen täytyy istuutua Afroditen pyhättöön ja kerran elämässään pitää yhteyttä vieraan miehen kanssa. Myöskin monet rikkaudestaan ylpeilevät, jotka katsovat itselleen alentavaksi sekaantua toisten naisten joukkoon, ajavat juhtien vetämissä katetuissa vaunuissa ja seisauttavat pyhätön luo. Ja heidän takanaan seuraa lukuisa palvelijajoukko. Mutta useimmat tekevät seuraavasti. Afroditen temppelikartanossa istuvat monet naiset, päässään seppeleeksi kiedottu nauha. Toisia tulee, toisia menee. Valtateistä kulkee joka taholle sivuteitä naisjoukon läpi, ja niitä myöten vieraat kulkevat valitsemassa. Senjälkeen kuin nainen kerran on sinne istuutunut, ei hän saa lähteä pois kotiinsa, ennenkuin joku vieraista on viskannut rahan hänen syliinsä ja sitten pitänyt hänen kanssaan yhteyttä pyhätön ulkopuolella. Mutta sen, joka viskaa rahan, tulee sanoa vain nämä sanat: „minä vaadin sinua nimessä Mylitta jumalattaren!“ Mylittaksi nimittäin assyrialaiset kutsuvat Afroditea. Ja olkoon raha kuinka pieni tahansa, niin nainen aivan varmasti ei sitä luotaan työnnä; sitä näet hänen ei ole oikeus tehdä, sillä tämä raha tulee

pyhäksi. Vaan hän seuraa sitä, joka ensiksi rahan on viskannut, eikä hylkää ketään. Mutta sittenkuin hän on yhteyttä pitänyt, hän on täyttänyt velvollisuutensa jumalatarta kohtaan ja saa lähteä kotiinsa; eikä häntä siitä perin saa siihen suostumaan, vaikka antaisi hänelle miten paljon hyvänsä. Kaikki ne, jotka ovat saaneet osakseen hyvän ulkomuodon ja kookkaan vartalon, lähtevät pian pois; mutta ne heistä, jotka ovat rumia, saavat siellä viipyä kauan aikaa voimatta täyttää lakia, niinpä muutamat kolmen ja neljän vuoden ajan. Monin paikoin myös Kyprosta on olemassa jotenkin tämänkaltainen tapa.

200. Nämä tavat vallitsevat babylonilaisilla. Heidän joukossaan on kolme heimoa, jotka eivät syö mitään muuta kuin kaloja, joita pyytävät, kuivaavat auringon paahteessa ja sitten valmistavat seuraavalla tavalla. He viskaavat ne huhmareeseen ja survottuaan ne petkeleillä he siivilöivät niitä hienolla liinakankaalla. Ja joka tahtoo niitä syödä, tekee niistä joko taikinan tai leipoo leivän.

201. Niin pian kuin Kyros oli tämänkin kansan kukistanut, teki hänen mieli saattaa massagetit valtansa alle. Kerrotaan, että tämä kansa on suuri ja urhoollinen, ja se asuu itään ja auringon nousuun päin, Araxesjoen toisella puolen ja vastapäätä issedoneja. Muutamat sanovat myös, että tämä kansa on skyytalainen.

202. Araxes on toisten mukaan suurempi, toisten mukaan pienempi kuin Istros. Kerrotaan, että siinä on useita jotenkin Lesboksen kokoisia saaria, joissa on ihmisiä, jotka kesät syövät kaikenmoisia maasta kaivamiaan juuria, mutta panevat kypsinä löytämänsä puunhedelmät talteen ravinnoksi ja syövät niitä talvisaikana. He kuuluvat myös löytäneen toisia puita, jotka kantavat joitakin semmoisia hedelmiä, että ihmiset joukottain

kokoontuvat yhteen niistä nauttimaan, jolloin sytyttävät tulen, istuutuvat piiriin sen ympäri ja heittävät hedelmät tuleen. Ja kun he tuntevat tuleen heitetyn, palavan hedelmän hajun, he päihtyvät päihtymistään, kunnes nousevat tanssimaan ja päätyvät laulamaan. Semmoinen on kertomuksen mukaan heidän elinlaatunsa. — Araxes-joki virtaa matianilais-vuorista, mistä myös virtaa Gyndes — se, jonka Kyros jakoi kolmeensataan kuuteenkymmeneen kanavaan. Se purkautuu neljäänkymmeneen suuhaaraan, joista kaikki, paitsi yhtä, valuvat soihin ja rämeisiin, missä kerrotaan asuvan ihmisiä, jotka syövät raakaa kalaa ja käyttävät pukunaan hylkeennahkoja. Mutta tuo yksi Araxeen suuhaaroista virtaa esteettä Kaspianmereen. Tämä Kaspianmeri on itsenäinen eikä ole yhteydessä muun meren kanssa. Sillä koko se meri, jolla helleenit harjoittavat merenkulkua, sekä Herakleen patsasten ulkopuolella oleva niinkutsuttu Atlantinmeri että Punainen meri, ovat yhtenä ainoana merenä.

203. Kaspianmeri on siis toinen, itsenäinen meri, ja on pituudeltaan viidentoista päivämatkan pituinen soudettaessa ja leveydeltään, siinä missä se on leveimmillään, kahdeksan päivämatkan levyinen. Ja pitkin tämän meren länsirantaa kulkee Kaukasos, joka alaltaan on laajin ja suuruudeltaan korkein kaikista vuorista. Kaukasoksessa asuu useita ja kaikenmoisia kansanheimoja, jotka enimmäkseen kokonaan elävät metsänhedelmistä. Heillä kerrotaan myös tavattavan puita, joiden lehdillä on semmoinen ominaisuus, että hieromalla ja sekoittamalla niihin vettä maalaavat niillä kuvia pukuunsa. Eivätkä ne kuvat pesemällä lähde, vaan kuluvat muun villan mukana, ikäänkuin olisivat siihen alunpitäen kudotut. — Lihallisen sekauksen kerrotaan näillä ihmisillä tapahtuvan julkisesti niinkuin eläimillä.

204. Tämän niinkutsutun Kaspianmeren länsirantaa rajoittaa Kaukasos, mutta itään ja auringonnousuun päin alkaa tasanko, laajuudeltaan silmänsiintämätön. Melkoisen osan tätä suurta tasankoa omistavat massagetit, ja heitä vastaan teki Kyroksen mieli lähteä sotaretkelle. Siihen näet oli monta syytä häntä yllyttämässä ja kiihoittamassa, ensiksi hänen syntynsä, jonka nojalla katsoi olevansa jotain enempää kuin ihminen, ja sitten hänen sodissa nauttimansa onni. Sillä mihin päin ikänä Kyros suuntasi sotaretkensä, ei minkään kansan ollut mahdollista pelastua hänen käsistään.

205. Miehensä kuoltua oli massagetien kuningattarena eräs nainen. Hänen nimensä oli Tomyris. Tämän luokse Kyros lähetti kosimaan, näennäisesti, koska tahtoi saada hänet vaimokseen. Mutta Tomyris, joka älysi, että Kyros ei kosiskellut häntä itseään, vaan massagetien kuninkuutta, hylkäsi hänen lähentelemisensä. Koska siis Kyros ei petoksella päässyt tarkoituksensa perille, marssi hän Araxesta kohti ja alotti julkisesti sotaretken massageteja vastaan, laittoi laivasillan joen yli, sotajoukon kuljettavaksi, ja rakensi tornit niille laivoille, joitten tuli viedä se joen yli.

206. Hänen paraillaan ollessaan tässä työssä Tomyris lähetti airueen, joka lausui näin: „oi meedialaisten kuningas, lakkaa puuhaamasta mitä puuhaat! Ethän sinä saata tietää, tuleeko tämä hanke päättymään eduksesi. Lakkaa siis tästä, hallitse sinä omaasi ja katso tyynesti, kuinka me hallitsemme sitä, mitä me hallitsemme. Varmaan et kuitenkaan tahdo noudattaa näitä neuvoja, vaan tahdot tehdä kaikkea muuta mieluummin kuin elää rauhassa. Mutta jos niin kiihkeästi haluat mitellä voimiasi massagetien kanssa, no hyvä, heitä sikseen vaivasi, joka sinulla on sillan rakentamisesta, ja tule joen yli meidän puolelle, jahka me olemme vetäytyneet takai-

sin joelta kolmen päivän matkan. Tahi jos tahdot mieluummin ottaa vastaan meidät teidän maahanne, niin tee sinä samoin." Sen kuultuaan Kyros kutsui kokoon persialaisten ensimäiset, ja kerättyään heidät yhteen hän esitti heille asian ja kysyi heiltä neuvoa, kumminpäin tuli tehdä. Heidän mielipiteensä kävivät yhteen siinä, että kehoittivat omassa maassa ottamaan vastaan Tomyriin sotajoukkoineen.

207. Mutta lyydialainen Kroisos, joka oli läsnä, ei hyväksynyt tätä mielipidettä, vaan esitti käsilläolevalle mielipiteelle vastakkaisen, sanoen näin: „oi kuningas, olen ennenkin sinulle sanonut, että koska Zeus on antanut minut sinun käsiisi, olen voimieni mukaan torjuva kaiken vahingon, minkä mahdollisesti näen huonettasi uhkaavan. Sillä vahingostani, niin katkera kuin se onkin ollut, olen viisastunut. Jos luulet olevasi kuolematon ja vallitsevasi samanlaista sotajoukkoa, ei olisi ollenkaan tarvis, että minä ilmaisen sinulle mielipiteeni. Jos sitävastoin olet oppinut tuntemaan sekä itse olevasi ihminen että vallitsevasi toisia samanlaisia, niin ota ensin huomioon, että ihmiskohtalot muodostavat kehän, joka pyörii ympäri eikä salli samojen henkilöiden aina pysyä onnellisina. Siksipä minulla on esilläolevan asian suhteen päinvastainen ajatus kuin näillä toisilla. Jos nimittäin tahdomme ottaa vastaan viholliset maahamme, koituu siitä sinulle seuraava vaara. Jos joudut tappiolle, kadotat lisäksi koko hallituksen, sillä onhan selvää, että jos massagetit voittavat, eivät he tule pakenemaan takaisin, vaan tulevat marssimaan maakuntiasi vastaan. Jos taas sinä voitat, et saa niin täydellistä voittoa, kuin jos mentyäsi joen yli heidän maahansa voittaisit massagetit ja ajaisit heitä takaa heidän paetessaan. Tuota toista mielipidettä vastaan minä siis tahdon asettaa sen, että voitettuasi

vastaantulijat voit marssia suoraan Tomyriin valtakuntaa vastaan. Mutta paitsi jo mainittua seikkaa, on häpeällistä ja sietämätöntä, että Kyros, Kambyseen poika, naisen edestä väistyy ja vetäytyy takaisin asemastaan. Nyt siis minusta näyttää parhaalta, että kuljemme joen yli sekä etenemme saman verran kuin he väistyvät, ja sitten koetamme päästä heistä voitolle tekemällä seuraavalla tavalla. Sen mukaan kuin minä olen saanut tietää, massagetit ovat kokemattomia persialaisten hyvyyksiin nähden ja tottumattomat suuriin nautintoihin. Sellaisia miehiä varten tulee meidän siis runsaasti teurastaa suuri joukko karjaa sekä valmistaa ja asettaa ne leirissämme esille ateriaksi ja lisäksi myös ruukkuja, runsaasti täynnä sekoittamatonta viiniä, ja kaikenmoisia ruokia. Sen tehtyämme tulee meidän jättää jälkeemme sotajoukon huonoin osa, ja muiden taas tulee vetäytyä takaisin joelle. Ja ellen erehdy mielipiteessäni, niin he nähdessään niin paljon hyvyyksiä, tulevat kääntymään niiden puoleen, ja meille jää sen kautta tilaisuus suorittamaan suuria töitä."

208. Nämä mielipiteet olivat toisiansa vastassa. Mutta jättämällä sikseen edellisen mielipiteen Kyros valitsi Kroisoksen ja käski Tomyrista vetäytymään takaisin, koska hän itse aikoi kulkea joen yli kuningattaren maahan. Tämä peräytyi, niinkuin ennakolta oli luvannut. Kyros taas uskoi Kroisoksen poikansa Kambyseen huostaan, jolle hän antoi hallituksen. Ja paljon kehoiteltuaan tätä kunnioittamaan ja kohtelemaan Kroisosta hyvin, siinä tapauksessa että ylimeno massageteja vastaan ei onnistuisi, — paljon siis kehoiteltuaan ja lähetettyään heidät pois Persiaan, Kyros itse sotajoukkoineen kulki joen yli.

209. Sittenkuin Kyros oli päässyt toiselle puolen Araxeen, hän yön tultua nukkuessaan massagetien alueella näki tämmöisen näyn. Hän oli unessa näkevi-

nään vanhimman Hystaspeen pojista, hartioissa siivet, joista toisella varjosti Aasian, toisella Europan. Akhaimenidi Hystaspeen, Arsameen pojan, lapsista oli vanhin Dareois, joka silloin oli noin kahdenkymmenenvuotias ja oli jätetty Persiaan syystä, että ei vielä ollut sotilasiässä. Kun nyt siis Kyros oli herännyt, hän harkitsi itsekseen näkyä. Koska näky hänestä näytti merkilliseltä, hän kutsui luokseen Hystaspeen, otti hänet yksikseen ja lausui: „Hystaspes, sinun poikasi on tavattu vehkeilemästä minua- ja minun hallitustani vastaan. Kuinka minä tämän niin varmaan tiedän, sen tahdon ilmoittaa. Minusta jumalat pitävät huolta ja näyttävät minulle ennakolta kaikki uhkaavat vaarat. Niinpä minä siis viimekuluneena yönä nukkuessani näin sinun vanhimman poikasi, hartioissa siivet, joista toisella varjosti Aasian, toisella Europan. Tämän näyn johdosta niinmuodoin ei ole muuta mahdollista, kuin että hän vehkeilee minua vastaan. Matkusta siis sinä pikimmiten takaisin Persiaan ja laita niin, että, kohta kun minä, laskettuani massagetit valtani alle, tulen sinne, asetat poikasi minun eteeni tutkittavaksi."

210. Niin Kyros lausui, koska luuli Dareioksen vehkeilevän häntä vastaan. Mutta itse asiassa jumaluus ilmaisi hänelle ennakolta, että hän tulisi kuolemaan siinä paikassa, ja että hänen kuninkuutensa oli siirtyvä Dareiokselle. Hystaspes vastasi siis näin: „pois se, että olisi ketään persialaissyntyistä miestä, joka sinua vastaan vehkeilisi, ja jos semmoinen on, joutukoon hän pikimmiten turmion omaksi. Olethan sinä orjista tehnyt persialaiset vapaiksi, muiden hallitsemista kaikkien hallitsijoiksi. Mutta jos nyt joku näkysi ilmoittaa, että minun poikani suunnittelee vallankumousta vastaasi, niin minä annan hänet sinun käsiisi, kohdellaksesi häntä niinkuin tahdot."

211. Näin vastattuaan Hystaspes kulki Araxeen yli ja meni Persiaan, vartioidakseen poikaansa Dareiosta Kyroksen varalle. Mutta Kyros eteni Araxeen luota yhden päivämatkan ja teki niinkuin Kroisos oli neuvonut. Senjälkeen Kyros ynnä se osa persialaisten sotajoukkoa, joka oli taistelukuntoinen, marssi takaisin Araxeelle, jätettyään huonon osan jälelle. Näiden Kyroksen sotajoukosta jääneiden kimppuun hyökkäsi massagetien kolmas osa, surmasi heidät, heidän vastarinnastaan huolimatta, ja nähtyään tarjonaolevan aterian he, niin pian kuin olivat lyöneet vastustajansa, laskeutuivat sen ääreen syömään. Ja kyllikseen syötyään ja juotuaan viiniä he nukkuivat. Mutta silloin hyökkäsivät persialaiset heidän kimppuunsa, surmasivat useita heistä ja ottivat vielä useampia vangiksi, muiden muassa myös massagetien päällikön, Tomyriin pojan, jonka nimi oli Spargapises.

212. Saatuaan tietää, kuinka oli käynyt sotajoukon ja poikansa, Tomyris lähetti Kyroksen luo airueen, joka lausui näin: „vereen kyllästymätön Kyros, älä ollenkaan ylvästele siitä seikasta, mikä on tapahtunut, että nimittäin viiniköynnöksen hedelmällä, jolla juovutatte itsenne ja raivoatte siihen määrään, että samalla kuin viini valuu alas ruumiiseenne, teistä lähtee pahoja sanoja — että siis semmoisella myrkyllä pettämällä olet poikani masentanut, vaan ei voimien takaisella taistelulla. Ota niinmuodoin varteen se neuvo, minkä hyväntahtoisesti sinulle annan. Anna pois poikani ja lähde sitten matkaasi ilman mitään rangaistusta, vaikka olet häväissyt kolmannen osan massagetien sotajoukosta. Mutta jos et tätä tee, niin minä vannon kautta auringon, massagetien herran, että minä tulen tekemään niin, että saat kylläksesi verta, olitpa kuinka kyllästymätön tahansa.“

213. Kun nämät sanat tuotiin Kyroksen kuuluviin, ei hän ollenkaan niistä välittänyt. Mutta kohta kun päihtymys oli lähtenyt Tomyris-kuningattaren pojasta, Spargapiseestä, ja hän huomasi, kuinka onnettomassa tilassa oli, hän pyysi Kyrokselta päästä vapaaksi kahleistaan, ja hän pääsikin vapaaksi. Vaan heti kun hänet oli vapautettu, ja hän saattoi esteettä liikuttaa käsiään, hän teki lopun itsestään. Sillä tavoin siis hän päätti päivänsä.

214. Koska Kyros ei kuunnellut Tomyrista, niin tämä kokosi koko sotavoimansa ja iski yhteen Kyroksen kanssa. Tätä taistelua minä arvostelen ankarimmaksi kaikista taisteluista, mitä barbarien kesken on ollut, ja olen kuullut siinä käyneen seuraavasti. Ensiksi kerrotaan heidän seisoneen matkan päässä toisistaan ja ampuneen toisiansa vastaan, mutta sittemmin, kun nuolet heiltä oli ammuttu pois, olivat he karanneet yhteen ja keihäin sekä tikarin toisiinsa takertuneet. Pitemmän aikaa molemmat taistelussa pitivät puoliaan, eikä kumpainenkaan puoli tahtonut paeta. Mutta lopuksi massagetit pääsivät voitolle. Enin osa persialaista sotajoukkoa tuhoutui täten siihen paikkaan, niinpä myös itse Kyros kuoli, hallittuaan kaikkiaan yhdeksänkolmatta vuotta. Mutta Tomyris täytti säkin ihmisverellä ja etsi persialaisten kuolleitten joukosta Kyroksen ruumista; ja niin pian kuin hän sen löysi, hän laski hänen päänsä säkkiin. Ja herjaten vainajaa hän päälle päätteeksi sanoi näin: „vaikka elän ja olen taistelussa sinut voittanut, sinä kuitenkin olet minut syössyt turmioon, kun petoksella vangitsit poikani. Mutta minäpä tahdon, niinkuin uhkasinkin, verellä sinua kyllästyttää.“ Useista kertomuksista, joita on olemassa Kyroksen kuolemasta, on tämä minusta uskottavin.

215. Massageteillä on samanlainen vaateparsi ja elinlaatu kuin skyyteillä. He esiintyvät joko ratsumiehinä

tai jalkamiehinä — kumpaakin tapaa he käyttävät —, tahi myös jousi- ja keihäsmiehinä, ja heillä on tapana käyttää kaksiteräistä kirvestä. Kultaa ja vaskea he käyttävät kaikkeen. Sillä kaikkeen, mikä kuuluu keihäisiin, nuolenkärkiin ja kirveisiin, he käyttävät vaskea. Mutta päähineitä, vöitä ja olkanauhoja he koristavat kullalla. Samalla tapaa he pukevat hevosten rinnat vaskihaarniskoihin, mutta ohjaksiin, suitsiin ja hevosen päänkoristeisiin he käyttävät kultaa; vaan rautaa ja hopeaa he eivät ollenkaan käytä. Semmoista näet ei heillä ole maassaan, jota vastoin heillä on kultaa ja vaskea suunnattomat määrät.

216. Heillä on seuraavat tavat. Jokainen tosin ottaa itselleen vaimon, mutta ne ovat yhteiset kaikille. Sillä mitä helleenit sanovat skyytien tekevän, sitä eivät tee skyytit, vaan massagetit. Niinpä aina kun massagetilaisen miehen tekee mieli naista, hän ripustaa viinensä tämän vaunujen eteen ja pitää kainostelematta yhteyttä hänen kanssaan. Mitään määrättyä elämänrajaa ei heillä ole säädettynä. Vaan kun joku on tullut hyvin vanhaksi, tulevat kaikki hänen läheisensä kokoon, teurastavat hänet ynnä hänen mukanaan elukoita, keittävät lihat ja pitävät kestiä. Tätä heillä pidetään autuaimpana loppuna. Mutta tautiin kuollutta he eivät syö, vaan kätkevät maahan, murehtien sitä, että hän ei joutunut uhratuksi. He eivät kylvä mitään, elävät nautaeläimistä ja kaloista, joita heille runsaasti tulee Araxes-joesta, ja juovat maitoa. Jumalista he kunnioittavat ainoastaan aurinkoa, jolle uhraavat hevosia. Sen uhrin merkitys on tämä: nopeimmalle kaikista jumalista he omistavat nopeimman olennon.

TOINEN KIRJA.

1. Kyroksen kuoltua sai kuninkuuden Kambyses, Kyroksen ja Kassandanen, Farnaspeen tyttären, poika — saman kuningattaren, jonka aikaisemmin tapahtuneen kuoleman johdosta Kyros itse osoitti suurta surua ja käski myös kaikkien alamaistensa tehdä samoin. Mainitun naisen ja Kyroksen poika siis oli Kambyses, joka katsoi ioonilaisia ja aiolilaisia isältä perityiksi orjikseen, teki sotaretken Egyptiä vastaan ja otti muiden hallitsemiensa kansojen ohella mukaansa myös ne helleenit, joita vallitsi.

2. Ennenkuin Psammetikhos hallitsi egyptiläisiä, nämä pitivät itseään ensimäisinä kaikista ihmisistä. Mutta siitä perin kun Psammetikhos, tultuaan kuninkaaksi, tahtoi tietää, ketkä olivat ensimäiset ihmiset, he pitävät fryygialaisia itseään vanhempina, mutta itseään muita vanhempina. Kun nimittäin Psammetikhos ei tiedustelemalla voinut keksiä mitään keinoa sen kysymyksen selvittämiseksi, ketkä ovat olleet ensimäiset ihmiset, niin hän ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän otti kaksi halpaa syntyperää olevaa, vastasyntynyttä lasta ja antoi ne muutamalle paimenelle kasvatettavaksi laumojensa joukossa sillä tavalla, että kielsi ketään lasten kuullen ääntämästä mitään, vaan tuli niiden yksikseen maata autiossa majassa. Ajallansa tuli paimenen viedä heidän luokseen vuohia, ruokkia heitä maidolla ja toimittaa muut askareet. Tämän Psammetikhos teki ja määräsi senvuoksi, että tahtoi kuulla, minkä äänen lapset, epäselvästä so-

pertamisesta päästyään ensin lausuivat. Ja niin tapahtuikin. Kun nimittäin paimen kahden vuoden ajan siten tehtyään kerran avasi oven ja astui sisään, niin molemmat lapset ryntäsivät häntä vastaan ja ojentaen käsiään lausuivat: „bekos". Aluksi paimen sen kuultuaan pysyi hiljaa. Mutta kun tämä sana tavallisesti uudistui joka kerta kun hän kävi niitä katsomassa, niin hän ilmaisi sen herralleen ja vei lapset tämän käskystä hänen nähtäväkseen. Kuultuaan itsekin sen Psammetikhos tiedusteli, ketkä ihmiset käyttävät nimitystä „bekos" jostakin esineestä, ja tiedustellessaan sai hän tietää, että fryygialaiset siten nimittävät leipää. Siten egyptiläiset myönsivät ja siitä tapauksesta he päättivät, että fryygialaiset ovat heitä vanhemmat. Että niin tapahtui, sen kuulin Hefaistoksen papeilta Memfiissä. Helleenit sitävastoin kertovat paljon muun joutavan ohella, että Psammetikhos leikkasi muutamilta naisilta pois kielet ja antoi lasten sitten elää näiden naisten luona.

3. Lasten hoidon suhteen he siis kertoivat näin. Ja minä kuulin myös muuta Memfiissä, jouduttuani puheisiin Hefaistoksen pappien kanssa. Minä käännyin myös Teebaan ja Heliopoliiseen, siitä syystä että tahdoin tietää, pitivätkö sieltä saamani tiedot yhtä sen kanssa, mitä Memfiissä kerrottiin. Sillä Heliopoliin asukkaiden sanotaan egyptiläisten joukosta paraiten tuntevan historiaa. Siellä kuulemistani kertomuksista, mikäli ne koskevat jumalia, en ole halukas kertomaan muuta kuin vain niiden nimet, koska arvelen, että kaikilla ihmisillä on yhtä vähän tietoa niistä. Ja sen, minkä minä niistä olen mainitseva, tulen muun yhteyden pakoittamana mainitsemaan.

4. Mitä inhimillisiin asioihin tulee, niin mainitut papit keskenään yhtäpitäväisesti sanoivat, että egyptiläiset en-

siksi kaikista ihmisistä keksivät vuoden, jakamalla sen vuodenaikojen mukaan kahteentoista osaan. Sen he sanovat keksineensä tähdistä. He laskevat minun nähdäkseni siinä kohden viisaammin kuin helleenit, että helleenit vuodenaikojen vuoksi joka toinen vuosi asettavat väliin kuukauden, jota vastoin egyptiläiset laskevat kaikki kaksitoista kuukautta kolmeksikymmeneksi päiväksi ja lisäävät sitten joka vuosi viisi päivää ulkopuolelle laskua, jotenka vuodenaikojen kehä kierrossaan aina sattuu samaan aikaan. He sanoivat, että egyptiläiset ensiksi ovat ottaneet käytäntöön kahdentoista jumalan nimitykset, jotka helleenit heiltä ovat saaneet, ja että he ensiksi omistivat alttareita, kuvia, patsaita ja temppeleitä jumalille sekä kaiversivat kuvia kiviin.

Ja että enin osa tästä on tapahtunut sillä lailla, sen he tosiasioilla näyttivät toteen. Ensimäinen ihminen, joka hallitsi Egyptiä heidän mukaansa, oli Min. Hänen aikanaan oli muka koko Egypti, paitsi Teeban piiriä, suona, eikä veden yläpuolelle kohonnut mitään siitä maasta, mikä nyt on tällä puolella Moiris-järveä, johon mereltä on seitsemän päivän laivamatka ylävirtaan.

5. Ja mielestäni he puhuivat oikein maan suhteen. Onhan ennalta kuulemattakin selvää sille, joka näkee ja jolla on ymmärrystä, että se osa Egyptiä, johon helleenit purjehtivat, on vesijättömaata ja joen lahja, jopa että vielä sekin, mikä on tämän järven tuolla puolen aina kolmen päivän laivamatkaan saakka, ja josta he eivät enää kertoneet mitään sellaista, on toinen samanlainen voittomaa. Egyptinmaan luonne on nimittäin tämmöinen. Ensiksikin, jos vielä lähestyessään sitä ja ollessaan päivämatkan päässä maasta, laskee luodin pohjaan, saadaan sieltä mutaa jopa yhdentoista sylen syvyydeltäkin. Tämä osoittaa, että tulvamaata ulottuu näin kauas.

6. Egyptin pituus pitkin merta on kuusikymmentä skhoinia, niinkuin me määrittelemme Egyptiä, Plinthinen mutkasta aina Serbonis-järveen saakka, jonka luona Kasion-vuori on. Siitä lukien siis on kuusikymmentä skhoinia. Sillä kaikki ihmiset, joilla on puute maasta, mittaavat sylillä maataan, joilla on vähemmän puutetta, stadioneilla, joilla on paljon maata, parasangeilla, ja joilla on hyvin runsaasti, skhoineilla. Parasangi tekee kolmekymmentä stadionia, kukin skhoini, joka on egyptiläinen mitta, kuusikymmentä stadionia. Siten olisi se osa Egyptiä, joka on meren luona, kolmetuhattakuusisataa stadionia.

7. Sieltä aina Heliopoliiseen saakka, joka sijaitsee keskiosassa maata, Egypti on leveä, kokonaan lakea, vesiperäinen ja liejuinen. Matka mereltä sisämaahan, Heliopoliiseen, on pituudelleen jotenkin sama kuin matka Atenasta, kahdentoista jumalan alttarilta, Pisaan, Zeus Olympolaisen temppelin tykö. Jos nimittäin laskisi, huomaisi näiden matkojen erotuksen olevan vallan vähäisen, ei enempää kuin viisitoista stadionia. Sillä matka Pisasta Atenaan on viisitoista stadionia vailla tuhattaviittäsataa, mutta matka mereltä Heliopoliiseen on täyteen tämä määrä.

8. Mutta Heliopoliista ylöspäin Egypti on kapea. Toisella puolen näet pitkittyy Arabian vuorijono, kulkien pohjoisesta etelään ja suvea kohti ja ulottuen aina niinkutsuttuun Punaiseen mereen saakka. Siinä ovat ne kivilouhokset, joita on louhittu Memfiin pyramidejä varten. Siinä vuorijono kääntyy ja päättyy sitten mainittuihin paikkoihin. Mutta missä se on leveimmillään, siinä se, kuten kuulin, on kahden kuukauden matkan pituinen idästä länteen, ja sen äärimäiset seudut itäänpäin tuottavat suitsutusta. Semmoinen siis se vuori on. Libyaan

päin olevassa Egyptin osassa kulkee toinen kallioinen vuorijono, jossa pyramidit ovat; se on hiekan peittämä, samoinkuin se osa Arabian vuorta, joka kulkee eteläänpäin. Heliopoliista alkaen siis maa, sikäli kuin se kuuluu Egyptiin, ei enää ole laaja, vaan Egypti on ainoastaan noin neljäntoista päivän laivamatkan levyinen. Maa on tasankoa, ja siitä kohtaa, mistä se on kapein, minun nähdäkseni ei enempää kuin noin kahdensadan stadionin levyinen Arabian vuoresta niinkutsuttuun Libyan vuoreen.

9. Siten tämä maa on muodostunut. — Heliopoliista Teebaan on yhdeksän päivän laivamatka ylävirtaan, neljätuhattakahdeksansataakuusikymmentä stadionia matkaa, mikä tekee kahdeksankymmentäyksi skhoinia. Jos laskee yhteen nämä stadionit, niin on se osa Egyptiä, joka on meren luona, niinkuin jo ennenkin olen osoittanut, kolmetuhattakuusisataa stadionia. Mutta minkä verran on mereltä keskimaahan, Teebaan saakka, tahdon ilmoittaa. Sitä on kuusituhattakaksikymmentä stadionia. Teebasta taas Elefantine nimiseen kaupunkiin on tuhatkahdeksansataa stadionia.

10. Enin osa tätä yllämainittua maata näytti minusta itsestänikin, aivan niinkuin papitkin sanoivat, olevan egyptiläisille myöhemmin tullutta vesijättömaata. Sillä mainittujen, Memfiin yläpuolella sijaitsevien vuorten välinen maa näytti minusta kerran olleen meren lahti, samoinkuin Ilionin, Teuthranian ja Efesoksen seudut sekä Maiandroksen tasanko, sikäli kuin on lupa verrata näitä vähäisiä seikkoja suuriin. Sillä niistä joista, jotka ovat maaduttaneet mainitut seudut, ei yhtä ainoatakaan kannata laajuudeltaan verrata yhteenkään Niilin viidestä suuhaarasta. On olemassa muitakin jokia, jotka suuruudelleen eivät tule Niilin rinnalle, mutta silti ovat saaneet suuria töitä

aikaan. Niitä saatan mainita nimeltä useitakin, ja varsinkin Akhelooksen, joka virtaa Akarnanian kautta sekä laskee mereen ja on tehnyt puolet Ekhinadien saarista mannermaaksi.

11. Arabianmaassa on, lähellä Egyptiä, merenlahti, joka tunkee niinkutsutusta Punaisesta merestä maahan ja on niin pitkä ja kapea, kuin juuri käyn ilmoittamaan. Se on niin pitkä, että jos alkamalla sisimmästä sopukasta purjehtii väljälle merelle, siihen matkaan menee soudettaessa neljäkymmentä päivää. Leveydeltään lahti on siitä kohtaa, mistä se on leveimmillään, puolen päivän laivamatkan mittainen. Siinä on joka päivä vuoksi ja luode. Toinen samanlainen lahti näyttää minusta Egyptikin kerran olleen, joten toinen lahti pohjoisesta merestä tunki Etiopiaa kohti, Arabianlahti taas etelästä kulki Syyriaa kohti, niin että molemmat melkein tunkivat sopukoillaan toisiinsa kiinni ja poikkesivat toistensa suunnasta vain sen verran, että jäi väliin maakaistale. Jos siis Niili tulee kääntämään uomansa mainittuun Arabianlahteen, niin mikä estää tätä kahdessakymmenessä tuhannessa vuodessa maatumasta, kun joki yhä siihen virtaa. Luulenpa, että se kymmenessäkin tuhannessa vuodessa täyttyisi. Kuinka ei sillä ajalla, joka on kulunut ennen minun syntymääni, vielä paljoa tätä suurempikin lahti olisi täyttynyt niin suuren ja niin toimeliaan joen vaikutuksesta?

12. Mitä siis Egyptiin tulee, niin minä sekä uskon niitä, jotka tämän väittävät, että itse luulen asianlaidan olevan aivan sillä lailla, katsoen siihen, että Egypti pistäytyy ulommaksi kuin siihen rajoittuva maa, että vuorilla tavataan näkinkenkiä, että suolavettä tihkuu esiin, jotta se vahingoittaa pyramidejäkin, ja että Egyptissä ainoastaan Memfiin yläpuolella olevalla vuorella on

hiekkaa. Lisäksi Egypti ei ole samankaltainen kuin sen rajamaa Arabia tai Libya tai edes Syyria; Arabian rannikolla asuu näet syyrialaisia. Egypti on nimittäin mustaa ja möyheätä maaperää, se kun on virran Etiopiasta tuomaa liejua ja tulvamaata. Libya sitävastoin on, niinkuin tiedämme, punaisempaa ja jonkun verran hiekkaisempaa, ja Arabia sekä Syyria savisemmat ja kiviperäiset.

13. Myös seuraavan suuren ihmeen tämän maan suhteen papit kertoivat, että nimittäin aina kun joki Moiris-kuninkaan aikana nousi vähintäin kahdeksan kyynärää, se kasteli Memfiin alapuolella olevaa Egyptiä. Eikä Moiris vielä ollut yhdeksääsataa vuotta ollut kuolleena, silloin kun minä tämän kuulin papeilta. Mutta nykyään joki ei kohoa yli maan, jollei se nouse vähintäin kuusitoista tai viisitoista kyynärää. Ja jos tämä maa samassa suhteessa kasvaa korkeudelleen ja yhtäpaljon karttuu laajuudelleen, niin tulevat luullakseni Moiris-järven alapuolella ja niinkutsutussa Deltassa (s. o. suistamossa) asuvat egyptiläiset ikipäiviksi kärsimään samaa haittaa kuin mitä sanovat helleenien kärsivän, koska Niili ei enää tulvi yli maan. Sillä saatuaan tietää, että sataa yli koko helleenien maan, ja että sitä eivät kastele joet, niinkuin heidän omaa maataan, egyptiläiset sanoivat, että jos helleenit joskus pettyvät toiveessaan, he tulevat kurjasti näkemään nälkää. Se lausunto tiesi, että jos jumala ei tahdo helleeneille suoda sadetta, vaan antaa kuivuuden jatkua, niin helleenit tulevat kuolemaan nälkään. Sillä eihän heillä ole muuta keinoa saada vettä kuin Zeulta yksinään.

14. Ja siinä egyptiläiset puhuvat oikein mitä helleeneihin tulee. Mutta annappas, kun ilmoitan, miten on laita egyptiläisten itsensä. Jos, kuten ennenkin olen

maininnut, Memfiin alapuolella oleva maa — sehän se on, joka kasvaa — kasvaisi korkeudelleen suhteessa kuluneeseen aikaan, mikä muu olisi siitä seurauksena, kuin että siellä asuvat egyptiläiset tulisivat näkemään nälkää, jos heidän maassaan ei sada, eikä joki kykene kohoomaan vainioille? Mutta, niinkuin nyt on asiain tila, niin he korjaavat viljan maasta vähemmällä vaivalla kuin ketkään muut ihmiset, vieläpä kuin toiset egyptiläiset. Heidän nimittäin ei tarvitse nähdä vaivaa vakojen kyntämisestä auralla tai kuokkimisesta, eikä heidän ole tarvis toimittaa mitään muutakaan, mitä ihmiset viljansa saamiseksi puuhaavat. Vaan sittenkuin joki itsestään on tullut ja kastellut heidän vainioitaan, ja kasteltuaan jälleen poistunut, silloin jokainen kylvää vainionsa ja laskee siihen sikoja; ja annettuaan sikojen tallata siemenen maahan, hän odottaa leikkuuaikaa, jolloin sioilla puittaa viljan ja vihdoin korjaa sen talteen.

15. Jos nyt siis tahtoisimme noudattaa ioonilaisten mielipiteitä Egyptistä, jotka sanovat, että Egyptin muodostaa ainoastaan suistamo, jolloin he lukevat siihen kuuluvaksi rannikon niinkutsutusta Perseuksen vartiotornista Pelusionin kalankuivauspaikoille saakka, minne on neljäkymmentä skhoinia, ja sanovat sen ulottuvan mereltä sisämaahan Kerkasoros-kaupunkiin saakka, jonka kohdalla Niili haarautuu, virraten Pelusioniin ja Kanobokseen, mutta väittävät, että muut osat Egyptiä kuuluvat osaksi Libyaan, osaksi Arabiaan — jos siis tätä mielipidettä noudattaisimme, voisimme sen nojalla näyttää toteen, että egyptiläisillä aikaisemmin ei ollut mitään maata. Sillä, niinkuin egyptiläiset itse sanovat ja minusta näyttää, on suistamo tulvamaata ja vasta äskettäin niin sanoakseni tullut päivän valoon. Jos heillä nyt ei ole ollut mitään maata, miksi he sitten suotta häärivät otaksu-

malla olevansa ensimäiset ihmiset? Eikä heidän olisi ollut tarvis ruveta tutkimaan, mitä kieltä lapset ensiksi puhuisivat. Enpä luule egyptiläisten syntyneen samalla kertaa kuin se maa, jota ioonilaiset sanovat Deltaksi, vaan luulen heidän aina olleen olemassa siitä saakka, jolloin ihmiskunta syntyi; ja maan edetessä ovat monet heistä jääneet jälelle, mutta monet vähitellen vetäytyneet virtaa myöten alas. Muinaisajalla ainakin kutsuttiin Egyptiksi Teebaa, ja sen alueen ympärys oli kuusituhattasatakaksikymmentä stadionia.

16. Jos siis meidän mielipiteemme näistä seikoista pitää paikkansa, niin ioonilaisilla ei ole oikeata käsitystä Egyptistä. Jos taas ioonilaisten mielipide on oikea, niin minä näytän toteen, että helleenit ja ioonilaiset itse eivät osaa laskea lukua, väittäessään, että on kaikkiaan kolme maanosaa, Europpa, Aasia ja Libya. Neljänneksihän heidän täytyy lukea Egyptin suistamo, jos nimittäin se ei ole Aasiata eikä Libyaa. Sillä tämän käsityksen mukaan ei Niili ole se, joka erottaa Aasian Libyasta; ja koska Niili jakaantuu mainitun suistamon kärjen kohdalla, niin viimemainittu tulisi olemaan Aasian ja Libyan välillä.

17. Niinpä me heitämme sikseen ioonilaisten mielipiteen ja itse puolestamme sanomme tämän seikan suhteen näin. Egyptin muodostaa koko tämä egyptiläisten asuma maa, samoin kuin Kilikian kilikialaisten ja Assyrian assyrialaisten asuma maa, emmekä oikeudenmukaisesti tunne muuta rajaa Aasialle ja Libyalle kuin Egyptin rajat. Jos sitävastoin hyväksymme helleenien otaksuman rajan, täytyy meidän olettaa, että koko Egypti, alkaen Katadupa-putouksesta ja Elefantine-kaupungista on jaettu kahteen osaan, joista toinen kuuluu Libyaan, toinen Aasiaan. Sillä Niili alkaa Katadupa-putouksesta

ja virtaa mereen, halkaisten Egyptin keskeltä. Aina Kerkasoros-kaupunkiin saakka Niili virtaa yhtenä jokena, mutta siitä kaupungista alkaen se jakaantuu kolmeen reittiin. Sitä, joka kääntyy itään päin, sanotaan Pelusionin suuhaaraksi. Toinen reiteistä antaa länteenpäin ja sen nimenä on Kanoboksen suuhaara. Niilin suora reitti taas on tämmöinen. Kulkiessaan ylämaista päin se saapuu suistamon kärjen luo, mutta siitä alkaen se, halkaisten suistamon keskeltä, laskee mereen, eikä se tuo vähintä vesimäärää tai ole vähimmin kuuluisa. Sitä kutsutaan Sebennytoksen suuhaaraksi. On olemassa myös kaksi muuta suuhaaraa, jotka erottautuvat Sebennytoksen haarasta ja kulkevat mereen. Niitten nimet ovat, toisen Saiin, toinen Mendeen suuhaara. Sitävastoin bolbitinen ja bukolinen suuhaara eivät ole luontaisia, vaan kaivetut.

18. Sen mielipiteeni puolesta, että Egypti on niin suuri kuin minä järkiperusteella olen näyttänyt, puhuu myös Ammonin oraakelin antama vastaus. Sen minä sain tietää vasta senjälkeen kuin jo olin muodostanut mielipiteeni. Sillä kun Mareia ja Apis nimisten kaupunkien asukkaat, jotka asuivat Libyaa vastaan rajoittuvassa osassa Egyptiä ja itse pitivät itseään libyalaisina eivätkä egyptiläisinä, olivat vaivatut jumalanpalvelukseen kuuluvista menoista eivätkä tahtoneet kieltäytyä syömästä lehmänlihaa, he lähettivät Ammonin luo sanomaan, ettei heillä ollut mitään yhteistä egyptiläisten kanssa. He asuivat muka suistamon ulkopuolella eivätkä tapojensa puolesta pitäneet yhtä egyptiläisten kanssa ja tahtoivat, että heidän olisi lupa syödä kaikkia ruokia. Mutta jumala ei sallinut heidän tehdä tätä, vaan sanoi, että Egypti on se maa, jota Niili saapuessaan kastelee ja egyptiläisiä ne, jotka asuvat Elefantine-kaupungin

alapuolella ja juovat siitä joesta. Semmoinen oraakelinvastaus heille annettiin.

19. Senjälkeen kuin Niili on paisunut, se ei tulvi ainoastaan yli suistamon, vaan myös monin paikoin niin sanotun Libyan ja Arabian yli, kahden päivämatkan pituudelle kummallekin puolelle, välistä kuitenkin enemmän, välistä vähemmän.

Mitä joen luontoon tulee, en voinut saada siitä mitään tietoa en papeilta enkä keneltäkään muulta. Olin kuitenkin halukas saamaan heiltä tietää, minkä vuoksi Niili paisuu ja on tulvillaan sata päivää, alkaen kesäpäivän seisauksesta, mutta saavutettuaan tämän päiväluvun, jälleen vetäytyy takaisin ja vähenee uomassaan, niin että se pysyy matalana koko talven aina seuraavaan kesäpäivänseisaukseen saakka. Kaiken tämän suhteen en pystynyt saamaan keltään egyptiläiseltä mitään tietoa, tutkiskellessani heiltä, mikä kyky Niilillä on olla päinvastaista luontoa kuin muut joet. Näitä seikkoja tahdoin tietää ja tutkiskelin niitä, kuin myös minkä vuoksi iili yksin kaikista joista ei aikaansaa tuulenpuuskia.

20. Muutamat helleeneistä, jotka ovat tahtoneet tulla kuuluisiksi viisaudestaan, ovat tämän veden suhteen esittäneet kolmea eri mahdollisuutta, joista kuitenkin kaksi ovat semmoiset, etten katso tarvittavan niistä sen enempää puhua, kuin vain sen verran, että olen tahtonut mainita ne. Niistä toinen väittää asuntatuulten olevan syynä siihen, että joki paisuu, koska estävät Niiliä virtaamasta mereen. Mutta useinpa asuntatuulet eivät puhalla, ja Niili tekee kuitenkin samalla tavalla. Lisäksi, jos asuntatuulet olisivat siihen syynä, pitäisi kaikkien muidenkin jokien, jotka virtaavat asuntatuulia vastaan, käydä samalla tavoin kuin Niilin, ja sitä enemmänkin, kuta pienempiä ovat, ja kuta heikompi virta niissä on.

Mutta monta jokea on Syyriassa, monta Libyassa, joitten suhteen ei mitään semmoista tapahdu kuin Niilin.

21. Toinen selitys on ymmärtämättömämpi äskenmainittua ja samalla jo sanomattakin ihmeellisempi. Se väittää, että Niili virtaa Okeanoksesta ja sen kautta aikaansaa puheenaolevan ilmiön, ja että Okeanos taas virtaa koko maan ympäri.

22. Kolmas selityksistä on kyllä kaikkein todennäköisin, mutta itse asiassa enimmin väärässä. Sillä sekään ei sano mitään, väittäessään, että Niili saa vetensä sulavasta lumesta. Sehän virtaa Libyasta Etiopian keskitse ja laskee Egyptiin. Kuinka sitten se voisi saada vetensä lumesta, se kun enimmäkseen virtaa mitä lämpimimmistä maista kylmempiin maihin? Miehelle, joka pystyy harkitsemaan tämmöisiä seikkoja, tarjoovat näistä maista puhaltavat lämpimät tuulet ensimäisen ja tärkeimmän todistuksen siihen, että ei ole luultavaa, jotta Niili lumesta saisi vetensä. Toinen todistus on se seikka, että tuo maa alati on sateettomana ja jäättömänä; ja lumentulon jälkeen täytyy pakostakin seurata sadetta viisi päivää, niin että jos näissä tienoissa tulisi lunta, niissä myös sataisi. Kolmanneksi ovat ihmiset kuumuudesta mustia. Ja ilmahaukat sekä pääskyset pysyvät siellä vuoden umpeensa eivätkä sieltä poistu; kurjet taas, jotka pakenevat, kun talvi tulee Skyytian maahan, matkaavat niihin paikkoihin talvehtimaan. Jos siis sataisi lunta vaikka kuinkakin vähän siinä maassa, jonka kautta Niili virtaa ja mistä se alkaa virrata, niin ei mikään näistä tosiasioista tapahtuisi, kuten välttämättömyys todistaa.

23. Sen mielipidettä, joka puhui Okeanoksesta, ei edes tarvitse näyttää vääräksi, koska hän liittää puheensa johonkin, joka on tuntematonta. En näet minä

ainakaan tiedä minkään Okeanos-joen olemassaolosta, vaan luulen Homeroksen tai jonkun aikaisemmista runoilijoista keksineen sen nimen ja tuoneen sen runouteen.

24. Jos nyt minun itseni täytyy, moitittuani esilläolevia mielipiteitä, esittää oma kantani näistä hämäristä seikoista, niin tahdon ilmaista, minkä vuoksi minusta Niili kesäisin paisuu. Talvisin ajavat talvimyrskyt auringon pois sen vanhalta radalta, ja se saapuu Libyan yläosiin. Ja osoittaakseni aivan lyhyesti asian, niin sillä on kaikki sanottu. Sillä on luonnollista, että se maa, jota lähimpänä ja jossa juuri tämä jumala [1]) oleskelee, enimmin janoo vettä, ja että siinä jokien omaperäiset vuolteet ehtyvät.

25. Osoittaakseni sen laveammalti, on asianlaita tämmöinen. Silloin kun aurinko kulkee etelä-Libyan yli, se aikaansaa seuraavan ilmiön. Koska ilma näillä seuduin alati on selkeä ja maa lämmin, siellä kun ei ole kylmiä tuulia, niin aurinko kulkiessaan vaikuttaa saman kuin sillä on tapana tehdä kesällä kulkiessaan keskitaivaalla. Se vetää nimittäin puoleensa vettä ja sen tehtyään se työntää veden pois pohjoisiin seutuihin, jolloin tuulet ottavat vastaan, hajoittavat ja sulattavat sen. Ja luonnollisesti tästä maasta puhaltavat tuulet, etelä ja lounas, ovat kaikista tuulista ne, jotka ovat sateisimmat. Mutta minusta näyttää siltä, että aurinko ei joka kerta laske luotaan kaikkea sitä vettä, minkä se vuotuisesti Niilistä saa, vaan että se myös jättää ympärilleen osan. Vaan talven lauhtuessa aurinko jälleen poistuu keskelle taivasta ja siitä perin se taas vetää kaikista joista samalla tapaa vettä. Siihen saakka toiset

[1]) S. o. Aurinko.

joet virtaavat suurina, niihin kun yhtyy paljon rankkasadevettä, ja koko maa on sateiden ja tulvapurojen vallassa; mutta kesällä, jolloin rankkasateet lakkaavat vuotamasta jokiin, ja aurinko vetää vettä niistä, ne ovat voimattomat. Niili taas, joka ei saa rankkasadetta, mutta jota aurinko vetää puoleensa, on luonnollisesti ainoa joki, joka talvella virtaa paljoa matalampana kuin kesällä. Sillä kesällä sitä vedetään yhtä paljon kuin kaikkia muitakin vesiä, mutta talvella sitä yksin ahdistetaan. Sillä lailla luulen auringon olevan syypäänä mainittuun ilmiöön.

26. Aurinko on niinikään minun mielipiteeni mukaan syynä myös siihen, että ilma siellä päin on kuivaa, se kun radallaan polttaa kaiken. Siten Libyan etäisimmässä osassa alati vallitsee kesä. Jos nyt vuodenaikojen asema muuttuisi, ja siinä osassa taivasta, missä nyt pohjoinen ja talvi sijaitsevat, olisi etelätuulen ja suven asema, ja pohjoinen sijaitsisi siinä, missä nyt etelä on, — jos niin olisi laita niin aurinko, talvimyrskyn ja pohjatuulen karkoittamana keskitaivaalta, menisi Europan etäisimpiin osiin, samoinkuin se meni Libyaan, ja kulkiessaan koko Europan läpi, se luullakseni vaikuttaisi Istroksen suhteen sen, minkä se nyt tekee Niilin suhteen.

27. Mitä siihen tulee, että Niilin luona ei puhalla tuulia, on minulla tämä mielipide: ei ole ollenkaan todennäköistä, että tuuli puhaltaa kovin lämpimistä seuduista, koska se tavallisesti puhaltaa jostain kylmästä.

28. Olkoon nyt tämän asian laita miten on ja miten se alunpitäen on ollut. Mutta Niilin lähteitä ei kukaan minun puheilleni tulleista egyptiläisistä, libyalaisista tai helleeneistä voinut vakuuttaa tuntevansa, paitsi Atenen temppelirahaston kirjuria Egyptin Sais-kaupungissa. Vaan hän tuntui ainakin minusta laskevan leikkiä, väittäessään tietävänsä sen niin varmasti. Hän sanoi nimittäin

näin: „on olemassa kaksi vuorta, jotka päättyvät suippoon huippuun ja sijaitsevat Tebaiksessa olevan Syenen kaupungin ja Elefantinen välillä; niitten nimet ovat, toisen Krofi ja toisen Mofi. Näitten vuorten keskeltä pulppuavat Niilin lähteet, jotka ovat pohjattomat; toinen puoli vettä virtaa Egyptiin ja pohjatuulta kohti, toinen puoli Etiopiaan ja etelätuulta kohti.“ Ja että lähteet ovat pohjattomat, sen hän sanoi Egyptin kuninkaan Psammetikhoksen kokeen avulla saaneen selville. Hän punoi nimittäin monen tuhannen sylen pituisen köyden ja laski sen alas veteen, mutta ei päässyt pohjaan. Näin siis rahastonkirjuri selitti, jos nimittäin todella niin on asianlaita; mutta minun ymmärtääkseni joessa on joitakin voimakkaita pyörteitä ja vastavuolle, jotka viskaavat veden vuoria vastaan, niin että laskettu luoti ei voi päästä pohjaan. Mutta keltään muulta en voinut saada mitään tietoa.

29. Mutta mitä minä sitäpaitsi sain tietää, kun läksin Elefantine-kaupunkiin saakka omin silmin näkemään, ja mitä siitä alkaen kuulustelemalla muilta olen saanut tietää, se on seuraava. Jos menee Elefantine-kaupungista virtaa ylöspäin, niin maa kohoaa. Siinä täytyy siis sitoa kiinni laiva kummaltakin puolen ja vetää sitä kuin härkää ja kulkea siten. Ja jos köysi katkee, niin laiva lähtee menemään virran vuolteen voimasta. Tämä väli on neljän päivän laivamatka, ja Niili on tältä kohtaa yhtä mutkikas kuin Maiandros. Sillä tavoin täytyy matkustaa kaksitoista skhoinia. Sitten saavutaan lakealle tasangolle, missä Niili virtaa erään saaren ympäri. Sen nimi on Takhompso. Elefantinen takaisessa maassa, samoinkuin toisessa puolessa saarta, asuu jo etiopilaisia, mutta toisessa puolessa egyptiläisiä. Saareen rajoittuu suuri järvi, jonka ympärillä asuu paimentolais-etiopeja.

Sen yli purjehdittua tullaan jälleen Niilin uomaan, joka laskee tähän järveen. Sitten täytyy astua maihin ja jokea pitkin tehdä neljänkymmenen päivän matka. Sillä Niilistä kohoaa teräviä kiviä ja siinä on paljon kallioita, joitten välitse ei käy purjehtiminen. Nuo neljäkymmentä päivää mainitun maan läpi kuljettua, astutaan taas toiseen laivaan ja purjehditaan kaksitoista päivää, jonka jälkeen saavutaan suureen kaupunkiin, jonka nimi on Meroe. Tämän kaupungin sanotaan olevan muiden etiopilaisten emäkaupunki. Sen asukkaat kunnioittavat jumalista ainoastaan Zeusta ja Dionysosta, ja niitä he pitävät suuressa arvossa, ja heillä on olemassa Zeun ennuspaikka. He lähtevät sotaretkelle, silloin kun tämä jumala oraakelineuvojensa kautta heitä siihen käskee, ja sinne, mihin hän vain käskee.

30. Viimemainitusta kaupungista purjehdittaessa tullaan, jälleen yhtä pitkässä ajassa kuin Elefantinestä tultiin etiopilaisten emäkaupunkiin, automolien (s. o. karkulaisten) luo. Näitten karkulaisten nimi on Asmakh, mikä sana helleenien kielellä merkitsee: kuninkaan vasemmalla kädellä seisovat. Nämä kaksikymmentäneljätuhatta sotilassäätyyn kuuluvaa egyptiläistä olivat luopuneet etiopilaisten puolelle seuraavasta syystä. Psammetikhos-kuninkaan aikana oli vartiojoukkoja asetettuina sekä Elefantine-kaupunkiin, etiopilaisia vastaan, että Pelusionin Dafnaihin, arabialaisia ja syyrialaisia vastaan, ja vielä Mareiaan, Libyaa vastaan. Vielä minun aikanani on olemassa persialaisten vartiojoukkoja aivan niinkuin Psammetikhoksen aikana, sillä persialaiset pitävät vahtia Elefantinessä ja Dafnaissa. Kun nyt egyptiläiset olivat kolme vuotta pitäneet vahtia, eikä kukaan heitä vahdinpidosta vapauttanut, niin he neuvottelivat keskenään ja luopuivat kaikki yhteisestä päätöksestä Psammetikhoksesta sekä menivät

Etiopiaan. Saatuaan sen tietää, Psammetikhos ajoi heitä takaa. Ja niin pian kuin hän heidät yllätti, hän pyysi hartaasti ja kehoitti, etteivät hylkäisi isiltä perittyjä jumaliaan, vaimojaan ja lapsiaan. Silloin oli, kuten kerrotaan, muuan heistä osoittanut kaluaan ja sanonut, että missä se on, siellä tulevat heidän sekä vaimonsa että lapsensa olemaan. — Sen jälkeen kuin he olivat saapuneet Etiopiaan, he antautuivat Etiopian kuninkaan valtaan. Ja tämä antoi heille seuraavan vastalahjan. Muutamat etiopilaisista olivat joutuneet hänen kanssaan riitaan. Nämä hän käski heidän karkoittaa ja sitten asettua heidän maahansa. Ja siitä perin kun he ovat asettuneet asumaan etiopien keskuuteen, etiopit, opittuaan egyptiläisiä tapoja, ovat tulleet sivistyneemmiksi.

31. Neljän kuukauden vesi- ja maamatkan pituudelta siis Niili on tunnettu, lukuunottamatta sitä matkaa, minkä se virtaa Egyptin läpi. Sillä jos laskee yhteen, niin huomataan, että tarvitaan niin monta kuukautta kulkeakseen Elefantinestä mainittujen automolien luo. Mutta siitä perin ei kukaan saata selvästi ilmoittaa mitään, sillä tämä maa on kuumuuden vuoksi autio.

32. Mutta seuraavan minä kuulin kyreneläisiltä miehiltä, jotka sanoivat tulleensa Ammonin oraakelin luo ja joutuneensa puheisiin ammonilaisten kuninkaan Etearkhoksen kanssa. He olivat muista puheaineista johtuneet juttelemaan Niilistä, ja siitä, kuinka ei kukaan tunne sen lähteitä. Silloin Etearkhos oli sanonut hänen luokseen kerran tulleen nasamonilaisia miehiä. Mainittu kansa on libyalainen ja asuu Syrtin luona sekä Syrtin itäpuolella olevassa maassa, ei kuitenkaan kauas itään. Kun nasamonit olivat saapuneet, ja heiltä kysyttiin, oliko heillä mitään enempää kerrottavana Libyan erämaista, he kertoivat näin. Heidän mahtavilla miehillään oli ollut yli-

mielisiä poikia, jotka miehiksi vartuttuaan olivat muiden toimeenpanemiensa vallattomuuksien muassa kerran arvalla määränneet viisi joukostaan lähtemään Libyan erämaihin, katsomaan voisivatko he mahdollisesti nähdä jotain enempää kuin mitä oli nähty, silloin kun oli pisimmälle päästy. Sillä pitkin sitä osaa Libyaa, joka koskettaa pohjoista merta, Egyptistä alkaen aina Soloeisniemeen saakka, missä Libyan rannikko päättyy, asuu libyalaisia ja näitä useita eri kansoja, paitsi missä helleenit ja foinikialaiset asuvat. Mutta ylempänä, loitompana merestä ja meren ääressä asuvista ihmisistä, Libya on täynnä petoeläimiä. Ja tuolla puolen petoeläinten alueen on hiekkaa ja kauhean vedetöntä ja vallan autiota maata. Sittenkuin siis nuorukaiset ikätoveriensa lähettäminä olivat lähteneet liikkeelle, he hyvin varustettuaan itseään vedellä ja ruokavaroilla ensin kulkivat asutun seudun kautta, sen tehtyään he saapuivat petoeläinten alueeseen, siitä he menivät erämaan halki, matkaten länsituulta kohti; tultuaan sitten laajan, hiekkaisen maan läpi, he vihdoin näkivät tasangolla kasvavia puita, joita he lähestyivät ja joiden hedelmiä he poimivat. Mutta heidän poimiessaan ilmestyi pieniä, keskikokoa vähäisempiä miehiä, jotka ottivat ja veivät heidät pois. Ja nasamonit ymmärsivät yhtä vähän viejien kieltä kuin nämä nasamonien. Mutta he veivät viimemainitut mitä suurimpien soiden halki, ja tultuaan niiden läpi nämä saapuivat kaupunkiin, jossa kaikki olivat samankokoiset kuin viejät ja iholtaan mustat. Ja kaupungin ohi virtasi suuri joki, ja se virtasi lännestä auringonnousua kohti, ja siinä näkyi krokotiilejä.

33. Ammonilaisen Etearkhoksen kertomuksesta olkoon sen verran mainittuna, ja sitäpaitsi, että hän, niinkuin kyreneläiset sanoivat, väitti nasamonien palanneen takai-

sin, ja kaikkien ihmisten, joiden luo vain saapuivat, olevan noitia. Siispä tuon paikan ohi virtaavan joen Etearkhos päätti olevan Niilin, ja niinpä terve järkikin neuvoo. Virtaahan Niili Libyasta ja halkoo Libyan keskeltä. Ja, niinkuin minä arvaan päättämällä ilmeisistä asioista tuntemattomiin, niin se lähtee yhtä pitkien välimatkojen takaa kuin Istros. Sillä Istros-joki alkaa keltien maasta ja Pyrenen kaupungin luota sekä virtaa niin, että se halkaisee Europan. Keltit taas asuvat ulkopuolella Herakleen patsaiden ja rajoittuvat kynesiläisiin, jotka Europan asujaimista asuvat viimeisinä länttä kohti. Virraten koko Europan kautta Istros päättyy Pontos Euxeinokseen, siihen paikkaan, missä miletolaisten lähettämät siirtolaiset, istrolaiset, asuvat.

34. Istros puolestaan on yleisesti tunnettu, se kun virtaa asutun seudun läpi, mutta Niilin lähteistä ei kukaan voi sanoa mitään. Sillä Libya, jonka läpi se virtaa, on asumaton ja autio. Ja kuinka pitkälle tiedustellessa sen juoksua saattoi päästä, olen maininnut. Se laskee Egyptiin; mutta Egypti on jotenkin suoraan vastapäätä vuorista Kilikiaa. Sieltä on suoraa tietä Sinopeen, Pontos Euxeinoksen rannalle, viiden päivän matka nopeakulkuiselle miehelle; Sinope taas sijaitsee vastapäätä sitä kohtaa, missä Istros laskee mereen. Siten luulen, että Niili, kulkiessaan koko Libyan läpi, on yhtä pitkä kuin Istros.

35. Olkoon tämä Niilin suhteen sanottu. Lähden nyt pitemmältä puhumaan Egyptistä, koska se omistaa enimmät ihmeet ja tarjoaa suurempia muistomerkkejä kuin koko muu maa. Siitä syystä tulee siitä enemmän puhuttavaksi.

Samoinkuin egyptiläisillä taivas on toisenlainen, ja heidän jokensa osoittaa toisenlaista luonnetta kuin muut

joet, samoin heillä kaikkein useimmissa suhteissa on päinvastaiset tottumukset ja tavat kuin muilla ihmisillä. Heidän keskuudessaan naiset käyvät torilla tekemässä kauppoja, mutta miehet ovat kotona kutomassa. Toiset kutovat työntämällä kuteen ylöspäin, egyptiläiset alaspäin. Taakkoja miehet kantavat päänsä päällä, naiset hartioillaan. Naiset heittävät vetensä seisaaltaan, miehet istualtaan. Tarpeella he ovat sisällä, mutta syövät ulkona kaduilla, jolloin selittävät, että mikä on häpeällistä, mutta välttämätöntä, on tehtävä salassa, mutta sitä, mikä ei ole häpeällistä, julkisesti. Ei yksikään nainen ole mies- tai naisjumalan pappina, mutta miehet kaikkien jumalten ja jumalatarten pappeina. Poikien ei ole ollenkaan pakko elättää vanhempiaan, jolleivät tahdo, mutta tytärten on ehdoton pakko, vaikka eivät tahtoisikaan.

36. Muualla jumalten papit käyttävät pitkää tukkaa, Egyptissä taas he ajavat hiuksensa. Muilla ihmisillä on surun aikana tapana, että lähimmät sukulaiset leikkaavat tukkansa lyhyeksi, egyptiläiset taas antavat kuolemantapauksissa sekä hiustensa että leukapartansa kasvaa, vaikka sillävälin ajavat ne. Muitten ihmisten elämä on erotettu eläimistä, egyptiläiset viettävät elämänsä yhdessä eläinten kanssa. Toiset elävät vehnästä ja ohrista, egyptiläisistä saa se joka niistä valmistaa elatuksensa, osakseen suurinta häpeätä; egyptiläiset nimittäin laittavat ravintonsa speltistä, jota muutamat kutsuvat maissiksi. He sotkevat taikinan jaloillaan, mutta saven käsillään, ja nostavat käsin myös lannan. Kalunsa toiset antavat olla niinkuin ovat, paitsi kaikkia niitä, jotka egyptiläisiltä ovat oppineet ympärileikkaamisen; viimemainitut nimittäin käyttävät tätä tapaa. Jokainen mies pitää kahta vaatekappaletta, jokainen nainen yhtä. Purjeiden renkaita ja köysiä toiset kiinnittävät ulkopuolelta,

egyptiläiset sisäpuolelta. Helleenit kirjoittavat kirjaimensa ja laskevat lukua laskukivillään viemällä kätensä vasemmalta oikealle, egyptiläiset oikealta vasemmalle. Mutta vaikka tekevät niin, he väittävät itse vievänsä kätensä oikealle, helleenien taas vasemmalle. He käyttävät kahtalaista kirjoitusta, joista toista kutsutaan pyhäksi, toista kansanomaiseksi.

37. He ovat erinomaisen jumaliset, vieläpä enimmin kaikista ihmisistä, ja heillä on tämmöiset tavat. He juovat vaskipikareista, joita huuhtovat joka päivä eikä vain silloin tällöin. Heillä on aina yllään vastapestyt liinavaatteet ja ovat siinä hyvin tarkkoja. He ympärileikkaavat itsensä puhtauden vuoksi, pitäen tärkeämpänä olla puhtaat kuin komeat. Papit ajavat koko ruumiinsa joka toinen päivä, jottei täitä tai jotain muuta likaista olisi heidän päällään heidän palvellessaan jumalia. Papeilla on ainoastaan liinainen puku ja bybloksesta tehdyt jalkineet, eikä heidän ole lupa ottaa muuta pukua tai muita jalkineita. Kahdesti joka päivä ja kahdesti joka yö he pesevät itseään kylmällä vedellä. He vaarinottavat sitäpaitsi sanalla sanoen lukemattomia muita menoja. Mutta toiselta puolen he nauttivat melkoisia etuja. Yksityisomaisuudestaan näet eivät he käytä tai kuluta mitään, vaan heillä on pyhät leipänsä leivottuina ja jokainen saa suuren määrän naudan- ja hanhenlihaa joka päivä, annetaanpa heille rypäleviiniäkin. Vaan kalaa ei heidän ole lupa maistaa. Papuja eivät egyptiläiset ollenkaan kylvä eivätkä syö raa'altaan tai keitettyinä niitä, joita siellä mahdollisesti kasvaa. Mutta papit eivät edes siedä nähdä niitä, koska pitävät palkohedelmiä epäpuhtaina. Jokaisella jumalalla on useita pappeja, eikä vain yksi, ja niistä on yksi ylimäinen pappi. Ja kun joku semmoinen on kuollut, asetetaan hänen poikansa hänen sijalleen.

38. Sonneja egyptiläiset pitävät Epafokselle pyhitettyinä ja siitä syystä he tutkivat niitä seuraavalla tavalla. Jos eläimessä nähdään vaikkapa vain yksi musta karva, niin sitä ei pidetä puhtaana. Tätä tarkastaa vartavasten siihen määrätty pappi, elukan sekä seistessä että selällään ollessa, ja vetää ulos kielen katsoakseen, onko se puhdas niistä säädetyistä merkeistä, jotka minä toisessa osassa historiaani olen mainitseva. Hän katselee myös, ovatko häntäkarvat sillä luonnollisesti kasvaneet. Jos se on vapaa kaikesta tästä, niin hän merkitsee sen käärimällä byblos-niintä sarvien ympäri, sivelee senjälkeen sinettisavea päälle ja painaa siihen sormuksensa. Ja sitten he vievät sen pois. Mutta sille, joka uhraa merkitsemättömän sonnin, on määrätty kuolemanrangaistus.

39. Semmoisellapa tavalla elukkaa tutkitaan. Mutta uhraaminen tapahtuu seuraavalla lailla. Vietyään merkityn elukan alttarin luo, missä aikovat uhrata sen, uhraajat sytyttävät tulen. Sitten he alttarilla olevan teuraan päälle valavat viiniä, kutsuvat avuksi jumalaa ja teurastavat eläimen. Ja teurastettuaan he leikkaavat poikki pään. Sitten he nylkevät elukan ruumiin ja vievät pois pään, monin kerroin sitä ensin kirottuaan. Ne, joilla on toripaikka, ja joiden keskuudessa asuu helleeniläisiä kauppiaita, vievät pään torille ja myyvät sen siellä pois, mutta ne, joilla ei ole saatavissa helleenejä, viskaavat sen jokeen. Ja he kiroovat päätä näillä sanoilla: „jos jonkun onnettomuuden pitää sattuman joko näille uhraajille tai koko Egyptille, niin se kääntyköön tähän päähän.“ Mitä nyt tulee uhrattujen eläinten päihin ja viiniuhriin, niin kaikki egyptiläiset noudattavat yhtäläisiä tapoja samalla lailla kaikissa uhritoimituksissa, ja tästä tavasta johtuu, ettei kukaan egyptiläinen maista minkään elollisen olennon päätä.

40. Mutta uhriteurasten sisälmysten poisottamiseen ja niiden polttamiseen katsoen on heillä säädettynä mikä tapa minkin uhrieläimen suhteen . . . .[1]) Lähden niinmuodoin mainitsemaan, ketä jumalatarta he katsovat mahtavimmaksi ja kenenkä kunniaksi he viettävät suurinta juhlaa. Sittenkuin he rukoillen ovat nylkeneet härän, he ottavat pois koko vatsaontelon, jättävät muut sisälmykset ynnä rasvan paikoilleen, mutta leikkaavat poikki reisiluut, häntäluun, lapaluut ja kaulan. Sen tehtyään he täyttävät härän muun ruumiin puhtailla leivillä, medellä, rusinoilla, viikunoilla, suitsutuksilla, mirhamilla ja muilla hyvänhajuisilla aineilla. Ja täytettyään sen näillä sekä valettuaan päälle runsaasti öljyä he polttavat sen. Sitten he uhraavat, sitä ennen paastottuaan. Ja sillaikaa kuin uhriteuraat palavat, lyövät kaikki rintoihinsa. Senjälkeen kuin he ovat lyöneet itseään, he asettavat esille syötäväksi sen, mikä on jäänyt jälelle uhriteuraista.

41. Kaikki egyptiläiset siis uhraavat puhtaita sonneja ja vasikoita, mutta lehmiä heidän ei ole lupa uhrata, vaan ovat ne Isiille pyhitetyt. Sillä Isis kuvataan lehmänsarvisena naisena, niinkuin helleenit esittävät Ioa, ja kaikki egyptiläiset kunnioittavat lehmiä enimmin kaikista elukoista. Siitä syystä ei egyptiläinen mies eikä nainen suutelisi helleeniläistä miestä suulle, eikä käytä helleeniläisen miehen veistä, paistinvartaita tai kattilaa, eipä edes maista helleeniläisellä veitsellä leikattua puhtaan härän lihaa. Kuolleet naudat he hautaavat seuraavalla tavalla. Lehmät he viskaavat jokeen, mutta härät he kaivavat maahan, kukin etukaupunkiinsa, niin että toinen tai molemmat sarvet pistävät esiin merkiksi. Ja kun ne ovat mädänneet, ja määrätty aika lähestyy, saapuu

[1]) Tässä paikassa on tekstissä aukko.

joka kaupunkiin vene niinkutsutusta Prosopitis-saaresta. Se on suistamossa, ja ympärimitaltaan se on yhdeksän skhoinia. Mainitussa Prosopitis-saaressa on lukuisten muiden kaupunkien ohella myös se, josta veneet saapuvat korjaamaan härkien luut; sen kaupungin nimi on Atarbekhis, ja siinä on olemassa Afroditen pyhä temppeli. Tästä kaupungista hajaantuu paljon väkeä, mikä mihinkin kaupunkiin, ja kaivettuaan ylös luut he vievät ja hautaavat kaikki yhteen paikkaan. Samalla tapaa kuin nautoja he myös hautaavat muita elukoita, kun nämä kuolevat.. Semmoinen tapa heillä on niiden suhteen käytännössä. He eivät näet tapa niitäkään.

42. Kaikki, joilla on perustettuina teebalaisen Zeun pyhättöjä tai jotka kuuluvat teebalaiseen piirikuntaan, pidättyvät lampaista, mutta uhraavat vuohia. Mutta kaikki egyptiläiset eivät yhtäläisesti kunnioita samoja jumalia, paitsi Isistä ja Osirista, jota jälkimäistä he väittävät Dionysokseksi. Näitä kaikki yhtäläisesti kunnioittavat. Kaikki ne taas, jotka omistavat Mendeen pyhätön tai kuuluvat mendeeläiseen piiriin, pidättyvät vuohista ja uhraavat lampaita. Teebalaiset puolestaan ja kaikki, jotka näiden vaikutuksesta pidättyvät lampaista, sanovat sen tavan tulleen heille säädetyksi seuraavasta aiheesta. Herakles tahtoi kaikin mokomin nähdä Zeun, mutta jumala ei tahtonut, että hän näkisi hänet. Lopulta kun Herakles hellittämättä pyysi, Zeus ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän nylki oinaan, hakkasi poikki sen pään ja piti tätä edessään sekä pukeutui sen nahkaan ja näytti siten itseään. Siitä pitäen egyptiläiset tekevät Zeun kuvan oinaanpäiseksi, egyptiläisiltä taas ovat sen oppineet ammonilaiset, jotka ovat egyptiläisten ja etiopilaisten siirtolaisia ja käyttävät kieltä, joka on näiden molempien kielten välillä. Ja minun nähdäkseni ammo-

nilaiset siitä myös ottivat nimensä. Egyptiläiset kutsuvat nimittäin Zeusta Amuniksi. Oinaita eivät teebalaiset uhraa, vaan ne ovat heillä pyhät mainitusta syystä. Mutta yhtenä päivänä vuodessa, Zeun juhlassa, he tappavat oinaan, nylkevät, pukevat sen nahan samalla tapaa Zeun kuvan ylle ja vievät sitten sen luo toisen, nimittäin Herakleen kuvan. Sen tehtyään surevat oinasta kaikki pyhätön ympärillä olevat ja hautaavat sen sitten pyhään hautaan.

43. Mitä Herakleeseen tulee, niin kuulin, että hän muka kuului kahdentoista jumalan joukkoon. Mutta toisesta Herakleesta, hänestä, jonka helleenit tuntevat, en voinut missään osassa Egyptiä kuulla mitään. Ja että egyptiläiset todella eivät ole ottaneet Herakleen nimeä helleeneiltä, vaan helleenit pikemmin egyptiläisiltä, ja helleeneistä juuri ne, jotka antoivat Amfitryonin pojalle nimeksi Herakles, — että niin on asianlaita, siihen on minulla useiden muiden todistusten joukossa todistuksena myös se, että tämän Herakleen molemmat vanhemmat, Amfitryon ja Alkmene, alkujaan polveutuivat Egyptistä, ja että egyptiläiset eivät sano tuntevansa Poseidonin tai dioskurien nimiä eivätkä ole ottaneet näitä toisten jumalien joukkoon. Ja tosiaan, jos he helleeneiltä olisivat ottaneet jonkun jumaluuden nimen, niin heidän ei vähimmin, vaan päinvastoin enimmin, olisi pitänyt muisteleman viimemainittuja, koskapa he jo siihen aikaan harjoittivat merenkulkua, ja jo silloin muutamat helleeneistä minun luullakseni ja käsittääkseni olivat merimiehiä. Niin ollen egyptiläiset ennemminkin olisivat oppineet tuntemaan näiden jumalien nimet kuin Herakleen. Vaan Herakles on egyptiläisillä ikivanha jumala. Ja niinkuin he itse sanovat, on seitsemäntoistatuhatta vuotta kulunut Amasiin hallitusaikaan siitä, jolloin kahdeksasta jumalasta muodostui kaksitoista jumalaa.

44. Koska tahdoin näitten seikkojen suhteen saada, mikäli mahdollista, jotain selvää, purjehdin myös Foinikian Tyrokseen, saatuani tietää, että siellä oli Herakleelle pyhitetty temppeli. Ja minä näinkin, kuinka äveriäästi se oli koristettu useilla vihkilahjoilla; ja muiden muassa oli siinä kaksi pylvästä, toinen pelkästä kullasta, toinen smaragdikivestä, joka öisin suuresti hohti. Minä jouduin puheisiin jumalan pappien kanssa ja kysyin, kuinka pitkä aika oli siitä, kun pyhättö perustettiin. Ja huomasin silloin, etteivät hekään pitäneet yhtä helleenien kanssa. He sanoivat näet, että jumalan pyhättö perustettiin samalla kertaa kuin Tyros rakennettiin, ja Tyroksen rakentamisesta oli kaksituhattakolmesataa vuotta. Tyroksessa näin toisenkin Herakleen pyhätön, ja tämä oli liikanimeltään thasolainen. Minä saavuin myös Thasokseen, jossa löysin foinikialaisten perustaman Herakleen pyhätön. He olivat nimittäin purjehtineet etsimään Europaa ja perustaneet Thasoksen. Ja tämä tapahtui jopa viisi miespolvea, ennenkuin Amfitryonin poika Herakles syntyi Hellaassa. Nämä tutkimukset siis osoittavat selvästi, että Herakles on vanha jumala. Ja minusta näyttävät ne helleeneistä menettelevän oikeimmin, jotka ovat perustaneet kahdenlaatuisia Herakleen temppeleitä ja uhraavat toiselle ikäänkuin kuolemattomalle, ja hänen liikanimensä on „olympolainen“, mutta toisen kunniaksi he toimittavat kuolinuhreja, kuten puolijumalalle ainakin.

45. Helleenit kertovat myös paljon muuta ajattelemattomasti, ja yksinkertainen on myös se heidän Herakleesta kertomansa tarina, kuinka tämä muka saapui Egyptiin, ja kuinka egyptiläiset seppelöivät ja veivät hänet juhlasaatossa uhrattavaksi Zeulle. Aluksi Herakles tällöin pysyi alallaan, mutta kun he alttarin luona vihkivät

hänet uhrattavaksi, niin hän kääntyi puolustautumaan ja surmasi heidät kaikki. Näin kertoessaan helleenit minusta näyttävät olevan kokonaan tietämättömät egyptiläisten luonteesta ja tavoista. Sillä kuinka ne, joista on jumalatonta teurastaa elukoita, paitsi sikoja ja semmoisia sonneja ja vasikoita, jotka ovat puhtaat, sekä hanhia, uhraisivat ihmisiä? Ja edelleen, koska Herakles on yksi, vieläpä ihminen, kuten sanovat, kuinka hänessä oli kykyä murhaamaan monia kymmeniä tuhansia? Mutta olkoot sekä jumalat että puolijumalat armolliset meille, kun näistä seikoista niin paljon puhumme!

46. Mutta vuohia ja pukkeja yllämainitut egyptiläiset seuraavasta syystä eivät uhraa. Mendeeläiset lukevat Panin kahdeksan jumalan joukkoon, ja sanovat näiden kahdeksan jumalan olleen ennen kahtatoista jumalaa. Maalarit maalaavat ja kuvanveistäjät veistävät Panin kuvan, niinkuin helleenit, vuohenkasvoiseksi ja pukinjalkaiseksi, vaikka itse asiassa eivät katso hänen olevan semmoisen, vaan samanmuotoisen kuin muutkin jumalat. Minkä vuoksi he kuvaavat häntä semmoiseksi, ei minun juuri tee mieli sanoa. Mendeeläiset kunnioittavat kaikkia vuohielukoita, ja enemmän pukkeja kuin vuohia, ja edellisten paimenet nauttivat suurempaa kunniaa. Ja niistä he varsinkin kunnioittavat yhtä, ja kun se kuolee, tuottaa se suurta surua mendeeläiselle piirille. Egyptin kielellä kuuluu sekä pukki että Pan: „Mendes". Ja minun ollessani tässä piirissä tapahtui seuraava ihme: pukki piti julkisesti yhteyttä naisen kanssa. Tämä tuli ihmisten tiettäväksi.

47. Mutta sikaa egyptiläiset pitävät saastaisena eläimenä. Niinpä, jos joku heistä ohikulkiessaan tulee koskettaneeksi sikaa, niin hän vaatteineen päivineen heti astuu ja sukeltaa jokeen.

Edelleen sikopaimenet, vaikka ovat syntyperäisiä egyptiläisiä, ovat ainoat, jotka eivät saa mennä sisälle mihinkään pyhättöön Egyptissä, eikä kukaan tahdo naittaa tytärtään heille eikä heidän joukostaan ottaa vaimoa, vaan sikopaimenet naittavat ja ottavat vaimonsa omasta keskuudestaan. Muille jumalille egyptiläiset pitävät vääränä uhrata sikoja; ainoastaan Selenelle ja Dionysokselle he samaan aikaan, nimittäin täysikuulla, sen tekevät ja syövät niiden lihaa. Minkä vuoksi he muissa juhlissa inhoovat sikojen uhraamista, tässä juhlassa sitävastoin uhraavat niitä, siitä asiasta on olemassa egyptiläisten kertoma tarina; mutta vaikka minä sen tunnen, ei sitä oikein sovi kertoa. Sikojen uhraaminen Selenelle toimitetaan täten. Kun pappi on teurastanut, hän asettaa hännänpään, pernan ja mahapaidan yhteen läjään, peittää ne koko sillä rasvalla, joka on vatsan ympärillä, ja polttaa ne sitten tulella. Mutta muun lihan egyptiläiset syövät täysikuulla, jolloin he uhraavat uhriteuraat. Vaan jonakin muuna päivänä eivät he enää maistaisi. Ja köyhät heidän joukossaan muodostavat varattomuutensa vuoksi taikinasta sikoja sekä paistavat ja uhraavat ne.

48. Juhlan aattona jokainen teurastaa Dionysoksen kunniaksi ovensa edessä porsaan ja antaa sen poisvietäväksi sille sikopaimenelle, joka sen on myynyt. Mutta muun osan Dionysos-juhlaa egyptiläiset viettävät melkein kokonaan samalla tavalla kuin helleenit, lukuunottamatta kuorotansseja. Fallosten sijasta he ovat keksineet muita, noin kyynäränpituisia nuoralla vedettäviä kuvia, joita naiset kantavat ympäri pitkin kyliä; niissä on nuokkuva miehenkalu, joka ei ole paljoa pienempi muuta ruumista. Etunenässä kulkee huilunsoittaja, ja naiset seuraavat laulellen Dionysosta. Mutta minkä vuoksi sillä kuvalla on niin

suuri kalu ja liikuttaa vain sitä ruumiinosaa, siitä kerrotaan pyhä tarina.

49. Näyttääpä minusta siltä, kuin nämä uhrimenot eivät olisi olleet tuntemattomat Amytheonin pojalle Melampukselle, vaan että hän on ollut niihin hyvinkin perehtynyt. Melampus on nimittäin se, joka on tuonut helleeneille Dionysoksen sekä nimen että uhrimenot ynnä fallos-kulkueen. Mutta koska hän ei ymmärtänyt kaikkea, ei hän tarkoin ilmoittanut tarinaa, vaan hänen jälkeensä elävät viisaat ovat enemmän sitä ilmaisseet. Falloksen kuljettamisen Dionysoksen kunniaksi on siis Melampus ensiksi ottanut käytäntöön, ja häneltä ovat helleenit oppineet tekemään sen, minkä tekevät. Minäpä nyt väitän, että Melampus, joka oli viisas mies, hankki itselleen ennustustaidon, ja paljon muun ohella, minkä hän oppi tuntemaan Egyptissä ja sieltä toi helleeneille, hän myös toi maahan Dionysos-palveluksen menot, vähän niitä muuttamalla. En näet voi väittää, että tämän jumalan menot Egyptissä sattumalta pitävät yhtä helleenien kesken vallitsevien menojen kanssa. Silloin ne olisivat keskenään yhtäläiset helleeneillä, eikä niitä olisi vasta äsken maahan tuotu. En minä myöskään saata väittää, että egyptiläiset ovat ottaneet helleeneiltä joko tämän tai jonkun muun tavan. Vaan minusta näyttää enimmin siltä, että Melampus on oppinut Dionysos-palveluksen tyrolaiselta Kadmokselta ja niiltä, jotka hänen kanssaan saapuivat Foinikiasta nyt niinkutsuttuun Boiotiaan.

50. Myös melkein kaikkien jumalien nimet ovat Egyptistä tulleet Hellaaseen. Että ne nimittäin ovat tulleet barbarein luota, sen minä tiedustelemalla olen saanut selville. Ja minä luulen siis, että ne ovat saapuneet Egyptistä. Sillä lukuunottamatta Poseidonia ja dioskureja,

niinkuin jo ennenkin olen maininnut, sekä Heraa, Hestiaa, Themistä, khariteja ja nereidejä, ovat muiden jumalien nimet ammoisista ajoista olleet egyptiläisillä tunnetut tässä maassa. Tässä minä kerron mitä egyptiläiset itse kertovat. Mutta ne jumalat, joiden nimiä he eivät sano tuntevansa, näyttävät minusta saaneen nimensä pelasgeilta, paitsi Poseidonia. Tämän jumalan viimemainitut oppivat tuntemaan libyalaisilta, sillä alkujaan olivat libyalaiset ainoat, joilla oli Poseidonin nimi. Mutta puolijumalain palvelusta egyptiläiset eivät käytä.

51. Tämän ja sen lisäksi muuta, mitä tulen mainitsemaan, helleenit ovat egyptiläisiltä omaksuneet. Mutta tapaa tehdä pystykaluisia Hermeen kuvapatsaita he eivät ole oppineet egyptiläisiltä, vaan sen ovat pelasgeilta kaikista helleeneistä ensiksi ottaneet atenalaiset, heiltä taas muut. Sillä pelasgit asettuivat asumaan yhteen atenalaisten kanssa, jotka siihen aikaan jo luettiin helleeneiksi, näiden maahan, jonka johdosta ensinmainittujakin ruvettiin katsomaan helleeneiksi. Joka mies, joka on vihitty kabirien salaismenoihin, tietää, mitä minä tarkoitan. Sillä Samothrakessa asuivat nämä pelasgit, jotka asettuivat asumaan yhteen atenalaisten kanssa. Atenalaiset ovat siis ensimäisinä helleeneistä pelasgeilta oppineet tekemään itselleen pystykaluisia Hermeen kuvapatsaita. Pelasgit kertoivat siitä pyhän tarinan.

52. Aikaisemmin pelasgit toimittivat kaikki uhrit rukoilemalla jumalia ylimalkaan, kuten tiedän sen nojalla, mitä minä kuulin Dodonassa, mutta nimitystä tai nimeä eivät he antaneet kellekään niistä. He eivät näet vielä olleet kuulleet mitään nimiä. Vaan he kutsuivat niitä jumaliksi siitä syystä, että nämä olivat asettaneet järjestykseen kaikki asiat, ja niillä oli vallassaan kaikkien antimien jakaminen. Sitten pelasgit pitkän ajan kulut-

tua saivat tietää muiden jumalien nimet, jotka Egyptistä tulivat tunnetuiksi, mutta paljoa myöhemmin Dionysoksen nimen. Ja jonkun ajan kuluttua he kysyivät Dodonan oraakelilta neuvoa nimien suhteen; sitä ennuspaikkaa on näet pidetty vanhimpana helleenien keskuudessa, ja se oli siihen aikaan ainoa. Kun siis pelasgit kysyivät Dodonassa neuvoa, tuliko heidän ottaa barbareilta saamansa nimet, niin oraakeli käski käyttämään niitä. Siitä ajasta alkaen he uhrasivat ja käyttivät jumalien nimiä. Ja pelasgeilta helleenit myöhemmin perivät ne.

53. Mutta mistä mikin jumala on syntyisin, ovatko kaikki aina olleet olemassa, ja millaiset ne ovat ulkomuodoltaan, sitä eivät he niin sanoakseni aina viime päiviin saakka ole tienneet. Sillä minä luulen, että Hesiodos ja Homeros eivät ole eläneet enempää kuin neljäsataa vuotta ennen minua. Ja nämä ne juuri ovat, jotka helleeneille ovat sepittäneet jumalten synnyn, antaneet jumalille nimitykset, jakaneet niille arvoasteet ja ammatit ja kuvailleet niiden ulkomuotoa. Mutta ne runoilijat, joiden sanotaan eläneen ennen näitä miehiä, elivät minun nähdäkseni myöhemmin. Edellisen puolen tästä sanovat Dodonan papittaret, mutta jälkimäisen, nimittäin sen, joka koskee Hesiodosta ja Homerosta, sanon minä.

54. Mutta kahdesta oraakelista, joista toinen on helleenien keskuudessa, toinen Libyassa, egyptiläiset kertovat seuraavan tarinan. Teebalaisen Zeun papit väittivät, että foinikialaiset olivat vieneet pois Teebasta kaksi papitarta, joista he saivat tietää, että toinen oli myyty Libyaan, toinen helleenien maahan; nämä naiset muka olivat ne, jotka ensiksi olivat perustaneet ennuspaikkoja mainittujen kansojen keskuuteen. Kysyessäni, mistä he niin varmasti tiesivät kertoa tämän, he väittivät varta vasten laajalti etsineensä näitä naisia, voimatta kuitenkaan

löytää niitä; mutta myöhemmin he olivat niitten suhteen kuulleet sen, minkä juuri kerroin.

55. Tämän siis minä kuulin Teeban papeilta. Dodonan ennuspapittaret taas väittävät, että kaksi mustaa kyyhkystä lensi Egyptin Teebasta ja saapui, toinen Libyaan, toinen heidän luokseen; jälkimäinen oli istuutunut ruokatammeen ja ihmisäänellä julistanut, että piti laitettaman sinne Zeun ennuspaikka. He olivat otaksuneet tätä jumalalliseksi ilmoitukseksi ja tehneet sen mukaan. Mutta Libyaan lähtenyt kyyhkynen oli, kuten he kertovat, käskenyt libyalaisten perustaa Ammonin oraakelin. Tämäkin on Zeun oma. Niin kertoivat Dodonan papittaret, joista vanhimman nimi oli Promeneia, toisen Timarete, ja nuorimman Nikandra. Heidän kanssaan pitivät yhtä myös muut pyhätön ympärillä asuvat dodonalaiset.

56. Minulla on tämän seikan suhteen seuraava mielipide. Jos foinikialaiset todella ryöstivät pyhät naiset ja möivät toisen niistä Libyaan, toisen Hellaaseen, niin minusta jälkimäinen nainen näyttää joutuneen myydyksi thesprotilaisten luo, nyt niinkutsuttuun Hellaaseen, jota ennen sanottiin Pelasgiaksi. Ja sitten hän, ollessaan siellä orjana, on luontaisen ruokatammen alle laittanut Zeun pyhätön; olihan luonnollista, että hän, joka Teebassa hoiti Zeun pyhättöä, muisteli jumalaa sielläkin, minne oli saapunut. Senjälkeen hän perusti oraakelin, sittenkuin oli oppinut helleenien kielen. Ja hän väitti, että samat foinikialaiset, jotka olivat hänet itsensä myyneet, olivat myyneet hänen sisarensakin Libyaan.

57. Kyyhkysiksi näyttävät dodonalaiset kutsuneen naisia siitä syystä, että koska nämä olivat barbareja, ne tuntuivat heistä ääntelevän lintujen lailla. Mutta jonkun ajan kuluttua he sanoivat kyyhkysen puhuneen

ihmiskielellä, sittenkuin nimittäin nainen puhui niin, että he ymmärsivät; vaan niinkauan kuin hän käytti barbarikieltä, hän tuntui heistä ääntelevän linnun tavoin. Sillä kuinka kyyhkynen olisi ihmisäänellä puhunut? Sanoessaan taas kyyhkystä mustaksi, he viittaavat siihen, että nainen oli egyptiläinen.

58. Mutta ennus-tavat Egyptin Teebassa ja Dodonassa ovat keskenään jotenkin samankaltaiset. Myös uhriteuraista ennustaminen on Egyptistä tullut. Kaikissa tapauksissa egyptiläiset ovat ensimäiset ihmiset, jotka ovat panneet toimeen juhlakokouksia, -kulkueita ja -saattoja, ja heiltä ovat helleenit ne oppineet. Sen todistuksena on minusta seuraava seikka. Egyptiläiset ovat ilmeisesti jo ammoisista ajoista toimittaneet niitä, jota vastoin helleenein keskuudessa vasta äskettäin on ruvettu panemaan niitä toimeen.

59. Juhlakokouksia eivät egyptiläiset yhtä kertaa vuodessa pane toimeen, vaan heillä on niitä useita, mutta ennen kaikkea ja hartaimmin semmoisia vietetään Bubastis-kaupungissa Artemiin kunniaksi, ja toiseksi Busiris-kaupungissa Isiin kunniaksi. Tässä kaupungissa näet on Isiin suurin pyhättö, ja kaupunki sijaitsee keskellä Egyptin suistamoa. Isis on kreikankielellä Demeter. Kolmanneksi he panevat toimeen juhlakokouksen Sais-kaupungissa Atenen kunniaksi, neljänneksi Heliopoliissa Helioksen kunniaksi, viidenneksi Buton kaupungissa Letolle, kuudenneksi Papremis-kaupungissa Areelle.

60. Kun he nyt lähtevät Bubastis-kaupunkiin, he tekevät seuraavalla tavalla. He purjehtivat, miehet ja naiset yhdessä, suuri joukko kumpaakin sukupuolta kussakin veneessä. Muutamilla naisista on kalistimet, joilla kalistavat, jotkut miehet puhaltavat huilua koko purjehduksen kestäessä, ja muut miehet sekä naiset laulavat

ja paukuttavat käsiään. Mutta kun he purjehtiessaan joutuvat johonkin toiseen kaupunkiin, he työntävät veneensä lähelle rantaa ja tekevät seuraavalla tavalla. Muutamat naisista tekevät sen, minkä juuri olen maininnut, toiset huutaen pilkkaavat kaupungissa olevia naisia, toiset tanssivat, toiset seisovat ja vetävät ylös vaatteitansa. Sen he tekevät jokaisen virran varrella olevan kaupungin kohdalla. Mutta sittenkuin he saapuvat Bubastiiseen, he juhlivat panemalla toimeen suuria uhreja, ja siinä juhlassa kuluu enemmän rypäleviiniä kuin muuten koko vuotena. Siinä tulee kokoon miestä ja naista, aina seitsemäänsataantuhanteen henkeen, paitsi lapsia, niinkuin maan asukkaat kertovat. Niin siellä tehdään.

61. Mutta kuinka Busiris-kaupungissa vietetään juhlaa Isiin kunniaksi, sen olen aikaisemmin maininnut. Uhrijuhlan jälkeen kaikki miehet ja naiset, hyvin monet tuhannet ihmiset, lyövät rintoihinsa. Kenenkä kunniaksi he lyövät rintoihinsa, sitä on minun synti sanoa. Mutta kaikki kaarilaiset, jotka asuvat Egyptissä, tekevät vielä enemmän kuin nämä, he kun puukoilla iskevät otsaansa; ja sen kautta he ilmaisevat olevansa ulkomaalaisia eivätkä egyptiläisiä.

62. Mutta sittenkuin ihmiset ovat kokoontuneet Sais-kaupunkiin uhrijuhlallisuuksia varten, niin kaikki jonakin yönä sytyttävät useita lamppuja taivasalla piiriin talojensa ympäri. Lamput ovat kulppeja, täynnä suolavettä ja öljyä. Pinnalla kelluu lampunsydän. Tämä palaa koko yön, ja juhlan nimenä on lampunsytyttäjäiset. Ja ne egyptiläiset, jotka mahdollisesti eivät tule tähän kansanjuhlaan, ottavat vaaria uhrijuhlan yöstä ja sytyttävät nekin kaikki lamppunsa, ja siten ei pala ainoastaan Saiissa, vaan kautta koko Egyptinkin. Mutta minkä

vuoksi tämä yö on saanut osakseen valaistusta sekä kunniata, siitä kerrotaan pyhä tarina.

63. Heliopoliiseen ja Butoon egyptiläiset menevät ainoastaan uhraamaan. Papremiissa sitävastoin he toimittavat sekä uhrejaan että muita pyhiä menojaan aivan niinkuin muuallakin. Kun aurinko menee mailleen, puuhaavat vain muutamat harvat papeista jumalankuvan ympärillä, mutta useimmat heistä, käsissään puiset nuijat, seisovat pyhätön sisäänkäytävän luona. Ja toisia, enemmän kuin tuhatta miestä, seisoo toisella puolella taajassa joukossa, kullakin heistäkin kädessään karttu, täyttäen siten erään lupauksen. Mutta jumalankuvan, joka on pienessä, kullatussa puutemppelissä, he edellisenä päivänä toimittavat toiseen pyhään asumukseen. Ja harvat kuvan ympärille jääneet vetävät nelipyöräisiä vaunuja, jotka kuljettavat temppeliä sekä temppelissä olevaa kuvaa. Mutta etupihoissa seisojat eivät salli heidän tulla sisälle. Silloin lupauksen tehneet puolustavat jumalaa ja lyövät edellisiä, jotka taas puolestaan torjuvat heitä. Siinä syntyy ankara karttukahakka, missä he lyövät toistensa päät halki, ja missä moni minun luullakseni kuoleekin vammoistaan. Egyptiläiset itse kuitenkin väittivät, ettei kukaan kuole.

Maan asukkaat väittävät seuraavasta aiheesta ottaneensa tämän kansanjuhlan käytäntöön. Pyhätössä asui muka Areen äiti; Ares taas, joka oli kasvatettu poissa, tuli mieheksi vartuttuaan sinne ja tahtoi seurustella äitinsä kanssa. Mutta koska äidin palvelijat eivät olleet häntä ennen nähneet, niin he eivät sallineet hänen tulla luo, vaan torjuivat häntä. Silloin hän toi muassaan toisesta kaupungista väkeä, piteli palvelijoita pahoin ja meni sisälle äitinsä luo. Tämän johdosta he väittävät ottaneensa tavaksi tuon tappelun Areen juhlassa.

64. Egyptiläiset ovat ensimäiset, jotka ovat säätäneet sen lain, ettei pyhätöissä saa pitää yhteyttä naisten kanssa eikä pesemätönnä mennä naisen luota pyhättöön. Sillä melkein kaikki muut ihmiset, paitsi egyptiläisiä ja helleenejä, pitävät yhteyttä pyhätöissä ja menevät vaimojensa luota pesemättöminä pyhättöön, koska katsovat ihmisten olevan samanlaisia kuin muut elukat. Näkeväthän he, miten muut elukat ja lintujen heimot yhtyvät toisiinsa sekä jumalten temppeleissä että pyhitetyissä alueissa; jos siis tämä ei olisi jumalalle otollista, eivät elukatkaan niin tekisi.

65. Sillä tavoin selitellen he tekevät semmoista, joka minusta ainakin on vastenmielistä. Mutta egyptiläiset noudattavat liiallisestikin pyhiä asioita koskevia säännöksiä, muiden muassa varsinkin seuraavia. Vaikka Egypti rajoittuu Libyaan, ei siinä ole erittäin runsaasti eläimiä. Mutta kaikkia niitä, joita siellä on, pidetään pyhinä, ja toiset niistä elävät yhdessä ihmisten itsensä kanssa, toiset eivät. Jos minä sanoisin, minkä vuoksi eläimet ovat pyhitetyt jumalille, joutuisin puhumaan jumalallisista asioista, joista minä mieluimmin olen kertomatta. Senkin, minkä vain sivumennen olen niistä maininnut, olen pakosta puhunut. Eläimiin nähden on olemassa seuraava tapa. Kunkin eläimen ruokkoa varten on erikseen määrätty egyptiläisten keskuudesta hoitaja, mies- tai naispuolinen, jolloin poika isältään perii arvon. Kaikki, jotka kaupungissa ovat tehneet jumalalle jonkun lupauksen, täyttävät sen seuraavalla tavalla. Rukoillen sitä jumalaa, jonka oma eläin on, he ajavat lastensa joko koko pään tai puolen tai kolmannen osan päätä ja punnitsevat hiukset hopeassa. Ja sen, mitä ne painavat, he antavat eläinten hoitajattarelle, joka sen edestä ostaa kaloja, leikkaa ne kappaleiksi ja tarjoaa

ne syötäväksi eläimille. Semmoinen ruokko siis on niille säädetty. Jos joku tappaa jonkun näistä eläimistä ja tekee sen tahallaan, on rangaistuksena siitä kuolema; jos hän tekee sen vasten tahtoaan, niin hän kärsii sen rangaistuksen, minkä papit määräävät. Mutta sen, joka tappaa ibiksen tai haukan — teki hän sen sitten tahallaan tai vasten tahtoaan —, on pakko kuolla.

66. Vaikka niitä eläimiä, jotka elävät yhdessä ihmisten kanssa, on niin paljon, tulisi niitä vielä paljoa enemmän, ellei kissojen kävisi seuraavalla tavalla. Senjälkeen kuin naaraat ovat poikineet, eivät ne enää juoksentele koirasten jälestä. Ja kun nämä pyytävät yhtyä, naaraat eivät laske niitä luokseen. Tällöin koirakset keksivät seuraavan tempun. Ne ryöstävät ja sieppaavat pois naarakselta poikaset sekä tappavat ne, mutta tapettuaan eivät kuitenkaan niitä syö. Kun nyt naarakset ovat kadottaneet poikansa, tekee niiden mieli toisia, ja tulevat silloin koirasten tykö; sillä se eläin rakastaa suuresti poikasiaan. Mutta tulipalon sattuessa tapahtuu kissojen suhteen kumma asia. Egyptiläiset näet asettuvat matkan päähän toisistaan vartioimaan kissoja eivätkä huoli sammuttaa paloa; mutta kissat pujahtavat ihmisten välitse tai hyppäävät niiden yli ja heittäytyvät tuleen. Jos tämä tapahtuu, valtaa suuri suru egyptiläiset. Niissä taloissa, joissa itsestään kuolee kissa, kaikki asujaimet ajavat ainoastaan kulmakarvansa, mutta missä kuolee koira, koko ruumiinsa ja päänsä.

67. Kuolleet kissat viedään pyhiin huoneisiin, mihin ne palsamoituina haudataan Bubastis-kaupungissa. Koirat sitävastoin jokainen hautaa omassa kaupungissaan pyhiin hautoihin. Samalla tapaa kuin koirat, haudataan farao-rotat. Mutta päästäiset ja haukat viedään Buto-kaupunkiin, ja ibikset Hermupoliiseen. Vaan karhut,

jotka ovat harvinaiset, ja sudet, jotka eivät ole sanottavasti suuremmat kettuja, haudataan siihen paikkaan, mistä ne tavataan makaamassa.

68. Krokotiilien luonto taas on tämmöinen. Neljänä sydäntalvi-kuukautena krokotiili ei syö mitään. Se on nelijalkainen, mutta on kuitenkin samalla maa- ja järvieläin. Se munii ja hautoo munansa maalla, ja enimmän osan päivää se viettää kuivalla, mutta koko yön joessa. Sillä vesi on lämpimämpi kuin ilma ja kaste. Kaikista elävistä olennoista, joita me tunnemme, se tulee pienimmästä suurimmaksi. Sillä sen munat eivät ole paljoa suuremmat hanhien munia, ja poikanen on kooltaan munaa myöten, mutta kasvaessaan se tulee seitsemänkintoista kyynärän pituiseksi, vieläpä sitäkin suuremmaksi. Sillä on siansilmät ja suuret hampaat sekä torahampaat suuruudeltaan ruumista myöten. Se on ainoa eläin, joka ei ole saanut kieltä. Ei se myöskään liikuta alaleukaansa, vaan se on siinäkin kohden ainoa eläin, että se laskee yläleukansa vasten alaleukaansa. Sillä on myös vahvat kynnet ja suomuinen nahka, joka selästä on läpitunkematon. Vedessä se on sokea, mutta ilmassa mitä tarkkanäköisin. Koska se elelee vedessä, se tulee sieltä, suu täynnä iilimatoja. Muut linnut ja eläimet pakenevat sitä, mutta trokhilos-lintu [1]) saa siltä olla rauhassa, tämä kun tekee sille hyötyä. Sillä aina kun krokotiili nousee vedestä maalle ja avaa kitansa — niin se ylimalkaan tapaa tehdä länsituulen vallitessa —, trokhilos hiipii sen suuhun ja ahmii iilimadot. Toinen on siitä palveluksesta hyvillään eikä tee mitään pahaa.

69. Toisille egyptiläisille krokotiilit ovat pyhiä, toisille eivät, vaan jälkimäiset kohtelevat niitä vihollisinaan.

---

[1]) S. o. niinkutsuttu „krokotiilinvartija“.

Mutta Teeban ja Moiris-järven seuduilla asuvat pitävät niitä erittäinkin pyhinä. Ja molemmissa paikoissa he elättävät yhtä kaikkien joukosta valittua krokotiiliä, joka on kesytetty; sen korviin he pistävät lasisia ja kultaisia korvarenkaita sekä käätyjä sen etukäpälien ympäri ja antavat sille erityisiä ruokia ja uhrieläimiä. Ja he vaalivat krokotiilejä mitä paraiten niitten eläessä, ja niitten kuoltua he palsamoivat ja hautaavat ne pyhiin hautoihin. Mutta Elefantine-kaupungin seuduilla asuvat syövätkin niitä eivätkä niinmuodoin pidä niitä pyhinä. Eikä näitä eläimiä kutsutakaan nimellä „krokotiili", vaan „khampsa". Mutta ioonilaiset nimittävät niitä krokotiileiksi, koska ne heidän mielestään ulkomuodoltaan muistuttavat niitä sisiliskoja, joita heidän luonaan tavataan pensasaitauksissa [1]).

70. Niitä pyydetään monella eri tavalla. Mutta sitä tapaa, joka minusta näyttää enimmin ansaitsevan kertomista, tahdon tässä kuvata. Pyydystäjä kiinnittää ensin koukkuun syötiksi sianselän ja viskaa sen sitten keskelle jokea, mutta itse hän joen äyräällä pitelee elävää porsasta ja lyö sitä. Kuullessaan äänen krokotiili pyrkii ääntä kohti ja tavattuaan sianselän se nielee sen suuhunsa. Mutta pyydystäjät vetävät krokotiiliä. Senjälkeen kuin se on vedetty maihin, pyydystäjä kaikkein ensiksi heti sivelee sen silmät kiinni savella. Sen tehtyään hän aivan huokeasti saa sen täydellisesti valtaansa, mutta ellei hän sitä tee, hänen täytyy nähdä siitä vaivaa.

71. Virtahevot ovat Papremiin piirin asukkaille pyhät, mutta muille egyptiläisille ne eivät ole pyhiä. Niitten ulkomuoto on tämänluontoinen. Virtahepo on neli-

---

[1]) Sisilisko on ioonianmurteella „krokodeilos".

jalkainen, kaksoiskavioinen, tylppäkuonoinen, sillä on hevosenharja, torahampaat, hevosenhäntä ja -ääni, ja kooltaan se on kuin suurin härkä. Ja sen nahka on niin paksua, että kun se on tullut kuivaksi, niin siitä tehdään keihäänvarsia.

72. Joessa on myös saukkoja, joita pidetään pyhinä. Myös kaloista egyptiläiset pitävät niinkutsuttua suomukalaa ja ankeriasta pyhinä; näiden he sanovat olevan pyhitetyt Niilille, samoinkuin linnuista ristisorsan.

73. On myös toinen pyhä lintu, jonka nimi on foinix. Minä tosin en ole sitä nähnyt muuta kuin kuvassa. Sillä se käy harvoin siellä — joka viidessadas vuosi, kuten Heliopoliin asukkaat sanovat. Ja väitetään sen käyvän siellä silloin, kun sen isä on kuollut. Jos se on kuvan kaltainen, niin se on tämän kokoinen ja tämmöinen. Toiset sen sulista ovat kullankarvaiset, toiset punaiset. Enimmin se on rakenteeltaan ja kooltaan kotkan kaltainen. He kertovat sen tekevän seuraavalla tavalla, mitä minä puolestani en kuitenkaan voi uskoa. Se lähtee liikkeelle Arabiasta, kätkee isänsä mirhamiin ja tuo sen Helioksen pyhättöön sekä hautaa sen siihen. Ja tuominen tapahtuu seuraavalla tavalla. Ensiksi lintu muodostaa mirhamista munan, niin suuren kuin se jaksaa kantaa, ja sitten se koettaa kantaa sitä. Ja kylliksi koeteltuaan, se kovertaa munan, panee isänsä siihen ja sivelee uudestaan mirhamilla sitä kohtaa munasta, jonka se koversi ja johon pani isänsä; kun nyt isä on sisällä, tulee paino olemaan sama kuin se oli ensin. Ja siveltyään munaa lintu tuo isän Egyptiin Helioksen pyhättöön. Näin he väittävät tämän linnun tekevän.

74. Teeban seudulla on pyhiä käärmeitä, jotka eivät ensinkään ole vahingollisia ihmisille. Ne ovat kooltaan pienet, niillä on kaksi sarvea, jotka kasvavat päälaelta,

ja kuoltuaan ne haudataan Zeun pyhättöön, sillä niiden väitetään olevan tälle jumalalle pyhitetyt.

75. Arabiassa on paikka, joka sijaitsee melkein aivan Buton kohdalla, ja siihen paikkaan minä tulin saadakseni tietoa siivekkäistä käärmeistä. Sinne saavuttuani näin käärmeiden luita ja selkärankoja niin suuret joukot, ettei niitä voi kuvailla. Siinä oli selkärangoista muodostuneita läjiä, sekä suuria että vähempiä ja vieläkin pienempiä, ja niitä oli paljon. Se paikka, missä selkärangat makaavat hajallaan, on tämäntapainen: se on ahdas, suurelle tasangolle johtava vuorensola, mikä tasanko taas on yhteydessä Egyptin tasangon kanssa. On olemassa semmoinen tarina, että siivekkäät käärmeet kevään tullen lentävät Arabiasta Egyptiä kohti, mutta että ibislinnut menevät niitä vastaan siinä maassa olevaan solaan, eivätkä salli käärmeiden siitä kulkea läpi, vaan tappavat ne. Sen työn vuoksi sanovat arabialaiset egyptiläisten pitävän ibistä suuressa kunniassa, ja egyptiläiset myöntävät itsekin siitä syystä kunnioittavansa näitä lintuja.

76. Ibiksen ulkomuoto on tämmöinen. Se on kokonaan sysimusta, sillä on kurjen jalat, erittäin käyrä nokka, ja kooltaan se on jotenkin krex-linnun[1]) suuruinen. Semmoinen siis on käärmeitä vastaan taistelevien, mustien ibiksien ulkonäkö, mutta enemmän ihmisten jaloissa juoksentelevilla — ibiksiä on nimittäin kahta laatua — ovat pää ja kaula kokonaan paljaat, höyhenet valkeat, paitsi päässä, niskassa, siiven- ja pyrstönpäässä; kaikki tämä, minkä mainitsin, on nimittäin sysimustaa. Jalat sekä piirteet muuten ovat samanlaiset kuin toisellakin. Käärmeen ulkomuoto taas on aivan niinkuin vesikyiden. Sillä ei ole höyhensiipiä, vaan sen siivet ovat jokseenkin yökön

[1]) Eräs kahlaaja, jota ei ole voitu tarkemmin määritellä.

siipien kaltaiset. Sen verran olkoon mainittu pyhistä eläimistä.

77. Itse egyptiläisistä ne, jotka asuvat viljellyssä osassa Egyptiä, harjoittavat kaikista ihmisistä enimmin muistiaan ja tuntevatkin historiaa paraiten kaikista ihmisistä, joita minä tiedän. Heidän elintapansa on tämmöinen. Kolme päivää peräkkäin joka kuukausi he puhdistavat vatsansa ja tavoittelevat terveyttä oksennuslääkkeillä ynnä vatsanhuuhtomisilla, he kun arvelevat kaikkien tautien ihmisille tulevan elantoaineista. Ja muutenkin egyptiläiset libyalaisten jälkeen ovat kaikista ihmisistä terveimmät, — minun nähdäkseni vuodenaikojen vuoksi, koska vuodenajat eivät vaihtele. Sillä vaihteista, niin hyvin kaikilla muilla aloilla kuin erittäin vuodenaikojen vaihteista, syntyvät enimmäkseen taudit ihmisille. Egyptiläiset syövät speltistä laittamiaan leipiä, joita he kutsuvat „kyllestis“-nimellä. He käyttävät ohrista valmistettua viiniä, sillä heidän maassaan ei ole viiniköynnöksiä. Kaloista he paahtavat päivänpaisteessa ja syövät raa'altaan toisia, toisia he liuvottavat suolavedessä ja kuivaavat sitten. Linnuista he syövät viiriäiset, ankat ja pikkulinnut raakoina, sitä ennen suolattuaan ne. Mutta kaikki muut lintu- tai kalalajit, paitsi niitä, jotka heillä ovat määrätyt pyhiksi, he syövät paistettuina tai keitettyinä.

78. Heidän varakkaittensa seuroissa kantaa eräs mies aterialta päästyä ympäri puusta tehtyä kirstussaan olevaa kuollutta, joka sekä maalaamalla että veistämällä on tehty niin luonnonmukaiseksi kuin suinkin ja kooltaan joka puolelle on noin kyynärän tai kahden pituinen. Näyttäen sitä kullekin juomaveikolle mies lausuu: „katso tähän, juo ja nauti! Sillä kuoltuasi sinusta tulee tällainen.“

79. Niin he tekevät juomingeissaan. Muuten he noudattaen isiltä perittyjä tapojaan eivät omaksu mitään vierasta. Muiden mainitsemista ansaitsevien tapojen joukossa on myös erään laulun, Linos-laulun, esittäminen, jota lauletaan sekä Foinikiassa että Kyproksessa ja muuallakin, ja vaikka sillä kunkin kansan mukaan on oma nimensä, niin se kuitenkin on sama kuin se, jota helleenit laulavat Linoksen nimellä. Senvuoksi minä useiden muiden seikkojen ohella, jota Egyptissä ihmettelin, kummastelin myös sitä, mistä olivat saaneet Linos-laulun. Mutta he näyttävät alusta alkaen laulaneen sitä. Egyptinkielellä kutsutaan Linosta Manerokseksi. Egyptiläiset väittävät hänen olleen Egyptin ensimäisen kuninkaan ainokaisen pojan, jota, hänen ennen aikojaan kuoltuaan, egyptiläiset olivat kunnioittaneet valituslauluilla; ja se oli heidän ensimäinen ja ainoa laulunsa.

80. Myös seuraavassa toisessa kohden egyptiläiset pitävät yhtä helleenien kanssa, joskin heistä ainoastaan lakedaimonilaisten kanssa. Kohdatessaan vanhempia antavat nuoremmat tietä sekä väistyvät syrjään ja nousevat istuimeltaan niiden lähestyessä. Mutta eräässä toisessa kohden eivät he kuitenkaan pidä yhtä keidenkään helleenien kanssa: sensijaan että tiellä puhuttelemalla tervehtisivät toisiaan, he ilmaisevat kunnioitustaan laskemalla kätensä alas polveen saakka.

81. He pukeutuvat liinaisiin mekkoihin, joissa säärien ympärillä on heltut ja joita he kutsuvat nimellä „kalasiris". Niitten ylle he heittävät valkoiset villavaatteet. Kuitenkaan eivät he mene pyhättöön, yllään villavaatteita, eikä heitä haudata niissä, sillä se on syntiä. Siinä he pitävät yhtä niinkutsuttujen orfilaisten ja pythagorealaisten kanssa. Sillä myös sen, joka on näistä sala-

menoista osallinen, on synti tulla haudatuksi villavaatteissa. Siitä kerrotaan pyhä tarina.

82. Myös seuraavat toiset seikat egyptiläiset ovat keksineet: kellekä jumalista mikin kuukausi ja päivä on pyhitetty, ja mikä tulee minkin kohtaloksi sen mukaan, minä päivänä hän on syntynyt, minkä lopun hän on saapa ja millainen ihminen hänestä tulee. Ja näitä keksintöjä ovat käyttäneet ne helleeneistä, jotka ovat liikkuneet runouden alalla. Enteitä egyptiläiset ovat keksineet enemmän kuin ketkään muut ihmiset. Sillä kun joku enne on tapahtunut, he pitävät silmällä ja merkitsevät muistiin, miten asia päättyy, ja jos joskus myöhemmin tapahtuu jotain tämän kaltaista, niin he luulevat, että päätös tulee olemaan sama.

83. Heidän ennustaitonsa laita on semmoinen, ettei se ammatti ole kenenkään ihmisen asiana, vaan muutamien jumalien. Niinpä siellä on Herakleen, Apollon, Atenen, Artemiin, Areen ja Zeun ennuspaikat; ja se, jota he kaikista ennuspaikoista enimmin pitävät arvossa, on Leton, Buto-kaupungissa oleva. Heidän ennustapansa eivät kuitenkaan ole keskenään samanlaiset, vaan erilaiset.

84. Lääketaito on heillä täten jaettuna: jokainen on yhden taudin lääkäri eikä useampien. Joka paikka on täynnään lääkäreitä. Toiset ovat silmälääkäreitä, toiset pää-, toiset hammas-, toiset vatsalääkäreitä ja vielä toiset ovat näkymättömiä tauteja [1] varten.

85. Heidän surumenonsa ja hautajaisensa ovat tämmöiset. Siinä talossa, missä on kuollut jonkun verran huomattava henkilö, sivelee kaikki talon naisväki heti päänsä tai myös kasvonsa savella, ja sitten he, jätettyään

[1] S. o. sisätauteja.

vainajan kotiin, itse juoksentelevat pitkin kaupunkia ja lyövät paljastettuihin rintoihinsa, joitten alapuolelle ovat vyöttäneet vaatteensa. Ja heidän seurassaan ovat kaikki naissukulaiset. Miehet puolestaan lyövät myös rintaansa, hekin vyötettyinä samalla tapaa. Ja sittenkuin he näin ovat tehneet, he vievät ruumiin palsamoitavaksi.

86. On olemassa semmoisia, jotka vartavasten ovat lyöttäytyneet palsamoimistoimeen ja omistavat sen taidon. Aina kun heille tuodaan ruumis, he näyttävät tuojille puisia vainajien malleja, jotka maalaamalla on tehty luonnonmukaisiksi. Ja kalliimman lajin niistä he sanovat olevan sen oma, jonka nimen mainitsemista tämmöisessä tilaisuudessa minä pidän syntinä. Sitten he näyttelevät toista lajia, joka on halvempi ja huokeampi edellistä, ja vihdoin kolmatta, joka on huokein. Ja selitellessään he kyselevät tuojilta, minkä mallin mukaan tahtovat vainajaansa käsiteltävän. Sukulaiset sopivat silloin heidän kanssaan hinnasta ja menevät sitten tiehensä, mutta toiset jäävät asuntoihinsa ja palsamoivat. Ja sen he tekevät seuraavalla tavalla, jos kalliinta tapaa noudatetaan. Ensiksi he rautakoukulla ajavat sierainten kautta ulos aivoja; sillä tavoin he ottavat ulos osan niitä, mutta toisen osan valamalla sisään lääkkeitä. Sitten he terävällä etiopilaisella kivellä tekevät leikkauksen pitkin kupeita ja ottavat sieltä ulos koko vatsaontelon; puhdistettuaan ja huuhdottuaan sitä palmuviinillä he uudestaan huuhtovat sitä survotuilla suitsutusaineilla. Kun he sitten ovat täyttäneet vatsaontelon puhtaalla survotulla mirhamilla, kasialla ja muilla suitsutusaineilla, paitsi libanotos-nimisellä, he jälleen ompelevat sen kiinni. Sen tehtyään he asettavat ruumiin lipeäsuolaan ja säilyttävät sitä niin seitsemänkymmentä päivää. Sen kauemmin ei ole lupa säilyttää ruumista tällä tavoin. Vaan sittenkuin nuo

seitsemänkymmentä päivää ovat kuluneet, he pesevät vainajan, käärivät ruumiin kokonaan byssos-liinasta leikattuihin kaistaleisiin ja sivelevät sitä hiukan kummilla, jota egyptiläiset enimmäkseen käyttävät liiman sijasta. Sitten sukulaiset ottavat vastaan vainajan ja teettävät itselleen puisen ihmisen näköisen kuvan, jonka jälkeen he siihen sulkevat vainajan ja sen tehtyään panevat sen säilöön hautakammioon, asettaen sen seisomaan pystyyn seinää vasten.

87. Sillä tavoin he käsittelevät vainajia kalliimmalla tavalla. Mutta niitten vainajia, jotka haluavat keskimäistä tapaa ja karttavat kalleutta, he käsittelevät täten. Täytettyään peräruiskuja seeteripuusta saadulla öljyllä he ajavat vatsaontelon täyteen öljyä, leikkaamatta kuitenkaan auki tai ottamatta ulos vatsaa, vaan ainoastaan huuhtomalla ruiskuilla takapuolen kohdalta ja estämällä huuhdetta vuotamasta takaisin ulos. Sitten he kuivaavat ruumiit säädetyt päivät, mutta viimeisenä päivänä he laskevat vatsaontelosta ulos sen seeteriöljyn, jonka aikaisemmin ovat laskeneet sisään. Ja öljyllä on semmoinen voima, että se työntää matkassaan ulos samalla sekä vatsan että sisälmykset, jotka sillävälin ovat liuenneet. Mutta lipeäsuola sulattaa lihat, niin että ruumiista jää jälelle ainoastaan nahka ja luut. Senjälkeen kuin ovat niin tehneet, he antavat pois vainajan, tekemättä sille mitään sen koommin.

88. Kolmas palsamoimistapa, jonka mukaan käsitellään vähemmän varakkaita, on seuraava. Huuhdottuaan vatsaonteloa retikkaöljyllä he kuivaavat sitä seitsemänkymmenen päivän kuluessa ja antavat sen sitten poisvietäväksi.

89. Mutta kun ylhäisten miesten vaimot ovat kuolleet, ei niitä heti anneta palsamoitavaksi, samoinkuin ei

myöskään erinomaisen kauniita tai huomattavampia naisia, vaan vasta sittenkuin ovat olleet kuolleina kolme tai neljä päivää, ne annetaan palsamoitavaksi. Sen he tekevät siinä tarkoituksessa, etteivät palsamoitsijat raiskaisi niitä. He kertovat näet, että muuan niistä tavattiin raiskaamasta äsken kuollutta naista, ja että hänen ammattiveljensä antoi hänet ilmi.

90. Mutta jos käy ilmi, että kuka tahansa joko egyptiläisistä itsestään tai muukalaisista on joutunut krokotiilin hampaisiin tai itse virtaan hukkunut, niin täytyy sen kaupungin asukasten, johon ruumis on ajautunut, välttämättömästi palsamoida se ja koristeltuaan sitä mitä kauniimmin haudata se pyhiin hautakammioihin. Mutta ei kukaan muu saa edes kajotakaan siihen, ei sukulaisista eikä ystävistä, vaan itse Niilin papit hautaavat sen omin käsin, ikäänkuin se olisi jotain enemmän kuin ihmisruumis.

91. He karttavat noudattamasta helleeniläisiä tapoja ja, lyhyesti sanoen, kaikkien muidenkin ihmisten tapoja. Sitä nyt muut egyptiläiset varovat, mutta lähellä Neapolista on teebalaisessa piirissä Khemmis-niminen kaupunki, missä on Danaen pojan, Perseuksen, pyhättö. Se on neliskulmainen, ja sen ympärillä kasvaa palmuja. Pyhätön eteispylvästöt ovat erittäin suuret ja niiden edessä on kaksi suurta kivistä ihmisenkuvaa. Mutta siinä ympäryksessä on temppeli ja siinä on Perseuksen kuva. Nämät khemmiläiset sanovat, että Perseus monasti ilmestyy heidän maassaan temppelin sisällä, ja että on olemassa anturakenkä, jota hän muka on käyttänyt; se on kooltaan kahden kyynärän pituinen, ja joka kerta kun se ilmestyy, käy koko Egyptin hyvin. Niin he kertovat ja viettävät seuraavanlaista helleeniläistä juhlaa Perseuksen kunniaksi. He ovat säätäneet voimistelu-

kilpailun, joka käsittää kaikki kilpailulajit, ja jossa asettavat palkinnoksi elukoita, vaippoja ja nahkoja. Ja kysyessäni, minkä vuoksi Perseus tapasi ilmestyä ainoastaan heille, ja minkä vuoksi he erosivat muista egyptiläisistä säätämällä voimistelukilpailut, niin he väittivät, että Perseus polveusi heidän kaupungistaan. Sillä Danaos ja Lynkeus, jotka purjehtivat Hellaaseen, olivat muka khemmiläisiä, ja seuraten sukujohtoa näistä alkaen he johtuivat Perseukseen saakka. Kun viimemainittu oli saapunut Egyptiin siinä tarkoituksessa, minkä myös helleenit mainitsevat, nimittäin tuodakseen Libyasta Gorgon pään, niin hän, kuten he väittävät, myös oli tullut heidän luokseen ja hyvin tuntenut kaikki heimolaisensa. Niinpä hän jo tullessaan Egyptiin tunsi Khemmiin nimen, jonka äidiltään oli oppinut. Mutta voimisteluleikit he hänen käskystään panivat toimeen.

92. Kaikki nämä tavat ovat käytännössä suomaiden yläpuolella asuvien egyptiläisten keskuudessa. Suomaissa asuvat taas noudattavat samoja tapoja kuin muutkin egyptiläiset, muun muassa siinä, että jokaisella heistä on yksi vaimo, kuten helleeneilläkin. Mutta huojistaakseen elintarpeitaan he sitäpaitsi ovat keksineet seuraavan. Aina kun joki tulee täyteen ja tulvii yli ketojen, kasvaa vedessä paljon liljoja, joita egyptiläiset kutsuvat lotokseksi. Nämä he poimivat ynnä kuivaavat päivänpaisteessa; sitten he rouhentavat lotoksen unikukankaltaisen keskustan ja valmistavat siitä tulella paahdettuja leipiä. Myös mainitun lotoksen juuri on syötävä ja jotenkin makea, se on pyöreähkö sekä omenan kokoinen. On myös olemassa muita liljoja, jotka ovat ruusujen kaltaiset ja kasvavat nekin joessa; niitten hedelmä on toisessa, juuresta kasvavassa suojuksessa, ja on näöltään enimmin mehiläisleivän kaltainen. Sen sisässä on taajasti syötä-

viä hedelmiä, jotka ovat yhtä suuret kuin öljymarjansiemen, ja niitä syödään sekä tuoreina että kuivina. Vuosittain versovan bybloksen taas he kiskovat soista ylös, ja leikkaavat poikki sen yläosan, jota käyttävät johonkin muuhun tarkoitukseen, mutta alapuolelle jätetyn, noin kyynärän pituisen osan, he syövät. Mutta jos he tahtovat tehdä bybloksen erittäin maukkaaksi, he kuumentavat sitä hehkuvassa uunissa ja syövät sen sitten. Vaan muutamat heistä elävät ainoastaan kaloista, joita pyytävät ja joista ottavat ulos vatsaontelon, jonka jälkeen kuivaavat niitä päivänpaisteessa ja sitten syövät kuivattuina.

93. Muuttokaloja ei juuri tavata virroissa, vaan ne oleskelevat järvissä ja tekevät seuraavalla tavalla. Aina kun niiden tekee mieli kutea, ne uivat parvittain mereen. Etunenässä kulkevat koirakset ja pirskoittavat maitiansa, naarakset taas seuraavat ja hotaisevat sen suuhunsa sekä hedelmöityvät siitä. Mutta sittenkuin ne ovat meressä tulleet raskaiksi, ne uivat kukin takaisin omille asuinsijoilleen. Silloin kuitenkaan eivät enää koirakset kulje etunenässä, vaan johto on naaraksilla. Parvessa edellä kulkiessaan ne tekevät aivan niinkuin koiraksetkin tekivät. Ne pirskoittavat pienissä erissä mätijyväsiä, vaan koirakset seuraavat jälestä ja nielevät ne. Mutta niistä jyväsistä, jotka jäävät jälelle ja joita ei niellä, kasvaa ja tulee kaloja. Niiden, jotka mereen uidessaan pyydystetään, huomataan olevan hangattuja pään vasemmalta puolelta, ne taas, jotka takaisin uidessaan pyydetään, ovat hangatut oikealta puolelta. Siten niiden käy seuraavasta syystä. Uidessaan alas merelle ne pysyttelevät vasemmalla puolella lähellä maata, mutta uidessaan takaisin ne pysyttelevät päinvastaisella puolella, työntäytyen rantaa vastaan ja koskettaen sitä niin läheltä kuin

suinkin, tietenkin jotteivät virran vuolteen vuoksi eksyisi suunnastaan. Mutta aina kun Niili alkaa paisua, alkavat ensin maakuopat ja pitkin jokea olevat lätäköt täyttyä, sitä myöten kuin joesta niihin tihkuu vettä. Ja kohta kun ne tulevat täyteen, vilisee heti paikalla kaikkialla pikkukaloja. Ja luulen päässeeni selville siitä, mistä nämä todennäköisesti tulevat. Kun Niili edellisenä vuonna vetäytyy pois, laskevat kalat mätinsä liejuun ja lähtevät sitten viimeisen veden mukana tiehensä. Mutta kun jonkun ajan kuluttua vesi jälleen tulee sinne, syntyy tästä mädistä heti kaloja. Niin on laita kalojen.

94. Sen öljyn, jota suomaassa asuvat egyptiläiset käyttävät, he saavat risinikasvin hedelmästä, jota egyptiläiset kutsuvat nimellä „kiki". Ja he valmistavat sen seuraavalla tavalla. He kylvävät jokien ja järvien varsille risinikasvia, joka Hellaassa kasvaa itsestään viljelemättä. Tätä siis kylvetään Egyptissä, ja se kantaa runsasta, mutta pahanhajuista hedelmää. Sittenkuin he ovat koonneet hedelmät, niin toiset kolhimalla pusertavat ulos öljyn, toiset myös paahtamalla keittävät ja keräävät yhteen sen, mikä niistä vuotaa pois. Öljy on rasvaista ja kelpaa yhtä hyvin kuin puuöljy valaistukseksi, mutta siitä lähtee ilkeä haju.

95. Hyttysten varalta, joita on runsaasti, egyptiläiset ovat keksineet seuraavat suojeluskeinot. Niitä, jotka asuvat yläpuolella suomaita, suojaavat tornit, joihin he nousevat makaamaan. Sillä hyttyset eivät voi tuulilta lentää korkealle. Ne taas, jotka asuvat suoseuduilla, ovat tornien sijasta keksineet nämä toiset varokeinot. Joka mies heidän joukossaan omistaa verkon, jolla päivin pyytää kaloja, mutta jota öisin käyttää seuraavasti. Sen vuoteen ympäri, missä hän lepää, hän virittää verkon, ja sitten hän ryömii sen alle ja nukkuu siinä. Jos sitä-

vastoin nukkuu kääriytyneenä vaippaan tai liinavaatteeseen, niin hyttyset purevat niitten läpi, vaan verkon läpi eivät ollenkaan koetakaan sitä tehdä.

96. Ne alukset, joilla egyptiläiset kuljettavat tavaroita, ovat tehdyt orjantappurasta, jonka ulkomuoto on enimmin kyreneläisen lotoksen kaltainen, ja jonka pihkana on kummi. Tästä orjantappurasta siis he hakkaavat noin kahden kyynärän pituisia lautoja ja asettavat ne yhteen tiilien tapaan sekä rakentavat laivat seuraavalla lailla. He kiinnittävät kahden kyynärän pituisia lautoja lujaan iskettyjen, pitkien vaarnojen ympäri ja senjälkeen kuin he tällä tavoin ovat rakentaneet laivat, he levittävät niitten päälle poikkilautoja. Mutta kaaripuita he eivät käytä. Vaan sisältä he tilkitsevät liitepaikat byblosniinellä. Edelleen he laittavat itselleen peräsimen, joka pistetään laivan pohjan läpi. He käyttävät orjantappurapuista mastoa ja bybloksesta tehtyjä purjeita. Nämä laivat eivät voi kulkea ylävirtaan, ellei vallitse ripeä tuuli, vaan niitä hinataan maasta käsin. Mutta myötävirtaan niitä kuljetetaan näin. On tamariskipensaasta tehty oventapainen lautta, joka on yhteenliitetty kaislapunouksilla, sekä jokseenkin kaksi talenttia painava kivi, missä on läpi. Näistä antaa laivuri lautan, sidottuna köyteen, kulkea aluksen edellä, ja kiven, toiseen köyteen sidottuna, tulla jälestä. Kun nyt virta tarttuu lauttaan, niin viimemainittu kulkee nopeaan ja vetää „baris"ta — se näet on näitten veneiden nimi —, mutta kivi, joka laahaa perässä ja pysyttelee pohjassa, pitää laivaa suunnassaan. Näitä aluksia heillä on suuri joukko ja muutamilla on monen tuhannen talentin kantavuus.

97. Mutta kun Niili tulvii yli maan, näkyvät ainoastaan vedestä ylenevät kaupungit, jotka jokseenkin muistuttavat Aigeian meressä olevia saaria. Sillä muu osa

Egyptiä tulee mereksi, ja vain kaupungit kohoavat vedestä. Aina milloin tämä tapahtuu, asukkaat eivät enää kulje pitkin joen uomaa, vaan tasangon keskitse. Niinpä sen matka, joka Naukratiista purjehtii ylös Memfiiseen, kulkee aivan pyramidien sivu. Tavallinen reitti ei nimittäin käy tästä, vaan suistamon kärjen ja Kerkasoroskaupungin sivu.

98. Mereltä sekä Kanoboksesta taas päästään tasangon halki Naukratiiseen Anthyllan kaupungin ja niinkutsutun Arkhandroksen kaupungin kohdalta. Näistä on Anthylla huomattava kaupunki ja se on vartavasten määrätty kustantamaan sen hallitsijan puolison jalkineita, joka kulloinkin Egyptiä hallitsee. Niin on ollut laita siitä saakka, jolloin Egypti joutui persialaisten vallan alle. Toinen kaupunki taas näyttää minusta saaneen nimensä Danaoksen vävyn, Arkhandroksen, Fthioksen pojan mukaan, joka taas oli Akhaioksen poika. Sitä kutsutaan nimittäin Arkhandroksen kaupungiksi. Saattaahan tuo olla joku toinenkin Arkhandros, mutta egyptiläinen ainakaan nimi ei ole.

99. Tähän asti ovat minun omat havaintoni, arvosteluni ja tutkimukseni puhuneet, mutta tästä perin tulen kertomaan egyptiläisten historiaa sen mukaan, miten olen kuullut. Jotain semmoistakin, mitä omin silmin olen nähnyt, tulee myös siihen liitettäväksi.

Papit kertoivat, että Egyptin ensimäinen hallitsija, Min, oli padonnut Niilin sekä perustanut Memfiin. Koko joki virtasi näet pitkin Libyanpuolista hiekkavuorta, mutta luomalla vastapadon noin sata stadionia yläpuolelle Memfistä Min aikaansai eteläänpäin olevan polven ja kuivasi vanhan uoman sekä johdatti joen uuteen uomaan vuorten keskitse. Vielä nytkin persialaiset suuresti pitävät huolta tästä Niilin erotetusta polvesta ja padottavat sen

joka vuosi. Sillä jos joki ottaa murtaaksensa padot ja tulviakseen tältä kohtaa yli reunojensa, on koko Memfis vaarassa joutua veden alle. Niin pian kuin mainittu Min, joka oli ensimäinen kuningas, oli tehnyt padolla erotetun maan kiinteäksi, niin hän perusti siihen sen kaupungin, jota nyt kutsutaan Memfiiksi. Sillä Memfiskin sijaitsee Egyptin kapeassa laaksossa. Mutta kaupungin pohjois- ja länsipuolelle hän kaivoi sen ympäri järven, jonka johdatti joesta — sillä idässä rajoittaa kaupungin Niili itse —, ja sitten hän perusti siihen Hefaistoksen pyhätön, joka oli suuri ja mitä mainittavin.

100. Hänen jälkeensä papit luettelivat kirjastaan kolmensadankolmenkymmenen muun kuninkaan nimet. Ne hallitsivat yhtä monta polvea ja niitten joukossa oli kahdeksantoista etiopilaista, yksi kotimainen nainen, mutta muut olivat egyptiläisiä miehiä. Ja tämän kuningattarena olleen naisen nimi oli sama kuin erään babylonilaisen kuningattaren, nimittäin Nitokris. Hänestä he kertoivat, että hän kosti veljensä puolesta, joka oli ollut egyptiläisten hallitsijana, mutta jonka nämä olivat tappaneet ja antaneet sisarelle kuninkuuden. Veljensä puolesta siis kostaen Nitokris petoksella tuhosi useita egyptiläisiä. Hän teetti nimittäin itselleen laajan maanalaisen huoneen ja väitti aikovansa vihkiä sen. Sitten hän kutsui suuren joukon egyptiläisiä pitoihin, niiden joukossa ne, joiden tiesi olleen enimmin osalliset murhaan, mutta laski heidän aterioidessaan joen heidän päälleen suuren salaisen kanavan kautta. Sen verran papit hänestä kertoivat, ja sitäpaitsi että hän, niin pian kuin teko oli suoritettu, viskautui huoneeseen, joka oli täynnä tuhkaa, pelastuakseen rangaistuksesta.

101. Mutta muut kuninkaat eivät ole suorittaneet mitään urotöitä tai mitään loistavata tekoa, lukuunotta-

matta yhtä ja samalla viimeistä heistä, Moirista. Tämä on jättänyt muistoksi jälkeensä Hefaistoksen temppelin pohjoiseen päin antavat esikartanot ja kaivauttanut järven, jonka ympäryksen laajuuden stadioneissa myöhemmin aion osoittaa, sekä rakentanut siihen pyramidejä, joiden suuruudesta tulen mainitsemaan samalla kertaa kuin itse järvestä. Sen verran hän suoritti, mutta muista ei kukaan ole tehnyt mitään.

102. Tahdon siis sivuuttaa nämä ja mainita eräästä, joka niitten jälkeen oli kuninkaana, nimittäin Sesostriista. Hänestä papit kertoivat, että hän ensiksi sotalaivoilla läksi liikkeelle Arabianlahdesta ja laski valtansa alle Punaisen meren luona asuvat kansat, kunnes kulkien eteenpäin saapui mereen, jossa matalikkojen vuoksi ei enää voitu purjehtia. Ja niin pian kuin hän sieltä oli tullut takaisin Egyptiin, niin hän, pappien kertomuksen mukaan, otti mukaansa suuren sotajoukon ja marssi mannermaan halki, laskien valtansa alle joka kansan, joka hänen tielleen joutui. Ja missä hän vain tapasi uljaita ja vapautensa puolesta kiivaasti kamppailevia kansoja, sinne hän pystytti maahan patsaita, jotka kirjoituksilla ilmaisivat sekä hänen omansa että isänmaansa nimen, ja että hän omalla voimallaan oli laskenut heidät valtansa alle. Niitten maassa taas, joitten kaupungit taistelutta ja huokeasti oli ottanut haltuunsa, hän patsaisiin kirjoitti samaa kuin niitten kansojen maassa, jotka olivat esiintyneet miehuullisesti, mutta sen lisäksi hän niihin piirsi naisenhävyn, tahtoen siten ilmaista, että ne olivat olleet pelkureita.

103. Näin tehden hän kulki kautta mannermaan, kunnes käymällä Aasiasta Europan puolelle laski valtansa alle skyytit ja trakialaiset. Nämä ovat etäisimmät kansat, joiden luo egyptiläinen sotajoukko minusta näyttää

edenneen. Heidän maassaan näet näkyy pystytettyjä patsaita, mutta sen edempänä niitä ei enää näy. Sieltä Sesostris kuningas kääntyi ja kulki takaisin, mutta senjälkeen kuin hän oli joutunut Fasis-joelle, en saata varmasti sanoa, erottiko hän sotajoukostaan osan ja jätti sen sinne maan asujaimiksi, vai jäivätkö muutamat sotamiehistä, kyllästyneinä hänen harhailuunsa, itsestään Fasis-joen seuduille.

104. Sillä kolkhilaiset ovat ilmeisesti egyptiläisiä, ja sen minä olin huomannut jo ennenkuin olin sen muilta kuullut. Kun minä mietiskelin tätä seikkaa, kysyin minä siitä molemmilta, ja kolkhilaiset muistelivat enemmän egyptiläisiä kuin egyptiläiset kolkhilaisia. Kuitenkin egyptiläiset sanoivat luulevansa, että kolkhilaiset olivat Sesostriin sotajoukkoa. Itse minä päätin sen siitä, että molemmat ovat mustaihoiset ja vanutukkaiset. Se tosin ei vielä merkitse mitään, sillä onhan olemassa muitakin samanlaisia kansoja. Mutta sitä enemmän minä päätin sen siitä asianhaarasta, että kaikista ihmisistä ainoastaan kolkhilaiset, egyptiläiset ja etiopilaiset alunpitäen ovat antaneet ympärileikata itseään. Foinikialaiset ja Palestinassa asuvat syyrialaiset myöntävät nimittäin itse oppineensa sen egyptiläisiltä, ja Thermodon- sekä Partheniosjokien seuduilla asuvat syyrialaiset ynnä näiden naapurit, makronilaiset, sanovat vasta äskettäin oppineensa sen kolkhilaisilta. Nämä ovat ainoat ihmiset, jotka ympärileikkaavat itseään, ja niin he tekevät ilmeisesti egyptiläisten mukaan. Itse egyptiläisistä ja etiopilaisista taas en saata sanoa, kummatko ovat toisiltaan sen oppineet. Se on ilmeisesti hyvinkin vanha tapa. Mutta että he ovat sen oppineet ollessaan yhteydessä Egyptin kanssa, siihen on myös seuraava seikka tärkeänä todistuksena. Kaikki ne foinikialaiset, jotka ovat kanssakäymisessä

Hellaan kanssa, eivät enää jäljittele egyptiläisiä tässä kohden, vaan jättävät lapsensa ympärileikkaamatta.

105. Nytpä minä tahdon mainita kolkhilaisista toisenkin seikan, joka osoittaa, kuinka suuresti egyptiläisten kaltaiset he ovat. Ainoastaan he ynnä egyptiläiset valmistavat pellavansa samalla tavalla, ja molempien kansojen koko elintapa sekä kieli ovat toistensa kaltaiset. Kolkhilaista pellavaa tosin helleenit kutsuvat sardonilaiseksi; Egyptistä tulevaa kutsutaan kuitenkin egyptiläiseksi.

106. Ne patsaat, jotka Egyptin kuningas Sesostris pystytti eri maihin, suuremmaksi osaksi eivät enää ole jälellä, mutta Palestinan Syyriassa näin niitä itse sekä niissä olevat yllämainitut kirjoitukset ynnä naisenhävyn. Myös Iooniassa on kaksi kallioihin koverrettua kuvaa tästä miehestä, toinen siinä, mistä kuljetaan Efesoksen alueelta Fokaiaan, toinen Sardeesta Smyrnaan vievän tien varrella. Kumpaisessakin paikassa on kaiverrettuna neljän ja puolen puoli-kyynärän korkuinen mies, oikeassa kädessä keihäs, vasemmassa jousi ja muut tamineet samalla tapaa; hänellä on nimittäin sekä egyptiläiset että etiopilaiset varustukset. Ja toisesta olkapäästä toiseen kulki yli rinnan egyptiläinen hieroglyfikirjoitus, joka kuului näin: „tämän maan olen minä omilla käsivarsillani hankkinut.“ Kuka ja mistä hän on, ei hän tässä ilmoita, mutta toisessa paikassa hän on sen tehnyt. Muutamat niistä, jotka ovat tämän kuvan nähneet, arvelevat sitä Memnonin kuvaksi, mutta ovat siinä kohden kaukana totuudesta.

107. Kun nyt siis mainittu Sesostris kääntyi takaisin ja toi mukanaan useita ihmisiä niistä kansoista, joiden maat oli laskenut valtansa alle, niin sattui, kuten papit kertoivat, seuraava tapaus. Sesostriin jouduttua paluumatkalla pelusionilaiseen Dafnaihin, niin hänen veljensä, jonka

huostaan hän oli uskonut Egyptin, kutsui pitoihin hänet itsensä ynnä hänen lapsensa. Mutta rakennuksen ulkopuolelle veli pinoi yltympäri halkoja ja pinottuaan hän sytytti ne tuleen. Niin pian kuin Sesostris huomasi tämän, hän heti neuvotteli vaimonsa kanssa, sillä hänellä oli vaimonsa mukanaan. Tämä antoi sen neuvon hänelle, että koska heillä oli kuusi lasta, hän, asettamalla roviolle pitkäkseen kaksi niistä, muodostaisi sillan yli tulen, astuisi sitten itse niitä myöten ja pelastuisi siten. Niin Sesostris tekikin, ja kaksi lapsista tosin paloi sillä tavoin, mutta muut pelastuivat yhdessä isän kanssa.

108. Palattuaan Egyptiin ja kostettuaan veljelleen Sesostris käytti sitä väkijoukkoa, jonka hän oli tuonut mukanaan niistä kansoista, joiden maat oli laskenut valtansa alle, seuraavalla tavalla. Kaikki ne kivet, jotka tämän kuninkaan aikana tuotiin Hefaistoksen pyhättöön ja jotka kooltaan ovat erinomaisen suuret, vetivät mainitut ihmiset sinne, ja kaikki Egyptissä nyt olevat kanavat heidät pakoitettiin kaivamaan; ja siten he tekivät Egyptin, joka ennen oli kokonaan ollut kuljettavissa ratsain ja vaunuin, tähän kelpaamattomaksi, vaikka eivät olleet sitä tarkoittaneet. Sillä siitä ajasta perin Egypti, vaikka onkin kokonaan tasankoa, tuli mahdottomaksi kulkea hevosin ja vaunuin. Syynä siihen ovat nuo monet joka suuntaan kulkevat kanavat. Ja kuningas kaivautti kanavat halki maan seuraavasta syystä. Kaikki ne egyptiläiset, joitten kaupungit eivät olleet joen varrella, vaan keskellä maata, olivat, joka kerta kun joki vetäytyi pois ja maa kuivi, veden puutteessa ja saivat käyttää jotenkin suolaista juomaa, jota ottivat kaivoista.

109. Tämän vuoksi siis Egyptin halki kaivettiin kanavia. Ja he kertoivat, että mainittu kuningas jakoi

maan kaikkien egyptiläisten kesken, antamalla jokaiselle yhtä suuren neliskulmaisen palstan, ja että hän siitä hankki itselleen tuloja käskemällä suorittamaan veroa vuosittain. Mutta jos joki tempasi pois maata jonkun palstasta, niin omistaja tuli kuninkaan luo ja ilmoitti mitä oli tapahtunut. Silloin kuningas lähetti miehiä tarkastamaan ja mittaamaan, kuinka paljoa pienemmäksi maa oli tullut, jotta omistaja vastaisuudessa suorittaisi veronsa oikeassa suhteessa alkujaan säädettyyn veroon. Ja minusta näyttää siltä kuin maanmittaustiede siitä olisi saanut alkunsa ja sitten Egyptistä tuotu Hellaaseen. Sillä auringonlaskijan ja -osoittajan sekä päivän kaksitoista osaa ovat helleenit oppineet tuntemaan babylonilaisilta.

110. Sesostris oli ainoa egyptiläinen kuningas, joka hallitsi Etiopiaa, ja hän jätti jälkeensä muistomerkiksi Hefaistoksen temppelin eteen kaksi kivistä, kolmenkymmenen kyynärän korkuista kuvapatsasta, jotka esittävät häntä itseään, hänen vaimoaan sekä neljää lastaan, kukin kahdenkymmenen kyynärän korkuinen. Nämä ne olivat, joiden eteen Hefaistoksen pappi paljoa myöhemmin ei sallinut persialaisen Dareioksen asettaa omaa kuvapatsastaan, sanoen että hän ei ollut toimittanut samanlaisia tekoja kuin egyptiläinen Sesostris. Sillä Sesostris ei ollut laskenut valtansa alle vähemmän kansoja kuin hänkään, ja sitäpaitsi skyytit, mutta Dareios ei ollut kyennyt kukistamaan skyytejä. Ei siis ollut oikein, että Dareios asetti kuvapatsaansa Sesostriin kuvien eteen, ennenkuin hän töissä oli tämän voittanut. Ja kerrotaan, että Dareios alistui siihen.

111. Sesostriin kuoltua kerrotaan, että kuninkuuden peri hänen poikansa Feros. Hän ei suorittanut mitään sotaretkeä, mutta hänelle sattui se onnettomuus, että hän

joutui sokeaksi seuraavasta syystä. Kun joki kerran kovasti nousi — aina kahdeksaantoista kyynärään saakka — ja tulvi yli vainioiden, alkoi tuulla, ja joki rupesi lainehtimaan. Silloin kerrotaan, että mainittu kuningas esiintyi siihen määrään röyhkeästi, että tempasi keihään ja viskasi sen keskelle virran pyörteitä; mutta kohta senjälkeen hän sai silmätaudin ja tuli sokeaksi. Kymmenen vuotta hän oli sokeana, mutta kymmenentenä vuotena tuli Buto-kaupungista niin kuuluva oraakelinlause, että hänen rangaistuksensa aika oli kulunut loppuun ja että hän saisi näkönsä jälleen, jos pesisi silmiään naisen vedellä, joka oli käynyt ainoastaan oman miehensä luona eikä ollut ollut tekemisissä muiden miesten kanssa. Feros koetteli nyt ensiksi omaa vaimoaan, mutta kun ei saanut näköään takaisin, järjestänsä sitten kaikkia muitakin naisia. Ja kun hän jälleen alkoi nähdä, hän ajoi kokoon kaikki ne naiset, joita oli koetellut, paitsi sitä, jonka vedellä peseytymällä oli saanut näkönsä, yhteen kaupunkiin, jota nyt kutsutaan nimellä Erythrebolos. Ja haalittuaan heidät siihen kokoon hän poltti heidät kaupunkineen päivineen. Mutta sen, jonka vedellä peseytymällä oli saanut näkönsä, hän itse otti vaimokseen. Parannuttuaan silmätaudistaan hän pystytti kaikkiin pyhättöihin huomattavia vihkilahjoja, mutta varsinkin ansaitsevat mainitsemista ne, mitkä hän asetti Helioksen pyhättöön, nimittäin kaksi kivistä obeliskia, joista kumpikin on tehty yhdestä ainoasta kivestä ja on sata kyynärää korkea ja kahdeksan kyynärää leveä.

112. Häntä seurasi, kuten he kertoivat, hallituksessa memfiiläinen mies, jonka nimi helleenien kielellä on Proteus. Memfiissä on vielä nyt olemassa hänen temppelialueensa, joka on erinomaisen kaunis ja somasti laitettu sekä sijaitsee Hefaistoksen pyhätöstä etelään päin. Tämän

temppelialueen ympärillä asuvat tyrolaiset foinikialaiset, ja koko sitä paikkaa kutsutaan tyrolaisten kortteeriksi. Proteuksen temppelialueessa on pyhättö, jota kutsutaan „vieraan Afroditen" pyhätöksi. Nytpä minä teen sen johtopäätöksen, että puheenaoleva pyhättö on Tyndareoksen tyttären, Helenan, oma, ja sen minä teen sen kuulemani kertomuksen nojalla, että Helena eleli Proteuksen luona, samoinkuin myös siitä, että pyhättö on liikanimeltään „vieraan Afroditen". Sillä ei missään muualla, missä Afroditella on pyhättöjä, niitä kutsuta „vieraan Afroditen" pyhätöiksi.

113. Ja kun minä kyselin Helenasta, niin papit kertoivat, että asianlaita oli seuraava. Alexandros oli ryöstänyt Helenan ja purjehtinut Spartasta pois kotiin päin. Mutta niin pian kuin hän oli joutunut Aigeian mereen, viskasivat vastatuulet hänet syrjään Egyptin mereen ja sieltä — myrsky näet ei hellittänyt — Egyptiin sekä Egyptissä sen Niilin suuhaaran luo, jota nyt kutsutaan Kanoboksen suuhaaraksi, ja Tarikheiaihin. Rannalla oli Herakleen pyhättö, joka vieläkin on olemassa; ja jos siihen kenenkä kotiorja hyvänsä pakenee ja painattaa ihoonsa pyhät merkit, antautuen siten jumalan huomaan, ei häneen ole lupa koskea. Tämä tapa on yhä ollut voimassa minun aikoihini saakka samanlaisena kuin se oli alusta alkaen. Saatuaan tietää pyhätön yhteydessä olevan tavan, Alexandroksen palvelijat, jotka tahtoivat vahingoittaa häntä, istuutuivat jumalan turvananojina temppeliin ja syyttivät Alexandrosta sekä kertoivat koko jutun Helenasta ynnä Menelaosta kohdanneesta vääryydestä. Ja syytöksensä he esittivät sekä papeille että tämän suuhaaran päällysmiehelle, Thonille.

114. Sen kuultuaan Thonis pikimmiten lähetti Memfiiseen Proteuksen luo näin kuuluvan viestin: „tänne on tullut vieras, sukuperältään teukrolainen, joka Hellaassa

on tehnyt jumalattoman teon. Hän on nimittäin vietellyt oman kestiystävänsä vaimon ja on tuulten ajamana tullut tähän maahan, tuoden muassaan naisen ynnä hyvin paljon tavaraa. Tuleeko meidän siis antaa hänen purjehtia pois vahingoittumatonna, vai otammeko häneltä pois mitä hän on tänne tuonut?" Proteus lähettää näin kuuluvan vastaviestin: „olipa tämä mies, joka on tehnyt jumalattoman teon kestiystäväänsä kohtaan, kuka tahansa, niin ottakaa kiinni ja tuokaa hänet pois minun luokseni, jotta saisin tietää, mitähän hänelläkin on sanottavanaan."

115. Kuultuaan tämän Thonis ottaa kiinni Alexandroksen, pidättää hänen laivansa, ja vie sitten hänet itsensä, Helenan ynnä tavarat sekä lisäksi vielä turvananojat Memfiiseen. Ja kun kaikki olivat saapuneet perille, kysyi Proteus Alexandrokselta, kuka hän oli ja mistä hän purjehti. Alexandros luetteli sekä esi-isänsä että mainitsi isänmaansa nimen ja kertoi myös matkastaan sekä mistä päin hän purjehti. Sitten Proteus kysyi häneltä, mistä hän oli ottanut Helenan. Kun Alexandros puheli kiertäen kaartaen eikä sanonut totuutta, kumosivat turvananojat hänen väitteensä kertomalla hänen rikoksensa jutun juurta jaksaen. Lopuksi Proteus julistaa seuraavan päätöksen sanoen: „Jollen minä katsoisi velvollisuudekseni olla tappamatta ketään vierasta, joka tuulen tempaamana on minun maahani tullut, niin kostaisin helleeniläisen miehen puolesta sinulle, joka, oi miehistä kurjin, olet niin jumalattoman teon tehnyt häntä kohtaan, jonka puolelta olet nauttinut kestiystävyyttä. Olethan mennyt oman kestiystäväsi vaimon tykö. Eikä sekään sinulle riittänyt, vaan kiihoittavilla houkutuksillasi olet hänet vietellyt mukaasi, senkin varas. Eikä yksin sekään riittänyt, vaan olet ryöstänyt kesti-

ystäväsi talonkin. Nyt siis, vaikka pidän velvollisuutenani olla surmaamatta vieraita, en aio sallia sinun viedä pois tätä vaimoa enkä rahoja, vaan tulen säilyttämään ne helleeniläisen kestiystävän varalle, kunnes hän itse tulee viemään ne mukanansa pois. Mutta sinua itseäsi ja matkatovereitasi minä käsken kolmen päivän sisässä lähtemään minun maastani johonkin toiseen maahan; muussa tapauksessa tullaan teitä kohtelemaan vihollisina.

116. Siten oli Helena, pappien kertomuksen mukaan, tullut Proteuksen luo. Näyttääpä minusta myös Homeros tunteneen tämän kertomuksen. Mutta koska se ei yhtä hyvästi soveltunut hänen runoelmaansa kuin se toinen, jota hän todella käytti, niin hän tahallaan heitti sen sikseen, osoittamalla kuitenkin tuntevansa mainitunkin toisinnon. Käy nimittäin ilmi siitä, miten hän Iliadissa — eikä hän missään muualla ole samaan aineeseen palannut — on kuvaillut Alexandrokseen harhamatkoja, että tämä harhaillessaan, mukanaan Helena, ajelehti muun muassa myös Foinikian Siidoniin. Siitä hän mainitsee „Diomedeen urotöissä“, ja sanat kuuluvat näin:

„Siinäpä säilössä on koruompelu-vaippoja hällä,
Siidonin naisten töitä, mi itse on Siidonin maasta
tuonut Alexandros jumalainen, laajoa merta
kulkien, matkassaan Helenaa jalosyntyä vieden.“

Näissä säkeissä Homeros osoittaa tuntevansa Alexandroksen harhamatkan Egyptiin. Syyria rajoittuu näet Egyptiin, ja foinikialaiset, joitten oma Siidon on, asuvat Syyriassa.

117. Näiden säkeiden nojalla käy myös vallan ilmeiseksi, että „Kypria“-runoelma ei ole Homeroksen, vaan jonkun muun tekemä. Sillä Kypriassa mainitaan, että

Alexandros kolmessa päivässä saapui Spartasta Ilioniin muassaan Helena, suotuisan tuulen vallitessa ja meren ollessa tyvenenä. Mutta Iliadissa sanotaan, että hän harhaili sinne tänne vieden Helenaa muassaan.

118. Mutta jääkööt nyt Homeros ja Kypria-runoelma sikseen! Kysyessäni papeilta, puhuvatko helleenit joutavia siinä kohden, minkä kertovat Ilionin suhteen tapahtuneen, vai eivätkö, he kertoivat siihen seuraavaa, väittäen kyselemällä saaneensa tietää sen Menelaokselta itseltään. Helenan ryöstön jälkeen tuli teukrolaisten maahan helleenien suuri sotajoukko auttamaan Menelaosta. Kun sotajoukko oli astunut maihin ja asettunut paikoilleen, niin he lähettivät sanansaattajia Ilioniin, ja niiden mukana meni myös Menelaos itse. Tultuaan muurin sisäpuolelle he pyysivät pois Helenaa ynnä niitä rahoja, jotka Alexandros varkain oli vienyt Menelaokselta, ja vaativat rangaistusta hänen väärästä teostaan. Mutta teukrolaiset vakuuttivat silloin ja jälestäpäinkin, sekä vannoen että vannomatta, samaa, että nimittäin heillä ei ollut Helenaa eikä niitä tavaroita, joista helleenit valittivat, vaan että ne kaikki olivat Egyptissä; niinmuodoin ei ollut oikein, että heidän tuli antaa hyvitystä siitä, mitä egyptiläisellä Proteuksella oli hallussaan. Mutta helleenit, jotka luulivat teukrolaisten pilkkaavan heitä, saartoivat kaupungin ja valloittivat viimein sen. Kun helleenien vallattua linnan Helenaa ei näkynytkään, vaan he taas kuulivat saman jutun, niin he vihdoin uskoivat ja lähettivät Menelaoksen itsensä Proteuksen luo.

119. Tultuaan Egyptiin ja purjehdittuaan Memfiiseen Menelaos ilmaisi asian todellisen laidan, sai osakseen suuria kestilahjoja ja otti vastaan Helenan vahingoittumatonna ynnä lisäksi vielä kaikki omat tavaransa.

Mutta vaikka Menelaos saikin ne, niin hän kuitenkin esiintyi väärämielisenä miehenä egyptiläisiä kohtaan. Kun hän nimittäin suoriutui lähteäkseen matkalle, pidättivät häntä vastatuulet. Koska tätä kesti pitemmän ajan, niin hän keksi seuraavan jumalattoman keinon. Hän otti nimittäin kaksi maanasukasten lasta ja teurasti ne uhriksi. Kun sitten tuli kuuluviin, että hän oli sen tehnyt, niin hän vihattuna ja takaa-ajettuna läksi laivoillaan pakoon Libyaan päin. Mutta minne hän siitä sitten kääntyi, sitä eivät egyptiläiset saattaneet sanoa. Tämän kaiken he sanoivat osaksi tuntevansa kyselyjensä nojalla, osaksi he sanoivat varmasti tietävänsä sen siitä syystä, että se oli tapahtunut heidän omassa keskuudessaan.

120. Niin kertoivat egyptiläisten papit. Itse minä puolestani yhdyn tähän yllämainittuun kertomukseen Helenasta ja lisään siihen vielä sen, että jos Helena olisi ollut Ilionissa, olisi hänet kyllä annettu pois helleeneille, joko sitten Alexandroksen suostumuksella tai vasten hänen tahtoaan. Sillä eiväthän toki Priamos ja hänen läheisensä olleet siihen määrään mielettömiä, että olisivat panneet omat henkensä, lapsensa ja kaupunkinsa vaaraan vain siksi, että Alexandros saisi elellä yhdessä Helenan kanssa. Ja vaikka he ensi aikoina olisivatkin olleet sillä kannalla, niin ainakin minä puolestani luulen, että kun sitten, heidän joutuessaan käsikähmään helleenien kanssa, useiden muiden troialaisten ohella joka kerta myös kaatui kaksi tai kolme tai vielä useampiakin itse Priamoksen lapsista — jos nimittäin saa jossain kohden uskoa runoniekkoja —, niin Priamos, vaikkapa hän itsekin olisi elänyt yhdessä Helenan kanssa, olisi antanut tämän pois akhaialaisille vapautuakseen sillosesta onnettomuudestaan. Sitäpaitsi ei myöskään kuninkuus olisi joutunut Alexandrokselle, niin että Priamoksen vanhetessa

hallitus olisi hänestä riippunut. Vaan Hektor, joka oli sekä vanhempi että enemmän mies puolestaan kuin Alexandros, oli Priamoksen kuoltua ottava vastaan hallituksen, eikä hänen olisi sopinut sallia veljensä harjoittaa vääryyttä, varsinkin kun Alexandroksen kautta olisi koitunut suuria onnettomuuksia sekä hänelle itselleen että kaikille muillekin troialaisille. Niinpä troialaiset eivät voineet antaa Helenaa pois. Toiselta puolen taas eivät helleenit uskoneet heitä, kun he sanoivat totuuden. Ja jos minä saan mielipiteeni lausua, niin tämä tapahtui jumaluuden toimesta, jotta teukrolaiset kokonaan turmioon syöksymällä tekisivät ihmisille ilmeiseksi, että suuria vääryyksiä myös seuraavat jumalien puolelta suuret rangaistukset. Jä tämän minä olen maininnut, niinkuin asianlaita minusta näyttää olevan.

121. Proteuksen jälkeen seurasi, niinkuin egyptiläiset kertoivat, hallituksessa Rampsinitos, joka jätti jälkeensä muistomerkeiksi Hefaistoksen temppelin länteen päin antavat esikartanot, ja asetti vastapäähän esikartanoita kaksi kuvapatsasta, suuruudeltaan viidenkolmatta kyynärän korkuiset, joista egyptiläiset kutsuvat toista, pohjoiseen päin seisovata kesäksi, mutta etelään päin olevata talveksi. Ja sen eteen, jota he kutsuvat kesäksi, he nöyrästi heittäytyvät ja kohtelevat sitä hyvin, mutta sille, jota kutsuvat talveksi, he tekevät päinvastoin. — Mainitulla kuninkaalla oli niin suuret raharikkaudet, ettei kukaan myöhemmistä kuninkaista voinut häntä siinä voittaa tai edes tulla lähellekään. Koska hän nyt tahtoi turvassa säilyttää aarteitaan, niin hän rakensi kivisen huoneen, jonka seinistä yksi oli linnan ulkoseinänä. Mutta se, joka työn suoritti, punoi salakavalassa aikeessa seuraavan juonen. Hän laittoi niin, että yhden kiven helposti saattoi ottaa pois seinästä joko kaksi miestä

tahi yksi mies. Niin pian kuin huone oli valmis, pani kuningas aarteensa siihen talteen. Kun jonkun ajan kuluttua rakennusmestari oli kuolemaisillaan, kutsui hän luokseen poikansa, joita hänellä oli kaksi, ja kertoi heille, että hän oli pitänyt huolta siitä, että heillä olisi runsas toimeentulo, ja niinmuodoin oli rakentaessaan kuninkaan aarreaitan erityisellä tavalla sen valmistanut. Selitettyään pojilleen selvästi kaikki, mikä koski kiven ulosottamista, rakennusmestari mainitsi heille tarvittavat mitat ja sanoi, että jos he niistä ottavat vaarin, niin he pääsevät kuninkaan rahojen hoitajiksi. Sitten hän päätti päivänsä. Mutta pojat kävivät viipymättä käsiksi työhön, tulivat yöllä kuninkaanlinnalle, löysivät rakennuksesta kiven, jota helposti saattoivat käsitellä, ja veivät huoneesta ulos suuren joukon aarteita.

Niin pian kuin sitten kuningas sattui avaamaan huoneen, niin hän ihmetteli nähdessään, että rahoja puuttui astioista. Mutta hänellä ei ollut, ketä syyttäisi, koska sinetit olivat eheät ja huone suljettu. Kun hänen kaksi tai kolme kertaa avatessaan huoneensa rahat aina ilmeisesti olivat vähentyneet — varkaat näet eivät herenneet ryöstämästä —, niin hän teki seuraavalla tavalla. Hän käski näet tekemään ansoja ja virittämään ne niiden astioiden ympäri, joissa rahat olivat. Varkaat tulivat niinkuin ennenkin, ja toinen heistä hiipii sisälle. Mutta heti kun hän oli lähestynyt astiaa, niin hän tarttui ansaan. Niin pian kuin hän huomasi, millaisessa onnettomuudessa oli, hän heti kutsui veljensä, osoitti hänelle tilansa ja käski häntä pikimmiten hiipimään sisään ja leikkaamaan poikki hänen päänsä, jottei hän syöksisi toistakin turmioon, kun hänet nähtäisiin ja tunnettaisiin. Toisen mielestä veli puhui hyvin, hän suostui ehdotukseen ja teki niin. Sitten hän sovitti ki-

ven paikoilleen ja meni kotiinsa, muassaan veljensä pää.

Niin pian kuin tuli päivä, astui kuningas sisälle huoneeseen, mutta hämmästyi suuresti nähdessään ansassa varkaan päättömän ruumiin, vaan huoneen vahingoittumattomana, siinä kun ei ollut mitään mahdollisuutta päästä sisään tai ulos. Kun hänellä ei ollut muuta neuvoa, niin hän teki näin. Hän ripusti varkaan ruumiin muurille ja asetti sinne vartijoita sekä käski näitä ottamaan kiinni ja tuomaan hänen luokseen sen, jonka näkisivät itkevän ja vaikeroivan.

Kun nyt ruumis oli sinne ripustettu, koski se kovasti vainajan äitiin. Niinpä hän puhutteli henkiin jäänyttä poikaansa ja antoi tälle toimeksi, millä tavalla vain saattoi, laittamaan niin, että ottaisi pois veljen ruumiin ja toimittaisi sen hänelle. Mutta jos hän sen laiminlyö, niin äiti uhkasi itse mennä kuninkaan luo antamaan ilmi hänet siksi, jolla oli rahat hallussaan. Kun äiti kovasti ahdisti eloon jäänyttä poikaansa, eikä tämä, vaikka paljon äidilleen puheli, voinut häntä taivuttaa lakkaamaan siitä, niin hän vielä keksi seuraavan juonen. Hän sälytti aasinsa, täytti joukon säkkejä viinillä, asetti ne aasien selkään ja ajoi ne edelleen. Niin pian kuin hän oli tullut niiden kohdalle, jotka vartioivat muurilla riippuvaa ruumista, hän nykäisi paria, kolmea säkinnippua ja aukaisi ne sitten itse solmuistaan. Kun nyt viini alkoi vuotaa, hän löi päätään huutaen ääneen, ikäänkuin ei olisi tiennyt, minkä aasin puoleen hänen ensin piti kääntymän. Nähdessään viljalti vuotavan viinin, vartijat juoksivat miehissä tielle mukanaan astiat, joihin ammensivat maahan valuneen viinin, itse siitä nauttiakseen. Teeskennellen suuttumusta mies soimasi heitä kaikkia, milloin mitäkin, mutta kun vartijat koettivat rauhoittaa häntä, hän aikaa myöten oli

lauhtuvinaan ja antoi muka suuttumuksensa laueta. Vihdoin hän ajoi aasit pois tieltä ja sälytti ne uudestaan. Kun puhelua jatkui, ja joku myös teki ilvettä hänestä ja houkutteli häntä nauramaan, niin hän antoi heille säkeistään vielä yhden. Silloin he päättivät ilman muuta laskeutua maahan siihen paikkaan juomaan, ottaa hänet mukaansa ja käskeä häntä jäämään heidän kanssaan juomaan. Hän suostuikin siihen ja jäi sinne. Kun he nyt juodessaan kohtelivat häntä ystävällisesti, niin hän antoi heille vieläkin yhden säkin. Vartijat joivat ylenmäärin, niin että kokonaan päihtyivät ja nukkuivat unen valtaamina siihen paikkaan, missä ryyppäsivät. Mutta kun yöt ä kulunut pitkälle, irroitti mies veljensä ruumiin ja häväistäkseen vartijoita hän leikkasi pois parran heidän kaikkien oikealta poskelta, asetti ruumiin aasien selkään ja ajoi ne kotiin. Ja siten hän täytti äidin antaman tehtävän.

Mutta kun kuninkaalle ilmoitettiin, että varkaan ruumis oli varastettu, niin hän suuttui kovasti. Koska hän kaikin mokomin tahtoi, että tulisi ilmi, kuka se oli, joka tämän kaiken oli pannut toimeen, hän teki seuraavalla tavalla, jota minä tosin en saata uskoa. Hän sijoitti tyttärensä porttolaan ja käski hänen erotuksetta ottaa vastaan kaikki, mutta ennenkuin kukaan häneen rupeisi, tuli hänen pakoittaa tätä sanomaan hänelle, mikä oli viisain ja mikä jumalattomin teko, minkä hän eläessään oli suorittanut. Se, joka silloin kertoo sen, mikä varkaan suhteen tapahtui, täytyy hänen ottaa kiinni eikä hän saa laskea häntä ulos. Ja tytär teki niinkuin isä käski. Mutta varas, joka huomasi, minkä vuoksi tämä pantiin toimeen, tahtoi neuvokkuudessa viedä voiton kuninkaasta ja teki senvuoksi seuraavasti. Hän leikkasi vereksestä ruumiista pois käsivarren olkapään kohdalta ja läksi menemään, käsivarsi viittansa alla. Kun hän tuli ku-

ninkaantyttären tykö, ja häneltä kysyttiin samaa kuin muiltakin, niin hän kertoi, että hänen jumalattomin tekonsa oli se, jolloin hän kuninkaan aarreaitassa ansaan joutuneelta veljeltään oli leikannut poikki pään, viisain taas kun hän päihdyttämällä vartijat oli ottanut pois veljensä muurilla riippuvan ruumiin. Sen kuultuaan kuninkaantytär tarttui varkaaseen, mutta tämä ojensikin hänelle pimeässä ruumiin käden. Sen nainen otti ja jäi sitä pitämään arvellen pitävänsä kiinni varkaan kädestä. Mutta varas antoi sen mennä menojaan ja läksi oven kautta pakoon.

Niin pian kuin asia ilmoitettiin kuninkaalle, niin tämä ihmetteli miehen neuvokkuutta ja rohkeutta; mutta lopulta hän lähetti sanan kaikkiin kaupunkeihin ja kuulutti jättävänsä varkaan rankaisematta ja ottavansa suuremmoisesti hänet vastaan, jos hän tulisi kuninkaan eteen. Tähän luottaen varas tulikin kuninkaan luo, ja Rampsinitos ihmetteli suuresti häntä sekä antoi hänelle tyttärensä vaimoksi, koska hän muka oli ymmärtäväisin ihminen maailmassa. Sillä egyptiläisiä kuningas piti viekkaudessa etevämpinä muita ihmisiä, egyptiläisistä taas etevimpänä hän piti tätä miestä.

122. He kertoivat mainitun kuninkaan senjälkeen elävänä astuneen alas siihen paikkaan, jota helleenit luulevat Hadekseksi, ja siellä pelanneen noppapeliä Demeterin kanssa, jolloin oli milloin voittanut, milloin joutunut tappiolle; ja sitten hän oli tullut takaisin, mukanaan Demeteriltä saamanaan lahjana kultainen pyyheliina. Rampsinitoksen manalaanmenon johdosta he väittivät egyptiläisten viettävän juhlaa Demeterin kunniaksi, siitä ajasta alkaen, jolloin Rampsinitos tuli takaisin. Ja minä tiedän, että he ovat viettäneet tuota juhlaa aina minun aikoihini saakka, mutta en kuitenkaan saata sanoa, viettävätkö he sitä

mainitusta syystä. Samana päivänä papit kutovat päällysvaipan ja sitovat nauhan erään papin silmille joukostaan, vievät hänet päällysvaippaan puettuna Demeterin pyhättöön ja lähtevät sitten itse takaisin. Mutta sen papin, jonka silmät on sidottu, vie, kuten he sanovat, kaksi sutta Demeterin pyhättöön, mikä sijaitsee kahdenkymmenen stadionin päässä kaupungista, ja sitten sudet vievät hänet takaisin pyhätöstä samaan paikkaan.

123. Näitä egyptiläisten juttuja hyväksyköön se, joka pitää niitä uskottavina. Minulla on koko kertomukseni kestäessä edellytyksenä, että kirjoitan mitä jokainen on sanonut ja niinkuin olen kuullut. Nytpä egyptiläiset sanovat, että Demeter ja Dionysos hallitsevat manalaa. Egyptiläiset ovat myös ensimäiset, jotka ovat esittäneet sen opin, että ihmisen sielu on kuolematon, ja että se ruumiin hävitessä menee toiseen, kulloinkin syntyvään olentoon ja sittenkuin se on kiertänyt kautta kaikkien maa- ja merieläinten sekä lintujen, menee se uudestaan kulloinkin syntyvään ihmisruumiiseen. Ja sen kiertoaika on kolmetuhatta vuotta. Tätä oppia ovat muutamat helleeneistä, toiset aikaisemmin, toiset myöhemmin, esittäneet omanaan; mutta vaikka minä tiedän niiden nimet, en minä niitä kirjoita tähän.

124. Rampsinitoksen hallitusaikaan saakka he sanoivat, että Egyptissä vallitsi mitä paras järjestys, ja että Egypti suuresti menestyi. Mutta hänen jälkeensä tuli egyptiläisten hallitsijaksi Kheops, joka syöksi maan täydelliseen kurjuuteen. Hän sulki näet kaikki pyhätöt ja esti ensiksi asukkaita uhraamasta niissä sekä käski sitten kaikkia egyptiläisiä tekemään häntä itseään varten työtä. Toisia hän käski ottamaan kiviä Arabian vuoressa olevista louhoksista ja sieltä vetämään niitä Niiliin saakka. Ja kun kivet oli kuljetettu laivoilla joen yli,

niin hän määräsi toisia ottamaan ne vastaan ja vetämään ne niinkutsutun Libyan vuoren luo. Noin satatuhatta ihmistä teki työtä, kukin ryhmä aina kolme kuukautta kerrallaan. Kymmenen vuotta kului rasitetulle kansalle sen tien rakentamiseen, jota myöten he vetivät kiviä — työ, joka minun nähdäkseni ei juuri ole paljoa pienempi kuin pyramidin teko. Sillä tien pituus on viisi stadionia, leveys kymmenen syltä ja korkeus, siinä missä se on korkeimmillaan, kahdeksan syltä; se on tehty hiotuista kivistä, joihin on kaiverrettu kuvioita. Siihen kului siis kymmenen vuotta, samoinkuin niiden maanalaisten kammioiden tekoon, jotka ovat sillä ylängöllä, missä pyramidit sijaitsevat. Nämä kammiot hän teki itselleen hautapaikaksi saaressa, jonka hän muodosti johdattamalla sinne kanavan Niilistä. Mutta itse pyramidin tekoon kului kahdenkymmenen vuoden aika. Jokainen sen neljästä sivusta on kahdeksan pletronia ja korkeus sama, ja se on tehty hiotuista ja mitä tarkimmin toisiinsa sovelletuista kivistä. Ei mikään kivistä ole pienempi kolmeakymmentä jalkaa.

125. Ja tämä pyramidi rakennettiin seuraavalla tavalla. Se tehtiin ensin niin, että siinä oli ikäänkuin astuimet, joita toiset sanovat portaiksi, toiset taas rappusiksi. Sen jälkeen nostettiin muut kivet, kohottamalla niitä maasta ensimäiseen porraskertaan lyhyistä hirsistä tehdyillä vivuilla. Aina milloin kivi nousi ensimäiseen kertaan, niin se asetettiin toiseen vipuun, joka sijaitsi ensimäisessä kerrassa, ja sieltä se vedettiin toiseen kertaan ja toiselle vivulle. Sillä niin monta kuin oli porraskertaa, niin monta oli myös vipua; tahi sitten oli yksi helposti kannettava vipu, jonka he siirsivät toisesta kerrasta toiseen, aina kun he olivat ottaneet pois kiven. Sillä minä tahdon mainita kummankin tavan, niinkuin todella

kerrotaan. Ensiksi siis valmistettiin pyramidin ylin osa, sitten tehtiin se, mikä oli tätä lähinnä, ja lopuksi tehtiin se osa siitä, mikä oli lähinnä maata. Egyptiläisillä kirjaimilla on pyramidissa ilmoitettu, kuinka paljon rahaa kului työmiesten retikkaan, sipuliin ja laukkaan. Minä muistan hyvin, kuinka tulkki lukiessaan kirjoitukset minulle sanoi, ja kaikki se maksoi tuhatkuusisataa talenttia. Ja jos tämän asian laita on näin, niin kuinka suuria muita kulunkeja on täytynyt tehdä rautaa työkaluiksi valmistettaessa ynnä työmiesten ruokaan ja vaatteisiin, kun he yllämainitun ajan käyttivät rakennustöihin ja sitten vielä kuluttivat toisen ajan kivien hakkuuseen ja kuljetukseen sekä maanalaisen kaivannon tekemiseen, mikä minun luullakseni ei ollut mikään vähäinen aika?

126. Ja Kheops meni niin pitkälle häijyydessä, että kun hän tarvitsi rahoja, niin hän sijoitti oman tyttärensä porttolaan ja käski hänen ansaita määrätyn rahasumman — kuinka suuren, sitä he eivät sanoneet. Ja tytär ansaitsikin sen, minkä isä määräsi, mutta sitäpaitsi hän myös omastakin puolestaan päätti jättää jälkeensä muistomerkin; siksi hän pyysi jokaista, joka hänen luoksensa tuli, lahjoittamaan hänelle yhden kiven. Näistä kivistä he väittivät olevan rakennetun sen pyramidin, joka on keskimäinen kolmesta pyramidista ja sijaitsee suuren pyramidin edessä; sen kukin sivu on puolitoista pletronia.

127. Egyptiläiset sanoivat, että mainittu Kheops hallitsi viisikymmentä vuotta, ja että hänen kuoltuaan hallituksessa seurasi hänen veljensä Khefren. Tämä menetteli samalla tapaa kuin ensinmainittu, muun muassa siinä, että teki pyramidin, jonka mittasuhteet eivät kuitenkaan vedä vertoja Kheopsin pyramidille. Sillä minä olen itse

mitannut sen. Ei näet siinä ole maanalaisia kammioita, eikä siihen virtaa haaraa Niilistä, niinkuin toiseen pyramidiin, missä joki rakennetun kanavan kautta virtaa sisään ja kulkee ympäri sen saaren, jossa itse Kheopsin sanotaan lepäävän. Sitävastoin Khefren rakensi ensimäisen kerroksen kirjavasta etiopilaisesta kivestä; itse pyramidin sitävastoin hän teki neljäkymmentä jalkaa matalammaksi, mutta muuten yhtä suureksi kuin toinen oli. Molemmat sijaitsevat samalla ylängöllä, joka on jokseenkin sadan jalan korkuinen.

128. He kertoivat, että Khefren hallitsi viisikymmentäkuusi vuotta. Nämä satakuusi vuotta olivat egyptiläisten laskun mukaan ne, jolloin heillä vallitsi kaikki kurjuus. Ja koko tuon pitkän ajan kuluessa olivat pyhätöt suljettuina eikä niitä avattu. Vihasta näitä kuninkaita kohtaan eivät egyptiläiset ollenkaan tahdo mainita niitä nimeltäkään, vaan pyramidejakin he kutsuvat Filitis-paimenen nimellä, joka siihen aikaan kaitsi karjaa niillä seuduin.

129. Kheopsin jälkeen he sanoivat, että Egyptiä hallitsi hänen poikansa Mykerinos. Häntä eivät miellyttäneet isän teot, vaan hän avasi pyhätöt ja antoi äärimäiseen kurjuuteen rasitetun kansan palata töihinsä ja uhreihinsa sekä oli se, joka kaikista kuninkaista langetti heille oikeimmat tuomiot. Siitä syystä kiitetään häntä enimmin kaikista, jotka tähän saakka ovat olleet egyptiläisten kuninkaina. Eikä hän ainoastaan tuominnut oikein, vaan jos joku oli tyytymätön tuomioon, niin hän lepytti häntä antamalla hänelle jotain omaisuudestaan. Sillaikaa kun Mykerinos esiintyi näin lempeänä kansalaisiansa kohtaan ja semmoista puuhasi, alkoivat hänen onnettomuutensa sillä, että hänen tyttärensä, ainoa lapsi, joka hänellä kodissaan oli, kuoli. Tapauksen johdosta hän murehti

kovasti ja koska hän tahtoi haudata tyttärensä komeammin kuin muut, niin hän teetti itselleen onton puisen lehmän, jonka jälkeen kultasi sen ja hautasi siihen mainitun kuolleen tyttärensä.

130. Tätä lehmää ei kätketty maahan, vaan vielä minun aikoihini saakka se on ollut nähtävänä Sais-kaupungissa, missä se sijaitsee kuninkaanlinnassa, taitehikkaasti koristetussa huoneessa. Pitkin koko päivää uhrataan sen ääressä kaikenmoisia suitsutuksia, ja joka yö siellä palaa lamppu kaiken aikaa. Lähellä tätä lehmää seisovat toisessa huoneessa Mykerinoksen jalkavaimojen kuvat, niinkuin Sais-kaupungin papit sanoivat. Siellä seisoo nimittäin puisia jättiläis-kuvapatsaita, luvultaan noin kaksikymmentä, jotka ovat tehdyt alastomiksi. Mutta keitä ne kuvaavat, siitä en kuitenkaan saata sanoa muuta kuin mitä niistä kerrotaan.

131. Muutamat kertovat nimittäin lehmästä ja kuvapatsaista sellaisen jutun, että Mykerinos rakastui omaan tyttäreensä ja yhtyi sitten vasten tämän tahtoa häneen. Sittemmin tytär, kuten he kertoivat, surusta hirttäytyi, jonka jälkeen isä hautasi hänet lehmään. Mutta hänen äitinsä hakkautti niiltä palvelijattarilta, jotka olivat kavaltaneet tyttären isälle, kädet poikki, ja nyt ovat heidän kuvansa samassa tilassa kuin he itse eläessään olivat. Tämä on kuitenkin minun luullakseni tyhjää puhetta, varsinkin mitä tulee puukuvien käsiin. Sillä minä näin itsekin, että kuvat ajan kulutuksesta olivat kadottaneet kätensä, jotka vielä minun aikoihini saakka olivat nähtävinä niitten jalkojen edessä.

132. Lehmä on muuten peitetty purppuravaatteella, mutta kaula ja pää ovat sillä paljaat ja hyvin paksulla kultakerroksella kullatut. Ja sarvien välissä on kullasta mukailtu auringon kehä. Lehmä ei ole pystyssä, vaan

polvillaan, ja kooltaan se on kuin iso elävä lehmä. Se viedään ulos huoneesta joka vuosi, ja silloin egyptiläiset lyövät rintoihinsa surren sitä jumalaa, jota en tahdo nimeltä mainita tämmöisessä tilaisuudessa. Silloin he siis vievät ulos lehmän päivänvaloon. Kerrotaan näet tyttären kuollessaan pyytäneen isältään Mykerinokselta kerran vuodessa saada nähdä auringon.

133. Tyttärensä onnettoman kohtalon jälkeen sattui samalle kuninkaalle seuraava tapaus. Hänelle tuli Buto-kaupungista sellainen oraakelinlause, että hän tulisi enään elämään ainoastaan kuusi vuotta ja seitsemäntenä kuolemaan. Pahoillaan siitä hän lähetti oraakelin luo moitelauseen jumalalle, jossa soimasi tätä siitä, että hänen isänsä ja setänsä, jotka olivat sulkeneet pyhätöt sekä unohtaneet jumalat ja olivat syösseet ihmisetkin turmioon, olivat eläneet kauan aikaa, kun sitävastoin hänen, joka oli hurskas, täytyi niin pian kuolla. Oraakelilta tuli hänelle toinen, niin kuuluva vastaus, että hän itse juuri sen kautta joudutti elämänsä loppua, ettei tehnyt sitä, mitä hänen olisi pitänyt tehdä. Sataviisikymmentä vuotta täytyi nimittäin Egyptin olla ahdinkotilassa, ja ne kaksi kuningasta, jotka olivat olleet ennen häntä, olivat sen älynneet, mutta hän ei. Kuultuaan, että semmoinen tuomio hänestä oli langetettu, Mykerinos teetti suuren joukon lamppuja, ja aina milloin tuli yö, hän sytytti ne, joi ja piti hyviä päiviä, herkeämättä päivällä tai yöllä, sekä kuljeskeli suomaissa, lehdoissa ja missä vain kuuli olevan hauskimmat huvipaikat. Sen hän keksi, koska tahtoi tehdä oraakelin valehtelijaksi sen kautta, että hänelle tuli kaksitoista vuotta kuuden sijasta, kun yöt oli tehty päiviksi.

134. Hän jätti jälkeensä pyramidin, joka oli paljoa pienempi kuin hänen isänsä rakentama, ja jonka neljästä

sivusta jokainen on kaksikymmentä jalkaa vailla kolmea pletronia, ja se on tehty etiopilaisesta kivestä. Muutamat helleeneistä väittävät tosin, että se on hetaira-naisen Rodopiin oma, mutta eivät puhu siinä oikein. Niinpä he ilmeisesti eivät edes tiedä, kuka Rodopis olikaan. Sillä eivät he olisi väittäneet hänen rakentaneen semmoista pyramidia, johon sanalla sanoen on kulunut lukemattomia tuhansia talentteja. Lisäksi tulee, että Rodopis kukoisti Amasiin hallitessa eikä Mykerinoksen aikana. Sillä Rodopis eli hyvin monta vuotta näiden kuningasten jälkeen, jotka jättivät jälkeensä mainitut pyramidit, ja oli syntyisin Trakiasta sekä samoslaisen Iadmonin, Hefaistopoliin pojan, orjatar ja satukertojan Aisopoksen orjatoveri. Sillä viimemainittukin oli ollut Iadmonin orja, kuten etenkin seuraavasta kävi ilmi. Senjälkeen kuin nimittäin Aisopos oli Delfoissa saanut surmansa, ja delfoilaiset oraakelin neuvon johdosta monasti kuuluttamalla kyselivät, tahtoiko joku suorittaa sakot Aisopoksen hengestä, niin ei ilmestynyt ketään muuta kuin Iadmonin pojanpoika, toinen Iadmon, joka ne suoritti. Sillä tavoin oli Aisoposkin kuulunut Iadmonille.

135. Rodopis saapui Egyptiin samoslaisen Xantheuksen mukana ansaitakseen rahaa. Mutta hänen saavuttuaan sinne osti hänet suuresta rahasummasta mytileneläinen Kharaxos, Skamandronymoksen poika, joka oli lauluntekijättären Sapfon veli. Sillä tavoin Rodopis joutui vapaaksi, jäi Egyptiin ja hankki, erinomaisen viehättävä kun oli, itselleen suuria summia ollakseen Rodopis, mutta ei kuitenkaan niin suuria, että ne olisivat riittäneet semmoisen pyramidin rakentamiseen. Ja koska jokainen, joka sitä tahtoo, vielä meidän aikoinamme on tilaisuudessa näkemään kymmenennen osan hänen rahoistaan, niin ei pidä omistaa hänelle varsin suuria summia. Rodopis

halusi näet teettää itselleen sellaisen teoksen, jota ei kukaan muu ollut keksinyt tai vihkinyt pyhättöön, ja asettaa sen vihkilahjaksi Delfoihin muistomerkiksi itsestään. Hän teetti niinmuodoin kymmenyksillä rahoistaan useita rautaisia paistinvartaita, niin suuria, että niillä saattoi paistaa kokonaisen härän, ja niin monta kuin kymmenyksillä saatiin, sekä lähetti ne Delfoihin. Ne ovat yhä vieläkin siellä, pinottuina sen alttarin taakse, jonka khiolaiset vihkivät, ja vastapäätä itse temppeliä. Ylimalkaan ovat Naukratiin hetairat viehättäviä. Mutta eipä ainoastaan se, josta puheenaoleva juttu kerrotaan, tullut niin kuuluisaksi, että kaikki helleenit tunsivat Rodopiin nimen, vaan hänen jälkeensä myös toinen, jonka nimi oli Arkhidike, tuli laulun aiheeksi kautta koko Hellaan, joskin hänestä vähemmän juteltiin kuin ensinmainitusta. Mutta niin pian kuin Kharaxos lunastettuaan Rodopiin palasi Mytileneen ivasi Sapfo veljeään kovasti eräässä runossa.

136. Mitä Rodopiiseen tulee, lopetan tähän. Mykerinoksen jälkeen oli, niinkuin papit kertoivat, Egyptin kuninkaana Asykhis, joka teki Hefaistoksen temppelin itäänpäin antavat esikartanot, mitkä ovat kaikista kauniimmat ja suurimmat. Sillä kaikissa esikartanoissa on tosin kaiverrettuja kuvioita ja kaikennäköisiä muita rakennelmia, mutta näissä on semmoisia kaikista enimmin. He kertoivat, että kun Mykerinoksen hallitessa vallitsi suuri luotonpuute, säädettiin egyptiläisille semmoinen laki, että jättämällä pantiksi isänsä ruumiin, saattoi saada velan. Siihen pantiin vielä lisäksi semmoinen määräys, että velan antaja sai valtaansa velallisen koko hautakammionkin, ja että jos pantin antaja ei suostunut maksamaan velkaansa, häntä kohtasi se rangaistus, ettei hän itse kuoltuaan päässyt hautaamisesta osalliseksi, ei

isältä perityssä haudassaan eikä missään muussakaan, ja ettei hän saanut haudata ketään omaisistaan tämän kuoltua. Ja koska mainittu kuningas tahtoi voittaa ne, jotka ennen häntä olivat olleet Egyptin kuninkaina, niin hän jätti muistomerkeiksi jälkeensä tiileistä tekemänsä pyramidin, jossa on näin kuuluva kiveen piirretty kirjoitus: „Älä halveksi minua kivisten pyramidien rinnalla! Minä olen näet niin paljon niiden edellä kuin Zeus on edellä muita jumalia. Sillä järveen iskettiin kanki ja se savi, mikä kangen mukana seurasi, koottiin ja siitä tehtiin tiilejä; ja sillä tavalla minut rakennettiin."

137. Semmoisia tekoja Asykhis suoritti. Hänen jälkeensä hallitsi Anysis-niminen sokea mies Anysis-kaupungista. Hänen hallitessaan hyökkäsivät suurella sotavoimalla Egyptiin etiopilaiset ja etiopilaisten kuningas Sabakos. Sokea lähti pakoon suomaihin, mutta etiopilainen hallitsi Egyptiä viisikymmentä vuotta, joiden kestäessä hän menetteli seuraavalla tavalla. Kun joku egyptiläisistä teki jonkun rikoksen, hän ei milloinkaan tahtonut tappaa ketään, vaan tuomitsi jokaisen hänen rikoksensa suuruuden mukaan siten, että määräsi kunkin luomaan valleja sen kaupungin luo, mistä kukin pahantekijä oli kotoisin. Siten tulivat kaupungit vieläkin korkeammiksi. Sillä ensi kerran olivat valleja luoneet ne, jotka Sesostris-kuninkaan aikana olivat kaivaneet vallihautoja, toisen kerran ne nyt etiopilaisen aikana tulivat erinomaisen korkeiksi. Minun luullakseni ovat muutkin Egyptin kaupungit kohonneet, mutta varsinkin on maa Bubastis-kaupungissa luomalla korotettu. Siellä on myös Bubastiin pyhättö, joka erittäin ansaitsee mainitsemista. Sillä on kyllä olemassa muitakin suurempia ja kallisarvoisempia pyhättöjä, mutta ei ole mitään, joka olisi

suloisemman näköinen kuin tämä. Mutta Bubastis on hellaankielellä Artemis.

138. Bubastiin pyhättö on seuraavalla tavalla järjestetty. Lukuunottamatta sisäänkäytävää, on kaikki muu saarena. Sillä Niilistä kulkee kaksi kanavaa, jotka eivät yhdy toisiinsa, vaan joista kumpikin ulottuu pyhätön sisäänkäytävään, toinen virraten ympäri tältä, toinen tuolta puolen, ja kumpikin on sadan jalan levyinen sekä puiden varjostama. Esikartanot ovat kymmenen sylen korkuiset ja koristetut kuuden kyynärän korkuisilla kuvilla, jotka ansaitsevat mainitsemista. Koska pyhättö sijaitsee keskellä kaupunkia, näkee kaikkialta sinne alas, kun kulkee sen ympäri. Pyhättö tulee nimittäin olemaan näkyvissä sen johdosta, että kun kaupunkia on ylennetty, se itse on jäänyt liikuttamatta ja semmoiseksi, miksi se alunpitäen tehtiin. Sen ympäri kiertää aitaus, johon on kaiverrettu kuvioita ja sisällä on hyvin korkeita puita kasvava suuri lehto, missä jumalankuva sijaitsee. Pyhätön leveys ja pituus on joka puolelta yksi stadioni. Sisäänkäytävään johtaa kivillä katettu, noin kolmen stadionin pituinen tie, joka kulkee kaupungin torin kautta itäänpäin ja on leveydelleen noin neljä pletronia. Puolella sekä toisella tietä kasvaa pilviäpitäviä puita, ja se vie Hermeen pyhättöön.

139. Etiopilaisen lähtö tapahtui vihdoin, niinkuin he kertoivat, täten. Hän näki nukkuessaan seuraavan unennäön, jonka jälkeen hän läksi pakoon. Hänestä näytti ikäänkuin hänen viereensä olisi asettunut mies, joka neuvoi häntä kokoomaan yhteen kaikki Egyptissä olevat papit ja sitten hakkaamaan ne keskeltä kahtia. Sen näön nähtyään hän sanoi, että hänestä tuntui siltä kuin jumalat olisivat osoittaneet hänelle tämän enteen, jotta hän rikkomalla pyhiä säännöksiä, kärsisi jonkun onnetto-

muuden jumalien tai ihmisten puolelta. Ei hän siis tulisi niin tekemään, vaan oli nyt kulunut umpeen se aika, jonka kestäessä hänen, oraakelin mukaan, piti hallita Egyptiä ja sitten lähteä pois. Sillä hänen ollessaan Egyptissä julisti se ennuspaikka, jolta etiopilaiset kysyvät neuvoa, että hänen tuli hallita Egyptiä viisikymmentä vuotta. Koska siis tämä aika oli kulunut loppuun, ja unennäkö Sabakosta järkytti, niin hän vapaaehtoisesti läksi pois Egyptistä.

140. Niin pian kuin etiopilainen siis oli poistunut Egyptistä, saapui sokea suomaistaan, missä hän asuskeli viisikymmentä vuotta saaressa, jonka oli luonut tuhasta ja maasta. Sillä joka kerta kun egyptiläiset, etiopilaisen tietämättä, tulivat ja, niinkuin jokaista oli käsketty, toivat hänelle elatusta lahjaksi, niin hän käski heitä tuomaan myös tuhkaa. Tätä saarta ei kukaan ennen Amyrtaiosta voinut löytää, vaan enemmän kuin seitsemänsadan vuoden kuluessa eivät sitä kyenneet keksimään ne, jotka olivat kuninkaina ennen Amyrtaiosta. Tämän saaren nimi on Elbo ja suuruudeltaan se on joka puolelta kymmenen stadionia.

141. Anysiin jälkeen hallitsi muuan Hefaistoksen pappi, jonka nimi oli Sethos. Hän halveksi ja vähäksyi egyptiläisten sotureita, koska ei ollenkaan luullut tulevansa tarvitsemaan heitä, josta syystä sekä muuten kohteli heitä häpäisevästi että riisti heiltä vainiot. Edellisten kuningasten aikana oli nimittäin erotettu heille kaksitoista vainiota joka miehelle. Siksipä kun arabialaisten ja assyrialaisten kuningas Sanakharibos sittemmin marssitti suuren sotajoukon Egyptiä vastaan, niin eivät egyptiläisten soturit tahtoneet tulla Sethokselle avuksi. Tällöin pulaan joutunut pappi astui temppelin sisään ja valitti jumalankuvan edessä, että häntä uhkasi semmoinen

vaara. Hänen siinä vaikeroidessaan yllätti hänet uni, ja siinä hänestä näytti, ikäänkuin jumala olisi asettunut hänen viereensä ja rohkaissut häntä; ei hän mennessään arabialaisten sotajoukkoa vastaan tulisi kärsimään mitään ikävyyttä. Itse näet jumala tulisi hänelle lähettämään apumiehiä. Tähän unennäköön luottaen Sethos otti myötänsä ne egyptiläisistä, jotka tahtoivat häntä seurata, ja asettui leiriin Pelusioniin. Siinä on nimittäin pääsypaikka Egyptiin. Mutta häntä ei seurannut yksikään sotureista, vaan sensijaan kaupustelijoita, käsityöläisiä ja toriväkeä. Heidän saavuttuaan sinne, tulvi yöllä vihollisten ylitse peltohiiriä, jotka söivät suuhunsa heidän viinensä, söivät heidän jousensa ja lisäksi vielä kilpien pitimet, niin että kun he seuraavana päivänä pakenivat ja olivat ilman kilpiä, heitä kaatui useita. Ja nyt tämä kuningas, kivestä tehtynä, seisoo Hefaistoksen pyhätössä, kädessä hiiri, ja lausuu kirjoituksen kautta näin: „katso'os minuun ja ollos hurskas!"

142. Näin pitkälle historiassani kertoivat egyptiläiset ja papit, osoittaen että ensimäisestä kuninkaasta tähän viimeksi hallinneeseen Hefaistoksen pappiin oli kulunut kolmesataaneljäkymmentäyksi miespolvea, ja että niiden kuluessa oli ollut ylimäisiä pappeja ja kuninkaita, molempia yhtä monta kuin polvea. Mutta nyt tekee kolmesataa miespolvea kymmenentuhatta vuotta. Sillä kolme miespolvea on sata vuotta. Kun vielä oli neljäkymmentäyksi miespolvea yli kolmensadan, niin tämä tekee tuhatneljäsataakolmekymmentä vuotta. He sanoivat niinmuodoin, että yhteentoistatuhanteenkolmeensataanneljäänkymmeneen vuoteen ei yksikään jumala ole ihmisenmuotoisena ilmestynyt. Eivät he myöskään sanoneet semmoista tapahtuneen entisten tai myöhempien Egyptin kuningasten kesken. Mainitun ajan kuluessa oli, kuten he kertoivat,

aurinko neljä kertaa noussut tavallisesta olinpaikastaan, kahdesti se taas oli noussut siltä kohdalta, mihin se nyt laskee ja kahdesti se oli laskenut sinne, mistä se nyt nousee; mutta niiden tapausten kestäessä ei mikään seikka Egyptissä ollut toiseksi muuttunut, ei mikään semmoinen, mikä egyptiläisille johtui maasta tai joesta, eikä myöskään mitä tauteihin tai kuolemanlajeihin tulee.

143. Samoinkuin aikaisemmin historiankirjoittaja Hekataiokselle, joka Teebassa oli esittänyt sukujohtonsa ja liittänyt syntyperänsä kuudennessatoista polvessa jumalaan, samoin tekivät Zeun papit myös minulle, vaikka en esittänyt sukujohtoani. He veivät minut sisään suureen saliin ja näyttivät sekä luettelivat juuri niin monta puista jättiläis-kuvapatsasta kuin mainitsin. Sillä jokainen ylimäinen pappi pystyttää eläessään sinne kuvansa. Luetellessaan ja näyttäessään niitä papit osoittivat, että jokainen niistä oli seurannut isäänsä, jolloin he, alkaen viimeksi kuolleen kuvasta, kävivät läpi kaikki. Kun Hekataios oli esittänyt sukujohtonsa ja kuudennessatoista polvessa liittänyt sen jumalaan, niin he esittivät vastakkaisen sukujohdon eivätkä hyväksyneet sitä hänen väitettään, että ihminen oli syntyisin jumalasta. Ja he esittivät semmoisen vastakkaisen sukujohdon, että kuvapatsaat polveutuivat, kukin „piromis“ toisesta „piromiista“, kunnes osoittivat sen kaikkien kolmensadanneljänkymmenenviiden kuvapatsaan suhteen eivätkä liittäneet niitä mihinkään jumalaan tai puolijumalaan. Mutta „piromis“ on hellaankielellä „kelpo mies“.

144. Siispä he osoittivat, että ne, joiden kuvat siinä olivat, olivat kaikki sellaiset kuin kuvat osoittivat ja kaikkea muuta kuin jumalia. Mutta ennen näitä ihmisiä olivat jumalat ne, jotka hallitsivat Egyptissä; he asuivat yhdessä ihmisten kanssa, ja niistä vallitsi aina yksi.

Viimeisenä hallitsi maata Osiriin poika Horos, jota helleenit kutsuvat Apolloksi. Tämä syöksi Tyfonin vallasta ja hallitsi viimeiseksi Egyptiä. Osiris taas on hellaankielellä Dionysos.

145. Helleenien kesken pidetään nuorimpina jumalina Heraklesta, Dionysosta ja Pania, mutta egyptiläisten kesken on Pan vanhin ja kuuluu niinkutsuttujen kahdeksan ensimäisen jumalan joukkoon. Herakles taas kuuluu niinkutsuttujen kahdentoista toisen jumalan joukkoon, ja Dionysos kolmanteen jumalaryhmään. Kuinka monta vuotta egyptiläiset itse sanovat kuluneen Herakleesta Amasis-kuninkaaseen saakka, sen olen ennen osoittanut. Panista sanotaan kuluneen vieläkin enemmän aikaa, Dionysoksesta taas vähemmän, ja kuitenkin he laskevat kuluneen viimemainitusta Amasis-kuninkaaseen viisitoistatuhatta vuotta. Sen egyptiläiset väittävät varmasti tietävänsä, koska aina laskevat ja kirjoittavat muistiin vuodet. Siitä Dionysoksesta, jota sanotaan Kadmoksen ja Semelen pojaksi, on minun aikoihini saakka kulunut korkeintain noin tuhatkuusisataa vuotta, Herakleesta, Alkmenen pojasta, noin yhdeksänsataa vuotta. Panista, Penelopen pojasta taas, — hänestä ynnä Hermeestä näet helleenit kertovat Panin syntyneen — on minun aikoihini kulunut vähemmän vuosia kuin Troian sodasta, korkeintain noin kahdeksansataa vuotta.

146. Mitä näihin molempiin, nimittäin Dionysokseen ja Paniin, tulee, on kunkin lupa noudattaa sitä tarua, jota hän enemmän uskoo. Itse puolestani olen niitten suhteen lausunut mielipiteeni [1]). Sillä jos nämätkin olisivat ilmestyneet ja vanhenneet Hellaassa, niinkuin todella Amfitryonin poika Herakles teki, saattaisi joku sanoa,

---

[1]) Vrt. ylempänä luk. 49 ss.

että hekin ovat olleet ihmisiä, jotka ovat saaneet nimensä noista aikaisemmin esiintyneistä jumalista. Mutta nytpä helleenit kertovat, että heti Dionysoksen synnyttyä ompeli Zeus reiteensä ja kantoi hänet Etiopiassa sijaitsevaan, Egyptin tuolla puolen olevaan Nysaan. Mitä taas Paniin tulee, eivät he edes saata sanoa, mihin hän syntymänsä jälkeen läksi. Minusta on siis selvää, että helleenit myöhemmin saivat tietää puheenaolevien jumalien nimet kuin muiden jumalien. Ja siitä ajasta, jolloin he saivat tietää heistä, he myös lukevat heidän syntynsä.

147. Sitenpä itse egyptiläiset kertovat. Mutta mitä muut ihmiset ja muiden kanssa yhtäpitävästi egyptiläiset kertovat tässä maassa tapahtuneen, sitä minä nyt tahdon ilmaista. Siihen tulee myös lisättäväksi semmoista, jota itse olen nähnyt.

Senjälkeen kuin egyptiläiset Hefaistoksen papin hallituksen jälkeen olivat tulleet vapaiksi, niin he jakoivat koko Egyptin kahteentoista osaan ja asettivat itselleen kaksitoista kuningasta. Nämä solmivat keskenään naimisliittoja ja hallitsivat noudattamalla semmoisia sopimuksia, etteivät kukistaisi toisiaan eivätkä pyytäisi omistaa toinen enempää kuin toinenkaan, vaan olisivat erittäin hyviä ystäviä keskenään. Nämä säännökset he säästivät itselleen ja valvoivat ankarasti toisiaan siitä syystä, että heille heti alussa, heidän hallitukseen astuessaan, oli ennustettu, että se heistä, joka vaskimaljasta vuodattaisi viiniuhrin Hefaistoksen pyhätössä, tulisi koko Egyptin kuninkaaksi. Heillä oli näet tapana kokoontua kaikkiin pyhättöihin.

148. He päättivät yhteisesti jättää jälkeensä muistomerkin ja sen päätettyään he rakensivat labyrintin, joka sijaitsee vähän yläpuolella Moiris-järveä, jotenkin niin kutsutun „krokotiilien kaupungin“ kohdalla. Sen minä

todella olen nähnyt, ja se voittaa kaikki kertomukset. Sillä jos laskettaisiin yhteen helleenien tekemät rakennukset ja aikaansaamat työt, niin kävisi ilmi, että ne ovat maksaneet vähemmän vaivaa ja kulunkeja kuin tämä labyrintti. Ja kuitenkin ansaitsevat mainitsemista sekä Efesoksessa että Samoksessa olevat temppelit. Tosin jo pyramidit voittivat kaikki kertomukset, ja jokainen niistä vastaa useita suuriakin helleeniläisiä rakennustöitä, mutta labyrintti vie voiton pyramideistakin. Siinä on kaksitoista katettua pihaa, joitten portit ovat toisiansa vastassa, kuusi pohjoiseen, kuusi eteläänpäin kääntyneinä, kaikki rivittäin. Sama muuri ympäröi niitä ulkoapäin. Siinä on kahdenlaiset huoneet, toiset maan alla, toiset ylhäällä näiden päällä, luvultaan kolmetuhatta, kumpaakin lajia tuhatviisisataa. Ylhäällä olevat huoneet olen itse kulkiessani niiden läpi nähnyt, mutta maanalaiset tunnen vain kertomusten nojalla. Sillä egyptiläiset esimiehet eivät mitenkään tahtoneet niitä näyttää, väittäen että siinä oli niiden kuningasten haudat, jotka alussa olivat tämän labyrintin rakentaneet, sekä pyhien krokotiilien haudat. Niin ollen puhun alhaalla olevista huoneista ainoastaan mitä kuulopuheen kautta olen saanut tietää, mutta ylhäällä olevat näin itse ja ne ovat yli-inhimillistä tekoa. Sillä suojien kautta kulkevat läpikäytävät ja pihojen halki vievät kiertotiet, erinomaisen kirjavia kun olivat, antoivat lukemattomia aiheita katseluun, kun kulki pihasta huoneisiin, huoneista pylväskäytäviin, pylväskäytävistä toisiin suojiin ja huoneista toisiin pihoihin. Kaikkien näiden päällä on katto, joka, samoinkuin muurit on kivinen; muurit ovat täynnä kaiverrettuja kuvioita, ja jokainen piha on pylväskäytävän ympäröimä sekä laadittu valkeista kivistä, jotka erinomaisen hyvin ovat toisiinsa liitetyt. Sen kul-

man vieressä, missä labyrintti päättyy, on neljänkymmenen sylen korkuinen pyramidi, johon on kaiverrettu suuria kuvioita. Ja siihen on tehty maanalainen tie.

149. Vielä ihmeellisempi tätä labyrinttiä, joka jo on niin merkillinen, on niinkutsuttu Moiris-järvi, jonka viereen mainittu labyrintti on rakennettu. Sen ympärys yltympäriinsä on kolmetuhattakuusisataa stadionia, s. o. kuusikymmentä skhoinia eli yhtä paljon kuin itse Egyptin merenranta. Järven pituussuunta on pohjoisesta etelään ja, missä se on syvinnä, on se viidenkymmenen sylen syvyinen. Ja että se on käsin kaivettu, sen se itse osoittaa. Sillä jotenkin keskellä järveä seisoo kaksi pyramidia, kumpikin kohoten vedestä viisikymmentä syltä; saman verran ne ulottuvat veden alle, ja molempien päällä on kivinen, valtaistuimellaan istuva jättiläis-kuvapatsas. Niinmuodoin pyramidit ovat sadan sylen korkuiset, ja sata syltä taas tekee täsmälleen kuusipletronisen stadionin, kun syli lasketaan kuudeksi jalaksi ja neljäksi kyynäräksi, jalka neljäksi kämmenenleveydeksi, sekä kyynärä kuudeksi kämmenenleveydeksi. Järvessä oleva vesi ei ole omaperäinen — maa näet on siltä kohtaa kovin vedetöntä —, vaan se johdetaan siihen kanavan kautta Niilistä; kuutena kuukautena vesi virtaa sisään järveen, kuutena kuukautena se taas virtaa ulos Niiliin. Ja silloin kun se virtaa ulos, niin se noina kuutena kuukautena kaloista tuottaa kuninkaalliseen rahastoon joka päivä hopeatalentin, mutta kun vesi tulee siihen sisälle, kaksikymmenta minaa.

150. Maan asukkaat kertoivat myös, että tämä järvi laskee maan alitse Libyassa olevaan Syrtiin, se kun kääntyy länteen päin sisämaahan Memfiin yläpuolella olevaa vuorta pitkin. Mutta koska en missään nähnyt tästä kaivaustyöstä jäänyttä maata, ja se herätti huomio-

tani, niin minä kysyin niiltä, jotka asuivat lähinnä järveä, missä kaivettaessa luotu maa oli. He ilmoittivat minulle, mihin se oli viety, ja vakuuttivat minua siitä helposti. Kertomuksesta näet tiesin, että samanlaista oli tapahtunut assyrialaisten kaupungissa, Ninoksessa. Ninoksen kuninkaalla, Sardanapalloksella, oli näet suuria aarteita, joita säilytettiin maanalaisissa aitoissa. Ne päättivät varkaat viedä pois. Niinpä he alottivat kaivaa omista taloistaan ja kaivoivat, mittaamalla ja laskemalla, maan alitse kuninkaanlinnan luo, mutta kaivauksesta luomansa maan he aina yön tullen veivät Tigris-jokeen, joka virtaa Ninoksen ohi, kunnes saivat suoritetuksi mitä tahtoivat. — Samalla lailla kuulin nyt tapahtuneen myöskin Egyptissä olevan järven suhteen, sillä erotuksella, että työtä ei tehty yöllä, vaan päivällä. Kaivaessaan näet egyptiläiset veivät luomansa maan Niiliin, jonka luonnollisesti täytyi, ottaessaan sen vastaan, huuhtoa se mukanansa pois.

151. Ja yllämainitut kaksitoista kuningasta käyttivät oikeutta. Mutta kun he jonkun ajan kuluttua uhrasivat Hefaistoksen pyhätössä, ja heidän juhlan viimeisenä päivänä piti valaa juomauhri, niin pääpappi, tuodessaan heille ne kultamaljat, joista he tapasivat valaa, erehtyi luvusta ja toi yksitoista maljaa, vaikka heitä olikin kaksitoista. Kun tällöin Psammetikhoksella, joka seisoi viimeisenä heistä, ei ollut maljaa, niin hän otti päästään kypäränsä, joka oli vaskesta, ojensi sen esiin ja valoi juomauhrin. Mutta kaikki muutkin kuninkaat kantoivat kypärää ja heillä sattui juuri silloin olemaan ne päässään. Psammetikhos tosin ei ollut missään vilpillisessä mielessä ojentanut kypäräänsä esiin, mutta muut ottivat samalla huomioon mitä Psammetikhos oli tehnyt, sekä oraakelinlauseen, joka sanoi, että se heistä, joka vaski-

maljasta valaisi juomauhrin, tulisi yksin Egyptin kuninkaaksi. Muistaen oraakelinvastausta he kyllä eivät katsoneet oikeaksi tappaa Psammetikhosta, koska tutkiessaan keksivät, ettei hän ollut tuota tehnyt missään tahallisessa tarkoituksessa, mutta he päättivät riistää häneltä suurimman osan hänen valtaansa ja karkoittaa hänet suomaihin, joista hänen ei pitänyt saada lähteä eikä saanut olla missään yhteydessä muun Egyptin kanssa.

152. Tämä sama Psammetikhos oli aikaisemmin paennut Syyriaan etiopilaisen Sabakoksen edestä, joka oli surmannut hänen isänsä Nekoksen. Mutta kun etiopilainen unennäkönsä johdosta oli lähtenyt pois, toivat Saiin piiristä olevat egyptiläiset Psammetikhoksen takaisin. Sittemmin kohtasi häntä, hänen ollessaan kuninkaana, muiden kuningasten puolelta kypärän vuoksi uudestaan se onnettomuus, että hänen täytyi paeta suomaihin. Mutta koska hän tunsi kärsineensä suurta loukkausta niiden puolelta, jotka olivat hänet karkoittaneet, niin hän päätti kostaa heille. Hän lähetti niinmuodoin Buto-kaupunkiin kysymään neuvoa sikäläiseltä Leton oraakelilta, missä juuri egyptiläisillä on luotettavin ennuspaikkansa. Ja sieltä tuli hänelle se vastaus, että kosto on tuleva mereltä, silloin kun sieltä ilmestyy vaskimiehiä. Psammetikhos tosin silloin suuresti epäili, että hänelle koskaan tulisi vaskimiehiä avuksi. Mutta vähän ajan kuluttua sattui, että muutamat ioonilaiset ja kaarilaiset, jotka olivat lähteneet merille rosvoilemaan, ajautuivat Egyptiin. Heidän astuttuaan maihin vaskivarustuksissaan, tuli muuan egyptiläinen suomaihin ja, kun ei aikaisemmin ollut nähnyt vaskivarustuksisia miehiä, niin hän ilmoitti Psammetikhokselle, että mereltä oli tullut vaskimiehiä, jotka ryöstelivät ketoa. Älyten, että oraakelinlause oli käynyt täytäntöön, Psammetikhos teki iooni-

laiset ja kaarilaiset ystävikseen ja sai suuria lupauksia antamalla heidät jäämään luokseen.

Ja taivutettuaan heidät siihen hän yhdessä niiden egyptiläisten kanssa, jotka pitivät hänen puoltaan, sekä mainittujen apujoukkojensa kanssa kukisti kuninkaat.

153. Saatuaan koko Egyptin valtaansa Psammetikhos teetti Memfiissä olevan Hefaistoksen-temppelin eteläänpäin antavat esikartanot sekä Apista varten pihan, missä sitä hoidetaan, aina milloin se ilmestyy. Hän rakensi sen vastapäähän esikartanoita, ja se on kokonaan pylvästen ympäröimä ja täynnänsä kuvia. Mutta pylvästen sijasta seisoo pihalla kahdentoista kyynärän korkuisia kuvapatsaita. Ja Apis on helleenien kielellä Epafos.

154. Mutta ioonilaisille ja kaarilaisille, jotka olivat Psammetikhosta auttaneet, hän antoi maa-alueita asuttavaksi, vastapäätä toisiaan ja molemmin puolin Niiliä. Niille annettiin nimeksi „Leirit“. Nämä maat hän siis antoi heille sekä täytti myös kaikki muut lupauksensa, uskoipa myös heidän huostaansa egyptiläisiä lapsia, jotta oppisivat hellaankielen. Ja ne oppivatkin sen täydellisesti, ja heistä polveutuvat egyptiläisten nykyiset tulkit. Mutta ioonilaiset ja kaarilaiset asuivat näillä alueilla kauan aikaa. Puheenaolevat alueet sijaitsevat merelle päin vähän alapuolella Bubastis-kaupunkia Niilin niinkutsutun pelusionilaisen suuhaaran luona. Jonkun aikaa myöhemmin Amasis-kuningas siirsi heidät sieltä ja asetti heidät asumaan Memfiiseen sekä teki heidät henkivartijoikseen egyptiläisiä vastaan. Sittenkuin he olivat asettuneet asumaan Egyptiin, ja helleenit siten joutuneet kanssakäymisiin egyptiläisten kanssa, niin me Psammetikhos-kuninkaasta alkaen tunnemme Egyptin olot tarkoin. Mainitut ioonilaiset ja kaarilaiset olivat nimittäin ensimäiset vieraskieliset, jotka asettuivat asumaan Egyp-

tiin. Mutta niissä paikoissa, joista ne siirtyivät, on vielä minun aikoihini saakka ollut laivateloja ja rakennusten jätteitä.

155. Siten Psammetikhos sai Egyptin. — Buton oraakelista olen jo maininnut paljon, mutta minä tahdon puhua siitä vielä enemmän, sillä sitä se ansaitsee. Se on Leton pyhättö ja perustettu suuren kaupungin luo, Niilin niinkutsutun sebennytiläisen suuhaaran varrelle, ja sijaitsee oikealla kädellä, kun purjehtii mereltä ylös sisämaahan. Nimenä on sillä kaupungilla, missä oraakeli sijaitsee, Buto, niinkuin ennenkin olen maininnut. Tässä Butossa on Apollon ja Artemiin pyhättö sekä Leton temppeli, missä juuri oraakeli on; se on itse suuri ja sillä on kymmenen sylen korkuiset esikartanot. Mutta minä tahdon ilmaista sen, mikä näkyvistä esineistä herätti suurimman ihmettelyni. Mainitussa Leton temppelialueessa on yhdestä ainoasta kivestä tehty temppeli, korkeudelleen ja pituudelleen neljäkymmentä kyynärää, ja katon peitteenä on päällä toinen kivi, jonka ulkoneva reuna on neljän kyynärän pituinen.

156. Mainittu temppeli on niiden seikkain joukossa, jotka puheenalaisen pyhätön luona näin, ihmeellisin. Mutta toisessa sijassa mainittava on niinkutsuttu Khemmis-saari. Se sijaitsee syvässä ja leveässä järvessä, Butossa olevan pyhätön ääressä, ja egyptiläiset sanovat, että tämä saari uiskentelee veden pinnalla. Itse puolestani en minä nähnyt sen uivan enkä liikkuvan, ja kuullessani ihmettelin, tokko saari todella ui. Siinä on suuri Apollon temppeli, siihen on pystytetty kolmenlaatuiset alttarit ja siinä kasvaa taajaan palmuja ynnä paljon muita sekä hedelmiä kantavia että kantamattomia puita. Samalla kuin egyptiläiset sanovat, että saari ui, he kertovat vielä seuraavan tarinan. Aikaisemmin ei muka

tämä saari uinut, mutta Leto, joka kuului kahdeksan ensimäiseen jumalan joukkoon ja asui Buto-kaupungissa, missä juuri tämä hänen oraakelinsa oli, otti Isiltä huostaansa Apollon ja pelasti hänet, kätkemällä hänet siihen saareen, jota nyt kutsutaan „uivaksi", silloin kun Tyfon tuli ja etsi kaikkialla löytääkseen Osiriin lapsen. He sanovat nimittäin, että Apollo ja Artemis ovat Dionysoksen ja Demeterin lapsia ja että Leto oli heidän hoitajattarensa. Egyptinkielellä on Apollo Horos, Demeter Isis ja Artemis Bubastis. Tästä tarinasta, eikä mistään muusta, on Aiskhylos, Euforionin poika, ottanut sen, minkä heti olen mainitseva, ollen siinä ainoa vanhempien runoilijain joukossa. Hän tekee nimittäin Artemiin Demeterin tyttäreksi. — Yllämainitun tapauksen johdosta oli siis saari alkanut uida. Niin he siitä kertovat.

157. Psammetikhos hallitsi Egyptiä viisikymmentäneljä vuotta, joista hän yhdeksänäkolmatta vuotena piti Syyrian suurta kaupunkia Azotosta piiritystilassa, kunnes sen valloitti. Tämä Azotos on kaikista kaupungeista, joita minä tunnen, kestänyt pitkällisimmän piirityksen.

158. Psammetikhoksen poika oli Nekos ja hän tuli Egyptin hallitsijaksi. Hän ensiksi ryhtyi rakentamaan Punaiseen mereen vievää kanavaa, jonka persialainen Dareios sitten kaivoi. Sen pituus on neljän päivän laivamatkaa, ja se kaivettiin niin leveäksi, että kaksi kolmisoutulaivaa saattaa yhtaikaa kulkea rinnan soutamalla; se on johdettu Niilistä vähän yläpuolella Bubastis-kaupunkia, lähellä Patumos-nimistä Arabian kaupunkia, ja se ulottuu Punaiseen mereen. Ensiksi kaivettiin se osa Egyptin tasankoa, joka on lähellä Arabiaa. Tasangon eteläpuolella alkaa Memfiin kohdalla kulkeva vuorenharjanne, missä kivilouhokset ovat. Pitkin tämän vuoren juurta on kanava johdettu pitkinpäin lännestä itään;

ja sitten se jatkuu kallionhalkeamiin, kulkien vuorelta etelää ja suvea kohti Arabianlahteen. Siltä kohtaa, mistä on vähin ja lyhyin matka pohjoisesta merestä eteläiseen ja niinkutsuttuun Punaiseen mereen, nimittäin Kasion-vuoresta, joka erottaa Egyptin ja Syyrian, on tasan tuhat stadionia Arabianlahteen. Tämä on lyhyin väli, mutta kanava on saman verran pitempi kuin se on mutkikkaampi. Niistä egyptiläisistä, jotka sen kaivoivat, kuoli satakaksikymmentätuhatta. Mutta Nekos lakkasi kesken kaivamistaan, koska tuli väliin semmoinen oraakelin ilmoitus, että hän työskenteli barbarin hyväksi. Barbareiksi nimittäin egyptiläiset kutsuvat kaikkia, jotka eivät puhu samaa kieltä kuin he itse.

159. Lakattuaan kanavaa kaivamasta Nekos ryhtyi sotaretkiin. Niinpä tehtiin kolmisoutuja, toiset pohjoisessa meressä, toiset Arabianlahdessa Punaista merta varten, ja niiden telat ovat vieläkin näkyvissä. Ja niitä hän käytti tarpeen tullen. Maajoukoillaan taas hän iski yhteen syyrialaisten kanssa sekä voitti heidät Magdoloksen luona, ja taistelun jälkeen hän valloitti Kadytiin, joka on suuri kaupunki Syyriassa. Sen puvun, mikä hänellä oli päällään suorittaessaan nämä teot, hän lähetti vihittäväksi Apollolle Brankhidaihin Miletoksen alueella. Sitten hän hallittuaan kaikkiaan kuusitoista vuotta kuoli, sittenkuin oli jättänyt hallituksen pojalleen Psammiille.

160. Mainitun Psammiin hallitessa Egyptiä saapuivat eliläisten sanansaattajat ja kehuivat oikeudenmukaisimmalla ja kauniimmalla tavalla maailmassa säätäneensä kilpaleikit Olympiassa sekä arvelivat, etteivät egyptiläiset, vaikka olivat viisaimmat kaikista ihmisistä, olleet keksineet mitään, joka heidän säännöksilleen vetäisi ver-

toja. Niin pian kuin eliläiset olivat saapuneet Egyptiin ja kertoivat minkä vuoksi he olivat saapuneet, niin kuningas kutsui kokoon ne egyptiläiset, joita sanottiin viisaimmiksi. Tultuaan kokoon egyptiläiset tiedustelivat eliläisiltä kaikkea, mitä heidän tuli tehdä kilpaleikkeihinsä nähden. Kerrottuaan kaiken eliläiset sanoivat tulevansa oppimaan, olivatko egyptiläiset keksineet jotain, joka olisi oikeudenmukaisempaa kuin heidän säännöksensä. Egyptiläiset neuvottelivat ja kysyivät vielä eliläisiltä, ottavatko heidän maanmiehensä osaa kilpaleikkeihin. Nämä sanoivat, että kuka vain joko heistä tai muista helleeneistä tahtoi, sai kilpailla. Silloin egyptiläiset sanoivat, että kun he niin olivat säätäneet, he olivat kerrassaan erehtyneet oikeasta. Sillä ei ollut muuta mahdollista kuin että puolustaisivat kilpailuun osaaottavaa kansalaistaan, tekemällä väärin muukalaiselle. Mutta jos he todella tahtoivat säätää kaikki oikeudenmukaisesti ja siitä syystä olivat tulleet Egyptiin, tuli heidän — niin egyptiläiset heitä neuvoivat — säätää kilpaleikit ainoastaan vieraita kilpailijoita varten eikä antaa kenenkään eliläisen ottaa niihin osaa. Sen neuvon egyptiläiset antoivat eliläisille.

161. Psammiin hallittua ainoastaan kuusi vuotta Egyptiä ja lähdettyä sotaretkelle Etiopiaan, mutta kohta senjälkeen kuoltua, seurasi hallituksessa Psammiin poika Apries. Lukuunottamatta esi-isäänsä Psammetikhosta hän oli onnellisempi aikaisempia kuninkaita ja hallitsi viisikolmatta vuotta. Niiden kestäessä hän marssitti sotajoukkonsa Siidonia vastaan ja taisteli meritse Tyroksen kuningasta vastaan. Mutta koska kerran oli niin määrätty, että hänen täytyi käydä huonosti, niin onnettomuus tapahtui aiheesta, josta libyalais-historiassani aion laveammin kertoa, mutta vähemmän laajasti tässä tilaisuudessa. Kun

näet Apries oli lähettänyt sotajoukon kyreneläisiä vastaan, mutta kärsinyt suuren tappion, niin egyptiläiset, suuttuneina siitä, luopuivat hänestä, arvellen, että Apries tahallaan oli lähettänyt heidät pois ilmeiseen perikatoon, jotta he saisivat tuhonsa, mutta itse sitä turvallisemmin hallitsisi muita egyptiläisiä. Pahoillaan tästä sekä kotiin palanneet että hukkuneitten ystävät julkisesti luopuivat hänestä.

162. Saatuaan sen tietää Apries lähetti heidän luokseen Amasiin puhuttelemalla tyynnyttämään heitä. Saavuttuaan perille viimemainittu koetti estää egyptiläisiä panemasta aiettaan täytäntöön, mutta hänen parhaillaan puhuessaan muuan takana seisova egyptiläinen asetti hänen päähänsä kypärän ja sen tehdessään sanoi panevansa sen kuninkaan päähän. Eikä se teko juuri ollutkaan Amasiille vastenmielinen, kuten myöhemmin osoittautui. Sillä kun ne egyptiläiset, jotka olivat luopuneet, olivat asettaneet hänet kuninkaaksi, hän varustautui marssimaan Apriesta vastaan. Saatuaan sen tietää Apries lähetti Amasista vastaan erään ympäristössään olevien egyptiläisten joukossa arvossapidetyn miehen, jonka nimi oli Patarbemis, ja käski hänen tuoda luokseen Amasiin elävänä. Mutta kun Patarbemis saapui ja kutsui Amasista tulemaan, niin Amasis, joka juuri sattui istumaan hevosen selässä, kohottautui ja teki säädyttömän tempun sekä käski hänen viedä sen mukanaan Aprieelle. Siitä huolimatta kuuluu Patarbemis pyytäneen Amasista noudattamaan kuninkaan käskyä ja lähtemään tämän luo. Jälkimäinen vastasi hänelle, että hän jo kauan sitten hankki lähtöä, ja että Aprieen ei tarvitsisi häntä moittia. Hän tulisi näet sekä itse saapumaan että tuomaan muassaan muitakin. Patarbemis ymmärsi kyllä sanotun nojalla Amasiin tarkoituksen ja nähdessään hä-

nen valmistuksensa hän kiireesti lähti pois, niin pian kuin suinkin ilmoittaakseen kuninkaalle mitä oli tekeillä. Mutta kun hän saapui Aprieen luo tuomatta muassaan Amasista, sanotaan Aprieen vihastuneen niin silmittömästi, että sen enempää harkitsematta käski leikata häneltä sekä korvat että nenän. Silloin muut egyptiläiset, jotka vielä pitivät Aprieen puolta, nähdessään kuinka erästä heidän joukossaan arvossapidetyintä miestä niin häpeällisesti oli kohdeltu, hetkeäkään vitkastelematta luopuivat toisten puolelle ja antautuivat Amasiille.

163. Saatuaan siitäkän tiedon Apries asesti apujoukot ja marssi egyptiläisiä vastaan; hänellä oli näet ympärillään kaarilaisia apujoukkoja, kolmekymmentätuhatta miestä. Hänen kuninkaanlinnansa oli Sais-kaupungissa; se on suuri ja ansaitsee katsomista. Ja Apries puoluelaisineen kävi egyptiläisiä vastaan, ja Amasis miehineen muukalaisia vastaan. Molemmat tulivat Momemfiin kaupunkiin, missä heidän kohta tuli keskenään mitellä voimiaan.

164. Egyptiläisillä on seitsemän luokkaa, joista yhtä kutsutaan papeiksi, yhtä sotureiksi, yhtä karjapaimeniksi, yhtä sikopaimeniksi, yhtä kaupustelijoiksi, yhtä tulkeiksi, yhtä perämiehiksi. Niin monet ovat egyptiläisten luokat ja nimensä ne ovat saaneet ammateistaan. Sotureita kutsutaan kalasireiksi ja hermotybeiksi ja ne ovat allamainituista piireistä; koko Egypti on nimittäin jaettu piireihin.

165. Hermotybien piirit ovat seuraavat: Busiriin, Saiin, Khemmiin ja Papremiin piirit, niinkutsuttu Prosopitis-saari, ja toinen puoli Nathoa. Näistä piireistä ovat hermotybit, ja niiden luku teki, silloin kun ne olivat lukuisimmat, satakuusikymmentätuhatta. Ei kukaan heistä

ole opetellut mitään käsityötä, vaan he ovat kokonaan antautuneet sotilasalalle.

166. Kalasirien piirit taas ovat seuraavat: Teeban, Bubastiin, Afthiin, Taniin, Mendeen, Sebennytoksen, Athribiin, Thmuiin, Onufiin, Anysiin ja Myekforiin piirit; viimeksimainittu piiri on saarella, vastapäätä Bubastis-kaupunkia. Nämä ovat kalasirien piirit ja niiden luku teki, silloin kun ne olivat lukuisimmat, kaksisataaviisikymmentätuhatta miestä. Ei näidenkään ole lupa hoitaa mitään ammattia, vaan ne harjoittavat ainoastaan sotataitoa, jossa poika saa opetusta isältään.

167. Ovatko helleenit oppineet tämänkin egyptiläisiltä, sitä en saata varmuudella ratkaista, sillä minä näen, että trakialaiset, skyytit, persialaiset, lyydialaiset ja melkein kaikki barbarit pitävät niitä, jotka oppivat ammatteja, ja heidän jälkeläisiään vähemmässä arvossa kuin muita kansalaisia, ja että niitä, jotka ovat vetäytyneet pois käsitöistä, katsotaan jaloiksi, sekä varsinkin niitä, jotka ovat antautuneet sota-alalle. Sen ovat oppineet kaikki helleenit ja varsinkin lakedaimonilaiset. Vähimmin halveksivat käsityöläisiä korintolaiset.

168. Sotureilla yksin oli, lukuunottamatta pappeja, erikoisena kunniaetuutena kaksitoista verotonta valiovainiota kullakin. Vainio on joka puolelta sata kyynärää, ja egyptiläinen kyynärä on yhtä pitkä kuin samoslainen. Tämä oli kaikilla erikoisoikeutena. Mutta seuraavasta edusta he nauttivat vuoron perään, eivätkä milloinkaan samat henkilöt aina. Tuhat kalasiria ja yhtä monta hermotybiä palveli kuninkaan henkivartijoina, vuoden ajan kumpikin ryhmä. Silloin annettiin heille, paitsi vainioita, joka päiväksi seuraavat etuudet: leipää, painoltaan viisi minaa, kaksi minaa häränlihaa ja neljä

arysteriä viiniä. Se määrä annettiin niille, jotka kulloinkin olivat henkivartijoina.

169. Sittenkuin Apries, mukanaan apujoukkonsa, ja Amasis, mukanaan kaikki egyptiläiset, saapuivat Momemfis-kaupunkiin, he iskivät yhteen. Muukalaiset taistelivat kyllä urhoollisesti, mutta joutuivat alakynteen, koska miesluvultaan olivat paljoa harvemmat. Aprieella kerrotaan olleen semmoinen vakaumus, ettei muka mikään jumalakaan voisi ottaa häneltä kuninkuutta: niin lujassa hän luuli valtaistuimellaan istuvansa. Mutta silloin hän joutuikin käsikähmässä tappiolle ja vietiin vangittuna Saiskaupunkiin, joka ennen oli ollut hänen asuinpaikkanaan, mutta silloin jo oli Amasiin hovina. Siellä häntä elätettiin kuninkaanlinnassa, ja Amasis piteli häntä hyvin. Mutta lopulta, kun egyptiläiset moittivat Amasista sanoen, ettei hän tehnyt oikein elättäessään heidän ja omaa pahinta vihollistaan, niin hän jätti Aprieen egyptiläisten valtaan.' Nämä kuristivat hänet ja hautasivat hänet sitten hänen isänsä hautaan, joka on Atenen pyhättöalueella, aivan temppelisalin vieressä, vasemmalla kädellä sisäänastuessa. Saiilaiset hautasivat nimittäin kaikki tästä piiristä olevat kuninkaat pyhätön sisäpuolelle. Amasiin hautapaikka taas on kauempana temppelisalista kuin Aprieen ja tämän esi-isien, mutta kuitenkin sekin on pyhätön pihassa. Se on suuri kivinen pylväsrakennus, jota kaunistavat palmupuita jäljittelevät patsaat ynnä muut kallisarvoiset koristeet. Pylväsrakennuksen sisällä on kaksi ovea ja ovien sisäpuolella on hautapaikka.

170. Onpa myös hänen hautansa, jonka nimen mainitsemista tämmöisessä tilaisuudessa katson synniksi, Saiissa, Atenen pyhätön perällä, ulottuen pitkin temppelin koko takaseinää. Temppelialueella seisoo suuria kiviobeliskeja, ja sen laidassa on järvi, joka on koris-

tettu kauniilla, ympyriäisellä kivireunalla, ja on minun luullakseni laajuudeltaan yhtä suuri kuin niinkutsuttu ympyriäinen järvi Deloksessa.

171. Mainitussa järvessä esitetään öiseen aikaan näytöksiä hänen [1]) kärsimyshistoriastaan, ja niitä egyptiläiset kutsuvat mysterioiksi. Mutta näiden seikkojen suhteen tahdon noudattaa vaiteliaisuutta, vaikka tiedän enemmänkin, kuinka kaikki siellä tapahtuu. Myös Demeterin salaismenoihin nähden, joita helleenit kutsuvat thesmoforiajuhlaksi, tahdon noudattaa vaiteliaisuutta, paitsi mikäli siitä on luvallista puhua. Danaoksen tyttäret olivat nimittäin ne, jotka toivat mainitut menot Egyptistä ja opettivat ne pelasgilais-naisille. Mutta sittemmin, kun Peloponnesoksen väestön täytyi lähteä pois kotoaan doorilaisten tieltä, joutuivat menot hukkaan, ja ainoastaan jälellejääneet peloponnesolaiset sekä arkadilaiset, jotka eivät olleet jättäneet kotoaan, säilyttivät ne.

172. Sittenkuin Apries yllämainitulla tavalla oli tullut kukistetuksi, tuli Amasis kuninkaaksi. Hän oli kotoisin Saiin piiristä ja siitä kaupungista, jonka nimi on Siuf. Alussa egyptiläiset halveksivat eivätkä pitäneet häntä missään erityisessä arvossa, koskapa hän ennen oli ollut rahvaan mies eikä kuulunut mihinkään huomattavaan huoneeseen. Mutta myöhemmin Amasis sai heidät puolelleen viisaudellaan ja viekkaudellaan. Muiden lukemattomien kalleuksien joukossa Amasiilla myös oli kultainen jalkainpesuastia, jota hän itse ja kaikki hänen pöytäkumppaninsa käyttivät, kun pesivät jalkojaan. Sen hän löi rikki, teetti siitä jumalankuvan ja pystytti sen siihen sopivimpaan paikkaan kaupunkia. Ja egyptiläiset kulkivat kuvapatsaan luona ja kunnioittivat sitä suuresti.

---

[1]) Vrt. edellistä lukua!

Mutta kun Amasis sai tietää mitä kaupunkilaiset tekivät, niin hän kutsui kokoon egyptiläiset sekä ilmaisi asian ja sanoi, että kuvapatsas oli syntynyt jalkainpesuastiasta, ja että egyptiläiset nyt suuresti kunnioittivat sitä astiaa, johon ennen olivat sylkeneet sekä heittäneet vetensä ja jossa olivat huuhtoneet jalkansa. Aivan samoinkuin pesuastian — sanoi Amasis — oli hänen itsensäkin käynyt. Sillä joskin hän ennen oli ollut rahvaan mies, niin hän kuitenkin sillä haavaa oli heidän kuninkaansa. Ja hän käski kunnioittamaan ja pitämään itseään arvossa.

173. Sillä tavoin hän sai puolelleen egyptiläiset, niin että ne mielellään palvelivat häntä. Ja tehtävänsä hän järjesti seuraavalla tavalla. Aamupäivän aina toriaikaan saakka hän uutterasti työskenteli esilläolevien asioiden ääressä, mutta siitä perin hän joi, laski pilaa juomaveikoistaan ja oli rivo ja leikillinen. Pahoillaan siitä hänen ystävänsä nuhtelivat häntä näillä sanoin: „Oi kuningas, et sinä oikein huolehdi itsestäsi, kun liiaksi antaudut joutavuuksiin. Sinunhan tulisi juhlallisesti istua valtaistuimella päivät päästänsä toimittaen tehtäviäsi; silloin egyptiläiset ymmärtäisivät, että heitä hallitsee suuri mies, ja sinä olisit paremmassa huudossa. Mutta nyt sinä esiinnyt kaikkea muuta kuin kuninkaallisesti." Mutta hän vastasi heille näin: „Ne, joilla on jousi, jännittävät sitä aina milloin heidän on tarvis sitä käyttää. Sillä jos se kaiken aikaa olisi vireissä, murtuisi se, niin että sitä tarvittaessa ei voitaisi käyttää. Niin on myös ihmisen laita. Jos hän ottaisi alati puuhatakseen vakavia asioita eikä toisinaan heittäytyisi leikkisäksi, niin hän huomaamattaan tulisi joko raivohulluksi tai tylsämieliseksi. Tämän kun käsitän, annan kummallekin sen, mikä sille kuuluu." Niin hän vastasi ystävilleen.

174. Kerrotaan, että silloin kun Amasis vielä oli yksityisenä miehenä, hän mielellään joi ja laski pilaa eikä suinkaan ollut mikään vakavia asioita harrastava mies. Niinpä aina kun häneltä puuttui varoja juominkeihinsa ja mässäämiseensä, hän kulki ympäri varastamassa. Ja kun ihmiset väittivät, että hänellä oli heidän tavaroitaan, ja hän kielsi, niin he veivät hänet sen oraakelin luo, mikä milläkin oli käytettävänään. Usein oraakelit kyllä langettivatkin hänet, mutta usein hän myös vapautettiin. Niitten jumalien pyhätöistä, jotka olivat vapauttaneet hänet varkauden syytöksestä, ei hän välittänyt eikä antanut niitten ylläpitoon mitään. Eikä hän myöskään käynyt niiden luona uhraamassa, koska ne jumalat eivät olleet minkään arvoisia, niillä kun oli valheelliset oraakelit. Mutta kaikista niistä, jotka olivat hänet tuominneet varkaudesta, hän erittäin huolehti, koska olivat totisia jumalia, joilla oli pettämättömät oraakelit.

175. Niinpä Amasis Saiissa valmisti Atenelle kerrassaan ihmeellisiä esikartanoita, jotka paljon voittivat kaikki muut sekä korkeudessa että suuruudessa; niin isot ja semmoiset ovat siinä kivet. Edelleen hän pystytti sinne jättiläis-kuvapatsaita ja erittäin isoja mies-sfinksejä ja toimitti sinne rakennusta varten muitakin tavattoman suuria kiviä. Osan niistä hän tuotti Memfiin kohdalla olevista kivilouhoksista, mutta ylen suuret Elefantine-kaupungista, joka on kokonaista kahdenkymmenen päivän laivamatkan päässä Saiista. Ja se seikka, jota en ihmettele vähimmin, vaan päinvastoin enimmin, on seuraava. Amasis toimitti Elefantinestä yhdestä ainoasta kivestä tehdyn rakennuksen, jota kuletettiin kolmen vuoden ajan; kaksituhatta miestä oli saanut käskyn sitä kuljettaa, ja nämä olivat kaikki perämiehiä. Rakennuksen pituus ulkoapäin on kaksikymmentäyksi kyynärää,

leveys neljätoista ja korkeus kahdeksan. Nämä ovat yhdestä kivestä tehdyn talon mitat ulkopuolelta, mutta sisäpuolelta on pituus kahdeksantoista ja neljä viidesosaa kyynärää, ja korkeus viisi kyynärää. Se sijaitsee pyhätön sisäänkäytävän vieressä. Kerrotaan, että sitä seuraavasta syystä ei vedetty sisälle pyhättöön. Kun rakennusmestari oli huonetta vedettäessä huoahtanut ja valittanut, että niin paljon aikaa oli kulunut, ja oli ollut kyllästynyt koko työhön, oli Amasis pitänyt tätä seikkaa arveluttavana eikä sallinut rakennusta vedettävän edemmäs. Jotkut taas sanovat, että muuan niistä, jotka vivulla kohottivat rakennusta, murskautui sen alle, jonka johdosta rakennusta ei vedetty sisälle.

176. Myös kaikkiin muihinkin huomattaviin pyhättöihin Amasis vihki suuruutensa puolesta merkillisiä teoksia. Niinpä hän muun muassa Memfiiseen teetti Hefaistoksen temppelin edessä maassa makaavan jättiläiskuvapatsaan, jonka jalat ovat pituudeltaan seitsemänkymmentäviisi jalkaa. Samalla jalustalla, joka on yhdestä ja samasta kivestä tehty, seisoo kaksi muuta jättiläiskuvapatsasta, kumpikin suuruudeltaan kaksikymmentä jalkaa, toinen toisella ja toinen toisella puolen isoa kuvapatsasta. Toinen samankokoinen kivinen kuva on myös Saiissa ja makaa maassa samalla tapaa kuin Memfiissä oleva. Amasis on myös se, joka on rakentanut Memfiissä olevan Isiin temppelin, mikä on suuri ja erittäin katsottava.

177. Amasiin hallitessa kerrotaan Egyptin olleen erinomaisen onnellisen sekä siinä kohden, mikä joesta koituu maalle että siinä, mikä maasta tulee ihmisille. Ja Egyptissä oli silloin kaikkiaan kaksikymmentätuhatta asuttua kaupunkia. Amasis oli se, joka sääsi egyptiläisille semmoisen lain, että jokaisen egyptiläisen täytyi joka vuosi piirin päämiehelle ilmoittaa, mistä hän oli elä-

nyt, mutta jos hän ei sitä tehnyt eikä ilmoittanut rehellistä elinkeinoa, niin hänet rangaistiin kuolemalla. Sen lain omaksui atenalainen Solon ja sääsi sen atenalaisille. Ja sitä he noudattavat aina näihin aikoihin asti, se kun on moitteeton laki.

178. Amasis oli helleeniläis-ystävä ja osoitti sitä sekä yksityisiä helleenejä kohtaan että antoi niille, jotka olivat saapuneet Egyptiin, Naukratis-kaupungin asuttavaksi. Mutta niille heistä, jotka eivät tahtoneet siellä asua, vaan ainoastaan purjehtivat sinne, hän antoi paikkoja, minne saivat perustaa alttareita ja temppelialueita jumalille. Suurimman helleenien temppelialueista, joka samalla on kuuluisin ja enimmin käytetty ja jota kutsutaan Hellenioniksi, ovat seuraavat kaupungit yhteisesti perustaneet: ioonilaisista kaupungeista: Khios, Teos, Fokaia ja Klazomenai, doorilaisista: Rodos, Knidos, Halikarnassos ja Faselis, aiolilaisista ainoastaan Mytilene-kaupunki. Näiden oma on mainittu temppelialue, ja nämä kaupungit ne ovat, jotka asettavat kauppapaikan päällysmiehet. Kaikki muut kaupungit, jotka vaativat osallisuutta temppelialueeseen, vaativat sitä, vaikkei heillä ole mitään oikeutta siihen. Erikseen ovat aiginalaiset perustaneet temppelialueen Zeulle, samoslaiset toisen Heralle, ja vielä miletolaiset yhden Apollolle.

179. Ainoastaan Naukratis oli vanhastaan kauppapaikkana, eikä mitään muuta semmoista ollut Egyptissä. Jos joku saapui johonkin Niilin muista suuhaaroista, niin hänen täytyi vannoa, ettei hän vapaaehtoisesti ollut sinne tullut, ja sen vannottuaan hänen täytyi purjehtia Kanoboksen suuhaaraan, tai, jos vastatuulilta ei käynyt purjehtia, piti veneissä kuljettaa lasti suistamon ympäri, kunnes ne saapuivat Naukratiiseen. Semmoisessa arvossa pidettiin Naukratista.

180. Kun amfiktyonit olivat kolmestasadasta talentista antaneet nykyjään Delfoissa olevan temppelin rakentamisen urakalle, syystä että ennen siinä ollut itsestään oli palanut poroksi, tuli delfolaisten osaltaan suorittaa neljäs osa urakkasummasta. Delfolaiset matkustelivat niinmuodoin ympäri kaupunkeja kokoomassa antimia, eikä se määrä, minkä he tällöin saivat Egyptistä, ollut vähin. Amasis näet antoi heille tuhat talenttia alunia, ja Egyptissä asuvat helleenit kaksikymmentä minaa rahaa.

181. Kyreneläisten kanssa Amasis teki molemminpuolisen ystävyysliiton ja päätti myöskin naida sieltä, joko sitten koska halusi helleeniläistä vaimoa, tai muuten ystävyydestä kyreneläisiä kohtaan. Hän nai siis — toiset sanovat Battoksen, toiset Arkhesilaoksen, ja vielä kolmannet erään kaupunkilaisten kesken arvossapidetyn miehen tyttären, jonka nimi oli Ladike. Mutta kun Amasis tämän vieressä lepäsi, ei hän voinut häneen yhtyä, niinkuin muihin naisiin. Ja kun tavallisesti näin kävi, niin Amasis kutsui luokseen mainitun Ladiken ja sanoi hänelle: „Nainen, sinä olet loihtinut minut, eikä sinulla ole mitään mahdollisuutta pelastua kurjimmasta perikadosta, mihin mikään nainen milloinkaan on joutunut.“ Ladike kyllä kielsi sen tehneensä, mutta kun Amasis siitä huolimatta ei lauhtunut, niin nainen ajatuksissaan rukoili Afroditea ja lupasi lähettää hänelle kuvapatsaan Kyreneen, jos Amasis sinä yönä voisi häneen yhtyä — siinä nimittäin oli hänellä ainoa keino pelastua turmiosta. — Heti rukouksen jälkeen Amasis yhtyi häneen. Ja siitä pitäen, aina milloin Amasis tuli hänen luokseen, hän saattoi häneen yhtyä; ja tämän jälkeen hän erinomaisesti mielistyi puolisoonsa. Ja Ladike täytti lupauksensa jumalattarelle. Hän teetti nimittäin ja lähetti Kyreneen

kuvapatsaan, joka vielä minun aikoihini saakka on säilynyt ja sijaitsee ulkopuolella Kyrenen kaupunkia. Kun sitten Kambyses sai valtaansa Egyptin ja kuuli samaiselta Ladikelta, kuka hän oli, niin hän lähetti hänet vahingoittumatonna Kyreneen.

182. Ja Amasis lähetti vihkilahjoja myös Hellaaseen, nimittäin Kyreneen kultaisen Atenen kuvan ynnä oman muotokuvansa maalattuna, edelleen Lindoksessa olevalle Atenelle kaksi kivistä kuvapatsasta ja liinahaarniskan, joka ansaitsee katsomista, sitten Heralle Samokseen kaksi puista omaa muotokuvaansa, jotka vielä minun aikoihini saakka ovat sijainneet suuressa temppelissä, oven takana. Samokseen hän lähetti vihkilahjoja kestiystävyys-suhteen vuoksi, joka hänellä oli Aiakeen pojan, Polykrateen kanssa, Lindokseen taas hän ei lähettänyt minkään kestiystävyys-suhteen nojalla, vaan siitä syystä, että Lindoksessa olevan Atenen pyhätön tarinan mukaan olivat perustaneet Danaoksen tyttäret, laskettuaan sinne maihin, silloin kun pakenivat Aigyptoksen poikia. Nämä lahjat Amasis vihki. Ja hän oli kaikista ensimäinen, joka valloitti Kyproksen ja teki sen veronalaiseksi.

Oikaisu.

Siv. 29, riv. 11 alhaalta: lue makednolaiseksi.

HERODOTOS

HERODOTOKSEN

HISTORIA-TEOS

KREIKANKIELESTÄ SUOMENTANUT

EDV. REIN

III—VI KIRJA

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

PORVOOSSA, 1908
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN KIRJAPAINOSSA

KOLMAS KIRJA.

1. Yllämainittua Amasista vastaan Kambyses, Kyroksen poika, lähti sotaretkelle, vieden mukaansa paitsi muita myös helleenien joukosta ioonilaisia ja aiolilaisia. Syy tähän retkeen oli seuraava. Kambyses lähetti Egyptiin airuen ja pyysi Amasiilta hänen tytärtään. Näin tekemään häntä oli yllyttänyt eräs egyptiläinen mies, joka oli vihoissaan Amasiille siitä, että tämä kaikkien Egyptin lääkärien joukosta oli temmannut juuri hänet vaimostaan ja lapsistaan ja antanut hänet persialaisten haltuun, silloin kun Kyros lähettiläiden kautta pyysi Amasiilta Egyptin parasta silmälääkäriä. Siitä siis vihoissaan egyptiläinen neuvollaan yllytti ja kehoitti Kambysestä pyytämään Amasiin tytärtä, jotta tämä joko antaisi hänet ja siten saisi surua tai olisi antamatta ja siten vihoittaisi Kambyseen. Amasis, joka sekä vihasi että pelkäsi persialaisten valtaa, ei tiennyt antaako vai kieltää. Hän tiesi näet vallan hyvin, että Kambyses ei aikonut ottaa tytärtä puolisokseen, vaan jalkavaimokseen. Tätä punniten hän teki seuraavalla tavalla. Entisen kuninkaan, Aprieen, huoneesta oli jäänyt jälelle ainoastaan yksi tytär, joka oli hyvin kookas ja kauniinnäköinen ja jonka nimi oli Nitetis. Tämän neitosen Amasis puki koruvaatteisiin ja kultiin ja lähetti hänet omana tyttärenään Persiaan. Jonkun ajan kuluttua, kun Kambyses tervehti neitosta kutsumalla häntä isän nimellä, niin neitonen virkkoi hänelle: »Oi kuningas, sinä et tiedä, että Amasis on sinut pettänyt, hän kun lähetti minut morsioksi koristettuna sinulle, antaen minut pois muka omana

tyttärenään. Mutta todellisuudessa minä olen Aprieen tytär, hänen, jota vastaan Amasis egyptiläisten kera nousi kapinaan surmaten hänet, oman valtiaansa.» Tämä ilmoitus ja tämä seikka nostattivat Kambyseen, Kyroksen pojan, Egyptiä vastaan, sillä hän vihastui suuresti.

2. Niin kertovat persialaisot. Egyptiläiset taas omistavat Kambyseen itselleen, väittäen hänen syntyneen juuri tästä samasta Aprieen tyttärestä. Kyros muka näet oli lähettänyt airuen pyytämään Amasiin tytärtä, eikä Kambyses. Mutta väittäessään niin eivät he puhu oikein. Eihän heille ole tietymätöntä — sillä jos ketkään, niin egyptiläiset tuntevat persialaisten tavat —, että ensiksikään äpärän ei ole heillä tapana päästä hallitsijaksi, jos aviolapsi on tarjona, ja sitten, että Kambyses oli akhaimenidi Farnaspeen tyttären, Kassandanen, poika, eikä minkään egyptiläisnaisen. Vaan he vääristelevät historiaa tekeytymällä Kyroksen huoneen sukulaisiksi. Näin on tämän asian laita.

3. Kerrotaanpa myös seuraava tarina, jota minä puolestani en usko. Muuan persialainen nainen tuli Kyroksen hoviin naisten puolelle ja kun hän näki Kassandanen vieressä seisomassa kaunismuotoisia ja kookkaita lapsia, niin hän ylen ihmeissään suuresti kiitteli niitä. Mutt. Kassandane, Kyroksen vaimo, sanoi näin: »Vaikka minä olen tämmöisten lasten äiti, niin Kyros halveksii minua, mutta sitä, joka on tuotu Egyptistä, hän pitää kunniassa». Niin hän lausui vihoissaan Nitetistä kohtaan, mutta vanhempi hänen pojistaan, Kambyses, virkkoi: »Jahka minusta tulee mies, oi äiti, niin käännän Egyptissä ylimmät alimmiksi ja alimmat ylimmiksi». Niin lausui Kambyses, joka silloin oli noin kymmenvuotias, ja naiset ihmettelivät suuresti. Mutta hän muisti sanansa ja, sittenkun hän oli mieheksi varttunut ja saanut kuninkuuden, teki hän sotaretken Egyptiä vastaan.

4. Sattui myös eräs toinen tapahtuma, joka vaikutti mainittuun sotaretkeen. Amasiin palkkasoturien joukossa

oli muuan halikarnassolainen mies, jonka nimi oli Fanes ja joka oli erittäin älykäs sekä sodassa urhoollinen. Tämä Fanes oli jostakin syystä suuttunut Amasis kuninkaaseen ja läksi laivalla karkuun Egyptistä, päästäkseen Kambyseen puheille. Mutta koska hän palkkasoturien kesken nautti melkoista arvoa sekä tunsi Egyptin olot mitä tarkimmin, niin Amasis katsoi tärkeäksi saada hänet kiinni ja käski ajaa häntä takaa. Ja Amasis tavoitti häntä lähettämällä luotettavimman kuohilaistaan kolmisoudulla hänen jälkeensä. Tämä ottikin hänet kiinni Syyriassa, mutta ei silti tuonut häntä takaisin Egyptiin. Sillä Fanes petti hänet viekkaudellaan. Hän päihdytti näet vartiat ja pääsi siten pois Persiaan. Ja juuri kun Kambyses läksi liikkeelle marssiakseen Egyptiä vastaan, mutta ei tiennyt neuvoa, miten kulkea vedettömän erämaan läpi, saapui Fanes ja ilmaisi Amasiin toimenpiteet sekä selitti samalla, miten marssi oli suoritettava. Hän neuvoi nimittäin lähettämään arabialaisten kuninkaalle pyynnön, että hän myöntäisi Kambyseelle turvallisen läpikulun.

5. Ainoastaan tältä kohtaa on pääsö Egyptiin tunnettu. Foinikiasta näet aina Kadytis-kaupungin ääriin asti on maa Palestinan syyrialaisten hallussa. Kadytis-kaupungista, joka minun luullakseni ei ole paljoa pienempi kuin Sardes, ovat kauppapaikat merenrannalla Ienysos-kaupunkiin saakka arabialaisten, Ienysoksesta taas Serbonis-järveen saakka, jonka vieritse Kasion-vuoren harju kulkee mereen, ovat ne syyrialaisten hallussa. Ja Serbonis-järvestä, mihin tarun mukaan Tyfon on kätketty, alkaa jo Egypti. Ienysos-kaupungin ja Kasion-vuoren sekä Serbonis-järven välillä oleva maa, joka ei ole mikään vähäinen alue, vaan jota on noin kolme päivänmatkaa, on kovin vedetöntä.

6. Nyt tahdon mainita jotain, jonka harvat Egyptissä käyneet ovat vaarinottaneet. Egyptiin tuodaan kahdesti joka vuosi koko Hellaasta ja lisäksi Foinikiasta saviastioita täynnä viiniä, mutta kuitenkaan ei siellä sanalla sanoen

ole nähtävissä yhtä ainoata tyhjää viiniruukkua. Mihin siis — kysyttänee — ne joutuvat? Senkin tahdon ilmoittaa. Jokaisen kunnanesimiehen täytyy omasta kaupungistaan koota kaikki saviastiat ja viedä ne Memfiiseen, ja Memfiistä täytyy ne toimittaa juuri äskenmainittuihin Syyrian erämaihin ja täyttää vedellä. Siten Egyptiin tulleet ja siellä tyhjennetyt astiat tuodaan Syyriaan ennestään siellä olevien lisäksi.

7. Tällaisen pääsön Egyptiin persialaiset järjestivät, varustamalla yllämainitulla tavalla taipaleen vedellä, heti kun olivat ottaneet haltuunsa Egyptin. Vaan koska heidän tullessaan ei vielä ollut tarjona vettä, niin Kambyses halikarnassolaiselta vieraaltaan saamansa neuvon mukaan lähetti sanansaattajia arabialaisten kuninkaan luo ja pyysi sekä sai suojelusta, sitä ennen annettuaan ja otettuaan häneltä vastaan uskollisuuden vakuutuksen.

8. Arabialaiset pitävät uskollisuudenliittonsa rehellisemmin kuin ketkään muut ihmiset ja tekevät ne seuraavalla tavalla. Kun kaksi henkilöä tahtoo tehdä uskollisuudenliiton keskenään, niin joku kolmas mies seisoo molempien toisten keskellä ja leikkaa terävällä kivellä liitontekijäin kämmenten sisäpuolelle haavan peukalon kohdalle ja sitten hän ottaa kumpaisenkin vaipasta nukan ja sivelee verellä seitsemää heidän välillään olevaa kiveä; ja niin tehdessään hän kutsuu nimeltä Dionysosta ja Uraniaa. Näiden menojen jälkeen liitontehnyt suosittelee ystävilleen muukalaista tai myös heimolaistaan, jos hän on heimolaisen kanssa liiton tehnyt. Ja ystävätkin katsovat velvollisuudekseen pitää uskollisuudenlupaukset pyhinä. He pitävät jumalina ainoastaan Dionysosta ja Uraniaa ja he väittävät leikkaavansa tukkansa samalla tapaa kuin Dionysos itse. He leikkaavat hiuksensa pään ympäri ajaen niitä hiukan ohimoiden kohdalta. Ja Dionysos on heillä nimeltään Orotalt ja Urania Alilat.

9. Sittenkun nyt arabialaisten kuningas oli tehnyt liittosopimuksen Kambyseen luota tulloitten sanansaattajien kanssa, niin hän ryhtyi seuraavaan toimenpiteeseen. Hän täytti kamelinnahasta tehtyjä säkkejä vedellä ja sälytti niillä kaikki elävät kamelinsa, jonka tehtyään hän marssi erämaahan ja odotti siellä Kambyseen sotajoukkoa. Tämä on uskottavampi niistä kahdesta kertomuksesta, jotka ovat olemassa. Mutta tulee myös mainita vähemmän uskottava kertomus, koskapa semmoinenkin on olemassa. Arabiassa on suuri joki, nimeltä Korys, joka laskee niinsanottuun Punaiseen mereen. Siitä joesta kerrotaan arabialaisten kuninkaan johtaneen vettä johtoa myöten, jonka hän oli tehnyt ompelemalla yhteen härän- ja muita vuotia ja joka ulottui aina erämaahan saakka; mutta erämaahan hän kaivatti suuria säiliölammikoita, joiden tuli ottaa vastaan ja säilyttää vesi. Ja kuitenkin on kaksitoista päivämatkaa joelta tähän erämaahan. Ja hän kuljetti veden kolmen vesijohdon kautta kolmeen eri paikkaan.

10. Psammenitos, Amasiin poika, oli asettunut leiriin Niilin niinsanotun pelusionilaisen suuhaaran luo odottamaan Kambysestä. Sillä ei sattunut niin, että Kambyses Amasiin eläessä olisi hyökännyt Egyptiä vastaan, vaan Amasis kuoli hallittuaan neljäviidettä vuotta, joiden kestäessä ei mitään erittäin onnetonta tapausta häntä kohdannut. Kuoltuaan ja tultuaan palsamoiduksi hänet haudattiin siihen pyhätössä olevaan hautaan, jonka hän itse oli rakennuttanut. Mutta Amasiin pojan, Psammenitoksen, hallitessa Egyptiä kohtasi egyptiläisiä mitä suurin ihme. Egyptin Teebassa satoi vettä, mitä ei ole tapahtunut koskaan ennen eikä myöhemmin minun aikoihini saakka, kuten teebalaiset itse kertovat. Sillä Ylä-Egyptissä ylimalkaan ei laisinkaan sada; mutta silloin Teebassa sataa pisarteli.

11. Marssittuaan erämaan läpi asettuivat persialaiset lähelle egyptiläisiä iskeäkseen yhteen. Mutta silloin Egyptin kuninkaan apujoukot, jotka olivat muodostetut helleе-

neistä ja kaarilaisista, vihoissaan Faneolle siitä, että hän oli opastanut muukalaisen sotajoukon Egyptiä vastaan, ryhtyivät seuraavaan kostotoimeen. Faneon pojat olivat jääneet Egyptiin. Ne he nyt veivät leiriin ja isän näkyviin, asettivat sekoitusastian molempien leirien väliin ja sitten he toivat kunkin lapsen yksitellen ja teurastivat heidät siten, että veri valui sekoitusastiaan. Ja kun he olivat tehneet täten järjestänsä kaikille lapsille, niin he kaasivat viiniä ja vettä astiaan; sitten kaikki palkkasoturit joivat verta, jonka jälkeen he tekivät hyökkäyksen. Syntyi ankara taistelu, jossa kummastakin sotajoukosta kaatui useita, mutta lopuksi egyptiläiset pakenivat.

12. Siellä minä näin jotain varsin ihmeellistä, johon kyselemällä sain selityksen maanasujamilta. Tässä taistelussa kaatuneitten luut ovat nimittäin luodut niin, että molempien sotajoukkojen luut ovat eri läjissä. Sillä persialaisten luut ovat yhtäällä, niinkuin ne alun pitäen olivat, ja toisaalla taas ovat egyptiläisten luut. Mutta persialaisten pääkallot ovat siihen määrään hauraita, että jos vain ohuella kiviliuskalla viskaa niitä, tulee niihin reikä. Egyptiläisten taas ovat niin vahvat, että niitä vaivoin kiven iskulla voi murskata. Syyksi siihen he sanoivat seuraavan seikan, jonka helposti saatoinkin uskoa, että nimittäin egyptiläiset lapsuudesta alkaen ajavat päänsä, ja siitä pääkallo kovettuu päivänpaisteessa. Sama seikka on myös syynä siihen, että he eivät tule kaljuiksi. Sillä egyptiläisissä näkee vähemmän kaljupäitä kuin missään muualla maailmassa. Tämä siis on syynä siihen, että heillä on lujat pääkallot. Siihen taas, että persialaisilla on heikot pääkallot, on seuraava syy. He hemmottelevat alun pitäen päätään käyttämällä tiara nimisiä päähineitä. Se siitä. Saman ilmiön näin Papremiissa niillä, jotka libyalainen Inaros tuhosi yhdessä Dareioksen pojan, Akhaimeneen, kanssa.

13. Kun egyptiläiset olivat taistelusta kääntyneet pakosalle, pakenivat he epäjärjestyksessä. Mutta kun heidät oli

tungettu Memfiiseen, niin Kambyses lähetti jokea myöten ylös mytileneläisen laivan, joka kuljetti persialaista airutta, ja vaati egyptiläisiä antautumaan. Vaan nähdessään laivan tulevan Memfiiseen syöksyivät egyptiläiset miehissä linnasta ulos, hävittivät laivan, hakkasivat miehet kappaleiksi ja veivät ne muurien sisälle. Senjälkeen egyptiläiset joutuivat piiritykseen ja antautuivat jonkun ajan kuluttua. Mutta lähellä asuvat libyalaiset pelästyivät näistä Egyptin tapahtumista, jättäytyivät taistelutta persialaisten valtaan, ottivat suorittaakseen veroa ja lähettivät lahjoja. Niin tekivät myös kyreneläiset ja barkalaiset, peloissaan, samoin kuin libyalaisetkin. Kambyses otti libyalaisilta tulevat lahjat suopeasti vastaan, mutta ylenkatsoi kyreneläisten lähettämiä, koska ne, kuten minusta näyttää, olivat liian vähäiset. Kyreneläiset olivat nimittäin lähettäneet viisisataa minaa hopeaa. Niinpä Kambyses tarttui niihin ja sirotti ne omin käsin sotajoukon kesken.

14. Kymmenentenä päivänä siitä, kun Kambyses oli valloittanut Memfiin linnan, hän, häväistäkseen egyptiläisten kuningasta, Psammenitosta, joka oli hallinnut kuusi kuukautta, pani hänet istumaan etukaupunkiin. Sinne Kambyses pani hänet istumaan muiden egyptiläisten kanssa ja koetteli hänen mielenlujuuttaan seuraavalla tavalla. Hän puetti hänen tyttärensä orjanpukuun ja lähetti hänet, vesiastia olalla, hakemaan vettä. Ja yhdessä kuninkaantyttären kanssa hän lähetti myös muita, samalla tapaa puettuja neitoja, jotka hän oli valikoinut ensimäisten miesten tytärten joukosta. Kun nyt neidot itkien ja ääneensä parkuen kulkivat isiensä ohi, niin kaikki isät huusivat ja itkivät yhdessä lastensa kanssa nähdessään heidät näin kurjassa tilassa. Mutta Psammenitos tuijotti vain eteensä ja huomattuaan mitä tapahtui hän loi silmänsä maahan. Senjälkeen kun vedenkantaja-neidot olivat kulkeneet ohi, lähetti Kambyses Psammenitoksen pojan yhdessä kahdentuhannen muun samanikäisen egyptiläisen kanssa, kaulassa

köyden silmukka ja suissa suitset. Heidät vietiin kärsimään rangaistusta kostoksi niiden mytileneläisten surmasta, jotka laivan keralla olivat Memfiissä joutuneet tuhon omiksi. Kuninkaalliset tuomarit olivat nimittäin tuominneet niin, että maksoksi jokaisen miehen hengestä piti kymmenen egyptiläisen ylimyksen kuoleman. Kun Psammenitos näki nuorukaisten kulkevan ohi ja huomasi poikansa joukon etunenässä menevän kuolemaan, niin hän ympärillään istuvien egyptiläisten itkiessä ja vaikeroidessa teki samoin kuin nähdessään tyttärensä. Vaan kun nämäkin olivat menneet ohi, sattui, että muuan vanhanpuoleinen mies Psammenitoksen pöytäkumppanien joukosta, jolta oli viety koko omaisuus ja jolla ei ollut jälellä enempää kuin kerjäläisellä, kulkiessaan anomassa almuja sotaväeltä kävi Psammenitoksen, Amasiin pojan, ja etukaupungissa istuvien egyptiläisten ohi. Niin pian kun Psammenitos sen näki, niin hän purskahtaen ankaraan itkuun kutsui nimeltä ystäväänsä ja löi päätään. Mutta Psammenitosta pitivät silmillä vartiat, jotka aina ilmoittivat Kambyseelle, miten mikin kohtaus häneen vaikutti. Ihmeissään hänen käytöksestään Kambyses sanansaattajan kautta kysyi häneltä näillä sanoilla: »Psammenitos, sinun herrasi Kambyses kysyy, minkä vuoksi, nähdessäsi tyttäresi kurjuudessa ja poikasi astumassa kuolemaan, et huudahtanut etkä itkenyt, mutta sen sijaan olet kunnioittanut tätä kerjäläistä, joka, niinkuin hän muilta on saanut tietää, ei edes ole sinun sukulaisesi». Niin hän kysyi, mutta toinen vastasi: »Oi Kyroksen poika, minun kotoiset onnettomuuteni olivat liian suuret niitä itkeäkseni, mutta ystävän kärsimys ansaitsi kyyneleitä, hänen, joka on sortunut suuresta varallisuudesta ja vanhuuden partaalla joutunut mieron tielle». Niin pian kun tämä vastaus kerrottiin, oli se heistä Psammenitoksen puolelta hyvin sanottu. Ja, niinkuin egyptiläiset kertovat, itki Kroisos, joka oli sattunut seuraamaan Kambysestä Egyptiin, ja itkivät läsnäolevat persialaiset. Itse Kamby-

seenkin valtasi sääli, ja hän käski heti pelastaa Psammenitoksen pojan surmattavien joukosta sekä tuoda hänet itsensä etukaupungista luokseen.

15. Mutta ne, jotka olivat menneet noutamaan hänen poikaansa, eivät enää tavanneet häntä elävänä, vaan oli juuri hän ensimäiseksi teloitettu. Psammenitoksen itsensä sitävastoin he käskivät nousta ja toivat Kambyseen luo. Siellä hän eleli edelleen kärsimättä mitään väkivaltaa. Ja jos hän myös olisi ymmärtänyt pysyä alallaan, niin hän olisi saanut Egyptin hoidettavakseen. Sillä persialaisilla on tapana kunnioittaa kuningasten poikia. Niinpä he antavat hallituksen kuningasten pojille, vaikka isät itse ovat kapinallisesti luopuneet. Että heillä on tapana tehdä näin, sen saattaa päättää monesta muusta seikasta, mutta erittäinkin Inaroksen pojasta Thannyraasta, joka sai takaisin sen hallituksen, mikä oli ollut hänen isällään, ja Amyrtaioksen pojasta Pausiriista, joka hänkin jälleen sai isänsä vallan. Ja kuitenkaan eivät ketkään olleet persialaisia suuremmassa määrin vahingoittaneet kuin Inaros ja Amyrtaios. Mutta nyt, koska Psammenitos vehkeili, niin hän sai palkkansa. Hänet tavattiin nimittäin yllyttämästä egyptiläisiä kapinaan. Ja kun Kambyses sen kuuli, niin Psammenitos pakoitettiin juomaan häränverta ja kuoli heti. Siten hän siis päätti päivänsä.

16. Memfiistä Kambyses saapui Sais-kaupunkiin tehdäkseen sen, minkä todella tekikin. Sillä heti kun hän oli tullut sisälle Amasiin kuninkaanasuntoon, käski hän kantaa haudasta ulos Amasiin ruumiin. Niin pian kun tämä oli suoritettu, käski hän ruoskia ruumista, nykiä siitä pois karvat ja pistellä ynnä kaikella muulla tavalla häväistä sitä. Ja kun ihmiset olivat sitä tehneet, siksi kunnes väsyivät — palsamoitu ruumis näet piti puoliaan eikä mennyt hajalle —, niin Kambyses käski polttaa sen. Ja siinä hän määräsi tehtäväksi semmoista, joka ei ollut oikeata. Sillä persialaiset pitävät tulta jumalana. Ruumiinpoltto ei kum-

paisellakaan kansalla ole käytännössä, persialaisilla siitä jo mainitsemastamme syystä, että eivät pidä oikeana omistaa jumalalle ihmisen ruumista, egyptiläiset taas, koska katsovat tulta eläväksi eläimeksi, joka syö kaiken, mihin se tarttuu, vaan ravittuaan itsensä kylläiseksi, kuolee yhdessä sen kanssa, jonka se on syönyt. Mutta nytpä egyptiläisten ei mitenkään ole tapana antaa ruumista eläimille; juuri siitä syystä he palsamoivatkin sen, jottei se maassa viruessaan joutuisi matojen syötäväksi. Siten Kambyses määräsi tehtäväksi semmoista, joka soti molempien kansojen tapoja vastaan.

Mutta, niinkuin egyptiläiset kertovat, ei Amasis ollut se, jota näin kohdeltiin, vaan eräs toinen, Amasiin kokoinen egyptiläinen oli muka se, jota häväistessään persialaiset luulivat häpäisevänsä Amasista. He kertovat näet, että kun Amasis oraakelilta oli saanut tietää, miten hänen kuoltuaan oli käyvä, niin hän torjuakseen uhkaavan vaaran hautautti tämän miehen, joka nyt joutui ruoskituksi, oman hautakammionsa sisäpuolelle oven kohdalle, ja käski poikansa asettamaan hänen oman ruumiinsa sitävastoin hautakammion perimmäiseen soppeen. Mutta minusta näyttää siltä, kuin koko näitä Amasiin hautausta ja mainittua miestä koskevia määräyksiä ei ollenkaan olisi annettu, vaan että egyptiläiset ilman aikojaan kaunistelevat tosiasioita.

17. Tämän jälkeen Kambyses päätti tehdä kolme eri sotaretkeä, nimittäin karkhedonilaisia, ammonilaisia ja pitkäikäisiä etiopilaisia vastaan, jotka asuvat siinä osassa Libyaa, mikä on eteläisen meren luona. Asiaa harkitessa hänestä näytti parhaalta lähettää karkhedonilaisia vastaan merivoimansa, ammonilaisia vastaan taas valiojoukko maasotaväestöä, mutta etiopilaisia vastaan ensin vakoojia katsomaan, onko todella etiopilaisten maassa se auringon pöytä, jonka kerrotaan siellä olevan, ja sen lisäksi vakoilemaan muitakin seikkoja; mutta näön vuoksi tuli heidän viedä lahjoja etiopilaisten kuninkaalle.

18. Auringon pöytä kuuluu olevan tämmöinen. Etukaupungissa on niitty, täynnä kaikkien nelijalkaisten eläinten keitettyä lihaa; öisin siihen asettavat ja laativat taitavasti lihan kaupunkilaisista ne, jotka kulloinkin ovat hallinnonhoitajina, vaan päivin sinne tulee aterioimaan kuka vain tahtoo. Mutta maan asujamet väittävät, että maa itse joka kerta tuottaa ruuat ilmoille.

19. Semmoisen kerrotaan niinkutsutun auringon pöydän olevan. Niin pian kuin Kambyses oli päättänyt lähettää vakoojia, hän heti käski noutamaan Elefantine-kaupungista muutamia iktyofageja, jotka osasivat etiopiankieltä. Sillä välin kun mentiin heitä noutamaan, hän käski merivoimansa purjehtia Karkhedonia vastaan. Mutta foinikialaiset kieltäytyivät sitä tekemästä. He olivat muka ankarain valojen sitomia eivätkä tekisi oikein, jos lähtisivät sotaretkelle omia lapsiansa vastaan. Ja kun foinikialaiset eivät tahtoneet mennä, eivät muut olleet taistelukykyisiä. Sillä tavoin karkhedonilaiset pelastuivat persialaisten orjuudesta. Sillä Kambyses ei tahtonut käyttää väkivaltaa foinikialaisia kohtaan, siitä syystä että he itsestään olivat antautuneet persialaisille, ja koko laivasto riippui foinikialaisista. Myös kyprolaiset olivat antautuneet persialaisille ja tulivat siten ottamaan osaa sotaretkeen Egyptiä vastaan.

20. Sittenkun iktyofagit olivat Elefantinesta saapuneet Kambyseen luo, niin hän lähetti heidät etiopilaisten tykö, neuvottuaan sitä ennen heitä, mitä heidän piti sanoman ja annettuaan heidän mukaansa purppurapuvun, kultaiset kaulakäädyt ja rannerenkaat sekä maljan voidetta ja aamin palmuviiniä. Näiden etiopilaisten, joiden luo Kambyses lähetti sanan, kerrotaan olevan suurimmat ja kauniimmat ihmiset koko maailmassa ja noudattavan sekä toisissa kohden muista ihmisistä eroavia tapoja että erittäin hallituksen suhteen seuraavaa tapaa. He ottavat kuninkaakseen sen, jonka he kansalaistensa joukosta katsovat olevan kookkaimman ja jolla on kokoaan vastaavat ruumiinvoimat.

21. Niin pian kun siis iktyofagit olivat saapuneet mainittujen miesten luo, niin he antoivat lahjat heidän kuninkaalleen ja sanoivat näin: »Persialaisten kuningas, Kambyses, joka tahtoo tulla sinun ystäväksesi ja kestituttavaksesi, on lähettänyt meidät matkaan, käskien meitä tulemaan sinun puheillesi ja antamaan sinulle nämä lahjat, joita hän itse mielellään käyttää». Mutta etiopilainen, joka käsitti, että he olivat tulleet vakoojina, lausui heille näin: »Ei ole persialaisten kuningas lähettänyt teitä tuomaan minulle lahjoja siitä syystä, että katsoisi tärkeäksi tulla minun kestituttavakseni, ettekä te puhu totta, sillä te olette tulleet vakoilemaan valtakuntaani. Eikä tuo mies ole oikeamielinen. Sillä jos hän olisi oikeamielinen, ei hän haluaisi muuta maata kuin omaansa eikä saattaisi orjuuteen ihmisiä, joiden puolelta hän ei ole mitään loukkausta kärsinyt. Mutta antakaa te nyt hänelle tämä jousi ja sanokaa hänelle näin: 'Etiopilaisten kuningas antaa persialaisten kuninkaalle sen neuvon, että vasta silloin kun persialaiset voivat jännittää näin suurta jousta, hän lähteköön ylivoimaisen sotajoukon keralla sotaan pitkäikäisiä etiopilaisia vastaan. Mutta siihen asti hän kiittäköön jumalia, jotka eivät johdata Etiopian lasten mieleen koettaa hankkia muuta maata oman maansa lisäksi.'»

22. Näin sanottuaan hän laski jousen vireestä ja antoi sen sanansaattajille. Sitten hän otti purppurapuvun ja kysyi, mikä se oli ja millä lailla se oli tehty. Ja kun iktyofagit totuudenmukaisesti kertoivat purppurasta ja värjäyksestä, niin hän sanoi: »Petollisia ovat ihmiset, petollisia heidän vaatteensa.» Toiseksi hän kyseli kultaisia kaulakäätyjä ja rannerenkaita. Ja kun iktyofagit selittivät, miten niitä käytettiin koristukseksi, niin kuningas, joka piti niitä kahleina, sanoi naurahtaen, että heillä itsellään oli vahvemmat kahleet. Kolmanneksi hän kyseli voidetta. Ja kun he selittivät sen valmistuksen ja miten sitä käytetään ihon sivelemiseen, niin hän virkkoi siitä samaa kuin puvusta.

Mutta kun hän joutui puhumaan viinistä ja sai tietää sen valmistuksen, niin hän ylenmäärin ihastuneena juomasta vielä kysyi, mitä kuningas syö ja kuinka kauan korkeintaan persialainen mies elää. He mainitsivat että hän syö leipää, sitä ennen selitettyään vehnän luonteen, ja että kahdeksankymmentä vuotta on pisin elämänmäärä, mikä ihmiselle on säädetty. Siihen etiopilainen sanoi, ettei hän ollenkaan ihmetellyt, että he niin harvoja vuosia elävät, koska syövät lantaa. Eivätkä he — sanoi hän iktyofageille — voisi niinkään kauan elää, jolleivät virkistäisi itseään tuolla juomalla, tarkoittaen viiniä; sillä siinä kohden etiopilaiset olivat persialaisiin nähden alakynnessä.

23. Kun iktyofagit vuorostaan kyselivät kuninkaalta etiopilaisten elämää ja elintapaa, niin hän sanoi, että useimmat heistä pääsevät sataankahteenkymmeneen ikävuoteen saakka, että muutamat heistä pääsevät yli senkin, ja että heidän ruokanaan on keitetty liha ja juomanaan maito. Vakoojien ihmetellessä etiopilaisten pitkää ikää, johdatti kuningas heidät muutamalle lähteelle, ja kun he sen vedellä olivat pesseet itsensä, niin he tulivat kiiltäviksi, aivan kuin jos vesi olisi ollut öljyä. Ja siitä lähti ikäänkuin orvokin tuoksu. Edelleen vakoojat kertoivat, että tämän lähteen vesi oli niin keveätä, ettei mikään esine voinut sen pinnalla kellua, ei puu eivätkä puutakaan keveämmät aineet, vaan että ne kaikki vaipuivat pohjaan. Jos tämä vesi todella on semmoista kuin mitä kerrotaan, niin etiopilaiset kaiketi siitä syystä ovat niin pitkäikäisiä, että käyttävät sitä vettä kaikkeen. Lähteellä käytyä kuningas vei heidät vankilaan, missä kaikki vangit olivat kultaisissa kahleissa. Näiden etiopilaisten kesken on nimittäin vaski kaikkein harvinaisin ja arvokkain aine. Ja katseltuaan vankilaakin he myös kävivät katsomassa niinsanottua auringon pöytää.

24. Tämän jäkeen he viimeiseksi katselivat etiopilaisten ruumisarkkuja, jotka, kuten kerrotaan, tehdään hyalos*)

*) »Hyalos» tarkoittaa nähtävästi jotain lasintapaista ainetta.

nimisestä aineesta ja valmistetaan seuraavalla tavalla. Kuivattuaan ruumiit, joko samalla tapaa kuin egyptiläiset tai jollain muulla lailla, he sivelevät niitä kipsillä ja maalaavat ne sitten yltä yleensä väreillä, koettaen mikäli mahdollista jäljitellä vainajan ulkomuotoa. Sitten he asettavat ruumiin ympärille hyaloksesta tehdyn onton pylvään. Semmoista ainetta saadaan heillä runsaasti kaivamalla ja siitä on helppo valmistaa esineitä. Ruumis, joka on pylvään sisällä, kuultaa sen läpi eikä ole ollenkaan pahanhajuinen tai missään muussakaan suhteessa iljettävä. Ja siinä näkyy kaikki yhtä selvästi kuin itse ruumiissa. Vuoden ajan pitävät sitten lähimmät sukulaiset pylvästä kodissaan, ja antavat sille esikoislahjat kaikesta sekä tuovat sille uhreja. Tämän jälkeen he toimittavat sen ulos ja pystyttävät sen kaupungin ulkopuolelle.

25. Katseltuaan kaikkea vakoojat lähtivät takaisin. Ja kun he olivat tämän ilmoittaneet, niin Kambyses vihastui ja läksi heti sotaretkelle etiopilaisia vastaan. Eikä hän antanut mitään käskyä ruokavarojen hankkimisesta eikä ottanut huomioon, että hän oli aikeessa lähteä sotaan maan ääriin. Vaan hullu ja mieletön kun oli, hän heti iktyofagien ilmoituksen kuultuaan, läksi retkelle, mutta määräsi saapuvilla olevat helleenit jäämään paikoilleen ja vei mukaansa koko maaväkensä. Mutta kun hän retkellään oli saapunut Teebaan, eroitti hän sotajoukostaan noin viisikymmentätuhatta miestä ja käski heidän tehdä ammonilaiset orjiksi ja sitten polttaa Zeun oraakelin. Itse hän, mukanaan muu sotajoukko, kävi etiopilaisia vastaan. Mutta ennenkuin sotajoukko oli suorittanut viidennen osan matkasta, olivat kaikki ruokavarat, mitä heillä oli, lopussa ja ruokavarojen jälkeen syötiin juhtia, mutta nekin loppuivat pian. Jos nyt Kambyses sen huomattuaan olisi muuttanut päätöksensä ja vienyt takaisin sotajoukon, olisi hän, huolimatta alussa tapahtuneesta erehdyksestä, ollut viisas mies. Mutta nyt hän pitämättä lukua mistään kulki aina vain

eteenpäin. Ja niin kauan kun sotamiehillä oli jotain maasta otettavaa, ylläpitivät he henkeään syömällä yrttejä, mutta senjälkeen kun he olivat saapuneet hieta-aavikolle, tekivät muutamat heistä kauhean teon. Kymmenestä miehestä he näet heittämällä arpaa aina ottivat yhden ja söivät hänet. Saatuaan siitä tiedon Kambyses kauhistui sitä, että he söivät toinen toisensa, heitti sikseen retken etiopilaisia vastaan, kääntyi takaisin ja saapui Teebaan, menetettyään suuren osan sotaväestään. Teebasta hän sitten lähti alas Memfiiseen ja antoi helleenien purjehtia sieltä pois.

26. Niin kävi Etiopian retken. Ne taas, jotka lähetettiin sotaretkelle ammonilaisia vastaan, läksivät oppaiden johdolla liikkeelle Teebasta, ja varmaa on, että he saapuivat Oasis-kaupunkiin, joka on niiden samolaisten hallussa, joiden sanotaan kuuluvan aiskhrionilais-heimoon. Sinne on hieta-aavikon halki seitsemän päivänmatkaa Teebasta, ja sen paikan nimi on helleenien kielellä »Autuasten saari». Siihen paikkaan asti siis kerrotaan sotajoukon saapuneen, mutta siitä eteenpäin tietävät heistä jotain kertoa ainoastaan ammonilaiset ja ne, jotka näiltä ovat sen kuulleet. Persialaiset eivät näet saapuneet ammonilaisten luo eivätkä myöskään palanneet takaisin. Ammonilaiset itse kertovat seuraavalla tavalla. Kun persialaiset mainitusta Oasiista menivät hieta-aavikon poikki ammonilaisia vastaan, sattui, heidän ollessaan jotenkin näiden alueen ja Oasiin keskivälillä ja parhaillaan suurustaessaan, että alkoi puhaltaa ankara ja raju etelätuuli, joka kuljetti muassaan hiekkavuoria, joiden alle he hautaantuivat ja siten hävisivät jäljettömiin. Näin ammonilaiset kertovat käyneen sen sotaretken.

27. Juuri samaan aikaan, kun Kambyses oli saapunut Memfiiseen, ilmestyi egyptiläisille Apis, jonka nimi helleenien kielellä on Epafos. Heti sen ilmestyttyä egyptiläiset pukeutuivat kauniimpiin vaatteisiinsa ja panivat toimeen juhla-aterioita. Kun Kambyses näki egyptiläisten tekevän

näin, niin hän varmasti uskoi egyptiläisten viettävän ilojuhlaa hänen vastoinkäymisensä johdosta. Hän kutsui niinmuodoin luokseen Memfiin päällysmiehet, ja kysyi heidän saavuttuaan heiltä, minkä vuoksi egyptiläiset eivät, hänen edellisellä kerralla Memfiissä ollessaan, olleet sellaista tehneet, vaan juuri silloin, kun hän oli saapunut kadotettuaan melkoisen osan sotajoukkoaan. Päällysmiehet ilmoittivat, että heille oli ilmestynyt jumala, joka tapaa ilmestyä vasta pitkän ajan kuluttua, ja silloin kun hän on ilmestynyt, juhlivat kaikki egyptiläiset riemusta. Sen kuultuaan Kambyses väitti heidän valehtelevan ja rankaisi heidät valehtelijoina kuolemalla.

28. Surmautettuaan heidät hän toiseksi kutsui papit eteensä. Kun papit sanoivat samalla tapaa, lausui hän, ettei häneltä kauan tule pysymään salassa, onko egyptiläisten luo tullut lauhkea jumala vai ei. Enempää sanomatta hän käski pappien tuoda esiin Apis jumalansa. Niinpä he läksivät sitä noutamaan. Tämä Apis eli Epafos on vasikka, syntynyt lehmästä, joka sen jälkeen ei enää saa tulla kantavaksi. Egyptiläiset sanovat, että taivaasta iskee valonsäde alas lehmään, ja että se siitä synnyttää Apiin. Mainittu vasikka, jota nimitetään Apiiksi, on muuten musta, mutta sillä on seuraavat merkit: otsassa sillä on kolmion muotoinen, valkea täplä, selässä ikäänkuin kotkankuva, hännässä kahdenlaatuiset karvat, ja kielen alla kovakuoriaisen tapainen.

29. Niin pian kun papit olivat tuoneet Apiin, Kambyses, joka jo oli jotenkin hullu, tempasi tikarinsa ja tahtoi pistää Apista vatsaan, mutta iskikin sitä kupeeseen. Naurahtaen hän silloin virkkoi papeille: »Voi teitä konnia, semmoisiako ovatkin jumalat, että niissä on lihaa ja verta ja että voivat tuntea rautaa? Vaikka, onhan tämä jumala egyptiläisten arvoinen. Mutta ette te rankaisematta pidä minua pilkkananne.» Näin lausuttuaan hän antoi käskyn asianomaisille ruoskia pappeja ja tappaa muista egyptiläi-

sistä jokaisen, jonka tapaisivat juhlimasta. Siten egyptiläisten juhla sai loppunsa ja papit rangaistuksen. Mutta kupeeseen lyöty Apis riutui temppelissä, missä se virui ja kun se haavastaan kuoli, niin papit Kambyseen tietämättä hautasivat sen.

30. Mutta, niinkuin egyptiläiset kertovat, heti tämän ilkityön jälkeen Kambyses, joka jo ennestäänkin oli mieletön, tuli kerrassaan raivoksi. Ensi työkseen hän surmasi Smerdiin, oman veljensä isän ja äidin puolelta, jonka hän kateudesta oli lähettänyt pois Egyptistä, siitä syystä että tämä yksin persialaisten joukosta taisi kahden sormen leveyden jännittää sitä jousta, jonka iktyofagit olivat tuoneet Etiopian kuninkaan luota, mitä ei kukaan muista persialaisista kyennyt tekemään. Smerdiin lähdettyä pois Persiaan Kambyses näki unessa tämmöisen näyn. Hänestä oli kuin olisi Persiasta tullut sanansaattaja ilmoittaen, että Smerdis, istuen kuninkaallisella valtaistuimella, kosketti päälaellaan taivasta. Tämän johdosta siis huolissaan ja peläten omasta puolestaan, että veli surmaisi hänet ja tulisi hallitsijaksi, Kambyses lähetti Prexaspeen, joka persialaisten joukosta oli hänen uskollisimpansa, Persiaan tappamaan Smerdiin. Prexaspes läksikin sisämaahan Susaan ja tappoi Smerdiin, houkutellen hänet metsästysretkelle; toisten mukaan vieden hänet Punaiselle merelle ja siellä upottaen hänet.

31. Tämä oli — niin he kertovat — ensimäinen Kambyseen pahoista teoista. Toiseksi hän surmasi sisarensa, joka oli seurannut häntä Egyptiin, ja jonka hän oli ottanut vaimokseen, vaikka olikin hänen sisarensa molempien vanhempien puolelta. Tämän avioliiton laita oli seuraava, sillä sitä ennen ei persialaisilla ollut tapana naida sisariaan. Kambyses oli rakastunut erääseen sisaristaan ja tahtoi naida hänet, mutta koska hän siinä aikoi tehdä semmoista, joka ei ollut tavan mukaista, niin hän kutsui luokseen kuninkaalliset tuomarit ja kysyi, oliko olemassa lakia, joka sallii sen ken niin tahtoo

naida sisarensa. Ja kuninkaalliset tuomarit ovat miehiä, jotka valitaan persialaisten joukosta elinajaksi tahi kunnes heidät tavataan harjoittamasta jotain vääryyttä. He istuvat persialaisten kesken oikeutta ja selittävät esi-isien säädöksiä, ja kaikki asiat jätetään heidän ratkaistavakseen. Kun nyt siis Kambyses kysyi sitä, niin he antoivat hänelle samalla kertaa oikeudenmukaisen ja itselleen turvallisen vastauksen. He sanoivat nimittäin, etteivät tosin löytäneet mitään lakia, joka sallii veljen naida sisarensa, mutta toiselta puolen he väittivät löytäneensä semmoisen lain, joka sanoo, että persialaisten kuninkaan on lupa tehdä mitä vain haluaa. Siten he eivät tulleet lain purkajiksi Kambyseen pelosta, mutta, jotteivät itse suojellessaan lakia joutuisi turmioon, he keksivät toisen lain, joka suosi Kambyseen avioliittoa sisartensa kanssa. Silloin Kambyses nai hänet, jota hän rakasti, ja jonkun ajan kuluttua hän otti vaimokseen toisenkin sisarensa. Nuorempi näistä oli se, joka oli seurannut Kambysestä Egyptiin, ja jonka hän tappoi.

32. Hänen kuolemastaan on, samoin kuin Smerdiin, olemassa kaksi eri kertomusta. Helleenit kertovat, että Kambyses kerran laski yhteen leijonanpojan ja koiranpenikan, ja että hänen puolisonsa katseli tapausta. Kun penikka joutui tappiolle, mursi penikan veli, toinen penikka, kahleensa ja tuli toisen avuksi, jolloin penikat yksissä neuvoin pääsivät leijonanpojasta voitolle. Nähdessään sen Kambyses iloitsi, mutta vieressä istuva kuningatar itki. Sen huomattuaan Kambyses kysyi, minkä vuoksi hän itki. Silloin kuningatar virkkoi että hän, nähdessään toisen penikan puolustavan veljeään, itki muistellessaan Smerdistä, koska hän tiesi ettei ollut olemassa ketään, joka Kambysestä puolustaisi. Tämän sanan vuoksi hän, kuten helleenit kertovat, sai surmansa Kambyseeltä. Egyptiläiset taas kertovat, että kerran kun istuttiin pöydän ääressä, vaimo otti vuohenkaalin, nyppi lehdet ympäriltä pois ja kysyi mieheltään, oliko hänestä kuorittu vai lehdellinen vuohen-

kaali kauniimpi, johon Kambyses vastasi: »lehdellinen». Siihen vaimo sanoi: »Ja kuitenkin sinä kerran olet tehnyt niinkuin minä tälle vuohenkaalille, kun olet Kyroksen huoneen paljaaksi raastanut». Silloin Kambyses vihastui ja potkaisi vaimoaan. Ja vaimo, joka oli raskaana, kuoli saamastaan vammasta.

33. Näin Kambyses riehui omaisiansa vastaan, joko sitten Apiin vuoksi tai jostain muusta kohtaamastaan onnettomuudesta raivoissaan; onhan niin paljon onnettomuuksia, jotka saattavat ihmiselle sattua. Sitäpaitsi kerrotaan Kambyseen syntymästään saakka poteneen vaikeata tautia, jota muutamat sanovat »pyhäksi taudiksi». Eipä siis ollut ihmeellistä, että kun ruumis sairasti vaikeata tautia, ei sielukaan ollut terve.

34. Seuraavalla tavalla Kambyses riehui myös muita persialaisia vastaan. Kerrotaan näet, että hän kerran virkkoi näin Prexaspeelle, jota hän kunnioitti kaikista enimmin, joka toi sisään hänelle sanomat, ja jonka poika oli Kambyseen juomanlaskijana, mikä sekin on varsin suuri kunnia: »Prexaspes, minä miehenä pitävät persialaiset minua, ja mitä he minusta puhuvat?» Toinen vastasi: »Oi herra, kaikissa muissa kohdin sinua suuresti kiitetään, mutta he väittävät sinun liiaksi pitävän viinin juonnista». Niin siis hän puhui persialaisista, mutta kuningas vastasi vihastuneena: »Persialaiset siis väittävät, että olen juomari ja niin ollen vailla mieltä ja järkeä. Siispä eivät heidän aikaisemmat puheensa olleetkaan tosia.» Kerran ennen oli nimittäin Kambyses kysynyt neuvostossaan olevilta persialaisilta sekä Kroisokselta, minkälainen mies hän heistä oli isäänsä Kyrokseen verraten. Siihen he vastasivat, että hän oli parempi isäänsä; sillä hän omisti kaiken sen, minkä isäkin, mutta oli sitäpaitsi hankkinut itselleen Egyptin ja meren. Näin persialaiset vastasivat, mutta Kroisos, joka oli saapuvilla eikä pitänyt arvosteluista, virkkoi Kambyseelle näin: »Minusta taas, oi Kyroksen poika, et ole isäsi vertainen

sillä sinulla ei ole vielä sommoista poikaa, jommoisen hän sinussa on jälkeensä jättänyt.» Sen kuultuaan Kambyses ihastui ja kiitteli Kroisoksen tuomiota.

35. Muistellen siis tätä Kambyses vihoissaan sanoi Prexaspeelle: »Tarkkaa nyt itse, puhuvatko persialaiset totta, vai ovatko he itse vailla mieltä näin sanoessaan. Jos minä ampumalla osaan tuohon poikaasi, joka seisoo eteisessä, keskelle sydäntä, on ilmeistä, että persialaiset puhuvat joutavia. Mutta jos en osaa, niin myönnän, että persialaiset puhuvat totta ja että minä en ole täydessä tajussani.» Näin sanottuaan hän jännitti jousen ja ampui poikaa sekä käski sen tehtyään avata ruumiin ja tutkia haavaa. Niin pian kun huomattiin, että nuoli oli sydämessä, naurahti Kambyses ylen iloisena ja lausui pojan isälle: »Prexaspes, on siis käynyt ilmi, että minä en ole hullu, vaan että persialaiset ovat vailla mieltä. Sanoppa nyt minulle, oletko milloinkaan maailmassa nähnyt ketään niin tarkkaa ampujaa?» Siihen Prexaspes, joka näki että mies oli mieletön, ja pelkäsi omasta puolestaan, virkkoi: »Herra, en luule että itse jumalakaan olisi voinut niin hyvin ampua.» — Niin Kambyses menetteli sillä kertaa. Toisen kerran taas hän todisti kaksitoista etevintä persialaista syypäiksi vähäpätöiseen hairahdukseen ja kaivatti heidät elävältä maahan, pää edellä.

36. Kun Kambyses näin menetteli, katsoi Kroisos velvollisuudekseen nuhdella häntä. Ja hän puhutteli Kambysestä näin: »Oi kuningas, älä kaikessa anna myöten nuoruudellesi ja intohimoillesi, vaan hillitse ja suista itseäsi. Hyvä on olla huolellinen ja viisasta on varovaisuus. Vaan sinä tapat joutavan syyn nojalla miehiä, omia maanmiehiäsi, sinä tapat myös lapsia. Jos edelleen niin teet, niin katso vain, etteivät persialaiset sinusta luovu. Minua on isäsi Kyros hartaasti käskenyt ja kehoittanut panemaan mieleesi ja huomauttamaan, aina milloin voin jonkun hyvän neuvon antaa.» Niin Kroisos hyvänsuovassa tarkoituksessa

häntä neuvoi. Mutta Kambyses vastasi näin: »Sinäkin tässä rohkenet neuvoa minua, sinä, joka niin oivallisesti hoidit valtakuntaasi ja annoit niin hyvän neuvon isälleni, kun kehoitit häntä kulkemaan Araxes-joen yli ja menemään massagetejä vastaan, silloin kun he itse tahtoivat tulla meidän maahamme. Itsesi syöksit turmioon, kun niin huonosti hoidit omaa valtakuntaasi, ja myös Kyroksen, sen kautta että hän totteli sinua. Mutta etpä rankaisematta ole minua neuvonut, sillä minä olen jo kauan aikaa etsinyt tilaisuutta saadakseni sinut kiinni.» Näin sanottuaan hän otti jousen ampuakseen Kroisoksen, mutta tämä kavahti pystyyn ja juoksi ulos. Kun Kambyses ei voinut ampua häntä, käski hän palvelijoita ottamaan kiinni ja tappamaan hänet. Mutta palvelijat, jotka tunsivat Kambyseen luonnonlaadun, piiloittivat Kroisoksen siinä aikeessa, että jos Kambyses alkaisi katua ja etsisi Kroisosta, he ilmaisemalla hänet saisivat palkintoja, koska olivat pelastaneet Kroisoksen hengen; siinä tapauksessa taas että Kambyses ei katuisi eikä kaipaisi häntä, he ottaisivat hänet hengiltä. Vähän ajan kuluttua Kambyses todella kaipasikin Kroisosta, ja huomattuaan sen, palvelijat ilmoittivat hänelle, että tämä oli elossa. Vaan Kambyses sanoi kyllä iloitsevansa siitä, että Kroisos oli hengissä, mutta lisäsi, että he eivät olleet sitä ilmaiseksi tehneet, vaan että saisivat surman palkakseen. Ja niin tapahtuikin.

37. Näin hirveästi Kambyses siis riehui sekä persialaisia että liittolaisia vastaan oleskellessaan Memfiissä. Hän avasi myös vanhat hautakammiot ja katseli ruumiita. Niinpä hän myös tuli Hefaistoksen pyhättöön ja laski paljon pilaa jumalankuvasta. Hefaistoksen kuva on nimittäin hyvin niitten foinikialaisten pataikien kaltainen, joita foinikialaiset kuljettavat kolmisoutujensa kokissa. Mutta niiden varalle jotka eivät ole semmoista nähneet, tahdon ilmoittaa seuraavan tunnusmerkin: pataiki on lintukotolaisen mukailu Kambyses meni myös kabeirien pyhättöön, johon ainoas-

taan papin on lupa käydä sisälle. Niidenkin kuvat hän poltti, paljon niitä pilkattuaan. Nekin ovat samanlaiset kuin Hefaistoksen kuvat ja niitä sanotaankin hänen lapsikseen.

38. Minusta on siis aivan ilmeistä, että Kambyses oli tullut kovin raivoksi, sillä ei hän muuten olisi ryhtynyt pilkkaamaan pyhiä asioita ja tapoja. Jos näet joku ehdottaisi ja käskisi kaikkia ihmisiä valitsemaan itselleen kaikista kauniimmat tavat, niin jokainen kansa harkittuaan ottaisi omansa; niin pitää kukin omia tapojaan kaikista tavoista kauniimpina. Ei ole siis todennäköistä, että kukaan muu kuin hullu ihminen tekee semmoisista asioista pilkkaa. Että kaikki ihmiset arvelevat tapojen suhteen tällä lailla, sen saattaa päättää monesta muustakin merkistä, mutta varsinkin seuraavasta. Hallitusaikanaan Dareios kerran kutsui saapuvilla olevat helleenit luokseen ja kysyi, mistä hinnasta he tahtoisivat syödä kuolleet isänsä. He sanoivat, etteivät mistään hinnasta sitä tekisi. Senjälkeen Dareios kutsui luokseen muutamia niistä indialaisista, joita kutsutaan kallatilaisiksi ja jotka syövät vanhempiaan. Niiltä hän helleenien läsnäollessa, jotka tulkkien kautta saivat tietää, mitä puhuttiin, kysyi, kuinka paljosta rahasta ottaisivat tulella polttaakseen kuolleet isänsä. He huusivat ääneen ja käskivät hänen olla puhumatta syntiä. Semmoinen on nyt kerran tapa, ja oikein näyttää minusta Pindaros runoilleen sanoessaan, että tapa on kaikkien kuningas.

39. Samaan aikaan kun Kambyses läksi sotaretkelle Egyptiä vastaan, tekivät myös lakedaimonilaiset retken Samosta ja Polykratesta, Aiakeen poikaa vastaan. Viimemainittu oli panemalla toimeen kapinan saanut haltuunsa Samoksen ja jakoi ensiksi kaupungin kolmeen osaan sekä antoi veljilleen Pantagnotokselle ja Sylosonille kummallekin osansa. Sitten hän tappamalla toisen heistä ja karkoittamalla nuoremman, Sylosonin, sai haltuunsa koko Samoksen. Ja sen tehtyään hän teki sopimuksen Egyptin kuninkaan Amasiin kanssa ja lähetti hänelle ja otti häneltä vastaan

lahjoja. Ja vähässä ajassa lisääntyi Polykrateen mahti ja oli kuulu kautta Ioonian ja muun Hellaan. Sillä mihin tahansa hän suuntasi kulkunsa, päättyi kaikki onnellisesti. Hänellä oli sata viisikymmensoutua ja tuhat jousimiestä ja hän ryösti ja raastoi kaikkia ilman eroitusta. Sillä hän sanoi pikemmin tekevänsä ystävilleen mieliksi antamalla pois mitä oli ottanut, kuin jos alun pitäen ei olisi mitään ottanut. Hän valloitti lukuisia saaria, niinikään myös useita kaupunkeja mannermaalla. Muun muassa hän meritaistelussa löi myöskin lesbolaiset, jotka koko sotaväellään tulivat miletolaisten avuksi, ja vangitsi heistä useita, joiden sitten kahleissa täytyi kaivaa koko kaivanto Samos-kaupungin muurin ympäri.

40. Mutta Polykrateen suuri onni ei kaiketi jäänyt Amasiilta huomaamatta, vaan se huolestutti häntä. Ja kun Polykrateen onni kasvamistaan kasvoi, niin Amasis kirjoitti näin kuuluvan kirjeen ja lähetti sen Samokseen: »Näin lausuu Amasis Polykrateelle. On tosin suloista kuulla ystävänsä ja kestituttavansa menestyvän. Minulle kuitenkaan sinun suuri myötäkäymisesi ei ole mieleen, minä kun tiedän, että jumaluus on kateellinen. Siksi soisinkin mieluummin, että niin hyvin minulla itselläni kuin niillä, jotka ovat mieltäni lähellä, toimissaan osaksi olisi menestystä, osaksi vastoinkäymistä, ja että mieluummin viettäisin elinaikani vaihtelevalla onnella kuin että minulla kaikessa olisi menestystä. Sillä en ole vielä kuullut kerrottavan kenestäkään, jonka ei lopulta olisi käynyt perin huonosti, jos hänellä kaikessa on ollut onni. Noudata sinä siis minun neuvoani ja tee onnesi suhteen näin. Mieti, mikä sinulle on kallisarvoisinta ja minkä menettämisestä enimmin murehtisit, ja viskaa se pois, niin että se ei enää tule ihmisten ilmoille. Ja jos ei siitä perin myötä- ja vastoinkäymiset vuorotellen tule osaksesi, niin koeta parantaa kohtaloasi tätä minun neuvoani noudattaen.»

41. Luettuaan tämän ja käsittäen, että Amasis antoi

hänelle hyvän neuvon, Polykrates alkoi tuumia, minkä kalleutensa menettäminen tuottaisi hänelle enimmin murhetta. Ja tuumiessaan hän tuli seuraavaan päätökseen. Hänellä oli kultaan upotettu smaragdikivinen sinetti, jota hänen oli tapana kantaa ja joka oli samolaisen Theodorokseu, Telekleen pojan, tekoa. Sen Polykrates siis päätti viskata pois ja teki näin. Hän täytti viisikymmensoudun miehillä, astui itse siihen ja käski sitten laskea ulapalle. Niin pian kun hän oli joutunut kauas pois saaresta, hän veti sormestaan sinettisormuksen ja viskasi sen koko miehistön nähden mereen. Sen tehtyään hän purjehti pois ja kotiin tultuaan hän tunsi itsensä onnettomaksi.

42. Mutta viisi tai kuusi päivää senjälkeen sattui Polykrateelle seuraava tapaus. Muuan kalastaja sai suuren ja kauniin kalan ja arveli, että se oli annettava Polykrateelle. Niinpä hän vei sen kuninkaanlinnalle ja sanoi tahtovansa päästä Polykrateen puheille. Ja kun se hänelle suotiin, niin hän lausui antaessaan kalan: »Oi kuningas, kun minä tämän kalan sain, en katsonut oikeaksi viedä sitä torille, vaikkakin elän kätteni työstä, vaan se näytti minusta olevan sinun ja sinun valtasi arvoinen. Siksi minä tuon ja annan sen sinulle.» Ihastuneena näistä sanoista kuningas vastasi näin: »Sinä olet tehnyt varsin hyvin ja kaksinkertainen kiitos olkoon sinulle sekä sanoistasi että lahjastasi. Niinpä me kutsumme sinut aterialle.» Kalastaja piti tätä suurena kunniana ja läksi kotiinsa. Mutta leikatessaan auki kalan löysivät palvelijat sen vatsasta Polykrateen sinettisormuksen. Heti kun he olivat sen nähneet ja ottaneet, he iloissaan veivät sen Polykrateen luo. Ja antaessaan hänelle sinettisormuksen he kertoivat, millä tavalla se oli löytynyt. Silloin Polykrateen mieleen juolahti, että se oli jumalallinen tapahtuma, ja hän kirjoitti kirjeeseen kaiken sen, mikä oli hänelle sattunut, senjälkeen kun hän oli tekonsa tehnyt. Ja kirjoitettuaan sen hän antoi kirjeen vietäväksi Egyptiin.

43. Luettuaan Polykrateelta tulleen kirjeen Amasis huomasi, että ihmisen on mahdoton pelastaa toista ihmistä häntä odottavasta kohtalosta, ja että Polykrateen ei tulisi käymään hyvin, koska hän oli siihen määrään onnellinen, että löysi senkin, minkä oli viskannut pois luotaan. Senvuoksi hän lähetti airuen Samokseen ja ilmoitti purkavansa kestiystävyyden. Sen hän teki siitä syystä, että silloin kun ankara ja suuri onnettomuus kohtaisi Polykratesta, hänen ei tarvitsisi murehtia kestiystävän tähden.

44. Tätä Polykratesta vastaan, joka kaikessa oli niin onnellinen, lähtivät siis lakedaimonilaiset sotaan niiden samolaisten kutsumina, jotka myöhemmin perustivat Kydonian kaupungin Kreetaan. Kun Kambyses, Kyroksen poika, kokosi sotajoukkoaan Egyptiä vastaan, lähetti Polykrates hänelle viestin, että hän lähettäisi pyytämään häneltäkin Samoksesta sotajoukkoa. Kuultuaan sen Kambyses mielellään laittoi sanan Samokseen pyytäen Polykratesta lähettämään sotajoukon hänen mukaansa Egyptiä vastaan. Polykrates valitsi silloin ne alamaisistaan, joiden epäili olevan halukkaimpia kapinaan, ja lähetti heidät neljälläkymmenellä sotalaivalla sekä pyysi Kambysestä, ettei tämä lähettäisi heitä takaisin.

45. Toiset kertovat, että Polykrateen lähettämät samolaiset eivät saapuneetkaan Egyptiin, vaan että kun he olivat joutuneet Karpathos-saaren seuduille, he neuvottelivat keskenään ja päättivät olla purjehtimatta enää edemmäs. Toiset kertovat, että he tosin saapuivat Egyptiin, jossa heitä pidettiin vartioituina, mutta pääsivät sieltä karkuun. He purjehtivat niinmuodoin kotia Samokseen, ja Polykrates meni laivoillaan heitä vastaan sekä ryhtyi taisteluun. Kotiinpalaavat voittivat ja astuivat maihin saareen, mutta joutuivat siellä maataistelussa tappiolle ja purjehtivat sitten Lakedaimoniin. Jotkut kertovat, että Egyptistä karanneet voittivat Polykrateen, mutta erehtyvät luullakseni siinä. Sillä ei heidän olisi ollenkaan tarvinnut kutsua lakedaimo-

nilaisia avukseen, jos itse olisivat kyenneet kukistamaan Polykrateen. Sitäpaitsi sanoo terve järki, että kotiinpalaavat samolaiset, harvalukuisia kun olivat, eivät olisi voineet voittaa häntä, jolla oli niin suuri joukko sekä palkattua apuväkeä että omia jousimiehiä. Senlisäksi Polykrates oli sullonut hallitsemiensa kaupunkilaisten vaimot ja lapset laivavajoihin ja oli valmiina polttamaan heidät vajoineen päivineen, jos kaupunkilaiset menisivät kotiinpalaavien puolelle.

46. Kun ne samolaiset, jotka Polykrates oli karkoittanut, olivat saapuneet Spartaan ja päässeet hallitusmiesten eteen, niin he puhuivat lavealti, suuressa avuntarpeessa kun olivat. Mutta spartalaiset vastasivat ensimäisessä esittelyssä heille, että he olivat unohtaneet puheen alkuosan eivätkä taas ymmärtäneet sen loppua. Toisessa esittelyssä sitten samolaiset eivät virkkaneet mitään muuta kuin toivat säkin ja sanoivat, että säkki tarvitsee leipää. Spartalaiset vastasivat heille, että säkki oli tarpeeton, mutta päättivät kuitenkin auttaa heitä.

47. Sitten lakedaimonilaiset varustautuivat ja läksivät sotaan Samosta vastaan, kuten samolaiset sanovat, siitä syystä, että nämä aikaisemmin itse olivat auttaneet heitä messenialaisia vastaan. Mutta kuten lakedaimonilaiset taas kertovat, eivät he niin paljon lähteneet aikeessa puoltaa apua anovia samolaisia kuin kostaa samolaisille sen, että nämä olivat ryöstäneet heidän Kroisokselle kuljettamansa sekoitusmaljan ja sen haarniskan, jonka Egyptin kuningas Amasis oli lähettänyt heille lahjaksi. Haarniskan olivat nimittäin samolaiset ryöstäneet vuotta ennen kuin sekoitusmaljan. Se oli pellavasta, siihen oli kudottu runsaasti kuvia ja se oli koristettu kulta- ja puuvillakuteilla. Mutta varsin ihmeteltävä se on siitä syystä, että haarniskan jokaisessa langassa, joka jo itse on ohut, on kolmesataakuusikymmentä lankaa, kaikki näkyviä. Toinen samanlainen on se, jonka Amasis pyhitti Atenelle Lindos-saareen.

48. Myös korintolaiset uurastivat osaltaan hartaasti, että sotaretki Samosta vastaan saataisiin aikaan. Sillä heitäkin olivat samolaiset loukanneet, mikä oli tapahtunut yhtä miespolvea aikaisemmin kuin puheenalainen sotaretki ja samaan aikaan kuin sekoitusmåljan ryöstö. Periandros, Kypseloksen poika, oli nimittäin lähettänyt kolmesataa etevinten kerkyralaisten poikaa Sardeeseen Alyatteen luo kuohittaviksi. Kun lapsia vievät korintolaiset olivat laskeneet Samoksen rantaan, ja samolaiset saivat kuulla, mitä varten heidät vietiin Sardeeseen, niin he ensiksikin neuvoivat lapsia pysyttelemään Artemiin pyhätössä ja sitten eivät sallineet turvananojia vedettävän pyhätöstä pois. Ja kun korintolaiset estivät lapsia saamasta ruokavaroja, niin samolaiset sääsivät juhlan, jota vieläkin viettävät seuraavaan tapaan. Koko sen ajan kuluessa, jolloin lapset tarvitsivat turvaa, he yön tullen panivat toimeen neitosten ja nuorukaisten kuorotansseja, ja näiden tanssien yhteyteen he sääsivät lain, että piti tuotaman sesami- ja mesileivoksia, jotta kerkyralaisten lapset voisivat ottaa ne ja siten saada elatuksensa. Näin tapahtui siihen saakka, kunnes ne korintolaiset, jotka vartioivat lapsia, poistuivat ja läksivät tiehensä. Mutta lapset samolaiset veivät kotiin Kerkyraan.

49. Jos nyt korintolaiset Periandroksen kuoltua olisivat olleet ystävällisissä väleissä kerkyralaisten kanssa, eivät he tästä syystä olisi ottaneet osaa sotaretkeen Samosta vastaan. Mutta nyt he, aina siitä saakka kun korintolaiset perustivat siirtolan saareen, ovat olleet erimielisiä keskenään, vaikka ovatkin samaa heimoa. Senvuoksi siis korintolaiset kantoivat kaunaa samolaisille.

50. Mutta Periandros oli kostonhimosta valinnut etevinten kerkyralaisten lapset ja lähettänyt ne Sardeeseen kuohittaviksi. Sillä kerkyralaiset olivat ensiksi tehneet hänelle ilkityön. Sittenkun nimittäin Periandros oli tappanut vaimonsa Melissan, kohtasi häntä tämän lisäksi toi-

nenkin onnettomuus. Se oli souraava. Hänellä oli Melissasta kaksi poikaa, toinen iältään seitsentoista-, toinen kahdeksantoista-vuotias. Nämä äidinisä Prokles, joka oli Epidauroksen valtias, noudatti luokseen ja otti ystävällisesti vastaan, niinkuin luonnollista olikin, kun olivat hänen tyttärensä lapsia. Mutta kun hän laski heidät luotaan, niin hän saattaessaan heitä matkalle lausui: »Tiedättekö sitten, lapset, kuka on tappanut teidän äitinne?» Näistä sanoista vanhempi poika ei sen enempää välittänyt. Mutta nuorempi, jonka nimi oli Lykofron, tuli sen kuultuaan niin murheelliseksi, että saavuttuaan Korintokseen ei puhutellut isäänsä, koska tämä oli hänen äitinsä murhaaja, ei vastannut, kun isä tahtoi keskustella hänen kanssaan, eikä lausunut mitään, kun isä kyseli. Lopuksi Periandros suuttui ja ajoi hänet pois kotoa.

51. Ajettuaan Lykofronin pois Periandros kysyi vanhemmalta pojaltaan, mitä äidinisä heille oli jutellut. Tämä kertoi, että hän oli ystävällisesti ottanut heidät vastaan. Mutta sitä, minkä Prokles, lähettäessään heidät pois, oli heille lausunut, hän ei muistanut, syystä että ei ollut sitä käsittänyt. Mutta Periandros sanoi olevan kerrassaan mahdotonta, ettei äidinisä olisi jotain heidän päähänsä pannut, ja tutkisteli sitä itsepintaisesti. Vihdoin tuo lause muistuikin pojalle mieleen ja hän ilmoitti sen. Periandros, joka käsitti asianlaidan eikä ollenkaan tahtonut osoittaa leväperäisyyttä, lähetti sanansaattajan niiden luo, joitten tykönä hänen karkoittamansa poika eleli, ja kielsi heitä ottamasta häntä vastaan huoneisiinsa. Ja kun poika sieltä karkoitettuna tuli toiseen taloon, ajettiin hänet tästäkin pois, koska Periandros uhkasi vastaanottajia ja käski häätää hänet. Kun hänet taas karkoitettiin, niin hän meni vieläkin toiseen taloon, jossa hänen ystävänsä asuivat. Sillä koska hän oli Periandroksen poika, niin he ottivat hänet vastaan, vaikka pelkäsivätkin.

52. Lopuksi Periandros julisti semmoisen kuulutuksen,

että sen, joka ottaisi pojan vastaan taloonsa tai puhuttelisi häntä, täytyisi sakkona suorittaa määrätty, Apollolle pyhitetty rahasumma. Mainitun kuulutuksen vuoksi ei kukaan tahtonut keskustella pojan kanssa eikä ottaa häntä vastaan taloonsa. Eikä hän itsekään katsonut oikeaksi koettaa uhmailla kieltoa, vaan kuljeskeli itsepäisesti pylväskäytävissä. Kun Periandros neljäntenä päivänä näki poikansa viheliäisessä tilassa pesemättömänä ja nälkäytyneenä, niin hän sääli häntä. Ja heittäen sikseen suuttumuksensa hän meni lähemmäs ja virkkoi: »Oi poikani, kumpi näistä kahdesta tilasta on otollisempi, nykyinenkö vai se, että teet niinkuin isäsi tahtoo ja otat vastaan itsevaltiuden ynnä kaiken sen hyvän, mikä minulla on? Olethan sinä, vaikka olet minun poikani ja onnellisen Korintoksen kuningas, valinnut kerjäläisen elämän ja vastustelet sekä olet vihoissasi sille, jota sinun kaikkein vähimmin pitäisi vihata. Sillä jos joku onnettomuus on tapahtunut, jonka johdosta kannat kaunaa minua kohtaan, niin se on kohdannut minua ja minä olen siitä sitä enemmän saanut osani, koska itse olen sen aikaansaanut. Mutta koska nyt olet huomannut, kuinka paljoa parempi on olla kadehdittu kuin säälitty, ja samalla, mitä merkitsee olla vihastunut vanhemmilleen ja mahtavammilleen, niin lähde nyt pois kotiin.» Näillä sanoin Periandros koetti voittaa hänet puolelleen. Mutta poika ei vastannut isälleen mitään muuta kuin sanoi, että isä nyt oli velkapää maksamaan jumalalle pyhät sakot, koska oli antautunut puheisiin hänen kanssaan. Kun Periandros huomasi, että pojan vamma oli parantumaton ja voittamaton, niin hän toimitti hänet pois näkyvistään lähettämällä hänet laivalla Kerkyraan. Periandros vallitsi näet myös tätä saarta. Mutta senjälkeen kun Periandros oli lähettänyt pojan pois, lähti hän sotaretkelle appeansa Proklesta vastaan, joka hänen mielestään oli enimmin syypää hänen silloiseen onnettomuuteensa, valloitti Epidauroksen ja sai myös itse Prokleen valtaansa.

53. Mutta kun Periandros aikaa myöten vanheni ja huomasi, ettei hän enää jaksanut valvoa ja hoitaa toimiaan, niin hän lähetti sanan Kerkyraan ja kutsui Lykofronia ottamaan käsiinsä valtikan. Sillä vanhemmassa pojassaan hän ei huomannut olevan kykyä siihen, tämä kun ilmeisesti tuntui tylsälahjaiselta. Vaan Lykofron ei katsonut edes kannattavan antaa vastausta viestintuojalle. Mutta Periandros, joka oli kovin kiintynyt nuorukaiseen, lähetti vielä tämän luokse hänen sisarensa, oman tyttärensä, arvellen että poika helpoimmin tottelisi tätä. Saavuttuaan perille sisar virkkoi: »Oi poika, tahdotko mieluummin, että itsevaltius joutuu toisille, ja että isäsi omaisuus häviää kuin itse tulla ottamaan ne haltuusi? Lähde pois kotiin, lakkaa itseäsi kurittamasta. Liiallinen kunniantunto on huono tavara. Älä paranna pahaa pahalla. Monet asettavat kohtuuden oikean edelle. Moni, joka pyytää puoltaa äitinsä oikeuksia, menettää isänsä oikeudet. Itsevaltius on häilyväinen kapine, ja monet sitä tavoittelevat; isä taas on jo vanha ja ikäloppu. Älä anna siis omaisuuttasi muille.» Niin sisar, isänsä opettamana, mitä houkuttelevimmin puhui veljelleen. Mutta tämä vastasi, ettei hän ollenkaan tulisi Korintokseen, niin kauan kun hän kuuli isän olevan elossa. Kun sisar oli tämän ilmoittanut, niin Periandros kolmannen kerran lähetti kuuluttajan ehdottamaan, että hän itse tulisi Kerkyraan, mutta että poika saapuisi Korintokseen ja seuraisi häntä hallituksessa. Kun poika suostui tähän ehdotukseen, niin Periandros hankkiutui lähtemään Kerkyraan, poika taas Korintokseen. Mutta saatuaan tietää kaiken sen, tappoivat kerkyralaiset nuorukaisen, jottei Periandros saapuisi heidän maahansa. Tämän johdosta Periandros tahtoi kostaa kerkyralaisille.

54. Niin pian kun lakedaimonilaiset suurella sotajoukolla olivat saapuneet, alkoivat he piirittää Samosta. Hyökättyään muuria vastaan he nousivat etukaupungissa meren luona olevaan torniin, mutta kun Polykrates itse tuli

avuksi, työnnettiin heidät suurella voimalla ja väellä takaisin. Ylemmästä, vuorenselänteellä olevasta tornista taas tekivät hyökkäyksen sekä palkkasoturit että useat itse samolaisista. Mutta jonkun aikaa pidettyään puoliaan lakedaimonilaisia vastaan, pakenivat he takaisin. Lakedaimonilaiset puolestaan seurasivat heitä kintereillä ja tappoivat heidät.

55. Jos nyt saapuvilla olevat lakedaimonilaiset olisivat sinä päivänä esiintyneet samanlaisina kuin Arkhias ja Lykopas, olisi Samos tullut valloitetuksi. Arkhias ja Lykopas olivat nimittäin yksin tunkeutuneet muurien sisäpuolelle, pakenevien samolaisten kintereillä, ja olivat saaneet surmansa Samoksen kaupungissa, kun paluu oli heiltä katkaistu. Tämän Arkhiaan jälkeläisen kolmannessa polvessa, erään toisen Arkhiaan, joka oli vanhemman Arkhiaan Samios nimisen pojan poika, minä itse tapasin Pitanessa — hän näet oli kotoisin siitä kunnasta. Kaikista muukalaisista hän enimmin kunnioitti samolaisia ja sanoi, että hänen isälleen oli pantu nimeksi Samios siitä syystä, että tämän isä Arkhias oli Samoksessa kunnostanut itseään ja siellä kuollut. Ja hän sanoi kunnioittavansa samolaisia, senvuoksi että samolaiset valtion kustannuksella olivat haudanneet hänen isoisänsä.

56. Kun lakedaimonilaiset olivat Samoksen piiritykseen kuluttaneet neljäkymmentä päivää ollenkaan pääsemättä sen pitemmälle, niin he läksivät pois Peloponnesokseen. Niinkuin muuan tyhjänpäiväinen huhu tietää kertoa, oli muka Polykrates lyöttänyt suuren joukon kotimaista lyijyrahaa, sekä kullannut rahat ja antanut ne lakedaimonilaisille; viimemainitut olivat muka ottaneet ne vastaan ja sitten lähteneet pois. Tämä oli ensimäinen sotaretki, minkä doorilaiset lakedaimonilaiset tekivät Aasiaan.

57. Ne samolaiset taas, jotka olivat lähteneet sotaretkelle Polykratesta vastaan, purjehtivat nekin, kun lakedaimonilaiset olivat aikeessa jättää heidät, tiehensä ja tulivat Sifnokseen. He tarvitsivat näet rahoja, jota vastoin sifnolaiset

siihen aikaan olivat mahtavuutensa kukkuloilla ja olivat rikkaimmat saarelaisista, heillä kun oli saaressaan kulta- ja hopeakaivoksia, jopa siihen määrään, että niistä saaduista kymmenyksistä asetettiin Delfoihin aarre, joka veti vertoja mitä kallisarvoisimmille vihkilahjoille. Itse he joka vuosi jakoivat keskenään niistä tulevat rahat. Silloin kun he nyt laittoivat itselleen aarrekammion, kysyivät he neuvoa oraakelilta, salliko kohtalo, että heidän nykyinen onnekas tilansa säilyisi kauankin. Siihen vastasi Pytia heille:

»Sifnoksessa kun valkeanaan prytanein talo hohtaa,
valkeanaan torin laidat, silloin tarvis on miestä,
puisen joukon mi torjua voi, puna-airuen häätää.»

Ja sifnolaisilla oli siihen aikaan todella tori ja hallintohuone koristettuina parolaisella marmorilla.

58. Tätä oraakelilausetta sifnolaiset eivät kuitenkaan kyenneet käsittämään silloin heti eivätkä myöskään samolaisten saavuttua. Sillä kohta kun samolaiset olivat laskeneet Sifnoksen rantaan, lähettivät he kaupunkiin yhden laivoistaan, jossa oli lähettiläitä. Muinoin olivat nimittäin kaikki laivat punamaalilla sivellyt, ja sitä juuri Pytia oli tarkoittanut, käskiessään heitä pitämään varansa puista joukkoa ja punaista airutta vastaan. Saavuttuaan perille lähettiläät pyysivät sifnolaisilta kymmenen talenttia lainaksi. Kun sifnolaiset kieltäytyivät lainaamasta heille, niin samolaiset hävittelivät heidän viljamaitaan. Saatuaan siitä tiedon sifnolaiset heti menivät puolustamaan maitaan ja iskivät heidän kanssaan yhteen, mutta joutuivat tappiolle. Tällöin samolaiset sulkivat useilta heistä paluun kaupunkiin ja kiskoivat heiltä sittemmin sata talenttia.

59. Hermionelaisilta samolaiset ostivat Peloponnesoksen luona olevan Hydrea-saaren ja uskoivat sen troizenilaisten huostaan. Itse he asettuivat Kreetassa sijaitsevaan Kydoniaan, vaikka tosin eivät siinä tarkoituksessa sinne purjehtineet, vaan ajaakseen zakyntholaiset pois saaresta. Sinne

he jäivät ja elelivät siellä viiden vuoden ajan onnellisessa tilassa ja he ovat rakentaneet Kydoniassa olevat pyhäköt. Mutta kuudentena vuotena aiginalaiset yhdessä kreetalaisten kanssa meritaistelussa tekivät heidät orjiksi ja hakkasivat poikki heidän laivojensa villisianpään muotoiset kokat sekä vihkivät ne Aiginassa olevaan Atenen temppeliin. Sen aiginalaiset tekivät, koska kantoivat kaunaa samolaisille. Sillä samolaiset olivat Amfikrateen hallitessa Samosta tehneet sotaretken Aiginaa vastaan ja tuottaneet aiginalaisille suurta vauriota, mutta myös itse heidän puoleltaan kärsineet paljon vahinkoa. Se oli siis syynä yllämainittuun seikkaan.

60. Olen pitemmältä puhunut samolaisista, syystä että he ovat kaikkien helleenien joukosta aikaansaaneet kolme mahtavinta suurtyötä. On nimittäin olemassa sadanviidenkymmenen sylen korkuinen vuori, johon on kaivettu alhaalta alkava kaksisuinen kaivos. Kaivoksen pituus on seitsemän stadionia, sen korkeus ja leveys molemmat kahdeksan jalkaa. Pitkin kaivosta on sen pohjaan kaivettu toinen, kahdenkymmenen kyynärän syvyinen ja kolmen jalan levyinen kaivos, jonka kautta johdettu vesi, mikä tuodaan eräästä suuresta lähteestä, saapuu putkien kautta kaupunkiin. Mainitun kaivoksen rakentaja oli megaralainen Eupalinos, Naustrofoksen poika. Tämä on yksi mainituista kolmesta suurtyöstä. Toinen on sataman ympäri mereen tehty pato, jonka syvyys on ainakin kaksikymmentä syltä. Padon pituus taas on kolmatta stadionia. Kolmas heidän aikaansaamistaan rakennuksista on kaikista suurin temppeli, minkä me tunnemme. Sen ensimäinen rakentaja oli muuan kotimainen mies Roikos, Fileen poika. Tämän vuoksi olen pitemmältikin puhunut samolaisista.

61. Sill'aikaa kun Kambyses, Kyroksen poika, viipyi Egyptissä mielensä menettäneenä, nousi kaksi maagia kapinaan. He olivat veljeksiä, ja Kambyses oli jättänyt toisen heistä huoneensa kaitsijaksi. Viimemainittu nousi

kapinaan häntä vastaan, koska hän hyvin tiesi, että Smerdiin kuolema oli pidetty salassa, ja että monet luulivat hänen olevankin elossa. Tätä silmälläpitäen maagi ryhtyi seuraavaan tuumaan saadakseen käsiinsä hallituksen. Hänellä oli veli, joka, kuten mainitsin, yhdessä hänen kanssaan oli noussut kapinaan ja oli ulkonäöltään aivan Smerdiin, Kyroksen pojan, näköinen, hänen, jonka Kambyses surmautti, vaikka olikin hänen oma veljensä. Mainittu mies oli siis ulkomuodoltaan Smerdiin näköinen ja hänellä oli sitäpaitsi vielä sama nimikin, Smerdis. Tämän miehen maagi Patizeithes voitti puolelleen lupaamalla toimittaa hänelle kaikki ja vei sekä asetti hänet valtaistuimelle. Ja sen tehtyään hän lähetti airuita joka suunnalle, muun muassa myös Egyptiin ilmoittamaan sotajoukolle, että siitä pitäen oli toteltava Smerdistä, Kyroksen poikaa, eikä Kambysestä.

62. Niinpä muiden muassa julisti sen myös Egyptiin määrätty airut. Hän tapasi näet Kambyseen sotajoukkoineen Syyrian Agbatanassa, asettui sen keskelle ja julisti maagin käskyt. Kuultuaan tämän airuen omasta suusta Kambyses luuli, että tämä puhui totta, ja että Prexaspes oli hänet pettänyt eikä muka ollutkaan tappanut Smerdistä, silloin kun hänet lähetettiin sitä tekemään. Hän katsahti siis Prexaspeeseen ja virkkoi: »Prexaspes, näinkö siis suorititkin sen tehtävän, minkä sinulle uskoin?» Mutta toinen lausui: »Oi herra, ei ole totta, että veljesi Smerdis milloinkaan olisi noussut sinua vastaan kapinaan, eikä että sinulle sen miehen puolelta koskaan koituisi mitään taistelua, ei suurta eikä pientä. Sillä minä olen tehnyt sen, minkä minun käskit tekemään ja olen omin käsin itse hänet haudannut. Jos todella vainajat nousevat kuolleista, niin voit odottaa, että meedialainen Astyageskin herää eloon. Mutta jos kaikki jää ennalleen, ei ainakaan Smerdiin puolelta enää nouse mitään turmiota. Mutta nyt minusta näyttää parhaalta ajaa takaa airutta sekä tutkistella ja kysellä,

konenkä luota hän on tullut julistamaan meille, että meidän tulee totella Smerdis kuningasta.»

63. Tämä Prexaspeen ehdotus miellytti Kambysestä; kohta lähdettiin tavoittamaan airutta, ja hän tulikin. Hänen saavuttuaan Prexaspes kysyi häneltä näin: »Ihminen, sinä väität tulevasi sanansaattajana Smerdiin, Kyroksen pojan, luota. Sano nyt siis totuus ja lähde sitten rauhassa matkoihisi! Näyttäytyikö Smerdis itse sinulle ja antoiko hän itse tämän tehtävän, vai tekikö sen joku hänen palvelijoistaan?» Hänpä virkkoi: »Smerdistä, Kyroksen poikaa, en ole nähnyt aina siitä saakka, kun Kambyses kuningas marssi Egyptiin. Mutta se maagi, jonka Kambyses määräsi huoneensa hoitajaksi, hän se antoi nämä tehtävät, sanoen että Smerdis, Kyroksen poika, oli se, joka käski ilmoittamaan teille tämän.» Niin hän heille kertoi aivan totuudenmukaisesti. Vaan Kambyses sanoi: »Prexaspes, sinä olet kunnon miehen tavoin täyttänyt käskyni ja olet viasta vapaa. Mutta kukahan saattaa olla se persialainen, joka on noussut kapinaan minua vastaan, ja anastanut Smerdiin nimen?» Siihen Prexaspes virkkoi: »Minä luulen käsittäväni tämän asian laidan, oi kuningas. Maagit ne ovat, jotka ovat tämän kapinan panneet toimeen, nimittäin Patizeithes, jonka jätit huoneesi kaitsijaksi, ja hänen veljensä Smerdis.»

64. Kun Kambyses siinä kuuli Smerdiin nimen, välähti hänen mieleensä yhtäpitäväisyys näiden sanojen ja hänen unensa välillä. Hänestä oli unessa tuntunut siltä, kuin olisi joku ilmoittanut hänelle, että Smerdis istuutui kuninkaalliselle valtaistuimelle ja kosketti päälaellaan taivasta. Koska hän nyt ymmärsi suotta tuhonneensa veljensä, niin hän itki Smerdistä. Vaan itkettyään ja haikeasti murehdittuaan koko kovaa onneaan hän hyppäsi hevosen selkään, aikoen pikimmiten lähteä sotaretkelle Susaan maagia vastaan. Mutta hänen hypätessään hevosen selkään putosi miekan tupen kenkäin pois, jolloin miekka paljastui ja tunki

hänen reiteensä. Hän haavoittui niinmuodoin samaan paikkaan, mihin itse aikaisemmin oli iskenyt egyptiläisten jumalaa Apista. Ja kun Kambyses tunsi saaneensa kuolettavan haavan, niin hän kysyi, mikä kaupungin nimi oli. He sanoivat: »Agbatana». Nytpä oli hänelle jo aikaisemmin Buton kaupungista annettu sellainen oraakelinvastaus, että hän tulisi päättämään päivänsä Agbatanassa. Sen vastauksen hän oli käsittänyt niin, että hän tulisi vanhana kuolemaan Meedian Agbatanassa, missä koko hänen valtansa keskus oli. Mutta oraakeli tarkoittikin Syyrian Agbatanaa. Niinpä kun hän kyselemällä silloin sai tietää kaupungin nimen, hän niin hyvin maagin aikaansaaman onnettomuuden tärisyttämänä kuin haavansa johdosta tuli järkiinsä, käsitti jumalanvastauksen ja virkkoi: »Sallimus on määrännyt, että Kambyses, Kyroksen poika, täällä on päättävä päivänsä.»

65. Sillä kertaa Kambyses virkkoi vain sen verran. Mutta noin kaksikymmentä päivää myöhemmin hän lähetti noutamaan luokseen arvokkaimmat läsnäolevista persialaisista ja lausui heille näin: »Oi persialaiset, nyt on minulle sattunut semmoinen tapaus, että minun täytyy ilmaista teille muuan asia, jota olen enimmin kaikista salannut. Sillä ollessani Egyptissä minä näin unessa näyn, jota minun ei milloinkaan olisi pitänyt näkemän. Minusta näytti siltä, kuin kotoa olisi tullut sanansaattaja ilmoittamaan, että Smerdis istuutui kuninkaalliselle valtaistuimelle ja kosketti päälaellaan taivasta. Peläten, että veljeni riistäisi minulta hallituksen, minä silloin toimin suuremmalla nopeudella kuin viisaudella. Sillä eihän ihmisen vallassa ollut torjua sitä, minkä piti tapahtuman. Vaan minäpä houkkio lähetän Prexaspeen Susaan tappamaan Smerdiin. Tämän näin suuren ilkityöni jälkeen elelin pelotta, ollenkaan aavistamatta, että senjälkeen kuin Smerdis oli raivattu pois, joku toinen ihminen nousisi kapinaan. Mutta minä erehdyin kaikesta siitä, mikä oli tapahtuva, ja jouduin vallan

suotta velisurmaajaksi; ja minä olen yhtäkaikki menettänyt kuninkuuteni. Sillä Smerdis maagi oli se, josta jumala unessa minulle ilmoitti, että hän tulisi nousemaan minua vastaan kapinaan. Mutta minun tekoni on kerta kaikkiaan tehty, ja, huomatkaa se, Smerdis, Kyroksen poika, ei ole enää elävien joukossa. Kuninkaanlinnaa vallitsevat maagit, nimittäin se, jonka jätin omaisuuteni hoitajaksi ja hänen veljensä Smerdis. Mutta se, jonka etenkin olisi pitänyt puolestani kostaa sitä häväistystä, minkä maagien puolelta olen kärsinyt, on saanut osakseen mitä jumalattomimman kuoleman lähimpiensä käden kautta. Koska hän nyt ei enää ole elävien joukossa, on tästä puolen tärkeintä teille, oi persialaiset, ilmoittaa viimeinen tahtoni. Niinpä minä, huutaen avuksi kuninkaallisia jumalia, lasken teidän kaikkien, mutta varsinkin läsnäolevien akhaimenidien sydämelle, ett'ette sallisi johdon jälleen joutua meedialaisille, vaan että, jos he vilpillä ovat saaneet sen ja pitävät sitä hallussaan, vilpillä otatte sen heiltä pois, ja jos he taas väkivoimalla ovat sen tehneet, väkivoimalla ja vallalla sen voitatte takaisin. Ja jos te tämän teette, niin kantakoon maa teille kasvun, synnyttäkööt teille hedelmää vaimot ja karjalaumat; ja itse tulette iät päivät olemaan vapaina. Mutta jos ette voita takaisin hallitusta tai ette yritä sitä, niin minä rukoilen, että teille tulisi päinvastainen kohtalo osaksi. Ja senlisäksi vielä, että jokainen persialainen saisi saman lopun kuin mikä minulle on tullut.» Samalla kuin Kambyses sen virkkoi, itki hän ääneen koko kohtaloaan.

66. Nähdessään kuninkaan purskahtavan äänekkääseen itkuun kaikki persialaiset reväisivät vaatteensa ja puhkesivat määrättömään valitukseen. Kun sitten kylmänvihat kävivät luuhun ja reisi nopeasti mätäni, tempasi tauti pois Kambykseen, Kyroksen pojan, joka oli hallinnut kaikkiaan seitsemän vuotta ja viisi kuukautta, hänen jättämättä jälkeensä yhtään mies- tai naispuolista perillistä. Mutta läsnäolevat persialaiset eivät ollenkaan uskoneetkaan, että maageilla oli

hallussaan valta, vaan luulivat Kambyseen, heidät pettääkseen, lausuneen Smerdiin kuolemasta mitä lausui, jotta koko persialainen väestö ryhtyisi sotaan tätä vastaan. Niinpä he todella luulivat, että Smerdis, Kyroksen poika, oli tullut kuninkaaksi. Sillä myöskin Prexaspes jyrkästi kielsi tappaneensa Smerdiin, koska ei ollut hänelle turvallista Kambyseen kuoltua väittää omin käsin tuhonneensa Kyroksen pojan.

67. Kambyseen kuoltua maagi hallitsi rauhassa ne seitsemän kuukautta, jotka Kambyseeltä jäivät vajaaksi kahdeksasta vuodesta. Niitten kuluessa hän suoritti kaikkia alamaisiaan kohtaan suuria hyviätöitä, niin että hänen kuoltuaan kaikki Aasiassa asuvat, paitsi itse persialaiset, häntä kaipasivat. Maagi lähetti nimittäin sanan kaikille niille kansoille, joita hän hallitsi, julistaen, että saisivat kolmeksi vuodeksi vapautuksen sotapalveluksesta ja veroista.

68. Näin hän julisti heti noustessaan valtaistuimelle. Mutta kahdeksantena kuukautena tuli seuraavalla tavalla ilmi, kuka hän oli. Oli muuan Otanes niminen mies, Farnaspeen poika, joka suvultaan ja rikkauksiltaan oli ensimäisiä persialaisia. Mainittu Otanes ensiksi alkoi epäillä, että maagi ei ollutkaan Kyroksen poika Smerdis, vaan se, mikä hän todella olikin. Ja näin hän päätteli siitä, ettei maagi kulkenut ulos linnasta ja ettei hän kutsunut eteensä ketään arvossapidetyistä persialaisista. Kun tämä epäluulo Otaneessa oli herännyt, menetteli hän seuraavalla tavalla. Kambyses oli ottanut vaimokseen hänen tyttärensä, jonka nimi oli Faidyme. Tämä oli siihen aikaan maagilla, joka oli nainut hänet, samoin kuin kaikki muutkin Kambyseen puolisot. Otanes nyt siis lähetti tiedustelemaan mainitulta tyttäreltään, kenen kanssa hän lepäsi, Smerdiinkö, Kyroksen pojan, vaiko jonkun muun kanssa. Tytär lähetti vastaukseksi sanan, ettei hän sitä tiennyt. Hän näet ei ollut koskaan nähnyt Kyroksen poikaa Smer-

distä eikä myöskään tiennyt, kuka se oli, joka hänet oli nainut. Silloin Otanes uudestaan lähetti näin kuuluvan sanan: »Jollot itse tunne Kyroksen poikaa Smerdistä, niin kysy Atossalta, kenenkä kanssa sekä hän itse että sinä olette naimisissa. Sillä totta varmaan hän tuntee oman veljensä.» Siihen tytär lähetti vastineeksi: »En saata päästä Atossan puheille enkä nähdä ketään muutakaan niistä naisista, jotka oleskelevat yhdessä minun kanssani. Sillä heti niin pian kun tämä ihminen — kuka sitten lieneekin — sai hallituksen, niin hän hajoitti meidät eri tahoille ja käski toisen sinne, toisen tänne.»

69. Sen kuullessaan näytti Otaneesta asia vieläkin selvemmältä, ja hän lähetti siis tyttären luokse kolmannen, näin kuuluvan sanan: »Oi tytär, jalon syntysi vuoksi täytyy sinun alistua vaaraan, johon isäsi käskee sinun antautua. Jos nimittäin miehesi ei ole Kyroksen poika Smerdis, vaan se, joksi minä puolestani epäilen, älköön hän saako ilokseen pitää sinua vaimonaan ja hallita persialaisia, vaan tulee hänen siitä kärsiä rangaistus. Tee siis näin. Kun hän kanssasi lepää, ja sinä huomaat hänen nukkuneen, niin tunnustele hänen korviaan. Ja jos ilmenee, että hänellä on korvat, niin voit olla varma siitä, että puolisosi on Kyroksen poika Smerdis, mutta jos hänellä ei ole korvia, on hän maagi Smerdis.» Siihen Faidyme lähetti vastauksen ja sanoi joutuvansa suureen vaaraan, jos hän niin tekisi. Sillä jos sattuisi niin, että miehellä ei olisi korvia, ja Faidyme tavattaisiin niitä tunnustelemasta, niin hän hyvin tiesi, että Smerdis tulisi tuhoamaan hänet. Kuitenkin hän sanoi aikovansa tehdä niin. Niinpä hän otti toimittaakseen tehtävän isälleen. Mainitulta Smerdis maagilta oli nimittäin Kyros, Kambyseen poika, hallitusaikanaan leikkauttanut korvat pois jonkun suurenpuoleisen rikoksen vuoksi. Siispä tämä Otaneen tytär Faidyme suoritti kaikki, mitä oli ottanut tehdäkseen isälleen. Sittenkun näet hänen vuoronsa tuli mennä maagin luo — persialaiset anta-

vat näet vaimojensa järjestyksessä tulla luokseen, — niin hän meni sisälle ja lepäsi miehen vieressä; ja kun maagi oli nukkunut sikeään uneen, niin Faidyme tunnusteli hänen korviaan. Vaivatta ja huokeasti Faidyme silloin huomasikin, että miehellä ei ollut korvia, ja heti päivän valjettua hän lähetti sanan ja ilmoitti asianlaidan isälleen.

70. Mutta Otanes otti luokseen Aspathineen ja Gobryaan, jotka olivat ensimäiset miehet persialaisten keskuudessa sekä hänen erityiset uskottunsa, ja kertoi heille koko asian. He epäilivät jo itsestäänkin, että niin oli laita, ja kun nyt Otanes esitti heille asian, niin he hyväksyivät hänen ehdotuksensa ja päättivät ottaa kukin liittoonsa sen, johon enimmin luottivat. Niinpä Otanes toi mukaansa Intafreneen, Gobryas Megabyzoksen ja Aspathines Hydarneen. Kun heitä niinmuodoin oli kuusi, saapui Susaan Dareios, Hystaspeen poika, tullen Persiasta, jonka maaherrana oli hänen isänsä. Sittenkun nyt tämä oli saapunut, päättivät mainitut kuusi persialaista ottaa liittoonsa myös Dareioksen.

71. Nämä seitsemän kokoontuivat nyt ja antoivat toisilleen uskollisuudenvakuutuksia. Mutta kun tuli Dareioksen vuoro lausua mielipiteensä, sanoi hän heille näin: »Minä luulin vallan yksin tietäväni, että hallitsijana on maagi, ja että Smerdis, Kyroksen poika, on kuollut. Ja juuri siitä syystä olen minä kiireesti tullut tänne nostattamaan teidät kapinaan maagia vastaan. Mutta koska on käynytkin niin, että tekin siitä tiedätte, enkä ainoastaan minä, niin on minun mielestäni heti toimittava eikä lykättävä asiaa toistaiseksi, sillä se ei ole sille eduksi.» Siihen virkkoi Otanes: »Oi Hystaspeen poika, sinä olet kelpo miehen poika ja näyt osoittavan olevasi isäsi vertainen. Mutta älä mitenkään noin maltittomasti jouduta yritystä, vaan ryhdy siihen suuremmalla harkinnalla. Sillä meitä täytyy olla useampia, ennenkuin käymme asiaan käsiksi.» Siihen Dareios virkkoi: »Läsnäolevat miehet, jos noudatatte Otaneen neuvoa, niin huomatkaa, että siten kuljette kurjimpaan perikatoonne,

Sillä joku tulee kantelemaan asian maagille, itse saadakseen siitä voittoa. Paras olisi ollut, jos omalla uhallanne olisitte sen tehneet. Mutta koska kerran katsoitte hyväksi ilmoittaa asiasta useammille ja uskoitte sen minullekin, niin pankaamme se toimeen tänään. Taikka muuten tietäkää, että, jos tämä päivä menee menojaan, niin minä, eikä kukaan muu, ehätän ilmiantamaan ja ilmoittamaan asian maagille.»

72. Kun Otanes tällöin näki Dareioksen näin kiihtyneenä, virkkoi hän siihen: »Koska nyt pakoitat meitä jouduttamaan asiaa etkä anna lykätä sitä toistaiseksi, niin sanopa itse, millä tavalla pääsemme kuninkaanlinnaan ja käymme heidän kimppuunsa. Tiedät kai itsekin, että vartiastoja on asetettu joka paikkaan, joskaan et näkemästäsi, niin ainakin kuulemastasi. Millä tapaa pääsemme niitten läpi?» Dareios vastasi näin: »Otanes, on monta asiaa, joita syillä ei voi osoittaa oikeiksi, mutta kyllä teoilla. Toisia taas on, joita sanoilla voi todistaa oikeiksi, mutta joista ei synny mitään mainehikasta tekoa. Tiedättehän, ettei ole ollenkaan vaikeata kulkea asestettujen vartiastojen sivu. Ensiksi näet tulee jokainen laskemaan meidät ohi asemamme vuoksi, joko ehkä kunnioituksesta tai pelosta meitä kohtaan. Sitten on minulla varsin sopiva tekosyy, minkä nojalla pääsemme niiden ohi, jos sanon äsken juuri tulleeni Persiasta ja tahtovani ilmoittaa kuninkaalle erään sanoman isältäni. Sillä missä on tarvis valehdella, valehdeltakoon. Samaan päämäärään me pyrimme, joko sitten valehtelemme tai puhumme totta. Toiset valehtelevat silloin, kun valheilla vakuuttaen voivat saavuttaa jonkun edun, toiset taas puhuvat totta, jotta totuudella voittaisivat hyötyä ja että heihin enemmän luotettaisiin. Siten me eri tavoin uurastamalla pidämme kiinni samasta päämäärästä. Mutta jos ei ole mitään voitettavana, saattaa totuutta puhuva yhtä hyvin valehdella, kuin valehtelija puhua totta. Se ovenvartia, joka hyvällä laskee meidät ohi, on aikanaan siitä saava palkkansa; mutta sitä, joka koettaa tehdä tenää,

kohdeltakoon vihollisena. Ja sitten tunkeutukaamme sisälle ja ryhtykäämme työhön.»

73. Senjälkeen lausui Gobryas näin: »Hyvät ystävät, milloinka meille on tarjoutuva kauniimpi tilaisuus saavuttaa takaisin hallituksemme taikka, jos emme siihen kykene, kuolla? Nythän meitä, jotka olemme persialaisia, hallitsee meedialainen mies, maagi, vieläpä sellainen, jolla ei ole korvia. Ja kaikki ne teistä, jotka olitte saapuvilla Kambyseen tautivuoteen ääressä, muistatte kaiketi varsin hyvin, mitä hän päiviensä päättyessä uhkasi persialaisille, jos eivät yrittäisi voittaa takaisin hallitusta — mitä me silloin tosin emme uskoneet todeksi, vaan luulimme Kambyseen vilpillisessä aikeessa niin puhuneen. Nyt siis äänestän, että tottelemme Dareiosta emmekä hajaannu tästä kokouksesta, vaan — nyt suoraa päätä maagia vastaan!» Niin lausui Gobryas, ja kaikki kiittivät ehdotusta.

74. Mutta sill'aikaa kun nämä tästä neuvottelivat, sattui seuraava tapaus. Maagit neuvottelivat keskenään ja päättivät tehdä Prexaspeen ystäväkseen, koska hän oli sekä Kambyseen puolelta kärsinyt julmaa kohtelua, tämä kun oli ampunut hänen poikansa kuoliaaksi, että yksin tunsi Smerdiin, Kyroksen pojan, kuoleman, koska hän omin käsin oli hänet surmannut. Lisäksi tuli vielä, että hän persialaisten kesken nautti mitä suurinta mainetta. Sentähden he siis kutsuivat ja ottivat hänet ystäväkseen sekä vannottivat häntä lupauksilla ja valoilla pitämään omana salaisuutenaan eikä kenellekään ihmiselle ilmoittamaan heidän persialaisia kohtaan tekemäänsä petosta. Ja samalla he lupasivat antaa hänelle runsaassa määrin kaikkea hyvää. Niin pian kuin maagit olivat saaneet Prexaspeen taivutetuksi ja hän oli luvannut tehdä mitä nämä tahtoivat, he tekivät toisen ehdotuksen; he sanoivat aikovansa kutsua kaikki persialaiset kuninkaanlinnan muurien alle ja käskivät hänen nousta muurille ja julistaa, että heidän hallitsijanaan on Kyroksen poika Smerdis, eikä kukaan muu.

Tähän he häntä kehoittivat, koska hän tietenkin oli luotettavin mies persialaisten joukossa, ja monasti oli lausunut, että Kyroksen poika Smerdis oli elossa, sekä oli kieltänyt hänen murhansa.

75. Kun Prexaspes sanoi olevansa valmis tekemään tämänkin, niin maagit kutsuivat kokoon persialaiset, veivät hänet ylös torniin ja käskivät häntä puhumaan. Mutta hän jättikin tahallaan mainitsematta kaiken sen, mitä he häneltä pyysivät, vaan alkaen Akhaimeneesta saakka hän esitti Kyroksen sukujohdon, ja vihdoin, kun hän saapui viimeksimainittuun, hän lopetti kertomalla mitä hyvää Kyros oli tehnyt persialaisille; ja läpikäytyään nämä seikat hän ilmaisi totuuden sanoen ennen salanneensa sen — olisihan hänen ollut vaarallista kertoa mitä oli tapahtunut —, mutta sillä hetkellä oli hänen pakko ilmaista asianlaita. Niinpä hän kertoi, että hän, Kambyseen pakoittamana, itse oli tappanut Kyroksen pojan Smerdiin, ja että maagit nyt hallitsivat. Ja ankarasti kirottuaan persialaisia, elleivät anastaisi takaisin hallitusta ja kostaisi maageille, hän viskautui pää edellä alas tornista. Sen lopun sai Prexaspes, joka koko ikänsä oli ollut arvossapidetty mies.

76. Niin pian kun siis yllämainitut seitsemän persialaista olivat päättäneet heti käydä maagien kimppuun ja olla lykkäämättä asiaa toistaiseksi, he rukoiltuaan jumalia läksivät matkaan, tietämättä mitään siitä, miten Prexaspeen oli käynyt. Mutta kulkiessaan he puolitiessä saivat tietää myöskin Prexaspeen kohtalon. Silloin he astuivat tiepuoleen ja neuvottelivat taas keskenään. Siinä Otanes puoluelaisineen jälleen kehoitti kaikin mokomin lykkäämään tuuman toistaiseksi eikä käymään siihen käsiksi, niin kauan kun asiat olivat näin kuohutilassa, jota vastoin Dareios kannattajineen vaati, että heti mentäisiin panemaan päätös toimeen eikä sitä lykättäisi. Heidän siinä kiistellessään ilmestyi seitsemän haukkaparia, mitkä ajoivat takaa kahta korppikotkaparia, joita ne nykivät ja raastoivat. Sen näh-

tyään kaikki seitsemän kiittivät Dareioksen mielipidettä ja menivät sitten lintumerkin rohkaisemina kuninkaanlinnalle.

77. Ja kun he saapuivat portille, kävi niinkuin Dareios oli otaksunutkin. Sillä kunnioituksesta persialaisten ensimäisiä miehiä kohtaan ja ollenkaan aavistamatta mitään semmoista heidän puoleltaan, laskivat vartiat jostakin jumalallisesta vaikutuksesta heidät ohitseen, eikä kukaan kysynyt mitään. Ja sittenkun he olivat tulleet pihaan, he tapasivat siellä ne kuohilaat, joitten tehtävänä oli viedä sanomat sisälle. Viimemainitut kyselivät heiltä, missä tarkoituksessa he olivat tulleet. Ja samalla kuin kuohilaat sitä näiltä kyselivät, he uhkailivat ovenvartioita, koska olivat laskeneet heidät ohitseen, ja koettivat pidättää seitsemää salaliittolaista, kun nämä tahtoivat kulkea eteenpäin. Mutta viimemainitut rohkaisivat toisiaan, tempasivat tikarinsa ja pistivät tuossa paikassa kuoliaiksi vastarinnan tekijät sekä menivät juoksujalassa miestupaan.

78. Maagit sattuivat juuri silloin molemmat olemaan sisällä neuvottelemassa Prexaspeen teosta. Kun he siis näkivät kuohilaat hämmentyneinä ja kuulivat heidän huutavan, juoksivat he molemmat takaisin huoneeseen ja, huomattuaan mitä oli tekeillä, asettuivat puolustautumaan. Toinen heistä ehätti ottamaan seinältä jousen, toinen turvautui keihääseen. Siinä he joutuivat hyökkääjien kanssa käsirysyyn. Sillä heistä, joka oli ottanut jousen, ei ollut siitä mitään hyötyä, syystä että viholliset ahdistivat häntä vallan läheltä. Vaan toinen puolustautui keihäällä ja iski ensin Aspathinesta reiteen, sitten Intafrenestä silmään. Ja saamastaan vammasta Intafrenes menetti silmänsä, mutta ei kuitenkaan kuollut. Niinpä toinen maageista haavoitti nämä. Vaan kun toisella ei ollut mitään hyötyä jousesta, niin hän pakeni miestuvan vieressä olevaan makuuhuoneeseen ja tahtoi teljetä oven, mutta kaksi noiden seitsemän joukosta, Dareios ja Gobryas, syöksivät yhdessä hänen kanssaan sisään. Gobryaan painiessa maagin kanssa Dareios seisoi

vieressä nouvotonna, koska pelkäsi pimeässä iskevänsä Gobryasta. Nähdessään hänen joutilaana vieressä seisovan Gobryas kysyi, miksei hän käyttänyt kättään. Toinen vastasi: »Pelkään, että isken sinuun.» Mutta Gobryas lausui siihen: »Työnnä miekkasi vaikkapa meidän molempienkin lävitse!» Dareios totteli, iski tikarillaan ja osasikin onnen kaupalla maagiin.

79. Tapettuaan maagit salaliittolaiset leikkasivat poikki heidän päänsä ja jättivät molemmat haavoittuneensa siihen paikkaan, sekä senvuoksi, että nämä olivat voivuksissa, että myös linnaa vartioimaan. Mutta toiset viisi juoksivat, käsissään maagien päät, huutaen ja meluten ulos, kutsuivat kokoon muut persialaiset ja kertoivat tapahtuman sekä näyttivät päitä. Samalla he tappoivat jokaisen maagin, joka joutui heidän tielleen. Mutta saatuaan tietää noiden seitsemän teon ja maagien petoksen, persialaiset katsoivat oikeudekseen itsekin tehdä samalla tapaa, tempasivat tikarinsa ja tappoivat missä vain tapasivat jonkun maagin. Ja ellei yö olisi yllättänyt ja pidättänyt heitä, eivät he olisi jättäneet yhtä ainoata maagia jälelle. Tätä päivää persialaiset yhteisesti pitävät kaikista päivistä pyhimpänä ja viettävät silloin juhlaa, jota he kutsuvat »maagien murhaksi». Sinä päivänä ei yksikään maagi saata näyttäytyä, vaan he pysyttelevät koko sen päivän kotosalla.

80. Kun melu oli asettunut, ja oli kulunut kuudetta päivää siitä, neuvottelivat maageja vastaan kapinantehneet asiain koko tilasta. Ja siinä tilaisuudessa pidettiin puheita, jotka muutamista helleeneistä ovat olleet uskomattomia, mutta jotka siitä huolimatta ovat pidetyt. Otanes puolestaan kehoitti jättämään asiain johdon persialaisten kansan omiin käsiin, sanoen näin: »Minusta näyttää parhaalta, että yksi ainoa ei enää ole hallitsijanamme, sillä se ei ole mieluista eikä hyvää. Tiedättehän, mihin määrään Kambyseen röyhkeys kohosi, olettehan saaneet kokea myös maagin kopeutta. Ja kuinka voisikaan yksinvalta olla hyvin jär-

jestetty tila, se kun ilman vastuuta sallii tehdä, mitä haluaa? Sehän saattaisi kaikkein parhaimmankin miehen, joka semmoiseen valtaan on joutunut, pois niistä mielipiteistä, joita hän siihen saakka on kannattanut. Sillä tarjonaolevat edut synnyttävät kopeutta, kateus taas on ihmiselle synnynnäinen. Ja sillä, jolla on nämä kaksi ominaisuutta, on kaikki paha omanaan. Osaksi näet yltäkylläisyyden synnyttämästä röyhkeydestä, osaksi kateudesta hän tekee paljon ilkitöitä. Ja kuitenkin pitäisi ainakin itsevaltiaan olla mitään kadehtimatta, hänellä kun on käytettävänään kaikki edut. Mutta hän käyttäytyykin päinvastoin maanmiehiänsä kohtaan. Sillä hän kadehtii parhaimpia kansalaisia, kun nämä elävät ja menestyvät, mutta iloitsee huonoimmista ja on erittäin kärkäs kuuntelemaan parjauksia. Häntä on erinomaisen vaikea kohdella. Sillä jos häntä kohtuullisesti ihailee, niin hän panee pahakseen, ettei häntä nöyrästi palvella, jos taas joku nöyrästi häntä palvelee, niin hän närkästyy tähän kuten imartelijaan ainakin. Mutta pahin on se, josta nyt tulen puhumaan. Hän rikkoo isiltä perittyjä lakeja, tekee väkivaltaa naisille ja tappaa ihmisiä tuomitsematta. Mutta sillä tilalla, jolloin kansa hallitsee, on ensiksi kaikista kaunein nimi, yhdenvertaisuus, toiseksi sen tilan vallitessa ei tehdä mitään semmoista, mitä yksinvaltias tekee. Kansa hallitsee arvan nojalla, sillä on vastuunalainen hallitus, ja se lykkää kaikki asiat yhteisesti ratkaistavaksi. Minä lausun siis sen mielipiteen, että me heittäisimme sikseen yksinvaltiuden ja korottaisimme kansan valtaan. Sillä paljoudesta kaikki riippuu.»

81. Otanes siis esitti tämän mielipiteen. Megabyzos taas kehoitti jättämään hallituksen harvojen käsiin ja puhui näin: »Mitä Otanes sanoi itsevaltiuden lakkauttamisesta, sen sanon minäkin. Mutta kun hän käski siirtämään vallan kansalle, niin hän erehtyi siitä, mikä on paras mielipide. Sillä ei ole olemassa mitään ymmärtämättömämpää eikä röyhkeämpää kuin kelvoton väkijoukko. Siispä on kerras-

saan sietämätöntä paeta itsevaltiaan kopeudesta kurittoman kansan röyhkeyden turviin. Sillä jos edellinen jotakin tekee, niin hän tekee sen tietensä, mutta jälkimäinen ei tiedä mitään. Ja kuinka se voisikaan mitään tietää — se, joka ei kotoaan ole oppinut eikä nähnyt mitään jaloa ja joka ajattelematta heittäytyy yleisiin asioihin, syösten eteenpäin tulvavirran tavoin! Ne, jotka siis suovat pahaa persialaisille, käyttäkööt kansaa; mutta me sitävastoin valitkaamme paraimpien miesten joukosta toverikunta ja jättäkäämme sille valta. Näitten joukossahan mekin tulemme olemaan. Ja otaksuttavaa on, että paraimmat miehet myös tulevat antamaan paraimmat neuvot.

82. Tämän mielipiteen esitti siis Megabyzos. Kolmanneksi Dareios ilmaisi mielipiteensä sanoen: »Siinä, minkä Megabyzos lausui yhteisestä kansasta, hän näyttää oikein puhuneen, mutta siinä, mitä hän harvainvallasta lausui, hän ei näy puhuneen oikein. Sillä jos nämät kolme, nimittäin kansanvalta, harvainvalta ja yksinvalta, ovat tarjona, ja edellytetään, että kukin on paras mahdollinen laatuaan, niin minä väitän, että viimeksimainittu on niistä paras. Onhan ilmeistä, ettei mikään ole parempi kuin yksi ainoa mies, jos hän nimittäin on paras. Sillä jos hänellä on paras mielipide, niin hän moitteettomasti saattaa hoitaa kansaa, ja silloin voidaan vihamiehiä vastaan tehtyjä neuvoja paraiten pitää salassa. Harvainvallassa sitävastoin, missä monet käyttävät kykyään yhteiseksi hyväksi, syntyy tavallisesti kiivasta yksityistä vihamielisyyttä. Sillä kun jokainen omasta puolestaan tahtoo olla ylinnä ja saattaa oman mielipiteensä voimaan, niin he joutuvat keskenään ankaraan vihamielisyyteen, josta syntyy puolueriitoja, ja puolueriidoista murhia. Murhista taas on seurauksena yksinvalta, ja juuri tämän kautta osoittautuu, että viimemainittu on paras. Jos taas kansa hallitsee, on mahdotonta, ettei kaikkinaista huonoutta syntyisi. Ja kun huonous kerran on päässyt juurtumaan yhteiskuntaan, niin ei huonojen kesken synny viholli-

suuksia, vaan lujat ystävyysliitot. Sillä ne, jotka pyytävät vahingoittaa yhteiskuntaa, tekevät sen liittymällä yhteen. Näin tätä jatkuu, kunnes joku asettuu kansan etunenään ja tekee lopun semmoisten toiminnasta. Seuraus siitä on, että viimemainittu joutuu kansan ihailemaksi ja, ihailtuna kun on, hän pian saattaa esiintyä yksinvaltiaana. — Ja senkin kautta kansa itse osoittaa, että yksinvalta on paras. Sanalla sanoen ja kokoamalla kaikki asianhaarat yhteen, mistä on meille tullut vapaus ja kenenkä antamana? Kansaltako, harvainvallaltako vai yksinvaltiaalta? Minun mielipiteeni on siis se, että koska yksi mies on meidät tehnyt vapaiksi, me säilytämme yksinvaltiuden. — Sitäpaitsi ei ole hyvä kumota isiltä perittyjä lakeja, sillä se ei ole edullista.»

83. Nämä kolme mielipidettä siis esitettiin. Mutta seitsemästä miehestä liittyi neljä viimeksi esitettyyn mielipiteeseen. Niin pian kun nyt Otanes, joka uurasti yhdenvertaisuuden toimeenpanoa, joutui mielipiteineen tappiolle, sanoi hän heille näin: »Liittoutuneet miehet, selväähän on, että yksi meistä on tuleva kuninkaaksi, joko sitten arvan nojalla tai siten, että uskomme valitsemisen Persian kansan huostaan, tai vielä jollakin muulla keinoin. Minä puolestani en aio teidän kanssanne kilpailla. Tahdon nimittäin yhtä vähän hallita kuin tulla hallituksi. Mutta minä luovun hallituksesta vain sillä ehdolla, ettei kukaan teistä tule hallitsemaan, ei minua itseäni eikä niistäkään ketään, jotka minusta vasta tulevat polveutumaan.» Kun Otanes tämän oli lausunut, ja muut kuusi olivat siihen suostuneet, niin hän siis ei kilpaillut heidän kanssaan, vaan väistyi syrjään. Ja vielä nytkin hänen huoneensa on ainoa persialaisten joukossa, joka on vapaa, ja jota hallitaan vain sen verran kuin se itse haluaa, kunhan se vain ei loukkaa persialaisten lakeja.

84. Mutta jälellejääneet kuusi neuvottelivat keskenään, kuinka he tarkoituksenmukaisimmalla tavalla asettaisivat

kuninkaansa. Ja he katsoivat parhaaksi, että jos kuninkuus joutuisi jollekin muista seitsemästä, niin annettaisiin Otaneelle ja kaikille hänen jälkeläisilleen etuoikeutena joka vuosi meedialainen puku ynnä kaikki ne lahjat, joita persialaisten kesken pidetään arvokkaimpina. Tämän he päättivät annettavaksi hänelle siitä syystä, että hän ensiksi oli keksinyt asian laidan ja saanut aikaan salaliiton. Ja omaksi hyväkseen he päättivät, että jokainen seitsemästä saisi ilman edelläkäyvää ilmoitusta päästä kuninkaanlinnaan, jollei nimittäin kuningas sattuisi lepäämään vaimonsa kanssa, ja että kuninkaan ei olisi lupa naida muualta kuin liittoutuneitten perheistä. Mutta kuninkuudesta he päättivät seuraavasti. Se, jonka hevonen ensiksi hirnuisi, kun he auringon noustessa olivat astuneet hevosen selkään etukaupungissa, oli saapa kuninkuuden.

85. Nytpä oli Dareioksella ovela hevosrenki, jonka nimi oli Oibares. Tälle miehelle Dareios, liittoutuneitten erottua toisistaan, puhui näin: »Oibares, me olemme päättäneet valita kuninkaan seuraavalla tavalla. Se, jonka hevonen ensiksi hirnuu, kun me auringon nousussa astumme hevostemme selkään, saapi kuninkuuden. Nyt siis, jos tiedät jonkun keinon, niin laita niin että minä saan tämän arvon eikä kukaan muu.» Oibares vastasi näin: »Jos tästä, oi herra, riippuu, tuletko kuninkaaksi vai et, niin ole sen puolesta huoleti ja hyvällä mielellä, sillä ei kukaan muu pääse sinun sijastasi kuninkaaksi. Semmoiset on minulla taiat.» Dareios virkkoi siihen: »Jos sinulla on tiedossa joku sellainen juoni, niin on aika ryhtyä siihen eikä lykätä toistaiseksi, sillä huomispäivänä on meillä kilpailu.» Sen kuultuaan Oibares teki seuraavasti. Niin pian kun yö tuli, ajoi hän erään tamman, sen, josta Dareioksen orhi eniten piti, etukaupunkiin, sitoi sen siihen ja vei jälestäpäin Dareioksen hevosen sinne. Sitten hän kuljetti oritta tamman ympäri enimmäkseen niin läheltä, että se koskettí tammaa, ja antoi sen lopulta astua tamman.

86. Päivän valjetessa nuo kuusi sopimuksensa mukaan saapuivat hevostensa selässä. Kun he ajaessaan etukaupungin läpi saapuivat siihen paikkaan, mihin tamma edellisenä yönä oli ollut sidottuna, juoksi Dareioksen hevonen esiin ja hirnahti. Ja samalla kun hevonen sen teki, välähti salama kirkkaalta taivaalta ja jyrähti ukkonen. Nämä Dareiokselle sattuneet enteet vahvistivat hänelle kuninkuuden, ikäänkuin ne olisivat tapahtuneet jostain sopimuksesta. Mutta muut hyppäsivät hevosten selästä ja heittäytyen maahan tervehtivät Dareiosta kuninkaanaan.

87. Näin sanovat toiset Oibareen menetelleen. Toiset taas — sillä kummallakin tavalla persialaiset kertovat — sanovat hänen tehneen siten, että hän muka siveli samaisen tamman häpyä kädellään, jonka sitten kätki roimahousuihinsa. Kun sittemmin hevosten auringon noustessa piti lähtemän pois, oli Oibares ojentanut esiin kätensä ja vienyt sen lähelle Dareioksen hevosen sieraimia, jolloin se vainutessaan oli korskunut ja hirnunut.

88. Siten tuli Dareios, Hystaspeen poika, kuninkaaksi, ja hänen alamaisiaan olivat, paitsi arabialaisia, kaikki Aasian kansat, jotka Kyros ja myöhemmin Kambyses olivat kukistaneet. Arabialaiset kuitenkaan eivät ollenkaan olleet orjan suhteessa persialaisiin, vaan olivat kestiystäviä, silloin kun laskivat Kambyseen maansa läpi Egyptiin. Sillä vasten arabialaisten tahtoa eivät persialaiset olisi voineet hyökätä Egyptiin. Ja Dareios nai persialaisten ensimäisistä perheistä, nimittäin kaksi Kyroksen tytärtä, Atossan ja Artystonen, joista Atossa ennen oli ollut naimisissa Kambyses veljensä ja toisen kerran maagin kanssa, mutta Artystone oli neitsyt. Ja hän nai vielä toisen, Smerdiin, Kyroksen pojan, tyttären, jonka nimi oli Parmys. Hän otti vaimokseen myös Otaneen tyttären, hänet, joka paljasti maagin. Ja kaikki oli täynnänsä Dareioksen valtaa. Ensiksi hän teetti ja pystytti kivisen korkokuvan, mihin oli kuvattuna ratsumies, ja siihen hän teki näin kuuluvan

päällekirjoituksen: »Dareios, Hystaspeen poika, on hevosensa (siinä hän mainitsi sen nimen) ja hevosrenkinsä Oibareen kunnon kautta saavuttanut persialaisten kuninkuuden.»

89. Tehtyään Persiassa tämän Dareios asetti kaksikymmentä maaherrakuntaa, joita persialaiset itse kutsuvat satrapikunniksi. Perustettuaan maaherrakunnat ja asetettuaan maaherrat hän sääsi, että hänelle suoritettaisiin veroa kansojen mukaan, yhdisti kuhunkin kansaan sen naapurit, mutta liitti naapurien tuolla puolen ja kauempana asuvat kansat, minkä mihinkin kansaan. Mutta maaherrakunnat ja vuotuiset veromäärät hän jakoi seuraavalla tavalla. Niitä kansoja, jotka suorittivat hopeassa, oli käsketty suorittamaan paino laskettuna babylonilaisen talentin mukaan, niitä, jotka suorittivat kullassa, euboialaisen; ja babylonilainen talentti tekee seitsemänkymmentäkahdeksan euboialaista minaa. Sillä Kyroksen ja sittemmin myös Kambyseen hallitessa ei ollut verosta määrätty mitään, vaan tuotiin lahjoja. Mainitun verojärjestelmän ja muiden sentapaisten säännösten vuoksi sanovat persialaiset, että Dareios oli kaupustelija, Kambyses herra ja Kyros isä, syystä että ensinmainittu teki kaikki asiat kaupanalaisiksi, toinen oli tuima ja välinpitämätön, kolmas lempeä ja oli hankkinut heille kaiken sen hyvän, mikä heillä oli.

90. Niinpä ioonilaisilta, Aasiassa asuvilta magneteilta, aiolilaisilta, kaarilaisilta, lykialaisilta, milyeiltä ja pamfyleiltä — kaikille näille näet Dareios oli säätänyt yhteisen veron — tuli neljäsataa talenttia hopeassa. Tämä oli ensimäinen hänen säätämistään piireistä. Myysialaisilta, lasoneilta, kabaleilta ja hytenneiltä tuli viisisataa talenttia. Tämä oli toinen piiri. Niiltä hellespontolaisilta, jotka jäävät oikealle kädelle salmeen käsin purjehdittaessa, fryygialaisilta, Aasiassa asuvilta traakialaisilta, paflagoneilta, mariandyneilta ja syyrialaisilta tuleva vero oli kolmesataa kuusikymmentä talenttia. Tämä oli kolmas piiri. Kilikialaisilta tuli kolmesataa kuusikymmentä valkoista hevosta, yksi joka päivän

kohdalle, ja viisisataa talenttia hopeata. Siitä kului sataneljäkymmentä sen ratsuväen ylläpitoon, joka oli vahdissa Kilikianmaassa, mutta kolmesataa kuusikymmentä meni Dareiokselle. Tämä oli neljäs piiri.

91. Alkaen Posideionin kaupungista, jonka Amfilokhos, Amfiaraoksen poika, rakensi kilikialaisten ja syyrialaisten rajalle, aina Egyptiin saakka, paitsi arabialaisten osuutta — se näet oli verosta vapaana —, teki vero kolmesataa viisikymmentä talenttia. Tässä piirissä on koko Foinikia ja niinkutsuttu palestinalainen Syyria sekä Kypros. Tämä oli viides piiri. Egyptistä, Egyptin naapureina olevilta libyalaisilta, Kyrenestä ja Barkasta — nämä olivat nimittäin asetetut egyptiläiseen piiriin — tuli seitsemänsataa talenttia, paitsi sitä Moiris-järvestä saatua hopeata, joka kertyi kaloista. Lukuunottamatta tätä hopeata ynnä viljaa, tuli seitsemänsataa talenttia. Sillä lisäksi tulee satakaksikymmentä tuhatta medimniä viljaa, joka jaetaan Memfiin »Valkolinnassa» asuville persialaisille ja näiden palkkasotureille. Tämä oli kuudes piiri. Sattagydit, gandarit, dadikit ja aparytit, jotka luettiin yhteenkuuluviksi, toivat sataseitsemänkymmentä talenttia. Tämä oli seitsemäs piiri. Susasta ja muusta kissiläisten maasta tuli kolmesataa. Tämä oli kahdeksas piiri.

92. Babylonista ja muusta Assyriasta tuli Dareiokselle tuhat hopeatalenttia ja viisisataa kuohittua poikalasta. Tämä oli yhdeksäs piiri. Agbatanasta, muusta Meediasta, parikaneilta ja orthokorybanteilta neljäsataa viisikymmentä talenttia. Tämä oli kymmenes piiri. Kaspialaiset, pausikit, pantimathit ja dareitit panivat maksunsa yhteen ja suorittivat kaksisataa talenttia. Tämä oli yhdestoista piiri. Baktrialaisista aina aiglilaisiin saakka tuli verona kolmesataa kuusikymmentä talenttia. Tämä oli kahdestoista piiri.

93. Paktyikesta, armenialaisilta ja heidän naapureiltaan Pontos Euxeinokseen saakka tuli neljäsataa talenttia. Tämä oli kolmastoista piiri. Sagarteilta, sarangeilta, thamana-

laisilta, utilaisilta, mykeiltä ja Punaisen meren saarilla asuvilta, jonne kuningas lähettää niinsanotut maastakarkoitetut asumaan, — kaikilta näiltä tuli verona kuusisataa talenttia. Tämä oli neljästoista piiri. Sakit ja kaspialaiset suorittivat kaksisataa viisikymmentä talenttia. Tämä oli viidestoista piiri. Parthilaiset, khorasmilaiset, sogdilaiset ja areialaiset kolmesataa talenttia. Tämä oli kuudestoista piiri.

94. Parikanit ja Aasian etiopilaiset suorittivat neljäsataa talenttia. Tämä oli seitsemästoista piiri. Matieneille, saspeireille ja alarodilaisille oli säädetty kaksisataa talenttia. Tämä oli kahdeksastoista piiri. Moskheille, tibareneille, makroneille, mossynoikeille ja mareille oli määrätty kolmesataa talenttia. Tämä oli yhdeksästoista piiri. Indialaiset taas, jotka ovat paljoa lukuisammat kaikkia kansoja, mitä tunnemme, toivat suurimmat verotkin verraten kaikkiin muihin, nimittäin kolmesataa kuusikymmentä talenttia kultahiekkaa. Tämä oli kahdeskymmenes piiri.

95. Babylonilaisessa rahassa maksettu hopeamäärä tekee, laskettuna euboialaisen talentin mukaan yhdeksäntuhatta kahdeksansataa kahdeksankymmentä talenttia. Ja koska kulta lasketaan kolmetoista kertaa niin kalliiksi kuin hopea, niin havaitaan, että kultahiekka tekee neljätuhatta kuusisataa kahdeksankymmentä talenttia. Jos siis kaikki yllä luetellut summat lasketaan yhteen, kertyi vuotuista veroa Dareiokselle neljätoistatuhatta viisisataa kuusikymmentä euboialaista talenttia. Tätä kuuttakymmentä vielä pienempiä summia en tällöin mainitse, vaan olen jättänyt ne sikseen.

96. Tämä oli se vero, joka tuli Dareiokselle Aasiasta ja vähäksi osaksi Libyasta. Aikaa myöten tuli kuitenkin toinen vero myös saarista ja Europassa Tessaliaan saakka asuvilta. Näitä aarteita kuningas tallettaa seuraavalla tavalla. Hän sulattaa ja valaa ne saviruukkuihin ja täytettyään astian hän ottaa ympäriltä pois saven. Ja joka kerta kun hän tarvitsee rahoja, hän hakkaa pois niin suuren kappaleen kuin hän kulloinkin tarvitsee.

97. Nämä olivat maakunnat ja veromääräykset. Persia on ainoa maa, jota en ole maininnut veroamaksavaksi. Persialaiset asuvat nimittäin maassaan maksamatta veroa. Seuraavien kansojen taas ei ollut määrätty suorittaa mitään veroa, vaan ne toivat lahjoja: Egyptin rajoilla asuvat etiopilaiset, jotka Kambyses marssiessaan pitkäikäisiä etiopilaisia vastaan oli kukistanut, sekä ne, jotka asuvat pyhän Nysan seuduilla ja viettävät Dionysos-juhlia. Nämä molemmat suorittivat veroa joka toinen vuosi ja ovat suorittaneet aina minun aikoihini saakka kaksi khoiniksia puhdasta kultaa, kaksisataa ebenpuun runkoa, viisi etiopilaista poikaa ja kaksikymmentä suurta norsunhammasta. Kolkhilaiset ja heidän naapurinsa Kaukasos-vuoreen saakka ottivat antaaksensa lahjoja — siihen vuoreen saakka nimittäin persialaiset hallitsevat, mutta ne seudut, mitkä ovat Kaukasos-vuoresta pohjoiseen päin, eivät enää ollenkaan välitä persialaisista — mainitut kansat ovat siis minun aikoihini asti joka neljäs vuosi tuoneet ne lahjat, jotka ovat ottaneet suorittaakseen, nimittäin sata poikaa ja sata neitoa. Arabialaiset toivat joka vuosi tuhat talenttia suitsutusta. Nämä lahjat he, paitsi veroa, toimittivat kuninkaalle.

98. Mainitun runsaan kullan saavat indialaiset seuraavalla tavalla. Se osa Indian maata, joka on auringon nousuun päin, on paljasta hiekkaa. Ensimäisinä itään ja auringon nousuun päin kaikista Aasiassa asuvista ihmisistä, joita me tunnemme ja joista myös varmuudella jotain kerrotaan, asuvat indialaiset. Sillä indialaisista itäänpäin oleva maa on hiekan vuoksi erämaata. Indialaisten joukossa on monta, keskenään eri kieliä puhuvaa heimoa, joista toiset ovat paimentolaisia, toiset eivät, toiset asuvat joen suistomaissa ja syövät raa'altaan kaloja, joita pyytävät ruokoveneillä. Ja vene tehdään yhdestä ainoasta ruo'on solmuvälistä. Nämä indialaiset käyttävät kaislasta tehtyjä vaatteita. He niittävät nimittäin kaislan virrasta, loukut-

tavat sen, punovat sitä maton tapaan ja pukeutuvat sitten siihen ikäänkuin haarniskaan.

99. Toiset niistä indialaisista, jotka asuvat itään päin, ovat paimentolaisia ja syövät raakaa lihaa; niitä nimitetään padalaisiksi ja heidän kerrotaan noudattavan seuraavia tapoja. Kun joku heidän heimostaan sairastuu, oli se mies tai nainen, tappavat miehen hänen lähimmät miesystävänsä, väittäen, että kun tauti häntä riuduttaa, niin heiltä menee hukkaan hänen lihansa. Hän kyllä kieltelee olevansa sairas, mutta he eivät myönnä sitä, vaan tappavat hänet ja panevat toimeen pidot. Jos taas nainen sairastuu, tekevät hänen lähimmät naistuttavansa samalla tapaa kuin miehet. Vaan sen, joka pääsee korkeaan ikään, he ensin juhlallisesti uhraavat ja syövät sitten pidoissa. Mutta niin pitkälle eivät monetkaan heistä pääse. Sitä ennen näet he tappavat jokaisen, joka sairastuu.

100. Toisilla indialaisilla on käytännössä tämä toinen tapa. He eivät tapa mitään elävää, eivät kylvä mitään eivätkä ylipäänsä omista huoneita; he syövät yrttejä ja heillä on muuan hirssijyvän kokoinen palkohedelmä, joka itsestään kasvaa maasta, ja jota he palkoineen päivineen keittävät ja syövät. Jos joku heistä sairastuu, niin hän menee erämaahan ja laskeutuu sinne pitkälleen. Eikä kukaan välitä siitä, onko hän kuollut vai sairas.

101. Nämä indialaiset, jotka olen maininnut, pitävät kaikki sukupuoliyhteyttä julkisesti, aivan kuin elukat, ja heillä on kaikilla yhtäläinen ja samankaltainen ihonväri kuin etiopilaisilla. Heidän siemenensä ei ole, kuten muilla ihmisillä, valkeaa, vaan mustaa, niinkuin heidän ihonsa; semmoinen siemen on myös etiopilaisilla. Mainitut indialaiset asuvat tosin muita etäämpänä persialaisista ja etelään päin eivätkä ole koskaan totelleet Dareios kuningasta.

102. Toiset indialaiset asuvat Kaspatyros-kaupungin ja Paktyiken rajoilla, pohjoiseen päin niiltä seuduilta sekä muista indialaisista, ja heillä on samanlaiset elintavat kuin

baktrialaisilla. Ne ovat myös sotaisimmat indialaisista ja nämät ne ovat, jotka lähtevät hakemaan kultaa. Sillä mainitussa seudussa on hiekka-erämaa. Siinä erämaassa ja hiekassa elää muurahaisia, jotka ovat kooltaan pienemmät kuin koirat, mutta kettuja suuremmat; Persian kuninkaan luona on niitä muutamia, jotka on pyydetty sieltä. Mainitut muurahaiset tekevät itselleen pesänsä maan alle ja luovat hiekan maan pinnalle, samalla tapaa kuin helleenien maassa tavattavat, ja ovatkin ulkomuodoltaan aivan niiden kaltaiset. Ja se hiekka, jonka ne luovat maan pinnalle, on kullanpitoista. Tätä hiekkaa noutamaan lähtevät indialaiset erämaahan. Jokainen valjastaa kolme kamelia, jolloin kummallakin puolen on koiras, joka vetää vain hihnasta, mutta keskellä kulkee naaras. Viimemainitun selkään mies itse astuu, sitä ennen toimitettuaan niin, että emällä on niin nuoret varsat kuin mahdollista, silloin kun hän sen viepi niiden luota pois ja panee sen valjaisiin. Sillä heidän kamelinsa eivät nopeudessa ole hevosia huonommat ja jaksavat sitä paitsi paljoa paremmin kantaa kuormia.

103. En huoli kuvailla helleeneille, minkälainen kamelin ulkomuoto on, koska he sen tietävät, mutta mitä he eivät kamelista tunne, sen tahdon ilmaista. Kamelilla on takajaloissa neljä reittä ja neljä polvea, ja sen siittimet ovat takajalkojen välissä ja kääntyneinä häntään päin.

104. Sellaista tapaa noudattamalla ja siten valjastamalla indialaiset ratsastavat hakemaan kultaa, jolloin he laskevat niin, että tulevat olemaan ryöstöpaikalla silloin, kun kuumuus on polttavimmillaan. Kuumuuden vuoksi näet muurahaiset kätkeytyvät maan alle. Mutta näiden ihmisten maassa on aurinko kuumimmillaan aamusin, ei, niinkuin muilla ihmisillä, puolenpäivän aikaan, vaan sen noususta toriajan loppuun saakka. Siihen aikaan se paahtaa paljoa ankarammin kuin puolenpäivän aikaan Hellaassa, niin että kerrotaan ihmisten silloin vilvoittelevan itseään vedessä. Keskipäivällä on melkein yhtä lämmintä muitten ihmisten

luona kuin indialaisten. Mutta päivän kallistuessa iltaa kohti tulee aurinko heillä yhtä lämpimäksi kuin aamuaurinko muualla. Ja siitä pitäen kylmenee yhä, kunnes päivänlaskussa on aika kylmä.

105. Sittenkun indialaiset, säkit mukanaan, ovat saapuneet paikalle, täyttävät he nämä hiekalla ja ratsastavat mitä pikimmin takaisin. Sillä, niinkuin persialaiset kertovat, tuntevat muurahaiset heti hajun ja lähtevät ajamaan heitä takaa. Niille ei vedä nopeudessa vertoja mikään muu eläin, niin että elleivät indialaiset pääsisi jonkun verran edelle, sill'aikaa kun muurahaiset keräytyvät kokoon, ei yksikään heistä pelastuisi. Koiraskamelit, jotka ovat huonompia juoksemaan kuin naaraat ja laahaavat mukana, lasketaan sitten irti, ei kuitenkaan yht'aikaa molempia. Mutta naaraat, jotka muistelevat jälkeensä jättämiään varsoja, eivät ollenkaan hellitä. Siten saavat, kuten persialaiset väittävät, indialaiset enimmän kultansa, sillä sitä kultaa, jonka he omasta maastaan kaivavat, on harvemmassa.

106. Maailman äärimmäiset seudut ovat tavallaan saaneet jaloimmat luonnontuotteet, samoin kuin Hellas on saanut suotuisimmin tasoitetut vuodenajat. Ensinnä näet on idässä äärimmäisenä asutuista maista India, niinkuin vähän aikaisemmin olen maininnut. Siellä ensiksi ovat nelijalkaiset eläimet ja linnut paljoa suuremmat kuin muissa maissa, paitsi hevosia (nämä ovat nimittäin pienemmät meedialaisia hevosia, joita kutsutaan nesalaisiksi); toiseksi siellä on rajaton määrä kultaa, osaksi kaivettua, osaksi jokien kuljettamaa ja osaksi osoittamallani tavalla ryöstettyä. Viljelemättömät puut kantavat siellä hedelmänä villaa, joka kauneudessa ja hyvyydessä voittaa lampaan villan; ja indialaiset käyttävät näistä puista tehtyjä vaatteita.

107. Etelään päin taas on viimeisenä asutuista maista Arabia, ja se on ainoa kaikista maista, missä libanotos, mirhami, kasia, kaneli ja ledanon kasvavat. Kaikki nämä aineet hankkivat arabialaiset itselleen suurella vaivalla,

paitsi mirhamia. Libanotoksen he kokoovat polttamalla styrax-puuta, jota foinikialaiset tuottavat helleenien maahan. Näitä libanotosta kantavia puita näet vartioivat siivekkäät, kooltaan pienet ja ulkomuodoltaan kirjavat käärmeet, suuri joukko kunkin puun ympärillä; nämä ne ovat, jotka suurissa parvissa lähtevät Egyptiä kohti. Eikä niitä millään muulla voi ajaa puitten luota pois kuin styraxin savulla.

108. Arabialaiset kertovat myös, että koko maa tulisi täyteen näitä käärmeitä, jollei niiden kävisi jotenkin niinkuin ymmärsin tapahtuvan kyykäärmeille. Nähtävästi on jumalallinen kaitselmus viisaana, niinkuin se luonnollisesti onkin, tehnyt kaikki ne eläimet, jotka ovat pelkurimaiset ja syötävät, erittäin sikiäviksi, jotteivät syötäessä joutuisi sukupuuttoon, mutta ne, jotka ovat hirveitä ja tuottavat vastusta, vain vähän sikiäviksi. Niinpä jänis, jota jokainen eläin, lintu ja ihminen pyytää, on niin kovin hedelmällinen. Se on ainoa eläin, jolla on moninkertainen hedelmöityminen, niin että samalla kertaa yksi sikiö on karvainen, toinen alaston, kolmas juuri muodostuu kohdussa ja neljäs vasta sikiytyy. Niin on tämän asian laita. Naarasleijona sitä vastoin, joka on väkevin ja rohkein eläin, synnyttää vain kerran elämässään ja silloin vain yhden poikasen. Sillä samalla kuin se synnyttää, se yhdessä sikiön kanssa viskaa pois kohtunsa. Siihen on seuraava seikka syynä. Kun poikanen emässä alkaa liikkua, niin se raatelee kohtua, koska sillä on kaikista eläimistä terävimmät hampaat. Ja kasvaessaan se tulee kynsimistään kynsineeksi sitä, niin että kun synnytyshetki on käsillä, ei koko kohtuun ole jäänyt yhtään eheää paikkaa.

109. Niin myös, jos kyykäärmeet ja Arabiassa asuvat siivekkäät käärmeet sikiäisivät luontonsa mukaisesti, ei ihmisten olisi mahdollista elää. Mutta nytpä, kun parit yhtyvät ja koiras juuri siittää ja heittää siemenensä, karkaa naaras sen kaulaan ja imeytyy siihen kiinni eikä hellitä, ennenkun se on sen syönyt suuhunsa. Koiras siis kuolee

mainitulla tavalla, mutta naaras kärsii seuraavan rangaistuksen koiraksen taposta. Isänsä puolesta kostaen vielä kohdussa olevat sikiöt syövät emänsä, ja syötyään puhki vatsan ne tunkeutuvat ulos. Mutta muut käärmeet, jotka eivät ole vahingollisia ihmisille, munivat ja hautovat suuren määrän poikasia. Nytpä on kyykäärmeitä kautta koko maan, mutta siivekkäitä käärmeitä on lukuisasti Arabiassa, vaan niitä ei ole missään muualla. Siitä syystä näyttää siltä kuin niitä olisi niin paljon.

110. Mainitun libanotoksen arabialaiset hankkivat itselleen ylläkerrotulla tavalla, kasian taas seuraavalla. He sitovat vuotia ja nahkoja ruumiinsa ympäri ja kasvoilleen, paitsi silmilleen, ja lähtevät sitten kasian hakuun. Se kasvaa eräässä järvessä, joka ei ole varsin syvä ja jonka ympärillä ja sisässä asustaa joitakin siivellisiä eläimiä, jotka jokseenkin muistuttavat yökköjä, vikisevät kovasti ja pitävät urhoollisesti puoliaan. Ne täytyy torjua silmiltään ja sitten niittää kasia.

111. Mutta kanelin he keräävät vielä ihmeellisemmällä tavalla. Missä se kasvaa ja mikä maa sen tuottaa, sitä he eivät saata mainita, muuta kuin että muutamat todenmukaisesti väittävät sen kasvavan niillä seuduin, missä Dionysosta kasvatettiin. Kerrotaan, että näitä puikkoja, joita me foinikialaisten mukaan kutsumme kinamomoniksi,*) tuovat suuret linnut, jotka kantavat niitä pesiinsä. Ja ne ovat laatineet pesänsä savesta jyrkille vuorille, minne ihminen ei mitenkään pääse. Tämän vuoksi ovat siis arabialaiset keksineet seuraavan juonen. He hakkaavat kuolleitten härkien, aasien ja muiden juhtien lihan kappaleiksi ja toimittavat niin suuria kappaleita kuin suinkin mainittuihin paikkoihin, asettavat ne lähelle pesiä ja lähtevät kauas pois niistä. Silloin lentävät linnut alas ja vievät lihakappaleet pesiinsä, mutta viimemainitut eivät kestä niin suurta pai-

*) S. o. kaneliksi.

noa, vaan särkyvät ja putoovat maahan, jolloin ihmiset tulevat paikalle korjaamaan kanelin. Sillä tavoin se kerätään kokoon ja saapuu sitten sieltä muihin maihin.

112. Ledanon taas, jota arabialaiset kutsuvat ladanoniksi, syntyy vielä ihmeellisemmällä tavalla kuin edellinen. Se syntyy näet mitä pahanhajuisimmasta aineesta, mutta on kuitenkin hyvänhajuisin. Sitä tavataan nimittäin pukkien parrassa, missä se kasvaa niinkuin pihka puissa. Sitä käytetään useiden voiteitten tekoon ja varsinkin sitä arabialaiset käyttävät suitsuttaessaan.

113. Sen verran olkoon sanottu suitsutusaineista. Mutta Arabianmaassa vallitsee sanomattoman suloinen tuoksu. Siellä on kahta ihmeellistä lajia lampaita, joita ei ole missään muualla. Toisella niistä on pitkät, ainakin kolmen kyynärän pituiset hännät. Jos annettaisiin niiden laahata maata, niin lampaat saisivat haavoja, kun hännät hankautuisivat maata vasten. Mutta nyt osaa jokainen paimen ainakin jonkun verran veistellä puuta. Niinpä he tekevät pieniä vaunuja ja sitovat ne lammasten häntiin, niin että kiinnittävät kunkin eläimen häntään yhdet vaunut. Toisella lammaslajilla taas on leveät, jopa kyynärän levyiset hännät.

114. Lounaaseen päin asutuista maista leviää Etiopianmaa. Se tuottaa paljon kultaa, suunnattoman suuria norsuja, pelkkiä istuttamattomia puita ja ebenpuuta. Ja siinä asuvat mitä kookkaimmat, kauniimmat ja pitkäikäisimmät ihmiset.

115. Nämä ovat äärimmäiset maat Aasiassa ja Libyassa. Mutta mitä tulee niihin Europan äärimmäisiin seutuihin, jotka ovat lännessä päin, en voi varmuudella sanoa niistä mitään. Sillä minä puolestani en voi uskoa, että on olemassa joki, jota barbarit kutsuvat Eridanokseksi, joka laskee pohjoisessa olevaan mereen ja jonka varsilta kertomuksen mukaan meripihka tulee. Enkä tiedä, onko olemassa Tinasaaria, joista tina meille tuodaan. Sillä itse Eridanos-

nimi todistaa, että se on helleeniläinen eikä vieraskielinen, ja että se on jonkun runoilijan sepittämä. Toiseksi en ole, vaikka olen nähnyt vaivaa saadakseni asiasta selvän, keltään silmännäkijältä voinut kuulla, onko todella merta sillä kulmalla Europpaa. Joka tapauksessa tina ja meripihka tulevat meille Europan äärimmäisistä seuduista.

116. Europan pohjois-osissa näkyy olevan kaikkein suurin määrä kultaa. Millä tavoin se saadaan, sitä en voi varmuudella sanoa, kerrotaan vaan, että sen ryöstävät aarnikotkilta yksisilmäiset miehet, niinsanotut arimaspit. Mutta minä en voi uskoa, että muka olisi olemassa yksisilmäisiä miehiä, jotka muuten ovat samanluontoiset kuin muut ihmiset. Näyttää siis siltä kuin juuri äärimmäisissä seuduissa, jotka ympäröivät ja sulkevat sisäänsä muun maan, tavattaisiin ne luonnontuotteet, joita me pidämme jaloimpina ja harvinaisimpina.

117. Aasiassa on olemassa tasanko, jota kaikkialta ympäröi vuori, ja siinä viisi kalliorotkoa. Tämä tasanko oli muinoin khorasmien hallussa, ollen khorasmien itsensä, hyrkanien, parthilaisten, sarangien ja thamanalaisten rajamailla. Mutta siitä pitäen, kun persialaisilla on ollut valta käsissään, se tasanko on kuninkaan oma. Sitä ympäröivästä vuoresta virtaa suuri joki, jonka nimi on Akes. Tämä kasteli ennen näiden mainittujen kansojen maita, haaraantumalla viiteen eri suuntaan ja kulkien joka rotkon läpi kunkin maahan. Mutta siitä perin, kun mainitut kansat ovat tulleet Persian vallan alle, he ovat joutuneet tällaiseen pulaan. Kuningas on rakentanut patoja rotkoihin ja pannut sulkuportin kunkin rotkon eteen. Kun nyt vesi on suljettu ja estetty pääsemästä pois, muuttuu vuorien välinen tasanko mereksi, koska joki laskee siihen, mutta ei pääse minnekään pois. Niinmuodoin kun asujamilla, jotka ennen olivat tottuneet käyttämään vettä, ei enää ollut sitä käytettävissä, niin he joutuivat suureen hätään. Talvisin näet Jumala kyllä antaa sadetta heille, niinkuin muillekin ihmisille,

mutta kesäisin, kun he kylvävät hirssiä ja sesamia, he ovat veden tarpeessa. Kun nyt siis heille ei suoda mitään vettä, niin he tulevat vaimoineen persialaisten maahan ja asettuvat kuninkaan ovelle huutamaan ja ulvomaan. Silloin kuningas käskee avaamaan tasangolle vievät portit niille heistä, jotka eniten vettä tarvitsevat. Kun nyt heidän maansa on kylläkseen imenyt vettä, suljetaan se portti, ja kuningas käskee avaamaan toisen portin niille, jotka muiden joukosta eniten tarvitsevat vettä. Ja niinkuin minä kuulemasta tiedän, niin kuningas tällä avaamisella tuottaa itselleen suuria summia, lukuunottamatta veroa.

118. Niin on asianlaita. — Mutta yhdelle niistä seitsemästä miehestä, jotka olivat tehneet kapinan, Intafreneelle, sattui, että hän heti kapinan jälkeen erään ylimielisen teon johdosta seuraavalla tavalla kuoli. Hänellä oli näet asiaa kuninkaalle ja hän tahtoi mennä sisälle kuninkaanlinnaan. Sillä oli olemassa semmoinen laki, että ne, jotka olivat nousseet kapinaan maagia vastaan, pääsivät kuninkaan luo ilman edelläkäyvää ilmoitusta, paitsi jos kuningas sattui lepäämään vaimonsa kanssa. Intafrenes ei siis katsonut kenenkään tarvitsevan ilmoittaa häntä, vaan koska hän oli yksi noista seitsemästä, niin hän tahtoi mennä sisälle. Mutta ovenvartija ja ilmoittaja eivät sitä sallineet, väittäen että kuningas paraillaan lepäsi vaimonsa kanssa. Silloin Intafrenes, joka arveli heidän valehtelevan, teki näin. Hän tempaa tikarinsa ja leikkaa heiltä poikki korvat ja nenät, jotka hän pujotti hevosensa suitsiin; ne hän sitten sitoi heidän kaulaansa ja laski heidät menemään.

119. Hepä näyttäytyivät kuninkaalle ja mainitsivat syyn, minkä vuoksi heidän oli niin käynyt. Dareios, joka pelkäsi, että nuo kuusi liittoutunutta olivat tehneet sen yhteisestä päätöksestä, lähetti noutamaan luokseen kunkin yksitellen ja tutki jokaisen mielipidettä, saadakseen selville, hyväksyivätkö he sen, mikä oli tapahtunut. Huomattuaan,

että Intafrenes ei ollut tekoaan tehnyt yksissä neuvoin muiden kanssa, Dareios otatti kiinni tämän lapsineen ja kaikkine miespuolisine omaisineen, siinä lujassa vakaumuksessa, että viimemainittu sukulaistensa kanssa valmisteli kapinaa häntä vastaan. Ja vangittuaan heidät hän heitätti heidät kuolemaantuomittujen vankilaan. Mutta Intafreneen vaimo kulki kuninkaanlinnan ovella itkemässä ja vaikeroimassa. Aina vain tätä samaa tekemällä hän vihdoin herätti Dareioksen säälin, niin että kuningas lähetti sanansaattajan, joka lausui näin: »Oi vaimo, kuningas Dareios antaa sinun pelastaa yhden vangituista omaisistasi, sen, minkä kaikkien joukosta tahdot valita.» Mietittyään vaimo vastasi näin: »Jos kuningas suo minulle yhden hengen, niin minä kaikkien joukosta valitsen veljeni.» Saatuaan sen kuulla Dareios ihmetteli vastausta ja lähetti julistajallaan tämän sanan: »Oi vaimo, kuningas kysyy sinulta, mitä sinä ajattelet, kun sinä jätit miehesi ja lapsesi sikseen, mutta valitsit veljesi jäämään eloon, hänet, joka kuitenkin on sinulle lapsiasi vieraampi ja vähemmän rakas kuin miehesi.» Hänpä vastasi näin: »Oi kuningas, saattaahan minulle tulla toinen mies, jos Jumala niin tahtoo ja muita lapsia, jos minä kadotan nämä. Mutta koska isäni ja äitini eivät enää ole elossa, en minä millään tavalla voi saada toista veljeä. Tätä minä ajattelin sanoessani niin.» Hyvinpä näytti vaimo puhuvan Dareioksen mielestä, ja kuningas laski vapaaksi sekä sen, jota vaimo pyysi, että vanhimman lapsista, sillä vaimon käytös oli miellyttänyt Dareiosta. Mutta kaikki muut hän surmautti. Sanotulla tavalla siis yksi noista seitsemästä joutui turmioon.

120. Jotenkin siihen aikaan, jolloin Kambyses oli sairaana, sattui seuraava tapaus. Sardeen käskynhaltijana oli Kyroksen asettama persialainen mies, nimeltä Oroites. Hänenpä teki mieli ryhtyä erääseen jumalattomaan tekoon. Vaikka hän näet ei ollut mitään pahaa kärsinyt eikä mitään loukkaavaa sanaa kuullut samolaisen Polykrateen puolelta,

eipä edes ennen ollut nähnytkään häntä, halusi hän kuitenkin ottaa kiinni ja tuhota hänet ja, niinkuin useammat kertovat, seuraavasta syystä. Oroites ja muuan toinen, Mitrobates niminen persialainen, joka hallitsi Daskyleionin piiriä, istuivat kerran kuninkaan ovella; ja siinä jutellessaan he joutuivat riitaan. Heidän siinä kiistellessään kunnostaan Mitrobates sanoi moittien: »Vai sinäkö tässä tahdot olla miesten joukossa, sinä, joka et ole kuninkaalle hankkinut Samos-saarta, joka sijaitsee aivan sinun piirisi ääressä ja joka on niin helppo vallata, että eräs maanasujamista viidentoista raskasaseisen keralla nousi kapinaan, valtasi saaren ja hallitsee sitä vieläkin itsevaltiaana.» Muutamat väittävät siis, että Oroites, kuultuaan tämän ja harmissaan häväistyksestä, alkoi vähemmän haluta kostaa sille, joka näin oli sanonut, kuin kerrassaan tuhota Polykrateen, jonka takia hän oli joutunut huonoon huutoon.

121. Toiset ja harvemmat taas sanovat, että Oroites lähetti Samokseen kuuluttajan pyytämään jotain — ei näet kerrota mitä. Silloin juuri Polykrates sattui makaamaan miestuvassa ja hänen luonaan oli myös teolainen Anakreon. Ja joko sitten, koska Polykrates jostain syystä tahallaan tahtoi näyttää halveksivansa Oroiteen valtaa, tai jostakin sattumasta tapahtui seuraavalla tavalla. Kun nimittäin Oroiteen airut saapui ja kertoi asiansa, niin Polykrates, joka sattui makaamaan kasvot seinään päin, ei yhtään kääntynyt eikä vastannut mitään.

122. Nämä kaksi aihetta Polykrateen kuolemaan kerrotaan, ja kullakin on lupa uskoa, kumpaako tahtoo. — Niinpä Oroites, joka oleskeli Maiandros-joen yläpuolella sijaitsevassa Magnesiassa, lähetti erään lyydialaisen miehen, Gygeen pojan Myrsoksen, viemään sanoman Samos-saareen, koska hän tunsi hyvin Polykrateen mielen. Polykrates on nimittäin, mikäli me tiedämme, ensimäinen helleeni, joka alkoi ajatella merivaltaa, lukuunottamatta knossolaista Minosta, ja jos mahdollisesti joku muu ennen häntä lienee

hallinnut merta. Mutta niinsanottua ihmissyntyä olevista henkilöistä on Polykrates ensimäinen, ja hänellä oli vahvat toiveet saada haltuunsa Ioonia ja saaret. Oroites, joka tiesi hänen semmoista miettivän, lähetti näin kuuluvan sanoman: »Näin sanoo Oroites Polykrateelle. Minä tiedän, että sinä tavoitat suuria, mutta että sinulla ei ole aikeitasi vastaavia varoja. Jos nyt teet niinkuin esitän, tulet sekä kohottamaan omaa asemaasi että pelastamaan minut. Kuningas Kambyses väijyy näet henkeäni, ja siitä olen saanut varman tiedon. Toimita nyt minut itseni ja rahani pois täältä, pidä itse osa niistä ja anna minun pitää osani. Ja mikäli rahoista riippuu, tulet hallitsemaan koko Hellasta. Mutta jos et usko minua mitä rahoihin tulee, niin lähetä se, joka on uskotuimpanasi, ja hänelle minä tahdon näyttää ne.»

123. Ehdotuksen kuultuaan Polykrates ihastui ja suostui siihen. Ja koska hän nähtävästi kovin halusi rahoja, niin hän ensiksi lähetti erään maanmiehistään, Maiandrioksen, Maiandrioksen pojan, joka oli hänen kirjurinsa ja joka vähää myöhemmin pyhitti kaikki Polykrateen miestuvassa olevat merkilliset koristukset Heran temppeliin. Mutta kun Oroites sai tietää, että hänellä oli odotettavissa tiedustelija, niin hän teki seuraavalla tavalla. Hän täytti kivillä kahdeksan arkkua vähäistä vaille reunoja myöten, kaasi peitteeksi kivien päälle kultaa, sulki arkut kiinni ja piti ne valmiina. Kun Maiandrios tuli ja näki ne, ilmoitti hän näkemänsä Polykrateelle.

124. Niinpä Polykrates läksi sinne, vaikka tietäjät paljon epäsivät, ja myös ystävät, ja lisäksi vielä hänen tyttärensä oli nähnyt seuraavan unennäön. Hänestä näytti siltä kuin hänen isänsä olisi riippunut korkealla ilmassa, jolloin Zeus häntä pesi ja aurinko voiteli. Tämän unen nähtyään hän teki kaiken voitavansa estääkseen Polykratesta matkustamasta Oroiteen luo ja vielä tämän astuessa viisikymmensoutu-laivaansa, hän huusi isälleen pahoja aavis-

tuksiaan. Silloin isä uhaten virkkoi, että jos hän itse ehona palajaisi, tytär saisi kauan olla neitseenä. Mutta tytär rukoili, että uhkaus kävisi täytäntöön; hän tahtoi näet ennen olla enemmänkin aikaa neitseenä kuin kadottaa isänsä.

125. Mutta mistään neuvosta välittämättä Polykrates purjehti Oroiteen luo, ottaen myötänsä useiden muiden toveriensa muassa myös erään krotonilaisen miehen, Demokedeen, Kallifonin pojan, joka oli lääkäri ja ammatissaan taitavin aikalaisistaan. Vaan saavuttuaan Magnesiaan Polykrates joutui kurjasti turmioon, tavalla, joka ei ollut hänen itsensä eikä hänen ajatustapansa arvoinen. Sillä lukuunottamatta Syrakusan itsevaltiaita, ei yksikään muista helleeniläisistä itsevaltiaista mielenjaloudessa ansaitse vertailua Polykrateen kanssa. Siispä Oroites surmautti hänet tavalla, jota ei sovi kertoakaan, ja ristiinnaulitsi hänet. Kaikki ne Polykrateen seuralaisista, jotka olivat samolaisia, Oroites laski pois, kehoittaen heitä kiittämään häntä vapaaksi pääsemisestään; mutta kaikki häntä seuranneet kestiystävät ja palvelijat hän teki orjiksi ja piti heidät hallussaan. Ja kun tällöin Polykrates riippui ilmassa, kävi hänen tyttärensä koko uni toteen. Sillä joka kerta kun satoi, niin häntä pestiin, ja silloin kun hänen ruumiistaan tunki pinnalle visvaa, niin aurinko voiteli häntä.

126. Semmoisen lopun sai Polykrateen suuri onni. Mutta vähän aikaa myöhemmin saavutti kosto Polykrateen surmasta myös Oroiteen. Sillä Kambyseen kuoleman ja maagien kuninkuuden jälkeen Oroites viipyi Sardeessa, millään tavoin hyödyttämättä persialaisia, joilta meedialaiset olivat riistäneet hallituksen. Siinä sekasorrossa hän päinvastoin tappoi Daskyleionin käskynhaltijan Mitrobateen, joka oli herjannut häntä Polykrateen vallan vuoksi, tappoipa myös Mitrobateen pojan Kranaspeen, molemmat persialaisten kesken arvossapidettyjä miehiä, ja teki myös kaikenmoisia muita ylimielisiä tekoja. Niinpä kun hänen

luokseen tuli muuan Dareioksen sanansaattaja, eikä sanoma ollut hänelle mieleen, hän tämän paluumatkalla murhautti hänet asettamalla tien varrelle miehiä väijyksiin ja antoi murhan jälkeen piiloittaa miehen hevosineen päivineen.

127. Niin pian kun Dareios sai käsiinsä hallituksen, teki hänen mielensä kostaa Oroiteelle kaikista hänen rikoksistaan ja varsinkin Mitrobateen ja hänen poikansa surmasta. Mutta hänestä ei näyttänyt hyvältä lähettää sotajoukkoa suoraa päätä häntä vastaan, katsoen siihen, että vielä vallitsi yleinen sekasorto, että hän itse äskettäin oli saanut hallituksen ja että hän kuuli Oroiteen olevan erittäin mahtavan; hänellä oli nimittäin henkivartijoina persialaisia ja hallussaan Fryygian, Lyydian ja Ioonian piirit. Tämän vuoksi Dareios niinmuodoin ryhtyi seuraavaan toimenpiteeseen. Hän kutsui kokoon arvokkaimmat persialaiset ja lausui heille näin: »Oi persialaiset, kuka teistä ottaisi viekkaudella, mutta ei väkivallalla eikä hälinällä täyttääkseen minulle erään tehtävän? Sillä missä viekkaus on tarpeen, ei väkivallalla ole mitään virkaa. Kuka teistä siis joko toisi Oroiteen elävänä minulle tai tappaisi hänet? Sillä hänhän ei ole ollenkaan hyödyttänyt persialaisia, vaan päinvastoin tehnyt heille paljon pahaa. Niinpä hän ensiksi on tuhonnut kaksi meistä, Mitrobateen ja hänen poikansa, ja sitten hän tappaa ne, jotka minä olen lähettänyt kutsumaan häntä pois, ilmaisten siten sietämätöntä ylimielisyyttä. Ennenkun hän siis tuottaa jotain suurempaa pahaa persialaisille, täytyy meidän suistaa hänet kuolemalla.»

128. Näin Dareios kyseli, ja kolmekymmentä miestä heidän joukostaan tarjoutui, itsekukin tahtoen toimittaa tehtävän. Heidän siitä riidellessään Dareios pidätti heitä käskien heittämään arpaa. Heidän arpoessaan sai arvan Bagaios, Artonteen poika. Sen saatuaan Bagaios teki näin. Hän kirjoitti joukon useita eri aineita käsitteleviä kirjeitä, painoi niihin Dareioksen sinetin ja meni sitten, muassaan

kirjeet, Sardeeseen. Saavuttuaan perille ja tultuaan Oroiteen eteen, hän otti esille kunkin kirjeen yksitellen ja antoi ne kuninkaallisen kirjurin luettavaksi. Kaikilla käskynhaltijoilla on nimittäin kuninkaalliset kirjurit. Bagaios antoi kirjeet koetellakseen henkivartijoita, olisivatko he valmiit luopumaan. Nähdessään heidän suuresti kunnioittavan kirjeitä ja vielä enemmän kirjeiden sisällystä hän antoi toisen kirjeen, jossa oli nämä sanat: »Oi persialaiset, kuningas Dareios kieltää teitä olemasta Oroiteen henkivartijoina.» Kuultuaan tämän he laskivat keihäät maahan hänen eteensä. Kun Bagaios näki heidän uskovan mitä kirje sisälsi, niin hän rohkaistuna antoi kirjurille viimeisen kirjeen, jossa sanottiin: »Kuningas Dareios käskee Sardeessa olevia persialaisia tappamaan Oroiteen.» Sen kuultuaan henkivartijat tempasivat tikarinsa ja tappoivat heti Oroiteen. Siten persialaisen Oroiteen saavutti kosto samolaisen Polykrateen surmasta.

129. Kun vangit olivat tulleet Susaan, ja Oroiteen rahat oli tuotu sinne, sattui vähän aikaa myöhemmin, että kuningas Dareios metsästysretkellä hyppäsi hevosen selästä ja nyrjäytti jalkansa. Ja nähtävästi jalka nyrjähti ankaranpuoleisesti, sillä kehräsluu meni sijoiltaan. Ja koska hänellä jo ennestäänkin oli tapana pitää ympärillään semmoisia egyptiläisiä, joita katsottiin etevimmiksi lääketaidossa, niin hän silloinkin käytti niitä. Mutta ne käänsivät ja väänsivät jalkaa niin, että tekivät sen vieläkin pahemmaksi. Niinpä Dareios seitsemään päivään ja seitsemään yöhön ei saanut kivulta unta. Kun nyt kahdeksantena päivänä hänen tilansa oli huono, niin joku, joka jo ennen Sardeessa oli kuullut puhuttavan krotonilaisen Demokedeen taidosta, ilmoitti siitä Dareiokselle. Tämä käski tuoda Demokedeen mitä pikimmin luokseen. Niin pian kun he löysivät hänet jostakin Oroiteen vankien joukosta, missä hän kenenkään huomaamatta oleskeli, toivat he hänet saapuville kahleitaan laahaten ja repaleihin puettuna.

130. Kun hänet oli asetettu Dareioksen eteen, kysyi tämä, ymmärsikö hän ammattiaan. Toinen ei myöntänyt, koska pelkäsi, että jos hän ilmaisisi itsensä, hän ei koskaan pääsisi takaisin Hellaaseen. Mutta Dareios huomasi selvästi, että hän teki verukkeita, vaikka tunsi asiansa, ja käski niitä, jotka olivat hänet tuoneet, panemaan esille ruoskia ja tutkaimia. Silloin Demokedes ilmaisi itsensä, väittäen, että hän tosin ei varmasti ammattia osannut, mutta että hän seurustelemalla erään lääkärin kanssa oli huononlaisesti oppinut sitä. Kun Dareios sittemmin uskoi asiansa hänelle, niin hän noudattaen helleeniläistä lääketaitoa ja käyttämällä lieviä keinoja ankarien jälkeen auttoi kuninkaan saamaan unta. Ja vähässä ajassa hän saattoi terveeksi kuninkaan, joka ei enää toivonut koskaan jalastaan säällistä tulevan. Tämän jälkeen Dareios lahjoitti Demokedeelle kaksi paria kultaisia kahleita. Mutta tämä kysyi, tahtoiko kuningas tahallaan tehdä hänen onnettomuutensa kaksinkertaiseksi siitä syystä, että hän oli tehnyt hänet terveeksi. Tämä sana miellytti Dareiosta ja hän lähetti hänet naisväkensä luo. Ja kuohilaat veivät ja näyttelivät häntä sanoen naisille, että tämä oli se, joka oli pelastanut kuninkaan hengen. Ja kukin naisista ammensi maljallaan kultaa ja lahjoitti Demokedeelle niin runsaat antimet, että häntä seuraava Skiton niminen kotiorja kokosi maljoista putoavat staterit, jolloin hänelle kertyi aika suuri joukko kultaa.

131. Tämä Demokedes oli seuraavalla tavalla saapunut Krotonista ja tullut Polykrateen tuttavuuteen. Hän eleli Krotonissa riidassa isänsä kanssa, joka oli äreäluontoinen. Ja koska Demokedes ei voinut sietää tätä, niin hän jätti hänet ja läksi pois Aiginaan. Hän asettui sinne ja voitti jo ensimäisenä vuotena muut lääkärit, vaikka hänellä ei ollut niitä työkaluja, joita tähän ammattiin tarvitaan. Ja toisena vuotena aiginalaiset valtion puolesta antoivat hänelle palkaksi talentin, mutta kolmantena vuotena atenalaiset

antoivat sata minaa, neljäntenä taas Polykrates kaksi talenttia. Näin tavoin Demokedes saapui Samokseen, ja tästä miehestä alkaen krotonilaiset lääkärit saivat varsin suuren maineen.

132. Kun nyt Demokedes Susassa oli parantanut Dareioksen, oli hänellä sangen suuri omaisuus ja hän pääsi kuninkaan pöytäkumppaniksi; ja, lukuunottamatta sitä ainoaa, että hän ei päässyt takaisin Hellaaseen, oli hänellä kaikki tarjona. Ja kun ne egyptiläiset lääkärit, jotka ennen olivat koettaneet parantaa kuningasta, piti ristiinnaulittaman, syystä että helleeniläinen lääkäri oli heidät voittanut, niin hän rukoilemalla kuningasta heidän puolestaan pelasti heidät. Edelleen hän pelasti muutaman eliläisen, joka oli seurannut Polykratesta ja kenenkään huomaamatta oleskeli orjien joukossa. Sanalla sanoen Demokedes merkitsi erinomaisen paljon kuninkaan luona.

133. Vähän aikaa tämän jälkeen sattui toinen tällainen tapaus. Atossa, Kyroksen tytär ja Dareioksen vaimo, sai rintaansa paiseen, joka sittemmin puhkesi ja syöpyi laajemmalle. Niin kauan kun se vielä oli pieni, hän häpesi ja salasi sitä eikä ilmaissut sitä kenellekään. Mutta kun se kääntyi häijyksi, noudatti hän luoksensa Demokedeen ja näytti sen hänelle. Tämä sanoi tekevänsä kuningattaren terveeksi, mutta vannotti häntä tekemään hänelle sen vastapalveluksen, jota hän sitten pyytäisi. Mutta mitään sopimattomia hän ei aikonut pyytää.

134. Niin pian kun Demokedes sitten lääkitsemällä oli tehnyt Atossan terveeksi, niin tämä, niinkuin Demokedes oli opettanut, puhui vuoteessa Dareiokselle näin: »Oi kuningas, vaikka sinulla on niin suuri valta, istut sinä joutilaana etkä laske persialaisten vallan alle mitään muuta kansaa tai valtakuntaa. Mutta onhan kohtuullista, että mies, joka on nuori ja suurien rikkauksien valtias, myös osoittaa jotakin saavansa aikaan. Kahdessa suhteessa sinulle on hyödyllistä tehdä niin, ensinnäkin, jotta persialaiset

ymmärtäisivät, että heitä hallitsemassa on mies, ja toiseksi, jotta kuluttaisivat voimansa sodassa eivätkä joutilaisuudessa eläen ryhtyisi salajuoniin sinua vastaan. Nythän sinä saatat suorittaa jonkun teon, niin kauan kun iältäsi olet nuori. Sillä sitä myöten kuin ruumis kasvaa, kasvavat myös sielunvoimat, mutta sen riutuessa nämäkin riutuvat ja tylsistyvät kaikkiin tehtäviin.» Näin Atossa saamansa ohjeen mukaan lausui, mutta kuningas vastasi näin: »Oi vaimo, sinä olet maininnut kaiken sen, minkä minä itsekin aion tehdä. Minä olen nimittäin päättänyt rakentaa sillan tältä mantereelta toiselle ja sitten lähteä sotaretkelle skyyttejä vastaan. Ja tämä on oleva tehty ennen pitkää.» Siihen Atossa virkkoi näin: »Pidä nyt varasi, ja jätä tällä kertaa matka skyyttien maahan sikseen. Nehän tulevat olemaan vallassasi, kun vain tahdot. Vaan lähde sinä Hellasta vastaan. Sillä sen johdosta, mitä olen kuullut, haluan saada lakonilaisia, argolaisia, attikalaisia ja korinttolaisia palvelijattaria. Onhan sinulla mies, joka kaikista paraiten osaa näyttää kaikkea ja olla oppaana Hellaassa, nimittäin se, joka sinun jalkasi paransi.» Dareios vastasi: »Oi vaimo, koska nyt sinusta näyttää hyvältä, että ensiksi koettelemme Hellasta, niin minusta tuntuu paremmalta ensin yhdessä hänen kanssaan, jonka sinä mainitset, lähettää muutamia persialaisia vakoojia sinne tarkastamaan ja katsomaan sekä ilmoittamaan meille kaikki asiat. Ja saatuaan selvän kaikesta minä sitten tahdon kääntyä heitä vastaan.»

135. Näin Dareios virkkoi ja — tuumasta toimeen. Sillä heti kun päivä valkeni, kutsui hän eteensä viisitoista arvossapidettyä miestä, käski heidän seurata Demokedesta ja käydä kaikissa Hellaan rannikkopaikoissa. Mutta heidän piti katsoman, ettei Demokedes karkaisi heidän luotaan, vaan kaikin mokomin tuoda hänet takaisin. Annettuaan heille sen toimeksi Dareios toiseksi kutsui eteensä Demokedeen itsensä ja pyysi häntä selittämään ja näyttämään

koko Hellaan persialaisille, mutta sitten tulemaan takaisin. Ja hän käski häntä ottamaan ja viemään kaiken irtaimen omaisuutensa lahjaksi isälleen ja veljilleen, sanoen antavansa hänelle sijaan moninkertaisesti. Lisäksi hän sanoi antavansa lahjaksi kuormalaivan, jonka oli täyttänyt kaikenmoisilla hyvyyksillä, ja jonka oli määrä purjehtia hänen mukanaan. Tätä ei Dareios minun luullakseni missään vilpillisessä mielessä ilmoittanut. Mutta Demokedes, joka pelkäsi, että Dareios koetteli häntä, ei suinpäin syössyt ottamaan vastaan kaikkea, vaan sanoi jättävänsä jälkeensä osan paikoilleen, jotta hänellä se olisi palattuaan takaisin; kuormalaivan, jonka Dareios ilmoitti antavansa lahjaksi hänen veljilleen, hän kuitenkin sanoi ottavansa vastaan. Ja annettuaan myös tälle yllämainitut tehtävät Dareios lähetti heidät luotaan merenrannalle.

136. Nämä läksivät alas Foinikiaan ja siellä olevaan Sidonin kaupunkiin, miehittivät heti kaksi kolmisoutulaivaa ja täyttivät niitten mukana myös suuren kuljetuslaivan kaikenmoisilla hyvyyksillä. Saatuaan kaikki valmiiksi he purjehtivat Hellaaseen, ja kulkien läheltä maata he katselivat ja kuvasivat Hellaan rannikkoa, kunnes katseltuaan sen enimmät ja huomattavat paikat saapuivat Italiaan Taras-kaupunkiin. Tämän kaupungin kuningas, Aristofilides, tehdäkseen palveluksen Demokedeelle, ensiksi otatti meedialaisten laivoista irti peräsimet ja pidätti toiseksi itse persialaiset muka vakoojina. Heidän ollessaan tässä pulassa, Demokedes saapui Krotoniin. Ja kun hän jo oli saapunut kotiinsa, niin Aristofilides laski persialaiset irti ja antoi heille takaisin sen, minkä oli ottanut pois heidän laivoistaan.

137. Persialaiset purjehtivat sieltä ajaakseen Demokedesta takaa ja saapuivat Krotoniin, jossa tapasivat hänet torilla ja tarttuivat kiinni häneen. Toiset krotonilaisista, jotka pelkäsivät persialaista valtaa, olivat valmiit luovuttamaan hänet, mutta toiset tarttuivat hekin puolestaan häneen

ja pieksivät nuijillaan persialaisia. Nämä silloin lausuivat näin: »Krotonin miehet, katsokaa, mitä teette! Te riistätte pois miehen, joka on kuninkaan karannut orja. Kuinka voi Dareios kuningas tyytyä kärsimään tämän loukkauksen? Kuinka voi teidän tekonne päättyä teille hyvin, jos otatte hänet pois meiltä? Mitä kaupunkia vastaan me ennemmin kuin tätä teemme sotaretken? Mitä me ennemmin koetamme orjuuttaa?» Näin he sanoivat, mutta eivät kuitenkaan voineet taivuttaa krotonilaisia, vaan saivat purjehtia takaisin Aasiaan, menetettyään Demokedeen ja samoin kuormalaivan, jonka olivat kuljettaneet mukanaan, eivätkä enää pyytäneet päästä edemmäs Hellaaseen ja tutkia sitä, heiltä kun oli riistetty opas. Yhden tehtävän kuitenkin Demokedes antoi heille, heidän lähtiessään merille: hän käski nimittäin heidän sanoa Dareiokselle, että Demokedes oli nainut Milonin tyttären. Painiskelija Milon nautti nimittäin suurta mainetta kuninkaan luona. Ja minusta näyttää siltä kuin Demokedes siitä syystä olisi suorittamalla suuren rahasumman jouduttanut tätä avioliittoaan, että Dareios ymmärtäisi hänen kotonaankin olevan suuressa arvossa.

138. Lähdettyään Krotonista persialaiset ajautuivat laivoineen Iapygiaan. Mutta heidän ollessaan siellä orjina, pelasti heidät muuan Gillos niminen maanpakolainen Taras-kaupungista ja toimitti heidät pois kuningas Dareioksen luo. Tämä tarjoutui silloin palkinnoksi antamaan Gillokselle mitä hän vain tahtoi. Gillos kertoi onnettomuutensa ja valitsi sen, että kuningas auttaisi hänet takaisin kotiin Tarakseen. Mutta että hän ei tekisi Hellasta levottomaksi, jos hänen tähtensä suuri laivasto purjehtisi Italiaa vastaan, Gillos sanoi, että riittäisi, jos knidolaiset yksin veisivät hänet takaisin; hän näet arveli, että nämä, jotka olivat tarantolaisten ystäviä, paraiten voisivat tehdä niin, että hän pääsisi kotiin. Dareios suostui siihen ja täyttikin lupauksensa. Hän lähetti näet sanansaattajan Knidokseen ja käski knidolaisten viedä Gilloksen kotia Tarakseen. Nämä tottelivat Dareiosta,

mutta eivät kuitenkaan saaneet tarantolaisia taivutetuiksi eivätkä myöskään kyenneet pakoittamaan heitä. Niin oli sen asian laita. Nämä olivat ensimäiset persialaiset, jotka saapuivat Aasiasta Hellaaseen, ja sellaisesta syystä he tulivat vakoilemaan.

139. Tämän jälkeen kuningas Dareios valloitti Samoksen, kaikista helleeni- ja barbarivaltioista ensimäisen, ja siihen hänet sai seuraava seikka. Kun Kambyses, Kyroksen poika, läksi sotaretkelle Egyptiä vastaan, saapui myös useita helleenejä sinne, mitkä, niinkuin luonnollista olikin, harjoittaakseen kauppaa, mitkä taas katsellakseen itse maata. Niiden joukossa oli myös Syloson, Aiakeen poika, joka oli Polykrateen veli ja oli Samoksesta karkoitettu. Mainitulle Sylosonille sattui seuraava onnellinen tapaus. Hän otti kerran tulipunaisen viitan, viskasi sen ylleen ja liikuskeli sitten Memfiin torilla. Kun hänet siinä näki Dareios, joka oli Kambyseen henkivartijana eikä vielä nauttinut mitään erityistä arvoa, niin hänen teki mielensä viittaa. Hän tuli senvuoksi Sylosonin luo ostaaksensa sen. Nähdessään Dareioksen niin suuresti haluavan viittaa Syloson jostakin jumalallisesta vaikutuksesta virkkoi: »Minä en myy tätä mistään hinnasta, mutta annan sen ilmaiseksi, jos kerran niin pitää tapahtuman». Hartaasti kiittäen siitä Dareios niinmuodoin otti vaatekappaleen.

140. Sylosonpa luuli tehneensä typerästi, kun kadotti viittansa. Mutta kun ajan vieriessä Kambyses kuoli, seitsemän liittoutunutta nousi kapinaan maagia vastaan, ja näiden seitsemän joukosta Dareios sai kuninkuuden, niin Syloson sai tietää, että kuninkuus oli joutunut sille miehelle, jolle hän itse kerran Egyptissä oli hänen pyytäessään antanut vaatteensa. Hän läksi siis ylös Susaan ja istuutui kuninkaanlinnan eteiseen sekä väitti olevansa Dareioksen hyväntekijä. Sen kuultuaan ovenvartija ilmoitti asian kuninkaalle. Ihmeissään tämä lausui näin: »Ja kuka sitten on se helleeni, jolle minä olen kiitollisuuden velassa? Vasta

äskenhän olen päässyt hallitukseen, ja tuskin vielä yksikään heistä on meidän luoksemme tullut, enkä tiedä mistään velasta kellekään helleenille. Tuokaa kuitenkin hänet sisälle, jotta saisin tietää mitä hän tahtoo, kun näin puhuu.» Ovenvartija toi Sylosonin sisälle, ja kun hän seisoi kuninkaan edessä, kysyivät tulkit häneltä, kuka hän oli ja mitä hän oli tehnyt, kun väitti olevansa kuninkaan hyväntekijä. Syloson kertoi siis koko tapauksen viitasta ja että hän itse oli viitan antaja. Siihen Dareios vastasi: »Oi sinä miehistä jaloin, oletko sinä se, joka annoit minulle lahjan, silloin kun minulla vielä ei ollut mitään valtaa. Ja joskin se oli vähäinen, niin on hyvätyö kuitenkin sen arvoinen kuin jos nyt olisin jostakin suuren lahjan saanut. Niinpä minä siitä hyvästä annan sinulle yllin kyllin kultaa ja hopeaa, niin ettei sinun koskaan tarvitse katua tehneesi hyvää Dareiokselle, Hystaspeen pojalle.» Siihen virkkaa Syloson: »Älä, oi kuningas, anna minulle kultaa äläkä hopeata, vaan pelasta ja anna minulle isänmaani Samos, jonka nyt hallussaan pitää meidän orjamme, senjälkeen kun veljeni Polykrates sai surmansa Oroiteen kautta. Anna minulle se, mutta murhaamatta ja orjuuttamatta ketään.»

141. Tämän kuultuaan Dareios lähetti pois sotajoukon ja teki sen päälliköksi Otaneen, yhden noista seitsemästä, ja käski hänen panna toimeen kaikki, mitä Syloson oli pyytänyt. Otanes matkasi alas merenrantaan ja laittoi sotajoukkonsa lähtövalmiiksi.

142. Samoksessa vallitsi Maiandrios, Maiandrioksen poika, jolle Polykrates oli uskonut hallituksen. Hän tahtoi olla kaikista oikeamielisin, mutta se ei häneltä onnistunut. Sillä senjälkeen kun hänelle oli ilmoitettu Polykrateen kuolema, hän teki näin. Ensiksi hän pystytti alttarin Zeus Vapauttajalle ja rajoitti sen ympärille sen alueen, joka nyt on etukaupungissa. Sitten hän, tämän tehtyään, kutsui kokoon kaikki asujamet ja puhui näin: »Minulle on, kuten tekin tiedätte, uskottu koko Polykrateen valta ja mahti,

ja minun asiani on nyt hallita teitä. Mutta sen, mitä minä lähimmäisessäni moitin, tahdon, mikäli voin, itse jättää tekemättä. Sillä en minä ollut tyytyväinen siihen, että Polykrates hallitsi vertaisiaan miehiä, enkä kehenkään muuhun, joka tekee samoin. Polykrateen kohtalo on nyt mennyt täytäntöön, mutta minä jätän hallituksen teidän haltuunne ja julistan teille yhdenvertaisuuden. Minä katson kuitenkin, että minun tulee saada seuraavat kunnialahjat: Polykrateen rahoista tulee minun erikseen saada kuusi talenttia, ja sitäpaitsi minä valitsen itselleni ja kaikille jälkeläisilleni Zeus Vapauttajan pappisviran, sillä itse olen hänelle perustanut pyhätön ja teille minä hankin vapauden.» Tämän hän ilmoitti samolaisille. Mutta muuan heistä nousi ja virkkoi: »Etpä sinä ansaitsekaan hallita meitä, mokoma halpasyntyinen roisto! Vaan tee sinä mieluummin tili niistä rahoista, joita olet hoitanut.»

143. Tämän lausui kaupunkilaisten kesken arvossapidetty mies, jonka nimi oli Telesarkhos. Maiandrios, joka käsitti, että jos hän luopuisi hallituksesta, joku toinen asettuisi itsevaltiaaksi hänen sijaansa, ei enää ajatellut luopumista, vaan vetäytyi linnaan, noudatti luokseen jokaisen yksitellen, muka tehdäkseen tiliä rahoista, ja otti kiinni sekä sitoi heidät kahleisiin. Niin he olivat vangittuina, mutta sittemmin Maiandrios itse sairastui. Silloin hänen veljensä, nimeltä Lykaretos, joka luuli hänen kuolevan, tappoi kaikki vangit, saadakseen helpommin käsiinsä hallituksen Samoksessa. Sillä samolaiset nähtävästi eivät tahtoneet olla vapaina.

144. Sittenkun siis persialaiset olivat saapuneet Samokseen vieden Sylosonin kotiinsa, ei yksikään kohottanut kättään heitä vastaan. Maiandrioksen puoluelaiset sanoivat näet olevansa valmiit tekemään sopimuksen, ja Maiandrios itse sanoi poistuvansa saaresta. Kun Otanes siihen suostui ja teki sopimuksen, niin arvokkaimmat persialai-

sista antoivat asettaa itselleen istuimet vastapäähän linnaa ja istuutuivat sinne.

145. Maiandrios hallitsijalla oli hourunsekainen veli, nimeltä Kharilaos. Tätä pidettiin jonkun hairahduksen vuoksi kahleissa maanalaisessa vankilassa, ja kun hän nyt kuuli, mitä oli tekeillä, ja vankilan aukolsta kurkistaessaan näki, kuinka persialaiset kaikessa rauhassa siinä istuivat, niin hän huusi ja sanoi tahtovansa päästä Maiandrioksen puheille. Sen kuultuaan Maiandrios käski päästää irti ja tuoda hänet luokseen. Niin pian kun Kharilaos oli sinne tuotu, koetti hän heti herjaten ja haukkuen taivuttaa Maiandriosta käymään persialaisten kimppuun, sanoen näin: »Minut, joka olen sinun oma veljesi ja joka en ole tehnyt mitään semmoista rikosta, joka ansaitsisi kahleita, olet sinä, miehistä kurjin, vanginnut ja heittänyt maanalaiseen vankilaan. Mutta vaikka näet persialaisten karkoittavan ja tekevän itsesi kodittomaksi, et uskalla rangaista heitä, vaikka heidät olisi niin helppo kukistaa. Vaan jos todella heitä pelkäät, niin anna palkkasoturit minulle, ja minä tahdon kostaa heille heidän tänne tulonsa. Sinut itsesi taas olen valmis lähettämään saaresta pois.»

146. Näin siis Kharilaos virkkoi. Maiandrios hyväksyi ehdotuksen eikä hän luullakseni siinä mennyt niin pitkälle mielettömyydessä, että olisi luullut oman valtansa voittavan kuninkaan mahdin, vaan hän teki sen pikemmin siksi, ettei rankaisematta suonut Sylosonille kaupungin joutuvan hänen valtaansa aivan vahingoittumatonna. Hän tahtoi siis ärsyttämällä persialaisia heikontaa Samosta niin paljon kuin suinkin ja sitten jättää sen käsistään, hyvin älyten, että jos persialaiset kärsisivät jotakin vahinkoa, he tulisivat vieläkin katkerammiksi samolaisia kohtaan. Omasta puolestaan hän tiesi turvassa pääsevänsä pois saaresta, milloin vain itse tahtoi. Hän oli näet ennakolta teettänyt salakäytävän, joka vei linnasta merelle. Siispä Maiandrios itse purjehti pois Samoksesta. Mutta Kharilaos asesti kaikki palkkaso-

turit, avasi portit ja hyökkäsi persialaisten kimppuun, jotka eivät odottaneet mitään semmoista, koska luulivat, että kaikki oli sovittuna. Ja palkkasoturit heittäytyivät niitten persialaisten kimppuun, joita kannettiin kantotuoleissa ja jotka nauttivat mitä suurinta arvoa, sekä tappoivat heidät. Niin he tekivät. Mutta muu persialainen sotajoukko tuli avuksi, joten ahdistetut palkkasoturit tungettiin takaisin linnaan.

147. Kun sotapäällikkö Otanes näki, että persialaiset kärsivät suurta vauriota, niin hän unohti ne ohjeet, jotka Dareios, lähettäessään hänet luotaan, oli hänelle antanut, että nimittäin hän ei saisi tappaa eikä tehdä orjaksi ketään samolaista, vaan että hänen tuli antaa saari loukkaamatonna Sylosonille. Nämä ohjeet hän tahallaan jätti noudattamatta ja komensi sotajoukkoa tappamaan jokaisen, jonka saivat kiinni, eroituksetta niin miehet kuin lapsetkin. Siinä osa sotajoukosta piiritti linnaa, toiset taas tappoivat jokaisen, joka vastaan tuli, yhtäläisesti pyhätössä ja pyhätön ulkopuolella.

148. Karattuaan Samoksesta, Maiandrios purjehti pois Lakedaimoniin. Saavuttuaan sinne ja vietyään sisämaahan ne tavarat, mitkä hän lähtiessään oli ottanut mukaansa, hän teki näin. Hän asetti esiin hopeaisia ja kultaisia juoma-astioita, joita hänen palvelijansa aina huuhtoivat puhtaiksi; sill'aikaa hän jutteli Spartan kuninkaan Kleomeneen, Anaxandridaan pojan kanssa ja vei hänet vähitellen kotiinsa. Kun Kleomenes näki juoma-astiat, ihmetteli hän ja oli hämmästyksissään. Mutta toinen käski hänen viedä pois niistä mitä vain tahtoi. Kun Maiandrios pari kolme kertaa oli näin lausunut, käyttäytyi Kleomenes mitä oikeamielisimmän miehen tavoin, hän kun ei katsonut itse voivansa ottaa vastaan tarjouksia. Ja kun Kleomenes käsitti, että Maiandrios antamalla muille porvareille lahjoja voisi saada apua, niin hän meni eforien luo ja sanoi, että oli Spartalle parempi, jos samolainen vieras lähtisi pois Peloponnesoksesta,

ottei viettelisi joko häntä itseään tai jotakin muuta spartalaista huonoon tekoon. He tottelivatkin ja julistivat Maiandrioksen karkoitettavaksi.

149. Mutta persialaiset jättivät Sylosonin haltuun Samoksen, tyhjänä miehistä. Myöhemmin kuitenkin sotapäällikkö Otaneskin auttoi kansoittamaan sitä erään unennäön ja siittimeensä tulleen taudin johdosta.

150. Sotalaivaston ollessa poissa Samoksen luona, nousivat babylonilaiset kapinaan, erittäin hyvin valmistettuaan hankkeensa. Sillä koko sen ajan ja sen sekasorron vallitessa, jolloin maagi hallitsi, ja seitsemän liittoutunutta nousi häntä vastaan kapinaan, he varustautuivat piirityksen varalle. Ja nämä heidän toimensa jäivät kaiketi huomaamatta. Mutta julkisesti luovuttuaan he tekivät seuraavalla tavalla. Otettuaan ensin pois äitinsä, he valitsivat kukin talonväestään itselleen yhden naisen, sen, jonka jokainen tahtoi, mutta muut kaikki he veivät yhteen paikkaan ja kuristivat. Sen yhden, jonka jokainen itselleen valitsi, tuli leipoa hänen leipänsä. Ja he kuristivat naiset, jotteivät nämä kuluttaisi heidän ruokavarojaan.

151. Sen kuultuaan Dareios kokosi koko sotavoimansa ja läksi sotaretkelle heitä vastaan. Ja marssittuaan Babylonia vastaan hän alkoi piirittää sen asujamia, jotka eivät ollenkaan välittäneet piirityksestä. Babylonilaiset nousivat näet ylös muurin rintasuojuksille, hyppivät ja pilkkasivat Dareiosta ja hänen sotajoukkoaan; ja muuan heistä lausui näin: »Mitä te täällä kökötätte, persialaiset, ettekö mene matkoihinne? Vasta silloinhan te voitte meidät valloittaa, kun muulit synnyttävät.» Näin virkkoi eräs babylonilaisista, joka ei ikinä saattanut uskoa, että muuli voisi synnyttää.

152. Vuosi ja seitsemän kuukautta oli jo kulunut, ja Dareios ynnä koko sotajoukko hänen kanssaan olivat kärsimättöminä, kun eivät voineet valloittaa Babylonia. Ja kuitenkin Dareios oli käyttänyt kaikkia juonia ja kaikkia

temppuja babylonilaisia vastaan. Mutta eipä hän sittenkään voinut saada heitä haltuunsa. Ja muiden juonien muassa, joita hän käytti, hän myös koetti sitä, jolla Kyros oli heidät vallannut. Mutta babylonilaiset olivat varuillaan, eikä hän kyennyt heitä saamaan valtaansa.

153. Mutta silloin sattui kahdentenakymmenentenä kuukautena Zopyrokselle, Megabyzoksen pojalle, hänen, joka oli yksi noista seitsemästä maagin surmaajasta — tälle Megabyzoksen pojalle Zopyrokselle siis sattui seuraava ihme: yksi hänen muonavaroja kantavista muuleistaan synnytti. Kun se ilmoitettiin, ei Zopyros sitä uskonut, ennenkuin itse näki varsan. Sitten hän kielsi näkijöitä ilmaisemasta tapausta kellekään, mutta mietti itsekseen sitä. Ja katsoen sen babylonilaisen lausuntoon, joka alussa oli sanonut, että kaupunki tulisi valloitetuksi, silloin kun muulit synnyttävät, Zopyros arveli, että Babylon nyt oli valloitettavissa. Sillä jumalallisesta vaikutuksesta oli mies puhunut, ja hänen oma muulinsa synnyttänyt.

154. Niin pian kun Zopyroksesta jo näytti tulleen kohtalon määräämä hetki, jolloin Babylon oli valloitettava, lähestyi hän Dareiosta ja tiedusteli häneltä, pitikö hän Babylonin valloittamista erittäin tärkeänä. Saatuaan tietää, kuinka tärkeäksi kuningas sen katsoi, hän edelleen mietti, miten itse voisi tulla siksi, joka kaupungin valloittaisi, ja se urotyö tulisi hänen omakseen. Sillä persialaisten keskeen palkitaan suuresti ansioita virka- ja arvoylennyksillä. Mutta nytpä hän huomasi, ettei hän millään muulla keinoin voisi saada Babylonia käsiinsä, kuin että silpoisi itseänsä ja sitten karkaisi heidän puolelleen. Silloin Zopyros, pitäen vähäpätöisenä oman turmelemisensa, turmeli itsensä parantumattomalla tavalla. Hän leikkasi nimittäin pois nenänsä ja korvansa, ajoi hiukset yltympäri rumasti pois, ruoski itseään ja tuli sitten Dareioksen eteen.

155. Mutta Dareios pani kovin pahakseen nähdessään tämän mitä arvokkaimman miehen niin silvottuna, kavahti

valtaistuimeltaan pystyyn, huudahti ja kysyi häneltä, kuka se oli, joka oli hänet silponut, ja mitä hän puolestaan oli tehnyt. Zopyros virkkoi: »Ei ole olemassa muuta miestä kuin sinä, jolla olisi niin suuri valta, että voisi kohdella minua tällä tavalla. Eikä kukaan muu ihminen, oi kuningas, ole tätä minulle tehnyt kuin minä itse. Sillä minusta on harmittavaa, että assyrialaiset näin pitävät persialaisia pilkkanaan.» Kuningas vastasi: »Oi sinä hirvein mies, riettaimmalle teolle olet pannut mitä jaloimman nimen, väittäessäsi piiritettyjen vuoksi kohdelleesi itseäsi noin kauheasti. Miksi, oi sinä huimapää, viholliset pikemmin tulevat menemään puolellesi, jos olet silvottu? Etkö sinä ole joutunut vallan suunniltasi, kun näin olet itsesi turmellut?» Mutta Zopyros lausui: »Jos olisin sinulle ehdottanut sen, mitä minä aioin tehdä, et olisi sallinut minun sitä tehdä. Mutta nyt olen sen tehnyt omalla uhallani. Siis, jos vain sinä teet tehtäväsi, niin me otamme Babylonin. Minä aion nimittäin tässä tilassa mennä karkulaisena kaupungin muurin luo ja sanoa babylonilaisille, että olen sinun puoleltasi kärsinyt tämän. Ja luulen että jos minun onnistuu vakuuttaa heidät siitä, että niin on asianlaita, olen saava sotajoukon johdon. Mutta aseta sinä puolestasi kymmenentenä päivänä siitä päivästä lukien, jolloin minä tulen muurien sisälle, siitä sotajoukkosi osasta, jonka hukkumisesta ei ole mitään väliä, tuhat miestä niinkutsutulle Semiramiin portille. Aseta sitten taas seitsemäntenä päivänä, lukien kymmenennestä, minulle toiset kaksituhatta niinkutsutulle ninolaisten portille. Anna edelleen seitsemännestä päivästä kulua kaksikymmentä päivää ja vie sekä sijoita sitten toiset neljätuhatta niinkutsutulle kaldealaisten portille. Mutta älköön olko edellisillä älköönkä näillä jälkimäisilläkään muita puolustusaseita kuin tikari. Mutta se anna heidän pitää. Kahdennenkymmenennen päivän jälkeen käske muun sotajoukon suoraapäätä joka puolelta rynnätä muuria vastaan, mutta aseta persialaiset

niinkutsutulle beliläiselle ja kissiläiselle portille. Sillä, niinkuin minä luulen, tulevat babylonilaiset, kun minä kerran olen suorittanut semmoisia suurtekoja, uskomaan minulle muun ohella myös portin avaimet. Ja siitä alkaen on oleva minun ja persialaisten huolena tehdä mitä tehdä tulee.»

156. Nämä ohjeet annettuaan Zopyros meni portille, tavantakaa kääntyen ympäri, ikäänkuin todella olisi ollut karkuri. Kun hänet näkivät torneista ne, jotka vartavasten olivat sinne asetetut, niin he juoksivat alas, raottivat hiukan toista portinpuoliskoa ja kysyivät, kuka hän oli ja mitä hän oli tullut pyytämään. Hän ilmoitti heille olevansa Zopyros ja karanneensa heidän puolelleen. Sen kuultuaan portin vartijat veivät hänet babylonilaisten kansankokoukseen. Siinä seisoessaan kokouksen edessä hän vaikeroi ja väitti Dareioksen puolelta kärsineensä sen, minkä itse oli tehnyt, ja muka siitä syystä osakseen saaneensa tämmöistä kohtelua, että oli neuvonut kuningasta luopumaan sotaretkestä, koska ei näkynyt mitään mahdollisuutta Babylonin valloittamiseen. Ja puhuessaan hän virkkoi näin: »Ja nyt, oi babylonilaiset, minun tuloni tuottaa teille mitä suurimman edun, mutta Dareiokselle, sotajoukolle ja persialaisille mitä suurimman turmion. Eipä näet hän suotta ole minua näin silponut. Minähän tunnen tyystin kaikki hänen tuumansa.»

157. Niin Zopyros puhui. Mutta nähdessään persialaisten kesken suurinta arvoa nauttivan miehen vailla nenää ja korvia, ruoskanjälkien rumentamana ja veren tahraamana, niin babylonilaiset, siinä lujassa uskossa, että hän puhui totta ja todella tuli heidän liittolaisenaan, olivat valmiit jättämään hänen huostaansa mitä hän heiltä pyysi. Ja hän pyysi sotajoukkoa. Saatuaan sen heiltä hän teki aivan niinkuin Dareioksen kanssa oli sopinut. Hän vei näet kymmenentenä päivänä babylonilaisten sotajoukon ulos ja saartoi sekä surmasi ne tuhat miestä, jotka hän

oli neuvonut Dareioksen ensiksi asettamaan vastaansa. Kun babylonilaiset huomasivat, että Zopyros suoritti tekoja, jotka vastasivat hänen sanojaan, niin he olivat erinomaisen iloiset ja valmiit kaikessa palvelemaan häntä. Sitten hän antoi sovittujen päivien kulua, valitsi taas itselleen muutamia babylonilaisia, vei ulos ne ja surmasi toiset kaksituhatta Dareioksen sotaväestä. Nähtyään tämänkin teon kaikki babylonilaiset kiittelivät häntä. Mutta hän antoi taas sovittujen päivien kulua ja vei miehensä ulos määräpäivänä, saartoi viholliset ja surmasi niistä neljätuhatta. Kun sekin teko oli suoritettu, oli Zopyros babylonilaisten kesken kaikki kaikessa, ja he nimittivät hänet sotajoukon ylipäälliköksi ja linnoitusten komentajaksi.

158. Mutta silloinpa vasta, kun Dareios sopimuksen mukaan teki hyökkäyksen joka puolelta muuria vastaan, Zopyros paljasti koko vilppinsä. Babylonilaiset näet nousivat muurille ja koettivat torjua Dareioksen päällehyökkäävää sotajoukkoa, mutta Zopyros avasi niinkutsutun kissiläisen ja beliläisen portin ja laski persialaiset muurin sisäpuolelle. Ne babylonilaisista, jotka näkivät mitä oli tapahtunut, pakenivat Zeus Beloksen pyhättöön. Ne taas, jotka eivät olleet sitä nähneet, jäivät kukin paikoilleen, kunnes hekin huomasivat tulleensa kavalletuiksi.

159. Sillä tavoin Babylon toisen kerran valloitettiin. Sittenkuin Dareios sai valtaansa babylonilaiset, hajoitti hän ensiksi heidän muurinsa ja kiskoi irti kaikki heidän porttinsa. Sillä kun edellisellä kerralla Kyros valloitti Babylonin, ei hän ollut tehnyt kumpaakaan. Edelleen Dareios seivästytti noin kolmetuhatta etevintä miestä, mutta antoi kaupungin muiden babylonilaisten asuttavaksi. Ja jotta babylonilaisilla olisi vaimoja, ja he saisivat jälkeläisiä, Dareios menetteli näin — sillä, niinkuin jo alussakin on osoitettu, olivat babylonilaiset elatuksestaan huolehtiessaan kuristaneet naisensa. Dareios käski näet naapurikansoja tuomaan Babyloniin naisia, säätäen kullekin

kansalle määrätyn luvun, niin että naisia tuli kaikkiaan viisikymmentätuhatta. Näistä naisista polveutuvat nykyiset babylonilaiset.

160. Dareioksen arvostelun mukaan ei yksikään persialainen, ei myöhemmin eikä aikaisemmin eläneistä, lukuunottamatta ainoastaan Kyrosta, voittanut Zopyrosta ansiokkaissa teoissa; sillä vain Kyrokseen ei kukaan persialainen vielä ole katsonut voivansa verrata itseään. Ja monasti kerrotaan Dareioksen lausuneen mieluummin tahtovansa, että Zopyros olisi jäänyt kärsimättä runtelunsa kuin että hänellä olisi kaksikymmentä Babylonia entisen lisäksi. Ja Dareios osoitti Zopyrokselle suurta kunniaa. Niinpä hän vuotuisesti antoi hänelle semmoisia lahjoja, jotka persialaisten mielestä ovat arvokkaimpia, jättipä hänelle Babylonin verotta hoidettavaksi koko hänen elinajakseen ja antoi vielä paljon muutakin. Mainitun Zopyroksen poika oli se Megabyzos, joka Egyptissä johti sotajoukkoa atenalaisia ja liittolaisia vastaan. Ja tämän Megabyzoksen poika oli se Zopyros, joka karkulaisena tuli Persiasta Atenaan.

NELJÄS KIRJA.

1. Babylonin valloituksen jälkeen tapahtui Dareioksen retki skyytejä vastaan. Sillä kun Aasia väkilukunsa puolesta oli kukoistavimmillaan ja suuria rahasummia kertyi kokoon, teki Dareioksen mieli kostaa skyyteille se, että he aikaisemmin olivat hyökänneet Meedianmaahan ja taistelussa voitettuaan vastustajansa aloittaneet vihollisuudet. Sillä skyytit hallitsivat, niinkuin ennenkin olen maininnut, Ylä-Aasiata kahdeksankolmatta vuotta. Ajaessaan näet takaa kimmeriläisiä he hyökkäsivät Aasiaan ja tekivät lopun meedialaisten hallituksesta. Nämä hallitsivat nimittäin Aasiata, ennenkuin skyytit saapuivat. Mutta kun skyytit, oltuaan poissa kotoa kahdeksankolmatta vuotta, tämän ajan kuluttua palasivat omaan maahansa, odotti heitä siellä ottelu, joka ei ollut meedialaisia vastaan kestettyä vähäisempi. He tapasivat nimittäin vastassansa melkoisen sotajoukon. Sillä skyytien vaimot olivat, kun heidän miehensä olivat niin kauan poissa, menneet orjien tykö.

2. Skyytit sokaisevat kaikki orjansa maidon vuoksi, jota he juovat, tehden näin. He ottavat huilujen kaltaisia luupillejä, asettavat ne tammojen siittimeen ja puhaltavat niihin, jolloin toiset lypsävät toisten puhaltaessa. Ja näin sanotaan heidän tekevän seuraavasta syystä. Kun näet tamman suonet puhallettaessa täyttyvät ilmasta, laskeutuvat utaret. Ja lypsettyään he kaatavat aina maidon puupönttöihin, asettavat sokeat orjat riviin pönttöjen ympäri ja antavat niiden hämmentää maitoa. Ja sen, mikä nousee pinnalle, he kuorivat pois ja sitä he pitävät arvokkaimpana,

mutta se, mikä jää pohjaan, on huonompaa. Tästä syystä skyytit sokaisevat jokaisen, jonka ottavat kiinni. He näet eivät kynnä, vaan ovat paimentolaisia.

3. Näistä heidän orjistaan ja vaimoistaan oli siis kasvanut nuori polvi. Ja kun nämä olivat saaneet tietää syntyperänsä, niin he kävivät Meediasta kotiinpalaavia skyytejä vastaan. Ja ensiksi he eroittivat maan luomalla leveän kaivannon, joka ulottui Taurian vuorista Maiotisjärveen, sen leveimmälle kohdalle. Kun sitten skyytit koettivat hyökätä maahan, niin he asettuivat leiriin ja taistelivat näitä vastaan. Koska nyt monasti jo oli törmätty yhteen, eivätkä skyytit taistelussa voineet päästä voitolle, lausui muuan heistä näin: »Mitä me teemmekään, skyytiläiset miehet! Sillä aikaa kuin me taistelemme omia orjiamme vastaan, me sekä itse tulemme tapetuiksi ja vähenemme että tappamalla heidät saamme hallita harvempia. Siksipä minusta näyttää parhaalta, että heitämme keihäät ja jouset ja otamme kukin hevosruoskamme ja käymme sitten heidän kimppuunsa. Sillä niin kauan kuin he näkivät meidän kantavan aseita, niin he arvelivat olevansa vertaisiamme ja vertaisistamme syntyisin, mutta jahka näkevät, että meillä aseiden sijasta on ruoskat, niin he tulevat huomaamaan olevansa meidän orjiamme, ja kun he sen älyävät, eivät he tule pitämään puoliaan.»

4. Kuultuaan tämän skyytit noudattivat neuvoa. Hämmästyneinä moisesta hyökkäyksestä vastustajat unohtivat taistella ja pakenivat. Siten skyytit hallitsivat Aasiata ja palasivat, meedialaisten karkoitettua heidät, tällä tavoin jälleen omaan maahansa. Siksi Dareios tahtoi kostaa heille ja keräsi sotajoukon heitä vastaan.

5. Kuten skyytit itse kertovat, on heidän kansansa kaikista nuorin ja sen synty on tällainen. Ensimäinen mies, joka oli tässä siihen aikaan autiossa maassa, oli nimeltään Targitaos. He kertovat, että tämän Targitaoksen vanhemmat olivat Zeus ja Borysthenes-joen tytär — jota minä puolestani

tosin on usko, mutta niin he kuitenkin kertovat. Semmoista syntyperää siis oli muka Targitaos; mutta hänellä oli kolme poikaa, Lipoxais, Arpoxais ja nuorin Kolaxais. Näiden hallitessa putosi liitäen taivaasta alas Skyytianmaahan kultaisia esineitä, nimittäin aura, ies, sotakirves ja malja. Vanhin oli ensiksi nähnyt ne, mutta kun hän tahtoi mennä lähemmäksi ja tarttua niihin, oli kulta hänen lähestyessään leimahtanut palamaan. Hänen mentyään pois oli toinen mennyt likelle, mutta kulta oli uudestaan tehnyt samalla tavalla. Niinpä heidät karkoitti pois kullan palo, mutta kun kolmas veli meni sinne, niin kulta oli sammunut, ja hän vei sen kotiinsa. Silloin olivat vanhemmat veljet harkinneet asiaa ja luovuttaneet koko kuninkuuden nuorimmalle.

6. Lipoxais oli niiden skyytien kantaisä, joita kutsutaan aukhatien heimoksi, keskimäinen, Arpoxais, niiden, joita kutsutaan katiareiksi ja traspeiksi, nuorin heistä, kuningas, niiden, joita kutsutaan paralateiksi. Kaikilla heillä on yhteisesti, kuninkaan nimen mukaan, nimenä skolotit. Helleenit taas ovat nimittäneet heidät skyyteiksi.

7. Näin siis skyytit kertovat alkuperästään. Kaikkiaan he sanovat kuluneen ensimäisestä kuninkaastaan Targitaoksesta Dareioksen retkeen vain tuhat vuotta. Tätä pyhää kultaa kuninkaat etupäässä vartioivat ja joka vuosi he rukoilevat ja palvovat sitä suurilla uhreilla. Se, joka juhlassa taivasalla vartioidessaan pyhää kultaa nukkuu, ei skyytien puheen mukaan elä vuotta täyteen. Siitä toimesta annetaan hänelle senvuoksi niin paljon maata kuin minkä ympäri hän yhdessä päivässä itse voi ratsastaa. Mutta koska maa oli suuri, jakoi Kolaxais sen kolmeen kuningaskuntaan ja antoi ne pojilleen; niistä hän teki yhden muita suuremmaksi ja siinä säilytettiin kulta. Mutta kauemmas ylös, pohjoiseen päin heidän tuollapuolellaan asuvien maasta, ei saata nähdä mitään eikä mennä edemmäksi

ilmassa liitelevien höyhenien vuoksi; sillä sekä maa että ilma ovat muka täynnä höyheniä, ja ne siis estävät näön.

8. Näin kertovat skyytit itsestään ja heidän tuollapuolellaan olevasta maasta, mutta Pontoksessa asuvat helleenit seuraavalla tavalla. Ajaessaan Geryoneen karjaa Herakles saapui tähän maahan, joka silloin oli autiona, mutta jossa nyt skyytit asuvat. Geryones asui kuitenkin Pontoksen ulkopuolella, siinä saaressa, jota helleenit sanovat Erytheiaksi ja joka sijaitsee Gadeiran luona ulkopuolella Herakleen patsaiden, Okeanoksen äärellä. Okeanoksesta taas he kertovat semmoisen tarinan, että se alkaa auringonnousun kohdalta ja virtaa koko maan ympäri, mutta tosiasiassa eivät he voi sitä todistaa. Sieltä Herakles oli saapunut nyt niinkutsuttuun Skyytianmaahan ja oli, kun hänet täällä yllätti talvi ja pakkanen, vetänyt päälleen leijonantaljansa ja nukkunut: mutta sillävälin olivat laitumella käyvät hevoset yliluonnollisella tavalla hävinneet vaunujen edestä.

9. Niin pian kuin Herakles heräsi, alkoi hän etsiä niitä ja kulkiessaan läpi maan hän saapui niinkutsuttuun Hylaian maahan. Siellä hän tapasi eräästä luolasta jonkunmoisen puoli-immen, kaksimuotoisen kyyn, joka yläosaltaan vyötäisistä alkaen oli nainen, mutta alaosaltaan käärme. Nähtyään hänet Herakles ihmetteli ja kysyi, oliko hän missään nähnyt hevosia kuljeskelemassa. Käärme-impi vastasi, että ne oli hänellä itsellään, mutta että hän ei anna niitä pois, ennenkuin Herakles pitää yhteyttä hänen kanssaan. Ja siitä hinnasta Herakles teki sen. Mutta nainen lykkäsi lykkäämistään hevosten antamisen, koska niin kauan kuin suinkin tahtoi pitää Heraklesta luonaan, kun sitävastoin tämä tahtoi lähteä pois saatuaan hevosensa. Vihdoin hän antoi ne pois sanoen: »Nämä hevoset, jotka tänne tulivat, minä kyllä olen ottanut talteen, ja sinä olet niistä minulle antanut löytöpalkan: minä kannan nimittäin sinusta kolme poikaa. Mutta selitä nyt, mitä tulee tehdä, kun ne tulevat

täysikasvuisiksi? Pitääkö minun jättää heidät tänne asumaan — sillä minä yksin vallitsen tässä maassa —, vai lähettää ne sinun luoksesi?» Näin hän kysyi, mutta Herakleen kerrotaan siihen virkkaneen: »Jahka näet poikien miehistyneen, teet viisaasti, jos menettelet näin. Anna sen heistä, jonka näet osaavan jännittää tätä jousta tällä lailla ja tällä tavoin vyöttää ympärilleen tämä vyö, asua tässä maassa. Mutta lähetä maasta pois se, joka ei pysty suorittamaan näitä määräämiäni tehtäviä! Jos niin teet, olet sekä itse siitä saava iloa että täyttävä minun käskyni.»

10. Silloin Herakles jännitti toisen jousistaan — siihen asti nimittäin Herakles kantoi kahta —, näytteli vyötään ja antoi jousen ja vyön, jossa oli ylhäällä vyönkiinnekohdalla kultainen malja; ja sen tehtyään hän läksi pois. Mutta kun pojat syntyivät ja miehistyivät, niin äiti ensiksi antoi heille nimet, yhdelle heistä nimen Agathyrsos, häntä seuraavalle Gelonos, ja nuorimmalle Skythes, ja toiseksi hän muistaen määräystä teki niinkuin käsketty oli. Nytpä kaksi pojista, Agathyrsos ja Gelonos, eivät kyenneet suorittamaan kilpakoetta, jonka vuoksi he äidin maasta karkoittamina läksivät matkaansa; mutta nuorin heistä, Skythes, täytti sen ja jäi maahan. Ja Herakleen pojasta Skytheestä polveutuvat aina skyytien kuninkaat, ja maljan muistoksi kantavat skyytit aina tähän aikaan saakka maljoja vöissään. Tämän oli äiti yksin saanut toimeen Skytheelle. Näin kertovat Pontoksessa asuvat helleenit.

11. On olemassa vielä eräs näin kuuluva kertomus, ja sen käsitykseen minä itse enimmin kallistun. Paimentolaisskyytit, jotka asuivat Aasiassa, olivat massagetien sodalla ahdistamina kulkeneet yli Araxes-joen Kimmerian maahan. Sillä sen maan, jossa skyytit nyt asuvat, kerrotaan muinoin olleen kimmeriläisten oman. Skyytien lähestyessä kimmeriläiset neuvottelivat sen johdosta, että suuri sotajoukko oli tulossa, ja tällöin kävivät heidän mielipiteensä kahtaalle; molempia puolustettiin kiivaasti, mutta kuningasten mieli-

pide oli parempi. Kansan mielipide oli näet se, että oli edullisinta lähteä pois eikä jäädä taistelemaan tomun ja tuhkan puolesta, mutta kuningasten, että piti oteltaman maan puolesta hyökkääjiä vastaan. Eipä nyt kansa tahtonut totella kuninkaita, eivätkä kuninkaat kansaa. Toiset siis neuvoivat, että taistelutta lähdettäisiin pois ja jätettäisiin maa hyökkääjien käsiin, mutta kuninkaista näytti parhaalta kuolla ja kaatua omassa maassaan eikä paeta yhdessä kansan kanssa, sillä he punnitsivat kuinka suuria etuja he siinä olivat nauttineet ja kuinka suuret onnettomuudet todennäköisesti heitä kohtaisivat, kun olisivat maanpakolaisina. Tämän päätöksen tehtyään he jakaantuivat kahtia ja tultuaan luvultaan tasaväkisiksi he taistelivat toisiansa vastaan. Ja siinä kaikki kuninkaat saivat surman omiensa kädestä, ja kimmeriläisten kansa hautasi heidät Tyras-joen luo, missä yhä vieläkin heidän hautansa on nähtävänä. Ja haudattuaan heidät he hankkivat lähtöä maasta ulos. Mutta sinne hyökänneet skyytit ottivat haltuunsa aution maan.

12. Ja vielä nytkin on Skyytianmaassa »kimmeriläisten linna», ja »kimmeriläisten kahluupaikka», on olemassa myös maa nimeltä Kimmeria ja niinkutsuttu »kimmeriläinen salmi». On ilmeistä, että kimmeriläiset lähtivät skyytejä pakoon Aasiaan ja asuttivat sen niemimaan, jossa nyt on olemassa helleeniläinen kaupunki Sinope. On myös ilmeistä, että skyytit ajoivat heitä takaa ja hyökkäsivät Meedianmaahan, koska eksyivät tiestä. Kimmeriläiset pakenivat näet koko ajan pitkin merenrantaa, mutta skyytit ajoivat heitä takaa, jättäen Kaukasoksen oikealle kädelleen kunnes he, käännyttyään tieltään sisämaahan, hyökkäsivät Meediaan. Tämä on se toinen kertomus, jossa helleenit ja barbarit pitävät yhtä.

13. Mutta prokonnesolainen Aristeas, Kaystrobioksen poika, väitti runoelmissaan saapuneensa Foiboksen haltioimana issedonien maahan ja kertoi edelleen, että issedonien tuollapuolen asui yksisilmäinen kansa, nimeltä arimaspit,

näiden takana kultaa vartioivat aarnikotkat, ja näiden takana hyperborealaiset, jotka ulottuvat mereen saakka. Kaikki nämä siis, paitsi hyperborealaisia, olivat, alkaen arimaspeista, muka ahdistaneet naapureitaan, niin että arimaspit olivat tunkeneet issedonit pois maastaan, issedonit taas skyytit, ja eteläisen meren luona asuvat kimmeriläiset, skyytien hätyyttäminä, jättäneet maansa. Siten ei hänkään, mitä tähän maahan tulee, pidä yhtä skyytien kanssa.

14. Olen jo maininnut, mistä se Aristeas oli kotoisin, joka tämän lausui. Mutta tahdon kertoa sen jutun, jonka hänestä kuulin Prokonnesoksessa ja Kyzikoksessa. Kerrotaan nimittäin että Aristeas, joka sukuperältään ei ollut ketään toista kaupunkilaista huonompi, oli Prokonnesoksessa tullut vanuttajan työhuoneeseen ja siihen kuollut. Vanuttaja oli silloin sulkenut työpajansa ja mennyt ilmoittamaan kuolemaa vainajan sukulaisille. Mutta kun jo oli pitkin kaupunkia levinnyt huhu, että Aristeas oli kuollut, saapui Artake-kaupungista muuan kyzikolainen mies, joka intti toisten kertomusta vastaan, väittäen että Aristeas oli kohdannut häntä, kun hän oli menossa Kyzikokseen, ja oli puhellut hänen kanssaan. Tämä mies kiisteli kiivaasti vastaan, mutta vainajan sukulaiset tulivat vanuttajan työpajalle, uhrilahjoja mukanaan, haudatakseen hänet. Mutta kun huone avattiin, ei Aristeasta näkynyt, ei elävänä eikä kuolleena. Mutta sittemmin, seitsemäntenä vuotena, hän ilmestyi Prokonnesokseen ja sepitti nämä runoelmat, joita helleenit nyt kutsuvat arimaspilaisiksi runoelmiksi. Ja sen tehtyään hän toistamiseen hävisi.

15. Näin kertovat nuo molemmat kaupungit. Mutta tämän tiedän tapahtuneen Italiassa asuville metapontiolaisille kaksisataaneljäkymmentä vuotta Aristeaan toisen häviämisen jälkeen, niinkuin minä vertaamalla Prokonnesoksessa ja Metapontionissa kuulemiani kertomuksia olen havainnut. Metapontiolaiset väittävät, että Aristeas itse ilmestyi heidän maahansa ja käski pystyttämään Apollon

alttarin ja asettamaan sen viereen kuvapatsaan, missä on prokonnesolaisen Aristeaan nimi. Hän sanoi näet, että Apollo oli saapunut ainoastaan heidän maahansa italiotien joukosta, ja että hän itse, joka nyt oli Aristeas, oli seurannut häntä; ja jumalaa seuratessaan hän muka oli ollut korppina. Sen sanottuaan hän oli hävinnyt, mutta metapontiolaiset kertovat lähettäneensä tiedustajan Delfoihin kysymään jumalalta, mitä tuon ihmisen ilmestys tiesi. Pytia käski heidän totella ilmestystä, ja jos he tekisivät sen, tulisi heidän käymään paremmin. He olivat ottaneet varteen tämän neuvon ja panneet sen täytäntöön. Ja nyt seisoo Apollon kuvan vieressä kuvapatsas, jossa on Aristeaan nimi, ja sen ympärillä kasvaa laakereita. Ja se kuvapatsas on pystytetty torille. Sen verran olkoon nyt sanottu Aristeaasta.

16. Mutta mitä on sen maan tuollapuolella, josta tätä on ruvettu kertomaan, siitä ei kukaan tiedä mitään varmaa. En näet ole voinut mitään kuulla keltään silminnäkijältä, joka väittäisi jotain siitä tietävänsä. Eipä näet Aristeaskaan, josta juuri-ikään oli puhe, väittänyt yllämainituissa runoelmissaan saapuneensa issedoneja edemmäksi, vaan siitä, mitä heidän tuollapuolellaan on, hän kertoo vain kuulemansa mukaan, väittäen että issedonit ovat ne, jotka näin kertovat. Vaan niin kauas kuin olemme varmuudella voineet kuuleman nojalla päästä, tulee kaikki mainittavaksi.

17. Borystheneläisten kauppapaikasta — se näet on merenrannikolla olevista paikoista keskimäisin koko Skyytiassa — asuvat ensiksi kallippidit, jotka ovat helleeniläisiä skyytejä, heidän tuollapuolellaan toinen kansa, jota kutsutaan alazoneiksi. Nämä, samoinkuin kallippiditkin, harjoittavat samoja elinkeinoja kuin skyytit, mutta kylvävät ja syövät myös viljaa ynnä sipulia, laukkaa, virnaa ja hirssiä. Alazonien takana asuvat kyntäjä-skyytit, jotka eivät kylvä syödäkseen vaan myydäkseen. Näiden takana asuvat neurit.

Neurien pohjoispuolella oleva maa on ihmisistä autio erämaa, mikäli me tiedämme.

18. Nämä ovat ne kansat, jotka asuvat Hypanis-joen varsilla länteenpäin Borystheneestä. Mutta kun menee Borystheneen yli, on merestä lukien ensimäisenä Hylaia, siitä sisämaahan mennessä asuvat maanviljelijä-skyytit, joita Hypanis-joen luona asuvat helleenit kutsuvat borystheneläisiksi, kun he itse taas käyttävät nimeä olbiopolitit. Näiden maataviljelevien skyytien aluetta on siis kolme päivämatkaa itään päin, ulottuen sille joelle, jonka nimenä on Pantikapes, pohjoiseen taas yhdentoista päivän laivamatka ylös Borysthenestä myöten. Heidän tuollapuolellaan on jo laaja erämaa. Erämaan takana asuvat androfagit, joka on erikoinen kansa eikä ollenkaan skyytiläinen. Näiden tuollapuolella on sitten todellinen erämaa, jossa, mikäli tiedämme, ei asu mitään kansakuntaa.

19. Itään päin näistä maanviljelijä-skyyteistä ja kun on mennyt yli Pantikapes-joen, asuvat jo paimentolais-skyytit, jotka eivät kylvä eivätkä kynnä. Koko tämä maa on aivan puutonta, paitsi Hylaia. Näiden paimentolais-skyytien aluetta on neljätoista päivämatkaa maassa, joka ulottuu Gerros-jokeen saakka.

20. Gerros-joen toisellapuolen ovat nämä niinkutsutut kuninkaansijat ja ne skyytit, jotka ovat etevimmät, sekä lukuisimmat ja jotka pitävät muita skyytejä orjinaan. Nämä ulottuvat etelään Taurianmaahan saakka, itään taas sille kaivannolle asti, jonka sokeista polveutuneet kaivoivat, sekä siihen Maiotis-järven rannalla olevaan kauppapaikkaan, joka on Kremnoi nimeltään. Toiset osat heidän aluettaan ulottuvat Tanais-virtaan. Pohjoiseen päin, yläpuolella kuninkaallisia skyytejä, asuvat melankhlainit, eräs toinen kansa, joka ei ole skyytiläinen. Melankhlainien tuollapuolella on järviä ja ihmisistä tyhjä erämaa, mikäli me tiedämme.

21. Kun menee yli Tanais-virran, ei ole enää Skyytian maata, vaan ensimäinen alueista on sauromatien, jotka Maio-

tisjärven sopukasta alkaen asuvat pohjoiseen päin viidentoista päivämatkan verran, ja on heidän maansa tyhjä sekä metsäpuista että istutetuista. Näiden takana asuvat toisen alueen saaneet budinit; heidän asumansa maa kasvaa tiheästi kaikenlaista metsää.

22. Budinien tuollapuolen on pohjoiseen päin ensiksi seitsemän päivämatkan verran erämaata, idempänä erämaan takana asuvat thyssagetit, lukuisa ja omaperäinen kansa. Ne elävät metsästyksestä. Lähellä näitä ja samoissa paikoissa asuvat ne, joilla en nimenä iyrkit; nekin elävät metsästyksestä ja tekevät seuraavalla tavalla. Metsämies nousee väijyksiin puuhun, joita on taajassa pitkin koko maata. Jokaisella on varalla hevonen, jota on opetettu makaamaan vatsallaan, ollakseen niin matala kuin suinkin, ynnä koira. Kun hän nyt puusta näkee otuksen kaukaa, ampuu hän siihen nuolensa, astuu hevosen selkään ja ajaa sitä takaa, ja koira ottaa sen kiinni. — Näiden tuollapuolella itään päin asuvat muut skyytit, jotka luopuivat kuninkaallisista skyyteistä ja siten saapuivat tähän maahan.

23. Aina näiden skyytien maahan saakka on mainittu maa kokonaan tasankoa ja hyötyisää, mutta siitä pitäen se on kivistä ja rosoista. Ja kun on mennyt tämän laajan rosoisen maan läpi, asuu korkeiden vuorien juurella ihmisiä, joiden sanotaan kaikkien olevan syntymästään saakka kaljupäisiä, miehet ja naiset yhtälailla; ne ovat myös tylppänenäisiä ja niillä on suuret poskipäät, ne puhuvat omaa kieltään, mutta käyttävät skyytiläis-pukua ja elävät puiden tuotteista. Pontilainen puu on sen puun nimi, josta ne elävät, ja suuruudeltaan se on lähinnä viikunapuuta. Sen hedelmä on pavunkaltainen, mutta siinä on sydän. Kun tämä hedelmä on tullut kypsäksi, niin he siivilöivät sitä kankailla; ja siitä vuotaa neste, joka on paksua ja mustaa, ja sen nimi on »askhy». Sitä ne sekä nuolevat että sekoittavat maitoon ja juovat tahi myös laittavat sen tahmeasta sakasta kakkuja, joita syövät. Karjaa näet ei

heillä ole paljon, sillä laitumet eivät ole sielläpäin juuri erinomaisia. Jokainen asustaa puun alla, ja talvisin he peittävät puun valkealla huopapeitteellä, mutta kesäisin ovat ilman peitettä. Heitä ei yksikään ihminen loukkaa, sillä heidän kerrotaan olevan pyhiä. Eikä heillä ole mitään sota-aseita. He ratkaisevat ympärillä asuvien riitoja, vieläpä jos joku maanpakolaisena pakenee heidän turviinsa, niin ei yksikään häntä loukkaa. He ovat nimeltään argippilaiset.

24. Aina näihin kaljupäisiin saakka on maa vallan tunnettu, samoinkuin niiden tällä puolen asuvat kansatkin. Sillä muutamat skyyteistä saapuvat heidän luokseen, ja näiltä, samoinkuin Borystheneen kauppapaikasta ynnä muista pontolaisista kauppapaikoista tulevilta helleeneiltä, on helppo saada tietoja heistä. Mutta ne skyytit, jotka heidän luokseen tulevat, toimittavat asiansa seitsemän tulkin avulla ja seitsemällä kielellä.

25. Aina näihin saakka on siis maa tunnettu, mutta siitä, mikä on tuollapuolella kaljupäisiä, ei kukaan varmuudella tiedä ilmoittaa mitään. Sillä korkeat, pääsyttömät vuoret eroittavat maan, eikä kukaan voi kulkea niiden yli. Nämä kaljupäiset kertovat, mitä minä tosin en usko, että vuorilla asuu vuohijalkaisia miehiä, ja heidän tuollapuolellaan muita ihmisiä, jotka nukkuvat kuusi kuukautta. Tätä minä en laisinkaan saata olettaa todeksi. Itään päin kaljupäisistä oleva maa tunnetaan varmuudella, ja siinä asuu issedoneja, mutta siitä, mikä on tuollapuolella kaljupäisiä ja issedoneja, heistä pohjoiseen päin, ei tunneta muuta kuin mitä nämä itse kertovat.

26. Issedonien kerrotaan noudattavan tämmöisiä tapoja. Kun joltain mieheltä on kuollut isä, tuovat kaikki sukulaiset elukoita, ja teurastettuaan nämä sekä hakattuaan lihat kappaleiksi, he hakkaavat myös isännän kuolleen isän palasiksi, sekoittavat kaikki lihat ja valmistavat niistä aterian. Mutta vainajan pään ne tekevät sileäksi, puhdis-

tavat ja kultaavat sen, ja sitten ne käyttävät sitä pyhänä esineenä sekä suorittavat hänelle vuotuiset suuret uhrit. Näin tekee poika isälleen, samoinkuin helleenit viettävät vainajainjuhlaa. Muuten kerrotaan näidenkin olevan oikeamielisiä, ja miehillä sekä naisilla on yhtäläinen valta.

27. Nämätkin siis ovat tunnetut, mutta siitä eteenpäin kertovat issedonit asuvan yksisilmäisiä ihmisiä ja kultaa vartioivia aarnikotkia. Heiltä ovat skyytit saaneet tämän tiedon, skyyteiltä taas me muut olemme ottaneet sen ja nimitämme heitä skyytinkielellä arimaspeiksi; yksi on näet skyytinkielellä »arima», silmä taas »spu».

28. Koko tässä kuvatussa maassa on niin ankara talvi, että siellä kahdeksan kuukautta vallitsee vallan sietämätön pakkanen, jolloin ei maa sula loaksi, jos siihen kaataa vettä, mutta kyllä, jos sytyttää tulen. Mutta meri ja koko kimmeriläinen Bosporos jäätyvät ja kaivannon tällä puolella asuvat skyytit kulkevat joukoissa yli jään ja ajavat vaununsa toiselle puolelle sindien luo. Sillä tavoin talvea jatkuu kahdeksan kuukautta, mutta neljänä jälelläolevanakin siellä on kylmä. Tämä talvi eroaa luonteeltaan kaikista muiden seutujen talvista siinä kohden, että siellä sadeaikana tuskin sataa nimeksikään, mutta kesäisin ei tule sateesta loppua; ja siihen aikaan kun muualla käy ukkonen, silloin siellä ei jyrise, vaan kesäisin tavan takaa. Jos ukkonen talvella jyrisee, on tapana kummastella sitä kuten ihmettä ainakin. Samoin myös jos tapahtuu maanjäristys, oli se sitten kesällä tai talvella, pidetään sitä Skyytianmaassa ihmeenä. Hevoset jaksavat kestää tämän talven, mutta muulit ja aasit eivät ensinkään sitä siedä. Mutta muualla, jos hevoset seisovat pakkasessa, paleltuvat niiden jäsenet, jota vastoin aasit ja muulit kestävät.

29. Minusta näyttää siltä kuin myös sikäläinen sarveton lehmärotu siitä syystä ei saisi sarvia. Tämän mielipiteeni puolesta todistaa myös se Homeroksen säe Odysseiassa, joka kuuluu näin:

»Libyan myös, miss' oinahat oitis sarvia saavat;»

siinä aivan oikein mainitaan, että kuumissa maissa sarvet nopeasti ilmestyvät. Mutta kovassa kylmyydessä elukoille joko ei kasva ollenkaan sarvia tai sitten kasvaa aivan pienet.

30. Siellä nyt tapahtuu siis kylmän vuoksi näin. Mutta minä ihmettelen — kertomuksenihan on alusta saakka pitänyt välikertomuksista —, minkä vuoksi koko Elismaakunnassa ei saata syntyä muuleja, vaikka maa ei ole kylmä eikä ole mitään muutakaan näkyväistä syytä. Eliläiset itse väittävät, että jokin kirous on syynä siihen, että heillä ei synny muuleja. Mutta kun lähestyy se aika, jolloin tammojen tulee varsoa, niin he ajavat ne pois naapuriensa luo ja päästävät sitten niiden tykö aaseja, kunnes tammat tulevat kantaviksi. Senjälkeen ne ajetaan takaisin kotia.

31. Mitä taas tulee höyheniin, jota skyytit kertovat ilman olevan täynnä ja joiden vuoksi muka ei voi nähdä eikä kulkea edemmäksi mannermaahan, niin on minulla niistä seuraava mielipide. Tämän maan tuollapuolella sataa aina lunta, vähemmän tosin kesällä kuin talvella, kuten luonnollista onkin. Niinpä jokainen, joka läheltä on nähnyt sakean lumen putoavan, kyllä tietää mitä minä tarkoitan. Lumi näet muistuttaa höyheniä. Ja koska siellä talvi on tämmöinen, ovat tämän mannermaan pohjoisosat asumattomat. Niinmuodoin luulen, että skyytit ja heidän naapurinsa kuvannollisesti sanovat lunta höyheniksi. Täten on siis mainittu, mitä kerrotaan kauimpana asuvista kansoista.

32. Mitä taas tulee hyperborealaisiin ihmisiin, niin eivät skyytit niistä kerro mitään, eivätkä ketkään muutkaan sielläpäin asuvista, jolleivät mahdollisesti issedonit. Mutta minun luullakseni eivät nämätkään kerro mitään. Sillä siinä tapauksessa skyytitkin kertoisivat niistä, kuten kertovat yksisilmäisistä. Sitävastoin on Hesiodos maininnut hyperborealaisista, samoin myös Homeros »Epigoneissa»,

jos nimittäin Homeros todella on sepittänyt tämän runoelman.

33. Mutta kaikkein enimmin kertovat hoistä delolaiset, jotka väittävät, että vehnänolkiin käärittyjä uhrilahjoja tuodaan hyperborealaisten maasta skyytien maahan; skyyteiltä taas ottavat naapurit ne vastaan ja toimittavat ne toiselta toiselle länteen päin aina Adrian merelle saakka. Sieltä ne lähetetään edelleen etelää kohti, jolloin dodonalaiset ensimäisinä helleenien joukosta ottavat ne vastaan, näitten tyköä ne saapuvat Malis-lahdelle, kulkevat salmen poikki Euboiaan, missä ne lähetetään kaupungista toiseen aina Karystokseen saakka. Mutta sitten jää Andros sivulle, sillä karystolaiset toimittavat ne Tenokseen. Siten he kertovat näiden uhrilahjojen saapuvan Delokseen. Mutta ensimäisellä kerralla hyperborealaiset lähettivät viemään uhrilahjoja kaksi tyttöä, delolaisten mukaan nimeltään Hyperokhe ja Laodike. Heidän myötään hyperborealaiset lähettivät viisi miestä kansalaistensa joukosta turvasaatoksi — nuo, joita kutsutaan perfereiksi ja jotka nauttivat suurta kunniaa Deloksessa. Mutta koska hyperborealaisten lähettämät henkilöt eivät palanneet takaisin, niin heistä oli liian ankaraa, jos heidän alati kävisi niin, että eivät saisi jälleen niitä, joita lähettivät, ja kantoivat senvuoksi rajoille uhrilahjat, käärittyinä vehnänolkiin, sekä antoivat toimeksi ja käskivät naapureita lähettämään niitä edelleen omasta maastaan toiseen maahan. Ja täten lähetettyinä edelleen lahjat, kuten he kertovat, saapuvat Delokseen. Minä tunnen itsekin eräitä menoja, jotka muistuttavat näiden uhrilahjojen antamista. Kun nimittäin traakialaiset ja paionilaiset naiset uhraavat kuningatar Artemiille, pitävät he aina uhrilahjoja vehnänoljissa.

34. Niin minä tiedän näiden tekevän. Mutta näiden hyperborealaisten maasta tulleiden ja Deloksessa kuolleiden neitojen kunniaksi keritsevät delolaisten tytöt ja pojat hiuksensa. Tytöt leikkaavat ennen häitään palmikkonsa,

kietovat sen värttinän ympäri ja asettavat sen hautakummulle; ja hautakumpu on vasemmalla kädellä, kun astuu Artemiin temppelitarhaan, ja sen päällä kasvaa öljypuu. Kaikki delolaisten pojat taas kietovat hiussuortuvan ruohonkorren ympäri ja asettavat sen hautakummulle.

35. Semmoista kunniata siis he nauttivat Deloksen asujainten puolelta. Nämät samat väittävät myöskin, että Arge ja Opis, kaksi hyperborealaisten maasta tullutta neitoa, ovat matkustaneet näiden samojen kansojen kautta ja saapuneet Delokseen jo aikaisemmin kuin Hyperokhe ja Laodike. Viimemainitut olivat nimittäin saapuneet tuodakseen Ileithyialle sen veron helposta synnyttämisestä, jonka olivat ottaneet suorittaakseen, kun sitävastoin Arge ja Opis, kuten he kertovat, olivat tulleet yhdessä itse jumalien kanssa ja he ovat asukasten puolelta saaneet muita kunnianosoituksia. Heidän naisensa keräävät näet näitä varten antimia, nimeltä mainiten heitä eräässä virressä, jonka muuan lykialainen mies, Olen, on sepittänyt. Delolaisilta taas ovat saarelaiset ja ioonilaiset sen tavan oppineet sekä laulavat Opiin ja Argen kunniata, nimeltä mainiten näitä ja keräten lahjoja. (Tämä Olen, joka tuli Lykiasta, oli muuten sepittänyt muitakin vanhoja virsiä, joita lauletaan Deloksessa.) Ja kun uhriteurasten reisikappaleet ovat poltetut alttarilla, viskataan niistä jäänyt tuhka Opiin ja Argen haudalle ja kulutetaan siihen. Ja niiden hauta on Artemiin temppelin takana, itäänpäin, sekä on aivan lähellä keolaisten majataloa.

36. Ja tämä olkoon mainittu hyperborealaisista. Sillä juttua Abariksesta, jonka kerrotaan olevan hyperborealainen, en huoli esittää; sen mukaan hän, mitään syömättä, kuljetteli nuolta ympäri koko maata. Mutta jos on joitakin hyperborealaisia (pohjantakaisia) ihmisiä, on myös toisia, eteläntakaisia. Ja minun täytyy nauraa nähdessäni, kuinka monet kyllä piirustavat maan karttoja, mutta ei kukaan ole järkevällä tavalla sitä kuvannut. Ne piirustavat nimittäin Okeanoksen virtaavaksi maan ympäri, joka

taas laitetaan niin pyöreäksi, kuin jos se olisi harpilla vedetty, ja tekevät Aasian yhtä suureksi kuin Europan. Minä tahdon senvuoksi muutamin sanoin osoittaa näiden kumpaisenkin suuruuden sekä millaiseksi kumpikin on piirrettävä.

37. Aasiassa asuvat persialaiset, jotka ulottuvat eteläiseen, niinkutsuttuun Punaiseen mereen saakka. Näiden tuollapuolella asuvat pohjoiseen päin meedialaiset, meedialaisten takana saspeirit, saspeirien takana kolkhilaiset, jotka ulottuvat pohjoiseen mereen saakka, mihin Fasis-joki laskee. Nämä neljä kansaa asuvat merestä mereen.

38. Siitä jatkuu Aasia kahtena niemekkeenä länteen päin, ja näitä minä nyt aion kuvata. Toinen niemeke, alkaen yhdeltä puolen pohjoisessa Fasis-joesta, ulottuu Aigeian mereen pitkin Pontosta ja Hellespontosta troialaisen Sigeionin kohdalle. Etelässä taas tämä sama niemeke ulottuu Foinikian äärellä sijaitsevasta Myriandos-lahdesta mereen Triopionin kärkeen saakka. Tällä niemekkeellä asuu kolmekymmentä kansakuntaa.

39. Tämä on nyt toinen näistä niemekkeistä. Toinen alkaa Persiasta ja jatkuu Punaiseen mereen; sen muodostavat Persia, siitä alkava Assyria ja sen jälkeen Arabia. Se päättyy, jos kohta ainoastaan tavallisen kielenkäytön mukaan, Arabianlahteen, johon Dareios johti Niilistä kanavan. Persiasta aina Foinikiaan saakka on maa leveä ja laaja; mutta Foinikiasta tämä niemeke jatkuu pitkin palestinalaista Syyriaa ja Egyptiä, mihin se päättyy. Siinä on ainoastaan kolme kansaa.

40. Tämä on se osa Aasiaa, joka ulottuu Persiasta länteen päin. Mutta persialaisten, meedialaisten, saspeirien ja kolkhien tuollapuolen, itään päin olevaa maata rajoittaa yhtäältä Punainen meri, pohjoisessa taas Kaspianmeri ja Araxes-joki, joka virtaa itään päin. Aina Indiaan saakka on Aasia asuttu, mutta siitä pitäen on maa autio itään päin, eikä yksikään saata ilmoittaa, minkälainen se on.

41. Semmoinen ja niin suuri on Aasia. Mutta Libya liittyy toiseen niemekkeeseen. Sillä Egyptin jälestä alkaa jo Libya. Egyptin kohdalta on tämä niemeke kapea. Tästä meidän merestämme Punaiseen mereen on satatuhatta syltä, mikä tekisi tuhat stadionia. Mutta tästä kapeasta kannaksesta alkaen on se niemeke, jota kutsutaan Libyaksi, erinomaisen leveä.

42. Minä siis ihmettelen niitä, jotka ovat rajoittaneet ja eroittaneet toisistaan Libyan, Aasian ja Europan. Sillä eroitus niiden suuruudessa on melkoinen. Europpa ulottuu nimittäin pituudelleen pitkin molempia, mutta leveydeltään niitä ei voi verratakaan keskenään. Sillä Libya on selvästi meren ympäröimä, paitsi sitä osaa siitä, mikä rajoittuu Aasiaan, kuten egyptiläisten kuningas Neko ensimäisenä, mikäli me tiedämme, on näyttänyt. Senjälkeen nimittäin kuin hän lakkasi kaivamasta Niilistä Arabianlahteen ulottuvaa kanavaa, hän lähetti foinikialaisia miehiä laivoissa matkalle, käskien niitä paluumatkallaan purjehtimaan Herakleen patsasten kautta, kunnes tulisivat pohjoiseen mereen ja siten saapuisivat Egyptiin. Foinikialaiset läksivät matkalle Punaisesta merestä ja purjehtivat pitkin eteläistä merta. Ja aina kun tuli syysmyöhä, laskivat he maihin ja kylvivät viljaa maahan, missä osassa Libyaa purjehtiessaan kulloinkin olivat, sekä odottivat leikkuuaikaa. Korjattuaan viljan he purjehtivat pois, niin että he kahden vuoden kuluttua kolmantena vuotena kiersivät Herakleen patsasten ohi ja saapuivat Egyptiin. Ja he kertoivat, mitä minä tosin en saata uskoa, mutta mahdollisesti joku toinen, että heillä purjehtiessaan Libyan ympäri oli aurinko oikealla kädellä.

43. Siten tämä seikka ensiksi huomattiin. Sittemmin kertovat karkhedonilaiset tehneensä saman matkan. Sillä akhaimenidi Sataspes, Teaspiin poika, ei purjehtinut Libyan ympäri, vaikka hänet vartavasten lähetettiin, vaan säikähtäen sekä matkan pituutta että kolkkoutta hän kääntyi

takaisin, suorittamatta äitinsä hänelle määräämää ansiotyötä. Hän oli näet häväissyt immen, joka oli Zopyroksen, Megabyzoksen pojan, tytär. Kun Sataspos sitten tämän rikoksen vuoksi piti kuningas Xerxeen käskystä seivästettämän, niin hänen äitinsä, joka oli Dareioksen sisar, rukoili hänen puolestaan, sanoen aikovansa säätää pojalleen vielä suuremman rangaistuksen kuin kuningas. Hänen täytyisi nimittäin purjehtia Libyan ympäri, kunnes hän, purjehtiessaan sen ympäri, saapuisi Arabianlahteen. Xerxes suostui tähän ehdoitukseen, ja Sataspes saapui Egyptiin, otti sieltä laivan ja merimiehiä sekä purjehti Herakleen patsaille. Purjehdittuaan niiden kautta ja kierrettyään sen Libyan niemen, jonka nimi on Soloeis, hän purjehti etelään päin. Hun kulki useiden kuukausien ajan laajaa merta, mutta koska samaa kulkua kesti yhä edelleen, kääntyi hän takaisin ja purjehti pois Egyptiin. Sieltä hän saapui kuningas Xerxeen luo ja väitti kauimpana ollessaan purjehtineensa vähäkasvuisten ihmisten ohi, jotka käyttivät palmunlehvistä tehtyjä vaatteita. Ja kun he itse laivallaan laskivat maihin, niin nämä aina pakenivat vuorille jättäen kaupunkinsa. Itse he, mennessään kaupunkeihin, eivät tehneet mitään vahinkoa, ottivat niistä ainoastaan ruokavaroja. Mutta syy siihen, ettei hän kokonaan purjehtinut Libyan ympäri, oli, niinkuin hän väitti, se, että laiva ei enää voinut kulkea eteenpäin, vaan pysähtyi. Mutta Xerxes ei uskonut hänen puhuvan totta, vaan, koska hän ei ollut suorittanut määrättyä ansiotyötä, niin hän seivästytti hänet, vahvistaen siten entisen rangaistuksen. Tämän Sataspeen kuohilas läksi, heti kun kuuli herransa kuolleen, karkuun Samokseen, mukanaan suuri rahasumma, minkä muuan samolainen mies anasti; minä tiedän kyllä hänen nimensä, mutta jätän sen tahallani mainitsematta.

44. Mutta suurin osa Aasiaa tuli tutkituksi Dareioksen toimesta. Tämä tahtoi nimittäin tietää, missä Indos-joki, joka kaikkien jokien joukosta on toinen, jossa tavataan

krokodiilejä — missä siis tämä joki laskee mereen. Hän lähetti laivoilla muutamia luotettavia miehiä, muiden muassa Skylaxin, joka oli kotoisin Karyandasta. Nämä läksivät matkalle Kaspatyros-kaupungista ja Paktyike-maakunnasta ja purjehtivat pitkin virtaa mereen saakka, ja, merta myöten taas länteen päin purjehtien, he kolmantenakymmenentenä kuukautena saapuivat siihen paikkaan, mistä egyptiläisten kuningas oli, niinkuin aikaisemmin olen maininnut, lähettänyt foinikialaiset purjehtimaan Libyan ympäri. Senjälkeen kuin he olivat tehneet tämän kiertomatkan, laski Dareios indialaiset valtansa alle ja vallitsi tätä merta. Siten havaittiin, että muu osa Aasiaa, paitsi sitä, mikä on itään päin, on laadultaan samanlaista kuin Libya.

45. Mitä Europpaan tulee, ei kukaan ole selvästi huomannut, onko se idässä ja pohjoisessa meren ympäröimä, mutta pituudeltaan tiedetään sen ulottuvan pitkin molempia toisia maanosia. Enkä minä myöskään saata arvata, miksikä maalla, joka kuitenkin on yksi, on kolme eri nimeä, joilla on naisten nimitykset, enkä, miksi egyptiläinen joki Niili ja kolkhilainen Fasis ovat määrätyt rajoiksi (toiset taas mainitsevat maiotilaisen Tanais-joen ja kimmeriläisen kahluupaikan). En myöskään ole voinut saada selville niiden nimiä, jotka ovat laatineet nämä rajat, enkä, minkä mukaan he ovat antaneet nimet. Niinpä väittävät useimmat helleenit, että Libya on saanut nimensä eräästä kotimaisesta naisesta, Libyasta, ja Aasia taas Prometheuksen vaimon nimen mukaan. Tämän nimen omaksuvat myös lyydialaiset väittäessään, että Aasia on saanut nimensä Asieen, Kotyksen pojan ja Maneen pojanpojan, eikä Prometheuksen Asian mukaan. Edellisen mukaan on myös asilainen sukukunta Sardeessa saanut nimensä. Mutta mitä Europpaan tulee, ei yksikään ihminen tiedä, onko se meren ympäröimä, eikä, mistä se on tämän nimen saanut; ei myöskään ole tunnettu, kuka sen on antanut, jollemme tahdo väittää, että maa on saanut nimensä tyrolaisesta

Europasta, jolloin se siis olisi aikaisemmin ollut nimetön, niinkuin toisetkin maanosat. Mutta nytpä onkin ilmeistä, että tämä oli kotoisin Aasiasta eikä saapunut tähän maahan, jota helleenit nykyään kutsuvat Europaksi, vaan ainoastaan Foinikiasta Kreetaan ja Kreetasta Lykiaan. Sen verran olkoon nyt tästä mainittu; me puolestamme tulemme käyttämään maanosien käytäntöön otettuja nimiä.

46. Lukuunottamatta skyytejä asuvat Pontos Euxeinoksen seuduilla, joita vastaan Dareios läksi sotaretkelle, kaikkein sivistymättömimmät kansat. Sillä me emme voi tälläpuolen Pontosta asuvista kansoista mainita ainoatakaan, joka kekseliäisyydessä olisi merkillinen, emmekä tiedä ketään huomattavaa miestä, paitsi skyytiläistä kansaa ja Anakharsista. Skyytiläinen heimo on nimittäin tehnyt erään kaikista inhimillisistä keksinnöistä, mitä me tunnemme, sukkelimman keksinnön, mutta muissa kohdin en minä sitä kiitä. Tämä heidän suurin keksintönsä on siinä, että ei kukaan, joka heitä vastaan hyökkää, voi päästä pakoon, ja ettei kukaan voi saavuttaa heitä, jos eivät tahdo tulla tavatuiksi. Heillähän ei ole rakennettuina kaupunkeja eikä linnoituksia, vaan he siirtävät asumuksiaan, ovat kaikki hevos-jousimiehiä, eivät elä kynnöstä, vaan karjasta, ja kuljettavat asumuksiaan vankkureilla. Kuinka semmoisia vastaan voisi taistella ja heidän kimppuunsa päästä?

47. Tämän he ovat keksineet, syystä että maa on siihen sovelias, ja heillä on joet liittolaisinaan. Sillä tämä maa, joka on tasankoa, on ruohoinen ja vesiperäinen, ja jokia siinä virtaa melkein yhtä monta luvultaan kuin on kanavia Egyptissä. Tahdon mainita nimeltään ainoastaan ne niistä, jotka ovat kuuluisat, ja joita myöden voi purjehtia mereltä ylös. Ne ovat: viisisuinen Istros, sitten Tyras, Hypanis, Borysthenes, Pantikapes, Hypakyris, Gerros ja Tanais. Ne virtaavat seuraavalla tavalla.

48. Istros, joka on suurin kaikista joista, joita me tunnemme, virtaa aina samanlaisena, sekä kesät että talvet, ja

on ensimäinen virta lännestä lukien niistä, jotka ovat Skyytianmaassa. Sen suuruuteen on syy tämä. Ne monet muut joet, jotka siihen laskevat, tekevät sen suureksi. Skyytianmaan kautta virtaa siihen viisi suurta jokea: se, jolle skyytit antavat nimen Porata ja helleenit Pyretos, edelleen Tiarantos, Araros, Naparis ja Ordessos. Ensinmainittu joki on suuri ja yhdistää, virraten idän puolelta, vetensä Istrokseen. Toinen, niinsanottu Tiarantos, on lännempänä ja pienempi, Araros, Naparis ja Ordessos kulkevat näiden keskitse ja purkautuvat Istrokseen.

49. Nämät ovat ne omassa maassa alkavat skyytiläiset joet, jotka täyttävät Istros-virran. Agathyrsien maasta virraten yhtyy siihen Maris-joki, Haimoksen huipuilta taas virraten pohjoiseen päin laskee siihen kolme muuta suurta jokea: Atlas, Auras ja Tibisis. Traakian ja traakialaisten krobyzien kautta virraten purkautuvat Athrys, Noes ja Artanes Istrokseen. Paionien maasta ja Rodope-vuoresta laskee siihen Kios-joki, joka kulkee halki Haimos-vuorten. Illyriasta virraten pohjoiseen laskee Angros joki triballien tasankoon ja Brongos-jokeen, Brongos taas Istrokseen. Siten Istros vastaanottaa nämä molemmat suuret joet. Ombrilaisten yläpuolella olevasta maasta laskee siihen Karpis-joki ja eräs toinen, Alpis niminen joki, virraten nekin pohjoiseen päin. Istros virtaa näet koko Europan läpi, alkaen kelttien maasta, jotka kynetien jälestä asuvat äärimmäisinä lännessä Europan kansoista. Virraten koko Europan halki se laskee Skyytian sivulta mereen.

50. Sen kautta että yllä luetellut joet ynnä monet muut laskevat vetensä yhteen, tulee Istros suurimmaksi kaikista joista, koskapa, jos vertaa niitä semmoisinaan, Niili voittaa vedenpaljouden puolesta. Sillä viimemainittuun ei mikään joki eikä mikään lähde laske, siten lisäten sen vesimäärää. Istros virtaa kesät talvet aina yhtäläisenä minun luullakseni seuraavasta syystä. Talvella sillä on luonnollinen korkeutensa, tai vähän suurempi. Sillä tässä maassa sataa yli-

malkaan talvella vähän, vaan tulee ainoastaan lunta. Kesällä taas se suunnaton lumimäärä, joka talvella sataa, sulaa ja laskee kaikkialta Istrokseen. Tämä lumi, joka laskee siihen, ynnä sen ohella runsaat ja ankarat rankkasateet täyttävät sen. Sillä koko kesän siellä sataa. Mutta kuta enemmän vettä aurinko vetää puoleensa kesällä talveen verraten, sitä runsaammat ovat toiselta puolen Istroksen lisävedet kesällä kuin talvella. Kun näitä verrataan keskenään, syntyy tasapaino, niin että vesi aina pysyy samalla korkeudella.

51. Istros on siis yksi Skyytian joista. Senjälkeen seuraa pohjoisesta tuleva Tyras, saaden alkunsa suuresta järvestä, joka eroittaa Skyytian ja neurien maan. Sen suistamossa asuu helleenejä, joita kutsutaan tyriteiksi.

52. Kolmas joki, Hypanis, lähtee Skyytianmaasta ja virtaa suuresta järvestä, jota ympäröivillä laitumilla elää valkoisia villihevosia. Tätä järveä kutsutaan vallan oikein »Hypaniin äidiksi». Siitä siis Hypanis saa alkunsa ja virtaa viiden päivämatkan pituuden matalana ja suolattomana, mutta siitä perin neljän päivän laivamatkan se on kovin katkeraa. Siihen laskee nimittäin katkera lähde, joka on siihen määrään katkera, että se, niin vähäinen kuin onkin kooltaan, antaa makunsa Hypanis-joelle, jolla suuruudessa ei ole monta vertaistaan. Tämä lähde sijaitsee kyntäjäskyytien ja alazonien maan rajoilla. Nimenä on lähteellä ja sillä paikalla, mistä se virtaa, skyytinkielellä Exampaios, tahi helleenien kielellä »Pyhät tiet». Alazonien kohdalla Tyras ja Hypanis lähestyvät toisiaan, mutta siitä pitäen kumpikin kääntyy omalle taholleen ja virtaa, välillään leveä maa.

53. Neljäs joki on Borysthenes, joka Istroksen jälkeen on suurin näistä ja meidän mielipiteemme mukaan tuotteliain ei ainoastaan skyytiläisistä joista, vaan myös kaikista muista, lukuunottamatta egyptiläistä Niiliä. Sillä ei ole toista jokea, jota saattaisi verrata tähän. Mutta muista on Borysthenes

tuotteliain, se kun tarjoo mitä kauniimpia ja rehevimpiä karjalaitumia ynnä erinomaisen oivallisia ja runsaita kaloja, on mitä hyvänmakuisin ja virtaa puhtaana liejuisten rantojen läpi. Sen varsilla tulee vilja mitä parasta, ja missä maahan ei kylvetä, kasvaa erittäin pitkää heinää; sen suistamossa laskeutuu itsestään suunnattomat määrät suolaa ja siinä tavataan suuria selkärangattomia merieläviä, joita kutsutaan antakaieiksi ja joita kaupitellaan suolattuina, ynnä paljon muuta ihmeteltävää. Aina gerrien maahan saakka, johon on neljänkymmenen päivän laivamatka, on sen juoksu pohjoisesta tunnettu. Mutta minkä kansojen kautta se tämän maan tuollapuolen virtaa, sitä ei kukaan saata ilmoittaa. On ilmeistä, että se erämaan kautta virtaa maanviljelijä-skyytien maahan. Nämä skyytit näet asuvat sen varsilla kymmenen päivän laivamatkan pituudelta. Ainoastaan tämän joen, samoinkuin Niilin, lähteitä en saata ilmoittaa, eikä luullakseni kukaan muukaan helleeneistä. Lähellä sitä paikkaa, missä Borysthenes virtaa mereen, yhtyy siiheen myös Hypanis, joka purkautuu samaan suomaahan. Näiden jokien välistä maata, joka on kiilanmuotoinen kaistale, kutsutaan Hippolaoksen niemeksi, johon on pystytetty Demeterin pyhättö. Mutta pyhätön toisella puolen, Hypaniin luona, asuvat borystheneläiset.

54. Tämä olkoon sanottu näistä joista. Näiden jälkeen on viidentenä vielä joki, jonka nimi on Pantikapes ja joka sekin virtaa pohjoisesta päin ja järvestä; sen ja Borystheneen välillä asuvat maataviljelevät skyytit, ja se laskee Hylaiaan, jonka läpi kuljettuaan se yhtyy Borystheneeseen.

55. Kuudes joki on Hypakyris, joka saa alkunsa järvestä ja virraten paimentolais-skyytien kautta laskee Karkinitis-kaupungin kohdalle, jättäen oikealle Hylaian ja niinkutsutun Akhilleuksen juoksuradan.

56. Seitsemäs joki, Gerros, on Borystheneestä erillään niin kauas kuin Borysthenes on tunnettu, ja sillä on sama nimi kuin itse maallakin, nimittäin Gerros. Se virtaa

mereen päin, eroittaa toisistaan paimentolais- ja kuninkaallisten skyytien maan, sekä laskee Hypakyris-jokeen.

57. Kahdeksas joki on Tanais, joka virtaa halki-pohjoisesta, saaden alkunsa suuresta järvestä, ja laskee vielä suurempaan, niinkutsuttuun Maiotis-järveen, joka eroittaa toisistaan kuninkaalliset skyytit ja sauromatit. Tähän Tanais-virtaan laskee toinen, jonka nimi on Hyrgis.

58. Nämät siis ovat kuuluisimmat niistä joista, joita skyytit omistavat. Mutta Skyytiassa kasvava ruoho lisää kaikista ruoholajeista, joita tunnemme, enimmin sappea karjassa. Että niin on asianlaita, sen saattaa päättää, jos avaa elukat.

59. Nämät ovat siis heidän suurimmat tulolähteensä. Mutta muuten on heillä tämänkaltaiset tavat. He palvelevat ainoastaan seuraavia jumalia: enimmin Hestiaa, edelleen Zeusta ja Maata, joista pitävät Maata Zeun puolisona, näiden jälkeen Apolloa, taivaallista Afroditea, Heraklesta ja Aresta. Näitä kunnioittavat kaikki skyytit, mutta niinkutsutut kuninkaalliset skyytit uhraavat myös Poseidonille. Ja skyytinkielellä on Hestia Tabiti, Zeusta kutsutaan minun mielestäni vallan oikein nimellä Papaios, Maa on Api, Apollon Goitosyros, taivaallinen Afrodite Argimpasa, Poseidon Thagimasadas. Kuvia, alttareita ja temppeleitä ei heillä ole tapana pystyttää muuta kuin Areelle. Mutta hänelle se on tapana.

60. Sama uhraustapa vallitsee yhtäläisesti kaikissa juhlissa, ja siinä menetellään näin. Uhriteuras seisoo etujalat sidottuina, uhraaja, joka taas seisoo elukan takana, kaataa sen maahan vetämällä köydenpäätä; uhriteuraan sortuessa hän kutsuu nimeltä sitä jumalaa, jolle uhraa, sitten hän kiireesti viskaa ansan kaulaan, pistää silmukkaan puikon, kierittää tätä ja kuristaa siten elukan. Eikä hän siinä sytytä tulta, vihi teurasta tai vala viiniuhria. Vaan kuristettuaan ja nyljettyään sen hän heti käy sitä keittämään.

61. Koska Skyytianmaa on kovin puutonta, on siellä keksitty tällainen keino lihan keittämiseksi. Senjälkeen kuin uhritouraat on nyljetty, puhdistavat he lihat luista, sitten he viskaavat ne kotitekoisiin kattiloihin, jotka enimmin muistuttavat lesbolaisia sekoitusastioita, paitsi että ovat paljoa suuremmat. Niihin he viskaavat lihan ja keittävät sen polttamalla uhriteurasten luita. Mutta jos heillä ei ole käsillä kattilaa, viskaavat he kaikki lihat uhriteurasten mahalaukkuun, sekoittavat siihen vettä ja sytyttävät luut. Nämä palavat erinomaisesti, ja luista puhdistetut lihat mahtuvat helposti mahalaukkuun. Siten härkä keittää itsensä ja samoin muutkin uhriteuraat kukin itsensä. Senjälkeen kuin liha on keitetty, antaa uhraaja lihoista ja sisälmyksistä osan esikoislahjaksi ja viskaa sen eteensä. Ja he uhraavat sekä muuta karjaa että erittäin hevosia.

62. Muille jumalille he siis uhraavat tällä tavoin sekä tämmöisiä elukoita, mutta Areelle taas näin. Valtakuntiensa jokaiseen piiriin he ovat pystyttäneet tämmöisen Areen pyhätön. He pinovat risukimppuja noin kolmen stadionin pituisiksi ja levyisiksi, mutta ei perin korkeiksi läjiksi. Tämmöisen päälle tehdään tasainen neliönmuotoinen paikka, jonka kolme kylkeä on äkkijyrkät, mutta neljännen kohdalta voi astua ylös. Joka vuosi he ajavat sinne sataviisikymmentä vaunullista risuja, läjä kun aina rankkasateitten vuoksi laskeutuu. Tämän pyhitetyn paikan päällä on jokaisella pystytettynä vanha tikari, ja tämä on Areen kuva. Tälle tikarille he vuotuisesti uhraavat karjaa sekä hevosia, vieläpä seuraavassa kohden enemmänkin, mitä eivät muille jumalille. Kaikista vangiksi saaduista vihollisista he näet uhraavat aina yhden sadasta, mutta ei samalla tavalla kuin elukoita, vaan toisella tavalla. He vuodattavat näet viiniä vankien päähän, jonka jälkeen he teurastavat heidät niin, että veri valuu astiaan, sitten he vievät veren ylös risuläjälle sekä vuodattavat sen tikarin päälle. Sen he siis kantavat ylös, mutta alhaalla, pyhätön luona he tekevät

näin. He leikkaavat teurastetuilta miehiltä pois aina oikean käsivarren olkapään kohdalta ja viskaavat sen ilmaan ja sitten he päätettyään muutkin uhrit lähtevät pois. Käsivarsi jää makaamaan siihen, mihin se putoo, ja ruumis taas makaa erillään siitä.

63. Nämä uhrimenot siis vallitsevat heillä. Sikoja sitävastoin he eivät ensinkään käytä, eikä heidän lainkaan ole tapana kasvattaakaan niitä maassaan.

64. Sotatavat ovat heillä seuraavat. Senjälkeen kuin skyytiläinen mies on kaatanut ensimäisen miehen, niin hän juo tämän verta, ja vie kaikkien niiden päät, jotka hän taistelussa surmaa, kuninkaalle. Sillä vain se, joka tuo pään, saa osan saadusta saaliista, mutta se, joka ei tuo, ei sitä saa. Ja seuraavalla tavalla hän nylkee nämä päät. Hän tekee ensin leikkauksen pään ympäri korvien kohdalta, sitten hän tarttuu päänahkaan ja ravistaa sen irti, jonka jälkeen hän härän kylkiluulla kaapii lihan pois, hieroo nahkaa hyppysissään ja saatuaan sen kyllin pehmeäksi hän käyttää sitä pyyheliinaksi sekä ripustaa sen ratsuhevosensa suitsiin ja ylpeilee siitä. Ja sitä, jolla on useimmat semmoiset, pidetään paraimpana miehenä. Monet heistä tekevät nyljetyistä nahoista myöskin viittoja pukeakseen ne ylleen, ommellen niitä samalla tapaa kuin paimenpaitoja. Monet nylkevät kuolleilta vihollisilta pois kädet kynsineen päivineen ja tekevät niistä kansia nuoliviiniinsä. Ihmisen nahka onkin sekä paksua että loistavaa ja on valkeudessa melkein loistavin kaikista nahoista. Monet nylkevät myös kokonaisia miehiä, pingoittavat nahan puun ympäri ja kuljettavat niitä hevostensa selässä.

65. Tämmöinen tapa siis heillä on. Mutta itse päiden suhteen, ei kuitenkaan kaikkien, vaan pahimpien vihamiestensä, he menettelevät seuraavalla tavalla. Kaikki, mikä on kulmakarvojen alapuolella, sahataan pois jonka jälkeen kallo puhdistetaan. Ja jos omistaja on köyhä, niin hän verhoo sen ulkoa ainoastaan karvaamattomalla härännahalla ja käyttää

sitä niin. Mutta jos hän on rikas, niin hän verhoo sen nahalla, mutta kultaa sen sitäpaitsi sisältä ja käyttää sitä siten juoma-astiana. Tämän he tekevät myös sukulaistensa suhteen, jos nämä joutuvat riitaan heidän kanssaan, ja kantaja kuninkaan edessä pääsee voitolle. Ja kun hänen luokseen tulee semmoisia vieraita, joita hän pitää arvossa, niin hän asettaa esille päät ja kertoo, mitenkä nämä, vaikka olivatkin sukulaisia, olivat häntä vainonneet, vaan että hän oli saanut heidät valtaansa. Ja sitä he sanovat kelpo työksi.

66. Kerran vuodessa jokainen piirinpäällikkö omassa piirissään täyttää viinillä sekoitusastian, josta juovat ne skyytit, jotka ovat tuhonneet vihollisia. Mutta ne, jotka eivät ole sitä tehneet, eivät saa maistaa tätä viiniä, vaan istuvat syrjässä halveksittuina. Tämä tuottaa heille mitä suurimman häpeän. Ne sitävastoin heistä, jotka ovat tuhonneet erittäin monta miestä, saavat yht'aikaa juoda kahdesta maljasta.

67. Tietäjiä on skyyteillä paljon, ja nämä ennustavat pajuvitsoista seuraavalla tavalla. He tuovat mukanaan suuria risukimppuja, panevat ne maahan, purkavat ne, asettavat kunkin vitsan yksitellen paikoilleen ja lukevat sitten loitsuja; ja niitä lukiessaan he jälleen käärivät vitsat kokoon ja sitten he uudestaan asettavat kunkin paikoilleen riviin. Tämä heidän ennustustapansa on esi-isiltä peritty. Mutta, enareit, jotka ovat miesvaimoja, sanovat, että Afrodite on heille opettanut ennustustaidon. Joka tapauksessa he ennustavat niinipuun kuoresta. He pilkkovat niinen kolmeen kaistaleeseen, kietovat nämä sormiensa ympäri ja purkaessaan ne auki he ennustavat.

68. Kun skyytien kuningas sairastuu, noudattaa hän luokseen kolme enimmin arvossa pidettyä miestä tietäjien joukosta, ja nämä ennustavat yllämainitulla tavalla. He puhuvat tavallisesti jotenkin siihen suuntaan, että se tai se on vannonut väärän valan kuninkaan kotiliesien kautta, mainiten jonkun maanmiehistään. Mutta kuninkaan koti-

liesien kautta on skyyteillä tapana vannoa varsinkin silloin, kun tahtovat vannoa suurimman valansa. Paikalla otetaan kiinni ja tuodaan se, jonka he väittävät tehneen väärän valan; ja kun hän saapuu, niin tietäjät todistavat häntä vastaan, että hän on vannonut väärän valan kuninkaan kotiliesien kautta, ja että kuningas siitä syystä on pahoinvoipa. Hän kieltelee, väittää, ettei ole vannonut väärin ja valittelee kovasti. Koska tämä kieltelee, noudattaa kuningas luokseen kaksi vertaa niin monta tietäjää. Ja jos nämätkin katsoessaan arpoja selittävät hänet syypääksi väärään valaan, niin ensimäiset tietäjät suoraa päätä leikkaavat pään häneltä poikki ja saavat hänen rahansa. Mutta jos lisäksi tulleet tietäjät vapauttavat hänet, saapuu muita tietäjiä ja taas muita. Jos nyt useammat vapauttavat henkilön, on säädetty, että ensimäisten tietäjien itsensä täytyy menettää henkensä.

69. Seuraavalla tavalla he siis surmaavat nämä. He täyttävät vaunut risuilla, valjastavat niiden eteen härkiä, sitovat tietäjät, kytkevät heiltä kädet takaa kiinni, pistävät kapulan heidän suuhunsa, painavat heidät keskelle risuja, sytyttävät ne tuleen, säikäyttävät härkiä ja laskevat ne menemään. Monet härät palavat poroksi yhdessä tietäjien kanssa, monet taas pääsevät liekkien keskeltä pakoon, sittenkuin niiden aisa on palanut poroksi. He polttavat yllämainitulla tavalla muistakin syistä tietäjiä ja kutsuvat niitä valetietäjiksi. Eikä kuningas jätä jälelle niiden lapsiakaan, jotka hän tappaa, vaan hän surmaa kaikki miehenpuolet; mutta naispuolia hän ei vahingoita.

70. Valaliittonsa skyytit tekevät niiden kanssa, joiden kanssa tekevät, tällä tavalla. He valavat suureen savimaljaan viiniä ja sekoittavat siihen liitontekijäin verta, jonka saavat joko pistämällä ruumista naskalilla tai viiltäen puukolla hiukan ihoa. Sitten he pistävät maljaan tikarin, nuolia, tapparan ja heittokeihään. Tämän tehtyään he lukevat pitkiä rukouksia ja sitten juovat siitä sekä ne itse,

jotka liiton keskenään tekevät, että arvokkaimmat heidän seuralaisistaan.

71. Kuningasten haudat ovat gerrien maassa. Sinne he, kun heiltä on kuollut kuningas, kaivavat suuren neliskulmaisen maakuopan. Saatuaan sen valmiiksi he ottavat ruumiin ylös vaunuihin ja kuljettavat sen lähimmän kansan luo. Sitä ennen he ovat vahalla sivelleet ruumista sekä viiltäneet auki, puhdistaneet ja täyttäneet vatsan survotulla kypeiroksella suitsutuksella ynnä sellerin ja dillin siemenillä sekä sitten jälleen ommelleet sen kiinni. Ne, jotka ottavat vastaan täten tuodun ruumiin, tekevät aivan samoin kuin kuninkaalliset skyytit. He leikkaavat kappaleen korvastaan, keritsevät hiuksensa ylt'ympäri pään, viiltävät viiruja käsivarsiensa ympäri, raastavat otsaansa ja nenäänsä ja pistävät nuolia vasemman kätensä läpi. Maastaan he sitten vaunuissa kuljettavat kuninkaan ruumiin seuraavan luo niistä kansoista, joita he hallitsevat. Ja ne, joiden luo he aikaisemmin ovat tulleet, seuraavat heitä. Ja sittenkuin he viedessään vainajaa ovat matkanneet kaikkien kautta, niin he ovat gerrien maassa, jotka asuvat kauimpana niistä kansoista, joita he hallitsevat, sekä hautojen luona. Sitten he laskevat ruumiin hautaan oljille, iskevät keihäitä maahan ruumiin kummallekin puolelle, panevat riukuja niiden päälle ja kattavat ne sitten risuilla. Haudan jälelläolevaan avaraan tilaan he hautaavat yhden hänen jalkavaimoistaan, jonka ovat kuristaneet kuoliaaksi, hänen juomanlaskijansa, ruuanlaittajansa, tallirenkinsä, palvelijansa, sanantuojansa, hevosensa ynnä esikoiset kaikesta muusta sekä kultaisia maljoja; he näet eivät ollenkaan käytä hopeata eikä vaskea. Tämän tehtyään he kaikki luovat suuren maakummun, jolloin he kilpailevat keskenään ja pyrkivät tekemään niin suuren kuin mahdollista.

72. Vuoden kuluttua he taas tekevät näin. He ottavat kelvollisimmat muiden palvelijain joukosta — ne ovat syntyperäisiä skyytejä, sillä kaikkien niiden täytyy palvella,

joita kuningas itse siihen käskee, heillä kun ei ole rahalla ostettuja palvelijoita — ja kuristavat näistä palvelijoista viisikymmentä ynnä viisikymmentä hänen kauniinta hevostaan. Viimemainittujen vatsaontelon he tyhjentävät ja puhdistettuaan sen he täyttävät sen akanoilla ja ompelevat sen sitten kiinni. Senjälkeen he pystyttävät pyöränkehän puoliskon kahden tangon nenään, niin että se riippuu alaspäin, toisen puoliskon kahden toisen tangon nenään, ja iskevät sillä tapaa useita semmoisia maahan; edelleen he ajavat paksuja seipäitä hevosten läpi pitkittäin kaulaan saakka ja nostavat ne pyöränpuoliskoille, joista etumaiset kannattavat hevosten lapoja, takana olevat taas vatsoja reisien kohdalta. Jalat riippuvat kummallakin puolen ilmassa. Senjälkeen he pistävät niitten suuhun suitset ja kuolaimet, vetävät niitä eteenpäin ja kiinnittävät ne sitten vaarnoihin. Nyt he asettavat kunkin viidestäkymmenestä kuristetusta nuorukaisesta hevosensa selkään ja asettavat ne sillä tavoin, että ensin ajavat suoran tangon kunkin kuolleen selkärankaa myöten kaulaan saakka. Alaspäin ulottuu osa tästä tangosta ruumiin ulkopuolelle ja sen he iskevät toisessa, hevosen läpi kulkevassa tangossa olevaan reikään kiinni. Ja pystytettyään nämä ratsumiehet piiriin hautakummun ympäri he lähtevät pois.

73. Sillä tavoin he hautaavat kuninkaansa. Mutta aina milloin muut skyytit kuolevat, vievät lähimmät sukulaiset vainajat vaunuihin sijoitettuina ympäri ystävien luo. Näistä jokainen ottaa vastaan ja kestitsee saattomiehiä sekä asettaa vainajan eteen aivan samaa kuin muillekin. Neljäkymmentä päivää yksityisiä henkilöitä sillä tapaa viedään ympäri, ja sitten ne haudataan. Ja hautajaisten jälkeen skyytit puhdistavat itsensä seuraavalla tavalla. He saippuoivat ensin päänsä ja pestyään saippuan pois he ruumiilleen tekevät näin. He pystyttävät kolme salkoa, niin että ne nojaavat toisiansa vasten, levittävät niiden ympäri villahuopia ja kiinnitettyään ne toisiinsa niin tiukkaan kuin

suinkin he viskaavat tulesta hehkuvia kiviä salkojen ja huopien keskellä olevaan hinkaloon.

74. Heidän maassaan kasvaa liinaa, joka, lukuunottamatta paksuutta ja kokoa, muistuttaa hyvin paljon pellavaa; mutta viimemainitun voittaa liina suuressa määrin. Se kasvaa niin hyvin itsestään kuin kylvettynä, ja siitä tekevät traakialaiset itselleen vaatteitakin, jotka ovat aivan pellavasta tehtyjen kaltaiset; niinpä joka ei ole erittäin perehtynyt siihen, ei voisi eroittaa, onko kangas pellavaa vai liinaa. Mutta se, joka ei vielä ole nähnyt liinakangasta, saattaa luulla vaatetta pellavakankaaksi.

75. Tämän liinan siemeniä skyytit siis ottavat, jonka jälkeen he ryömivät huopien alle ja viskaavat sitten siemenet hehkuville kiville. Ja viskattaessa ne suitsuavat ja levittävät sellaisen höyryn, ettei mikään helleeniläinen höyrykylpy sitä voittaisi. Ja skyytit ulvovat ihastuksissaan löylystä. Se käy heillä kylvyn sijasta. Sillä vedellä he eivät ollenkaan pese ruumistaan. Heidän vaimonsa taas survovat rosoista kiveä vasten kypressi-, seeteri- ja libanospuuta ja valavat vettä päälle; ja sitten he voitelevat koko ruumiinsa ja kasvonsa tällä survomuksella, joka on tahmeata. Ja samalla kuin heille siitä lähtee hyvä tuoksu, tulee heidän ihonsa puhtaaksi ja kiiltäväksi, kun he seuraavana päivänä ottavat pois voiteen.

76. Mutta vierasten tapojen noudattamista he kovasti karttavat, niin hyvin muiden kuin erittäin helleeniläisten tapojen, niinkuin osoittivat Anakharsis ja toiseksi taas Skyles. Niinpä kun Anakharsis, paljon maailmaa katseltuaan ja kaikkialla suurta viisautta osoitettuaan, oli matkalla skyytien asuinpaikoille, niin hän purjehtiessaan Hellespontoksen läpi pysähtyi Kyzikokseen. Ja kun Anakharsis näki, kuinka kyzikolaiset erinomaisen suurenmoisesti viettivät juhlaa jumalten emolle, niin hän teki emolle semmoisen lupauksen, että jos hän ehona ja terveenä palajaisi kotiansa, hän uhraisi samalla tavalla kuin näki

kyzikolaiston tekevän sekä panisi toimeen yöjuhlan. Ja niin pian kuin hän saapui Skyytiaan, hän läksi salaa niinkutsuttuun Hylaiaan, joka sijaitsee Akhilleuksen kilparadan vieressä ja on kokonaan täynnä kaikenmoisia puita — sinne hän siis läksi ja pani toimeen juhlan kaikkine menoineen jumalattarelle, kädessä rumpu ja kantaen ylleen ripustettuja jumalankuvia. Mutta eräs skyyti, joka äkkäsi hänet, kun hän teki niin, antoi hänet ilmi Saulios kuninkaalle. Ja kun tämä itsekin saapui paikalle ja näki Anakharsiin sitä tekevän, niin hän ampui hänet jousellaan kuoliaaksi. Ja jos joku nykyään mainitsee Anakharsista, eivät skyytit sano tuntevansa häntä, siitä syystä että hän siirtyi maastaan pois Hellaaseen ja omaksui vieraita tapoja. Mutta niinkuin minä kuulin Tymneeltä, Ariapeitheen asiamieheltä, oli Anakharsis skyytien kuninkaan Idanthyrsoksen setä ja Gnuroksen poika sekä Lykoksen pojanpoika ja Spargapeitheen pojanpojanpoika. Jos siis Anakharsis kuului tähän huoneeseen, niin tietäköön hän, että kuoli veljensä kädestä. Sillä Idanthyrsos oli Saulioksen poika, ja Saulios taas oli se, joka tappoi Anakharsiin.

77. Kuitenkin olen kuullut myös erään toisen, peloponnesolaisten kertoman tarinan, jonka mukaan Anakharsis skyytien kuninkaan lähettämänä oli tullut Hellaaseen oppilaaksi ja sitten palattuaan takaisin lausunut sille, joka oli hänet lähettänyt, että kaikki helleenit lakedaimonilaisia lukuunottamatta uutterasti harrastivat kaikkea viisautta; mutta viimemainitut olivat muka ainoat, jotka saattoivat ymmärtäväisesti puhella ja vastata. Tämän jutun ovat ilman aikojaan sepittäneet helleenit itse; mutta joka tapauksessa mies tuhoutui sillä tavoin kuin aikaisemmin mainittiin.

78. Näin huonosti kävi tämän hänen vieraitten tapojensa ja tuttavallisuutensa vuoksi helleenien kanssa. Ja hyvin monta vuotta myöhemmin sai samanlaisen kohtalon Skyles, Ariapeitheen poika. Skyytien kuninkaalla Ariapeitheellä oli nimittäin muiden lasten ohella poika Skyles.

Tämä oli syntynyt istrialaisesta naisesta eikä suinkaan kotimaisesta, ja tämä hänen äitinsä opetti hänelle Hellaan kielen ja kirjoituksen. Jonkun ajan kuluttua kuoli Ariapeithes agathyrsien kuninkaan Spargapeitheen vilpin kautta, ja Skyles sai isänsä kuninkuuden ja vaimon, jonka nimi oli Opoia. Mainittu Opoia oli omanmaalainen, ja hänen kanssaan oli Ariapeitheellä poika Orikos. Mutta ollessaan skyytien kuninkaana Skylestä ei ollenkaan miellyttänyt skyytiläinen elintapa, vaan hän oli paljoa enemmän taipuvainen helleeniläisiin tapoihin sen kasvatuksen takia, jonka oli saanut, ja hän teki seuraavasti. Joka kerta kun Skyles vei skyytien sotajoukon borystheneläisten kaupungin alueelle — nämä borystheneläiset sanovat itse olevansa miletolaisia —, aina milloin hän siis tuli heidän luokseen, niin hänellä oli tapana jättää sotajoukkonsa etukaupunkiin, tulla itse muurin sisäpuolelle, sulkea portit, ja riisuen pois skyytiläisen puvun ottaa helleeniläiset vaatteet ja niihin puettuna seurustella muiden kanssa ilman henkivartijoita tai muutakaan saattuetta. Mutta portteja vartioitiin, jottei kukaan skyyteistä näkisi häntä siinä puvussa. Ja hän noudatti sekä muissa kohdin helleeniläistä elintapaa että toimitti uhreja jumalille helleeniläisillä menoilla. Ja kun hän oli siellä viettänyt kuukauden tai vielä pitemmän ajan, niin hän lähti pois puettuna skyytiläiseen vaatetukseen. Niin hän teki useasti ja rakensi taloja Borystheneen kaupunkiin ja nai sieltä kotimaisen naisen.

79. Mutta koska hänen nyt kerran täytyi käydä huonosti, niin se tapahtui seuraavasta syystä. Hän sai halun tulla vihityksi Dionysos Bakkheioksen salaismenoihin. Mutta juuri kun hän oli saava tämän vihkimyksen, tapahtui mitä suurin ihme. Hänellä oli borystheneläisten kaupungissa suuri ja kallisarvoinen, muurilla aidattu talo, jonka ympärillä seisoi marmorista tehtyjä sfinksejä ja aarnikotkia. Siihen jumala iski salamansa. Ja se paloi kokonaan poroksi, mutta Skyles suoritti siitä huolimatta loppuun

vihkimisen. Mutta skyytit herjaavat helleenejä heidän Bakkhos-juhlistaan. He näet väittävät, ettei ole oikein otaksua semmoista jumalaa, joka saattaa ihmiset raivoamaan. Mutta sittenkuin Skyles oli tullut vihityksi Bakkheioksen menoihin, ilmiantoi eräs borystheneläisistä hänet skyyteille näin sanoen: »Tehän pilkkaatte meitä, oi skyytit, siitä että me vietämme Bakkhos-juhlia ja että jumala meidät haltioi. Mutta nyt on tämä jumala vallannut teidän kuninkaannekin, ja hän viettää Bakkhos-juhlaa ja raivoaa haltioissaan. Mutta jos ette usko minua, niin seuratkaa ja minä tahdon teille näyttää.» Skyytien päämiehet seurasivat, ja borystheneläinen vei ja sijoitti heidät salaa torniin. Ja kun sitten Skyles juhlajoukkueen kera tuli saapuville, ja skyytit näkivät hänen viettävän Bakkhos-juhlaa, niin he panivat sen kovin pahakseen ja menivät ulos kaupungista sekä ilmaisivat koko sotajoukolle, mitä olivat nähneet.

80. Niin pian kuin Skyles tämän jälkeen marssi omille asuinsijoilleen, asettivat skyytit johtajakseen hänen veljensä Oktamasadeen, joka oli Tereuksen tyttärenpoika, ja nousivat kapinaan Skylestä vastaan. Huomattuaan, mikä hanke häntä uhkasi ja minkä vuoksi niin tehtiin, hän pakeni Traakiaan. Saatuaan tietää sen Oktamasades lähti sotaretkelle Traakiaa kohti. Ja sittenkuin hän oli päässyt Istros-joelle, tulivat traakialaiset häntä vastaan. Mutta kun he olivat ryhtymäisillään käsikähmään, lähetti Sitalkes Oktamasadeelle näin kuuluvan sanan: »Minkä vuoksi pitää meidän koetella toistemme voimia? Olethan sinä sisareni poika ja sinulla on luonasi veljeni. Anna sinä siis minulle pois hänet, niin minä luovutan sinulle Skyleesi. Mutta älkäämme me, sinä ja minä, yrittäkö taistelua.» Tämän sanan lähetti ja julistutti hänelle Sitalkes. Oktamasadeen luona oleskeli Sitalkeen veli, joka oli hänen luotaan paennut. Oktamasades suostuikin siihen, antoi pois oman enonsa Sitalkeelle ja sai takaisin veljensä Skyleen. Ja Sitalkes vetäytyi pois saatuaan veljensä, mutta Oktamasades hak-

kautti siinä paikassa Skyloeltä pään poikki. Siten skyytit vaalivat omia tapojaan ja sillä lailla he rankaisevat niitä, jotka omaksuvat vieraita tapoja.

81. En kyennyt täsmälleen saamaan selville skyytien paljoutta, vaan kuulin erilaisia puheita heidän luvustaan. Sillä kerrottiin heitä, nimittäin varsinaisia skyytejä, olevan sekä erittäin paljon että vähän. Tämän verran he kuitenkin saattoivat nähtäväkseni: Borysthenes- ja Hypanis-jokien välillä on paikka, jonka nimi on Exampaios; siitä olen myös vähän tätä ennen maininnut sanoessani, että siellä on katkera lähde, josta virtaava vesi tekee Hypaniin veden kelvottomaksi juoda. Siinä paikassa sijaitsee vaskiastia, suuruudeltaan jopa kuusikin kertaa niin suuri kuin se Pontoksen suulla oleva sekoitusmalja, jonka Pausanias, Kleombrotoksen poika, pystytti. Sille, joka ei vielä ole tätä nähnyt, tahdon osoittaa sen seuraavasti. Skyytiassa sijaitseva vaskiastia vetää huokeasti kuusisataa amforaa ja seiniltään se on kuuden sormen paksuinen. Sen kertoivat maan asukkaat syntyneen nuolenkärjistä. Kun nimittäin heidän kuninkaansa, jonka nimi oli Ariantas, tahtoi tietää skyytien lukumäärän, niin hän käski kaikkia skyytejä tuomaan yhden nuolenkärjen kunkin. Mutta sitä, joka ei toisi, hän uhkasi kuolemalla. Niinpä tuotiin aika suuri joukko nuolenkärkiä, ja hän päätti niistä tehdä ja jättää jälkeensä muistomerkin. Niistä hän siis oli tehnyt mainitun vaskiastian ja pystyttänyt sen tähän Exampaiokseen. Tämän kuulin skyytien lukumäärästä.

82. Muita merkillisyyksiä tässä maassa ei ole, lukuunottamatta että siinä on mitä suurimmat ja luvultaan useimmat joet. Ja mikä paitsi jokia ja suurta tasankoa vielä ansaitsee ihmettelyä, sen tahdon nyt mainita. Asukkaat osoittavat Tyras-joen luona kalliossa olevaa Herakleen jälkeä, joka näyttää miehen jalansijalta ja on kahden kyynärän pituinen. Semmoinen nyt siis se on, mutta minä tahdon palata siihen aineeseen, josta alussa rupesin kertomaan.

83. Kun Dareios parhaillaan varustautui skyytejä vastaan ja lähetti sanansaattajia käskien toisia asettamaan maasotaväkeä, toisia laivoja, ja toisia rakentamaan sillan traakialaisen Bosporoksen yli, pyysi Dareioksen veli Artabanos, Hystaspeen poika, ettei Dareiös millään muotoa ryhtyisi sotaretkeen skyytejä vastaan, huomauttaen miten mahdotonta oli päästä heidän kimppuunsa. Koska hän kuitenkaan ei hyvillä neuvoillaan voinut taivuttaa veljeään, niin hän vaikeni. Mutta Dareios taas marssitti, sittenkuin kaikki hänellä olí valmiina, sotajoukkonsa pois Susasta.

84. Tällöin muuan persialainen Oiobazos pyysi Dareiokselta, että koska hänellä oli kolme poikaa ja kaikki sotapalveluksessa, yksi saisi jäädä kotiin hänen luokseen. Dareios lausui siihen, että koska Oiobazos oli hänen ystävänsä ja hänen pyyntönsä niin kohtuullinen, niin hän oli salliva kaikkien hänen poikiensa jäädä kotiin. Oiobazospa ihastui ikihyväksi, koska luuli poikiensa päässeen vapaiksi sotapalveluksesta. Mutta kuningas käski niitä, joiden tehtävänä se oli, tappamaan kaikki Oiobazoksen pojat.

85. Niinpä heidät teloitettiin ja siten he saivat jäädä kotiin. Mutta sittenkuin Dareios oli lähtenyt Susasta ja saapunut siihen Kalkhedonin alueella sijaitsevaan paikkaan, Bosporoksen varrella, missä siltaa rakennettiin, niin hän astui laivaan ja purjehti sieltä niinsanottujen Kyaneaikallioiden luo, joiden helleenit väittävät aikaisemmin liikkuneen lyöden toisiansa vasten. Ja istuen kallionkielekkeellä hän katseli Pontosta, joka ansaitseekin katsomista. Sillä se on kaikista meristä ihmeellisin. Sen pituus on yksitoistatuhatta sata stadionia, ja leveys, leveimmältä kohdalta, kolmetuhatta kolmesataa stadionia. Tämän meren suu on leveydeltään neljä stadionia. Mutta suun pituus, tuo kaula, jota kutsutaan Bosporokseksi ja johon silta oli rakennettu, on satakaksikymmentä stadionia. Bosporos ulottuu Propontiiseen. Propontis taas, joka on leveydeltään viisisataa stadionia ja pituudeltaan tuhatneljäsataa, laskee Hellespon-

tokseen, joka kapeimmalta kohdaltaan on seitsemän stadionia ja pituudeltaan neljäsataa. Ja Hellespontos purkautuu siihen merikitaan, jota kutsutaan Aigeianmereksi.

86. Mainitut välit ovat seuraavalla tavoin mitatut. Laiva suorittaa yleensä, silloin kun on pitkät päivät, seitsemänkymmentätuhatta syltä, ja yöllä kuusikymmentätuhatta. Nytpä on Pontoksen suusta Fasikseen — siitä on nimittäin Pontos pisinnään — yhdeksän päivän ja kahdeksan yön laivamatka. Tämä tekee yhden miljoonan satakymmenentuhatta syltä, ja nämä sylet tekevät yksitoistatuhatta sata stadionia. Mutta Sindikestä Thermodon-joen varrella olevaan Themiskyraan — siltä kohdalta näet Pontos on levein — on kolmen päivän ja kahden yön laivamatka. Tämä tekee kolmesataakolmekymmentätuhatta syltä eli kolmetuhatta kolmesataa stadionia. Siten minä olen mitannut mainitun Pontoksen, Bosporoksen ja Hellespontoksen ja semmoisia ne ovat kuin olen maininnut. Tämän Pontoksen yhteydessä on myös järvi, joka laskee siihen ja joka ei ole sitä paljon pienempi; sitä kutsutaan Maietisjärveksi ja »Pontoksen äidiksi».

87. Pontosta katseltuaan Dareios purjehti takaisin sillalle, jonka rakennusmestari oli samolainen Mandrokles. Ja katseltuaan myös Bosporosta hän pystytti sen rannalle kaksi marmoripylvästä ja uursi toiseen assyrialaisen, toiseen helleeniläisen kirjoituksen, jotka ilmoittivat kaikki ne kansat, joita hän vei mukanaan. Ja hän vei kaikkia niitä, joita hallitsikin. Näiden sotamiesten määrä oli, lukuunottamatta meriväkeä, seitsemänsataatuhatta, ratsumiehet niihin luettuina; ja laivoja oli kerääntynyt kuusisataa. Byzantionilaiset kuljettivat nämä pylväät myöhemmin kaupunkiinsa ja käyttivät niitä Artemis Orthosian alttariin, paitsi yhtä kiveä; tämä kivi jätettiin näet Dionysoksen temppelin viereen Byzantionissa ja on täynnään assyrialaista kirjoitusta. Mutta se paikka, mihin Dareios kuningas rakensi

sillan Bosporokson yli, on, niinkuin minä päätän ja luulen, puolivälissä Byzantionia ja salmen suussa olevaa pyhättöä.

88. Ihastuneena laivasiltaan Dareios lahjoitti sen rakentajalle, samolaiselle Mandrokleelle, runsaat määrät antimia. Esikoislahjana niistä Mandrokles maalautti koko sillan rakentamisen Bosporoksen yli, Dareioksen istumassa valtaistuimellaan ja koko hänen sotajoukkonsa marssimassa salmen yli. Maalautettuaan tämän taulun hän vihki sen Heraioniin ja kirjoitti siihen seuraavan otsakirjoituksen:

»Sillan laadittuaan yli Bosporon veen kalarikkaan
Heralle Mandrokles vihkinyt muiston on tään.
Seppelen itselleen, kotimaalleen kunnian hankki:
valtias Dareios tyytyen nähnyt on työn.»

89. Tämä siis jäi olemaan muistomerkkinä sillan rakentajasta. Mutta annettuaan Mandrokleelle lahjat Dareios kulki Europan puolelle, sitä ennen käskettyään ioonilaisten purjehtia Pontokseen Istros-joelle saakka, ja Istrokselle saavuttuaan häntä odotellessaan rakentaa sillan joen yli. Laivastoa johtivat ioonilaiset, aiolilaiset ja hellespontolaiset. He purjehtivat Kyaneai-kallioiden välitse ja suuntasivat kulkunsa suoraa päätä Istrosta kohti ja kuljettuaan virtaa myöten ylös kahden päivän laivamatkan merestä he rakensivat sillan joen kaulakohdan yli, mistä Istroksen suuhaarat jakaantuvat. Niin pian kuin Dareios oli laivasiltaa myöten kulkenut Bosporoksen yli, matkasi hän Traakian läpi ja saavuttuaan Tearos-joen lähteille hän leiriytyi sinne kolmeksi päiväksi.

90. Ympärillä asuvaiset kertovat, että Tearoksen vesi on jokivesistä paras lääke sekä muissa taudeissa että erittäinkin parantamaan ihmisten ja hevosten rohtumia. Sen lähteet ovat luvultaan kahdeksanneljättä ja virtaavat samasta kalliosta; ja muutamat niistä ovat kylmiä, toiset lämpimiä. Ja niille on yhtä pitkä matka Perinthoksen luona olevasta Heraiopoliista ja Pontos Euxeinoksen rannalla sijait-

sevasta Apolloniasta, nimittäin kahden päivän matka kummastakin. Mainittu Tearos laskee Kontadesdos-jokeen, Kontadesdos taas Agrianeeseen, Agrianes Hebrokseen ja viimemainittu Ainopoliin luona mereen.

91. Niin pian kuin siis Dareios tämän joen luo saavuttuaan oli sinne asettunut leiriin, pystytti hän, ihastuneena jokeen, patsaan ja kirjoitti siihen näin kuuluvan kirjoituksen: »Tearos-joen lähteet tarjoovat kaikista joista parhaimman ja oivallisimman veden. Ja niiden luo saapui marssiessaan sotajoukkoineen skyytejä vastaan paras ja oivallisin mies kaikkein ihmisten joukosta, Dareios, Hystaspeen poika, persialaisten ja koko mannermaan kuningas.» Tämä kirjoitettiin sinne.

92. Lähdettyään sieltä liikkeelle Dareios saapui toiselle joelle, jonka nimi on Arteskos ja joka virtaa odrysien alueen läpi. Mainitulle joelle saavuttuaan hän teki seuraavalla tavoin. Hän osoitti paikan sotajoukolle ja käski kunkin miehen kulkiessaan siitä ohi asettamaan sinne kiven. Ja kun sotajoukko oli sen pannut täytäntöön, niin hän marssi sotajoukkoineen pois, jätettyään sinne suuria kiviröykkiöitä.

93. Mutta ennenkuin hän saapui Istrokselle, hän ensiksi kukisti getit, jotka uskovat kuolemattomuuteen. Sillä Salmydessoksessa asuvat traakialaiset sekä Apollonian ja Mesambrian kaupunkien takana asuvat, niinsanotut kyrmianit ja nipsalaiset, olivat taistelutta antautuneet Dareioksen valtaan. Mutta getit joutuivat heti orjiksi, kun ymmärtämättömyydestä asettuivat vastarintaan, ollen miehuullisimmat ja oikeamielisimmät traakialaisista.

94. Ja heidän kuolemattomuuden-uskonsa on tämmöinen. He eivät luule kuolevansa, vaan uskovat vainajan menevän Salmoxis-haltian tykö. Toiset heistä kutsuvat tätä samaa nimellä Gebeleizis. Aina joka viides vuosi he arvalla määräävät henkilön, jonka sanansaattajanaan lähettävät Salmoxiin tykö, uskoen hänen huolekseen mitä kulloinkin

tarvitsevat, ja lähettävät hänet seuraavalla tavalla. Toiset heistä järjestyvät riviin, käsissään kolme keihästä, toiset tarttuvat kummaltakin puolen käsistä ja jaloista siihen, joka on lähetettävä Salmoxiin tykö, heiluttavat häntä ilmassa ja viskaavat hänet keihäänkärkiä vastaan. Jos hän nyt lävistettynä kuolee, niin he luulevat jumalan olevan heille suopean. Mutta jos hän ei kuole, niin he syyttävät sanansaattajaa itseään, hokien häntä häijyksi ihmiseksi, ja tätä näin syytettyään he lähettävät tielle toisen. Ja he uskovat hänelle asiansa hänen vielä eläessään. Nämä samat traakialaiset ampuvat myös nuolia ukkosta ja salamaa vastaan ylös taivasta kohti uhaten jumalaa. Eivätkä he usko minkään muun jumalan olevan olemassa kuin heidän omansa.

95. Mutta sen mukaan kuin minä olen saanut tietää Hellespontoksen ja Pontoksen maissa asuvilta helleeneiltä, oli mainittu Salmoxis ihminen ja palveli orjana Samoksessa; ja hän palveli Pythagoraalla, Mnesarkhoksen pojalla. Sitten hän tultuaan vapaaksi oli hankkinut itselleen suuria rikkauksia, jonka jälkeen hän oli lähtenyt pois omaan maahansa. Siihen aikaan viettivät traakialaiset kurjaa elämää ja olivat jotenkin ymmärtämättömiä. Mutta tämä Salmoxis, joka tunsi ioonilaisen elinlaadun ja hienostuneempia tapoja, kuin mitä traakialaisilta saattoi odottaa, hän kun oli seurustellut helleenien ja Pythagoraan kanssa, joka ei ollut heikoimpia helleenien tietoviisaista, valmistutti itselleen miessalin, johon otti vastaan kaikki etevimmät maanmiehensä ja kestitsi heitä. Ja samalla hän opetti, ettei hän itse eivätkä hänen juomaveikkonsa ynnä kaikki heistä polveutuvat kuolisi, vaan joutuisivat paikkaan, missä alati tulisivat elämään ja nauttimaan kaikkea hyvää. Mutta sillävälin kun hän näin teki ja puhui, hän teetti itselleen maanalaisen huoneuksen. Ja kun huoneus oli hänellä täydellisesti valmiina, niin hän katosi traakialaisten näkyvistä, astui alas maanalaiseen huoneeseen ja eleli siellä

kolme vuotta. Ja traakialaiset ikävöivät ja surivat häntä kuin kuollutta. Mutta neljäntenä vuotena Salmoxis ilmestyi heille, ja siten he uskoivat mitä hän oli sanonut.

96. Niin he väittävät hänen tehneen. Mutta mitä maanalaiseen huoneeseen tulee, en sitä usko enkä ole liioin uskomattakaan; kuitenkin luulen mainitun Salmoxiin eläneen monta vuotta ennen Pythagorasta. Mutta olkoonpa Salmoxis ollut joku ihminen tai joku getien kotimainen haltia, jätämme hänet sikseen.

97. Kun siis persialaiset olivat kukistaneet nämä getit, jotka yllämainitulla tavalla olivat menetelleet,*) seurasivat kukistetut muuta sotajoukkoa. Mutta niin pian kuin Dareios ja hänen mukanaan maasotajoukko oli saapunut Istrokselle, kulkivat kaikki joen yli, jonka jälkeen Dareios käski ioonilaisia purkamaan sillan sekä yhdessä muun laivaväen kanssa maata myöten seuraamaan häntä. Mutta kun ioonilaiset juuri aikoivat purkaa sillan ja tehdä niinkuin oli käsketty, lausui Koes, Erxandroksen poika, joka oli mytileneläisten päällikkö, Dareiokselle näin, kysyttyään sitä ennen häneltä, suvaitsiko hän kuulla sen mielipidettä, joka tahtoi lausua mitä ajatteli: »Oi kuningas, sinähän lähdet sotaretkelle maata vastaan, jossa ei ole näkyvä mitään kynnettyä peltoa tai asuttua kaupunkia. Anna sinä nyt tämän sillan jäädä paikoilleen ja jätä sen vartijoiksi ne, jotka ovat sen rakentaneetkin. Ja jos käy mielemme mukaan, niin että tapaamme skyytit, pääsemme sitä myöten pois; jos taas emme voi heitä tavata, on paluumatkamme turvattu. En ole nimittäin koskaan pelännyt, että joutuisimme tappiolle taistelussa skyytejä vastaan, vaan pikemmin, ettemme voi heitä tavata ja että siten eksyksiin jäämällä kärsimme jotain vauriota. Ja kenties joku sanonee puhuvani näin omasta puolestani, että muka saisin jäädä tänne. Mutta minä esitän ainoastaan sen mielipiteen,

*) Kts. luk. 93.

jonka olen huomannut parhaimmaksi sinulle, kuningas; itse olen kuitenkin seuraava mukanasi enkä tahtoisi jäädä jälelle.» Dareios ihastui suuresti ehdoituksesta ja vastasi hänelle näin: »Lesbolainen vieras, jahka olen terveenä palannut kotiini, niin ilmesty kaikin mokomin luokseni, hyvillä töillä palkitakseni sinua hyvästä neuvostasi.»

98. Näin lausuttuaan ja tehtyään kuusikymmentä solmua hihnaan, hän kutsui puheilleen ioonilaisten itsevaltiaat ja lausui näin: »Ioonian miehet, aikaisemmin sillasta lausumani päätös jääköön sikseen. Mutta pitäkää tämä hihna ja tehkää näin. Heti senjälkeen kuin olette nähneet minun matkaavan skyytejä vastaan, purkakaa siitä ajasta lukien yksi solmu kunakin päivänä. Mutta jos minä tässä ajassa en tule saapuville, vaan solmujen päivät kuluvat teiltä loppuun, niin purjehtikaa pois omaan maahanne. Mutta siihen saakka, koska nyt kerran olen siten muuttanut päätökseni, vartioikaa laivasiltaa ja harrastakaa kaikin voimin sen suojelemista ja vartioimista. Jos niin teette, teette suuresti minulle mieliksi.» Näin lausuttuaan hän kiiruhti eteenpäin.

99. Traakia pistäytyy Skyytianmaata edemmäksi mereen. Mutta siinä, missä ensinmainitun maan ranta vetäytyy poukamaksi, alkaa Skyytia ja siinä laskee Istros, jonka suu on kääntynyt itäiseen ilmansuuntaan. Mutta nyt minä, määritelläkseni itse Skyytian suuruutta, aion kuvata sitä osaa siitä, joka alkaa Istroksesta ja on meren luona. Tämä alkuperäinen Skyytia alkaa Istroksesta, antaen kaakkoon päin, niinsanottuun Karkinitis-kaupunkiin asti. Siitä alkavassa maassa pitkin saman meren äärtä, asuu taurilaiskansa' niinsanottuun »karuun niemimaahan» saakka. Viimemainittu ulottuu itään päin olevaan mereen. Kahdelta puolen Skyytia tapaa mereen, nimittäin sekä eteläiseen että itäiseen mereen, niinkuin on laita Attikankin maan; ja melkein samalla lailla kuin on laita viimemainitun, niin taurilaisetkin asuvat Skyytiassa, ikäänkuin jos

toinen kansa eivätkä atenalaiset asuisi Sunionin niemekkeellä Thorikoksen kunnasta Anaflystokseen saakka, edellyttämällä, että se pistäisi kauemmas mereen. Minä puhun nimittäin, mikäli voipi verrata näitä niin vähäisiä seikkoja suuriin. Semmoinen on Tauria. Mutta sille, joka ei ole purjehtinut näiden Attikan paikkojen ohi, tahdon toisella lailla tehdä asian selväksi. On ikäänkuin jos Iapygiassa toinen kansa, eivätkä iapygit, olisi anastanut Brentesionin sataman ja Taras-kaupungin välisen maan ja siinä niemessä asuisi. Ja mainitsemalla näitä kahta esimerkkiä olen samalla maininnut monta muuta samanlaista, joiden näköinen Tauria on.

100. Tauriasta alkaen, taurilaisten takana ja itäisen meren viereisissä maissa, nimittäin kimmeriläisen Bosporoksen ja Maietis-järven länsipuolella, aina Tanais-jokeen saakka, joka laskee tämän järven sopukkaan, asuu jo skyytejä. Ylös sisämaahan ulottuvia seutuja taas rajoittavat Istroksesta lukien ensiksi agathyrsit, senjälkeen neurit, sitten androfagit ja viimeksi melankhlainit.

101. Kaksi sivua Skyytiasta, joka on ikäänkuin neliönmuotoinen, rajoittuu mereen, ja se osa rajaa, joka kulkee sisämaassa, ja meren luona oleva ovat aivan yhtä pitkät. Istroksesta Borystheneeseen on nimittäin kymmenen päivänmatkaa, Borystheneestä Maietis-järvelle toiset kymmenen. Ja merestä sisämaahan melankhlainien luo, jotka asuvat skyytien takana, on kaksikymmentä päivänmatkaa. Ja päivämatkan minä lasken kahdeksisadaksi stadioniksi. Siten olisi Skyytia poikinpäin neljätuhatta stadionia ja pitkinpäin, sisämaahan, yhtä monta stadionia. Se siis on tämän maan suuruus.

102. Mutta itsekseen punnitessaan, etteivät yksin kykenisi avonaisessa taistelussa torjumaan Dareioksen sotajoukkoa, skyytit lähettivät sanansaattajia naapureilleen. Niinpä heidän kuninkaansa tulivatkin kokoon ja neuvottelivat, mitä olisi tehtävä, kun suuri sotajoukko marssi heitä vas-

taan. Ja ne, jotka tulivat kokoon, olivat taurilaisten, agathyrsien, neurien, androfagien, melankhlainien, gelonien, budinien ja sauromatien kuninkaat.

103. Näistä noudattavat taurilaiset seuraavia tapoja. He uhraavat »Neidolle» kaikki haaksirikkoiset ja yleensä kaikki helleenit, joita he ottavat kiinni purjehtimalla ulapalle, tällaisilla menoilla. He alkavat toimituksen lyömällä uhrattavia nuijalla päähän. Toiset kertovat heidän työntävän ruumiin jyrkänteeltä alas — pyhättö on nimittäin jyrkänteelle perustettu —, mutta seivästävän pään. Toiset taas pitävät edellisten kanssa yhtä päähän nähden, mutta kertovat, etteivät he työnnä ruumista alas jyrkänteeltä, vaan että he kätkevät sen maahan. Sen jumaluuden, jolle taurilaiset uhraavat, sanovat he itse olevan Ifgeneian, Agamemnonin tyttären. Mutta niille vihollisille, joita he saavat käsiinsä, he tekevät näin. Kukin leikkaa poikki pään ja tuo sen kotiinsa; sitten hän pistää sen pitkän salon nenään ja pystyttää sen, niin että se kohoaa paljon yli rakennuksen, aivan savureijän kohdalta. Ja he väittävät, että ne riippuvat siellä ilmassa koko talon vartijoina. Mutta he elävät ryöstösaaliista ja sodasta.

104. Agathyrsit ovat mitä ylellisintä kansaa ja kantavat päällään erittäin paljon kultaa; vaimot he ovat tehneet miesten yhteisomaisuudeksi, jotta olisivat toistensa veljiä ja, ollen kaikki keskenään heimolaisia, eivät olisi kateellisia ja vihamielisiä toisilleen. Mutta mitä muihin tapoihin tulee, niin he lähentelevät traakialaisia.

105. Neurit noudattavat skyytiläisiä tapoja. Mutta yhtä miespolvea ennen Dareioksen sotaretkeä sattui, että heidän täytyi jättää koko maansa käärmeiden vuoksi. Heidän maahansa ilmaantui näet paljon käärmeitä, mutta vielä enemmän tunki niitä sinne takaisista erämaista, kunnes he ahdingossaan jättivät oman maansa ja asettuivat asumaan budinien keskuuteen. Ja neurien luullaan olevan noitia. Skyytit ja Skyytiassa asuvat helleenit kertovat

näet, että kukin neuri kerran kunakin vuotena muuttuu sudeksi ja sitten muutaman päivän kuluttua jälleen palaa entiselleen. Minua tosin he eivät saa uskomaan tätä kertomustaan, mutta he kertovat yhtäkaikki, vieläpä kertoessaan vannovatkin niin olevan.

106. Androfageilla on kaikista ihmisistä raaimmat tavat; he eivät harjoita oikeutta eivätkä käytä mitään lakia. He ovat paimentolaisia ja kantavat vaatepartta, joka on samanlainen kuin skyytien, mutta heillä on oma kielensä. Ja he ovat ainoat näiden joukossa, jotka syövät ihmisiä.

107. Melankhlaineilla on kaikilla mustat vaatteet, joista he ovat liikanimensäkin saaneet, ja he noudattavat skyytiläisiä tapoja.

108. Budinit, joka on suuri ja laaja kansa, ovat järjestänsä vallan vaaleasilmäisiä ja punakoita. Heidän maassaan on rakennettuna puinen kaupunki, ja nimenä sillä kaupungilla on Gelonos. Muurin joka sivu on kolmenkymmenen stadionin pituinen, se on korkea ja kokonaan puusta. Myös heidän talonsa ovat puusta, samoinkuin heidän pyhättönsä. Siellä on näet helleeniläisten jumalien pyhättöjä, jotka ovat laaditut helleeniläiseen tapaan jumalankuvineen, alttareineen ja puisine temppeleineen, ja Dionysoksen kunniaksi he viettävät kolmivuotis-juhlia ja Bakkhos-juhlia. Gelonit ovat nimittäin alkujaan helleenejä, jotka siirtyivät pois kauppapaikoilta ja asettuivat asumaan budinien maahan. Ja he käyttävät kieltä, joka on osaksi skyytiläistä, osaksi helleeniläistä. Mutta budinit eivät käytä samaa kieltä kuin gelonit, eikä heillä ole sama elintapa.

109. Sillä budinit, jotka ovat alkuasukkaita, ovat paimentolaisia ja ovat ainoat täkäläisistä kansoista, jotka syövät kuusenkäpyjä. Gelonit sitävastoin muokkaavat maata, syövät viljaa ja omistavat puutarhoja, eivätkä ollenkaan ole ensinmainittujen kaltaisia ulkomuodoltaan eikä ihonväriltään. Helleenit kuitenkin kutsuvat budinejakin geloneiksi, mutta nimitys ei ole oikea. Heidän maassaan on taajassa kaiken-

moisia puita kasvavia metsiä; ja laajimmassa on suuri ja syvä järvi, ja sen ympärillä suo sekä kaislikko. Siitä pyydystetään saukkoja ja majavia sekä eräänlaisia muita eläimiä, joilla on neliskulmaiset kasvot; niiden nahkoja he ompelevat päärmeeksi turkkeihinsa ja niiden kiveksiä käytetään parantamaan emätautia.

110. Sauromateista taas kerrotaan seuraavaa. Silloin kun helleenit taistelivat amazoneja vastaan — amazoneja kutsuvat skyytit nimellä »Oiorpata,» ja se nimi merkitsee Hellaan kielellä »miessurmaajia»; mies on nimittäin heidän kielellään »oior» ja surmata »pata» — silloin tarinan mukaan helleenit, voitettuaan Thermodonin taistelussa, purjehtivat pois vieden myötänsä kolmessa laivassaan kaikki amazonit, jotka vain olivat saaneet vangiksi; mutta nämä karkasivat ulapalla miesten kimppuun ja tekivät heistä lopun. Mutta naiset eivät tunteneet laivoja eivätkä osanneet käyttää peräsintä eikä purjeita eivätkä soutaakaan. Siksi he, tuhottuansa miehet, ajelehtivat aaltojen ja tuulen varassa ja saapuivat Kremnoihin Maietis-järven luo. Ja Kremnoi on vapaiden skyytien alueella. Siellä amazonit astuivat laivoista maihin ja alkoivat vaeltaa asuttuihin seutuihin. Ja ensimäisen hevoslauman kohdattuaan he anastivat sen sekä ryöstelivät ratsain skyytien omaisuutta.

111. Mutta skyytit eivät osanneet arvata asianlaitaa. He eivät näet tunteneet amazonien puhetta, ei vaatepartta eikä kansaa itseään, vaan kummastelivat, mistä he olivat tulleet He luulivat heidän olevan miehiä varhaisimmassa iässään ja ryhtyivät taisteluun heitä vastaan. Taistelussa skyytit saivat valtaansa muutamia kuolleita ja siten he huomasivat heidän olevankin naisia. He neuvottelivat siis keskenään ja päättivät, etteivät enää millään muotoa heitä tappaisi, vaan että he lähettäisivät heidän luokseen nuorimmat joukostaan, arvioltaan yhtä monta kuin oli naisiakin; ja niiden piti asettua leiriin likelle amazoneja ja tehdä samalla lailla kuin nämäkin tekivät. Mutta jos viimemai-

nitut ajaisivat heitä takaa, ei heidän pitänyt taistella, vaan paeta heidän edestään. Vaan aina milloin he herkeäisivät, tulisi nuorukaisten jälleen leiriytyä heidän läheisyyteensä. Niin skyytit päättivät tehdä, koska tahtoivat heistä saada lapsia.

112. Nuorukaiset lähetettiin matkaan ja tekivät niinkuin oli käsketty. Mutta kun amazonit huomasivat, etteivät he olleet ensinkään tulleet vahinkoa tekemään, niin he jättivät heidät rauhaan. Ja päivä päivältä leirit likenivät likenemistään toisiaan. Nuorukaiset eivät enemmän kuin amazonitkaan omistaneet mitään muuta kuin aseensa ja hevosensa, vaan he hankkivat elatuksensa samalla tavoin kuin nekin, nimittäin metsästämällä ja ryöstelemällä.

113. Mutta amazoneilla oli tapana puolipäivän aikaan tehdä näin. He hajaantuivat yksitellen tai kaksitellen poistuen edemmäs toisistaan toimittaakseen tarpeensa. Huomattuaan sen skyytitkin tekivät samalla tavalla. Ja yksi heistä lähenteli erästä yksikseen jäänyttä amazonia, eikä tämä työntänyt häntä luotaan, vaan salli hänen seurustella kanssaan. Ja vaikka nainen ei osannut puhua — he näet eivät ymmärtäneet toistensa kieltä — niin hän kädellään viittasi, että nuorukainen seuraavaksi päiväksi tulisi samaan paikkaan, muassaan toinen, osoittaen, että heitä tuli olla kaksi, ja itse tulisi hän tuomaan muassaan toisen. Nuorukainen meni pois ja kertoi sen muille. Seuraavana päivänä hän tuli itse samaan paikkaan, muassaan toinen, ja tapasi amazonin toisen keralla odottamassa. Niin pian kuin nuorukaisten toverit kuulivat sen, kesyttivät hekin muut amazonit.

114. Sitten he liittivät leirinsä yhteen ja asuivat yhdessä, kullakin vaimonaan se, jonka kanssa ensin oli pitänyt yhteyttä. Mutta miehet eivät saattaneet oppia vaimojensa kieltä, jota vastoin vaimot omaksuivat miestensä kielen. Ja sittenkuin he olivat alkaneet käsittää toisiaan, lausuivat miehet amazoneille näin: »Meillä on vanhemmat, meillä

on omaisuutta. Älkäämme siis enää kauemmin viettäkö tällaista elämää, vaan menkäämme pois kansamme luo ja eläkäämme siellä. Mutta teitä me tulemme pitämään vaimoinamme, emmekä ketään muita.» Siihen virkkoivat naiset näin: »Me emme voisi asua yhdessä teidän naistenne kanssa, sillä meillä ei ole samoja tapoja kuin heillä. Me ammumme jousella, heitämme keihästä ja ratsastamme, mutta emme ole oppineet naisten töitä. Teidän naisenne taas eivät tee mitään sellaista, mitä me olemme maininneet, vaan harjoittavat naisaskareitaan pysytellen vankkureissaan menemättä metsästämään tai mihinkään muuallekaan. Emme me siis heidän kanssaan voisi elää sovussa. Mutta jos tahdotte pitää meitä vaimoinanne ja käydä oikeamielisistä, niin menkää vanhempienne tykö, arpokaa itsellenne teille tuleva osuus omaisuudesta, ja menkäämme sitten asumaan itseksemme.»

115. Nuorukaiset tottelivat ja tekivätkin niin. Mutta sittenkuin he arpomalla olivat saaneet osuutensa ja olivat tulleet takaisin amazonien tykö, virkkoivat naiset heille näin: »Meidät valtaa pelko ja kauhu ajatellessamme, miten meidän tulee asua tässä maassa, osaksi sentähden että olemme riistäneet teidät isienne luota, osaksi koska olemme paljon hävitelleet teidän maatanne. Mutta koska tahdotte pitää meitä vaimoinanne, niin tehkää yhdessä meidän kanssamme näin. Lähtekäämme tästä maasta ja kulkekaamme Tanais-joen yli ja sinne asettukaamme asumaan.»

116. Nuorukaiset tottelivat siinäkin, ja mentyään Tanaiin yli he vaelsivat kolmen päivän matkan Tanaiista itään päin sekä kolmen päivän matkan Maietis-järvestä pohjoiseen päin. Ja saavuttuaan siihen maahan, jossa nyt asuvat, he asettuivat sinne. Ja siitä pitäen noudattavat sauromatien vaimot vanhaa elintapaansa, kulkevat ratsain metsästämässä sekä yhdessä miesten kanssa että erikseen, käyvät sotia ja kantavat samaa pukua kuin miehetkin.

117. Sauromatit käyttävät skyytinkieltä, mutta vääntelevät sitä vanhoista ajoista saakka, koska amazonit eivät sitä oppineet kunnolleen. Avioliittoon nähden on heillä näin säädetty. Neito ei pääse naimisiin, ennenkuin hän on tappanut yhden vihollisen. Siksipä jotkut heistä kuolevatkin vanhoina joutumatta naimisiin, koska eivät ole voineet lakia täyttää.

118. Näiden lueteltujen kansojen kokoontuneitten kuningasten tykö saapuivat skyytien sanansaattajat ja ilmoittivat, että sittenkuin persialainen oli laskenut valtansa alaiseksi koko toisen mantereen, hän oli rakentanut sillan Bosporoksen niskan yli, astunut tälle mantereelle ja mentyään yli sekä kukistettuaan traakialaiset parhaillaan teetti siltaa Istros-joen poikki, saattaakseen kaikki nämäkin maat valtaansa. »Älkää siis millään muotoa syrjästä katsojina salliko meidän joutua turmioon, vaan käykäämme yksimielisesti hyökkääjiä vastaan. Jos te ette tee näin, niin me, vihollisen ahdistamat, joko jätämme maamme tai pysyen paikoillamme teemme sovinnon hänen kanssaan. Sillä kuinka meidän käy, jos te ette tahdo meitä puoltaa? Teidän ei sènjälkeen tule olemaan helpompi. Onhan persialainen tullut yhtäpaljon teitä kuin meitäkin vastaan, eikä hän ole tyytyvä siihen, että on karkoittanut meidät ja pysyy teistä erillään. Tähän väitteeseemme on meillä vahva todistus. Sillä jos persialainen olisi lähtenyt sotaretkelle ainoastaan meitä vastaan kostaaksensa entisen orjuutensa, olisi hänen pitänyt pidättyä kaikista muista ja siten käydä meidän maatamme vastaan sekä selittää kaikille marssivansa skyytejä, eikä muita vastaan. Mutta nyt hän, heti kun on astunut tälle mantereelle, kukistaa kaikki, jotka vaan hänen tielleen joutuvat. Niinpä hän jo vallitsee kaikkia traakialaisia ja näiden ohella myös naapureitamme getejä.»

119. Skyytien ilmoitettua tämän neuvottelivat kansojen luota tulleet kuninkaat keskenään, ja heidän mieli-

piteensä kävivät eri tahoille. Niinpä gelonien, budinien ja sauromatien kuninkaat pitivät yhtä ja lupasivat auttaa skyytejä, mutta agathyrsi, neuri, androfagi ja melankhlainien sekä taurilaisten edustajat vastasivat skyyteille näin: »Jollette te ensiksi olisi loukanneet persialaisia, ja alottaneet sotaa, niin te ilmeisesti meidän mielestämme puhuisitte oikein pyytäessänne sitä, mitä nyt pyydätte, ja me noudattaisimme mieltänne ja toimisimme yksissä neuvoin teidän kanssanne. Mutta nytpä te ilman meitä olette hyökänneet persialaisten maahan ja vallinneet heitä, niin kauan kuin jumala sen salli, ja nyt he kostavat teille samalla mitalla, sittenkuin sama jumala on heitä kohottanut. Me sitävastoin emme silloin ole mitenkään loukanneet näitä miehiä emmekä nyt koeta ensin heitä loukata. Jos kuitenkin persialainen hyökkää meidän maatamme vastaan ja alkaa sitä loukata, emme mekään tule virumaan toimettomina. Mutta siksi, kunnes me tämän näemme, jäämme kotiimme. Sillä me luulemme, että persialainen ei ole tullut meitä, vaan niitä vastaan, jotka ovat syypäitä loukkaukseen.»

120. Niin pian kuin skyytit olivat saaneet tiedon tästä, päättivät he olla julkisesti ryhtymättä mihinkään avonaiseen taisteluun, koska yllämainitut kansat eivät olleet heihin liittyneet, vaan, kulkien ja ratsastaen aina tieltä pois, itse luoda umpeen kaivot ja lähteet, joiden ohi kulkivat, nyhtää ruohon maasta ja jakaantua kahteen osastoon, joista sauromatien tuli yhtyä toiseen, nimittäin siihen, jonka kuninkaana oli Skopasis. Näiden tuli vähitellen vetäytyä edestä pois, jos persialainen kääntyisi sille taholle, ja verkalleen pitkin Maietis-järven rantaa paeta suoraan Tanais-jokea kohti, mutta persialaisten marssiessa pois ajaa takaa hyökkääjiä. Tämä oli kuninkaallisten skyytien yksi osasto, joka oli määrätty kulkemaan sitä tietä, mikä juuri mainittiin. Mutta kahden muun osan kuninkaallisia skyytejä, sekä sen suuren, jota hallitsi Idanthyrsos, että

kolmannen, jonka kuninkaana oli Taxakis, tuli kokoontua samaan paikkaan. Ja gelonien sekä budinien liityttyä heihin tuli heidänkin aina kulkea yhden päivämatkan verran persialaisten edellä väistyen tieltä pois ja tehden niinkuin oli päätetty. Heidän tuli nyt ensin vetäytyä suoraa päätä niiden maihin, jotka olivat kieltäytyneet rupeamasta skyytien liittolaisiksi, siten sekoittaakseen nekin sotaan. Sillä joskaan nämä eivät vapaaehtoisesti olleet antautuneet sotaan persialaisia vastaan, tulisivat he kuitenkin vasten tahtoaan siihen kiedotuiksi. Senjälkeen tuli heidän kääntyä omaan maahansa ja käydä vihollisten kimppuun, jos nimittäin neuvotellessaan sen hyväksi näkisivät.

121. Niin päätettyään skyytit menivät Dareioksen sotajoukkoa vastaan, lähetettyään sitä ennen etujoukkona parhaimmat ratsumiehensä. Mutta kaikki vankkurit, joissa heidän lapsensa ja vaimonsa elelivät, he lähettivät edelleen ja vankkurien keralla kaikki elukat, paitsi mitä tarvitsivat elatuksekseen ja minkä he pidättivät itselleen, käskien aina ajamaan pohjoista kohti.

122. Nämä lähetettiin siis edeltä. Mutta niin pian kuin skyytien etujoukko tapasi persialaiset noin kolmen päivän matkan päässä Istroksesta, niin he, ollen päivän matkan verran edellä, asettuivat leiriin ja hävittivät kaiken, mitä maasta kasvoi. Ja kun persialaiset näkivät skyytien ratsuväen ilmaantuvan, niin he seurasivat näiden jälkiä, samalla kuin nämä alati vetäytyivät tieltä pois. Ja näin persialaiset, suuntautuen tuota yhtä osaa vastaan, ajoivat heitä takaa itään päin ja suoraan Tanaista kohti. Ja heidän mentyään Tanais-joen yli menivät persialaisetkin heti jälestä yli ja ajoivat heitä takaa, kunnes he tultuaan sauromatien maan läpi saapuivat budinien alueelle.

123. Niin kauan kuin nyt persialaiset kulkivat Skyytian ja Sauromatian maan läpi, ei heillä ollut mitään ryöstettävänään, koska maa oli autiota. Mutta hyökättyään budinien

maahan he tapasivat puisen kaupungin, jonka budinit sitä ennen olivat hyljänneet ja jättäneet aivan tyhjilleen, sekä sytyttivät sen tuleen. Sen tehtyään he kulkivat eteenpäin seuraten aina jälkiä, kunnes kuljettuaan sen maan läpi saapuivat ylempänä mainittuun erämaahan[1]. Tässä erämaassa ei asu ketään ihmistä, se sijaitsee budinien maan tuollapuolen ja on seitsemän päivämatkan laajuinen. Erämaan tuollapuolen asuvat thyssagetit, ja heidän maastaan virtaa neljä suurta jokea, jotka laskevat maietien alueen läpi niinkutsuttuun Maietis-järveen; niiden nimet ovat Lykos, Oaros, Tanais ja Syrgis.

124. Kun Dareios siis oli tullut erämaahan, niin hän lakkasi pikamarssistaan ja sijoitti sotajoukon Oaros-joen luo. Sen tehtyään hän rakensi kahdeksan suurta linnoitusta, yhtä pitkän matkan päähän toisistaan, nimittäin noin kuudenkymmenen stadionin. Ja niiden jäännökset ovat säilyneet minun aikoihini saakka. Mutta sillä välin kun Dareioksen huomio oli kääntynyt tähän, kiersivät takaa-ajetut skyytit taampana olevien maiden kautta ja palasivat Skyytiaan. Kun he täten olivat kadonneet jäljettömiin eivätkä enää näyttäytyneet persialaisille, niin Dareios heitti linnoitukset keskeneräisiksi ja palasi itse kulkien länteen päin, siinä luulossa, että siinä olivatkin kaikki skyytit ja että he pakenivat länteen päin.

125. Niin pian kuin Dareios suorinta tietä marsittaen sotajoukkoaan oli saapunut Skyytiaan, tapasi hän skyytien molemmat osastot, ja kohdattuaan heidät hän ajoi heitä takaa, jolloin he väistyivät, aina pysytellen päivämatkan päässä. Ja koska hän ei tauonut ahdistamasta, pakenivat skyytit päätöksensä mukaan niiden luo, jotka olivat kieltäytyneet rupeamasta heidän liittolaisikseen, ja ensiksi melankhlainien maahan. Ja niin pian kuin skyytit ja persialaiset hyökkäämällä heidän maahansa olivat saat-

[1]) Vrt. luk. 22.

taneet heidät liikkeelle, johdattivat skyytit takaa-ajajansa androfagien alueelle. Kun nämätkin oli saatu liikkeelle, niin he veivät persialaiset neurien maahan. Ja kun nämäkin saatiin liikkeelle, pakenivat skyytit edelleen ja menivät agathyrsien tykö. Mutta nähdessään naapuriensakin pakenevan skyytien edestä näiden liikkeelle ajamina, lähettivät agathyrsit, ennenkuin skyytit olivat heidän maahansa tunkeutuneet, kuuluttajan ja kielsivät skyytejä astumasta heidän rajojensa yli sekä julistivat ennakolta, että jos he yrittäisivät tunkeutua maahan, niin agathyrsit aikoivat ensiksi otella heidän kanssaan. Näin siis selittäen agathyrsit riensivät puolustamaan rajojaan, torjuakseen päällekarkaajat. Mutta silloin kun persialaiset ynnä skyytit olivat hyökänneet maahan, eivät melankhlainit, androfagit eivätkä neurit asettuneet vastarintaan, vaan unohtaen uhkauksensa he pakenivat hämmennyksissään erämaahan pohjoista kohti. Mutta skyytit eivät enää saapuneet agathyrsien maahan, koska nämä olivat sen kieltäneet, vaan neurien maasta he johdattivat persialaiset omaan maahansa.

126. Mutta kun tätä oli kauan jatkunut eikä siihen loppua tullut, niin Dareios lähetti ratsumiehen skyytien kuninkaan Idanthyrsoksen tykö näin sanoen: «Kummallinen mies, miksi aina pakenet, vaikka sinulla on tilaisuus tehdä näistä kahdesta jompikumpi? Jos näet luulet olevasi kyllin voimakas tekemään minun mahdilleni vastarintaa, niin pysähdy, lakkaa harhamatkoistasi ja taistele. Jos taas myönnät olevasi heikompi, niin lakkaa siinäkin tapauksessa juoksustasi ja tule puheilleni tuoden herrallesi lahjoina maata ja vettä.»

127. Siihen vastasi skyytien kuningas Idanthyrsos sanoen: «Näin on minun laitani, oi persialainen. Minä en ole vielä ennen pelosta ketään ihmistä paennut enkä nytkään sinua pakene; enkä minä nyt tee mitään outoa, vaan samaa, mitä olen rauhan aikana tottunut tekemään. Mutta tahdon ilmoittaa senkin, minkä vuoksi en heti paikalla kans-

sasi taistelo. Meillä ei ole kaupunkeja eikä viljeltyä maata, joitten valloittamisen ja hävittämisen pelosta meidän tarvitsisi nopeammin ruveta teidän kanssanne taisteluun. Mutta jos kaikin mokomin täytyy pian niiksi tulla, onhan meillä esi-isiemme haudat. Niinpä siis, etsikää ne ilmi ja koottakaa niitä turmella: silloin saatte kyllä tuntea, tulemmeko hautojen puolesta kanssanne taistelemaan vai emme. Mutta sitä ennen, taikka jollemme niin hyväksi näe, emme aio ryhtyä otteluun. Sen verran olkoon taistelusta sanottuna, mutta herroikseni tunnustan ainoastaan esi-isääni Zeustä ja Hestiaa, skyytien kuningatarta. Mutta maan ja veden sijasta aion lähettää sinulle semmoisia lahjoja, kuin sinulle sopiikin tulla, ja siitä että väitit olevasi minun herrani, sanon että olet itkevä.»

128. Kuuluttajapa läksi matkaan ilmoittamaan tämän Dareiokselle. Mutta kuultuaan sanan «orjuus» skyytien kuninkaat suuttuivat silmittömästi. Niinpä he lähettivät sen osaston, joka oli määrätty menemään sauromatien kanssa, ja jota Skopasis johti, niitten ioonilaisten puheille, jotka vartioivat Istrosta ynnä siltaa. Ne taas heistä, jotka olivat jääneet jälelle, katsoivat parhaaksi olla enää viemättä persialaisia harhaan ja käydä heidän kimppuunsa, aina kun nämä keräsivät elintarpeita. Siispä he, milloin vain havaitsivat Dareioksen väen keräävän elintarpeita, tekivät niinkuin oli päätetty. Ja skyytien ratsuväki käänsi aina pakosalle persialaisten ratsuväen, mutta näiden ratsumiehet pakenivat ja syöksyivät jalkaväen sekaan, joka silloin tuli auttamaan. Mutta ajettuaan ratsuväen pakosalle skyytit palasivat, koska pelkäsivät jalkaväkeä. Öisinkin skyytit tekivät samanlaisia päällekarkauksia.

129. Mutta minä tahdon mainita mitä suurimman ihmeen, mikä oli edullinen persialaisille, mutta haitaksi skyyteille. Monasti kun kesken hyökkäystä persialaisia vastaan hevoset kuulivat aasien äänen, niin ne hämmentyivät ja kään-

tyivät ihmeissään takaisin, korviaan heristäen, koska eivät olleet ennen semmoista ääntä kuulleet eivätkä semmoista ulkomuotoa nähneet. Sillä Skyytianmaa ei tuota aasia eikä muulia, niinkuin ennenkin olen osoittanut, eikä ylimalkaan koko Skyytianmaassa ole pakkasten vuoksi ollenkaan aaseja eikä muuleja. Siten aasit riuhtomisellaan saattoivat skyytien ratsuväen hämmennyksiin.

130. Tämä oli se etu, jonka persialaiset vähäksi aikaa saivat sodassa. Mutta aina milloin skyytit näkivät persialaisten hämmentyneen, he tekivät seuraavalla tavalla, jotta persialaiset jäisivät pitemmäksi aikaa Skyytianmaahan ja siellä viipyessään joutuisivat ahdinkoon, kaiken puutteessa kun olivat. He jättivät näet jälkeensä osan karjaansa paimenineen, ja aina milloin niin tekivät, he lähtivät pois toiseen paikkaan. Mutta persialaiset hyökkäsivät karjan kimppuun, ottivat aina elukat ja sen tehtyään ylvästelivät teostaan.

131. Kun tämä monasti uudistui, ei Dareios viimein tietänyt mitä tehdä. Ja huomattuaan sen skyytien kuninkaat lähettivät kuuluttajan, joka toi Dareiokselle lahjaksi linnun, hiiren, sammakon ja viisi nuolta. Persialaiset kysyivät lahjojen tuojalta, mitä antimet merkitsivät. Mutta hän sanoi, ettei ollut muuta toimekseen saanut kuin antaa ne ja sitten heti mennä matkoihinsa. Vaan persialaisia itseään hän käski, jos olivat viisaita, harkitsemaan, mitä lahjat tiesivät. Ja sen kuultuaan persialaiset neuvottelivat.

132. Dareioksen mielipide oli tällöin, että skyytit antoivat sekä itsensä että maata ja vettä, ja sen hän arvasi siitä, että hiiri elää maassa ja syö samaa viljaa kuin ihminenkin, mutta sammakko vedessä; lintu taas näyttää enimmin hevoselta, ja nuolet muka tiesivät, että he jättivät pois puolustusaseensa. Tämän mielipiteen esitti Dareios, mutta sitä vastaan soti Gobryaan mielipide, hänen, joka oli yksi niistä seitsemästä miehestä, jotka surmasivat maagin. Hän nimittäin arvasi, että lahjat tiesivät tämän: »Jollette te,

oi persialaiset, lintuina taivaalle lennä tai hiirinä maan alle pujahda tai sammakkoina lätäkköihin sukella, niin ette palaja, vaan näillä vasamoilla teidät ammutaan.»

133. Sitenpä persialaiset arvailivat lahjoja. Mutta se skyytien osasto, joka aikaisemmin oli määrätty vartioimaan Maietis-järven luona, vaan nyt oli saanut käskyn mennä Istrokselle ioonilaisten puheille, puhui sillalle saavuttuaan näin: «Ioonian miehet, me olemme tulleet tuomaan teille vapauden, jos nimittäin tahdotte meitä kuunnella. Tietoomme on tullut, että Dareios on antanut toimeksenne ainoastaan kuusikymmentä päivää vartioida siltaa, ja jollei hän tämän ajan kuluttua tule saapuville, saatte lähteä matkoihinne omaan maahanne. Niinmuodoin, jos te tämän teette, tulette hänen silmissään olemaan syyttömiä ja syyttömiä myös meidän silmissämme. Viipykää siis säädetyt päivät ja lähtekää niiden kuluttua tiehenne!» Kun nyt ioonilaiset lupasivat tehdä näin, kiiruhtivat skyytit pikimmiten takaisin.

134. Senjälkeen kuin lahjat olivat tulleet Dareiokselle, järjestyivät paikoilleen jääneet skyytit persialaisia vastaan, jalka- ja ratsuväellään iskeäkseen heidän kanssaan yhteen. Mutta skyytien jo ollessa järjestyneinä, kiiti jänis rivien keskitse. Ja aina sitä myöten kuin kukin heistä sen näki, he alkoivat ajaa jänistä takaa. Kun skyytit olivat joutuneet epäjärjestykseen ja huutelivat, kysyi Dareios syytä vihollisten meluun. Saatuaan tietää heidän ajavan takaa jänistä, lausui hän niille, joille hänen oli tapana muutenkin puhua: «Nämä miehet halveksivat meitä paljon, ja nyt näyttää minusta Gobryas ilmeisesti puhuneen oikein mitä skyytien lahjoihin tulee. Koska niinmuodoin minä itsekin jo olen sitä mieltä, on tarvis hyvää neuvoa, jotta paluumatkamme voisi turvassa tapahtua.» Siihen virkkoi Gobryas: «Oi kuningas, jo kertomuksesta minä jotakuinkin ymmärsin, että näiden miesten kimppuun on mahdoton päästä, mutta tänne tultuani olen minä vielä täydellisemmin sen huo-

mannut, nähdessäni, miten he meitä pitävät pilkkanaan. Minusta näyttää nyt siis parhaalta, heti kun on tullut yö, sytyttää nuotiotulet, niinkuin meillä on tapana muulloinkin tehdä, viekoitella niitä sotamiehiä, jotka ovat heikoimmat rasituksia kestämään, jäämään tänne sekä kytkeä kiinni kaikki aasit ja sitten lähteä tiehomme; ennenkuin skyytit suuntaavat kulkunsa Istrostakin kohti hajoittaakseen sillan, taikka myös ioonilaiset tekevät jonkun päätöksen, joka on omiaan tekemään meistä lopun.»

135. Sen neuvon antoi Gobryas. Sitten tuli yö, ja Dareios noudatti tätä neuvoa. Raihnaat miehistön joukosta ja ne, joiden hukkumisesta oli vähimmin väliä, sekä kaikki kiinni kytkettämänsä aasit hän jätti siihen paikkaan leiriin. Ja hän jätti sinne aasit sekä sotaväen heikot sitä varten, että aasit kirkuisivat; ihmiset taas jätettiin sinne heikkoutensa vuoksi, mutta syyksi ilmoitettiin, että Dareios itse muka taistelukuntoisella osalla sotajoukkoaan aikoi käydä skyytien kimppuun, ja sill'aikaa tuli heidän suojella leiriä. Ilmoitettuaan sen paikoilleen jääneille Dareios sytytti nuotiotulet ja kiiruhti pikimmiten Istrokselle. Mutta väkijoukosta yksikseen jääneet aasit päästivät nyt vielä paljoa enemmän ääntä. Ja kuultuaan aasien kiljunnan uskoivat skyytit vallan varmasti persialaisten olevan paikoillaan.

136. Niin pian kuin päivän tultua leiriin jätetyt huomasivat, että Dareios oli kavaltanut heidät, kurottivat he käsiään skyytejä kohti ja kertoivat, missä tilassa olivat. Sen kuultuaan nämä pikimmiten vetäytyivät yhteen, sekä skyytien molemmat muut osastot että yksinäinen osasto, ynnä sauromatit, budinit, gelonit ja ajoivat takaa persialaisia suoraan Istrosta kohti. Mutta koska persialainen sotajoukko enimmäkseen oli jalkaväkeä eikä tuntenut teitä, kun ei ollut mitään raivattuja teitä, mutta skyytiläinen taas oli ratsuväkeä ja tunsi lyhyimmän tien, niin he eivät tavanneetkaan toisiaan, vaan skyytit ennättivät paljon ennen persialaisia sillalle. Huomattuaan, että per-

sialaiset eivät vielä olleet saapuneet, he lausuivat laivoissaan oleville ioonilaisille: »Ioonian miehet, päivien luku on kulunut umpeen, ettekä te tee oikein enää viipyessänne täällä. Mutta jos te aikaisemmin olette pelosta viipyneet, niin purkakaa nyt silta ja lähtekää pikimmiten kaikessa rauhassa, vapaina, kiittäen jumalia ja skyytejä. Mutta hänet, joka ennen oli teidän herranne, me tulemme masentamaan niin, ettei hän enää lähde sotaretkelle keitään ihmisiä vastaan.»

137. Tämän johdosta ioonilaiset neuvottelivat keskenään. Niinpä oli atenalainen Miltiades, joka hoiti sotapäällikön virkaa sekä oli Hellespontoksen khersonesolaisten itsevaltiaana, sitä mieltä, että tuli totella skyytejä ja vapauttaa Ioonia. Mutta miletolaisen Histiaioksen mielipide oli vastainen tälle; hän näet sanoi, että nyt kukin heistä Dareioksen avulla oli kaupungissaan itsevaltiaana, mutta jos Dareioksen mahti kukistuisi, ei hän kykenisi hallitsemaan miletolaisia eikä kukaan mukaan keitään muita. Sillä jokainen kaupunki tulisi mieluummin haluamaan kansanvaltaista kuin itsevaltaista hallitusta. Kun Histiaios esitti tämän mielipiteen, kääntyivät kaikki heti paikalla sen puoleen, vaikka aikaisemmin olivat omaksuneet Miltiadeen kannan.

138. Ja ne, jotka ottivat osaa äänestykseen ja nauttivat arvoa kuninkaan puolelta, olivat hellespontolaisten itsevaltiaat, nimittäin abydolainen Dafnis, lampsakolainen Hippoklos, parionilainen Herofantos, prokonnesolainen Metrodoros, kyzikolainen Aristagoras ja byzantionilainen Ariston. Nämä olivat Hellespontoksesta tulleet. Ooniasta olivat khiolainen Strattis, samolainen Aiakes, fokaialainen Laodamas ja miletolainen Histiaios, jonka mielipide oli vastakkainen Miltiadeen esittämälle. Aiolilaisten joukosta oli läsnä ainoastaan yksi huomattava mies, kymeläinen Aristagoras.

139. Omaksuttuaan Histiaioksen neuvon he katsoivat hyväksi siihen liittää seuraavat teot ja sanat: he päättivät

nimittäin purkaa skyytien puoleisen osan siltaa, ja purkaa sen jousen kantomatkan verran, jotta he myös näyttäisivät jotakin tekevän, vaikk'eivät mitään tehneet, ja jott'eivät skyytit yrittäisi väkivaltaa; ja purkaessaan Skyytiaan vievän sillan he aikoivat sanoa tulevansa tekemään kaiken, mikä skyyteille oli mieleen. Sen he lisäsivät ehdoitukseen. Sitten vastasi kaikkien puolesta Histiaios näillä sanoin: »Skyytian miehet, oivallisia neuvoja olette tullessanne tuoneet ja otolliseen aikaan te pidätte kiirettä. Te olette meitä oivallisesti opastaneet, ja me täytämme huolellisesti palveluksemme teitä kohtaan. Sillä, niinkuin te näette, me sekä puramme sillan että tulemme osoittamaan kaikkea alttiutta, koska tahdomme olla vapaita. Mutta sillävälin kuin me tämän hajoitamme, on teillä otollinen tilaisuus etsiä persialaisia, ja heidät löydettyänne sekä meidän että omasta puolestanne kostaa heille ansion mukaan.»

140. Skyytit puolestaan uskoivat nyt toisen kerran, että ioonilaiset puhuivat totta, kääntyivät takaisin etsiäkseen persialaisia, mutta hairahtuivat kokonaan näiden kulkusuunnasta. Ja syypäinä siihen olivat skyytit itse, he kun olivat turmelleet sikäläiset hevoslaitumet ja luoneet vedet umpeen. Jos he näet eivät olisi tätä tehneet, olisi heidän, jos olisivat tahtoneet, ollut mahdollista huokeasti löytää persialaiset. Mutta nyt heidän hankkeensa jäi epäonnistuneeksi juuri sen tuuman takia, joka heistä oli näyttänyt parhaimmalta. Skyytit kulkivat nimittäin siltä kohtaa omaa maataan, missä oli rehua hevosille sekä vettä, ja etsivät sieltä vihollisiaan, koska luulivat heidänkin samojen seutujen läpi peräytyvän. Mutta persialaiset kulkivatkin noudattaen entisiä jälkiään ja löysivät siten vaivalla ylimenopaikan. Vaan koska he saapuivat yöllä ja tapasivat sillan purettuna, niin he joutuivat mitä suurimpaan pelkoon, että ioonilaiset olivat heidät hyljänneet.

141. Dareioksen ympäristössä oli muuan egyptiläinen mies, jolla oli vahvin ääni maailmassa. Tämän miehen

Dareios käski asettua Istroksen äyräälle ja kutsua miletolaista Histiaiosta. Hän tekikin niin, ja Histiaios, joka ensimäisestä huudosta kuuli, toimitti saapuville kaikki laivat sotajoukon kuljettamiseksi ylitse ja laittoi sillan eheäksi.

142. Siten siis persialaiset pääsivät pakoon, mutta skyytit, etsiessään persialaisia, jäivät toistamiseen heitä tapaamatta. Ja ioonilaisista skyytit lausuivat sen arvostelun, että he, ollakseen vapaita, olivat pelkurimaisimmat kaikista ihmisistä, mutta, orjina heistä puhuen, mitä suurimmassa määrin herroillensa uskollisia ja heihin kiintyneitä. Tämän moitteen ovat skyytit ioonilaisia vastaan syytäneet.

143. Matkatessaan Traakian kautta Dareios saapui Khersonesos-niemelle Sestokseen. Sieltä hän itse meni laivoillaan Aasian puolelle, mutta jätti päälliköksi Megabazoksen, erään persialaisen miehen, jolle Dareios kerran Persiassa oli osoittanut suurta kunniaa, lausuessaan seuraavaa. Kun Dareios näet kerran ryhtyi syömään kranaattiomenia ja juuri ikään oli avannut ensimäisen omenan, kysyi hänen veljensä Artabanos häneltä, mitä hän soisi saavansa yhtä suuren paljouden kuin oli kranaattiomenassa kiviä. Siihen Dareios virkkoi haluavansa saada yhtä monta Megabazosta mieluummin kuin Hellaan käskynalaisekseen. Sillä lausumallaan hän kunnioitti Megabazosta Persiassa, mutta nyt hän jätti hänet päällikkönä komentamaan kahdeksaakymmentätuhatta miestä sotajoukostaan.

144. Tämä Megabazos jätti jälkeensä kuolemattoman muiston hellespontolaisten kesken lausumalla seuraavan sanan. Kun hän näet Byzantionissa ollessaan oli saanut kuulla kalkhedonilaisten asettuneen tähän seutuun seitsemäätoista vuotta ennen byzantionilaisia, niin hän väitti kalkhedonilaisten siihen aikaan olleen sokeita. Sillä eivät he olisi valinneet rumempaa paikkaa, kun heidän oli tilaisuus asettua kauniimpaan, elleivät olisi olleet sokeita. Mainittu Megabazos jätettiin siis ylipäälliköksi hellespontolaisten

maahan ja laski valtansa alle ne, jotka eivät pitäneet meedialaiston puolta. Tämän hän nyt toimitti.

145. Tähän samaan aikaan tehtiin Libyaa vastaan toinen suuri sotaretki syystä, jonka tulen kertomaan, sitä ennen kerrottuani toisen seikan. Niiden pelasgien Lemnoksesta karkoittamina, jotka Brauronista olivat ryöstäneet itselleen atenalaisten naisia, olivat Argo-laivassa kulkijain jälkeläiset purjehtineet matkoihinsa Lakedaimoniin ja asettuneet Taygetos-vuorelle sekä siellä tehneet tulen. Sen nähtyään lakedaimonilaiset lähettivät sanansaattajan tiedustelemaan, keitä ja mistä he olivat. Sanansaattajan kysymykseen he sanoivat olevansa minyejä ja Argo-laivassa purjehtineitten sankarien lapsia; nämä olivat näet laskeneet maihin Lemnoksessa ja siittäneet heidät. Kuultuaan jutun heidän syntyperästään lakedaimonilaiset lähettivät uudestaan kysymään, missä aikomuksessa he olivat tulleet maahan ja sytyttäneet tulen. He väittivät pelasgien karkoittamina tulleensa isiensä tykö, ja olihan vallan oikein, että näin tapahtui. Ja he pyysivät lupaa asua yhdessä heidän kanssaan sekä saada osaa heidän kunniaviroistaan ynnä maapalstoja. Lakedaimonilaiset suostuivatkin ottamaan vastaan minyit niillä ehdoilla, millä nämä itse pyrkivät. Ja varsinkin saattoi heidät tekemään näin se seikka, että tyndaridit olivat olleet mukana Argon matkalla. He ottivat vastaan minyit ja antoivat heille maata sekä jakoivat heidät heimopiiriensä kesken. Minyit taas solmivat heti avioliittoja, mutta antoivat muille ne vaimot, jotka olivat Lemnoksesta mukanaan tuoneet.

146. Kohta jonkun ajan kuluttua minyit alkoivat käyttäytyä röyhkeästi vaatien osallisuutta kuninkuuteen ja tehden muitakin häijyyksiä. Lakedaimonilaiset päättivät niinmuodoin tappaa heidät; niinpä he ottivat heidät kiinni ja heittivät vankilaan. Ja lakedaimonilaiset tappavat yöllä ne, jotka he tappavat, mutta päivällä ei ketään. Mutta kun he siis aikoivat ottaa minyit hengiltä, pyysivät näiden

vaimot, jotka olivat vapaasyntyisiä ja etevinten spartalaisten tyttäriä, saada mennä sisälle vankilaan ja päästä kukin oman miehensä puheille. Spartalaiset antoivat heidän tehdä niin, mitään vilppiä heidän puoleltaan aavistamatta. Mutta sittenkuin vaimot olivat tulleet sisälle, niin he tekivät näin. He antoivat miehilleen kaikki vaatteet, mitkä heillä oli yllään, ja ottivat itse miestensä vaatteet. Ja minyit, puettuina naisten vaatteisiin, läksivät ulos kuten naiset ainakin, ja päästyään sillä tavoin pakoon he jälleen asettuivat Taygetos-vuorelle.

147. Samaan aikaan hankki Theras, Autesionin poika, Teisamenoksen pojanpoika, Thersandroksen pojanpojanpoika ja Polyneikeen pojanpojanpojanpoika, lähtöä Lakedaimonista pois. Tämä Theras, joka sukuperältään oli kadmolainen, oli Aristodemoksen lasten, Eurystheneen ja Prokleen, eno. Näiden alaikäisyyden aikana Theras hoiti holhous-kuninkuutta Spartassa. Mutta sisarenpoikien vartuttua ja otettua vastaan hallituksen Theras piti ikävänä joutua muiden hallittavaksi kerran päästyään hallituksen makuun eikä sanonut enää aikovansa jäädä Lakedaimoniin, vaan purjehtivansa pois heimolaistensa tykö. Nykyisessä Theran saaressa, jonka nimi aikaisemmin oli Kalliste, oli näet erään foinikialaisen Membliaroksen, Poikileen pojan, jälkeläisiä. Etsiessään Europaa oli näet Kadmos, Agenorin poika, laskenut maihin Therassa, niinkuin sen nykyinen nimi on. Ja hänen laskettuaan sinne maihin, joko maa häntä miellytti tai hän jostakin muusta syystä tahtoi tehdä näin. Hän jätti näet tähän saareen useita foinikialaisia, niiden muassa oman sukulaisensa Membliaroksen. Nämä asuivat tässä niinsanotussa Kallistessa kahdeksan miespolvea, ennenkuin Theras tuli Lakedaimonista.

148. Näiden luokse siis Theras hankkiutui lähtemään mukanaan muita heimopiirien jäseniä, asuakseen yhdessä heidän kanssaan eikä suinkaan ajaakseen heitä pois, vaan lukien heidät varsin läheisiksi ystävikseen. Ja kun myös

minyit vankilasta karattuaan olivat asettuneet Taygetokseen, ja lakedaimonilaiset tahtoivat tuhota heidät, pyysi Theras, ettei heitä surmattaisi, vaan lupasi itse viedä heidät maasta pois. Lakedaimonilaisten suostuttua ehdoitukseen hän purjehti kolmella kolmikymmensoudulla Membliaroksen jälkeläisten luo, viemättä kuitenkaan muassaan kaikkia minyejä, vaan ainoastaan muutamia harvoja. Sillä useimmat heistä kääntyivät parorealaisten ja kaukonien puoleen, ajoivat heidät maasta pois, jakoivat itsensä kuuteen osaan ja perustivat sitten alueelleen seuraavat kaupungit: Lepreon, Makistos, Frixai, Pyrgos, Epion ja Nudion. Useimmat näistä ovat elis-maalaiset minun aikanani hävittäneet. Mutta saari sai asuttajansa mukaan nimen »Thera».

149. Mutta Theraan poika ei mielinyt purjehtia hänen mukanaan, jonka vuoksi isä sanoi jättävänsä hänet lampaaksi susien keskelle. Tästä sanasta sai nuorukainen nimen Oiolykos [1], ja jostakin syystä se nimi pääsi voimaan. Oiolykoksen poika oli Aigeus, jonka mukaan aigeidien suuri heimo Spartassa on saanut nimensä. Koska mainitun heimon miesten lapset eivät jääneet eloon, niin he oraakelin neuvosta perustivat pyhätön Laioksen ja Oidipuksen Kostottarille; ja tämän jälkeen he jäivät eloon. Ja sittemmin tapahtui, että näiden miesten jälkeläiset Therassakaan eivät jääneet eloon.

150. Aina tähän kohtaan saakka kertomusta pitävät lakedaimonilaiset yhtä theralaisten kanssa, mutta tästä alkaen kertovat ainoastaan theralaiset; ja he kertovat näin. Grinnos, Aisanioksen poika, joka oli yllämainitun Theraan jälkeläinen ja hallitsi Theran saarta, saapui Delfoihin, tuoden mukanaan hekatombin kaupungistaan. Muiden kansalaisten muassa, jotka häntä seurasivat, oli myös Battos, Polymnestoksen poika, joka polveutui Eufemos nimisestä minyistä. Kun theralaisten kuningas Grinnos kyseli oraakelilta muita

---

[1] S. o. Lammassusi.

asioita, neuvoi Pytia häntä perustamaan kaupungin Libyaan. Mutta hän vastasi sanoen: »Minä puolestani, oi valtias, olen jo liian vanha ja ikäloppu lähteäkseni liikkeelle. Vaan käske sinä jotakuta näistä nuoremmista niin tekemään.» Ja niin sanoessaan hän viittasi Battokseen. Sen verran tapahtui silloin. Mutta sittemmin he kotiin tultuaan eivät välittäneet oraakelilauseesta, syystä etteivät tietäneet, missä päin maailmaa Libya oli, eivätkä uskaltaneet lähettää siirtokuntaa tuiki tuntemattomiin seutuihin.

151. Seitsemään vuoteen senjälkeen ei Therassa satanut, ja niiden kuluessa heiltä kuivi kaikki saaressa olevat puut, paitsi yhtä. Kun theralaiset kysyivät neuvoa oraakelilta, nuhteli Pytia heitä siitä, etteivät olleet perustaneet siirtokuntaa Libyaan. Koska heillä nyt ei ollut mitään keinoa päästä onnettomuudesta, niin he laittoivat lähettiläitä Kreetaan tutkistelemaan, oliko joku kreetalaisista tai heidän keskuudessaan asuvista muukalaisista saapunut Libyaan. Harhaillessaan ympäri saarta lähettiläät saapuivat myös Itanoksen kaupunkiin, ja siellä he tapasivat Korobios nimisen purppurasimpukan-pyydystäjän, joka väitti tuulten ajelemana saapuneensa Libyaan ja siellä Platean saareen. Hänet he palkkaa vastaan taivuttivat ja veivät Theraan. Therasta purjehti sitten miehiä vakoilemaan, aluksi ei varsin monta. Kun nyt Korobios oli johdattanut heidät mainittuun Platean saareen, niin he jättivät Korobioksen sinne annettuaan hänelle ruokavaroja muutamaksi kuukaudeksi, mutta purjehtivat itse pikimmiten tuomaan theralaisille tietoja saaresta.

152. Kun nämä viipyivät poissa kauemman aikaa kuin sovittu oli, loppui Korobiokselta kaikki. Sittemmin ajautui mainittuun Plateaan samolainen laiva, jonka isäntänä oli Kolaios ja joka oli matkalla Egyptiä kohti. Saatuaan Korobiokselta tietää koko asianlaidan samolaiset jättivät hänelle ruokavaroja vuodeksi. Itse he lähtivät saaresta merelle pyrkien Egyptiä kohti, mutta joutuivat itätuulen ajamina

pois suunnastaan. Ja kun tuuli ei hellittänyt, niin he kulkivat Herakleen patsasten sivu ja saapuivat jumalallisesta sallimasta Tartessokseen. Tämä kauppapaikka oli siihen aikaan koskematon, niin että he palattuaan takaisin saivat tavaroistaan suurimman voiton kaikista helleeneistä, mikäli me varmuudella tiedämme, nimittäin aiginalaisen Sostratoksen, Laodamaan pojan, jälkeen; sillä tämän kanssa ei pysty toinen kilpailemaan. Mutta ottamalla voitostaan pois kymmenyksenä kuusi talenttia samolaiset teettivät niistä vaskiastian argolilaisen sekoitusmaljan malliin, ja yltympäri sen reunaa kohoaa aarnikotkanpäitä. Sen he vihkivät Heraioniin ja asettivat sen alle kolme seitsemän kyynärän korkuista polvistuvaa vaskista jättiläiskuvaa. Mutta yllämainitun tapauksen johdosta tuli kyreneläisten ja theralaisten ensimäinen läheinen ystävyys solmituksi samolaisten kanssa.

153. Sittenkuin theralaiset, jätettyään Korobioksen saareen, olivat saapuneet Theraan, niin he ilmoittivat asuttaneensa saaren Libyan luona. Theralaiset katsoivat silloin hyväksi lähettää aina kahdesta veljostä arvan nojalla toisen sekä kaikista maalaiskunnista, joita oli seitsemän, joukon miehiä; ja heidän sekä johtajanaan että kuninkaanaan oli oleva Battos. Siten he laittoivat kaksi viisikymmensoutua Plateaan.

154. Näin kertovat theralaiset, ja kertomuksen loppuosassa theralaiset pitävät yhtä kyreneläisten kanssa. Sillä mitä Battokseen tulee, eivät jälkimäiset suinkaan ole samaa mieltä kuin theralaiset. He näet kertovat täten. Kreetassa on Oaxos-kaupunki, jossa oli kuninkaana Etearkhos. Hänellä oli Fronime niminen äiditön tytär, mutta hän nai vielä toisen vaimon. Taloon tultuaan tämä tahtoi tositeossakin olla äitipuolena Fronimelle; niinpä hän tuotti hänelle pahaa ja keksi hänen varalleen kaikkea kiusaa. Ja vihdoin hän syyttäen Fronimea hekumallisuudesta sai miehensä uskomaan, että niin oli laita. Niinpä tämä vaimonsa suostuttamana mietti jumalattoman teon tyttärensä pään varalle. Oaxoksessa oleskeli näet muuan

theralainen kauppamies Themison. Hänet kutsui Etearkhos vieraakseen ja vannotti häntä lupaamaan panna täytäntöön mitä ikänä Etearkhos pyytäisi. Hänen siis vannottuaan toi Etearkhos tyttärensä, antoi tämän hänen käsiinsä ja käski hänen viedä pois sekä upottaa hänet mereen. Mutta vimmastuneena valasta, johon hänet oli viekoiteltu, Themison purkaa kestiystävyyden ja tekee näin. Hän otti vastaan tytön ja purjehti pois. Vaan ulapalle päästyään hän täytti Etearkhokselle antamansa lupauksen siten, että sitoi tytön köysiin ja laski hänet mereen, mutta vedätti hänet heti ylös. Ja sitten hän saapui Theraan.

155. Sitten otti Fronimen vastaan muuan theralaisten kesken arvossapidetty mies, Theraion, joka piti häntä jalkavaimonaan. Ajan vierittyä hänelle syntyi poika, joka änkytti ja sammalsi ja jonka nimeksi pantiin Battos, kuten theralaiset ja kyreneläiset kertovat, mutta, niinkuin minä kuitenkin luulen, joku muu. Vaan Battokseksi muutettiin nimi, senjälkeen kuin hän oli saapunut Libyaan, ja sen nimen hän sai Delfoissa annetun oraakelivastauksen johdosta sekä siitä arvosta, jonka hän sai. Libyalaiset kutsuvat nimittäin kuningasta nimellä »battos», ja luulen Pytian ennustaessaan kutsuneen häntä libyankielellä siitä syystä, että hänestä oli tuleva Libyan kuningas. Sillä senjälkeen kuin tämä oli mieheksi varttunut, niin hän tuli Delfoihin kysyäkseen neuvoa äänestään. Hänen kysymykseensä antoi Pytia tällaisen vastauksen:

»Battos, ääntäsi käyt, vaan ruhtinas Foibos Apollon
lammashyötysän Libyan viljelemään sinut laittaa»,

ikäänkuin olisi sanonut meidän kieltä käyttämällä: »Oi kuningas, sinä ääntäsi käyt.» Mutta Battos vastasi näin: »Oi ruhtinas, minä olen tullut kysymään sinulta neuvoa äänestäni, mutta sinä neuvot minulle muuta, mahdottomuksia, kun käsket minua asuttamaan Libyaa — mutta millä väellä ja millä miesvoimalla?» Näillä

sanoillaan hän ei kuitenkaan voinut taivuttaa jumalaa antamaan hänelle toista vastausta. Ja kun jumala antoi Battokselle saman vastauksen kuin ennenkin, niin tämä jätti Pytian kesken hänen puhettaan ja meni Theraan.

156. Senjälkeen kävi niin hyvin hänelle itselleen kuin muillekin theralaisille uudestaan huonosti. Mutta kun theralaiset eivät tunteneet syytä onnettomuuksiinsa, niin he lähettivät Delfoihin kysymään neuvoa siihen kurjaan tilaan, jossa parhaillaan olivat. Pytia antoi heille sen vastauksen, että jos yhdessä Battoksen kanssa rakentaisivat Kyrenen Libyassa, tulisi heidän käymään paremmin. Senjälkeen theralaiset lähettivät Battoksen pois, mukanaan kaksi viisikymmensoutua. Nämä purjehtivat Libyaan, mutta kun eivät voineet mitään muuta tehdä, läksivät he taas kotia Theraan. Mutta kun he saapuivat sinne, niin theralaiset ampuivat näitä eivätkä sallineet heidän laskea rantaan, vaan käskivät heidän purjehtia takaisin. Pakosta nämä purjehtivat pois ja tekivät asutuksi Libyan luona sijaitsevan saaren, jonka nimi, kuten ennenkin on mainittu, on Platea. Ja saaren kerrotaan olevan yhtä suuri kuin nykyinen kyreneläisten kaupunki.

157. Siinä he asuivat kaksi vuotta, mutta kun ei mikään heillä menestynyt, niin, jätettyään yhden joukostaan jälkeensä, muut kaikki purjehtivat pois Delfoihin. Ja oraakeliin saavuttuaan he kysyivät neuvoa sanoen, että asuivat Libyassa, mutta ettei heidän siltä yhtään käynyt paremmin. Siihen vastasi heille Pytia näin:

»Lammashyötysän Libyan jos tuta, käymätön, voisit
kuin minä, käynyt, niin ylen viisaaks' sun ylistäisin.» —

Sen kuultuaan Battos seuralaisineen purjehti takaisin. Sillä jumala ei hellittänyt vaatimasta heitä perustamaan siirtolaa, ennenkuin olivat saapuneet itse Libyaan. Saavuttuaan saareen ja otettuaan mukaansa hänet, jonka olivat jättäneet, he asuttivat erään itse Libyassa, vastapäätä saarta sijaitsevan paikan, jonka nimi oli Aziris; sitä ympäröivät

kahden puolen mitä kauniimmat notkot ja yhdeltä puolen sen sivu virtaa joki.

158. Siinä paikassa he asuivat kuusi vuotta. Mutta seitsemäntenä vuotena libyalaiset pyysivät saada viedä heidät parempaan paikkaan ja taivuttivat heidät siten jättämään sen. Saatuaan heidät liikkeelle libyalaiset veivät heidät sieltä länttä kohti, ja, jotteivät helleenit kulkiessaan kauniimman paikan ohi, sitä näkisi, niin he sovittivat päivän ajan siten, että veivät heidät yöllä siitä ohi. Mainitun paikan nimi on Irasa. Ja he veivät helleenit lähteelle, jonka sanotaan olevan Apollonin oma, sekä lausuivat: »Hellaan miehet, tässä on teidän mukava asua. Sillä täällä on taivas puhki.»

159. Battos perustajan eläessä, joka hallitsi neljäkymmentä vuotta, ja hänen poikansa Arkesilaoksen aikana, joka hallitsi kuusitoista vuotta, asuivat siinä kyreneläiset, ollen heitä vain niin suuri joukko kuin mitä heitä alun pitäen oli lähtiessään siirtolaan. Mutta kolmannen hallitsijan, niinsanotun »onnellisen» Battokson aikana sai Pytia oraakelilauseellaan helleenejä kaikista heimoista lähtemään Libyaan ja asuttamaan sitä yhdessä kyreneläisten kanssa. Kyreneläiset kutsuivat näet heitä maanjaolle. Mutta Pytian lause kuului näin:

»Sen, joka saapuva lie ylen armaan Libyan maille,
kun jako niist' on tehty jo, kerran käy katumoiksi.»

Kun nyt suuri väkijoukko kerääntyi kokoon Kyreneen, hupeni ympärillä asuvien libyalaisten ja heidän Adikran nimisen kuninkaansa alue melkoisesti. Koska jälkimäisiltä näin riistettiin maata, ja kyreneläiset heitä kohtelivat röyhkeästi, niin he lähettivät sanan Egyptiin ja antautuivat Egyptin kuninkaan Aprieen valtaan. Tämä kokosi suuren sotajoukon egyptiläisiä ja lähetti sen Kyreneä vastaan. Mutta kyreneläiset lähtivät sotaan yllämainittuun Irasa nimiseen paikkaan sekä Theste-lähteelle, iskivät yhteen egyptiläisten kanssa ja voittivat taistelussa. Sillä koska

egyptiläiset eivät olleet aikaisemmin koetelleet helleenejä ja ylenkatsoivat heitä, joutuivat he niin perinpohjaiseen häviöön, että vain aniharvat palasivat kotiinsa Egyptiin. Tämän tappion tähden ja koska syyttivät Apriesta siitä, luopuivat egyptiläiset hänestä.

160. Tämän Battoksen poika oli Arkesilaos. Kuninkaaksi tultuaan hän riitaantui ensiksi omien veljiensä kanssa, niin että he jättivät hänet ja läksivät muuanne Libyaan sekä perustivat itselleen sen kaupungin, jota silloin ja vielä nytkin kutsutaan Barkaksi. Ja samalla kun he sen perustivat, saattoivat he libyalaiset luopumaan kyreneläisistä. Sittemmin läksi Arkesilaos sotaretkelle niitä libyalaisia vastaan, jotka olivat ottaneet turviinsa hänen veljensä ja itsekin luopuneet. Peläten häntä libyalaiset läksivät pakoon itäisten libyalaisten tykö. Mutta Arkesilaos seurasi pakenevia, kunnes takaa ajaessaan joutui Leukoniin Libyassa, missä libyalaiset päättivät käydä hänen kimppuunsa. Ja taistelussa he saivat kyreneläisistä sellaisen voiton, että seitsemäntuhatta raskasaseista kyreneläistä siinä kaatui. Tämän tappion jälkeen Arkesilaos sairastui, ja kun hän tällöin oli nauttinut lääkettä, kuristi hänet hänen veljensä Haliarkhos. Haliarkhoksen taas tappoi vilpillä Arkesilaoksen vaimo, jonka nimi oli Eryxo.

161. Kuninkuuden peri nyt Arkesilaoksen poika Battos, joka ontui ja oli huonojalkainen. Mutta kohdanneeseen tapaturmaan nähden kyreneläiset lähettivät Delfoihin sanansaattajan kysymään, millä tavoin heidän tuli parhaiten järjestää olonsa ja elonsa. Silloin Pytia käski heidän Arkadian Mantineiasta tuottamaan itselleen sovintotuomarin. Kyreneläiset niinmuodoin pyysivät semmoista, ja mantineialaiset antoivat suurinta arvoa nauttivien kansalaistensa joukosta erään miehen, jonka nimi oli Demonax. Tämä mies saapui Kyreneen ja saatuaan tietää kaikki asianhaarat hän ensiksi jakoi heidät kolmeen heimopiiriin, järjestäen jaon seuraavalla tavoin. Theralaisista ja ympärillä asuvista hän

muodosti ensimäisen piirin, toisen peloponnesolaisista ja kreetalaisista ja kolmannen kaikista saarelaisista. Sitten hän eroitti Battos kuninkaalle tiluksia ja pappisvirkoja, mutta kaikki muut otuudet, mitä kuninkailla aikaisemmin oli ollut, hän laski kansan käsiin.

162. Mainitun Battoksen ajan kesti tätä tilaa. Mutta hänen poikansa Arkesilaoksen aikana syntyi paljon levottomuutta kunnia-etuuksista. Battos »ontuvan» ja Feretimen poika Arkesilaos selitti nimittäin, ettei hän tulisi suostumaan siihen järjestykseen, jonka mantineialainen Demonax oli laatinut, vaan vaati esi-isiensä etuoikeuksia. Sitten hän nosti sisällisen sodan, mutta joutui tappiolle ja pakeni Samokseen; hänen äitinsä taas pakeni Kyproksen Salamiiseen. Salamiissa vallitsi siihen aikaan Euelthon, joka vihki sen katsomista ansaitsevan suitsutusastian, joka on Delfoissa korintolaisten aarrekammiossa. Hänen luoksensa saavuttuaan Feretime häneltä pyysi sotajoukkoa, joka toisi heidät takaisin Kyreneen. Mutta Euelthon antoi kaikkea muuta hänelle mieluummin kuin sotajoukon. Nainen otti vastaan mitä annettiin ja sanoi, että kyllä sekin oli kaunis, mutta kauniimpaa olisi, jos kuningas antaisi hänelle hänen pyytäessään sotajoukon. Niin hän sanoi joka lahjaa annettaessa. Lopuksi Euelthon lähetti hänelle lahjaksi kultaisen rukin ynnä värttinän, ja oli siinä myös villoja. Kun Feretime taas lausui samat sanat, niin Euelthon virkkoi, että semmoisia lahjoja naisille annetaan, vaan ei sotajoukkoa.

163. Siihen aikaan Arkesilaos oleskeli Samoksessa ja keräsi joka miehen kokoon maanjaolle. Kun suuri sotajoukko oli koossa, läksi Arkesilaos Delfoihin kysymään oraakelilta, kuinka hänen jälleenpalaamisensa oli onnistuva. Ja Pytia vastasi hänelle näin: »Neljän Battoksen ja neljän Arkesilaoksen ajan eli kahdeksan miespolvea antaa Loxias teidän hallita Kyreneä; mutta sen kauemmin hän ei neuvo edes koettamaankaan hallita. Palaja

sinä kuitenkin omaan maahasi ja ole levollinen. Mutta jos löydät uunin täynnä ruukkuja, niin älä polta ruukkuja, vaan lähetä ne vahingoittamatta matkaansa. Vaan jos sinä poltat ne, niin älä mene merenhuuhtomaan paikkaan; jos sen teet, olet kuoleva sekä itse että kaunihin härkä.» Sen vastauksen julisti Pytia Arkesilaokselle.

164. Viimemainittu otti myötään väkensä Samoksesta ja palasi Kyreneen. Mutta saatuaan hallinnon käsiinsä hän ei muistanut ennustusta, vaan kosti vastustajilleen kärsimänsä maanpaon. Niistä muutamat läksivät kokonaan maasta pois, muutamat, jotka Arkesilaos sai käsiinsä, hän lähetti Kyprokseen tuhottaviksi. Mutta heidät pelastivat knidolaiset, joiden maahan he olivat ajautuneet, ja lähettivät heidät Theraan. Muutamat muut kyreneläiset, jotka olivat paenneet Aglomakhoksen omistamaan suureen torniin, Arkesilaos sitävastoin poltatti pinottuaan tornin ympäri puita. Mutta työn suoritettuaan hän huomasi, että tämä olikin se ennustus, jossa Pytia oli varoittanut häntä polttamasta uunista löytämiään ruukkuja. Senvuoksi hän pidättäytyi kyreneläisten kaupungista, peläten ennustettua kuolemaa ja arvellen »merenhuuhtomalla» paikalla tarkoitettavan Kyreneä. Hänellä oli vaimona muuan sukulaisensa, joka oli barkalaisten Alazeir nimisen kuninkaan tytär. Tämän luokse hän saapui. Mutta kun muutamat barkalaiset ja eräät Kyrenestä tulleet pakolaiset huomasivat hänen liikkuvan torilla, niin he tappoivat hänet ja lisäksi vielä hänen appensa Alazeirin. Ja joko sitten tahallaan tai vasten tahtoaan Arkesilaos erehtyi oraakelilauseen suhteen. Joka tapauksessa hänen kohtalonsa täyttyi.

165. Mutta niin kauan kuin Arkesilaos eleli Barkassa ja valmisti omaa turmiotaan, piti hänen äitinsä Feretime poikansa kunnia-arvoja Kyrenessä hoitaen sekä muita toimia että istuen neuvostossa. Vaan saatuaan tietää poikansa kuolleen Barkassa hän läksi pakoon Egyptiin. Hän käytti näet hyväkseen niitä hyviä töitä, joita Arkesilaos

oli tehnyt Kambysostä, Kyrokson poikaa, kohtaan. Tämä oli nimittäin se Arkesilaos, joka oli antanut Kyrenen Kambyseelle ja säätänyt sille veron. Egyptiin saavuttuaan Feretime anoi turvaa Aryandeelta ja pyysi häntä kostamaan puolestaan esittäen syyksi, että hänen poikansa oli meedialaismielisyytensä tähden saanut surmansa.

166. Tämä Aryandes oli Kambyseen alainen Egyptin käskynhaltija, joka jonkun aikaa näitä tapauksia myöhemmin joutui turmioon, syystä että tahtoi tekeytyä Dareioksen vertaiseksi. Saatuaan näet tietää ja nähdessään, kuinka Dareios halusi jättää jälkeensä muistomerkin, jommoista ei kukaan muu kuningas ollut saanut aikaan, hän jäljitteli tätä, kunnes sai palkkansa. Dareios oli nimittäin sulatuttanut kultaa niin puhtaaksi kuin mahdollista ja lyöttänyt siitä rahaa, ja nyt Aryandes, Egyptin hallitusmies, teki samoin rahaa hopeasta. Ja vielä nytkin on »aryandikon» puhtain hopea. Saatuaan tietää hänen tekevän niin Dareios syyttäen häntä eräästä toisesta seikasta, nimittäin että hän muka kapinoitsi häntä vastaan, surmautti hänet.

167. Mutta silloin yllämainittu Aryandes antoi, säälistä Feretimeä kohtaan, hänelle koko Egyptissä olevan sotajoukon, sekä maa- että meriväen, ja nimitti maasotaväen päälliköksi Amasis nimisen marafilaisen miehen, laivaston päälliköksi taas Badreen, joka syntyperältään oli pasargadi. Mutta ennenkuin Aryandes laittoi sotajoukon matkaan, niin hän lähetti Barkaan kuuluttajan kysymään, kuka oli Arkesilaoksen surmaaja. Silloin kaikki barkalaiset itse ottivat syyn niskoilleen: he olivat näet kärsineet hänen puoleltaan paljon pahaa. Vasta tästä tiedon saatuaan Aryandes lähetti sotajoukon Feretimen keralla matkaan. Tämä syy oli niinmuodoin retken näennäinen aihe, mutta itse asiassa lähetettiin sotajoukko minun luullakseni Libyan kukistamista varten. Libyalaisia on näet useita erilaisia kansoja, ja vähäinen osa niitä oli kuninkaan vallan alaisina, mutta useimmat eivät välittäneet Dareioksesta ollenkaan.

168. Mutta libyalaiset asuvat seuraavassa järjestyksessä. Egyptistä alkaen asuvat ensimäisinä libyalaisista adyrmakhidit, jotka enimmäkseen noudattavat egyptiläisiä tapoja, mutta käyttävät samanlaista pukua kuin muutkin libyalaiset. Heidän naisensa kantavat molemmissa pohkeissaan vaskista rannerengasta ja pitävät pitkää tukkaa; ja aina kun kuka ottaa täin päästään, puree hän ensin sitä ja viskaa sen sitten vasta pois. Nämä ovat ainoat libyalaisista, jotka niin tekevät. He ovat myös ainoat, jotka näyttävät kuninkaalle niitä neitoja, jotka aikovat mennä miehelään; ja siltä, joka silloin kuningasta miellyttää, hän ottaa neitsyyden. Mainitut adyrmakhidit asuvat Egyptistä alkaen Plynos nimiseen satamaan asti.

169. Näiden naapureina ovat giligamit, jotka asuvat länteen päin Afrodisias-saareen saakka. Tällä välillä on Platean saari, jonka asuttivat kyreneläiset, ja mannermaalla ovat Menelaos-satama sekä Aziris, jossa kyreneläiset asuivat ja josta lähtien silfion alkaa kasvaa. Silfion kasvaa nimittäin Platean saaresta aina Syrtin suuhun saakka. Ja he noudattavat samanlaisia tapoja kuin muutkin.

170. Giligamien naapureina länteen päin ovat asbystit. Nämä asuvat yläpuolella Kyreneä, mutta rannikolle saakka eivät asbystit ulotu. Sillä rannikolla asustavat kyreneläiset. Nelivaljakon käyttö ei ole vähimmin, vaan päinvastoin enimmin levinnyt heihin libyalaisten joukossa, ja he koettavat jäljitellä useimpia kyreneläisten tavoista.

171. Asbystien naapureina länteen päin ovat auskhisit. Nämä asuvat Barkan tuollapuolella ja ulottuvat mereen Euesperides-kaupungin kohdalla. Keskellä auskhisien maata asuvat bakalit, vähäinen kansa, joka ulottuu mereen Taukheira-kaupungin kohdalla Barkan alueella. Ne noudattavat samoja tapoja kuin Kyrenenkin tuollapuolella asuvat.

172. Näiden auskhisien naapureina länteen päin ovat nasamonit, lukuisa kansa, joka kesäisin jättää elukkansa merenrannikolle ja nousee Augila nimiseen paikkaan

poimiakseen taateleita. Taatelipuita kasvaa siellä runsaasti ja ne tulevat kookkaiksi sekä kantavat kaikki hedelmiä. Ja he pyydystävät heinäsirkkoja, paahtavat ne päivänpaisteessa ja survovat jauhoksi, sitten he valavat maitoa päälle ja käyttävät seosta juomanaan. Kullakin heistä on tapana pitää useita vaimoja, mutta he pitävät niitä yhteisinä samaan tapaan kuin massagetitkin. Ja he pystyttävät sauvan oven eteen, kun pitävät yhteyttä. Kun nasamonilainen mies ensi kerran viettää häitä, on tapana, että morsian ensimäisenä yönä vuoron perään pitää yhteyttä kaikkien juhlavierasten kanssa. Ja senjälkeen jokainen antaa hänelle lahjan, jonka on tuonut mukanansa. Ja he käyttävät seuraavia valoja sekä ennustustapoja. He vannovat nimittäin niiden miesten kautta, joiden sanotaan olleen oikeamielisimmät ja parhaimmat heidän joukossaan ja tekevät sen koskettamalla heidän hautakumpujansa. He hankkivat ennustuksia käymällä esi-isiensä haudoilla, joitten viereen he rukoiltuaan panevat maata. Ja sitä unta, minkä kukin näkee, hän noudattaa. Ja he käyttävät tämmöisiä uskollisuudenvakuutuksia. Toinen antaa juoda kädestään ja juo itse toisen kädestä. Mutta jos heillä ei ole mitään nestettä, niin he ottavat maasta tomua ja nuolevat sitä.

173. Nasamoneihin rajoittuvat psyllit. Nämä tuhoutuivat seuraavalla tavalla. Heillä puhalsi kerran etelätuuli, joka kuivasi vesialtaat; koko heidän Syrtin sisäpuolella oleva maansa oli näet vedetöntä. Silloin he neuvottelivat ja läksivät sitten yhteisestä päätöksestä sotaan etelätuulta vastaan — kerron tässä mitä libyalaiset kertovat; mutta heidän jouduttuaan hiekka-aavikolle nousi etelätuuli, joka hautasi heidät. Ja siitä perin kun nämä hukkuivat, ovat nasamonit pitäneet tätä maata hallussaan.

174. Näiden takana asuvat etelään päin villieläinten alueella garamantit, jotka karttavat kaikkia ihmisiä ja kaikkea seurustelua; heillä ei ole mitään sota-asetta eivätkä he osaa itseänsä puolustaa.

175. Nämä siis asuvat nasamonien takana. Mutta meren luona ja viimemainituista länteen päin asuvat makilaiset, jotka ajavat hiuksensa töyhdöksi antamalla tukkansa keskeltä kasvaa, mutta ajaen sen kahden puolen ihoon saakka; ja sodassa he kantavat suojanaan kamelikurkien nahkoja. Heidän alueensa läpi virtaa niinsanotusta »Sulotarten kummusta» Kinyps-joki, joka laskee mereen. Tämä Sulotarten kumpu kasvaa taajaa metsikköä, kun sitävastoin yllämainittu Libya muuten on paljasta. Mereltä on sen luo kaksisataa stadionia.

176. Näiden makilaisten naapureina ovat gindanit, joiden naiset kantavat kukin nilkkansa ympärillä nahkanauhoja seuraavasta syystä, kuten kerrotaan. Joka miehestä, joka heidän kanssaan on yhteyttä pitänyt, he sitovat nilkkaansa nauhan. Ja se, jolla on useimmat, käy parhaimmasta, häntä kun useimmat miehet ovat rakastaneet.

177. Mainittujen gindanien alueesta mereen pistäytyvällä kallioniemekkeellä asustavat lotofagit, jotka elävät ainoastaan syömällä lotos-kasvin hedelmiä. Lotoksen hedelmä on kooltaan mastiks-puun hedelmän suuruinen ja jotenkin yhtä makea kuin taateli. Tästä hedelmästä lotofagit myös valmistavat itselleen viiniä.

178. Lotofagien naapureina meren luona ovat makhlyilaiset, jotka nekin käyttävät lotosta, mutta vähemmässä määrin kuin edelliset. Niiden alue ulottuu eräälle suurelle joelle, jonka nimi on Triton. Tämä laskee suureen Tritonisjärveen. Siinä on saari, jonka nimi on Fla. Ja väitetään, että tämä saari annettiin oraakelilauseen nojalla lakedaimonilaisten asuttavaksi.

179. Kerrotaanpa myös tällainen tarina. Senjälkeen kuin Iason Pelionin juurella oli rakentanut valmiiksi Argo-laivan, niin hän asetti siihen muun hekatombin muassa myös vaskisen kolmijalan ja purjehti sitten Peloponnesoksen ympäri saapuakseen Delfoihin. Mutta hänen ollessaan matkalla Malean kohdalla yllätti ja ajoi hänet pohjatuuli

Libyaa kohti. Ennenkuin hän näki maata, joutui hän näet Tritonis-järven matalikkoihin. Hänen ollessaan siinä neuvotonna, miten päästä ulos, ilmestyi, kuten tarina tietää, Triton käskien, että Iason antaisi hänelle kolmijalan; silloin hän lupasi sekä näyttää heille väylän että saattaa heidät vauriotta pois. Kun Jason siihen suostui, oli muka Triton vihdoin näyttänyt heille pääsypaikan matalikkojen läpi sekä asettanut kolmijalan omaan pyhättöönsä. Ja sitten Triton kolmijalalla istuen ennusti ja ilmoitti Iasonin tovereille koko asianlaidan, nimittäin että silloin kun joku niiden jälkeläisistä, jotka Argo-laivassa purjehtivat, veisi pois kolmijalan, silloin ei mikään voisi estää, että sata helleeniläistä kaupunkia perustettaisiin Tritonis-järven ympärille. Sen kuultuaan olivat libyalaiset maanasukkaat piiloittaneet kolmijalan.

180. Mainittujen makhlyilaisten naapureina ovat auseilaiset. Nämä, samoinkuin makhlyilaiset, asuvat Tritonisjärven ympärillä, ja rajana heidän välillään on Triton. Makhlyilaiset jättävät tukkansa pitkäksi takaa, auseilaiset taas edestä. Athenen vuotuisessa juhlassa jakaantuvat heidän neitonsa kahteen puolueeseen ja taistelevat toisiansa vastaan kivillä ja kartuilla, samalla kuin sanovat panevansa toimeen isiltä perittyjä menoja kotoperäiselle jumalalle, jota me kutsumme Atheneksi. Ja niitä neitoja, jotka kuolevat haavoistaan, he kutsuvat valeneidoiksi. Mutta ennenkuin kansa laskee heidät taistelemaan, tekevät he yhteisesti näin. He koristavat kulloinkin kauniimman neidon korintolaisella kypärillä ja helleeniläisillä sotatamineilla, antavat hänen astua vaunuihin ja kuljettavat häntä järven ympäri. Minkälaisilla aseilla he muinoin koristelivat neitojaan, ennenkuin helleenit asettuivat asumaan heidän keskuuteensa, sitä en saata sanoa, mutta luulenpa, että niitä koristettiin egyptiläisillä aseilla. Minä väitän nimittäin sekä kilven että kypärin saapuneen helleeneille Egyptistä. Athenen he väittävät olevan Poseidonin ja Tritonis-järven

tyttären; hän oli muka, jostakin syystä isälleen vihastuneena, antautunut Zeun haltuun, ja Zeus oli tehnyt hänet omaksi tyttärekseen. Niin he kertovat. — Heillä ovat vaimot yhteiset, eivätkä he vietä avioelämää, vaan pitävät yhteyttä elukkain tavoin. Mutta kun jonkun vaimon lapsi on kasvanut suureksi, kokoontuvat miehet kolmantena kuukautena siitä lukien, ja sen miehen lapsena, jonka näköinen lapsi on, sitä pidetään.

181. Täten on mainittu meren luona asuvat paimentolaislibyalaiset. Mutta niiden tuollapuolen on sisämaahan päin petoeläinten asuma osa Libyaa, ja petoeläinten alueen tuollapuolen rajoittaa niitä hiekkaharju, joka ulottuu Egyptin Teebasta Herakleen patsaille saakka. Tässä harjussa on noin kymmenen päivämatkan päässä toisistaan kumpuja, jotka ovat muodostuneet isorakeisista suolakokkareista, ja kunkin kummun laelta pursuaa suolan keskeltä kylmää, makeata vettä. Niiden ympärillä asuu ihmisiä, äärimmäisinä erämaan luona ja petoeläinten alueen tuollapuolen. Ensimäisinä asuvat kymmenen päivämatkan päässä Teebasta ammonilaiset, joilla on pyhättönsä teebalaisesta Zeusta alkuisin. Sillä Teebassakin, kuten jo ennen olen maininnut, on oinaankasvoinen Zeun kuvapatsas. Onpa heillä myös muutakin lähdevettä, joka varhain aamulla on haaleata, mutta kylmenee siihen aikaan, jolloin tori on täynnä. Ja kun on puolipäivä, tulee se varsin kylmäksi, ja tällöin he kastavat puutarhojaan. Mutta päivän aletessa veden kylmyys lauhtuu, kunnes aurinko laskee, jolloin vesi tulee haaleaksi. Sitten se lämpenemistään lämpenee keskiyöhön saakka, jolloin se kumpuilee kiehuvana. Mutta kun keskiyö on mennyt ohi, kylmenee vesi aamun koittoon saakka. Tällä lähteellä on nimenä »Auringon lähde».

182. Ammonilaisten jälkeen on hiekkaharjulla, kymmenen päivämatkan päässä edellisistä, ammonilaisen suolakummun kaltainen kumpu, jonka ympärillä asuu ihmisiä. Tämän paikan nimi on Augila. Siinä paikassa käyvät nasamonit korjaamassa taateleita.

183. Augilasta taas on kymmenen päivämatkan päässä toinen suolakumpu ynnä vettä ja paljon hedelmiä-kantavia taatelipuita, kuten on laita Augilankin asukkailla. Siellä asuu ihmisiä, joilla on nimenä garamantit, kovin suuri kansa, jotka luovat suolan päälle maata ja kylvävät sitten siihen. Siitä on lyhyin tie lotofagien tykö, joista heille on kolmenkymmenen päivän matka. Garamantien maassa elävät myös nuo härät, jotka laitumella syödessään kulkevat takaperin. Ja syödessään ne kulkevat takaperin seuraavasta syystä. Niillä on eteenpäin kaareutuvat sarvet, ja siitä syystä ne syövät menemällä takaperin. Sillä eteenpäin ne eivät voi mennä, syystä että sarvet pistävät maahan. Mutta missään muussa kohden ne eivät eroa muista häristä kuin tässä, samoinkuin myös siinä, että niiden nahka on paksua ja notkeata. Mainitut garamantit pyydystävät nelivaljakoilla luolissa asustavia etiopilaisia. Sillä luolissa asustavat etiopilaiset ovat nopeajalkaisimmat kaikista ihmisistä, joista me olemme kuulleet kerrottavan. Luola-ihmiset syövät käärmeitä, sisiliskoja ynnä muita sentapaisia matelijoita. Se kieli, jota he käyttävät, ei ole minkään muun kaltaista, vaan ne vikisevät aivan kuin yölepakot.

184. Garamanteista on jälleen kymmenen päivämatkan päässä suolakumpu ynnä vettä, ja sen ympärillä asuu ihmisiä, joilla on nimenä atarantit. Ne ovat ainoat meille tunnetuista ihmisistä, jotka ovat nimettömät; yhteisesti on näet heillä kyllä nimenä atarantit, mutta kellään yksityisellä heistä ei ole mitään nimeä. Nämä kiroovat aurinkoa, silloin kun se ylenmäärin paahtaa, ja syytävät sen lisäksi kaikenlaisia häijyjä herjauksia, syystä että se polttamalla näännyttää heitä, sekä ihmisiä että heidän maataan. Sitten, kymmenen päivämatkan päässä on taas suolakumpu ynnä vesi, ja sen ympärillä asuu ihmisiä. Tästä suolakummusta eteenpäin on vuori, jonka nimi on Atlas; se on kapea ja joka puolelta ympyriäinen, ja sen kerrotaan olevan niin korkean, että ei ole mahdollista nähdä sen huippuja. Sillä kesät

talvet niitä peittävät pilvet. Tämän vuoren väittävät maanasukkaat olevan taivaan kannatuspylvään. Ja sen vuoren mukaan ovat nämä ihmiset saaneet nimensä; heitä kutsutaan näet atlanteiksi. Ja heistä kerrotaan, etteivät he syö mitään, missä henki on, ja etteivät näe unia.

185. Näihin atlanteihin saakka siis saatan luetella harjulla asuvien kansojen nimet, mutta heistä eteenpäin en enää. Joka tapauksessa harju ulottuu Herakleen patsaisiin saakka ja vielä niiden ulkopuolellekin. Ja siellä on kymmenen päivämatkan päässä atlanteista suolakaivos, jonka ääressä asuu ihmisiä. Heillä kaikilla on rakennukset tehdyt suolaharkoista. Siinä osassa Libyaa nimittäin ei sada, sillä jos tulisi vettä, eivät seinät, suolasta kun ovat, kestäisi. Mutta tämän harjun tuollapuolen, etelään ja Libyan sisämaahan päin, on maa autiota, vedetöntä, eläimetöntä, sateetonta ja puutonta, eikä siellä ole mitään kosteutta.

186. Siten ovat libyalaiset Egyptistä aina Tritonis-järveen saakka paimentolaisia ja syövät lihaa sekä juovat maitoa; ja samasta syystä kuin egyptiläisetkin, eivät hekään nauti lehmänlihaa eivätkä kasvata sikoja. Lehmänlihaa eivät kyreneläistenkään naiset Egyptin Isiin tähden katso luvalliseksi maistaa ja he panevat myös toimeen paastoja ynnä juhlia hänen kunniakseen. Samoinkuin lehmän-, eivät barkalaisten naiset nauti sianlihaakaan.

187. Niin on sen asian laita. Mutta Tritonis-järvestä länteen päin eivät libyalaiset enää ole paimentolaisia, eivät käytä samoja tapoja eivätkä lasten suhteen tee samoin kuin paimentolais-libyalaisilla on tapana. Sillä Libyan paimentolaisheimot tekevät näin — tekevätkö kaikki, sitä en voi täsmälleen sanoa, mutta ainakin monet heistä. Kun heidän lapsensa ovat täyttäneet neljä vuotta, polttavat he likaisilla lampaanvilloilla päälaella olevia suonia, jotkut myös ohimoilla olevia, siitä syystä, ettei päästä vuotava nilja vastaisuudessa tuottaisi vahinkoa. Ja siitä syystä sanotaan niiden olevan mitä terveimpiä. Sillä itse asiassa

ovat libyalaiset terveimmät kaikista ihmisistä, joita me tunnemme, — tästäkö syystä sitten, sitä en saata täsmälleen sanoa, mutta terveimmät ne joka tapauksessa ovat. Mutta jos poltettaessa lapsia kohtaa kouristus, niin he ovat sen varalta keksineet parannuskeinon; he valelevat niitä pukin vedellä ja pelastavat ne siten. Minä tässä kerron mitä libyalaiset itse kertovat.

188. Paimentolaisilla on tällaiset uhritavat. He vihkivät esikoislahjaksi elukan korvan ja viskaavat sen talon yli; ja sen tehtyään he vääntävät siltä niskan. He uhraavat ainoastaan auringolle ja kuulle. Näille kaikki libyalaiset uhraavat, mutta Tritonis-järven ympärillä asustavat enimmin Athenelle, senjälkeen Tritonille ja Poseidonille.

189. Ja helleeneillä on itsellään Athenenkuvien puku ynnä aigis tehty libyalaisnaisten puvun mukaan. Sillä lukuunottamatta sitä, että libyalaisnaisten puku on nahkainen ja että aigiksista riippuvat hetulat heillä eivät ole käärmeitä, vaan nahkahihnoista tehtyjä, on Athene kaikissa muissa kohdin puettu samalla tavoin. Vieläpä nimityskin todistaa, että Pallaankuvien puku on tullut Libyasta. Libyalaisnaiset käyttävät näet vaatteittensa päällä sileitä, ripsuisia ja punalla värjättyjä vuohennahkoja ja näiden vuohennahkojen mukaan on saanut nimensä helleenien aigis. Näyttääpä minusta siltä kuin naisten parku pyhissä toimituksissa siellä ensin olisi saanut alkunsa. Sillä Libyan naiset käyttävät sitä tapaa suuressa määrin ja hyvin kauniisti. Ja libyalaisilta helleenit ovat oppineet valjastamaan yhteen neljä hevosta.

190. Vainajiaan hautaavat paimentolaiset samalla tavoin kuin helleenit, lukuunottamatta nasamoneja. Nämä hautaavat heidät istuvaan asentoon ja pitävät huolta siitä, että asettavat vainajan istumaan, silloin kun hän heittää henkensä, ja ettei hän kuole selällään maatessaan. Heidän asumuksensa ovat tehdyt nuorien ympäri palmikoidusta

ruokokudoksesta ja niitä kuljetetaan paikasta toiseen. Semmoisia tapoja nämä noudattavat.

191. Länteen päin Triton-joesta ovat auseilaisten naapureina jo maataviljelevät libyalaiset, joilla on vakinaiset asumukset ja joilla on nimenä maxyilaiset. He antavat hiuksensa oikealla puolella päätä kasvaa, mutta ajavat ne vasemmalta puolen pois sekä maalaavat ruumistaan punaliidulla. He väittävät olevansa Troiasta tulleita miehiä. Tässä maassa, samoinkuin muussa länsiosassa Libyaa, on paljon enemmän eläimiä ja metsiä kuin paimentolaisten asumassa maassa. Sillä Libyan itäosa, jossa paimentolaiset asustavat, on matalaa ja hiekkaista aina Triton-joelle saakka, mutta siitä alkava, länteen päin ulottuva maataviljeleväin alue on erittäin vuorista, metsäistä ja rikasta eläimistä. Heidän alueellaan on näet ylen suuria käärmeitä, leijonia, elefantteja, karhuja, kyykäärmeitä, aaseja, joilla on sarvet, koirankuonolaisia ja päättömiä, joilla on silmät rinnassaan, ainakin niinkuin niistä kertovat libyalaiset, sekä villimiehiä ja -naisia ynnä paljon muita eläimiä, jotka eivät ole sepitettyjä.

192. Paimentolaisten luona ei tavata mitään näistä eläimistä, vaan seuraavia toisia: valkoperäisiä, gaselleja, antilooppeja, aaseja — ei kuitenkaan niitä, joilla on sarvet, vaan muita, jotka eivät juo, niitä kun ei janota —, orysgaselleja, joiden sarvista foinikialais-lyyryn haarat tehdään, — kooltaan tämä eläin on härän suuruinen —, libyalaisia kettuja, hyeenoja, piikkisikoja, villioinaita, verkkoeläimiä, sakaaleja, panttereita, borys-gaselleja, noin kolmen kyynärän pituisia mannermaakrokotiilejä, jotka muistuttavat sisiliskoja, kamelikurkia ja pieniä käärmeitä, joilla kullakin on yksi sarvi. Näitä eläimiä siis tavataan siellä, ja lisäksi niitä, joita muuallakin tavataan, paitsi hirveä ja villisikaa. Hirveä ja villisikaa ei ensinkään ole Libyassa. Hiiriä taas siellä on kolmea lajia. Toisia kutsutaan kaksijalkaisiksi, toisia zegereiksi — tämä nimi on libyalainen ja merkitsee

meidän kielellä »kumpua», toisia neulahiiriksi. Onpa siellä myöskin kärppiä, jotka elävät silfion-kaislikoissa ja ovat hyvin tartessolaisten kärppien kaltaisia. Niin paljon erilaisia eläimiä on paimentolais-libyalaisten maassa, mikäli me pisimmälle tunkeutuen saatoimme tutkia.

193. Maxyilais-libyalaisten naapureina ovat zauekit, joitten naiset ohjaavat sotavaunuja.

194. Näiden naapureina ovat gyzantit, joitten maassa mehiläiset valmistavat paljon hunajaa, mutta vielä enemmän kerrotaan työmiesten sitä valmistavan. Joka tapauksessa kaikki nämä maalaavat itseään punaliidulla ja syövät apinoita, joita suunnattomassa määrässä tavataan heidän vuorillaan.

195. Heidän läheisyydessään sijaitsee, niinkuin karkhedonilaiset kertovat, Kyrauis niminen saari, kahdensadan stadionin pituinen, mutta kapea; sinne pääsee kahlaamalla mannermaalta, ja se on täynnä öljypuita ja viiniköynnöksiä. Saaressa on järvi, jonka liejusta maanasukasten neidot piellä sivellyillä linnunsulilla nostavat kultahiekkaa. En tiedä, onko tämä totta, kirjoitan vain mitä kerrotaan. Mutta saattaa hyvinkin olla niin, koskapa itsekin Zakynthoksessa näin, mitenkä järvestä ja vedestä nostettiin pikeä. Siellä on useampiakin järviä, mutta suurin niistä on joka suunnalle seitsemänkymmentä jalkaa ja syvyydeltään kaksi syltä. Siihen he laskevat kangen, jonka nenään ovat kiinnittäneet myrtinoksan, ja sitten he myrtinoksalla nostavat pien, jolla on maapihkan haju ja joka muuten on parempaa kuin pieriläinen piki. He valavat sen järven lähelle kaivettuun kuoppaan. Mutta kun he ovat koonneet sitä runsaan määrän, niin he valavat sen kuopasta ruukkuihin. Vaan se, mikä putoaa järveen, menee maan alitse ja tulee näkyviin meressä, joka on noin neljän stadionin päässä järvestä. Täten on myös se, mitä kerrotaan Libyan luona sijaitsevasta saaresta, todennäköistä.

196. Karkhedonilaiset kertovat myös seuraavaa. Libyassa on Herakleen patsasten ulkopuolella paikka, jossa asuu

ihmisiä. Heidän luokseen karkhedonilaiset saapuvat ja ottavat esille tavaransa. Ja asetettuaan ne riviin rannikolle he astuvat aluksiinsa ja tekevät savua. Kun maanasukkaat näkevät savun, niin he tulevat meren rantaan; sitten he asettavat siihen kultaa maksuksi tavaroista, jonka jälkeen he vetäytyvät pois tavaroiden luota. Silloin karkhedonilaiset astuvat maihin ja tulevat katselemaan, ja jos kulta heistä näyttää vastaavan tavaroiden arvoa, ottavat he sen myötänsä ja lähtevät matkoihinsa. Mutta jos se ei niitä vastaa, astuvat he uudestaan aluksiinsa ja jäävät niihin istumaan. Mutta asukkaat tulevat sinne ja asettavat heti lisäksi kultaa, kunnes saavat heidät tyydytetyiksi. Mutta eivät kummatkaan tee pahaa toisilleen. Sillä toiset eivät kajoa kultaan, ennenkuin kulta heistä on tullut samanarvoiseksi kuin tavarat, eivätkä toiset kajoa tavaroihin, ennenkuin edelliset ovat ottaneet kullan.

197. Nämä ovat ne libyalaiset kansat, joita me saatamme mainita, ja useimmat niistä eivät silloin välittäneet eivätkä nytkään ollenkaan välitä meedialaisten kuninkaasta. Sen verran saatan vielä tästä maasta mainita, että siinä asuu neljä kansaa eikä enemmän, mikäli me tiedämme, joista kansoista kaksi on syntyperäistä, kaksi ei. Libyalaiset ja etiopilaiset ovat nimittäin syntyperäisiä, ja niistä toiset asuvat Libyan pohjois-, toiset sen eteläosassa: foinikialaiset ja helleenit taas ovat tulokkaita.

198. Minusta Libya etuihinsa nähden ei ole niin oivallinen, että sitä voisi verrata Aasiaan ja Europpaan, lukuunottamatta ainoastaan Kinypsiä; maalla on näet sama nimi kuin joella. Se on parhaimpia maita kantamaan viljaa eikä ole ollenkaan muun Libyan näköinen. Maa on näet mustaa multaa, ja sitä kostuttavat lähteet, eikä sitä haittaa se, että sen tarvitsisi olla huolissaan kuivuudesta tai että se joisi liian paljon vettä; tässä osassa Libyaa näet sataa. Mitä tulee viljasatojen määriin, ovat ne yhtä suuret kuin Babylonian maassa. Hyväpä on sekin maa, jossa euesperitit

asuvat. Se tuottaa näet, parasta antiaan, sadannen jyvän, mutta Kinypsin seuduilla oleva maa kolmannen sadannen.

199. Myös Kyrenen maassa, joka on korkein siinä osassa Libyaa, missä paimentolaiset asustavat, on kolme ihmeteltävää vuodenaikaa. Ensiksi näet vilja merenrantaseuduilla kypsyy leikattavaksi ja korjattavaksi. Kun se on korjattu kokoon, korjataan rannikkoseutujen yläpuolella olevat keskipaikat, joita kutsutaan »kummuiksi». Ja kohta kun tämä keskimaan vilja on korjattu, tuleentuu ja kypsyy vilja myös ylimmässä maassa, niin että juuri siksi kun ensimäinen vilja on syöty ja juotu, joutuu viimeinenkin. Siten kestää kyreneläisillä korjuuaikaa kahdeksan kuukautta. Sen verran olkoon tästä mainittu.

200. Mutta sittenkuin ne persialaiset, jotka Aryandes oli Egyptistä lähettänyt Feretimen puolesta kostamaan, olivat saapuneet Barkaan, saartoivat he kaupungin ja vaativat asujamia luovuttamaan Arkesilaoksen murhaan syylliset. Mutta koska koko heidän väestönsä oli rikokseen osallinen, eivät he suostuneet vaatimukseen. Silloin persialaiset piirittivät Barkaa yhdeksän kuukauden ajan kaivamalla muurin luo johtavia maanalaisia käytäviä ja tekemällä voimakkaita hyökkäyksiä. Mutta nämä käytävät sai vaskisen kilven avulla selville muuan vaskiseppä, käyttämällä tällaista keksintöä. Kuljettaen kilpeä sisäpuolelta, muuria pitkin, hän lähenteli sitä kaupungin perustaan. Silloin muissa kohdissa, joihin hän lähenteli kilpeä, ei kuulunut mitään, mutta kaivettujen paikkojen kohdalla kumisi aina kilven vaski. Nytpä barkalaiset siltä kohtaa kaivoivat vastakäytävän ja tappoivat ne persialaiset, jotka kaivoivat maata. Sillä tavoin siis se keksittiin, ja hyökkäykset barkalaiset niinikään torjuivat.

201. Kun he nyt siinä kuluttivat paljon aikaa ja kummaltakin puolen useita kaatui, eikä vähemmän persialaisten puolelta, teki maasotajoukon ylipäällikkö Amasis, joka oli huomannut, etteivät barkalaiset väkivoimalla olleet vallattavissa, mutta kyllä vilpillä, tällä tavoin. Hän kai-

vautti yöllä leveän haudan ja laski sen yli heikkoja hirsiä; hirsikerroksen päälle hän loi maata, jonka teki yhtä korkeaksi kuin muun maanpinnan. Heti päivän tullen hän kutsui barkalaisia keskusteluihin. He tottelivat mielellään, ja lopuksi he katsoivat hyväksi tehdä sopimuksen. Ja uhraten valateuraita tällä salahaudalla molemmat tekivät keskenään sellaisen sopimuksen, että niin kauan kuin tämä maapohja pysyisi semmoisenaan, pysyisi myös vala muuttumatonna; barkalaisten piti suorittaa kuninkaalle asianomainen vero, ja persialaiset lupasivat olla tekemättä muutoksia barkalaisten oloihin. Valan jälkeen barkalaiset, luottaen persialaisiin, astuivat itse ulos kaupungista ja avasivat kaikki portit sekä sallivat kenenkä hyvänsä vihollisista, joka vain tahtoi, tulla sisälle linnoitukseen. Mutta persialaiset repivät rikki kätketyn sillan ja juoksivat sitten muurin sisäpuolelle. Ja he hajoittivat tekemänsä sillan siinä tarkoituksessa, että he pitäisivät sen valan, jonka olivat barkalaisille vannoneet, että nimittäin sopimus tulisi pysymään niin kauan kuin maa pysyisi semmoisenaan kuin se silloin oli; mutta senjälkeen kuin he olivat repineet rikki sillan, ei sopimus enää pysynyt vahvana.

202. Sittenkuin nyt persialaiset olivat Feretimelle luovuttaneet syyllisimmät barkalaisten joukosta, niin tämä seivästytti heidät piiriin muurin ympäri ja leikkasi pois heidän vaimojensa rinnat sekä kiinnitti nekin muurin ympäri. Muita barkalaisia hän käski persialaisten kohdella saaliinaan, lukuunottamatta niitä heidän joukostaan, jotka olivat battiadeja ja syyttömiä murhaan; näille Feretime uskoi kaupungin.

203. Tehtyään niinmuodoin muut barkalaiset orjiksi persialaiset läksivät takaisin. Ja kun he olivat pysähtyneet kyreneläisten kaupungin kohdalle, laskivat kyreneläiset, täyttääkseen erään oraakelinkäskyn, heidät kaupunkinsa läpi. Sotajoukon kulkiessa siitä läpi käski laivaston ylipäällikkö Badres valtaamaan kaupungin, mutta maasotajou-

kon päällikkö Amasis ei sitä sallinut. Barka oli muka ainoa helleeniläinen kaupunki, jota vastaan heidät oli lähetetty. Mutta kun he jo olivat kulkeneet kaupungin läpi ja olivat asettuneet Zeus Lykaioksen kukkulalle, niin he alkoivat katua, etteivät olleet vallanneet Kyreneä. Ja he koettivat toistamiseen mennä sisälle, mutta kyreneläiset eivät sitä sallineet. Ja vaikkei kukaan taistellut, valtasi persialaiset pelko, niin että juoksivat noin kuusikymmentä stadionia, ennenkuin asettuivat leiriin. Mutta kun leiri oli tehty, tuli sinne Aryandeen luota sanansaattaja, joka kutsui heitä pois. Silloin persialaiset pyysivät kyreneläisiä antamaan heille eväitä, ja ne saatuaan he läksivät matkalle Egyptiin. Mutta siitä lähtien he joutuivat tekemisiin libyalaisten kanssa, jotka saadakseen käsiinsä heidän vaatteensa ja aseensa murhasivat heistä ne, jotka jäivät tielle tai laahasivat jälestä; ja tätä jatkui aina siksi kunnes he saapuivat Egyptiin.

204. Etäisin kohta, johon tämä persialaisten sotajoukko Libyassa pääsi, oli Euesperides-kaupunki. Mutta ne barkalaiset, jotka he olivat tehneet orjiksi, he kuljettivat Egyptistä kuninkaan luo, ja Dareios kuningas antoi heille erään kylän Baktrianmaassa asuttavaksi. He panivat sille kylälle nimeksi »Barka», ja se on aina minun aikoihini saakka ollut Baktrianmaassa asuttuna.

205. Mutta eipä Feretimenkään päivät onnellisesti päättyneet. Sillä heti kun hän, barkalaisille kostettuaan, oli Libyasta palannut Egyptiin, sai hän kurjan kuoleman. Vielä eläessään hän pöhöttyi ja tuli täyteen matoja, tietenkin siitä syystä, että liian ankarat kostot nostattavat jumalten vihan ihmisiä kohtaan. — Sellainen ja niin suuri oli se kosto, joka kohtasi barkalaisia Battoksen puolison Feretimen puolelta.

VIIDES KIRJA.

1. Dareioksen Europpaan jättämät persialaiset, joiden päällikkönä oli Megabazos, laskivat hellespontolaisten joukosta valtansa alle ensiksi perintholaiset, jotka eivät tahtoneet alistua Dareiokselle alamaisiksi ja joita aikaisemmin paionitkin olivat tylysti kohdelleet. Strymonin seudun paionit saivat nimittäin jumalalta semmoisen oraakelineuvon, että heidän tuli lähteä sotaan perintholaisia vastaan, ja jos perintholaiset, leiriytyessään vastarintaa varten, huutaisivat heitä nimeltä, tulisi heidän käydä näiden kimppuun, mutta jolleivät heitä huutaisi, ei heidän pitänyt tehdä hyökkäystä. Ja paionit tekivätkin näin. Kun sitten perintholaiset asettuivat heitä vastaan leiriin kaupungin edustalle, haastoivat he toinen toisensa taisteluun, jonka jälkeen heidän kesken pantiin toimeen kolminkertainen kaksintaistelu; siinä iski yhteen mies ja mies, hevonen ja hevonen, sekä koira ja koira. Mutta kun perintholaiset kahdessa ottelussa voittivat ja siitä iloissaan virittivät »paian»-laulua, päättivät paionit, että tätä juuri oraakeli olikin tarkoittanut, ja lausuivat toisilleen tähän suuntaan: »Nyt kaiketi on meille annettu oraakelin lause täyttynyt, nyt on meidän vuoromme». Ja niin paionit kävivät »paian»-virttä laulavien perintholaisten kimppuun, pääsivät heistä täydellisesti voitolle ja jättivät heistä vain muutamia jälelle.

2. Näin olivat paionit aikaisemmin menetelleet. Vaan nyt perintholaiset vapauttansa puolustaessaan esiintyivät kelpo miesten tavoin, mutta kuitenkin persialaiset ja Megabazos ylivoimallaan saivat heistä voiton. Mutta niin pian

kuin Perinthos oli saatu kukistetuksi, marssitti Megabazos sotajoukkonsa Traakian kautta laskien kuninkaan vallan alle jokaisen sikäläisen kaupungin ja kansan. Sillä sen oli Dareios hänelle antanut tehtäväksi, että nimittäin laskisi Traakian valtansa alle.

3. Traakian kansa on indialaisten jälkeen suurin kansa maailmassa. Ja jos sitä hallitsisi yksi mies, tai se olisi yksimielinen, olisi se minun käsitykseni mukaan voittamaton ja kaikista kansoista vahvin. Mutta koska on kerrassaan mahdotonta, että milloinkaan voisi näin käydä, ovat traakialaiset heikkoja. Heillä on useita nimiä, kunkin maan asujamilla kun on omansa, ja he noudattavat kaikissa kohdin keskenään samankaltaisia tapoja, lukuunottamatta getejä ja trauseja sekä niitä, jotka asuvat tuollapuolen krestonilaisia.

4. Näistä olen jo maininnut, miten sielun kuolemattomuuteen uskovat getit tekevät. Trausit menettelevät kaikissa muissa kohdin samalla tavoin kuin muut traakialaiset, mutta aina kun heillä syntyy tai kuolee joku, he tekevät tällä tavoin. Sukulaiset istuutuvat vastasyntyneen ympäri ja valittavat niitä suuria onnettomuuksia, jotka sen on kestettävänä, sittenkuin se kerran on maailmaan syntynyt; ja samalla he luettelevat kaikkia inhimillisiä kärsimyksiä. Mutta manalle menneen he leikkiä laskien ja iloiten kätkevät maahan, ja samalla he mainitsevat, kuinka suurista onnettomuuksista hän on vapautunut ja kuinka hän nyt nauttii kaikkea autuutta.

5. Krestonilaisten tuollapuolella asuvaiset tekevät näin. Jokaisella on monta vaimoa. Kun siis joku heistä kuolee, syntyy heidän vaimojensa kesken suuri riita siitä, ketä heistä mies on enimmin rakastanut. Ja ystävät puuhaavat kovasti saadaksensa sen selville. Sitä vaimoa, jolle myönnetään etusija ja palkinto, ylistävät miehet ja naiset, ja hänet teurastaa haudalle hänen lähin sukulaisensa; ja sittenkuin vaimo on teurastettu, haudataan hän yhdessä

miehensä kanssa. Mutta muut pitävät tätä suurena onnettomuutena, sillä siitä koituu heille mitä suurin häpeä.

6. Muilla traakialaisilla on tämä tapa. He myyvät lapsiaan vietäväksi maasta ulos eivätkä he vartioi neitojaan, vaan sallivat niiden pitää yhteyttä keiden kanssa vain tahtovat. Mutta vaimojaan he ankarasti vartioivat ja ostavat nämä heidän vanhemmiltaan suurista summista. Ja jalona pidetään, jos kellä on ihoon piirrettyjä merkkejä, mutta epäjalona, jos ei ole merkkejä. On erinomaisen kunniakasta olla harjoittamatta maatöitä, mutta mitä kunniattominta tehdä niitä. Sitävastoin on erittäin kunniakasta elää sodasta ja ryöstöstä.

7. Nämä ovat heidän huomattavimmat tapansa. Jumalina taas he kunnioittavat ainoastaan näitä: Aresta, Dionysosta ja Artemista. Mutta heidän kuninkaansa kunnioittavat, toisin kuin muut kansalaiset, jumalien joukosta enimmin Hermestä, vannovat ainoastaan hänen nimeensä ja sanovat polveutuvansa Hermeestä.

8. Heidän varakkaittensa kunniaksi tapahtuvat hautajaismenot ovat tämmöiset. Kolmen päivän ajaksi he asettavat ruumiin näytteille ja teurastavat kaikenlaatuisia uhrieläimiä sekä pitävät kemuja, sitä ennen itkettyään vainajaa. Sitten he tekevät haudan, ensin joko poltettuaan tai jollakin muulla tavoin kätkettyään ruumiin maahan, jonka jälkeen he luovat päälle maakummun ja panevat toimeen kaikenmoisia kilpaleikkejä, jolloin palkintojen suuruus määrätään sen mukaan, miten tärkeä mikin kilpa on. Semmoiset siis ovat traakialaisten hautausmenot.

9. Mitä tulee siihen seutuun, joka on tästä maasta vielä edempänä, ei kukaan saata täsmälleen ilmoittaa, mitä ihmisiä siellä asuu, mutta se näyttää olevan ääretöntä erämaata. Ainoat niistä ihmisistä, jotka asuvat tuollapuolen Istroksen, ja joista olen saanut tietoa, ovat nimeltään sigynnit ja he käyttävät meedialaista pukua. Heidän hevosensa taas kuuluvat olevan yli koko ruumiin pitkäkarvaiset, ollen

karvat jopa viiden sormen pituiset; ne ovat pienet ja tylppäkuonoiset eivätkä jaksa selässään kantaa miestä, mutta jos ne valjastetaan vaunujen eteen, ovat ne mitä ripeimmät. Siitä syystä maan asukkaat ajavatkin vaunuissa. Heidän alueensa ulottuu lähelle Adrian enetejä, jotka sanovat olevansa meedialaisten siirtolaisia. Millä lailla he muka ovat meedialaisten siirtolaisia, sitä minä puolestani en saata ilmoittaa, mutta saattaahan pitkän ajan kuluessa tapahtua vaikka mitä. Joka tapauksessa ylämaissa Massilian tuollapuolen asuvat ligyit kutsuvat sigynneiksi kaupustelijoita, kyprolaiset taas samalla nimellä keihäitä.

10. Ja kuten traakialaiset kertovat, on Istroksen tuonpuolinen maa mehiläisten vallassa ja näiden vuoksi on muka mahdotonta tunkeutua edemmäs. Minusta tämä heidän kertomuksensa ei kuitenkaan tunnu todenmukaiselta, sillä onhan tunnettua, että mainitut eläimet eivät siedä pakkasta. Vaan minusta näyttävät pohjanpuoleiset seudut pakkasten vuoksi olevan asumattomia. Näin nyt kerrotaan tästä maasta. — Sen rannikkoseudut siis Megabazos saattoi persialaisten valtaan.

11. Heti kun Dareios oli kulkenut Hellespontoksen yli ja saapunut Sardeeseen, hän muistellen miletolaisen Histiaioksen hyvää työtä ja mytileneläisen Koeen neuvoa noudatti heidät luokseen Sardeeseen ja antoi heidän valita, mitä halusivat. Histiaios, joka jo oli Miletoksen itsevaltiaana, ei pyytänyt entisen lisäksi mitään muuta itsevaltiaskuntaa, mutta anoi edonien omistamaa Myrkinosta, perustaakseen sinne kaupungin. Hän puolestaan siis valitsi itselleen tämän, mutta Koes, joka ei ollut itsevaltias, vaan yksityinen kansalainen, pyysi päästä Mytilenen itsevaltiaaksi.

12. Kummankin saatua toivomuksensa täytetyksi he läksivät valitsemiinsa paikkoihin. Mutta sattumalta Dareios tuli nähneeksi erään kohtauksen, jonka johdosta hänessä heräsi halu käskeä Megabazosta ottamaan ja siirtämään

paionit Europasta Aasiaan. Oli nimittäin kaksi paionilaista miestä, Pigres ja Mantyes, jotka itse tahtoivat päästä paionien itsevaltiaiksi. Siksi he senjälkeen kuin Dareios oli mennyt Aasian puolelle, saapuivat Sardeeseen, tuoden mukanaan kookkaan ja hyvännäköisen sisarensa. Ja nyt he siitä ottivat vaarin, milloin Dareios meni lyydialaisten etukaupunkiin istuntoa pitämään, ja tekivät sitten tällä tavoin. Koristeltuaan sisartaan parhaimpansa mukaan he laittoivat hänet hakemaan vettä, astiaa päänsä päällä kantaen ja kuljettaen hevosta talutusnuora käsivarrellaan sekä kutoen pellavaa. Ja kun nyt nainen kulki siitä ohitse, herätti tämä Dareioksen huomiota. Sillä se, mitä nainen teki, ei ollut persialaisen eikä lyydialaisen tavan mukaista eikä yleensä minkään Aasian kansan. Ja niin pian kuin kuninkaan huomio oli tähän kiintynyt, lähetti hän muutamia henkivartijoistaan ottamaan vaaria siitä, mitä nainen hevosella aikoi tehdä. Niinpä he seurasivat naisen jälestä. Joelle saavuttuaan tämä juotti hevosta ja juotettuaan sekä ammennettuaan astian täyteen vettä hän meni takaisin samaa tietä siitä sivu, kantaen päänsä päällä vettä, taluttaen käsivarrellaan hevosta ja kiertäen värttinää.

13. Ihmeissään sekä siitä, mitä vakoojilta kuuli, että mitä itse näki, Dareios käski tuoda naisen nähtäväkseen. Ja kun tämä tuotiin, saapuivat paikalle myöskin hänen veljensä, jotka jotenkin läheltä pitivät silmällä, mitä tapahtui. Dareios silloin kysyi, mitä kansaa nainen oli, jolloin nuorukaiset sanoivat itse olevansa paionilaisia ja naisen olevan heidän sisarensa. Edelleen kuningas kysyi, mitä miehiä paionit olivat, missä päin maailmaa he asuivat ja missä aikomuksessa nuorukaiset itse olivat tulleet Sardeeseen. He ilmoittivat kuninkaalle tulleensa sinne antautuakseen tämän valtaan. Paionia oli Strymon-joen varsilla sijaitseva maa, Strymon taas oli lähellä Hellespontosta, ja itse he olivat Troiasta tulleitten teukrolaisten siirtolaisia. — Kaiken tämän he kertoivat, mutta kuningas kysyi, oli-

vatko kaikki naiset silläpäin yhtä uutteria. Siihen he mielellään vastasivat myöntävästi; tämänhän kysymyksen varalle kaikki olikin valmistettu.

14. Silloin Dareios kirjoitti kirjeen Megabazokselle, jonka hän oli jättänyt ylipäälliköksi Traakiaan, ja antoi hänelle siinä toimeksi ajaa paionit liikkeelle heidän olinpaikoiltaan ja tuoda luokseen sekä heidät itsensä että heidän lapsensa ja vaimonsa. Heti riensi muuan ratsumies viemään sanaa Hellespontokseen ja kuljettuaan salmen poikki antoi tämä kirjeen Megabazokselle. Sen luettuaan viimemainittu otti mukaansa oppaita Traakiasta ja läksi sotaretkelle Paioniaa vastaan.

15. Saatuaan tietää persialaisten tulevan vastaansa paionit miehissä läksivät sotaan ja kulkivat merelle päin, koska luulivat persialaisten sieltä käsin tekevän hyökkäyk'sen. Niinpä paionit olivat valmistautuneet torjumaan Megabazoksen lähenevää sotajoukkoa. Mutta kun persialaiset saivat tietää paionien keräytyneen kokoon ja vartioivan meren puoleista pääsöpaikkaa, niin he oppaitten johdolla kääntyivät ylemmälle tielle ja tunkivat paionien huomaamatta näiden miehistä autioiksi jääneisiin kaupunkeihin. Ja tyhjiä kun olivat persialaisten niitten kimppuun hyökätessä, saivat nämä helposti ne haltuunsa. Mutta heti kun paionit saivat tietää, että kaupungit olivat vallatut, hajaantuivat he eri taholle, kääntyivät kukin kotipuoleensa ja antautuivat persialaisten valtaan. Sillä tavoin siis paionien joukosta siriopaionit, paioplit ja Prasias-järveen saakka asuvaiset karkoitettiin asuinsijoiltaan ja vietiin Aasiaan.

16. Mutta Pangaion-vuoren seuduilla ja itse Prasiasjärvellä asuvaiset eivät ensinkään joutuneetkaan Megabazoksen vallan alle. Tämä koetti nimittäin myös karkoittaa järvi-asukkaita, jotka siinä asuivat tällä tavoin. Keskellä järveä on korkeiden paalujen nenään kiinnitettyjä palkkeja, joihin mannermaalta pääsee yhtä ainoata kaitaa siltaa myöten. Palkkeja kannattavia paaluja pystyttivät kaiketi

alkujaan yhteisesti kaikki kansalaiset, mutta sittemmin on heillä ollut tapana pystyttää niitä tällaista lakia noudattamalla. Ne tuodaan Orbelos nimiseltä vuorelta, ja jokainen naimisiin menevä pystyttää kultakin vaimoltaan kolme paalua; jokainen ottaa nimittäin itselleen lukuisan joukon vaimoja. Ja he asuvat sillä tavoin, että kukin omistaa palkeille rakennetun majan, missä elelee, sekä laskuoven, joka palkkien läpi vie alas järveen. Pikkulapsensa he sitovat nuoralla jalasta, koska pelkäävät niiden muuten vierähtävän veteen. Mutta hevosilleen ja juhdilleen he antavat appeeksi kaloja. Ja näitä on niin runsaasti, että kun avaa laskuoven ja nauhasta laskee tyhjän kopan järveen, ei tarvitse kauan odottaa, ennenkuin sen saa vetää ylös täynnään kaloja. Ja kaloja on kahta laatua, joista toisia kutsutaan nimellä »paprax», toisia nimellä »tilon».

17. Ne paionit, jotka kukistettiin, vietiin siis Aasiaan. Mutta niin pian kuin Megabazos oli kukistanut paionit, lähetti hän sanansaattajina Makedoniaan seitsemän persialaista, jotka hänen itsensä jälkeen nauttivat suurinta arvoa leirissä. Nämä lähetettiin Amyntaan luo vaatimaan maata ja vettä Dareios kuninkaalle. Prasias-järvestä on nimittäin varsin lyhyt matka Makedoniaan. Ensiksi näet on järven laidassa se metallikaivos, josta näitä tapauksia myöhemmin joka päivä kertyi Alexandrokselle hopeatalentti, kaivoksen jälestä taas on Dysoron-vuori, ja sen yli kuljettua ollaan jo Makedoniassa.

18. Niin pian kuin siis nämä Amyntaan luo lähetetyt persialaiset olivat perille saapuneet, astuivat he tämän eteen ja vaativat Dareios kuninkaalle maata ja vettä. Amyntas sekä antoi heille kumpaakin että kutsui heidät vieraikseen. Ja valmistettuaan komeat pidot hän otti persialaiset ystävällisesti vastaan. Mutta aterialta päästyään ja kilvan juodessaan lausuivat persialaiset näin: »Makedonilainen kestiystävä, meillä persialaisilla on semmoinen tapa, että aina milloin panemme toimeen suuret pidot, tuotamme

sisälle sekä jalkavaimomme että lailliset vaimomme ja annamme heidän istua viereemme. Niinpä seuraa nyt sinäkin tätä tapaa, koska auliisti olet meitä ottanut vastaan ja suurenmoisesti meitä kestitset sekä annat kuninkaalle maata ja vettä.» Siihen virkkoi Amyntas: »Oi persialaiset, meillä ei ole semmoista tapaa, vaan meillä ovat miehet eroitettuina naisista. Mutta koska kerran te, jotka olette valtiaina, sitä haluatte, niin on sekin tapahtuva.» Sen verran lausuttuaan Amyntas lähetti noutamaan naiset. He tulivat kutsusta ja istuutuivat riviin vastapäätä persialaisia. Nähtyään siinä nuo kauniismuotoiset naiset persialaiset puhuivat Amyntaalle ja sanoivat, että se, mikä oli tehty, ei suinkaan ollut viisasta. Olisi näet ollut parempi, jos naiset eivät ensinkään olisi tulleet, kuin että tulivat ja istuivat siinä persialaisten silmäkipuna. Amyntaan oli niinmuodoin pakko käskeä heidän istua miesten viereen. Naiset tottelivat, ja heti persialaiset tarttuivat heidän rintoihinsa, liiaksi kun olivat juoneet, yrittipä kaiketi joku suudellakin.

19. Nähdessään tämän Amyntas, vaikka panikin sen pahakseen, pysyi alallaan, syystä että kovasti pelkäsi persialaisia. Mutta Amyntaan poika, Alexandros, joka oli saapuvilla ja näki tämän, ei, nuori ja loukkauksia kokematon kun oli, enää kyennyt itseään hillitsemään, vaan virkkoi närkästyneenä Amyntaalle näin: »Oi isä, anna myöten iällesi ja lähde levolle äläkä itsepintaisesti jää juominkeihin. Minä taas tahdon pysyä täällä tarjotakseni vieraille kaikkea, mikä asiaan kuuluu.» Siihen virkkoi Amyntas, vaikka kyllä ymmärsi, että Alexandros aikoi panna toimeen selkkauksia: »Oi poikani, melkeinpä minä, kun olet noin kuohuksissa, ymmärrän sanasi, että nimittäin aiot panna toimeen selkkauksia, jahka ensin olet lähettänyt minut pois. Minä senvuoksi pyydän sinua olemaan panematta toimeen mitään selkkauksia näiden miesten kanssa, jottet syöksisi meitä turmioon, vaan katsele kärsivällisesti

sitä, mikä tapahtuu. Mitä poislähtööni tulee, tahdon kuitenkin totella sinua.»

20. Niin pian kuin Amyntas tämän pyydettyään oli mennyt tiehensä, lausui Alexandros persialaisille: »Näihin naisiin nähden on teillä, oi vieraat, täysi valta, joko sitten tahdotte pitää yhteyttä kaikkien tai muutamien kanssa heistä. Ilmoittakaa vain itse, mitä tässä kohden haluatte. Mutta koska teidän nyt kohdakkoin tulee aika käydä levolle, ja näen teidän olevan kelpolailla juovuksissa, niin antakaa, jos niin suvaitsette, näiden naisten mennä kylpemään ja ottakaa heidät jälleen vastaan, sen jälkeen kuin ovat kylpeneet.» Näin hän virkkoi, ja koska persialaiset tähän suostuivat, käski hän naisten mennä ulos ja lähetti heidät naisten huoneeseen. Mutta itse Alexandros puki naisten vaatteisiin muutamia sileäposkisia nuorukaisia, luvultaan yhtä monta kuin oli naisia, antoi heille tikarit ja vei heidät sisälle. Ja tuodessaan nämä hän virkkoi persialaisille näin: »Oi persialaiset, kylläpä te näytätte tulleen kestityiksi niin perinpohjaisesti kuin suinkin. Sillä kaikkea, mitä meillä on ollut, ja mitä sen lisäksi olemme voineet keksiä ja tarjota, on teillä ollut saatavana, ja, mikä on kaikista suurinta, tämän lisäksi me annamme teille vielä omat äitimme ja sisaremme, jotta täysin huomaisitte meidän kunnioittavan teitä arvonne mukaisesti. Ja ilmoittakaa lisäksi vielä kuninkaalle, joka teidät on lähettänyt, että helleeniläinen mies, hänen käskynhaltijansa Makedoniassa, on hyvästi teitä vastaanottanut sekä pöydällä että vuoteella.» Sen lausuttuaan Alexandros asetti kunkin persialaisen viereen makedonilaisen miehen, muka naisena. Ja kun sitten persialaiset koettivat koskotella näitä, tekivät jälkimäiset heistä lopun.

21. Sellaisen lopun saivat osakseen sekä persialaiset itse että heidän palvelijajoukkonsa. Heidän mukanaan oli näet seurannut sekä ajoneuvoja että palvelijoita ynnä kaikki heidän runsaat laitoksensa. Kaikki tämä joutui kadoksiin

samalla kertaa kuin kaikki persialaiset. Sitten, jonkun aikaa myöhemmin, alkoivat kyllä persialaiset innokkaasti etsiä näitä miehiä, mutta Alexandros rauhoitti heidät viekkaudellaan ja antamalla paljon rahaa sekä oman sisarensa, jonka nimi oli Gygaia. Ja Alexandros rauhoitti heidät antamalla mainitut lahjat Bubares nimiselle persialaiselle, joka oli hukkuneita etsivien ylipäällikkö.

22. Täten nyt saatiin näiden persialaisten kuolema unohduksiin painetuksi. Mutta nämä Perdikkaasta polveutuvat ovat, sen mukaan kuin he itse sanovat, helleenejä; itsekin olen minä sitä käsitystä ja aion myöhemmin historiassani osoittaa, että he ovat helleenejä. Ja lisäksi vielä Olympian kilpaleikkejä järjestävät hellenodikit ovat sen julistaneet. Sillä kun Alexandroksen piti ottaa osaa kilpailuihin ja hän siinä tarkoituksessa oli astunut alas radalle, tahtoivat ne helleenit, jotka tulivat hänen kilpakumppaneikseen, sulkea hänet niistä pois, väittäen, että kilpaleikki ei ollut barbarisia, vaan helleeniläisiä kilpailijoita varten. Mutta sittenkuin Alexandros oli todistanut olevansa argolainen, julistettiin, että hän oli helleeni, ja ottaessaan osaa kilpajuoksuun hän yhdessä erään toisen kanssa sai ensimäisen sijan.

23. Jotenkin näin oli tämä tapahtunut. Mutta tuoden muassaan paionit Megabazos saapui Hellespontoksen rannalle. Ja sieltä hän, salmen poikki kuljettuaan, saapui Sardeeseen. Mutta silloin miletolainen Histiaios linnoitti sitä paikkaa, jonka hän pyynnöstään oli Dareiokselta saanut palkaksi laivasillan vartioimisesta, ja joka sijaitsee Strymonjoen varrella sekä on nimeltään Myrkinos. Huomattuaan siis, mitä Histiaios teki, Megabazos, heti kun saapui Sardeeseen, muassaan paionit, lausui Dareiokselle näin: »Oi kuningas, mitä oletkaan tehnyt antaessasi taitavan ja viisaan helleenin perustaa kaupungin Traakiaan, missä on viljalti metsää laivanrakennustarpeiksi, airopuita ja kaivoksia, ja jonka ympärillä asuu suuri helleeniläinen ja barba-

rinen väestö, joka saatuaan hänestä johtajan tulee öin päivin noudattamaan jokaista hänen vihjaustaan. Saata nyt tämä mies lakkaamaan tätä tekemästä, jottet joutuisi sisälliseen sotaan; mutta tee se suopeasti, noudattamalla hänet luoksesi. Ja jahka kerran olet saanut hänet valtaasi, niin laita niin, ettei hän enää Hellaaseen pääse.»

24. Näin puhumalla Megabazos helposti taivutti Dareioksen, koska hän niin hyvin ennakolta näki, mitä oli tulossa. Sitten kuningas lähetti sanansaattajan Myrkinokseen ja käski sanoa näin: »Histiaios, tämä on Dareios kuninkaan sana. Harkitessani olen havainnut, ettei ole ketään miestä, joka olisi minua ja minun asioitani kohtaan altismielisempi kuin sinä. Ja tämän tiedän en ainoastaan sanojesi, vaan myös tekojesi kautta. Nyt siis, koska aion suorittaa suuria tekoja, tule kaikin mokomin luokseni, jotta uskoisin sinulle aikeeni.» Luottaen näihin sanoihin ja samalla pitäen suurena kunniana päästä kuninkaan neuvonantajaksi, Histiaios saapui Sardeeseen. Hänen saavuttuaan Dareios lausui hänelle näin: »Histiaios, olen noudattanut sinut luokseni seuraavasta syystä. Kun olin palannut Skyytiasta, ja sinä jouduit pois näkyvistäni, en minä, lyhyesti sanoen, ole vielä ikävöinyt mitään niin paljon, kuin että saisin nähdä sinua, ja että sinä tulisit puheilleni. Sillä käsitän, että arvokkainta kaikesta, mitä saattaa omistaa, on järkevä ja hyväntahtoinen ystävä; ja näitä molempia ominaisuuksia saatan kokemuksesta todistaa sinun osoittaneen minun hankkeitani kohtaan. Sinä olet nyt siis tehnyt hyvin saapuessasi luokseni, ja tahdon sinulle ehdoittaa tämän. Heitä mielestäsi Miletos ja äsken rakentamasi kaupunki Traakiassa ja seuraa minua Susaan. Siellä olet saava samaa, mitä minullakin on, ja pääsevä minun pöytätoverikseni ja neuvonantajakseni.»

25. Näin lausuttuaan ja asetettuaan Artafreneen, velipuolensa isän puolelta, Sardeen käskynhaltijaksi, Dareios matkusti Susaan vieden mukaansa Histiaioksen, nimitet-

tyään sitä ennen Otaneen rannikkolaiston päämieheksi. Viimemainitun isä, Sisamnes, oli ollut kuninkaallisia tuomareita, mutta oli rahasta langettanut väärän tuomion, josta syystä Kambyses kuningas oli teurastuttanut hänet ja nylkenyt pois koko hänen nahkansa; ja vedätettyään pois hänen nahkansa hän siitä leikkautti hihnoja ja antoi punoa ne siihen tuoliin, jolla Sisamnes tuomitessaan oli istunut. Ja levitettyään ne istuimen yli Kambyses nimitti Sisamneen sijaan, jonka oli tappanut ja nylkenyt, tuomariksi Sisamneen pojan ja teroitti hänen mieleensä, että muistelisi millä istuimella istui tuomitsemassa.

26. Siispä mainittu Otanes, joka tällä istuimella istui, tuli silloin Megabazoksen seuraajaksi ylipäällikkyydessä. Ja hän kukisti byzantionilaiset ja kalkhedonilaiset, valloitti Troian maassa sijaitsevan Antandroksen, valloitti Lamponeionin ja otettuaan lesbolaisilta laivoja hän valloitti Lemnoksen ja Imbroksen, joissa molemmissa silloin vielä asui pelasgeja.

27. Lemnolaiset taistelivat urhoollisesti ja pitivät puoliaan, mutta joutuivat kuitenkin aikaa myöten tappiolle. Vaan eloonjääneille heistä asettivat persialaiset käskynhaltijaksi Lykaretoksen, Samoksen entisen hallitsijan, Maiandrioksen, veljen. Tämä Lykaretos hallitsi Lemnoksessa kuolemaansa saakka. Ja Otanes syytti yllämainittuja kansoja siitä, että toiset olivat karanneet sotaretkeltä skyytejä vastaan, toiset taas ryöstäneet Dareioksen sotajoukkoa sen palatessa takaisin skyytien maasta.

28. Niin paljon hän sotajoukkoa johtaessaan sai aikaan. Senjälkeen oli vähäksi aikaa rauhaa onnettomuuksilta, mutta sitten alkoivat onnettomuudet toistamiseen Naxoksen ja Miletoksen puolelta tulla ioonilaisille. Sillä toiselta puolen Naxos hyvinvoinnissa voitti muut saaret, toiselta puolen oli Miletos samaan aikaan kukoistavimmillaan ja koko Ioonian koriste, oltuaan sitä ennen kahden miespolven ajan kovin heikkona sisällisistä riidoista, kunnes

parolaiset sovittivat ne; viimemainitut näet miletolaiset kaikkien helleenien joukosta olivat valinneet itselleen riidanratkaisijoiksi.

29. Ja parolaiset sovittivat heidät seuraavalla tavalla. Heidän parhaimmat miehensä saapuivat Miletokseen ja kun he näkivät asukasten olevan kovassa taloudellisessa rappiotilassa, niin he sanoivat tahtovansa kulkea näiden maan läpi. Niin he tekivätkin. Ja aina milloin he kautta koko Miletoksen alueen kulkiessaan näkivät muuten autiossa maassa hyvin hoidetun maatilan, he kirjoittivat muistiin tilan isännän nimen. Ja heti kun he koko maan läpi matkattuaan ja vain muutamia harvoja semmoisia tavattuaan olivat tulleet kaupunkiin, panivat he toimeen kansankokouksen ja määräsivät ne hoitamaan kaupunkia, joiden tilat he olivat havainneet hyvin hoidetuiksi. He sanoivat nimittäin luulevansa, että nämä tulisivat samalla lailla huolehtimaan yleisistä asioista kuin omistaan. Mutta muita miletolaisia he käskivät tottelemaan näitä.

30. Silläpä tavoin parolaiset sovittivat miletolaiset. Mutta silloin alkoi mainittujen kaupunkien puolelta koitua onnettomuuksia Joonialle. Naxoksesta läksi rahvasta pakoon muutamia miehiä hyvinvoipien joukosta, ja pakoon lähdettyään he saapuivat Miletokseen. Miletoksen hallitusmiehenä sattui silloin olemaan Molpagoraan poika Aristagoras, joka oli Lysagoraan pojan, Histiaioksen, vävy ja serkku, hänen, jota Dareios pidätteli luonansa Susassa. Histiaios oli näet Miletoksen itsevaltias, mutta sattui juuri siihen aikaan olemaan Susassa, jolloin Histiaioksen entiset kestiystävät naxolaiset saapuivat. Miletokseen saavuttuaan naxolaiset pyysivät Aristagoraalta, että hän, jos mahdollista, hankkisi heille jonkun sotavoiman, niin että voisivat palata omaan maahansa. Mutta tämä laski niin, että jos he hänen avullaan palaisivat kaupunkiinsa, hän itse pääsisi Naxoksen hallitsijaksi, ja piti heille Histiaioksen kestiystävyyden varjolla seuraavan puheen: »Itse puolestani en voi taata voivani

hankkia teille niin suurta sotavoimaa, että vastoin niiden naxolaisten tahtoa, joilla on kaupunki vallassaan, saattaisin toimittaa teidät jälleen kotiinne. Sillä olen saanut tietää naxolaisilla olevan kahdeksantuhatta raskasaseista ja useita sotalaivoja. Mutta minä tahdon ponnistaa kaikki voimani auttaakseni teitä. Minä tuumin nimittäin tällä tavoin. Minulla sattuu olemaan ystävänä Artafrenes. Ja Artafrenes, tietäkää se, on Hystaspeen poika ja Dareios kuninkaan veli. Hän hallitsee kaikkia Aasian rannikolla asuvia, ja hänellä on suuri sotajoukko ja suuri laivasto. Luulenpa, että tämä mies siis tulee tekemään, mitä vain häneltä pyydämme.» Sen kuultuaan naxolaiset antoivat Aristagoraalle tehtäväksi toimia parhaimman kykynsä mukaan ja käskivät hänen luvata lahjoja ja kuluja sotajoukkoa varten, mitkä he itse tulisivat suorittamaan; heillä oli nimittäin vahvat toiveet siitä, että kun he vain ilmestyisivät Naxokseen, naxolaiset tulisivat tekemään kaikkea, mitä he vain käskisivät, ja niin myös muut saarelaiset. Sillä näistä Kykladisaarista ei vielä yksikään ollut Dareioksen vallan alainen.

31. Sardeeseen saavuttuaan Aristagoras lausui Artafreneelle, että Naxos oli saari, joka ei ollut kooltaan suuri, mutta muuten kaunis ja viljava sekä lähellä Iooniaa; ja siellä oli muka paljon rahaa ja orjia. »Lähde siis sotaretkelle tätä maata vastaan ja vie sinne takaisin ne, jotka sieltä ovat karkoitetut. Ja jos sen teet, on minulla ensin sinulle tarjottavana suuria rahasummia, lukuunottamatta sotakulunkeja. On näet kohtuullista, että me johtajat hankimme ne. Toiseksi olet kuninkaalle hankkiva lisäksi sekä itse Naxos-saaren että sen alaiset Paros- ja Andros-saaret ynnä muut niinkutsutut Kykladit. Sieltä käsin voit helposti käydä Euboian kimppuun, joka on suuri ja varakas saari, ei pienempi Kyprosta ja erittäin helppo valloittaa. Ja näitä kaikkia valtaamaan riittää sata laivaa.» Artafrenes vastasi hänelle näin: »Sinä osoitat, miten kuninkaan huoneelle on koituva etuja, ja neuvot tätä kaikkea hyvin, paitsi

mitä tuloo laivojen lukumäärään. Vaan sadan laivan sijasta on sinulla kevään tullen oleva valmiina kaksisataa laivaa. Mutta kuninkaan itsensä täytyy myös tähän antaa suostumuksensa.»

32. Niin pian kuin Aristagoras tämän kuuli, niin hän ylen iloissaan läksi Miletokseen. Mutta kun Artafrenes oli lähettänyt sananviejän Susaan ilmoittamaan, mitä Aristagoras oli sanonut, ja Dareios itse oli siihen suostunut, niin edellinen varusti kaksisataa kolmisoutua sekä erittäin suuren joukon persialaisia ynnä muita, nimittäin liittolaisia, ja nimitti näiden päälliköksi erään Megabates nimisen persialaisen, joka oli akhaimenideja ja itse Dareioksen serkku ja jonka tyttären — jos nimittäin se puhe on tosi — lakedaimonilainen Pausanias, Kleombrotoksen poika, myöhemmin kihlasi, silloin kun hänen teki mieli ruveta Hellaan itsevaltiaaksi. Niinpä Artafrenes nimitti Megabateen päälliköksi ja lähetti sotajoukon Aristagoraan luo.

33. Otettuaan Miletoksesta mukaansa sekä Aristagoraan että ioonilaison sotajoukon ja naxolaiset Megabates oli purjehtivinaan Hellespontosta kohti. Mutta Khioksen kohdalle päästyään hän laski laivat satamaan Kaukasassa, sieltä kulkeakseen pohjatuulella Naxokseen. Vaan koska ei ollut niin sallittu, että naxolaisten sen retken kautta piti tuhoutuman, sattui seuraava tapaus. Megabateen kulkiessa ympäri tarkastamassa laivoilla olevia vartijastoja, ei myndolaisella laivalla sattunut olemaan ketään vartioimassa. Kovin suuttuneena siitä hän käski henkivartijoitaan hakemaan esille laivan päällikön, jonka nimi oli Skylax, sitomaan hänet ja vetämään hänet laivan aironreijän läpi sillä tavoin, että pää tuli olemaan ulkopuolella ja ruumis sisäpuolella. Kun Skylax oli sidottu, ilmoitti joku Aristagoraalle, että Megabates oli sitonut ja häväissyt hänen myndolaista kestiystäväänsä. Aristagoras tuli ja rukoili persialaista, mutta koska hänen pyyntöjään ei otettu mihinkään kuuloon, meni hän itse ja vapautti miehen. Tämän kuultuaan Megabates pani

sen kovin pahakseen ja vimmastui Aristagoraaseen. Vaan tämä virkkoi: »Mitä sinulla on tämänkin asian kanssa tekemistä? Eikö Artafrenes lähettänyt sinua tottelemaan minua ja purjehtimaan sinne, mihin minä käsken? Mitä sinä sekaannut toisten asioihin?» Näin virkkoi Aristagoras. Mutta tästä sydäntyneenä toinen heti yön tultua lähetti Naxokseen aluksessa miehiä ilmaisemaan naxolaisille kaiken, mikä heitä uhkasi.

34. Naxolaiset näet eivät ollenkaan odottaneet mainitun sotajoukon lähtevän liikkeelle heitä vastaan. Mutta saatuaan siitä kuitenkin tietää he heti toivat muurin sisäpuolelle, mitä heillä oli maaseudulla, varustivat piirityksen varalle itselleen ruokaa ja juomaa sekä parantelivat muuria. Niinpä nämä varustautuivat heitä lähestyvän sodan varalle. Ja kun sitten persialaiset olivat laivoineen kulkeneet Khioksesta Naxokseen, niin he sinne laskiessaan tapasivat heidät hyvin suojattuina ja piirittivät heitä neljä kuukautta. Mutta niin pian kuin ne rahat, jotka persialaisilla tullessaan oli ollut, heiltä olivat kuluneet loppuun, lisäksi Aristagoraalta itseltään oli mennyt paljon rahaa, ja piiritys vaati vielä enemmän, niin he rakensivat varustuksen karkoitettujen naxolaisten suojaksi ja läksivät huonossa tilassa matkoihinsa mannermaalle.

35. Mutta Aristagoras ei voinut täyttää lupaustaan Artafreneelle. Samalla häntä ahdistivat sotaväen kustannukset, joita vaadittiin pois, ja hän oli myös tuskissaan huonoon tilaan joutuneen sotajoukon sekä Megabateen vuoksi, jonka kanssa oli riitaantunut; luulipa hän myös, että häneltä riistettäisiin Miletoksen hallitus. Kaikesta tästä tuskissaan hän mietti luopua kuninkaasta. Samaan aikaan sattui myös, että Histiaioksen luota Susasta saapui tuo orja, jonka päähän oli piirrelty pilkkuja, ja joka ilmoitti, että Aristagoraan piti luopuman kuninkaasta. Sillä kun Histiaios tahtoi kehoittaa Aristagorasta luopumaan, mutta ei millään muulla keinoin saattanut turvallisesti sitä tehdä,

tiet kun olivat vartioituina, niin hän ajoi uskollisimman orjansa pään, piirsi siihen pilkkuja ja odotti, kunnes hiukset jälleen olivat kasvaneet. Ja heti kun ne olivat jälleen kasvaneet, niin hän lähetti orjan Miletokseen, antamatta hänelle mitään muuta toimeksi kuin että, sittenkuin hän saapuisi Miletokseen, käskisi Aristagorasta ajamaan hänen hiuksensa ja senjälkeen tarkastamaan hänen päätään. Mutta pilkut merkitsivät, niinkuin ennenkin olen maininnut, että Aristagoraan piti luopuman kuninkaasta. Sen Histiaios teki, suuresti harmissaan kun oli siitä, että häntä pidätettiin Susassa. Siinä tapauksessa nimittäin, että syntyisi kapina, oli hänellä vahvat toiveet päästä meren rannalle, mutta jos Miletos ei panisi toimeen mitään levottomuuksia, ei hän otaksunut milloinkaan enää pääsevänsä sinne takaisin.

36. Siinä aikoessa nyt Histiaios lähetti luotaan sanansaattajan. Ja sattui niin, että kaikki tämä kohtasi yht'aikaa Aristagorasta. Hän neuvotteli niinmuodoin puoluelaistensa kanssa, ilmaisten niinhyvin oman mielipiteonsä kuin sen viestin, mikä Histiaiokselta oli saapunut. Kaikki muut lausuivat samaan suuntaan ja käskivät luopumaan. Mutta historiankirjoittaja Hekataios koetti ensiksi estää heitä alottamasta sotaa persialaisia vastaan, mainitsemalla kaikkia niitä kansoja, joita Dareios hallitsi, ja hänen valtaansa. Vaan koska hän ei saanut heitä taivutetuiksi, niin hän sitten neuvoi heitä tekemään niin, että tulisivat valtiaiksi merellä. Sillä muuten hän ei sanonut käsittävänsä, kuinka se voisi tapahtua. Hän sanoi ymmärtävänsä, että miletolaisten mahti itsessään oli heikko, mutta jos otettaisiin Brankhidain pyhätöstä pois ne aarteet, jotka lyydialainen Kroisos sinne oli pyhittänyt, niin hänellä oli vahvat toiveet, että he pääsisivät meren valtijaiksi; ja sillä tavoin sekä he itse saisivat rahoja käytettäväkseen, että viholliset eivät voisi niitä ryöstää. Nämä olivat nuo suuret aarteet, joista ensimäisissä kertomuksissani olen maininnut. Tämä mielipide

kyllä ei päässyt voitolle, mutta kuitenkin he päättivät luopua, antaa yhden joukostaan purjehtia Myus-kaupunkiin Naxoksesta tulleen laivaston luo, joka nyt oli ensinmainitussa paikassa, ja koottaa ottaa vangiksi laivoilla palvelevat päälliköt.

37. Ja Ietragoras, joka siinä tarkoituksessa oli lähetetty, otti petoksella vangiksi mylassalaisen Oliatoksen, Ibanolliin pojan, termeralaisen Histiaioksen, Tymneen pojan, Koeen, Erxandroksen pojan, jolle Dareios oli lahjoittanut Mytilenen, kymeläisen Aristagoraan, Herakleideen pojan, ynnä lukuisia muita. Silloin Aristagoras julkisesti luopui Dareioksesta ja vehkeili kaikella mahdollisella tavalla häntä vastaan. Ensiksi hän näennäisesti luopui itsevaltiudestaan ja sääsi tasa-arvoisuuden Miletokseen, jotta miletolaiset vapaaehtoisesti yhdessä hänen kanssaan luopuisivat; ja senjälkeen hän muussakin Iooniassa teki samoin, karkoittaen muutamia itsevaltiaista; ne itsevaltiaat taas, jotka hän oli ottanut vangiksi Naxosta vastaan purjehtineista laivoista, hän, saavuttaaksoen kaupunkien ystävyyden, antoi pois, luovuttaen minkä mihinkin kaupunkiin, aina mistä kukin oli.

38. Heti kun nyt mytileneläiset olivat ottaneet vastaan Koeen, niin he veivät hänet ulos ja kivittivät, mutta kymeläiset antoivat oman hallitsijansa mennä menojaan. Niin useimmat muutkin antoivat heidän mennä. Siten lakkautettiin itsevaltius kaupungeissa. Ja niin pian kun miletolainen Aristagoras oli tehnyt lopun itsevaltiaiden hallituksesta, niin hän käski kaikkia asettamaan kuhunkin kaupunkiin hallitusmiehiä, ja sitten hän itse läksi kolmisoudulla lähettinä Lakedaimoniin. Hänelle oli näet tarpeen ruveta liittoon jonkun mahtavan hallitsijan kanssa.

39. Spartassa ei enää ollut kuninkaana Leonin poika Anaxandrides, hän kun ei enää ollut elossa, vaan oli jo kuollut. Mutta Kleomenes, Anaxandrideen poika, piti hallitusta, jota hän ei ollut saanut kunnollisuutensa, vaan synty-

peränsä vuoksi. Anaxandrideella oli nimittäin puolisona oma sisarentyttärensä, joka oli hänen mielensä mukainen. Mutta heille ei syntynyt lapsia. Näin ollen eforit kutsuivat hänet luokseen ja lausuivat: »Jos todella et itse välitä itsestäsi, niin me ainakaan emme voi sallia Eurystheneen suvun sammuvan. Koska nyt se vaimo, joka sinulla on, ei synnytä, niin eroa hänestä ja nai toinen. Ja jos niin teet, olet oleva spartalaisille mieleen.» Mutta hän vastasi ja sanoi, ettei hän aikonut tehdä kumpaakaan, ja että he eivät antaneet hyvää neuvoa kehoittaessaan häntä eroamaan siitä vaimosta, joka hänellä oli ja joka ei ollut häntä vastaan rikkonut, sekä ottamaan toisen. Ei hän missään tapauksessa mielinyt heitä totella.

40. Neuvoteltuaan tämän johdosta eforit ja gerontit tekivät Anaxandrideelle seuraavan ehdoituksen: »Koska nyt siis näemme, kuinka kiintynyt olet vaimoosi, niin tee ainakin näin äläkä vastustele tätä, jotteivät spartalaiset sinuun nähden tekisi jotain ikävää päätöstä. Emme nyt vaadi sinua eroamaan nykyisestä vaimostasi, vaan suo hänelle kaikkea, mitä tähänkin asti olet suonut. Mutta ota hänen lisäkseen toinen vaimo, joka lapsia synnyttää.» Heidän puhuessaan tähän suuntaan Anaxandrides suostui ehdoitukseen, ja hänellä oli sittemmin kaksi vaimoa ja kaksinkertainen talous, mikä ei suinkaan ollut spartalaisten tavan mukaista.

41. Jonkun ajan kuluttua myöhemmin tullut vaimo synnyttää juuri tämän Kleomeneen. Mutta juuri silloin kun hän spartalaisille antoi vallanperillisen, sattui sellainen tapaus, että entinenkin vaimo, joka aikaisemmin oli ollut hedelmätön, joutui raskaaksi. Vaan kun vastatulleen vaimon sukulaiset saivat tietää, että hän todella oli siunatussa tilassa, niin he rupesivat meluamaan ja väittivät hänen ilman aikojaan kerskailevan ja aikovan ottaa vaihdokkaan. Koska he olivat kovin suutuksissaan, ja aika läheni, istuutuivat eforit lapsensaajan ympärille häntä vartioiden, syystä

että epäilivät häntä. Mutta hän synnytti Dorieuksen, ja pian senjälkeen hän sai Leonidaan ja tämän jälestä Kleombrotoksen. Toiset sanovat myös Kleombrotoksen ja Leonidaan olleen kaksoiset. Mutta se vaimo, joka Kleomeneen oli synnyttänyt, ja oli Demarmenoksen pojan, Prinetadeen, tytär, ei enää toista kertaa synnyttänyt.

42. Kleomenes, niinkuin kerrotaan, ei ollut täysjärkinen, vaan raivohullu, jotavastoin Dorieus oli ensimäinen kaikkien yhdenikäistensä joukossa, ja oli siinä varmassa toivossa, että kunnollisuuden puolesta hänen piti saada hallitus. Niin hän siis ajatteli ja siksi, kun Anaxandrides oli kuollut, ja lakedaimonilaiset lakia noudattamalla olivat asettaneet kuninkaaksi vanhimman, Kleomeneen, hän pani sen pahakseen ja katsoi arvolleen alentavaksi olla Kleomeneen hallittavana. Senvuoksi hän pyysi spartalaisilta väkeä ja vei heidät siirtolaan, kysymättä Delfoin oraakelilta neuvoa, mihin maahan lähtisi perustamaan sen, ja suorittamatta mitään muitakaan tavanmukaisia menoja. Vaan närkästynyt kun oli, hän antoi alusten mennä Libyaa kohti, ja oppaina oli theralaisia. Libyaan saavuttuaan hän sitten asettui libyalaisten kauniimpaan paikkaan Kinypsjoen varrelle. Mutta kun libyalaiset, makilaiset ja karkhedonilaiset kolmantena vuotena hänet karkoittivat sieltä, niin hän saapui Peloponnesokseen.

43. Mutta tällöin muuan eleonilainen, Antikhares, Laiosta koskevien oraakelilauseitten nojalla käski hänen asuttamaan Herakleian aluetta Sikeliassa, väittäen koko Eryxin maan olevan herakleidien, koska Herakles itse oli ottanut sen haltuunsa. Sen kuultuaan Dorieus läksi Delfoihin kysymään oraakelilta, tulisiko hän valloittamaan sen maan, johon hankki lähtöä. Ja Pytia julisti, että hän tulisi sen valloittamaan. Otettuaan mukaansa saman sotajoukon, jonka oli vienyt Libyaankin, Dorieus laittautui Italiaan.

44. Siihen aikaan aikoivat, niinkuin sybarilaiset kertovat, he itse ja heidän kuninkaansa Telys lähteä sotaretkelle

Krotonia vastaan, mutta krotonilaiset pelästyivät ja pyysivät Dorieusta heitä puolustamaan; ja hän suostuikin heidän pyyntöönsä. Niinpä Dorieus lähtikin heidän mukanaan sotaretkelle Sybarista vastaan ja valloitti Sybariin. Näin kertovat puolestaan sybarilaiset Dorieuksen seuralaisineen tehneen. Krotonilaiset taas väittävät, ettei yksikään vieras ollut heidän kerallaan ryhtynyt sotaan sybarilaisia vastaan, lukuunottamatta ainoastaan elis-maalaista Kallias tietäjää, joka oli iamideja; ja hän oli sen tehnyt seuraavasta syystä. Hän oli nimittäin karannut Sybaris-kaupungin itsevaltiaan Telyksen luota ja saapunut heidän luokseen, sentähden että hänen uhratessaan Krotonin retken puolesta uhrit eivät olleet onnistuneet.

45. Näin he kertovat. Ja molemmat esittävät siihen todistuksia. Sybarilaiset puolestaan mainitsevat erään Krathis-joen kuivuneen uoman varrella sijaitsevan temppelin pyhine alueineen, jonka he kertovat Dorieuksen perustaneen krathilaiseksi nimitetylle Athenelle, senjälkeen kuin oli hävittänyt kaupungin. Ja toiseksi he pitävät itse Dorieuksen kuolemaa mitä tärkeimpänä todistuksena, koska hän tekemällä vastoin oraakelin neuvoja joutui turmioon. Sillä jos hän ei olisi tehnyt asiaan kuulumatonta, vaan olisi tehnyt sen, mitä varten läksi matkaan, olisi hän vallannut Eryxin alueen ja sen vallattuaan saanut sen pitääkin, eikä hän itse eikä sotajoukko olisi joutunut turmioon. Krotonilaiset taas näyttävät Krotonin alueella useita elismaalaiselle Kalliaalle annettuja valtiotiloja, joita Kalliaan jälkeläiset aina minun aikoihini saakka ovat omistaneet, mutta ei mitään Dorieukselle ja Dorieuksen jälkeläisille annettua. Ja kuitenkin, jos Dorieus olisi ottanut osaa Sybariin sotaan, olisi hänelle annettu monta vertaa enemmän kuin Kalliaalle. Nämä todistukset siis he molemmat esittävät, ja kunkin on tilaisuus kallistua siihen näistä kahdesta, jota uskoo.

46. Dorieuksen kanssa purjehti muitakin spartalaisia siirtolanperustajia, nimittäin Thessalos, Paraibates, Kelees

ja Euryleon. Saavuttuaan koko laivastoineen Sikeliaan he joutuivat tappiolle taistelussa foinikialaisia ja egestalaisia vastaan ja kaatuivat. Ainoastaan Euryleon jäi siirtolanperustajista eloon tästä onnettomuudesta. Koottuaan sotajoukosta jälelle jääneet tämä otti haltuunsa Selinus-kaupungin siirtolan Minoian ja auttoi selinuntilaisia vapautumaan yksinvaltijaansa Peithagoraan ikeestä. Mutta myöhemmin, kukistettuaan tämän, hän itse anasti saman kaupungin itsevaltiuden ja oli lyhen ajan yksinvaltiaana. Sillä selinuntilaiset nousivat kapinaan ja tappoivat hänet, vaikka hän oli paennut Zeus-Torinsuojelijan alttarin turviin.

47. Dorieuksen mukana seurasi ja yhdessä hänen kanssaan kuoli krotonilainen Filippos, Butakideen poika, joka kihlattuaan sybarilaisen Telyksen tyttären oli paennut Krotonista. Mutta kun avioliitosta ei tullut mitään, niin hän läksi purjehtimaan Kyreneen, ja sieltä käsin hän seurasi mukana omalla kolmisoudullaan itse kustantaen miehistönsä. Hän oli olympialainen voittaja ja kaunein aikalaisistaan helleeneistä. Ja kauneutensa tähden hän egestalaisten puolelta sai osakseen sellaista kunnioitusta, mitä ei yksikään muu; hänen haudalleen näet he ovat pystyttäneet puolijumalan pyhätön ja lepyttelevät häntä uhreilla.

48. Siten Dorieus päätti päivänsä. Mutta jos hän olisi sietänyt olla Kleomeneen hallittavana ja olisi jäänyt paikoilleen Spartaan, olisi hän päässyt Lakedaimonin kuninkaaksi. Sillä Kleomenes ei hallinnut pitkää aikaa, vaan kuoli ilman poikaa, jättäen jälkeensä ainoastaan Gorgo nimisen tyttären.

49. Miletoksen itsevaltias Aristagoras saapui siis Spartaan Kleomeneen pitäessä siellä hallitusta. Hän meni, kuten lakedaimonilaiset kertovat, tämän puheille, mukanaan vaskitaulu, johon oli kaiverrettu koko maanpiiri, koko meri ja kaikki joet. Hänen puheilleen saapuessaan Aristagoras virkkoi hänelle näin: »Kleomenes, älä ihmettele, että pidän niin tärkeänä tänne tuloani. Meidän nykyinen tilamme

on nimittäin tämmöinen. Ioonian lapset ovat vapaista joutuneet orjiksi, suurimmaksi häpeäksi ja tuskaksi meille itsellemme ja vielä muiden muassa teillekin, sikäli kuin olette Hellaan ensimäiset. Niinpä siis, nimessä Hellaan jumalien, pelastakaa orjuudesta veriheimolaisenne ioonilaiset. Helposti on tämä teille onnistuva. Sillä barbarit eivät ole taistelukuntoisia, jota vastoin te, mitä tulee uljuuteen sodassa, olette korkeimman asteen saavuttaneet; ja heidän taistelutapansa on tämmöinen: heillä on jouset ja lyhyet keihäät, ja he menevät taisteluun, yllään roimahousut ja päässään suippolakit. Niinpä on helppoa kukistaa heidät. Onpa myös tuon mannermaan asujamilla etuja semmoisia, joita ei ole kellään muilla: alkaen kullasta hopeata, vaskea, kirjavia pukuja, juhtia ja orjia, joista te voitte saada, mitä ikänä haluatte. Ja he asuvat toistensa vieressä siinä järjestyksessä kuin olen mainitseva. Ioonilaisten vieressä ovat nämä lyydialaiset, jotka asuvat hyvässä ja metallirikkaassa maassa.» Niin hän sanoi osoittaen maanpiiriin, joka hänellä oli mukanaan, tauluun kaiverrettuna. »Lyydialaisiin taas», lausui puhuessaan Aristagoras, »rajoittuvat nämä fryygialaiset, jotka asuvat itään päin ja joilla on suurimmat karjalaumat ja runsaimmin hedelmiä kaikista kansoista, joita tunnen. Fryygialaisiin rajoittuvat nämä kappadokialaiset, joita me kutsumme syyrialaisiksi. Näiden naapureina ovat kilikialaiset, jotka ulottuvat tähän mereen saakka, missä tämä Kypros-saari sijaitsee. Ne suorittavat kuninkaalle vuotuisena verona viisisataa talenttia. Näihin kilikialaisiin rajoittuvat nämä armenialaiset, nekin omistaen suuria karjalaumoja, ja armenialaisiin matienelaiset, joilla on hallussaan tämä maa. Näihin rajoittuu tämä Kissian maa, jossa sijaitsee tämän Khoaspes-joen varrella tämä Susa, missä suurkuningas elelee, ja siellä nuo raha-aarteet ovat. Jos te sen kaupungin saatte haltuunne, voitte jo huoleti kilpailla Zeus jumalan kanssa rikkaudessa. Mutta nythän teidän täytyy vähäisen, eikä varsin oivallisen maan ja ahtaitten rajojen

puolesta ryhtyä sotaan sekä messenialaisia vastaan, jotka ovat vertaisianne, että arkadilaisia ja argolaisia vastaan, joilla ei ole vähintäkään kultaa eikä hopeata, jonka tähden teki saattaa viehättyä taistelemaan ja kuolemaan. Kun teillä siis on tilaisuus huokeasti hallita koko Aasiata, niin miksi te valitsette itsellenne jotakin muuta?» Niin lausui Aristagoras, Kleomenes taas vastasi seuraavin sanoin: »Oi miletolainen vieras, vastauksen antamisen lykkään kolmanteen päivään.»

50. Niin pitkälle he sillä kertaa pääsivät. Mutta kun vastausta varten määrätty päivä oli joutunut, ja he tulivat sovittuun paikkaan, niin Kleomenes kysyi Aristagoraalta, kuinka monen päivän matka oli ioonilaisten mereltä kuninkaan tykö. Tällöin Aristagoras, joka muuten oli ovela ja osasi hyvästi häntä pettää, teki erehdyksen. Vaikka hänen ei olisi pitänyt lausua, niinkuin asia todella oli, jos kerran tahtoi viedä spartalaiset Aasiaan, hän kuitenkin sanoi sinne saakka olevan kolmen kuukauden matkan. Mutta silloin Kleomenes keskeyttämällä Aristagoraan, kun tämä alkoi edelleen kertoa matkasta, lausui: »Oi miletolainen vieras, lähde matkoihisi Spartasta ennen auringon laskua! Sillä et esitä lakedaimonilaisille mitään mieluista ehdoitusta, kun tahdot viedä heidät kolmen kuukauden matkan merestä.»

51. Näin sanottuaan Kleomenes meni kotiinsa. Mutta Aristagoras otti turvananojan oksan ja meni Kleomeneen taloon. Tultuaan sisälle kuten turvananoja ainakin hän käski Kleomenesta häntä kuulemaan, mutta sitä ennen lähettämään pois lapsen. Kleomeneen vieressä näet seisoi hänen tyttärensä, jonka nimi oli Gorgo; tämä olikin hänen ainoa lapsensa ja iältään kahdeksan- tai yhdeksänvuotias. Mutta Kleomenes käski Aristagoraan puhua, mitä halusi, eikä lapsen vuoksi pidättyä siitä. Siinä nyt Aristagoras lupasi rahaa, alkamalla kymmenestä talentista, jos Kleomenes täyttäisi hänen pyyntönsä. Vaan kun Kleomenes

hylkäsi ehdoituksen, meni Aristagoras rahantarjouksissaan yhä pitemmälle, kunnes hän jo lupasi viisikymmentä talenttia. Mutta silloin huudahti lapsi: »Isä, vieras lahjoo sinut, jollet nouse ja mene pois.» Iloissaan lapsen neuvosta Kleomenes meni toiseen huoneeseen, ja Aristagoras läksi tykkönään tiehensä Spartasta saamatta tilaisuutta sen laveammin selvittää matkaa kuninkaan tykö.

52. Tämän tien laita on seuraava. Kaikkialla on kuninkaallisia asemapaikkoja ja mitä kauneimmat majatalot, ja koko tie kulkee asutun ja turvallisen seudun kautta. Pitkin Lyydiaa ja Fryygiaa on jonossa kaksikymmentä asemapaikkaa, ja matkaa on yhdeksänkymmentäneljä ja puoli parasangia. Fryygian jälestä seuraa Halys-joki; sen varrella on sola, jonka läpi välttämättömästi on kuljettava, ja vasta sitten pääsee joen yli, jonka vieressä on suuri vartiasto. Kun on tullut joen yli Kappadokiaan ja edelleen matkustaa kilikialaisten rajoille asti, on sillä välillä kahdeksankolmatta asemapaikkaa sadanneljän parasangin matkalla. Näiden rajoilla on kuljettava kahden solan läpi ja sivuutettava kaksi vartiastoa. Niiden läpi kuljettua ja Kilikian kautta matkattaessa on kolme asemapaikkaa, viidentoista ja puolen parasangin matkalla. Kilikian ja Armenian rajana on laivoilla kuljettava joki, jonka nimi on Eufrates. Armeniassa on viisitoista asemapaikkaa majataloineen viidenkymmenenkuuden ja puolen parasangin matkalla ynnä vartiasto. Kun sieltä on mennyt Matienen maan puolelle, on siellä kolmekymmentäneljä asemapaikkaa sadankolmenkymmenenseitsemän parasangin matkalla. Sen läpi virtaa neljä laivoilla kuljettavaa jokea, joitten yli välttämättömästi täytyy kulkea; ensimäinen on Tigris, toinen ja kolmas ovat sitten samannimiset, vaikka eivät ole samaa jokea eivätkä virtaa samasta paikasta. Sillä ensinmainittu virtaa Armeniasta, jälkimäinen Matienestä. Neljäs joki on nimeltään Gyndes, jonka Kyros kerran jakoi kolmeensataan kuuteenkymmeneen kanavaan. Sieltä

taas Kissian maahan tullessa on yksitoista asemaa, ja neljäkymmentäkaksi ja puoli parasangia on Khoaspes-joelle, joka sekin on laivoilla kuljettava. Ja sen varrelle on Susan kaupunki rakennettu. Kaikkia näitä asemia on yhteensä satayksitoista. Niin monta majataloa ynnä asemaa siis on Sardeesta Susaan noustessa.

53. Jos nyt kuninkaallinen valtatie on oikein mitattu parasangeissa, ja parasangi tekee kolmekymmentä stadionia, niinkuin se todella tekeekin, on Sardeesta niinsanottuun memnonilaiseen kuninkaanlinnaan kolmetoistatuhatta viisisataa stadionia oli neljäsataaviisikymmentä parasangia. Ja jos joka päivää kohti tulee sataviisikymmentä stadionia, kuluu matkaan juuri yhdeksänkymmentä päivää.

54. Siten miletolainen Aristagoras puhui oikein sanoessaan lakedaimonilaiselle Kleomeneelle, että kuninkaan tykö oli kolmen kuukauden matka. Ja jos kuka haluaa tietää vielä tarkemmin, tahdon ilmoittaa senkin. Täytyy näet laskea tähän lisäksi vielä matka Efesoksesta Sardeeseen. Niinpä minä sanon olevan Hellaanmerestä Susaan asti — siksi nimittäin sanotaan memnolaista kaupunkia — kaikkiaan neljätoistatuhatta neljäkymmentä stadionia. Efesoksesta Sardeeseen on nimittäin viisisataa neljäkymmentä stadionia, joten kolmikuukautinen matka pitenee kolmella päivällä.

55. Lähtiessään pois Spartasta Aristagoras meni Atenaan, joka seuraavalla tavalla oli päässyt vapaaksi itsevaltiaista. Aristogeiton ja Harmodios, jotka esi-isiensä puolelta olivat gefyralaisia, olivat surmanneet Peisistratoksen pojan Hipparkhoksen, Hippias tyrannin veljen, joka unessa oli nähnyt vallan selvään, kuinka hänen oli käyvä. Mutta vielä senkin jälkeen atenalaiset neljän vuoden ajan kärsivät itsevaltiudesta yhtä paljon, jopa enemmänkin kuin ennen.

56. Hipparkhoksen unennäkö oli tällainen. Panathenaiajuhlan edellisenä yönä Hipparkhos oli näkevinään, kuinka hänen viereensä seisahtui kookas ja komea mies, joka lausui seuraavat hämärät sanat:

»Sietämätöntäkin sietäös, leijona, sietävin mielin.
Rikkoja ainoakaan ei vältä rankaisijaansa.»

Tiettyä on, että hän ilmoitti tämän unenselittäjille, heti kun päivä valkeni. Mutta sitten hän heitti mielestään unen ja otti osaa siihen juhlasaattoon, jossa kuolikin.

57. Gefyralaiset, joihin kuuluivat Hipparkhoksen surmaajat, polveutuivat, niinkuin he itse väittävät, alkujaan Eretriasta, mutta, niinkuin minä tutkiessani olen havainnut, ne olivat niitä foinikialaisia, jotka Kadmoksen keralla olivat saapuneet nyt niinsanottuun Boiotiaan ja asuivat siinä maassa, saatuaan osakseen Tanagran alueen. Mutta sittenkuin ensin argolaiset sieltä olivat karkoittaneet kadmolaiset, ja sitten boiotialaiset mainitut gefyralaiset, niin viimemainitut kääntyivät Atenaan päin. Ja atenalaiset ottivat heidät määrätyillä ehdoilla kansalaisikseen, sulkemalla kuitenkin pois heidät useista oikeuksista, joista ei kannata mainita.

58. Tähän maahan asetuttuaan toivat mainitut Kadmoksen keralla saapuneet foinikialaiset, joita olivat gefyralaisetkin, useiden muiden taitojen muassa helleenien keskuuteen kirjoitusmerkit, joita ei ollut ennen helleeneillä ja jotka minun luullakseni aluksi olivat samoja kuin ne, joita kaikki foinikialaiset käyttävät. Myöhemmin he ajan edetessä muuttivat, samalla kertaa kuin kielensä, myös kirjainten muodon. Siihen aikaan asui heidän ympärillään enimmäkseen helleeniläisiä ioonilaisia, jotka opittuaan foinikialaisilta kirjaimet käyttivät niitä hiukan muunneltuina, ja käyttäessään he tekivät yleiseksi nimityksen »foinikialaiset merkit», niinkuin kohtuus vaatikin, syystä että foinikialaiset olivat tuoneet ne Hellaaseen. Ja kirjoja ioonilaiset vanhastaan kutsuvat nahoiksi, senvuoksi että muinoin byblosniinen puutteessa käyttivät vuohen- ja lampaannahkoja. Ja vielä minun aikoinani kirjoittavat monet barbarit semmoisiin nahkoihin.

59. Minä olen itsekin nähnyt kadmolaisia kirjaimia ismenolaisen Apollonin pyhätössä Boiotian Teebassa; ne ovat

uurretut kolmijalkoihin ja enimmäksoon samanlaiset kuin ioonilaiset. Kolmijalkoihin tehty päällekirjoitus kuuluu näin:

»Amfitryon minut vihki, kun teleboein tuli maasta.»

Tämä olisi siis Laioksen, Labdakoksen pojan, Polydoroksen pojanpojan ja Kadmoksen pojanpojanpojan, ajoilta.

60. Toinen kolmijalka sanoo kuusimittarunossa näin:

»Skaios, voittaen nyrkillään, minut sulle, Apollon,
kauas-ampuja, vihkinyt on, ylen kaunihin lahjan.»

Skaios olisi kaiketi Hippokoonin poika, jos nimittäin tämä on se, joka lahjan vihki, eikä kukaan muu samanniminen, ja Laioksen pojan, Oidipuksen aikalainen.

61. Kolmas kolmijalka, sekin kuusimittasäkeellä, sanoo:

»Valtias Laodamaalta, Apollon sattuva-nuoli,
kolmijalka on tää, ylen kaunis, lahjana sulle.»

Mainitun Laodamaan ollessa yksinvaltiaana karkoittivat argolaiset kadmolaiset, ja nämä kääntyivät enkheleiläisten puoleen. Mutta gefyralaiset, jotka jäivät paikoilleen, läksivät myöhemmin boiotilaisia paeten Atenaan. Ja he ovat Atenaan perustaneet pyhättöjä, joissa muilla atenalaisilla ei ole mitään osaa, vaan jotka ovat muista pyhätöistä erilaiset, ja niinikään akhaialaisen Demeterin pyhätön salaismenoineen.

62. Olen siis kertonut Hippiaan unennäöstä ja mistä olivat peräisin gefyralaiset, joita olivat Hipparkhoksen surmaajat. Mutta nytpä täytyy minun tämän lisäksi vielä uudestaan ryhtyä siihen kertomukseen, jota aloin esittää, nimittäin mitenkä atenalaiset pääsivät vapaiksi itsevaltiaista. Hippiaan ollessa itsevaltiaana ja katkeroituneena atenalaisia kohtaan Hipparkhoksen kuoleman vuoksi, koettivat alkmaionidit, jotka sukuperältään olivat atenalaisia, mutta olivat peisistratidien vainoamina lähteneet maanpakoon, yhdessä muiden atenalaisten maanpakolaisten kanssa väkivoimalla päästä takaisin. Mutta he kärsivät suuren tappion

koettaessaan palata ja vapauttaa Atenan, sitä ennen varustettuaan Leipsydrion nimisen paikan Paionian tuollapuolella. Tällöin alkmaionidit, jotka tekivät kaiken voitavansa peisistratideja vastaan, ottivat amfiktyoneilta urakalla rakentaakseen sen Delfoin temppelin, joka nyt on olemassa, mutta jota silloin ei vielä ollut. Mutta varakkaita ja vanhastaan arvossa pidettyjä miehiä kun olivat, niin he rakensivat temppelin sekä muissa kohdin kauniimmaksi kuin malli oli, että laativat sen etupuolen Paroksen marmorista, vaikka olivat tehneet semmoisen välipuheen, että tekisivät temppelin karstakivestä.

63. Niinkuin siis nyt atenalaiset kertovat, olivat mainitut miehet Delfoissa oleskellessaan lahjomalla taivuttaneet Pytian, joka kerta kun tuli spartalaisia joko yksityisasioissa tai valtion puolesta, vaatimaan näitä vapauttamaan Atenan. Kun lakedaimonilaisille aina julistettiin samaa, niin he lähettivät Asterin pojan Ankhimolioksen, joka kansalaiston kesken oli arvossa pidetty mies, sotajoukkoineen karkoittamaan peisistratidit Atenasta, huolimatta siitä, että nämä olivat heidän hyvin läheisiä kestiystäviään; sillä he pitivät jumalan tahtoa ihmis-suhteita korkeampana. Nämä he lähettivät laivoilla merta myöten. Ankhimolios purjehti Faleroniin ja laski siellä sotajoukon maihin. Mutta peisistratidit, jotka ennakolta olivat saaneet siitä vihiä, kutsuivat Tessaliasta itselleen apua. He olivat nimittäin ennen tehneet liiton tessalialaisten kanssa. Heidän pyynnöstään viimemainitut yhteisestä päätöksestä lähettivät tuhat ratsumiestä ynnä kuninkaansa Kineaan, joka oli kotoisin Kytinasta. Saatuaan nämä liittolaiset avukseen peisistratidit keksivät tällaisen juonen. He raivasivat faleronilaisten kentän tasaiseksi ja tekivät sen paikan hevosilla kuljettavaksi, jonka jälkeen antoivat ratsuväkensä hyökätä leiriä vastaan. Ja päällekarkauksellaan se tuhosi useita lakedaimonilaisia, muiden muassa myös Ankhimolioksen, eloonjääneet taas he tunkivat laivoihin. Siten päättyi

ensimäinen Lakedaimonista tehty retki; ja Ankhimolioksen hauta sijaitsee Attikan Alopekessä, lähellä Kynosargeessa olevaa Herakleen pyhättöä.

64. Myöhemmin lakedaimonilaiset varustivat ja lähettivät Atenaa vastaan suuremman sotajoukon, jonka päälliköksi nimittivät Kleomenes kuninkaan, Anaxandrideen pojan; mutta tätä he eivät enää lähettäneet meritse, vaan mannermaata myöten. Ja heidän hyökättyään Attikan maahan joutui ensiksi tessalialaisten ratsuväki heidän kanssaan käsikähmään, mutta kääntyi vähän ajan perästä pakosalle, ja heitä kaatui viidettäkymmentä miestä. Eloonjääneet läksivät ilman muuta suoraapäätä Tessaliaa kohti. Mutta Kleomenes saapui yhdessä niiden atenalaisten kanssa, jotka tahtoivat olla vapaita, kaupunkiin ja alkoi piirittää pelargilaislinnaan suljettuja vallanpitäjiä.

65. Mutta yhtäkaikki eivät lakedaimonilaiset olisi voineet karkoittaa peisistratidoja. Sillä heillä ei ollut mielessä panna toimeen säännöllistä piiritystä, ja toiselta puolen olivat peisistratidit hyvin varustautuneet ruoalla ja juomalla. Ensinmainitut olisivat niinmuodoin muutamien päivien saarron jälkeen lähteneet tiehensä Spartaan. Mutta nytpä sattui tapaus, joka toisille oli vahingollinen, mutta toisille edullinen. Kun nimittäin koetettiin salaa toimittaa peisistratidien lapset ulos maasta, niin ne joutuivat vangiksi. Tämä saattoi kaikki heidän asiansa hämmennyksiin, ja sitä vastaan, että saisivat takaisin lapset, he suostuivat atenalaisten asettamaan ehtoon, nimittäin lähtemään pois Attikasta. Senjälkeen he läksivät pois Skamandroksen luona olevaan Sigeioniin hallittuaan atenalaisia kolmenkymmenenkuuden vuoden ajan, ja olivat hekin alkujaan pylolaisia ja neleidejä, polveutuen samoista esi-isistä kuin Kodroksen ja Melanthoksen sukukin, jotka olivat muualta tulleet ja aikaisemmin olivat heidän kuninkainaan. Sen johdosta myös Hippokrates antoi pojalleen nimen Peisistratos, Nestorin pojan Peisistratoksen muistoksi.

Sillä tavoin atenalaisot pääsivät vapaiksi itsevaltiaistaan. Ja nyt tahdon ensiksi ilmoittaa, mitä kaikkea kertomista ansaitsevaa he vapaiksi päästyään suorittivat ja kokivat, ennenkuin Ioonia luopui Dareioksesta, ja miletolainen Aristagoras saapui Atenaan.

66. Atena, joka jo ennestäänkin oli suuri, tuli silloin, itsevaltiaista vapauduttuaan, vieläkin suuremmaksi. Siinä oli kaksi mahtavaa miestä, alkmaionidi Kleisthenes, josta tarina tietää, että hän oli lahjonut Pytian, ja Isagoras, Teisandroksen poika, arvossa pidettyä sukua, jonka alkujuurta en kuitenkaan saata ilmoittaa. Hänen heimolaisensa uhraavat kaarilaiselle Zeulle. Mainitut miehet kiistelivät keskenään vallasta, ja kun Kleisthenes joutui tappiolle, niin hän otti kansan puolelleen. Senjälkeen hän jakoi atenalaiset, jotka muodostivat neljä heimoa, kymmeneen heimoon sekä poisti Ionin poikien, Geleonin, Aigikoreuksen, Argadeen ja Hopleon nimet, keksien sijaan toisten puolijumalien nimiä, jotka, lukuunottamatta Aiasta, ovat kotimaisia. Viimemainitun, joka oli vieras, hän lisäsi, syystä että tämä oli naapuri ja liittolainen.

67. Sen tehdessään mainittu Kleisthenes minun luullakseni jäljitteli äidinisäänsä Kleisthenestä, Sikyonin itsevaltiasta. Sillä jouduttuaan sotaan argolaisia vastaan tämä Kleisthenes ensiksikin kielsi ja lakkautti rapsodien laulukilpailut Sikyonissa; ja sen hän teki homerolaisten runoelmien vuoksi, koska niissä yltä yleensä laulellaan argolaisista ja Argoksesta. Ja toiseksi, koska oli ja vieläkin on olemassa itse Sikyonin torilla Talaoksen pojalle Adrastokselle omistettu puolijumalan-pyhättö, niin Kleisthenes halusi karkoittaa hänet maasta pois, syystä että hän oli argolainen. Siksi hän tuli Delfoihin ja kysyi, tuliko hänen karkoittaa Adrastos. Mutta Pytia julisti hänelle, että Adrastos oli sikyonilaisten kuningas, mutta Kleisthenes heidän teloittajansa. Kun nyt jumala ei tätä sallinnut, niin Kleisthenes, tultuaan kotiin, uudestaan mietti keinoa, miten Adrastos itsestään

lähtisi pois. Niin pian kuin hän luuli keksineensä sen, lähetti hän sanan Boiotian Teebaan ilmoittaen tahtovansa tuottaa tykönsä Astakoksen pojan Melanippokson. Ja teebalaiset antoivat hänet. Tuotettuaan kotiin Melanippoksen Kleisthenes määräsi hänelle temppelialueen itse prytaneionin viereen ja pystytti hänelle pyhätön parhaiten varustettuun paikkaan. Ja Kleisthenes tuotti maahansa Melanippoksen — sillä sekin täytyy kertoa —, siitä syystä että viimemainittu muka oli Adrastoksen verivihollinen, joka oli tappanut sekä hänen veljensä Mekisteen että vävynsä Tydeuksen. Määrättyään hänelle temppelialueen hän otti Adrastokselta pois uhrit ja juhlat sekä antoi ne Melanippokselle. Mutta sikyonilaisilla oli ollut tapana suuresti kunnioittaa Adrastosta, sillä tämä maa oli Polyboksen oma, Adrastos taas oli Polyboksen tyttärenpoika; ja kun Polybos kuoli jättämättä jälkeensä poikaa, niin hän antoi Adrastokselle hallituksen. Ja sikyonilaiset kunnioittivat Adrastosta monella tavoin, muun muassa he viettivät hänen kärsimystensä muistoa traagillisilla kuorotansseilla, niillä kunnioittaen, ei Dionysosta, vaan Adrastosta. Mutta Kleisthenes omisti kuorotanssit Dionysokselle, vaan kaikki muut uhrijuhlallisuudet Melanippokselle.

68. Niin hän oli menetellyt Adrastokseen nähden. Ja doorilaisten heimonimet taas hän muutti toisiksi, jotteivät ne olisi samat sikyonilaisilla ja argolaisilla. Tällöin hän vasta oikein teki pilaa sikyonilaisista. Muuttaessaan näet näitä nimiä hän johti ne siasta, aasista ja porsaasta ja lisäsi niihin ainoastaan itse päätteet — paitsi mitä tulee hänen omaan heimoonsa; viimemainitulle hän antoi nimen oman hallituksensa mukaan. Näitä nimitettiin arkhelaeiksi (kansanvaltiaiksi), toisia hyateiksi, toisia oneateiksi ja vielä toisia khoireateiksi[1]. Näitä heimojen nimiä sikyonilaiset käyttivät niin hyvin Kleistheneen hallitessa kuin hänen

[1] Sika on kreikankielellä »hys», aasi »onos» ja porsas »khoiros».

kuoltuaan vielä kuudenkymmenen vuoden ajan. Myöhemmin he kuitenkin keskenään harkiten muuttivat ne, nimittäen itsensä hylleeiksi, pamfyleiksi ja dymanateiksi, ja neljänneksi he niihin lisäsivät aigialeit, jotka saivat nimensä Adrastoksen pojan Aigialeuksen mukaan.

69. Näin siis oli sikyonilainen Kleisthenes menetellyt. Atenalainen Kleisthenes taas, joka oli ensinmainitun tyttärenpoika ja oli nimitetty hänen mukaansa, halveksi minun luullakseni hänkin ioonilaisia, niinkuin edellinen doorilaisia, ja jäljitteli kaimaansa Kleisthenestä, jottei heillä olisi samoja heimoja kuin ioonilaisilla. Sillä kun hän oli voittanut puolellensa atenalaisten rahvaan, joka silloin oli suljettuna pois kaikista oikeuksista, niin hän muutti heimojen nimet ja lisäsi niiden luvun. Ja hän asetti kymmenen heimonpäämiestä neljän sijaan ja jakoi kunkin heimon kohdalle kymmenen kuntaa. Ja voitettuaan rahvaan puolelleen hän oli paljon voitolla vastustajistaan.

70. Mutta kun nyt Isagoras vuorostaan oli alakynnessä, niin hän ryhtyi tällaiseen vastajuoneen. Hän kutsuu avukseen lakedaimonilaisen Kleomeneen, joka oli hänen kestiystävänsä peisistratidien piirityksen ajoilta; muuten Kleomenesta syytettiin siitä, että hän muka oli suhteissa Isagoraan vaimon kanssa. Aluksi nyt siis Kleomenes lähetti Atenaan kuuluttajan julistaen Kleistheneen ja hänen kerallaan useita muita atenalaisia maasta karkoitetuiksi, syyttäen heitä samalla veripattoisiksi. Tämän sanan hän lähetti Isagoraan neuvosta. Alkmaionideja ja heidän puoluelaisiaan syytettiin nimittäin murhateosta, mutta Isagoras itse ei ollut siihen osallinen eivätkä myöskään hänen ystävänsä.

71. Mutta muutamia atenalaisia kutsuttiin seuraavasta syystä veripattoisiksi. Kylon oli muuan atenalainen ja olympialainen voittaja. Saadakseen itsevaltiuden hän esiintyi pöyhkeästi ja koetti, voitettuaan liittoonsa ikätoverinsa, anastaa linnan. Mutta kun hän ei voinut sitä vallata, niin hän istuutui turvananojana jumalankuvan ääreen.

Vaan laivakuntion päällysmiehet, jotka silloin hoitivat Atenaa, ajoivat heidät pois, mutta takasivat heille hengen. Siitä huolimatta heidät murhattiin ja heidän murhastaan syytetään alkmaionideja. Tämä tapahtui ennen Peisistratoksen aikaa.

72. Niin pian kuin Kleomenes oli julistanut karkoitetuiksi Kleistheneen ja nuo veripattoiset, väistyi Kleisthenes itse. Mutta yhtäkaikki Kleomenes saapui Atenaan muassaan vähäinen sotavoima, ja sinne saavuttuaan hän karkoitti veripattoisina seitsemänsataa atenalaista perhettä, jotka Isagoras oli hänelle ilmoittanut. Sen tehtyään hän sitten koetti hajoittaa neuvoston ja jätti hallintovirat kolmellesadalle Isagoraan puoluelaiselle. Mutta kun neuvosto asettui vastarintaan eikä tahtonut totella, anastivat Kleomenes ja Isagoras puoluelaisineen linnan. Silloin kaikki muut atenalaiset yksissä neuvoin piirittivät heitä kahden päivän ajan. Mutta kolmantena päivänä tekivät välirauhan ja läksivät maasta pois kaikki ne heistä, jotka olivat lakedaimonilaisia. Niinpä kävi Kleomeneelle toteen ennustus. Sillä kun hän oli noussut linnaan ottaakseen sen haltuunsa, meni hän jumalattaren pyhättöön muka häntä tervehtimään. Mutta ennenkuin hän oli ovesta astunut sisälle, virkkoi papitar, istuimeltaan nousten: »Oi lakedaimonilainen vieras, väisty takaisin äläkä tule sisälle pyhättöön! Sillä tänne ei ole lupa doorilaisten astua.» Mutta hän lausui: »Oi nainen, minäpä en olekaan doorilainen, vaan akhaialainen.» Ja ollenkaan noudattamatta kehoitusta hän käytti väkivaltaa, mutta tuli silloin yhdessä lakedaimonilaisten kanssa karkoitetuksi. Vaan atenalaiset vangitsivat muut mestattaviksi, niiden joukossa myös delfolaisen Timesitheoksen, jonka kätten töistä ja rohkeudesta voisin hyvinkin paljon kertoa.

73. Nämä nyt vangittiin ja saivat surmansa. Mutta atenalaiset noudattivat sen jälkeen takaisin Kleistheneen ynnä nuo seitsemänsataa Kleomeneen karkoittamaa perhettä; sitten he lähettivät sanansaattajia Sardeeseen, koska

tahtoivat tehdä liiton persialaisten kanssa. Sillä he ymmärsivät, että lakedaimonilaiset ja Kleomenes olivat ärsytetyt sotaan heitä vastaan. Sanansaattajien saavuttua Sardeeseen ja ilmoittaessa asiansa, kysyi Sardeen käskynhaltija Artafrenes, Hystaspeen poika, mitä väkeä he olivat ja missä he asuivat, kun tahtoivat päästä persialaisten liittolaisiksi. Saatuaan sanansaattajilta tietää sen, hän vastasi heille lyhyesti näin. Jos atenalaiset antavat Dareios kuninkaalle maata ja vettä, suostuu hän rupeamaan liittoon, mutta jolleivät anna, niin hän käski heidän mennä matkoihinsa. Silloin sanansaattajat, jotka tahtoivat tehdä liiton, omalla vastuullaan sanoivat antavansa. Mutta kotimaahan palattuaan he saivat tästä kärsiä suurta moitetta.

74. Mutta Kleomenes, jota hänen mielestään atenalaiset sanalla ja teolla olivat ankarasti loukanneet, keräsi koko Peloponnesoksesta kokoon sotajoukon, ilmoittamatta kuitenkaan, mitä varten hän sen keräsi. Hän tahtoi nimittäin kostaa Atenan kansalle ja asettaa Isagoraan itsevaltiaaksi; viimemainittu oli nimittäin seurannut hänen mukanaan ulos linnasta. Ja Kleomenes hyökkäsi suurella sotajoukolla Eleusiiseen, samalla kun boiotilaiset sopimuksen mukaan valtasivat Attikan äärimmäiset kunnat, Oinoen ja Hysiain, ja toisella puolen khalkidilaiset hyökkäsivät Attikan alueelle ja ryöstivät sitä. Mutta vaikka atenalaisia ahdistettiin kahtaalta, niin he aikoivat vasta myöhemmin kostaa boiotilaisille ja khalkidilaisille, mutta asettuivat nyt tekemään vastarintaa Eleusiissä oleville peloponnesolaisille.

75. Mutta kun he olivat hyökkäämäisillään toisiansa vastaan, alkoivat ensiksi korintolaiset keskenään arvella, etteivät tehneet oikein, jonka vuoksi kääntyivät takaisin ja läksivät tiehensä. Ja sitten teki samoin Aristonin poika Demaratos, joka hänkin oli spartalaisten kuningas ja niinikään oli johdattanut sotajoukkoa Lakedaimonista eikä sitä ennen ollut Kleomeneen kanssa ollut eri mieltä. Tämän eripu-

raisuuden johdosta säädettiin Spartassa semmoinen laki, etteivät molemmat kuninkaat saisi seurata mukana sotajoukon lähtiessä sotaan; sillä siihen asti olivat molemmat seuranneet. Samalla säädettiin, että koska toinen heistä vapautettiin päällikkyydestä, myös toinen tyndarideista jäisi kotiin. Sitä ennen näet molemmat nämäkin olivat apulaisiksi kutsuttuina seuranneet mukana.

76. Kun silloin muut liittolaiset Eleusiissä näkivät, että lakedaimonilaisten kuninkaat eivät olleet yksimielisiä, ja että korintolaiset olivat jättäneet paikkansa rintamassa, niin hekin läksivät matkoihinsa. Tämä oli neljäs kerta, jolloin doorilaiset saapuivat Attikaan. Kahdesti nimittäin he hyökkäsivät maahan vihollisessa tarkoituksessa ja kahdesti he tulivat Atenan kansan hyväksi, ensimäisen kerran, silloin kun he myös asuttivat Megaran — tätä retkeä voitanee syystä kutsua atenalaisten kuninkaan Kodroksen aikuiseksi —, toisen ja kolmannen kerran, silloin kun he, Spartasta lähtien olivat saapuneet karkoittamaan maasta peisistratidit, ja neljännen kerran, silloin kun Kleomenes, peloponnesolaisten kera, hyökkäsi Eleusiiseen. Siten tämä oli neljäs kerta, jolloin doorilaiset hyökkäsivät Atenan alueelle.

77. Senjälkeen kuin nyt tämä retki näin kunniattomasti oli mennyt myttyyn, ryhtyivät atenalaiset, jotka tahtoivat kostaa, ensiksi sotaretkeen khalkidilaisia vastaan. Mutta boiotilaiset tulivat Euripoksen rannalle khalkidilaisten avuksi. Vaan huomattuaan sen atenalaiset päättivät ennemmin käydä boiotilaisten kuin khalkidilaisten kimppuun. Niinpä atenalaiset iskivät yhteen boiotilaisten kanssa ja saivat suuren voiton; ja surmattuaan varsin monta heistä he ottivat seitsemänsataa vangiksi. Sinä samana päivänä atenalaiset kulkivat salmen poikki Euboiaan ja iskivät yhteen khalkidilaistenkin kanssa. Ja voitettuaan heidätkin he jättivät neljätuhatta palstasiirtolaista hippobotien tiluksille. Hippoboteiksi (s. o. ratsunpitäjiksi) sanottiin varak-

kaita khalkidilaisia. Kaikki ne, jotka he näiden joukosta ottivat vangiksi, he kahlehtivat ja pitivät vartioituina yhdessä vangittujen boiotilaisten kanssa. Jonkun ajan kuluttua nämä vangitut kuitenkin lunastivat itsensä maksamalla kukin puolestaan kaksi minaa. Mutta heidän kahleensa, joihin he olivat olleet kytkettyinä, atenalaiset ripustivat linnaan. Ja ne ovat säilyneet aina minun päiviini saakka ja riippuvat siinä muurin seinässä, jonka meedialainen ylt'ympärinsä tulella kärvensi, vastapäätä sitä temppelisalia, joka antaa länteenpäin. Ja kymmenykset lunnaista he pyhittivät teettämällä niistä vaskisen nelivaljakon. Se seisoo vasemmalla kädellä, heti kun käy sisälle linnan esikartanoon. Ja siinä on tämä päällekirjoitus:

»Boiotian sekä Khalkiin kansan kamppaelussa
poiat Atenan löi, sortelivat sotatöin,
rautaisiin polokahleisiin heilt' uhman he kytki;
kymmenyslahjana tään Pallas valjakon sai.»

78. Ja nyt alkoi Atenan mahti kasvaa. Niinpä osoittautuu kaikkialla — eikä vain jossakin kohden —, mikä arvokas asia tasavertaisuus on. Sillä niin kauan kuin atenalaisia hallitsivat itsevaltiaat, eivät he sota-alalla olleet ketään naapuriansa etevämpiä. Mutta päästyänsä itsevaltiaista vapaiksi heistä tuli kaikista ensimäiset. Tämän osoittaa se, että he ollessaan hallittuina tahallaan esiintyivät pelkureina, valtiaan hyväksi kun toimivat; mutta vapauduttuaan kukin osoittautui alttiiksi, koska omaksi hyväkseen toimi.

79. Näin oli asiain tila Atenassa. Mutta teebalaiset puolestaan lähettivät tämän jälkeen sanan jumalalle, koska tahtoivat kostaa atenalaisille. Pytia kuitenkin lausui, ettei heistä itsestään olisi kostajiksi, vaan käski heidän esittää neuvostolle, että tulisi pyytää apua »lähimmiltä». Kotiin tultuaan lähetit siis panivat toimeen kansankokouksen, missä esittivät oraakelinkäskyn. Niin pian kuin teebalaiset kuulivat heidän sanovan, että tuli pyytää apua »lähimmiltä»,

virkkoivat he sen kuullessaan: »Eivätkö lähimpänä meitä asu tanagralaiset, koroneialaiset ja thespialaiset? Ja nämähän aina taistelevat meidän puolellamme ja auttavat meitä alttiisti sotaa käymään. Miksi juuri heitä tarvitsisi pyytää? Eiköhän oraakeli pikemmin tarkoittanut jotakin muuta?»

80. Heidän näin puhuessaan virkkoi joku, joka myöskin oli asian kuullut: »Minä luulen käsittäväni, mitä oraakeli mielii meille sanoa. Asopoksella kerrotaan olleen tyttäret Teeba ja Aigina. Koska siis nämä ovat sisaruksia, luulen jumalan neuvoneen meitä pyytämään aiginalaisia rupeamaan auttajiksemme.» Ja koska ei mikään muu mielipide näyttänyt sen paremmalta, niin he heti lähettivät sanan aiginalaisille ja vetoamalla oraakelilauseeseen kutsuivat ja pyysivät heitä tulemaan avukseen, he kun muka olivat heidän »lähimpänsä». Ja teebalaisille avunpyytäjille aiginalaiset lupasivat lähettää heidän myötään aiakidit.

81. Mutta kun teebalaiset, luottaen aiakidien apuun, kävivät atenalaisten kimppuun, tuottivat nämä heille ankaraa vauriota. Silloin teebalaiset toistamiseen lähettivät aiginalaisille sanan ja antoivat heille takaisin aiakidit, mutta pyysivät sijaan miehiä. Kun nyt teebalaiset tekivät tämän pyynnön, alottivat suuresta varallisuudestaan ylvästelevät aiginalaiset, muistellen vihollisuuttaan, joka heillä vanhastaan oli atenalaisia kohtaan, näitä vastaan leppymättömän sodan. Sillä sill'aikaa kuin atenalaiset parhaillaan ahdistelivat boiotilaisia, purjehtivat he sotalaivoillaan Attikaan ja hävittivät Faleronin ynnä useita muitakin rannikko-kuntia. Ja näin tehdessään he suuresti vahingoittivat atenalaisia.

82. Aiginalaisten vanha, vielä kostamaton vihamielisyys atenalaisia kohtaan oli saanut alkunsa seuraavasta tapauksesta. Maa ei kantanut epidaurolaisille mitään hedelmiä. Tämän onnettomuuden tähden epidaurolaiset siis kysyivät neuvoa Delfoin oraakelilta. Pytia käski heidän pystyttää itselleen Damian ja Auxesian kuvapatsaat; sen jos tekisivät, tulisi heidän käymään hyvin. Epidaurolaiset

kysyivät nyt, tuliko heidän tehdä kuvat vaskesta vai kivestä. Pytia kielsi heitä käyttämästä kumpaakaan, vaan neuvoi tekemään ne istutetusta öljypuusta. Epidaurolaiset pyysivät niinmuodoin, että atenalaiset antaisivat heidän hakata maahan öljypuun, koska pitivät sikäläisiä öljypuita pyhimpinä; kerrotaanpa niinkin, että siihen aikaan ei missään muualla maailmassa ollutkaan öljypuita. Atenalaiset sanoivat sallivansa sen sillä ehdolla, että epidaurolaiset joka vuosi toisivat uhreja kaupungin jumalattarelle Athenelle sekä Erekhteukselle. Kun epidaurolaiset suostuivat tähän ehtoon, saivat he, mitä pyysivät, ja tekivät näistä öljypuista itselleen jumalankuvia sekä pystyttivät ne. Ja maa kantoi heille hedelmiä, ja he täyttivät sopimuksensa atenalaisille.

83. Siihen aikaan tottelivat aiginalaiset vielä, niinkuin olivat sitä ennenkin tehneet, epidaurolaisia, niinpä he muun muassa kulkivat Epidaurokseen, aina kun heidän, keskinäisissä riitajutuissaan, täytyi esiintyä joko kantajana tai vastaajana. Mutta sitten he alkoivat rakentaa sotalaivoja ja luopuivat uhkamielin epidaurolaisista. Ja koska aiginalaiset nyt olivat heidän vihollisiaan, niin he, meren valtijoina, tuottivat heille vahinkoa. Niinpä he salaa ryöstivät mainitut Damian ja Auxesian kuvat, toivat ne kotiinsa ja pystyttivät ne keskelle omaa maataan, Oia nimiseen paikkaan, joka on noin kahdenkymmenen stadionin päässä kaupungista. Ja pystytettyään ne tähän paikkaan he suostuttelivat niitä uhreilla ja pilkkaavilla naiskuoroilla, jolloin kummallekin jumaluudelle määrättiin kymmenen miestä kuoronjohtajiksi. Kuorot eivät herjanneet ketään miespuolta, vaan ainoastaan oman maan naisia. Samat pyhät menot olivat myös epidaurolaisilla, mutta heillä on sitäpaitsi vielä salaisia menoja.

84. Kun nyt jumalankuvat olivat varastetut, eivät epidaurolaiset enää täyttäneet sopimuksiaan atenalaisille. Silloin viimemainitut lähettivät epidaurolaisille sanan ja nuhtelivat heitä. Mutta nämä osoittivat pätevillä syillä, etteivät mene-

tolleet väärin. Sillä koko sen ajan, jolloin heillä oli kuvat maassaan, he näet olivat täyttäneet sopimuksensa, mutta senjälkeen kuin ne oli heiltä riistetty, eivät he enää olleet velvolliset tuomaan veroa, vaan käskivät heitä kiristämään sitä niiltä, joilla kuvat oli, nimittäin aiginalaisilta. Tämän johdosta lähettivät atenalaiset sanan Aiginaan ja vaativat pois kuvia. Vaan aiginalaiset sanoivat, ettei heillä ollut mitään tekemistä atenalaisten kanssa.

85. Nytpä atenalaiset kertovat, että tämän vaatimuksen jälkeen oli kolmisoudussa kansalaisten joukosta lähtenyt muutamia valtion puolesta lähetettyjä miehiä, jotka saapuivat Aiginaan. Siellä he koettivat kiskoa jumalankuvat jalustoistaan irti, koska ne muka olivat heidän omista puistaan, viedäkseen ne sitten kotiinsa. Vaan kun he eivät sillä keinoin voineet saada kuvia valtaansa, heittivät he köysiä niiden ympäri ja alkoivat vetää. Mutta heidän vetäessään jyrähti ukkonen, ja ukkosen jälkeen tuli maanjäristys. Siitä joutuivat kolmisoudun miehet, jotka vetivät, mielipuoliksi, ja siinä tilassa he tappoivat toinen toisensa, kuten vihollisensa, kunnes kaikista vain yksi ainoa jäi jälelle ja palasi yksinään Faleroniin.

86. Näin kertovat atenalaiset tapauksen. Aiginalaiset sitävastoin eivät myönnä atenalaisten vain yhdellä laivalla saapuneen. Olisivathan he huokeasti kyenneet torjumaan yhden laivan, jopa hiukan useampiakin, vaikkakaan heillä itsellään ei olisi ollut laivoja. Vaan useilla laivoilla atenalaiset purjehtivat heidän maatansa vastaan, ja siitä syystä he väistyivät vihollista, antautumatta meritaisteluun. Mutta he eivät saata tarkalleen ilmoittaa, väistyivätkö he siitä syystä, että huomasivat olevansa heikompia merivoimaltaan, vai siksi, että tahtoivat tehdä sen, minkä tekivätkin. Mutta koska nyt ei ketään asettunut taisteluun atenalaisia vastaan, astuivat atenalaiset laivoista maihin ja kääntyivät jumalankuvain puoleen. Vaan kun he eivät jaksaneet kiskoa niitä jalustoista, kietoivat he

vihdoin köysiä niitten ympäri ja alkoivat vetää, kunnes molemmat kuvat vedettäessä tekivät samalla tavoin. Ja tässä he kertovat semmoista, jota minä puolestani en saata uskoa, mutta kenties joku muu. Kuvat olivat muka näet langennet polvilleen heidän eteensä ja jääneet siihen asentoon ainiaaksi. Niin olivat — aiginalaisten mukaan — atenalaiset tehneet; itse taas olivat aiginalaiset, saatuaan tietää, että atenalaiset aikoivat heitä vastaan alottaa sotaretken, suostuttaneet argolaiset puolelleen. Niinpä kun atenalaiset olivat astuneet maihin Aiginassa, olivat myös argolaiset tulleet aiginalaisten avuksi, salaa kulkeneet Epidauroksesta salmen poikki saareen, hyökänneet atenalaisten kimppuun, jotka eivät siitä olleet saaneet mitään vihiä, ja katkaisseet heiltä paluun laivoille; ja siinäpä samassa oli ukkonen jyrähtänyt ja maanjäristys käynyt.

87. Näin nyt kertovat argolaiset ja aiginalaiset. Ja myös atenalaiset myöntävät, että vain yksi heistä pelastui takaisin Attikaan. Muuten kertovat argolaiset itse tuhonneensa attikalaisen sotajoukon, jolloin tuo yksi jäi henkiin, atenalaiset taas väittävät, että sen teki jumaluus. He kertovat kuitenkin, ettei tämä yksikään saanut jäädä eloon, vaan että hän sai tuhonsa seuraavalla tavalla. Atenaan päästyään hän nimittäin ilmoitti onnettomuuden. Mutta kun siitä saivat tiedon Aiginan-sotaan lähteneitten miesten vaimot, tarttuivat he joka puolelta tuohon ihmiseen, pistivät häntä viittojensa solkineuloilla ja kyselivät kukin järjestänsä, missä hänen miehensä oli.

88. Sillä lailla oli hän tuhoutunut. Mutta atenalaisten mielestä oli naisten teko vielä kamalampi kuin itse onnettomuus. Vaan koska eivät voineet millään muulla tavoin naisia rangaista, muuttivat he heidän pukunsa ioonilaiseksi. Siihen asti olivat näet atenalaisten naiset käyttäneet doorilaista pukua, joka on vallan korintolaisen näköinen. Sen he siis vaihtoivat pellavamekkoon, jottei heidän tarvitsisi käyttää solkia. Tosiasiassa kuitenkaan tämä puku alkujaan

ei ole ioonilainen, vaan kaarilainen, koskapa naisten koko vanha puku juuri oli sama kuin se, jota nyt kutsumme doorilaiseksi. Mutta argolaiset ja aiginalaiset ottivat kummatkin tämän johdosta käytäntöön semmoisen tavan, että tekivät solkineulansa puolitoista vertaa siihenastista mittaa pitemmiksi. Ja naiset vihkivät näiden jumalatarten pyhättöön varsinkin solkia, mutta mitään attikalaista eivät he pyhättöön vie, ei mitään muuta esinettä eikä saviastiaa, vaan kotimaisista astioista on heillä siitä saakka ollut tapana siellä juoda.

89. Siitä asti nyt argolaisten ja aiginalaisten naiset riidan vuoksi atenalaisten kanssa ovat vielä minunkin aikoihini saakka kantaneet pitempiä solkineuloja kuin ennen. Mainitulla tavalla siis sai atenalaisten vihollisuus aiginalaisia kohtaan alkunsa. Ja kun nyt teebalaiset kutsuivat aiginalaisia avukseen, riensivät nämä boiotilaisten avuksi muistellen, mitä jumalankuville oli tapahtunut. Mutta kun aiginalaiset parhaillaan ryöstelivät Attikan rannikkoa, ja atenalaiset juuri olivat lähdössä aiginalaisia vastaan, tuli näille Delfoista ennuslause, että heidän tuli pysyä alallansa kolmekymmentä vuotta aiginalaisten väärinteosta lukien, mutta ensimäisenäneljättä vuotena säätää Aiakokselle pyhitetty alue. Vasta sitten tuli heidän alottaa sota aiginalaisia vastaan ja silloin oli heidän aikeensa menestyvä. Mutta jos he heti paikalla ryhtyisivät sotaan, tulisivat he sillävälin paljon kärsimään ja paljon myös toimittamaan; lopuksi he kuitenkin tulisivat kukistamaan aiginalaiset. Niin pian kun atenalaiset olivat tämän viestin kuulleet, sääsivät he Aiakokselle sen temppelialueen, joka nykyjään sijaitsee torilla. Mutta vaikka kuulivatkin, että heidän tuli pysyä alallansa kolmekymmentä vuotta, eivät he kestäneet odotusta, koska aiginalaisten puolelta olivat kärsineet sietämätöntä kohtelua.

90. Mutta heidän valmistautuessaan kostamaan nousi heille este lakedaimonilaisten puolelta. Saatuaan näet tietää

sekä alkmaionidien vehkeet Pytiaan nähden että Pytian menettelyn heitä itseään ja peisistratideja vastaan pahastuivat lakedaimonilaiset kaksin verroin, syystä että ensiksikin olivat karkoittaneet miehiä, jotka olivat heidän kestiystäviään, näiden maasta, ja toiseksi, että ilmeisesti ei osoitettu mitään kiitollisuutta atenalaisten puolelta, vaikka olivatkin näin tehneet. Tämän lisäksi heitä vielä kiihoittivat oraakelilauseet, jotka kertoivat, että he tulisivat atenalaisten puolelta kokemaan paljon sietämätöntä. Niistä ei heillä aiemmin ollut mitään vihiä, mutta nyt he saivat tietää ne Kleomeneelta, kun hän oli Spartaan kotiutunut. Kleomenes oli näet Atenan linnasta saanut käsiinsä oraakelilauseet, jotka ennen olivat olleet peisistratidien hallussa. Mutta joutuessaan karkoitetuiksi nämä jättivät ne pyhättöön, josta ne Kleomenes korjasi.

91. Kun silloin lakedaimonilaiset olivat saaneet käsiinsä oraakelilauseet ja näkivät, kuinka atenalaisten mahti kasvoi ja kuinka nämä eivät suinkaan olleet taipuvaisia heitä tottelemaan, niin he ymmärsivät, että jos Attikan väestö tulisi vapaaksi, tulisi se heidän kanssaan tasaväkiseksi, mutta jos se jäisi itsevaltiuden alaiseksi, olisi se voimaton ja valmis tottelemaan. Kaikkia näitä asianhaaroja silmällä pitäen he noudattivat luokseen Hippiaan, Peisistratoksen pojan, Hellespontoksen rannalla sijaitsevasta Sigeionista. Ja kun Hippias spartalaisten kutsusta oli tullut, ja nämä olivat noudattaneet myös muiden liittolaisten luota sanansaattajia, lausuivat spartalaiset heille näin: »Miehet, liittolaiset, me myönnämme, ettemme ole oikein menetelleet. Kierojen ennuslauseitten yllyttäminä olemme isänmaastaan karkoittaneet miehiä, jotka olivat mitä läheisimpiä kestiystäviämme ja olivat ottaneet saattaakseen Atenan valtamme alle, ja sen tehtyämme olemme kiittämättömälle rahvaalle uskoneet kaupungin. Mutta sittenkuin se, meidän avullamme vapaaksi päästyään, oli kohonnut, alkoi se röyhkeästi kohdella meitä ja kuningastamme sekä karkoitti meidät. Ja nyt se pöyhkeydessään paisumistaan paisuu. Sitä ovatkin jo

kovin saaneet kokea heidän naapurinsa boiotilaiset ja khalkidilaiset, ja pian kai moni muukin on huomaava hairahtaneensa. Ja koska me noin tehdessämme erehdyimme, niin tahdomme nyt yhdessä teidän kanssanne käydä sinne ja koettaa kostaa heille. Juuri siitä syystä näet olemme noudattaneet luoksemme Hippiaan ja teidät kaupungeista, jotta yksissä tuumin ja yhteisellä retkellä toisimme hänet Atenaan ja antaisimme hänelle takaisin, mitä me juuri olemme häneltä riistäneet.»

92. Näin he puhuivat, mutta liittolaisten enemmistö ei hyväksynyt ehdoituksia. Vaan kun muut nyt pysyivät ääneti, puhui korintolainen Sokles näin: »Totta tosiaan, silloin taivas joutuu maan alle, ja maa tulee häilymään taivaan yläpuolella, ihmiset saavat asuinsijansa mereen ja kalat ihmisten entiset asuinpaikat, kun te, oi lakedaimonilaiset, kumoatte tasavaltoja ja valmistaudutte kaupunkeihin palauttamaan itsevaltiuden, jota väärempää tai verisempää ei ihmiskunnassa ole toista. Sillä jos nyt teistä näyttää edulliselta, että kaupungit ovat itsevaltiaitten hallussa, niin asettakaa itse ensin itsellenne itsevaltias ja koettakaa vasta sitten asettaa niitä muille. Mutta nyt, vaikka itse ette ole itsevaltiaita kokeneet, ja mitä ankarimmin valvotte, ettei semmoista Spartaan tulisi, käyttäydytte nurjasti liittolaisia kohtaan. Jos sitä olisitte kokeneet, niinkuin me, olisi teillä siitä esitettävänä parempia mielipiteitä kuin nyt.»

»Korintolaisilla oli näet tämmöinen valtiomuoto. Siellä oli harvainvalta, ja kaupunkia hallitsivat bakkhiadit, jotka naittoivat tyttärensä ja ottivat vaimonsa vain omasta keskuudestaan. Nytpä syntyi Amfionille, joka oli näitä miehiä, ontuva tytär. Tämän nimi oli Labda. Koska ei kukaan bakkhiadi tahtonut häntä naida, sai hänet Eetion, Ekhekrateen poika, joka oli kotoisin Petran kunnasta, mutta esi-isiensä kautta lapithi ja Kaineuksen jälkeläinen. Vaan hänelle ei tästä, enempää kuin muustakaan vaimosta, syntynyt lapsia. Hän matkusti siis Delfoihin tiedustelemaan, saisiko hän

jälkeläisiä. Ja hänen astuessaan pyhättöön puhuttelee häntä oitis Pytia näillä sanoin:

»Ei sua, arvoisa Eetion, pidä arvossa kenkään.
Labda on kantava; kohdustaan kivi vyöryvä kirpoo
murskaten hallitsijat, tilin käyden kanssa Korinton.»

Tämä Eetionin saama oraakelilause tuli jollain tavoin bakkhiadien tietoon, jotka eivät olleet ymmärtäneet aiemmin tullutta, Korintosta koskevaa ennuslausetta, joka tarkoitti samaa kuin Eetionin saama ja kuului näin:

»Kallion kotka on kantava, synnyttäin jalopeuran
ankaran, raatelijan, monen polvet hervaisevaisen.
Huomatkaa tämä, kansa Korinton, kaikk' asuvaiset
Peirenen suloreunan ja kaupungin monikunnaan.»

Tämä aikaisemmin bakkhiadeille annettu ennuslause oli jäänyt selittämättömäksi. Mutta kun he nyt kuulivat Eetionille annetun ennuslauseen, niin he heti käsittivät, että edellinenkin piti yhtä Eetionin lauseen kanssa. Tämän käsitettyään he pysyivät alallaan, koska tahtoivat tuhota sen lapsen, joka Eetionille oli syntyvä. Ja heti kun vaimo oli synnyttänyt, lähettivät he joukostaan kymmenen miestä siihen kuntaan, missä Eetion asui, surmaamaan lapsukaisen. Saavuttuaan Petraan ja tultuaan Eetionin taloon he pyysivät lasta. Ja Labda, joka ei ensinkään tiennyt, minkä vuoksi he olivat saapuneet, ja luuli heidän ystävyydestä hänen isäänsä kohtaan pyytävän lasta, toi ja ojensi tämän eräälle heistä. Nytpä he tullessaan olivat päättäneet niin, että se heistä, joka ensin ottaisi lapsen, murskaisi sen maata vasten. Mutta kun siis Labda toi lapsen esille ja antoi sen pyytäjälle, niin lapsi jostakin jumalallisesta vaikutuksesta hymyili tälle miehelle, joka sen otti vastaan. Tämän nähdessään ei hän raskinut lasta surmata, vaan antoi sen säälistä toiselle, ja tämä taas kolmannelle. Sillä tavoin se siirtyen toiselta toiselle kulki kautta kaikkien kymmenen sylin, kun ei kukaan tahtonut sitä tuhota. He antoivat niinmuodoin lapsen takaisin äidille ja läksivät

ulos. Mutta ovella seistessään he alkoivat soimata ja syytellä toinen toistansa ja varsinkin sitä, joka ensimäisenä oli ottanut vastaan lapsen, koska hän ei ollut tehnyt, niinkuin oli sovittu. Ja vihdoin he hetkisen kuluttua päättivät mennä kaikki uudestaan sisälle yksissä neuvoin suorittaakseen surmatyön.

Mutta oli niin säädetty, että Eetionin kannasta oli versova turma Korintokselle. Labda oli näet kuullut kaiken tämän seisoen oven takana. Ja koska hän pelkäsi, että he alkaisivat katua ja, toistamiseen saatuaan käsiinsä lapsen, tappaisivat sen, niin hän vei ja kätki sen mielestään parhaimpaan piilopaikkaan, erääseen laatikkoon; hän ymmärsi nimittäin, että jos he palaisivat ja saapuisivat etsimään, he tutkisivat kaikkia läpikotaisin. Ja niinpä kävikin. He tulivat, mutta kun heidän etsiessään ei mitään löytynyt, katsoivat he parhaaksi lähteä tiehensä ja sanoa lähettäjille täyttäneensä kaikki heidän määräyksensä.

Niinpä he läksivät pois ja kertoivat sillä tavoin. Mutta Eetionin poika kasvoi sittemmin ja koska hän laatikon avulla oli tästä vaarasta pelastunut, annettiin hänelle sen mukaan nimeksi Kypselos.[1] Mieheksi vartuttuaan Kypselos kysyi neuvoa Delfoin oraakelilta ja sai sieltä kaksimielisen vastauksen, johon luottaen hän kävi Korintoksen kimppuun ja otti sen haltuunsa. Tämä oraakelilause kuului näin:

»Miekkonen mies, joka luokseni käy, juurt' Eetionin
Kypselos, kuulun Korinton valtias, miekkonen itse,
miekkoset lapset myös, mut lastenlapsensa eivät.»

Näin kuului oraakelilause. Mutta itsevaltiaaksi päästyään esiintyi Kypselos tällä tavoin. Monta korintolaista hän ajoi maanpakoon, monelta hän riisti omaisuuden ja vielä useammalta hengen. Ja hänen hallittuaan kolmekymmentä vuotta onnellisesti päiviensä päähän saakka seurasi häntä hallituksessa hänen poikansa Periandros.

[1] Laatikko on kreikaksi »kypsele».

Aluksi Periandros oli lempeämpi isäänsä, mutta siitä pitäen kun hän lähettien välityksellä oli joutunut tekemisiin Miletoksen itsevaltiaan Thrasybuloksen kanssa, tuli hän vielä Kypselostakin verenhimoisemmaksi. Hän lähetti näet Thrasybuloksen luo airuen kysymään, millä tavoin hän turvallisimmin järjestäisi hallituksen ja parhaiten kaupunkiaan hoitaisi. Thrasybulos silloin vei Periandroksen luota tulleen sanantuojan kaupungin ulkopuolelle ja astui viljavainioon; ja laihon läpi kulkiessaan hän samalla uudestaan kyseli ja tutkiskeli kuuluttajalta syytä hänen tuloonsa Korintoksesta. Ja aina milloin hän huomasi jonkun muista ylenevän tähkäpään, niin hän liisti sen poikki; ja niin tehdessään hän viskasi ne pois, kunnes hän tuolla tavalla oli tärvellyt kauniimman ja rehevimmän osan laihoa. Mutta kuljettuaan vainion läpi laski hän airuen luotaan, sanaakaan sitä ennen lausumatta. Vaan kun airut oli palannut Korintokseen, oli Periandros halukas saamaan tietää, minkä neuvon hän oli saanut. Airut virkkoi, ettei Thrasybulos ollut hänelle mitään neuvonut ja lisäsi ihmettelevänsä, että Periandros oli hänet lähettänyt semmoisen miehen tykö, joka oli mielenhäiriössä ja vahingoitti omaa tavaraansa; ja samalla hän kertoi, mitä oli nähnyt Thrasybuloksen tekevän.

Mutta Periandros älysi asianlaidan ja käsitti, että Thrasybulos oli neuvonut häntä surmaamaan muita ylemmäksi kohoavat kaupunkilaiset. Siksi hän tekikin kaikkea mahdollista pahaa kansalaisilleen. Sillä kaikki, jotka Kypselos oli jättänyt tappamatta ja karkoittamatta, Periandros raivasi järjestänsä pois. Niinpä hän yhtenä päivänä riisutti vaatteet kaikilta korintolaisten naisilta oman vaimonsa Melissan vuoksi. Hän oli näet lähettänyt sanansaattajia siihen vainajain ennuspyhättöön, joka sijaitsee thesprotien maassa Akheron-joen varrella, kysymään, mihin erään vieraan hänelle uskoma tavara oli joutunut. Mutta kun Melissa tällöin oli ilmestynyt, oli hän kieltäytynyt osoittamasta

ja ilmaisemasta, missä uskottu tavara oli kätkettynä. Hänen oli näet vilu ja hän oli alaston. Sillä niistä vaatekappaleista, jotka Periandros hänen myötänsä oli haudannut, ei hänellä ollut mitään hyötyä, koska niitä ei oltu poltettu. Ja todistuksena siitä, että hän, Melissa, puhui totta, oli se, että Periandros oli pistänyt leivät kylmään uuniin. Kun tämä vastaus oli tuotu Periandrokselle — merkki oli nimittäin luotettava, koska hän oli yhtynyt Melissaan, kun tämä jo oli kuollut —, käski hän oitis kuuluttaa, että kaikki korintolaisten naiset kokoutuisivat Heran temppeliin. He menivät siis sinne, mitä kauniimmin koristeltuina kuten juhlaan ainakin. Mutta Periandros oli salaa asettanut sinne henkivartijoita, joiden avulla hän riisutti heiltä kaikilta vaatteet, eroituksetta vapailta ja palvelijattarilta. Sitten hän antoi viedä kaikki vaatteet kuoppaan, missä hän, Melissaa avukseen huutaen, poltti ne. Hänen tehtyään tämän ja toistamiseen lähetettyään sanan ennuspaikkaan, ilmaisi Melissan haamu, mihin hän oli pannut vieraan uskoman esineen. Semmoinen, oi lakedaimonilaiset, on itsevaltius ja semmoisia tekoja se aikaansaa. Mutta meidät korintolaiset valtasi suuri ihmettely jo heti silloin, kun saimme tietää teidän lähettävän noutamaan Hippiasta, ja nyt olemme vieläkin enemmän ihmetelleet, kun olette näin puhuneet. Ja Hellaan jumalien nimessä me vannotamme teitä, ettette asettaisi itsevaltiaita kaupunkeihin. Mutta jollette herkeä, vaan koetatte vastoin oikeutta tuoda takaisin Hippiasta, niin tietäkää, että korintolaiset eivät tule tekoanne hyväksymään.»

93. Näin puhui Korintoksesta saapunut lähettiläs Sokles. Mutta avukseen huutamalla samoja jumalia, kuin hänkin, Hippias vastasi, että korintolaiset kyllä tulisivat kaikista enimmin peisistratideja kaipaamaan, jahka ne päivät olivat käsissä, jolloin heidän oli joutuminen atenalaisten sorrettaviksi. Näillä sanoin Hippias vastasi, hän kun tarkemmin kuin kukaan muu tunsi oraakelilauseet. Sillä välin

olivat muut liittolaiset pysyneet äänoti. Mutta kun he kuulivat Sokleen puhuvan rohkeamielisesti, ratkesi kukin heistä puhumaan ja yhtyi korintolaisen mielipiteeseen; ja he vannottivat lakedaimonilaisia, etteivät panisi toimeen valtiollisia mullistuksia missään Hellaan kaupungissa.

94. Siten se yritys raukesi. Hippiaan jouduttua sieltä poisajetuksi, tarjosi makedonilaisten kuningas Amyntas hänelle Anthemus-kaupunkia ja tessalialaiset Iolkosta. Mutta hän ei ottanut kumpaakaan näistä, vaan vetäytyi jälleen Sigeioniin, jonka Peisistratos kahakassa oli voittanut mytileneläisiltä ja sen vallattuaan asettanut sinne itsevaltiaaksi äpäräpoikansa Hegesistratoksen, joka oli syntynyt argolaisesta naisesta. Hän ei kuitenkaan saanut taistelutta pitää, mitä hän oli Peisistratokselta saanut. Sillä pitkän aikaa sotivat Akhilleionin ja Sigeionin kaupungeista mytileneläiset ja atenalaiset keskenään. Ensinmainitut vaativat takaisin maata, atenalaiset taas eivät siihen myöntyneet, vaan osoittivat pätevillä syillä, että heillä ja niillä muilla helleeneillä, jotka yhdessä Menelaoksen kanssa olivat lähteneet kostamaan Helenan ryöstön, oli aivan yhtä paljon oikeutta Ilionin alueeseen, kuin konsanaan aioleilla.

95. Heidän sotiessaan sattui taisteluissa kaikenmoisia kohtauksia, niinpä muun muassa Alkaios runoilija muutamassa ottelussa, missä atenalaiset voittivat, pakeni ja pelastui tosin itse, mutta kadotti aseensa, jotka atenalaiset saivat haltuunsa ja ripustivat Athenen pyhättöön Sigeionissa. Tästä sepitti Alkaios runon, jonka hän lähetti Mytileneen, kertoen siinä tapaturmastaan Melanippos nimiselle ystävälleen. Mutta mytileneläiset ja atenalaiset sovitti keskenään Periandros, Kypseloksen poika. Tämän ratkaistavaksi näet he olivat uskoneet asiansa. Ja hän sovitti heidät niin, että kumpienkin piti saada pitää, mitä heillä oli.

96. Siten joutui Sigeion atenalaisten valtaan. Mutta saavuttuaan Lakedaimonista Aasiaan Hippias pani liikkeelle kaikkensa parjatakseen atenalaisia Artafreneen edessä

ja teki, mitä voi, jotta Atena joutuisi hänen oman ja Dareioksen vallan alle. Näin Hippias puuhasi. Saatuaan siitä tiedon atenalaiset taas lähettivät sanansaattajia Sardeeseen ja kielsivät persialaisia kuuntelemasta atenalaisia maanpakolaisia. Mutta Artafrenes käski heidän, jos tahtoivat ehoina säilyä, jälleen ottaa vastaan Hippiaan. Vaan atenalaisetpa eivät suostuneet moisiin esityksiin. Ja ne hyljätessään he tiesivät asettuneensa persialaisten ilmivihollisiksi.

97. Juuri siihen aikaan, jolloin he näin ajattelivat ja riitaantuivat persialaisten kanssa, saapui miletolainen Aristagoras, lakedaimonilaisen Kleomeneen karkoittamana, Spartasta Atenaan. Tämä kaupunki näet oli mahtavampi kaikkia muita. Astuttuaan kansankokoukseen Aristagoras puhui samaa, mitä hän oli puhunut Spartassa Aasian rikkauksista ja persialaisten sotatavasta, ja mainitsi, kuinka persialaiset eivät käyttäneet kilpeä eivätkä keihästä, ja kuinka helppo oli kukistaa heidät. Näin hän kertoi ja lisäksi, että miletolaiset olivat atenalaisten siirtolaisia, jonka vuoksi oli kohtuullista, että nämä, ollessaan niin mahtavia, heitä suojelivat. Ja hän lupaili jos mitä, kunnes sai heidät taivutetuiksi. Näyttääpä näet olevan huokeampi pettää useita kuin yhtä, koska hän ei kyennyt pettämään lakedaimonilaista Kleomenesta yksinään, mutta teki sen kolmellekymmenelle tuhannelle atenalaiselle. Niinpä atenalaiset taipuivat tuumaan ja päättivät äänestettyään lähettää ioonilaisten avuksi kaksikymmentä laivaa, joiden päälliköksi he nimittivät kaupunkilaisten keskeu erittäin suurta arvoa nauttivan miehen nimeltä Melanthios. Näistä laivoista johtui sitten onnettomuuksia sekä helleeneille että barbareille.

98. Mutta Aristagoras purjehti edeltä ja saapui Miletokseen. Ja siellä hän keksi tuuman, josta ioonilaisille ei ollut koituva mitään hyötyä, — eikä hän tässä tarkoituksessa sitä tehnyt, vaan suututtaakseen Dareios kuningasta.

Hän lähetti nimittäin miehen Fryygiaan, paionien luo, jotka Megabazos oli tehnyt orjiksi ja vienyt pois Strymon-joen varsilta; nyt he itsekseen asuivat eräässä paikassa Fryygiassa, missä heillä oli oma kylänsä. Paionien luo saavuttuaan tämä mies virkkoi näin: »Paionilaiset miehet, minut lähetti Miletoksen itsevaltias Aristagoras esittämään teille pelastuskeinon, jos nimittäin tahdotte totella neuvoani. Nyt on näet koko Ioonia luopunut kuninkaasta, ja teillä on tilaisuus pelastua omaan maahanne. Mereen saakka täytyy teidän itse pitää matkastanne huolta, mutta siitä perin me kyllä aiomme sen tehdä.» Tämän kuultuaan paionit tervehtivät ehdotusta ilolla, ottivat myötänsä lapsensa ja vaimonsa ja läksivät karkuun meren rannalle; muutamat heistä kuitenkin olivat peloissaan ja jäivät paikoilleen. Meren rannalle saavuttuaan paionit kulkivat salmen poikki Khiokseen. Ja heidän jo Khiokseen päästyään tuli lukuisa persialainen ratsujoukko, ajaen kintereillä paioneja takaa. Kun he eivät siis näitä saavuttaneet, niin he lähettivät Khiokseen paioneille käskyn palata takaisin. Mutta paionit eivät suostuneet vaatimukseen, vaan Khioksesta veivät heidät khiolaiset Lesbokseen, lesbolaiset taas toimittivat heidät Doriskokseen, ja sieltä he jalan matkaten saapuivat Paioniaan.

99. Sillävälin saapuivat atenalaiset kahdellakymmenellä laivalla ja tuoden matkassaan viisi eretrialaisten kolmisoutua, jotka eivät atenalaisten vuoksi ottaneet osaa sotaretkeen, vaan miletolaisten itsensä vuoksi. Ja siinä he maksoivat vanhan velkansa. Miletolaiset olivat näet aikaisemmin auttaneet eretrialaisia sodassa khalkidilaisia vastaan, silloin kun samolaiset tulivat khalkidilaisten avuksi eretrialaisia ja miletolaisia vastaan. Sittenkuin nyt nämä olivat saapuneet, ja muutkin liittolaiset jo olivat koolla, pani Aristagoras toimeen sotaretken Sardeeseen. Itse hän ei kuitenkaan sotaretkelle lähtenyt, vaan jäi Miletokseen, mutta määräsi miletolaisten päälliköksi muita, nimittäin Kharopinos veljensä ja erään toisen, Hermofantos nimisen kaupunkilaisen.

100. Tällä laivastolla saavuttuaan Efesokseen ioonilaiset jättivät aluksensa Efesoksen alueella olevaan Koresokseen, mutta läksivät itse efesolaisten opastamina lukuisalla sotavoimalla sisämaahan. He matkasivat pitkin Kaystrios-joen vartta, astuivat sitten Tmolos-vuoren yli ja saapuivat Sardeeseen. Ja kun ei kukaan heille tehnyt vastarintaa, niin he valloittivat Sardeen kokonaan, lukuunottamatta linnaa. Mutta linnaa suojeli Artafrenes itse, jolla oli melkoinen miesvoima.

101. Mutta seuraava seikka esti heitä ryöstämästä kaupunkia, sittenkuin olivat sen vallanneet. Sardeessa olivat useimmat rakennukset kaisloista tehdyt, ja kaikissa niissäkin, jotka olivat tiilestä, oli kaislakatto. Yhden näistä sytytti muuan sotamies tuleen, ja heti levisi tuli kautta koko kaupungin, kulkien talosta taloon. Siinä nyt kaupungin palaessa lyydialaiset ja kaikki kaupungissa olevat persialaiset joka puolelta joutuivat saarroksiin, kun tuli levisi ylt'ympärinsä, eikä heidän ollut mahdollista päästä kaupungista ulos. Niinpä he juoksivat kokoon torille ja Paktolos-joelle, joka kuljettaen kultahiekkaa Tmoloksesta virtaa torin halki ja sitten yhtyy Hermos-jokeen, joka taas laskee mereen. Tämän Paktolos-joen varrelle ja torille kerääntyivät lyydialaiset ja persialaiset joukottain ja olivat siellä pakoitetut puolustautumaan. Mutta nähdessään muutamien vihollisista puolustautuvan, toisten lukuisassa joukossa rientävän päin, säikähtyivät valloittajat ja vetäytyivät niinsanotulle Tmolos-vuorelle; ja sieltä he yön tullen läksivät tiehensä laivoille.

102. Ja Sardes paloi poroksi ja siinä myös kotimaisen Kybele jumalattaren pyhättö. Tähän vedoten sytyttivät persialaiset myöhemmin kostoksi helleenien pyhätöt tuleen. Saatuaan tapahtumasta tiedon ne persialaiset, jotka tällä puolen Halys-jokea hallitsivat maaherrakuntia, kokoontuivat ja riensivät lyydialaisten avuksi. Mutta osuikin niin, että he eivät enää tavanneet ioonilaisia Sardeesta; he siis seu-

rasivat näiden jälkiä ja yllättivät heidät Efesoksessa. Ioonilaiset kyllä asettuivat vastarintaan, mutta käsikähmässä he kärsivät suuren tappion. Ja paitsi useita muita kreikkalaisten mainioita miehiä, persialaiset surmasivat myös eretrialaisten päällikön Eualkideen, joka oli saanut voitonseppeleitä kilpailuissa ja jota keolainen Simonides paljon oli ylistänyt. Mutta ne heistä, jotka pääsivät taistelusta pakoon, hajaantuivat sinne tänne kaupunkeihinsa.

103. Näin he silloin kamppailivat. Vaan sittemmin atenalaiset kokonaan hylkäsivät ioonilaiset eivätkä enää sanoneet tulevansa näille avuksi, kun Aristagoras lähettien kautta hartaasti heitä kutsui. Mutta vaikka ioonilaiset olivatkin menettäneet atenalaisten liittouden, varustautuivat he yhtäkaikki sotaan kuningasta vastaan, koska he jo olivat niin paljon Dareiosta vihoittaneet. He purjehtivat Hellespontokseen, panivat valtansa alle Byzantionin ynnä kaikki muut sikäläiset kaupungit ja purjehdittuaan jälleen Hellespontoksesta ulos he saattoivat puolellensa enimmän osan Kaariata. Niinpä Kaunos-kaupunkikin, joka aiemmin ei tahtonut olla heidän kanssaan liitossa, yhtyi nyt heihin.

104. Ja kaikki kyprolaiset liittyivät vapaaehtoisesti heihin, paitsi amathusilaiset. Nämäkin luopuivat meedialaisista, ja se tapahtui näin. Oli muuan Onesilos, salaminilaisten kuninkaan Gorgoksen nuorempi veli, Khersiin poika, Siromoksen pojanpoika ja Euelthonin pojanpojanpoika. Tämä mies oli jo monasti ennenkin kehoitellut Gorgosta luopumaan kuninkaasta, mutta kun hän nyt kuuli ioonilaistenkin luopuneen, niin hän varsin kiihoittamalla kiihoitti häntä siihen. Mutta kun Onesilos ei saanut Gorgosta taivutetuksi, käytti hän kerran tilaisuutta, kun veli oli poistunut Salamiin kaupungista, ja sulki puoluelaistensa avulla hänet porttien ulkopuolelle. Kaupunkinsa menetettyään Gorgos pakeni Meediaan, mutta Onesilos hallitsi Salamista ja kehoitti kaikkia kyprolaisia luopumaan yhdessä

hänen kanssaan. Ja muut hän saikin taivutetuiksi, mutta Amathus-kaupungin asukkaat, jotka eivät tahtoneet häntä totella, hän saartoi ja alkoi piirittää heitä.

105. Niinpä Onesilos piiritti Amathus-kaupunkia. Mutta niin pian kun Dareios kuninkaalle oli ilmoitettu, että atenalaiset ja ioonilaiset olivat vallanneet ja polttaneet Sardeen, ja että tämän kapinahankkeen oli punonut miletolainen Aristagoras, niin kerrotaan, ettei hän aluksi ollenkaan välittänyt ioonilaisista, hän kun hyvin tiesi, että he luopumisestaan kyllä saisivat palkkansa. Mutta hän kysyi, keitä atenalaiset olivat, ja saatuaan sen tietää hän pyysi jousta. Otettuaan jousen asetti hän siihen nuolen ja lennätti sen kohti taivasta. Ja ampuessaan ilmaan hän virkkoi: »Oi Zeus, suo minun kostaa atenalaisille!» Sen sanottuaan hän käski yhtä palvelijoistaan, aina kun ateria oli valmiina, kolmasti lausumaan: »Valtias, muista atenalaisia!»

106. Käskettyään tämän hän kutsutti eteensä miletolaisen Histiaioksen ja lausui: »Olen saanut tietää, Histiaios, että sinun viransijaisesi, jolle olet uskonut Miletoksen, on ryhtynyt vehkeilemään minua vastaan. Hän on näet toiselta mantereelta tuottanut luokseen miehiä, yllyttänyt ioonilaisia, jotka minä kyllä aion rangaista heidän teostaan, seuraamaan heidän mukanaan ja sitten riistänyt minulta Sardeen. Onko nyt tämä siis sinusta kaunista? Ja kuinka sellaista on voinut tapahtua ilman sinun neuvonpiteitäsi? Varo vain, ettet vielä saa syyttää itseäsi!» Siihen virkkoi Histiaios: »Kuningas, millaisen sanan lausuitkaan! Minäkö olisin keksinyt hankkeen, josta voisi koitua sinulle jotakin ikävää, oli se sitten suurta tai pientä? Mitä tavoitellen ja minkä puutteessa minä sen tekisin? Minä, jolla on tarjona kaikki, mitä sinullakin on, ja jonka sinä olet katsonut kyllin arvokkaaksi kuulemaan kaikkia päätöksiäsi. Vaan jos viranhaltijani todella toimittaa jotakin semmoista, kuin olet maininnut, niin tiedä, että hän on tehnyt sen omalla uhallaan. Mutta minä en ollenkaan saata uskoa todeksi, että

miletolaiset ja minun viranhaltijani vehkeilisivät sinun valtaasi vastaan. Vaan jos he todella tekevät jotakin semmoista, ja sinä, oi kuningas, olet kuullut totuuden, niin katso nyt, kuinka pahoin teit muuttaessasi minut tänne meren luota. Ioonilaiset ovat kaiketi tehneet sen, mitä heidän kauan aikaa on tehnyt mieli, koska minä olin joutunut pois heidän näkyvistään. Sillä jos minä olisin ollut Iooniassa, ei olisi yksikään kaupunki liikahtanut. Anna nyt siis minun mitä pikimmin matkustaa Iooniaan sovittamaan kaikki sikäläiset asiat entiselleen ja saattamaan käsiisi tuo Miletoksen haltija, joka nämä vehkeet on pannut toimeen. Ja minä vannon kautta kuninkaallisten jumalien, että kun olen toimittanut nämä asiat mieltäsi myöten, en ole riisuva yltäni sitä ihotakkia, joka minulla on päälläni astuessani Ioonian maahan, ennenkuin olen tekevä suuren Sardo-saaren veronalaiseksesi.»

107. Näin puhui Histiaios petollisella mielellä. Ja Dareios suostuikin hänen sanoihinsa ja lähetti hänet menemään, käskien häntä saapumaan luoksensa Susaan, lupauksensa täytettyään.

108. Sillävälin kun sanoma Sardeen kohtalosta saapui kuninkaalle, ja Dareios teki joutsellaan ylläkerrotulla tavalla sekä rupesi puheisiin Histiaioksen kanssa, ja Histiaios Dareioksen lähettämänä matkusti merenrannalle — sillävälin kun kaikki tämä tapahtui, sattui seuraava seikka. Salaminilaisen Onesiloksen piirittäessä Amathusia, ilmoitettiin hänelle, että muuan Artybios niminen persialainen, joka laivoissaan kuljetti suurta persialaista sotajoukkoa, oli odotettavissa Kyprokseen. Saatuaan tästä tiedon lähetti Onesilos kuuluttajia Iooniaan kutsumaan ioonilaisia avukseen. Ja sen pitemmältä arvelematta ioonilaiset tulivat lukuisalla sotajoukolla. Niinpä ioonilaiset saapuivat Kyprokseen, ja persialaiset kulkivat laivoillaan Kilikiasta saareen ja menivät sitten jalkaisin Salamista vastaan. Foinikialaiset taas

purjehtivat laivoillaan sen niemenkärjen ympäri, jota nimitetään »Kyproksen avaimiksi».

109. Kun tämä oli näin tapahtunut, kutsuivat Kyproksen itsevaltiaat kokoon ioonilaisten päälliköt ja virkkoivat heille: »Ioonian miehet, me kyprolaiset annamme teidän valita, kumpiako vastaan tahdotte hyökätä, persialaisiako vai foinikialaisia. Sillä jos te tahdotte maalla asettua taistelujärjestykseen mittelemään voimianne persialaisten kanssa, olisi teidän nyt aika astua laivoista ja asettua rintamaan maalla, meidän taas astua teidän laivoihinne otellaksemme foinikialaisten kanssa. Mutta jos te mieluummin tahdotte taistella foinikialaisten kanssa, täytyy teidän, kumman tahansa näistä valitsettekin, tehdä niin, että mikäli teistä riippuu, Ioonia ja Kypros tulevat vapaiksi.» Siihen virkkoivat ioonilaiset: »Meidät lähetti ioonilaisten liittoneuvosto matkaan vartioidaksemme merta, mutta ei luovuttaaksemme kyprolaisille laivoja ja itse hyökätäksemme maalla persialaisia vastaan. Niinpä me aiomme kunnostaa itseämme siinä paikassa, mihin meidät on asetettu. Teidän taas tulee, muistaen mitä orjina ollessanne olette meedialaisten puolelta kärsineet, esiintyä kunnon miehinä.»

110. Näillä sanoin vastasivat ioonilaiset. Kun sittemmin persialaiset tulivat salaminilaisten kentälle, järjestivät kyprolaisten kuninkaat muut kyprolaiset muita sotamiehiä vastaan, mutta asettivat salaminilaisten ja soloilaisten valiomiehistön persialaisia vastaan. Ja persialaisten ylipäällikköä Artybiosta vastaan asettui vapaaehtoisesti Onesilos.

111. Artybios ratsasti hevosella, jota oli opetettu raskasaseisen edessä nousemaan pystyyn takajaloilleen. Nytpä oli Onesiloksella aseenkantaja, syntyperältään kaarilainen, erittäin sotakuntoinen ja muuten lujaluontoinen mies. Saatuaan siis tietää Artybioksen hevosesta Onesilos virkkoi aseenkantajalleen: »Kuulen, että Artybioksen hevonen nousee pystyyn ja etujaloillaan sekä suullaan tekee lopun jokaisesta, jota vastaan se karkaa. Mieti nyt siis ja lausu

sitten kohta, kumpaako tahdot pitää silmällä ja iskeä, hevostako vai Artybiosta itseänsä?» Tähän virkkoi hänen palvelijansa: »Oi kuningas, olen valmis tekemään kumpaisenkin tai jommankumman, ja ylimalkaan, mitä sinä vain määräät. Tahdon kuitenkin ilmaista sinulle, mikä sinun asemallesi on edullisinta. Minun mielestäni kuninkaan ja ylipäällikön tulee käydä kuninkaan ja ylipäällikön kimppuun. Sillä jos surmaat ylipäällikön, koituu sinulle siitä suuri kunnia, ja toisekseen, jos hän sinut, mikä älköön tapahtuko, on onnettomuus puolta vähempi, jos vertaisensa kädestä kuolee. Meidän, palvelijoiden, taas tulee hyökätä muita palvelijoita ja myös hevosta vastaan. Äläkä sinä yhtään pelkää tämän temppuja. Sillä minä lupaan sinulle, ettei se tästä puolen enää nouse ketään miestä vastaan.»

112. Näin hän virkkoi, ja kohta joutuivat sotajoukot käsikähmään sekä maalla että merellä. Laivoilla esiintyivät sinä päivänä ioonilaiset erinomaisesti ja saivat voiton foinikialaisista, ja yli muiden kunnostivat itseään etenkin samolaiset. Maalla taas ryntäsivät sotajoukot toisiansa vastaan, iskivät yhteen ja taistelivat. Mutta molempien ylipäälliköiden kävi näin. Kun hevosen selässä istuva Artybios hyökkäsi Onesilosta kohti, iski Onesilos, niinkuin oli aseenkantajansa kanssa sopinut, itse hyökkäävätä Artybiosta. Mutta silloin kun hevonen löi etujalkansa Onesiloksen kilpeen, iski kaarilainen sirpillään ja leikkasi hevoselta etujalat poikki.

113. Siten persialaisten ylipäällikkö Artybios sortui yhdessä hevosensa kanssa siihen paikkaan. Mutta muiden vielä parhaillaan taistellessa petti heidät Stesenor, joka oli Kurionin itsevaltias ja jolla oli ympärillään melkoinen miesvoima. Näiden kurionilaisten sanotaan olevan argolaisten siirtolaisia. Kun nyt kurionilaiset olivat pettäneet, tekivät myös salamiinilaisten sotavaunut samalla tavoin kuin kurionilaiset. Tämän johdosta pääsivät persialaiset voitolle kyprolaisista. Niinpä koko sotajoukko kääntyi

pakosalle, ja siinä kaatuivat usoiden muiden muassa myöskin Onesilos, Khersiin poika, joka juuri oli aikaansaanut kyprolaisten luopumisen, sekä Soloi-kaupungin kuningas Aristokypros, Filokyproksen poika, saman Filokyproksen, jonka luo atenalainen Solon saapui Kyprokseen ja jota hän runoelmissaan kiitti kaikista itsevaltiaista enimmin.

114. Ja koska Onesilos oli piirittänyt Amathus-kaupungin asukkaita, leikkasivat nämä pois hänen päänsä ja ripustivat sen kaupungin portin yläpuolelle. Kun nyt pää siinä riippui ja jo oli tullut ontoksi, pujahti sen sisälle mehiläisparvi, joka täytti sen vahakakuilla. Kun amathusilaiset tämän tapauksen johdosta kysyivät neuvoa oraakelilta, vastattiin heille, että heidän tuli ottaa alas ja haudata pää ja joka vuosi uhrata Onesilokselle kuten puolijumalalle ainakin; jos nimittäin niin tekisivät, olisi heidän käyvä hyvin.

115. Amathusilaiset tekivätkin sen ja tekevät niin yhä vielä minun aikoihini saakka. Mutta kun ne ioonilaiset, jotka Kyproksessa suoritettuaan meritaistelun saivat tietää Onesiloksen joutuneen perikatoon ja kaikkia Kyproksen kaupunkeja piiritettävän, paitsi Salamista, jonka salaminilaiset olivat luovuttaneet entiselle, Gorgos nimiselle kuninkaalle, niin he heti paikalla purjehtivat matkoihinsa Iooniaan. Ja Kyproksessa olevista kaupungeista kesti kauimman ajan piiritystä Soloi, jonka persialaiset, kaivamalla ylt'ympäri puhki muurien perustan, viidentenä kuukautena valloittivat.

116. Vain vuoden ajan vapaina oltuaan kyprolaiset toistamiseen joutuivat orjuuteen. Mutta Daurises, joka oli nainut Dareioksen tyttären, ja Hymaies sekä Otanes, jotka nekin olivat naineet Dareioksen tyttäret, ajoivat takaa Sardesta vastaan lähteneitä ioonilaisia ja tunkivat heidät takaisin laivoihin. Ja lyötyään heidät taistelussa he jakoivat keskenään kaupungit ja hävittivät ne.

117. Mutta Daurises, joka oli kääntynyt Hellespontoksen rannalla sijaitsevia kaupunkeja vastaan, valloitti Dardanoksen

ja valloitti myös Abydoksen, Perkoten, Lampsakoksen ja Paisoksen. Nämä hän valloitti, yhden kunakin päivänä. Mutta hänen marssiessaan Paisoksesta Parion-kaupunkia vastaan tuli viesti, että kaarilaiset olivat yhtyneet ioonilaisiin ja luopuneet persialaisista. Hän kääntyi siis Hellespontoksesta poispäin ja marssitti sotajoukkonsa Kaariata vastaan.

118. Mutta ennenkuin Daurises saapui, ilmoitettiin tämä jollakin tavoin kaarilaisille. Saatuaan siitä tiedon kerääntyivät kaarilaiset niinsanottujen »Valkoisten pylväitten» luo Marsyas-joen varrelle, joka virraten Idrias-maasta laskee Maiandros-jokeen. Kaarilaisten kokoonnuttua esitettiin siinä useita mielipiteitä, ja sen, joka minusta näyttää parhaalta, lausui muuan kindyeläinen Pixodaros, Mausoloksen poika, joka oli nainut kilikialaisten kuninkaan Syennesiin tyttären. Tämän miehen mielipide oli, että kaarilaisten tuli kulkea Maiandros-joen yli ja, saatuaan näin joen selkänsä taakse, sitten iskeä yhteen, jotta kaarilaiset esiintyisivät vieläkin urhoollisempina kuin mitä luonnostaan olivat, kun heillä ei olisi tilaisuutta paeta takaisin, vaan olisivat pakoitetut jäämään paikoilleen. Tämä mielipide tosin ei päässyt voitolle, vaan päinvastoin se, että Maiandros-joen pikemmin tuli joutua persialaisten kuin heidän itsensä taakse, tietenkin siksi, että jos persialaiset lähtisivät pakoon ja kahakassa joutuisivat alakynteen, he eivät voisi palata, vaan sortuisivat jokeen.

119. Kun sittemmin persialaiset saapuivat ja olivat kulkeneet Maiandroksen yli, iskivät kaarilaiset persialaisten kanssa yhteen Marsyas-joen varsilla, taistelivat siellä ankaran taistelun ja kauan aikaa, mutta lopulta he sortuivat ylivoiman alle. Persialaisia miehiä kaatui noin kaksituhatta, kaarilaisia noin kymmenentuhatta. Sieltä paenneet tungettiin Labraundaan Zeus Stratioksen temppelitarhaan, joka on suuri ja pyhä plataanilehto. Kaarilaiset ovat, mikäli me tiedämme, ainoat, jotka toimittavat uhreja Zeus Stra-

tioksella. Kun heidät siis oli tänne tungettu, neuvottelivat he, miten pelastuisivat, ja olisiko heidän parempi antautua persialaisille vai kokonaan lähteä Aasiasta.

120. Heidän tästä neuvotellessaan saapuivat miletolaiset ynnä näiden liittolaiset avuksi. Tällöin kaarilaiset heittivät aikaisemmat tuumansa ja valmistautuivat jälleen taistelemaan alusta alkaen. Ja he iskivät hyökkäävien persialaisten kanssa yhteen, mutta taistelussa he kärsivät vieläkin suuremman tappion kuin ennen. Ja kaikista kaatui useita, vaan suurimman tappion kärsivät miletolaiset.

121. Mutta sittemmin kaarilaiset korjasivat tämän vamman ja rupesivat jälleen taistelemaan. Saatuaan näet tietää, että persialaiset lähtivät liikkeelle heidän kaupunkejansa vastaan, he asettuivat väijyksiin Pedasokseen vievän tien varrelle. Ja kun persialaiset yön aikaan joutuivat sille paikalle, tuhoutuivat he itse sekä heidän päällikkönsä, Daurises, Amorges ja Sisamakes. Yhdessä heidän kanssaan kaatui myös Myrsos, Gygeen poika. Mutta tämän väijytysjoukon päällikkönä oli muuan mylasalainen, Herakleides, Ibanolliin poika.

122. Sillä tavoin nyt tuhoutuivat nämä persialaiset. Hymaies, joka hänkin oli Sardesta vastaan lähteneitten ioonilaisten takaa-ajajia, kääntyi Propontis-merelle päin ja valtasi Kios-kaupungin Mysiassa. Niin pian kuin hän tämän vallattuaan sai tietää Dauriseen Hellespontoksesta lähteneen Kaariata vastaan, niin hän Propontiin luota poistuen vei sotajoukkonsa Hellespontosta vastaan ja kukisti kaikki Ilionin alueella asuvat aiolit, samoinkuin myös gergithit, jotka ovat muinaisten teukrolaisten jäännöstä. Mutta näitä kansoja kukistaessaan sairastui Hymaies itse ja kuoli Troas-maakunnassa.

123. Siten hän kuoli. Mutta Sardeen käskynhaltija Artafrenes ja kolmas sotapäällikkö, Otanes, määrättiin lähtemään Iooniaa ja sen viereistä Aiolista vastaan. Ja Iooniassa he valtasivat Klazomenain, Aioliissa Kymen.

124. Sillä aikaa kuin nyt kaupunkeja vallattiin, osoittautui, ettei miletolainen Aristagoras ollut mikään rohkea mies, vaikka hän oli nostattanut Ioonian kapinaan ja matkaansaanut suurta hämminkiä. Nähdessään näet tämän hän mietti pakoa. Sen lisäksi hänestä myös näytti mahdottomalta päästä voitolle Dareios kuninkaasta. Tämän johdosta hän siis kutsui kokoon puoluelaisensa ja neuvotteli heidän kanssaan. Ja siinä hän lausui, että olisi edullista, jos heillä olisi tarjona joku pakopaikka siinä tapauksessa, että heidät häädettäisiin Miletoksesta; ja hän kysyi, tuliko hänen viedä siirtokunta tästä paikasta Sardoon vai edonien maassa sijaitsevaan Myrkinokseen, jonka ympäri Histiaios oli alkanut rakentaa muuria, saatuaan sen lahjaksi Dareiokselta.

125. Näin kysyi Aristagoras. Silloin esitti historiansepittäjä Hekataios, Hegesandroksen poika, sen mielipiteen, ettei hänen tulisi lähteä kumpaankaan näistä paikoista, vaan rakentaa itselleen linnoitus Leros-saareen ja siellä pysyä alallaan, jos hän joutuisi Miletoksesta karkoitetuksi; sitten hän voisi sieltä käsin palata Miletokseen.

126. Tämän neuvon siis antoi Hekataios. Mutta Aristagoraan itsensä teki enimmin mieli lähteä Myrkinokseen. Niinpä hän uskoi Miletoksen Pythagoraan, erään arvossapidetyn kaupunkilaisen huostaan, otti itse mukaansa jokaisen, joka halusi tulla, purjehti Traakiaan ja otti haltuunsa sen maan, johon oli matkalle suoriutunut. Sieltä käsin liikkeelle lähtiessään Aristagoras itse ynnä hänen sotajoukkonsa saivat surmansa traakialaisten kautta, kun hänen piirittäessään erästä kaupunkia traakialaiset välirauhan tehtyään tahtoivat vapaasti lähteä kaupungista.

KUUDES KIRJA.

1. Saatuaan Ioonian nousemaan kapinaan Aristagoras siis kuoli tällä tavoin. Mutta Miletoksen itsevaltias Histiaios sai Dareiokselta luvan matkustaa ja saapui Sardeeseen. Hänen saavuttuaan Susasta kysyi Sardeen käskynhaltija Artafrenes häneltä, mistä syystä hänen mielestään ioonilaiset olivat tehneet kapinan. Histiaios ei sanonut tietävänsä sitä ja ihmetteli tapahtumaa, ikäänkuin muka olisi ollut tietämätön siitä, mitä oli tekeillä. Mutta Artafrenes, joka huomasi hänen teeskentelevän ja täsmälleen tunsi kapinan syyn, lausui: »Tämän asian laita on näin, Histiaios. Sinä se kengän ompelit, mutta Aristagoras pisti sen jalkaansa.»

2. Artafrenes viittasi näillä sanoilla kapinaan. Mutta Histiaios, joka pelkäsi Artafreneen oivaltavan asianlaidan, lähti heti seuraavana yönä karkuun merelle päin ja petti siten Dareios kuninkaan. Sillä vaikka hän oli luvannut laskea valtansa alle suuren Sardo-saaren, otti hän vastaan johdon ioonilaisten sodassa Dareiosta vastaan. Mutta kun hän oli kulkenut Khiokseen, vangitsivat khiolaiset hänet, koska epäilivät hänen Dareioksen toimesta valmistavan heitä vastaan joitakin kapinahankkeita. Saatuaan tietää koko asianlaidan, että hän nimittäin oli vihollisissa väleissä kuninkaan kanssa, he kuitenkin laskivat hänet vapaaksi.

3. Tällöin ioonilaiset kysyivät Histiaiokselta, minkä vuoksi hän niin hartaasti oli kehoittanut Aristagorasta luopumaan kuninkaasta ja tuottanut niin suuren onnettomuuden ioonilaisille. Mutta hän ei paljastanutkaan heille todellista syytä, vaan sanoi heille, että Dareios kuningas oli päättänyt siirtää foinikialaiset heidän maastaan ja asettaa

ne asumaan Iooniaan, ja ioonilaiset taas Foinikiaan; siitä syystä hän muka oli lähettänyt viestejä. Kuninkaalla kyllä ei ollut mitään sellaista mielessään, mutta sillä Histiaios kuitenkin säikähytti ioonilaisia.

4. Senjälkeen Histiaios, käyttäen sanansaattajanaan Hermippos nimistä miestä, joka oli kotoisin Atarneuksesta, lähetti kirjeitä Sardeessa oleville persialaisille, jotka ennestään olivat hänen kanssaan jutelleet kapinasta. Mutta Hermippos ei antanutkaan kirjeitä niille, joiden luo oli lähetetty, vaan vei ja jätti kirjeet Artafreneen käsiin. Saatuaan tietää kaiken, mitä oli tekeillä, tämä käski Hermippoksen viedä ja antaa Histiaiokselta saamansa kirjeet niille, joille hän oli saanutkin toimeksi viedä ne, mutta antaa hänelle itselleen ne vastakirjeet, jotka persialaiset lähettivät Histiaiokselle. Kun nämä siten tulivat paljastetuiksi, surmautti Artafrenes useita persialaisia.

5. Sardeessa tämä synnytti levottomuutta. Mutta Histiaioksen, joka tässä toiveessaan oli pettynyt, veivät hänen omasta pyynnöstään khiolaiset Miletokseen. Vaan iloissaan jo siitä, että olivat päässeet Aristagoraasta, eivät miletolaiset suinkaan olleet halukkaita vastaanottamaan toista itsevaltiasta maahansa, kun kerran olivat saaneet maistaa vapautta. Ja kun nyt Histiaios yöllä koetti väkivoimalla palata Miletokseen, haavoitti muuan miletolainen häntä reiteen. Kun hän nyt joutui karkoitetuksi omasta maastaan, niin hän saapui takaisin Khiokseen. Mutta koska hän ei voinut taivuttaa khiolaisia antamaan hänelle laivoja, niin hän kulki Mytileneen ja kehoitti lesbolaisia antamaan hänelle laivoja. Nämä miehittivätkin kahdeksan kolmisoutua ja purjehtivat yhdessä Histiaioksen kanssa Byzantioniin; sinne he asettuivat ja ottivat kiinni kaikki Pontoksesta ulos purjehtivat laivat, paitsi niitä, jotka sanoivat tottelevansa Histiaiosta.

6. Näin tekivät siis Histiaios ja mytileneläiset. Mutta itse Miletosta odotettiin suuren meri- ja maasotajoukon lähestyvän. Persialaisten sotapäälliköt olivat näet vetäy-

tyneet yhteen ja muodostaneet yhden leirin sekä marssivat Miletosta vastaan, pitäen muita kaupunkeja vähäpätöisinä. Meriväestä olivat foinikialaiset innokkaimmat, ja sotaretkeen ottivat osaa myös kyprolaiset, jotka vast'ikään olivat kukistetut, sekä kilikialaiset ja egyptiläiset.

7. Nämä siis lähtivät sotaretkelle Miletosta ja muuta Iooniaa vastaan. Mutta sen kuultuaan ioonilaiset lähettivät edusmiehensä Panionioniin. Saavuttuaan mainittuun paikkaan ja neuvoteltuaan nämä katsoivat parhaaksi olla kokoamatta mitään maasotajoukkoa persialaisia vastaan, vaan olivat sitä mieltä, että miletolaisten itsensä oli suojeltava muurejaan. Sitävastoin tuli heidän miehittää laivasto, jättämättä kotiinsa yhtäkään laivaa, ja sen tehtyään mitä pikimmiten kokoontua Ladeen, meren puolelta puolustaakseen Miletosta. Lade on nimittäin vastapäätä Miletoksen kaupunkia sijaitseva pieni saari.

8. Tämän jälkeen saapuivat ioonilaiset miehitettyine laivoineen, ja heidän kanssaan myös Lesboksessa asuvat aiolilaiset. Ja he järjestyivät seuraavasti. Itäpuolisen siiven saivat miletolaiset itse, asettaen kahdeksankymmentä laivaa. Heidän jälestään tulivat prieneläiset, tuoden kaksitoista laivaa, ja myusilaiset, tuoden kolme laivaa. Myusilaisten jälestä tulivat teolaiset seitsemällätoista laivalla, ja teolaisten jälestä khiolaiset sadalla laivalla. Näiden viereen järjestettiin erythraialaiset ja fokaialaiset, erythraialaiset asettaen kahdeksan laivaa, fokaialaiset kolme. Fokaialaisten jälestä tulivat lesbolaiset, tuoden seitsemänkymmentä laivaa. Viimeiseksi asetettiin samolaiset, mukanaan kuusikymmentä laivaa läntiselle sivustalle. Kaikkien näiden laivojen yhteinen luku teki kolmesataa viisikymmentäkolme kolmisoutua.

9. Nämä olivat ioonilaisten laivat, mutta barbarien laivojen luku oli kuusisataa. Niin pian kuin viimemainitutkin saapuivat Miletoksen alueelle, ja myös koko heidän maasotajoukkonsa oli läsnä, niin persialaisten sotapäälliköt, saatuaan

tietää ioonilaisten laivojen määrän, alkoivat pelätä, etteivät voisi päästä voitolle ja että siten eivät kykenisi valloittamaan Miletosta, koska eivät olleet merellä mahtavia, ja lisäksi joutuisivat vaaraan Dareioksen puolelta kärsiä jotakin pahaa. Tätä silmällä pitäen he kokosivat yhteen ioonilaisten itsevaltiaat, jotka olivat paenneet Meediaan, senjälkeen kuin miletolainen Aristagoras oli riistänyt heiltä vallan, ja jotka sillä haavaa ottivat osaa sotaretkeen Miletosta vastaan. Ne, jotka näistä olivat saapuvilla, he kutsuivat kokoon ja lausuivat heille näin: »Ioonian miehet, nyt on jokaisella teistä tilaisuus osoittaa palvolustaan kuninkaalle. Koettakaa nimittäin kukin eroittaa omat maanmiehenne muusta liittolais-sotajoukosta. Esittäkää heille tämä ja ilmoittakaa, että he eivät luopumisensa vuoksi tule kärsimään mitään ikävyyttä, ei heidän pyhättönsä eikä omaisuutensa tule poltettavaksi, eivätkä he tule saamaan osakseen sen ankarampaa kohtelua kuin tähänkään asti. Mutta jos he eivät tätä tee, vaan kaikin mokomin tahtovat taistella, niin sanokaa silloin heille ja uhatkaa, niinkuin todella heidän tuleekin käymään, että heidät, jouduttuaan taistelussa tappiolle, myydään orjiksi, että me teemme heidän poikalapsensa kuohilaiksi, kuljetamme heidän neitosensa Baktraan ja annamme heidän maansa muille.»

10. Näin he lausuivat. Vaan ioonilaisten itsevaltiaat lähettivät kukin yöllä sanan omaistensa luo. Mutta ne ioonilaiset, joiden tykö nämä sanomat saapuivat, pysyivät lujina eivätkä taipuneet kavallukseen, luullen kutkin, että persialaiset ilmoittivat tämän yksistään heille.

11. Tämä tapahtui heti senjälkeen kuin persialaiset olivat saapuneet Miletoksen läheisyyteen. Kun sitten ioonilaiset olivat kerääntyneet Ladeen, pidettiin siellä neuvotteluja, ja niissä kaiketi puhuivat useatkin, mutta ennen muita fokaialainen päällikkö Dionysios, lausuen näin: »Nyt, oi Ioonian miehet, on ratkaistava, pysymmekö vapaina, vai joudummeko orjien, vieläpä karkulaisorjien

kohtaloon. Siis, jos ette tahdo karttaa vaivoja, on teillä ensi aluksi kyllä oleva kovia kestettävänä, mutta sitten on teidän onnistuva voittaa vastustajanne ja päästä vapaiksi. Mutta jos heittäydytte veltoiksi ja huolimattomiksi, ei mielestäni ole mitään toivoa siitä, että pääsette kärsimästä kuninkaan puolelta rangaistusta kapinastanne. Vaan totelkaa minua ja uskokaa itsenne minun haltuuni. Ja jos jumalat noudattavat kohtuutta, niin lupaan teille, että joko viholliset eivät ollenkaan yhdy käsikähmään tai, jos sen tekevät, joutuvat he aivan alakynteen.»

12. Tämän kuultuaan ioonilaiset antautuivat Dionysioksen johdon alaisiksi. Mutta tämä käski laivojen kulkea jonossa toinen toisensa jälestä, ja aina kun hän antoi niiden purjehtia toistensa välitse ja siihen käytti soutajia, hän antoi myös merisotilasten olla aseissa. Muun osan päivää hän piti laivat ankkurissa, ja ioonilaiset saivat olla työssä koko päivän. Seitsemän päivän ajan he tottelivat ja tekivät, mitä käskettiin. Mutta kahdeksantena päivänä ioonilaiset, tottumattomina sietämään semmoisia vaivoja ja uupuneina rasituksista ja päivän paahteesta, sanoivat toisilleen näin: »Ketä jumaluutta vastaan olemme rikkoneet, kun meidän täytyy kestää tämmöistä? Olimmehan mielettömiä ja järkeä vailla, kun uskoimme itsemme fokaialaisen kerskurin huostaan, joka tuo muassaan vain kolme laivaa. Mutta saatuaan meidät valtaansa hän tuottaa meille korvaamatonta vahinkoa, ja jo ovat monet meistä sairastuneet, ja monen tulee nähtävästi käymään samoin. Parempi on meidän kärsiä vaikka mitä hyvänsä kuin tätä kurjuutta, ja mieluummin tulee meidän odottaa orjuutta, oli se minkälainen tahansa, kuin kärsiä tätä tilaa. Niinpä siis, täst'edes älkäämme enää totelko häntä!» Niin he sanoivat, ja kohta tämän jälkeen ei kukaan tahtonut totella Dionysiosta, vaan maasotajoukon tavoin he iskivät saaressa telttansa maahan ja pysyttelivät varjossa eivätkä tahtoneet nousta laivoihin ja suorittaa meriharjoituksia.

13. Huomattuaan ioonilaisten tekevän näin punnitsivat samolaisten päälliköt niitä ehtoja, joita Aiakes, Sylosonin poika, oli persialaisten käskystä tarjonnut, pyytäessään heitä luopumaan ioonilaisten liittolaisuudesta. Niinpä, koska samolaiset huomasivat, kuinka suuri epäjärjestys vallitsi ioonilaisten keskuudessa, ja koska heistä niinikään oli ilmeistä, että heidän oli mahdoton voittaa kuninkaan mahtia, niin he hyväksyivät ehdoitukset. He näet ymmärsivät hyvin, että joskin he voittaisivat sillä haavaa uhkaavan laivaston, heillä kohta tulisi olemaan edessään viittä vertaa suurempi. Heti kun he siis näkivät, että ioonilaiset eivät tahtoneet esiintyä kunnon miesten tavoin, ottivat he siitä tekosyyn ja katsoivat edulliseksi pelastaa niin hyvin pyhättönsä kuin yksityisomaisuutensa. Ja se Aiakes, jolta samolaiset olivat vastaanottaneet yllämainitut ehdot, oli Aiakeen pojan, Sylosonin, poika ja oli, Samoksen itsevaltiaana ollessaan, miletolaisen Aristagoraan toimesta menettänyt hallituksensa, samoinkuin muutkin Ioonian itsevaltiaat.

14. Kun siis foinikialaiset silloin purjehtivat kohti, toivat myös ioonilaiset laivansa esille. Mutta siitä perin, kuin he tulivat lähelle toisiaan ja iskivät yhteen, en saata täsmälleen kuvailla, ketkä ioonilaisista tässä meritaistelussa esiintyivät pelkureina, ja ketkä kelpomiehinä. He syyttävät näet toisiaan. Kerrotaanpa, että tällöin samolaiset, niinkuin sovittu oli Aiakeen kanssa, nostivat purjeensa ja purjehtivat taistelurintamasta pois Samokseen, lukuunottamatta yhtätoista laivaa. Näiden kolmisoutujen päällysmiehet pysyivät paikoillaan ja tottelematta ylipäälliköitä suorittivat meritaistelun. Ja tämän teon tähden salli samolaisten neuvosto heidän nimensä ynnä kunkin isännimen piirrettäväksi patsaaseen, koska olivat olleet kunnon miehiä; ja tämä patsas on torilla. Mutta nähdessään vierustoveriensa pakenevan tekivät lesbolaisetkin samoin kuin samolaiset. Ja samalla tavoin tekivät myös useimmat ioonilaiset.

15. Mutta niitten joukosta, jotka jäivät meritaisteluun, saivat khiolaiset kestää kovimmat vauriot, he kun tekivät loistavia urotöitä eivätkä tahallaan käyttäytyneet pelkurimaisesti. Heillä oli näet, niinkuin ennemmin jo on mainittu, sata laivaa, ja jokaisessa niistä oli miehistönä neljäkymmentä valiomiestä heidän joukostaan. Vaikka he nyt näkivät useimpien liittolaisten pettävän, eivät he katsoneet asiakseen esiintyä yhtä raukkamaisesti, vaan jääden vain muutamien harvojen liittolaisten kanssa taisteluun he murtautuivat vihollislaivaston läpi ja taistelivat, kunnes olivat vallanneet useita vihollisten laivoja ja kadottaneet enimmät omistaan.

16. Jälellejääneillä laivoillaan khiolaiset pakenivat omaan maahansa. Mutta ne khiolaiset, joiden laivat saamistaan vammoista olivat tulleet kelpaamattomiksi, pakenivat, kun heitä ajettiin takaa, Mykaleen. Maihin laskettuaan he jättivät laivansa sinne ja kulkivat itse jalan mannermaata myöten. Mutta samotessaan tunkeutuivat khiolaiset Efesoksen alueelle. Ja koska he saapuivat yöllä, ja sikäläiset naiset parhaillaan viettivät Thesmoforia-juhlaa, luulivat efesolaiset, jotka eivät ennen olleet kuulleet khiolaisten kohtalosta ja nyt näkivät sotajoukon hyökänneen heidän maahansa, varmasti, että ne olivat rosvoja, jotka tahtoivat ahdistaa heidän naisiaan. Niinpä he miehissä riensivät avuksi ja tappoivat khiolaiset.

17. Semmoisen kohtalon siis nämä saivat. Mutta kun fokaialainen Dionysios sai tietää, että ioonilaisilta oli kaikki mennyt hukkaan, niin hän vallattuaan kolme vihollislaivaa purjehti tiehensä, mutta ei enää Fokaiaan, hyvin tietäen, että se, yhdessä muun Ioonian kanssa, oli joutuva orjuuteen. Hän purjehti nimittäin oikopäätä Foinikiaan, ja upotettuaan siellä joukon rahtilaivoja mereen ja anastettuaan paljon rahaa hän läksi Sikeliaan, josta käsin hän harjoitti merirosvoutta karkhedonilaisia ja tyrsenejä, mutta ei ketään helleeniä vastaan.

18. Sittenkuin persialaiset meritaistelussa olivat voittaneet ioonilaiset, saartoivat he Miletoksen maan ja meren puolelta, kaivoivat puhki muurien perustat ja kuljettivat niiden luo kaikenmoisia piirityskoneita. Ja kuudentena vuotena Aristagoraan kapinasta he kokonaan valloittivat kaupungin ja tekivät sen asukkaat orjiksi, niin että näiden kohtalo tuli aivan sellaiseksi kuin Miletosta koskevassa oraakelilauseessa oli sanottu.

19. Sillä kun argolaiset Delfoissa olivat kysyneet neuvoa, miten pelastaisivat oman kaupunkinsa, annettiin yhteinen oraakelivastaus, joka varsinaisesti koski argolaisia itseänsä, mutta jossa samalla oli miletolaisiakin tarkoittava lisäys. Argolaisia koskevan osan aion mainita, kun ehdin siihen kohtaan kertomustani. Mutta se vastaus, mikä annettiin miletolaisille, huolimatta siitä, että nämä eivät olleet saapuvilla, kuului näin:

»Silloin, sa häijyjen juonten nostaja, korska Miletos,
runsautes monen ruokana lie, jaloriistana joukkoin,
vaimojes pestävä jalkoja miesten tuuheatukkain,
muiden hoidettavaksi mun templini jää Didymassa.

Tämä kohtalo tuli miletolaisten osaksi silloin, kun heidän useimmat miehensä saivat surmansa pitkätukkaisten persialaisten kädestä, heidän vaimonsa ja lapsensa joutuivat orjiksi, ja Didymassa oleva pyhä alue temppeleineen ja ennuspaikkoineen ryöstettiin ja poltettiin poroksi. Ja tässä pyhätössä säilytetyistä aarteista olen usein muissa paikoin kertomustani maininnut.

20. Miletolaiset vangit vietiin sitten Susaan. Ja kuningas Dareios pani heidät asumaan niinsanotun Punaisen meren rannalla sijaitsevaan Ampe-kaupunkiin, jonka ohi Tigris-joki virtaa laskiessaan mereen. Mutta muuten hän ei tehnyt heille mitään pahaa. Miletoksen kaupungin ja sen osan sikäläistä aluetta, joka on tasankoa, persialaiset itse pitivät hallussaan, mutta ylämaan he antoivat Pedasoksen kaarilaisille asuttavaksi.

21. Kun tämä onnettomuus porsialaisten puolelta kohtasi miletolaisia, eivät sybarilaiset, jotka, kadotettuaan oman kaupunkinsa, asuivat Laoksessa ja Skidroksessa, maksaneet heille samalla mitalla. Sillä silloin kun krotonilaiset olivat valloittaneet Sybariin, leikkasivat kaikki miletolaiset järjestänsä hiuksensa ja murehtivat suuresti. Nämä kaupungit olivat nimittäin kaikista kaupungeista, joita me tunnemme, läheisimmissä kestiystävyyssuhteissa keskenään. Vallan toisin käyttäytyivät atenalaiset. Nämä osoittivat näet Miletoksen valloituksen johdosta monella muotoa haikeata suruaan. Niinpä kun Frynikhos esitti »Miletoksen valloitus» nimistä näytelmäänsä, purskahtivat katsojat kyyneliin; ja atenalaiset tuomitsivat hänet maksamaan tuhat drakhmaa, koska hän heidän mielestään oli muistuttanut heitä heidän omista onnettomuuksistaan, ja he sääsivät, ettei kukaan enää saisi ottaa tätä näytelmää esitettäväksi.

22. Miletos jäi nyt tyhjäksi miletolaisista. Mutta ne samolaiset, joilla oli jotakin omaisuutta, eivät ensinkään olleet tyytyväisiä siihen, mitä heidän omat päällikönsä olivat tehneet meedialaisten hyväksi. Siksi he heti meritaistelun jälkeen, ennenkuin vielä hallitsija Aiakes oli saapunut heidän maahansa, päättivät perustaa siirtolan eikä jäädä odottamaan persialaisia ja joutua Aiakeen orjiksi. Sikelian zanklelaiset lähettivät nimittäin juuri samaan aikaan sanansaattajia Iooniaan ja kutsuivat ioonilaisia saapumaan Kaleakteen, koska tahtoivat sinne perustaa ioonilais-kaupungin. Tämä niinsanottu Kaleakte (s. o. »Kaunoranta») on sikelialaisten oma, sijaiten siinä osassa Sikeliaa, joka on vastapäätä Tyrseniaa. Kun nyt siis zanklelaiset kutsuivat ioonilaisia, laittautuivat näistä ainoastaan samolaiset matkaan, ja heidän kerallaan miletolaiset pakolaiset. Sillävälin sattui seuraava tapaus.

23. Samolaiset saapuivat matkallaan Sikeliaan epizefyriläisten lokrilaisten luo. Siihen aikaan piirittivät parhaillaan zanklelaiset ynnä heidän Skythes niminen kuninkaansa

erästä sikelialaisten kaupunkia, jonka he tahtoivat valloittaa. Saatuaan tietää tämän ryhtyi Regionin itsevaltias Anaxilaos, joka silloin oli riidassa zanklelaisten kanssa, keskusteluihin samolaisten kera ja vakuutti heille, että tuli jättää sikseen Kaleakte, jonne he olivat matkalla, mutta sensijaan ottaa haltuunsa miehistä tyhjäksi jäänyt Zankle. Samolaiset noudattivat neuvoa ja ottivat haltuunsa Zanklen. Mutta niin pian kuin zanklelaiset kuulivat, että heidän kaupunkinsa oli vallattu, riensivät he sitä puolustamaan ja kutsuivat avukseen Gelan itsevaltiaan Hippokrateen. Tämä näet oli heidän liittolaisensa. Vaan kun Hippokrates sotajoukkoineen todella oli tullut heidän avukseen, vangitsi hän zanklelaisten yksinvaltiaan Skytheen, koska tämä juuri oli ollut syypäänä kaupungin menetykseen, sekä hänen veljensä Pythogeneen, ja lähetti heidät Inyx-kaupunkiin. Mutta muut zanklelaiset hän jätti samolaisten haltuun, joitten kanssa hän teki sopimuksen ja molemminpuolisen valaliiton. Ja samolaiset määräsivät Hippokrateelle palkaksi kaikesta kaupungissa olevasta irtaimistosta ja kaikista orjista puolet, ja lisäksi kaiken, mikä oli maaseudulla. Itse hän vangitsi useimmat zanklelaisista ja kohteli heitä orjina, mutta kolmesataa heidän johtomiestään hän jätti samolaisten tapettaviksi. Tätä eivät samolaiset kuitenkaan tehneet.

24. Mutta zanklelaisten yksinvaltias Skythes karkasi Inyxistä Himeraan, josta hän saapui Aasiaan ja matkasi Dareios kuninkaan tykö. Ja Dareios piti häntä oikeamielisimpänä kaikista ihmisistä, jotka Hellaasta olivat hänen luokseen tulleet. Sillä saatuaan kuninkaalta luvan lähteä Sikeliaan hän saapui sinne, mutta tuli jälleen takaisin Dareioksen luo ja eleli siellä suuressa onnessa, kunnes hän vanhuuttaan kuoli Persiassa. — Siten samolaiset pääsivät vapaiksi meedialaisten vallasta ja saivat vaivatta haltuunsa kauniin Zanklen kaupungin.

25. Miletoksen omistamisesta suoritetun meritaistelun jälkeen toimittivat foinikialaiset persialaisten käskystä takaisin Samokseen Aiakeen, Sylosonin pojan, jota he pitivät arvossa hänen suurten palvelustensa vuoksi. Niistä, jotka kapinallisesti olivat luopuneet Dareioksesta, olivat samolaiset ainoat, joitten kaupunkia ja pyhättöjä ei poltettu, ja se tapahtui siksi, että heidän laivansa lähtivät pois meritaistelusta. — Ja heti Miletoksen valloitettuaan persialaiset ottivat haltuunsa Kaarian, jolloin muutamat kaupungit vapaaehtoisesti alistuivat; mutta toiset taas persialaiset saattoivat valtaansa väkivoimalla.

26. Niin oli siis tämän asian laita. Mutta miletolaisen Histiaioksen oleskellessa Byzantionin seuduilla ryöstellen ioonilaisten kuormalaivoja, niiden purjehtiessa ulos Pontoksesta, ilmoitettiin hänelle Miletoksen kohtalo. Silloin hän uskoi Hellespontoksen asiat abydolaiselle Bisalteelle, Apollofaneen pojalle, mutta purjehti itse, mukanaan lesbolaisia, Khiokseen. Ja kun khiolaisten vartiojoukko ei laskenut häntä lähelle, iski hän niinsanotussa Koilaissa (s. o. »Luolissa») Khioksen alueella yhteen heidän kanssaan. Khiolaisista Histiaios surmasi useita, ja muut, jotka meritaistelussa olivat kärsineet suurta vauriota, hän lesbolaisten keralla kukisti, lähtien liikkeelle Khioksen Polikhnesta.

27. Tavallisestihan sattuu enteitä, silloin kun on tulossa suuria onnettomuuksia joko jollekin kaupungille tai kansalle. Niinpä khiolaisillekin oli sitä ennen sattunut suuria ennemerkkejä. Ensiksi näet, kun he olivat lähettäneet Delfoihin sata nuorukaista käsittävän kuoron, oli ainoastaan kaksi niistä palannut, koska rutto oli temmannut ja vienyt pois muut yhdeksänkymmentäkahdeksan. Toiseksi sattui samoihin aikoihin, vähää ennen meritaistelua, että kouluhuoneen katto sortui ja putosi lukevien poikien päälle sillä seurauksella, että sadastakahdestakymmenestä lapsesta yksi ainoa pääsi pakoon. Nämä merkit jumala antoi heille. Kohta senjälkeen suoritettiin meritaistelu, joka mursi

kaupungin, ja meritaistelun jälkeen tuli Histiaios lesbolais-joukkoineen. Ja kun nyt khiolaiset olivat kärsineet näin suuria vaurioita, niin hän vaivatta kukisti heidät.

28. Sieltä Histiaios teki sotaretken Thasosta vastaan, muassaan suuri luku ioonilaisia ja aiolilaisia. Hänen parhaillaan piirittäessään Thasosta tuli viesti, että foinikialaiset purjehtivat Miletoksesta muuta Iooniaa vastaan. Saatuaan tietää sen hän jätti hävittämättä Thasoksen, mutta kiiruhti itse Lesbokseen muassaan koko sotajoukkonsa. Mutta koska hänen sotajoukkonsa kärsi nälkää, niin hän kulki Lesboksesta meren poikki mannermaahan, korjatakseen viljan sekä Atarneuksesta että Kaikoksen kedolta Mysiassa. Näillä paikoin sattui olemaan persialainen Harpagos, melkoisen suuren sotajoukon päällikkönä. Kun nyt Histiaios astui maihin, iski Harpagos hänen kanssaan yhteen, otti hänet vangiksi ja tuhosi enimmän osan hänen sotajoukkoaan.

29. Ja Histiaios vangittiin seuraavalla tavalla. Taistellessaan persialaisia vastaan Malenessa Atarneuksen alueella kamppailivat helleenit kauan aikaa, mutta sitten lähti ratsuväki liikkeelle ja hyökkäsi heidän kimppuunsa. Ja ratsuväki ratkaisi asian. Silloin, helleenien kääntyessä pakosalle, Histiaios, joka ei luullut kuninkaan tämän uuden rikoksen vuoksi häntä surmaavan, turvautui tämmöiseen pelkuruuteen. Kun näet hänen paetessaan muuan persialainen mies otti hänet kiinni ja juuri tarttui häneen pistääkseen hänet kuoliaaksi, niin hän persiankielellä ilmaisi olevansa miletolainen Histiaios.

30. Ja jos hän nyt jouduttuaan vangiksi olisi viety ja saatettu Dareios kuninkaan tykö, ei hän minun luullakseni olisi kärsinyt mitään pahaa, vaan kuningas olisi antanut anteeksi hänen rikoksensa. Mutta juuri tätä estääkseen ja jottei hän pujahtaisi tiehensä ja jälleen saavuttaisi kuninkaan luona suurta vaikutusta, seivästyttivät Sardeen käskynhaltija Artafrenes ja Histiaioksen vangitsija Harpagos, heti kun hänet oli tuotu Sardeeseen, siellä hänen

ruumiinsa, mutta pään he palsamoivat ja lähettivät Dareios kuninkaalle Susaan. Saatuaan tästä tiedon Dareios nuhteli niitä, jotka olivat sen tehneet, etteivät olleet elävänä tuoneet Histiaiosta hänen etensä. Ja hän käski pestä ja koristella pään sekä haudata sen, ikäänkuin se olisi ollut miehen, joka oli tehnyt suuria palveluksia sekä hänelle itselleen että persialaisille.

31. Näin kävi Histiaioksen. Mutta kun persialaisten merivoima, joka oli talvehtinut Miletoksen seuduilla, seuraavana vuonna lähti vesille, niin se vaivatta valtasi mannermaan ääressä olevat saaret, Khioksen, Lesboksen ja Tenedoksen. Ja joka kerta kun barbarit valloittivat jonkun saaren, panivat he aina toimeen ihmisajon. Ja he panevat sen toimeen tällä tavalla. He tarttuvat toinen toisensa käteen ja muodostavat ketjun, joka ulottuu pohjoisesta etelään, merestä mereen, ja sitten he kulkevat kautta koko saaren pyydystämässä ihmisiä. He valtasivat niinikään mannermaallakin olevat ioonilaiset kaupungit, vaikka eivät siellä panneet toimeen ihmisajoa; se näet ei käynyt päinsä.

32. Tällöin persialaisten päälliköt eivät jättäneet täyttämättä niitä uhkauksia, joita olivat lausuneet ioonilaisille, silloin kun nämä asettuivat leiriin heitä vastaan. Sillä niin pian kuin he olivat saaneet valtaansa kaupungit, valitsivat he hyvännäköisimmät pojat, salvoivat nämä ja tekivät heidät miehistä kuohilaiksi. Ja he kuljettivat kauniimmat neidot kuninkaalle. Näin he tekivät ja polttivat kaupungit pyhättöineen. Siten ioonilaiset kolmannen kerran joutuivat orjuuteen, ensimäisen kerran lyydialaisten ja nyt kaksi kertaa peräkkäin persialaisten.

33. Mutta laivasto lähti Iooniasta ja valloitti kaikki ne Hellespontoksen ääreiset paikat, jotka salmen suuhun purjehdittaessa jäävät vasemmalle kädelle. Sillä oikealla puolella sijaitsevat paikat olivat persialaiset itse saattaneet maan puolelta valtaansa. Europan puolella ovat Helles-

pontoksen alueella seuraavat paikat: Khersonesos, jossa on lukuisasti kaupunkeja, Perinthos, Traakiassa olevat linnoitukset, Selymbria ja Byzantion. Byzantionilaiset ja heitä vastapäätä asuvat kalkhedonilaiset puolestaan eivät jääneet odottamaan foinikialaisten tuloa, vaan jättivät kotinsa, läksivät menemään Pontos Euxeinokseen ja asettuivat asumaan Mesambrian kaupunkiin. Mutta poltettuaan nämä luetellut paikat foinikialaiset kääntyivät Prokonnesoksen ja Artaken puoleen, ja jätettyään nekin liekkien valtaan he purjehtivat jälleen Khersonesokseen hävittääkseen muutkin kaupungit, joitten luo edellisellä kerralla olivat laskeneet maihin, mutta jättäneet ne ryöstämättä. Vaan Kyzikoksen luo eivät he ollenkaan purjehtineet. Kyzikolaiset olivat nimittäin itse jo ennen foinikialaisten tuloa Pontos Euxeinokseen joutuneet kuninkaan vallanalaisuuteen ja tehneet sopimuksen Daskyleionin käskynhaltijan Oibareon, Megabazoksen pojan, kanssa.

34. Ja foinikialaiset ottivat haltuunsa kaikki muut Khersonesoksen kaupungit, paitsi Kardian kaupunkia. Niitten valtiaana oli siihen saakka ollut Miltiades, Kimonin poika, Stesagoraan pojanpoika, ja niiden hallituksen oli aikaisemmin saanut Miltiades, Kypseloksen poika, seuraavalla tavalla. Mainittu Khersonesos oli traakialaisten dolonkien hallussa. Kun nyt apsintholaiset sodalla ahdistivat näitä dolonkeja, niin jälkimäiset lähettivät kuninkaansa Delfoihin kysymään neuvoa oraakelilta. Ja Pytia julisti heille, että heidän tuli tuoda uutisasukkaana maahansa se, joka, heidän mennessään pois pyhätöstä, ensiksi kutsuisi heitä vieraiksi. Ja mennessään dolonkit kulkivat pyhää tietä myöten Fokiin ja Boiotian kautta.

35. Ja kun ei kukaan kutsunut heitä, niin he kääntyivät Atenaan päin. Atenassa oli tosin siihen aikaan kaikki valta Peisistratoksen käsissä, mutta mahtava oli myös Miltiades, Kypseloksen poika. Hän kuului näet huoneeseen, joka piti nelivaljakkoa, ja polveutui alkujaan Aiakoksesta

ja Aiginasta, mutta myöhempien polvien kautta hän oli atenalainen, koska Aiaan poika Filaios oli ensimäinen mainitun huoneen jäsen, joka tuli atenalaiseksi. Tämä Miltiades istui kerran pylväspihassaan, kun hän näki dolonkien kulkevan ohi yllään ulkomainen puku ja kädessä keihäät. Silloin hän huusi heille, ja kun he olivat tulleet saapuville, tarjosi hän heille majapaikkaa ja kestitystä. He suostuivat siihen, saivat häneltä kestitystä ja ilmoittivat hänelle koko ennuslauseen. Ja sen tehtyään he pyysivät häntä noudattamaan jumalan kehoitusta. Miltiades suostui kohta ehdoitukseen, kyllästynyt kun oli Peisistratoksen hallitukseen ja koska ei tahtonut olla hänen tiellään. Kohta hän laittautui Delfoihin kysyäkseen oraakelilta, tuliko hänen tehdä se, mitä dolonkit häneltä pyysivät.

36. Kun Pytiakin kehoitti siihen, otti Miltiades, Kypseloksen poika, joka sitä ennen Olympiassa oli saanut voiton, silloin mukaansa jokaisen atenalaisen, joka tahtoi ottaa osaa retkeen, purjehti yhdessä dolonkien kanssa ja otti haltuunsa maan. Ja ne, jotka olivat vieneet hänet mukanaan, asettivat hänet itsevaltiaaksensa. Ja ensiksi hän eroitti Khersonesoksen kannaksen Kardian kaupungista Paktyeen menevällä muurilla, jotteivät apsintholaiset voisi heitä vahingoittaa hyökätessään heidän maahansa. Mainitun kannaksen leveys on kuusineljättä stadionia. Mutta tämän kannaksen sisäpuolella on koko Khersonesos neljänsadankahdenkymmenen stadionin pituinen.

37. Rakennettuaan siis muurin Khersonesoksen kannakselle ja torjuttuaan sillä tavoin apsintholaiset hän ensiksi sitten aloitti sodan lampsakolaisia vastaan. Ja siinä lampsakolaiset olivat väijyksissä ja ottivat hänet vangiksi. Mutta Miltiades oli rakas lyydialaiselle Kroisokselle. Niinpä tämä, saatuaan tietää asian, lähetti sanan lampsakolaisille ja käski heidän laskea Miltiadeen vapaaksi. Jolleivät he sitä tekisi, niin hän uhkasi juuria myöten hävittää heidät kuin petäjän. Lampsakolaiset arvailivat sinne tänne, mitä Kroisok-

sen uhkaus tarkoitti, kun hän sanoi juuria myöten hävittävänsä heidät kuin petäjän. Vihdoin sen sitten älysi muuan vanhemmista ja sanoi, niinkuin totuus oli, että petäjä on kaikista puista ainoa, joka kerran hakattuna ei enää työnnä mitään vesaa, vaan kuolee lopen. Peläten Kroisosta lampsakolaiset vapauttivat ja laskivat pois Miltiadeen.

38. Tämä siis pääsi Kroisoksen avulla pois, mutta kuoli senjälkeen lapsetonna, jätettyään hallituksen ja varansa Stesagoraalle, Kimonin pojalle, joka Kimon oli hänen veljensä äidin puolelta. Ja khersonesolaiset uhraavat hänelle, kuten tapa on uhrata uutisasutuksen perustajalle, ja panevat toimeen hänen muistokseen ratsu- ja voimistelukilpailuja, joihin ei yksikään lampsakolainen saa ottaa osaa. Mutta sodassa lampsakolaisia vastaan sattui, että Stesagoraskin kuoli lapsetonna; häntä iski nimittäin prytaneionissa' kirveellä päähän mies, joka väitti karanneensa hänen puolelleen, mutta tositeossa oli hänen kiivain vihollisensa.

39. Kun Stesagoraskin tällä tavoin oli kuollut, lähettivät peisistratidit Miltiadeen, Kimonin pojan ja kuolleen Stesagoraan veljen, kolmisoudussa matkaan ottamaan haltuunsa hallituksen Khersonesos-niemellä. Nämä olivat jo Atenassakin tehneet hänelle hyvää, ikäänkuin eivät muka olisi mitään tienneet hänen isänsä kuolemasta, josta minä toisessa yhteydessä aion kertoa. Saavuttuaan Khersonesokseen Miltiades pysytteli kotosalla, silminnähtävästi kunnioittaakseen veljensä Stesagoraan muistoa. Saatuaan tietää sen kokoontuivat khersonesolaiset joka taholta ja saapuivat yhteisesti lausumaan osanottoaan; mutta Miltiades vangitsi heidät. Sitten hän otti haltuunsa Khersonesoksen ja elätti viittäsataa palkkasoturia sekä nai traakialaisten kuninkaan Oloroksen tyttären Hegesipylen.

40. Mainittu Miltiades, Kimonin poika, oli juuri äsken tullut Khersonesokseen, mutta hänen sinne tultuaan kohtasivat

häntä vielä ankarammat vastukset kuin ne, jotka aikaisemmin olivat häntä kohdanneet. Kolmantena vuotena sitä ennen hänen oli täytynyt paeta skyytejä. Paimentolaisskyytit olivat näet Dareios kuninkaan kiihoittamina kerääntyneet yhteen ja samonneet tähän Khersonesokseen saakka. Heidän hyökkäystään Miltiades ei jäänyt odottamaan, vaan pysyi poissa Khersonesoksesta, siihen asti kunnes skyytit läksivät matkaansa ja dolonkit toivat hänet maahansa takaisin. Tämä siis oli tapahtunut kolmantena vuotena ennen niitä tapauksia, jotka silloin häntä kohtasivat.

41. Kun hän nyt sai tietää, että foinikialaiset olivat Tenedoksessa, niin hän täytti viisi kolmisoutua niillä tavaroilla, joita hänellä oli käsillä, ja purjehti pois Atenaan. Hän läksi liikkeelle Kardian kaupungista, purjehti Melaslahden poikki ja kulki Khersonesoksen sivu, mutta silloin foinikialaiset laivoineen kävivät hänen kimppuunsa. Miltiades itse pääsi pakoon Imbrokseen, mukanaan neljä laivoistaan, mutta viidennen laivan saivat foinikialaiset takaa ajaessaan valtaansa. Sen laivan päällikkönä sattui olemaan vanhin Miltiadeen pojista, Metiokhos, joka ei ollut traakialaisen Oloroksen tyttären, vaan erään toisen naisen poika. Hänet ottivat foinikialaiset samalla kuin laivan, ja saatuaan tietää, että hän oli Miltiadeen poika, he veivät hänet kuninkaan tykö, luullen saavansa palkakseen suurta kiitollisuutta, syystä että Miltiades, ioonilaisten neuvottelussa lausuessaan mielipiteensä, oli käskenyt tottelemaan skyytejä, kun viimemainitut vaativat heitä purkamaan laivasillan ja purjehtimaan kotiinsa. Mutta kun foinikialaiset olivat Dareioksen luo tuoneet Miltiadeen pojan Metiokhoksen, ei hän tehnyt tälle mitään pahaa, vaan sensijaan paljon hyvää. Niinpä kuningas antoi hänelle asunnon ja omaisuutta sekä persialaisen vaimon, josta hänelle syntyi lapsia, mitkä luetaan persialaisiin kuuluviksi. Mutta Miltiades saapui Imbroksesta Atenaan.

42. Sinä vuonna ei persialaisten puolelta koitunut mitään tämän enempää vihamielisyyttä ioonilaisille, mutta sen sijaan ryhdyttiin sinä vuonna seuraaviin ioonilaisille perin hyödyllisiin toimenpiteisiin. Sardeen käskynhaltija Artafrenes noudatti luokseen sanansaattajia eri kaupungeista ja pakoitti ioonilaiset tekemään keskenään semmoisen sopimuksen, että alistuisivat tuomioihin eivätkä ryöstelisi toisiltaan. Näin hän pakoitti heidät tekemään sekä mittasi heidän maansa parasangittain, niinkuin persialaiset kutsuvat kolmenkymmenen stadionin matkaa, ja määräsi sen mukaan kullekin ne verot, joita he muuttamatta ovat siitä alkain aina minun aikoihini asti kantaneet semmoisina, miksi Artafrenes ne sääsi. Ja ne säädettiin melkein semmoisiksi, kuin ne ennenkin heillä olivat.

43. Ja siten he saivat elää rauhassa. Mutta kevään tullen, kun kuningas oli eroittanut muut päälliköt, marssi Mardonios, Gobryaan poika, alas merenrannalle, muassaan erinomaisen suuri maasotajoukko ja suuri laivasto; hän oli iältään nuori ja oli äsken nainut Dareios kuninkaan tyttären Artozostren. Ja sittenkuin Mardonios, tuoden tämän sotajoukon, oli joutunut Kilikiaan, niin hän itse astui laivaan ja matkasi muiden laivojen keralla, mutta maasotajoukon johtivat muut päälliköt Hellespontoksen rannalle. Ja kun Mardonios purjehtiessaan Aasian rantaa myöten oli saapunut Iooniaan, niin tapahtui siellä jotakin sellaista, joka on mitä suurin ihme niistä helleeneistä, jotka eivät usko Otaneen noille seitsemälle persialaiselle esittäneen sen mielipiteen, että persialaisten tuli saada kansanvaltainen hallitus. Mardonios eroitti nimittäin ioonilaisten kaikki itsevaltiaat ja sääsi kaupunkeihin kansanvaltaisen hallituksen. Sen tehtyään hän kiiruhti Hellespontokseen. Ja niin pian kuin suuri määrä laivoja ja suuri maasotajoukko oli kokoontunut, kulkivat he laivoilla Hellespontoksen yli ja matkasivat Europan kautta Eretriaa ja Atenaa kohti.

44. Viimemainitut kaupungit olivat niinmuodoin ne,

jotka näennäisesti olivat heidän retkensä päämääränä, mutta itse asiassa oli heillä mielessään laskea valtansa alle niin monta Hellaan kaupunkia kuin suinkin. Niinpä he ensiksi laivoillaan saattoivat valtaansa thasolaiset, jotka eivät kättänsä kohottaneet heitä vastaan, ja toiseksi he maasotajoukollaan entisten alamaistensa lisäksi tekivät makedonilaiset orjikseen. Sillä kaikki makedonilaisten ja persialaisten väliset kansat olivat jo joutuneet näitten vallanalaisuuteen. Thasoksesta he sitten kulkivat meren poikki mannermaalle, matkasivat Akanthokseen saakka, ja Akanthoksesta käsin he kiersivät Athoksen. Mutta heidän purjehtiessaan tämän ympäri yllätti heidät ankara ja raju pohjatuuli, joka runteli laivoja pahanpäiväisesti ja viskasi useita niistä Athosta vasten. Kerrotaan, että tuhoutuneitten laivojen luku teki kolmesataa ja että hukkui kolmattakymmentätuhatta ihmistä. Sillä koska Athosta ympäröivässä meressä on viljalti meripetoja, joutuivat toiset näiden saaliiksi ja saivat siten surmansa, toiset taas murskautuivat kallioita vastaan. Muutamat heistä eivät osanneet uida ja hukkuivat siitä syystä, toiset taas paleltuivat kuoliaaksi.

45. Näin kävi laivaston. Mutta Mardonioksen ja Makedoniaan leiriytyneen maasotajoukon kimppuun hyökkäsivät eräänä yönä traakialaiset brygit. Ja brygit surmasivat useita persialaisia ja haavoittivat Mardonioksen itsensä. Kuitenkaan eivät hekään pelastuneet persialaisten orjuudesta. Sillä Mardonios ei lähtenyt niiltä paikoilta liikkeelle, ennenkuin oli saattanut heidät käskynalaisikseen. Laskettuaan heidät valtansa alle hän kuitenkin vei sotajoukon takaisin, syystä että hänen maasotajoukkonsa oli kärsinyt suurta vauriota brygien puolelta ja laivastonsa taas Athoksen luona. Näin sotajoukko häpeällisesti kamppailtuaan läksi tiehensä Aasiaan.

46. Mainittujen tapausten jälkeisenä vuotena lähetti Dareios ensiksi sanansaattajan thasolaisten luo, joita heidän naapurinsa valheellisesti olivat syyttäneet kapinahankkeista,

ja käski heidän repiä kaupunkinsa ympäriltä pois muurin ja toimittaa laivat Abderaan. Sillä kun miletolainen Histiaios piiritti thasolaisia, niin nämä käyttivät suuria tulojaan sotalaivojen rakentamiseen ja ympäröidäkseen kaupunkinsa vahvemmalla muurilla. Ja nämä tulot kertyivät heille sekä mannermaalta että kaivoksista. Skaptesylessä olevista kultakaivoksista heille näet tuli kaikkiaan kahdeksankymmentä talenttia, itse Thasoksessa olevista taas vähemmän, mutta kuitenkin siksi runsaasti, että thasolaisille, jotka sitäpaitsi olivat vapaat viljaveroista, joka vuosi kertyi kaksisataa talenttia, ja silloin kun tuli enimmin, kolmesataa.

47. Minä olen itsekin nähnyt nämä kaivokset, ja kaikkein ihmeellisimmät niistä olivat niiden foinikialaisten keksimät, jotka yhdessä Thasoksen kanssa olivat asuttaneet tämän saaren, minkä nykyinen nimi johtuu tästä foinikialaisesta Thasoksesta. Nämä foinikialaiset kaivokset sijaitsevat Thasoksessa, Ainyra ja Koinyra nimisten paikkojen välillä, vastapäätä Samothrakea; vuori on laaja ja metalleja etsittäessä on sitä paljon mylleröity. Semmoinen se on. Mutta kuninkaan käskystä thasolaiset sekä hajoittivat muurinsa että toimittivat kaikki laivansa Abderaan.

48. Senjälkeen Dareios koetti saada selville, mitä helleeneillä oli mielessään, sotiako häntä vastaan vai antautua hänen valtaansa. Hän lähetti siis kuuluttajia kautta Hellaan, määräten minkä minnekin ja käskien vaatimaan itselleen maata ja vettä. Nämä hän siis lähetti Hellaaseen, muita kuuluttajia hän taas lähetti veronalaisiinsa rannikkokaupunkeihin, käskien näiden asettaa sotalaivoja ja aluksia hevosten kuljettamista varten.

49. Ne siis varustivat nämä laivat. Hellaaseen saapuneille kuuluttajille taas antoivat monet mannermaalaisista sen, mitä persialainen esitti vaatimuksenaan, ja samoin kaikki saarelaiset, joiden luo lähettiläät tulivat samaa pyytämään. Niinpä muiden muassa myös aiginalaiset antoivat Dareiokselle maata ja vettä. Mutta heidän tehtyään tämän

alkoivat atenalaiset heti ahdistaa heitä, arvellen aiginalaisten sillä tarkoittaneen atenalaisia, jotta nimittäin yhdessä persialaisten kanssa tekisivät sotaretken heitä vastaan. Ilolla he siis ottivat tästä itselleen tekosyyn, läksivät Spartaan ja syyttivät aiginalaisia siitä, että nämä olivat kavaltaneet Hellaan.

50. Tämän kanteen johdosta meni Spartan kuningas Kleomenes Aiginaan ottaakseen vangiksi syyllisimmät aiginalaisten joukosta. Mutta kun hän yritti vangita heitä, tekivät muut aiginalaiset hänelle vastarintaa; varsinkin häntä vastusteli Krios, Polykritoksen poika, joka sanoi, ettei Kleomenes rankaisematta olisi vievä yhtään ainoata aiginalaista muassaan pois. Sillä tämän hän teki Spartan kansan käskemättä, mutta atenalaisten lahjomana; olisihan hän muuten toisen kuninkaan keralla tullut heitä vangitsemaan. Tämän Krios lausui Demaratoksen kehoituksesta. Lähtiessään sitten Aiginasta pois Kleomenes kysyi Kriokselta, mikä hänen nimensä oli. Kun tämä ilmoitti, mikä se oli, virkkoi Kleomenes hänelle: »Vaskita nyt jo sarvesi, oinas, sillä kohta joudut voittosille kovan kohtalon kanssa.»[1]

51. Sill'aikaa Demaratos, Aristonin poika, joka oli jäänyt Spartaan, panetteli Kleomenesta. Hänkin oli Spartan kuningas, mutta kuului halvempaan huoneeseen, joka tosin ei muussa kohden ollut halvempi, koska molemmat suvut polveutuivat samasta esi-isästä; mutta esikoisuutensa nojalla Eurystheneen huone tavallaan nautti suurempaa kunnioitusta.

52. Minkään runoilijan kanssa yhtä pitämättä lakedaimonilaiset kertovat, että heitä eivät tuoneet heidän nykyiseen maahansa Aristodemoksen pojat, vaan Aristodemos itse, joka oli Aristomakhoksen poika, Kleodaioksen pojanpoika ja Hylloksen pojanpojanpoika. Mutta vähän ajan kuluttua Aristodemoksen Argeia niminen vaimo, jonka kerrotaan olleen Autesionin, Tisameneen pojan, Thersan-

[1] »Krios» merkitsee oinasta.

droksen pojanpojan ja Polyneikeen pojanpojanpojan tytär, muka synnytti. Ja hän synnytti kaksoiset, joiden syntymän Aristodemos vielä sai nähdä; mutta pian senjälkeen hän kuoli tautiin. Silloiset lakedaimonilaiset päättivät lakia noudattaen tehdä vanhemman lapsista kuninkaaksensa, mutta eivät tienneet, kummanko valitsisivat, ne kun olivat siihen määrään yhdenkaltaiset ja samankokoiset. Ja kun he eivät voineet ratkaista, kumpiko oli vanhempi, niin he — joko nyt tai mahdollisesti jo sitä ennenkin — kysyivät asiaa äidiltä. Mutta tämä väitti, ettei hän itsekään osannut heitä eroittaa. Näin hän, vaikka hyvinkin sen tiesi, lausui siinä aikeessa, että mahdollisesti molemmat voisivat tulla kuninkaiksi. Lakedaimonilaiset olivat niinmuodoin neuvottomina, ja tässä pulassaan he tiedustelivat Delfoin oraakelilta, kuinka heidän oli meneteltävä. Pytia silloin käski heidän pitää molempia lapsia kuninkainaan, mutta enemmän kunnioittaa vanhempaa. Näin vastasi Pytia heille, mutta kun lakedaimonilaiset yhtäkaikki olivat neuvottomina miten saada selville, kumpiko oli vanhempi, antoi heille neuvon muuan Panites niminen messenialainen. Tämä Panites antoi näet lakedaimonilaisille sen neuvon, että pitäisivät silmällä, kumpaako lapsista äiti ensin pesi ja ruokki; ja jos ilmeni, että tämä aina teki samalla tavalla, olivat lakedaimonilaiset saaneet tietää kaiken sen, mitä tahtoivatkin; mutta jos äitikin epäröi ja teki milloin mitenkin, oli selvää, ettei hänkään tiennyt mitään sen enempää, ja siinä tapauksessa oli lakedaimonilaisten käännyttävä muuanne. Kun sitten spartalaiset messenialaisen neuvoa noudattaen vakoilivat Aristodemoksen lasten äitiä, niin he huomasivat, että tämä, joka ei tiennyt, minkä vuoksi häntä pideltiin silmällä, aina samalla tapaa antoi etusijan vanhemmalle lapselle, joko sitten sitä ruokki tai kylvetti. He ottivat silloin sen lapsen, jolle äiti vanhempana oli antanut etusijan ja kasvattivat sitä valtion kustannuksella. Tälle pantiin nimeksi Eurysthenes, toiselle taas Prokles.

Ja näistä kerrotaan, että he miehiksi vartuttuaan koko ikänsä olivat riidassa keskenään ja että heidän jälkeläisensä jatkavat samalla tapaa.

53. Näin kertovat lakedaimonilaiset yksin helleenien joukosta, mutta seuraavassa kirjoitan sen mukaan, mitä helleenit kertovat. Helleenit luettelevat nämä doorilaisten kuninkaat aina Perseukseen, Danaen poikaan saakka ja ovat siinä oikeassa, jos nimittäin jättää pois jumalan.[1] Ja he osoittavat, että nämä olivat helleenejä, sillä jo siihen aikaan luettiin heidät helleenien joukkoon. Sanoin »aina Perseukseen saakka», enkä hakenut sukujohtoa vielä kauempaa, siitä syystä ettei mainita ketään kuolevaista Perseuksen isäksi, niinkuin Amfitryonia sanotaan Herakleen isäksi. Olen siis hyvällä syyllä sanonut: »aina Perseukseen saakka oikein». Jos taas Akrisioksen tyttärestä Danaesta alkaen luettelisi heidän esi-isänsä, niin kävisi ilmi, että doorilaisten johtajat ovat suoraan etenevässä polvessa egyptiläisiä.

54. Tämä on, sen mukaan kuin helleenit kertovat, heidän sukujohtonsa. Vaan niinkuin persialaisten kertoma tarina tietää, oli Perseus itse assyrialainen, mutta tuli helleeniksi; Perseuksen esi-isät sitävastoin eivät olleet helleenejä. Akrisioksen esi-isät taas, jotka eivät olleet missään sukulaissuhteissa Perseukseen, olivat persialaisten mukaan, samoinkuin helleenienkin, egyptiläisiä.

55. Tämä olkoon nyt mainittuna näistä asioista. Mutta minkä vuoksi he, vaikka olivat egyptiläisiä, ja minkä ansioiden nojalla he pääsivät doorilaisten kuninkaiksi, sen tahdomme jättää sikseen, koska muut jo ovat siitä puhuneet. Mutta sen, mitä muut eivät vielä ole kertoneet, tahdon minä mainita.

56. Spartalaiset ovat kuninkailleen antaneet seuraavat arvot ja valtuudet: kaksi pappisvirkaa, nimittäin Zeus Lakedaimonin ja Zeus Uranioksen, sekä oikeuden ryhtyä

[1] S. o. Zeus jumalan, jota väitettiin Perseuksen isäksi.

sotaan mitä maata vastaan ikänä tahtovat, josta ei yksikään spartalainen saa heitä estää; ja jos joku sen tekee, niin hän joutuu syypääksi veripattoisuuteen. Sotaan lähtiessä menevät kuninkaat ensimäisinä, mutta palaavat viimeisinä. Sotaretkellä vartioi sata valiomiestä heitä. Partioretkillä he saavat ottaa niin monta lammasta kuin haluavat, ja kaikista, jotka uhrataan, he saavat ottaa nahat ja selkäkappaleet.

57. Nämä etuudet ovat heillä sodassa, mutta muutoin, rauhan aikana, on heille annettu seuraavat. Jos valtion varoilla toimitetaan joku uhri, saavat kuninkaat istua ensimäisinä pöydässä, heille tarjotaan ensiksi ja kummallekin heistä annetaan kaikista ruo'ista kaksi vertaa niin paljon kuin muille pöytäkumppaneille. He saavat ensimäisen maljan ja myös uhrattujen eläinten nahat. Aina uutena kuuna ja kunkin kuukauden seitsemäntenä päivänä annetaan valtion kustannuksella kumpaisellekin Apollonin temppelissä täysikasvuinen uhriteuras, lakonilainen medimni jauhoja ynnä kortteli viiniä, ja sitäpaitsi kaikissa kilpaleikeissä erikoiset kunniasijat. Heidän oikeutenaan on nimittää vierasten valtioiden kestiystäviksi kansalaisten joukosta ne, joita vain tahtovat, ja he saavat kumpikin valita kaksi pytholaista. Pytholaiset ovat nimittäin sanan saattajia, jotka lähetetään Delfoihin kysymään neuvoa ja jotka yhdessä kuningasten kanssa valtion kustannuksella saavat elatuksensa. Jos kuninkaat eivät tule aterialle, lähetetään heille kotiin kaksi khoiniksia jauhoja ja kotyle viiniä kummallekin, mutta jos he ovat saapuvilla, annetaan heille kaikkea kaksin kerroin; sama kunnia heille osoitetaan myös silloin, kun joku yksityinen on kutsunut heidät aterialle. He säilyttävät saadut oraakelilauseet, joista sitäpaitsi vain pytholaiset saavat tietoa. Kuninkaat tuomitsevat yksin seuraavissa asioissa: siitä, kenenkä kanssa perijäneidon tulee mennä naimisiin, siinä tapauksessa että isä ei aikoinaan ole häntä kihlannut, sekä valtion maanteistä. Ja jos joku tahtoo ottaa jonkun ottolapsekseen, tulee hänen tehdä

se kuningaston edessä. He saavat istua vanhusten neuvostossa, jossa on kahdeksankolmatta jäsentä. Mutta jos he eivät tule saapuville, saavat ne neuvosmiehistä, jotka ovat enimmin sukua kuninkaille, heidän etuoikeutensa, jolloin he antavat kaksi ääntä ja sitten kolmannen, omansa.

58. Mainitut etuudet annetaan Spartan yhteiskunnan puolelta kuninkaille heidän eläessään, mutta seuraavat heidän kuoltuaan. Ratsumiehet ilmoittavat kautta koko Lakonian tapauksesta, ja kaupungissa taas kulkevat naiset ympäri, kalistaen kattilaa. Sittenkuin tämä on tapahtunut, täytyy joka huoneesta kahden vapaan, miehen ja naisen, pukeutua surupukuun; ja jolleivät he sitä tee, tuomitaan heidät suuriin sakkoihin. Ne menot, joita lakedaimonilaiset noudattavat kuningastensa kuoltua, ovat samanlaisia kuin Aasiassa asuvilla barbareilla; noudattavatpa useimmat barbarit samoja menoja kuningastensa kuoltua. Sillä milloin lakedaimonilaisten kuningas kuolee, täytyy vielä, paitsi spartalaisia, koko Lakoniasta perioikien määrätyssä luvussa pakosta ottaa osaa suruun. Sittenkuin näitä sekä heloteja ja itse spartalaisia on kerääntynyt yhteen monta tuhatta miestä yhdessä vaimojensa kanssa, niin he lyövät rajusti otsaansa, vaikeroivat kauheasti ja sanovat aina, että viimeksi kuollut kuningas on ollut paras. He tekevät sen kuninkaan kuvan, joka sodassa on kuollut, ja kantavat sitä kauniilla peitteillä koristetulla leposijalla. Ja siitä lukien, kun ovat hänet haudanneet, ei kymmeneen päivään pidetä mitään kokousta torilla eikä toimiteta virkamiesten vaalia, vaan he pitävät surua niiden päivien kestäessä.

59. Myös eräässä toisessa kohdassa he pitävät yhtä persialaisten kanssa. Kun kuninkaan kuoltua toinen tulee kuninkaaksi, niin jälkimäinen, astuessaan hallitukseen, vapauttaa velastaan jokaisen, joka on jotakin velkaa spartalaisten joko kuninkaalle tai valtiolle. Persiassa taas hallitukseen astuva kuningas antaa kaikille kaupungeille anteeksi maksamatta jääneet verot.

60. Seuraavassa kohden taas lakedaimonilaiset pitävät yhtä egyptiläisten kanssa. Heidän kuuluttajansa, huilunsoittajansa ja ruoankeittäjänsä perivät isiensä ammatit, niin että huilunsoittajan pojasta tulee huilunsoittaja, ruoankeittäjän pojasta ruoankeittäjä ja kuuluttajan pojasta kuuluttaja; eivätkä muut, jotka heleän äänensä vuoksi ovat viimemainittuun toimeen antautuneet, heitä sulje pois, vaan pojat täyttävät viran isän tapaan.

61. Niin tämä tapahtuu. Mutta nyt Demaratos panetteli Kleomenesta, joka oleskeli Aiginassa ja työskenteli Hellaan yhteiseksi hyväksi — ei niin paljon suosiosta aiginalaisia kohtaan kuin kateudesta ja pahansuonnista. Kleomenes taas päätti, Aiginasta palattuaan, syöstä Demaratoksen kuninkuudesta, jolloin hän, käydessään tämän kimppuun, nojasi seuraavaan asianhaaraan. Spartan kuninkaana oli Ariston, joka oli nainut kaksi vaimoa, mutta ei saanut lapsia. Ja koska hän tiesi, että hän itse ei ollut siihen syypää, niin hän nai kolmannen vaimon. Ja naiminen tapahtui näin. Aristonilla oli spartalaisten joukossa ystävä, johon hän kaikista kansalaisista oli enimmin kiintynyt. Tällä miehellä sattui olemaan vaimo, joka Spartan naisista oli kaikkein kaunein, ja niin kauniiksi hän oli tullut oltuaan sitä ennen mitä rumin. Koska nimittäin hänellä oli mitätön ulkomuoto, niin hänen imettäjänsä, joka säälitteli sitä, että lapsi oli varakasten ihmisten tytär ja kuitenkin niin rumannäköinen, sekä lisäksi vielä huomasi, kuinka vanhemmat pitivät hänen ulkonäköään onnettomuutena, punnitsi tätä kaikkea ja keksi seuraavan keinon. Hän kantoi tytön joka päivä Helenan pyhättöön, joka on niinsanotussa Therapnessa, Foiben pyhätön yläpuolella. Ja joka kerta kun imettäjä toi lapsen, niin hän seisahtui jumalankuvan eteen ja rukoili, että jumalatar ottaisi lapselta pois rumuuden. Mutta kerran kun imettäjä meni pyhätöstä ulos, kerrotaan hänelle ilmestyneen erään naisen. Ja ilmestyttyään nainen oli kysynyt, mitä hän kantoi sylissään,

jolloin toinen oli sanonut kantavansa lasta; nainen oli silloin käskenyt häntä näyttämään lasta, mutta imettäjä ei siihen suostunut, sillä vanhemmat olivat kieltäneet häntä näyttämästä sitä kellekään. Mutta nainen käski kaikin mokomin näyttämään sitä. Kun imettäjä huomasi, kuinka välttämättömästi nainen tahtoi nähdä lasta, niin hän vihdoin näytti sen. Silloin nainen silitteli lapsen päätä ja sanoi, että hänestä oli tuleva Spartan kaunein nainen. Ja siitä päivästä muuttui lapsen ulkonäkö. Ja kun tyttö sitten tuli naimakuntoiseksi, nai hänet Agetos, Alkeideen poika, juuri yllämainittu Aristonin ystävä.

62. Tähän naiseen rakastui Ariston tulisesti. Niinpä hän keksi tällaisen juonen. Hän lupasi itse antaa ystävälleen, mainitun vaimon miehelle, koko omaisuudestaan lahjaksi sen, minkä toinen vain tahtoi, ja käski ystävän niinikään antaa hänelle vastalahjan. Ollenkaan pelkäämättä vaimonsa puolesta, koska tiesi, että Aristonillakin oli vaimo, ystävä suostui siihen, ja sitten he vielä valalla vahvistivat sopimuksensa. Senjälkeen Ariston antoi sen, minkä Agetos oli Aristonin kalleuksien joukosta itselleen valinnut — mitä sitten lienee ollut. Mutta kun hän itse parhaillaan oli etsivinään vastalahjaa poisvietäväksi ystävältä, niin hän koettikin viedä pois ystävän vaimon. Agetos sanoi suostuneensa kaikkeen muuhun, paitsi siihen ainoaan; mutta valan ja petollisen juonen pakoittamana hän kuitenkin salli viedä hänet pois.

63. Sillä tavoin siis Ariston otti kolmannen vaimon, sitä ennen hyljättyään toisen vaimonsa. Mutta ennen aikojaan ja ennenkuin kymmenen kuukautta oli umpeen kulunut, tämä kolmas vaimo synnyttää juuri yllämainitun Demaratoksen. Ja muuan kotoväestä tuli ilmoittamaan Aristonille, joka yhdessä eforien kanssa istui neuvostossa, että hänelle oli syntynyt poika. Mutta hän, joka hyvin muisti ajan, milloin oli ottanut vaimonsa, laski sormillaan kuukaudet ja lausui vannoen: »Ei se liene minun poikani.»

Sen kuulivat kyllä eforit, mutta eivät kuitenkaan sillä haavaa ollenkaan siitä piitanneet. Ja poika kasvoi, ja Ariston katui niin lausuneensa, sillä hän oli vallan varmasti vakuutettu siitä, että Demaratos oli hänen poikansa. Ja hän antoi hänelle nimeksi »Demaratos»[1]) siitä syystä, että spartalaiset sitä ennen olivat julkisissa rukouksissaan anoneet, että Aristonille, jota he kunnioittivat yhtä paljon kuin mitä edellistä kuningasta hyvänsä, syntyisi poika.

64. Siitä syystä pantiin hänelle nimeksi Demaratos. Jonkun ajan kuluttua kuoli Ariston, ja Demaratos sai hallituksen. Mutta kohtalo oli nähtävästi niin määrännyt, että kun tämä seikka tulisi tunnetuksi, se oli syöksevä Demaratoksen pois kuninkuudesta. Ja se tapahtui seuraavasta syystä. Demaratos oli jo ennen, silloin kun hän oli vienyt sotajoukon pois Eleusiista, ankarasti riitaantunut Kleomeneen kanssa, ja niinpä nyt taaskin, kun Kleomenes oli mennyt niitä aiginalaisia vastaan, jotka olivat meedialaismielisiä.

65. Kleomenes hankkiutui nyt kostamaan ja teki Leutykhideen kanssa, joka oli Agiin pojan, Menareen, poika ja kuului samaan huoneeseen kuin Demaratos, semmoisen sopimuksen, että jos Kleomenes tekisi Leutykhideen kuninkaaksi Demaratoksen sijalle, niin Leutykhides seuraisi häntä retkelle aiginalaisia vastaan. Leutykhides taas oli tullut Demaratoksen vihamieheksi varsinkin seuraavan tapauksen johdosta. Leutykhides oli kihlannut Perkaloksen, Demarmenoksen pojan, Khilonin, tyttären, mutta Demaratos teki juonillaan tuon avioliiton tyhjäksi ryöstämällä itse sitä ennen Perkaloksen, jonka hän otti vaimokseen. Tästä aiheesta oli Leutykhideen vihollisuus Demaratosta kohtaan saanut alkunsa. Ja nyt Leutykhides Kleomeneen vaikutuksesta vannomalla syyttää Demaratosta, väittäen, että hän ei kohtuudenmukaisesti ole spartalaisten kuninkaana, koska hän ei ole Aristonin poika. Ja valan tehtyään hän syyttää Demaratosta oikeuden edessä, vetämällä jälleen

[1]) S. o. »Kansan rukoilema».

esille sen sanan, minkä Ariston lausui, silloin kun orja ilmoitti hänelle, että oli syntynyt poika, ja kuinka hän laskettuaan kuukaudet vannomalla väitti, että lapsi ei ollut hänen omansa. Nojautuen siis tähän lauseeseen Leutykhides osoitti, että Demaratos ei ollut Aristonin poika ja ettei hän kohtuudenmukaisesti ollut Spartan kuninkaana; ja tällöin hän otti todistajiksi ne eforit, jotka silloin sattuivat olemaan neuvostossa ja olivat kuulleet tämän Aristonin lauseen.

66. Kun tämän johdosta kesti riitaa, katsoivat vihdoin spartalaiset parhaaksi kysyä Delfoin oraakelilta, oliko Demaratos Aristonin poika. Mutta kun asia sitten Kleomeneen vaikutuksesta ilmoitettiin Pytialle, niin Kleomenes sai puolelleen Aristofantoksen pojan Kobonin, erään Delfoissa erittäin mahtavan miehen, ja Kobon taas taivutti tietäjäpapittaren Periallan sanomaan, niinkuin Kleomenes tahtoi sanottavan. Siten Pytia sanansaattajain kysyessä julisti, että Demaratos ei ollut Aristonin poika. Myöhemmin tuli kuitenkin asia tunnetuksi, jolloin Kobonin täytyi paeta Delfoista, ja Perialla tietäjätär eroitettiin kunniatoimestaan.

67. Niin tapahtui Demaratoksen eroittaminen kuninkuudesta. Mutta seuraavan häväistyksen johdosta Demaratos pakeni Spartasta Meediaan. Tultuaan eroitetuksi kuninkuudesta Demaratos valittiin hoitamaan erästä virkaa. Olipa sitten Gymnopaidiai-juhla, jota Demaratos oli katsomassa. Silloin Leutykhides, joka itse jo oli tullut kuninkaaksi Demaratoksen sijalle, lähetti palvelijan ilkkumaan ja häväisemään Demaratosta ja käski kysyä häneltä, miltä viranhoito tuntui kuninkaana-olon jälkeen. Harmistuneena kysymyksestä Demaratos sanoi itse kyllä jo kokeneensa kumpaakin, mutta toisen ei sitä tehneen; tuo kysymys oli kuitenkin oleva alkuna joko tuhatkertaiseen onnettomuuteen tai tuhatkertaiseen onneen. Sen lausuttuaan ja peitettyään kasvonsa hän läksi katsomosta kotiinsa ja valmisti sekä uhrasi heti Zeulle härän, jonka tehtyään hän kutsui saapuville äitinsä.

68. Äidin saavuttua Demaratos asetti hänen käsiinsä osan sisälmyksistä ja rukoili häntä näin sanoen: »Oi äiti, ottaen todistajikseni niin hyvin muut jumalat kuin erittäin tämän taloa-suojaavan Zeun minä rukoilen sinua ilmaisemaan minulle totuudenmukaisesti, kuka oikeastaan on minun isäni. Sillä riidan kestäessä Leutykhides väitti ja sanoi, että sinä olit edellisestä miehestäsi raskaana, kun jouduit Aristonille. Toiset pitävät vielä riettaampaa puhetta, kun väittävät, että sinä olet käynyt aasirengin luona ja että minä muka olen hänen poikansa. Minä rukoilen senvuoksi kautta jumalain, että sanoisit totuuden. Ethän sinä, joskin olet tehnyt jotakin sellaista, mitä on puhuttu, ole ainoa, joka niin olet tehnyt, vaan monet sinun kanssasi ovat sen tehneet. Ja Spartassa on yleinen puhe se, että Aristonilla ei ollut siitoskykyä; muutenhan olisivat hänen edellisetkin vaimonsa synnyttäneet.»

69. Siten Demaratos puhui, mutta äiti vastasi näin: »Oi poikani, koska rukoilemalla pyydät minua lausumaan totuuden, olet myös saapa tietää koko totuuden. Kolmantena yönä siitä, kun Ariston toi minut kotiinsa, tuli minun luokseni Aristonin näköinen haamu, joka lepäsi kanssani ja sen tehtyään pani päähäni ne seppeleet, jotka hänellä oli muassaan. Sitten hän meni menojaan, ja senjälkeen tuli Ariston. Nähdessään, että minulla oli seppeleet, hän kysyi, kuka ne oli minulle antanut. Minä väitin, että hän itse oli sen tehnyt, vaan hän ei sitä myöntänyt. Mutta minä vannoin ja sanoin, ettei hän tehnyt kauniisti, kun kielsi; olihan hän itse vähää ennen tullut ja levännyt kanssani ja sitten antanut minulle seppeleet. Mutta kun Ariston kuuli minun vannovan, niin hän älysi, että tapaus oli yli-inhimillinen. Tulipa sitten vielä ilmi, että seppeleet olivat peräisin pihaportin viereisestä puolijumalan-pyhätöstä, jota sanotaan Astrobakoksen pyhätöksi, ja toiseksi tietäjät selittivät, että haamu juuri oli ollut tuo puolijumala. Niinpä sinä, oi poika, tunnet kaiken, mitä tahdotkin saada tietää.

Sillä joko sinä olet tästä puolijumalasta syntyisin ja isäsi siis Astrobakos-puolijumala, taikka sitten Ariston; sillä sinä yönä sinun elämäsi sikisi. Sinun vihamiehesi ahdistavat sinua, varsinkin sanomalla, että Ariston itse, kun hänelle ilmoitettiin sinut syntyneeksi, useiden kuullen oli kieltänyt sinun olevan hänen poikansa, muka siksi, että aika, kymmenen kuukautta, ei ollut kulunut umpeen. Mutta sen sanan hän päästi, siksi ettei tuntenut niitä asioita. Sillä naisethan synnyttävät niin hyvin yhdeksännellä kuin seitsemännellä kuukaudella, eivätkä kaikki kymmenen kuukautta täyttäneinä. Nytpä minä, oi poika, synnytin sinut seitsemännellä kuukaudella. Huomasipa itse Aristonkin vähän aikaa myöhemmin ajattelemattomuudesta päästäneensä tuon sanan. Älä usko muita juttuja syntymästäsi, sillä olet kuullut kaikki aivan totuuden mukaan. Mutta aasirenkien kanssa synnytelkööt vaimot lapsia Leutykhideelle itselleen ja niille, jotka moista puhuvat.»

70. Niin sanoi äiti. Mutta saatuaan tietää, mitä tahtoi, Demaratos otti mukaansa evästä ja matkusti Eliiseen, ollen matkustavinansa Delfoihin kysymään neuvoa oraakelilta. Vaan lakedaimonilaiset, jotka epäilivät, että hän yritti karata, ajoivat häntä takaa. Ja nähtävästi Demaratos ennätti päästä Eliistä meren poikki Zakynthokseen. Mutta lakedaimonilaiset tulivat sinne jälestä ja koettivat ottaa hänet kiinni sekä veivät pois hänen palvelijansa. Zakyntholaiset eivät kuitenkaan luovuttaneet häntä. Sieltä hän sittemmin matkusti Aasiaan Dareios kuninkaan luo. Viimemainittu otti hänet suurenmoisesti vastaan ja antoi hänelle maata sekä kaupunkeja. Sillä tavoin ja sellaisten vaiheiden jälkeen saapui Aasiaan Demaratos, joka useasti oli lakedaimonilaisten kesken kunnostanut itseään sekä toimissa että neuvoissa ja varsinkin oli tuottanut heille kunniaa voittaessaan nelivaljakolla Olympian kilpaleikeissä, ollen kaikista Spartan kuninkaista ainoa, joka sen oli tehnyt.

71. Demaratoksen menetettyä kuninkuutensa otti Leu-

tykhides, Menareen poika, vastaan hallituksen, ja tälle syntyi poika Zeuxidemos, jota muutamat spartalaiset nimittivät Kyniskokseksi. Tämä Zeuxidemos ei tullut Spartan kuninkaaksi. Hän kuoli näet ennen Leutykhidestä ja jätti jälkeensä Arkhidemos nimisen pojan. Kadotettuaan Zeuxidemoksen Leutykhides nai toisen vaimon, Eurydamen, joka oli Menioksen sisar ja Diaktorideen tytär. Tästä hänelle ei syntynyt mitään miespuolista perillistä, mutta sensijaan tytär Lampito, jonka Zeuxidemoksen poika Arkhidemos Leutykhideen suostumuksella nai.

72. Mutta eipä Leutykhideskään saanut vanheta Spartassa, vaan sai tavallaan maksaa Demaratokselle tekemänsä teon. Hän johti näet lakedaimonilaisten sotajoukon Tessaliaan, jolloin hänen olisi ollut mahdollista saattaa koko maa käskynalaisekseen, vaan hän antoi lahjoa itsensä suurella rahasummalla. Mutta hänet tavattiin leirissä itse teosta, kun hän istui rahapussilla, joka oli täynnään hopeaa, ja vedettiin oikeuteen. Hän kuitenkin pakeni Spartasta, ja hänen talonsa revittiin. Silloin hän pakeni Tegeaan ja kuoli siellä.

73. Tämä tapahtui myöhemmin. Mutta sillä kertaa, kun nyt Kleomeneen hanke Demaratosta vastaan oli onnistunut, meni hän heti Leutykhideen keralla aiginalaisia vastaan, joille hän oli kovin vihoissaan itseänsä kohdanneen häväistyksen vuoksi. Kun nyt molemmat kuninkaat tulivat aiginalaisia vastaan, katsoivat nämä parhaaksi olla enää vastarintaa tekemättä, ja kuninkaat valitsivat aiginalaisten joukosta kymmenen sekä rikkautensa että syntyperänsä puolesta huomatuinta miestä ja veivät heidät pois, muiden muassa myös Krioksen, Polykritoksen pojan, ja Kasamboksen, Aristokrateen pojan, jotka olivat mahtavimmat. Nämä he veivät Attikaan ja jättivät heidät pantiksi aiginalaisten pahimmille vihollisille, atenalaisille.

74. Mutta kun sittemmin Kleomeneen häijyt vehkeet Demaratosta vastaan tulivat ilmi, alkoi hän pelätä sparta-

laisia ja poistui salaa Tessaliaan. Sieltä hän saapui Arkadiaan, ryhtyen vehkeilyihin ja yllyttäen arkadeja Spartaa vastaan. Ja hän käytti kaikenmoisia valoja saadakseen heidät seuraamaan itseään, mihin hän vain heidät johtaisi. Niinpä hän muun muassa myös hartaasti halusi viedä arkadien johtomiehet Nonakris-kaupunkiin, vannottaakseen heitä Styxin veden kautta. Mainitun kaupungin ääressä kertovat nimittäin arkadit Styxin veden olevan, ja se on tämäntapainen. Vähäinen, kalliosta valuva vesimäärä vuotaa notkoon, ja ylt'ympäri notkon kiertää aitaus. Nonakris taas, jonka luona tämä lähde on, on kaupunki Arkadiassa, lähellä Feneosta.

75. Huomattuaan Kleomeneen tämmöistä puuhaavan toivat lakedaimonilaiset, jotka häntä pelkäsivät, hänet kotia Spartaan ja asettivat hänet hoitamaan niitä samoja toimia, joita hän ennenkin oli hoitanut. Mutta heti kotiin tultuaan hän joutui mielisairaaksi, oltuaan jo sitä ennenkin hieman sekapäinen. Niinpä hän, joka kerta kun kohtasi jonkun spartalaisen, sauvallaan töykkäsi tätä kasvoihin. Koska hän nyt teki näin ja oli aivan mielensä menettänyt, sitoivat sukulaiset hänet jalkapuuhun. Mutta kun hän sidottuna ollessaan huomasi vartijan jääneen yksikseen, pyysi hän veistä. Kun ei vartija aluksi tahtonut sitä antaa, uhkasi Kleomenes vastaisuudessa muuten kostavansa, niin että vartija, joka oli heloti, uhkausten pelosta vihdoin antoi hänelle veitsen. Saatuaan käteensä aseen Kleomenes silpoi itseään, alkaen pohkeista. Ja viiltäen ruumistaan pitkin pituuttaan eteni hän pohkeista reisiin saakka, reisistä lonkkaan ja nivuslihoihin, kunnes pääsi vatsaan, ja tätä vihloessaan hän heitti henkensä. Ja niinkuin useimmat helleenit kertovat, hän sai tämän lopun siitä syystä, että hän oli taivuttanut Pytian puhumaan, sillä tavoin kuin tämä Demaratoksen suhteen oli puhunut, mutta, niinkuin atenalaiset yksin sanovat, siitä syystä, että hän oli hyökännyt Eleusiiseen ja hakkauttanut paljaaksi

jumalatarten temppelitarhan, tahi, niinkuin vihdoin argolaiset väittävät, siitä syystä, että hän oli houkutellut sikäläisestä Argoksen pyhätöstä ne argolaiset, jotka taistelusta olivat sinne paenneet, ja lyönyt heidät kuoliaaksi sekä pyhää lehtoa kunnioittamatta sytyttänyt sen tuleen.

76. Sillä kun Kleomenes kerran kysyi neuvoa Delfoin oraakelilta, vastattiin, että hän oli valloittava Argoksen. Spartalaisten keralla hän siis saapui Erasinos-joelle, jonka kerrotaan virtaavan Stymfalis-järvestä. Tämä järvi laskee nimittäin näkymättömään kuiluun, mutta sen vesi tulee jälleen näkyviin Argoksessa; tästä alkaen argolaiset kuitenkin jo sanovat sitä Erasinokseksi. Saavuttuaan siis tälle joelle Kleomenes sille teurasti uhrieläimen. Mutta uhrienteet eivät ollenkaan olleet hänen ylimenolleen suotuisat. Silloin hän lausui kyllä ihailevansa Erasinosta, koska se ei pettänyt omia maanmiehiään, mutta lisäsi, että argolaiset eivät silti tulisi jäämään rankaisematta. Senjälkeen hän väistyi pois ja vei sotajoukkonsa Thyreaan, missä uhrasi merelle sonnin, ja vei sitten miehistönsä laivoissa Tirynsin alueelle ja Naupliaan.

77. Tämän kuultuaan argolaiset riensivät merenrannalle. Ja saavuttuaan Hesipeia nimiseen paikkaan, lähelle Tirynsiä, asettuivat he leiriin vastapäätä lakedaimonilaisia, jääden näistä vain lyhyen välimatkan päähän. Tällöin eivät argolaiset niin paljon pelänneet avonaista taistelua, kuin että heidät vilpillä yllätettäisiin. Sillä juuri tämmöisen tapauksen varalle oli annettu se oraakelivastaus, jonka Pytia julisti yhteisesti heille ja miletolaisille ja joka kuului näin:

»Mutta kun miehestä voiton vienyt on nainen ja maasta
pois hänet häätänyt, Argokses' ikikunnian saanut,
silloin tuskissaan moni argotar poskensa raastaa.
Näin sukupolvet vastaisetkin virkkavat kerran:
Keihäs kauhean kaatanut on monikiemura-käärmeen.»

Kaikki tämä siis herätti pelkoa argolaisissa. He päättivät senvuoksi seurata vihollisten kuuluttajan esimerkkiä ja tämän päätöksen tehtyään he menettelivät näin. Joka kerta kun spartalainen kuuluttaja antoi merkin lakedaimonilaisille, noudattivat argolaisetkin sitä.

78. Huomattuaan, että argolaiset aina tekivät hänen oman kuuluttajansa antaman merkin mukaan, käski Kleomenes, että silloin kun kuuluttaja antaisi merkin käydä suurustamaan, he tarttuisivat aseisiin ja kävisivät argolaisia vastaan. Ja lakedaimonilaiset tekivätkin näin. Sillä kun argolaiset kuuluttajan merkin mukaisesti parhaillaan suurustivat, hyökkäsivät lakedaimonilaiset heidän kimppuunsa ja surmasivat useita heistä, mutta vielä useampia, jotka olivat paenneet Argoksen lehtoon, he saartoivat ja vartioivat.

79. Sitten Kleomenes teki näin. Hänellä oli luonaan karkulaisia, joilta hän sai tietää pyhättöön suljettujen argolaisten nimet, ja nyt hän lähetti kuuluttajan kutsumaan heitä sieltä pois, mainiten nimeltä kunkin; ja samalla hän käski sanoa saaneensa heistä lunnaat. Ja lunnaina on peloponnesolaisilla jokaisesta vangista säädettynä kaksi minaa. Tällä tavoin siis Kleomenes kutsutti yksitellen pois viisikymmentä argolaista ja surmasi heidät. Ja tämä toimitettiin siten, että muut temppelitarhassa olevat argolaiset eivät siitä tienneet mitään. Sillä koska metsikkö oli sankka, eivät siellä olijat nähneet, kuinka ulkopuolella olevien kävi, ennenkuin muuan heistä kiipesi puuhun ja sen latvasta näki, mitä tapahtui. Ja nyt he eivät enää sen koommin kutsuttaessa lähteneet ulos.

80. Silloin Kleomenes käski kaikkien helotien pinoa halkoja lehdon ympäri, ja heidän tehtyään tämän hän sytytti sen tuleen. Ja kun se jo paloi, kysyi hän eräältä karkulaiselta, minkä jumalan oma lehto oli. Karkulainen sanoi sen olevan Argoksen oman. Tämän kuultuaan Kleomenes raskaasti huoahtaen lausui: »Oi ennuslauseiden antaja Apollon, suuresti olet minua pettänyt, kun lausuit,

että muka olin valloittava Argoksen. Nyt käsitän, että ennuslause jo onkin mennyt täytäntöön.»

81. Senjälkeen Kleomenes antoi suurimman osan sotajoukkoaan lähteä takaisin Spartaan, mutta otti itse mukaansa tuhat parasta miestä ja meni Heran pyhättöön uhraamaan. Mutta kun hän tahtoi uhrata alttarilla, kielsi sen pappi sanoen, ettei vieraan ollut sallittu uhrata siellä. Vaan Kleomenes käski helotien viedä papin pois alttarin luota ja ruoskia häntä, ja sitten hän itse uhrasi. Ja sen tehtyään hän palasi Spartaan.

82. Kleomeneen tultua kotiin haastoivat hänen vihamiehensä hänet eforien eteen väittäen, että hän, vaikka helposti olisi voinut valloittaa Argoksen, oli jättänyt sen tekemättä, syystä että oli ottanut vastaan lahjoja. Kleomenes puolestaan lausui heille — en saata tarkalleen sanoa, puhuiko hän siinä totta vai valetta —, että hän luuli jumalan ennuslauseen toteutuneen, silloin kun he olivat valloittaneet Argoksen pyhätön. Tästä syystä siis hän ei ollut katsonut oikeaksi koettaa käydä kaupungin kimppuun, ennenkuin oli uhrannut ja saanut selville, salliko jumala tämän vai oliko hän sen estävä. Uhratessaan Heran pyhätössä Kleomenes kyllä sitten sai suotuisia enteitä, mutta kun jumalankuvan rinnasta äkkiä välähti tulenliekki, huomasi hän asian todellisen laidan, että hän nimittäin ei ollut valloittava Argosta. Sillä jos liekki olisi jumalankuvan päästä leimahtanut, olisi hän voinut valloittaa kaupungin kaikkineen päivineen, mutta kun se leimahti rinnasta, käsitti hän tehneensä kaiken, mitä jumala tahtoi tapahtuvaksi. Tämä hänen selityksensä tuntui spartalaisista uskottavalta ja todenmukaiselta, ja suurella äänten enemmistöllä hänet vapautettiin syytöksestä.

83. Mutta Argos joutui siihen määrään tyhjäksi miehistä, että sikäläiset orjat ottivat haltuunsa koko johdon, hallitten ja hoitaen asioita, kunnes kaatuneitten pojat olivat varttuneet nuorukaisiksi. Nämä ottivat jälleen hal-

tuunsa Argoksen ja karkoittivat orjat. Mutta kun viimemainitut olivat häädetyt pois, niin he taistelulla valtasivat Tirynsin. Jonkun aikaa heidän välillään vallitsi sovinto, mutta myöhemmin tuli orjien tykö Kleandros niminen tietäjä, syntyperältään figalialainen Arkadiasta. Tämä kehoitti orjia käymään herrojensa kimppuun. Sen johdosta kesti heidän välillään sotaa kauan aikaa, kunnes vihdoin argolaiset vaivoin pääsivät voitolle.

84. Argolaiset väittävät siis, että Kleomenes tästä syystä tuli hulluksi ja sai niin surkean lopun. Spartalaiset itse sitävastoin väittävät, ettei Kleomenes minkään jumaluuden vaikutuksesta tullut hulluksi, vaan että hän seurustellessaan skyytien kanssa oli ruvennut juomaan sekoittamatonta viiniä ja siitä tullut hulluksi. Paimentolais-skyytit olivat nimittäin, senjälkeen kuin Dareios oli hyökännyt heidän maahansa, kiihkeästi halunneet kostaa hänelle, ja siitä syystä lähettäneet sanan Spartaan ja tehneet sotaliiton sekä semmoisen sopimuksen, että skyytien itsensä piti Fasis-joen kohdalta koettaa tunkeutua Meedianmaahan, mutta käskeä spartalaisten, Efesoksesta käsin, nousta sisämaahan ja sitten yhtyä heihin samassa paikassa. Niinpä he kertovat, että kun skyytit tässä tarkoituksessa olivat tulleet, Kleomenes seurusteli heidän kanssaan liian paljon, ja kohtuullista enemmän heidän kanssaan seurustellessaan hän muka heiltä oppi juomaan sekoittamatonta viiniä. Ja siitä arvelevat spartalaiset hänen tulleen hulluksi. Siitä perin, milloin he, kuten itse kertovat, tahtovat juoda jotakin väkevämpää, sanovat he: »Ota skyytin ryyppy!» Niin kertovat spartalaiset Kleomeneesta. Mutta minun luullakseni Kleomenes kärsi tämän rangaistuksen Demaratoksen vuoksi.

85. Saatuaan tietää Kleomeneen kuolemasta lähettivät aiginalaiset sanansaattajia Spartaan syyttämään Leutykhidestä niitten panttivankien vuoksi, joita pidätettiin Ate-

nassa.[1]) Lakedaimonilaiset asettivat tuomioistuimen, havaitsivat, että Leutykhides oli häpeällisesti kohdellut aiginalaisia, ja tuomitsivat hänet luovutettavaksi pois Aiginaan, Atenassa pidätettyjen miesten sijasta. Mutta kun aiginalaiset juuri olivat viemäisillään Leutykhideen pois, lausui heille Theasides, Leoprepeen poika, joka oli Spartassa arvossapidetty mies, näin: »Mitä aiotte tehdä, Aiginan miehet? Viedäkö Spartan kuninkaan, jonka kansalaisensa ovat luovuttaneet? Joskin spartalaiset vihoissaan nyt ovat näin päättäneet, niin katsokaa vain, etteivät, jos tämän panette toimeen, myöhemmin tuota turmiota ja onnettomuutta maahanne.» Sen kuultuaan aiginalaiset luopuivat viemästä Leutykhideen pois, mutta tekivät semmoisen sopimuksen, että hän seuraisi heitä Atenaan ja siellä luovuttaisi miehet aiginalaisille.

86. Atenaan saavuttuaan Leutykhides vaati pois panttivankeja, mutta atenalaiset, jotka eivät tahtoneet niitä antaa, vetivät esille verukkeita sanoen, että koska kaksi kuningasta oli pantin heille jättänyt, niin he eivät pitäneet oikeana antaa sitä pois toiselle, toisen olematta läsnä. Kun atenalaiset eivät sanoneet aikovansa niitä luovuttaa, puhui Leutykhides heille näin: »Tehkää vain, atenalaiset, kummin itse tahdotte. Mutta jos luovutatte heidät, teette oikein, jos taas ette luovuta, päinvastoin. Tahdon kuitenkin mainita teille, kuinka kerran Spartassa kävi erään pantin. Meidän spartalaisten kesken käy kertomus, että kolme miespolvea ennen minua Lakedaimonissa eli Glaukos, Epikydeen poika. Tästä miehestä meillä mainitaan, että hän sekä kaikissa muissa kohdin oli ensimäinen että erittäin oli oikeamielisyydestään parhaimmassa huudossa kaikista, jotka siihen aikaan Lakedaimonissa asuivat. Hänelle nyt sattui, kuten meillä kerrotaan, sallimuksen määräämänä aikana tällainen tapaus.

---

[1]) Ks. luk. 73.

Muuan miletolainen mies saapui Spartaan, tuli hänen puheilleen ja teki tällaisen esityksen: »Minä olen miletolainen ja olen tullut nauttiakseni hyötyä sinun oikeamielisyydestäsi, Glaukos. Sillä koska kautta koko suuren Hellaan ja myös Iooniassa on ollut paljon puhetta sinun oikeamielisyydestäsi, niin minä harkitsin itsekseni, kuinka vaaranalainen Ioonia vanhastaan on, kun sitävastoin Peloponnesos elelee rauhassa ja turvassa, ja kuinka meillä ei ollenkaan saa nähdä rikkauksien säilyvän samoissa käsissä. Tätä siis tuumiessani ja miettiessäni näytti minusta parhaalta muuttaa puolet koko omaisuudestani rahaksi ja uskoa se sinun huostaasi, hyvin ymmärtäen, että rahat sinun luonasi talletettuina tulevat säilymään. Ota nyt siis vastaan rahani ja ota sekä säilytä nämä tunnukset. Ja anna sille, jolla ne on mukanaan, rahat pois, hänen vaatiessaan.» Näin puhui Miletoksesta tullut vieras, ja Glaukos otti pantin vastaan äskenmainitulla ehdolla. Pitkän ajan kuluttua tulivat sitten Spartaan sen miehen lapset, joka oli Glaukokselle uskonut rahat. He tulivat hänen puheilleen, näyttivät tunnuksiaan ja vaativat pois rahoja. Mutta Glaukos hylkäsi vaatimuksen vastaten näin: »En minä muista sellaista tapausta, eikä mieleeni johdu mitään semmoista, mitä te puhutte. Mutta jos se muistuu mieleeni, niin tahdon tehdä kaiken, mitä kohtuus vaatii. Sillä jos minä olen jotakin vastaanottanut, tahdon oikeudenmukaisesti antaa sen takaisin, ja jos minä en ensinkään ole mitään vaastanottanut, tahdon teihin nähden menetellä helleenien lakien mukaisesti. Minä annan teille siis neljän kuukauden ajan tästä lukien, näyttääksenne toteen vaatimuksenne.» Pahoillaan läksivät miletolaiset matkaansa, koska luulivat rahansa menetetyiksi. Glaukos taas matkusti Delfoihin kysymään neuvoa oraakelilta. Mutta kun hän siellä kysyi, voisiko hän valalla saada rahat omikseen, uhkasi Pytia häntä seuraavin sanoin:

»Hetkeksi hyödyttää, oi Glaukos, laps Epikydeen,
vannoa väärin ja itselleen raha ryöstäen voittaa.
Vanno'os siis! Valan täyttäjäkään ei kuoloa vältä.
Vaan valan lapsi se jää, nimi puuttuvi, ei ole kätt', ei
jalkoakaan, mut on nopsa se seuraamaan, koko heimon
kunnes on raastanut pois, hukutellut huonehen kaiken.
Vaan valakelvon vaurastuu suku suosima onnen.»

Tämän kuultuaan Glaukos pyysi, että jumala antaisi hänen puheensa anteeksi. Mutta Pytia virkkoi, että on yhdentekevää, kiusaako jumalaa vai tekeekö pahaa. Silloin Glaukos noudatti luokseen miletolaiset vieraat ja antoi heille pois rahat. — Mutta minä tahdon mainita, minkä vuoksi ryhdyin teille kertomaan tämän tapauksen, atenalaiset: Glaukoksen suvusta ei tätä nykyä ole jälellä ketään, eikä ole olemassa mitään kotiliettä, jota pidettäisiin hänen omanaan, vaan on hänen muistonsa juurta myöten hävinnyt Spartasta. Niin tärkeätä on, ettei edes ajattelekaan muuta, kuin antaa pois pantin vaadittaessa.»

87. Näin lausui Leutykhides. Mutta koska atenalaiset eivät sittenkään häntä kuunnelleet, läksi hän matkoihinsa. Vaan ennenkuin vielä aiginalaiset olivat antaneet hyvitystä atenalaisille niistä loukkauksista, joita he teebalaisten mieliksi olivat heille tuottaneet, tekivät he näin. Vihoissaan atenalaisille ja arvellen kärsineensä näiden puolelta loukkausta, he hankkiutuivat kostamaan heille. Ja kun nyt atenalaisilla oli viisisoutu Sunionin luona, asettuivat aiginalaiset väijyksiin ja valtasivat pyhän juhlalaivan, joka oli täynnään Atenan ensimäisiä miehiä, ja ottivat vangiksi sekä sitoivat miehet.

88. Saatuaan tämmöistä kohtelua aiginalaisten puolelta osakseen eivät atenalaiset enää vitkastelleet, vaan koettivat keksiä kaikkea, mitä vain voivat aiginalaisia vahingoittaakseen. Aiginassa oli muuan arvossapidetty mies, Nikodromos, jota sanottiin Knoithoksen pojaksi. Kun nyt tämä,

[1]) Ks. luk. 80 ss.

joka oli suutuksissaan aiginalaisille siitä, että he aikaisemmin olivat ajaneet hänet saaresta pois, sai tietää atenalaisten juuri silloin olevan valmiina tuottamaan aiginalaisille vahinkoa, niin hän sopi atenalaisten kanssa Aiginan kavaltamisesta ja määräsi päivän, milloin hän aikoi käydä käsiksi asiaan ja milloin viimeistään atenalaisten oli tultava avuksi.

89. Senjälkeen hän atenalaisten kanssa tekemänsä sopimuksen mukaisesti ottaa haltuunsa niinsanotun vanhan kaupungin. Mutta atenalaiset eivät saapuneetkaan oikeaan aikaan. Sillä heillä ei sattunut olemaan laivoja, jotka taistelussa olisivat voineet pitää puoliaan aiginalaisten laivoja vastaan. He pyysivät senvuoksi korintolaisilta laivoja lainaksi, mutta sillä välin meni heidän hankkeensa hukkaan. Korintolaiset, jotka siihen aikaan olivat erittäin ystävällisissä väleissä atenalaisten kanssa, luovuttivat näiden pyynnöstä heille kaksikymmentä laivaa, antaen ne vuokraksi viidestä drakmasta; sillä lain mukaan heillä ei ollut oikeutta antaa niitä lahjaksi. Saatuaan siis nämä ja otettuaan myötään omansa atenalaiset miehittivät kaikkiaan seitsemänkymmentä laivaa ja purjehtivat Aiginaa vastaan, mutta myöhästyivät yhden päivän.

90. Mutta kun atenalaiset eivät oikeaan aikaan tulleet saapuville, astui Nikodromos alukseen ja karkasi Aiginasta. Hänen mukanaan seurasi muitakin aiginalaisia, ja atenalaiset antoivat heille Sunionin asuttavaksi. Sieltä käsin he sitten ryöstelivät saaressa asuvia aiginalaisia.

91. Tämä tapahtui kuitenkin myöhemmin. — Mutta aiginalaisten varakkaat pääsivät voitolle rahvaasta, joka yhdessä Nikodromoksen kanssa oli noussut kapinaan, ja saatuaan nämä kukistetuiksi veivät he heidät ulos kaupungista surmattavaksi. Tästä tapauksesta heihin jäi verisyy, jota he kaikista yrityksistään huolimatta eivät kyenneet sovittamaan, vaan ennenkuin jumalatar oli heihin leppynyt, joutuivat he saarestaan karkoitetuiksi. He ottivat näet

vangiksi seitsemänsataa rahvaanmiestä ja veivät heidät surmattavaksi. Mutta yksi näistä pääsi irti kahleistaan ja pakeni Demeter Thesmoforoksen temppelin esipihaan, tarttui ovirenkaaseen ja riippui siinä. Kun he silloin eivät saaneet häntä vedetyksi irti, niin he hakkasivat poikki hänen kätensä ja vetivät hänet siten pois, mutta kädet jäivät ovirenkaaseen kiinni.

92. Näin nyt aiginalaiset tekivät itselleen. Vaan kun atenalaiset tulivat seitsemälläkymmenellä laivallaan, taistelivat he merellä näitä vastaan, mutta joutuivat taistelussa tappiolle. He kutsuivat silloin avukseen entisiä liittolaisiaan, argolaisia. Mutta nämä eivät enää heitä auttaneet, suuttuneina siitä, että ne aiginalaiset laivat, jotka Kleomenes väkisin oli ottanut, olivat pysähtyneet Argolis-maakuntaan ja niitten miehistö mennyt maihin yhdessä lakedaimonilaisten kanssa. Tätä samaa hyökkäystä tehtäessä oli myös miehiä sikyonilaisista laivoista astunut yht'aikaa maihin. Siitä syystä olivat argolaiset asettaneet heidän maksettavakseen sakkoina tuhat talenttia, viisisataa kumpaistenkin. Sikyonilaiset puolestaan myönsivät tehneensä väärin ja suostuivat maksamaan sata talenttia ja saivat loput anteeksi, mutta aiginalaiset eivät myöntyneet, vaan olivat itsepäisempiä. Siitä syystä siis, heidän pyytäessään apua, ei valtion puolesta yksikään argolainen enää auttanut, mutta vapaaehtoisia tuli noin tuhat. Heidän päällikkönään oli Eurybates niminen mies, joka oli harjoittanut viisiottelua. Useimmat heistä kuitenkaan eivät palanneet takaisin, vaan saivat atenalaisilta surmansa Aiginassa. Itse päällikkö Eurybates kunnosti itseään kaksintaistelussa ja tappoi sillä tavoin kolme miestä, mutta sai neljännen, dekeleialaisen Sofaneen, kädestä surmansa.

93. Mutta kun atenalaiset olivat epäjärjestyksessä, iskivät aiginalaiset yhteen heidän kanssaan laivoillaan ja voittivat heidät sekä ottivat heiltä neljä laivaa miehineen päivineen.

94. Näin siis oli syttynyt sota atenalaisten ja aiginalaisten kesken. Mutta koska Persian kuninkaan palvelija aina kehoitti häntä muistamaan atenalaisia ja lisäksi peisistratidit häntä yllyttivät panettelemalla atenalaisia, niin hän pani toimeen aikeensa. Samalla Dareios, tätä tekosyytä käyttämällä, tahtoi laskea valtansa alle ne Hellaan valtiot, jotka eivät olleet antaneet maata ja vettä. Mutta Mardonioksen, jonka oli käynyt kehnosti sotaretkellä, hän eroitti ylipäällikkyydestä ja nimitti muita ylipäälliköitä sekä lähetti ne Eretriaa ja Atenaa vastaan, nimittäin Datiin, joka oli meedialainen syntyperältään, ja veljensäpojan Artafreneen, Artafreneen pojan. Hän lähetti heidät luotaan annettuaan heille toimeksi orjuuttaa Atenan ja Eretrian sekä tuoda orjat eteensä.

95. Niin pian kuin nämä olivat nimitetyt päälliköiksi, lähtivät he kuninkaan luota ja saapuivat aleiselle kentälle Kilikiaan, muassaan suuri ja hyvin varustettu maasotajoukko. Ja heidän ollessaan siellä leirissä tuli lisäksi koko laivasto, sen mukaan kuin itsekutakin oli käsketty sitä varustamaan. Sinne saapuivat myös hevostenkuljetus-laivat, joita Dareios edellisenä vuotena oli käskenyt veronalaistensa valmistaa. Sijoitettuaan niihin hevoset ja asetettuaan maasotajoukon laivoihin he purjehtivat kuudellasadalla kolmisoudulla Iooniaan. Sieltä he eivät suunnanneet laivoja pitkin mannermaata suoraan Hellespontosta ja Traakiaa vastaan, vaan lähtien Samoksesta käsin he kulkivat Ikaroksen sivu ja saarien kautta, kuten minusta näyttää, varsinkin koska pelkäsivät purjehdusta Athoksen ympäri, he kun edellisenä vuotena siitä matkatessaan olivat kärsineet suuren vaurion. Siihen pakoitti heitä sitäpaitsi myös Naxos, jota ei vielä oltu valloitettu.

96. Ikaroksen mereltä persialaiset kulkivat Naxokseen ja laskivat siellä maihin. Sillä tätä vastaan he, muistellen entisiä tapauksia, ensiksi ajattelivat lähteä sotaretkelle. Naxolaiset läksivät pakoon vuorille, koettamatta pitää

puoliaan. Mutta persialaiset tekivät orjiksi ne, jotka he heistä saivat kiinni, ja sytyttivät tuleen sekä pyhätöt että kaupungin. Sen tehtyään he läksivät merille muita saaria vastaan.

97. Silläväliin kun persialaiset menettelivät näin, jättivät delolaisetkin Deloksen ja läksivät pakoon Tenokseen. Kun laivasto lähestyi Delosta, purjehti Datis esiin eikä sallinut laivojen laskea ankkuriin saaren tykö, vaan vastapäätä olevan Renaian rantaan. Mutta itse hän saatuaan tietää' missä delolaiset olivat, lähetti kuuluttajan ja julisti heille näin: »Pyhät miehet, miksi olette lähteneet pakoon, syyttäen minua epäystävällisestä mielialasta? Sillä osaksi minä itsestäni olen sen päättänyt, osaksi on kuningas niin määrännyt, etten siinä maassa, missä nuo kaksi jumalaa ovat syntyneet, ryöstä mitään, en itse maata enkä sen asujaimia. Lähtekää nyt siis omillenne ja hoitakaa saartanne.» Niin hän käski kuuluttaa delolaisille ja sitten hän antoi pinota alttarille kolmesataa talenttia libanotosta ja poltti sen.

98. Sen tehtyään Datis purjehti sotajoukkonsa kera ensiksi Eretriaan, vieden mukanaan ioonilaisia ja aiolilaisia. Ja tämän sotajoukon lähdettyä sieltä liikkui Delos, niinkuin delolaiset kertovat, maanjäristyksen takia, ensimäisen ja viimeisen kerran minun aikoihini saakka. Ja sen kaiketi jumala teki, jotta se ihmisille olisi enteenä vastaisiin onnettomuuksiin. Sillä Dareioksen, Hystaspeen pojan, ja Xerxeen, Dareioksen pojan, sekä Artoxerxeen, Xerxeen pojan, aikana, eli kolmen miespolven aikana peräkkäin, sattui enemmän onnettomuuksia Hellaalle kuin kahdellakymmenellä muulla miespolvella ennen Dareiosta, ja niistä tuli osa persialaisten puolelta, osa ylivallasta sotivien johtovaltojen puolelta. Siten ei ollut ensinkään ihmeellistä, että Delos, joka ennen oli ollut liikkumaton, silloin liikkui. Hellaankielellä merkitsevät nämä nimet: Dareios »toimittajaa», Xerxes »soturia» ja Artoxerxes »suurta soturia». Näillä nimityksillä helleenit oman kielensä mukaan voisivat oikein nimittää näitä kuninkaita.

99. Lähdettyään Deloksesta pois barbarit laskivat laivansa muihin saariin, ottivat niistä sotaväkeä ja veivät panttivangeiksi saarelaisten lapsia. Purjehtiessaan saaresta toiseen he myös laskivat Karystokseen, sillä karystolaiset eivät olleet antaneet heille panttivankeja ja olivat kieltäytyneet lähtemästä sotaretkelle naapurikaupunkeja vastaan, tarkoittaen Eretriaa ja Atenaa. Näitä he tällöin piirittivät ja hävittelivät heidän maataan, kunnes karystolaiset asettuivat persialaisten puolelle.

100. Kuullessaan, että persialainen sotajoukko purjehti heitä vastaan, eretrialaiset pyysivät atenalaisia avukseen. Atenalaiset eivät kieltäneet apuaan, vaan antoivat heille avuksi ne neljätuhatta miestä, jotka olivat saaneet osakseen khalkidilaisten hippobotien maan. Mutta eretrialaiset eivät tehneetkään mitään järkevää päätöstä; he tosin noudattivat luoksensa atenalaiset, mutta heidän keskuudessaan vallitsi kaksi mielipidettä. Toiset heistä ajattelivat nimittäin jättää kaupungin ja vetäytyä Euboian ylängöille, toiset taas hankkivat petosta siinä toivossa, että voittaisivat etua Persian kuninkaan puolelta. Selvillä siitä, millä kannalla molemmat puolueet olivat, ilmoitti Aiskhines, Nothonin poika, joka oli ensimäisiä miehiä eretrialaisten joukossa, sinne tulleille atenalaisille kaikki esilläolevat asianhaarat ja pyysi heitä lähtemään pois kotiinsa, jott'eivät samalla joutuisi tuhon omiksi. Ja atenalaiset noudattivatkin tätä Aiskhineen kehoitusta.

101. Niinpä atenalaiset kulkivat salmen poikki Oropokseen ja pelastuivat siten. Mutta persialaiset purjehtivat ja laskivat laivansa maihin Eretrian alueella Temenoksen, Khoireain ja Aigilean kohdalla. Ja vallattuaan nämä paikat he heti toivat hevoset laivoista pois ja valmistautuivat hyökkäämään vihollisia vastaan. Mutta eretrialaiset eivät päättäneet tulla ulos taistelemaan, vaan heidän huolenaan oli suojella muureja, sittenkuin kerran se mielipide oli voittanut, ettei pitänyt jättää kaupunkia. Kun sitten tapahtui

ankaria rynnäköitä, kaatui muurien luona kuuden päivän aikana useita kummaltakin puolen. Mutta seitsemäntenä päivänä kavalsivat kaupungin persialaisille Euforbos, Alkimakhoksen poika, ja Filagros, Kyneuksen poika, kaksi kansalaisten kesken arvossapidettyä miestä. Päästyään kaupungin sisään persialaiset ryöstivät ja sytyttivät pyhätöt tuleen, kostoksi Sardeessa poltetuista pyhätöistä, ja sitten he Dareioksen käskyn mukaisesti tekivät ihmiset orjiksi.

102. Masennettuaan Eretrian ja pysyteltyään siellä muutamia päiviä he purjehtivat Attikanmaahan, kovasti kiiruhtaen ja luullen atenalaisten tulevan tekemään samoin, kuin eretrialaisetkin olivat tehneet. Ja koska Marathon oli sopivin paikka Attikassa ratsuväen liikkeille ja lähinnä Eretriaa, johdatti Hippias, Peisistratoksen poika, heidät sinne.

103. Saatuaan tietää sen atenalaisetkin riensivät Marathoniin. Heitä johti kymmenen päällikköä, joista kymmenes oli Miltiades, hän, jonka isän, Kimonin, Stesagoraan pojan, oli täytynyt paeta Atenasta Peisistratoksen, Hippokrateen pojan, tieltä. Ja maanpakolaisuudessa ollessaan hänen oli onnistunut nelivaljakolla voittaa Olympian kilpaleikeissä, ja sen voiton saadessaan hän oli saanut saman voiton kuin hänen veljensä äidin puolelta, Miltiades Sittemmin hän seuraavana olympiadina voitti samalla valjakolla, mutta salli kuuluttaa Peisistratoksen voittajaksi; ja koska hän luovutti viimemainitulle voiton, sai hän sopimuksen nojalla palata kotiinsa. Mutta sittenkuin hän samoilla hevosilla vielä kerran oli voittanut Olympiassa, kävi niin, että hän sai surmansa Peisistratoksen poikien toimesta; Peisistratos näet itse ei enää ollut elossa. Nämä surmauttivat hänet prytaneionin luona, yöllä lähettämiensä salamurhaajien kautta. Kimon on haudattuna kaupungin edustalle, toiselle puolen niinsanottua »Solatietä». Ja vastapäätä häntä ovat hänen hevosensa haudattuina, nuo, jotka saavuttivat kolme voittoa Olympiassa. Saman on jo tehnyt eräs toinenkin valjakko, nimittäin lakonilaisen Euagoraan,

mutta paitsi näitä ei yksikään muu. — Siihen aikaan kasvatettiin vanhempaa Kimonin pojista, Stesagorasta, setänsä Miltiadeen luona Khersonesoksessa, mutta nuorempaa Kimonin itsensä luona Atenassa, ja hän oli Khersonesoksen asuttajan, Miltiadeen, mukaan saanut nimekseen Miltiades.

104. Mainittu Miltiades siis oli atenalaisten päällikkönä tultuaan Khersonesoksesta ja pelastuttuaan kaksinkertaisesta kuolemasta. Ensiksi näet foinikialaiset ajoivat häntä takaa Imbrokseen saakka ja koettivat kaikin voimin ottaa kiinni ja viedä hänet kuninkaan tykö. Ja toiseksi, kun hän oli edellisten käsistä päässyt pakoon, saapunut kotiinsa ja jo luuli olevansa turvissa, ottivat hänen vihamiehensä hänet vastaan niin, että vetivät hänet oikeuteen ja syyttivät häntä itsevaltaisesta hallinnosta Khersonesoksessa. Päästyään näidenkin käsistä hän vihdoin kansan valitsemana oli nimitetty atenalaisten sotapäälliköksi.

105. Ja ensiksikin, vielä kaupungissa ollessaan, lähettivät sotapäälliköt Spartaan Feidippides kuuluttajan, erään atenalaisen miehen, joka muuten oli pikajuoksija ja hoiti tätä ammattia. Mainittu Feidippides kohtasi, kuten hän itse kertoi ja ilmoitti atenalaisille, Parthenion-vuoren seuduilla, Tegean yläpuolella, Panin. Pan oli muka huutanut Feidippidestä nimeltä ja käskenyt hänen kysyä atenalaisilta, minkä vuoksi nämä eivät ollenkaan välittäneet hänestä, vaikka hän oli heitä kohtaan suopea ja monasti jo oli ollut heille hyödyksi sekä vastakin aikoi olla. Atenalaiset uskoivat tämän todeksi, ja myöhemmin, kun heidän tilansa jo oli hyvällä kannalla, he pystyttivät linnan alapuolelle Panille pyhätön, ja tämän ilmoituksen johdosta he vuotuisilla uhreilla ja soihtujuhlalla suostuttelevat häntä.

106. Juuri tällä matkalla siis, jolloin mainittu Feidippides väitti Panin hänelle ilmestyneen, hän sotapäällikköjen lähettämänä saapui toisena päivänä Atenasta lähdettyään Spartaan. Ja perille saavuttuaan hän lausui hallitusmiehille: »Oi lakedaimonilaiset, atenalaiset pyytävät teitä auttamaan

heitä eikä sallimaan Hellaan vanhimman kaupungin joutua barbarien orjuuteen. Sillä onhan jo Eretria orjuutettu, ja Hellas on joutunut yhtä huomattavaa kaupunkia köyhemmäksi.» Näin hän ilmoitti heille sanottavansa, ja lakedaimonilaiset päättivät tulla atenalaisten avuksi; mutta heidän oli mahdoton heti paikalla tehdä se, koska eivät tahtoneet rikkoa lakia. Oli nimittäin kuluvan kuukauden yhdeksäs päivä, ja he selittivät, etteivät aikoneet maastaan marssia yhdeksäntenä päivänä, koska kuun kehä ei ollut täysi.

107. Niinpä he siis odottivat täysikuuta. Mutta barbareja opasti Marathoniin Hippias, Peisistratoksen poika, nähtyään edellisenä yönä sellaisen näyn, että hän oli lepäävinään äitinsä vieressä. Ja tämän unennäön nojalla hän päätti, että hän oli palajava Atenaan ja saapa takaisin hallituksen sekä vihdoin kotonaan iäkkäänä kuoleva. Tämän hän siis päätti unennäöstään. Mutta nyt hän johtajana ollen ensiksi laski Eretriasta otetut sotavangit maihin styralaisten saareen, jota nimitetään Aigleiaksi, ja sitten hän antoi laivojen laskea rantaan Marathonin luona ja ankkuroida, jonka jälkeen hän antoi barbarein astua ulos laivoista ja järjesti ne. Mutta tätä puuhatessaan hän alkoi aivastaa ja yskiä tavallista ankarammin. Ja vanhanpuoleinen kun hän oli, olivat useimmat hänen hampaistaan irrallaan. Kun hän nyt siis rajusti yskähti, niin hän pudotti yhden hampaistaan. Se putosi hiekkaan, ja hän näki siinä paljon vaivaa sitä etsiessään. Mutta kun hammasta ei näkynyt, niin hän huoahtaen virkkoi vieressä seisoville: »Tämä maa ei ole meidän, emmekä me saa pakoitetuksi sitä valtaamme, sillä sen verran kuin minulla vielä oli siinä osaa, sen on hampaani saanut.»

108. Sillä tavoin Hippias päätti näyn toteutuneen. Mutta kun atenalaiset olivat asetettuina järjestykseen Herakleen temppelialueella, tulivat plataialaiset miehissä heitä auttamaan. Plataialaiset olivat nimittäin antautuneet atenalaisille, ja atenalaiset olivat jo heidän puolestaan nähneet

paljon vaivaa. Ja he antautuivat atenalaisille seuraavalla tavoin. Teebalaisten ahdistamina plataialaiset ensiksi antautuivat Kleomeneelle, Anaxandrideen pojalle, joka sattumalta oli läheisyydessä, sekä lakedaimonilaisille. Mutta nämä eivät suostuneet siihen, vaan sanoivat heille näin: »Me asumme liian kaukana, ja teille tulisi tämmöinen apu kylläkin laimeaksi. Ehtisittehän te monta kertaa tulla orjuutetuiksi, ennenkuin kukaan meistä saisi siitä vihiäkään. Mutta me neuvomme teitä antautumaan atenalaisille, jotka asuvat lähellä teitä eivätkä ole huonoja auttamaan.» Sen neuvon lakedaimonilaiset antoivat eivätkä sitä tehneet niin paljon hyväntahtoisuudesta plataialaisia kohtaan kuin siksi, että tahtoivat että atenalaiset joutuisivat sotaan boiotilaisten kanssa ja siitä saisivat vaivaa. Sen neuvon antoivat lakedaimonilaiset plataialaisille. Jälkimäiset noudattivatkin neuvoa, ja atenalaisten toimittaessa uhrejaan kahdelletoista jumalalle he istuutuivat alttarille sekä antautuivat heidän turviinsa. Saatuaan siitä tiedon teebalaiset lähtivät sotaretkelle plataialaisia vastaan, ja atenalaiset tulivat näille avuksi. Mutta kun he olivat ryhtymäisillään taisteluun eivät korintolaiset, jotka sattumalta olivat läsnä, sitä sallineet. Ja kun molemmat uskoivat riidan ratkaisun näille, niin he määräsivät maan rajat ja sovittivat riidan sillä ehdolla, että teebalaiset jättäisivät rauhaan ne boiotilaiset, jotka eivät tahtoneet kuulua boiotilais-liittoon. Niin tuomittuaan korintolaiset läksivät matkoihinsa, mutta atenalaisten lähtiessä pois hyökkäsivät boiotilaiset heidän kimppuunsa, vaan joutuivat hyökkäyksensä jälkeen taistelussa tappiolle. Silloin atenalaiset menivät niitten rajojen yli, jotka korintolaiset olivat säätäneet plataialaisille; niitten rajojen yli he siis kulkivat ja tekivät itse Asopoksen teebalaisten rajaksi Plataiaa ja Hysiaita vastaan. Sanotulla tavalla plataialaiset olivat antautuneet atenalaisille, ja nyt he tulivat avuksi Marathoniin.

109. Atenalaisten sotapäälliköiden mielipiteet kävivät

eri tahoille, toiset kun heidän harvalukuisuuteensa nähden neuvoivat, ettei iskettäisi yhteen meedialaisten kanssa, toiset taas, niiden joukossa myös Miltiades, kun kehoittivat siihen. Kun mielipiteet menivät kahtaanne ja pelkurimaisempi pääsi voitolle, oli yhdestoista äänestysliuska atenalaisten arvalla määrätyn polemarkin annettava; entisinä aikoina antoivat nimittäin atenalaiset saman äänestysoikeuden polemarkille kuin sotapäälliköille. Ja polemarkkina oli siihen aikaan afidnalainen Kallimakhos. Hänen luokseen tuli Miltiades ja lausui näin: »Sinun vallassasi, Kallimakhos, on nyt joko saattaa Atena orjuuteen tai vapauttamalla se ikipäiviksi jättää jälkeesi muisto semmoinen, jommoista eivät edes Harmodios ja Aristogeiton ole jättäneet. Sillä ovathan atenalaiset nyt joutuneet suurempaan vaaraan kuin kaikkena olinaikanaan. Jos he alistuvat meedialaisten valtaan, on ilmeistä, mitä he Hippiaan haltuun jääneinä tulevat kärsimään; mutta jos tämä kaupunki säilyy, niin se saattaa tulla ensimäiseksi Hellaan kaupunkien joukossa. Millä lailla siis tämä saattaa tapahtua, ja millä lailla näiden asiain ratkaisu kuuluu juuri sinulle, sen minä nyt aion ilmaista. Meidän kymmenen sotapäällikön kesken käyvät mielipiteet eri tahoille, kun toiset kehoittavat iskemään yhteen, toiset eivät. Jos me nyt emme iske yhteen, niin pelkään, että nousee jokin suuri eripuraisuus, joka siihen määrään järkyttää atenalaisten mielipiteet, että he menevät meedialaisten puolelle. Mutta jos me iskemme yhteen, jo ennenkuin atenalaisten kesken syntyy mitään hajaannusta, saatamme jumalain avulla yhteentörmäyksessä päästä voitolle. Kaikki tämä kohdistuu nyt sinuun ja riippuu sinusta. Sillä jos sinä yhdyt minun mielipiteeseeni, on isänmaasi oleva vapaa, ja kaupunkisi Hellaan kaupunkien joukossa ensimäinen. Mutta jos valitset niiden mielipiteen, jotka neuvovat karttamaan taistelua, on kaikkien niiden etujen vastakohta, joita olen luetellut, sinua odottava.»

110. Näin puhumalla Miltiades voitti Kallimakhoksen puolelleen. Ja kun polemarkin ääni oli tullut lisäksi, tuli päätetyksi, että iskettäisiin yhteen. Sitten ne sotapäälliköt, joiden mielipide oli ollut, että piti taisteltaman, jättivät Miltiadeelle ylijohdon, aina milloin heidän päivänsä tuli johtaa. Hän otti kyllä vastaan ylijohdon, mutta ei vielä ryhtynyt taisteluun, ennenkuin hänen oma vuoronsa tuli.

111. Niin pian kuin Miltiadeen vuoro oli tullut, järjestäytyivät atenalaiset seuraavalla tavoin taisteluvalmiiksi. Oikeata siipeä johti polemarkki Kallimakhos; atenalaisilla oli nimittäin siihen aikaan tapana, että polemarkki piti oikeata siipeä. Tämän päällikön jälkeen seurasivat heti kaikki heimopiirit siinä järjestyksessä, mikä niillä oli, toinen toisensa jälestä. Viimeisiksi järjestyivät plataialaiset, jotka saivat vasemman siiven. Tästä taistelusta pitäen rukoilee atenalainen kuuluttaja, atenalaisten toimittaessa uhreja joka neljäs vuosi tapahtuvissa kansanjuhlissaan menestystä plataialaisillekin, samalla kertaa kuin atenalaisille. Mutta nyt kun atenalaiset järjestäytyivät Marathonissa, kävi näin. Kun sotajoukon rintaman pituus tehtiin yhtä suureksi kuin meedialais-sotajoukon, tuli sen keskusta vain muutaman rivin syvyiseksi, joten sotajoukko siltä kohtaa oli varsin heikko, mutta kumpikin siipi oli mieslukunsa vuoksi vahva.

112. Niin pian kuin he olivat järjestyksessä ja uhri oli tullut hyväenteinen, riensivät atenalaiset, heti valloilleen päästyään, juoksujalkaa barbareja vastaan. Heidän välillään ei ollut vähempää kuin kahdeksan stadionia. Nähdessään heidän pikamarssissa rientävän vastaansa persialaiset valmistautuivat heitä kohtaamaan ja luulivat atenalaisten olevan hulluja ja syöksyvän suoraan turmioonsa, kun näkivät heidän harvalukuisina, vieläpä juoksujalkaa, kiiruhtavan, vaikk'ei heillä ollut ratsuväkeä eikä jousimies-joukkoja. Niin arvelivat barbarit. Mutta sittenkuin atenalaiset taajoissa joukoissa olivat joutuneet käsikähmään barbarien kanssa,

niin he taistelivat mainehikkaasti. Ensimäisinä näet kaikista helleeneistä, joita me tunnemme, he menivät juoksujalkaa vihollista vastaan, ja ensimäisinä he kestivät meedialais-puvun ja siihen puettujen miesten näön. Sillä siihen saakka oli yksin meedialaisten nimen kuuleminenkin herättänyt pelkoa helleeneissä.

113. Marathonin kedolla taisteltiin kauan aikaa. Ja sotajoukon keskustassa, mihin persialaiset itse sekä sakilaiset olivat asetettuina, voittivat barbarit. Siinä siis barbarit voittivat ja mursivat rintaman sekä ajoivat atenalaisia takaa sisämaahan, mutta kummallakin siivellä voittivat atenalaiset ja plataialaiset. Ja voitettuaan he antoivat barbarein pakosalle kääntyneen sotajoukon paeta, mutta vetivät molemmat siipensä yhteen ja taistelivat niitä vastaan, jotka olivat murtautuneet heidän keskustansa läpi, ja atenalaiset voittivat. Ja he seurasivat iskien persialaisia, kunnes saapuivat merenrantaan ja vaativat tulta sekä tarttuivat laivoihin.

114. Tässä taisteluntuoksinassa sai surmansa polemarkki Kallimakhos, joka oli esiintynyt kunnon miehen tavoin, ja sotapäällikköjen joukosta kuoli Stesileos, Thrasyleoksen poika. Edelleen kaatui siinä Kynegeiros, Euforionin poika, jolta kirveellä hakattiin poikki käsi, kun hän tarttui laivankeulan kärkeen. Ja sitäpaitsi kaatui monta muuta tunnettua atenalaista.

115. Sillä tavoin atenalaiset saivat valtaansa seitsemän laivaa. Mutta muut laivat barbarit työnsivät merelle ja otettuaan Eretriasta saamansa sotavangit siitä saaresta, johon olivat jättäneet heidät, he purjehtivat Sunionin ympäri ehtiäkseen ennen atenalaisia kaupunkiin. Ja atenalaisten kesken nousi semmoinen syytös, että barbarit alkmaionidien juonesta olivat saaneet sen päähänsä. Nämä olivat muka sopimuksesta näyttäneet kilpeä persialaisille, näiden jo ollessa merellä.

116. Persialaiset siis purjehtivat Sunionin ympäri. Mutta atenalaiset riensivät kiireesti, minkä jalat kestivät, kaupun-

kinsa avuksi ja ennättivät sinne, ennenkuin barbarit saapuivat. Ja samoinkuin he olivat lähteneet Herakleen pyhätön luota Marathonin kedolla, samoin he saavuttuaan perille asettuivat leiriin toisen Herakleen pyhätön, nimittäin Kynosargeessa olevan luo. Mutta päästyään laivoineen Faleronin kohdalle, joka silloin oli atenalaisten satamana ja oltuaan siinä ankkurissa barbarit purjehtivat takaisin Aasiaan.

117. Tässä Marathonin taistelussa kaatui barbareja noin kuusituhatta neljäsataa miestä, atenalaisia taas satayhdeksänkymmentäkaksi. Näin monta kaatui kummallakin puolen. Siinä sattui myös tällainen ihme. Miehuullisesti taistellessaan käsikähmässä menetti muuan atenalainen, Epizelos, Kufagoraan poika, silmänsä, vaikka hänen ruumiiseensa ei sattunut mitään iskua tai heittoa, ja pysyi sitten siitä hetkestä elämänsä loppuun saakka sokeana. Minä kuulin hänen siitä kohtauksesta kertoneen siihen tapaan, että hänestä tuntui kuin olisi häntä vastaan asettunut suuri, raskasaseinen mies, jonka parta varjosti koko hänen kilpensä. Tämä haamu oli kulkenut hänen ohitsensa, mutta tappanut hänen vierustoverinsa. Niin kuulin Epizeloksen kertoneen.

118. Mutta sittenkuin Datis, sotajoukkonsa keralla lähtiessään Aasiaan, oli joutunut Mykonokseen, niin hän unessa näki näyn. Mikä se näky oli, sitä ei kerrota. Mutta heti kun päivä oli valjennut, hän pani toimeen tutkimuksen laivoissa. Ja löydettyään foinikialaisesta laivasta kullatun Apolloninkuvan hän tiedusteli, mistä se oli ryöstetty. Saatuaan selville, mistä pyhätöstä se oli, hän purjehti omalla laivallaan Delokseen. Sitten hän laski jumalankuvan pyhättöön ja käski delolaisia, jotka siihen aikaan jo olivat tulleet takaisin saareensa, viemään kuvan teebalaisten Delioniin, joka on merenrannalla, vastapäätä Khalkista. Sen käskyn annettuaan Datis purjehti takaisin, mutta kuvapatsasta delolaiset eivät vieneetkään pois; vaan

kahdenkymmenen vuoden kuluttua teebalaiset itse oraakelilauseen nojalla toimittivat sen Delioniin.

119. Laskettuaan Aasian rantaan veivät Datis ja Artafrenes ottamansa eretrialaiset sotavangit Susaan. Ennenkuin eretrialaiset olivat joutuneet vangiksi, oli Dareios kuningas heitä kohtaan kantanut ankarata vihaa, syystä että eretrialaiset ensiksi olivat ryhtyneet vihollisuuksiin. Mutta kun hän nyt näki heidät tuotuina luokseen ja vallanalaisinaan, ei hän heille tehnyt muuta sen pahempaa, kuin että sijoitti heidät asumaan Arderikka nimiselle tilukselleen, joka on Kissianmaassa ja kahdensadankymmenen stadionin päässä Susasta sekä neljänkymmenen stadionin päässä siitä kaivosta, josta saadaan kolmenlaatuista ainetta. Siitä ammennetaan nimittäin maapihkaa, suolaa ja öljyä seuraavalla tavalla. Ne nostetaan pumpulla, mutta sangon sijasta pumppuun kiinnitetään säkin puolikas. Tämä työnnetään pohjaan, ja se, mikä nostetaan ilmoille, kaadetaan säiliöön. Ja kun se siitä kaadetaan, muuttuu se kolmella eri tavoin. Ja maapihka ja suola hyytyvät heti. Mutta öljy, jota persialaiset kutsuvat nimellä »radinake», on mustaa ja pahanhajuista. Sinne Dareios kuningas sijoitti eretrialaiset, jotka aina minun aikoihini saakka ovat pitäneet tätä maata hallussaan ja säilyttäneet muinaisen kielensä. Näin kävi eretrialaisten.

120. Mutta täysikuun jälkeen tuli Atenaan kaksituhatta lakedaimonilaista, joilla oli semmoinen kiire ehtiäkseen perille, että saapuivat Attikaan kolmantena päivänä siitä, kun olivat lähteneet Spartasta. Ja vaikka he saapuivat taistelun jälkeen, niin he kuitenkin halusivat katsella meedialaisia. Niinpä he menivät Marathoniin heitä katsellakseen. Sitten he kiittivät atenalaisia ja heidän tekoaan sekä läksivät takaisin.

121. Ihmeellinen ja uskomaton on minusta se puhe, että muka alkmaionidit ensinkään olisivat sopimuksesta näyttäneet kilpeä persialaisille siinä tarkoituksessa, että

atenalaiset joutuisivat barbarien ja Hippiaan valtaan. Ovathan he ilmeisesti vihanneet yksinvaltaa enemmän tai ainakin yhtä paljon kuin Hipponikoksen isä Kallias, Fainippoksen poika. Tämä Kallias oli nimittäin ainoa atenalainen, joka, silloin kun Peisistratos oli karkoitettu Atenasta, uskalsi ostaa hänen tavaransa, kun niitä kaupunginpalvelija kuulutti, ja muutenkin punoi mitä vihamielisimpiä juonia häntä vastaan.

122. Mainittu Kallias ansaitsee monessa kohden muistamista. Ensiksi näet sen nojalla mitä edellä kerrottiin, kun hän kunnosti itseään isänmaansa vapauttajana. Toiseksi siihen nähden, mitä hän teki Olympiassa, missä hän, voitettuaan hevosellaan ja päästyään nelivaljakollaan toiselle sijalle sekä sitä ennen saavutettuaan pythialais-kilpailuissa palkinnon, kaikkien helleenien kesken tuli kuuluisaksi uhkeitten pitojensa vuoksi. Ja vihdoin siihen nähden, miten hän käyttäytyi kolmea tytärtänsä kohtaan. Heidän päästyään näet naimaikään hän antoi heille mitä arvokkaimmat myötäjäiset ja noudatti siihen määrään heidän mielihalujaan, että antoi heidät sille miehelle, jonka kukin kaikkien atenalaisten joukosta tahtoi valita itselleen.[1])

123. Ja alkmaionidit vihasivat itsevaltiaita yhtä paljon tai ainakaan ei vähemmän kuin Kallias. Siispä minä pidän ihmeellisenä enkä voi uskoa sitä parjausta, että he olisivat näyttäneet kilpeä, he, joiden kaiken aikaa täytyi itsevaltiaitten karkoittamina elää maanpaossa ja joiden toimesta peisistratidit menettivät itsevaltiuden. Niinpä he minun mielestäni paljoa suuremmassa määrässä kuin Harmodios ja Aristogeiton olivat ne, jotka vapauttivat Atenan. Nämä näet tekivät, tappamalla Hipparkhoksen, muut peisistratidit vieläkin katkerammiksi, eivätkä viimemainitut silti lakanneet olemasta itsevaltiaita. Alkmaionidit sitävastoin ilmeisesti vapauttivat Atenan, jos nimittäin he

[1]) Tätä lukua ei pidetä Herodotoksen kirjoittamana.

todella olivat ne, jotka taivuttivat Pytian käskemään lakedaimonilaisia vapauttamaan Atenan, kuten edellä olen osoittanut.

124. Mutta ehkä he, jostakin syystä atenalaisten kansalle suuttuneina, kavalsivat isänmaansa? Päinvastoin, eihän ollut atenalaisten kesken suuremmassa arvossa pidettyjä miehiä eikä keitään, joita olisi enemmän kunnioitettu. Niinpä ei ole todennäköistä, että he olisivat semmoisessa tarkoituksessa näyttäneet kilpeä. Nyt kuitenkin kilpi näytettiin, eikä sitä vastaan voi väittää mitään. Vaan kuka se oli, joka sitä näytti, sitä en saata tämän enempää sanoa.

125. Alkmaionidit olivat jo vanhastaan Atenassa kuuluisat, mutta Alkmaionin ja sitten taas Megakleen ajoista he vasta oikein tulivat maineeseen. Ensiksi näet Alkmaion, Megakleen poika, auttoi Sardeesta Kroisoksen luota Delfoin oraakeliin saapuneita lyydialaisia ja teki heille alttiisti palveluksia. Nytpä Kroisos, saatuaan oraakelissa käyneiltä lyydialaisilta tietää, että Alkmaion oli tehnyt hänelle hyvää, noudatti hänet luokseen Sardeeseen. Ja hänen saavuttuaan sinne Kroisos lahjoitti hänelle niin paljon kultaa, kuin hän vain saattoi yht'aikaa päällään kantaa ulos. Katsoen tähän omituiseen lahjaan Alkmaion varustautui seuraavasti. Hän pukeutui väljään ihotakkiin, jättäen sen povustan pullottamaan, sitoi jalkoihinsa leveimmät hihnakengät, mitä saattoi löytää, ja meni siihen aarreaittaan, johon he hänet veivät. Kun hän siellä tapasi kultahiekkaläjän, sulloi hän ensiksi pohkeittensa ympäri niin paljon kultaa kuin kenkiin mahtui, sitten hän mätti povustansa täpötäyteen kultaa, siroitti hiuksiin kultahiekkaa, pisti osan suuhunsa ja läksi ulos aarreaitasta, vaivoin laahaten kenkiään ja näyttäen enemmän miltä muulta tahansa, kuin ihmiseltä. Sillä hänen suunsa oli tukittuna, ja kaikki oli pullollaan. Nähdessään hänet purskahti Kroisos nauruun ja antoi hänelle kaiken sen ja lahjoitti vielä toisen mokoman lisää. Näin rikastui mainittu huone suuresti, ja

Alkmaion piti siten nelivaljakkoa ja saavutti voiton Olympiassa.

126. Sittemmin kohotti tätä huonetta seuraavassa polvessa Sikyonin itsevaltias Kleisthenes, niin että se tuli vielä paljoa kuuluisammaksi helleenien kesken, kuin mitä se ennen oli ollut. Kleistheneellä, Aristonymoksen pojalla, joka oli Myronin pojanpoika ja Andreaan pojanpojanpoika, oli Agariste niminen tytär. Tämän hän tahtoi antaa vaimoksi sille, jonka hän huomaisi parhaimmaksi kaikista helleeneistä. Kun siis vietettiin Olympian kilpaleikkejä ja Kleisthenes siinä voitti nelivaljakolla, niin hän antoi kuuluttaa, että sen helleeneistä, joka tahtoi ruveta hänen, Kleistheneen, vävyksi, tuli kuudenneksikymmenenneksi päiväksi tai sitä ennen saapua Sikyoniin, koska hän, Kleisthenes, oli pitävä häät, vuoden kuluttua tästä kuudennestakymmenennestä päivästä lukien. Tällöin tulivat helleenein joukosta kosijoina kaikki ne, jotka pöyhkeilivät itsestään sekä isänmaastaan. Ja heille Kleisthenes vartavasten teetti juoksuradan ja painitantereen.

127. Italiasta tuli sybarilainen Smindyrides, Hippokrateen poika, joka oli ylellisin mies maailmassa (siihen aikaan oli Sybaris mahtavimmillaan), ja Damasos Siris-kaupungista, Amyriin poika, hänen, jota sanottiin »viisaaksi». Nämä tulivat Italiasta, Ioonian lahden rannoilta taas tuli epidamnolainen Amfimnestos, Epistrofoksen poika; tämä tuli Ioonian lahden rannoilta. Aitoliasta tuli sen Titormoksen veli, Males, joka ruumiinvoimiltaan voitti kaikki helleenit ja pakeni ihmisiä Aitolianmaan viimeisiin ääriin. Peloponnesoksesta tuli Argoksen itsevaltiaan, Feidonin, poika Leokedes, sen Feidonin, joka laittoi peloponnesolaisille mitat ja kaikista helleeneistä esiintyi röyhkeimmin, hän kun karkoittaen elis-maalaisten kilpatuomarit itse järjesti Olympiassa kilpaleikit. Hänen poikansa siis tuli, ja tulivatpa myös arkadilainen Amiantos, Lykurgoksen poika, Trapezus-kaupungista, sekä azanialainen Lafanes, Euforionin

poika, Paiopoliista, hänen, joka, niinkuin Arkadiassa kerrotaan, oli kodissaan vastaanottanut dioskurit ja siitä pitäen osoittanut vieraanvaraisuutta kaikkia ihmisiä kohtaan, ja elis-maalainen Onomastos, Agaioksen poika. Nämä siis tulivat itse Peloponnesoksesta, Atenasta taas saapuivat Megakles, Alkmaionin poika, hänen, joka oli saapunut Kroisoksen luo, ja toiseksi Hippokleides, Teisandroksen poika, joka rikkaudessa ja kauneudessa voitti kaikki atenalaiset. Eretriasta, joka siihen aikaan kukoisti, tuli Lysanias; hän oli ainoa, joka tuli Euboiasta. Tessaliasta taas tuli muuan krannonilainen skopadi, Diaktorides, ja molossien maasta Alkon.

128. Näin monta oli kosijoita. Heidän saavuttuaan määräpäiväksi Kleisthenes ensiksikin tiedusteli heidän kotimaataan ja kunkin sukuperää ja sitten hän piti heitä vuoden ajan luonaan, jolla aikaa hän koetteli heidän miehuuttaan, luonnettaan, kasvatustaan ja käytöstään, seurustellen sekä yksityisesti kunkin kanssa että kaikkien kanssa yhdessä, ja vieden voimistelulaitoksiin kaikki ne, jotka olivat nuorempia; mutta enimmin hän koetteli heitä pidoissa. Sillä koko sen ajan, jolloin hän piti heitä luonaan, hän teki niin, ja samalla hän kestitsi heitä mitä suurenmoisimmin. Ja kosijoista häntä nähtävästi enimmin miellyttivät Atenasta saapuneet, ja näistä hän antoi etusijan Hippokleideelle, Teisandroksen pojalle, niin hyvin hänen miehuutensa takia kuin senvuoksi, että hän esivanhempiensa kautta oli sukua Korintosta hallitseville kypselideille.

129. Ja kun oli tullut se päivä, joka oli määrätty häitä varten ja jolloin Kleistheneen itsensä tuli ilmaista, kenenkä hän kaikkien joukosta valitsi, uhrasi hän sata härkää ja kestitsi kosijoita itseään ynnä kaikkia sikyonilaisia. Ja aterialta päästyään kosijat kilpailivat keskenään soitossa ja kertomistaidossa. Juominkien jatkuessa Hippokleides, joka oli joukossa ylimmäisenä, käski huilunsoittajaa soittamaan tanssisäveltä, ja kun huilunsoittaja totteli, niin hän alkoi tanssia. Ja kaiketi hänen tanssinsa miellytti häntä itseään, mutta sen

nähdessään Kleisthenes katsoli karsaasti koko menoa. Hetkeksi herettyään Hippokleides käski tuoda sisään pöydän, ja kun pöytä oli tuotu, alkoi hän ensiksi, sillä seisten, esittää lakonilaisia tanssivuoroja, sitten muita, nimittäin attikalaisia, ja kolmanneksi hän asettui päälaelleen pöytää vasten ja sätkytteli säärillään ilmassa. Jo silloin kun Hippokleides tanssi ensimäistä ja toista kertaa, luopui Kleisthenes hänen tanssinsa ja julkeutensa vuoksi inholla siitä ajatuksesta, että Hippokleideestä tulisi hänen vävynsä. Mutta hän pidätti kuitenkin itseään, koska ei tahtonut purkaa suuttumustaan tätä vastaan. Mutta nähdessään hänen sääriään sätkyttävän, hän voimatta enää hillitä itseään lausui: »Oi Teisandroksen poika, nyt olet kuin oletkin tanssinut hääsi myttyyn.» Mutta siihen Hippokleides sanoa tokaisi: »Siitä välittää vähät Hippokleides!»

130. Siitä on tämä sananparsi saanut alkunsa. Mutta Kleisthenes vaati äänettömyyttä ja lausui kaikkien kuultavaksi näin: »Miehet, tyttäreni kosijat, minä sekä kiitän teitä kaikkia että soisin voivani teille kaikille osoittaa suosiotani, jos se olisi mahdollista, enkä valitsemalla joukostanne yhden tahtoisi hyljätä muita. Mutta koska minulla on vain yksi tytär annettavana enkä siis voi tehdä teille kaikille mieliksi, niin minä annan niille teistä, joilta tämä avioliitto menee hukkaan, kullekin lahjaksi hopeatalentin siitä kunniasta, että olette tahtoneet naida minun huoneestani ja matkustaneet tänne kotoanne; mutta Alkmaionille, Megakleen pojalle, minä kihlaan tyttäreni Agaristen atenalaisten lakien mukaan.» Kun Megakles sanoi suostuvansa kihlaukseen, niin Kleisthenes piti häät.

131. Semmoisen päätöksen saivat kosijat, ja siten alkmaionidit joutuivat huutoon kautta Hellaan. Siitä avioliitosta syntyi se Kleisthenes, joka sääsi atenalaisille heimopiirit sekä kansanvallan ja joka oli saanut nimensä sikyonilaisen äidinisänsä mukaan. Hän ynnä Hippokrates olivat Megakleen poikia, Hippokrateen lapsia olivat toinen Megakles

sekä toinen Agariste, joka oli saanut nimensä Kleistheneen tyttären Agaristen mukaan. Hän joutui naimisiin Xanthippoksen, Arifronin pojan kanssa, ja raskaana ollessaan hän näki semmoisen unen, että hän oli synnyttävinään leijonan; ja muutamien päivien perästä hän synnytti Xanthippokselle Perikleen.

132. Marathonin tappelun jälkeen Miltiades, joka jo ennenkin oli nauttinut suurta arvoa atenalaisten kesken, varsinkin kohosi kunniassa. Hän pyysi nyt atenalaisilta seitsemänkymmentä laivaa, sotajoukon ja rahaa, ilmoittamatta heille, mitä maata vastaan hän aikoi lähteä sotaretkelle, vaan sanoen ainoastaan, että he tulisivat rikastumaan, jos häntä seuraisivat. Hän oli näet vievä heidät semmoiseen maahan, mistä he helposti voisivat saada suunnattomasti kultaa. Näin sanoen hän pyysi laivoja. Ja sen toivon kiihoittamina atenalaiset antoivatkin laivat.

133. Saatuaan sotajoukon hän purjehti Parosta vastaan siitä syystä muka, että parolaiset ensiksi olivat alottaneet loukkaukset lähtiessään kolmisouduillaan Marathoniin yhdessä persialaisten kanssa. Se oli kuitenkin vain näennäinen syy, sillä hän kantoi kaunaa parolaisia kohtaan Lysagoraan, Teisiaan pojan vuoksi, joka syntyperältään oli parolainen ja oli panetellut häntä persialaisen Hydarneen edessä. Saavuttuaan määräpaikkaansa Miltiades tunki parolaiset muurin sisälle, piiritti heitä ja lähetti kuuluttajan vaatimaan sata talenttia, uhaten että, jolleivät antaisi, hän ei tulisi viemään sotajoukkoa pois, ennenkuin oli valloittanut heidän kaupunkinsa. Mutta parolaiset eivät ajatelleetkaan antaa mitään rahaa Miltiadeelle, vaan miettivät vain, millä keinoin voisivat suojella kaupunkiaan; ja muiden keksintöjen muassa he myös laittoivat niin, että se osa muuria, mistä kulloinkin saattoi parhaiten hyökätä, yön tullen kohosi kahta vertaa korkeammaksi entisestään.

134. Niin pitkälle kertomustani pitävät kaikki helleenit yhtä, mutta tästä alkaen kertovat parolaiset tapahtuneen

seuraavalla tavalla. Miltiadeen ollessa neuvotonna tuli hänen puheilleen muuan sotavangiksi joutunut nainen, joka syntyperältään oli parolainen ja nimeltään Timo ja jonka sanotaan olleen Manalan jumalten alipapittaren. Tämä oli muka tullut Miltiadeen eteen ja ilmoittanut, että jos hän piti Paroksen valloitusta tärkeänä, tuli hänen tehdä, mitä nainen neuvoi. Senjälkeen papitar antoi neuvonsa ja Miltiades meni kaupungin edessä olevalle kummulle. Sitten hän hyppäsi Demeter Thesmoforoksen pyhätön aitauksen yli, kun ei voinut avata ovia, ja sen tehtyään hän meni temppelisalia kohti ties mitä siellä sisällä tehdäkseen — joko sitten koskettaakseen jotakin niistä esineistä, joita ei saa koskettaa tai tehdäkseen jotakin muuta. Ja jo oli hän päässyt ovelle saakka, kun yht'äkkiä hänet valtasi kauhu, ja hän riensi takaisin samaa tietä, mutta hänen hypätessään aidan yli meni häneltä reisiluu sijoiltaan; toiset taas kertovat hänen satuttaneen polvensa.

135. Tässä huonossa tilassa Miltiades nyt purjehti takaisin, viemättä atenalaisille rahoja ja olematta hankkinut Parosta, vaan ainoastaan piiritettyään sitä kuusikolmatta päivää ja hävitettyään saarta. Mutta saatuaan tietää, että jumalain alipapitar Timo oli opastanut Miltiadesta, lähettivät parolaiset, rangaistakseen häntä siitä, neuvonkysyjiä Delfoihin, niin pian kuin pääsivät piirityksestä. He lähettivät kysymään, tuliko heidän ottaa hengiltä jumalain alipapitar, koska hän oli isänmaan vihollisille kertonut, miten kaupunki voitaisiin valloittaa, ja oli Miltiadeelle ilmaissut semmoisia pyhiä asioita, joita miespuolisille ei saa puhua. Mutta Pytia ei sitä sallinut, sanoen että Timo ei ollut syypää siihen, mitä oli tapahtunut, vaan koska oli niin määrätty, että Miltiadeen piti saada huono loppu, oli Timon haamu näyttäytynyt Miltiadeelle, johtaakseen hänet turmioon.

136. Niin julisti Pytia parolaisille. Mutta kun Miltiades oli palannut Paroksesta, oli hänen nimensä kaikkien huulilla,

ja muiden muassa moitti häntä varsinkin Xanthippos, Arifronin poika, joka haastoi Miltiadeen kansan tuomittavaksi ja syytti häntä Atenan kavaltamisesta. Miltiades ei itse ollut läsnä puolustautumassa. Hän oli näet heikkona, reitensä kun oli alkanut mädätä. Hänen levätessään kantovuoteella oikeuspaikassa puolustivat häntä hänen ystävänsä, muistuttamalla paljon Marathonin taistelusta ja siitä, kuinka hän oli valloittanut Lemnoksen ja sen tehtyään sekä pelasgeille kostettuaan jättänyt saaren atenalaisille. Ja kansa asettui hänen puolelleen mitä tuli kuolemasta vapauttamiseen, mutta hänen rikoksensa vuoksi he määräsivät hänelle viidenkymmenen talentin sakot. Vaan senjälkeen Miltiades kuoli, kun reiteen tuli vihat ja se mätäni; ja nuo viisikymmentä talenttia suoritti hänen poikansa Kimon.

137. Lemnoksen sai Miltiades, Kimonin poika, haltuunsa seuraavalla tavalla. Atenalaiset olivat Attikasta karkoittaneet pelasgit, joko sitten oikeudella taikka vääryydellä. Sillä siitä minä en saata ilmoittaa muuta kuin mitä kerrotaan, että nimittäin Hekataios, Hegesandroksen poika, kertomuksissaan on sanonut »vääryydellä». Kun näet atenalaiset huomasivat, että se Hymettoksen juurella oleva maa, jonka he olivat antaneet pelasgeille asuttavaksi palkaksi näiden, linnan ympäri kerran laittamasta muurista, — että siis tämä maa, joka ennen oli ollut huonoa ja aivan arvotonta, oli hyvin viljeltyä, valtasi heidät kateus ja himo tuohon maahan; ja niin atenalaiset ajoivat heidät pois, esittämättä sen enempää syytä siihen. Mutta niinkuin atenalaiset itse sanovat, he oikeudella ajoivat heidät maasta. Asuessaan näet Hymettoksen juurella pelasgit sieltä käsin tällaisella tavalla loukkasivat atenalaisia. Viimemainittujen tyttäret kulkivat nimittäin aina hakemassa vettä Enneakrunos-lähteestä, syystä että heillä, yhtä vähän kuin muillakaan helleeneillä, siihen aikaan ei vielä ollut kotiorjia. Mutta joka kerta kun neidot tulivat, niin pelasgit röyhkeydestä

ja halveksumisesta tekivät heille väkivaltaa. Eikä siinäkään ollut kyllin, että he tekivät niin, vaan lopulta heidät tavattiin itse teostaan, kun suunnittelivat päällekarkausta itse kaupunkia vastaan. Ja silloin olivat atenalaiset esiintyneet siihen määrään jalompina miehinä kuin pelasgit, että vaikka he olisivat voineet tappaa pelasgit, kun olivat tavanneet heidät vehkeilemästä, eivät he sitä tahtoneet, vaan käskivät heidän ainoastaan lähteä pois. Ja siten olivat pelasgit väistyneet maasta ja ottaneet haltuunsa muiden paikkojen muassa myös Lemnoksen. Edellisellä tapaa on Hekataios kertonut, jälkimäisellä taas kertovat atenalaiset.

138. Mutta mainitut pelasgit, jotka silloin asuivat Lemnoksessa, tahtoivat kostaa atenalaisille. Ja koska he hyvin tunsivat atenalaisten juhlat, niin he hankkivat itselleen viisikymmensoutuja, virittivät väijytyksiä atenalaisten vaimoille, jotka Brauronissa viettivät juhlaa Artemiin kunniaksi, ryöstivät sieltä useita heistä ja purjehtivat tiehensä. Ja vietyään naiset Lemnokseen he pitivät heitä jalkavaimoinaan. Mutta kun nämä vaimot saivat yhä enemmän lapsia, opettivat he pojilleen Attikan kieltä ja atenalaisten tapoja. Nämä pojat eivät tahtoneet seurustella pelasgilaisnaisten poikien kanssa, ja jos joku jälkimäisistä löi jotakin heistä, riensivät kaikki avuksi ja puolustivat toisiaan. Katsoivatpa nämä pojat olevansa toisten herroja ja vallitsivatkin heitä. Huomattuaan sen pelasgit neuvottelivat keskenään. Ja heidän tuumiessaan heräsi heissä pelko siitä, mitä nuo pojat miehiksi vartuttuaan tulisivat tekemään, kun he nyt jo ryhtyivät auttamaan toisiaan laillisten vaimojen poikia vastaan ja nyt jo koettivat vallita näitä. Heistä näytti tällöin parhaalta tappaa attikalaisten vaimojen pojat. He tekivätkin niin ja surmasivat vielä lisäksi heidän äitinsä. Tämän teon johdosta sekä siitä aikaisemmasta, jonka tekivät lemnolaisnaiset, kun tappoivat miehensä yhdessä Thoaan kanssa,

on kautta Hellaan tullut tavaksi nimittää kaikkia hirmutekoja »lemnolaisiksi».

139. Mutta senjälkeen kuin pelasgit olivat tappaneet omat lapsensa ja vaimonsa, ei heidän maansa kantanut hedelmää, eivätkä heidän vaimonsa ja karjalaumansa synnyttäneet enää niinkuin ennen. Nälän ja lapsettomuuden rasittamina he lähettivät Delfoihin avunpyytäjiä anomaan vapautusta niistä onnettomuuksista, joihin olivat joutuneet. Ja Pytia käski heidän antaa atenalaisille ne hyvitykset, joita atenalaiset itse heille tuomitsisivat. Niinpä pelasgit tulivat Atenaan ja selittivät suostuvansa antamaan hyvitystä kaikesta vääryydestä, jota olivat tehneet. Mutta atenalaiset järjestivät prytaneionissa lepovuoteen niin kauniisti kuin saattoivat ja asettivat esille pöydän täynnään kaikkia hyvyyksiä sekä käskivät pelasgeja jättämään heille maansa yhtä oivallisessa tilassa. Vaan heidät keskeyttäen virkkoivat pelasgit: »Silloin kun laiva pohjatuulella yhdessä päivässä suorittaa matkan teidän maastanne meidän maahamme, tahdomme jättää maamme.» He näet pitivät sen aivan mahdottomana. Sillä Attika on Lemnoksesta kaukana etelässä.

140. Niin tapahtui siihen aikaan. Mutta hyvin monta vuotta myöhemmin, kun Hellespontoksen ääressä sijaitseva Khersonesos oli joutunut atenalaisten valtaan, suoritti Miltiades, Kimonin poika, asuntatuulten vallitessa laivallaan matkan khersonesolaisesta Elaius-kaupungista Lemnokseen ja vaati pelasgeja lähtemään saaresta pois, muistuttaen heille tuota sanaansa, jonka pelasgit eivät luulleet milloinkaan käyvän toteen. Niinpä hefaistialaiset tottelivatkin, mutta myrinalaiset eivät myöntäneet Khersonesoksen olevan attikalaista aluetta, jonka vuoksi he joutuivat piiritykseen ja lopulta antautuivat. Täten siis atenalaiset ja Miltiades saivat haltuunsa Lemnos-saaren.

HERODOTOS

HERODOTOKSEN

HISTORIA-TEOS

KREIKANKIELESTÄ SUOMENTANUT

EDV. REIN

VII—IX KIRJA

PORVOOSSA
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

PORVOOSSA 1910
WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖN KIRJAPAINOSSA

SEITSEMÄS KIRJA.

1. Kun tieto Marathonin taistelusta oli saapunut kuningas Dareiokselle, Hystaspeen pojalle, joka jo ennestäänkin oli suuresti katkeroitunut atenalaisia kohtaan heidän hyökkäyksestään Sardesta vastaan, suuttui hän paljoa ankarammin ja hankkiutui vielä innokkaammin lähtemään sotaan Hellasta vastaan. Ja heti hän lähetti kautta kaupunkien käskyn asettaa jalkeille sotajoukon, määräten kunkin varustamaan entistä paljoa enemmän väkeä ynnä sotalaivoja, hevosia, viljaa ja kuorma-aluksia. Tämän käskyn kiertäessä maita oli Aasia järkyksissä kolmen vuoden ajan, sillä parhaimmat miehet kerättiin kokoon ja harjoitettiin ikäänkuin Hellaan retkeä varten. Mutta neljäntenä vuotena egyptiläiset, jotka Kambyses oli tehnyt orjiksi, luopuivat kapinallisesti persialaisista. Silloin Dareios vieläkin innokkaammin hankkiutui sotaretkelle molempia kansoja vastaan.

2. Sillä välin kuin Dareios hankki lähtöä Egyptiä ja Atenaa vastaan, syntyi hänen poikiensa kesken riita hallituksesta, koska kuninkaan, persialaisten lain mukaan, tuli nimittää seuraajansa ennen sotaan lähtemistä. Dareiokselle oli näet, jo ennenkuin hän pääsi kuninkaaksi, hänen edellisestä vaimostaan, Gobryaan tyttärestä, syntynyt kolme poikaa, ja, hänen kuninkaaksi tultuaan, Kyroksen tyttärestä, Atossasta, toiset neljä. Edellisistä oli vanhin Artobazanes, myöhemmin syntyneistä taas Xerxes. Ja koska nämä eivät olleet saman äidin lapsia, niin he olivat keskenään eripuraiset; Artobazanes vetosi siihen, että hän oli vanhin

koko lapsijoukosta ja että kaikkien ihmisten keskon vanhimmalla on tapana pitää hallitusta, Xerxes taas siihen, että hän oli Atossan, Kyroksen tyttären, poika ja että Kyros oli se, joka oli persialaisille vapauden hankkinut.

3. Ennenkuin Dareios vielä oli ajatuksensa ilmaissut, sattui niin, että samoihin aikoihin saapui Susaan myös Aristonin poika Demaratos, joka oli menettänyt Spartan kuninkuuden ja oli vapaaehtoisesti lähtenyt maanpakoon Lakedaimonista. Kuultuaan Dareioksen lasten eripuraisuudesta tuli tämä mies, kuten huhu kertoo, Xerxeen tykö ja neuvoi tätä sen lisäksi, mitä hän jo oli lausunut, huomauttamaan, että hän oli syntynyt Dareioksen jo ollessa kuninkaana ja hallitessa persialaisia, jota vastoin Artobazanes oli syntynyt Dareioksen vielä ollessa yksityisenä miehenä. Niinmuodoin ei ollut oikein eikä kohtuullista, että jollakin toisella kuin Xerxeellä oli tuo arvo ja etuus. Sillä, niinkuin Demaratos neuvoessaan lausui, Spartassakin vallitsee semmoinen laki, että jos muutamat pojista ovat syntyneet ennenkuin heidän isänsä on päässyt hallitukseen, mutta yksi syntyy myöhemmin, isän jo hallitessa, niin tämä jälestäpäin syntynyt perii kuninkuuden. Xerxes käytti hyväkseen Demaratoksen neuvoa, ja Dareios, joka arveli tämän poikansa puhuvan oikein, nimitti hänet kuninkaaksi. Minun luullakseni kuitenkin olisi Xerxes ilman tätä neuvoakin päässyt kuninkaaksi, sillä Atossalla oli käsissään kaikki valta.

4. Nimitettyään Xerxeen persialaisten kuninkaaksi alkoi Dareios varustella sotaanlähtöä. Mutta tämän tapauksen sekä Egyptin kapinan jälkeisenä vuotena kohtasi kuolema Dareioksen, kesken hänen sotavalmistuksiaan, hänen hallittuaan kaikkiaan kuusineljättä vuotta; eikä hänen ollut onnistunut kostaa egyptiläisille enempää kuin atenalaisillekaan.

5. Dareioksen kuoltua siirtyi kuninkuus hänen pojalleen Xerxeelle. Aluksi Xerxes ei lainkaan ollut halukas käy-

mään Hellaan kimppuun, vaan kokosi sotajoukkoa Egyptiä vastaan. Mutta hänen luonaan oleskeli Gobryaan poika Mardonios, joka oli Xerxeen serkku ja Dareioksen sisarenpoika sekä nautti suurinta arvoa persialaisten kesken, ja tällä oli aina tapana lausua näin: »Herra, ei ole kohtuullista, että atenalaiset, jotka ovat tehneet niin paljon pahaa persialaisille, eivät saa mitään rangaistusta teoistaan. Vaan pane nyt toimeen se, mikä sinulla juuri on käsillä. Mutta jahka olet suistanut Egyptin röyhkeyden, niin vie sotajoukkosi Atenaa vastaan, jotta saavuttaisit hyvän maineen ihmisten kesken ja jokainen vastedes kavahtaisi ryhtyä sotaan sinun valtakuntaasi vastaan.» Tämä hänen puheensa siis tarkoitti kostoa. Mutta siihen hän vielä lisäsi, että Europa on erittäin kaunis maa, joka kantaa kaikenlaisia istutettuja puita, on erinomaisen hedelmällinen ja sen arvoinen, että kaikkien kuolevaisten joukosta vain kuninkaan tulee saada se omakseen.

6. Näin Mardonios puhui, koska hän halusi valtiollisia seikkailuja ja itse tahtoi päästä Hellaan käskynhaltijaksi. Ja aikaa myöten hänen onnistuikin taivuttaa ja suostuttaa Xerxes tähän. Oli myös muita seikkoja, jotka osaltaan auttoivat häntä siinä. Ensiksikin näet saapui Tessaliasta aleuadien lähettämiä sanansaattajia, jotka vakuuttivat näiden täydellistä alttiutta ja kutsuivat kuningasta Hellaaseen. Nämät aleuadit olivat Tessalian kuninkaita. Toiseksi pitivät ne peisistratidit, jotka olivat tulleet Susaan, samaa puhetta kuin aleuaditkin ja kärttivät Xerxestä vielä enemmän kuin edelliset. Sinne tullessaan he olivat ottaneet mukaansa Onomakritos nimisen atenalaisen ennuslauseitten selittäjän ja Musaioksen oraakelivastausten järjestäjän, jonka kanssa he sitä ennen olivat tehneet sovinnon. Peisistratoksen poika Hipparkhos oli näet karkoittanut Onomakritoksen Atenasta, syystä että hermionelainen Lasos oli todistanut hänen liittäneen Musaioksen oraakelilauseisiin ennustuksen, jonka mukaan Lemnoksen edustalla sijaitsevat saaret kerran vajoaisivat

meren pohjaan. Siitä syystä oli Hipparkhos karkoittanut hänet, vaikka hän ennen kyllä oli paljon tämän kanssa seurustellut. Nyt oli Onomakritos matkannut peisistratidien myötä Susaan, ja nämä puhuivat hänestä ihmeellisiä asioita. Siitä syystä hän, aina milloin saapui kuninkaan eteen, luki julki ennuslauseitaan. Ja jos ne sisälsivät jotakin, joka tiesi onnettomuutta barbarille, ei hän puhunut asiasta mitään, vaan valikoi ja luki vain onnekkaimmat kohdat ja sanoi olevan säädetyn, että persialainen mies oli tekevä sillan Hellespontoksen yli, sekä kuvaili, kuinka ylimeno oli tapahtuva. Niinpä hän, lukemalla julki ennustuksiaan, ahdisti kuningasta, samoinkuin myös tekivät peisistratidit ja aleuadit esittämällä mielipiteitään.

7. Niin pian kuin Xerxes oli päättänyt lähteä sotaan Hellasta vastaan, pani hän, toisena vuotena Dareioksen kuolemasta, toimeen sotaretken kapinoitsijoita vastaan. Kukistettuaan nämät ja saatettuaan koko Egyptin vielä ankarampaan orjuuteen, kuin missä se oli Dareioksen aikana ollut, hän uskoi sen veljensä Akhaimeneen, Dareioksen pojan, huostaan. Mutta Akhaimeneen hoitaessa Egyptiä surmasi hänet jonkun ajan perästä libyalainen Inaros, Psammetikhoksen poika.

8. Kun Xerxes Egyptin valloituksen jälkeen oli aikeessa ryhtyä sotaretkeen Atenaa vastaan, kutsui hän etevimmät persialaiset kokoukseen, kuullakseen heidän mielipiteensä ja itse kaikkien läsnäollessa ilmaistakseen oman tahtonsa. Heidän kokoonnuttuaan Xerxes lausui näin: »Persian miehet, en minä ensimäisenä aio keskuudessanne ottaa käytäntöön tätä tapaa, vaan noudatan tapaa, jonka itse olen vastaanottanut. Sillä niinkuin vanhemmilta ihmisiltä olen kuullut, emme koskaan vielä ole nauttineet lepoa aina siitä saakka kuin me, silloin kun Kyros oli kukistanut Astyageen, meedialaisilta perimme tämän vallan. Mutta näin ohjaa asioita jumala, ja meidän monet toimemme saavat onnellisen päätöksen. Mitä nyt Kyros ja Kambyses ja minun isäni Dareios ovat

suorittaneet ja mitkä kansat he ovat entisten lisäksi hankkineet, sitä ei tarvinne mainita, koska sen hyvin tunnette. Mutta siitä perin kuin minä itse otin vastaan tämän valtaistuimen, olen miettinyt, millä tavoin menettelisin, jotta en jäisi jälelle niistä, jotka aikaisemmin ovat tässä arvossa olleet, enkä heitä vähemmin lisäisi persialaisten valtaa. Ja miettiessäni huomaan, että samalla kuin meille karttuu kunniaa eikä tuo maa ole pienempi tai huonompi, vaan päinvastoin tuottavampi tätä maata, jonka nyt omistamme, samalla me saamme kostaa ja rangaista. Senvuoksi olen nyt kutsunut teidät kokoon, jotta esittäisin teille, mitä aion tehdä. Minä aion rakentaa sillan Hellespontoksen yli ja marssittaa sotajoukon Europan halki Hellasta vastaan, kostaakseni atenalaisille sen, minkä he ovat tehneet persialaisille ja minun isälleni. Olettehan nähneet, kuinka isäni Dareioskin valmisti sotaretkeä näitä miehiä vastaan. Mutta hän kuoli, eikä hän saanut kostetuksi heille. Vaan minä en aio herjetä hänen enkä muiden persialaisten puolesta heille kostamasta, ennenkuin valloitan ja poltan Atenan, joka ensiksi on alkanut harjoittaa vääryyttä minua, ja isääni vastaan. Ensinnäkin näet he tulivat Sardeeseen, jonne saapuivat orjamme, miletolaisen Aristagoraan kera, ja sytyttivät siellä lehdot ynnä pyhätöt. Ja mitä he sitten tekivät meille, kun me Datiin ja Artafreneen johdolla olimme heidän maahansa tunkeutuneet, sen luultavasti tiedätte kaikki. Tämän vuoksi olen nyt siis varustautunut lähtemään sotaretkelle heitä vastaan, ja harkitessani huomaan tästä yrityksestä koituvan meille näin suuria etuja: jos kukistamme heidät sekä heidän naapurinsa, jotka asuvat fryygialaisen Pelopsin maassa, niin teemme Zeus jumalan ilmankannen rajaksi Persian valtakunnalle. Ei näet aurinko ole katseleva yhtään maata, joka meidän valtakuntaamme rajoittuisi, vaan kaikki ne olen minä teidän kerallanne saattava yhdeksi ainoaksi maaksi, koko Europan halki samottuani. Olen nimittäin kuullut asianlaidan olevan sellaisen, että jos meidän vain onnistuu poistaa mai-

nitsemani kansat vihollistemme luvusta, niin ei ole jääpä jälelle mitään miesten kaupunkia eikä ihmisheimoa, joka meidän kanssamme pystyisi ottelemaan. Niin tulevat niskoilleen saamaan orjuuden ikeen sekä meitä vastaan syylliset että syyttömät. Jos te tämän teette, niin varmaan saavutatte suosioni. Kun minä teille ilmoitan ajan, jolloin on tultava, pitää kunkin teistä alttiisti saapua. Ja sille, joka tullessaan tuo mukanaan parhaiten järjestetyn sotajoukon, annan semmoisia lahjoja, joita meidän kesken pidetään arvokkaimpina. Teidän on siis tehtävä näin. Mutta jotten teistä näyttäisi tekevän tätä päätöstä omin päin, niin minä esitän asian yhteisesti keskusteltavaksi, samalla kuin käsken sitä teistä, kuka vain haluaa, lausumaan mielipiteensä.» Näin sanottuaan hän lopetti puheensa.

9. Hänen jälkeensä lausui Mardonios: »Oi herra, sinä et ainoastaan ole paras kaikista tähän asti eläneistä ja elävistä persialaisista, vaan myös kaikista vastedes elävistäkin, koska kaikki, mitä olet kosketellut, on ylen oivallista ja totta, mutta varsinkin, koska et salli Europassa asuvien arvottomien ioonilaisten pitää meitä pilkkanaan. Sillä olisihan kauhea asia, jos me, vain lisätäksemme valtaamme, olemme kukistaneet ja pidämme orjinamme sakeja, indialaisia, etiopilaisia, assyrialaisia ynnä monta muuta suurta kansaa, vaikka nämä eivät ole persialaisille tehneet mitään pahaa, mutta emme kosta helleeneille, jotka ensin ovat ruvenneet meitä loukkaamaan. Mitä me pelkäämme? Millaista väkijoukkoa? Minkälaisia rahavaroja? Tunnemmehan heidän taistelutapansa, tunnemmehan, että heidän valtansa on heikko. Olemmehan kukistaneet ja pidämme hallussamme heidän lapsensa, jotka asuvat maassamme ja joita kutsutaan ioonilaisiksi, aiolilaisiksi ja doorilaisiksi. Olenhan jo minä itsekin näitä miehiä koetellut, isäsi käskystä marssiessani heitä vastaan. Ja kun minä silloin olin samonnut Makedoniaan saakka ja olin vähällä päästä itse Atenaan, ei yksikään tullut vastaani taisteluun. Ja kuitenkin on, kuten olen

kuullut, helleeneillä tapana ymmärtämättömyydestä ja typeryydestä järjestää sotansa mitä ajattelemattomimmalla tavalla. Sillä aina milloin he julistavat sodan toisiansa vastaan, he hakevat itselleen kauniimman ja tasaisimman paikan ja menevät sinne taistelemaan, niin että voittajatkin poistuvat sieltä suurella tappiolla; voitetuista taas ei minun kannata puhuakaan, he kun kokonaan joutuvat tuhon omiksi. Ja kuitenkin pitäisi heidän, koska samaa kieltä puhuvat, ratkaista riitansa käyttämällä kuuluttajia ja sanansaattajia ja vaikka mitä keinoa tahansa mieluummin kuin taisteluita. Jos nyt kaikin mokomin täytyisi taistella toisiansa vastaan, pitäisi toki kummankin riitapuolen etsiä itselleen semmoinen paikka, missä sitä olisi vaikeampi ahdistaa, ja siinä koetella voimiaan. Mutta vaikka helleenit muuten noudattavat tätä huonoa tapaa, eivät he ajatelleetkaan taistelua silloin, kun olin marssinut Makedonian maahan saakka. Vaan kuka, oi kuningas, on sinua vastaan tuleva sotimaan, silloin kun Aasiasta tuot muassasi koko väenpaljoutesi ja kaikki laivasi. Minun luullakseni ei helleenien mahti moiseen röyhkeyteen kohoa. Mutta jos nyt minä mielipiteessäni pettyisin ja he ajattelemattomuudessaan pöyhkeinä todella käyvät meitä vastaan taisteluun, niin he kyllä saavat huomata, että me sota-alalla olemme etevimmät kaikista ihmisistä. Älköön siis jätettäkö mitään koettamatta. Sillä itsestään ei ihmisille mikään onnistu, vaan yrittämällä he ylimalkaan saavat kaikkensa toimeen.»

10. Tällä tavoin suositeltuaan Xerxeen mielipidettä Mardonios lakkasi puhumasta. Kun nyt muut persialaiset olivat vaiti eivätkä uskaltaneet lausua esitetylle vastakkaista mielipidettä, virkkoi Artabanos, Hystaspeen poika, joka oli Xerxeen setä, juuri tähän asemaansa luottaen, näin: »Oi kuningas, jollei keskenään vastakkaisia mielipiteitä esitetä, ei saata valitessa ottaa parempaa, vaan täytyy noudattaa sitä, mikä kerran on lausuttu, mutta kyllä, jos on eri

mielipiteitä esitetty, aivan niinkuin emme semmoisenaan saata eroittaa sekoittamatonta kultaa, vaan vasta kun hivutamme sitä rinnan muun kullan kanssa, me havaitsemme sen paremmaksi. Minä jo kielsin isääsi, veljeäni Dareiosta, lähtemästä sotaretkelle skyytejä vastaan, miehiä, joilla ei missään kohden maataan ole kaupunkia. Vaan hän, joka toivoi kukistavansa heidät, ei minua totellut. Hän läksi sotaretkelle, mutta kääntyi takaisin, kadotettuaan monta hyvää miestä sotaväestään. Vaan sinä, oi kuningas, aiot lähteä miehiä vastaan, jotka ovat paljoa etevämmät skyytejä ja joiden sanotaan sekä maalla että merellä olevan kaikista parhaimmat. Mikä vaara tässä uhkaa, se tulee minun ilmaista sinulle. Sinä väität rakentavasi sillan Hellespontoksen yli ja sitten kuljettavasi sotajoukon Europan halki Hellaaseen. Nytpä saattaa käydä niin, että sinä joko maa- tai meritaistelussa joudut tappiolle, taikka molemmissakin. Sillä noiden miesten kerrotaan olevan uljaita, ja sen saattaa myös päättää siitä, että atenalaiset yksin tuhosivat sen suuren sotajoukon, joka Datiin ja Artafreneen johdolla tuli Attikan alueelle. Mutta otaksutaanpa, että meillä ei molemmilla tahoilla ole menestystä. Jos he nyt kuitenkin laivoillaan tekevät hyökkäyksen, voittavat meritaistelussa, purjehtivat Hellespontokseen ja purkavat sitten sillan, koituu siitä sinulle, oi kuningas, suuri vaara. Enkä minä päätä tätä minkään oman viisauteni nojalla, vaan siitä onnettomuudesta, joka oli vähällä kohdata meitä, silloin kun sinun isäsi teki sillan traakialaisen Bosporoksen ja Istros-joen yli sekä astui skyytien maahan. Silloin skyytit pyytämällä pyysivät niitä ioonilaisia, joille sillan vartioiminen oli uskottu, purkamaan sen. Ja jos silloin Miletoksen itsevaltias Histiaios olisi seurannut muiden valtiasten mielipidettä eikä olisi sitä vastustanut, olisi persialaisten mahti ollut mennyttä. Ja kuitenkin, onhan kauheata kuulla mainittavankaan, että kuninkaan koko mahti kerran on riippunut yhdestä ainoasta miehestä. Älä

siis huoli saattaa itseäsi mihinkään tämmöiseen vaaraan, kun ei ole mitään pakkoa, vaan tottele sinä minua. Hajoita nyt tämä kokous, harkitse ensin itseksesi ja, milloin katsot hyväksi, ilmoita sitten se, mikä sinusta näyttää parhaalta. Hyvää neuvoa näet minä pidän mitä suurimpana voittona. Sillä joskin se kohtaa vastustusta, on neuvo yhtäkaikki hyvä, ja sattumasta vain riippuu, että se joutuu tappiolle. Mutta se, joka on huonon neuvon keksinyt, on onnellisimmassa tapauksessa vain tehnyt hyvän löydön, sillä huonon neuvon hän yhtäkaikki on keksinyt. Etkö näe, kuinka jumala salamallaan iskee muita ylemmäksi kohoaviin luontokappaleisiin eikä salli niiden suurennella, vaan että pienet eivät häntä ärsytä. Etkö näe, kuinka hän aina suurimpiin rakennuksiin ja korkeimpiin puihin vasamansa viskaa. Sillä jumalan tekee aina mieli typistää kaikkea, mikä pistää muita ylemmäksi. Samaten myös saattaa lukuisan sotajoukon tuhota vähäinen, kun jumala kateellisena sotilaissa herättää pelkoa tai heihin iskee ukkosensa, niin että he kunniattomasti saavat tuhonsa. Sillä jumala ei salli kenenkään muun kuin itsensä olla korkea. Hätiköiminen kaikessa synnyttää hairahduksia, joista tavallisesti aiheutuu suuria vahinkoja. Mutta maltti tuottaa, jos kohta ei heti paikalla näkyviä etuja, niin kuitenkin semmoisia, joita aikaa myöten huomataan. Tämän neuvon siis annan sinulle, oi kuningas. Mutta lakkaa sinä, Gobryaan poika Mardonios pitämästä joutavaa puhetta helleeneistä, jotka eivät huonoa mainetta ansaitse. Sillä helleenejä parjaamalla yllytät kuningasta lähtemään sotaan. Ja juuri sitä vartenhan sinä näytät ponnistavan kaikki voimasi. Vaan älköön niin käykö. Sillä parjaus on mitä kauheinta, koska siinä on kaksi väärintekijää ja yksi vääryyttä kärsivä. Parjaaja näet tekee väärin syyttäessään poissaolevaa, toinen taas tekee väärin uskoessaan, ennenkuin täsmälleen on päässyt selville asiasta. Ja se, joka ei ole läsnä tässä keskustelussa, kärsii tällöin heidän puoleltaan

vääryyttä siinä, että toinen häntä parjaa ja toinen hänestä saa huonon käsityksen. Mutta jos nyt välttämättömästi täytyy näitä miehiä vastaan lähteä sotaan, no hyvä, silloin jääköön kuningas itse persialaisten kotiseuduille, me molemmat taas pankaamme lapsemme pantiksi, ja valitse sinä itse ne miehet, joita tahdot, ja lähde sotaan, mukanasi niin suuri sotajoukko kuin vain haluat. Ja jos nyt kuninkaan asioiden käy, niinkuin sinä sanot, tapettakoon minun lapseni, ja niiden lisäksi minut itsenikin. Mutta jos käy niinkuin minä ennustan, kärsikööt sinun lapsesi tämän, ja niitten mukana sinä itsekin, jos nimittäin palaat. Jos sitä vastoin et tahdo alistua tähän, vaan kaikin mokomin aiot viedä sotajoukon Hellasta vastaan, niin väitän, että moni tänne jääneistä kerran on saava kuulla Mardonioksen, jonkun suuren onnettomuuden persialaisille tuotettuaan, joutuneen koirien ja lintujen raadeltavaksi joko ehkä atenalaisten tai ainakin lakedaimonilaisten maassa, jollei jo aikaisemminkin matkalla, ja saaneen kokea, millaisia miehiä vastaan kehoitat kuningasta sotaan lähtemään.»

11. Täten virkkoi Artabanos, mutta Xerxes vastasi vihastuneena näin: »Artabanos, sinä olet isäni veli. Se sinua suojelee saamasta ansaittua palkkaa tyhjänpäiväisistä sanoistasi. Sen häväistyksen toimitan kuitenkin sinulle, rangaistukseksi kehnoudestasi ja pelkuruudestasi, ettet saa seurata myötäni Hellasta vastaan, vaan että sinun täytyy jäädä tänne naisten pariin. Minä olen kyllä ilman sinuakin paneva toimeen, mitä olen lausunut. En näet soisi olevani Dareioksen poika enkä polveutuvani Hystaspeesta, Arsameesta, Ariaramneesta, Teispeestä, Kyroksesta, Kambyseestä ja Akhaimeneesta, ellen saa kostaa atenalaisille. Sillä minä ymmärrän hyvin, että joskin me pysymme rauhallisina, eivät he kuitenkaan sitä tee, vaan lähtevät toistamiseenkin maatamme vastaan, jos nimittäin voi päättää heidän alkuhankkeistaan, kun he nimittäin sytyttivät Sardeen tuleen ja samosivat Aasiaan. Ei kumpikaan siis saata vetäytyä takaisin, vaan kysymyksessä

on molempien onni tai onnettomuus: joko on kaikki, mikä tällä puolen on, joutuva helleenien, tai kaikki, mikä tuollapuolen on, joutuva persialaisten valtaan, sillä meidän vihollisuutemme välillä ei ole mikään sovinto mahdollinen. On siis oikein, että me, jotka ensiksi olemme kärsineet loukkausta, nyt kostamme, yksin senkin vuoksi, jotta minä oppisin tuntemaan tuon kauhean vaaran, marssimalla näitä miehiä vastaan, jotka isieni orjakin, fryygialainen Pelops, siihen määrään kukisti, että aina näihin saakka sekä ihmiset itse että heidän maansa ovat kukistajansa mukaan kantaneet nimeään.»

12. Niin pitkälle tätä puhetta jatkui. Mutta kun sitten tuli yö, vaivasi Artabanoksen tuuma Xerxestä. Ja yön varrella mietiskellessään hän huomasi, ettei hänen lainkaan ollut edullista lähteä sotaan Hellasta vastaan. Tehtyään nyt taas tämän päätöksen hän nukkui. Ja nähtävästi unessa hän, kuten persialaiset kertovat, näki tämmöisen näyn. Xerxeestä tuntui siltä, kuin olisi kookas ja kaunismuotoinen mies asettunut hänen viereensä ja lausunut: »Muutatko, oi persialainen, todella päätöksesi, niin ettet viekään sotajoukkoa Hellasta vastaan, vaikka jo annoit persialaisille käskyn kerätä sotaväkeä? Et sinä niin ollen tee oikein, jos muutat päätöksesi, enkä minä, joka tässä vieressäsi seison, ole sitä sinulle antava anteeksi. Vaan seuraa sinä sitä tietä, jota päivällä päätit kulkea.»

13. Sen lausuttuaan hän Xerxeestä näytti liitävän pois. Mutta päivän valjettua ei kuningas ollenkaan välittänyt tästä unennäöstä, vaan kerättyään ne persialaiset, jotka hän edelliselläkin kertaa oli kutsunut kokoon, hän lausui heille näin: »Persian miehet, antakaa minulle anteeksi, että niin äkkiä muutan päätökseni. En ole näet vielä saavuttanut ymmärrykseni huippua, eivätkä ne, jotka kehoittavat minua tuolla tavoin tekemään, hetkeksikään jätä minua rauhaan. Kuultuani Artabanoksen mielipiteen tosin aluksi kyllä minun nuoruuteni kuohahti, niin että syydin vanhem-

paani miestä vastaan varsin sopimattomia sanoja, mutta nyt olen kuitenkin myöntynyt ja aion noudattaa hänen neuvoaan. Koska siis olen päättänyt olla lähtemättä Hellasta vastaan, niin olkaa te levolliset.»

14. Tämän kuultuaan persialaiset iloissaan heittäytyivät maahan hänen eteensä. Mutta yön tultua asettui unessa sama haamu nukkuvan Xerxeen ääreen ja virkkoi: »Oi Dareioksen poika, sinä olet siis julkisesti persialaisten kuullen peruuttanut sotaretken ja vähäksynyt minun sanojani, aivan kuin jos joltakin mitättömältä olisit ne kuullut. Niinpä tiedä siis tämä! Ellet heti lähde sotaan, tulee siitä tämä sinulle seuraukseksi. Yhtä suureksi ja mahtavaksi kuin lyhyessä ajassa olet paisunut, yhtä halpa olet myös ennen pitkää jälleen oleva.»

15. Kovin säikähtyneenä unennäöstään Xerxes kavahti vuoteeltaan pystyyn ja lähetti sanansaattajan kutsumaan Artabanoksen luokseen. Tämän saavuttua virkkoi Xerxes hänelle näin: »Artabanos, heti aluksi minä tosin olin epäviisas lausuessani sinulle tyhjänpäiväisiä sanoja oivallisen neuvosi johdosta. Vaan vähän ajan kuluttua minä kaduin ja huomasin, että minun olikin tehtävä, niinkuin sinä olit neuvonut. Mutta kuitenkaan en kykene tätä tekemään, vaikka haluankin. Sillä siitä saakka kuin nyt olen kääntynyt ja muuttanut päätökseni, käy minun luonani ja ilmestyy minulle unessa haamu, joka ei lainkaan hyväksy, että teen näin. Ja nyt se poistuessaan vielä uhkasikin minua. Jos siis sen lähettäjä on jumala ja hänen tahtonsa on, että kaikin mokomin sotaretki Hellasta vastaan tehdään, on tämä sama unennäkö liitävä sinunkin luoksesi, antaen sinulle saman käskyn kuin minullekin. Ja minä luulen, että tämä voisikin tapahtua, jos ottaisit kaikki minun vaatteeni, pukisit ne yllesi, sitten istuutuisit valtaistuimelleni ja lopuksi paneutuisit nukkumaan minun vuoteeseeni.»

16. Näin lausui Xerxes Artabanokselle. Mutta tämä ei totellut ensimäisestä käskystä, koska hän ei katsonut

olevansa oikeutettu istuutumaan kuninkaalliselle valtaistuimelle; lopulta kuitenkin, kun hänet siihen pakoitettiin, hän teki työtä käskettyä ja lausui näin: »Minun mielestäni, oi kuningas, on samantekevää, ajatteleeko itse oikein, vai tahtooko totella sitä, joka antaa hyvän neuvon. Mutta sinut, joka olet kummankin näistä saavuttanut, vievät huonojen ihmisten puheet harhaan, aivan niinkuin kerrotaan, että tuulten vihurit ahdistavat merta, tuota ihmisille mitä hyödyllisintä, eivätkä salli sen noudattaa omaa luontoaan. Kuullessani sinulta soimauksia, eivät ne surettaneet minua niin katkerasti kuin se, että, kun persialaisilla oli edessään kaksi mielipidettä, joista toinen kiihoitti röyhkeyttä, toinen sitä taltutti ja sanoi olevan pahaa opettaa sielua aina tavoittamaan jotakin enempää, kuin mikä käsillä on, — että kun siis sellaiset mielipiteet olivat tarjona, sinä valitsit itsellesi ja persialaisille vaarallisemman. Nyt siis, kun olet kallistunut parempaan mielipiteeseen ja heittänyt sikseen retken helleenejä vastaan, väität, että luonasi unessa käy jonkun jumalan lähettämä haamu, joka ei salli sinun jättää kesken retkeä. Mutta ei tämä, poikani, ole mitään jumalallista. Ihmisten luo liitelevät unikuvat ovat sellaisia, kuin minä, joka olen sinua monta vuotta vanhempi, nyt tahdon sinulle opettaa. Ne asiat, joita päivällä ajattelee, tavallisesti liitelevät unennäköinä. Nytpä me viimeksi kuluneina päivinä aivan erityisesti olemme pohtineet juuri tätä sotaretkeä. Jos taas tämän asian laita ei ole sellainen kuin minä selitän, vaan siinä on jotakin jumalallista, niin olet sinä lyhyesti jo maininnut kaiken; niinpä ilmestyköön näky siis minullekin, samoinkuin sinulle, ja käskien samaa. Mutta ei sen silti tarvitse pikemmin minulle ilmestyä, jos minulla on ylläni sinun pukusi, kuin jos minulla ei sitä ole, eikä ennemmin sinun vuoteellasi kuin omallani, jos se ylipäänsä tahtoo näyttäytyä. Sillä eihän se ole niin yksinkertainen — mikä sitten lieneekään tuo, joka sinulle unessa ilmestyy —, että se päättää vain puvustasi ja, nähdessään

siinä minut, luulee minua sinuksi. Mutta nyt on tutkittava, eikö se pidä minua missään arvossa tai huoli ilmestyä ja käydä luonani, olipa minulla sitten yllä oma pukuni tai sinun. Sillä jos se yhtämittaa saapuu, niin sanoisin minäkin sen olevan jumalallisen. Mutta jos nyt olet vakaasti päättänyt, että tulee tapahtua näin, eikä ole mahdollista sitä välttää, vaan minun todella täytyy sinun vuoteessasi nukkua, no niin, silloin minä tahdon sen tehdä. Ja ilmestyköön näky minullekin. Mutta siihen saakka tahdon pysyä esittämässäni mielipiteessä.»

17. Sen verran lausuttuaan Artabanos, joka toivoi voivansa osoittaa, että Xerxes puhui joutavia, teki niinkuin käskettiin. Hän pukeutui Xerxeen vaatteisiin ja istuutui kuninkaalliselle valtaistuimelle, ja Artabanoksen käytyä levolle tuli hänen nukkuessaan sama näky, joka oli käynyt Xerxeenkin luona, asettui Artabanoksen yläpuolelle ja lausui: »Sinäkö se olet, joka neuvot Xerxestä luopumaan sotaretkestään Hellasta vastaan, muka huolenpidosta häntä kohtaan? Vaan etpä sinä vastedes, enempää kuin tälläkään haavaa, ole rankaisematta koettava torjua sitä, minkä kerran täytyy tapahtua. Ja Xerxeelle itselleen on jo osoitettu, kuinka hänen on käyvä, jos hän ei tottele.»

18. Artabanoksesta näytti kuin olisi unikuva näin uhkaillut ja hehkuvilla rauta-aseilla aikonut polttaa häneltä silmät päästä. Ääneen huudahtaen hän kavahti pystyyn ja istuutui Xerxeen viereen sekä kertoi juurta jaksaen unennäkönsä. Sitten hän lausui näin: »Minä, oi kuningas, miehenä, joka jo olen nähnyt monen suuren vallan sortuneen heikompansa kautta, en sallinut sinun kaikessa noudattaa nuoruuttasi, koska ymmärsin, että on pahaa haluta paljon tavaraa, ja muistelin, kuinka kävi Kyroksen retken massagetejä vastaan, ja niinikään muistelin Kambyseen retkeä etiopilaisia vastaan, samoinkuin myös jouduin ottamaan osaa Dareioksen sotaan skyytejä vastaan. Tämän käsittäen arvelin, että jos pysyisit alallasi, olisit kaikkien ihmisten

silmissä oleva onnellinen. Mutta koska nyt joku yliluonnollinen voima meitä työntää eteenpäin ja, kuten näyttää, jokin jumalan tuoma tuho tapaa helleenit, niin minä itsekin käännyn ja muutan mielipiteeni; mutta ilmoita sinä persialaisille jumalan lähettämä sana ja käske itse heidän noudattaa aikaisempaa määräystäsi varustuksiin nähden sekä tee niin, että kun jumala kerran tämän sallii, sinä puolestasi et mitään laiminlyö.» Hänen näin lausuttuaan he rohkaistuivat unennäöstä. Heti päivän tultua Xerxes ilmoitti tämän persialaisille, ja Artabanos, joka aikaisemmin yksin peittelemättä oli varoittanut sotaretkestä, kehoitti nyt yhtä avonaisesti siihen.

19. Xerxeen parhaillaan varustaessa sotaanlähtöä ilmestyi hänelle unessa kolmas näky, jonka maagit, siitä kuultuaan, selittivät tarkoittavan koko maan piiriä, väittäen, että kaikki ihmiset olivat joutuvat hänen orjikseen. Ja unennäkö oli tämä. Xerxeestä tuntui ikäänkuin olisi hänellä ollut päässään öljypuunlehvä-seppele ja kuin öljypuusta lähtevät oksat olisivat kattaneet koko maan, mutta sitten oli seppele hänen päästään hävinnyt. Maagien annettua tämän selityksen matkusti kohta joka mies kokoonkutsuttujen persialaisten joukosta omaan maakuntaansa ja osoitti mitä suurinta alttiutta käskyjen täyttämisessä, koska itsekukin tahtoi saada tarjona olevat lahjat. Sillä tavoin Xerxes pani toimeen sotajoukon keräyksen, tutkistellen joka paikkaa mannermaalla.

20. Sillä Egyptin valloituksesta saakka hän neljä täyttä vuotta varusti sotajoukkoa sekä sotajoukon tarpeita, mutta viidennen vuoden kuluessa hän suurella väenpaljoudella lähti sotaan. Niistä sotaretkistä, jotka me tunnemme, oli näet tämä kaikkein suurin, niin ettei sille vertoja vetänyt Dareioksen retki skyytejä vastaan, ei skyytien retki, kun nämä, ajaessaan takaa kimmeriläisiä, hyökkäsivät Meedianmaahan, laskivat valtansa alaiseksi melkein koko Ylä-Aasian ja siinä asustivat — retki, josta heille Dareios

myöhemmin koetti kostaa — ei, mikäli kertomuksesta vo päättää, atreidien matka Ilioniin, eikä myysialaisten ja teukrolaisten ennen Troian sotaa suorittama retki, jolloin he Bosporoksen kohdalta tunkivat Europan puolelle, saattoivat valtansa alle kaikki traakialaiset, laskeutuivat Ioonian-meren rannalle ja samosivat etelään päin Peneios-joelle saakka.

21. Kaikkia näitä, ja jos mitä sotaretkiä niiden lisäksi on ollut, ei voida tähän verrata. Sillä mitä kansaa ei Xerxes Hellasta vastaan vienyt? Mikä vesi, lukuunottamatta suuria jokia, ei juotaessa häneltä ehtynyt? Sillä toiset kansat asettivat laivoja, toisia käskettiin tulemaan jalkaisin, toisten oli määrä antaa ratsuväkeä, toisten asettaa aluksia hevosten kuljetusta varten, samalla kuin heidän itsensä tuli ottaa osaa sotaan, toisten hankkia sotalaivoja siltojen laatimista varten, toisten taas toimittaa viljaa ja aluksia.

22. Ja aluksi, koska ensimäisten Athos-niemen ympäri purjehtineitten oli käynyt onnettomasti, tehtiin noin kolmen vuoden aikana pääsyvalmistuksia varsinkin Athosniemen varalle. Elaius-kaupungissa Khersonesoksessa oli nimittäin kolmisoutuja ankkurissa. Sieltä käsin läksi sotajoukosta kaikenlaatuista väkeä, jotka saivat kaivaa ruoskaniskujen alla, ja toisia tuli aina sijaan. Kaivoivatpa myös Athos-vuoren seuduilla asuvaiset. Työtä johti kaksi persialaista, Bubares, Megabazoksen poika, ja Artakhaies, Artaioksen poika. Athos on laaja ja kuuluisa vuori, joka pistää mereen ja on ihmisten asuma. Siltä kohtaa, missä vuori liittyy mannermaahan, se jatkuu niemimaan tapaisena ja muodostaa noin kahdentoista stadionin levyisen kannaksen. Tämä on tasankoa, jossa on matalia kumpuja ja joka ulottuu Akanthoksen merestä Toronea vastassa olevaan mereen. Tällä kannaksella, johon Athos päättyy, sijaitsee eräs helleeniläinen kaupunki, Sane, mutta Sanen ulkopuolella ja itse Athos-niemellä ovat ne kaupungit, jotka persialainen silloin ryhtyi tekemään mannermaakaupun-

geista saarikaupungeiksi. Nämät ovat: Dion, Olofyxos, Akrothoon, Thyssos ja Kleonai.

23. Nämät ovat ne kaupungit, jotka sijaitsevat Athosniemellä. Mutta jaettuaan työ-alueen kansojen kesken barbarit kaivoivat näin. He vetivät suoran viivan Sane-kaupungin kohdalta, ja kun kaivanto oli saatu syväksi, kaivoivat alimpana seisovista toiset, toiset taas jättivät aina sen maan, mikä luotiin, toisille, jotka seisoivat yläpuolella, portailla, vastaanottajat puolestaan toisille, kunnes se saapui ylimpänä oleville. Nämä kantoivat maan sieltä ja kaatoivat sen pois. Muilta, paitsi foinikialaisilta, luhistuivat tällöin kaivannon seinät, tuottaen siten kaksin verroin vaivaa. Sillä koska muut tekivät sen yhtä leveäksi alhaalta kuin ylhäältäkin, täytyi heille käydä näin. Mutta foinikialaiset, jotka kaikissa muissakin toimissaan osoittavat älyä, osoittivat sitä tässäkin. Saatuaan näet heille tulevan osuuden laittoivat he kaivannon yläosan kaksi vertaa niin leveäksi kuin miksi kaivanto itse oli tuleva, ja työn edistyessä he aina vain kavensivat sitä. Ja kun tultiin pohjaan, oli heidän kaivannollaan sama leveys kuin muiden tekemillä osuuksilla. — Siellä on niitty, jossa heillä oli tori ja myyntipaikka. Ja Aasiasta tuli heille runsaassa määrin jauhoja.

24. Ja niinkuin minä päätellessäni olen havainnut, käski Xerxes ylpeydestä kaivattaa kannaksen, koska tahtoi näyttää mahtiaan ja jättää jälkeensä muistomerkin. Sillä vaikka persialaisten olisi ollut mahdollista ilman mitään vaivaa vetää laivat kannaksen poikki, käski hän kaivaa merikanavan, niin leveän, että kaksi kolmisoutua saattoi soudettaessa kulkea rinnan. Mutta näille samoille miehille, joitten oli määrä tehdä kaivanto, annettiin myös tehtäväksi rakentaa silta Strymon-joen yli.

25. Näin hän nyt tässä kohden menetteli. Ja siltojen varalle hän varusti bybloksesta ja valkoliinasta tehtyjä köysiä, annettuaan foinikialaisille ja egyptiläisille käskyn

hankkia näitä ja niinikään muonavaroja, kerätäkseen niitä kokoon sotajoukkoa varten, jotteivät sotajoukko ja juhdat, marssiessaan Hellasta vastaan, tulisi näkemään nälkää. Ja tutkittuaan paikkoja hän käski koota muonavaroja sopivimpiin kohtiin sekä kaikkialta Aasiasta kuormalaivoilla ja lautoilla tuoda mitä minnekin. Viljan ainakin toivat toiset Traakian niinkutsutulle »Valkorannalle», toisia käskettiin viemään sitä perintholaisten omistamaan Tyrodizaan, toisia Doriskokseen, toisia Eioniin, Strymon-joen varrelle, ja vielä toisia Makedoniaan.

26. Sillä välin kuin nämä puuhasivat siinä työssä, mikä heillä oli käsillä, matkasi koko maasotajoukko Xerxeen keralla Sardeeseen, lähtien liikkeelle Kappadokian Kritallasta. Sinne oli näet koko sen sotajoukon, jonka mannermaata myöten oli määrä matkata yhdessä Xerxeen itsensä kanssa, käsketty kokoontua. Kuka nyt käskynhaltijoista oli tuonut parhaiten järjestetyn sotajoukon ja kuninkaalta saanut tarjona olevat lahjat, sitä en saata ilmoittaa. En näet edes tiedä, joutuivatko he siitä ensinkään kilpailemaan. Kuljettuaan nyt Halys-joen yli he joutuivat Fryygiaan ja tämän kautta matkatessaan he saapuivat Kelainaihin, jossa kumpuaa ilmoille Maiandroksen sekä erään toisen joen lähteet, joka ei ole Maiandrosta vähempi ja jonka nimi on Katarrektes. Viimemainittu pulppuaa esiin itse Kelainain torilla ja laskee Maiandros-jokeen. Sen luona on myös näytteille ripustettuna Marsyas sileenin nahka, hänen, jonka fryygialaisten puheen mukaan Apollon oli nylkenyt ja jonka nahan hän sitten oli sinne ripustanut.

27. Tässä kaupungissa odotti heitä eräs lyydialainen Pythios, Atyksen poika, joka kestitsi mitä suurenmoisimmalla tavalla kuninkaan koko sotajoukkoa ja Xerxestä itseään, ja ilmoitti olevansa halukas asettamaan rahaa sotaan. Kun Pythios teki tämän rahatarjouksen, kysyi Xerxes läsnäolevilta persialaisilta, mikä Pythios oli miehiään ja kuinka suuria summia hän omisti, koska semmoista tarjoili. He

lausuivat: »Oi kuningas, tämä on se, joka isällesi Dareiokselle lahjoitti kultaisen plataanin ja viiniköynnöksen. Hän on vielä nytkin, mikäli me tiedämme, rikkaudessa ensimäinen mies sinun jälkeesi.»

28. Ihmeissään heidän puheensa loppuosasta Xerxes sitten kysyi Pythiokselta itseltään, kuinka paljon rahaa hänellä oli. Tämä virkkoi: »Oi kuningas, en minä tahdo sinulta salata omaisuuttani enkä puolustella itseäni tietämättömyydelläni, vaan, koska asian tunnen, tahdon täsmälleen mainita sen. Sillä heti kun sain tietää sinun astuvan Hellaan merta kohti, niin minä, joka tahdoin sinulle antaa rahaa sotaan, otin selvän asiasta ja laskiessani havaitsin, että minulla on hopeassa kaksituhatta talenttia ja kullassa seitsemäätuhatta vaille neljäsataa kertaa kymmenentuhatta Dareios-stateria.*) Ja nämä minä sinulle lahjoitan. Itse saan minä riittävän toimeentulon orjistani ja maatiluksistani.»

29. Näin hän virkkoi, mutta ihastuksissaan näistä sanoista Xerxes lausui: »Lyydialainen vieras, aina siitä asti, jolloin minä läksin Persian maasta, en, lukuunottamatta sinua, ole tähän saakka tavannut ainoatakaan miestä, joka olisi mielinyt sotajoukolleni tarjota vieraslahjoja, enkä ketään, joka olisi tullut kasvojeni eteen ja itsestään tahtonut kerätä kokoon rahoja sotaan. Mutta sinähän olet suurenmoisesti kestinnyt sotajoukkoani ja lisäksi vielä ilmoitat antavasi suuria rahasummia. Niinpä minä palkaksi niistä annan sinulle nämä kunnialahjat. Minä teen sinut kestiystäväkseni ja saatan sinun neljäsataa kertaa kymmenentuhatta stateriasi täyteen antamalla omistani seitsemäntuhatta, jotta eivät nuo sinun neljä miljoonaasi olisi vajanaiset, vaan että summa, minun täyttämänäni, tasoittuisi. Pidä omanasi, mitä itse omin neuvoin olet hankkinut, ja ymmärrä aina

*) S. o. 3,993,000 stateria.

olla sellainen. Sillä jos näin teet, ei sinun tällä hetkellä, enempää kuin vastedeskään, tarvitse katua.»

30. Näin lausuttuaan ja täytettyään lupauksensa Xerxes matkasi yhä vain eteenpäin. Ja sivuutettuaan Anaua nimisen fryygialaisen kaupungin sekä järven, josta saadaan suolaa, hän saapui suureen Kolossai-kaupunkiin Fryygiassa. Siellä on Lykos-joki, joka syöksyy maan aukeamaan ja häviää näkymättömiin, mutta ilmestyy sitten noin viiden stadionin päässä jälleen, purkautuakseen sekin Maiandros-jokeen. Lähtien Kolossaista Fryygian ja Lyydian rajoille sotajoukko saapui Kydrara-kaupunkiin, missä on maahan isketty patsas, jonka on pystyttänyt Kroisos ja johon piirretty kirjoitus osoittaa rajoja.

31. Astuessaan Fryygiasta Lyydiaan Xerxes tuli tienhaaraan, missä toinen tie vie vasemmalle, Kaariaan päin, toinen taas oikealle, Sardeeseen. Jälkimäistä matkatessa on pakko kahlata Maiandros-joen yli ja kulkea Kallatebos-kaupungin sivuitse, missä asuu käsityöläisiä, jotka valmistavat hunajaa tamariskista ja vehnästä. Tätä tietä matkatessaan Xerxes tapasi plataanin, jolle hän sen kauneuden vuoksi lahjoitti kultaiset koristeet ja jonka hän uskoi ainaisen hoitajan huostaan. Seuraavana päivänä hän saapui lyydialaisten pääkaupunkiin.

32. Sardeeseen saavuttuaan hän ensiksikin lähetti kuuluttajia Hellaaseen vaatimaan maata ja vettä sekä julistamaan, että valmistettaisiin aterioita kuninkaalle. Ainoastaan Atenaan ja Lakedaimoniin hän jätti lähettämättä sanansaattajat vaatimaan maata, mutta kaikkialle muuanne hän lähetti. Ja toistamiseen hän lähetti vaatimaan maata ja vettä tästä syystä. Hän otaksui, että kaikki ne, jotka aikaisemmin eivät olleet sitä Dareiokselle antaneet, nyt ainakin, hänen lähetettyään sanan, pelosta sen tekisivät. Koska hän siis tarkalleen tahtoi saada tämän selville, lähetti hän taas sanan.

33. Tämän jälkeen hän varustautui marssimaan Abydokseen. Sillä välin toiset rakensivat sillan Hellespontoksen yli Aasiasta Europaan. Hellespontoksen Khersonesoksessa on Sestos- ja Madytos-kaupunkien välillä leveä, mereen pistäytyvä kallioniemi, vastapäätä Abydosta. Siellä ottivat vähän myöhemmin atenalaiset sotapäällikkönsä Xanthippoksen, Arifronin pojan, johdolla vangiksi Sestoksen käskynhaltijan, Artayktes nimisen persialaisen ja naulitsivat hänet elävältä paaluun — saman miehen, joka Protesilaoksen pyhättöön Elaiuksessa oli kuljetellut naisia ja siellä harjoitellut rikollisuutta.

34. Tähän kallioniemeen siis ne, joitten tehtävänä se oli, rakensivat kaksi siltaa Abydoksesta käsin, jolloin foinikialaiset rakensivat toisen, valkoliina-köysistä, egyptiläiset toisen, byblos-köysistä. Abydoksesta on seitsemän stadionia vastapäiseen rantaan. Mutta kun sillat oli tehty salmen poikki, nousi ankara myrsky, joka särki ja hajoitti ne.

35. Saatuaan tästä tiedon käski Xerxes, pahoillaan siitä, antaa Hellespontokselle kolmesataa ruoskaniskua sekä upottaa mereen kahleparin. Olenpa kuullut, että hän tämän toimeenpanijain myötä myös lähetti vasituisia miehiä painamaan orjanleiman Hellespontokseen. Joka tapauksessa hän käski pieksijöitä lausumaan nämä barbariset ja syntiset sanat: »Oi sinä katkera vesi, sinun valtiaasi on tämän rangaistuksen sinulle säätänyt, siksi että olet hänelle vääryyttä tehnyt, vaikk'et häneltä ole mitään vääryyttä kärsinyt. Ja kuningas Xerxes on sinun ylitsesi astuva, tahdoitpa tai et. Syystä siis ei kukaan ihminen sinulle uhraa, sinä samea ja suolainen virta.» Näitten tehtäväksi hän siis määräsi meren kurittamisen, mutta niiltä, jotka olivat johtaneet Hellespontoksen sillanrakennus-työtä, hän leikkautti päät.

36. Ja ne, joitten toimena tämä epämieluinen tehtävä oli, tekivät sen, mutta sillat rakensivat toiset rakennusmestarit. Ja he rakensivat ne täten. He asettivat riviin viisi-

kymmen-airokkaita ja kolmisoutulaivoja, Pontos Euxeinoksen puolelle kolmesataa kuusikymmentä, toisaalle, Hellespontoksen puolelle taas kolmesataa neljätoista, suorassa kulmassa Pontosta vastaan, mutta yhdensuuntaisesti Hellespontoksen virran kanssa, jotta laivasilta kannattaisi pingoitettuja köysiä. Ja asetettuaan laivat riviin he laskivat veteen suunnattoman suuria ankkureita, toiset Pontosta vastaan, toisen sillan kohdalle, sisäpuolelta puhaltavien tuulien varalle, toiset toisen sillan kohdalle, länteen ja Aigeian-merelle päin, länsi- ja etelätuulen varalle. Mutta viisikymmen-airokkaitten ja kolmisoutujen väliin he jättivät läpikulkua varten aukon, jotta, kuka vain tahtoisi, voisi keveillä aluksilla purjehtia sekä Pontokseen että Pontoksesta ulos. Ja tehtyään tämän he maasta käsin jännittivät köysiä, pingoittaen niitä puisilla keloilla. Mutta nyt he eivät enää järjestäneet molempia köysilajeja erikseen, vaan määräsivät kumpaakin siltaa kohti kaksi valkoliina- ja neljä byblos-köyttä. Niitten paksuus ja kauneus oli sama, mutta liinaiset olivat suhteellisesti painavammat, sillä kyynärä tätä painoi talentin. Ja kun nyt oli laskettu köydet salmen poikki, sahasivat he hirsiä, tekivät ne sillan leveyden pituisiksi ja asettivat ne järjestykseen jännitettyjen köysien päälle; ja pantuaan ne riviin toistensa viereen he liittivät ne toisiinsa. Tämän tehtyään he toivat niitten päälle lautoja ja asetettuaan järjestykseen laudatkin he loivat vielä näitten päälle maata, jonka he sitten polkivat lujaksi, sekä laittoivat vihdoin suojuksen kumpaakin laitaa pitkin, jotta eivät juhdat pelästyisi nähdessään meren allaan.

37. Kun sillanteko oli suoritettu ja samoin työt Athosvuorella, nimittäin ne kanavan suiden kohdalla olevat padot, jotka oli luotu aallokon varalle, jott'eivät kaivannon suut täyttyisi, sekä itse kanava ilmoitettiin kokonaan valmistuneeksi, läksi sotajoukko talvehdittuaan kevään tullen liikkeelle Sardeesta marssiakseen Abydokseen. Ja juuri sen lähtiessä matkalle poistui aurinko paikaltaan taivaalla

ja meni näkymättömiin, ja vaikkei taivas ollut pilvessä vaan oli selkeä, tuli päivän sijasta yö. Kun Xerxes sen näki ja huomasi, alkoi ilmiö häntä huolestuttaa, ja hän kysyi maageilta, mitä se tiesi. He selittivät, että jumala ennusti helleenien kadottavan kaupunkinsa, sanoen auringon olevan helleenien kohtalon ennustajan, kuun taas heidän omansa. Saatuaan tämän tietää Xerxes ylen iloisena antoi lähtökäskyn.

38. Kun hän parhaillaan pani sotajoukkonsa liikkeelle, tuli lyydialainen Pythios, säikähdyksissään taivaalla näkyneestä merkistä, mutta ylpeästi luottaen antamiinsa lahjoihin Xerxeen luo ja virkkoi näin: »Oi valtias, minä tahtoisin anoa ja saada sinulta jotakin, joka sinun on helppo minulle suoda, mutta jonka saaminen minulle on suuriarvoinen.» Xerxes, joka luuli hänen aikovan anoa mitä muuta tahansa ennemmin kuin sitä, mitä hän todella pyysi, sanoi sen täyttävänsä ja käski niinmuodoin Pythiosta lausumaan julki, mitä halusi. Tämän kuultuaan Pythios rohkaistuneena lausui näin: »Oi valtias, minulla sattuu olemaan viisi poikaa, ja nyt on niin osunut, että heidän kaikkien täytyy sinun seurassasi lähteä sotaan Hellasta vastaan. Mutta, oi kuningas, sääli minua, joka olen näin korkean iän saavuttanut, ja vapauta sotapalveluksesta yksi pojistani, nimittäin vanhimpani, jotta hän voisi hoitaa sekä minua itseäni että tavaroitani. Mutta muut neljä vie myötäsi ja saapuos aikeesi täyttäjänä takaisin.»

39. Xerxes vihastui kovin ja vastasi näin: »Oi kurja ihminen, oletko sinä, silloin kun minä itse olen lähtenyt sotaan Hellasta vastaan ja vienyt myötäni poikani, veljeni, omaiseni ja ystäväni, uskaltanut muistella omaa poikaasi, sinä, minun orjani, jonka olisi vaimoinesi ja kaikkine kotiväkinesi pitänyt seurata mukanani? Niinpä tiedä nyt, että ihmisten korvissa asustaa mieli, joka hyviä kuullessaan täyttää koko olennon mielihyvällä, mutta kuullessaan päinvastaista joutuu kuohuksiin. Ja vaikka sinä nyt olet tehnyt

hyvää ja olet ilmoittanut tekeväsi vielä enemmänkin, ei sinun kuitenkaan pidä kehuman hyvillä töilläsi voittaneesi kuningasta. Vaan koska nyt olet kääntynyt julkeaksi, olet saava palkkasi, jos kohta et koko ansiosi mukaista. Kestilahjasi pelastavat sinut ja neljä poikaasi; mutta sen rangaistuksen olet kärsivä, että se yksi, johon enimmin olet kiintynyt, menettää henkensä.» Näin vastattuaan hän heti käski niitä, joitten toimena se oli, etsimään esille vanhimman Pythioksen pojista ja hakkaamaan hänet keskeltä kahtia, ja sen tehtyään sijoittamaan molemmat puoliskot, toisen oikealle, toisen vasemmalle puolelle tietä, ja antoi sitten sotajoukon marssia niitten välitse.

40. Heidän tehtyään täten kävi sotajoukko siitä välitse. Ensimäisinä kulkivat kuormarengit ynnä juhdat, näitten jälestä tuli kaikenlaisista kansoista kokoonhaalittu väkijoukko, sikinsokin ja epäjärjestyksessä. Mutta kun enemmän kuin toinen puoli oli mennyt, oli kulkueessa väliaukko; nämä näet eivät vielä kuuluneet kuninkaan seuraan. Etunenässä kulki sitten tuhat persialaista ratsumiestä valittua väkeä. Näiden jälestä tuli tuhat keihäänkantajaa, nekin valittuja persialaisia, ja ne pitivät peitsenkärkensä maahan käännettyinä. Sitten tuli kymmenen niinkutsuttua pyhää nesaionilaista hevosta, jotka olivat mitä oivallisimmin koristetut. Niitä kutsutaan nesaionilaisiksi hevosiksi tästä syystä: Meediassa on suuri tasanko, jonka nimi on Nesaionin tasanko. Tältä tasangolta ovat nuo suuret hevoset kotoisin. Näiden kymmenen hevosen taakse oli sijoitettu Zeun pyhät vaunut, joita veti kahdeksan valkoista hevosta, ja niiden takana seurasi jalan ohjaksia pitävä ajaja. Sillä ei yksikään ihminen saa nousta niiden päällä sijaitsevalle valtaistuimelle. Niiden takana ajoi itse Xerxes nesaionilaisten hevosten vetämissä vaunuissa. Hänen vieressään seisoi ajaja, nimeltä Patiramfes, persialaisen Otaneen poika.

41. Tällä tavoin Xerxes aloitti marssin Sardeesta, mutta aina milloin hänen mielensä teki, hän astui sota-

vaunuista katettuihin matkavaunuihin. Hänen takanaan kulki tuhat keihäänkantajaa, parhaimmat ja jaloimmat persialaisten joukosta, pitäen keihäitään tavalliseen tapaan, sitten tuli toinen, persialaisten keskuudesta valittu tuhatmiehinen ratsujoukko, ja ratsujoukon jälestä kymmenen tuhatta muiden persialaisten joukosta valittua miestä. Nämä olivat jalkaväkeä. Heistä oli tuhannella keihäissään kenkäinten sijasta kultaiset granaattiomenat ja he sulkivat joka puolelta muut, mutta niitten sisäpuolella olevilla yhdeksällä tuhannella oli hopeiset granaattiomenat. Kultaiset granaattiomenat oli myös niillä, jotka käänsivät keihäänkärkensä maahan, ja kultaiset omenat niillä, jotka lähinnä seurasivat Xerxestä. Näiden kymmenentuhannen jälkeen oli sijoitettu ratsujoukko, jossa oli kymmenentuhatta miestä. Ratsujoukon taakse oli jätetty aina kahden stadionin pituinen väli ja sitten seurasi muu joukko sikin sokin.

42. Mutta Lyydiasta sotajoukko matkasi Kaikos-jokea ja Myysian maata kohti, Kaikoksen luota taas se, kulkien niin, että Kane-vuori joutui sen vasemmalle puolelle, marssi Atarneuksen kautta Karene-kaupunkiin. Sieltä se kulki Teeban tasangon halki, sivuuttaen Adramytteion-kaupungin sekä pelasgilaisen Antandroksen. Jättäen Ida-vuoren vasemmalle kädelleen se sitten samosi Ilias-maakuntaan. Mutta ensi aluksi, sen viettäessä yötä Ida-vuoren juurella, yllättivät sen ukkonen ja salamat, tuhoten sangen paljon väkeä.

43. Sieltä sotajoukko saapui Skamandros-joelle, joka, siitä saakka kun he Sardeesta käsin olivat matkalle lähteneet, oli ainoa joki, minkä vesi ehtyi ja mikä juotaessa ei sotajoukolle ja elukoille riittänyt. Niin pian kuin siis Xerxes saapui tälle joelle, nousi hän Priamoksen linnaan, koska häntä halutti sitä katsella. Katseltuaan sitä ja tiedusteltuaan sikäläisiltä asukkailta juurta jaksaen kaikkea hän uhrasi iliolaiselle Athenelle tuhat lehmää, ja maagit valoivat sankarien kunniaksi juomauhreja. Kun he sen olivat tehneet, valtasi yöllä kauhu leirin. Päivän tullen

sotajoukko läksi sieltä, jättäen vasemmalle kädelle Rhoitionin kaupungin sekä Ofryneionin ja Dardanoksen, joka viimemainittu rajoittuu Abydokseen, oikealle taas teukrolaiset gergithit.

44. Mutta kun sotajoukko oli päässyt Abydokseen, tahtoi Xerxes nähdä sen kokonaisuudessaan. Ja koska vartavasten hänelle ennakolta oli tähän paikkaan tehty korkea marmorinen istuin — abydolaiset olivat näet kuninkaan käskystä aikaisemmin sen tehneet —, istuutui hän siihen. Ja kääntäen silmänsä rannikolle päin hän katseli sekä maasotajoukkoa että laivoja, ja hänen katsellessaan teki hänen mieli nähdä, kuinka suoritettiin kilpataistelu laivojen kesken. Ja kun se suoritettiin ja Sidonin foinikialaiset voittivat, joutui hän ihastuksiinsa kilpaleikistä ja laivastosta.

45. Vaan nähdessään koko Hellespontoksen laivojen peittämänä ja kaikki rannat sekä Abydoksen tasangot täynnänsä ihmisiä hän kiitteli itseään onnelliseksi, mutta sitten hän vuodatti kyyneleitä.

46. Kun Artabanos, joka alussa vapaasti oli lausunut mielipiteensä, kehoittaessaan Xerxestä olemaan lähtemättä sotaan Hellasta vastaan —, kun tämä mies sen huomasi ja näki Xerxeen vuodattavan kyyneleitä, kysyi hän näin: »Oi kuningas, kuinka vallan toisin menettelet nyt, kuin vastikään. Silloinhan kiittelit itseäsi onnelliseksi, nyt itket.» Xerxes virkkoi: »Minun tuli näet sääli, punnitessani, kuinka lyhyt kaikki inhimillinen elämä on, sillä näistä näin monesta ei sadan vuoden perästä ole ketään jälellä.» Mutta Artabanos vastasi lausuen: »Vielä toisesta, tätäkin säälittävämmästä seikasta täytyy meidän elämämme varrella kärsiä. Sillä ihmisluonto on sellainen, että tässä näin lyhyessä elämässä ei ole ketään, ei näitten eikä muittenkaan joukossa, jonka mieleen ei monasti, eikä vain kerran, se ajatus johtuisi, että hän mieluummin haluaisi kuolla kuin elää. Sillä kohtaavat onnettomuudet ja taudit järkyttävät meitä ja vaikuttavat sen, että elämä, joka on lyhyt,

kuitenkin tuntuu pitkältä. Koska nyt elämä on niin vaivaloinen, koituu kuolema näin ihmisen toivotuimmaksi turvapaikaksi. Ja jumala, joka ensin on antanut maistaa elonajan makeutta, havaitaankin juuri sen kautta kateelliseksi.»

47. Xerxes vastasi sanoen: »Artabanos, koska nyt ihmiselo on sellainen, kuin sinä sitä kuvailet, niin lakatkaamme siitä puhumasta, älkäämmekä muistelko pahoja asioita, kun meillä on käsillä hyviä. Mutta ilmoita minulle tämä. Olisitko sinä, jos unennäkö ei olisi näin selvästi sinulle ilmestynyt, pysynyt vanhalla kannallasi ja kehoittanut minua olemaan lähtemättä sotaan Hellasta vastaan vai olisitko muuttanut mieltäsi? Sanoppa tämä minulle tarkkaan!» Artabanos vastasi sanoen: »Oi kuningas, päättyköön ilmestynyt unennäkö sillä tavoin, kuin me molemmat haluamme; minä puolestani olen yhä vielä täynnä pelkoa enkä voi saavuttaa mieleni tasapainoa, niin hyvin punnitessani useita muita asioita kuin erittäin nähdessäni kaksi sinun pahinta vihollistasi.»

48. Tähän virkkoi Xerxes näin: »Kummallinen mies, mitkä nämä kaksi minun pahinta vihollistani ovat, joista puhut? Onko maasotaväki lukumääränsä puolesta moitittava, ja näyttääkö siltä, että helleenien sotajoukko on oleva monta vertaa suurempi meidän joukkoamme, vai onko meidän laivastomme jäävä heistä jälelle vai onko molempien käyvä niin? Sillä jos meidän voimamme tässä kohden näyttävät puutteellisilta, kerättäköön mitä pikimmin kokoon toinen sotajoukko.»

49. Artabanos vastasi sanoen: »Oi kuningas, ei kukaan, jolla järkeä on, moittisi tätä sotajoukkoa eikä laivojen lukumäärää. Mutta jos kokoot useampia sotajoukkoja, tulevat ne kaksi vihollista, joista puhun, vieläkin vaarallisemmiksi. Nämä kaksi ovat maa ja meri. Sillä minun nähdäkseni ei ole missään kohti merta niin suurta satamaa, että se myrskyn noustua riittäisi ottamaan vastaan tämän laivastosi ja pelastamaan laivat. Eikä kuitenkaan tarvita

ainoastaan yhtä semmoista, vaan useita, pitkin koko sitä rannikkoa, jota matkasi noudattaa. Ja koska nyt ei ole olemassa satamia, jotka voivat ottaa laivoja vastaan, niin ota huomioon, että sattumat hallitsevat ihmisiä eivätkä ihmiset sattumia. Ja kun siis näistä kahdesta vihollisesta toinen on mainittu, lähden nyt puhumaan toisesta. Maa on tässä kohden vihollisesi. Jos ei mikään vastarinta ole sinua kohtaava, tulee maa sinulle sitä vaarallisemmaksi, mitä kauemmaksi etenet, alati huomaamatta tunkeutuessasi eteenpäin. Mitään täydellistä menestystä ei ole ihmisillä. Niinpä minä väitän, että, vaikkei kukaan asettuisikaan vastaasi, maa aikaa myöten laajenemistaan laajetessaan on synnyttävä nälänhädän. Siksi se mies minusta olisi paras, joka suunnitellessaan pelkää ja ottaa huomioon jokaisen mahdollisen tappionsa, mutta toimeenpanossa olisi rohkea.»

50. Xerxes vastasi näin: »Artabanos, sinä arvostelet näitä molempia seikkoja niinkuin tuleekin. Mutta älä kuitenkaan kaikkea pelkää äläkä punnitse kaikkea samalla lailla. Jos nimittäin tahtoisit jokaisen kulloinkin kohtaavan tapauksen edellä punnita kaikkea samalla lailla, et saisi koskaan mitään aikaan. On parempi uskaltaa kaikkea ja vaikkapa kärsiä puolet tappioista kuin jokaista asiaa ennakolta pelätä eikä koskaan kärsiä mitään vauriota. Ja jos vain intät kaikkea vastaan, mitä sanotaan, etkä itse esitä mitään varmaa, niin sinä saatat siinä erehtyä yhtä hyvin kuin se, joka on väittänyt päinvastaista. Toinen on siis yhtä hyvä kuin toinenkin. Mutta kuinka saattaa, kun kerran on ihminen, tietää mitään varmaan? Minun luullakseni se on mahdotonta. Tavallisestihan voitto suosii yritteliäitä, mutta ei hevin niitä, jotka kaikessa arvelevat ja vitkastelevat. Sinä näet, mihin valta-asemaan persialaisten mahti on kohonnut. Jos nyt ne, jotka ennen minua ovat olleet kuninkaina, olisivat samoin ajatelleet kuin sinä, tai jos heillä, vaikk'eivät itse olisikaan

niin ajatelleet, olisi ollut joitakin samanlaisia neuvonantajia, et olisi koskaan saanut nähdä sen kehittyvän tälle kannalle. Mutta nyt he juuri antautumalla vaaroihin ovat vieneet asiansa näin pitkälle. Sillä suurten vaarojen uhalla saavutetaan tavallisesti suuria tuloksia. Heidän esimerkkiään siis seuraten me oivallisimpana vuodenaikana lähdemme liikkeelle, ja laskettuamme valtamme alaiseksi koko Europan palaamme takaisin, kohtaamatta missään nälkää tai kärsimättä mitään epämieluista. Sillä ensiksikin me matkaamme, vieden itse mukanamme paljon rehua, ja toiseksi saamme niiden viljaa, joiden maan ja väestön kimppuun käymme. Mehän lähdemme sotaan kyntäjä-, ei paimentolaiskansaa vastaan.»

51. Artabanos lausui tämän jälkeen: »Oi kuningas, koska et salli pelätä mitään asiaa, niin ota ainakin vastaan tämä neuvoni. Sillä laajaperäiset asiat vaativat välttämättömästi, että niistä puhutaan laveammalti. Kyros, Kambyseen poika, laski koko Ioonian, paitsi Atenaa, veronalaiseksi persialaisille. Neuvon siis sinua, ettet millään muotoa veisi näitä miehiä heidän isiänsä vastaan. Pystymmehän me ilman näitäkin pääsemään vihollisista voitolle. Sillä jos he seuraavat, täytyy heidän joko esiintyä mitä väärämielisimpinä, orjuuttaessaan emäkaupunkinsa tai mitä oikeamielisimpinä, osaltaan puoltaessaan sen vapautta. Edellisessä tapauksessa he eivät tuota meille erinäistä etua; jälkimäisessä taas he saattavat suuresti vahingoittaa sotajoukkoasi. Siispä muista myöskin, mitä vanha tosi sananlasku sanoo, ettei loppu näy asian alussa.»

52. Tähän vastasi Xerxes: »Artabanos, niitten mielipiteitten joukosta, joita olet esittänyt, on tämä kaikkein väärin, kun pelkäät ioonilaisten muuttavan mielensä; onhan meillä heistä mitä paras näyte, jonka todistajana sinä itse voit olla, samoinkuin muut Dareioksen mukana skyytejä vastaan sotaan lähteneet. Silloin kun koko persialaisen sotajoukon hukkuminen tai säilyminen riippui heistä,

osoittivat he oikeamielisyyttä ja uskollisuutta eivätkä mitään epämieluista meille tuottaneet. Sitäpaitsi, kun olemme omaan maahamme jättäneet heidän lapsensa ja vaimonsa ynnä rahansa, ei tarvitse ajatellakaan heidän ryhtyvän joihinkin kumouksellisiin hankkeisiin. Näin ollen älä pelkää tätä, vaan ole rohkealla mielin ja suojaa taloani sekä itsevaltiuttani. Sinun huostaasi näet yksin kaikkien joukosta minä uskon valtikkani.»

53. Näin lausuen Xerxes lähetti Artabanoksen Susaan. Sitten hän kutsutti luokseen arvokkaimmat persialaiset. Ja heidän saavuttuaan hän lausui heille näin: »Olen kutsunut teidät kokoon ja pyydän, että esiintyisitte, persialaiset, kelpo miesten lailla ettekä häpäisisi persialaisten muinaisia, suuria ja ansiokkaita tekoja, vaan osoittakaamme kukin erikseen ja kaikki yhdessä alttiutta. Sillä se hyvä, jonka puolesta uurastetaan, on yhteistä kaikille. Tämän takia kehoitan teitä innokkaasti antautumaan sotaan. Sillä niinkuin minä olen kuullut, lähdemme sotaan urhoollisia miehiä vastaan, ja jos me heidät voitamme, ei varmaankaan mikään muu sotajoukko ikinä meitä vastaan asetu. Vaan nyt astukaamme yli salmen, rukoiltuamme niitä jumalia, jotka Persian ovat huomaansa ottaneet.

54. Sinä päivänä he valmistautuivat ylimenoon. Mutta seuraavana päivänä he odottivat, kunnes näkisivät auringon nousevan, ja sytyttivät kaikenmoista suitsutusta silloilla sekä siroittivat myrtinoksia tielle. Mutta kun aurinko nousi, valoi Xerxes kultaisesta maljasta juomauhrin mereen ja rukoili aurinkoa, ettei hänelle sattuisi mitään sellaista onnettomutta, joka estäisi häntä laskemasta valtansa alle Europan, ennenkuin hän sen viimeisiin ääriin olisi ehtinyt. Ja rukoiltuaan hän viskasi Hellespontokseen maljan, kultaisen sekoitusastian ja persialaisen miekan, jota he kutsuvat nimellä »akinake». Sitä en kuitenkaan saata tarkalleen ratkaista, auringolleko pyhittäen hän heitti ne

mereen, vai katuiko hän ruoskineensa Hellespontosta ja tahtoi tekonsa hyvitykseksi lahjoittaa ne merelle.

55. Niin pian kuin tämä oli suoritettu, astuivat toista, Pontoksen puoleista siltaa myöten jalkaväki ja koko ratsuväki, Aigeian-meren puoleista myöten taas juhdat ja palvelusväki. Etunenässä kulkivat nuo kymmenentuhatta persialaista, kaikki seppelöityinä, näiden jälestä kulki kaikenmoisista kansoista sekoitettu sotajoukko. Sinä päivänä kulkivat nämä, seuraavana päivänä ensiksi ratsumiehet ja ne, jotka käänsivät keihäänkärkensä maahan. Nämätkin olivat seppelöidyt. Sitten tulivat pyhät hevoset ja pyhät vaunut, ja näitten jälestä Xerxes itse ynnä keihäänkantajat sekä tuhat ratsumiestä, ja näitten perästä muu sotajoukko. Ja samalla laivat läksivät merelle ja laskivat vastakkaista rantaa kohti. Olenpa myös kuullut kuninkaan kaikkein viimeisenä kulkeneen ylitse.

56. Astuttuaan Europan puolelle Xerxes katseli, kuinka sotajoukko ruoskien hoputtamana kulki yli. Ja se kulki siitä seitsemässä päivässä ja seitsemässä yössä, hetkeksikään herkeämättä. Siellä kerrotaan, Xerxeen jo astuttua Hellespontoksen yli, erään hellespontolaisen miehen lausuneen: »Oi Zeus, minkä vuoksi sinä, tekeytyen persialaisen miehen näköiseksi ja ottaen Zeus nimen sijasta nimeksi Xerxes, tahdot hävittää Hellaan, tuoden mukanasi koko maailman ihmiset? Olisithan sinä ilman näitäkin sen saattanut tehdä.»

57. Niin pian kuin kaikki olivat astuneet yli ja alkoivat taivaltaa, ilmestyi heille suuri ihme, josta Xerxes ei vähintäkään välittänyt, vaikka se oli niin helposti selitettävissä. Tamma synnytti näet jäniksen. Se oli nimittäin helposti selitettävissä sillä, että Xerxes suuresti rehennellen ja kopeillen aikoi marssittaa sotajoukkonsa Hellasta vastaan, mutta oman henkensä hädässä juosten oli palaava samaan paikkaan. Ja Xerxeelle sattui toinenkin enne, hänen ollessaan Sardeessa. Muuli synnytti nimittäin muulin, jolla oli kahdet siittimet, oriin ja tamman, ja oriin olivat ylä-

puolella. Välittämättä kummastakaan hän kuitenkin matkasi edelleen, ja hänen mukanaan maasotajoukko.

58. Mutta laivasto purjehti ulkopuolelle Hellespontosta ja kulki pitkin rannikkoa, päinvastaiseen suuntaan kuin maasotajoukko. Se purjehti näet länteen päin, suunnaten matkansa Sarpedonin nientä kohti, jonne tultuaan sen oli määrä pysähtyä. Mutta maasotajoukko marssi itään päin ja auringon nousua kohti Khersonesoksen kautta, oikealla puolellaan Hellen, Athamaan tyttären, hauta, vasemmalla Kardian kaupunki, ja matkaten erään kaupungin läpi, jonka nimi on Agora. Sieltä se, kiertäen niinkutsutun Melas-lahden, astui Melas-joen yli, jonka vesi ei silloin riittänyt sotajoukolle, vaan loppui kesken. Astuttuaan siis tämän joen yli, josta myös mainittu lahti on nimensä saanut, se läksi länteen päin, kulkien aiolilaisten Ainos-kaupungin ja Stentoris-järven ohi, kunnes se saapui Doriskokseen.

59. Doriskos on Traakiassa oleva rannikko ja suuri tasanko, ja tämän halki virtaa suuri Hebros-joki. Sinne oli rakennettu kuninkaallinen vallitus, tuo, jota juuri kutsutaan nimellä Doriskos, ja siellä oli Dareioksen asettama persialainen varusväki aina niistä ajoista saakka, jolloin hän läksi sotaan skyytejä vastaan. Tämä paikka siis näytti Xerxeestä sopivalta sotaväen järjestämiseen ja lukemiseen ja hän tekikin niin. Kaikki laivat olivat myös saapuneet Doriskokseen, ja laivainpäälliköt toimittivat ne Xerxeen käskystä Doriskoksen läheisyydessä olevaan rantaan, missä sijaitsee samothrakelainen kaupunki Sale sekä Zone, ja joka päättyy kuuluisaan Serreionin niemenkärkeen. Tämä paikka oli muinoin kikonien oma. Laskettuaan laivat tähän rantaan he vetivät ne maihin kuivumaan. Mutta Doriskoksessa Xerxes sillä välin pani toimeen sotajoukon katselmuksen.

60. En saata täsmälleen sanoa, kuinka suuren osuuden kukin kansa suoritti koko määrään. Sillä sitä ei kukaan

ihminen kerro. Mutta koko maasotajoukon miesluku osoittautui miljoonaksi seitsemäksisadaksi tuhanneksi mieheksi. Ja ne laskettiin tällä tavalla: he ajoivat kokoon samaan paikkaan kymmenentuhatta ihmistä, ja sullottuaan heidät yhteen niin tiiviisti kuin saattoivat, he piirsivät niitten ympäri piirin. Piirrettyään ja laskettuaan nuo kymmenentuhatta menemään he laativat pitkin piiriä aitauksen, niin korkean, että se ulottui miehen navan kohdalle. Tehtyään tämän he antoivat toisten astua aitaukseen, kunnes kaikki tällä tavoin olivat lasketut. Ja laskettuaan he järjestivät heidät kansojen mukaan.

61. Ne, jotka ottivat osaa sotaretkeen, olivat seuraavat. Ensiksi persialaiset, jotka olivat tällä tavoin varustetut. Päässään heillä oli veltosti riippuvat »tiara» nimiset päähineet, ruumiin verhona oli heillä kirjavat pitkähihaiset ihotakit ja kalansuomuja muistuttavat rautasuomu-haarniskat, jaloissa roimahousut ja tavallisten kilpien sijasta pajuista palmikoidut kilvet, joiden alapuolella viinet riippuivat. Heillä oli lyhyet keihäät, suuret jouset, ruo'oista tehdyt nuolet ja lisäksi tikarit, jotka riippuivat oikealla kupeella vyöstä. Päällikkönään oli heillä Otanes, Amestriin, Xerxeen vaimon, isä, ja helleenit kutsuivat heitä muinoin kefeneiksi, mutta itse he, samoinkuin heidän naapurinsakin, kutsuivat itseään artalaisiksi. Mutta sittenkuin Danaen ja Zeun poika Perseus oli saapunut Beloksen pojan, Kefeuksen, luo, ja ottanut vaimokseen hänen tyttärensä Andromedan, syntyi hänelle poika, jolle hän antoi nimeksi Perses, ja tämän hän jätti sinne. Kefeuksella näet ei sattunut olemaan miespuolista perillistä. Hänestä siis ovat persialaiset saaneet nimensä.

62. Samalla tavoin puettuina läksivät meedialaiset sotaan. Sillä nämä tamineet ovat meedialaisia, eivätkä persialaisia. Meedialaisten päällikkönä oli Tigranes niminen akhaimenidi, ja heitä kutsuivat muinoin kaikki arialaisiksi, mutta kolkhilaisen Medeian saavuttua Atenasta näitten arialaisten

tykö muuttivat he nimensä. Näin kertovat meedialaiset itse itsestään. Sotaan lähtevät kissiläiset taas olivat muuten varustetut samalla tavoin kuin persialaiset, mutta tiarain sijasta he pitivät päänauhoja. Ja kissiläisiä komensi Anafes, Otaneen poika. Hyrkanialaiset taas olivat asestetut samalla lailla kuin persialaiset, ja heillä oli johtajanaan Megapanos, joka myöhemmin tuli Babylonin hallitusmieheksi.

63. Sotaan lähtiessään assyrialaisilla oli vaskikypärät, punotut jollakin barbarisella tavalla, jota ei ole helppo selittää, heillä oli kilvet, keihäät ja egyptiläisten veitsien kaltaiset tikarit, edelleen rautanauloilla nastoitetut puunuijat ynnä pellavahaarniskat. Näitä kutsuvat helleenit syyrialaisiksi, mutta barbareilta he ovat saaneet nimen assyrialaiset. Heitä komensi Otaspes, Artakhaieen poika.

64. Baktrialaiset läksivät sotaan, päässään aivan samanlaiset päähineet kuin oli meedialaisilla, mutta heillä oli kotimaiset ruokojouset ja lyhyet keihäät. Skyytiläisillä sakeilla oli päässään terävähuippuiset kankeat pystylakit, jaloissa roimahousut sekä aseina kotimaiset jouset ja tikarit, ja lisäksi vielä »sagaris» nimiset kirveet. Näitä, jotka ovat amyrgolaisia skyytejä, he kutsuivat sakeiksi. Persialaiset kutsuvat näet kaikkia skyytejä sakeiksi. Baktrialaisia ja sakeja komensi Hystaspes, Dareioksen ja Kyroksen tyttären, Atossan, poika.

65. Indialaisilla oli yllään puuvillavaatteet, ja heillä oli ruokojouset ynnä ruokonuolet, joissa oli rautakärki. Tällä tavoin olivat indialaiset varustettuina, ja heillä oli päällikkönään Farnazathres, Artabateen poika.

66. Arialaiset olivat varustetut meedialaisilla jousilla, mutta muuten niinkuin baktrialaisetkin. Arialaisia johti Sisamnes, Hydarneen poika. Parthilaiset, khorasmilaiset, sogdilaiset, gandarit ja dadikit läksivät sotaan samoissa tamineissa kuin baktrialaisetkin. Näiden johtajina olivat seuraavat: parthilaisten ja khorasmilaisten Artabazos,

Farnakeen poika, sogdilaisten Azanes, Artaioksen poika, gandarien ja dadikien Artyfios, Artabanoksen poika.

67. Kaspialaisilla sotureilla oli yllään turkit, ja aseina kotimaiset ruokojouset sekä lyhyet miekat Näin olivat nämä asestetut, ja johtajanaan heillä oli Ariomardos, Artyfioksen veli, sarangit taas koreilivat värjätyissä vaatteissaan, ja heillä oli polviin ulottuvat saappaat sekä meedialaiset jouset ja keihäät. Sarangeja komensi Ferendates, Megabazoksen poika. Paktyeillä oli turkit sekä kotimaiset jouset ja tikarit. Paktyeillä oli päällikkönään Artayntes, Ithamitreen poika.

68. Utilaiset, mykiläiset ja parikanit olivat asestetut samalla lailla kuin paktyit. Heidän johtajinaan olivat: utilaisten ja mykiläisten Arsamenes, Dareioksen poika, parikanien taas Siromitres, Oiobazoksen poika.

69. Arabialaisilla oli pitkät, vöillä sonnustetut viitat, ja oikealla kupeellaan pitkät, taapäin jännitettävät jouset. Etiopilaisilla oli verhonaan pantterin- ja jalopeurantaljat ja heillä oli pitkät, jopa neljänkin kyynärän pituiset, taatelipalmun lehtien varsista tehdyt jouset ja lisäksi pienet ruokonuolet. Mutta raudan sijasta oli teräväksi hiottu kivi, jommoisella he myös kaivertavat sinettisormuksensa. Lisäksi heillä oli keihäät, joiden nenässä oli peitsenkärjen tavoin teräväksi hiottu gasellinsarvi. Heillä oli myös nauloilla nastoitetut nuijat. Mutta taisteluun mennessään he sivelivät toisen puolen ruumistaan kipsillä, toisen puolen punamaalilla. Arabialaisia ja Egyptin tuollapuolen asuvia etiopilaisia komensi Arsames, Dareioksen ja Artystonen, Kyroksen tyttären, poika, — hänen, jota Dareios vaimojensa joukosta enimmin rakasti ja jonka kuvan hän oli takomalla teettänyt kullasta.

70. Egyptin tuollapuolen asuvia etiopilaisia ja arabialaisia siis komensi Arsames, itäiset etiopilaiset taas — heitä oli näet sotajoukossa kahta lajia — olivat liitetyt indialaisiin eivätkä ulkonäöltään ollenkaan eronneet toisista, vaan ainoastaan kieleensä ja hiuksiinsa nähden. Itäiset etiopi-

laiset ovat näet suorahiuksiset, Libyan etiopilaiset taas ovat kiharatukkaisimmat kaikista ihmisistä. Nämä Aasian etiopilaiset olivat enimmäkseen asestetut samalla tavoin kuin indialaisetkin, ja heillä oli päässään hevosen otsanahka, nyljetty korvineen harjoineen. Harja kävi heillä töyhdöstä, ja he antoivat hevosten korvien jäykkinä törröttää. Ja suojanaan he kilpien sijasta käyttivät kurjennahkoja.

71. Libyalaiset kulkivat nahkaisissa tamineissa ja käyttivät tulessa karaistuja heittokeihäitä. Heidän päällikkönään oli Massages, Oarizoksen poika.

72. Paflagonit läksivät sotaan, päässään punotut kypärät, ja heillä oli pienet kilvet ja lyhyet keihäät sekä lisäksi heittokeihäät ja tikarit ja jaloissa kotimaiset, puolipohkeeseen ulottuvat saappaat. Ligyiläiset, matienit, mariandynit ja syyrialaiset läksivät sotaan samalla tavoin puettuina kuin paflagonit. Näitä syyrialaisia kutsuvat persialaiset kappadokialaisiksi. Paflagoneja ja matieneja komensi Dotos, Megasidroksen poika, mariandynejä, ligyiläisiä ja syyrialaisia Gobryas, Dareioksen ja Artystonen poika.

73. Fryygialaisilla oli lähinnä samanlaiset tamineet kuin paflagoneilla, vain hiukan niistä poikkeavat. Mutta, kuten makedonialaiset kertovat, kutsuttiin fryygialaisia brigeiksi, niin kauan kuin he Europassa asuen olivat makedonialaisten naapureina, mutta siirryttyään Aasiaan he, samalla kertaa kuin vaihtoivat maansa, muuttivat nimensäkin fryygialaisiksi. Armenialaiset, jotka ovat fryygialaisten siirtolaisia, olivat samalla lailla asestetut kuin fryygialaisetkin. Näitä molempia komensi Artokhmes, joka oli nainut Dareioksen tyttären.

74. Lyydialaisilla oli aivan samanlaiset aseet kuin helleeneillä. Lyydialaisia kutsuttiin muinoin maioneiksi, mutta Lydoksen, Atyksen pojan, mukaan he saivat tämän nimityksen, vaihtaen siihen entisen nimensä. Myysialaisilla oli päässään kotimaiset kypärät, heillä oli pienet kilvet ja he käyttivät tulessa karaistuja heittokeihäitä. He ovat

lyydialaisten siirtolaisia, ja Olympos-vuoren mukaan heitä kutsutaan olympieneiksi. Lyydialaisia ja myysialaisia komensi Artafrenes, Artafreneen poika, hänen, joka yhdessä Datiin kanssa oli hyökännyt Marathoniin.

75. Traakialaiset läksivät sotaan, päässään ketunnahkaiset päähineet ja ruumiinsa yllä ihotakit, joitten päälle he olivat kietoneet kirjavia viittoja, jaloissaan ja pohkeillaan heillä oli hirvennahkaiset saappaat, ja aseina heittokeihäät, keveät kilvet ja pienet tikarit. Näiden muutettua Aasian puolelle ruvettiin heitä kutsumaan bithynialaisiksi, mutta aikaisemmin, Strymon-joen luona asuessaan, heillä oli, kuten he itse kertovat, nimenä strymonilaiset. Väitetään, että teukrolaiset ja myysialaiset karkoittivat heidät heidän olinpaikoiltaan. Aasiassa asuvia traakialaisia komensi Bassakes, Artabanoksen poika.

76. . . . . . . illa [1]) oli pienet karvaamattomasta härän. nahasta tehdyt kilvet, jokaisella oli kaksi lykialais-tekoista metsästyskeihästä, ja päässään heillä oli vaskikypärät. Kypäriin oli liitetty vaskiset häränkorvat ja -sarvet, ja niitten yläpuolella oli töyhdöt. Mutta pohkeittensa ympäri he olivat kääriueet purppuranvärisiä vaatekaistaleita. Näitten ihmisten maassa on Areen ennuspaikka.

77. Maionilaisilla kabaleilla, joita kutsutaan lasoneiksi, oli samat tamineet kuin kilikialaisilla, ja aion kuvata niitä, silloin kun kuvauksessani joudun kilikialaisten osastoon. Milyeillä oli lyhyet keihäät ja soljilla kiinnitetyt vaatteet. Muutamilla heistä oli lykialaiset jouset, ja päässään heillä oli nahasta tehdyt sotalakit. Näitä kaikkia komensi Badres, Hystaneen poika.

78. Moskheilla oli päässään puiset kypärät, ja heillä oli pienet kilvet ja keihäät, joissa oli pitkät kärjet. Tibarenit, makronit ja mossynoikit läksivät sotaan, asestettuina samalla tavoin kuin moskhitkin. Heitä johtivat seuraavat päälliköt:

---

[1]) Tässä mainitun kansan nimi on käsikirjoituksista hävinnyt.

moskhoja ja tibarenoja Ariomardos, Dareioksen ja Parmyksen, Kyroksen pojan Smerdiin tyttären, poika, makroneja ja mossynoikeja Artayktes, Kherasmiin poika, joka oli hallitusmiehenä Hellespontoksen Sestoksessa.

79. Mareilla oli päässään kotimaiset, punotut kypärät sekä aseina pienet nahkakilvet ja heittokeihäät. Kolkhilaisilla oli päässään puukypärät, pienet karvaamattomasta nahasta tehdyt kilvet ja lyhyet keihäät, ja lisäksi heillä oli väkipuukot. Mareja ja kolkhilaisia komensi Farandates, Teaspiin poika. Alarodit ja saspeirit läksivät sotaan, varustettuina samalla tavoin kuin kolkhilaisetkin. Näitä komensi Masistios, Siromitreen poika.

80. Punaisen meren saarilta mukana seuraavilla kansoilla — nimittäin niiltä saarilta tulevilla, joihin kuningas lähettää niinsanotut maastakarkoitetut asumaan, — oli lähinnä samanlaiset vaatteet ja aseet kuin meedialaisilla. Näitä saarelaisia komensi Mardontes, Bagaioksen poika, joka Mykalen luona päällikkönä ollessaan toisena vuotena tämän jälkeen kaatui taistelussa.

81. Nämä olivat ne kansat, jotka maitse läksivät sotaan ja jotka olivat määrätyt palvelemaan jalkaväkenä. Nämä mainitut henkilöt siis komensivat tätä sotajoukkoa ja he myös järjestivät ja laskivat miehet sekä nimittivät tuhannen- ja kymmenentuhannen-päälliköt, ja kymmenentuhannenpäälliköt taas sadan- ja kymmenenpäälliköt. Mutta osastoilla oli toiset, kansoilla toiset päällysmiehet.

82. Päällikköinä olivat siis nämät, jotka mainittiin, mutta näiden sekä koko yhteisen jalkaväen ylipäällikköinä olivat Mardonios, Gobryaan poika, Tritantaikhmes, Artabanoksen poika, hänen, joka oli esittänyt sen mielipiteen, ettei pitänyt lähteä sotaan Hellasta vastaan, ja Smerdomenes, Otaneen poika, molemmat viimemainitut Dareioksen veljenpoikia ja Xerxeen serkkuja, Masistes, Dareioksen ja Atossan poika, Gergis, Ariazoksen poika, ja Megabyzos, Zopyroksen poika.

83. Nämä olivat koko yhteisen jalkaväen ylipäälliköt, lukuunottamatta kymmentätuhatta. Näiden kymmenentuhannen ylipäällikkönä oli Hydarnes, Hydarneen poika, ja näitä persialaisia kutsuttiin kuolemattomiksi seuraavasta syystä. Jos luku tuli vajanaiseksi sen kautta, että joku joko kuoli tai sairastui, oli jo ennakolta valittu sijaan toinen mies, eikä heitä koskaan tullut olemaan kymmentätuhatta useampia eikä harvempia. Parasta järjestystä osoittivat kaikkien joukosta persialaiset, ja he olivat myös urhoollisimmat. Heillä oli sellaiset tamineet, kuin olen maininnut, sitäpaitsi he upeilivat suunnattomalla kullallaan ja kuljettivat mukanaan katettuja matkavaunuja, ja niissä jalkavaimonsa sekä lukuisan ja hyvin varustetun palvelusväkensä. Ja kamelit ynnä vetojuhdat kuljettivat, muusta sotaväestä erillään, ruokavaroja heitä varten.

84. Ratsupalvelusta taas suorittavat seuraavat kansat; kaikki kuitenkaan eivät asettaneet ratsuväkeä, vaan ainoastaan nämä. Ensiksi persialaiset, varustettuina samalla tavalla kuin heidän jalkaväkensä, paitsi että muutamilla heistä oli päässään myös vaskesta ja raudasta taotut kypärälaitokset.

85. On olemassa eräs paimentolais-kansa, nimeltään sagartit, jotka ovat persialaista heimoa ja puhuvat persiankieltä ja joitten varukset ovat persialaisten ja paktyiläisten varustusten keskivälillä. Nämä asettivat kahdeksantuhatta ratsumiestä, mutta heidän ei ole tapana pitää vaski- eikä rauta-aseita, lukuunottamatta tikareita, vaan he käyttävät hihnoista punottuja pauloja. Näihin luottaen he menevät taisteluun. Ja näiden miesten taistelutapa on tämmöinen. Jouduttuaan vihollisten kanssa käsikähmään he viskaavat paulat, joiden nenässä on silmukka. Mihin hyvänsä mikin heistä osaa, hevoseen tai mieheen, niin hän vetää sen puoleensa. Ja toiset saavat surmansa, ikäänkuin satimeen joutuen.

86. Tämmöinen on niiden taistelutapa, ja he olivat liitetyt persialaisiin. Edelleen meedialaiset, samoissa tamineissa kuin heidän jalkaväkensäkin, ja kissiläiset niinikään. Indialaiset olivat varustetut samalla tavalla kuin heidän jalkaväkensä ja he sekä ratsastivat että ajoivat vaunuissa; mutta vaunujen eteen oli valjastettu hevosia ja villiaaseja. Baktrialaiset olivat asestetut samalla tavoin kuin heidän jalkaväkensä, ja paktyit niinikään, ja libyalaiset myös samaten kuin heidän jalkaväkensä. Nämätkin kaikki ajoivat vaunuissa. Niinikään olivat kaspialaiset ja parikanit varustetut samalla lailla kuin heidän jalkaväkensä. Arabialaisilla oli samat tamineet kuin heidän jalkaväellään ja he ratsastivat kaikki kameleilla, jotka nopeudessa eivät jää hevosista jälelle.

87. Ainoastaan nämä kansat suorittavat ratsupalvelusta. Ratsuväen luku teki kahdeksankymmentä tuhatta miestä, lukuunottamatta kameleja ja vaunuja. Muut ratsumiehet olivat järjestetyt osastoittain, mutta arabialaiset olivat asetetut viimeisiksi. Sillä koska hevoset eivät siedä kameleja, olivat nämä asetetut viimeisiksi, jott'eivät hevoset niitä säikähtäisi.

88. Ratsuväen päällikköinä olivat Datiin pojat Harmamithres ja Tithaios. Mutta heidän kolmas toverinsa päällikkyydessä, Farnukhes, oli sairauden takia jätetty Sardeeseen. Sillä kun he juuri olivat lähtemässä liikkeelle Sardeesta, oli häntä kohdannut surkea onnettomuus. Hänen ratsastaessaan oli näet hevosen jalkoihin juossut koira, jolloin hevonen, joka ei ollut katsonut eteensä, säikähti, nousi pystyyn ja viskasi selästään Farnukheen. Lankeemuksesta oli se seuraus, että hän alkoi sylkeä verta, ja sairaus päättyi näivetystautiin. Mutta hevonen rangaistiin heti ensi aluksi sillä tavoin kuin Farnukhes käski. Palvelijat taluttivat sen siihen paikkaan, missä se oli herransa heittänyt maahan, ja leikkasivat poikki sen jalat polvien kohdalta. Sillä tavoin Farnukhes joutui pois johdosta.

89. Kolmisoutujen luku taas teki tuhat kaksisataa seitsemän, ja laivoja asettivat seuraavat kansat. Foinikialaiset yhdessä Palestinan syyrialaisten kanssa antoivat kolmekymmentä ja olivat tällä tavoin varustettuina. Heillä oli päässään melkein aivan helleeniläisten tapaan tehdyt kypärät, he olivat puetut pellavahaarniskaan ja heillä oli kilvet, joissa ei ollut reunoja, sekä heittokeihäät. Nämä foinikialaiset asuivat, kuten he itse kertovat, muinoin Punaisen meren rannalla, mutta siirtyivät sieltä ja asuvat nyt Syyriassa, meren ääressä. Tätä Syyrian osaa ynnä koko Egyptiin ulottuvaa aluetta kutsutaan Palestinaksi. Egyptiläiset asettivat kaksisataa laivaa. Heillä oli päähineinä punotut kypärät, edelleen kuperat kilvet, joissa oli suuret reunat, sekä laivapeitset ja suuret sotakirveet. Useimmilla heistä oli haarniska ja pitkä väkipuukko.

90. Sillä tavoin nämä olivat varustetut. Kyprolaiset puolestaan asettivat sataviisikymmentä laivaa, ja heillä oli tämmöiset tamineet. Heidän kuninkaillaan oli pään ympäri kiedotut nauhat, toisilla heistä oli ihotakit, mutta muuten he olivat puetut niinkuin helleenit. Näitä ovat seuraavat heimot: Salamiista ja Atenasta, Arkadiasta, Kythnoknesta, Foinikiasta sekä Etiopiasta alkuisin olevat, kuten kyprolaiset itse kertovat.

91. Kilikialaiset asettivat sata laivaa. Näillä taas oli kotimaiset kypärät päässään, tavallisten kilpien sijasta heillä oli karvaamattomasta härännahasta tehdyt pienet kilvet, ja he olivat puetut villaisiin ihotakkeihin. Kullakin oli kaksi heittokeihästä ja miekka, lähinnä samanlainen kuin egyptiläiset väkipuukot. Heitä kutsuttiin muinoin hypakhaialaisiksi, nykyisen nimensä he saivat Kilix nimisen foinikialaisen, Agenorin pojan, mukaan. Pamfylit asettivat kolmekymmentä laivaa ja olivat varustetut helleeniläisillä aseilla. Nämä pamfylit ovat niitä, jotka yhdessä Amfilokhoksen ja Kalkhaan kanssa hajaantuivat Troiasta.

92. Lykialaiset asettivat viisikymmentä laivaa ja heillä oli haarniskat sekä säärystimet. Heillä oli edelleen kanukkapuiset jouset, sulattomat ruokonuolet ja heittokeihäät, heidän hartioillaan riippui vuohennahka, päässään heillä oli sulkien reunustama hattu. Heillä oli tikarit ja sirpit. Lykialaisia, jotka ovat kotoisin Kreetasta, kutsuttiin ennen termileiksi, nykyisen nimityksensä he saivat Lykos nimisen atenalaisen, Pandionin pojan, mukaan.

93. Aasian doorilaiset asettivat kolmekymmentä laivaa, heillä oli helleeniläiset aseet ja he ovat alkuisin Peloponnesoksesta. Kaarilaiset asettivat seitsemänkymmentä laivaa ja olivat muuten asestetut samalla tavoin kuin helleenit, mutta heillä oli sirpit ja tikarit. Kuinka heitä aikaisemmin kutsuttiin, se on tämän historian ensimäisissä kertomuksissa mainittu.

94. Ioonilaiset asettivat sata laivaa ja olivat varustetut samalla tavoin kuin helleenit. Niin kauan kuin ioonilaiset asuivat siinä Peloponnesoksen maakunnassa, jonka nimenä nykyään on Akhaia, ja ennenkuin Danaos ja Xuthos saapuivat Peloponnesokseen, kutsuttiin heitä, kuten helleenit kertovat, aigialolaisiksi pelasgeiksi, mutta Ionin, Xuthoksen pojan, mukaan heitä sittemmin nimitettiin ioonilaisiksi.

95. Saarelaiset asettivat seitsemäntoista laivaa ja olivat asestetut niinkuin helleenit, ollen hekin pelasgilaista heimoa; mutta myöhemmin kutsuttiin heitä ioonilaisiksi, samalla tavalla kuin Atenasta kotoisin olevia »kahdentoista kaupungin» ioonilaisia. Aiolilaiset asettivat kuusikymmentä laivaa ja olivat varustetut samalla tavoin kuin helleenit; helleenien kertomuksen mukaan kutsuttiin heitä muinoin pelasgeiksi. Hellespontolaiset — lukuunottamatta Abydos-kaupungin asukkaita, joille kuningas oli antanut toimeksi pysyä alallaan ja vartioida siltoja, — lähtivät Pontoksesta sotaan, asettaen sata laivaa, ja olivat varustetut samalla tavoin kuin helleenit. Nämä olivat ioonilais- ja doorilais-heimoisia siirtolaisia.

96. Kaikissa laivoissa palveli merisotureina persialaisia, meedialaisia ja sakeja. Parhaiten purjehtivat laivat näistä olivat foinikialaiset, ja heidän joukostaan sidonilaiset, asettaneet. Näillä kaikilla, samoinkuin niillä, joita oli käsketty maata myöten kulkemaan, oli kullakin kotimaiset johtajansa, joita minä en tässä ole maininnut, ne kun eivät ole tutkimukselleni välttämättömiä. Sillä eivät jokaisen kansan johtajat olleet merkillisiä, ja kussakin kansassa oli yhtä monta johtajaa kuin oli kaupunkejakin, eivätkä nämä seuranneet sotapäällikköinä, vaan orjina, kuten muutkin, pelkät sotilaat. Ja minä olenkin jo maininnut kaikki ne persialaiset sotapäälliköt, joilla oli ylin valta ja jotka johtivat kutakin kansaa.

97. Laivaston ylipäällikköinä olivat Ariabignes, Dareioksen poika, Prexaspes, Aspathineen poika, Megabazos, Megabateen poika, ja Akhaimenes, Dareioksen poika. Ioonilaista ja kaarilaista sotavoimaa johti Ariabignes, Dareioksen ja Gobryaan tyttären poika, egyptiläisten päällikkönä oli Akhaimenes, joka oli Xerxeen veli sekä isän että äidin puolelta, ja muuta sotajoukkoa johtivat molemmat muut. Kolmikymmen- ja viisikymmen-airokkaitten sekä pursien ynnä pitkien hevos-alusten havaittiin yhteen laskettuina tekevän kolmetuhatta laivaa.

98. Huomattavimmat laivastossa olevista, ylipäällikköjen jälkeen, olivat nämä: sidonilainen Tetramnestos, Anysoksen poika, tyrolainen Matten, Siromoksen poika, Merbalos, Agbaloksen poika, Arados-kaupungista, kilikialainen Syennesis, Oromedonin poika, lykialainen Kyberniskos, Sikaan poika, ja kyprolaiset Gorgos, Khersiin poika, ja Timonax, Timagoraan poika, sekä kaarilaisista Histiaios, Tymneen poika, Pigres, Hysseldomoksen poika, ja Damasithymos, Kandauleen poika.

99. Muita osastonpäällikköjä en ole maininnut, koska en pidä sitä välttämättömänä, mutta enimmin minä ihailen Artemisiaa, joka, jos kohta nainen, otti osaa sotaretkeen

Hellasta vastaan. Vaikka hän näet miehensä kuoltua itse hoiti hallitusta ja hänellä jo oli poika nuorukais-iässä, läksi hän innosta ja miehuudesta sotaan, olematta siihen mitenkään pakoitettu. Hänen nimensä oli siis Artemisia, ja hän oli Lygdamiin tytär, ollen isän puolelta peräisin Halikarnassoksesta, äidin puolelta taas kreetalainen. Hän johti halikarnassolaisia sekä Kos-, Nisyros- ja Kalydna-saarten miehistöä ja asetti viisi laivaa. Sidonilaisten jälkeen hän asetti koko laivaston mainioimmat laivat ja antoi kaikkien liittolaisten joukosta parhaimmat neuvot kuninkaalle. Mutta kaikkien niiden kaupunkien koko väestön, joita olen maininnut Artemisian johtaneen, minä väitän olevan doorilaista heimoa; halikarnassolaiset ovat näet troizenilaisia, muut epidaurolaisia. Sen verran olkoon mainittuna laivastosta.

100. Mutta sittenkuin sotajoukko oli laskettu ja järjestetty, halusi Xerxes, itse kulkien joukkojen läpi, niitä katsella. Niinpä hän tekikin sen. Ja ajaen vaunuissa kunkin kansan sivu hän tiedusteli kutakin, ja kirjurit merkitsivät kaikki muistiin. Ja hän ajoi, kunnes oli saapunut sekä ratsu- että jalkaväen toisesta päästä toiseen. Kun Xerxes tämän oli tehnyt, työnnettiin laivat mereen, jonka jälkeen hän vaunuista siirtyi sidonilaiseen laivaan, istuutui kultaisen teltan alle ja purjehti laivankokkien editse, tiedustellen jokaista niistä samalla tavalla, kuin maasotajoukolle oli tehnyt, ja kirjoituttaen tiedot muistiin. Mutta kaikki laivanpäälliköt olivat vieneet laivansa noin neljän pletrin päähän rannasta, ankkuroineet ne sinne, kokat maahan päin, ja asettaneet merisotilaat kuten taisteluun ainakin. Vaan kuningas purjehti laivan kokkien ja rannikon välitse ja katseli niitä.

101. Purjehdittuaan näidenkin ohi ja astuttuaan laivasta hän noudatti luokseen Demaratoksen, Aristonin pojan, joka hänen seurassaan otti osaa sotaretkeen Hellasta vastaan. Ja kutsuttuaan tämän luokseen hän kysyi häneltä näin:

»Demaratos, nyt minua huvittaa kysyä sinulta erästä asiaa, jonka tahdon tietää. Sinä olet helleeni ja, kuten sinulta sekä muilta puheilleni saapuvilta helleeneiltä olen saanut tietää, olet kotoisin kaupungista, joka ei ole pienin eikä heikoin. Sano siis minulle tämä: uskaltavatko helleenit tehdä vastarintaa minulle? Sillä minun luullakseni, vaikka kaikki helleenit ja kaikki muut lännessä asuvat ihmiset kokoontuisivat, eivät he kykene kestämään minun hyökkäystäni, joll'eivät nimittäin ole keskenään ystäviä. Tahdon kuitenkin kuulustella sinunkin mielipidettäsi, mitä sinä heistä sanot.» Niin hän kysyi, mutta Demaratos virkkoi vastaukseksi: »Kuningas, tuleeko minun noudattaa totuutta vai puhua sinulle mieliksi?» Xerxes käski hänen noudattaa totuutta sanoen, ettei hän siltä olisi vähemmän kuninkaan mieleen kuin ennenkään.

102. Tämän kuultuaan Demaratos lausui näin: »Kuningas, koska käsket kokonaan noudattamaan totuutta ja puhumaan niin, ettet myöhemmin jostakin valheesta tapaisi, niin tiedä tämä: köyhyys on aina ollut Hellaan toveri, mutta hyve on jälestäpäin saavutettu, ymmärryksen ja ankaran lain hankkimana. Ja tätä käyttämällä Hellas torjuu luotaan sekä köyhyyden että sortovallan. Minä tosin kiitän kaikkia noissa doorilaisissa maissa asuvia helleenejä, mutta se, mitä nyt lähden kertomaan, ei koske näitä kaikkia, vaan lakedaimonilaisia yksin. Ensiksi on mahdotonta, että he milloinkaan hyväksyisivät sinun sanojasi, jos ne tarkoittavat Hellaan orjuuttamista, ja toiseksi he lähtevät vastaasi taisteluun, vaikkapa kaikki muut helleenit pitäisivät sinun puoltasi. Mitä taas lukumäärään tulee, niin älä tiedustele, kuinka monta heitä tarvitaan kyetäkseen sen tekemään. Sillä jos heitä, lähtiessään sotaan, on tuhat miestä, taistelevat he sinua vastaan ja samoin, jos heitä on siitä joko päälle tai alle.»

103. Tämän kuultuaan virkkoi Xerxes naurahtaen: »Demaratos, millaisen sanan lausuitkaan, kun väität, että

tuhat miestä on taisteleva näin suurta sotajoukkoa vastaan. No niin, sano minulle tämä. Sinä väität itse olleesi näiden miesten kuninkaana. Tahdotko siis heti paikalla taistella kymmentä miestä vastaan? Ja kuitenkin, jos teidän valtiolaitoksenne on kokonaan sellainen, kuin miksi sinä sitä kuvailet, tulee sinun, heidän kuninkaansa, teidän lakienne mukaan asettua kahta vertaa niin suurta vihollisvoimaa vastaan. Sillä jos kukin heistä on kymmenen minun sotajoukkoni miehen veroinen, niin minä vaadin, että sinä asetut kahtakymmentä vastaan. Silloinhan pitäisi sinun väitteesi paikkansa. Mutta jos te olette sellaisia ja sen mittaisia kooltanne kuin sinä ja ne helleenit, jotka ovat olleet minun puheillani, ja kuitenkin näin kovin kehutte, niin varo vain, ettei tämä puheesi ole joutavaa kerskausta. Sillä katsotaanpa, miten kaiken todennäköisyyden mukaan on asianlaita. Kuinka voisi tuhat, tai kymmenenkin tuhatta taikkapa viisikymmentäkin tuhatta miestä, jotka kaikki yhtäläisesti ovat vapaita eivätkä yhden ainoan hallitsemia, asettua näin suurta sotajoukkoa vastaan? Sillä jos heitä on viisituhatta, tulee meitä olemaan enemmän kuin tuhat jokaista vastaan. Jos näet heitä, samalla tavoin kuin meitä, hallitsisi yksi, niin he tämän pelosta saattaisivat, vastoin omaa luontoaan, tulla urhoollisiksi ja ruoskan pakoittamina mennä harvalukuisempina useampia vastaan. Mutta vapauteen päässeinä he eivät varmaankaan tee kumpaakaan näistä. Luullakseni helleenit, vaikka lukumäärältään olisivatkin tasaväkiset, tuskin taistelisivat yksistään persialaisiakaan vastaan. Mutta meillä sitävastoin juuri tavataan sitä, mistä sinä puhut, jos kohta ei suuressa määrässä, vaan harvassa. Sillä minun peitsenkantajieni joukossa on semmoisia, jotka tahtoisivat taistella yht'aikaa kolmeakin helleeniläistä miestä vastaan. Vaan sitä sinä et tunne ja siksi puhut joutavia.»

104. Siihen virkkoi Demaratos: »Oi kuningas, alun pitäen minä ymmärsin, että jos noudatan totuutta, en saata

puhua sinulle mieliksi. Mutta koska pakoitit minua puhumaan totista totta, kerroin, miten spartalaisten on laita. Ja kuitenkin ymmärrät itse parhaiten, missä määrin minä tätä nykyä rakastan noita, jotka vietyään minulta arvoni ja isiltä perityt etuoikeuteni ovat riistäneet minulta kaupungin ja tehneet minut maanpakolaiseksi, kun sitävastoin sinun isäsi otti minut vastaan ja antoi minulle elatuksen ja kodin. On siis kohtuullista, että järkevä mies ei työnnä luotaan ilmeistä hyväntahtoisuutta, vaan rakastaa sitä mitä suurimmassa määrin. Enpä minä lupaa kykeneväni taistelemaan kymmentä enkä kahtakaan miestä vastaan, ja mieluimmin olisin taistelematta yhtäkään vastaan. Mutta jos olisi pakko tai jokin suuri kilvoitus yllyttäisi, taistelisin kaikkein kernaimmin yhtä vastaan niistä, jotka kukin väittävät olevansa kolmen helleenin veroisia. Niinpä myös lakedaimonilaiset, taistellessaan yksitellen, eivät ole keitäkään miehiä kehnompia, mutta joukkona ollen he ovat kaikista miehistä urhoollisimmat. Sillä vaikka ovatkin vapaita, eivät he kuitenkaan ole vapaita kaikessa. Heidän valtiaanaan on näet laki, jota he pelkäävät vielä paljoa enemmän kuin sinun väkesi sinua. He tekevät siis, mitä ikinä se käskee. Ja se käskee aina samaa, taistelemaan mitään ihmispaljoutta pakenematta ja jäämään paikoilleen joko voittaen tai kuollen. Jos katsot minun tässä jutelleen joutavia, tahdon vaieta, sen pitemmältä enää puhumatta. Minkä puhuin, sen olin pakoitettu puhumaan. Käyköön kuitenkin mielesi mukaan, kuningas.»

105. Näin Demaratos vastasi. Mutta Xerxes käänsi asian leikiksi eikä ensinkään suuttunut, vaan lähetti hänet suosiollisesti luotaan. Sittenkuin Xerxes tämän keskustelun jälkeen oli asettanut käskynhaltijaksi yllämainittuun Doriskos-kaupunkiin Maskameen, Megadosteen pojan, sitä ennen pantuaan viralta Dareioksen asettaman, marssitti hän sotajoukkonsa Traakian kautta Hellasta vastaan.

106. Niinpä Xerxes sinne jätti Maskameen, joka esiintyi niin miehuullisesti, että Xerxeen oli tapana hänelle lähettää lahjoja, koska hän oli enimmin kunnostanut itseään kaikkien niiden joukosta, jotka Xerxes itse tai Dareios oli asettanut käskynhaltijoiksi. Ja hänen oli tapana lähettää niitä joka vuosi. (Samoin teki myös Artaxerxes, Xerxeen poika, Maskameen jälkeläisille.) Sillä jo ennen tätä sotaretkeä oli kaikkialle Traakiassa ja Hellespontoksessa asetettu käskynhaltijoita. Kaikki nämä, sekä Traakiassa että Hellespontoksessa olevat, paitsi Doriskoksen käskynhaltijaa, karkoittivat tämän sotaretken jälkeen helleenit; mutta Doriskoksessa olevaa Maskamesta eivät ketkään vielä ole voineet karkoittaa, vaikka monet ovat sitä koettaneet. Siitä syystä siis hänelle lähettää lahjoja se, joka kulloinkin Persiassa hallitsee.

107. Mutta helleenien karkoittamista käskynhaltijoista ei kuningas Xerxes pitänyt ketään niin urhoollisena kuin Bogesta Eionissa. Vaan tätä hän ei lakannut kiittelemästä ja hän kunnioitti mitä suurimmassa määrin hänen Persiaan jääneitä lapsiaan. Ja Boges ansaitsikin todella suurta kiitosta. Sillä kun atenalaiset ja Kimon, Miltiadeen poika, häntä piirittivät, olisi hänellä ollut tilaisuus, sopimuksen tehden, lähteä pois ja palata Aasiaan. Mutta siihen hän ei suostunut, jottei kuningas luulisi hänen pelkuruudesta jääneen henkiin, vaan hän kesti piirityksen viimeiseen asti. Vaan kun linnoituksessa ei enää ollut mitään muonaa, käski hän pinota suuren rovion, tappoi lapsensa, vaimonsa, jalkavaimonsa ja palvelijansa ja viskasi ne sitten tuleen, jonka jälkeen hän kokosi kaiken kullan ja hopean, mitä kaupungissa oli, ja siroitti sen muurilta Strymon-jokeen Ja sen tehtyään hän itse heittäytyi tuleen. Siksi persialaiset vielä tänäkin päivänä syystä kiittävät häntä.

108. Doriskoksesta Xerxes matkasi Hellasta vastaan ja pakoitti kaikki, jotka vain tiellään tapasi, ottamaan osaa sotaretkeen. Sillä kuten jo ennenkin olen osoittanut, oli

koko maa Tessaliaan saakka laskettu kuninkaan vallan alle ja maksoi hänelle veroa, sittenkuin Megabazos ja myöhemmin Mardonios olivat sen kukistaneet. Ja Doriskoksesta matkatessaan hän ensiksi sivuutti samothrakelaiset linnoitukset, joista viimeisenä lännessä on Mesambria niminen kaupunki. Siihen rajoittuu thasolaisten kaupunki Stryme, ja näiden molempien keskitse virtaa Lisos-joki, jonka vesi silloin ei riittänyt Xerxeen sotaväelle, vaan loppui. Tämän maan nimenä oli muinoin Gallaike, nyt se on Briantike. Oikeinta on sanoa tätäkin kikonien maaksi.

109. Astuttuaan Lisos-joen kuivaneen uoman poikki hän sivuutti seuraavat helleeniläiset kaupungit: Maroneian, Dikaian ja Abderan. Näiden ohi hän siis kulki ja samoin seuraavien, niiden kohdalla olevien järvien: Maroneian ja Strymen välillä sijaitsevan Ismaris-järven, Dikaian kohdalla olevan Bistonis-järven, johon kaksi jokea, Trauos ja Kompsantos laskevat vetensä. Abderan kohdalla Xerxes ei sivuuttanut mitään kuuluisata järveä, mutta sensijaan Nestosjoen, joka virtaa mereen. Näiden paikkojen jälkeen hän sivuutti thasolaisten mannermaalla sijaitsevat kaupungit, joista yhden ääressä on ympärimitaten noin kolmenkymmenen stadionin laajuinen, kalainen ja erittäin suolainen järvi. Tämän saattoivat kuivilleen jo juhdat yksinään, kun niitä juotettiin. Ja tämän kaupungin nimi on Pistyros.

110. Näitten helleeniläisten rannikkokaupunkien ohi hän siis kulki, jättäen ne vasemmalle kädelleen. Mutta ne traakialaiset kansat, joiden maan kautta hän matkasi, olivat: paitilaiset, kikonit, bistonit, sapalaiset, dersalaiset, edonit ja satrit. Näistä seurasivat retkelle meren ääressä asuvat laivoillaan, mutta ne näistä luettelemistani kansoista, jotka asuivat sisämaassa, paitsi satrit, pakoitettiin kaikki seuraamaan jalan.

111. Satrit eivät ole vielä olleet kenenkään alamaisia, mikäli me tiedämme, vaan he, yksin kaikkien traakialaisten joukosta, ovat aina minun aikoihini saakka yhtämittaa

pysyneet vapaina. He asustavat näet korkeilla, kaikenlaatuista metsää taajaan kasvavilla, lumen peittämillä vuorilla ja ovat sodassa erinomaisia. Nämä juuri omistavat Dionysoksen ennuspaikan. Tämä ennuspaikka sijaitsee mitä korkeimmassa vuoristossa, ja satrien joukosta ovat bessit ne, joitten keskuudesta pyhätön ennuspapit otetaan, mutta ennuslauseet julistaa papitar, samoinkuin Delfoissa; eikä ole hevin mitään sen pulmallisempaa.

112. Kuljettuaan mainitun alueen ohi Xerxes sitten sivuutti pieriläisten linnoitukset, joista toisen nimenä on Fagres ja toisen Pergamos. Tästä hän matkasi näiden linnoitusten sivu, jättäen oikealle kädelleen laajan ja korkean Pangaion-vuoren, missä on kulta- ja hopeakaivoksia, joita pieriläiset, odomantit ja varsinkin satrit käyttävät.

113. Sitten hän, mennen Pangaion-vuoren pohjoispuolella asuvien paionien, doberien ja paioplien ohi, kulki länteen päin, kunnes saapui Strymon-joelle ja Eion-kaupunkiin, jonka päällikkönä oli silloin vielä elossa oleva Boges, sama, josta vähän aikaisemmin mainitsin. Tämän Pangaionvuoren ympärillä olevan maan nimenä on Fyllis, ja se ulottuu länteen päin Angites-jokeen saakka, joka laskee Strymoniin, etelään taas itse Strymoniin. Viimemainitulle maagit uhrasivat valkoisia hevosia saadakseen onnellisia enteitä.

114. Suoritettuaan nämä taikatemput ynnä sen lisäksi paljon muutakin joen kunniaksi he saapuivat Ennea Hodoi (»Yhdeksän tietä») nimiseen paikkaan ja kulkivat siellä Strymonin poikki niitä siltoja myöten, jotka he siellä tapasivat. Mutta saatuaan tietää, että tämän paikan nimi oli »Yhdeksän tietä», kaivoivat he siellä yhtä monta maan asukasten poikaa ja neitosta elävinä maahan. Tämä elävältä maahan kaivaminen on persialainen tapa, koska olen kuullut, että myös Xerxeen vaimo Amestris vanhoilla päivillään oli maahan kaivattanut neljätoista persialaista poikaa, jotka olivat huomattavien miesten lapsia, siten omasta

puolestaan osoittaakseen kiitollisuuttaan sille jumalalle, jonka sanotaan asuvan maan alla.

115. Ja kun sotajoukko oli lähtenyt Strymonin luota, oli lännessä rannikko ja siinä Argilos niminen helleeniläinen kaupunki, jonka ohi kulku kävi. Tämän, samoinkuin sen yläpuolella olevan seudun nimenä on Bisaltie. Sieltä Xerxes, vasemmalla kädellään Posideionin luona oleva lahti, kulki niinkutsutun Syleuksen tasangon halki, sivuuttaen helleeniläisen Stagiros-kaupungin, ja saapui Akanthokseen, vieden mukaansa jokaisen sekä näistä että Pangaion-vuoren ympärillä asuvista kansoista, menetellen samalla tapaa kuin aikaisemmin luettelemilleni kansoille; merenrannalla asuvat hän näet pakoitti laivoillaan ottamaan osaa sotaretkeen, mutta merestä loitolla asuvat seuraamaan jalan. Tätä tietä, jota myöten kuningas Xerxes marssitti sotajoukkonsa, eivät traakialaiset luo umpeen eivätkä sille kylvä, vaan pitävät sitä vielä tänäkin päivänä erinomaisen pyhänä.

116. Niin pian kuin siis Xerxes oli saapunut Akanthokseen, julisti hän asukkaille kestiystävyyttä, lahjoitti heille meedialaisen puvun ja kiitti heitä nähdessään, kuinka he itse olivat halukkaat sotaan, ja kuullessaan heidän uutteruudestaan kaivaustyössä.

117. Xerxeen ollessa Akanthoksessa sattui, että kaivaustyön esimies Artakhaies, jota Xerxes piti arvossa ja joka oli syntyperältään akhaimenidi sekä kooltaan suurin persialaisista (hän oli näet neljää sormea vaille viittä kuninkaallista kyynärää pitkä) ja vahvaäänisin kaikista ihmisistä, kuoli tautiin. Siksi oli Xerxes suuresti pahoillaan tästä ja toimitti hänelle mitä komeimmat hautajaiset. Ja koko sotajoukko loi hänelle kummun. Tälle Artakhaieelle uhraavat akantholaiset erään oraakelilauseen johdosta kuten puolijumalalle, mainiten häntä nimeltä.

118. Näin siis kuningas Xerxes suri Artakhaieen kuolemaa. Mutta ne helleenit, jotka olivat ottaneet vastaan sotajoukon ja kestinneet Xerxestä, joutuivat täydelliseen

kurjuuteen, niin että heidän täytyi jättää kotinsa ja kontunsa. Niinpä olivat thasolaiset, joitten mannermaalla olevien kaupunkiensa puolesta oli täytynyt ottaa vastaan Xerxeen sotajoukko ja sitä kestitä, tätä toimittamaan valinneet erään kansalaistensa joukossa erittäin suurta arvoa nauttivan miehen, Antipatroksen, Orgeuksen pojan. Ja tämä todensi, että ateriaa varten oli suoritettu neljäsataa hopeatalenttia.

119. Jotenkin samanlaiset laskut esittivät muidenkin kaupunkien päämiehet. Ateria, josta jo kauan ennen oli ilmoitettu ja jota pidettiin erittäin tärkeänä, toimeenpantiin seuraavalla tavalla. Ensiksi, heti kun kaupunkilaiset ympäri maata ilmoittavilta kuuluttajilta olivat saaneet asiasta tiedon, jakoivat he kaupunkien kesken viljan ja valmistivat kaikki useiden kuukausien kuluessa vehnä- ja ohrajauhoja. Sitten he, voidakseen ottaa vastaan sotaväen, hakivat kauniimmat elukat, jotka he ostivat ja syöttivät, sekä ruokkivat häkeissä ja lammikoissa maa- ja vesilintuja. Edelleen he laittoivat kultaisia ja hopeaisia juoma-astioita sekä sekoitusmaljoja ynnä kaikkea muuta, mitä pöydälle pannaan. Tämä tehtiin ainoastaan kuninkaalle ja hänen pöytäkumppaneilleen, mutta muulle sotajoukolle valmistettiin vain semmoista, joka kuului ruokintaan. Ja aina milloin sotajoukko saapui, oli siihen valmiiksi pystytetty teltta, johon Xerxes itse asettui asumaan, mutta muu sotaväki oleskeli taivasalla. Vaan kun tuli aterian aika, saivat isännät nähdä vaivaa, mutta persialaiset söivät kyllikseen, viettivät siellä yönsä, ja seuraavana päivänä he kiskoivat maasta teltan, ottivat mukaansa kaiken irtaimiston ja läksivät siten matkoihinsa, jättämättä mitään ja vieden kaiken mukaansa.

120. Tämän johdosta lausui sattuvasti eräs Megakreon niminen abderalainen, neuvoessaan abderalaisia menemään järjestänsä, miehet ja vaimot, pyhättöihinsä rukoilemaan jumalia ja pyytämään, että nämä vastakin torjuisivat toisen puolen heitä uhkaavista onnettomuuksista, ja lausu-

maan entisistä hartaat kiitokset jumalille siitä, että kuningas Xerxeellä ei ollut tapana kahdesti joka päivä aterioida. Sillä jos abderalaisia olisi käsketty valmistamaan aamiainen samalla lailla kuin päivällinen, ei heillä olisi ollut valittavanaan muuta kuin joko olla jäämättä odottamaan Xerxeen tuloa tai odottaa ja joutua huutavimpaan hukkaan.

121. Mutta vaikka he siis olivat näin ahtaalla, niin he kuitenkin panivat täytäntöön, mitä käskettiin. Akanthoksesta Xerxes antoi laivojen lähteä luotaan, käskettyään sitä ennen laivaston päälliköitä odottamaan Thermessä, tuossa Thermen lahden äärellä sijaitsevassa kaupungissa josta tämä lahtikin on nimensä saanut. Sinne näet hän kuuli olevan lyhyimmän tien. Sillä Akanthokseen saakka matkasi sotajoukko Doriskoksesta tällä tavoin järjestettynä: jaettuaan koko maasotajoukon kolmeen osastoon Xerxes käski yhden niistä mennä meren rantaa myöten ja pysytellä laivaston läheisyydessä; sen päällikköinä olivat Mardonios ja Masistes. Toinen sotajoukon kolmannes oli käsketty kulkemaan sisämaan kautta ja sen päällikköinä olivat Tritantaikhmes ja Gergis. Ja kolmas osasto, jonka mukana Xerxes itse matkasi, kulki edellisten keskitse, ja sen päällikköinä olivat Smerdomenes ja Megabyzos.

122. Niin pian kuin nyt Xerxes oli päästänyt luotaan laivaston, purjehti se Athos-niemen poikki kaivetun kanavan läpi, joka ulottui siihen lahteen, minkä ääressä sijaitsevat kaupungit Assa, Piloros, Singos ja Sarte. Otettuaan näistäkin kaupungeista sotaväkeä se purjehti edelleen, laskien suoraan Thermen lahtea kohti. Ja kiertäen Toronen alueella sijaitsevan Ampelos-niemen se sivuutti seuraavat helleeniläiset kaupungit, joista se myös otti laivoja ja sotaväkeä: Toronen, Galepsoksen, Sermylen, Mekybernan ja Olynthoksen.

123. Tämän alueen nimenä on Sithonia. Mutta laivasto oikaisi Ampelos-niemestä suoraa päätä Kanastraia-nientä

kohti, mikä on ulkonevin kärki koko Pallenen niemimaalla, ja sieltä se otti laivoja ja sotaväkeä Poteidaiasta, Afytiistä, Neapoliista, Aigesta, Therambosta, Skionesta, Mendestä ja Sanesta. Nämä näet ovat siinä maassa sijaitsevat kaupungit, jonka nimenä nykyään on Pallene, mutta jolla aikaisemmin oli nimenä Flegra. Purjehdittuaan tämänkin maan ohi laivasto saapui määräpaikkaansa ja otti mukaansa sotaväkeä myös Pallenesta eteenpäin Thermen lahden varrella olevista kaupungeista, joiden nimet ovat: Lipaxos, Kombreia, Aisa, Gigonos, Kampsa, Smila ja Aineia. Sen alueen nimenä, jossa ne sijaitsevat, oli vielä siihen aikaan Krossaia. Mutta Aineiasta alkaen, johon kaupunkeja luetellessani lopetin, kävi laivaston matka jo Thermen lahtea ja Mygdonian maata kohti. Ja purjehtiessaan se saapui yllämainittuun Thermeen sekä Sindos-kaupunkiin ja Khalestraan Axios-joen varrella, joka eroittaa toisistaan Mygdonian ja Bottiaiïs-maan; viimemainitun kapealla rannikkokaistaleella sijaitsevat kaupungit Ikhnai ja Pella.

124. Tähän paikkaan siis, Axios-joen ja Therme-kaupungin sekä näiden molempien välisten kaupunkien seuduille, laivasto asettui leiriin odottamaan kuningasta. Mutta Xerxes ynnä maasotajoukko kulki Akanthoksesta suoraa tietä sisämaan halki saapuakseen Thermeen. Ja hän matkasi Paionian ja Krestonian kautta Kheidoros-joelle, joka, alkaen krestonien maasta, virtaa Mygdonian alueen halki ja laskee Axios-joen ääressä olevan suon kohdalla mereen.

125. Hänen matkatessaan tätä tietä hyökkäsi jalopeuroja hänen muonaa kantavien kameliensa kimppuun. Sillä jalopeurat laskeutuivat öisin olinpaikoistaan, mutta eivät kajonneet mihinkään muuhun, ei juhtiin eikä ihmisiin, vaan raatelivat ainoastaan kameleja. Ja minä ihmettelen, mikä syy mahtoi pakoittaa jalopeuroja pysymään erillään muista ja käymään vain kamelien kimppuun, jota eläintä eivät ennen olleet nähneet eivätkä koetelleet.

126. Näillä seuduin on runsaasti sekä jalopeuroja että villihärkiä, joiden ylen suuria sarvia tuodaan Hellaaseen. Jalopeurojen asuinpaikkojen rajoina ovat Abderan alueen halki virtaava Nestos-joki ja Akarnanian läpi virtaava Akheloos. Sillä itäpuolella Nestos-jokea ei missään koko etupuolisessa Europassa[1]) saata nähdä jalopeuraa, eikä myöskään Akheloos-joen länsipuolella koko muulla mantereella, vaan niitä tavataan ainoastaan näiden kahden joen välillä.

127. Thermeen saavuttuaan Xerxes sijoitti sinne sotajoukkonsa. Ja siihen paikkaan leiriytyvä sotajoukko täytti niin suuren osan merenrantaa, että se, alkaen Thermen kaupungista ja Mygdoniasta, ulottui Lydias- ja Haliakmonjoille saakka, jotka eroittavat Bottiaiïs-maan ja makedonialaisten alueen toisistaan, ja yhdistävät vetensä samaan uomaan. Näissä seuduissa siis barbarit pitivät leiriä. Mutta näistä luetelluista joista vain Kheidoros yksin ei riittänyt sotajoukolle, vaan ehtyi juotaessa.

128. Mutta Thermestä Xerxes näki nuo ylen korkeat Tessalian vuoret, Olympoksen ja Ossan. Ja kun hän sai tietää, että niiden välillä oli vain kapea laakso, jonka läpi virtaa Peneios, ja kuuli, että sieltä vei tie Tessaliaan, teki hänen mieli purjehtia katsomaan Peneioksen suuta, koska hän sitten aikoi marssia ylempänä asuvien makedonialaisten alueen kautta perraibien maahan ja Gonnos-kaupungin luo. Tästä näet hän kuuli olevan turvallisimman tien. Ja hän noudattikin heti tätä mielitekoaan. Hän astui sidonilaiseen laivaan, johon hänen aina oli tapana astua, milloin hän tahtoi tehdä jotakin tämmöistä, ja antoi merkin muillekin laivoille lähteä merelle sekä jätti maasotajoukon paikoilleen. Mutta kun Xerxes oli saapunut ja katsellut Peneioksen suuta, ihmetteli hän suuresti ja kutsui luokseen oppaat sekä kysyi, oliko mahdollista kääntää joen suunta muuanne ja antaa sen toiselta kohtaa laskea mereen.

[1]) Tämä kohta on joko kirjoitettu Aasiassa, tai on Herodotos tässä käyttänyt aasialaista lähdettä.

129. Mutta on sellainen puhe, että Tessalia muinoin oli järvenä, sitä kun kaikkialta saarsivat ylen korkeat vuoret. Sillä idässä sen sulkevat Pelion- ja Ossa-vuoret, jotka juurelta yhtyvät toisiinsa, pohjoisessa Olympos, lännessä Pindos, etelässä ja suvituulen puolelta Othrys. Näiden lueteltujen vuorten keskellä oleva umpilaakso on Tessalia. Tähän laskee useita jokia, mutta huomattavimmat niistä ovat nämä viisi: Peneios, Apidanos, Onokhonos, Enipeus ja Pamisos, jotka, omanimisinä Tessaliaa sulkevilta vuorilta laskien, yhtyvät tällä tasangolla ja purkautuvat yhden ainoan solan kautta, joka sekin vielä on kapea, mereen, sitä ennen kaikki yhdistettyään vetensä toisiinsa. Vaan heti kun ne ovat yhtyneet, pääsee jo Peneios nimi voitolle ja saattaa muut joet nimettömiksi. Mutta muinoin — niin väitetään —, silloin kun ei vielä ollut tätä solaa eikä tätä läpikulkua, ei näillä joilla eikä näiden jokien lisäksi Boibeisjärvellä ollut niitä nimiä, jotka niillä nyt on. Ne virtasivat kuitenkin yhtäkaikki samalla tavoin kuin nytkin ja tekivät virratessaan koko Tessalian mereksi. Nytpä tessalialaiset itse väittävät Poseidonin luoneen sen solan, jonka läpi Peneios virtaa, ja puhuvatkin siinä todenmukaisesti. Jokainen näet, joka arvelee Poseidonin järkyttävän maata ja maanjäristyksien aikaansaamien halkeamien olevan tämän jumalan töitä, saattaisi senkin nähdessään väittää sitä Poseidonin tekemäksi. Sillä, niinkuin minusta näyttää, on tuo vuorten halkeama maanjäristyksen työtä.

130. Mutta kun Xerxes kysyi, oliko Peneioksella muuta laskupaikkaa mereen, virkkoivat oppaat, jotka tarkalleen tunsivat asian: »Kuningas, tällä joella ei ole muuta laskua mereen kuin juuri tämä; sillä koko Tessalia on ylt'ympäri vuorten reunustama.» Siihen kerrotaan Xerxeen virkkaneen: »Ovelaa väkeä ovat tessalialaiset. Tätähän he, muuttaessaan mielensä, jo aikoja sitten pitivät silmällä, nimittäin muun muassa juuri sitä seikkaa, että heillä oli helposti valloitettava ja nopeaan otettava maa. Sillä ei tarvittaisi muuta

kuin että laskettaisiin joki heidän maahansa, padolla tunkemalla se pois solasta ja kääntämällä sen kulku, niin että koko Tessalia, vuoria lukuunottamatta, joutuisi tulvaveden alle.» Tämän hän lausui silmällä pitäen Aleuaan poikia, jotka olivat tessalialaisia ja ensimäisinä helleenien joukosta olivat antautuneet kuninkaalle. Xerxes luuli nimittäin heidän julistaneen ystävyyttään koko kansan puolesta. Tämän sanottuaan ja katseltuaan paikkaa hän purjehti takaisin Thermeen.

131. Niinpä hän Pierian seuduilla kulutti useita päiviä. Yksi sotajoukon kolmannes raivasi näet puhtaaksi Makedonian vuoren, jotta koko sotajoukko tätä tietä kulkisi perraibien maan puolelle. Mutta Hellaaseen maata vaatimaan lähetetyt kuuluttajat saapuivat, toiset tyhjin käsin, toiset tuoden maata ja vettä.

132. Ja ne, jotka sitä antoivat, olivat seuraavat: tessalialaiset, dolopit, ainianit, perraibit, lokrilaiset, magnetit, Maalis-maalaiset, Fthian akhaialaiset ja teebalaiset ynnä muut boiotilaiset, paitsi tessalialaisia ja plataialaisia. Näiden varalle olivat barbareja vastaan sotaan nousseet helleenit tehneet valaliiton. Ja vala sisälsi sen, että kun heidän oli sodassa käynyt hyvin, he Delfoin jumalalle pyhittäisivät kymmenykset kaikkien niiden helleenien omaisuudesta, jotka, olematta siihen pakoitettuja, olivat antautuneet persialaisille. Näin kuului helleenien vala.

133. Mutta Atenaan ja Spartaan Xerxes ei tästä syystä lähettänyt kuuluttajia vaatimaan maata. Sillä kun Dareios juuri tätä varten oli lähettänyt airuet, olivat atenalaiset viskanneet heidät kuiluun ja lakedaimonilaiset kaivoon, käskien heitä sieltä tuomaan maata ja vettä kuninkaalle. Tästä syystä Xerxes ei lähettänyt sinne maanvaatijoita. Mikä onnettomuus kohtasi atenalaisia sen johdosta, että he olivat näin kohdelleet kuuluttajia, sitä en saata mainita — paitsi että heidän maansa ja kaupunkinsa hävitettiin. Vaan sen en luule tästä syystä tapahtuneen.

134. Mutta lakedaimonilaisia ainakin kohtasi Talthybioksen, Agamemnonin kuuluttajan, viha. Spartassa on näet olemassa Talthybioksen pyhättö, onpa siellä myöskin Talthybioksen jälkeläisiä, niinsanotut talthybiadit, joille kaikki Spartan puolesta suoritettavat kuuluttajatoimet ovat kunnialahjaksi annetut. Kun nyt spartalaiset tuon tapauksen jälkeen uhrasivat, ei mikään uhri heille onnistunut. Tätä jatkui näin jonkun aikaa. Lakedaimonilaiset olivat murheissaan ja pahoillaan, jonka vuoksi he pitivät useita kansankokouksia ja kuuluttamalla kysyivät, tahtoiko joku lakedaimonilainen kuolla Spartan puolesta. Silloin Sperthias, Aneristoksen poika, ja Bulis, Nikolaan poika, kaksi ylhäissukuista ja varakasta spartalaista, vapaaehtoisesti ottivat kärsiäkseen rangaistuksen Xerxeeltä Dareioksen Spartassa tuhoutuneitten kuuluttajain hyvitykseksi. Siten spartalaiset lähettivät heidät Meediaan, kuten kuolemaan ainakin.

135. Tämä miesten rohkeus ansaitsee ihailua, samoinkuin myös nämä heidän sanansa. Matkallaan Susaan he näet saapuivat Hydarneen luo. Ja Hydarnes oli syntyperältään persialainen sekä Aasian rannikolla asuvaisten ylipäällikkö. Tämä kutsui heidät vieraikseen ja kestitsi heitä, ja kestitessään hän kyseli heiltä näin: »Lakedaimonin miehet, minkä vuoksi vierotte kuninkaan ystävyyttä? Katsokaa minua ja minun tilaani ja nähkää, kuinka kuningas ymmärtää kunnioittaa urhoollisia miehiä. Niinpä, jos tekin antautuisitte kuninkaalle — hän näet pitää teitä urhoollisina miehinä —, voisi kukin teistä kuninkaan suostumuksella hallita Hellasta.» Tähän he vastasivat näin: »Hydarnes, se neuvo, jonka meille annat, on yksipuolinen. Sillä toista olet kokenut ja osaat neuvoa, mutta toista et. Orjana kyllä ymmärrät olla, mutta vapautta et ole kokenut etkä tiedä, onko se suloinen vai ei. Sillä jos olisit sitä kokenut, niin neuvoisit meitä sen puolesta taistelemaan ei vain keihäin, vaan kirveinkin.»

136. Näin he vastasivat Hydarneelle. Kun sitten heidän saavuttuaan Susaan ja tultuaan kuninkaan eteen henkivartijat ensin käskivät heitä lankeamaan kasvoilleen ja osoittamaan kunnioitustaan kuninkaalle sekä koettivat väkisin pakoittaa heitä siihen, niin he lausuivat, että vaikka heidät työnnettäisiin suin päin maahan, he eivät ikinä sitä tekisi. Sillä heillä ei ollut tapana maassa ryömien ketään ihmistä kumartaa eivätkä he sitä varten olleet tulleet. Saatuaan tämän torjutuksi he sitten pitivät tämmöisen puheen ja lausuivat sen yhteydessä vielä tämänkin: »Oi meedialaisten kuningas, lakedaimonilaiset ovat lähettäneet meidät kärsimään rangaistusta Spartassa tuhottujen kuuluttajien hyvitykseksi.» Heidän puhuessaan näin sanoi Xerxes jalomielisyydessään, ettei hän aikonut olla lakedaimonilaisten kaltainen. Nämä olivat näet hämmentäneet yleistä kansainoikeutta surmaamalla kuuluttajat, mutta itse hän ei aikonut tehdä sitä, josta hän heitä moitti, eikä, kostoksi surmaamalla näitä lähettejä, vapauttaa lakedaimonilaisia syyllisyydestä.

137. Siten taukosi, spartalaisten tehtyä näin, Talthybioksen viha heti, vaikkakin Sperthias ja Bulis palasivat Spartaan. Mutta kauan aikaa myöhemmin, peloponnesolaisten ja atenalaisten välisen sodan aikana, heräsi se jälleen, kuten lakedaimonilaiset kertovat. Ja tämä näyttää minusta olevan kaikkein ihmeellisimpiä tapauksia. Sillä se, että Talthybioksen viha kohtasi sanansaattajia eikä tauonnut, ennenkuin se oli täyttynyt, se oli sulaa oikeutta. Mutta että se kohtasi niiden miesten lapsia, jotka tuon vihan johdosta olivat laittautuneet matkaan kuninkaan tykö, nimittäin Buliin poikaa, Nikolasta, ja Sperthiaan poikaa, Aneristosta, joka miehitetyllä laivalla purjehti Halieis-kaupunkiin ja valloitti tämän sen Tirynsistä tulleilta asujamilta, se on minusta selvästi tapahtunut jumalallisesta sallimuksesta. Lakedaimonilaiset lähettivät näet nämä miehet sanansaattajina Aasiaan, mutta traakialaisten kuninkaan Sitalkeen, Tereuksen pojan, ja

erään abderalaisen Nymfodoroksen, Pytheuksen pojan, kavaltamina heidät vangittiin Hellespontoksen alueella sijaitsevan Bisanthen tienoilla, vietiin Attikaan, jossa he saivat surmansa atenalaisten toimesta, ja heidän mukanaan myös muuan korintolainen, Aristeas, Adeimantoksen poika. Tämä nyt kuitenkin tapahtui monta vuotta kuninkaan retken jälkeen. Mutta minä tahdon palata aikaisempaan kertomukseeni.

138. Kuninkaan sotaretki oli nimeksi aiottu Atenaa vastaan, mutta tarkoitti todellisuudessa koko Hellasta. Vaan helleenit, jotka jo aikoja sitten olivat siitä saaneet tietää, eivät kaikki tätä viestiä ottaneet samalla tavoin vastaan. Toiset näet niistä, jotka persialaisille olivat antaneet maata ja vettä, olivat siinä rohkeassa luottamuksessa, etteivät tulisi barbarin puolelta kärsimään mitään ikävyyttä. Ne taas, jotka eivät olleet sitä antaneet, olivat suuressa pelossa, koska Hellaassa ei ollut riittävää määrää laivoja uhkaavan vihollisen torjumiseksi ja koska useimmat eivät tahtoneet ryhtyä sotaan, vaan olivat varsin meedialaismieliset.

139. Tässä paikassa olen pakoitettu lausumaan mielipiteen, joka kyllä on epämieluisa useimmille, mutta jota en saata olla lausumatta, koska se minusta näyttää olevan tosi. Jos näet atenalaiset, säikähtyneinä uhkaavasta vaarasta, olisivat lähteneet maastaan tai myös, sieltä lähtemättä ja paikoilleen jääden, olisivat antautuneet Xerxeen valtaan, ei olisi yksikään yrittänyt merellä tehdä kuninkaalle vastarintaa. Jos nyt siis ei yksikään olisi merellä Xerxestä vastustanut, olisi mantereella käynyt näin: joskin peloponnesolaiset olisivat Isthmoksen kautta rakentaneet suojamuureja ikäänkuin haarniskapaidaksi itselleen, olisivat lakedaimonilaiset jääneet yksikseen; sillä liittolaiset olisivat jättäneet heidät pulaan, ei tosin vapaaehtoisesti, mutta pakosta, kun barbarien laivasto olisi heiltä vallannut kaupungin toisensa perästä. Ja yksikseen jääneinä he suurtöitä suoritettuaan olisivat urheasti kaatuneet. Joko

olisi heidän käynyt näin, tai olisivat he jo ennen, nähdessään muiden helleenien pitävän meedialaisten puolta, tehneet Xerxeen kanssa sovinnon. Ja siten olisi Hellas kummassakin tapauksessa joutunut persialaisten valtaan. Sillä minä en saata käsittää, mikä hyöty oli Isthmoksen poikki rakennetuista muureista, jos kerran kuningas vallitsi merellä. Jos nyt joku sanoisi atenalaisten tulleen Hellaan pelastajiksi, ei hän erehtyisi totuuteen nähden. Sillä sille puolelle, johon he kääntyivät, täytyi asiain kallistua. Ja sen kautta, että atenalaiset valitsivat Hellaan vapaana säilymisen, tuli heistä juuri ne, jotka herättivät koko muun Hellaan, paitsi meedialaisten puolelle menneitä, ja, lähinnä jumalten jälkeen, torjuivat kuninkaan. Eivätkä nuo kauheat Delfoista tulevat oraakelilauseet, jotka syöksivät heidät pelkoon, voineet taivuttaa heitä hylkäämään Hellasta, vaan paikoilleen jääden he uskalsivat kohdata maatansa vastaan hyökkäävää vihollista.

140. Atenalaiset olivat näet lähettäneet Delfoihin tiedustelijoita, koska halusivat saada oraakelilta neuvoa. Ja kun tiedustelijat, pyhätön ääressä suoritettuaan säädetyt menot, olivat astuneet temppelisaliin, antoi Pytia, jonka nimi oli Aristonike, tämän vastauksen.

Mies-polot, oi mitä viivytte? Pois, pois maailman ääriin,
taa kodit, korkeat taa jätä kaupungin kehämuurit,
sillä sen ei pysy pystynä pää, ei vankkana varsi,
ei jalat allaan, ei kädet, ei muu vyötärys säily,
tyhjiin raukenevat, tuli kaataa kaikki ja tuima
Ares, kiidättäin sotavaunuin syyrialaisin.
Sortaa myös monet muut hän linnat, ei sinun yksin,
suojat kuolematonten suo rajun valkean raastaa.
Kaiketi kammoissaan jopa huojunevat, hiki tihkuu
virtana heistä, jo mustan hurmehtii katonharjat
hurmeen, ennustain tuhopäivää torjumatonta.
Vaan pyhätöstäni pois, epätoivoon valmiihit olkaa!

141. Tämän kuultuaan joutuivat atenalaisten tiedustelijat mitä suurimman murheen valtaan. Mutta heidän ollessaan

ennustetusta onnettomuudesta epätoivoissaan neuvoi Timon, Androbuloksen poika, delfolaisten kesken suurta arvoa nauttiva mies, heitä ottamaan käteensä turvananojan-oksat ja, kuten turvananojat ainakin, uudestaan kääntymään oraakelin puoleen. Atenalaiset tottelivat neuvoa ja lausuivat: »Oi ruhtinas, anna meille parempi vastaus isänmaahamme nähden kunnioituksesta näitä turvananojan-oksia kohtaan, jotka sinulle tuomme tullessamme, sillä muuten emme poistu pyhästä suojastasi, vaan jäämme tänne hamaan kuolemaan saakka.» Heidän näin lausuttuaan julisti papitar heille tämän toisen vastauksen:

Zeusta Olympon ei rukoukset taivuta Pallaan,
vaikk' ylen runsaat hällä ne lie sekä mielevät neuvot.
Tää toki säilyvä on sana kuin teräs särkymätönnä:
muun vihamies kun on kaiken vallannut, mitä äärtää
kallio Kekropsin ja Kithairōnin pyhä rotko,
Tritogeneialle turvan kestävän Zeus jylylaaja
lahjoittaa: puumuuri on sun sekä lastesi suoja,
ällös vartoamaan toki tyynnä sä sankkoja jääkö
joukkoja miesten ja ratsuin, saavia manteren puolta,
väistyös, selkäsi kääten, viel' olet iskevä päinkin.
Oi Salamis jumalainen, sa kuoletat saamia vaimoin,
kun Dēmēterin antimet kootaan tai sirotellaan.

142. Koska tämä vastaus heistä näytti suotuisammalta, niinkuin se olikin, kirjoittivat he sen muistiin ja läksivät matkoihinsa Atenaan. Kun tiedustelijat palattuaan ilmoittivat vastauksen kansalle, lausuttiin useita eri arveluja ennustuksen tarkoituksesta. Mutta varsinkin nämä kaksi keskenään vastakkaista ajatusta esitettiin. Muutamat iäkkäämmät arvelivat jumalan julistaneen, että linna oli säilyvä. Atenalaisten muinainen linna oli näet pensasaitauksen ympäröimä. Toiset päättivät siis, että tämä juuri oli tuo puinen muuri, toiset taas väittivät jumalan tarkoittavan laivoja ja käskivät varustamaan näitä sekä jättämään kaiken muun sikseen. Mutta niitä, jotka sanoivat puisen

muurin merkitsevän laivoja, arvelutti kaksi Pytian viimeksi lausumaa säettä:

»Oi Salamis jumalainen, sa kuoletat saamia vaimoin,
kun Dēmēterin antimet kootaan tai sirotellaan.»

Nämä säkeet hämmensivät niiden mielipidottä, jotka väittivät laivoilla tarkoitettavan puista muuria. Ennuslauseidenselittäjät tekivät näet tästä lausunnosta sen johtopäätöksen, että heidän oli joutuminen tappiolle Salamiin luona, jos hankkiutuisivat meritaisteluun.

143. Atenalaisten kesken oli eräs äskettäin ensimäisten riviin kohonnut mies, jonka nimi oli Themistokles ja joka mainittiin Neokleen pojaksi. Tämä mies väitti, että ennuslauseidenselittäjät eivät päätelleet vallan oikein, ja hän puhui näin: jos tuo sana todella olisi atenalaisia tarkoittanut, ei se hänen mielestään olisi niin lempeässä muodossa lausuttu, vaan kuuluisi: »Oi Salamis, sinä hirveä», eikä: »Oi Salamis jumalainen» — koska kerran asukkaiden oli määrä siinä paikassa saada surmansa. Mutta jos oikein ymmärsi oraakelilauseen, oli jumala lausunut tämän sanan vihollisista. Hän neuvoi siis näitä varustautumaan meritaisteluun, koska muka juuri laivat olivat tuo puinen muuri. Tätä Themistokleen neuvoa katsoivat atenalaiset itselleen otollisemmaksi kuin ennustustenselittäjäin käsitystä, nämä kun epäsivät varustautumasta meritaisteluun ja sanalla sanoen tahtoivat, ettei kohotettaisi kättäkään, vaan että lähdettäisiin Attikasta pois ja siirryttäisiin asumaan johonkin toiseen maahan.

144. Mutta jo tätä ennen oli eräs toinen Themistokleen ehdoitus kaikeksi onneksi pantu täytäntöön. Kun nimittäin atenalaisten valtiorahastoon oli kertynyt paljon rahaa, jota heille tuli Laureionin metallikaivoksista, ja heidän piti itse kunkin vuoroonsa saaman kymmenen drakmaa, taivutti Themistokles atenalaiset lakkaamaan tuosta jakelusta ja näistä rahoista teettämään kaksisataa laivaa Aiginan sotaa

varten, kuten hän sanoi. Tämän sodan syttyminen siis sillä kertaa pelasti Hellaan, koska se pakoitti Atenan rupeamaan merivallaksi. Laivoja tosin ei käytetty siihen tarkoitukseen, jota varten ne oli tehty, mutta Hellaan menestykseksi ne täten saatiin aikaan. Nämä laivat olivat siis atenalaisilla jo valmiiksi tehtyinä, mutta toisia oli niiden lisäksi rakennettava. Ja neuvoteltuaan oraakelivastauksesta he päättivät miehissä lähteä laivoillaan Hellaaseen hyökkäävää barbaria vastaan, luottaen jumalaan ja yhdessä niiden helleenien kanssa, jotka tahtoivat seurata.

145. Nämä oraakelilauseet olivat siis atenalaiset saaneet. Ja kun nyt kaikki Hellaan menestyksestä huolehtivat helleenit olivat kokoontuneet ja antoivat toisilleen lupauksia ja uskollisuuden-vakuutuksia, katsoivat he neuvotellessaan parhaaksi kaikkein ensiksi sovittaa omat vihollisuutensa ja keskenäiset sotansa. Useatkin heistä olivat selkkauksissa toistensa kanssa, mutta ankarin oli atenalaisten ja aiginalaisten välinen sota. Saatuaan sitten tietää Xerxeen olevan sotajoukkoineen Sardeessa päättivät he lähettää miehiä Aasiaan vakoilemaan kuninkaan toimia ja laittaa sanansaattajia Argokseen tekemään aseliittoa persialaisia vastaan sekä toisia Sikeliaan, Gelonin, Deinomeneen pojan, luo ja Kerkyraan kutsumaan kumpiakin Hellaan avuksi ja vielä toisia Kreetaan. Heillä oli näet huolenaan, että kaikki, mitä vain helleenejä oli, liittyisivät yhteen ja toimisivat yksissä tuumin, koska vaarat yhtäläisesti uhkasivat kaikkia helleenejä. Mutta Gelonin mahtia sanottiin suureksi, jopa paljoa suuremmaksi kaikkein muitten helleenien valtaa.

146. Tämän päätöksen tehtyään he sovittivat keskenäiset vihollisuutensa ja lähettivät ensiksi kolme miestä vakoojina Aasiaan. Saavuttuaan Sardeeseen nämä ottivat selvän kuninkaan sotajoukosta, mutta joutuivat ilmi, jonka jälkeen maasotajoukon päälliköt antoivat kiduttaa heitä ja viedä heidät surmattavaksi. Niinpä heillä oli varmasti kuolema

edessään. Mutta saatuaan tietää tämän Xerxes paheksui sotapäällikköjen tuumaa ja lähetti muutamia henkivartijoistaan matkaan, käskien näiden, jos tapaisivat vakoojat hengissä, tuoda heidät hänen luoksensa. He tapasivatkin heidät vielä hengissä ja toivat heidät kuninkaan eteen. Kuultuaan sitten, mitä varten he olivat tulleet, käski Xerxes henkivartijoiden kuljettaa heitä ympäri ja näyttää heille koko jalka- ja ratsuväkensä; ja kyllältään kaikkea ihailtuansa olivat he vahingoittumatta lähetettävät mihin maahan vain itse tahtoivat.

147. Ja antaessaan tämän käskyn hän lisäsi, että jos vakoojat tuhoutuisivat, eivät helleenit ennakolta saisi tietoa hänen valtansa suuruudesta, jota ei saattanut kielin kertoa, eivätkä he toiselta puolen sanottavasti vahingoittaisi vihollisia, jos surmaisivat heistä kolme miestä. Jos sitä vastoin nämä palaisivat Hellaaseen, arveli hän helleenein luovuttavan hänelle vapautensa, kun ennen suunniteltua sotaretkeä kuulisivat hänen mahdistaan. Siten ei hänen tarvitsisi nähdä vaivaa lähtemällä sotaretkelle. Samantapaisen ajatuksen hän lausui toisenkin kerran. Ollessaan näet Abydoksessa Xerxes näki Pontoksesta viljaa kuljettavia aluksia purjehtimassa Hellespontoksen kautta, matkalla Aiginaan ja Peloponnesokseen. Saatuaan tietää alusten olevan vihollisten omia valmistautuivat Xerxeen seuralaiset ottamaan ne valtaansa ja katsoivat kuninkaaseen, odottaen tämän käskyä. Mutta Xerxes kysyi laivamiehiltä, minne he purjehtivat. He vastasivat: »Me viemme viljaa sinun vihollisillesi, oi valtias.» Siihen kuningas virkkoi: »Emmekö me itsekin, varustettuina sekä viljalla että muillakin tarpeilla, purjehdi juuri sinne, mihin nämäkin? Mitä vahinkoa siis nämä meille tekevät, kun toimittavat meille viljaa?»

148. Saatuaan siten katsella kaikkea vakoojat lähetettiin matkoihinsa ja palasivat Europpaan. — Mutta vakoojat lähetettyään laittoivat persialaista vastaan valaliiton tehneet helleenit toiseksi sanansaattajia Argokseen. Ja argolaiset

kertovat näille käyneen tällä tavoin. Argolaiset olivat näet heti alussa kuulleet barbarin keräävän sotavoimia Hellasta vastaan. Ja sen tiedon saatuaan ja käsittäen, että helleenit koettaisivat voittaa heidät puolelleen sodassa persialaista vastaan, lähettivät he tiedustelijoita Delfoihin kysymään jumalalta, kuinka heidän oli parasta tehdä. Heitä oli näet äskettäin kaatunut kuusituhatta miestä taistelussa lakedaimonilaisia ja Kleomenesta, Anaxandrideen poikaa, vastaan. Siitä syystä he siis lähettivät Delfoihin sanan. Ja Pytia antoi heidän kysymykseensä tämän vastauksen:

»Naapuries vihamies, vaan suosima kuolematonten,
Vartiopaikallas pysy peitsin varjelu-valmiin,
Päätäsi varjellos, näet pää on ruumihin turva.»

Näin oli Pytia aikaisemmin julistanut. Mutta sanansaattajat tulivat Argokseen ja saapuivat neuvostoon sekä lausuivat sanottavansa. Lausuman johdosta neuvosto selitti argolaisten olevan valmiit noudattamaan sitä, jos lakedaimonilaiset kolmeksikymmeneksi vuodeksi tekisivät välirauhan heidän kanssaan ja argolaiset itse saisivat toisen puolen koko liiton johdosta. Oikeastaan olisi koko johdon pitänyt joutuman heidän käsiinsä, mutta yhtäkaikki he tyytyivät puoleen johtoon.

149. Näin he kertovat neuvoston vastanneen, vaikka oraakeli oli kieltänyt heitä yhtymästä helleenien liittoon. Mutta ennuslauseen pelosta he halusivat saada aikaan sotalakkoa kolmeksikymmeneksi vuodeksi, jotta heidän poikansa näiden vuosien kuluessa ehtisivät miehistyä. Siinä tapauksessa taas, että sotalakkoa ei saataisi aikaan, pelkäsivät he vastaisuudessa joutuvansa lakedaimonilaisten alamaisiksi, jos jo tapahtuneen onnettomuuden lisäksi heitä vielä kohtaisi joku toinen vaurio, nimittäin persialaisten puolelta. Näihin neuvoston sanoihin virkkoivat Spartasta tulleet lähetit näin: mitä välirauhaan tuli, aikoivat he siitä tehdä esityksen kansankokoukselle, mutta ylijohdosta oli

heitä käskotty itse vastaamaan; niinpä he siis lausuivat spartalaisilla olevan kaksi kuningasta, argolaisilla vain yhden. Näin ollen ei käynyt päinsä riistää jommaltakummalta Spartan kuninkaalta johtoa, mutta ei mikään estänyt argolaista saamasta yhtäläistä äänioikeutta, kuin mikä heidän kahdella kuninkaallaan oli. Tämän johdosta siis argolaiset selittävät, etteivät he voineet sietää spartalaisten vallanhimoa, vaan valitsivat mieluummin barbarien herruuden kuin sen, että jossakin kohden olisivat antaneet myöten lakedaimonilaisille. Ja he julistivat sanansaattajille, että näiden ennen auringon laskua oli poistuttava argolaisten alueelta; muutoin heitä kohdeltaisiin vihollisina.

150. Näin kertovat argolaiset itse näistä tapauksista. Mutta helleenien kesken kerrotaan myös toisin, nimittäin että Xerxes oli lähettänyt kuuluttajan Argokseen, ennenkuin hän lähti sotaretkelle Hellasta vastaan. Ja perille tultuaan kerrotaan airuen lausuneen: »Argoksen miehet, kuningas Xerxes lausuu teille näin: me olemme sitä mieltä, että kantaisämme on Perses, Perseuksen, Danaen pojan, poika, joka syntyi Kefeuksen tyttärestä Andromedasta. Siten polveudumme tavallaan teistä. Ei ole siis kohtuullista, että lähdemme sotaretkelle esi-isiämme vastaan ja että te, muita auttaen, asetutte meitä vastaan, vaan tulee teidän pysyä erillänne ja alallanne. Sillä jos minulle käy mieltäni myöten, en ole kunnioittava keitään enemmän kuin teitä.» Tämän kuultuaan kerrotaan argolaisten, jotka pitivät asiaa tärkeänä, aluksi olleen lupaamatta tai pyytämättä mitään. Mutta kun helleenit koettivat saattaa heidät liittoonsa, niin he, käsittäen, että lakedaimonilaiset eivät antaisi heille osaa päällikkyydessä, vaativat tätä, jotta siten saisivat tekosyyn pysyäkseen alallaan.

151. Tämän esityksen kanssa pitää yhtä myös seuraava, helleenien kertoma kohtaus, joka sattui useita vuosia näiden tapausten jälkeen. Memnonilaisessa Susassa osuivat jollakin asialla olemaan atenalaisten sanansaattajina Kallias,

Hipponikoksen poika, ynnä hänen seurassaan sinne matkanneet. Samaan aikaan lähettivät myös argolaiset sanansaattajia Susaan kysymään Xerxeen pojalta Artaxerxeeltä, vieläkö heidän Xerxeen kanssa solmimansa ystävyys, josta he itse pitivät kiinni, pysyi voimassa, vai katsoiko kuningas heitä vihollisikseen. Siihen kuningas Artaxerxes virkkoi, että ystävyys kyllä pysyi voimassa ja ettei hän pitänyt mitään kaupunkia Argosta rakkaampana.

152. Lähettikö nyt todella Xerxes tuolla tavoin puhuvan kuuluttajan Argokseen ja lähtivätkö argolaisten sanansaattajat Susaan kysymään Artaxerxeeltä heidän ystävyydestään, sitä en saata täsmälleen sanoa enkä siitä esitä mitään arvelua, vaan ilmoitan juuri sen, mitä argolaiset itse kertovat. Mutta sen verran minä ymmärrän, että jos kaikki ihmiset toisivat yhteen paikkaan nähtäväksi omat onnettomuutensa, vaihtaakseen niitä lähimmäistensä kanssa, niin kukin tarkastettuaan lähimmäistensä onnettomuuksia mielellään veisi omat tuomansa takaisin. Niinpä ei ole argolaistenkaan menettely niinkään paljoa häpeällisempi kuin muitten. Minä olen velvollinen kertomaan, mitä kerrotaan, mutta en suinkaan ole velvollinen kaikkea uskomaan; ja tämä sanani pitäköön paikkansa joka kertomukseeni nähden. Kerrotaanhan niinkin, että juuri argolaiset ne olivat kutsuneet persialaisen Hellaaseen, koska heidän oli käynyt huonosti sodassa lakedaimonilaisia vastaan ja he siis halusivat vaikka mitä ennemmin kuin jäädä silloiseen surkeaan tilaansa.

153. Näin on argolaisista sanottu. Mutta Sikeliaan tuli niiden muiden, liittolaisten lähettämien sanansaattajien muassa, joitten tuli ryhtyä keskusteluihin Gelonin kanssa, myös lakedaimonilaisten luota Syagros. Tämän Gelonin esi-isä, Gelan asuttaja, oli kotoisin Triopionin ääressä sijaitsevasta Telos-saaresta. Hän näet ei jäänyt kotiinsa, silloin kun Rhodoksen lindolaiset ja Antifemos perustivat Gelan. Aikaa myöten pääsivät hänen jälkeläisensä maan-

alaisten jumalatarten ylipapeiksi ja pysyivät tässä toimessa, sittenkuin Telines oli sen hankkinut itselleen seuraavalla tavalla. Muutamat puolueriidassa tappiolle joutuneet gelalaiset olivat paenneet Maktorionin kaupunkiin. Heidät Telines toi takaisin Gelaan, käyttämättä mitään sotavoimaa, vaan ainoastaan mainittujen jumalatarten pyhien esineiden avulla. Mistä hän ne oli saanut tai hankkinut itselleen, sitä en saata sanoa. Joka tapauksessa hän, niihin luottaen, toi gelalaiset takaisin. Ja hän teki sen sillä ehdolla, että hän itse ja hänen jälkeläisensä pääsisivät jumalatarten ylipapeiksi. Ja katsoen siihen, mitä Telineestä olen saanut tietää, on ihme sekin, että hän moisen teon suoritti. Sillä sellaisia tekoja en luule joka miehen toimittavan, vaan ne vaativat rohkeata mieltä ja miehekästä voimaa. Mutta nytpä Sikelian asukkaat kertovat hänen päinvastoin olleen naisellisen ja jotenkin hempeähkön miehen.

154. Niin siis Telines oli saanut tämän kunniatoimen. — Mutta Kleandroksen, Pantareen pojan kuoltua, joka seitsemän vuotta oli ollut Gelan itsevaltiaana ja oli saanut surmansa erään Sabyllos nimisen gelalaisen kädestä, anasti yksinvaltiuden Hippokrates, Kleandroksen veli. Hippokrateen itsevaltiaana ollessa oli Gelon, Telines ylipapin jälkeläinen, samoinkuin monet muut, kuten Ainesidemos, Pataikoksen poika, Hippokrateen henkivartijana. Mutta jonkun ajan kuluttua hänet urhoollisuutensa vuoksi nimitettiin koko ratsuväen päälliköksi. Sillä Hippokrateen piirittäessä kallipolilaisia, naxolaisia, zanklelaisia, leontinoilaisia ja lisäksi vielä syrakusalaisia ynnä lukuisia barbareja Gelon esiintyi näissä sodissa mitä loistavimmalla tavalla. Eikä mainitsemistani kaupungeista yksikään, lukuunottamatta Syrakusaa, välttynyt joutumasta Hippokrateen orjuuteen. Syrakusalaiset taas, jotka olivat kärsineet tappion Eloros-joen rannalla, pelastuivat korintolaisten ja kerkyralaisten avulla, ja nämä pelastivat heidät aikaansaamalla sellaisen sovinnon, että syrakusalaiset luovuttivat

Kamarinan Hippokrateelle. Kamarina kuului näet vanhastaan syrakusalaisille.

155. Mutta Hippokrateen oltua itsevaltiaana yhtä monta vuotta kuin hänen veljensä Kleandros, kohtasi kuolema hänetkin Hyblan kaupungin luona, kun hän oli lähtenyt sotaretkelle sikelialaisia vastaan. Silloin Gelon oli puolustavinaan Hippokrateen poikien, Eukleideen ja Kleandrokson oikeutta näiden maanmiehiä vastaan, jotka eivät enää tahtoneet olla heidän alamaisinaan; mutta tosiasiassa hän, masennettuaan taistelussa gelalaiset, riisti Hippokrateen pojilta hallituksen ja hallitsi itse. Tämän myötäkäymisen jälkeen hän vei rahvaan ja omien orjiensa, niinsanottujen kyllyrien karkoittamat, gamoreiksi nimitetyt syrakusalaiset Kasmene-kaupungista takaisin Syrakusaan, jolloin hän sai haltuunsa tämänkin. Sillä Gelonin lähestyessä jätti syrakusalaisten rahvas Gelonin haltuun kaupunkinsa ja oman itsensä.

156. Mutta saatuaan valtaansa Syrakusan Gelon vähemmän välitti Gelan hallituksesta ja jätti sen veljelleen Hieronille. Sen sijaan hän vahvisti Syrakusaa, ja Syrakusa oli hänelle kaikki kaikessa. Ja ennen pitkää se alkoi kohota ja kukoistaa. Sillä ensiksikin Gelon toi kaikki kamarinalaiset Syrakusaan ja antoi heille kansalaisoikeudet sekä hävitti Kamarinan kaupungin; sitten hän teki useammille kuin toiselle puolelle gelalaisista maanmiehistään samoin kuin kamarinalaisille. Ja kun piiritetyt Sikelian megaralaiset sopimuksen nojalla olivat antautuneet, niin hän toi heidän varakkaansa, jotka juuri olivat panneet vireille sodan häntä vastaan ja siitä syystä odottivat joutuvansa tuhon omiksi, Syrakusaan ja antoi heille kansalaisoikeudet. Megaralaisten rahvaan taas, joka ei ollut syypää tähän sotaan eikä odottanut mitään pahaa kärsivänsä, hän niinikään toi Syrakusaan, mutta möi sen vietäväksi muuanne Sikeliasta. Samoin hän myös teki Sikelian euboialaisille, kohdellen eri kansanluokkia eri tavoin. Näin hän teki

kummankin kaupungin asukkaille, koska piti rahvasta mitä hankalimpina asuintovereina.

157. Moisella tavalla oli siis Gelonista tullut mahtava itsevaltias. Mutta nyt, kun helleenien sanansaattajat saapuivat Syrakusaan, niin he menivät hänen puheilleen ja lausuivat näin: »Meidät ovat lakedaimonilaiset ynnä näiden liittolaiset lähettäneet pyytämään sinua kanssansa liittoon barbaria vastaan. Varmaankin olet jo kuullut, että hän lähestyy Hellasta, että Persian mies aikoo tehdä sillan Hellespontoksen poikki, tuoda koko itämaisen sotajoukkonsa Aasiasta, ja lähteä sotaretkelle Hellaaseen, näennäisesti marssiakseen Atenaa vastaan, mutta todellisuudessa aikoen saattaa koko Hellaan valtaansa. Koska nyt olet kohonnut suureen mahtavuuteen etkä, Sikelian hallitsijana ollen, vallitse vähintä osaa Hellaasta, niin tule niiden avuksi, jotka aikovat pelastaa Hellaan, ja ota itse osaa sen pelastamiseen. Sillä koko Hellaan kokoontuminen on aikaansaanut suuren sotavoiman, ja me vedämme vertoja niille, jotka meitä vastaan hyökkäävät. Mutta jos toiset meistä pettävät, toiset eivät tahdo auttaa, ja se osa Hellasta, mikä on terveenä, on vähäinen, niin silloin kyllä pyörii vaara, että koko Hellas sortuu. Sillä älä toivo, että kun persialainen taistelussa on meidät kukistanut, hän ei tule sinun luoksesi, vaan pidä sinä vain sitä ennen varasi. Jos meitä autat, puolustat näet itseäsi. Ja hyvin harkittua hanketta seuraa tavallisesti hyvä loppu.»

158. Näin he puhuivat. Mutta Gelon vastasi kiivaasti näin sanoen: »Hellaan miehet, te pidätte julkeata puhetta, kun olette uskaltaneet tulla pyytämään minua liittolaiseksi barbaria vastaan. Silloin kun oli syttynyt sota minun ja karkhedonilaisten välillä ja minä pyysin teitä kerallani käymään barbari-sotajoukon kimppuun sekä panin sydämellenne, että kostaisitte egestalaisille Dorieuksen, Anaxandrideen pojan surman, ja lupasin avustaa teitä kauppapaikkojen vapauttamisessa, joista teille on koitunut suurta hyötyä

ja voittoa, silloin te itse ette tulleet auttamaan minua ja kostamaan Dorieuksen surmaa. Ja, teidän varaanne jääden, olisi nyt kaikki tämä barbarien vallassa. Mutta asiat ovat kääntyneet meille onneksi ja parempaan päin. Vaan nyt vasta, kun sota on tehnyt kiertokulkunsa ja saapunut teillekin, muistuu mieleen Gelon. Mutta vaikka teidän puoleltanne olen kohdannut halveksumista, en tahdo olla teidän kaltaisenne, vaan olen valmis auttamaan ja asettamaan kaksisataa kolmisoutua, kaksikymmentätuhatta raskasaseista, kaksituhatta hevosmiestä, kaksituhatta jousimiestä, kaksituhatta linkoojaa ja kaksituhatta kevytaseista ratsastajaa. Ja minä sitoudun hankkimaan viljaa koko helleenien sotajoukolle siksi ajaksi, minkä sota kestää. Ja tämän minä lupaan sillä ehdolla, että minä pääsen helleenien ylipäälliköksi ja johtajaksi barbaria vastaan. Mutta muulla ehdolla en tahtoisi itse tulla enkä lähettää muitakaan.»

159. Tämän kuultuaan ei Syagros voinut itseään hillitä, vaan lausui näin: »Kyllä tosiaan pelopidi Agamemnon kovasti vaikeroisi, jos kuulisi Gelonin ja syrakusalaisten riistäneen spartalaisilta johdon. Mutta älä enää mainitse mitään siitä ehdoituksesta, että meidän tulisi sinulle luovuttaa ylijohto. Vaan jos tahdot auttaa Hellasta, niin tiedä, että olet oleva lakedaimonilaisten johdon alaisena. Jos siis et tahdo alistua hallittavaksi, niin älä tule avuksikaan.»

160. Kun Gelon kuuli Syagroksen tylyt sanat, lausui hän lopuksi näin: »Oi spartalainen vieras, kun ihmistä kohtaan syydetään herjauksia, joutuu tavallisesti hänen mielensä kuohuksiin. Mutta vaikka puheesi on osoittanut röyhkeyttä, et kuitenkaan ole saattava minua vuorostani esiintymään sopimattomasti. Vaan koska te niin kiivaasti pidätte kiinni ylijohdosta, olisi luonnollista, että minä, vielä enemmän kuin te, siitä pitäisin kiinni, minä, joka olen paljoa suuremman sotajoukon ja monta vertaa lukuisampien laivojen johtaja. Mutta koska tämä ehdoitus on

niin kovin vastenmielinen teille, tahdomme mekin jossakin kohden peräytyä entisestä vaatimuksestamme. Jos siis te johdatte maasotajoukkoa, johdan minä laivastoa. Mutta jos teitä haluttaa johtaa merellä, tahdon minä johtaa maajoukkoa. Ja teidän täytyy joko tyytyä tähän tai mennä matkoihinne, vailla tämmöisiä sotatovereita.»

161. Tämän esityksen siis Gelon teki. Mutta atenalaisten sanansaattaja ehätti lakedaimonilaisen edelle ja vastasi näin: »Oi syrakusalaisten kuningas, ei johtajan, vaan sotajoukon tarpeessa on Hellas meidät luoksesi lähettänyt. Mutta näyttää siltä kuin et sinä tahtoisi lähettää sotajoukkoa muulla ehdolla, kuin että itse pääset Hellaan ylijohtajaksi, ja että vain halusta tähän olet tuova sotajoukkosi. Niin kauan kuin nyt pyysit johtaa koko helleeniläistä sotajoukkoa, oli meille atenalaisille kyllin pysyä alallamme, koska ymmärsimme lakonilaisen jaksavan puhua meidän molempienkin puolesta. Mutta koska luovut koko sotajoukon johdosta ja pyydät vain laivaston päällikkyyttä, niin on asianlaita tämä. Vaikkakin lakonilainen sallisi sinun olla sen päällikkönä, niin me emme kuitenkaan ole sitä sallivat. Sillä se on meidän, jos nimittäin eivät lakedaimonilaiset itse sitä halua. Jos siis nämä tahtovat sitä johtaa, emme me pane vastaan, mutta kenenkään muun emme aio sallia olla laivaston päällikkönä. Suottahan olisimme silloin itsellemme hankkineet suurimman merivoiman helleenein kesken, jos myöntäisimme johdon syrakusalaisille — me atenalaiset, jotka muodostamme vanhimman kansan ja olemme ainoat helleenit, jotka emme ole muualta siirtyneet. Atenalaisten keskuudestahan runoilija Homeroskin sanoi sen miehen tulleen Ilioniin, joka parhaiten osasi asettaa taistorintamaan ja järjestää sotajoukon. Niinpä ei meitä ollenkaan voi moittia, kun näin puhumme.»

162. Gelon vastasi näin: »Atenalainen vieras, näyttää siltä kuin teillä olisi käskijöitä, mutta ei tulisi olemaan käskettäviä. Koska nyt kuitenkin, missään kohden myön-

tymättä, tahdotte kaikkea, niin lähtekää, kuta pikemmin, sitä parempi, takaisin ja ilmoittakaa Hellaalle, että sen vuodelta on riistetty kevät.» Sen lausunnon merkitys on tämä. Samoinkuin on selvää, että vuodessa kevät on arvokkain, samoin oli helleenien sotajoukossa Gelonin sotavoima arvokkain. Hän oli siis sitä mieltä, että kun Hellaalta oli riistetty liitto hänen kanssaan, oli ikäänkuin jos vuodelta olisi riistetty kevät.

163. Näin siis Gelonin kanssa neuvoteltuaan helleenien sanansaattajat purjehtivat tiehensä. Senvuoksi Gelon, joka pelkäsi, että helleenit eivät voisi päästä voitolle barbarista, ja piti kovana ja sietämättömänä tulla Peloponnesokseen ja joutua lakedaimonilaisten hallittavaksi, vaikka itse oli Sikelian itsevaltias, heitti sikseen sen tien ja kääntyi toiselle. Sillä heti saatuaan tietää persialaisen astuneen Hellespontoksen yli, hän lähetti erään Kos-saaren miehen, Kadmoksen, Skytheen pojan, kolmella viisikymmenairokkaalla Delfoihin, mukanaan paljon rahaa ja huulillaan ystävällisiä sanoja, odottamaan, mille puolelle taistelu kallistuisi; ja jos barbari voittaisi, tulisi hänen antaa tälle rahat sekä maata ja vettä niiden puolelta, joita Gelon hallitsi, mutta jos helleenit voittaisivat, tuli hänen tuoda ne takaisin.

164. Mainittu Kadmos oli ennen näitä tapauksia isältään vastaanottanut Kos-saaren vahvaksi lujitetun itsevaltiuden, mutta vapaaehtoisesti, eikä minkään vaaran pakosta, vaan oikeamielisyydestä, hän oli luovuttanut hallituksen Kos-saarelaisten omiin käsiin ja lähtenyt Sikeliaan, missä hän samolaisilta oli ottanut Zanklen kaupungin, joka sittemmin on saanut nimen Messene, ja sinne asettunut. Tämän Kadmoksen, joka sillä tavoin oli Sikeliaan saapunut, siis Gelon lähetti matkaan hänen oikeamielisyytensä takia, minkä hän muistakin seikoista tunsi. Ja muitten oikeamielisten tekojensa lisäksi Kadmos jätti muistoksi myös tämän, joka ei ollut vähimpiä. Vaikka hän olisi voinut jäädä pitämään

niitä suuria rahasummia, jotka Gelon hänen huostaansa oli uskonut, ei hän sitä tahtonut tehdä, vaan senjälkeen kuin helleenit olivat meritaistelussa päässeet voitolle ja Xerxes lähtenyt matkoihinsa, saapui hänkin Sikeliaan, tuoden takaisin kaikki rahat.

165. Sikelian asukkaat kertovat myös näin, että vaikkakin Gelon olisi joutunut olemaan lakedaimonilaisten päällikkyyden alaisena, hän kuitenkin olisi auttanut helleenejä, ellei Terillos, Krinippoksen poika ja Himeran itsevaltias, akragantilaisten yksinvaltiaan, Theronin, Ainesidemoksen pojan, Himerasta karkoittamana olisi tähän samaan aikaan tuottanut maahan kolmeasataatuhatta foinikialaista, libyalaista, iberiläistä, ligyiläistä, elisykiä, sardolaista ja kyrnolaista heidän päällikkönsä Amilkaan, Annonin pojan, karkhedonilaisten kuninkaan johdolla, jonka Terillos oman kestiystävyytensä nojalla ja varsinkin Anaxilaoksen, Kretineen pojan alttiuden avulla oli siihen taivuttanut. Tämä, joka oli Rhegionin itsevaltias, oli antanut omat lapsensa panttivangeiksi Amilkaalle ja sitten, appeansa auttaakseen, tuonut Amilkaan Sikeliaan. Anaxilaos oli näet nainut Terilloksen tyttären, jonka nimi oli Kydippe. Tästä syystä ei muka Gelon kyennyt auttamaan helleenejä ja siksi hän lähetti rahat Delfoihin.

166. Tähän he vielä lisäävät senkin, että samana päivänä, jolloin Gelon ja Theron voittivat karkhedonilaisen Amilkaan Sikeliassa, myös helleenit voittivat persialaisen Salamiin luona. Mutta Amilkaasta, joka isän puolelta oli karkhedonilainen, vaan äidin puolelta syrakusalainen, ja miehuutensa vuoksi oli päässyt karkhedonilaisten kuninkaaksi, olen kuullut, että hän hävisi heti taistelun jälkeen, jouduttuaan siinä tappiolle. Sillä häntä ei näkynyt missään, ei elävänä eikä kuolleena, vaikka Gelon antoi etsiä häntä järjestänsä kaikkialta.

167. Mutta karkhedonilaiset itse kertovat tällaisen tarinan, joka onkin todennäköinen, että nimittäin barbarit

taistelivat helleenejä vastaan Sikeliassa, alkaen aamunkoitosta iltamyöhään saakka — niin pitkälle kerrotaan näet ottelun venyneen`—, mutta että Amilkas sill'aikaa viipyi leirissä uhraten ja poltti suurella roviolla kokonaisia teuraanruumiita. Ja kun hän parhaillaan valellessaan uhriteuraita, näki omaistensa pakenevan, heittäytyi hän tuleen. Ja siten hän paloi poroksi ja hävisi. Mutta Amilkaan kunniaksi, hävisipä hän sitten sillä lailla, kuin foinikialaiset kertovat, tai jollakin muulla tavoin, he edelleen uhraavat, ja lisäksi he ovat siirtolain kaikkiin kaupunkeihin tehneet hänestä muistomerkkejä, mutta varsinkin itse Karkhedoniin.

168. Sen verran Sikeliasta. Mutta kerkyralaiset vastasivat lähettiläälle seuraavasti, ja tekivät näin. Sillä samat henkilöt, jotka olivat saapuneet Sikeliaan, koettivat saada puolelleen kerkyralaisetkin, puhuen heille samalla tavoin kuin Gelonille. Ja nämä lupasivatkin heti paikalla lähettää apua, selittäen, etteivät voineet sietää Hellaan joutuvan perikatoon. Sillä jos se sortui, ei heillä itsellään ollut edessään muuta kuin ensi tilassa joutua orjiksi. Niinpä heidän tulisi auttaa, mikäli mahdollista. Näin kauniilta kuulostavan vastauksen he antoivat. Vaan kun tuli aika lähteä avuksi, miehittivät he, vaikka heillä olikin mielessään muuta, kuusikymmentä laivaa, mutta laskivat töin tuskin ulapalle ja pysyttelivät lähellä Peloponnesosta, pitäen laivoja ankkurissa Pyloksen ja Tainaronin kohdalla, lakedaimonilaisten maassa, ja odottaen hekin, mille puolelle sota oli kallistuva. Eivätkä he uskoneet helleenien pääsevän voitolle, vaan luulivat persialaisen täydellisesti voittavan ja saavan koko Hellaan valtaansa. He tekivät siis tahallaan näin, voidakseen persialaiselle lausua tähän tapaan: »Oi kuningas, silloin kun helleenit koettivat saada meidät liittolaisiksi tähän sotaan, emme me tahtoneet asettua vastaasi emmekä tehdä mitään sinun mieltäsi vastaan, vaikka meidän sotavoimamme ei ollut suinkaan pienin ja vaikk'emme olisi mukaamme ottaneet vähintä laivamäärää, vaan

päinvastoin useimmat, ainakin atenalaisten jälkeen.» Näin sanomalla he toivoivat voittavansa suurempia etuja kuin muut. Ja niin olisikin luullakseni käynyt. Helleenien varalle taas oli heillä valmiina toinen puolustus, jota he todella käyttivätkin. Kun nimittäin helleenit syyttivät heitä siitä, etteivät he olleet tulleet avuksi, sanoivat he miehittäneensä kuusikymmentä kolmisoutua, mutta eivät muka olleet asuntatuulilta voineet sivuuttaa Maleaa. Tämä oli ollut syynä siihen, etteivät olleet tulleet Salamiiseen, eivätkä he suinkaan mistään pahasta aikeesta olleet jättäytyneet meritaistelusta pois.

169. Täten he pettivät helleenit. Mutta kun kreetalaisten luokse määrätyt helleenit koettivat saada nämä puolelleen, tekivät kreetalaiset näin. He lähettivät yhteisesti tiedustelijoita Delfoihin kysymään jumalalta, olisiko heidän edullista auttaa Hellasta. Mutta Pytia vastasi: »Oi te houkkiot, te valitatte niitä kyyneleitä, joita Minos Menelaokselle antamanne avun vuoksi teille tuotti, vihoissaan siitä, että helleenit eivät auttaneet kostamaan hänen surmaansa Kamikoksessa, mutta että itse autoitte heitä, silloin kun muukalainen mies ryösti tuon naisen Spartasta.» Kuultuaan tämän vastauksen kreetalaiset pidättäytyivät lähtemästä avuksi.

170. Kerrotaan näet Minoksen, etsiessään Daidalosta, saapuneen Sikaniaan, jota nyt sanotaan Sikeliaksi, ja siellä kärsineen väkivaltaisen kuoleman. Mutta jonkun ajan kuluttua saapuivat kreetalaiset jumalan yllytyksestä, kaikki, lukuunottamatta polikhnelaisia ja praisolaisia, suurella sotajoukolla Sikaniaan ja piirittivät viiden vuoden ajan Kamikos-kaupunkia, jossa minun aikoinani akragantilaiset ovat asuneet. Vaan kun he eivät kyenneet sitä valloittamaan eivätkä nälän ahdistamina voineet jäädä paikoilleenkaan, jättivät he aikeensa sikseen ja läksivät tiehensä. Mutta heidän jouduttuaan matkallaan Iapygian kohdalle, yllätti heidät ankara myrsky, joka viskasi heidät maihin.

Ja kun aluksot särkyivät eikä heillä niinmuodoin näyttänyt olevan mitään mahdollisuutta matkata Kreetaan, perustivat he siihen paikkaan Hyrian kaupungin, jäivät sinne ja muuttuivat kreetalaisista iapygilaisiksi messapiolaisiksi sekä saarelaisista mannermaalaisiksi. Hyrian kaupungista käsin he perustivat muitakin kaupunkeja, joita tarantolaiset paljoa myöhemmin koettivat hävittää, mutta kärsivät suuren tappion, niin että siitä koitui kaikista meille tunnetuista tappioista suurin helleenein mieshukka. Ja siinä kuoli sekä tarantolaisia itse että kolmesataa Rhegionin kansalaista, jotka Mikythoksen, Khoiroksen pojan, pakoittamina, olivat saapuneet auttamaan tarantolaisia, mutta kaatuneita tarantolaisia itseään ei laskettu. Vaan Mikythos oli Anaxilaoksen palvelija ja oli jätetty Rhegionin vallanpitäjäksi. Sittemmin hänet karkoitettiin Rhegionista, jonka jälkeen hän asutti Tegean Arkadiassa sekä vihki Olympiaan useita kuvapatsaita.

171. Mutta se, mikä rhegionilaisista ja tarantolaisista mainittiin, on välikohtaus kertomuksessani. Vaan autioksi jääneeseen Kreetaan asettui, kuten praisolaiset kertovat, paljon ihmisiä, muiden muassa varsinkin helleenejä. Ja kolme miespolvea Minoksen kuoleman jälkeen sattuivat Troian tapaukset, joissa kreetalaiset eivät esiintyneet kehnoimpina Menelaoksen puoltajina. Tämän johdosta kohtasivat, heidän Troiasta palattuaan, nälkä ja rutto heitä, samoinkuin heidän karjaansa, kunnes Kreeta toistamiseen joutui autioksi ja siihen asettui kolmas asujaimisto, joka nykyään, vanhan väestön jäännösten keralla, sitä viljelee. Näistä seikoista siis muistuttamalla Pytia pidätti kreetalaisia, kun he halusivat lähteä avustamaan helleenejä.

172. Tessalialaiset taas pitivät aluksi pakosta meedialaisten puolta, sillä he osoittivat, että aleuadien vehkeet eivät heitä miellyttäneet. Heti näet saatuaan tietää persialaisen aikovan astua Europan puolelle he lähettivät sanansaattajia Isthmokseen. Isthmoksessa olivat nimittäin koolla

Hellaan edustajat, jotka Hellaan parasta tarkoittavat kaupungit olivat valinneet. Heidän luokseen saavuttuaan lausuivat tessalialaisten sanansaattajat: »Hellaan miehet, tulee vartioida Olympokson ääreistä pääsypaikkaa, jotta Tessalia ja koko Hellas olisivat turvassa sodalta. Me puolestamme olemme valmiit ottamaan osaa vartioimiseen, mutta teidänkin täytyy lähettää suuri sotajoukko, sillä, jollette lähetä, niin tietäkää, että aiomme tehdä sovinnon persialaisen kanssa. Sillä ei meidän yksinään tarvitse, niin kaukana muun Hellaan edustalla vahtia pitäen, teidän puolestanne tuhoutua. Mutta jollette tahdo auttaa, ette toisaalta myöskään saata pakoittaa meitä mihinkään. Sillä kaikkea pakkoa voimakkaampi on mahdottomuus. Ja silloin me itse koetamme keksiä jonkun keinon pelastuaksemme.» Näin lausuivat tessalialaiset.

173. Helleenit päättivät tämän johdosta lähettää Tessaliaan merta myöten maasotajoukon vartioimaan pääsypaikkaa. Ja kun sotajoukko oli kokoontunut, purjehti se Euripoksen kautta. Päästyään Alokseen Akhaiassa se astui maihin ja matkasi Tessaliaan, jätettyään laivat siihen paikkaan, sekä saapui Tempe-laaksoon, joka alisesta Makedoniasta kulkee Tessaliaan Peneios-joen vartta pitkin, Olympos- ja Ossa-vuorten välitse. Sinne asettuivat kokoontuneet helleenit, noin kymmenentuhatta raskasaseista, leiriin, ja niitten lisäksi tuli tessalialaisten ratsuväki. Lakedaimonilaisten päällikkönä oli Euainetos, Karenoksen poika, joka oli valittu polemarkkien joukosta, mutta ei ollut kuninkaallista sukuperää, atenalaisten taas Themistokles, Neokleen poika. Siellä he viipyivät vain muutamia päiviä. Sillä makedonialaisen Alexandroksen, Amyntaan pojan, luota saapui sanansaattajia, jotka neuvoivat heitä lähtemään matkoihinsa eikä jäämään solaan, jotteivät joutuisi lähestyvän sotaväen jalkoihin tallatuiksi, viitaten sillä lukuisaan sotajoukkoon ja laivastoon. Kun sanansaattajat neuvoivat heitä näin ja kun neuvo näytti hyvältä ja makedonialainen ilmeisesti oli

heitä kohtaan hyvänsuopa, niin he noudattivat sitä. Mutta minun luullakseni taivutti heidät siihen pelko, koska kuulivat toisestakin Tessaliaan vievästä tiestä, joka ylisen Makedonian puolelta kulki perraibien alueen kautta Gonnoskaupungin kohdalta ja josta itse asiassa Xerxeen sotajoukko tunkeutuikin maahan. Niinpä helleenit astuivat takaisin laivoihinsa ja matkasivat jälleen Isthmokseen.

174. Tämä Tessalian-retki tapahtui silloin, kun kuningas juuri oli astumaisillaan Aasiasta Europan puolelle ja jo oli Abydoksessa. Mutta liittolaisensa menettäneet tessalialaiset kävivät nyt alttiisti, eikä enää epäröiden, meedialaisten puolelle, niin että he tapausten kehittyessä osoittautuivat kuninkaalle mitä hyödyllisimmiksi.

175. Mutta Isthmokseen saavuttuaan helleenit keskenään neuvottelivat Alexandroksen sanojen johdosta, miten ja mihinkä paikkoihin he järjestäisivät sodan. Ja voitolle pääsi se mielipide, että tuli vartioida Thermopylain solaa. Se näet näytti olevan kapeampi Tessaliassa olevaa ja samalla lähempänä heidän omaa maataan. Vaan siitä polusta, jonka avulla helleenit sitten Thermopylaissa saarrettiin, he eivät tienneet mitään, ennenkuin Thermopylaihin saavuttuaan saivat siitä tiedon trakhinialaisilta. Tätä solaa he siis päättivät vartioida estääkseen barbaria tunkeutumasta Hellaaseen; laivaston taas oli määrä purjehtia Histiaiotis-maakunnassa sijaitsevaan Artemisioniin. Nämä paikat ovat näet lähellä toisiaan, niin että toisesta voi saada tietää, mitä toisessa tapahtuu, ja ne ovat tämänluontoiset.

176. Mitä ensiksikin Artemisioniin tulee, on siinä leveä Traakian-meri joka kapenee kaidaksi, Skiathos-saaren ja Magnesian manteren väliseksi väyläksi. Ja heti tämän kapean salmen ääressä on jo Artemisionin rannikko Euboiassa, ja siinä on Artemiin pyhättö. Trakhinian kautta Hellaaseen vievä sola taas on kapeimmalta kohdaltaan puolen pletrin levyinen. Kapein väli ei kuitenkaan ole tällä kohdalla, vaan muualla maassa, nimittäin Thermopylain

edessä ja takana; toinen paikka on solan takana olevan Alpenoin ääressä, missä on vain yksien vaunujen kuljettava tie, toinen sen edessä, Foinix-joen varrella, lähellä Anthelen kaupunkia, missä niinikään on vain yksien vaunujen kuljettava tie. Thermopylain länsipuolella on pääsytön, jyrkkä ja korkea vuori, joka jatkuu Oitaan saakka. Tiestä itäänpäin taas alkavat meri ja rämeet. Solassa on tällä kohtaa lämpimiä lähteitä, joitten nimenä maan asukasten kesken on Khytroi (s. o. »Padat»), ja näitten ääressä sijaitsee Herakleen alttari. Tämän solan kohdalle oli rakennettu muuri, jossa vanhastaan oli portti. Muurin olivat fokilaiset pelosta rakentaneet, silloin kun tessalialaiset olivat tulleet thesprotien alueelta asettuakseen asumaan Aiolismaahan, jonka he vielä nytkin omistavat. Ja kun nyt siis tessalialaiset silloin koettivat laskea heidät valtansa alle, torjuivat fokilaiset heidät ja johdattivat kuumaa vettä solaan, saattaakseen seudun tulvilleen. Ja he tekivät kaiken voitavansa estääksensä tessalialaisia samoamasta heidän maahansa. Ikivanha muuri oli nyt siis ennestään olemassa, mutta enin osa siitä oli aikojen kuluessa jo sortunut. Vaan nytpä helleenit päättivät uudestaan pystyttää sen ja siltä kohtaa torjua barbarin Hellaasta. Aivan lähellä tietä on Alpenoi niminen kylä. Siitä arvelivat helleenit saavansa elatusta.

177. Nämä paikat siis näyttivät helleeneistä sopivilta. Sillä kaikkea ennakolta harkittuaan ja ottaen huomioon, että barbarit eivät voisi käyttää suurta mieslukuaan eikä ratsuväkeään, he päättivät siellä kohdata Hellaaseen hyökkäävää vihollista. Ja saatuaan tietää persialaisen olevan Pieriassa he hajaantuivat Isthmoksesta ja läksivät sotaan, toiset heistä jalkasin Thermopylaihin, toiset merta myöten Artemisioniin.

178. Siispä helleenit kiireimmän kautta riensivät sinne, mihin kukin oli määrätty. Mutta sillä välin delfolaiset, peloissaan omasta ja Hellaan puolesta, kysyivät jumalalta

neuvoa, ja heille vastattiin, että heidän tuli rukoilla tuulia; näistä näet oli Hellas saapa vahvat liittolaiset. Saatuaan tämän oraakelinvastauksen delfolaiset ensiksi ilmoittivat niille helleeneille, jotka tahtoivat pysyä vapaina, saamansa vastauksen, ja ilmoittamalla sen näille, jotka kovasti pelkäsivät barbareja, he hankkivat itselleen ikuista kiitosta. Tämän jälkeen delfolaiset vihkivät tuulille alttarin Thyiassa, missä Kefisoksen tyttären, Thyian, pyhä alue sijaitsee, hänen jonka mukaan itse paikkakin kantaa tätä nimeä, ja uhrasivat niille.

179. Niinpä delfolaiset oraakelinlauseen johdosta vielä nytkin suostuttavat tuulia. Mutta Xerxeen laivasto lähti liikkeelle Thermen kaupungista ja suuntausi kymmenellä parhaiten kulkevalla laivallaan suoraa päätä Skiathosta kohti, missä ennestään oli vartioimassa kolme helleeniläistä laivaa, troizenilainen, aiginalainen ja attikalainen. Vaan nähdessään kaukaa barbarien laivat helleenit lähtivät pakoon.

180. Jälestä seuraavat barbarit valtasivat heti troizenilaisen laivan, jonka päällikkönä oli Prexinos, ja sitten he veivät sen miehistön kauniimman miehen laivan kokkaan ja teurastivat hänet, pitäen onnellisena enteenä, että se helleeni, jonka he kaikista ensiksi olivat saaneet haltuunsa, myös oli kaunis. Mutta tämän teurastetun miehen nimi oli Leon. Ja kenties hän kohtalostaan osaksi myös sai kiittää nimeään.*)

181. Mutta aiginalainen laiva, jonka päällikkönä oli Asonides, tuotti heille vastusta. Siinä oli soturina Pythes, Iskhenooksen poika, joka sinä päivänä esiintyi mitä urhoollisimmin. Sillä laivan jouduttua vihollisten valtaan hän teki vastarintaa siihen saakka, kunnes oli miltei kappaleiksi hakattu. Mutta kun hän kaatuessaan ei kuollut, vaan jäi henkiin, tekivät laivastosotureina palvelevat persialaiset kaikkensa pelastaakseen hänet, lääkiten hänen haavojaan

*) *Leon* merkitsee »jalopeuraa».

mirhamilla ja käärien niitten ympäri byssos-liinaisia siteitä. Ja saavuttuaan takaisin omaan leiriinsä he suuresti ihaillen näyttelivät häntä koko sotajoukolle ja hoitelivat häntä hyvin. Mutta muita, samasta laivasta vangitsemiaan helleenejä, he kohtelivat orjina.

182. Sillä tavoin vallattiin kaksi näistä laivoista. Kolmas sitä vastoin, jonka päällikkönä oli eräs atenalainen Formos, pakeni, mutta ajautui karille Peneioksen suulla, jolloin barbarit saivat haltuunsa laivan, mutta eivät miehistöä. Sillä heti karille jouduttuaan atenalaiset hyppäsivät maihin Tessaliassa ja matkasivat kotia Atenaan.

183. Tämän saivat Artemisionin luo leiriytyneet helleenit tietää Skiathos-saaressa olevista vartionuotioista. Ja saatuaan sen tietää he pelästyivät ja siirtyivät Artemisionista Khalkiiseen, vartioidakseen Euriposta, mutta jättivät päivävahteja Euboian kukkuloille. Vaan barbarien kymmenestä laivasta kulki kolme Skiathos-saaren ja Magnesian välisen riutan luo, jonka nimenä on Myrmex. Sinne barbarit pystyttivät kivipatsaan, jonka olivat tuoneet muassaan. Sitten itse laivasto lähti liikkeelle Thermestä, ja koska heillä oli reitti selvänä, laskivat he kaikilla laivoillaan vesille, yhdentoista päivän kuluttua siitä, kun kuningas oli alkanut marssia Thermestä. Mutta riutan, joka on melkein itse salmessa, oli heille näyttänyt skyrolainen Pammon. Ja koko päivän purjehtien barbarit suorittivat matkan Magnesian aluetta olevaan Sepias-niemeen saakka sekä Kasthanaian kaupungin ja Sepias-niemen väliseen rantaan.

184. Tähän paikkaan ja Thermopylaihin saakka oli sotajoukko päässyt vaurioitta, ja sen lukumäärä oli silloin vielä, kuten minä laskemalla olen havainnut, tämä. Aasiasta tulleilla laivoilla, joita oli tuhatkaksisataaseitsemän, teki alussa kaikista kansoista muodostunut väkijoukko kaksisataaneljäkymmentäyksituhatta neljäsataa miestä, kun laskee kussakin laivassa olleen kaksisataa miestä. Näillä laivoilla palveli sotilaina, lukuun-

ottamatta kunkin laivan vakinaisia merisotamiehiä, kolmekymmentä miestä, persialaisia, meedialaisia ja sakeja; tämä toinen joukko tekee kolmekymmentäkuusituhatta kaksisataakymmenen miestä. Tähän ja aikaisempaan lukumäärään minä vielä lisään viisikymmenairokkaitten miehistön, olettaen sen — oli se sitten suurempi tai pienempi — kahdeksaksikymmeneksi mieheksi kutakin kohti. Näitten alusten luku laskettiin, kuten jo ennen on mainittu, kolmeksi tuhanneksi; siis tekisi niissä olevien miesten luku kaksikymmentäneljätuhatta. Tämä siis oli Aasiasta tullut merisotaväki, joka teki kaikkiaan viisisataaseitsemäntoistatuhatta kuusisataakymmenen miestä. Jalkaväkeä taas oli miljoona seitsemänsataatuhatta, ratsuväkeä kahdeksankymmentätuhatta. Näihin minä vielä tahdon lisätä kameleilla ratsastavat arabialaiset ja vaunuissa ajavat libyalaiset, joitten määrän oletan kahdeksikymmeneksituhanneksi. Siispä laivaväen ja maasotajoukon lukumäärä yhteenlaskettuna tekee kaksi miljoonaa kolmesataaseitsemäntoistatuhatta kuusisataakymmenen miestä. Tässä on mainittu itse Aasiasta tuotu sotajoukko, jättämällä sikseen myötäseuraava palvelusväki ja viljankuljetus-alukset sekä kaikki ne, jotka niissä purjehtivat.

185. Mutta nyt on koko tämän jo yhteenlasketun sotajoukon lisäksi luettava vielä Europasta tuotu sotajoukko. Tässä täytyy kuitenkin rajoittua vain arveluihin. Niinpä Traakian ja Traakian edustalla olevien saarten helleenit asettivat satakaksikymmentä laivaa, ja näitten laivojen miehistö teki kaksikymmentäneljätuhatta. Ja sen maasotaväen määrä, jonka asettivat traakialaiset, paionit, eordit, bottiaiïlaiset, khalkidien heimo, brygit, pieriläiset, makedonialaiset, perraibit, ainianit, dolopit, magnetit, akhaialaiset ja kaikki Traakian rannikolla asustavaiset — näiden kansojen maasotaväen lukumäärä teki luullakseni kolmesataatuhatta miestä. Tämä summa, lisättynä Aasiasta tulleitten lukuun, tekee kaikkiaan kaksi miljoonaa kuusisataaneljäkymmentäyksituhatta kuusisataakymmenen taistelukuntoista miestä.

186. Näin suuri oli luvultaan taistelukuntoinen sotaväki, mutta sen mukana seuraavaa palvelusväkeä, viljankuljetusveneitä ynnä muitten sotajoukon myötä purjehtivien alusten miehistöä en arvele olleen ensinmainittua joukkoa vähemmän, vaan enemmän. Mutta minä oletan niiden luvun yhtä suureksi kuin taistelukuntoisen väen, en ollenkaan suuremmaksi enkä pienemmäksi. Ja jos niiden luku pannaan yhtä moneksi kuin oli taistelukuntoisia, teki niitten määrä täyteen yhtä monta tuhatta miestä. Niin muodoin vei Xerxes, Dareioksen poika, Sepias-niemeen ja Thermopylaihin saakka viisi miljoonaa kaksisataakahdeksankymmentäkolmetuhatta kaksisataakaksikymmentä miestä.

187. Tämä siis oli Xerxeen koko sotajoukon miesluku, mutta naisten, sekä ruuanlaittajain että jalkavaimojen, samoinkuin kuohilasten määrää ei kukaan saattane täsmälleen sanoa. Eikä myöskään juhtien ynnä muiden taakkoja kantavien elukoiden sekä mukana seuraavien indialaisten koirien lukumäärää kukaan voisi ilmoittaa. Näin ollen ei minusta ole ensinkään ihme, että jokien vedet ehtyivät, vaan enemmänkin minua kummastuttaa, että ruokavarat riittivät niin monelle kymmenelle tuhannelle hengelle. Sillä olen laskenut ja havainnut, että jos kukin päivässä olisi saanut khoiniksin vehnää, eikä enempää, olisi kutakin päivää kohti suoritettu satakymmenentuhatta kolmesataaneljäkymmentä medimniä.*) Vaan sitä, mikä meni naisille, kuohilaille, juhdille ynnä koirille, en laske. Mutta niin monien tuhansien miesten joukossa ei yksikään kauneutensa eikä kokonsa puolesta paremmin ansainnut olla tämän sotajoukon johtajana kuin Xerxes itse.

188. Ja kun nyt laivasto liikkeelle lähdettyään purjehti vesille ja laski Kasthanaian kaupungin ja Sepias-niemen

*) Summassa on laskuvirhe. Jos jokainen 5,283,220:sta miehestä kunakin päivänä sai khoiniksin, tekee, koska 1 medimni oli 48 khoiniksia, puheenalainen määrä 110,067 $\frac{1}{12}$ medimniä.

väliseen rantaan, kiinnitettiin ensimäiset laivat maahan, mutta muut näitten eteen ankkureihin. Sillä koska rannikko ei ollut laaja, olivat laivat asetetut, keula merelle päin, kahdeksaan riviin. Sen yön he viettivät täten, mutta varhain aamulla alkoi, ilman oltua selkeä ja tyyni, meri kohista, ja nousi ankara myrsky ja raju itätuuli, jota näitten seutujen asujamet sanovat »Hellespontoksen tuuleksi». Kaikki ne miehistöstä, jotka huomasivat tuulen yltyvän ja joitten ankkuripaikka sen salli, vetivät ennen myrskyn tuloa laivansa maihin ja pelastuivat siten itse, samoinkuin heidän laivansa. Mutta kaikki ne laivat, jotka myrsky ulapalla yllätti, se ajoi osaksi niinsanottuun Ipnoihin, Pelionin äärelle, osaksi rannikkoa kohti. Toiset ajautuivat itse Sepias-nientä vastaan, toiset Meliboian kaupunkiin, toiset taas viskautuivat Kasthanaiaan. Ja myrskyä oli kerrassaan mahdoton kestää.

189. Mutta kerrotaan sellainen tarina, että atenalaiset erään ennuslauseen nojalla olivat kutsuneet avukseen Boreaan*), koska heille aikaisemmin oli tullut toinen oraakelineuvo, joka käski heidän kutsua avukseen vävynsä. Helleenien kertomuksen mukaan on näet Boreaalla attikalainen vaimo, Erekhtheuksen tytär Oreithyia. Tämän lankouden nojalla siis, kuten maine käy, atenalaiset päättivät Boreaan olevan heidän vävynsä. Ja kun he, ollessaan laivaleirissä Euboian Khalkiissa, huomasivat myrskyn kiihtyvän tai jo sitä ennen, he kutsuivat avuksi Boreasta ja Oreithyiaa, rukoillen näitä auttamaan heitä itseään sekä tuhoamaan barbarien laivat, kuten ennenkin olivat Athoksen luona tehneet. Tämänkö vuoksi Boreas kävi barbarien kimppuun heidän ollessaan ankkurissa, sitä en saata sanoa. Mutta ainakin atenalaiset kertovat Boreaan, joka jo ennen oli heitä auttanut, nytkin tämän teon aikaansaaneen.

*) S. o. Pohjatuulen.

Ja palattuaan kotiin he pystyttivät Boreaalle pyhätön Ilisos joen partaalle.

190. Tässä onnettomuudessa kertovat ne, jotka vähimmän määrän mainitsevat, tuhoutuneen ainakin neljäsataa laivaa ja miehiä suunnattoman luvun sekä äärettömän paljon tavaraa. Niinpä tämä haaksirikko koitui erinomaisen hyödylliseksi eräälle Ameinokles nimiselle magnetille, Kretineen pojalle, joka omisti maata Sepias-niemen seuduilla. Hän korjasi näet haltuunsa paljon kultaisia juoma-astioita, jotka myöhemmin ajautuivat maihin, ja niinikään paljon hopea-astioita; löysipä hän persialaisten sotarahastonkin ja anasti suunnattomat määrät tavaraa. Mutta vaikka hän löydöstään suuresti rikastuikin, ei hän muissa kohdin ollut onnellinen. Sillä hänelle tuotti surua muuan tuskallinen tapaus, hän kun joutui oman poikansa surmaajaksi.

191. Mutta tuhoutuneitten viljankuljetus- ja muiden alusten määrää ei laskettukaan. Niinpä laivaston päälliköt, peloissaan että tessalialaiset heitä ahdistaisivat, kun heidän oli käynyt näin huonosti, laittoivat itselleen korkean suoja-aitauksen laivahylyistä. Sillä myrskyä kesti kolme päivää. Lopuksi maagit toimittivat teurasuhreja ja koettivat loitsuilla tyynnyttää tuulta, jonka ohella he myös uhrasivat Thetiille ja nereideille. Ja neljäntenä päivänä he taltuttivat tuulen, taikka sitten se muuten itsestään asettui. Mutta Thetiille he uhrasivat, kuultuaan ioonilaisilta sen tarinan, että hänet oli tästä paikasta ryöstänyt Peleus ja että koko Sepias-niemen rannikko oli hänen ja muiden nereidien oma.

192. Niinpä tuuli neljäntenä päivänä asettui. Mutta seuraavana päivänä, ensimäisenä siitä, kun myrsky oli päättynyt, juoksivat päivävahdit alas Euboian kukkuloilta ja ilmoittivat helleeneille kaikki, mitä haaksirikossa oli tapahtunut. Saatuaan siitä tiedon nämä rukoilivat Poseidon pelastajaa ja valoivat juomauhrin, jonka jälkeen he kiireimmän kautta riensivät takaisin Artemisioniin, toivoen tapaavansa vain harvoja laivoja vastassansa.

193. Tultuaan nyt toisen kerran Artemisionin kohdalle he asettuivat sinne laivaleiriin. Ja helleenit ovat siitä perin käyttäneet Poseidon »pelastajan» nimitystä aina näihin saakka. Mutta tuulen taltuttua ja laineiden asetuttua barbarit työnsivät laivansa vesille ja lähtivät purjehtimaan manteren rantaa myöten. Ja kierrettyään Magnesian niemen kärjen he oikopäätä purjehtivat Pagasaihin johtavaan poukamaan. Tässä Magnesian poukamassa on se paikka, mihin Iasonin tovereineen kerrotaan jättäneen Herakleen, silloin kun tämä, heidän ollessaan matkalla kolkhilaiseen Aiaan noutaakseen oinaantaljan, oli Argo-laivasta lähetetty hakemaan vettä. Sieltä oli heidän määrä, otettuaan vettä, laskea ulapalle. Tämän johdosta paikka sai nimen Afetai.*) Siihen siis Xerxeen väki asettui ankkuriin.

194. Mutta viisitoista näistä laivoista sattui lähtemään vesille paljoa myöhemmin kuin muut, ja ne nähtävästi huomasivat Artemisionin luona olevat helleenien laivat. Tällöin barbarit luulivat näitä omikseen, mutta purjehtiessaan niitä kohti he joutuivatkin helleenien käsiin. Niitten päällikkönä oli Aiolian Kymen käskynhaltija Sandokes, Thamasioksen poika, jonka Dareios kuningas ennen näitä tapauksia tällaisesta syystä oli otattanut kiinni ja käskenyt ristiinnaulita. Sandokes, joka oli kuninkaallisia tuomareita, oli ottanut lahjoja ja langettanut väärän tuomion. Mutta kun hän parhaillaan ristissä riippui, havaitsi Dareios punnitessaan, että Sandokeen kuninkaallista huonetta kohtaan tekemät hyvät työt olivat suuremmat kuin hänen hairahduksensa. Sen havaittuaan ja käsittäen itse menetelleensä suuremmalla pikaisuudella kuin viisaudella Dareios päästi hänet vapaaksi. Mutta vaikka siis Sandokes täten oli pelastunut Dareios kuninkaan määräämästä kuolemanrangaistuksesta ja jäänyt henkiin, ei hänen nyt, helleenejä vas-

---

*) Nimi muistuttaa erästä kreikkalaista verbiä, joka merkitsee: *lähettää pois* t. *liikkeelle*.

taan purjehtiossaan, ollut sallittu toistamiseen pelastua ja jäädä eloon. Sillä nähtyään barbarien purjehtivan päin, helleenit, jotka huomasivat heidän tekemänsä erehdyksen, laskivat heitä vastaan ja vangitsivat heidät huokeasti.

195. Yhdessä näistä laivoista purjehti ja joutui vangiksi Aridolis, Kaarian Alabandan itsevaltias, toisessa pafolainen sotapäällikkö Penthylos, Demonooksen poika, joka toi kaksitoista laivaa Pafoksesta, mutta, Sepias-niemen luona vallinneessa myrskyssä kadotettuaan niistä yksitoista, purjehti ainoalla jälellejääneellä laivallaan, silloin kun hän Artemisionin luona joutui vangiksi. Näiltä utelivat helleenit, mitä tahtoivat saada tietää Xerxeen sotajoukosta, ja lähettivät heidät sitten sidottuina Korintoksen kannakselle.

196. Barbarien laivasto, lukuunottamatta niitä viittätoista, joita mainitsin Sandokeen johtaneen, saapui siis Afetaihin. Mutta Xerxes ynnä maasotajoukko matkasi Tessalian ja Akhaian kautta ja oli jo kolme päivää sitten tunkeutunut Malis-maakuntaan. Sitä ennen hän oli Tessaliassa pannut toimeen ratsukilpailun, missä koetteli omaansa ja tessalialaista hevosväkeä, koska hän oli kuullut tämän olevan helleenien kesken parhaimman. Mutta siinä jäivät helleeniläiset hevoset toisista paljon jälelle. Ja Tessalian joista oli Onokhonos ainoa, joka ei riittänyt sotaväelle, kun sen vettä juotiin. Mutta Akhaiassa virtaavista joista yksin sekin, joka niistä on suurin, nimittäin Epidanos, riitti vain töin tuskin.

197. Xerxeen saavuttua Alokseen Akhaiassa kertoivat hänelle oppaat, jotka tahtoivat kaikkea selittää, Zeus Lafystioksen pyhättöä koskevan paikallistarun, jonka mukaan Athamas, Aioloksen poika, oli, yksissä neuvoin Inon kanssa, keksinyt Frixoksen pään varalle salajuonen ja kuinka sittemmin akhaialaiset oraakelinlauseen johdosta ovat säätäneet tämän jälkeläisille tämmöiset tehtävät. Sitä, joka tästä suvusta on vanhin, he käskevät pysyttelemään poissa »Lei-

ton»ista (s. o. kansantalosta) ja vartioivat sitä itse. »Loiton»iksi sanoivat näet akhaialaiset prytaneionia. Mutta jos hän käy siihen sisälle, ei hän millään keinoin pääse sieltä ulos, ennenkuin hänen on määrä joutua uhrattavaksi. Jo monet näistä, joitten täytyy joutua uhrattaviksi, ovat, tätä peläten, lähteneet karkuun toiseen maahan; mutta jos he ajan vierittyä palaavat takaisin ja saadaan kiinni, toimitetaan heidät prytaneioniin. Sitten viedään mies ylt'yleensä seppeleiden peittämänä ja juhlasaatossa uhrattavaksi. Tämä kohtalo on tullut Kytissoroksen, Frixoksen pojan, jälkeläisten osaksi, siitä syystä, että kun akhaialaiset oraakelinlauseen johdosta aikoivat tehdä Athamaasta, Aioloksen pojasta, sovitusuhria maan puolesta ja juuri olivat uhraamaisillaan hänet, tämä Kytissoros saapui kolkhilaisesta Aiasta ja pelasti hänet. Mutta tämän tekonsa kautta hän nostatti jumalan vihan omiin jälkeläisiinsä. Vaan kun Xerxes tämän kuultuaan saapui pyhän lehdon läheisyyteen, pysytteli hän itse aina siitä syrjässä ja käski koko sotajoukon tehdä samoin; ja Athamaan jälkeläisten taloa hän piti kunniassa samalla tavoin kuin temppelialuettakin.

198. Tämä tapahtui Tessaliassa ja Akhaiassa. Niiltä seuduilta Xerxes kulki Malis-maahan merenlahden vartta, jossa joka päivä syntyy vuoksi ja luode. Tämän lahden rannoilla on tasainen kohta, joka toiselta puoleltaan on leveä, toiselta hyvin kaita. Paikan ympärillä on korkeita pääsyttömiä vuoria, niinsanotut Trakhinian kalliot, jotka sulkevat koko Malis-maan. Ensimäinen kaupunki lahden äärellä, Akhaiasta tullessa, on Antikyra, jonka luona ainianien maasta virtaava Sperkheios-joki laskee mereen. Siitä on noin kahdenkymmenen stadionin päässä toinen, Dyras niminen joki, jonka tarina tietää ilmestyneen Herakleen avuksi, silloin kun tämä paloi. Siitä on, taaskin kahdenkymmenen stadionin päässä, kolmas joki, jonka nimenä on Melas.

199. Tästä Melas-joesta on noin viiden stadionin päässä Trakhis-kaupunki. Siltä kohtaa on koko tämän maan levein väli vuorilta mereen, ja niiden luona sijaitsee Trakhis. Tasanko on näet siitä paikasta kahdenkymmenenkahden tuhannen pletrin levyinen. Mutta Trakhinian maata ympäröivässä vuoressa on, Trakhis-kaupungista etelään päin, rotko, ja tämän rotkon halki virtaa Asopos-joki pitkin vuoren juurta.

200. On myös toinen, ei varsin suuri joki, Foinix, joka on etelään päin Asopoksesta ja, virraten näistä vuorista, laskee Asopokseen. Foinix-joen kohdalla on väli kapein, sillä siellä on ainoastaan siihen rakennettu ajotie. Foinix-joesta taas on viisitoista stadionia Thermopylaihin. Mutta Foinix-joen ja Thermopylain välillä on Anthele niminen kylä, jonka ohitse juuri Asopos virtaa ja sitten laskee mereen, ja sen ympärillä on leveä tasanko, mihin on perustettu Demetor Amfiktyoniin pyhättö ja missä sijaitsevat amfiktyonien istuimet ja itse Amfiktyonin pyhättö.

201. Kuningas Xerxes siis piti leiriä Malis-maan Trakhiniassa, mutta helleenit solatiessä. Tämän paikan nimenä on useimpien helleenien kesken Thermopylai, mutta maanasukasten ja ympärillä asuvaisten kesken Pylai. Molemmat sotajoukot olivat niinmuodoin leirissä näissä paikoissa, ja Xerxes vallitsi koko pohjoista seutua Trakhis-kaupunkiin saakka, helleenit taas koko etelän ja suven puoleista seutua tällä mantereella.

202. Ja ne helleenit, jotka tässä paikassa jäivät odottamaan persialaista, olivat seuraavat: kolmesataa raskasaseista spartalaista, tuhat tegealaista ja mantineialaista, puolet kumpiakin, satakaksikymmentä miestä Arkadian Orkhomenoksesta sekä muusta Arkadiasta tuhat. Näin monta oli arkadialaisia. Korintoksesta taas oli neljäsataa ja Flius-kaupungista kaksisataa sekä Mykenaista kahdeksankymmentä miestä. Nämä olivat saapuneet Peloponne-

soksesta; boiotilaisia taas oli seitsemänsataa thespialaista ja neljäsataa teebalaista.

203. Näitten lisäksi tulivat opuntilaiset lokrilaiset, jotka koko sotavoimineen olivat aseisiin kutsutut, sekä tuhat fokilaista. Heidät olivat näet helleenit kutsuneet avukseen, sanansaattajien kautta ilmoittaen itse tulleensa toisten etujoukkona ja muiden liittolaisten olevan joka päivä odotettavissa;[1] meri oli heillä turvattuna, sitä kun vartioivat atenalaiset, aiginalaiset ynnä muut laivastopalvelukseen määrätyt, eikä heillä ollut mitään pelättävää. Sillä se, joka Hellasta vastaan hyökkäsi, ei ollut jumala, vaan ihminen, eikä ollut eikä tulisi olemaan ketään kuolevaista, jota ei heti hänen syntymästään saakka onnettomuus olisi seurannut; ja kuta suurempi henkilö oli, sitä suurempi oli onnettomuuskin. Siis täytyi myös hyökkääjän, koska kerran oli kuolevainen, voida suistua kunniastaan. Tämän kuultuaan he riensivät helleenien avuksi Trakhis-kaupunkiin.

204. Näillä oli kyllä useitakin sotapäällikköjä, kullakin kaupungilla omansa, mutta se, jota enimmin ihailtiin ja joka johti koko sotajoukkoa, oli lakedaimonilainen Leonidas, Anaxandrideen poika; tämän isä oli Leon, hänen isänsä Eurykratides, hänen Anaxandros, hänen Eurykrates, hänen Polydoros, hänen Alkamenes, hänen Teleklos, hänen Hegesilaos, hänen Doryssos, hänen Leobotos, hänen Ekhestratos, hänen Agis, hänen Eurysthenes, hänen Aristodemos, hänen Aristomakhos, hänen Kleodaios, hänen Hyllos ja hänen isänsä Herakles. Ja Leonidas oli saavuttanut Spartan kuninkuuden odottamattaan.

205. Sillä koska hänellä oli kaksi vanhempaa veljeä, Kleomenes ja Dorieus, oli kuninkuuden toivo häneltä riistetty. Mutta kun Kleomenes oli kuollut jättämättä jälkeensä miespuolista perillistä eikä Dorieuskaan enää ollut elossa, vaan hänkin oli Sikeliassa kuollut, joutui kuninkuus niinmuodoin Leonidaalle, niin hyvin siitä syystä, että hän oli syntynyt ennen Kleombrotosta — tämä näet oli Ana-

xandrideen nuorin poika — kuin siitä syystä, että hän myös oli nainut Kleomeneen tyttären. Tämä Leonidas läksi silloin Thermopylaihin, valittuaan mukaansa tavanmukaiset kolmesataa miestä semmoisten joukosta, joilla oli lapsia. Ja hän saapui kutsuttuaan aseisiin nämä sekä teebalaisia niin monta kuin luetellessani mainitsin; näiden päällikkönä oli Leontiades, Eurymakhoksen poika. Ja Leonidas oli siitä syystä katsonut tärkeäksi kutsua aseisiin ainoastaan nämä helleenit, että heitä kovasti syytettiin meedialaismielisyydestä. Senvuoksi hän kutsui heidät sotaan, koska tahtoi tietää, lähettäisivätkö he väkeä muitten mukana vai hylkäisivätkö he julkisesti helleenien liittolaisuuden. Ja he lähettivät, vaikka heillä olikin muuta mielessään.

206. Spartalaiset olivat lähettäneet Leonidaan ja nämä hänen seuralaisensa ensimäisiksi, jotta muut liittolaiset, nähdessään heidät, lähtisivät sotaan eivätkä menisi meedialaisten puolelle hekin, jos kuulisivat näiden vitkastelevan. Mutta sitten — heillä oli näet esteenä Karneia-juhla — he aikoivat, juhlittuaan ja jätettyään vartiostoja Spartaan, kiiruimmiten miehissä rientää avuksi. Samalla tavoin aikoivat myös muut liittolaiset tehdä. Sillä samoihin aikoihin näiden tapausten kanssa sattui Olympia-juhla. Ja koska he eivät luulleet Thermopylain ottelun niin nopeasti tulevan ratkaistuksi, lähettivät he vain nämä etujoukot.

207. Näin nyt siis he aikoivat tehdä. Mutta kun persialainen lähestyi solaa, ajattelivat Thermopylaissa olevat helleenit peloissaan lähteä pois. Niinpä nyt muut peloponnesolaiset päättivät mennä Peloponnesokseen ja vartioida Isthmosta. Mutta koska fokilaiset ja lokrilaiset tästä päätöksestä olivat kovin suutuksissaan, äänesti Leonidas, että jäätäisiin siihen paikkaan ja lähetettäisiin sanansaattajia kaupunkeihin, käskien näitä tuomaan heille apua, koska itse olivat liian harvalukuiset torjuakseen meedialaisten sotajoukon.

208. Heidän tästä neuvotellessaan lähetti Xerxes vakoojana ratsumiehen katsomaan, montako heitä oli ja mitä he mahtoivat tehdä. Vielä Tessaliassa ollessaan hän näet oli kuullut, että tähän paikkaan oli koottu vähäinen sotavoima, ja että johtajina olivat lakedaimonilaiset ja Leonidas, joka sukuperältään oli herakleidi. Leirin luo lähestyttyään ratsumies katseli sitä, mutta ei nähnyt sitä kokonaan. Sillä sen muurin sisäpuolelle asetettuja, jonka he olivat pystyttäneet ja jota he vartioitsivat, ei ollut mahdollista nähdä. Vaan hän tarkasti ulkopuolella olijoita, jotka olivat asettuneet muurin edustalle. Ja sillä haavaa sattuivat lakedaimonilaiset olemaan sijoitettuina ulkopuolelle. Tällöin hän näki toisten miesten voimistelevan, toisten sukivan hiuksiaan. Tätä katsellessaan hän ihmetteli ja otti selvän heidän luvustaan. Ja täsmälleen otettuaan joka asiasta selvän hän kaikessa rauhassa ratsasti takaisin. Sillä ei yksikään häntä ajanut takaa, vaan häntä kohtasi täydellinen välinpitämättömyys. Ja palattuaan hän kertoi Xerxeelle kaiken, mitä oli nähnyt.

209. Sen kuullessaan Xerxes ei voinut käsittää asianlaitaa, että he nimittäin voimiensa takaa varustautuivat itse kuolemaan ja vihollisia surmaamaan. Vaan koska he hänestä näyttivät tekevän jotakin naurettavaa, noudatti hän luokseen Demaratoksen, Aristonin pojan, joka oleskeli leirissä. Hänen saavuttuaan kysyi Xerxes tätä kaikkea, koska hän tahtoi saada selville, mitä lakedaimonilaiset tekivät. Mutta Demaratos lausui: »Sinä olet ennenkin minulta kuullut näistä miehistä, silloin kun läksimme liikkeelle Hellasta vastaan. Mutta sen kuultuasi teit minusta pilkkaa, sanoessani, kuinka näin tämän kaiken päättyvän. Sillä korkein pyrkimykseni on sinun edessäsi, kuningas, noudattaa totuutta. Kuule siis nytkin. Nämä miehet ovat saapuneet taistelemaan meitä vastaan solasta, ja siihen he valmistautuvat. Sillä heillä on tällainen tapa. Aina milloin he ovat aikeessa panna alttiiksi henkensä, he koristavat

päänsä. Ja tiedä, että jos kukistat nämä sekä Spartaan jääneen joukon, ei yksikään muu kansa maailmassa ole jäävä paikoilleen nostaen kättään sinua vastaan, kuningas. Sillä nyt käyt Hellaan kauneinta kuningaskuntaa ja sen parhaimpia miehiä vastaan.» Kovin uskomattomalta tuntui Xerxeestä tämä kuulemansa, ja toistamiseen hän kysyi, millä tavoin he, noin vähäinen määrä, voivat hänen sotajoukkoaan vastaan taistella. Vaan Demaratos virkkoi: »Oi kuningas, kohtele minua valehtelijana, jollei tämä asia pääty, niinkuin minä sanon.»

210. Näin hän lausui, mutta ei voinut saada Xerxestä uskomaan sanojaan. Ja neljä päivää oli jo Xerxes antanut kulua, aina vain toivoen helleenien karkaavan tiehensä. Mutta kun he viidentenäkään päivänä eivät lähteneet pois, vaan, kuten hänestä näytti, julkeudesta ja ymmärtämättömyydestä aikoivat edelleen sinne jäädä, lähetti hän suutuksissaan heitä vastaan meedialaiset ja kissiläiset, joille hän oli antanut tehtäväksi ottaa helleenit elävinä käsiinsä ja tuoda heidät hänen eteensä. Ja kun meedialaiset hyökkäsivät ja kävivät helleenien kimppuun, kaatui heitä useita; mutta uusia tuli sijaan, kääntymättä takaisin, vaikka he kärsivätkin suuren tappion. Ja he tekivät selväksi jokaiselle, eikä vähimmin kuninkaalle itselleen, että heitä kyllä oli paljon ihmisiä, mutta vähän miehiä. Ja ottelua kesti koko päivän.

211. Mutta saatuaan näin tuiman vastaanoton väistyivät meedialaiset pois, ja heidän sijalleen astuen hyökkäsivät ne persialaiset, joita kuningas nimitti »kuolomattomiksi» ja joitten päällikkönä oli Hydarnes; näiden piti muka helposti tehdä loppu helleeneistä. Mutta jouduttuaan näitten kanssa käsikähmään ei heidän ollenkaan käynyt sen paremmin kuin meedialaisenkaan sotajoukon, vaan samalla tavoin, syystä että he taistelivat ahtaassa paikassa ja käyttivät lyhyempiä keihäitä kuin helleenit eivätkä voineet levittää sotavoimaansa. Mutta lakedaimonilaiset taistelivat

mainehikkaasti. Ja he osoittivat monella tavoin taistelevansa sotataitoisina taitamattomia vastaan. Mutta varsinkin he sen tekivät, aina milloin he käänsivät selkänsä ja olivat joukossa pakenevinaan. Silloin barbarit, nähdessään heidän pakenevan, huudolla ja melulla kävivät päin, mutta juuri kun he olivat saavuttamaisillaan helleenit, kääntyivät nämä heitä vastaan ja löivät, kääntyessään takaisin, lukemattomia persialaisia. Kuolipa siinä myös muutamia itse spartalaisista. Mutta kun persialaiset kaikista yrityksistään huolimatta eivät ollenkaan voineet saada haltuunsa solaa, vaikka he sekä osastottain että koko voimallaan hyökkäsivät, vetäytyivät he takaisin.

212. Näiden rynnäkköjen kestäessä kerrotaan kuninkaan, joka katseli taistelua, kolmasti kavahtaneen valtaistuimeltaan, pelästyen sotajoukkonsa puolesta. Näin he silloin kamppailivat, mutta seuraavana päivänä eivät barbarit otelleet ollenkaan sen paremmin. Sillä koska helleenejä oli niin vähän, luulivat he näiden olevan yli-yltään haavoitettuja eikä enää kykenevän kättänsä kohottamaan, ja kävivät heidän kimppuunsa. Mutta helleenit olivat järjestyneinä aselajien ja heimojen mukaan ja taistelivat kukin rivissään, lukuunottamatta fokilaisia. Nämä olivat asetetut vuorelle vartioimaan polkua. Ja kun nyt persialaiset huomasivat, ettei edellisestä päivästä ollut mitään muutosta tapahtunut, vetäytyivät he pois.

213. Mutta kuninkaan ollessa neuvotonna, mitä tehdä asian tällä kannalla ollessa, tuli hänen puheilleen eräs Efialtes niminen malilainen, Eurydemoksen poika. Arvellen kuninkaalta saavansa suuren palkinnon, tämä ilmoitti, että vuoren kautta vei Thermopylaihin polku, ja syöksi siten turmioon sinne jääneet helleenit. Myöhemmin hän, peläten lakedaimonilaisia, pakeni Tessaliaan, ja hänen paettuaan julistivat Pylaia-istuntoon kokoontuneet pylagorit palkkion hänen hengestään. Sittemmin hän palasi Antikyraan, jossa sai surmansa Athenades nimisen trakhinia-

laisen kädestä. Tämä Athenades kuitenkin tappoi hänet toisesta syystä, jonka myöhemmissä kertomuksissani aion mainita; mutta yhtä kaikki lakedaimonilaiset sen johdosta osoittivat hänelle kunniata.

214. Tällä tavoin siis Efialtes kuoli näitä tapauksia myöhemmin. Mutta on myös olemassa toinen kertomus, jonka mukaan karystolainen Onetes, Fanagoraan poika, ja antikyralainen Korydallos ovat ne, jotka asian ilmaisivat kuninkaalle ja veivät persialaiset vuoren ympäri. Vaan tämä ei ainakaan minusta ole ensinkään uskottava. Sen saattaa näet ensiksikin päättää siitä, että helleenien pylagorit, jotka kaiketi tarkimmin olivat asian tutkineet, eivät kuuluttaneet palkkiota Oneteen eikä Korydalloksen, vaan trakhinialaisen Efialteen päästä. Toiseksi tiedämme Efialteen tästä syystä paenneen. Olisihan tosin Onetes voinut tuntea tuon polun, vaikkei ollutkaan malilainen, syystä että oli siinä maassa paljon oleskellut. Mutta oli miten oli, Efialtes oli se, joka johdatti persialaiset vuoren ympäri polkua myöten, ja siksi minä mainitsen hänet syylliseksi.

215. Mutta koska Efialteen lupaus miellytti Xerxestä, ihastui hän heti suuresti ja lähetti matkaan Hydarneen ynnä hänen johdonalaisensa väen. Ja he läksivät liikkeelle leiristä siihen aikaan, jolloin valot sytytetään. Tämän polun olivat Malis-maan asukkaat keksineet, ja sen keksittyään he olivat opastaneet tessalialaiset fokilaisia vastaan, silloin kun fokilaiset, sulkemalla solan muurilla, olivat turvanneet itsensä sodalta. Ja näistä ammoisista ajoista saakka oli malilaisille selvää, ettei sola ollut miksikään hyödyksi.

216. Tämä polku on tällainen. Se alkaa Asopos-joen luota, joka virtaa rotkon halki, ja vuorella sekä polulla on sama nimi, Anopaia. Anopaia-polku kulkee pitkin vuorenselkää ja päättyy Alpenos-kaupungin kohdalla, joka on lokrilaisten ensimäinen kaupunki malilaisia vastassa, sekä niinsanotun Melampygos-kiven ja kerkopien istuinten kohdalla, siinä, missä myös on kapein väli.

217. Tätä tämänluontoista polkua myöten persialaiset, astuttuaan Asopos-joen yli, kulkivat koko yön, oikealla kädellään Oitan, vasemmalla Trakhinian vuoret. Aamunkoitossa he pääsivät vuoren kukkulalle. Tällä kohtaa vuorta vartioi, kuten ennenkin olen osoittanut, tuhat fokilaista raskasaseista, varjellen omaa maataan ja suojellen polkua. Sillä allaolevaa pääsypaikkaa vartioivat mainitut helleenit, mutta vuoren päällitse kulkevaa polkua olivat fokilaiset Leonidaalle tarjoutuneet vartioimaan.

218. Ja tällä tavoin fokilaiset havaitsivat vihollisten päässeen vuorelle. Noustessaan olivat näet persialaiset jääneet heiltä huomaamatta, koko vuori kun on puiden peitossa. Mutta koska oli tyyni, syntyi luonnollisesti kova kahina lehdistä, joita oli paksulta kulkijain jaloissa. Silloin fokilaiset kavahtivat pystyyn ja pukivat aseet ylleen. Ja samassa olivatkin barbarit läsnä. Nähdessään siinä aseellista väkeä hämmästyivät barbarit, sillä he olivat toivoneet, etteivät kohtaisi mitään vastarintaa; sensijaan he tapasivatkin edessään sotajoukon. Tällöin Hydarnes, joka pelkäsi näiden olevan lakedaimonilaisia, kysyi Efialteelta, mitä miehiä he olivat. Saatuaan tarkoin tietää tämän hän järjesti persialaiset taisteluun. Ja kun nyt fokilaiset joutuivat ankaran ja taajan nuolisateen alaisiksi, läksivät he pakoon vuoren huipulle, siinä uskossa, että viholliset ensi sijassa olivat heitä vastaan lähteneet, ja valmistautuivat kuolemaan. Tämä siis oli heidän ajatuksensa, mutta Efialtesta ja Hydarnesta seuraavat persialaiset eivät ensinkään välittäneet fokilaisista, vaan laskeutuivat kiireesti vuorelta.

219. Thermopylaissa oleville helleeneille oli ensiksi Megistias tietäjä, uhriteuraita tutkittuaan, julistanut, että heitä aamun tullen odotti kuolema; lisäksi oli myös saapunut karkulaisia, jotka ilmoittivat persialaisten kiertomarssin. Nämä ilmaisivat tietonsa vielä yön aikana. Mutta kolmanneksi, päivän jo valjetessa, toivat sanan päi-

väyahdit, juosten kukkuloilta alas. Helleenit silloin neuvottelivat keskenään, ja heidän mielipiteensä kävivät eri suuntiin. Toiset näet kehoittivat jäämään paikoilleen, toiset epäsivät. Vihdoin he erkanivat toisistaan, jolloin toiset läksivät pois ja hajaantuivat eri tahoille sekä kääntyivät kukin kaupunkiinsa; toiset taas valmistautuivat yhdessä Leonidaan kanssa jäämään paikoilleen.

220. Kerrotaan myös Leonidaan itsensä lähettäneen heidät pois, pitäen huolta siitä, etteivät joutuisi hukkaan; mutta hänen itsensä, samoinkuin saapuvilla olevien spartalaisten ei käynyt päinsä jättää sitä paikkaa, mitä he alun pitäen olivat tulleet vartioimaan. Itsekin olen täydellisesti sitä mieltä, että kun Leonidas näki liittolaisten olevan haluttomia ja vastahakoisia kohtaamaan yhteisesti vaaraa, niin hän käski heidän lähteä tiehensä, mutta katsoi sopimattomaksi itse poistua; jos hän sitävastoin pysyi paikoillaan, oli hän jättävä muistoksi suuren kunnian, eikä Spartan onni ikipäivinä ollut sammuva. Kun näet spartalaiset heti sodan sytyttyä olivat tämän johdosta kysyneet oraakelilta neuvoa, oli Pytia vastannut heille, että joko Lakedaimon oli joutuva barbarien hävitettäväksi tai heidän kuninkaansa hukkuva. Tämän hän heille julisti näin kuuluvin kuusimitta-säkein:

»Teilt', oi Spartan aukeatanterisen asujoilta,
suuren, mainion kaupungin joko Perseun poiat
kaatavat, tai jää kaihoamaan Lakedaimonin ääret
kaattua valtijataan, jok' on Herakleen sukukantaa
Ei näet estää voi väki sonnin, ei jalopeuran
vainoajaa, väki Zeun häll' on, eik' estyvä ennen
lie, kuin raastanut jommankumman on kappalehiksi.

Tätä lauselmaa siis Leonidas ajatteli, ja koska hän tahtoi jättää kunnian yksistään spartalaisille, niin luulen pikemmin hänen lähettäneen luotaan liittolaiset, kuin poislähteneiden olleen eri mieltä hänen kanssaan ja siksi noin kurittomasti menneen menojaan.

221. Tästä on mielestäni melkoisena todistuksena se, että Leonidas ilmeisesti myös käski luotaan sotajoukon mukana seuraavan tietäjän, akarnanilaisen Megistiaan, jonka sanottiin polveutuvan Melampuksesta ja joka uhriteuraitten nojalla oli lausunut, kuinka heidän oli käyvä. Ja tämän Leonidas oli tehnyt siinä tarkoituksessa, ettei tietäjä kuolisi hänen kerallaan. Mutta vaikka hänen käskettiinkin poistua, ei hän kuitenkaan hyljännyt Leonidasta. Sen sijaan lähetti hän luotaan sotajoukon myötä olleen ainoan poikansa.

222. Leonidaan luota lähetetyt liittolaiset läksivät nyt pois, totellen häntä, mutta thespialaiset ja teebalaiset jäivät yksin lakedaimonilaisten luo. Näistä jäivät teebalaiset vastahakoisesti ja tahtomattaan, sillä Leonidas pidätti heidät luonaan ikäänkuin panttivankeina. Sitävastoin jäivät thespialaiset täysin vapaaehtoisesti, selittäen etteivät aikoneet jättää Leonidasta ynnä hänen seuralaisiaan ja lähteä matkoihinsa; vaan he jäivät paikoilleen ja kuolivat heidän kerallaan. Ja heidän päällikkönään oli Demofilos, Diadromeen poika.

223. Auringon noustessa toimitettuaan juomauhrin Xerxes pysyi alallaan noin toriaikaan saakka ja teki sitten hyökkäyksen. Sillä niin oli Efialtes neuvonut. Vuorelta lasku on näet suorempi ja väli siltä kohtaa paljoa lyhyempi kuin kiertotie ja vuorelle nousu. Niinpä Xerxes joukkoineen kävi lähemmäksi. Ja Leonidas ynnä hänen mukanaan olevat helleenit, jotka nyt astuivat kuoloa kohti, etenivät tällä kertaa jo paljoa loitommas kuin alussa, nimittäin solan leveimpään kohtaan. Muurin suojavallia tosin vielä vartioitiin, mutta sen sijaan, että he edellisinä päivinä olivat väistyneet kapeaan kohtaan ja siellä taistelleet, ottelivat he nyt sen ulkopuolella. Ja lukuisa joukko barbareja kaatui. Sillä osastojen takana seisoivat päälliköt, jotka ruoskalla sivalsivat joka miestä, siten aina vain hoputtaen heitä eteenpäin. Siksi monet heistä suistuivat

mereen ja hukkuivat, vielä useammat tallaantuivat kuoliaiksi toistensa jalkoihin; eikä yhtään välitetty siitä, joka hukkui. Sillä koska helleenit käsittivät, että heitä uhkasi kuolema vuoren ympäri kiertäneitten puolelta, ponnistivat he, mistään piittaamatta ja vihan vimmoissaan, kaikki voimansa barbareja vastaan.

224. Jo olivat useimmilta keihäät katkenneet, mutta nyt he miekoillaan alkoivat tuhota persialaisia. Ja tässä ottelussa kaatui Leonidas, mitä urhoollisimmin taisteltuaan, ja hänen kerallaan muut mainehikkaat spartalaiset, joiden nimistä olen ottanut selvää, koska he sen ovat ansainneet. Ja minä olen saanut selville kaikkien kolmensadan nimet. Mutta persialaistenkin puolella kuoli tässä monta mainittavaa miestä, muiden muassa myös kaksi Dareioksen poikaa, Abrokomes ja Hyperanthes, jotka Artaneen tytär Fratagune oli Dareiokselle synnyttänyt. Tämä Artanes oli Dareios kuninkaan veli ja Arsameen pojan, Hystaspeen, poika. Ja naittaessaan tyttärensä Dareiokselle hän samalla antoi tälle koko omaisuutensa, koska hänellä ei ollut muuta lasta kuin tämä yksi tytär.

225. Niinpä kaatui täällä taistellen kaksi Xerxeen veljeä. Mutta Leonidaan ruumiista syntyi persialaisten ja lakedaimonilaisten kesken ankara temmellys, kunnes helleenit urhoudellaan vetivät sen puolelleen ja käänsivät vastustajat neljästi pakoon. Tätä kesti siihen saakka, kunnes Efialtes tovereineen saapui. Helleenien saatua tiedon näiden tulosta, muuttui jo taistelu. He näet väistyivät jälleen solatiehen, ja kuljettuaan muurin ohi he asettuivat miehissä kaikki, paitsi teebalaiset, eräälle kummulle. Tämä kumpu on siinä paikassa, mistä pääsee solaan ja missä nyt sijaitsee Leonidaan muistoksi pystytetty kivijalopeura. Tässä paikassa puolustautuivat puukoilla ne, joilla vielä sattui semmoisia olemaan, toiset taas käsin ja hampain. Ja siinä he hautaantuivat barbarien heittoaseitten alle, kun toiset näistä hyökkäsivät heitä

kohti suoraan edestä ja hajoittivat muurin vallituksen, toiset taas kiersivät heidät ylt'ympäri joka puolelta.

226. Miten urhoollisesti lakedaimonilaiset ja thespialaiset esiintyivätkään, mainitaan kuitenkin erään spartalaisen Dienekeen olleen kaikista urhoollisimman. Kerrotaan näet hänen, ennenkuin helleenit iskivät yhteen meedialaisten kanssa, kuulleen eräältä trakhinialaiselta, että kun barbarit ampuvat, pimenee heidän nuoliensa paljoudesta aurinko. Niin suuri oli muka niiden luku. Mutta tästä hämmästymättä ja meedialaisten paljoudesta välittämättä hän sanoi, että trakhinialainen vieras ilmoitti pelkkää hyvää, jos meedialaiset pimittivät auringon: silloinhan helleenit saivat taistella varjossa eikä päivänpaisteessa.

227. Tämän ynnä muita samankaltaisia lausuntoja kerrotaan lakedaimonilaisen Dienekeen jättäneen muistoksi itsestään. Hänen jälkeensä kerrotaan kahden lakedaimonilaisen veljeksen, Alfeoksen ja Maronin, Orsifantoksen poikien, kunnostautuneen parhaiten. Thespialaisten joukosta taas herätti enimmin huomiota eräs, jonka nimi oli Dithyrambos, Harmatideen poika.

228. Nämä, samoinkuin ne, jotka olivat kaatuneet ennenkuin Leonidas lähetti osan helleeneistä pois, ovat haudatut siihen paikkaan, mihin he kaatuivatkin. Ja niiden hautapatsaisiin on piirretty näin kuuluvat kirjoitukset:

Torjui kolmea miljoonaa tuhatkuntia neljä
tässä; ne Pelopsin niemi on kasvattanut.

Tämä siis on kirjoitettuna kaikille yhteisesti; mutta spartalaisille erityisesti:

»Vieras, Spartaan vie tämä viesti: me uinumme tässä,
käskyjä noudattain näin Lakedaimonin lain.»

Tämä siis on omistettu lakedaimonilaisille, tietäjälle taas tämä:

»Tään sai haudan kuulu Megistias; surmasi meedit
tietäjän, kun yli pääs' Sperkheios-joen nuo.
Tuiman vartoavan tuhosurman ties, toki voinut
ei Lakedaimonin pään luota hän luopua pois.»

Nämä hautakirjoitukset ja patsaat, paitsi tietäjälle omistettua kirjoitusta, ovat amfiktyonit heidän kunniakseen toimittaneet. Mutta Megistias tietäjälle sepitetyn kirjoituksen teki Simonides, Leoprepeen poika, syystä että he olivat toistensa kestiystäviä.

229. Kerrotaan, että kaksi näistä kolmestasadasta, Eurytos ja Aristodemos, olisivat molemmat yksissä tuumin voineet yhdessä pelastua Spartaan; he olivat näet Leonidaalta saaneet luvan lähteä sotajoukosta pois ja viruivat Alpenoissa, sairastaen ankaraa silmätautia. Jos he taas eivät olisi tahtoneet palata, olisivat he toistensa kera voineet kuolla. Mutta vaikka heidän olisi ollut tilaisuus tehdä jompikumpi näistä, eivät he tahtoneet menetellä samalla tapaa, vaan joutuivat erimielisiksi. Kuultuaan näet persialaisten kiertomarssista Eurytos pyysi saada aseensa, ja puettuaan ne ylleen hän käski helootin viedä itsensä taistelevien keskelle. Ja vietyään hänet perille palvelija läksi pakoon, mutta Eurytos syöksyi keskelle taisteluntuoksinaa ja tuhoutui. Aristodemos sitävastoin jättäytyi pelkurimaisesti taistelusta pois. Ja jos nyt Aristodemos yksin olisi, mistään väliä pitämättä, palannut Spartaan taikka myös heidän molempien matkansa olisi tapahtunut yhteisesti, eivät spartalaiset luullakseni ensinkään olisi kantaneet vihaa häntä kohtaan. Nyt sitävastoin, kun toinen heistä oli saanut surmansa, mutta toinen, jolla ei ollut sen parempaa perustetta menettelyynsä kuin toisellakaan, ei ollut tahtonut kuolla, seurasi välttämättömästi, että he vihastuivat ankarasti Aristodemokseen.

230. Tällä tavoin ja tämmöisestä syystä kertovat muutamat Aristodemoksen pelastuneen Spartaan, toiset taas kertovat, että hänet sanansaattajana oli lähetetty leiristä ja että hän, vaikka ajoissa olisi voinut ehtiä parhaillaan

kestävään taisteluun, ei sitä tahtonut, vaan oli viipynyt matkalla ja siten jäänyt henkiin; mutta hänen toverinsa oli saapunut taisteluun ja kuollut.

231. Mutta Lakedaimoniin palattuaan Aristodemos sai osakseen häpeätä ja kunniattomuutta. Ja kunniattomana ollen hänen täytyi kärsiä tällaista kohtelua: ei yksikään spartalainen sytyttänyt hänelle tulta eikä häntä puhutellut, ja hänen täytyi kestää sitä häväistystä, että hän kulki nimellä »pakolais-Aristodemos».

232. Vaan Plataian taistelussa hän puhdistautui koko siitä syytöksestä, jonka hän oli vastaansa aiheuttanut. Kerrotaan, että myös eräs toinen näiden kolmensadan joukkoon kuuluva mies, joka oli sanansaattajana lähetetty Tessaliaan, siten oli pelastunut, ja hänen nimensä oli Pantites. Mutta kun hän Spartaan palattuaan menetti kunniansa, niin hän hirttäytyi.

233. Mutta teebalaiset, joiden päällikkönä oli Leontiades, taistelivat pakosta jonkun aikaa yhdessä helleenien kanssa kuninkaan sotajoukkoa vastaan. Vaan kun he näkivät persialaisten pääsevän voitolle, niin he, Leonidaan mukana olevien helleenien rientäessä kummulle, erosivat näistä ja menivät, kurottaen käsiään, lähemmäs barbareja. Ja samalla he vallan totuudenmukaisesti sanoivat olevansa meedialaismielisiä ja olleensa ensimäisiä, jotka kuninkaalle antoivat maata ja vettä; he olivat pakosta saapuneet Thermopylaihin ja olivat syyttömiä kuningasta kohdanneeseen vaurioon. Tämän ilmoituksen johdosta he saivat jäädä eloon, sillä näiden heidän väitteittensä puolesta todistamassa olivat myös tessalialaiset. Mutta ei heillä kuitenkaan kaikessa ollut onnea. Sillä kun he tulivat barbarien luo, niin nämä vangitsivat heidät ja surmasivat muutamia heistä heidän lähestyessään. Vaan useimpiin heistä he Xerxeen käskystä polttivat kuninkaalliset-poltinmerkit, alkaen ylipäälliköstä Leontiadeesta, jonka pojan Eurymakhoksen plataialaiset myöhemmin surmasivat, kun hän neljänsadan teeba-

laisen miehen etunenässä oli vallannut plataialaisten kaupungin.

234. Näin kamppailivat helleenit Thermopylain luona. Mutta Xerxes kutsui luokseen Demaratoksen ja alkoi kysyä häneltä näin: »Demaratos, sinä olet kunnon mies. Sen minä päätän tosiasioista. Sillä kaikki on päättynyt sillä lailla, kuin olet maininnut. Sano nyt siis minulle, kuinka monta muuta lakedaimonilaista on olemassa ja kuinka monet näistä ovat yhtä sotakuntoisia kuin nämä, vai ovatko kaikki sellaisia.» Hän virkkoi: »Oi kuningas, kaikkien lakedaimonilaisten luku on suuri ja monet ovat niiden kaupungit. Mutta sen, minkä tahdot saada tietää, olet saava. Lakedaimonissa on Spartan kaupunki, jossa on noin kahdeksantuhatta miestä. Kaikki nämä ovat samanlaiset kuin ne, jotka täällä ovat taistelleet. Muut lakedaimonilaiset eivät tosin ole samanlaisia kuin nämä, mutta ovat kelpo miehiä nekin.» Tähän lausui Xerxes: »Demaratos, millä keinoin me vähimmällä vaivalla saamme nämä miehet kukistetuiksi? Selitä se! Sinähän tunnet heidän ajatusjuoksunsa, koska olet ollut heidän kuninkaanaan.»

235. Ja Demaratos vastasi: »Oi kuningas, koska nyt niin hartaasti kysyt mieltäni, on kohtuullista, että ilmaisen parhaimman neuvoni. Niinpä sinun pitäisi lähettää laivastostasi kolmesataa laivaa Lakonian maahan. Sen ääressä on Kythera niminen saari, josta Khilon, viisain meidän keskuudessamme elänyt mies, sanoi, että spartalaisille olisi etuisampaa, jos se vajoaisi mereen, kuin että se siitä kohoaa. Hän näet aina aavisti siitä koituvan jotakin sentapaista, kuin mitä minä nyt lähden esittämään. Ja kuitenkaan ei hän ennakolta sinun retkestäsi mitään tietänyt, vaan pelkäsi yhtä lailla mitä miesten retkeä hyvänsä. Tästä saaresta käsin säikytelköön sinun väkesi lakedaimonilaisia. Sillä jos heillä on läheisyydessään heitä itseään koskettava sota, ei sinun ensinkään tarvitse pelätä, että he rientävät muun Hellaan avuksi, silloin kun maasotajoukkosi sen valtaa.

Ja jos muu Hellas orjuutetaan, jää Lakonia yksin heikoksi. Mutta jos et tätä tee, saat odottaa käyvän näin. Peloponnesoksessa on kapea kannas. Jos kaikki peloponnesolaiset siinä paikassa liittyvät kohtaamaan sinua, on sinulla odotettavissa toisia taisteluita, vielä ankarampia kuin tähänastiset. Mutta jos menettelet neuvoni mukaan, on tämä kannas, samoinkuin kaupungit, taistelutta joutuva sinulle.»

236. Hänen jälkeensä puhui Akhaimenes, Xerxeen veli ja merivoiman ylipäällikkö, joka sattumalta oli keskustelussa läsnä ja pelkäsi, että Xerxes taipuisi tekemään, niinkuin neuvottiin. Ja hän lausui näin: »Oi kuningas, minä näen, että kuuntelet miehen sanoja, joka kadehtii sinun myötäkäymistäsi taikka myös kavaltaa sinun asiasi. Sillä tämmöinen on helleenien tapa ja tästä he iloitsevat: toisen myötäkäymistä he kadehtivat ja etevämmyyttä he vihaavat. Mutta jos, asiain tällä kannalla ollen, niistä laivoista, joista neljäsataa on joutunut haaksirikkoon, lähetät vielä toiset kolmesataa kiertämään Peloponnesosta, tulevat vastustajamme tasaväkisiksi. Vaan jos merivoimamme pysyy koossa, on vihollisten oleva hankala käydä sen kimppuun, eivätkä he ensinkään voi vetää sille vertoja, ja koko laivasto on puolustava maasotajoukkoa ja maasotajoukko laivastoa, jos ne liikkuvat yhdessä. Mutta jos poistat nuo laivat, et sinä voi olla niille hyödyksi, eivätkä ne sinulle. Ja minä olen sitä mieltä, että sinun tulee vain hyvin järjestää omat asiasi, puuttumatta vihollisten asioihin ja välittämättä siitä, mihin paikkaan he tahtovat sijoittaa sodan, mitä he aikovat tehdä ja kuinka suuri heidän mieslukunsa on. Sillä kun he kykenevät itse hoitamaan omat asiansa, niin kykenemmehän mekin samalla lailla hoitamaan omamme. Ja joskin lakedaimonilaiset käyvät persialaisia vastaan taisteluun, eivät he kuitenkaan voi parantaa jo kärsimäänsä vauriota.»

237. Xerxes vastasi näin: »Akhaimenes, sinä puhut mielestäni hyvin, ja minä tahdon tehdä tällä tavoin. Ja

Demaratos lausuu myöskin, mitä hän katsoo minulle parhaimmaksi, mutta sinun mielipiteesi vie hänen antamastaan voiton. Vaan sitä väitettä minä en hyväksy, että muka hän ei olisi hyvänsuopa minua kohtaan. Sen minä päätän jo hänen aikaisemmista lausunnoistaan, mutta varsinkin tästä tosiasiasta: kansalainen kadehtii toista, onnellista kansalaista ja hautoo mielessään äänetì nurjuutta häntä kohtaan; ja jos kansalainen kysyy toiselta neuvoa, ei luultavasti tämä neuvo hänelle sitä, mikä hänestä itsestään on parasta, ellei hän ole erittäin pitkälle edistynyt hyveen tiellä. Mutta semmoisia on harvassa. Kestiystävä sitävastoin on onnellista kestiystäväänsä kohtaan kaikkein hyväntahtoisin ja olisi valmis antamaan tälle, hänen neuvoa kysyessään, mitä parhaimman neuvon. Niinpä minä siis en salli kenenkään vastaisuudessa panetella Demaratosta, joka on minun kestiystäväni.»

238. Näin lausuttuaan Xerxes kulki kuolleitten välitse, ja tultuaan Leonidaan luo sekä kuultuaan hänen olleen lakedaimonilaisten kuninkaan ja ylipäällikön, hän käski hakata häneltä pään ja naulita sen paaluun. Monesta merkistä, mutta kaikkein parhaiten tästä minusta käy ilmi, että Leonidas oli kaikkein ihmisten joukosta se, johon kuningas Xerxes hänen eläessään oli enimmin vihastunut. Sillä ei kuningas muuten olisi näin vasten kaikkea lakia ja tapaa kohdellut vainajaa, koska juuri persialaisilla, enemmän kuin keilläkään ihmisillä, joita minä tunnen, on tapana kunnioittaa sodassa urhoollisia miehiä. Niinpä ne, joitten tehtävänä se oli, panivat käskyn toimeen.

239. Mutta minä palaan siihen kohtaan kertomustani, mihin se aikaisemmin keskeytyi. Lakedaimonilaiset olivat ensimäiset, jotka olivat saaneet tietää kuninkaan hankkiutuvan sotaan Hellasta vastaan, ja lähettivät niinmuodoin sanan Delfoin oraakelin luo, mistä heille annettiin vähän ylempänä mainitsemani vastaus. Ja tästä he saivat ihmeellisellä tavalla tiedon. Demaratos, Aristonin poika,

joka oli paennut meedialaisten luo, ei ollut, kuten luulen, — ja sen puolesta puhuu myös todennäköisyys — lakedaimonilaisia kohtaan suopea; kuitenkin on täysi valta otaksua hänen tehneen sen, josta kohta tulee puhe, joko hyväntahtoisuudesta tai vahingonilosta. Kun näet Xerxes oli päättänyt lähteä sotaretkelle Hellasta vastaan, tahtoi Demaratos, joka oleskeli Susassa ja oli kuullut asian, ilmoittaa sen lakedaimonilaisille. Mutta kun hän ei muulla tavoin voinut sitä ilmaista — hän oli näet vaarassa joutua kiinni teostaan — keksi hän tämän juonen. Hän otti kahdenkertaisen kirjoitustaulun, kaapi siitä pois vahan ja kaiversi puuhun kuninkaan päätöksen. Ja sen tehtyään hän valoi sulaa vahaa kirjoitukselle, jottei tyhjä taulu kuljetettaessa herättäisi mitään epäluuloa tienvartijoissa. Kun sitten taulu tuli perille Lakedaimoniin, eivät lakedaimonilaiset voineet arvata sen merkitystä, ennenkuin, kuten olen kuullut, Kleomeneen tytär Gorgo, Leonidaan vaimo, itsestään sen keksi. Hän näet neuvoi ja käski heitä kaapimaan pois vahan, sanoen heidän silloin löytävän kirjoituksen puusta. He tottelivat, löysivät kirjoituksen ja lukivat sen; ja sitten he lähettivät taulun muille helleeneille. Näin kerrotaan tämän tapahtuneen.

KAHDEKSAS KIRJA.

1. Ne helleenit, jotka olivat määrätyt laivastossa taistelemaan, olivat nämä. Atenalaiset asettivat satakaksikymmentäseitsemän laivaa, jonka ohella plataialaiset, vaikka olivat kokemattomia meriasioissa, urhoollisuudesta ja alttiudesta palvelivat atenalaisten keralla laivoissa. Korintolaiset asettivat neljäkymmentä laivaa ja megaralaiset kaksikymmentä. Khalkidilaiset olivat miehittäneet kaksikymmentä laivaa, jotka atenalaiset olivat heille jättäneet, aiginalaiset kahdeksantoista, sikyonilaiset kaksitoista, lakedaimonilaiset kymmenen, epidaurolaiset kahdeksan, eretrialaiset seitsemän, troizenilaiset viisi, styralaiset kaksi, keolaiset kaksi kolmisoutua ja kaksi viisikymmenairokasta. Opuntilaiset lokrilaiset olivat tulleet helleenien avuksi, mukanaan seitsemän viisikymmenairokasta.

2. Nämä siis olivat ne, jotka lähtivät sotaretkelle Artemisioniin, ja olen myös maininnut, kuinka suuren määrän laivoja kukin valtio asetti. Ja Artemisioniin kokoontuneitten laivojen luku oli, paitsi viisikymmenairokkaita, kaksisataaseitsemänkymmentäyksi. Mutta ylipäällikön, jolla oli korkein valta, asettivat spartalaiset, nimittäin Eurybiadeen, Eurykleideen pojan. Sillä liittolaiset selittivät, että ellei Lakonian mies johtaisi, eivät he lähtisi eivätkä seuraisi atenalaisten johtoa, vaan hajoittaisivat muodostumaisillaan olevan laivaston.

3. Sillä alusta alkaen, jo ennenkuin lähetettiin sanansaattajia Sikeliaan pyytämään liittoutta, kulki semmoinen

puhe, että laivasto oli uskottava atenalaisten huostaan. Mutta kun liittolaiset panivat vastaan, antoivat atenalaiset myöten, koska pitivät Hellaan säilymistä tärkeänä ja oivalsivat, että jos helleenit keskenään kiistelivät ylijohdosta, oli Hellas joutuva perikatoon. Ja siinä he olivat oikeassa. Sillä sisällinen eripuraisuus on saman verran turmiollisempi yksimielistä sotaa, kuin sota rauhaa. Käsittäen siis tämän, atenalaiset eivät vetäneet vastahankaa, vaan väistyivät aina siihen saakka, kunnes muut suuresti tarvitsivat heitä, kuten sittemmin osoittautui. Sillä kun he, häädettyään persialaisen, jo kamppailivat hänen maansa omistamisesta, ottivat he Pausaniaan kopeudesta aiheen riistääkseen ylivallan lakedaimonilaisilta. Mutta tämä tapahtui vasta myöhemmin.

4. Nähdessään nyt, että niin suuri joukko laivoja oli laskenut Afetaihin ja että kaikki paikat olivat täynnänsä sotaväkeä, pelästyivät ne helleenit, jotka todella olivat Artemisionin luo saapuneet, koska barbarien asema olikin aivan toisenlainen, kuin miksi he olivat sitä kuvitelleet, ja aikoivat lähteä Artemisionin luota pakoon Hellaan sisävesille. Huomattuaan heidän miettivän tätä, pyysivät euboialaiset Eurybiadesta viipymään vähän aikaa, kunnes he ehtisivät toimittaa turviin lapsensa ja talonväkensä. Vaan kun he eivät saaneet häntä siihen suostumaan, kääntyivät he atenalaisten päällikön, Themistokleen, puoleen ja taivuttivat tämän kolmenkymmenen talentin hinnasta toimittamaan niin, että helleenit jäisivät Euboian edustalle ja suorittaisivat siellä meritaistelun.

5. Mutta Themistokles sai helleenit pysymään alallaan tällä tavoin. Hän antoi saamistaan rahoista viisi talenttia Eurybiadeelle, kuten omistaan ainakin. Ja hänen taivutettuaan siten puolelleen tämän, teki muitten joukosta ainoastaan korintolainen Adeimantos, Okytoksen poika, tenää, selittäen, että hän aikoi purjehtia Artemisionin luota pois eikä jäädä paikoilleen. Tälle siis Themistokles lausui vannoen: »Et sinä ole meitä jättävä, sillä minä aion antaa

sinulle suurempia lahjoja, kuin mitä meedialaisten kuningas voisikaan sinulle lähettää, jos hylkäisit liittolaiset.» Samalla kuin hän näin julisti, lähetti hän Adeimantoksen laivalle kolme hopeatalenttia. Niinpä he lahjojen kiehtomina taipuivat ja tekivät euboialaisille mieliksi. Mutta kaikista hyötyi enimmin Themistokles, sillä ei tullut ilmi, että hän itse jäi pitämään loput rahoista. Vaan osansa saaneet luulivat rahojen tulleen atenalaisten puolelta juuri tässä tarkoituksessa.

6. Täten siis helleenit jäivät Euboian luo ja suorittivat meritaistelun. Ja siinä kävi näin. Saavuttuaan varhain iltapäivällä Afetaihin barbarit, jotka jo aikaisemmin olivat saaneet tietää vain muutamien harvojen helleeniläisten laivojen olevan sijoittuneina Artemisionin kohdalle ja nyt itse olivat sen nähneet, halusivat käydä niiden kimppuun, siinä toivossa, että ehkä voisivat ne vallata. Mutta suoraan edestä eivät he vielä katsoneet edulliseksi purjehtia helleenejä vastaan, jott'eivät nämä, nähdessään hyökkääjät, lähtisi pakoon, jolloin yö peittäisi pakenevat. Sillä tietysti helleenit tulisivat pakenemaan. Mutta eipä barbarien puheen mukaan edes »tulenkantajankaan» pitänyt jäädä eloon.

7. Tämän varalta he siis keksivät seuraavan juonen. Eroitettuaan koko laivojensa luvusta kaksisataa lähettivät he nämä Skiathos-saaren ulkopuolitse, jott'eivät viholliset niitä näkisi, niiden purjehtiessa Euboian ympäri Kafareus- ja Geraistos-nienten sivu Euripos-salmeen. Sieltä päin oli näet niiden määrä saapua, saartaen helleenit sekä sulkien heiltä paluun, kun taas päävoiman tuli hyökätä suoraan edestä. Näin päätettyään barbarit lähettivät matkaan tähän tarkoitukseen määrätyt laivat, mutta itse eivät he sinä päivänä, eivätkä, ennenkuin ympäri purjehtijat olivat merkillä ilmoittaneet tulleensa perille, aikoneet käydä helleenien kimppuun. Nämä laivat he lähettivät Euboian ympäri, mutta Afetaissa he panivat toimeen muitten laivojen katselmuksen.

8. Siihen aikaan, jolloin barbarit panivat toimeen laivojen katsastuksen, oli laivaleirissä Skyllias niminen skionelainen, joka aikalaistensa kesken oli paras sukeltaja. Hän oli myös Pelionin luona sattuneessa haaksirikossa pelastanut persialaisille paljon tavaraa, ja paljon hän oli itselleenkin anastanut. Tämä Skyllias oli kyllä jo ennenkin mielessään miettinyt karata helleenien puolelle, mutta hänellä ei ollut siihen saakka ollut tilaisuutta tähän. Millä lailla hän nyt sitten pääsi helleenien luo, en saata täsmälleen mainita, mutta ihmettelen, jos se, mikä kerrotaan, on totta. Kerrotaan näet, että hän Afetaissa sukelsi mereen eikä noussut pinnalle, ennenkuin saapui Artemisioniin, kulkien tämän noin kahdeksankymmenen stadionin pituisen matkan veden alitse. Tästä miehestä kerrotaan myös paljon muuta, mikä tuntuu epätodelta, mutta yhtä ja toista tottakin. Olkoon kuitenkin minun puolestani tästä miehestä se otaksuma lausuttu, että hän veneellä saapui Artemisioniin. Ja heti perille päästyään hän ilmoitti päälliköille, kuinka haaksirikossa oli käynyt ja että osa laivoista oli lähetetty Euboian ympäri.

9. Tämän kuultuaan helleenit alkoivat keskenään neuvotella. Ja niiden monien mielipiteiden joukosta, jotka esitettiin, pääsi voitolle se, että heidän tuli siksi päiväksi jäädä paikoilleen ja leiriytyä rannalle, mutta sitten, annettuaan keskiyön kulua, lähteä kohtaamaan Euboian ympäri purjehtivia laivoja. Mutta sittemmin, kun ei kukaan purjehtinut heitä kohti, laskivat he itse, myöhään iltapäivällä, barbareja vastaan, koetellakseen heidän taistelutapaansa ja kykyään tunkeutua rintaman läpi.

10. Nähdessään helleenien harvalukuisilla laivoillaan purjehtivan päin pitivät Xerxeen sekä sotamiehet että päälliköt heitä kerrassaan mielettöminä ja laskivat hekin laivansa ulapalle, toivoen huokeasti saavansa heidät valtaansa. Heidän toivonsa olikin vallan oikeutettu, kun he näkivät toisaalla helleenien harvat laivat, toisaalla omat lukuisat ja-

parempikulkuiset laivansa. Tässä vakaumuksessa he koettivat saartaa helleenit, muodostaen piirin heidän ympärilleen. Tällöin kaikki ne ioonilaiset, jotka olivat hyvänsuopia helleenejä kohtaan ja vastahakoisesti ottivat osaa sotaretkeen, olivat suuresti murheissaan, huomatessaan nämä saarretuiksi, sillä he eivät luulleet kenenkään heistä palajavan. Niin heikolta näytti heistä helleenien asema. Kaikki ne sitävastoin, jotka iloitsivat tapauksesta, kilpailivat keskenään siitä, kuinka itsekukin ensimäisenä voisi vallata attikalaisen laivan ja saada kuninkaan lupaamat lahjat. Sillä atenalaisista oli heidän leirissään enimmin puhetta.

11. Mutta niin pian kuin merkki oli annettu, asettuivat he ensin, kokka barbareja vastaan, ja tunkivat peräkeulat keskustaa kohti; toisen merkin jälkeen he, vaikka olivat suljetut tiukkaan tilaan, kävivät käsiksi työhön, keula vasten keulaa. Siinä he valtasivat kolmekymmentä barbarien laivaa sekä vangitsivat salaminilaisten kuninkaan Gorgoksen veljen, Filaonin, Khersiin pojan, joka sotajoukossa oli huomattava mies. Ensimäisenä helleenien joukosta valloitti vihollislaivan atenalainen Lykomedes, Aiskhraioksen poika, ja hän sai voitonpalkinnon. Mutta heidän kamppaillessaan vaihtelevalla onnella tässä meritaistelussa yllätti ja hajoitti heidät yö. Niinpä helleenit purjehtivat takaisin Artemisioniin, barbarit taas Afetaihin, taisteltuaan aivan toisella menestyksellä kuin olivat odottaneet. Tässä meritaistelussa meni kuninkaan myötä tulleista helleeneistä ainoastaan lemnolainen Antidoros helleenien puolelle, ja atenalaiset lahjoittivat palkinnoksi siitä hänelle maatilan Salamiissa.

12. Mutta yön tultua syntyi, vaikka oli keskikesän aika, suunnaton sade, jota kesti läpi yön, ja kuului kumeita ukkosenjyrähdyksiä Pelionin puolelta. Ja ruumiit ja laivanhylyt ajautuivat Afetaihin, missä ne sotkeutuivat laivankeuloihin ja särkivät airojen lavat. Ja tämän kuullessaan sikäläiset sotamiehet joutuivat pelon valtaan, luullen kokonaan hukkuvansa, kun olivat moisiin onnettomuuksiin

joutuneet. Sillä ennenkuin he vielä olivat toipuneet Pelionin kohdalla sattuneesta haaksirikosta ja myrskystä, oli heidän kestettävä ankara meritaistelu, ja meritaistelun jälkeen seurasi raju rankkasade ja voimakkaat tulvavedet, jotka syöksyivät mereen, sekä kumeat ukkosenjyrähdykset.

13. Sellaiseksi muodostui heidän yönsä. Mutta niille heistä, joitten oli määrä purjehtia Euboian ympäri, oli tämä sama yö vielä paljoa kauheampi, koska se yllätti heidät, heidän ajelehtiessaan ulapalla, ja heidän loppunsa koitui surkeaksi. Sillä kun myrsky ja rankkasade tapasi heidät Koilan kohdalla Euboiassa, ajelehtivat he tuulen varassa, ja tietämättä, minne kulkivat, he viskautuivat vasten kallioita. Kaiken tämän matkaansai jumala, jotta persialainen sotavoima tulisi tasaväkiseksi helleeniläisen kanssa eikä olisi sitä niin paljoa suurempi.

14. Niinpä nämä tuhoutuivat Koilan kohdalla Euboiassa. Mutta Afetaissa olevat barbarit pitivät, sittenkuin päivä heidän ilokseen oli valjennut, laivansa liikkumatta, ja heidän oli huonossa tilassaan tyytyminen pysymään alallaan toistaiseksi. Vaan helleeneille tuli avuksi viisikymmentäkolme attikalaista laivaa. Näiden tulo lisäsi heidän voimiaan, ja samalla saapui sanoma, että kaikki Euboian ympäri purjehtineet barbarit olivat heitä kohdanneessa myrskyssä tuhoutuneet. Ottaen taas vaaria samasta ajasta päivää kuin viimeksikin he läksivät vesille ja hyökkäsivät kilikialaisten laivojen kimppuun. Tuhottuaan nämä purjehtivat he yön tultua jälleen Artemisioniin.

15. Mutta kolmantena päivänä barbarien päälliköt, jotka panivat pahakseen, että niin vähäinen luku vihollislaivoja häpäisi heidän laivansa, ja myös pelkäsivät Xerxeen nuhteita, eivät enää odottaneet, kunnes helleenit alkaisivat taistelun, vaan rohkaisten toinen toistaan he laskivat laivansa keskipäivällä ulapalle. Ja sattui niin, että nämä meritaistelut ja Thermopylain maataistelut tapahtuivat samoina päivinä. Ja merellä olevien koko kamppailu tarkoitti

Euriposta, samoinkuin Leonidaan ja hänen seuralaistensa taistelun tarkoitus oli vartioida pääsyä Hellaaseen. Toisella puolen oli kannustimena estää barbareilta pääsy Hellaaseen, toisella puolen tuhota helleeniläinen sotajoukko ja vallata Hellaaseen vievä kulkupaikka.

16. Järjestäydyttyään purjehtivat Xerxeen miehet vihollisiaan kohti, mutta helleenit pysyivät liikkumatta Artemisionin edustalla. Vaan barbarit asettivat laivansa puolikuun muotoon saartaakseen heidät. Vihdoin helleenit purjehtivat päin ja ryhtyivät käsikähmään. Tässä meritaistelussa joutuivat molemmat tasaväkisiksi. Sillä suuruutensa ja lukuisuutensa vuoksi Xerxeen laivasto vahingoitti itseään, kun laivat joutuivat hämmennyksiin ja syöksyivät toisiansa vasten. Kuitenkin se piti puoliaan eikä väistynyt. Sillä barbareja sydämystytti, että muutamien harvojen laivojen piti ajaa heidät pakoon. Niinpä monet helleenien laivat tuhoutuivat ja myös monet miehistä, mutta vielä useampia barbarien laivoja ja miehiä. Näin taisteltuaan he erkanivat toisistaan, kumpikin taholleen.

17. Tässä meritaistelussa kunnostautuivat Xerxeen sotilasten joukosta enimmin egyptiläiset, jotka useiden muiden suorittamiensa suurtöiden ohella myös valtasivat viisi helleeniläistä laivaa miehineen päivineen. Helleeneistä taas kunnostautuivat sinä päivänä atenalaiset, ja atenalaisten joukosta varsinkin Kleinias, Alkibiadeen poika, joka omalla kustannuksellaan otti osaa sotaretkeen, asettaen kaksisataa miestä ja oman laivan.

18. Erottuaan toisistaan molemmat laivastot kiiruhtivat ilomielin ankkuripaikkaansa. Ja helleenien erottua sekä meritaistelusta poistuttua oli heillä tosin hallussaan ruumiit ja laivanhylyt, mutta he olivat saaneet kokea kovia, erittäinkin atenalaiset, joitten laivoista puolet oli vioittunut. Senvuoksi helleenit siis aikoivat vetäytyä pakoon Hellaan sisävesille.

19. Mutta Themistokles käsitti, että jos ioonilaiset ja kaarilaiset saataisiin erkanemaan barbarien sotavoimasta, niin he kyllä kykenisivät pääsemään voitolle muista. Senvuoksi hän, kun euboialaiset parhaiksi ajoivat karjansa samalle merenrannalle, kutsui kokoon sotapäälliköt ja lausui heille, että hän luuli tietävänsä keinon, jolla toivoi saavansa parhaimmat kuninkaan liittolaiset hänestä luopumaan. Niin pitkälle hän siis sillä kertaa paljasti tuumansa. Mutta asiain silloisessa tilassa hän sanoi, että heidän oli tehtävä näin: heidän tuli teurastaa euboialaisten elukoita, niin paljon kuin kukin tahtoi, sillä oli parempi, että ne sai heidän oma sotajoukkonsa kuin viholliset. Ja hän kehoitti itsekutakin päällikköä käskemään miestensä sytyttää tulia. Mutta lähtöhetkestä hän oli itse pitävä huolta, niin että he vahingoittumatta pääsisivät Hellaaseen. He suostuivat tekemään näin, ja kohta he sytyttivät tulet sekä kävivät karjan kimppuun.

20. Sillä euboialaiset, jotka olivat halveksineet Bakiin ennuslausetta muka tyhjänpäiväisenä, eivät olleet vieneet mitään omaisuudestaan turviin eivätkä olleet varanneet itselleen elintarpeita, ikäänkuin sota olisi kokonaan sivuuttava heidät. Mutta nyt he olivat itse kääntäneet asiansa turmiokseen. Sillä Bakiin näitä seikkoja koskeva ennuslause kuuluu näin:

»Vieras-ääninen mies meren byblokœella kun iestää,
muistaos kätkeä pois Euboiasta määkyvät vuohet.»

Ja siitä, että he silloisissa ja vastaodotettavissa onnettomuuksissaan eivät ensinkään olleet noudattaneet näitä neuvoja, he saivat mitä haikeimmin murehtia.

21. Helleenien tätä toimittaessa saapui vakooja Trakhiniasta. Artemisionin luona oli näet vakooja Polyas, syntyperältään antikyralainen, jonka oli määrä ilmoittaa Thermopylaissa oleville, jos laivasto joutuisi alakynteen, ja jolla oli sitä varten valmiiksi varustettu alus. Aivan samalla

lailla oli myös Leonidaan tykönä atenalainen Abronikhos, Lysikleen poika, valmiina kolmikymmenairokkaalla viemään sanaa Artemisionin luona oleville, jos jotakin odottamatonta kohtaisi maasotajoukkoa. Tämä Abronikhos siis saapui ja ilmoitti, kuinka oli käynyt Leonidaan ja hänen sotajoukkonsa. Saatuaan tästä tiedon eivät helleenit enää lykänneet lähtöään, vaan laittautuivat matkaan, siinä järjestyksessä, mihin kukin osasto oli asetettu, korintolaiset ensiksi ja atenalaiset viimeiseksi.

22. Mutta silloin Themistokles valitsi itselleen atenalaisten parhaiten purjehtivat laivat, läksi vedenotto-paikoille ja hakkautti kiviin kirjoituksia, joita ioonilaiset seuraavana päivänä Artemisioniin saapuessaan lukivat. Mutta kirjoitukset kuuluivat näin: »Ioonian miehet, te ette tee oikein, kun lähdette sotaan isiänne vastaan, orjuuttaaksenne Hellaan. Vaan tulkaa kaikin mokomin meidän puolellemme. Mutta jos teidän on mahdoton tehdä näin, niin pysytelkää ainakin tästä puolin sekä itse erillänne taistelusta että pyytäkää kaarilaisia tekemään samoin. Vaan jos kumpikin näistä on mahdotonta ja teitä painaa liian ankara pakko voidaksenne luopua barbarista, niin esiintykää taistelussa tahallanne pelkureina, silloin kun iskemme yhteen, muistaen, että polveudutte meistä, ja että vihollisuutemme barbaria kohtaan alkuaan on teidän aiheuttamanne.» Tämän Themistokles kirjoitti, mielessään luullakseni nämä molemmat mahdollisuudet: joko täytyi kirjoitusten jäädä kuninkaalta huomaamatta, jolloin he saisivat ioonilaiset luopumaan ja käymään helleenien puolelle, tai tulla ilmi ja joutua Xerxeen tietoon, jolloin ne saattaisivat ioonilaiset epäluulonalaisiksi ja poistaisivat heidät meritaisteluista.

23. Nämä kirjoitukset Themistokles kirjoitutti. Vaan barbarien luo tuli kohta tämän jälkeen aluksella histiaialainen mies, ilmoittaen helleenien lähteneen Artemisionista. Mutta he eivät uskoneet, vaan pitivät sanantuojaa vartioituna,

ja lähettivät muutamia nopeakulkuisia laivoja tiedustelemaan. Näiden ilmoitettua asianlaidan läksi koko koottu laivasto auringonnousussa purjehtimaan Artemisioniin. Pysyteltyään siinä paikassa keskipäivään saakka he sitten purjehtivat Histiaiaan. Ja sinne saavuttuaan he ottivat haltuunsa histiaialaisten kaupungin ja ahdistivat kaikkia Histiaiotiin alueen rantakyliä Hellopian maakunnassa.

24. Heidän ollessaan siellä lähetti Xerxes laivastoon kuuluttajan, sitä ennen ryhdyttyään erääseen toimenpiteeseen vainajiinsa nähden. Ja toimenpide oli tämä. Kaikista sotaväkeensä kuuluvista, jotka olivat kaatuneet Thermopylaissa — niitten luku nousi ainakin kahteenkymmeneen tuhanteen —, hän jätti paikoilleen noin tuhat ruumista, mutta muut hän hautautti kaivamiinsa hautoihin sekä antoi luoda niiden päälle maata ja levittää ylle lehtiä, jottei laivaston väki niitä näkisi. Kuljettuaan siis Histiaiaan kuuluttaja kutsui koko sotajoukon kokoon ja lausui näin: »Miehet, liittolaiset, Xerxes kuningas sallii sen teistä, joka haluaa, jättää paikkansa ja mennä katsomaan, kuinka hän taistelee noita mielettömiä ihmisiä vastaan, jotka luulivat pääsevänsä voitolle kuninkaan sotavoimasta.»

25. Kuuluttajan ilmoitettua tämän ei senjälkeen mikään ollut niin harvinaista kuin alukset: niin monet tahtoivat mennä katsomaan. Perille päästyään he sitten katselivat ruumiita, kulkien niiden ohi. Ja jokainen uskoi kaikkien siinä makaavien olevan lakedaimonilaisia ja thespialaisia, vaikka näkivät joukossa helootejakin. Mutta eipä sinne kulkeneilta kuitenkaan jäänyt huomaamatta, mitä Xerxes oli tehnyt omien miestensä ruumiille. Ja sehän olikin naurettavaa: toisia näkyi vain tuhat ruumista makaamassa, toiset taas makasivat kaikki yhteen paikkaan koottuina, luvultaan neljätuhatta. Sen päivän he omistivat katselemiseen, mutta seuraavana päivänä toiset purjehtivat Histiaiaan laivojen luo, Xerxes taas miehineen lähti maitse etenemään.

26. Ja persialaisten luokse tuli Arkadiasta karkulaisina muutamia miehiä, jotka pyysivät elatusta ja tahtoivat työtä. Persialaiset veivät heidät kuninkaan eteen ja tutkiskelivat heiltä, mitä helleenit tekivät. Ja oli yksi, joka kaikkien puolesta tätä heiltä kyseli. Mutta he kertoivat persialaisille, että helleenit viettivät Olympia-juhlaa ja parhaillaan katselivat voimistelu- ja ratsukilpailuja. Hän kysyi edelleen, mikä palkinto heillä oli säädettynä, jonka voittamisesta he kilpailivat. Ja he sanoivat, että palkinnoksi annettiin öljypuunlehvä-seppele. Tällöin lausui Tigranes, Artabanoksen poika, mitä jaloimman sanan, vaikka kuningas häntä sentakia syytti pelkuruudesta. Saatuaan näet tietää palkintona olevan seppeleen, eikä rahaa, ei hän voinut pysyä äänetì, vaan lausui kaikkien kuullen näin: »Voi Mardonios, millaisia miehiä vastaan oletkaan vienyt meidät taistelemaan, he kun eivät kilpaile saavuttaakseen tavaraa, vaan hyvettä!» Näin siis hän lausui.

27. Sillä välin lähettivät tessalialaiset heti Thermopylain tappion jälkeen kuuluttajan fokilaisten luo, joita kohtaan he alati kantoivat vihaa, mutta varsinkin viimeisen vaurionsa jälkeen. Tessalialaiset itse ynnä heidän liittolaisensa olivat näet muutamia vuosia ennen tätä kuninkaan retkeä hyökänneet koko sotajoukollaan fokilaisten maahan, mutta joutuneet tappiolle ja kärsineet näiltä suuria vaurioita. Fokilaiset tungettiin tosin Parnassokseen, mutta heillä oli mukanaan Elis-maalainen, Tellias niminen tietäjä, joka heidän hyväkseen keksi tämän sotajuonen. Hän siveli kipsillä kuusisataa urhoollisinta fokilaista aseineen päivineen ja käski heidän yöllä käydä tessalialaisten kimppuun, neuvottuaan heitä tappamaan jokaisen kohtaamansa, joka ei ollut valkoinen. Nähtyään heidät pelästyivät ensiksi tessalialaisten vartiastot, pitäen heitä joinakin kummituksina, ja vartiastojen jälkeen itse sotajoukko, niin että fokilaiset saivat haltuunsa neljätuhatta ruumista ynnä kilpeä, joista jälkimäisistä he vihkivät puolet Abaihin, puolet Delfoihin.

Mutta tästä taistelusta saatujen tavarain kymmenyksistä tehtiin ne suuret kuvapatsaat, jotka esittävät taistelua kolmijalan omistamisesta ja sijaitsevat Delfoin temppelin edessä. Ja muita samanlaisia pyhitettiin Abaihin.

28. Näin fokilaiset tekivät tessalialaisten jalkaväelle, kun se heidät saartoi. Ja heidän maahansa hyökänneelle ratsuväelle taas he tuottivat korvaamattoman vaurion. He tekivät näet Hyampoliin kohdalla olevaan solaan suuren kaivannon, asettivat siihen tyhjiä ruukkuja ja loivat niiden päälle maata sekä tekivät sen muun paikan näköiseksi. Sitten he asettuivat ottamaan vastaan tessalialaisten hyökkäystä. Kun nyt nämä, muka tallatakseen fokilaiset maahan, ajaa karauttivat näitä vastaan, suistuivat he ruukkuihin. Ja siinä taittoivat hevoset jalkansa.

29. Näitten molempien tapausten vuoksi siis kantaen kaunaa fokilaisia kohtaan, tessalialaiset lähettivät kuuluttajan, joka julisti näin: »Oi fokilaiset, myöntäkää nyt jo, ett'ette ole meidän vertaisiamme. Sillä jo ennenkin, niin kauan kuin meitä halutti pitää helleenien puolta, oli meillä heidän keskuudessaan aina paljoa enemmän vaikutusvaltaa kuin teillä. Ja nyt on meillä barbarin luona niin suuri valta, että meidän varassamme on, riistetäänkö teiltä maa, vieläpä joudutteko orjiksi. Mutta vaikka meillä onkin käsissämme niin suuri mahti, emme mieti kostoa. Vaan annettakoon meille korvaukseksi viisikymmentä hopeatalenttia, ja me lupaamme torjua teidän maatanne uhkaavat vaarat.»

30. Tämän tessalialaiset ilmoittivat fokilaisille. Sillä nämä olivat ainoat sikäläisistä asukkaista, jotka eivät pitäneet meedialaisten puolta; ja sen he, kuten minä olen päätellyt ja havainnut, tekivät yksinomaan vihasta tessalialaisia kohtaan. Mutta jos tessalialaiset olisivat kannattaneet helleenien asiaa, olisivat fokilaiset minun luullakseni olleet meedialaismielisiä. Kun siis tessalialaiset ilmoittivat tämän, eivät fokilaiset sanoneet antavansa rahaa: olihan heillä itselläänkin, samoinkuin tessalialaisilla, tilaisuus pitää

meedialaisten puolta, jos muuten vain sitä tahtoisivat. Mutta ehdoin tahdoin he eivät aikoneet ruveta Hellaan kavaltajiksi.

31. Ja kun tämä puhe tuotiin perille, vihastuivat tessalialaiset fokilaisille ja näyttivät barbareille tien. Niinpä nämä Trakhiniasta hyökkäsivät Doris-maahan. Doris-maasta pistäytyy näet tältä kohtaa kapea, noin kolmenkymmenen stadionin levyinen kaistale, sijaiten Malis- ja Fokis-maitten välillä. Se oli muinainen Dryopis. Ja tämä Doris on Peloponnesoksessa asuvien doorilaisten emämaa. Tätä Doris-maata siis barbarit eivät ryöstelleet, siihen tunkeuduttuaan. Sillä asukkaat pitivät meedialaisten puolta, eivätkä tessalialaiset tahtoneet sitä ryöstettävän.

32. Hyökätessään Doris-maasta Fokis-maahan he eivät saaneet käsiinsä fokilaisia itseään. Sillä osa fokilaisia oli noussut Parnassoksen kukkuloille. Ja Parnassoksen huippu, joka sijaitsee erillänsä, lähellä Neonin kaupunkia, on kyllin laaja antaakseen tilaa ihmisjoukolle. Sen nimi on Tithorea. Sinne olivat he siis toimittaneet tavaransa sekä itse nousseet. Mutta useimmat heistä olivat laittautuneet ozolilaisten lokrilaisten maahan, Krisan tasangon yläpuolella sijaitsevaan Amfissan kaupunkiin. Vaan barbarit risteilivät kautta koko Fokis-maan. Siten näet tessalialaiset opastivat sotajoukkoa. Ja kaiken, minkä vain barbarit saivat haltuunsa, he polttivat ja ryöstivät, sytyttäen sekä kaupunkeja että pyhättöjä.

33. Sillä matkaten tätä tietä, pitkin Kefisos-joen vartta, he hävittelivät kaiken, polttivat poroksi Drymos-kaupungin, polttivat Kharadran, Erokhoksen, Tethronionin, Amfikaian, Neonin, Pedieain, Triteain, Elateian, Hyampoliin, Parapotamioin ja Abain, missä oli rikas Apollonin pyhättö, täynnään aarrekammioita ja vihkilahjoja. Silloin jo, samoinkuin vielä nytkin, siellä oli ennuspaikka. Ja tämän pyhätön he ryöstivät sekä sytyttivät tuleen, jonka ohella he vuo-

ristossa ottivat kiinni muutamia takaa-ajamiansa fokilaisia sekä raiskasivat paljoudellaan joitakuita naisia kuoliaiksi.

34. Sivuutettuaan Parapotamioi-kaupungin barbarit saapuivat panopeolaisten alueelle. Siitä alkaen heidän sotajoukkonsa jakaantui osastoihin ja hajaantui. Suurin ja vahvin osa sotajoukkoa matkasi itse Xerxeen keralla Atenaan ja hyökkäsi Boiotiaan sekä siellä orkhomenolaisten alueeseen. Koko Boiotian väestö oli meedialaismielistä, ja heidän kaupunkejaan suojelivat niihin sijoitetut makedonialaiset, jotka Alexandros oli sinne lähettänyt. Ja nämä suojelivat heitä sillä, että ilmoittivat Xerxeelle boiotilaisten olevan meedialaisten puolella.

35. Nämä barbarit siis kääntyivät sinne päin, mutta muut heistä läksivät oppaiden johdolla Delfoin pyhättöön, jättäen Parnassoksen oikealle puolelleen. Ja kaiken, minkä nämäkin Fokis-maasta ottivat haltuunsa, he hävittivät. Niinpä he polttivat panopeolaisten, daulilaisten ja aiolidien kaupungit. Ja he erosivat muusta sotajoukosta ja matkasivat tänne, ryöstääkseen Delfoin oraakelin ja tuodakseen Xerxes kuninkaan nähtäväksi sen aarteet. Ja Xerxes tunsi, kuten olen kuullut, kaikki pyhätön merkilliset kalleudet paremmin kuin kotiin jättämänsä, syystä että monet aina niistä puhuivat, ja varsinkin hän tunsi Kroisoksen, Alyatteen pojan, vihkilahjat.

36. Saatuaan tästä tiedon delfolaiset joutuivat kauhuihinsa, ja suuressa pelossaan he kysyivät oraakelilta neuvoa, mitä tehdä pyhille esineille, kaivaako ne kätköön vai viedä toiseen maahan. Mutta jumala kielsi heitä liikuttamasta niitä, sanoen itse kyllä kykenevänsä suojelemaan omaisuuttaan. Tämän kuultuaan delfolaiset huolehtivat vain itsestään. Lapsensa ja vaimonsa he lähettivät salmen poikki Akhaiaan, mutta useimmat itse miehistä nousivat Parnassoksen huipuille ja veivät omaisuutensa Korykionin luolaan; toiset väistyivät Amfissaan Lokris-maahan. Sanalla

sanoen, kaikki delfolaiset jättivät kaupunkinsa kylmilleen, lukuunottamatta kuuttakymmentä miestä ynnä ennuspappia.

37. Mutta silloin kun saapuvat barbarit olivat läheisyydessä ja jo matkan päästä näkivät pyhätön, huomasi Akeratos niminen ennuspappi, että temppelin edustalla makasi pyhiä aseita, jotka oli tuotu ulos temppelistä, vaikka ei kenenkään ihmisen ollut lupa niihin koskea. Ja hän meni ilmoittamaan ihmeestä läsnäoleville delfolaisille. Mutta kun barbarit kiiruhtaen saapuivat Athene Pronaian pyhätön kohdalle, yllätti heidät äskeistä vielä suuremmat ihmeet. Onhan tämäkin jo hyvin suuri kumma, kun sota-aseet ilmestyvät maahan, temppelin ulkopuolelle. Mutta se, mikä äskenmainitun jälkeen tapahtui, on kaikkia muita ilmestyksiä ihmeellisempi. Sillä samalla hetkellä, kun barbarit jo olivat lähestyneet Athene Pronaian pyhättöä, iski heihin taivaasta salamoita, ja Parnassoksen huipulta lohkesi kaksi kallionkärkeä, jotka suurella jyskeellä vyöryivät heidän päälleen ja murskasivat useita heistä. Ja Pronaian pyhätöstä kuului ääniä ja sotahuutoja.

38. Kun kaikki tämä sattui näin yht'aikaa, valtasi barbarit kauhistus. Ja huomattuaan heidän pakenevan astuivat delfolaiset alas ja surmasivat melkoisen joukon heitä. Mutta henkiin jääneet pakenivat suoraa päätä Boiotiaa kohti. Ja nämä palanneet barbarit kertoivat, kuten olen kuullut, edellisten lisäksi nähneensä muitakin yliluonnollisia seikkoja. Kaksi ihmiskokoa suurempaa raskasaseista miestä oli heitä seurannut, surmaten ja takaa ajaen.

39. Nämä olivat delfolaisten kertomuksen mukaan kaksi kotimaista sankarivainajaa, Fylakos ja Antonoos, joiden temppelialueet sijaitsevat pyhätön läheisyydessä, Fylakoksen itse tien varrella, Pronaian pyhätön yläpuolella, Antonooksen taas lähellä Kastalian lähdettä, Hyampeia-huipun alapuolella. Mutta Parnassokselta syöksyneet lohkareet ovat säilyneet aina minun aikoihini saakka ja sijaitsevat Athene Pronaian temppelikartanossa, siinä paikassa, mihin ne

barbarien rivien välitse vieriessään pysähtyivät. Täten tapahtui näiden miesten lähtö pyhätön luota.

40. Mutta Artemisionista lähdettyään pysähtyi helleenien laivasto atenalaisten pyynnöstä Salamiiseen. Ja atenalaiset olivat pyytäneet heitä pysähtymään Salamiin ääreen siitä syystä, että itse voisivat toimittaa lapsensa ja vaimonsa Attikasta turviin ja lisäksi neuvotella, mitä heidän olisi tehtävä. Sillä heidän täytyi tehdä päätös silloiseen asemaan nähden, koska olivat käsityksessään pettyneet. He luulivat näet tapaavansa peloponnesolaiset Boiotiassa miehissä odottamassa barbaria. Mutta mitään semmoista he eivät tavanneet, vaan kuulivat heidän sensijaan linnoittavan Isthmosta, koska pitivät Peloponnesoksen säilymisen tärkeimpänä ja vartioivat sitä, heittäen kaiken muun oman onnensa nojaan. Saatuaan tietää tämän atenalaiset siis pyysivät heitä pysähtymään Salamiin luo.

41. Niinpä muut laskivat laivansa Salamiiseen, mutta atenalaiset omaan rantaansa. Mutta sinne saavuttuaan he julistivat, että kunkin atenalaisen tuli, mihin parhaiten saattoi, pelastaa lapsensa ja kotiväkensä. Silloin useimmat lähettivät ne Troizeniin, toiset Aiginaan, toiset Salamiiseen. He jouduttivat tätä muuttoa halusta noudattaa oraakelinneuvoa ja vielä enemmän seuraavasta syystä. Atenalaiset kertovat näet suuren käärmeen linnan vartijana asustavan pyhätössä. Näin he kertovat, ja sitäpaitsi, että he asettavat sen eteen ja suorittavat sille »kuukautis-uhreja», kuten elävälle olennolle ainakin. Mutta »kuukautis-uhrina» on mesileipä. Tämä mesileipä, joka aina ennen oli kulunut loppuun, oli nyt jäänyt koskematta. Kun papitar oli tämän ilmoittanut, jättivät atenalaiset vielä paljoa halukkaammin kaupunkinsa, koska muka jumalatarkin oli hyljännyt linnan. Ja korjattuaan kaiken omaisuutensa turviin he purjehtivat laivaleiriin.

42. Sittenkuin Artemisionista tulleet olivat laskeneet laivansa Salamiiseen, tulvi, tiedon siitä saatuaan, muukin

helleenien laivasto Troizenista sinne. Oli näet käsketty kokoontumaan troizenilaisten satamaan Pogoniin. Ja nyt kokoontui paljoa useampia laivoja kuin ne, mitkä Artemisionin luona olivat taistelleet, ja useammista kaupungeista. Laivastonpäällikkönä oli nyt sama mies kuin Artemisioninkin luona, spartalainen Eurybiades, Eurykleideen poika, joka ei kuitenkaan ollut kuninkaallista sukua. Mutta kaikkein useimmat ja parhaiten purjehtivat laivat asettivat atenalaiset.

43. Ja laivastossa olivat nämä. Peloponnesoksesta lakedaimonilaiset, asettaen kuusitoista laivaa, korintolaiset, asettaen saman täyden määrän kuin Artemisionin luona, sikyonilaiset asettivat viisitoista laivaa, epidaurolaiset kymmenen, troizenilaiset viisi, hermionelaiset kolme; nämä ovat, paitsi hermionelaiset, doorilaista ja makednolaista heimoa, ja olivat viimeksi lähteneet liikkeelle Erineoksesta, Pindoksesta ja Dryopis-maasta. Mutta hermionelaiset ovat dryopeja, jotka Herakles ja malilaiset karkoittivat siitä maasta, minkä nimenä nyt on Doris.

44. Nämä nyt olivat ne peloponnesolaiset, jotka olivat laivastossa mukana. Ulkopuolisesta mantereesta taas olivat nämä. Atenalaiset, jotka, vastapainona kaikille muille, yksin asettivat satakahdeksankymmentä laivaa. Salamiin luona näet eivät plataialaiset taistelleet yhdessä atenalaisten kanssa tällaisesta syystä. Kun helleenit, poistuessaan Artemisionin luota, olivat päässeet Khalkiin kohdalle, kulkivat plataialaiset salmen poikki, vastapäätä olevaan Boiotian rantaan, toimittaakseen kotiväkensä turviin. Ja siten he, pelastaessaan nämä, jäivät muista jälkeen. — Mutta siihen aikaan, jolloin pelasgit pitivät hallussaan sen maan, jota nyt sanotaan Hellaaksi, olivat atenalaiset pelasgeja ja nimitettiin kranaeiksi. Kekrops kuninkaan aikana heitä sanottiin kekropideiksi, Erekhtheuksen otettua vastaan hallituksen muutettiin heidän nimensä atenalaisiksi ja Ionin,

Xuthoksen pojan, tultua atenalaisten sodanjohtajaksi nimitti hän heidät ioonilaisiksi.

45. Megaralaiset asettivat saman täyden määrän kuin Artemisioninkin luona, amprakialaiset tulivat seitsemällä laivalla avuksi, leukadilaiset kolmella, ollen nämä doorilaista heimoa, Korintoksesta peräisin.

46. Saarelaisista asettivat aiginalaiset kolmekymmentä laivaa. Heillä oli kyllä muitakin laivoja miehitettyinä, mutta niillä he vartioivat omaa saartaan, vaan kolmellakymmenellä parhaiten purjehtivalla laivallaan he ottivat osaa Salamiin meritaisteluun. Ja aiginalaiset ovat Epidauroksesta tulleita doorilaisia; mutta saaren nimi oli aikaisemmin Oinone. Aiginalaisten jälkeen asettivat khalkidilaiset samat kaksikymmentä laivaansa kuin Artemisioninkin luona, ja eretrialaiset seitsemän laivaansa. Nämä ovat ioonilaisia. Edelleen asettivat keolaiset samat laivansa, ollen ioonilaista heimoa ja Atenasta peräisin. Naxolaiset asettivat neljä laivaa. Heidät olivat heidän maanmiehensä lähettäneet meedialaisten laivastoon, samoinkuin oli laita muidenkin saarelaisten; mutta välittämättä ohjeista he olivat saapuneet helleenien luo erään kansalaistensa kesken arvossa pidetyn miehen, Demokritoksen, vaikutuksesta, joka silloin oli laivaston päällikkönä. Naxolaiset ovat ioonilaisia, Atenasta peräisin. Styralaiset asettivat samat laivat kuin Artemisioninkin luona, kythnolaiset yhden, joka oli viisikymmenairokas, ollen nämä molemmat kansat dryopeja. Myös serifolaiset, sifnolaiset ja melolaiset ottivat osaa sotaan. Nämä olivat näet ainoat saarelaiset, jotka eivät olleet antaneet kuninkaalle maata ja vettä.

47. Kaikki nämä, jotka ottivat osaa taisteluun, asuvat thesprotilaisten ja Akheron-joen tällä puolen. Thesprotilaiset rajoittuivat näet amprakialaisiin ja leukadilaisiin, jotka sotaan tulleiden joukosta olivat kauimpana asuvaiset. Näitten ulkopuolella asuvista olivat krotonilaiset ainoat, jotka tulivat vaaranalaisen Hellaan avuksi ja yhdellä laivalla, jota johti eräs

pytholaisissa kilpailuissa kolmasti voittanut Fayllos niminen mies. Krotonilaiset ovat sukuperältään akhaialaisia.

48. Muut, jotka ottivat taisteluun osaa, asettivat kolmisoutuja, mutta melolaiset, sifnolaiset ja serifolaiset viisikymmenairokkaita. Melolaiset, jotka ovat peräisin Lakedaimonista, asettivat kaksi, sifnolaiset ja serifolaiset, jotka ovat ioonilaisia, alkuisin Atenasta, yhden kummatkin. Ja laivojen koko määrä oli, lukuunottamatta viisikymmenairokkaita, kolmesataaseitsemänkymmentäkahdeksan.

49. Kokoonnuttuaan Salamiiseen neuvottelivat mainituista kaupungeista tulleet sotapäälliköt keskenään. Ja tällöin Eurybiades kehoitti jokaista, ken vain halusi, ilmaisemaan mielipiteensä siitä, mikä heidän vallassaan olevista paikoista katsottaisiin soveliaimmaksi meritaistelun suorittamiseen. Attika oli jo heitetty sikseen, mutta hän esitti keskusteltavaksi muista maista. Ja useimpien puhujain mielipiteet kävivät siinä kohden yhteen, että tuli purjehtia Isthmokseen, Peloponnesoksen edustalle, ja he huomauttivat samalla, että jos helleenit voitettaisiin meritaistelussa, niin he Salamiissa ollen joutuisivat piiritykseen saaressa, missä heille ei voisi ilmestyä mitään apua, jota vastoin he Isthmoksen luona ollessaan voisivat pelastua omaistensa tykö.

50. Peloponnesolaisten sotapäällikköjen harkitessa tätä tuli muuan atenalainen ilmoittaen, että barbari oli tunkeutunut Attikaan ja poltteli koko maata. Boiotian kautta Xerxeen kera samoava sotajoukko oli näet, sytytettyään tuleen thespialaisten kaupungin, jonka asukkaat olivat vetäytyneet pois Peloponnesokseen, ja niinikään plataialaisten kaupungin, tullut Atenan alueelle, hävittäen siellä kaikki. Ja se oli sytyttänyt Thespiain ja Plataiain, saatuaan teebalaisilta tietää, että väestö ei pitänyt meedialaisten puolta.

51. Siitä saakka, kun barbarit astuivat Hellespontoksen yli, mistä he aloittivat marssinsa ja missä he viipyivät yhden kuukauden, jonka kestäessä he menivät Europan

puolelle, oli kulunut vielä kolme kuukautta, kun he, Kalliadeen ollessa atenalaisten arkonttina, saapuivat Attikaan. Ja he ottivat haltuunsa kaupungin, joka oli autiona, ja löysivät pyhätöstä muutamia harvoja atenalaisia, pyhätön kaitsijoita ja köyhiä ihmisiä, jotka laudoilla ja hirsillä olivat vahvistaneet linnaa ja koettivat torjua hyökkääjiä; osaksi he elatuksen puutteesta eivät olleet väistyneet pois Salamiiseen, mutta sen lisäksi he myös itse luulivat keksineensä Pytian heille antaman oraakelilauseen merkityksen: puinen muuri oli muka oleva valloittamaton. Tämän näet he luulivat olevan ennuslauseen tarkoittaman pakopaikan, eikä laivojen.

52. Mutta persialaiset asettuivat vastapäätä linnaa olevalle kummulle, jota atenalaiset sanovat Areiopagin kukkulaksi. Ja he käärivät rohtimia nuolenkärkien ympäri ja sytyttivät ne, aina milloin ampuivat vallitusta vasten. Tällöin piiritetyt atenalaiset pitivät puoliaan, vaikka olivatkin joutuneet äärimmäiseen hätään, kun suojus petti. Mutta silti he eivät ottaneet vastaan niitä sopimus-ehtoja, jotka peisistratidit esittivät. Ja muitten käyttämiensä puolustuskeinojen ohella he myös vierittivät kivimöhkäleitä portteja lähestyviä barbareja vastaan, niin että Xerxes kauan aikaa oli neuvotonna, kun ei voinut heitä saada valtaansa.

53. Aikaa myöten kuitenkin ilmaantui barbareille keino päästä pulasta. Sillä ennustuksen mukaan oli niin säädetty, että koko manteremenpuoleinen Attika oli joutuva persialaisten valtaan. Linnan etupuolelta, mutta portin ja nousupaikan takaa, missä ei kukaan vartioinut ja mistä ei kukaan luullut kenenkään ihmisen koskaan voivan kiivetä, nousivat muutamat persialaiset Kekropsin tyttären Aglauroksen pyhätön kohdalta, vaikkakin paikka oli jyrkkä. Nähtyään heidän nousseen linnaan viskautuivat toiset atenalaiset muurilta alas maahan ja tuhoutuivat, toiset taas pakenivat temppelisaliin. Mutta linnanvuorelle kiivenneet persialaiset

kääntyivät ensin portille ja avasivat sen; sitten he surmasivat alttareilla turvaa anovat atenalaiset. Ja lyötyään maahan kaikki he ryöstivät pyhätön ja sytyttivät koko linnan tuleen.

54. Saatuaan täydellisesti haltuunsa Atenan Xerxes lähetti ratsumiehen sanansaattajana Susaan ilmoittamaan Artabanokselle persialaisten menestyksestä. Mutta toisena päivänä kuuluttajan lähettämisestä hän kutsui kokoon mukanaan seuranneet atenalaiset pakolaiset ja käski heidän nousta linnaan ja oman tapansa mukaisesti toimittaa uhrit, joko hän sitten näkemänsä unen tähden näin määräsi tai hänen omatuntonsa vaivasi häntä siitä, että hän oli sytyttänyt pyhätön tuleen. Ja atenalaiset pakolaiset tekivät, niinkuin oli määrätty.

55. Minkä vuoksi minä olen tämän maininnut, sen tahdon ilmaista. Tässä linnassa on Erekhtheuksen temppeli, hänen, jonka sanotaan syntyneen maasta, ja siinä on öljypuu ja »meri»,*) jotka atenalaisten puheen mukaan Poseidon ja Athene, maan omistuksesta kiistellessään, jättivät todistuksiksi. Tämä öljypuu paloi pyhätön keralla barbarien käden kautta. Mutta kun ne, joita kuningas oli käskenyt uhraamaan, palon jälkeisenä päivänä nousivat pyhättöön, näkivät he noin kyynärän pituisen vesan versoneen kannosta. Sen he siis ilmoittivat kuninkaalle.

56. Vaan kun Salamiissa oleville helleeneille ilmoitettiin, kuinka atenalaisten linnan oli käynyt, joutuivat he niin suureen hämminkiin, että muutamat sotapäälliköt eivät edes odottaneet päätöstä käsiteltävänä olevassa asiassa, vaan syöksyivät laivoihin ja nostivat purjeet puikahtaakseen tiehensä. Mutta jälelle jääneet heidän joukostaan päättivät suorittaa meritaistelun Isthmoksen edustalla. Ja tuli yö, ja kokouksesta eronneet astuivat laivoihinsa.

*) »Mereksi» sanottiin erästä Erekhtheionissa olevaa suolavesilähdettä.

57. Mutta kun tällöin Themistokles oli saapunut laivaansa, kysyi muuan atenalainen, Mnesifilos, mitä he olivat päättäneet. Saatuaan Themistokleelta tietää, että oli päätetty viedä laivat Isthmokseen ja suorittaa meritaistelu Peloponnesoksen puolesta, lausui hän: »Jos he todella laskevat laivoillaan pois Salamiista, ei sinulla ole oleva isänmaata, minkä puolesta taistella. Sillä he kääntyvät kukin kaupunkiinsa, eikä Eurybiades, enemmän kuin kukaan muukaan ihminen, saata pidättää sotajoukkoa hajaantumasta. Ja Hellas on ymmärtämättömyydestä joutuva hukkaan. Mutta jos mitään keinoa on olemassa, niin mene ja koeta purkaa päätös; kenties voisit taivuttaa Eurybiadeen muuttamaan mieltään, niin että hän jää tänne.»

58. Neuvo miellytti suuresti Themistoklesta, ja mitään tähän vastaamatta hän meni Eurybiadeen laivalle. Perille saavuttuaan hän sanoi tahtovansa keskustella tämän kanssa eräästä yhteisestä asiasta. Eurybiades käski hänen astua laivaan ja puhua, jos mitä tahtoi. Siinä Themistokles istuessaan Eurybiadeen vieressä toisti kaiken, minkä hän oli Mnesifilokselta kuullut, omina ajatuksinaan ja lisäsi paljon muutakin, kunnes hän pyynnöillään sai Eurybiadeen taivutetuksi astumaan pois laivasta ja kutsumaan sotapäälliköt kokoukseen.

59. Heidän nyt siis kokoonnuttuaan Themistokles puhui lavealti ja vetosi heihin hartaasti, ennenkuin vielä Eurybiades oli esittänyt syyn siihen, minkä vuoksi hän oli kutsunut kokoon sotapäälliköt. Hänen puhuessaan lausui korintolainen päällikkö Adeimantos, Okytoksen poika: »Oi Themistokles, kilpaleikeissä saavat ne selkäänsä, jotka ennen aikojaan astuvat esiin.» Vaan Themistokles virkkoi puolustuksekseen: »Mutta ne, jotka jättäytyvät jälkeen, eivät saa seppeltä.»

60. Sillä kertaa Themistokles vastasi näin leppeästi korintolaiselle. Mutta Eurybiadeelle hän ei enää puhunut mitään siitä, mitä aikaisemmin oli puhunut, että nimittäin,

kun helleenit kerran olisivat nostaneet ankkurin Salamiin luona, he lähtisivät karkuun; sillä liittolaisten läsnäollessa ei hänen sopinut syyttää ketään. Mutta hän käytti muita perusteluja ja lausui näin: »Sinun vallassasi on nyt pelastaa Hellas, jos tottelet minua ja jäät tänne suorittamaan meritaistelun etkä, noudattaen näiden puheita, anna laivojen lähteä Isthmokseen. Kuule siis ja vertaa keskenään molempia ehdoituksia! Jos Isthmoksen luona isket yhteen, olet taisteleva aukealla ulapalla, mikä ei suinkaan ole edullista meille, joilla on raskasliikkeisemmät ja harvalukuisemmat laivat. Toiseksi menetät Salamiin, Megaran ja Aiginan, vaikkapa meillä muissa kohdin olisikin menestystä. Mutta heidän laivastonsa keralla seuraa heidän maasotajoukkonsakin, ja siten sinä itse olet vievä viholliset Peloponnesosta vastaan ja saattava koko Hellaan vaaranalaiseksi. Mutta jos teet, niinkuin minä puhun, olet tästä voittava kaikki nämä edut. Ensiksi näet, jos me ahtaassa paikassa harvoilla laivoilla iskemme yhteen useiden kanssa, pääsemme me, jos käy, niinkuin on luultavaa, heistä suuressa määrin voitolle. Sillä meritaistelu ahtaassa paikassa on meidän asiamme, laajalla alalla taas heidän. Edelleen säilyy Salamis, johon olemme vieneet vaimomme ja lapsemme turviin. Ja tähän ehdoitukseen sisältyy itse asiassa myöskin se, josta te enimmin pidätte kiinni: jos jäät tänne, olet täällä taisteleva Peloponnesoksen puolesta yhtä hyvin kuin Isthmoksenkin luona. Ja jos olet järkevä, et ole vievä heitä Peloponnesosta vastaan. Jos nimittäin käy, niinkuin minä toivon, ja me voitamme laivoillamme, eivät barbarit saavu teidän Isthmokseenne eivätkä etene kauemmas Attikassa, vaan lähtevät täydessä epäjärjestyksessä pois; ja me voitamme sen edun, että megaralaiset säilyvät, samoinkuin myös Aigina ja Salamis, josta meillä on semmoinen ennuslausekin, että siinä olemme vihollisista saavat voiton. Jos nyt ihmiset tekevät järkeviä päätöksiä, käy yleensä heille tavallisesti mieltä

myöten. Mutta jos he eivät tee järkeviä päätöksiä, ei ole jumalankaan tapana edistää inhimillisiä suunnitelmia.»

61. Themistokleen puhuttua näin kävi korintolainen Adeimantos taaskin hänen kimppuunsa, käskien hänen vaieta, hänen, jolla ei ollut isänmaata, ja sanoen, ettei Eurybiadeen pitänyt sallia kotikaupunkia vailla olevan miehen äänestää. Ja hän käski Themistokleen esittää ajatuksensa vasta silloin, kun tämä voisi osoittaa kotikaupunkinsa. Tämän moitteen hän kohdisti Themistokleeseen siitä syystä, että Atena oli valloitettu ja vihollisten hallussa. Mutta silloinpa Themistokles lausui hänelle ja korintolaisille monta kovaa sanaa ja todisti, että atenalaisilla oli suurempi sekä kaupunki että maa kuin noilla toisilla, niin kauan kuin heillä oli miehitettynä kaksisataa laivaa; sillä heidän hyökkäystään eivät mitkään helleenit voisi torjua.

62. Tämän hän osoitti ja kääntyi sitten Eurybiadeen puoleen, puhuen jo entistä jyrkemmin: »Jos sinä jäät tänne, olet sinä oleva kunnon mies! Mutta jollet jää, syökset Hellaan turmioon. Sillä sodan ratkaisu riippuu nyt laivoista. Tottele minua! Mutta jos tätä et tee, otamme me muitta mutkitta mukaamme talonväkemme ja laittaudumme Italiaan, Siris-kaupunkiin, joka ammoisista ajoista on meidän, ja johon, kuten ennustukset lausuvat, meidän tulee asettua asumaan. Ja kun te jäätte vaille tämmöisiä liittolaisia, tulette kyllä muistamaan minun sanaani.»

63. Tämä Themistokleen puhe sai Eurybiadeen muuttamaan mielensä. Ja minun luullakseni hän muutti mielensä pelosta, että atenalaiset hylkäisivät heidät, jos hän veisi laivat pois Isthmokseen. Sillä atenalaisten poistuttua eivät muut enää olisi taistelussa vihollisten vertaisia. Siksi hän valitsi sen ehdoituksen, että heidän tuli jäädä paikoilleen ja siellä suorittaa meritaistelu.

64. Näin Salamiissa olijat kiistelivät keskenään. Vaan kun Eurybiades tämän sanakiistan jälkeen oli päättänyt jäädä

paikoilleen, varustautuivat helleenit suorittamaan meritaistelun. Mutta kun tuli päivä, syntyi auringon noustessa maanjäristys maalla ja merellä. Ja he päättivät rukoilla jumalia ja kutsua liittolaisikseen aiakidit. Näin he päättivät ja tekivätkin. Sillä rukoiltuaan kaikkia jumalia he kutsuivat itse Salamiista avukseen Aiaan ja Telamonin, ja lisäksi vielä he lähettivät laivan Aiginaan tuomaan Aiakoksen ynnä muut aiakidit.

65. Ja Dikaios, Theokydeen poika, muuan atenalainen pakolainen, joka näihin aikoihin nautti arvoa meedialaisten kesken, on kertonut tämän. Silloin kun Xerxeen maasotajoukko oli hävittänyt Attikan alueen ja tämä oli atenalaisista tyhjänä, sattui Dikaios yhdessä lakedaimonilaisen Demaratoksen kanssa olemaan Thrian kedolla. Tällöin hän näki tomupilven nousevan, ikäänkuin kolmikymmentuhantisen joukon liikkuessa, ja kulkeutuvan Eleusiistä päin. Ja ihmetellessään, mitkä ihmiset sen mahtoivat synnyttää, he olivat äkkiä kuulleet äänen, joka Dikaioksesta kuulosti kuin salaismenoja viettävien »Iakkhos»-huuto. Mutta Demaratos, joka ei tuntenut Eleusiin pyhiä menoja, kysyi häneltä, mitä tuo ääni tiesi. Siihen Dikaios virkkoi: »Demaratos, ei ole muuta mahdollista, kuin että joku suuri vahinko kohtaa kuninkaan sotajoukkoa. Sillä on ilmeistä, että koska Attika on autiona, ääni on jumalallinen, tullen Eleusiistä päin atenalaisten ja liittolaisten avuksi. Ja jos se pysähtyy Peloponnesokseen, on vaara uhkaava kuningasta itseään ynnä hänen mantereella olevaa sotajoukkoaan, mutta jos se kääntyy Salamiin luona oleville laivoille päin, on vaara, että kuningas kadottaa merivoimansa. Mutta tätä juhlaa viettävät atenalaiset joka vuosi »Emon» ja »Tytön»*) kunniaksi, ja kuka vain heistä itsestään taikka myös muista helleeneistä tahtoo, vihitään näihin salaismenoihin. Ja huuto, jonka kuu-

*) S. o. Demeterin ja Koren (Persefonen) kunniaksi.

let, on sama 'Iakkbos'-huuto, jota he tässä juhlassa kajahuttelevat.» Tähän Demaratos virkkoi: »Ole vaiti äläkä kenellekään muulle tätä puhu. Sillä jos nämä sanat saatetaan kuninkaan tietoon, menetät pääsi, enkä minä, yhtä vähän kuin yksikään muukaan ihminen voi sinua suojella. Vaan ole levollinen; tästä sotajoukosta pitävät jumalat huolta.» Näin hän varoitti Dikaiosta. Mutta tomupilven ja äänen jälestä nousi pilvenlonka, joka korkeuteen kohoten ajautui Salamista ja helleenien laivaloiriä kohti. Ja tästä he ymmärsivät olevan niin säädetyn, että Xerxeen laivasto oli hukkuva. Näin kertoi Dikaios, Theokydeen poika, vedoten Demaratokseen ynnä muihin todistajiin.

66. Mutta kun Xerxeen laivaston miehistö, käytyään katsomassa lakonilaisten tappiota, Trakhiniasta oli kulkenut meren poikki Histiaiaan, viipyi se siellä kolme päivää, purjehti sitten Euripoksen kautta ja saapui kolmessa päivässä Faleroniin. Eivätkä persialaiset, hyökätessään Atenaan, minun luullakseni olleet mantereella ja laivoilla sen harvalukuisempia kuin saapuessaan Sepias-niemelle ja Thermopylaihin. Sillä korvaukseksi niistä heidän miehistään, jotka hukkuivat myrskyssä, Thermopylaissa ja Artemisionin meritaisteluissa, tahdon asettaa nämä kansat, jotka eivät silloin vielä seuranneet kuningasta, nimittäin: malilaiset, doorilaiset, lokrilaiset ja boiotilaiset, (jotka seurasivat koko sotavoimallaan, lukuunottamatta thespialaisia ja plataialaisia), edelleen karystolaiset, androlaiset, tenolaiset ynnä kaikki muut saarelaiset, paitsi niitä viittä kaupunkia, joiden nimet aikaisemmin mainitsimme. Sillä kuta syvemmälle Hellaaseen persialainen tunki, sitä useammat kansat häntä seurasivat.

67. Sittenkuin nyt kaikki nämä, paitsi parolaiset, olivat saapuneet — parolaiset olivat näet jättäytyneet Kythnokseen, odottaen kuinka sota päättyisi — sittenkuin siis muut olivat saapuneet Faleroniin, läksi Xerxes itse laivoille keskustellakseen laivaston päällikköjen kanssa ja tiedus-

tellakseen heidän mieltään. Ja kun hän perille tultuaan istuutui kunniasijalleen, saapuivat kutsusta kaikkien kansojen hallitsijat ja laivanpäälliköt ja istuutuivat siinä järjestyksessä, kuin kuningas kutakin kunnioitti, ensimäiseksi Sidonin kuningas, toiseksi Tyroksen, ja sitten muut. Ja kun he nyt istuivat kukin paikallaan rivissä, lähetti Xerxes Mardonioksen kysymään ja koettelemaan jokaista, tahtoiko hän, että kuningas panisi toimeen meritaistelun.

68. Kun Mardonios kulki ympäri kysymässä tätä jokaiselta, alkaen sidonilaisesta, esittivät kaikki muut saman ajatuksen ja kehoittivat ryhtymään meritaisteluun, mutta Artemisia virkkoi näin: »Lausupa, Mardonios, kuninkaalle tällä tavoin, kuin minä nyt puhun, minä, joka meritaisteluissa Euboian luona kunnostauduin yhtä paljon kuin muutkin enkä vähimmin urotöitä suorittanut. On kohtuullista, että minä, oi valtias, lausun todellisen mielipiteeni, ja sen, minkä luulen sinun eduillesi parhaimmaksi. Niinpä minä sanon näin. Säästä laivojasi äläkä pane toimeen meritaistelua. Sillä nämä miehet ovat merellä yhtä paljon sinun väkeäsi etevämmät kuin miehet naisia. Minkä vuoksi täytyy sinun kaikin mokomin antautua alttiiksi meritaisteluihin? Eikö sinulla ole vallassasi Atena, jonka takia juuri lähditkin sotaan, eikö muukin Hellas? Eihän tiellesi asetu yksikään. Ja niiden, jotka vastaasi ovat asettuneet, on käynyt ansion mukaan. Mutta minä tahdon ilmaista, kuinka luulen vastustajiemme asiain päättyvän. Jos et jouduta meritaistelun toimeenpanoa, vaan annat laivojesi jäädä tänne maan ääreen tai myös etenet Peloponnesokseen, on huokeasti käyvä sillä tavoin, kuin ajattelit tänne tullessasi, oi valtias. Sillä kauan aikaa eivät helleenit voi pitää puoliaan sinua vastaan, vaan sinä olet hajoittava heidät, ja he tulevat pakenemaan kukin kaupunkiinsa. Sillä, kuten olen kuullut, ei heillä tässä saaressa ole ruokavaroja, eikä ole todennäköistä, että jos marssitat maasota-

joukkosi Poloponnesosta vastaan, ne heistä, jotka sieltä ovat tulleet, pysyvät alallaan; eivätkä he huoli merellä taistella Atenan puolesta. Mutta jos heti paikalla joudutat meritaistelua, niin pelkään, että laivastosi kärsii tappion ja vielä syöksee maasotajoukonkin turmioon. Pane vielä lisäksi, oi kuningas, mieleesi tämäkin, että kunnollisilla ihmisillä tavallisesti on huonot orjat, ja huonoilla hyvät. Mutta sinulla, joka kaikista miehistä olet paras, on niitten joukossa, jotka lukeutuvat sinun liittolaisiksesi, huonoja orjia, nimittäin egyptiläiset, kyprolaiset, kilikialaiset ja pamfylit, joista kaikista ei ole mitään hyötyä.»

69. Artemisian puhuessa Mardoniokselle näin olivat kaikki ne, jotka soivat naiselle hyvää, pahoillaan hänen sanoistaan, koska pelkäsivät hänen kuninkaan puolelta kärsivän jotakin pahaa, syystä että hän kielsi panemasta toimeen meritaistelua. Mutta ne, jotka Artemisialle soivat pahaa ja kadehtivat häntä senvuoksi, että häntä kaikkien liittolaisten joukosta enimmin kunnioitettiin, iloitsivat hänen vastaväitteestään, koska muka hän sen takia oli joutuva turmioon. Mutta kun eri mielipiteet ilmoitettiin Xerxeelle, oli hän erittäin mielissään Artemisian lausunnosta, ja vaikka hän jo ennenkin oli pitänyt tätä arvossa, niin hän silloin kiitti häntä vielä entistä enemmän. Kuitenkin hän käski noudattaa enemmistön neuvoa. Ja koska hän varmasti uskoi väkensä Euboian luona tahallaan esiintyneen huonosti siksi, että hän itse ei ollut läsnä, oli hän nyt ryhtynyt toimenpiteeseen voidakseen omin silmin katsella meritaistelua.

70. Kun nyt annettiin käsky purjehtia esiin, veivät barbarit laivansa Salamista kohti ja asettautuivat kaikessa rauhassa taistelujärjestykseen. Sillä kertaa ei päivä heille riittänyt meritaistelun toimenpanoon, yö näet yllätti heidät. Mutta he varustautuivat seuraavaksi päiväksi. Vaan helleenit olivat pelon ja huolen vallassa, ja ennen muita peloponnesolaiset. Heitä näet huolestutti se, että heidän piti jääpyä

Salamiiseen ja ryhtyä meritaisteluun atenalaisten maan puolesta; jos heidät voitettaisiin, joutuisivat he katkaistuiksi ja saarretuiksi saareen, samalla kuin olivat jättäneet oman maansa suojattomaksi. Mutta barbarien maasotaväki matkasi samana yönä Peloponnesosta kohti.

71. Täällä oli kuitenkin ryhdytty kaikkiin mahdollisiin varokeinoihin, jotta barbarit eivät mantereen puolelta maahan tunkisi. Sillä heti tiedon saatuaan Leonidaan ja hänen seuralaistensa kuolemasta olivat peloponnesolaiset rientäneet kaupungeistaan kokoon Isthmokseen ja sinne asettuneet, ja heillä oli päällikkönään Kleombrotos, Anaxandrideen poika, Leonidaan veli. Asetuttuaan Isthmokseen ja luotuaan umpeen Skironin tien he rakensivat, niinkuin neuvotellessaan olivat parhaaksi havainneet, muurin Isthmoksen poikki. Ja koska heitä oli useita kymmeniä tuhansia ja joka mies teki työtä, saatiin työ valmiiksi. Sillä sinne kannettiin kiviä, tiilejä, hirsiä ja hiekkaa kantovaunuissa, eivätkä avuksi rientäneet hetkeäkään levähtäneet työstään, ei yöllä eikä päivällä.

72. Ja ne helleenit, jotka miehissä olivat rientäneet Isthmokseen avuksi, olivat nämä: lakedaimonilaiset, kaikki arkadilaiset, elis-maalaiset, korintolaiset, sikyonilaiset, epidaurolaiset, fliuntilaiset, troizenilaiset ja hermionelaiset. Nämä ne olivat, jotka olivat rientäneet avuksi, huolissaan vaaranalaisen Hellaan puolesta. Mutta muut peloponnesolaiset eivät ensinkään siitä välittäneet. Ja kuitenkin olivat jo Olympia- ja Karneia-juhlat ohi.

73. Peloponnesoksessa asuu seitsemän kansaa, joista kaksi on alkuväestöä ja asuu niissä maissa, missä ne ammoisista ajoista ovat eläneet, nimittäin arkadilaiset ja kynuralaiset. Yksi kansa, akhaialaiset, ei tosin ole poistunut Peloponnesoksesta, mutta kuitenkin omasta maastaan, ja asuu nyt vieraassa maassa. Mutta muut neljä noista seitsemästä kansasta ovat tulokkaita, nimittäin doorilaiset, aitolilaiset, dryopit ja lemnolaiset. Doorilaisilla on monta

huomattavaa kaupunkia, aitolilaisilla ainoastaan Elis, dryopeilla Hermione ja Lakonian Kardamylen luona sijaitseva Asine; lemnolaisia ovat kaikki parorealaiset. Kynuralaiset taas ovat alkuasukkaita ja näyttävät olevan ainoat ioonilaiset; mutta aikaa myöten he, argolaisten vallan alle jouduttuaan, ovat doorilaistuneet ja ovat orneateja.*) Näitten seitsemän kansan muut kaupungit, paitsi luettelemiani, pysyivät erillään taistelusta. Ja jos minun on lupa puhua suuni puhtaaksi, pysyttelivät ne erillään siitä syystä, että olivat meedialaismielisiä.

74. Niinpä Isthmoksessa olijat näkivät tällaista vaivaa, koska heidän mielestään jo oli kysymys elämästä tai kuolemasta ja koska he eivät toivoneet laivoilla saavansa mitään loistavaa tekoa aikaan. Saatuaan tästä tiedon Salamiissa olevat kuitenkin olivat huolissaan — tosin ei niin paljon omasta puolestaan peläten kuin Peloponnesoksen. Jonkun aikaa he nyt kävivät toinen toisensa luona keskustelemassa hiljaa mies mieheltä ja kummeksivat Eurybiadeen ajattelemattomuutta. Mutta lopulta purkautui tyytymättömyys ilmi. Niinpä pantiin toimeen kokous, jossa keskusteltiin paljon noista samoista asioista; toiset olivat sitä mieltä, että tuli purjehtia pois Peloponnesokseen ja sen puolesta antautua vaaraan eikä jäädä taistelemaan jo valloitetun maan puolesta, mutta atenalaiset, aiginalaiset ja megaralaiset vaativat, että jäätäisiin paikoilleen puolustautumaan.

75. Kun nyt siinä peloponnesolaisten mielipide pääsi Themistokleen mielipiteestä voitolle, meni tämä huomaamatta kokouksesta pois. Ja tultuaan ulos hän lähetti meedialaisten leiriin aluksella Sikinnos-nimisen miehen, joka oli Themistokleen orja ja hänen lastensa opettaja, sekä antoi hänelle tehtäväksi sanoa, mitä oli sanottava. Saman

---

*) Argolaiset olivat saattaneet valtaansa Argoliin Orneai-kaupungin asukkaat, jotka silloin joutuivat samaan asemaan kuin Spartan perioikit. Sittemmin siirtyi nimitys »orneatit» muillekin Argoliin »perioikeille».

miehen Themistokles toimitti näitä tapauksia myöhemmin Thespiain kansalaiseksi, silloin kun thespialaiset ottivat uusia kansalaisia, sekä teki hänet varakkaaksi. Saavuttuaan aluksellaan perille Sikinnos silloin lausui barbarien sotapäälliköille näin: »Minut lähetti atenalaisten ylipäällikkö muiden helleenien tietämättä — hän on näet kuninkaan puolella ja tahtoo, mieluummin, että te pääsette voitolle kuin helleenit — tänne ilmoittamaan, että helleenit peloissaan miettivät pakoa. Ja nyt on teidän tilaisuus suorittaa kaikista teoista kauniin teko, joll'ette salli heidän päästä karkuun. Sillä he eivät ole keskenään yksimielisiä eivätkä ole vastustavat teitä, vaan saatte nähdä heidän taistelevan keskenään, teidän puoltanne pitävien toisia vastaan.»

76. Tämän barbareille ilmoitettuaan Sikinnos poistui. Ja koska sanoma tuntui uskottavalta, laskivat he ensiksi maihin suuren joukon persialaisia Salamiin ja mantereen välillä sijaitsevalle, Psyttaleian luodolle. Sitten he sydänyön tultua antoivat läntisen sivustansa lähteä purjehtimaan ja muodostivat piirin Salamista vastaan, ja liikkeelle läksivät ne, jotka olivat sijoitetut Keoksen ja Kynosuran tienoille. Niinpä he ottivat laivoillaan haltuunsa koko salmen aina Munykhiaan saakka. Ja he veivät laivansa vesille siinä tarkoituksessa, ettei helleeneillä edes olisi tilaisuutta paetakaan, vaan he joutuisivat saarroksiin Salamiin luo ja saisivat palkkansa Artemisionin otteluista. Mutta niinsanotulle Psyttaleian luodolle laskivat persialaiset väkeä maihin siitä syystä, että kun meritaistelu oli suoritettu, sinne varsinkin oli ajautuva miehiä ja laivahylkyjä, koska saari sijaitsi siinä väylässä, missä meritaistelu aiottiin suorittaa. He toivoivat näet siten voivansa pelastaa toiset ja tuhota toiset. Ja tämän he tekivät hiljaisuudessa, jott'eivät vastustajat saisi siitä vihiä. Niinpä he, vain hiukan nukuttuaan yöllä, valmistelivat tätä hanketta.

77. Oraakelilauseitten todenperäisyyttä en saata kieltää, ja ottaessani huomioon seuraavan ennustuksen, en edes tahdo koettaakaan kumota niitä, ne kun puhuvat niin selvää kieltä:

»Miekan kultaisen kantaja, Artemis, sun pyhän rantas
laivat kun silloittaa merenääreiseen Kynosuraan,
sortanut sorjan Ateenan kun on raju vimma, jo uhkan,
röyhkeyden pojan, on jumalainen suistava Dike,
ääreti raivoavan, joka kaiken ahmata mieli.
Lyö näet vaskeen vaski, ja veet verin ruskovi Ares.
Silloin Zeus, Kronos-syntyinen, jylyn laatija laajan,
Hellaan vapauspäivän tuo sekä korkea Nike.»

Kun nyt Bakis puhuu tämmöistä ja näin sattuvasti, en uskalla itse väittää mitään oraakelilauseita vastaan enkä hyväksy muittenkaan vastaväitteitä.

78. Mutta Salamiissa olevien sotapäällikköjen kesken syntyi ankara sanasota. He näet eivät vielä tienneet barbarien saartaneen heidät laivoillaan, vaan luulivat heidän olevan samassa paikassa, mihin päivällä olivat nähneet heidät sijoittuneina.

79. Mutta päällikköjen parhaillaan riidellessä tuli Aiginasta muuan atenalainen, Aristeides, Lysimakhoksen poika, jonka kansa liuskaäänestyksellä oli ajanut maanpakoon. Häntä minä, kuultuani hänen luonteestaan, pidän Atenan parhaimpana ja oikeamielisimpänä miehenä. Tämä mies jäi seisomaan kokouksen edustalle ja kutsui sieltä pois Themistokleen, joka ei ollut hänen ystävänsä, vaan päinvastoin ankarin vihamiehensä. Mutta silloisten onnettomuuksien suuruus sai hänet unohtamaan tuon vihollisuuden, ja hän kutsui Themistokleen ulos keskustellakseen hänen kanssaan. Hän oli nimittäin ennestään kuullut, että peloponnesolaiset pyrkivät laivoineen laskemaan Isthmokseen. Themistokleen tultua ulos Aristeides lausui näin: »Meidän tulee joka tilaisuudessa, mutta varsinkin tässä, kilpailla siitä, kumpiko meistä saattaa tehdä suu-

rempia palveluksia isänmaalle. Niinpä minä sanon, että on yhdentekevää, puhuuko peloponnesolaisille paljon vai vähän laivaston lähdöstä täältä. Sillä minä väitän silminnäkijänä, että vaikka korintolaiset ja Eurybiades itse nyt tahtoisivat purjehtia matkoihinsa, eivät he sitä kykene tekemään. Vihollisot ovat näet saartaneet meidät piiriin. Mene nyt sinä sisälle ilmoittamaan heille tämä.»

80. Themistokles vastasi näin: »Vallan oivallisen neuvon sinä annat ja hyvän sanoman olet tuonut. Sinä olet näet silminnäkijänä tullut kertomaan juuri sen, jonka minä tahdoin tapahtuvaksi. Sillä tiedä, että se, minkä meedialaiset ovat tehneet, on minun aloitteestani tapahtunut. Kun nimittäin helleenit eivät vapaaehtoisesti tahtoneet ryhtyä taisteluun, täytyi heidät saattaa puolellemme vasten heidän omaa tahtoaan. Mutta koska nyt olet tullut ilmoittaen näin oivallisen uutisen, niin ilmoita se heille itse. Sillä jos minä sen kerron, luulevat he minun sepittävän valheita, enkä voi saada heitä uskomaan barbarien näin tekevän. Vaan mene sinä itse saapuville ja osoita heille, kuinka asianlaita on. Parasta on, jos he uskovat ilmoituksesi, mutta jos he eivät sitä usko, on asia meille samantekevä. Sillä nyt he eivät enää pääse karkuun, koska kerran olemme joka puolelta saarretut, kuten sinä sanot.»

81. Silloin Aristeides meni sisälle ja kertoi tulleensa Aiginasta sekä töin tuskin päässeensä huomaamatta vihollisten ankkurissa väijyvältä miehistöltä, kulkiessaan heidän laivojensa välitse. Sillä koko helleenien sotavoima oli Xerxeen laivojen saartama. Ja hän neuvoi heitä valmistautumaan torjuakseen viholliset. Tämän sanottuaan hän astui syrjään, mutta kokouksessa olijain sanakiista alkoi uudestaan. Sillä useimmat sotapäälliköistä eivät uskoneet koko sanomaa.

82. Mutta heidän ollessaan epäilevällä kannalla karkasi kuninkaan luota tenolaisten miehittämä kolmisoutu, jonka päällikkönä oli Panaitios, Sosimeneen poika, ja ne kertoi-

vat koko totuuden. Tämän teon johdosta piirrettiin tenolaisten nimi siihen Delfoissa olevaan kolmijalkaan, johon barbarin kukistaneitten nimet kirjoitettiin. Tämän Salamiiseen karanneen ynnä aikaisemmin, Artemisioniin saapuneen lemnolaisen laivan kautta tuli helleenien laivojen määrä täyteen kolmeksisadaksikahdeksaksikymmeneksi. Sillä kaksi laivaa puuttui silloin tästä luvusta.

83. Helleenit uskoivat tenolaisten ilmoituksen ja valmistautuivat meritaisteluun. Ja aamunkoiton valjetessa he kutsuivat kokoon merisotilaansa. Tällöin lausui ennen muita Themistokles oivallisia ajatuksia, ja hänen puheessaan oli kauttaaltaan asetettuina vastakkain ihmisen luonnosta ja laadusta johtuvat paremmat ja huonommat vaikuttimet. Ja kehoitettuaan heitä valitsemaan näistä paremmat hän päätti puheensa käskemällä astumaan laivoihin. Niinpä he astuivat laivoihin, ja samalla tuli Aiginasta se kolmisoutu, joka oli lähtenyt hakemaan aiakideja.

84. Tällöin laskivat helleenit kaikilla laivoillaan esiin, mutta heidän laskiessaan kävivät barbarit kohta heidän kimppuunsa. Silloin muut helleenit alkoivat huovata taapäin ja ajaa kohti rantaa, mutta muuan atenalainen, pallenelainen Ameinias, laski rivistä ulos ja ajoi vihollislaivaa vastaan. Kun nyt molemmat laivat takertuivat toisiinsa eivätkä voineet irtautua, riensivät muut Ameiniaan avuksi ja joutuivat siten käsikähmään. Näin kertovat atenalaiset meritaistelun alkaneen, aiginalaiset taas väittävät, että Aiginaan aiakideja hakemaan lähtenyt laiva oli se, joka sen alkoi. Kerrotaan myös, että helleeneille oli näyttäytynyt naisen haamu, joka ilmestyttyään oli heitä rohkaissut, niin että koko helleenien laivasto sen kuuli; mutta ensin se oli nuhdellut heitä näillä sanoin: »Oi te kurjat, kuinka kauan aiotte huovata taapäin?»

85. Vastapäätä atenalaisia olivat nyt foinikialaiset asetetut — näillä oli näet hallussaan Eleusiiseen ja länteen päin oleva siipi — lakedaimonilaisia vastassa taas olivat

ioonilaiset. Näillä oli itään ja Peiraieukseen päin oleva sivusta. Mutta vain harvat näistä esiintyivät, Themistokleon kehoituksia noudattaen, tahallaan pelkurimaisesti, vaan useimmat eivät sitä tehneet. Saatanpa luetella useita kolmisoudunpäälliköitä, jotka valloittivat helleeniläisiä laivoja, mutta en tahdo niistä mainita muita kuin Theomestorin, Androdamaan pojan, ja Fylakoksen, Histiaioksen pojan, molemmat samolaisia. Minä mainitsen ainoastaan nämä siitä syystä, että Theomestor tämän tekonsa johdosta persialaisten asettamana pääsi Samoksen itsevaltiaaksi. Fylakos taas kirjoitettiin kuninkaan hyväntekijäin joukkoon ja sai lahjaksi paljon maata. Ja kuninkaan hyväntekijöillä on persiankielellä nimenä »orosangit».

86. Näin oli siis heidän laitansa. Mutta enin osa laivoja hukkautui, mitkä atenalaisten, mitkä aiginalaisten tuhoamina. Sillä koska helleenit taistelivat järjestyksessä ja rintamassa, barbarit taas eivät enää olleet järjestyksessä, vaan tekivät kaikki umpimähkään, oli luonnollista, että heidän oli käyvä, niinkuin kävikin. Ja kuitenkin he sinä päivänä esiintyivät paljon urhoollisemmin kuin Euboian luona, koska itsekukin kohdastaan osoitti alttiutta ja pelkäsi Xerxestä, sillä jokainen luuli kuninkaan katselevan juuri häntä itseään.

87. Mitä nyt muihin tulee, en saata täsmälleen mainita, miten mikin barbarien tai helleenien osasto otteli. Mutta Artemisialle sattui tapaus, josta hän saavutti entisestään vielä enemmän arvoa kuninkaan puolelta. Silloin kun jo kuninkaan asiat olivat joutuneet suureen hämminkiin, ajoi näet attikalainen laiva Artemisian laivaa takaa. Ja kun hänellä ei ollut mahdollisuutta päästä pakoon — hänen edessään oli näet muita oman laivaston laivoja — ja hän itse sattui olemaan lähimpänä vihollislaivoja, päätti Artemisia menetellä tavalla, jonka toimeenpano koitui hänelle hyödyksi. Attikalaisen laivan takaa-ajamana se kiidätti kohti omia laivoja, iskien erääseen, jossa oli kalyn-

dalainen miehistö ja jossa kulki itse kalyndalaisten kuningas Damasithymos. Oliko nyt Artemisialla siitä ajasta perin, jolloin he vielä olivat Hellespontoksen seuduilla, jotakin riitaa tämän kanssa, sitä en kuitenkaan saata mainita, enkä myöskään, tekikö hän sen tarkoituksella, vai joutuiko kalyndalaisten laiva sattumalta hänen tielleen. Mutta iskemällä siihen ja upottamalla sen saavutti kuningatar tämän onnellisen tapauksen kautta kaksinkertaisen edun. Sillä nähdessään hänen iskevän barbarilaivaan attikalaisen kolmisoudun päällikkö joko piti Artemisian laivaa helleeniläisenä tai luuli sen karanneen barbarien puolelta ja auttavan helleenejä, jonka vuoksi hän kääntyi siitä pois ja suuntausi muita vastaan.

88. Niinpä Artemisian ensiksi onnistui päästä pakoon ja pelastua hukkumasta ja toiseksi kävi niin, että juuri hänen aikaansaamansa vahinko tuotti hänelle enimmin kunnioitusta Xerxeen puolelta. Kerrotaan näet kuninkaan katsellessaan huomanneen, kuinka Artemisian laiva iski toiseen, jolloin joku läsnäolijoista lausui: »Näetkö valtias, kuinka hyvin Artemisia ottelee ja mitenkä hän äsken juuri upotti vihollislaivan?» Kun Xerxes kysyi, oliko Artemisia todella sen tehnyt, väittivät he varmasti tuntevansa laivan kokkamerkin, vaan tuhoutunutta he luulivat vihollislaivaksi. Mutta paitsi muuta, joka Artemisialle kääntyi parhaaksi, oli hänellä, kuten on mainittu, siinäkin onni, ettei yksikään kalyndalaisen laivan miehistöstä pelastunut ja voinut häntä syyttää. Vaan Xerxeen kerrotaan lisänneen: »Minun mieheni ovat tulleet naisiksi ja naiseni miehiksi.» Näin mainitaan Xerxeen lausuneen.

89. Tässä taistelussa kaatui sotapäällikkö Ariabignes, Dareioksen poika ja Xerxeen veli, kaatuipa myös useita muitakin mainittavia persialaisia ja meedialaisia ynnä liittolaisia, mutta vain muutamia harvoja helleenejä. Sillä koska nämä osasivat uida, niin ne, joitten laivat tuhoutuivat ja jotka eivät käsikähmässä saaneet surmaansa, uivat

Salamiiseen. Mutta barbareista hukkuivat useat mereen, koska eivät osanneet uida. Ja silloin kun ensimäiset kääntyivät pakosalle, tuhoutuivat useimmat. Sillä koettaessaan laivoillaan tunkeutua esiin, itsekin kuninkaan nähden suorittaakseen jonkun urotyön, törmäsivät taakse asetetut laivat pakenevien kanssa yhteen.

90. Tässä hämmingissä sattui myös seuraava tapaus. Muutamat foinikialaiset, joitten laivat olivat tuhoutuneet, tulivat kuninkaan tykö ja panettelivat ioonilaisia, väittäen laivojen heidän kavalluksensa kautta joutuneen hukkaan. Mutta kävikin niin, että ioonilaisten sotapäälliköt eivät joutuneetkaan turmioon, vaan että päinvastoin panettelevat foinikialaiset saivat tällaisen palkan. Heidän näet vielä näin puhuessaan syöksi samothrakelainen laiva attikalaista vastaan. Attikalainen laiva vajosi, mutta aiginalainen kävi samothrakelaisten laivan kimppuun ja upotti sen. Vaan samothrakelaiset, ollen taitavia heittokeihästen käyttäjiä, lennähyttivät ne sen laivan miehistöön, joka ajoi heidän omansa upoksiin, syöksivät heidät veteen, astuivat itse laivaan ja valtasivat sen. Tämä tapaus pelasti ioonilaiset. Sillä nähdessään heidän suorittavan tämän suurtyön kääntyi Xerxes foinikialaisia vastaan, koska oli perin pahoillaan ja syytteli kaikkia; ja hän käski hakata heiltä päät poikki, jott'eivät, itse pelkureina, parempiansa parjaisi. Sillä aina milloin Xerxes, istuessaan vastapäätä Salamista olevan Aigaleos nimisen vuoren juurella, näki jonkun väestään meritaistelussa suorittavan urotyön, tiedusteli hän sen tekijää, ja kirjurit merkitsivät muistiin laivanpäällikön nimen ynnä hänen isänsä ja kotikaupunkinsa. Tähän foinikialaisten vastoinkäymiseen vaikutti osaltaan myös muuan saapuvilla oleva persialainen Ariaramnes, joka oli helleenien ystävä. Niinpä teloittajat kävivät käsiksi foinikialaisiin.

91. Mutta kun barbarit kääntyivät pakoon, purjehtien Faleroniin päin, asettuivat aiginalaiset heidän tielleen kul-

kuväylään ja suorittivat siinä muistettavia tekoja. Sillä atenalaiset hävittivät taistelun tuoksinassa sekä vastarintaa tekevät että pakoon pyrkivät laivat, aiginalaiset taas ne, jotka purjehtivat taistelusta. Ja aina milloin jotkut vihollisista pääsivät atenalaisten käsistä pakoon, ajautuivat he aiginalaisia kohden.

92. Siinä tapasivat toisensa Themistokleen laiva, joka ajoi takaa erästä vihollislaivaa, ja muutaman aiginalaisen, Polykritoksen, Krioksen pojan, laiva, joka juuri iski sidonilaiseen laivaan. Tämä oli sama, joka oli vallannut Skiathos-saaren luona vartioivan aiginalaisen laivan, missä purjehti Pytheas, Iskhenooksen poika, hän, jota persialaiset pahasti haavoitettuna pitivät laivassaan, koska ihailivat häntä hänen urhoollisuutensa vuoksi. Nyt samainen sidonilainen laiva, joka persialaisten keralla kuljetti Pytheasta, vallattiin, joten tämä näin pelastui Aiginaan. Mutta nähdessään attikalaisen laivan, jonka tunsi merkistä päällikönlaivaksi, huusi Polykritos Themistoklesta nimeltä ja ilkkui häntä, ivallisesti viitaten aiginalaisten muka meedialaismielisyyteen. Tämän letkauksen siis Polykritos antoi Themistokleelle iskiessään vihollislaivaan. Mutta kaikki ne barbarit, joiden laivat säilyivät, pakenivat ja saapuivat maasotajoukon suojassa Faleroniin.

93. Tässä meritaistelussa saavuttivat helleenien joukosta aiginalaiset enimmin mainetta, toisessa sijassa atenalaiset; yksityisistä taas aiginalainen Polykritos ja atenalaiset Eumenes, Anagyruksen kunnasta, sekä pallenelainen Ameinias, joka myös oli ajanut takaa Artemisiaa. Ja jos hän olisi tietänyt Artemisian siinä laivassa kulkevan, niin eipä hän olisi herjennyt, ennenkuin joko olisi vanginnut tämän tai itse joutunut vangiksi. Sillä semmoinen käsky oli annettu kolmisoutujen päälliköille, ja lisäksi oli säädetty kymmenentuhannen drakman palkinto sille, joka hänet elävänä ottaisi kiinni; sillä atenalaiset pitivät sietämättömänä, että nainen oli mukana sotaretkellä Atenaa vastaan.

Mutta Artemisia pääsikin pakoon, kuten ylempänä mainittiin. Ja myös muut, joiden laivat olivat säilyneet, olivat Faleronissa.

94. Atenalaiset kertovat, että korintolainen sotapäällikkö Adeimantos heti alussa, kun laivat iskivät yhteen, oli hämmentyneenä ja perin peloissaan nostanut purjeensa ja lähtenyt pakoon; ja nähdessään päällikkölaivan pakenevan olivat korintolaiset niinikään lähteneet tiehensä. Mutta heidän päästyään pakomatkallaan Athene Skiraan pyhätön kohdalle Salamiissa oli heitä jumalallisesta vaikutuksesta kohdannut pikapursi, jonka lähettäjästä ei koskaan saatu mitään tietoa. Se oli laskenut korintolaisia kohti, jotka eivät ollenkaan vielä tienneet, kuinka taistelussa oli käynyt. Ja tästä seikasta he päättävät tapauksen olleen yliluonnollisen. Pikapurren näet tultua lähelle korintolaisten laivoja oli sen miehistö puhunut näin: »Adeimantos, sinä olet kääntänyt laivasi poispäin ja lähtenyt pakoon, pettäen helleenit. Vaan nämä saavat nyt vihollisista niin loistavan voiton, kuin mitä ikinä ovat toivoneet.» Kun Adeimantos ei uskonut heidän sanojaan, lausuivat he uudestaan voivansa vaikka antautua panttivangeiksi ja kuolla, jollei ilmenisi helleenien voittaneen. Niinmuodoin olivat siis Adeimantos ynnä muut kääntäneet laivansa takaisin, mutta tulleet laivaston luo, kun kaikki jo oli suoritettu. Tämmöinen huhu liikkuu heistä atenalaisten kesken. Korintolaiset itse kuitenkaan eivät tätä myönnä, vaan katsovat olleensa ensimäiset meritaistelussa. Heidän puolestaan todistaa myös muu Hellas.

95. Mutta atenalainen Aristeides, Lysimakhoksen poika, josta vähän aikaisemmin mainitsin, sanoessani häntä mitä parhaimmaksi mieheksi, teki tässä Salamiin luona syntyneessä hämmingissä näin. Hän otti mukaansa useita raskasaseisia, jotka olivat sijoitetut pitkin Salamiin maan rantaa ja olivat syntyperältään atenalaisia, sekä vei ja

laski heidät maihin Psyttaleian saareen. Nämä surmasivat kaikki tällä luodolla olevat persialaiset.

96. Ja kun meritaistelu oli tauonnut, vetivät helleenit maihin Salamiiseen kaikki ne laivahylyt, joita vielä sattui siellä olemaan, ja valmistautuivat uuteen meritaisteluun, siinä luulossa, että kuningas vielä aikoi käyttää säilyneitä laivojaan. Mutta suuren joukon laivahylkyjä tempasi länsituuli ja ajoi niinsanottua Kolias-nientä kohti Attikaan. Siten kävi kaiken muun ohella, mitä Bakis ja Musaios tästä meritaistelusta olivat ennustaneet, toteen myös se, minkä tähän paikkaan ajautuneista laivahylyistä monta vuotta tätä ennen eräässä ennuslauseessa oli maininnut muuan atenalainen oraakelinselittäjä Lysistratos. Tämä ennustus, jonka merkitys oli jäänyt kaikille helleeneille käsittämättömäksi, kuului:

»Airoill' ohria kerran, Kolias, naisesi paahtaa.»

Tämä oli nyt kuninkaan lähdettyä toteutuva.

97. Saatuaan tiedon kärsimästään tappiosta Xerxes pelkäsi, että joko joku ioonilaisista neuvoisi helleenejä tai he itsestään purjehtisivat Hellespontokseen purkamaan sillat, joten syntyisi vaara, että hänen paluunsa katkaistaisiin ja hän joutuisi Europassa perikatoon. Hän mietti senvuoksi pakoa. Mutta koska hän ei tahtonut, että tämä tulisi tunnetuksi helleeneille, yhtä vähän kuin hänen omallekaan väelleen, koetti hän luoda padon salmen poikki Salamiiseen ja kiinnitti toisiinsa foinikialaisia kauppalaivoja, jotta ne kävisivät samalla kertaa sekä sillasta että linnoituksesta, sekä teki sotavarustuksia ikäänkuin pannakseen toimeen uuden meritaistelun. Nähdessään hänen tätä puuhaavan uskoivatkin kaikki varmasti, että hän täydellä todella oli valmistautunut jäädäkseen taistelemaan. Mutta Mardoniokselta, joka parhaiten tunsi Xerxeen mielenlaadun, ei jäänyt huomaamatta, mikä oli kaikkien näiden hankkeiden tarkoitus.

98. Samalla kuin Xerxes tämän teki, lähetti hän myös Persiaan viestinviejän ilmoittamaan heitä kohdanneen onnettomuuden. Ei ole olemassa mitään kuolevaista olentoa, joka nopeammin tulisi perille kuin nämä sanansaattajat. Ja sen ovat persialaiset saaneet aikaan tällä tavoin. Kerrotaan näet, että määrätyn välimatkan päähän toisistaan on sijoitettuina yhtä monta hevosta ja miestä, kuin koko matkaan menee päiviä, niin että hevonen ja mies on asetettuna kutakin päivämatkaa kohti. Heitä ei estä lumi, ei rankkasade, ei helle eikä yö erinomaisen kiireesti suorittamasta heille säädettyä pikamatkaa. Riennettyään määrämatkansa ensimäinen jättää sanan toiselle, toinen taas kolmannelle. Siitä perin viesti kulkee niin, että toinen aina uskoo sen toiselle, aivan kuten on laita helleenien soihtujuhlassa, jota he viettävät Hefaistoksen kunniaksi. Tälle hevospostille persialaiset ovat antaneet nimeksi »angareion».

99. Ensimäisen sanoman saavuttua Susaan siitä, että Xerxes oli vallannut Atenan, herätti se kotiin jääneissä persialaisissa niin suurta riemua, että he levittivät myrtinoksia pitkin kaikkia katuja, polttivat suitsutusta ja panivat toimeen uhrijuhlia ja kemuja. Mutta toinen heille saapunut sanoma hämmensi heidät siihen määrään, että he kaikki repivät vaatteensa ja huusivat sekä vaikeroivat suunnattomasti, syyttäen Mardoniosta. Eivätkä persialaiset niin paljon tätä tehneet murheissaan laivoista, kuin peloissaan itse Xerxeen puolesta.

100. Ja Persiassa vallitsi tämä mieliala koko ajan, aina siihen saakka, kunnes Xerxes itse tulollaan teki siitä lopun. Mutta nähdessään Xerxeen olevan kovasti pahoillaan meritaistelun takia Mardonios, joka epäili hänen ajattelevan lähtöä Atenasta, harkitsi itsekseen, että hän tulisi kärsimään rangaistuksen, koska oli taivuttanut kuninkaan lähtemään sotaan Hellasta vastaan. Ja hänestä näytti edullisemmalta yrittää joko kukistaa Hellas tai itse suurien tarkoitusperien puolesta antautua vaaraan ja jalosti kuolla.

Enemmän kuitenkin kallistui hänen luulonsa sille puolelle, että hän oli saava Hellaan kukistetuksi. Ottaen tämän huomioon hän siis esitti kuninkaalle tämmöisen ehdoituksen: »Valtias, älä murehdi äläkä ensinkään ole kovin pahoillasi äskeisestä tapahtumasta. Sillä ei sotaamme ratkaise puu-, vaan mies- ja hevostaistelu. Ei kukaan näistä, jotka luulevat jo kaiken tehneensä, ole astuva laivoista ja yrittävä tehdä sinulle vastarintaa, eikä myöskään kukaan tältä mantereelta. Ja ne, jotka ovat meitä vastaan tulleet, ovat kärsineet rangaistuksensa. Mutta jos nyt hyväksi näet, niin käykäämme heti Peloponnesoksen kimppuun. Jos taas katsot parhaaksi toistaiseksi pidättyä siitä, saattaa niinkin tehdä. Mutta älä ole alakuloinen. Sillä helleeneillä ei ole mitään mahdollisuutta pelastua kärsimästä rangaistusta siitä, mitä he ovat tehneet nyt ja ennen, ja joutumasta sinun orjiksesi. Tee nyt mieluummin sillä tavoin. Mutta jos olet vakaasti päättänyt itse lähteä pois ja viedä sotajoukon mukaasi, on minulla siltäkin varalta neuvo. Älä anna, kuningas, persialaisten joutua helleenien silmissä naurettaviksi. Sillä ei sinun mahtisi persialaisten toimesta ole kärsinyt mitään vauriota, etkä saata mainita, missä kohden me olisimme olleet huonoja. Vaan jos foinikialaiset, egyptiläiset, kyprolaiset ja kilikialaiset ovat pelkurimaisesti esiintyneet, ei niiden tuottama tappio persialaisille kuulu. Koska nyt siis persialaiset eivät ole sinua kohtaan rikkoneet, niin tottele minua. Jos olet hyväksi nähnyt olla tänne jäämättä, niin lähde kotia ja vie mukaasi enin osa sotajoukkoa; minun velvollisuuteni taas on valita kolmesataatuhatta miestä sotajoukostasi ja saattaa Hellas orjuutettuna valtaasi.»

101. Tämän kuultuaan Xerxes, mikäli hän onnettomuuksiensa jälkeen vielä saattoi, ihastui ikihyväksi ja sanoi vastaavansa Mardonioksélle, kummanko ehdoituksen hän oli paneva toimeen, ensin siitä neuvoteltuaan. Mutta neuvotellessaan koolle kutsuttujen persialaisten kanssa

hän päätti noudattaa neuvotteluun myös Artemisian, koska tämä aikaisemmin oli osoittautunut ainoaksi, joka ymmärsi, mitä oli tehtävä. Artemisian saavuttua Xerxes käski kaikkien muiden, sekä persialaisten neuvonantajien että henkivartijoiden, poistua, jonka jälkeen hän puhui näin: »Mardonios kehoittaa minua jäämään tänne käydäkseni Peloponnesosta vastaan, väittäen, että persialaiset ja maasotaväki eivät ole syypäitä mihinkään minun tappiooni, ja että tilaisuus tämän seikan osoittamiseksi olisi heille tervetullut. Siispä hän joko kehoittaa minua tekemään tämän tai tahtoo itse valita kolmesataatuhatta miestä sotajoukostani, saattaakseen valtaani Hellaan orjuutettuna, ja käskee minua itseäni lähtemään muun sotajoukon keralla kotia. Neuvo nyt siis minua, kumminko minun tulee menetellä, tehdäkseni hyvän päätöksen. Sillä sinähän annoit niin hyvän neuvon äsken tapahtuneeseen meritaisteluun nähden, kieltäessäsi siihen ryhtymästä.»

102. Näin Xerxes kysyi Artemisialta neuvoa, ja tämä vastasi täten: »Kuningas, vaikeata on minun antaa parasta neuvoa, kun sitä kysyt; nykyisessä asemassa minusta kuitenkin näyttää edullisimmalta, että itse lähdet takaisin, mutta jätät Mardonioksen tänne niitten keralla, jotka hän haluaa pitää, jos hän nimittäin niin tahtoo ja lupaa tämän tehdä. Sillä toiselta puolen, jos hän kukistaa sen, minkä hän väittää tahtovansa kukistaa, ja hänelle onnistuvat ne aikomukset, joista hän puhuu, on kaikki oleva sinun työtäsi, oi valtias. Sillä silloinhan sinun orjasi ovat sen toimittaneet. Toiselta puolen taas, jos käy päinvastoin kuin Mardonios ajattelee, ei vahinko ole oleva kovinkaan suuri, kun vain sinä säilyt sekä sinun apuvarasi tuolla Aasiassa. Sillä jos sinä ja sinun huoneesi säilytte, saavat helleenit omasta puolestaan vielä useasti kestää monet kamppailut. Mutta jos Mardoniosta jokin onnettomuus kohtaa, ei siitä ensinkään välitetä, eivätkä helleenit mitään voita, jos voittavatkin, koska vain ovat tuhonneet sinun orjasi. Ja koska

nyt olet polttanut Atenan ja siten saavuttanut retkesi tarkoituksen, voit lähteä takaisin.»

103. Tästä neuvosta ihastui Xerxes, sillä Artemisia osui puhumaan juuri niin, kuin hän itsekin ajatteli. Mutta vaikka kaikki miehet ja kaikki naiset olisivatkin neuvoneet Xerxestä jäämään, ei hän luullakseni sittenkään olisi jäänyt. Siihen määrään hän oli peloissaan. Mutta nyt hän kiitti Artemisiaa ja lähetti tämän viemään hänen lapsensa Efesokseen. Sillä muutamat Xerxeen äpäräpojista olivat seuranneet hänen mukanaan.

104. Lastensa keralla Xerxes lähetti niiden vartijaksi Hermotimoksen, joka syntyperältään oli pedasalainen ja kuohilasten joukosta nautti suurinta arvoa kuninkaan luona. [Pedasalaiset asuvat Halikarnassoksen tuolla puolen. Ja Pedasassa tapahtuu tällä tavoin. Aina milloin tämän kaupungin naapureita, keitä hyvänsä, jonkun ajan kuluttua on kohtaava joku kova isku, kasvaa sikäläiselle Athenen papittarelle pitkä parta. Tämä on jo kahdesti heille tapahtunut.]*)

105. Näitä pedasalaisia oli siis Hermotimos, joka ankarammin kuin kukaan muu ihminen, jonka me tunnemme, kosti kärsimänsä vääryyden. Hän joutui näet vihollisten vangiksi ja myytiin, jolloin hänet osti muuan khiolainen Panionios, joka eli mitä jumalattomimmasta toimesta. Hän hankki nimittäin itselleen kauniita poikia, jotka hän aina kuohitsi ja vei suurista rahasummista myytäväksi Sardeeseen ja Efesokseen. Sillä barbarien keskuudessa ovat kuohilaat uskollisuutensa vuoksi kaikissa kohdin suuremmassa arvossa kuin kuohitsemattomat. Niinpä Panionios useiden muiden muassa — tästä ammatista hän näet sai toimeentulonsa — myös kuohitsi Hermotimoksen. Mutta eipä tämä kuitenkaan kaikessa ollut onneton; hän saapui

*) Hakasten välinen kappale on aikaisemmin (I 175) esiintynyt, vieläpä osaksi samoilla sanoilla, ja on nähtävästi tässä paikassa myöhempi lisäys.

näet Sardeesta kuninkaan tykö muiden lahjojen myötä, ja jonkun ajan vierittyä hän oli kaikkein kuohilasten joukosta saavuttanut suurimman arvon Xerxeen luona.

106. Silloin kun kuningas pani liikkeelle persialaisen sotajoukon Atenaa vastaan ja oleskeli Sardeessa, matkusteli Hermotimos jossakin asiassa Myysian maahan, jossa khiolaiset asuvat ja jolla on nimenä Atarneus. Siellä hän tapasi Panionioksen. Tunnettuaan tämän hän lausui hänelle monta ystävällistä sanaa, luetellen ensiksi kaikkia niitä etuja, mitkä hän Panionioksen toimesta oli saavuttanut. Ja sitten hän, palkaksi tästä, lupasi tehdä hänelle hyvää, jos hän toisi talonväkensä Hermotimoksen luo ja asettuisi sinne asumaan. Panionios otti ilolla vastaan tarjouksen ja toimitti sinne lapsensa ja vaimonsa. Kun nyt Hermotimos oli saanut hänet koko huonekuntineen käsiinsä, lausui hän näin: »Oi sinä, joka kaikkein ihmisten joukosta olet jumalattomimmalla toimella hankkinut elatuksesi, mitä pahaa olin minä itse tai joku minun esiisistäni tehnyt sinulle tai jollekin sinun esi-isistäsi, ettäs teit minut miehestä epatoksi? Sinä luulit jumalilta jäävän huomaamatta tekosesi. Mutta oikeutta noudattaen he ovat saattaneet sinut, jumalattomien töiden tekijän, minun käsiini, niin että sinun ei tarvitse moittia sitä palkkaa, minkä minulta olet saapa.» Näin hän ilkkui Panioniosta, ja sitten hän tuotti eteensä tämän pojat. Ja Panionios pakoitettiin kuohitsemaan neljä poikaansa; ja hänen oli pakko tehdä se. Mutta hänen tehtyään tämän pakoitettiin hänen poikansa tekemään hänelle itselleen samoin. Siten tapasi Panionioksen samalla kertaa Hermotimos sekä kosto.

107. Uskottuaan poikansa Artemisian huostaan Efesokseen vietäviksi Xerxes kutsui luokseen Mardonioksen ja käski hänen valita sotaväestä ne, mitkä hän tahtoi, ja koettamaan tehdä, niinkuin oli sanonut. Sinä päivänä tapahtui sen verran; mutta yöllä laskivat päälliköt kuninkaan käskystä laivoillaan Faleronista ulapalle Hellespontosta

kohti niin kiireesti kuin kukin taisi, suojellakseen siltoja, niin että kuningas niitä myöten pääsisi kulkemaan Aasian puolelle. Mutta kun barbarit purjehtiessaan olivat lähellä Zosteria, missä tästä mantereesta pistäytyy mereen vähäisiä kallio-särkkiä, luulivat he näitä laivoiksi ja pakenivat kauas. Viimeiseltä kuitenkin huomattuaan, että ne eivät olleetkaan laivoja, vaan särkkiä, he kokoontuivat jälleen ja matkasivat edelleen.

108. Päivän tultua nähdessään maasotajoukon viipyvän paikoillaan luulivat helleenit laivojenkin olevan Faleronin seuduilla ja otaksuivat niiden aikovan ryhtyä meritaisteluun, jonka vuoksi he hankkiutuivat puolustautumaan. Mutta saatuaan tietää laivojen menneen menojaan he kohta päättivät ajaa niitä takaa. Niinpä he ajoivat takaa Xerxeen laivastoa Androkseen saakka, kuitenkaan näkemättä sitä. Mutta Androkseen saavuttuaan he neuvottelivat keskenään. Themistokles lausui nyt sen ajatuksen, että heidän tuli suunnata matkansa saarien välistä ja, ajaen laivoja takaa, purjehtia oikopäätä Hellespontosta kohti purkamaan sillat. Eurybiades taas esitti tälle vastakkaisen mielipiteen sanoen, että jos he purkaisivat sillat, tuottaisivat he sen kautta Hellaalle mitä suurimman onnettomuuden. Jos näet persialaisen paluu katkaistaisiin ja hänet pakoitettaisiin jäämään Europaan, ei hän mielisi pysyä levossa. Sillä jos hän jäisi lepoon, ei mikään hänen hankkeistaan voisi menestyä, eikä hänelle tarjoutuisi mitään tilaisuutta paluuseen, vaan hänen sotajoukkonsa menehtyisi nälkään; jos hän sitävastoin ryhtyisi toimeen ja kävisi käsiksi tehtäväänsä, joutuisi kaikki Europassa, niin kaupungit kuin kansatkin, hänen valtaansa, joko niin, että ne heti vallattaisiin, tai että ne ensin tekisivät välirauhan. Ja elatusta tulisivat barbarit aina saamaan helleenien vuotuisesta viljasadosta. Mutta Eurybiadeesta näytti siltä, kuin persialainen ei aikoisi jäädä Europaan, jouduttuaan voitetuksi meritaistelussa; oli siis sallittava hänen paeta, kun-

nes hän paeten pääsisi kotiinsa. Ja hän kehoitti sitten vasta ryhtymään taisteluun kuninkaan omasta maasta. Tähän mielipiteeseen yhtyivät muidenkin peloponnesolaisten päälliköt.

109. Huomattuaan, ettei hän voisi taivuttaa enemmistöä purjehtimaan Hellespontokseen, kääntyi Themistokles atenalaisten puoleen. Nämä olivat näet enimmin suutuksissaan vihollisten paosta ja paloivat halusta purjehtia Hellespontokseen omalla uhallaankin, vaikk'eivät muut sitä tahtoisikaan. Heille hän puhui näin: »Olen itsekin ollut läsnä monessa sellaisessa tapauksessa ja vielä useammin olen kuullut semmoista tapahtuneen, että kun ihmiset ovat joutuneet tappiolle ja ovat saatetut pakkotilaan, he uudistavat taistelun ja korjaavat aikaisemmin kärsimänsä vaurion. Niinpä älkäämme me, jotka olemme ikäänkuin löytäneet itsemme ja Hellaan, torjuessamme luotamme moisen ihmispilven, ajako takaa pakenevia miehiä. Sillä emme me ole tätä suorittaneet, vaan jumalat ja puolijumalat, jotka katsoivat karsaasti, että yksi ainoa mies, vieläpä jumalaton ja rikollinen, oli päässyt Aasian ja Europan hallitsijaksi — mies, joka yhtälailla kohteli pyhiä ja yksityisiä esineitä, polttaen ja maahan syösten jumalten kuvia, joka myös ruoski merta ja laski siihen kahleita. Vaan koska tällä haavaa asiamme ovat hyvällä kannalla, on meidän edullisempi pysyä Hellaassa ja pitää huolta itsestämme ynnä talonväestämme. Ja rakentakoon kukin jälleen talonsa ja toimittakoon huolellisesti kylvön, koska täydellisesti olemme karkoittaneet barbarin maasta pois. Mutta kevään tullen purjehtikaamme Hellespontokseen ja Iooniaan.» Näin hän lausui, siten ikäänkuin velvoittaaksensa persialaista kiitollisuuteen, jotta hänellä olisi turvapaikka, jos jokin onnettomuus atenalaisten puolelta häntä kohtaisi. Ja niin kävikin.

110. Näin puhumalla Themistokles petti atenalaiset, ja he tottelivat. Sillä kun hän, jota jo ennenkin oli pidetty

viisaana, nyt oli osoittautunut todella viisaaksi ja hyväksi neuvonantajaksi, olivat he empimättä valmiit noudattamaan hänen ehdoitustaan. Ja kun nyt atenalaiset olivat suostuneet tuumaan, lähetti Themistokles heti aluksen ja miehiä, joitten hän varmasti tiesi pitävän salassa, mitä hän oli käskenyt heidän ilmoittaa kuninkaalle, vaikkakin heitä kidutettaisiin kaikilla mahdollisilla tavoilla. Niiden joukossa oli taaskin hänen kotiväkeensä kuuluva Sikinnos. Attikan rantaan saavuttuaan jäivät toiset alukseen, mutta Sikinnos astui Xerxeen eteen ja lausui näin: »Minut lähetti Themistokles, Neokleen poika, atenalaisten sotapäällikkö ja kaikkien liittolaisten joukosta paras ja viisain mies, ilmoittamaan sinulle, että hän, tehdäkseen sinulle palveluksen, on pidättänyt helleenit, kun he tahtoivat ajaa laivojasi takaa ja purkaa Hellespontoksen sillat. Ja matkusta nyt kaikessa rauhassa.» Tämän ilmoitettuaan he purjehtivat takaisin.

111. Mutta senjälkeen kuin atenalaiset olivat päättäneet olla enää kauemmas takaa ajamatta barbarien laivoja ja purjehtimatta Hellespontokseen purkamaan siltoja, saartoivat he Andros-saaren valloittaakseen sen. Themistokles oli näet saarelaisten joukosta ensiksi näiltä vaatinut rahaa, mutta he eivät olleet sitä antaneet. Hän huomautti silloin heille, että atenalaiset olivat tulleet, tuoden mukanaan kaksi mahtavaa jumalaa, Taivutuksen ja Pakon, jonka vuoksi androlaisten ehdottomasti oli annettava rahaa. Vaan nämä vastasivat siihen sanoen, että Atena luonnollisesti kyllä oli mahtava ja varakas ja että se oivallisten jumaliensa turvissa oli onnellinen, jota vastoin androlaiset itse olivat päässeet mitä pisimmälle puutteessa. Oli näet olemassa kaksi kelvotonta jumalaa, jotka eivät heidän saarestaan luopuneet, vaan alati siellä viihtyivät, nimittäin Köyhyys ja Mahdottomuus. Ja kun androlaisilla oli sellaiset jumalat, eivät he aikoneet antaa rahaa. Sillä atenalaisten voima ei milloinkaan ollut voittava heidän voimattomuuttaan.

112. Koska androlaiset siis näin vastasivat eivätkä antaneet rahaa, joutuivat he piiritetyiksi. Mutta Themistokles, joka ei herjennyt ahneudestaan, lähetti muihin saariin uhkaavia julistuksia ja vaati rahoja niiden samojen lähettilästen kautta, joita hän oli käyttänyt kuninkaankin luo toimittaessaan sanan. Ja hän käski lausua, että jos he eivät antaisi, mitä vaadittiin, niin hän oli vievä helleenien sotajoukon heitä vastaan ja piirittävä sekä hävittävä heidän kaupunkinsa. Näin puhumalla hän sai suuria rahasummia kerätyksi kokoon karystolaisilta ja parolaisilta. Kuullessaan näet Androsta kostoksi sen meedialaismielisyydestä piiritettävän ja Themistokleen nauttivan suurinta mainetta sotapäällikköjen joukossa, he peloissaan tästä lähettivät rahaa. En saata mainita, antoivatko jotkut muutkin saarelaiset rahaa, mutta luulen kuitenkin muutamien muidenkin antaneen, eikä ainoastaan näiden. Ei siltä kuitenkaan, ainakaan karystolaisiin nähden, onnettomuus lykkäytynyt toistaiseksi. Mutta parolaiset pelastuivat sotajoukon tulosta, rahoilla lepyttämällä Themistokleen. Niinpä Themistokles Androksesta käsin hankki itselleen rahoja saarelaisilta muiden sotapäällikköjen tietämättä.

113. Mutta viivyttyään muutamia päiviä meritaistelun jälkeen Xerxes ynnä hänen väkensä marssi samaa tietä takaisin Boiotiaan. Mardonios katsoi näet hyväksi saattaa kuningasta tielle, ja samalla hänestä näytti olevan liian myöhäinen vuodenaika sodankäyntiin. Hänestä oli nimittäin edullisempi talvehtia Tessaliassa ja sitten, kevään tullen, käydä Peloponnesoksen kimppuun. Ja sotajoukon saavuttua Tessaliaan Mardonios ensin valitsi itselleen kaikki niinsanotut kuolemattomat persialaiset, paitsi heidän päällikköään Hydarnesta — tämä näet selitti, ettei hän aikonut luopua kuninkaasta —, sitten muista persialaisista haarniskapukuiset ja nuo tuhat ratsumiestä, sekä meedialaiset, sakit, baktrialaiset ja indialaiset, sekä jalkaväen että ratsuväen. Nämä kansat hän otti kokonaan

mukaansa, mutta muista liittolaisista hän otti vain pieniä joukkoja, valiten semmoisia miehiä, joilla oli kaunis ulkomuoto, tai joiden tiesi suorittaneen jonkun kelpotyön. Enimmin hän kansojen joukosta valitsi persialaisia, nimittäin kaulakäätyjä ja rannerenkaita kantavia miehiä, toisessa sijassa meedialaisia. Nämä eivät olleet lukumäärältään persialaisia harvemmat, mutta voimiltaan he olivat heikommat. Ja heidän lukunsa teki kaikkiaan, ratsumiehet niihin luettuina, kolmesataatuhatta miestä.

114. Siihen aikaan, jolloin Mardonios muodosti itselleen eri sotajoukon ja Xerxes oleskeli Tessaliassa, oli lakedaimonilaisille Delfoista tullut sellainen oraakelilause, että heidän tuli vaatia Xerxeeltä hyvitystä Leonidaan surmasta ja ottaa vastaan se korvaus, minkä hän tarjosi. Niinpä spartalaiset kiireimmiten lähettivät kuuluttajan, joka saavutti koko sotajoukon Tessaliassa ja astui Xerxeen eteen sanoen näin: »Oi meedialaisten kuningas, lakedaimonilaiset ja Spartan herakleidit vaativat sinulta hyvitystä taposta, kun surmasit heidän kuninkaansa hänen puolustaessaan Hellasta.» Xerxes naurahti ja pysyi kauan aikaa ääneti; sitten hän, viitaten Mardoniokseen, joka sattui seisomaan hänen vieressään, lausui: »Kyllä tämä Mardonios tässä on maksava heille sellaisen korvauksen, kuin heille sopii.»

115. Tämän vastauksen saatuaan läksi kuuluttaja tiehensä. Mutta jätettyään Mardonioksen Tessaliaan Xerxes itse matkasi kiireesti Hellespontoksen rannalle ja saapui ylimenopaikalle viidessäviidettä päivässä, viemättä mukaansa sanalla sanoen ainoatakaan osaa sotajoukostaan. Mutta mihin tahansa persialaiset matkallaan joutuivat ja keiden ihmisten luo vain tulivat, he ryöstivät ja söivät näiden viljan. Ja milloin he eivät mitään viljaa löytäneet, niin he nyhtivät maasta versovan ruohon, koloivat puiden, sekä istutettujen että metsäpuiden, kuoren, riipivät niistä lehdet ja söivät ne, eivätkä jättäneet jälelle mitään. Tämän

he tekivät nälissään. Lisäksi tarttui sotaväkeen rutto ja vatsatauti, jotka tuhosivat sitä matkan kestäessä. Muutamia sairaita Xerxes myös jätti jälkeensä, käskien niitä kaupunkeja, joihin hän milloinkin marssiessaan joutui, hoitamaan ja elättämään näitä; niinpä hän jätti muutamia Tessaliaan ja Paionian Siris-kaupunkiin sekä Makedoniaan. Siris-kaupunkiin hän marssiessaan Hellasta vastaan myös oli jättänyt Zeun pyhät vaunut. Mutta poistuessaan Xerxes ei niitä saanutkaan takaisin. Hänen niitä vaatiessaan väittivät näet paionit, jotka olivat antaneet ne traakialaisille, että hevosten ollessa laitumella olivat Strymon-joen lähteillä asuvat ylämaan traakialaiset ryöstäneet ne vaunuineen päivineen.

116. Tällöin teki myös bisaltilaisten ja Krestonian-maan kuningas hirmuisen teon. Hän oli itse selittänyt, ettei hän vapaaehtoisesti rupeaisi Xerxeen orjaksi, ja oli vetäytynyt Rhodopen vuoristoon. Olipa hän myös kieltänyt poikiaan lähtemästä sotaan Hellasta vastaan. Mutta nämä eivät siitä piitanneet, taikka sitten heidän muuten teki mieli katsella sotaa, ja he olivat persialaisen keralla ottaneet osaa sotaretkeen. Kun senvuoksi kaikki kuusi olivat vahingoittumatta palanneet, puhkaisi isä heiltä silmät.

117. Niinpä nämä saivat sen palkan. Mutta matkallaan Traakiasta saavuttuaan ylimenopaikalle kulkivat persialaiset kiireesti laivoillaan Hellespontoksen yli Abydokseen. Sillä he eivät enää tavanneet siltoja kunnossa, vaan ne olivat myrskyn hajoittamat. Sinne he pysähtyivät ja saivat enemmän ruokaa, kuin mitä matkan varrella olivat saaneet. Mutta kun he nyt hillittömästi ahmivat ja vaihtoivat juomavetensä toiseen, kuoli säilyneestä sotaväestä useita. Vaan muut saapuivat yhdessä Xerxeen kanssa Sardeeseen.

118. On myös olemassa toinen kertomus, että sittenkuin Xerxes Atenasta lähdettyään oli saapunut Eioniin

Strymonin varrelle, ei hän enää matkustanut maitse, vaan uskoi sotajoukon Hydarneen vietäväksi Hellespontokseen ja astui itse foinikialaiseen laivaan sekä matkusti Aasiaan. Mutta hänen purjehtiessaan yllätti hänet ankara ja laineita nostava Strymonin-tuuli. Ja myrsky kävi sitä vaarallisemmaksi hänelle, kun laiva oli täpötäysi, syystä että kannella oli useita Xerxeen keralla matkustavia persialaisia. Tällöin oli kuningas joutunut pelon valtaan ja huutaen kysynyt perämieheltä, oliko heillä mitään pelastuksen toivoa, johon tämä oli vastannut: »Valtias, ei ole mitään toivoa, ellei jollakin tavoin päästä tästä lukuisasta miehistöstä.» Tämän kuultuaan kerrotaan Xerxeen silloin lausuneen: »Persian miehet, osoittakoon nyt kukin teistä, että hän huolehtii kuninkaasta. Teistä näet näyttää minun pelastukseni riippuvan.» Näin hän puhui, mutta he lankesivat maahan hänen eteensä ja heittäytyivät sitten mereen. Ja täten keventyneenä laiva pelastui Aasiaan. Mutta heti maihin astuttuaan oli Xerxes tehnyt näin. Hän lahjoitti perämiehelle kultaisen seppeleen siitä hyvästä, että oli pelastanut kuninkaan hengen; mutta koska hän oli syössyt perikatoon monta persialaista, käski kuningas leikata häneltä pään poikki.

119. Tämä on se toinen kertomus, joka Xerxeen paluusta on olemassa. Mutta minä en sitä saata uskoa, en muissa kohdin, enempää kuin mitä tulee tähän persialaisten onnettomuuteenkaan. Sillä jos perämies olisi näin puhunut Xerxeelle, en kymmenentuhannen henkilön joukosta voisi tavata yhtä ainoatakaan, joka olisi eri mielipidettä ja väittäisi kuninkaan semmoista tehneen; vaan hän olisi käskenyt kannella olevien, jotka olivat persialaisia, vieläpä persialaisten ensimäisiä, astua laivanruumaan ja heittänyt soutajista, jotka olivat foinikialaisia, mereen yhtä suuren määrän kuin oli persialaisia. Mutta, kuten jo ennenkin olen maininnut, palasi Xerxes muun sotajoukon keralla maitse Aasiaan.

120. Siitä on tärkeänä todistuksena myös tämä seikka. On näet tunnettua, että Xerxes paluumatkallaan saapui Abderaan, teki asukasten kanssa kestiystävyysliiton ja lahjoitti heille kultaisen tikarin ynnä kultakirjaisen hiippalakin. Ja, kuten abderalaiset itse kertovat, vaikka tosin minä puolestani en saata sitä uskoa, irroitti Xerxes siellä ensi kerran, Atenasta takaisin paetessaan, vyönsä, koska vasta siellä katsoi olevansa turvissa. Mutta nytpä Abdera sijaitsee lähempänä Hellespontosta kuin Strymon ja Eion, missä juuri väitetään hänen astuneen laivaan.

121. Mutta kun helleenit eivät kyenneet valloittamaan Androsta, kääntyivät he Karystokseen, ja hävitettyään tämän alueen he läksivät takaisin Salamiiseen. Ensi työkseen he nyt muusta saaliista eroittivat esikoislahjat jumalille; muiden muassa he pyhittivät kolme foinikialaista kolmisoutua, yhden Isthmokseen, joka on ollut siellä aina minun aikoihini saakka, toisen Sunioniin, kolmannen Aiaalle itse Salamiiseen. Tämän jälkeen he jakoivat saaliin ja lähettivät esikoislahjat Delfoihin, ja näistä tehtiin kuva, joka esittää miestä, keulankärki kädessä, ja on kahdentoista kyynärän korkuinen. Se sijaitsee samassa paikassa, missä makedonialaisen Alexandroksenkin kultapatsas.

122. Lähetettyään esikoislahjat Delfoihin kysyivät helleenit yhteisesti jumalalta, oliko hän saanut riittävän määrän ja mieleisiänsä esikoislahjoja. Ja jumala vastasi muilta helleeneiltä kyllä saaneensa, mutta ei aiginalaisilta, vaan vaati heiltä itselleen kunniapalkinnon Salamiin meritaistelusta. Saatuaan tämän tietää aiginalaiset pyhittivät Delfoihin kolme kultatähteä, jotka ovat kiinnitetyt vaskisen maston nenään ja sijaitsevat nurkassa, aivan lähellä Kroisoksen sekoitusastiaa.

123. Saaliinjaon toimitettuaan helleenit purjehtivat Isthmokseen antaakseen kunniapalkinnot niille helleeneille, jotka sodassa olivat esiintyneet urhoollisimmin. Kun sotapäälliköt sinne saavuttuaan jakoivat äänestysliuskansa Po-

seidonin alttarin ääressä ratkaistakseen, ketkä kaikkien joukosta saisivat ensimäisen ja toisen palkinnon, silloin antoi jokainen heistä itselleen ensimäisen äänen, katsoen kukin itse esiintyneensä urhoollisimmin, mutta toisen sijan yhtyivät useimmat antamaan Themistokleelle. Siten he siis jäivät yksikseen, mutta toiseen palkintoon nähden Themistokles pääsi paljon edelle muita.

124. Vaikka helleenit kateudesta eivät tahtoneet ratkaista tätä kysymystä, vaan purjehtivat kukin kotiinsa sitä ratkaisematta, joutui kuitenkin Themistokles suureen huutoon ja häntä pidettiin kautta koko Hellaan kaikkein viisaimpana miehenä helleenien joukossa. Mutta koska, Themistokleen voitosta huolimatta, Salamiin luona taistelleet eivät häntä kunnioittaneet, saapui hän kohta tämän jälkeen Lakedaimoniin saadaksensa kunnioitusta osakseen. Ja lakedaimonilaiset ottivat hänet komeasti vastaan ja kunnioittivat häntä suuresti. Ja urhoollisuuden palkintona he tosin antoivat Eurybiadeelle öljypuunlehvä-seppeleen, mutta viisauden ja taitavuuden palkinnon he antoivat Themistokleelle, ollen sekin öljypuunlehvä-seppele. Ja he lahjoittivat hänelle kauniimmat vaunut, mitä Spartassa oli. Ja lakedaimonilaisten paljon ylistettyä vierastaan saattoi häntä kolmesataa valiospartalaista, nuo, joita nimitetään ratsumiehiksi, aina Tegean rajoille saakka. Ja hän on kaikista meille tunnetuista ihmisistä ainoa, jolle spartalaiset ovat suoneet kunniasaaton.

125. Themistokleen saavuttua Lakedaimonista Atenaan soimasi afidnalainen Timodemos, joka oli hänen vihamiehiään, mutta muuten ei mikään huomattava henkilö, kateudesta aivan hurjistuneena Themistoklesta. Hän veti esille tämän tekemän matkan Lakedaimoniin ja väitti hänen Atenan vuoksi saaneen lakedaimonilaisilta nuo kunnianosoitukset eikä suinkaan oman itsensä vuoksi. Kun nyt Timodemos ei herjennyt näin puhumasta, lausui Themistokles: »Asianlaita on näin. En minä spartalaisten

puolelta olisi näin paljon kunniaa osakseni saanut, jos olisin belbinalainen, yhtä vähän kuin sinä, hyvä mies, vaikka oletkin atenalainen.» Sen verran tapahtui silloin.

126. Vaan Artabazos, Farnakeen poika, joka jo ennestäänkin oli persialaisten kesken huomattava mies, mutta Plataiain taistelun jälkeen tuli vieläkin huomattavammaksi, saattoi, mukanaan kuusikymmentätuhatta miestä Mardonioksen valitsemasta sotaväestä, kuninkaan ylimenopaikalle saakka. Mutta kun nyt kuningas oli Aasiassa, matkasi Artabazos takaisin ja saapui Pallenen kohdalle. Ja koska hänellä ei vielä ollut mitään kiirettä lähteä toiseen leiriin — Mardonios talvehti näet Tessaliassa ja Makedoniassa —, ei hän katsonut voivansa jättää valtansa alle laskematta kuninkaasta luopuneita poteidaialaisia, koska he kerran olivat hänen tielleen joutuneet. Sillä kuninkaan marssittua heidän ohitseen ja persialaisten laivaston lähdettyä pakoon Salamiista, he olivat julkisesti luopuneet barbareista. Niin myös muut Pallenen asukkaat.

127. Silloin siis Artabazos piiritti Poteidaiaa. Mutta koska hän epäili myös olyntholaisten luopuvan kuninkaasta, piiritti hän heidänkin kaupunkiaan. Se oli bottiaiïlaisten hallussa, jotka makedonialaiset olivat karkoittaneet Thermen lahden ääreltä. Ja piiritettyään sekä vallattuaan kaupungin hän antoi viedä asukkaat järven rannalle ja teurastutti heidät siellä, mutta kaupungin hän uskoi toronelaisen Kritobuloksen ja Khalkidiken väestön hoidettavaksi, ja siten saivat khalkidikelaiset haltuunsa Olynthoksen.

128. Valloitettuaan tämän Artabazos innokkaasti puuhasi Poteidaian valloittamista. Ja hänen tätä hartaasti puuhatessaan teki skionelaisten päällikkö Timoxeinos hänen kanssaan sopimuksen kavalluksesta — millä tavoin hän aluksi sen teki, sitä en saata mainita, sillä sitä ei kerrota. Lopulta kuitenkin kävi näin. Aina milloin Timoxeinos tahtoi lähettää kirjeen Artabazokselle ja Artabazos Timoxeinokselle, käärivät he kirjoittamansa kirjeen

nuolen uurteiden viereen ja sulittivat sen, jonka jälkeen he ampuivat sovittuun paikkaan. Mutta Timoxeinos joutuikin ilmi Poteidaian kavaltamisesta. Sillä ampuessaan kerran sovittuun paikkaan Artabazos ampui siitä harhaan ja osasikin erästä poteidaialaista olkapäähän. Ammutun ympärille kertyi, kuten sodassa tapa on, pian paljon väkeä, jotka heti poistivat nuolen, jolloin he huomasivat kirjeen ja veivät sen sotapäälliköille. Ja saapuvilla oli myös muiden pallenelaisten liittolaisjoukko. Mutta luettuaan kirjeen ja saatuaan selville kavallukseen syyllisen sotapäälliköt päättivät Skionen vuoksi olla murskaksi musertamatta hänet kavalluksesta, jottei skionelaisia vastaisuudessa aina pidettäisi kavaltajina.

129. Tällä tavoin siis hän joutui ilmi. Mutta Artabazoksen kolmatta kuukautta piirittäessä kaupunkia syntyi sattumalta meressä vahva luode, jota kesti kauan aikaa. Huomattuaan, että oli muodostunut matalikko, alkoivat barbarit samota sitä myöten Palleneen. Mutta kun he olivat kulkeneet kaksi viidennestä koko matkasta ja vielä oli jälellä kolme, heidän päästäkseen Palleneen, nousi meressä ankara vuoksi, jommoista ei vielä monasti, kuten maan asukkaat kertovat, ollut sattunut. Niinpä ne persialaiset, jotka eivät osanneet uida, tuhoutuivat, uimataitoisten kimppuun taas purjehtivat aluksillaan poteidaialaiset ja tekivät heistä lopun. Ja syyksi vuokseen ja persialaisten tapaturmaan mainitsevat poteidaialaiset sen, että juuri ne persialaiset, jotka meri tuhosi, olivat rikkoneet Poseidonin temppeliä ja etukaupungissa olevaa jumalankuvaa vastaan. Ja mainitessaan tämän syyn he mielestäni puhuvat hyvin. Mutta henkiin jääneet Artabazos vei Tessaliaan Mardonioksen luo. Siten kävi näiden, jotka olivat saattaneet kuningasta matkalle.

130. Kun Xerxeen säilynyt laivasto pakomatkallaan Salamiista oli laskenut maihin Aasiaan ja oli kuljettanut kuninkaan ynnä sotajoukon Khersonesoksesta Abydokseen,

piti se talvea Kymessä. Mutta aikaisin, kevään tultua, se kokoontui Samokseen, mihin myös muutamat laivoista olivat jääneet talvehtimaan. Useimmat laivasoturit olivat persialaisia ja meedialaisia, ja heidän päällikköinään olivat Mardontes, Bagaioksen poika, ja Artayntes, Artakhaieen poika. Heidän mukanaan oli päällikkönä myös Artaynteen veljenpoika Ithamitres, jonka Artayntes itse oli ottanut myötänsä. Mutta koska heitä oli niin ankarasti lyöty, eivät he edenneet kauemmas länteen — eikä myöskään kukaan heitä siihen pakoittanut, — vaan he jäivät Samokseen pitämään silmällä, ettei Ioonia luopuisi; ja heillä oli kolmesataa laivaa, ioonilaiset niihin luettuina. Eivätkä he edes odottaneetkaan helleenien tulevan Iooniaan, vaan luulivat näiden tyytyvän suojelemaan omaa maatansa. Ja sen he päättivät siitä, että helleenit eivät olleet persialaisia ajaneet takaa, näiden paetessa Salamiista, vaan olivat iloisina lähteneet taistelusta pois. Niinpä persialaiset mielestään olivat merellä joutuneet tappiolle, mutta maalla luulivat he Mardonioksen suuresti pääsevän voiton puolelle. Samoksessa ollessaan he nyt miettivät, voisivatko he tuottaa jotakin vauriota vihollisille, samalla kuin he myös pitivät silmällä, mihin päin Mardonioksen hankkeet kallistuisivat.

131. Mutta helleenit pani liikkeelle kevään tulo ja Mardonios, joka oleskeli Tessaliassa. Heidän maavoimansa ei vielä ollut kokoontunut, mutta laivasto, luvultaan satakymmenen laivaa, saapui Aiginaan. Sotapäällikkönä ja laivaston johtomiehenä oli Leutykhides, Menareen poika, Hegesilaoksen pojanpoika. Tämän isä oli Hippokratides, tämän Leutykhides, tämän Anaxilaos, tämän Arkhidemos, tämän Anaxandrides, tämän Theopompos, tämän Nikandros, tämän Kharilaos, tämän Eunomos, tämän Polydektes, tämän Prytanis, tämän Euryfon, tämän Prokles, tämän Aristodemos, tämän Aristomakhos, tämän Kleodaios, tämän Hyllos ja tämän isä Herakles. Ja Leutykhides kuului toiseen kuningas-

huoneeseen. Kaikki nämä, paitsi niitä seitsemää, jotka ensiksi lueteltiin Leutykhideestä taaksepäin, olivat olleet Spartan kuninkaita. Atenalaisten päällikkönä taas oli Xanthippos, Arifronin poika.

132. Kaikkien laivojen saavuttua Aiginaan tuli ioonilaisilta lähettiläitä helleenien laivaleiriin. He olivat vähän tätä ennen myös saapuneet lakedaimonilaisten tykö ja pyytäneet näitä vapauttamaan Ioonian. Heidän joukossaan oli muiden muassa Herodotos, Basileideen poika. Nämä ioonilaiset olivat keskenään tehneet salaliiton ja väijyivät Strattiin, Khioksen itsevaltiaan henkeä, ollen alkujaan luvultaan seitsemän. Mutta kun yksi yritykseen osallisista antoi sen ilmi ja heidän salajuonensa siten tuli tunnetuksi, väistyivät muut kuusi Khioksesta ja saapuivat Spartaan sekä sitten myös Aiginaan, missä pyysivät helleenejä purjehtimaan Iooniaan. Kuitenkin he töin tuskin saivat nämä houkutelluiksi Delokseen saakka. Sillä kaikki, mikä oli edempänä, oli helleeneistä peloittavaa, koska nämä eivät tunteneet paikkoja, vaan otaksuivat kaiken siellä olevan täynnä sotaväkeä; ja Samoksen luulivat he olevan yhtä kaukana kuin Herakleen patsaat. Niinpä sattui sillä tavoin, että barbarit peloissaan eivät uskaltaneet purjehtia Samosta edemmäksi länteen päin ja että helleenit, khiolaisten pyynnöistä huolimatta, eivät uskaltaneet purjehtia Delosta edemmäksi itään. Siten pelko varjeli heidän välillään olevaa aluetta.

133. Siispä helleenit purjehtivat Delokseen, mutta Mardonios talvehti Tessaliassa. Sieltä käsin hän lähetti oraakeleihin Mys nimisen miehen, joka oli syntyisin Europoskaupungista, ja antoi hänelle toimeksi käydä kysymässä neuvoa joka paikassa, missä persialaisten oli lupa kysellä. Mitä hän nyt tämän tehtävän antaessaan tahtoi oraakeleilta saada selville, sitä en saata mainita, sillä sitä ei kerrota. Mutta minä puolestani luulen hänen lähettäneen kysymään neuvoa silloisista hankkeistaan, eikä muista asioista.

134. On tunnettua, että tämä Mys saapui Lebadeiaan ja sai palkalla taivutetuksi erään kotimaisen miehen astumaan alas Trofonioksen luo ja että hän myös saapui Fokismaassa olevaan Abaihin. Ensiksi hän tuli Teebaan ja sinne päästyään hän kysyi neuvoa ismenolaiselta Apollonilta; siellä kysytään oraakelia tarkastamalla uhriteuraita, kuten on laita Olympiassakin. Toiseksi hän rahalla taivutti erään muukalaisen, joka ei ollut teebalainen, menemään nukkumaan Amfiaraoksen pyhättöön. Sillä ei kenenkään teebalaisen ole lupa sieltä pyytää ennustusta. Ja siihen on syynä tämä. Amfiaraos käski antamallaan oraakelilauseella teebalaisten valita, kumpaako näistä kahdesta he halusivat, käyttääkö häntä ennustajana vai liittolaisena; sillä jommastakummasta heidän täytyi luopua. Ja he valitsivat sen, että saisivat Amfiaraoksen liittolaisekseen. Tästä syystä ei kenenkään teebalaisen ole lupa siellä nukkua.

135. Mutta seuraava teebalaisten kertoma tapaus on minusta mitä suurin ihme. Tämä Europoksesta oleva Mys oli, kierrettyään kaikki oraakelipaikat, tullut Apollon Ptooksen temppelikartanoon. Tämän pyhätön nimenä on Ptoon, se on teebalaisten oma ja sijaitsee Kopais-järven yläpuolella erään vuoren luona, aivan lähellä Akraifian kaupunkia. Kun mainittu Mys tuli tähän pyhättöön, — hänellä oli seurassaan kolme miestä, jotka valtion puolesta olivat kansalaisten joukosta valitut kirjoittamaan muistiin, mitä jumala oli julistava, — alkoi ennuspappi heti ennustaa barbarikielellä. Ja mukana seuranneet teebalaiset olivat ihmeissään, kun kuulivat barbarikieltä Hellaan kielen sijasta, eivätkä osanneet mitään siihen asiaan. Mutta europolainen Mys tempaisi heidän käsistään kirjoitustaulun, joka heillä oli mukanaan, ja kirjoitti siihen ennuspapin sanat, selittäen hänen antavan vastauksen Kaarian kielellä. Ja kirjoitettuaan tämän muistiin hän läksi matkoihinsa Tessaliaan.

136. Luettuaan oraakelien lauseet Mardonios lähetti sitten Atenaan sanansaattajana makedonialaisen Alexandroksen, Amyntaan pojan. Sen hän teki osaksi siitä syystä, että persialaiset olivat sukua Alexandrokselle. Muuan persialainen Bubares oli näet nainut Alexandroksen sisaren, Gygaian, Amyntaan tyttären, josta hänelle oli syntynyt aasialainen Amyntas; tälle, jolla oli äidinisänsä nimi, antoi kuningas suuren Alabandan kaupungin Fryygiassa asuttavaksi. Osaksi Mardonios lähetti Alexandroksen siksi, että oli saanut tietää hänen olevan Atenan valtion kestiystävän ja hyväntekijän. Täten näet hän luuli parhaiten voittavansa puolelleen atenalaiset, joiden hän tietenkin kuuli olevan lukuisan ja uljaan kansan ja joiden hän ennen muita tiesi tuottaneen persialaisille merellä kärsityt vauriot. Jos hän saisi nämä puolelleen, toivoi hän varmaan helposti pääsevänsä meren valtiaaksi, niinkuin todella olisikin käynyt. Ja koska hän maalla katsoi olevansa paljoa voimakkaampi, laski hän niin, että hän täten oli pääsevä helleeneihin nähden voiton puolelle. Kenties myös oraakelit julistivat hänelle tämän, neuvoen häntä tekemään Atenan kansan liittolaisekseen, jossa tapauksessa hän siis niitä totellen olisi lähettänyt Alexandroksen Atenaan.

137. Tämän Alexandroksen seitsemäs esi-isä oli Perdikkas, joka oli hankkinut itselleen makedonialaisten itsevaltiuden. Ja se tapahtui tällä tavalla. Argoksesta pakeni Illyriaan kolme veljestä, jotka olivat Temenoksen jälkeläisiä, Gauanes, Aeropos ja Perdikkas. Illyriasta he kulkivat rajan toiselle puolelle Ylä-Makedoniaan ja saapuivat Lebaian kaupunkiin. Siellä he palvelivat kuninkaan palkkalaisina, yksi paimentaen hevosia, toinen härkiä ja nuorin heistä, Perdikkas, pientä karjaa. Ja kuninkaan vaimo keitti itse heille ruuat; muinoin näet olivat ihmisten hallitsijatkin rahoista köyhiä. Mutta aina milloin hän leipoi leivän, tuli Perdikkas pojan leipä kaksinkertainen. Kun

joka kerta kävi samalla tavoin, ilmoitti hän sen miehelleen. Sen kuultuaan juolahti kuninkaalle heti mieleen, että tapaus oli ihme ja että se merkitsi jotakin suurta. Niinpä hän kutsui luokseen päiväpalkkalaiset ja käski heidän poistua maastaan. He sanoivat, että heillä oli oikeus saada palkkansa ja vasta sen saatuaan he lupasivat mennä pois. Ja juuri silloin paistoi päivä savureiästä huoneeseen. Kun kuningas tällöin kuuli palkasta puhuttavan, lausui hän jumalain sokaisemana: »Palkaksi annan minä ansionne mukaan tämän.» Ja samalla hän viittasi auringonpaisteeseen. Sen kuultuaan jäivät molemmat vanhemmat veljekset, Gauanes ja Aeropos, siihen ällistyneinä seisomaan. Mutta poikanen, jolla sattui olemaan kädessään veitsi, lausui: »Me otamme, oi kuningas, vastaan, mitä sinä annat», ja piirsi samassa veitsellään huoneen permantoon piirin päivänpaisteen ympäri. Ja sen tehtyään hän kolmasti ammensi poveensa auringonpaistetta, jonka jälkeen hän läksi matkaansa, ja muut hänen kanssaan.

138. Siispä he läksivät tiehensä. Mutta eräs kuninkaan neuvoksista huomautti hänelle, kuinka epäviisaasti hän oli menetellyt ja kuinka mielevästi nuorin veljeksistä oli ottanut, mitä annettiin. Tämän kuultuaan kuningas vihastuneena lähetti veljesten jälkeen ratsumiehiä surmaamaan heidät. Tässä maassa on joki, jolle näiden Argoksesta tulleiden miesten jälkeläiset uhraavat kuten pelastajalleen. Kun nyt temenidit olivat kulkeneet joen yli, paisui se niin suureksi, että ratsumiehet eivät kyenneet pääsemään sen poikki. Vaan veljekset saapuivat toiseen osaan Makedoniaa ja asettuivat lähelle niinsanottuja Midaan, Gordiaan pojan, puutarhoja, missä itsestään kasvaa ruusuja, joissa kussakin on kuusikymmentä terälehteä ja joitten tuoksu voittaa kaikkien muiden tuoksun. Näissä puutarhoissa vangittiin myös, kuten makedonialaiset kertovat, Silenos. Puutarhojen yläpuolella sijaitsee Bermion niminen vuori, joka talvisen ilmanalansa vuoksi on pää-

sytön. Otettuaan tämän maan haltuunsa veljekset sieltä käsin laskivat valtaansa muunkin Makedonian.

139. Tästä Perdikkaasta polveutui Alexandros näin. Alexandros oli Amyntaan poika, Amyntas Alketeen; Alketeen isä oli Aeropos, Filippoksen poika, Filippoksen isä Argaios, ja hänen isänsä taas Perdikkas, joka hankki itselleen hallituksen.

140. Tämä siis oli Alexandroksen, Amyntaan pojan, sukujohto. Vaan saavuttuaan nyt Mardonioksen lähettämänä Atenaan hän lausui: »Atenan miehet, Mardonios sanoo näin: 'Minulle on kuninkaalta tullut täten kuuluva viesti: »»Minä annan atenalaisille anteeksi kaikki heidän minua kohtaan tekemänsä rikokset. Mutta tee nyt, Mardonios, tämä. Anna heille ensiksi takaisin heidän maansa, ja valitkoot he sitten itse tämän lisäksi vielä toisen maan, minkä hyvänsä tahtovat, ja olkoot itsenäisiä. Ja jos he tahtovat tehdä kanssani sovinnon, niin pystytä jälleen kaikki heidän pyhättönsä, mitkä minä olen polttanut.»» — Ja koska nyt kerran tämä käsky on minulle tullut, täytyy minun välttämättömästi tehdä näin, jollei teidän puoleltanne ole mitään estettä. Ja minä lausun teille tämän. Miksi te nyt olette mielettömät ja nostatte sodan kuningasta vastaan? Ettehän te kuitenkaan pysty häntä voittamaan ettekä te kaikiksi ajoiksi voi häntä vastustaa. Olettehan nähneet Xerxeen sotajoukon lukuisuuden ja teot, olettehan myös kuulleet, mikä sotavoima minulla tätä nykyä on, niin että, vaikka pääsisittekin voitolle ja etukynteen — josta teillä tosin ei voi olla mitään toivoa, jos olette ymmärtäväisiä, — on heti oleva käsillä toinen monta vertaa suurempi sotajoukko. Älkää siis, koettamalla vetää vertoja kuninkaalle, laittako niin, että menetätte maanne ja saatte henkenne kaupalla puolustautua, vaan sopikaa hänen kanssaan. Teillä on tilaisuus mitä kunniakkaimmalla tavalla tehdä sovinto, koska kerran kuningas on tälle kannalle asettunut. Olkaa vapaat, tehkää

meidän kanssamme aseliitto vilpittä ja petoksetta!' Tämän, oi atenalaiset, Mardonios käski minun sanoa teille. Omasta hyväntahtoisuudestani teitä kohtaan taas en tahdo puhua mitään, sillä ette kaiketi nyt ensi kertaa sitä huomaa. Mutta minäkin pyydän teitä tottelemaan Mardoniosta. Näenhän minä, ett'ette kaikiksi ajoiksi kykene sotimaan Xerxestä vastaan. Jos olisin teissä tämän kyvyn havainnut, en näet olisi koskaan teidän luoksenne tullut esittämään näitä ehdoituksia. Sillä kuninkaan mahti käy yli ihmisten voimain, ja hänellä on pitkä käsi. Mutta jos te nyt ette kohta tee sovintoa, vaikka he tarjoavat näin edullisia rauhanehtoja, niin pelkään teidän puolestanne, jotka enimmin kaikista liittolaisista asutte valtatien varrella ja yksin joudutte kärsimään vaurioita, koska te omistatte erikoisen, sotajoukkojen välisen riitamaan. Vaan taipukaa! Teillehän tuottaa suurta kunniaa, jos suur'kuningas yksin teille kaikista helleeneistä antaa rikoksenne anteeksi ja tahtoo tulla ystäväksenne.»

141. Näin puhui Alexandros. Mutta saatuaan tietää Alexandroksen tulleen Atenaan saattaakseen atenalaiset tekemään sovinnon barbarin kanssa, pelkäsivät lakedaimonilaiset kovasti, että atenalaiset sopisivat persialaisen kanssa. He muistelivat näet niitä ennuslauseita, joiden mukaan meedialaisten ja atenalaisten oli määrä karkoittaa heidät ynnä muut doorilaiset Peloponnesoksesta. He päättivät senvuoksi heti lähettää sanansaattajia. Nytpä osui niin, että molempien lähetystöjen esiintyminen sattui samaan aikaan. Atenalaiset olivat näet vitkastelleet ja venytelleet aikaa, hyvin ymmärtäen, että lakedaimonilaiset saisivat tietää kuninkaan luota saapuneesta sanansaattajasta, jonka tuli keskustella sopimuksesta. Ja he käsittivät, että lakedaimonilaiset, siitä tiedon saatuaan, kiireimmiten tulisivat lähettämään sanansaattajia. Siksi he olivat tahallaan näin menetelleet, siten osoittaakseen lakedaimonilaisille kantansa.

142. Mutta kun Alexandros oli lakannut puhumasta, lausuivat vuorostaan Spartasta tulleet sanansaattajat näin: »Meidät lähettivät lakedaimonilaiset pyytämään teitä, ett'-ette panisi toimeen selkkauksia Hellaalle ettekä barbarilta ottaisi vastaan ehdoituksia. Sillä se ei ole suinkaan oikeata eikä soveliasta kenellekään helleenille, ja monesta syystä kaikkein vähimmin teille. Tehän olette tämän sodan herättäneet, vaikka me emme sitä ensinkään tahtoneet, ja teidän maastanne on alusta alkaen kamppailu ollut, jos kohta se nyt koskee koko Hellastakin. Mutta, puhumatta tästä kaikesta, ei ole suinkaan siedettävä, että helleenien orjuuteen joutuvat syypäiksi atenalaiset, te, jotka alati ja ammoisista ajoista saakka olette olleet tunnettuja siitä, että olette useita heimoja saattaneet vapaiksi. Me suremme kanssanne ahdinkotilaanne samoinkuin sitä, että teiltä jo on mennyt kaksi satoa hukkaan ja niin kauan jo olette elannonpuutetta kärsineet. Korvaukseksi tästä ilmoittavat lakedaimonilaiset ynnä liittolaiset aikovansa elättää teidän vaimojanne ja kaikkea sotaan kykenemätöntä kotiväkeänne koko sen ajan, jonka tämä sota kestää. Mutta älköön makedonialainen Alexandros, joka näin siloittelee Mardonioksen sanoja, teitä taivuttako. Hänen on kyllä niin tehtävä. Sillä koska hän on itsevaltias, niin hän auttaa toista itsevaltiasta. Mutta teidän ei tule niin tehdä, jos nimittäin olette mieleväť; ymmärrättehän, että barbareihin ei ole mitään luottamista ja ettei heissä ole mitään totuutta.» Näin puhuivat sanansaattajat.

143. Atenalaiset vastasivat Alexandrokselle näin: »Me ymmärrämme kyllä itsekin sen, että meedialaisen mahti on monta vertaa suurempi kuin meidän, niin ettei tarvitse meitä siitä herjata. Mutta kuitenkin me, innolla vapauden puolesta taistellen, voimiemme takaa aiomme puolustautua. Älä sinä koeta taivuttaa meitä tekemään sovintoa barbarin kanssa, sillä me emme aio siihen suostua. Vaan ilmoita Mardoniokselle, että niin kauan kuin aurinko kulkee

tätä samaa rataansa, jota se nyt kulkee, me emme milloinkaan aio tehdä sovintoa Xerxeen kanssa. Vaan me menemme häntä torjumaan, luottaen jumalien ja puolijumalien apuun, joiden asumukset ja kuvat hän poltti, vähintäkään heistä välittämättä. Älä sinä vastedes tämmöisiä ehdoituksia tuoden näyttäydy atenalaisille, äläkä, muka tehdäksesi meille hyviä palveluksia, kehoita tekemään rikollisia tekoja. Sillä me emme tahdo, että sinä, joka olet kestituttavamme ja ystävämme, atenalaisten puolelta kärsisit jotakin ikävyyttä.»

144. Näin he vastasivat Alexandrokselle, mutta Spartasta tulleille sanansaattajille he lausuivat: »Oli vallan inhimillistä, että lakedaimonilaiset pelkäsivät meidän aikovan tehdä sovinnon barbarin kanssa. Mutta kuitenkin näyttää teidän pelkonne olevan häpeällinen, koska hyvin tunnette atenalaisten mielenlaadun ja tiedätte, ettei missään koko maailmassa ole niin paljon kultaa eikä mitään kauneudessa ja hyvyydessä niin erinomaista maata, jonka tahtoisimme ottaa vastaan sillä ehdolla, että kävisimme meedialaisten puolelle ja orjuuttaisimme Hellaan. On näet monta tärkeätä syytä, jotka estävät meitä tätä tekemästä, vaikka tahtoisimmekin. Ensiksi, ja ennen muita, poltetut ja hävitetyt jumalien kuvat ja asumukset, joiden puolesta meidän on pakko mieluummin kostaa kuin tehdä sopimus sen kanssa, joka tämän teon on tehnyt. Toiseksi Hellaan heimo, joka on yhtä verta ja yhtä kieltä, yhteiset jumalien sijat ja uhrit sekä samankaltaiset tavat, joitten kaikkien kavaltajiksi rupeaminen ei olisi atenalaisille onneksi. Tietäkää siis, joll'ette ennestään sitä tiedä, että niin kauan kuin yksikään atenalainen on hengissä, me emme milloinkaan aio tehdä sovintoa Xerxeen kanssa. Mitä kuitenkin teihin tulee, niin me kiitämme huolenpitoanne meistä, kun siihen määrään olette meistä murhetta nähneet, että tahdotte elättää meidän kotiväkeämme. Niinpä te olette kylliksi osoittaneet suosiotanne, mutta kuitenkin tahdomme

edelleen pysyä samalla kannalla kuin tähänkin asti, tuottamatta teille mitään rasitusta. Mutta kun nyt asiat ovat tällä kannalla, niin lähettäkää mitä pikimmin sotajoukko. Sillä, niinkuin me arvelemme, ei ole kauan aikaa viipyvä, ennenkuin barbari hyökkää maahamme, vaan sen hän tekee heti saatuaan sanoman, että me emme aio täyttää mitään hänen pyyntöään. Ennenkuin hän siis saapuu Attikaan, on tärkeätä, että sitä ennen riennämme puolustamaan Boiotiaa.» Atenalaisten tällä tavoin vastattua läksivät lähettiläät kotia Spartaan.

YHDEKSÄS KIRJA.

1. Kun Alexandros palattuaan oli Mardoniokselle ilmoittanut atenalaisten vastauksen, läksi Mardonios liikkeelle ja vei kiireesti sotajoukkonsa Atenaa vastaan. Ja mistä hän kulki, otti hän asukkaat liittolaisikseen. Eivätkä Tessalian johtomiehet ensinkään katuneet, mitä ennen olivat tehneet, yllyttivät vain yllyttämistään persialaista, ja larisalainen Thorex, joka oli saattanut Xerxestä hänen pakomatkallaan, antoi nyt julkisesti Mardonioksen kulkea Hellasta vastaan.

2. Mutta kun sotajoukko matkallaan oli joutunut Boiotiaan, koettivat teebalaiset pidättää Mardoniosta. He selittivät näet, ettei ollut sopivampaa leiripaikkaa kuin heidän maansa, eivätkä sallineet Mardonioksen mennä edemmäs, vaan neuvoivat häntä asettumaan Boiotiaan ja menettelemään niin, että hän taistelutta laskisi koko Hellaan valtansa alle. Sillä jos helleenit pysyisivät yhtä yksimielisinä kuin tähänkin asti, olisi kenenkä hyvänsä oleva vaikeata asevoimin heidät voittaa. »Mutta jos teet, niinkuin me neuvomme», sanoivat he, »olet vaivatta saava tietää kaikki heidän ankarat tuumansa. Lähetä rahaa vaikuttaville miehille eri kaupunkeihin; jos sen teet, olet saattava Hellaan eripuraiseksi. Sitten sinä helposti puoluelaistesi avulla olet laskeva valtasi alaisiksi ne, jotka eivät pidä sinun puoltasi.»

3. Näin he neuvoivat Mardoniosta, mutta tämä ei totellut, sillä hänessä oli herännyt kiihkeä halu toinen kerta

valloittaa Atena. Ja siihen oli syynä osaksi uhkamielisyys, osaksi hän tahtoi merkkitulilla saaresta saareen ilmoittaa Sardeessa oleskelevalle kuninkaalle valloittaneensa Atenan. Attikaan saavuttuaan hän ei kuitenkaan silloin tavannut atenalaisia, vaan sai tietää useimpien heistä olevan Salamiissa ja saarissa. Ja niin hän valloitti aution kaupungin. Mutta kuninkaan valloituksesta oli tähän myöhempään, Mardonioksen sotaretkeen, kulunut kymmenen kuukautta.

4. Atenaan päästyään Mardonios lähetti Salamiiseen Murykhides nimisen hellespontolaisen tekemään samoja esityksiä, kuin mitä makedonialainen Alexandros oli tehnyt atenalaisille. Tämän sanan hän uudestaan lähetti atenalaisille, vaikka ennestään tunsikin atenalaisten epäystävällisen mielialan, sillä hän toivoi heidän herkeävän ymmärtämättömyydestään, kun kerran Attikan maa oli valloitettu ja Mardonioksen vallan alaisena.

5. Tästä syystä hän lähetti Murykhideen Salamiiseen, ja tämä saapui neuvoston eteen sekä esitti Mardonioksen tarjouksen. Neuvoston jäsenten joukosta lausui Lykides mielipiteenään, että hänestä tuntui edullisemmalta ottaa vastaan Murykhideen tekemä ehdoitus ja esittää se kansalle. Tämän mielipiteen siis hän lausui, joko sitten Mardonioksen lahjomana tai koska se häntä todella miellytti. Vaan atenalaiset, sekä neuvoston jäsenet että sen kuultuaan ulkopuolellakin olevat, ympäröivät Lykideen ja kivittivät hänet, mutta laskivat hellespontolaisen Murykhideen vahingoittumattomana menemään. Lykideen vuoksi syntyi Salamiissa hälinä, ja kun atenalaisten vaimot saivat tietää, mitä oli tapahtunut, kehoittivat he toinen toistaan ja menivät joukossa kenenkään käskemättä Lykideen talolle sekä kivittivät hänen vaimonsa ja lapsensa.

6. Salamiiseen olivat atenalaiset muuttaneet tästä syystä. Niin kauan kuin he odottivat sotajoukon Peloponnesoksesta tulevan heidän avukseen, viipyivät he Attikassa.

Mutta kun peloponnesolaiset lykkäämistään lykkäsivät tulonsa ja vitkastelivat, ja toiselta puolen taas vihollisen jo kerrottiin olevan Boiotiassa, toimittivat atenalaiset turviin kaiken omaisuutensa ja siirtyivät itse Salamiiseen, mutta lähettivät samalla sanansaattajia Lakedaimoniin moittimaan lakedaimonilaisia siitä, että olivat sallineet barbarin hyökätä Attikaan eivätkä yhdessä atenalaisten kanssa olleet menneet heitä vastaan Boiotiaan; ja samalla sanansaattajien tuli muistuttaa lakedaimonilaisia siitä, mitä persialainen oli luvannut atenalaisille, jos nämä muuttaisivat kantansa, ja julistaa, että jos lakedaimonilaiset eivät puolustaisi atenalaisia, nämäkin kyllä voisivat löytää jonkun mahdollisuuden pelastua.

7. Tähän aikaan viettivät näet lakedaimonilaiset parhaillaan Hyakinthia-juhlaa, he kun aina pitivät jumalan palvomista tärkeimpänä. Mutta samalla valmistui valmistumistaan heidän Isthmokseen rakentamansa muuri, ja oli jo ehditty rintasuojukseen. Niin pian kuin nyt Atenasta tulleet sanansaattajat Megaran ja Plataiain lähettilästen kera olivat saapuneet, menivät he eforien puheille ja lausuivat näin: »Meidät lähettivät atenalaiset sanoen, että meedialaisten kuningas antaa meille takaisin maamme sekä tahtoo tehdä meidät liittolaisikseen kohtuullisilla ja tasapuolisilla ehdoilla, tahtoopa hän oman maamme lisäksi antaa vielä toisenkin maan, minkä vain itse valitsemme. Mutta kunnioituksesta Zeus Helleniosta kohtaan ja koska pidämme Hellaan kavaltamista kauheana, emme ole tähän myöntyneet, vaan olemme hyljänneet tarjouksen, vaikkakin helleenit ovat meille tehneet vääryyttä ja meidät pettäneet ja vaikka ymmärrämmekin, että on edullisempi tehdä sovinto persialaisen kanssa kuin sotia häntä vastaan. Vaan emme silti vapaaehtoisesti aio tehdä sovintoa. Niin vilpittömästi me menettelemme helleenejä kohtaan. Te sitävastoin pelkäsitte silloin mitä ankarimmin, että me tekisimme sovinnon persialaisen kanssa. Mutta kun olitte

selvästi huomanneet meidän kantamme, että nimittäin me emme milloinkaan aio kavaltaa Hellasta, ja teidän Isthmoksen poikki rakentamanne muuri nyt on valmistumaisillaan, ette ollenkaan välitä atenalaisista. Vaan vaikka olitte meidän kanssamme sopineet siitä, että läksisitte persialaista vastaan Boiotiaan, petitte te ja sallitte barbarin tunkeutua eteenpäin Attikaan. Atenalaiset ovat nyt siis tätä nykyä vihoissaan teille, sillä te ette ole menetelleet, niinkuin olisi pitänyt. Mutta nyt he ovat käskeneet teitä mitä pikimmin meidän kerallamme lähettämään sotajoukon kohdataksemme barbaria Attikassa. Sillä Boiotian menetettyämme on meidän maassamme Thrian tasanko sopivin taistelupaikaksi.»

8. Kuultuaan nyt tämän lykkäsivät eforit vastauksen antamisen seuraavaan päivään, seuraavana päivänä taas sitä seuraavaan. Näin he tekivät kokonaista kymmenen päivää, lykäten aina asian päivästä päivään. Sillä välin kaikki peloponnesolaiset rakensivat suurella kiireellä Isthmoksen muuria, ja työ oli heillä jo lähellä loppuaan. Mutta siihen seikkaan, että he makedonialaisen Alexandroksen saavuttua Atenaan tekivät kaiken voitavansa, jott'eivät atenalaiset menisi meedialaisten puolelle, kun he sitävastoin nyt eivät siitä ensinkään välittäneet, — siihen seikkaan en saata mainita muuta syytä, kuin että Isthmoksen muuri nyt oli heillä valmiina, jonka vuoksi eivät katsoneet enää ollenkaan tarvitsevansa atenalaisia. Siihen aikaan sitävastoin, jolloin Alexandros saapui Attikaan, ei muuri vielä ollut rakennettu, vaan he työskentelivät parhaillaan, koska suuresti pelkäsivät persialaisia.

9. Vihdoin kuitenkin spartalaiset antoivat vastauksen ja lähtivät liikkeelle. Ja se tapahtui tällä tavoin. Viimeisen esittelyn edellisenä päivänä sai muuan tegealainen Khileos, joka muukalaisten joukosta oli vaikuttavin mies Lakedaimonissa, eforeilta tietää koko asianlaidan. Sen kuultuaan hän lausui täten: »Näin on laita, miehet eforit

Jos atenalaiset eivät ole meidän kanssamme sovussa, vaan barbarin liittolaisia, on, huolimatta Isthmoksen poikki rakennetusta vahvasta muurista, persialaisella oleva laaja portti selkoselällään avoinna Peloponnesokseen. Vaan totelkaa atenalaisia, ennenkuin he tekevät toisen päätöksen, semmoisen, joka tuottaa Hellaalle tuhon.»

10. Tämän neuvon hän antoi lakedaimonilaisille. He ottivatkin sen heti varteen, puhumatta kuitenkaan siitä mitään eri kaupungeista saapuneille sanansaattajille. Mutta he lähettivät vielä samana yönä viisituhatta spartalaista matkalle, määräten kunkin mukaan seitsemän helootia, ja jättivät heidät Pausaniaan, Kleombrotoksen pojan johdettaviksi. Ylijohto oli tosin Leonidaan pojalla, Pleistarkhoksella, mutta tämä oli vielä lapsi, ja Pausanias oli hänen holhoojansa ja serkkunsa. Sillä Kleombrotos, Pausaniaan isä ja Anaxandrideen poika, ei enää ollut elossa, vaan oli kuollut vähän aikaa senjälkeen, kuin oli Isthmoksesta tuonut takaisin sen sotajoukon, joka oli rakentanut muurin. Ja Kleombrotos oli tuonut sotajoukon Isthmoksesta takaisin tästä syystä. Kun hän marssiessaan persialaista vastaan toimitti uhria, oli aurinko pimennyt taivaalla. Ja Pausanias otti mukaansa myös Euryanaxin, Dorieuksen pojan, joka oli samaa huonetta.

11. Nämä siis läksivät Pausaniaan keralla Spartasta sotaan. Mutta päivän valjettua sanansaattajat, jotka eivät tietäneet mitään spartalaisten lähdöstä, tulivat eforien luo, aikoen palata itsekukin kotiinsa. Ja näiden eteen astuttuaan he lausuivat näin: »Te lakedaimonilaiset vain pysytte täällä kotosalla, viettäen Hyakinthia-juhlaa sekä leikkejä, ja petätte siten liittolaisenne. Mutta koska te olette loukanneet atenalaisia, ja he ovat liittolaisten puutteessa, aikovat he mikäli mahdollista tehdä sovinnon persialaisen kanssa. Ja jahka olemme heidän kanssaan sopineet — onhan ilmeistä, että meistä tulee kuninkaan liittolaiset —, niin lähdemme sotaan mihin maahan vain he meitä

johdattavat. Ja te saatte huomata, mitä teille siitä on koituva.» Tähän sanansaattajien puheeseen eforit vastasivat vannoen, että luulivat spartalaiston jo Orestheionissa astuvan »muukalaisia» vastaan. He sanoivat näet barbareja »muukalaisiksi». Mutta sanansaattajat, jotka eivät asiasta tienneet, kysyivät mitä tarkoitettiin. Saatuaan kyselemällä tietää koko totuuden he ihmeissään läksivät pikimmiten matkoihinsa, seuraten spartalaisia kintereillä. Ja heidän mukanaan oli viisituhatta lakedaimonilaisten perioikien joukosta valittua raskasaseista miestä.

12. Nämä siis riensivät Isthmokseen. Mutta heti tiedon saatuaan siitä, että Pausanias seuralaisineen oli lähtenyt Spartasta pois, lähettivät argolaiset Attikaan parhaimman päiväjuoksijansa, mikä oli saatavissa; he olivat näet aikaisemmin Mardoniokselle luvanneet itse estää spartalaisia lähtemästä liikkeelle. Atenaan saavuttuaan viestinviejä lausui näin: »Mardonios, meidät lähettivät argolaiset ilmoittamaan sinulle, että Lakedaimonin nuori miehistö on marssinut kotoaan ja että argolaiset eivät kykene estämään heitä lähtemästä matkalle. Onnistukoon sinun keksiä joku hyvä neuvo tämän varalle.»

13. Näin siis lausuttuaan sanansaattaja läksi takaisin. Mutta kun Mardonios kuuli tämän, ei häntä ollenkaan enää haluttanut jäädä Attikaan. Ennenkuin hän oli saanut tämän tietää, pysyi hän alallaan, koska tahtoi päästä selville siitä, miten atenalaiset tulisivat menettelemään. Siksi hän ei vahingoittanut eikä hävittänyt Attikan maata, koska toivoi heidän aikaa myöten tekevän sovinnon hänen kanssaan. Mutta kun hän ei saanut heitä taivutetuiksi ja nyt kuuli koko asianlaidan, niin hän vetäytyi pois, ennenkuin Pausanias joukkoineen oli saapunut Isthmokseen. Sitä ennen hän kuitenkin poltti Atenan ja hajoitti sekä tasoitti maata myöten kaiken, mitä muureista ja rakennuksista mahdollisesti enää oli pystyssä. Ja hän marssi tiehensä siitä syystä, että Attikan maa ei

ollut sovelias hevosväen liikkeille ja että, jos hän vihollisen kanssa yhteen iskiessään olisi joutunut tappiolle, hänellä ei olisi ollut muuta pääsöpaikkaa kuin sola, missä muutamat harvat miehet saattoivat pidättää hänen väkensä. Hän päätti siis väistyä Teebaan ja kohdata vihollista ystävällisen kaupungin läheisyydessä ja hevosväelle sopivalla paikalla.

14. Siispä Mardonios vetäytyi takaisin. Ja hänen jo ollessaan tiellä saapui sanoma, että toinen, tuhannen lakedaimonilaisen suuruinen sotajoukko oli etujoukkona tullut Megaraan. Saatuaan tietää tämän hän itsekseen neuvotteli, voisiko hän jollakin tavoin ensiksi vangita nämä. Niinpä hän käänsi sotajoukkonsa takaisin ja vei sen Megaraan. Ja ratsuväki, joka kulki edellä, hävitti tallaamalla koko Megaran maan. Se oli etäisin kohta lännessä, mihin tämä Persian sotajoukko Europassa saapui.

15. Mutta sitten tuli Mardoniokselle sana, että helleenit olivat kokoontuneet Isthmokseen. Senvuoksi hän läksi takaisin Dekeleian kautta. Sillä boiotarkit olivat noudattaneet luokseen asopolaisten naapurit, ja nämä opastivat hänet Sfendaleaihin sekä sieltä Tanagraan. Oltuaan Tanagrassa yötä ja käännyttyään seuraavana päivänä Skolokseen Mardonios jo pääsi teebalaisten alueelle. Tällöin hän hävitteli teebalaisten maita, vaikka he olivatkin meedialaismielisiä. Eikä hän tehnyt sitä vihamielisyydestä heitä kohtaan, vaan ankarasta pakosta; hän tahtoi näet sinne tehdä suojavarustuksen leirilleen ja laittaa turvapaikan itselleen siltä varalta, että hänen kävisi taistelussa toisin, kuin hän toivoi. Ja hänen leirinsä ulottui Erythraista alkaen Hysiain sivu aina Plataiain alueeseen saakka pitkin Asopos-jokea. Sen muuria ei kuitenkaan tehty näin laajaksi, vaan kukin sivu tehtiin noin kymmenen stadionin pituiseksi.

16. Barbarien tätä puuhatessa valmisti muuan teebalainen Attaginos, Frynonin poika, komeat vieraspidot ja

kutsui niihin Mardonioksen itsensä ynnä viisikymmentä huomattavinta persialaista. Nämä noudattivatkin kutsua, ja ateria oli järjestetty Teebaan. Mutta sen, mikä nyt tästä puolen seuraa, kuulin itse eräältä Thersandros nimiseltä orkhomenolaiselta, joka oli innokkaimpia miehiä Orkhomenoksessa. Tämä Thersandros kertoi, että Attaginos oli kutsunut hänetkin samoihin pitoihin, joihin myös oli kutsuttu viisikymmentä teebalaista; eikä hän ollut molempia kansoja sijoittanut erilleen toisistaan, vaan aina kulloinkin persialaisen ja teebalaisen samalle leposijalle. Mutta heidän jo aterialta päästyään, vaan vielä juodessaan oli Thersandroksen persialainen vierustoveri alkanut puhua Hellaan kieltä ja kysynyt häneltä, mistä päin hän oli, jolloin hän oli vastannut olevansa orkhomenolainen. Siihen oli persialainen virkkanut: »Koska nyt olet ollut pöytä- ja juomatoverini, tahdon jättää sinulle muiston ajatuksistani, jotta myös voisit katsoa eteesi ja tehdä itsellesi edullisimman päätöksen. Sinä näet nämä aterioivat persialaiset ja sotajoukon, jonka jätimme leiriin joen rannalle. Näistä kaikista olet vähän ajan kuluttua näkevä aniharvojen jääneen eloon.» Näin lausuessaan oli persialainen samalla viljalti vuodattanut kyyneleitä. Ihmeissään moisesta puheesta Thersandros oli sanonut hänelle: »Eikö siis tule tästä mainita Mardoniokselle ja niille persialaisille, jotka ovat häntä lähinnä kunniassa?» Mutta persialainen virkkoi siihen: »Vieras, sitä, minkä Jumala tahtoo tapahtuvaksi, on ihmisen mahdoton torjua. Sillä ei kukaan tahdo uskoa, vaikka puhunkin uskottavia. Ja jos kohta monet meistä persialaisista tämän ymmärrämme, niin me kuitenkin seuraamme mukana, koska meitä sitoo pakko. Niinpä tuottaa ihmiselle mitä katkerimman tuskan se, että vaikka ymmärtää paljon, ei ole voimaa estää mitään.» Tämän keskustelun kuulin orkhomenolaiselta Thersandrokselta ja lisäksi sen, että hän itse heti oli kertonut

sen muille ihmisille, jo onnenkuin Plataiain taistelu oli tapahtunut.

17. Mardonioksen leiriydyttyä Boiotiaan asettivat kaikki siellä päin asuvat helleenit, jotka olivat meedialaismielisiä, sotaväkeä. He olivat myös hyökänneet Attikan alueelle. Ainoastaan fokilaiset, jotka nekin täydellisesti olivat meedialaisten puolella, eivät olleet muiden mukana hyökänneet; sitä he eivät kuitenkaan vapaaehtoisesti olleet tehneet, vaan pakosta. Mutta muutamia päiviä siitä, kuin Mardonios oli saapunut Teeban alueelle, tuli fokilaisia, tuhat raskasaseista miestä, ja heitä johti muuan kansalaistensa kesken erittäin suuressa arvossa pidetty mies, Harmokydes. Näidenkin saavuttua Teebaan Mardonios lähetti ratsumiehiä, jotka käskivät heitä asettumaan erikseen omaan leiriinsä. Fokilaisten niin tehtyä saapui paikalle heti koko ratsuväki. Silloin levisi kautta koko meedialaisten mukana olevan helleeniläisen sotajoukon huhu, että ratsuväki aikoi ampua fokilaiset kuoliaiksi, ja tämä sama huhu liikkui myös itse fokilaisten keskuudessa. Tällöin heidän päällikkönsä Harmokydes rohkaisi heitä näillä sanoin: »Oi fokilaiset, on päivän selvää, että nämä ihmiset aikovat syöstä meidät ilmeisen surman suuhun, sillä tessalialaiset ovat meitä panetelleet, kuten minä arvelen. Nyt täytyy jokaisen teistä esiintyä urhoollisena. Sillä parempi on jotakin toimittaa ja henkeään puolustaen lopettaa elämänsä, kuin mitä hyvänsä sietäen saada tuhonsa häpeällisimmän kohtalon kautta. Ja huomatkoon kukin heistä, että ne, joitten pään varalle he, barbarit, ovat surmaa punoneet, ovat helleeniläisiä miehiä.»

18. Näin hän heitä rohkaisi. Mutta ratsumiehet saartoivat fokilaiset, ajaa karauttivat heitä kohti, ikäänkuin surmatakseen heidät, ja ojensivat jousiaan muka ampuakseen heitä, ja ehkäpä joku ampuikin. Mutta fokilaiset asettuivat vastarintaan, joka puolelta vetäytyen yhteen ja muodostaen niin taajan joukon kuin suinkin. Silloin ratsu-

miehet peräytyivät ja ratsastivat takaisin. En saata täsmälleen sanoa, tulivatko he tessalialaisten pyynnöstä todella surmatakseen fokilaiset, mutta ratsastivat takaisin, nähdessään näiden käyvän puolustautumaan, koska he itse pelkäsivät siitä kärsivänsä jotakin vauriota — niin oli näet Mardonios heille määrännyt —, vai tahtoiko tämä vain koetella, oliko heissä uljuutta. Ratsumiesten ajettua takaisin Mardonios lähetti kuuluttajan, jonka hän käski sanoa näin: »Olkaa huoleti, fokilaiset. Te olette osoittautuneet urhoollisiksi miehiksi ettekä semmoisiksi, kuin miksi minä olin teitä kuullut. Niinpä käykää nyt innolla tätä sotaa, sillä hyvien töiden teossa te ette ole voittavat minua ettekä kuningasta.» Niin kävi fokilaisten.

19. Mutta Isthmokseen tultuaan lakedaimonilaiset leiriytyivät sinne. Saatuaan tästä tiedon muut peloponnesolaiset, jotka kannattivat parempaa asiaa ja jotka myös näkivät spartalaisten marssivan maastaan, eivät katsoneet oikeaksi jäädä pois sotaretkeltä. Siispä he, suoritettuaan hyväenteiset uhrit, matkasivat kaikki Isthmoksesta ja saapuivat Eleusiiseen. Sielläkin toimitettuaan onnekkaita uhreja he marssivat eteenpäin, ja heidän muassaan atenalaiset, jotka olivat siirtyneet Salamiista ja Eleusiissä olivat heihin yhtyneet. Ja saavuttuaan Boiotian Erythraihin huomasivat helleenit barbarien olevan leirissä Asopos-joen rannalla, jonka vuoksi he asettuivat leiriin vastapäätä vihollisia Kithaironin juurelle.

20. Mutta koska helleenit eivät laskeutuneet tasangolle, lähetti Mardonios heitä vastaan koko ratsuväkensä. Sen päällikkönä oli muuan persialaisten kesken arvossa pidetty mies, Masistios, jolle helleenit ovat antaneet nimeksi Makistios, ja hänellä oli kultasuitsinen sekä muutenkin kauniisti koristettu nesalainen hevonen. Kun nyt ratsumiehet tällöin ajaa karauttivat helleenejä vastaan, hyökkäsivät he joukoissa ja aikaansaivat hyökkäyksellään näille suurta vauriota sekä herjasivat heitä naisiksi.

21. Sattumalta oli osunut niin, että megaralaiset olivat sijoittuneet siihen paikkaan, mikä enimmin oli rynnäkköjen alaisena ja miltä puolelta vihollisten ratsuväki teki useimmat hyökkäyksensä. Siksi megaralaiset, ratsuväen hyökkäyksen ahdistamina, lähettivät helleenien päällikköjen luokse kuuluttajan. Ja näiden luokse saavuttuaan lausui kuuluttaja heille tämän: »Näin sanovat megaralaiset: 'Me, liittolaiset, emme kykene yksin kestämään persialaisten ratsuväkeä, ollessamme tässä paikassa, mihin me alusta pitäen asetuimme. Mutta vaikka ahdistettuina, olemme kuitenkin sitkeästi ja miehuullisesti pitäneet puoliamme. Vaan jos te nyt ette lähetä joitakin muita meidän sijaamme rintamaan, niin tietäkää, että me jätämme paikkamme.'» Tämän hän siis ilmoitti heille. Silloin Pausanias kyseli helleeneiltä, tahtoivatko jotkut muut vapaaehtoisesti mennä tuohon paikkaan ja asettua megaralaisten sijalle. Kun eivät muut tahtoneet sitä tehdä, ottivat atenalaiset sen tehdäkseen, ja heidän joukostaan kolmesataa valiomiestä, joiden päällikkönä oli Olympiodoros, Lamponin poika.

22. Nämä ne olivat, jotka suostuivat tähän tehtävään ja sijoittuivat muiden läsnäolevien helleenien edelle Erythraihin; sitä ennen he kuitenkin olivat ottaneet mukaansa jousimiehet. Heidän taisteltuaan jonkun aikaa sai taistelu tämmöisen päätöksen. Kun barbarien ratsuväki joukottain hyökkäsi helleenejä vastaan, ammuttiin Masistioksen hevosta, joka eteni muista edelle, nuolella kylkeen, jolloin se tuskasta kavahti pystyyn ja ravisti selästään Masistioksen. Tämän suistuttua maahan kävivät atenalaiset heti hänen kimppuunsa. Niinpä he ottivat hänen hevosensa ja surmasivat hänet itsensä, vaikka hän kyllä koetti puolustautua. Alussa he kuitenkaan eivät sitä voineet. Hänellä oli näet tällaiset varustukset. Alla oli hänellä kultainen suomuhaarniska ja haarniskan ylle hän oli pukenut purppuraisen ihopaidan. Senvuoksi eivät helleenit

lyömällä haarniskaan saaneet aikaan mitään, ennenkuin joku huomasi asianlaidan ja iski Masistiosta silmään. Siten hän kaatui ja kuoli. Tämä tapaus oli jostakin syystä jäänyt muilta ratsumiehiltä huomaamatta. He näet eivät nähneet, kuinka hän suistui hevosen selästä, onempää kuin hänen kuolemaansakaan, vaan vetäytyessään takasin ja peräytyessään eivät he huomanneet tapausta. Mutta heti pysähdyttyään he alkoivat häntä kaivata, kun ei ollut ketään heitä järjestämässä. Huomattuaan nyt, mitä oli tapahtunut, he kaikki rohkaisten toisiaan kannustivat hevosiaan vihollisia kohti, saadakseen haltuunsa ruumiin.

23. Nähdessään, että ratsumiehet eivät enää hyökänneet joukottain, vaan kaikki yhdessä, huusivat atenalaiset muuta sotajoukkoa avukseen. Mutta sillä välin kun koko jalkaväki riensi heidän avukseen, syntyi kiivas taistelu kaatuneen ruumiista. Niin kauan kuin nuo kolmesataa olivat yksinään, taistelivat he vallan alakynnessä ja jättivät ruumiin sikseen. Mutta kun muu väki ennätti heidän avukseen, eivät vihollisten ratsumiehet enää voineet pitää puoliaan, eikä heidän ollut mahdollista saada ruumista valtaansa, vaan he kadottivat päällikkönsä lisäksi vielä muitakin ratsumiehiä. Niinpä he vetäytyivät takaisin noin kahden stadionin verran ja neuvottelivat, mitä oli tehtävä; ja tällöin he katsoivat parhaaksi ratsastaa takaisin Mardonioksen tykö, koska olivat menettäneet päällikkönsä.

24. Ratsuväen saavuttua leiriin herätti Masistioksen kuolema koko sotajoukossa ja varsinkin Mardonioksessa mitä haikeinta surua; he leikkasivat hiuksensa sekä hevosten ja juhtien harjat ja vaikeroivat suunnattomasti. Ja koko Boiotia kaikui tästä, sillä Mardonioksen jälkeen persialaisten ja kuninkaan luona suurinta arvoa nauttiva mies oli menetetty.

25. Niin barbarit omalla tavallaan kunnioittivat Masistios-vainajaa. Mutta kun nyt helleenit olivat kestäneet ratsuväen hyökkäyksen ja torjuneet sen, kävivät he vielä

paljon rohkeammiksi ja asettivat ensin ruumiin vaunuihin sekä kuljettivat sitä pitkin rivejä. Ja ruumis ansaitsi kyllä kokonsa ja kauneutensa vuoksi katsomista, jonka vuoksi he myös tekivät näin: he jättivät paikkansa rintamassa ja kävivät katsomassa Masistiosta. Sitten he päättivät laskeutua Plataiaihin. Sillä Plataiain alue näytti heistä paljoa sopivammalta leiripaikaksi kuin Erythrain seutu, samalla kuin siellä myös oli runsaammin vettä. Tähän paikkaan ja siinä sijaitsevalle Gargafian lähteelle he siis katsoivat parhaaksi tulla ja asettua järjestykseen sekä leiriytyä. Niinpä he läksivät liikkeelle ja kulkivat, Kithaironin juurta kiertäen, Hysiaihin Plataiain maahan. Ja saavuttuaan perille he järjestäytyivät kansojen mukaan lähelle Gargafian lähdettä ja Androkrates nimisen puolijumalan temppelialuetta, sekä pitkin matalia töyräitä että tasaiselle maalle.

26. Tällöin syntyi järjestyttäessä sotarintaan ankara sanakiista tegealaisten ja atenalaisten välillä. Kummatkin katsoivat näet oikeudekseen johtaa toista siipeä ja toivat tämän tueksi esille sekä uusia että muinaisia tekojaan. Niinpä tegealaiset lausuivat näin: »Meidän ovat kaikki liittolaiset aina katsoneet ansaitsevan tämän paikan kaikilla niillä yhteisillä retkillä, jotka peloponnesolaiset sekä muinoin että nykyisin ovat suorittaneet, hamasta siitä ajasta saakka, jolloin herakleidit Eurystheuksen kuoltua koettivat palata Peloponnesokseen. Silloin me saimme sen oikeuden tällaisen teon kautta. Kun me yhdessä akhaialaisten ja siihen aikaan Peloponnesoksessa asuvien ioonilaisten kanssa olimme rientäneet Isthmokseen ja asetuimme leiriin vastapäätä kotiinpalaajia, julistutti Hyllos — niin kertoo tarina, — ettei sotajoukon ollut tarvis iskeä yhteen sotajoukon kanssa ja antautua alttiiksi vaaraan, vaan että peloponnesolaisten leiristä sen, jonka nämä itse katsoivat urhoollisimmakseen, tuli hänen kanssaan ryhtyä kaksintaisteluun sovituilla ehdoilla. Peloponnesolaiset päät-

tivätkin menetellä näin, ja sotajoukot tekivät sellaisen valallisen sopimuksen, että jos Hyllos voittaisi peloponnesolaisten johtajan, saisivat herakleidit palata perintömaahansa, mutta jos hänet itsensä voitettaisiin, tuli herakleidien lähteä matkoihinsa ja viedä sotajoukkonsa pois, eivätkä he sataan vuoteen saisi koettaa palata Peloponnesokseen. Niinpä valitsivat kaikki liittolaiset vapaaehtoisesti Ekhemoksen, Eeropoksen pojan ja Fegeuksen pojanpojan, joka oli meidän sotapäällikkömme ja kuninkaamme, ja tämä suoritti kaksintaistelun Hylloksen kanssa sekä surmasi hänet. Tästä teosta me saimme silloisilta peloponnesolaisilta useiden muiden suurien kunniaetuuksien ohella, joita yhä vielä nautimme, ennen muita oikeuden aina johtaa toista siipeä, milloin yhteinen sotaretki tehdään. Teidän kanssanne nyt, oi lakedaimonilaiset, emme kiistele, vaan myönnämme teille oikeuden valita, kumpaako siipeä tahdotte johtaa. Mutta toisen siiven johdon väitämme kuuluvan meille, samoinkuin ennenkin. Ja yksinpä tästä kerrotusta teosta huolimattakin, me ansaitsemme paremmin kuin atenalaiset tämän paikan rintamassa. Sillä monta mainehikasta taistelua me olemme taistelleet teitä vastaan, Spartan miehet, monta taistelua myös muitakin vastaan. Näin ollen on siis oikeampi, että siipi on meidän hallussamme kuin atenalaisten, jotka eivät ole suorittaneet semmoisia tekoja kuin me, ei uudempina aikoina, enemmän kuin muinoinkaan.“

27. Näin tegealaiset puhuivat. Siihen virkkoivat atenalaiset: »Me ymmärrämme kyllä, että olemme kokoontuneet tänne taistellaksemme barbaria vastaan emmekä riidelläksemme sanoista. Mutta koska tegealainen on ottanut esittääkseen niitä sekä muinaisia että nykyisiä urotöitä, joita me molemmat aikojen kuluessa olemme suorittaneet, on meidän välttämättä osoitettava teille, minkä nojalla ennemmin meillä, kuin arkadilaisilla, on isiltä peritty oikeus kelpomiehinä aina olla ensi sijalla. Kun

herakleidit, joiden johtajan nämä väittävät Isthmoksessa surmanneensa, aikaisemmin olivat joutuneet kaikkien niiden helleenien karkoittamiksi, joiden luo he paetessaan mykenalaisten orjuutta olivat saapuneet, niin me yksin otimme heidät vastaan, siten suistaen Eurystheuksen kopeuden, ja voitimme yhdessä heidän kanssaan silloiset Peloponnesoksen valtiaat. Toiseksi väitämme, että kun Polyneikeen myötä seuraavat argolaiset olivat käyneet Teebaa vastaan, mutta sitten kaatuneet ja viruivat hautaamatta, me läksimme sotaan kadmolaisia vastaan, korjasimme haltuumme kaatuneitten ruumiit ja hautasimme ne omaan maahamme Eleusiiseen. Mainehikas on myös se teko, jonka suoritimme silloin kun amazonit Thermodonjoen rannoilta kerran hyökkäsivät Attikaan, emmekä me Troian sodassa jääneet kenestäkään jälelle. Mutta ei näitä seikkoja kannata muistella. Sillä ne, jotka silloin olivat kelpomiehiä, saattavat nyt olla kehnompia, ja ne, jotka silloin olivat kehnoja, voivat nyt olla parempia. Mutta kylliksi nyt muinaisista teoista. Sillä vaikka emme olisikaan muuta suorittaneet — ja kuitenkin on meillä, jos keillään helleeneillä, useita mainehikkaita tekoja näytettävänä, — niin ansaitsemme ainakin Marathonin taistelun nojalla tämän kunniaetuuden ynnä sen lisäksi muitakin — me, jotka yksin helleenien joukosta ryhdyimme taisteluun persialaista vastaan ja kävimme käsiksi moiseen tehtävään, mutta kuitenkin säilyimme ja voitimme kuusiviidettä kansaa. Eikö meillä jo yksin tämänkin tekomme nojalla ole oikeutta pitää tätä paikkaa rintamassa? Mutta eihän tämmöisessä tilaisuudessa sovi paikan vuoksi riidellä. Olemme senvuoksi valmiit tottelemaan teitä, oi lakedaimonilaiset, ja asettumaan sinne, missä ja keitä vastaan tahansa te näette hyväksi meidät asettaa seisomaan. Sillä mihin paikkaan ikinä meidät asetettaneekin, tahdomme koettaa olla kunnon miehiä. Johtakaa siis meitä, me kyllä tottelemme.» Näin he vastasivat. Ja koko lakedaimonilaisten sotajoukko

huudahti ääneen, että atenalaiset paremmin ansaitsivat paikan siivellä kuin arkadilaiset. Siten atenalaiset pääsivät siivelle ja veivät voiton tegealaisista.

28. Tämän jälkeen järjestyivät myöhemmin saapuvat ja aikaisemmin tulleet helleenit näin. Oikealla sivustalla oli kymmenentuhatta lakedaimonilaista. Näitten joukossa oli viisituhatta spartalaista, joita ympäröi kolmekymmentäviisituhatta kevytaseista helootia, seitsemän kutakin spartalaista kohti. Lähimmiksi vierustovereikseen spartalaiset olivat valinneet tegealaiset, sekä kunnioittaakseen heitä että heidän urhoollisuutensa vuoksi. Heitä oli tuhatviisisataa raskasaseista. Näiden jälkeen asettuivat korintolaisten viisituhatta miestä. He olivat Pausaniaalta hankkineet poteidaialaisille luvan seisoa heidän vieressään, ja näitä oli Palleuesta saapunut kolmesataa. Näiden vieressä seisoi kuusisataa Arkadian orkhomenolaista ja näiden vieressä kolmetuhatta sikyonilaista. Näiden vieressä oli kahdeksansataa epidaurolaista. Näitten viereen asettui tuhat troizenilaista, troizenilaisten vieressä oli kaksisataa leprealaista, näiden vieressä neljäsataa mykenalaista ja tirynsiläistä, näiden vieressä tuhat fliuntilaista ja näiden vieressä kolmesataa hermionelaista. Lähinnä hermionelaisia seisoi kuusisataa eretrialaista sekä styralaista, näiden vieressä neljäsataa khalkidilaista, näiden vieressä viisisataa amprakialaista, näiden jälestä seurasi kahdeksansataa leukadilaista ja anaktorilaista, ja näitten vieressä oli kaksisataa palelaista Kefalleniasta. Näiden jälkeen tuli viisisataa aiginalaista, ja näiden jälkeen asettui kolmetuhatta megaralaista. Näihin liittyi kuusisataa plataialaista. Viimeksi ja etumaisina seisoivat atenalaiset, joilla oli hallussaan vasen sivusta, kahdeksantuhatta miestä. Heidän päällikkönään oli Aristeides, Lysimakhoksen poika.

29. Lukuunottamatta niitä, joita oli asetettu aina seitsemän kunkin spartalaisen ympärille, olivat helleenit raskasaseisia, luvultaan yhteensä kolmekymmentäkahdeksan-

tuhatta seitsemänsataa miestä. Näin monta oli kaikkiaan barbaria vastaan kokoontuneita raskasaseisia. Kevytaseisten määrä taas oli tämä: spartalaisten riveissä oli kolmekymmentäviisituhatta miestä, seitsemän kutakin spartalaista kohti, ja niistä oli jokainen varustautunut kuten sotaan ainakin. Muiden lakedaimonilaisten ja helleenien kevytaseisia, joita oli yksi kutakin miestä kohti, oli kolmekymmentäneljätuhatta viisisataa.

30. Kaikkien taistelukuntoisten kevytaseisten luku teki siis kuusikymmentäyhdeksäntuhatta viisisataa, ja koko Plataiaihin kokoontuneen sotajoukon luku teki, raskasaseiset ja taistelukuntoiset kevytaseiset niihin luettuina, tuhatta kahdeksaasataa vaille satakymmenentuhatta miestä. Mutta eloonjääneitten thespialaisten kanssa teki luku täyteen satakymmenentuhatta. Eloonjääneet thespialaiset olivat näet myös saapuvilla leirissä, luvultaan noin tuhat kahdeksansataa. Mutta he eivät olleet raskasaseisia. Nämä nyt siis olivat asetetut leiriin Asopos-joen varrelle.

31. Mutta kun Mardonios ynnä hänen barbarinsa olivat kylliksi murehtineet Masistiosta, saapuivat hekin, kuultuaan helleenien olevan Plataiain alueella, niillä seuduin virtaavan Asopoksen rannalle. Ja heidän saavuttuaan määräpaikkaansa Mardonios järjesti heidät vihollisia vastaan tällä tavoin. Lakedaimonilaisia vastaan hän asetti persialaiset. Ja koska persialaisia oli lukumäärältään niin paljon enemmän, niin he olivat järjestetyt tavallista useampiin riveihin, mutta ulottuivat kuitenkin vielä tegealaistenkin kohdalle. Ja Mardonios asetti heidät tällä tavoin. Hän valitsi koko voimakkaimman osan heistä ja asetti sen lakedaimonilaisia vastaan, mutta heikomman osan hän sijoitti tegealaisten kohdalle. Tämän hän teki teebalaisten osoituksesta ja neuvosta. Lähimmäksi persialaisia hän järjesti meedialaiset. Nämä ulottuivat pitkin korintolaisia, poteidaialaisia, orkhomenolaisia ja sikyonilaisia. Meedialaisten viereen hän järjesti baktrialaiset. Nämä olivat epi-

daurolaisia, troizenilaisia, leprealaisia, tirynsiläisiä, mykenalaisia ja fliuntilaisia vastassa. Baktrialaiston jälkeen hän asetti indialaiset. Nämä olivat hermionelaisia, eretrialaisia, styralaisia ja khalkidilaisia vastassa. Indialaisten viereen hän sijoitti sakit, jotka olivat amprakialaisia, anaktorilaisia, leukadilaisia, palelaisia ja aiginalaisia vastassa. Sakien viereen hän asetti atenalaisia, plataialaisia ja megaralaisia vastaan boiotilaiset, lokrilaiset, malilaiset, tessalialaiset ja tuhat fokilaista. Kaikki fokilaiset näet eivät olleet meedialaismielisiä, vaan muutamat heistä myös kannattivat helleenejä ja olivat suljettuina Parnassoksen seutuihin, mistä käsin he ryöstivät ja raastoivat Mardonioksen sotajoukkoa ja häneen yhtyneitä helleenejä. Ja Mardonios järjesti myös makedonialaiset ja Tessalian asukkaat atenalaisia vastaan.

32. Täten ovat nimitetyt suurimmat ja samalla mainioimmat ja huomattavimmat niistä kansoista, jotka Mardonios asetti rintamaan. Näiden joukkoon oli sekoitettu väkeä muistakin kansoista, kuten fryygialaisia, traakialaisia, myysialaisia, paioneja ynnä muita, sitäpaitsi myös etiopilaisia ja egyptiläisistä niinsanotut hermotybit ja kalasirit, jotka käyttävät aseenaan väkipuukkoa ja ovat egyptiläisten ainoat soturit. Näiden, jotka palvelivat merisotilaina, hän vielä Faleronissa ollessaan oli antanut astua laivoista pois, sillä egyptiläisiä ei oltu määrätty siihen maasotajoukkoon, joka Xerxeen keralla saapui Atenaan. Näitä barbareja siis oli kolmesataatuhatta miestä, kuten ennenkin olen osoittanut. Mutta niiden helleenien lukumäärää, jotka olivat Mardonioksen liittolaisia, ei kukaan tiedä, sillä niitä ei laskettu. Arviolta päättäisin niitä kerääntyneen viiteenkymmeneentuhanteen mieheen. Nämä näin järjestetyt olivat jalkaväkeä, mutta ratsuväki oli erikseen asetettuna.

33. Kun nyt siis kaikki olivat järjestyneet kansoittain ja osastoittain, panivat he seuraavana päivänä kummallakin puolella toimeen uhreja. Helleenien puolella oli Tei-

samenos, Antiokhoksen poika, uhraajana. Hän seurasi näet tietäjänä tämän sotajoukon myötä. Tämän miehen, joka oli elis-maalainen ja iamidien sukua, olivat lakedaimonilaiset tehneet omaksi kansalaisekseen. Kun näet Teisamenos kerran Delfoissa kysyi, oliko hän saava lasta, julisti Pytia, että hän oli voittava viidessä mitä ankarimmassa ottelussa. Erehtyen oraakelilauseen tarkoituksesta hän silloin antautui voimisteluharjoituksiin, saavuttaakseen voittoja voimistelukilpailuissa. Ja Teisamenos harjoitteli viisiottelua ja voittikin Olympiassa kaikissa, paitsi yhdessä kilpailussa, jolloin hän kiisteli androlaisen Hieronymoksen kanssa. Mutta lakedaimonilaiset, jotka älysivät, että Teisamenoksen saama ennustus ei tarkoittanut voimistelukilpailuja, vaan taisteluja, koettivat maksusta taivuttaa häntä rupeamaan heidän herakleidi-syntyisten kuningastensa keralla heidän johtajakseen sodassa. Kun nyt Teisamenos huomasi spartalaisten pitävän tärkeänä, että saisivat hänet ystäväkseen, niin hän korotti hintaa, ilmoittaen, että jos he tekisivät hänet kansalaisekseen ja osalliseksi kaikista tähän kuuluvista oikeuksista, oli hän sen tekevä, mutta muusta hinnasta ei. Kuullessaan tämän spartalaiset ensiksi suuttuivat ja heittivät kokonaan sikseen pyyntönsä, mutta lopulta, kun suuri pelko valtasi heidät persialaissotajoukon uhatessa, he antoivat myöten ja suostuivat ehtoon. Mutta huomattuaan heidän muuttaneen mielensä ei Teisamenos enää sanonut tyytyvänsä vain tähän, vaan vaati, että myös hänen veljensä Hegias pääsisi Spartan kansalaiseksi samoilla ehdoilla, kuin hän itsekin.

34. Näin sanoessaan hän jäljitteli Melampusta, jos nimittäin saattaa keskenään verrata kuninkuuden ja kansalaisoikeuden vaatijoita. Sillä kun Argoksen naiset olivat sairastuneet raivotautiin ja argolaiset palkkasivat Melampuksen Pyloksesta parantamaan heidän naistensa tautia, niin tämä vaati palkakseen puolet kuningaskunnasta. Argolaiset eivät siihen suostuneet, vaan läksivät tiehensä.

Mutta kun yhä useammat naiset joutuivat raivoihinsa, ottivat argolaiset suorittaakseen, mitä Melampus vaati, ja menivät antamaan sen. Nähdessään nyt heidän muuttaneen mielensä tämä vaati yhä enempää, sanoen, että elleivät he antaisi hänen veljelleen Biaallekin kolmannesta kuningaskunnasta, hän ei aikonut tehdä, mitä he tahtoivat. Niinpä argolaiset ahdingossaan suostuivat siihenkin.

35. Samalla tavoin myös lakedaimonilaiset, jotka hartaasti halusivat Teisamenosta, myöntyivät kaikkiin hänen pyyntöihinsä. Ja heidän suostuttuaan hänen viimeiseenkin vaatimukseensa tuli elis-maalainen Teisamenos spartalaiseksi ja auttoi näitä, heidän tietäjänään, saavuttamaan viisi mitä suurinta voittoa. Teisamenos ynnä hänen veljensä ovat kaikkien vierasten joukosta ainoat, jotka ovat tulleet Spartan kansalaisiksi. Ja nuo viisi ottelua olivat seuraavat: ensimäinen tässä mainittu Plataiain taistelu, toinen se, joka suoritettiin Tegeassa tegealaisia ja argolaisia vastaan, sitten Dipaiassa kaikkia arkadilaisia, paitsi mantineialaisia vastaan käyty, ja edelleen messenialaisia vastaan Isthmoksessa suoritettu; viimeinen näistä viidestä ottelusta oli se, joka tapahtui Tanagrassa atenalaisia ja argolaisia vastaan.

36. Silloin nyt siis tämä Teisamenos seurasi spartalaisten mukana ja toimi tietäjänä Plataiain alueella. Ja uhrit lupasivat menestystä helleeneille, jos he puolustautuisivat, mutta silloin eivät, jos he astuisivat Asopos-joen yli ja itse aloittaisivat taistelun.

37. Mardoniokselle taas, joka innokkaasti halusi aloittaa taistelua, eivät uhrit onnistuneet, mutta lupasivat menestystä siinä tapauksessa, että hänkin vain puolustautuisi. Sillä Mardonioskin käytti helleeniläisiä uhreja, ollen hänellä tietäjänä muuan elis-maalainen Hegesistratos, joka oli huomatuin mies telliadien suvussa. Hänet olivat spartalaiset ennen näitä tapauksia ottaneet vangiksi ja sitoneet surmatakseen hänet, syystä että olivat hänen puoleltaan

kärsineet paljon kiusaa. Tässä onnettomassa tilassa, kun kysymyksessä oli henki ja häntä ennen kuolemaa vielä odottivat monet surkeat kärsimykset, hän suoritti uskomattoman teon. Hän oli kytkettynä raudoitettuun jalkapuuhun, mutta sai kerran jollakin tavoin käsiinsä huoneeseen tuodun rauta-aseen ja päätti heti panna toimeen teon, joka on miehuullisin kaikista meille tunnetuista teoista. Hän mittasi näet ensin, kuinka pitkälle hän voisi saada jalkansa pölkystä irti, ja sitten hän leikkasi loput jalkaterästä pois. Tämän tehtyään hän, koska vartijat häntä valvoivat, kaivoi puhki seinän ja karkasi Tegeaan, matkaten öisin, mutta päivin piiloutuen metsiin ja pysytellen alallaan. Ja vaikka lakedaimonilaiset miehissä häntä etsivät, pääsi hän kolmantena yönä Tegeaan. Ja he ihmettelivät suuresti hänen rohkeuttaan, kun näkivät toisen puolen jalkaa paikoillaan, mutta eivät voineet häntä itseään löytää. Sillä kertaa hän täten pääsi lakedaimonilaisten käsistä ja pakeni Tegeaan, joka ei niihin aikoihin ollut ystävyydessä lakedaimonilaisten kanssa. Mutta terveeksi tultuaan hän laittoi itselleen puujalan ja nyt hän julkisesti esiintyi lakedaimonilaisten vihollisena. Tämä vihollisuus lakedaimonilaisia vastaan, johon hän oli joutunut, ei kuitenkaan koitunut hänelle onneksi. Hänen näet ennustellessaan Zakynthoksessa nämä ottivat hänet vangiksi ja surmasivat hänet.

38. Hänen kuolemansa tapahtui kuitenkin vasta Plataiain taistelun jälkeen. Mutta nyt Hegesistratos, joka Mardoniokselta oli saanut melkoisen rahasumman palkaksi, Asopoksen varrella uhrasi suurella innolla sekä vihasta lakedaimonilaisia kohtaan että voitonhimosta. Kun nyt taistelua tarkoittavat uhrit eivät olleet hyväenteiset persialaisille itselleen, enemmän kuin heidän mukanaan oleville helleeneillekään — näilläkin näet oli oma vasituinen tietäjänsä, muuan leukadilainen Hippomakhos — ja toiselta puolen tulvimistaan tulvi ja karttui helleenejä, neuvoi eräs

teebalainen Timegenidos, Herpyksen poika, Mardoniosta vartioimaan Kithaironin solia, huomauttaen, kuinka helleenejä joka päivä siitä tulvi, ja että hän voisi ottaa suuren joukon heitä vangiksi.

39. Kahdeksan päivää sotajoukot jo olivat olleet leirissä vastatusten, kun Timegenides antoi tuon neuvon Mardoniokselle. Tämä käsitti, että neuvo oli hyvä, minkä vuoksi hän yön tultua lähetti ratsuväkensä Kithaironin soliin, jotka vievät Plataiaihin ja joita boiotilaiset sanovat »Kolmeksi pääksi», atenalaiset taas »Tammenpäiksi». Eivätkä paikalle lähetetyt ratsumiehet turhaan sinne saapuneet. He saivat näet haltuunsa viisisataa juhtaa, jotka kuljettivat ruokavaroja Peloponnesoksesta helleenien leiriin, ynnä juhtia seuraavat ihmiset, näiden juuri astuessa solista tasangolle. Tämän saaliin saatuaan persialaiset säälimättä tappoivat kaikki, ollenkaan säästämättä juhtia, yhtä vähän kuin ihmisiäkään. Ja kyllikseen murhattuaan he saartoivat loput ja ajoivat ne Mardonioksen luo leiriin.

40. Tämän tapauksen jälkeen molemmat sotajoukot taas kuluttivat toimettomuudessa kaksi päivää, koska ei kumpikaan tahtonut aloittaa taistelua. Barbarit tunkivat näet Asopos-joelle saakka, koetellen helleenejä, mutta ei kumpikaan sotajoukko astunut sen yli. Kuitenkin Mardonioksen ratsuväki alati ahdisti ja häiritsi helleenejä. Sillä teebalaiset, jotka olivat erittäin meedialaismielisiä, kävivät innokkaasti sotaa ja opastivat aina barbareja siihen saakka, kunnes taistelu alkoi, mutta sitten astuivat persialaiset ja meedialaiset heidän sijalleen, ja ne etenkin osoittivat kuntoa.

41. Kymmeneen päivään ei nyt tapahtunut mitään sen enempää. Mutta kun molempien yhdettätoista päivää ollessa vastatusten leirissä Plataiain alueella helleenien luku yhä kasvoi ja Mardonios jo kävi kärsimättömäksi joutenolostaan, syntyi keskustelu Mardonioksen, Gobryaan pojan, ja Artabazoksen, Farnakeen pojan, välillä, joka jälki-

mäinen nautti aivan erikoista arvoa Xerxeen luona. Ja neuvottelussaan he lausuivat nämä mielipiteet. Artabazos arveli, että mitä pikimmin oli pantava sotajoukko liikkeelle ja mentävä Teeban muurien sisälle, mihin he olivat vieneet paljon muonavaroja itseänsä sekä rehua juhtia varten; siellä oli kaikessa rauhassa istuttava ja ryhdyttävä keskusteluihin vihollisten kanssa menettelemällä tällä tavoin. Koska persialaisilla oli paljon kultaa, sekä rahaksi lyötyä että lyömätöntä, ja paljon myös hopeata sekä juoma-astioita, tuli heidän säästämättä lähetellä niitä helleeneille, ja näiden joukosta varsinkin eri valtioiden johtomiehille, jotka silloin kyllä pian hylkäisivät vapauden asian. Mutta heidän ei tullut iskeä vihollisten kanssa yhteen ja siten antautua vaaraan. Hänen ajatuksensa oli siis sama kuin teebalaistenkin, koska hänkin oli kaukonäköisempi kuin Mardonios; sillä tämä oli raju ja varomaton eikä vähintäkään tahtonut antaa myöten. Mardonioksesta oli näet hänen oma sotajoukkonsa paljoa vahvempi helleenien sotajoukkoa, jonka vuoksi hänen mielestään viipymättä oli oteltava näiden kanssa eikä sallittava heitä kerääntyä vielä enemmän, kuin mitä heitä jo oli koolla. Mutta Hegesistratoksen uhrit hän jätti omaan arvoonsa eikä tahtonut pakoittamalla pakoittaa niitä onnistumaan, vaan arveli, että tuli noudattaa persialaisten tapaa ja käydä taisteluun.

42. Tätä Mardonioksen mielipidettä ei kukaan vastustanut, joten se pääsi voimaan. Sillä hänhän se oli kuninkaalta saanut sotajoukon päällikkyyden, eikä Artabazos. Noudatettuaan siis luokseen seurassaan olevien helleenien osastonpäälliköt ja johtajat hän kysyi, tunsivatko he mitään ennustusta, jonka mukaan persialaisten oli määrä tuhoutua Hellaassa. Kun kokoukseen kutsutut pysyivät ääneti — toiset näet todella eivät tunteneet oraakelilauseita, toiset kyllä tunsivat, mutta pitivät arveluttavana puhua niistä —, lausui Mardonios itse: »Koska nyt te

joko ette mitään tiedä tai ette uskalla puhua, niin tahdon minä mainita asian, sillä minä tunnen sen hyvin. On olemassa sellainen ennustus, että persialaisten on määrä, Hellaaseen saavuttuaan, ryöstää Delfoin pyhättö ja ryöstön tehtyään joutua järjestänsä perikatoon. Koska tunnemme tämän, emme aio mennä tuohon pyhättöön ja koettaa sitä ryöstää, joten me siitä syystä emme joudukaan hukkaan. Näin ollen kaikki ne teistä, jotka suotte persialaisille hyvää, voitte sen puolesta olla iloissanne, sillä me pääsemme voitolle helleeneistä.» Näin sanottuaan hän käski heidän varustautua ja tehdä kaikki taisteluvalmiiksi, sillä seuraavana päivänä oli aikomus iskeä yhteen vihollisten kanssa.

43. Mutta sen oraakelilauseen, jonka Mardonios sanoi tarkoittavan persialaisia, tiedän varmasti sepitetyksi illyrialaisista ja enkheleiläisten sotajoukosta, eikä persialaisista. Sitävastoin on olemassa toinen, Bakiin sepittämä juuri tätä taistelua tarkoittava ennustus:

»... Kuulevi Thermodon ja Asopos heinäväranta
rynnäköt helleenein sekä barbaarein sotahuudon.
Silläpä suistuva on moni jousenkantaja meedi,
vastoin salliman säätöä, tultua turmion päivän.»

Tämän ynnä muita samanlaisia ennustuksia tiedän Musaioksen sepittäneen persialaisista. Ja Thermodon-joki virtaa Tanagran ja Glisaan välitse.

44. Mutta senjälkeen kuin Mardonios oli tiedustellut oraakelilauseita ja pitänyt rohkaisevan puheensa, tuli yö, ja sotajoukot asettuivat vartijapaikkoihinsa. Vaan kun yötä oli pitemmälle kulunut ja näytti siltä kuin kautta leirien olisi vallinnut hiljaisuus ja ihmiset nukkuneet sikeimmässä unessaan, silloin ratsasti atenalaisten vartijastojen luo Alexandros, Amyntaan poika, makedonialaisten sotapäällikkö ja kuningas, ja pyysi päästä päällikköjen puheille. Useimmat vartijat jäivät paikoilleen, mutta jotkut juoksivat pääl-

likköjen luo, ja sinne tultuaan he kertoivat, että meedialaisten leiristä oli ratsain saapunut muuan henkilö, joka ei ollut mitään muuta ilmaissut, kuin että mainitsi sotapäälliköt nimeltä ja sanoi tahtovansa päästä heidän puheilleen.

45. Tämän kuultuaan päälliköt heti seurasivat näitä vartijastoille. Ja heidän sinne saavuttuaan Alexandros lausui heille näin: »Atenan miehet, nämä sanani uskon salaisuutena teidän huostaanne ja kiellän teitä ilmaisemasta niitä kenellekään muulle kuin Pausaniaalle, jott'ette minua syöksisi turmioon. Sillä en minä puhuisi, ellen olisi kovin huolissani koko Hellaan puolesta. Olen näet itse syntyperältäni alkujaan helleeni enkä soisi näkeväni Hellaan vapaasta joutuneen orjuutetuksi. Niinpä minä siis ilmoitan, että uhrit eivät saata onnistua Mardoniokselle ja hänen sotajoukolleen, sillä muuten olisitte jo kauan sitten saaneet taistella. Mutta nyt hän on päättänyt jättää uhrit omaan arvoonsa ja päivän valjetessa ryhtyä taisteluun. Hän näet luullakseni pelkää, että teitä kokoontuisi vielä enemmän. Varustautukaa siis tämän varalle. Jos taas Mardonios lykkää yhteentörmäyksen toistaiseksi eikä siihen nyt ryhdy, niin jääkää kuitenkin itsepäisesti paikoillenne, sillä muutamassa päivässä ovat heidän ruokavaransa lopussa. Mutta jos tämä sota päättyy teille mieliksi, niin muistettakoon silloin minunkin vapauttamistani, minun, joka alttiudesta helleenejä kohtaan olen suorittanut näin uskalletun teon ja olen tahtonut teille ilmoittaa Mardonioksen aikeen, jott'eivät barbarit äkkiarvaamatta ja teidän mitään aavistamattanne hyökkäisi teidän kimppuunne. Minä olen makedonialainen Alexandros.» Näin sanottuaan hän ratsasti takaisin barbarien leiriin ja paikallensa rintamaan.

46. Mutta atenalaisten päälliköt menivät oikealle sivustalle ja kertoivat Pausaniaalle, mitä olivat Alexandrokselta kuulleet. Tästä sanomasta säikähteenä hän, persialaisia peljäten, lausui näin: »Koska nyt taistelu on määrätty tapahtuvaksi

aamunkoitossa, tulee teidän, atenalaisten, asettua persialaisia vastaan, meidän taas boiotilaisia ja teidän kohdallenne sijoitettuja helleenejä vastaan. Ja tämä siksi, että te tunnette meedialaiset ja heidän taistelutapansa, koska olette Marathonin luona taistelleet, me sitävastoin emme ole kokeneet emmekä oppineet tuntemaan näitä miehiä. Sillä ei yksikään spartalainen ole mitellyt voimiaan meedialaisten kanssa, mutta olemme kyllä koetelleet boiotilaisia ja tessalialaisia. Siispä tulee teidän lähteä liikkeelle ja mennä tälle sivustalle, meidän taas vasemmalle.» Tähän virkkoivat atenalaiset näin: »Jo alusta saakka, kun näimme persialaisten asettuneen teitä vastaan, aioimme sanoa teille sen, minkä nyt itse ennätitte ennen meitä. Mutta me pelkäsimme, että tämä puhe ei olisi teille mieleen. Vaan koska nyt itse olette tästä muistuttaneet, olemme mielihyvällä kuulleet ehdoituksen ja olemme valmiit tekemään niin.»

47. Koska tuuma miellytti molempia, vaihtoivat he aamun valjettua paikkansa. Mutta boiotilaiset huomasivat, mitä oli tekeillä, ja ilmoittivat asian Mardoniokselle. Sen kuultuaan tämäkin koetti muuttaa asentoaan ja vei persialaiset lakedaimonilaisia vastaan. Huomattuaan tämän Pausanias, joka ymmärsi aikeensa joutuneen ilmi, siirsi spartalaiset takaisin oikealle sivustalle. Ja samoin teki myös Mardonios persialaisiin nähden vasemmalla siivellään.

48. Kun kummatkin jälleen olivat asettuneet entisille paikoilleen, lähetti Mardonios spartalaisten luo kuuluttajan, joka lausui näin: »Oi lakedaimonilaiset, teitähän täkäläiset ihmiset sanovat urhoollisimmiksi miehiksi, kehuen, että te ette pakene sodasta ettekä jätä riviänne, vaan paikoillenne jääden joko tuhoatte vastustajanne tai itse tuhoudutte. Mutta tässä kaikessa ei ollutkaan mitään perää. Sillä jo ennenkuin iskimme yhteen ja antauduimme käsikähmään, näimme kuinka te pakenitte, jätitte paikkanne, ja annoitte

atenalaisten koetella meidän urhoollisuuttamme, mutta itse asetuitte meidän orjiamme vastaan. Tämä ei suinkaan ole kelpomiesten työtä, ja me olemme mitä suurimmassa määrin teihin nähden pettyneet. Maineenne takia me näet odotimme, että te olisitte lähettäneet luoksemme kuuluttajan haastamaan meidät taisteluun ja olisitte tahtoneet otella vain persialaisia vastaan, ja me olimme valmistautuneet niin tekemään. Mutta emme olekaan mitään sellaista saaneet teistä kuulla, vaan pikemmin, että olette pötkineet pakoon. Koska siis te ette ole tätä ehdoitusta ensin tehneet, niin tahdomme me sen tehdä. Eikö nyt helleenien puolesta teidän, joita pidetään urhoollisimpina, ja barbarien puolesta meidän tulisi, yhtä monta kummallakin puolen, taistella toisiamme vastaan? Ja jos hyväksi nähdään, että muidenkin tulee taistella, niin taistelkoot he kernaasti sitten. Mutta jos ette niin katso hyväksi, vaan on kyllin, että me yksin taistelemme, niin ratkaiskaamme me taistelu. Ja kummat tahansa meistä voittanevatkin, niin he ovat koko sotajoukkonsa puolesta voittaneet.»

49. Näin lausuttuaan ja jonkun aikaa odotettuaan kuuluttaja läksi takaisin, koska ei kukaan hänelle vastannut, ja perille saavuttuaan hän ilmoitti Mardoniokselle, kuinka hänen oli käynyt. Ylen iloissaan ja tyhjänpäiväisestä voitostaan ylpeänä tämä käski ratsuväkensä hyökätä helleenejä vastaan. Ja hyökätessään ratsumiehet tuottivat suurta vahinkoa koko helleenien sotajoukolle heittämällä keihäitään ja ampumalla nuoliaan. Sillä koska he olivat hevos-jousiväkeä, ei voinut päästä likelle heitä. Ja he hämmensivät ja loivat umpeen Gargafian lähteen, josta koko helleeniläinen sotajoukko otti vettä. Tämän lähteen kohdalle olivat ainoastaan lakedaimonilaiset asettuneet, mutta toisista helleeneistä lähde oli enemmän tai vähemmän etäällä, aina sen mukaan, mihin mikin osasto oli sijoitettu. Sitävastoin oli Asopos lähellä, vaan koska he olivat Asopoksesta suljetut, kulkivat he lähteellä. Joesta näet ei

heidän ollut mahdollista noutaa vettä vihollisten ratsumiehiltä ja heidän nuoliltaan.

50. Kun asiain tällä kannalla ollessa sotajoukolta oli riistetty vedensaanti ja ratsuväki sitä häiritsi, kokoontuivat helleenien sotapäälliköt neuvottelemaan niin hyvin näistä kuin muistakin seikoista ja tulivat Pausaniaan tykö oikealle sivustalle. Sillä oli toinen seikka, joka, enemmän kuin tämä, heitä huolestutti. Heillä näet ei enää ollut ruokavaroja, syystä että heidän palvelijoiltaan, jotka olivat lähetetyt Peloponnesokseen hankkimaan muonaa, oli ratsuväki sulkenut tien, niin ett'eivät he voineet päästä leiriin.

51. Neuvotellessaan päättivät sotajoukot, siinä tapauksessa että persialaiset sinä päivänä lykkäisivät taistelun suorittamisen toistaiseksi, mennä »saareen». Tämä sijaitsee Asopoksesta ja Gargafian lähteeltä, minkä ääressä helleenit silloin olivat leirissä, kymmenen stadionin päässä, Plataiain kaupungin edustalla. Mainittu, keskellä mannermaata sijaitseva saaren tapainen muodostuu tällä tavoin. Virratessaan Kithaironin vuorelta alas tasangolle joki jakaantuu kahteen uomaan, jotka ovat toisistaan noin kolmen stadionin päässä, mutta yhtyvät sitten yhdeksi. Joen nimi on Oeroe, ja maanasukkaat sanovat sitä Asopoksen tyttäreksi. Tähän paikkaan siis helleenit päättivät siirtyä, jotta heillä olisi käytettävänään runsaasti vettä ja jott'eivät vihollisten ratsumiehet heitä vahingoittaisi, kuten tekivät nyt, jolloin he olivat suoraan vastapäätä helleenejä. Ja nämä katsoivat parhaaksi toimittaa siirtymisen toisen yövartion aikana, jott'eivät persialaiset näkisi heidän lähtevän liikkeelle ja niiden ratsuväki seuraisi ja saattaisi heitä epäjärjestykseen. Edelleen he päättivät, saavuttuaan tähän paikkaan, jonka ympäriltä Kithaironista virtaava Asopoksen tytär Oeroe juuri juoksee, samana yönä lähettää puolet sotaväestään Kithaironiin tuomaan kuormaväestön, joka oli lähtenyt hankkimaan ruokavaroja. Tämä oli näet suljettu Kithaironiin.

52. Näin he päättivät tehdä, ja koko sen päivän ahdisti heitä vihollisten ratsuväki, joten heillä oli kestettävänään hellittämätön työ. Vaan kun päivä päättyi ja ratsumiehet olivat herjenneet ahdistamasta, niin useimmat yön tultua ja lähtöön sovitun hetken saavuttua nousivat ja läksivät tiehensä. Mutta heillä ei ollutkaan mielessä lähteä sovittuun paikkaan, vaan liikkeelle päästyään he iloissaan pakenivat vihollisten ratsuväen edestä plataialaisten kaupunkia kohti ja saapuivat pakomatkallaan Heran temppelille. Tämä sijaitsee plataialaisten kaupungin edessä, kahdenkymmenen stadionin päässä Gargafian lähteeltä. Ja sinne saavuttuaan he laskivat aseensa pyhätön eteen.

53. Niinpä nämä leiriytyivät Heran temppelin ympärille. Mutta huomatessaan heidän lähtevän leiristä käski Pausanias lakedaimonilaisiakin tarttumaan aseihinsa ja menemään muitten jälestä, jotka kulkivat edellä, arvellen heidän menevän sovittuun paikkaan. Tällöin suostuivat muut osastonpäälliköt tottelemaan Pausaniasta, mutta Amomfaretos, Poliadeen poika, pitanelaisten osaston päällikkö, sanoi, ettei hän ainakaan aikonut paeta muukalaisia ja vapaaehtoisesti häväistä Spartaa, ja kummasteli huomatessaan tekeillä olevan hankkeen, koska hän ei ollut edellisessä neuvottelussa ollut läsnä. Mutta Pausanias ja Euryanax pitivät arveluttavana, että hän ei totellut heitä, mutta vielä arveluttavampana, siinä tapauksessa että hän kieltäytyisi seuraamasta, jättää pitanelaisten osaston oman onnensa nojaan, sillä jos he sen tekisivät, oli Amomfaretos seuralaisineen yksikseen jättäytyneenä joutuva perikatoon. Näin he harkitsivat ja antoivat lakonilaisen sotajoukon pysyä alallaan, mutta koettivat vakuuttaa Amomfaretokselle, ettei tullut tehdä niin.

54. Niinpä he kehoittelivat Amomfaretosta, joka yksin lakedaimonilaisista ja tegealaisista oli jäänyt jälelle. Mutta atenalaiset taas tekivät näin. He pysyttelivät alallaan siinä paikassa, mihin olivat asettuneet, koska ymmärsivät,

että lakedaimonilaiset puhuivat yhtä, ajattelivat toista. Vaan kun sotajoukko pantiin liikkeelle, niin atenalaiset lähettivät joukostaan ratsumiehen katsomaan, hankkivatko spartalaiset todella lähtöä vai eivätkö he ollenkaan aikoneetkaan poistua, sekä kysymään Pausaniaalta, mitä tuli tehdä.

55. Lakedaimonilaisten luo saavuttuaan kuuluttaja näki nämä sijoittuneiksi paikoilleen ja heidän ensimäiset miehensä ilmi riidassa. Sillä kun Euryanax ja Pausanias kehoittivat Amomfaretosta miehineen olemaan antaumatta vaaraan jäämällä yksin lakedaimonilaisten joukosta paikoilleen, eivät he häntä saaneet taivutetuksi. Lopulta syntyi heidän välillään riita, ja samassa saapui atenalaisten kuuluttaja ja seisahtui heidän viereensä. Riidan kestäessä Amomfaretos tarttuu molemmin käsin kiveen ja asettaa sen Pausaniaan jalkojen eteen, lausuen sillä äänestysliuskalla äänestävänsä, ettei paettaisi muukalaisia, tarkoittaen tällä barbareja. Mutta Pausanias sanoi häntä hulluksi ja mielensä menettäneeksi ja käski sitten atenalaisten kuuluttajan, kun tämä kysyi kysyttävänsä, kertoa millainen asiain tila heillä oli, ja pyysi atenalaisia vetäytymään heidän luokseen ja menettelemään lähtöönsä nähden niinkuin he itsekin.

56. Kuuluttaja läksi siis takaisin atenalaisten luo. Mutta toiset kiistelivät yhä, kunnes aamunkoitto heidät yllätti. Sill'aikaa Pausanias pysyi liikkumatta, vaan koska hän ei luullut, että Amomfaretos jäisi paikoilleen, jos muut lakedaimonilaiset lähtisivät pois, niinkuin todella kävikin, niin hän antoi merkin ja vei kukkuloita myöten pois kaikki muut. Ja tegealaiset seurasivat mukana. Mutta atenalaiset kulkivat taistelujärjestyksessä toiseen suuntaan kuin lakedaimonilaiset. Edelliset näet pysyttelivät penkereillä ja Kithaironin juurella, koska pelkäsivät vihollisten ratsuväkeä, atenalaiset taas kääntyivät alas tasangolle.

57. Amomfaretos, joka alussa ei luullut Pausaniaan

ollenkaan uskaltavan jättää heitä, pysyi lujasti siinä päätöksessään, että hänen miehineen tuli jäädä paikoilleen eikä siitä lähteä minnekään. Mutta kun Pausanias ynnä hänen väkensä olivat jonkun matkaa edenneet, käsitti Amomfaretos heidän täydellä todella aikovan hyljätä hänet, jonka vuoksi hän käski osastoansa tarttumaan aseisiin ja kulkemaan askel askeleelta muun joukon luo. Vaan poistuttuaan noin kymmenen stadionin verran tämä jäi odottamaan Amomfaretoksen osastoa, asettuen Moloeis-joen ja Argiopion nimisen paikan lähistöön, missä myös on eleusiläisen Demeterin pyhättö. Ja se jäi siitä syystä odottamaan, että, jos Amomfaretos ynnä hänen joukkonsa eivät poistuisi siitä paikasta, mihin olivat asettuneet, vaan jäisivät sinne, se voisi tulla heidän avukseen. Siinä saavutti heidät Amomfaretos koko joukkoineen, ja samassa koko barbarien ratsuväki hyökkäsi heidän kimppuunsa. Sillä ratsumiehet tekivät niinkuin heidän aina oli tapana tehdä. Mutta nähtyään sen paikan tyhjäksi, mihin helleenit edellisinä päivinä olivat olleet sijoittuneina, he hoputtivat hevosiaan yhä vain eteenpäin, ja heti saavutettuaan helleenit he alkoivat ahdistaa näitä.

58. Saatuaan tietää helleenien yön suojassa poistuneen ja nähdessään paikan tyhjänä Mardonios kutsui luokseen larisalaisen Thorexin ynnä hänen veljensä Eurypyloksen ja Thrasydeioksen ja lausui heille näin: »Oi Aleuaan pojat, mitä te nyt enää sanottekaan, nähdessänne tämän paikan tyhjänä? Tehän, lakedaimonilaisten naapurit, väittogether, että nämä eivät pakene taistelusta, vaan ovat ensimäisiä miehiä sodassa — nuo, joiden aikaisemmin itse näitte siirtyneen paikaltaan rintamassa ja joiden nyt me kaikki näemme kuluneena yönä karanneen. Nyt kun heidän tuli suorittaa ratkaiseva taistelu maailman kieltämättä urhoollisimpia miehiä vastaan, he ovatkin osoittautuneet epatoiksi, jotka vain mitättömien helleenien kesken ovat voineet jotakin aikaansaada. Teille, jotka ette ole koke-

neet persialaisia, olen mielelläni antanut anteeksi sen, että olette kiittäneet näitä, joista teillä toki oli jotakin tietoa. Mutta enemmän minä ihmettelin, että Artabazos pelkäsi lakedaimonilaisia ja peloissaan lausui sen perin arkamaisen ajatuksen, että tuli käskeä sotajoukon lähteä liikkeelle ja mennä teebalaisten kaupunkiin joutuakseen siellä saarroksiin. Sen on kyllä vielä kuningas minulta saapa tietää. Vaan toiste on siitä oleva puhe. Mutta nyt ei ole sallittava heidän tehdä näin, vaan on heitä ajettava takaa, kunnes he joutuvat kiinni ja kärsivät meiltä rangaistuksen kaikesta siitä, mitä he ovat persialaisille tehneet.»

59. Näin lausuttuaan Mardonios vei persialaiset juoksujalassa Asopoksen yli helleenien jälestä, ikäänkuin ne olisivat olleet karkureita, mutta suuntautui ainoastaan lakedaimonilaisia ja tegealaisia vastaan. Atenalaisia taas, jotka olivat kääntyneet tasangolle, hän ei voinut kukkulain vuoksi nähdä. Vaan nähdessään persialaisten lähtevän liikkeelle ajaakseen takaa helleenejä nostivat heti kaikki muutkin barbari-osastojen päälliköt merkkinsä ja alkoivat ajaa helleenejä takaa täyttä jalkaa. Eivätkä he olleet asetetut mihinkään järjestykseen tai vakinaisiin riveihin rintamassa.

60. Niinpä nämä huudolla ja melulla kävivät helleenejä kohti muka sortaakseen heidät maahan. Kun nyt vihollisen ratsuväki ahdisti helleenejä, lähetti Pausanias atenalaisten luo ratsumiehen, joka lausui näin: »Atenan miehet, nyt kun edessämme on ratkaiseva kamppailu siitä, onko Hellas oleva vapaa vai orjuutettu, ovat liittolaiset pettäneet meidät, lakedaimonilaiset, ja teidät, atenalaiset, ja viimekuluneena yönä lähteneet karkuun. Nyt on siis päätetty asia, että tästä lähtien on tehtävä näin: meidän tulee puolustautua niin urhoollisesti kuin suinkin ja suojata toinen toistamme. Jos nyt vihollisten ratsuväki alussa olisi hyökännyt teidän päällenne, olisi tietysti meidän ja tegealaisten, jotka meidän kerallamme eivät petä Hellasta,

pitänyt rientää teille avuksi. Mutta koska nyt koko ratsuväki on hyökännyt meidän päällemme, on kohtuullista, että te tulette enimmin ahdistetun osaston avuksi. Vaan jos teidän on mahdotonta itse tulla avuksemme, niin tehkää meille ainakin se palvelus, että lähetätte jousimiehenne. Mehän tiedämme, että te tämän sodan aikana olette olleet mitä alttiimpia, niin että uskomme teidän tässäkin meitä kuulevan.»

61. Saatuaan tästä tiedon atenalaiset läksivät liikkeelle mennäkseen lakedaimonilaisten avuksi ja voimiensa takaa heitä puolustaakseen. Mutta atenalaisten jo parhaillaan kulkiessa sinne kävivät heidän kimppuunsa ne heitä vastaan asetetut helleenit, jotka olivat kuninkaan puolella, niin että he eivät enää voineetkaan päästä avuksi, sillä heidän kimppuunsa hyökännyt joukko ahdisti heitä. Siten siis jäivät lakedaimonilaiset ja tegealaiset, joita oli, edellisiä kevytaseisten keralla luvultaan viisikymmentätuhatta, tegealaisia taas kolmetuhatta, yksikseen; viimemainitut näet eivät koskaan luopuneet lakedaimonilaisista. Ollessaan nyt iskemäisillään yhteen Mardonioksen ja hänen sotajoukkonsa kanssa he juuri toimittivat uhreja. Mutta heidän uhrinsa eivät onnistuneet, ja sillä välin heitä kaatui useita ja vielä useampia haavoittui. Persialaiset muodostivat näet palmikoiduista kilvistään suojamuurin ja ampuivat suuren määrän nuolia. Ja kun nyt spartalaiset olivat tällaisessa ahdinkotilassa eivätkä uhrit onnistuneet, käänsi Pausanias katseensa plataialaisten Heran-temppeliin päin ja kutsui avukseen jumalatarta, rukoillen että hän ei sallisi spartalaisten pettyä toiveessaan.

62. Hänen vielä näin rukoillessaan nousivat ensiksi tegealaiset ja kävivät barbareja vastaan, ja heti Pausaniaan rukoiltua kääntyivät enteet uhraajille suotuisiksi. Kun tämä vihdoin viimeinkin tapahtui, kävivät spartalaisetkin persialaisia vastaan, ja persialaiset heittivät jousensa ja asettuivat torjumaan näitä. Aluksi taisteltiin

kilpi-suojuksen ääressä. Mutta kun tämä oli kaatunut, syntyi ankara ottelu itse Demeterin pyhätön ympärillä, ja sitä kesti kauan, kunnes he joutuivat keskenään käsikähmään. Sillä barbarit tarttuivat heidän keihäisiinsä ja mursivat ne poikki. Persialaiset eivät olleet rohkeudeltaan ja voimiltaan huonompia, mutta aseettomia kun olivat ja lisäksi ymmärtämättömiä eivätkä taidossa vastustajiensa vertaisia, he syöksyivät esiin yksitellen tai kymmenen kerrallaan, liittäytyen suuremmiksi tai pienemmiksi joukkueiksi, ja hyökkäsivät spartalaisten kimppuun, mutta tuhoutuivat.

63. Aina missä Mardonios itse taisteli, istuen valkoisen hevosen selässä ja ympärillään tuhat urhoollisinta valiopersialaista, barbarit myös kiivaimmin ahdistivat vastustajiaan. Ja niin kauan kuin Mardonios oli elossa, he pitivät puoliaan ja torjuessaan vihollisia kaatoivat useita lakedaimonilaisia. Mutta kun Mardonios oli saanut surmansa ja hänen ympärilleen asettunut joukko, joka oli kaikista vahvin, oli kaatunut, silloin kääntyivät muutkin ja väistyivät lakedaimonilaisten edestä. Erittäin suuressa määrin haittasi näet heitä heidän pukunsa, koska heillä ei ollut haarniskaa. He ottelivat näet kevytaseisina raskasaseisia vastaan.

64. Täällä saivat, kuten oraakelilause oli julistanut, spartalaiset Mardonioksen kuoleman kautta hyvityksen Leonidaan surmasta, ja Pausanias, Kleombrotoksen, Anaxandrideen pojan, poika, saavutti kauniimman kaikista voitoista, mitä me tunnemme. Hänen esivanhempiensa nimet taaksepäin ovat mainitut Leonidaan yhteydessä. Heillä oli näet samat esi-isät. Ja Mardonios sai surmansa Aeimnestos nimisen huomattavan spartalaisen kädestä. Tämä iski jonkun aikaa meedialaissotien jälkeen, sodan vallitessa, kolmensadan miehen etunenässä Stenyklaroksessa yhteen messenialaisten koko sotavoiman kanssa, mutta kaatui itse kolmensadan miehensä keralla.

65. Vaan kun persialaiset Plataiain luona kääntyivät lakedaimonilaisten edestä pakosalle, pakenivat he epäjärjestyksessä leiriinsä ja sen puisen muurin sisäpuolelle, jonka he olivat itselleen rakentaneet Teeban alueelle. Mutta ihmeellistä minusta on, että vaikka he taistelivat Demeterin lehdon ääressä, ei havaittu ainoankaan persialaisen astuneen temppelikartanoon eikä siinä kuolleen, vaan useimmat kaatuivat pyhätön ympärille vihkimättömään maahan. Ja luulenpa — jos nimittäin on lupa jumalallisista asioista lausua jotakin arvelua —, että jumalatar itse ei laskenut heitä sisälle siitä syystä, että he olivat polttaneet hänen pyhän temppelinsä Eleusiissä.

66. Niin kävi siis tämän taistelun. Mutta Artabazos, Farnakeen poika, oli jo alusta saakka ollut tyytymätön siihen, että kuningas jätti Mardonioksen Hellaaseen, ja oli nytkin vastustanut taistelua, vaikka hän kovasta epäämisestään huolimatta ei voinut sitä estää. Ja koska Mardonioksen toimenpiteet eivät häntä miellyttäneet, oli hän itse tehnyt näin. Kun sotajoukot iskivät yhteen, johdatti Artabazos ennakolta harkitun suunnitelman mukaan joukkojaan — hänellä ei ollut mikään vähäinen joukko, vaan kokonaista neljäkymmentätuhatta miestä ympärillään — ja koska hän hyvin ymmärsi, minkä tuloksen taistelu oli saava, hän käski heitä kaikkia menemään sinne, mihin vain hän heidät johdattaisi ja milloin näkisivät hänen ponnistavan voimiaan. Tämän käskyn annettuaan hän johdatti väkensä ikäänkuin taisteluun. Mutta jonkun matkaa edettyään hän jo näki persialaisten pakenevan. Siksi hän ei enää johdattanutkaan heitä samassa järjestyksessä kuin ennen, vaan riensi kiireimmän kautta pakoon, vetäytymättä puisen muurin turviin, enemmän kuin Teebankaan muurien sisäpuolelle, vaan läksi fokilaisten maahan, koska hän niin pian kuin suinkin tahtoi päästä Hellespontoksen rannalle.

67. Niinpä he pakenivat Hellespontokseen päin. Ja muut kuninkaan mukana olevat helleenit esiintyivät tahallaan pelkurimaisesti, mutta boiotilaiset taistelivat kauan aikaa atenalaisia vastaan. Sillä ne teebalaiset, jotka pitivät meedialaisten puolta, osoittivat taistelussa melkoista intoa eivätkä tahtoneet olla pelkureita, niin että kolmesataa heidän etevintä ja urhoollisinta miestään siinä sai surmansa atenalaisten kädestä. Kun nämä teebalaisetkin olivat kääntyneet, pakenivat he Teebaan, eikä sinne, mihin persialaiset ja koko muiden liittolaisten suuri joukko, ketään vastustamatta ja mitään urotyötä suorittamatta, pakenivat.

68. Ja minusta on ilmeistä, että koko barbarien mahti riippui persialaisista, koskapa he silloinkin, ennenkuin ryhtyivät ottelemaan vihollisten kanssa, pakenivat heti nähdessään persialaisten niin tekevän. Näin he pakenivat kaikki, lukuunottamatta ratsuväkeä, varsinkin boiotilaista. Tämä turvasi heidän pakoaan siten, että se aina oli lähinnä vihollisia ja hääti helleenit pois pakenevista ystävistään.

69. Mutta voittajat seurasivat Xerxeen väkeä, ajaen takaa ja surmaten. Tämän paon alkaessa ilmoitettiin muille helleeneille, jotka olivat sijoittuneet Heran temppelin ympärille eivätkä olleet ottaneet osaa taisteluun, että se oli suoritettu ja että Pausanias joukkoineen oli voittanut. Tämän kuultuaan helleenit läksivät täydessä epäjärjestyksessä liikkeelle, korintolaiset ja heidän seurassaan olevat vuorenvierustaa ja kukkuloita myöten sitä tietä pitkin, joka vei suoraan ylös Demeterin pyhätölle, megaralaiset ja fliuntilaiset taas tovereineen kulkivat tasaisinta tietä poikki kentän. Mutta kun megaralaisten ja fliuntilaisten jouduttua lähelle vihollisia teebalaisten ratsumiehet näkivät heidät kaukaa, heidän epäjärjestyksessä rientäessään eteenpäin, niin he ajaa karauttivat näitä vastaan, johtajanaan Asopodoros, Timandroksen poika. Ja hyökkäyksellään he

löivät heitä maahan kuusisataa miestä sekä ajoivat heitä takaa, tunkien heidät Kithaironiin.

70. Siten siis nämä hukkuivat, sen enempää huomiota herättämättä. Mutta paettuaan puisen muurin turviin persialaiset ynnä muu joukko ennättivät nousta torneihin, ennenkuin lakedaimonilaiset saapuivat, ja niihin noustuaan he parhaimpansa mukaan vahvistivat muuria. Ja kun nyt atenalaiset lähestyivät, syntyi varsin ankara linnataistelu. Sillä niin kauan kuin atenalaiset olivat poissa, puolustautuivat barbarit ja olivat kokonaan voitolla lakedaimonilaisista, koska nämä eivät olleet perehtyneet linnataisteluun. Mutta atenalaisten tultua saapuville syntyi ankara linnataistelu, jota kesti kauan aikaa. Lopulta kuitenkin atenalaisten miehuus ja itsepintaisuus sai voiton, he nousivat muurille ja repivät sen maahan. Ja siitä sitten muut helleenit tulvivat sisälle. Ensiksi syöksyivät tegealaiset muurin sisäpuolelle, ja nämä ne ryöstivät Mardonioksen teltan, vieden sieltä muun muassa myös sen hevosseimen, joka oli kokonaan vaskesta ja näkemistä ansaitseva. Tämän Mardonioksen seimen tegealaiset pyhittivät Athene Alean temppeliin, vaan kaikki muut ottamansa esineet he veivät helleenien yhteiseen varastoon. Mutta muurin sorruttua eivät barbarit enää liittyneet taajaksi parveksi, eikä kukaan heistä ajatellut puolustautumista, vaan he joutuivat kerrassaan pois suunniltaan, koska olivat ajetut niin tiukkaan tilaan ja niin monia kymmeniä tuhansia ihmisiä tungettu yhteen kohtaan. Ja helleeneillä oli tilaisuus surmata heitä niin paljon, että koko sotajoukon kolmestasadastatuhannesta miehestä ei kolmeakaantuhatta jäänyt henkiin, lukuunottamatta niitä neljääkymmentätuhatta, joiden keralla Artabazos pakeni. Spartan lakedaimonilaisia kuoli ottelussa kaikkiaan yhdeksänkymmentäyksi, tegealaisia kuusitoista ja atenalaisia viisikymmentäkaksi.

71. Barbarien joukosta kunnostautui persialaisten jalka-

väki ja sakien ratsuväki, yksityisistä sotureista Mardonios. Helleeneistä taas olivat kyllä tegealaiset ja atenalaiset urhoollisia, mutta uljuudossa voittivat kuitenkin lakedaimonilaiset. Tätä tosin en saata mistään muusta päättää — kaikki nämä näet voittivat vastassaan olevat —, kuin siitä, että lakedaimonilaiset hyökkäsivät vihollisten vahvinta osaa vastaan ja kuitenkin voittivat heidät. Ja kaikkein urhoollisimmin esiintyi mielestäni Aristodemos, joka yksin noiden kolmensadan joukosta oli pelastunut Thermopylaista ja siitä saanut kärsiä herjausta ja kunniattomuutta. Hänen jälkeensä kunnostautuivat Poseidonios, Filokyon ja spartalainen Amomfaretos. Tästä huolimatta, kun oli puhe siitä, kuka heidän joukostaan oli ollut urhoollisin, päättivät läsnäolevat spartalaiset, että Aristodemos ilmeisesti oli häntä painavan syytöksen vuoksi tahtonut kuolla ja siitä syystä raivona jättänyt paikkansa rivissä ja suorittanut suurtekoja, jota vastoin Poseidonios oli esiintynyt urhoollisosti, vaikka hän ei tahtonut kuolla. Tämä oli siis ollut urhoollisempi. Mutta niin he kaiketi lausuivat kateudesta. Kaikki nämä tässä taistelussa kaatuneet, jotka olen maininnut, saivat osakseen kunniata, lukuunottamatta Aristodemosta. Vaan Aristodemos, joka tahtoi kuolla, ei tästä syystä saavuttanut kunniata.

72. Nämä ne olivat, jotka Plataiaissa saivat suurimman maineen. Sillä Kallikrates kuoli syrjässä taistelusta, hän, joka oli kaunein mies kaikista silloin helleenien leiriin saapuneista, ei ainoastaan itse lakedaimonilaisten, vaan muittenkin helleenien joukosta. Silloin kun Pausanias uhrasi, niin tämä Kallikrates, joka istui rivissään, sai nuolenhaavan kylkeensä. Niinpä hänet toisten taistellessa kannettiin pois, ja kuolinkamppailussa hän lausui Arimnestos nimiselle plataialaiselle, että häntä ei surettanut kuolla Hellaan puolesta, vaan se, että ei ollut saanut käyttää käsivarttaan ja että hän ei ollut suorittanut mitään arvoistansa tekoa, vaikka hartaasti oli sitä halunnut.

73. Atenalaisten joukosta kerrotaan Sofaneen, Eutykhideen pojan, joka oli kotoisin Dekeleian kunnasta, saavuttaneen kiitosta. Hän oli siis dekeleialaisia, niitä, jotka kerran olivat suorittaneet kaikiksi ajoiksi hyödyllisen teon, kuten atenalaiset itse kertovat. Kun nimittäin tyndaridit muinoin suurella sotajoukolla hyökkäsivät Attikan maahan tuodakseen Helenan kotiinsa ja hävittelivät kuntia, koska eivät tietäneet, missä Helena piili, kerrotaan dekeleialaisten, toisten mukaan Dekeloksen itsensä, suuttuneina Theseuksen röyhkeydestä ja peloissaan koko atenalaisten maan puolesta, ilmoittaneen heille asianlaidan ja johdattaneen heidät Afidnaihin, jonka sitten muuan sen asujamista, Titakos, kavalsi tyndarideille. Ja tästä teosta alkaen on aina näihin saakka dekeleialaisilla yhä ollut verovapaus ja kunnia-istuin Spartassa. Vieläpä siihen sotaan saakka, joka monta vuotta myöhemmin syntyi atenalaisten ja peloponnesolaisten kesken, lakedaimonilaiset jättivät Dekeleian rauhaan, vaikka he ryöstelivät muuta Attikaa.

74. Tästä kunnasta oli Sofanes, joka silloin kunnostautui atenalaisten kesken. Hänestä on olemassa kaksi eri kertomusta. Toisen mukaan hän kantoi rauta-ankkuria, joka vaskivitjoilla oli sidottu haarniskan vyöhön, ja aina milloin hän tuli lähelle vihollisia, hän viskasi sen maahan, jott'eivät viholliset, syöksyessään esiin rintamasta, voisi saada häntä liikahtamaan paikaltaan; kun taas viholliset pakenivat, oli tarkoitus nostaa ankkuri maasta ja sitten ajaa heitä takaa. Näin kuuluu toinen kertomus. Toinen kertomus taas, joka poikkeaa edellisestä, mainitsee, että Sofaneella oli ankkurin kuva kilvessään, joka alati heilui sinne tänne, milloinkaan pysymättä alallaan, mutta ei haarniskaan kiinnitettyä rauta-ankkuria.

75. On myös toinen loistava teko, jonka Sofanes suoritti, kun hän nimittäin atenalaisten piirittäessä Aiginaa haastoi kaksintaisteluun Eurybates nimisen argolaisen, joka oli voittanut viisiottelussa, sekä surmasi hänet. Itse Sofa-

neen kohtaloksi tuli, että kun hän näitä tapauksia myöhemmin yhdessä Leagroksen, Glaukonin pojan, kanssa johti atenalaisia, hän urhoollisen vastarinnan jälkeen sai surmansa edonien kädestä, Datoksessa taistellessaan kultakaivoksista.

76. Helleenien lyötyä Plataiain luona barbarit tuli heidän luokseen karkulaisena eräs nainen. Saatuaan tietää persialaisten tuhoutuneen ja helleenien voittaneen pukeutui tämä nainen, joka oli erään persialaisen Farandateen, Teaspiin pojan, jalkavaimo, palvelijattarineen runsaasti kultiin ja mitä kauniimpiin vaatteisiin, astui vaunuista maahan ja kulki lakedaimonilaisten luo, näiden vielä parhaillaan tehdessä surmatyötään. Ja nähdessään, kuinka Pausanias johti kaikkea, nainen, joka useasti oli kuullut mainittavan tämän nimeä ja synnyinmaata ja siksi ennakolta ne hyvin tiesi, tunsi hänet ja tarttui hänen polviinsa näin lausuen: »Oi Spartan kuningas, pelasta minut, joka sinulta turvaa anon vankeuden orjuudesta! Olethan sinä tähän saakka minua auttanut, tuhotessasi nämä, jotka eivät piittaa haltioista eivätkä jumalista. Minä olen sukuperältäni Kos-saaresta ja Hegetorideen, Antagoraan pojan, tytär. Väkivallalla otti minut Kos-saaressa haltuunsa persialainen, joka on minua pitänyt vankinaan.» Siihen Pausanias vastasi näin: »Ole hyvässä uskalluksessa, nainen, koska olet turvananoja ja varsinkin, jos tämän lisäksi puhut totta ja olet Hegetorideen tytär Kos-saaresta, hänen, joka on paras kestiystäväni kaikista sielläpäin asuvaisista.» Näin lausuttuaan Pausanias uskoi naisen läsnäolevien eforien huostaan, ja myöhemmin hän lähetti hänet Aiginaan, johon hän itse tahtoi päästä.

77. Kohta senjälkeen kuin nainen oli saapunut, tulivat mantineialaiset perille, jolloin kaikki jo oli loppuun suoritettu. Huomattuaan myöhästyneensä taistelusta he olivat siitä kovin pahoillaan ja sanoivat ansaitsevansa tästä rangaistuksen. Ja saatuaan tietää Artabazoksen meedia-

laisineen pakenevan he alkoivat ajaa näitä takaa Tessaliaan saakka. Mutta lakedaimonilaiset eivät sallineet ajaa pakenevia takaa. Niinpä he vetäytyivät takaisin omaan maahansa ja karkoittivat sotajoukon johtajat maanpakoon. Mantineialaisten jälkeen tulivat elis-maalaiset, jotka, samoinkuin mantineialaisetkin, panivat tapauksen pahakseen ja läksivät sitten matkoihinsa. Kotiin palattuaan nämäkin karkoittivat johtajansa. Sen verran mantineialaisista ja elis-maalaisista.

78. Plataiain luona oli aiginalaisten sotajoukossa ensimäisiä miehiä Lampon, Pytheaan poika. Tämä riensi Pausaniaan luo ja teki mitä jumalattomimman ehdoituksen. Saavuttuaan näet perille hän kiihkoissaan puhui näin: »Oi Kleombrotoksen poika, sinä olet suorittanut suunnattoman suuren ja ihanan teon, ja jumala on suonut sinun pelastaa Hellaan ja siten, mikäli me tunnemme, saavuttaa suurimman kunnian, minkä helleeni milloinkaan on voittanut. Mutta tee tämän lisäksi se, mikä vielä puuttuu, jotta joutuisit entistä suurempaan huutoon, ja että vastedes jokainen barbari kavahtaisi alkamasta harjoittaa ilkitöitä helleenejä kohtaan. Leonidaan näet kaaduttua Thermopylaissa Mardonios ja Xerxes leikkauttivat poikki hänen päänsä ja seivästivät sen. Maksa sinä hänen puolestaan samalla mitalla, ja sinä olet saapa kiitosta ensiksikin kaikilta spartalaisilta ja sitten myös muiltakin helleeneiltä. Sillä jos seivästät Mardonioksen, kostat setäsi Leonidaan.»

79. Näin Lampon lausui siinä luulossa, että hän puhui Pausaniaalle mieliksi. Mutta tämä vastasi näin: »Oi aiginalainen vieras, minä kiitän sinun hyväntahtoisuuttasi ja huolenpitoasi, mutta sinä olet kuitenkin erehtynyt siitä, mikä on oikeata. Sillä kun juuri olit pilviin kohottanut sukuperääni ja tekoani, sinä samassa syöksitkin minut mitättömyyteen, kehoittaessasi minua häväisemään vainajaa, ja väität minun joutuvan parempaan huutoon, jos sen teen. Moinen menettelyhän sopii pikemmin barbareille kuin

helleeneille, ja heissäkin me sitä paheksumme. En minä tällä tavoin soisi saavuttavani aiginalaisten enkä niiden suosiota, joille tämmöinen teko on mieleen, vaan minulle riittää tehdä spartalaisten mieliksi, hurskaasti toimien ja hurskaasti myös puhuen. Mutta Leonidaan, jota käsket minun kostamaan, väitän saaneen täyden koston, ja näiden vainajain lukemattomat henget ovat häntä itseään sekä muita Thermopylain luona kaatuneita kunnioittaneet. Älä sinä enää tämmöisillä ehdoituksilla minua lähesty äläkä minulle neuvoja anna, vaan kiitä onneasi, että rankaisematta pääset menemään.»

80. Tämän kuultuaan Lampon läksi tiehensä. Mutta Pausanias kuulututti, ettei saisi käydä käsiksi saaliiseen, ja käski helootien toimittaa tavarat kokoon. Nämä hajaantuivat kautta leirin ja löysivät kullalla ja hopealla koristeltuja telttoja, kullattuja ja hopeoituja lepovuoteita, kultaisia sekoitusmaljoja ja kulhoja ynnä muita juoma-astioita. Vaunuista he löysivät säkkejä, joissa huomattiin olevan kultaisia ja hopeisia kattiloita. Maassa makaavilta vainajilta he ryöstivät rannerenkaat ja kaulakäädyt sekä heidän kultaiset lyhyet miekkansa, mutta kirjavista puvuista ei ensinkään välitetty. Tällöin helootit varastivat paljon ja möivät varastamansa aiginalaisille, paljon he myös toivat näytteille, nimittäin semmoista, mitä ei saattanut kätkeä. Siitä saivat alkunsa aiginalaisten suuret rikkaudet, he kun ostivat helooteilta kullan vasken arvosta.

81. Kerättyään kokoon rahat he asettivat Delfoin jumalaa varten erikseen kymmenykset, joista pyhitettiin se vaskinen kolmijalka, mikä seisoo kolmipäisen vaskikäärmeen päällä lähinnä alttaria, ja eroittivat niinikään Olympian jumalalle kymmenykset, joista he teettivät ja pyhittivät kymmenkyynäräisen vaskisen Zeun kuvan, sekä vihdoin Isthmoksen jumalalle kymmenykset, joista tehtiin seitsenkyynäräinen vaskinen Poseidonin kuva. Tämän he eroittivat pois ja jakoivat sitten keskenään muun saaliin,

ottaen kukin ansionsa mukaan persialaisten jalkavaimot, kullan, hopean ynnä muut tavarat sekä juhdat. Mitä nyt erittäin annettiin Plataiain luona kunnostautuneille, sitä ei kukaan kerro, mutta luulen kuitenkin heillekin annetun joitakin erikoisia palkintoja. Pausaniaalle taas eroitettiin ja annettiin kymmenkertaisesti kaikkea, naisia, hevosia, rahaa, kameleja, ja samalla lailla muutakin tavaraa.

82. Kerrotaan myös tämmöinen tapaus. Paetessaan Hellaasta Xerxes oli jättänyt Mardoniokselle koko matkakalustonsa. Havaitessaan nyt Mardonioksen teltan koristeltuna kullalla, hopealla ja kirjavilla peitteillä Pausanias käski leipojia ja keittäjiä valmistamaan aterian samalla lailla kuin Mardoniokselle. Nämä tekivät niinkuin määrättiin. Ja nähdessään kauniisti peitetyt kultaiset ja hopeiset leposijat sekä kultaiset ja hopeiset pöydät ynnä uhkeat aterianvalmistukset Pausanias käski, hämmästyksissään kaikesta siitä hyvästä, mikä oli tarjona, piloillaan omia palvelijoitaan valmistamaan lakonilaisen aterian. Kun Pausaniaan kestitys oli valmis ja molempien aterioiden välillä oli suuri ero, noudatti hän naurahtaen luokseen helleenien sotapäälliköt ja lausui näiden kokoonnuttua, viitaten kumpaisenkin aterian valmistuksiin, näin: »Hellaan miehet, olen kutsunut teidät kokoon osoittaakseni teille tämän meedialaisten johtajan ymmärtämättömyyden, miehen, joka tämmöistä elintapaa noudattaen on tullut luoksemme riistämään tämän näin kurjan omaisuutemme.» Näin kerrotaan Pausaniaan lausuneen helleenien sotapäälliköille.

83. Mutta paljoa myöhemmin löysivät useat plataialaiset arkkuja täynnään kultaa, hopeata ynnä muuta tavaraa. Myös tällainen merkillisyys tuli myöhemmin ilmi, kun ruumiit jo olivat mädänneet lihattomiksi. Plataialaiset kasasivat näet luut yhteen paikkaan. Silloin tavattiin pääkallo, jossa ei ollut mitään saumaa, vaan joka oli yhtä ainoata luuta, tulipa myös ilmi yläleuka, jossa

kaikki hampaat, sekä etu- että poskihampaat, olivat kasvettuneet yhteen ja olivat yhtä luuta. Myös ilmestyivät viiden kyynärän pituisen miehen luut.

84. Mutta Mardonioksen ruumis katosi seuraavana päivänä — kenenkä toimesta, sitä en saata täsmälleen mainita. Olen kyllä kuullut mainittavan useita, mikä mistäkin olevia henkilöitä, jotka muka olivat haudanneet Mardonioksen, ja tiedän monen tästä teosta saaneen suuria lahjoja Artonteelta, Mardonioksen pojalta. Mutta kuka näistä todella oli se, joka korjasi pois ja hautasi Mardonioksen ruumiin, siitä en ole voinut saada tarkkaa tietoa; onpa myös olemassa sellainenkin huhu, että muuan efesolainen Dionysofanes olisi haudannut Mardonioksen. Joka tapauksessa hän kuitenkin haudattiin tällä tavalla.

85. Vaan jaettuaan Plataiain luona keskenään saaliin helleenit hautasivat kuolleensa, kukin kansa omansa eri paikkaan. Lakedaimonilaiset loivat itselleen kolme hautaa. Yhteen he hautasivat nuoret miehensä, joiden joukossa myös olivat Poseidonios, Amomfaretos, Filokyon ja Kallikrates. Yhteen paikkaan haudattiin siis nuoret miehet, toiseen muut spartalaiset, kolmanteen helootit. Tällä tavoin lakedaimonilaiset hautasivat kuolleensa, tegealaiset taas hautasivat omansa eri paikkaan ja kaikki yhteen, niinikään atenalaiset kaikki kuolleensa samaan paikkaan, sekä megaralaiset ja fliuntilaiset ne, jotka ratsuväki oli tuhonnut. Kaikkien näiden haudat ovat siis täysiä, mutta ne kaikkien muiden kansojen hautakummut, jotka ovat Plataiain alueella nähtävänä, ovat tyhjiä, ja ne loi, kuten olen kuullut, kukin kansa vastaisten sukupolvien varalle, häpeissään siitä, että olivat olleet poissa taistelusta. Niinpä siellä myös on niinsanottu aiginalaisten hauta, jonka olen kuullut erään plataialaisen Kleadeen, Autodikoksen pojan ja aiginalaisten kestiystävän, näiden pyynnöstä vielä kymmenen vuotta myöhemmin luoneen.

86. Haudattuaan nyt siis vainajansa Plataiain luona helleenit päättivät heti neuvotellessaan lähteä sotaan Teebaa vastaan ja vaatia pois ne, jotka olivat pitäneet meedialaisten puolta, ja etupäässä Timegenideen ja Attaginoksen, jotka ennen muita olivat olleet johtomiehinä. Ja jos teebalaiset eivät näitä luovuttaisi, eivät he aikoneet poistua kaupungin luota, ennenkuin he sen valloittaisivat. Näin he päättivät, ja niinpä he, yhdentenätoista päivänä taistelusta saapuivat saartamaan teebalaisia ja käskivät heitä luovuttamaan miehet. Kun teebalaiset eivät tahtoneet näitä luovuttaa, hävittelivät helleenit heidän maataan ja tekivät hyökkäyksen muuria vastaan.

87. Mutta kun helleenit eivät lakanneet vahinkoa tekemästä, lausui teebalaisille kahdentenakymmenentenä päivänä Timegenides näin: »Teeban miehet, koska helleenit ovat niin päättäneet, etteivät lakkaa piirityksestä, ennenkuin olette jättäneet meidät heidän käsiinsä, niin älköön siis meidän tähtemme Boiotian maa enempää kärsikö. Jos he sitävastoin vain näennäisesti meitä vaativat, mutta itse teossa tavoittelevat rahojamme, niin antakaamme heille valtion varoista rahaa — olemmehan me koko yhteiskunnan kanssa pitäneet meedialaisten puolta, emmekä vain me yksin. Vaan jos he piirityksellään todella meitä tarkoittavat, aiomme me itse tarjoutua menemään ja vastaamaan puolestamme.» Koska hän näytti puhuvan varsin hyvin ja sattuvasti, julistuttivat teebalaiset heti Pausaniaalle tahtovansa luovuttaa miehet.

88. Vaan kun he näillä ehdoilla olivat tehneet keskenään sopimuksen, karkasi Attaginos kaupungista, mutta hänen lapsensa tuotiin Pausaniaalle. Tämä kuitenkin julisti heidät syyttömiksi, sanoen, että lapset eivät ollenkaan olleet vikapäitä meedialaismielisyyteen. Muut teebalaisten luovuttamat taas luulivat voivansa puolustautua ja luottivat myös siihen, että rahalla saattaisivat torjua rangaistuksen. Mutta saatuaan heidät valtaansa Pausanias, joka

epäili juuri tätä samaa, lähetti koko liittolaisten sotajoukon pois ja vei miehet Korintokseen, missä hän mestautti heidät. Näin kävi Plataiaissa ja Teebassa.

89. Mutta Artabazos, Farnakeen poika, oli pakomatkallaan Plataiaista jo ennättänyt kauas. Hänen saavuttuaan tessalialaisten luo nämä kutsuivat hänet vieraakseen ja kyselivät muusta sotajoukosta, tietämättä mitään siitä, mitä oli tapahtunut Plataiain luona. Mutta Artabazos käsitti, että jos hän totuuden mukaisesti kertoisi otteluista, häntä itseään ynnä hänen sotajoukkoaan uhkaisi tuho, sillä hän luuli, että jokainen karkaisi hänen kimppuunsa, jos saisi tietää, mitä oli tapahtunut. Tätä silmällä pitäen hän ei ollut fokilaisille mitään kertonut, ja nyt hän lausui tessalialaisille näin: »Minä, oi Tessalian miehet, riennän, kuten näette, pikimmiten marssiakseni Traakiaan, ja minulla on kiire, kun olen lähetetty näiden keralla sotajoukosta erään toimen vuoksi. Itse Mardonios joukkoineen marssii kintereilläni ja on kohta odotettavissa. Kestitkää häntäkin hyvin ja osoittakaa tekevänne hänellekin hyvää. Sillä ei teidän vastaisuudessa tarvitse katua, jos niin teette.» Näin lausuttuaan hän kiireesti marssitti sotajoukkonsa Tessalian ja Makedonian kautta oikopäätä Traakiaa kohti, ikäänkuin hänellä todella olisi ollut kiire, ja kulki suorinta tietä sisämaan halki. Ja hän saapui Byzantioniin, jätettyään tielle jälkeensä suuren osan sotaväestään, osaksi traakialaisten surmaamia, osaksi nälkään ja rasituksiin nääntyneitä. Byzantionista taas hän kulki aluksilla salmen poikki. Siten hän palasi Aasiaan.

90. Mutta samana päivänä, jolloin Plataiain luona kärsittiin tappio, sattui myöskin, että suoritettiin taistelu Iooniassa Mykalen luona. Sill'aikaa näet kun ne helleenit, jotka lakedaimonilaisen Leutykhideen kera olivat laivoissa saapuneet, pitivät leiriä Deloksessa, tulivat heidän luokseen sanansaattajina Samoksesta Lampon, Thrasykleen poika, Athenagoras, Arkhestratideen poika, ja Hegesistratos,

Aristagoraan poika, jotka samolaiset olivat lähettäneet persialaisten ja oman valtiaansa Theomestorin, Androdamaan pojan, tietämättä, hänen, jonka persialaiset olivat asettaneet Samoksen itsevaltiaaksi. Näiden astuttua sotapäällikköjen eteen Hegesistratos puhui lavealti kaikenlaista, kuinka muka ioonilaiset heti luopuisivat persialaisista, jos vain näkisivät helleenit, ja kuinka muka barbarit eivät uskaltaisi jäädä paikoilleen. Ja jos he jäisivät, eivät helleenit toista kertaa saisi haltuunsa samanlaista saalista. Ja avuksi huutaen yhteisiä jumalia hän hartaasti pyysi heitä orjuudesta pelastamaan helleeniläisiä miehiä ja häätämään barbarin. Helposti hän sanoi sen heille onnistuvan. Sillä vihollisten laivat olivat huonokulkuiset eivätkä vetäneet vertoja helleenien laivoille. Itse puolestaan sanansaattajat, siltä varalta että helleenit epäilisivät heidän vilpillisessä mielessä koettavan heitä houkutella, sanoivat olevansa valmiit panttivankeina kulkemaan näiden laivoissa.

91. Kun nyt samolainen innokkaasti rukoili, niin Leutykhides — joko sitten tahtoen saada hyvän enteen tai sattumalta jostakin jumalallisesta vaikutuksesta — kysyi näin: »Oi samolainen vieras, mikä sinun nimesi on?» Tämä vastasi: »Hegesistratos.» Silloin Leutykhides, keskeyttäen häntä, jos toinen vielä olisi aikonut jotakin lausua, virkkoi: »Minä otan ennemerkiksi nimen 'Hegesistratos'*), oi samolainen vieras. Mutta ennenkuin purjehditte pois, tulee sinun itsesi ja näiden, jotka sinun kanssasi ovat, antaa vakuutus siitä, että samolaiset todella aikovat olla hartaita liittolaisiamme.»

92. Samalla kuin Leutykhides tämän julisti, hän myös pani tuumansa toimeen. Samolaiset antoivat uskollisuudenvakuutuksensa ja vannoivat pitävänsä helleenien kanssa tekemänsä liiton. Tämän tehtyään he purjehtivat pois. Helleenit taas pysyivät alallaan sen päivän, mutta seuraa-

*) S. o. »Sotajoukon johtaja».

vana päivänä he uhratessaan saivat hyviä enteitä, jolloin ne selitti heille Deifonos, erään apollonialaisen Euenioksen poika, joka oli kotoisin Ioonian-lahden ääreisostä Apolloniasta.

93. Tämän isälle, Euenioksello, sattui tämmöinen tapaus. Mainitussa Apolloniassa on auringon pyhä karja, joka päivisin käy laitumella Khon-joen varsilla, mikä virtaa Lakmon-vuoresta Apollonian alueen halki ja laskee mereen Orikos-sataman kohdalla; öisin taas sitä vartioivat varakkaiden ja syntyperältään huomattavien kansalaisten keskuudesta valitut miehet, vuoden ajan kukin. Tätä karjaa pitävät Apollonian asukkaat suuressa arvossa erään oraakelilauseen johdosta. Ja yötä elukat ovat muutamassa luolassa, kaukana kaupungista. Siellä niitä vartioi tämä Euenios, joka siihen toimeen oli valittu. Mutta kerran kun hän keskon vahdinpitoaan nukkui, tuli luolaan susia, jotka tuhosivat noin kuusikymmentä elukkaa. Sen huomattuaan Euenios oli vaiti eikä ilmaissut asiata kellekään, vaan aikoi korvata kadonneet ostamalla toisia. Tapaus ei kuitenkaan pysynyt salassa apollonialaisilta, vaan saatuaan siitä tiedon he haastoivat Euenioksen oikeuteen ja tuomitsivat hänet menettämään näkönsä, koska hän vartioidessaan oli nukkunut. Mutta heti senjälkeen kuin he olivat sokaisseet Euenioksen, lakkasi heidän karjansa synnyttämästä, eikä heidän maansa enää kantanut hedelmiä, kuten ennen. Kun he nyt kysyivät syytä tähän vastoinkäymiseensä, julistettiin heille niin hyvin Dodonassa kuin Delfoissa, että he aiheettomasti olivat riistäneet silmät pyhän karjan kaitsijalta, Euenioksolta. Jumalat itse olivat muka nostattaneet sudet, eivätkä he aikoneet lakata kostamasta Euenioksen puolesta, ennenkuin apollonialaiset olivat teostaan antaneet tälle sen hyvityksen, minkä hän itse määräisi. Ja jahka tämä olisi suoritettu, lupasivat jumalat itse antaa Euenioksello semmoisen lahjan, jonka omistamisesta monet tulisivat häntä kiittämään onnelliseksi.

94. Nämä oraakelilauseet julistettiin apollonialaisille, mutta he pitivät ne salassa ja antoivat muutamien kansalaistensa toimeksi suorittaa asian. Ja he suorittivat sen tällä tavoin. Kun Euenios kerran istui istuimellaan, tulivat nämä hänen luokseen, istuutuivat hänen viereensä ja puhelivat ensin muista asioista, kunnes vihdoin joutuivat valittamaan hänen onnettomuuttaan. Vähitellen johdattaen hänet tähän he kysyivät, minkä rangaistuksen hän määräisi, jos apollonialaiset tahtoisivat antaa hänelle hyvityksen heidän teostaan. Euenios, joka ei ollut kuullut oraakelilausetta, määräsi, että hänelle annettaisiin muutamia peltoja, mainiten samalla niiden kaupunkilaisten nimet, joilla tiesi olevan kaksi kauniinta tilusta Apolloniassa, ja lisäksi vielä kauniimman talon, minkä tunsi kaupungissa. Ja hän lausui, että jos hän saisi haltuunsa nämä, ei hän vastaisuudessa kantaisi mitään kaunaa, vaan tämä hyvitys olisi hänelle riittävä. Näin hän lausui, mutta vieressä istujat puuttuivat heti puheeseen sanoen: »Euenios, tämän hyvityksen apollonialaiset saamiensa oraakelilauseitten nojalla antavat sinulle siitä, että ovat sinut sokaisseet.» Saatuaan sittemmin tietää koko asianlaidan Euenios pani tämän pahakseen, koska muka hänet oli petetty. Vaan he ostivat omistajilta ja antoivat hänelle sen, minkä hän oli valinnut. Ja kohta tämän jälkeen Euenios sai luontaisen ennustuskyvyn, niin että hän tuli siitä kuuluisaksikin.

95. Tämän Euenioksen poika oli siis Deifonos, joka korintolaisten tuomana ennusteli sotajoukolle. Olenpa kuullut senkin, että Deifonos oli anastanut Euenioksen nimen ja ottanut maksua vastaan ylt'ympäri Hellasta suorittaakseen tehtäviä, vaikka ei ollutkaan Euenioksen poika.

96. Kun nyt uhrit olivat helleeneille onnistuneet, laskivat he laivoillaan Deloksesta Samosta kohti. Mutta saavuttuaan Kalamisaan Samoksen alueelle he ankkuroituivat sinne sikäläisen Heran temppelin kohdalle ja valmistautuivat meritaisteluun. Vaan saatuaan tiedon siitä, että hel-

leenit lähestyivät heitä, persialaisetkin laskivat muut laivansa mannermaata kohti, mutta antoivat foinikialaisten laivojen purjehtia pois. Neuvotellessaan näet he päättivät olla suorittamatta meritaistelua, sillä he eivät arvelleet olevansa tasaväkiset vihollisten kanssa. Ja he laskivat manteretta kohti saadakseen suojaa Mykalessa olevalta maasotajoukoltaan, joka Xerxeen käskystä oli muusta sotajoukosta jätetty vartioimaan Iooniaa. Sen lukumäärä teki kuusikymmentätuhatta miestä, ja sen päällikkönä oli Tigranes, joka kauneudelta ja koolta voitti kaikki persialaiset. Tämän sotajoukon turviin siis laivaston päälliköt päättivät paeta ja vetää laivansa maihin sekä rakentaa laivoille vallituksen ja suojamuurin, samoinkuin itselleen turvapaikan. Näin päätettyään he laskivat vesille.

97. He saapuivat »kunnianarvoisten jumalatarten»*) temppelin sivuitse Gaison ja Skolopoeis nimisiin paikkoihin Mykalen alueelle, missä on se eleusiläisen Demeterin pyhättö, jonka Filistos, Pasikleen poika, pystytti, seuratessaan Neileusta, Kodroksen poikaa, silloin kun tämä lähti perustamaan Miletosta. Siellä he vetivät laivansa maihin. Ja he ympäröivät ne kivi- ja puu-aitauksella, jolloin he kaatoivat istutettuja puita sekä iskivät maahan aitauksen ympärille paaluja ja valmistautuivat niin hyvin piiritykseen kuin voitolliseen hyökkäykseen. Kumpaakin seikkaa näet he pitivät silmällä varustautuessaan.

98. Mutta saatuaan tietää barbarien lähteneen matkoihinsa mannermaalle helleenit olivat pahoillaan siitä, että viholliset olivat päässeet pujahtamaan heidän käsistään, ja olivat neuvottomia, mitä tehdä, lähteäkö takaisin kotiin vai purjehtiako Hellespontokseen. Lopuksi päätettiin, ettei tehtäisi kumpaakaan näistä, vaan purjehdittaisiin mannermaan rantaan. Varustettuaan siis meritaistelua varten

*) Nimitys tarkoittaa joko Demeteriä ja Persefoneaa tahi Eumenidejä.

valtaussiltoja ynnä muita tarpeita, he purjehtivat Mykalea kohti. Mutta helleenien tultua lähelle leiriä ei kukaan näyttänyt laskevan heitä kohti, vaan he huomasivat laivat vedetyiksi muurin sisäpuolelle ja suuren maasotajoukon asetetuksi rintamaan pitkin rantaa. Silloin Leutykhides ensiksi purjehti laivallaan rantaa myöten, kulkien niin läheltä sitä kuin suinkin, ja antoi kuuluttajan julistaa joonilaisille tämän: »Joonian miehet, kaikki ne teistä, jotka voitte tämän kuulla, ottakaa se varteen! Sillä persialaiset eivät ollenkaan ymmärrä, mitä minä teille käsken. Kun nyt iskemme yhteen, muistakoon jokainen ensiksi vapautta ja toiseksi sotahuutoamme: 'Hebe'. Ja se, joka tämän on kuullut, ilmoittakoon sen sille teistä, joka ei ole sitä kuullut.»

99. Leutykhideen annettua tämän neuvon tekivät helleenit sitten näin. He laskivat laivansa rantaan, astuivat maihin ja asettuivat tappojärjestykseen. Mutta nähtyään helleenien varustautuvan taisteluun ja kuultuaan heidän kehoitelleen joonilaisia ottivat persialaiset, jotka epäilivät samolaisten pitävän helleenien puolta, näiltä aseet pois. Sillä kun ne atenalaiset sotavangit, jotka olivat jääneet Attikaan ja jotka Xerxeen väki oli vanginnut, olivat saapuneet barbarien laivoissa, olivat samolaiset lunastaneet heidät kaikki vapaiksi ja lähettäneet heidät Atenaan, antaen heidän myötään matkarahaa. Siitä syystä samolaiset joutuivat ankaran epäluulon alaisiksi, koska olivat lunastaneet viisisataa Xerxeen vihollista. Edelleen he määräsivät Mykalen kukkuloille vievät pääsypaikat miletolaisten vartioitaviksi, koska nämä tietenkin parhaiten tunsivat seudun. Tämän he tekivät siinä tarkoituksessa, että miletolaiset olisivat poissa leiristä. Tämmöisiin varokeinoihin persialaiset ryhtyivät niitten joonilaisten varalta, joitten varmasti uskoivat panevan toimeen selkkauksia, jos saisivat siihen tilaisuutta. Mutta itse he asettivat yhteen punotut kilpensä suojamuuriksi itselleen.

100. Saatuaan kaikki varustuksensa valmiiksi helleenit ryntäsivät barbareja vastaan. Ja heidän rynnätessään tuli huhu liitäen kautta koko leirin, ja samalla nähtiin kuuluttajansauva meren partaalla. Ja huhu, joka heille saapui, tiesi, että helleenit olivat voittaneet Mardonioksen sotajoukon, boiotilaisten maassa taistellessaan. Niinpä monesta merkistä ilmenee jumalallinen johto tapausten kulussa, koska nytkin, kun Plataiain luona jo suoritettu ja Mykalen luona juuri suoritettava taistelu sattuivat samaksi päiväksi, huhu ennätti saapua täkäläisille helleeneille, niin että sotajoukko kävi paljoa rohkeammaksi ja entistä innokkaammin halusi antautua vaaraan.

101. Tapahtuipa toinenkin yhteensattumus. Molemmat taistelut suoritettiin näet eleusiläisen Demeterin temppelitarhain lähistössä. Sillä Plataiain alueella taistelu tapahtui itse Demeterin temppelin vieressä, kuten jo ennen olen maininnut, ja Mykalen luona oli määrä käydä samalla tavoin. Ja huhu siitä, että Pausanias helleeneineen oli voittanut, saapui toisille helleeneille oikeaan aikaan. Sillä Plataiain taistelu suoritettiin jo aikaisin aamulla, mutta Mykalen iltapäivällä. Mutta että molemmat tapahtuivat samana päivänä ja samassa kuussa, se kävi heille vähän myöhemmin ilmi, heidän sitä tiedustellessaan. Ennenkuin tämä huhu saapui, vallitsi heidän keskuudessaan pelko, ei niin paljon heidän omasta puolestaan kuin helleenien, koska he pitivät mahdollisena, että Mardonios tuottaisi Hellaalle tuhon. Mutta niin pian kuin tämä ennemerkki oli Mykalessa oleville helleeneille liitänyt, he vieläkin innokkaammin ja nopeammin tekivät hyökkäyksensä. Ja molemmat, sekä helleenit että barbarit, halusivat kiihkeästi taistelua, koska sekä saaret että Hellespontos heillä olivat voiton palkkana.

102. Atenalaisten ja heidän viereensä asetettujen, jotka muodostivat lähes puolet koko sotaväestä, oli kuljettava pitkin rannikkoa ja tasankoa, lakedaimonilaisten taas ja

heidän jälkeensä sijoitettujen erästä puron uomaa ja vuoria myöten. Ja sillä välin kun lakedaimonilaiset vielä kiersivät, taistelivat jo muut toisella sivustalla. Niin kauan kuin nyt persialaisten kilpisuojus oli pystyssä, puolustautuivat he eivätkä ollenkaan antaneet taistelussa myöten. Mutta kun atenalaiset ja heidän vierustoverinsa rohkaisivat toiset toisiaan sanoen, että heidän tuli saada kunnia tästä teosta eikä lakedaimonilaisten, ja he vielä innokkaammin kävivät käsiksi taisteluun, vaihtui jo asema toiseksi. Työnnettyään näet kumoon kilpisuojuksen helleenit miehissä ryntäsivät persialaisia vastaan. Nämä pitivät puoliaan ja torjuivat kauan aikaa hyökkäystä, mutta lopulta he kuitenkin pakenivat muurin sisälle. Mutta atenalaiset, korintolaiset, sikyonilaiset ja troizenilaiset — nämä olivat näet asetetut tähän järjestykseen — seurasivat vihollisten myötä ja hyökkäsivät heidän kerallaan muurin sisälle. Mutta kun muurikin oli vallattu, eivät barbarit enää tehneet vastarintaa, vaan läksivät pakoon, lukuunottamatta persialaisia. Nämä taistelivat, vaikka harvalukuisina, yhtämittaa muurin sisäpuolelle tunkevia helleenejä vastaan. Persialaisista sotapäälliköistä pakeni kaksi ja kuoli kaksi. Artayntes ja Ithamitres, laivaston päälliköt, pakenivat, Mardontes ja maasotajoukon päällikkö Tigranes kaatuivat taistelussa.

103. Vielä persialaisten taistellessa saapuivat lakedaimonilaiset tovereineen ja auttoivat tekemään taistelusta lopun. Tällöin kaatui useita helleenejäkin, varsinkin sikyonilaisia ynnä heidän sotapäällikkönsä Perilaos. Mutta kun meedialaisten sotajoukkoa seuranneet samolaiset, joilta oli riistetty aseet, näkivät, että taistelu heti alun pitäen alkoi horjua sinne tänne, niin he tekivät, minkä voivat, auttaakseen helleenejä. Ja nähdessään samolaisten tekevän alun luopuivat muutkin ioonilaiset persialaisista ja kävivät barbarien kimppuun.

104. Omaksi turvakseen persialaiset olivat antaneet mi-

letolaisille käskyn valvoa solia voidakseen, nämä oppainaan, pelastua Mykalen kukkuloille, jos heidän kävisi niinkuin todella kävikin. Miletolaiset olivat siis määrätyt tähän toimeen niin hyvin mainitussa tarkoituksessa kuin siinä, etteivät, ollen leirissä, panisi toimeen mitään levottomuuksia. Vaan he tekivätkin aivan päinvastoin kuin oli määrätty, opastaen persialaisia pakomatkalla toisia teitä myöten, jotka veivät vihollisten luo, ja lopuksi he itse esiintyivät heidän pahimpina vihollisinaan. Tällä tavoin siis Ioonia toisen kerran luopui persialaisista.

105. Tässä taistelussa kunnostautuivat helleenien joukosta atenalaiset ja atenalaisten joukosta Hermolykos, Euthoinoksen poika, mies, joka oli harjoitellut pankration-*) kilpailua. Tämän Hermolykoksen osaksi tuli näitä tapauksia myöhemmin semmoinen kohtalo, että hän, sodan vallitessa atenalaisten ja karystolaisten välillä, taistelussa kaatui Kyrnoksessa Karystoksen alueella, ja hän on haudattuna Geraistoksessa. Atenalaisten jälkeen taas kunnostautuivat korintolaiset, troizenilaiset ja sikyonilaiset.

106. Tehtyään lopun useimmista barbareista näiden joko taistellessa tai paetessa helleenit sytyttivät heidän laivansa sekä koko muurin, sitä ennen vietyään saaliin rannikolle, ja löysivät muutamia raha-aarteita. Poltettuaan muurin ja laivat helleenit purjehtivat pois. Samokseen saavuttuaan he neuvottelivat, pohtien Ioonian tyhjentämistä asukkaistaan sekä mihin kohtaan heidän vallitsemaansa osaa Hellaasta heidän tuli sijoittaa ioonilaiset, aikoen luovuttaa Ioonian barbareille. Heistä näytti näet mahdottomalta puolustaa ioonilaisia ja alati vartioida heitä. Toiselta puolen taas, jos he eivät puolustaneet ioonilaisia, ei näillä ollut mitään toiveita rankaisematta päästä persialaisten käsistä. Tämän vuoksi katsoivat peloponnesolaisten viranomaiset parhaaksi, että oli hävitettävä meedialaisten

*) *Pankration*, »kaikki-voimailu», painiskelusta ja nyrkkitaistelusta yhdistetty kilpailulaji.

puolta pitäneitten helleenien kauppapaikat ja annettava maa ioonilaisten asuttavaksi, atenalaisten mielestä sitävastoin ei ensinkään ollut paikallaan, että Ioonia jäi tyhjäksi asujamista ja että peloponnesolaiset neuvottelivat ioonilaisten siirtoloista. Kun nyt atenalaiset innokkaasti tuumaa vastustivat, antoivat peloponnesolaiset myöten. Niinpä he siis ottivat liittoonsa samolaiset, khiolaiset, lesbolaiset ja muut saarelaiset, jotka seurasivat helleenien sotajoukkoa, ja antoivat heidän tehdä uskollisuudenlupauksia ja valalla vannoa pysyvänsä niissä koskaan luopumatta. Vannotettuaan heitä he purjehtivat matkoihinsa purkaakseen sillat, sillä he luulivat vielä tapaavansa ne lujina. Niinpä he purjehtivat Hellespontosta kohti.

107. Mutta ne harvat barbarit, jotka olivat tungetut Mykalen kukkuloille, matkasivat Sardeeseen. Heidän ollessaan tiellä lausui Masistes, Dareioksen poika, joka oli ollut läsnä onnettomuuden sattuessa, paljon ankaria soimauksia sotapäällikköä Artayntesta kohtaan, muun muassa herjaten häntä huonommaksi naista, koska hän sillä lailla oli hoitanut päällikkyyttään, ja sanoen hänen ansaitsevan kaikkea mahdollista pahaa, kun hän oli tuottanut semmoisen vahingon kuninkaan huoneelle. Mutta persialaisten kesken on mitä suurin häväistys, jos ketä sanotaan naista huonommaksi. Kun nyt Artayntes kauan aikaa oli tätä kuunnellut, sivalsi hän vihastuksissaan miekkansa Masistesta kohti surmatakseen hänet. Vaan huomattuaan hänen syöksyvän esiin tarttui muuan halikarnassolainen Xeinagoras, Prexilaoksen poika, joka seisoi Artaynteen takana, vyötäisistä häneen, kohotti hänet ilmaan ja paiskasi hänet maahan. Sillävälin ehtivät Masisteen henkivartijat asettua tämän eteen. Tällä teollaan Xeinagoras saavutti Masisteen ja myös Xerxeen kiitoksen, koska hän oli pelastanut tämän veljen. Ja tämän teon vuoksi Xeinagoras kuninkaalta sai lahjaksi koko Kilikian hallituksen. Heidän matkates-

saan edelleen ei sitten mitään sen enempää tapahtunut, vaan he pääsivät määräpaikkaansa Sardeeseen.

108. Kuningas oleskeli yhä vielä Sardeessa aina siitä ajasta saakka, jolloin hän, jouduttuaan meritaistelussa tappiolle, oli paennut Atenasta ja saapunut sinne. Ja tällöin Sardeessa oleskellessaan hän rakastui Masisteen vaimoon, joka hänkin oli siellä. Niinpä Xerxes lähetti tämän luokse sanansaattajia, mutta ei voinut saada häntä suostutetuksi. Kuitenkaan ei hän, kunnioituksesta Masistes veljeänsä kohtaan, tahtonut väkisin häntä pakoittaa. Sama seikka pidätti myöskin vaimoa, ja hän tiesi hyvin, että kuningas ei aikonut käyttää väkivaltaa. Kun nyt ei mikään muu keino auttanut, pani Xerxes toimeen häät Dareios nimiselle pojalleen, naittaen hänet juuri tämän vaimon sekä Masisteen tyttärelle; näin tekemällä hän näet luuli paremmin voittavansa vaimon puolelleen. Kihlattuaan heidät ja toimitettuaan tavanmukaiset menot hän matkusti pois Susaan. Vaan hänen sinne saavuttuaan ja tuotuaan taloonsa vaimon Dareiokselle, sammui hänen rakkautensa Masisteen vaimoon. Sen sijaan hänen mielensä muuttui ja hän rakastui Dareioksen vaimoon, Masisteen tyttäreen. Tämän naisen nimi oli Artaynte.

109. Mutta jonkun ajan kuluttua asia tuli tunnetuksi seuraavalla tavalla. Xerxeen vaimo Amestris oli kutonut suuren, kirjavan ja ihmeteltävän vaipan ja antanut sen Xerxeelle. Iloissaan kuningas kääriytyi siihen ja tuli Artaynten luo. Ja koska tämäkin tuotti hänelle iloa, niin hän käski hänen pyytää, mitä tahtoi, palkaksi osoittamastaan alttiudesta. Nainen oli näet saava kaikki, mitä vain anoi. Mutta koska kerta kaikkiaan kohtalo oli niin säätänyt, että koko Artaynten huoneen oli käyvä huonosti, lausui hän tämän kuultuaan Xerxeelle näin: »Annatko minulle, mitä sinulta pyydän?» Ja Xerxes, joka luuli hänen ennemmin pyytävän vaikka mitä muuta, lupasi ja vannoi antavansa. Mutta heti hänen vannottuaan nainen

häpeämättömästi pyysi vaippaa. Xerxes koetti kaikilla mahdollisilla keinoilla päästä asiasta, koska hän ei tahtonut sitä antaa — tosin ei mistään muusta syystä kuin siksi, että pelkäsi Amestriin, joka jo ennestään epäili, mitä oli tekeillä, siten tapaavan hänet itse teosta. Sensijaan hän tarjoili kaupunkeja, suunnattomasti kultaa ja sotajoukkoa, jota ei kukaan muu saisi johtaa kuin Artaynte yksin. Persiassa pidetään näet sotajoukkoa erinomaisena lahjana. Mutta kun Xerxes ei saanut häntä taivutetuksi, niin hän antoi vaipan, ja ylen ihastuksissaan lahjasta Artaynte kantoi sitä yllään ja ylvästeli siitä.

110. Näin Amestris sai tietää, että Artayntella oli vaippa. Mutta koska hän ymmärsi asianlaidan, ei hän kantanut kaunaa tätä naista kohtaan, vaan piti hänen äitiänsä vikapäänä ja kaiken toimeenpanijana, jonka vuoksi hän mietti turmiota Masisteen vaimolle. Niinpä hän otti varteen sen päivän, jolloin hänen miehensä Xerxeen piti antaa kuninkaallinen ateria. Tämän aterian kuningas valmistuttaa kerran vuodessa, syntymäpäivänään. Sen nimenä on »tykta», joka merkitsee »täyttymystä». Ainoastaan silloin myös kuningas antaa voidella päätään ja antaa lahjoja persialaisille. Tästä päivästä siis Amestris otti vaarin ja pyysi Xerxeeltä, että hänelle annettaisiin Masisteen vaimo. Xerxes piti julmana ja vastenmielisenä antaa alttiiksi veljensä vaimon, varsinkin koska tämä oli viaton koko asiaan. Hän käsitti näet kyllä, minkä vuoksi nainen tätä pyysi.

111. Lopulta kuitenkin, kun vaimo itsepintaisesti rukoili ja Xerxes sitäpaitsi oli sidottu lakiin, jonka mukaan kuninkaallisen aterian kestäessä heillä ei ole lupa hyljätä mitään pyyntöä, niin hän, vaikkakin kovin vastahakoisesti, suostui siihen. Ja luovuttaessaan naisen hän teki täten. Vaimonsa hän käski tehdä, mitä tahtoi, mutta itse hän noudatti luokseen veljensä ja puhui näin: »Masistes, sinä olet Dareioksen poika ja minun oma veljeni ja lisäksi olet

vielä kelpomies. Älä sinä täst'edes enää elä yhdessä sen naisen kanssa, jonka kanssa nyt elät, vaan hänen sijaansa minä annan sinulle tyttäroni. Elä hänen kanssaan. Mutta älä pidä vaimonasi sitä, joka sinulla nyt on, sillä minä en sitä katso hyväksi.» Ihmeissään näistä sanoista Masistes lausui näin: »Oi valtias, minkä nurjan neuvon annatkaan minulle käskiessäsi minun erota vaimostani, josta minulla on sekä täysikasvuisia poikia että tyttäriä, joista itsekin olet ottanut yhden vaimoksi pojallesi, ja joka on vallan mieleni mukainen. Hänetkö sinä käsket minun hyljätä ja naida sinun tyttäresi? Minä kyllä, oi kuningas, pidän suurena kunniana, että olet katsonut minut tyttäresi arvoiseksi, mutta en kuitenkaan aio tehdä kumpaakaan näistä. Älä suinkaan väkivalloin pakoittamalla koeta saavuttaa, mitä pyydät. Tyttärellesi on kyllä ilmestyvä toinen mies, joka ei ole minua huonompi, vaan salli minun elää vaimoni kanssa.» Tällä tavoin hän siis vastasi, mutta Xerxes virkkoi vihastuneena: »Näin ovat nyt, Masistes, sinun asiasi. En minä enää huoli sinulle antaa tytärtäni naimisiin, mutta et sinä myöskään saa tuon vaimosi kanssa tämän koommin elää, jotta oppisit ottamaan vastaan, mitä tarjotaan.» Tämän kuultuaan Masistes läksi ulos, lausuen vain tämän: »Valtias, et kaiketi ole syössyt minua turmioon?»

112. Sill'aikaa kuin Xerxes keskusteli veljensä kanssa, noudatti Amestris luokseen Xerxeen henkivartijat ja silvotutti Masisteen vaimon. Hän näet leikkautti pois tältä rinnat ja viskasi ne koirille, ja samoin nenän, korvat ja huulet sekä viilsi kielen kannastaan ja lähetti naisen sitten silvottuna kotiin.

113. Masistes, joka ei vielä ollut kuullut mitään tästä, mutta epäili, että jokin onnettomuus häntä odotti, riensi juoksujalassa kotiinsa. Nähtyään vaimonsa silvottuna hän heti neuvotteli poikiensa kanssa ja matkusti sitten Baktraan poikiensa ja kaiketi myös joidenkuiden muiden kerallä

nostattaakseen Baktran piirin kapinaan ja tuottaakseen kuninkaalle niin paljon vahinkoa kuin suinkin. Ja tämä olisikin luullakseni onnistunut, jos hän olisi ennättänyt päästä baktrialaisten ja sakien luo. He rakastivat näet häntä, ja hän oli baktrialaisten käskynhaltija. Mutta saatuaan tietää hänen puuhaavan tämmöistä Xerxes lähetti häntä vastaan sotajoukon, joka tiellä surmasi hänet itsensä ja hänen poikansa sekä hänen sotajoukkonsa. Niin oli laita Xerxeen rakkauden ja Masisteen kuoleman.

114. Mykalesta lähteneitten helleenien täytyi vastatuulten pidättäminä ensiksi ankkuroitua Lektonin niemen luo, ja sieltä he saapuivat Abydokseen, missä näkivät särkyneiksi sillat, jotka luulivat vielä tapaavansa lujina; ja varsinkin näiden vuoksi he juuri saapuivatkin Hellespontokseen. Siksi nyt Leutykhides ynnä hänen muassaan olevat peloponnesolaiset katsoivat parhaaksi purjehtia takaisin Hellaaseen, atenalaiset ja heidän sotapäällikkönsä Xanthippos taas päättivät jäädä paikoilleen ja käydä Khersonesoksen kimppuun. Niinpä edelliset purjehtivat pois, mutta atenalaiset kulkivat salmen poikki Abydoksesta Khersonesokseen ja saartoivat Sestoksen.

115. Tähän Sestokseen, joka oli vahvin sikäläisistä linnoituksista, oli, heti kun kuultiin helleenien saapuneen Hellespontokseen, kokoontunut väkeä ympäristöstä, muiden muassa myös Kardian kaupungista eräs Oiobazos niminen persialainen, joka oli toimittanut siltojen köydet sinne. Tämä kaupunki oli aiolilaisten maanasukasten hallussa, mutta näitten ohella oli siellä myös persialaisia ynnä lukuisa joukko muita liittolaisia.

116. Tämän piirin hallitusmiehenä oli Xerxeen käskynhaltija Artayktes, muuan julma ja rikoksellinen persialainen, joka myös, kuninkaan marssiessa Atenaa vastaan, oli pettänyt tämän, varastamalla Protesilaoksen, Ifikloksen pojan, rahat Elaius-kaupungista. Elaius-kaupungissa Khersonesoksen alueella on näet Protesilaoksen

hauta ynnä sen ympärillä pyhä alue, missä oli paljon rahaa sekä kulta- ja hopeamaljoja, vaskea, pukuja ynnä muita vihkilahjoja. Ne Artayktes ryösti kuninkaan suostumuksella. Ja hän petti Xerxeen lausumalla näin: »Valtias, täällä on erään helleeniläisen miehen talo, joka läksi sotaan sinua vastaan, mutta sai palkkansa ja kuoli. Anna minulle hänen talonsa, jotta jokainen muukin oppisi olemaan lähtemättä sotaan sinun maatasi vastaan.» Näin puhuen hän helposti sai Xerxeen taivutetuksi antamaan miehen talon, koska tämä ei ensinkään aavistanut, mitä toinen tarkoitti. Mutta puhuessaan sotaretkestä kuninkaan maata vastaan Artayktes tarkoitti tätä. Persialaiset katsovat koko Aasiaa omakseen ja sen omaksi, joka kulloinkin on heidän kuninkaanaan. Ja saatuaan aarteet Artayktes vei ne Elaius-kaupungista Sestokseen sekä kylvi ja viljeli temppelikartanoa; ja aina milloin hän itse saapui Elaiukseen, hän kaikkein pyhimmässä piti yhteyttä naisten kanssa. Mutta nyt atenalaiset piirittivät Artayktestä, joka ei ollut varustautunut piirityksen varalle eikä odottanut helleenejä. Ja nämä hyökkäsivät, niin ettei hän kerrassaan päässyt minnekään pakoon.

117. Kun nyt piirityksen kestäessä tuli syysmyöhä, alkoivat atenalaiset käydä kärsimättömiksi, syystä että olivat poissa kotoaan eivätkä kyenneet valloittamaan linnoitusta. He pyysivät senvuoksi päälliköitä viemään heidät takaisin, mutta nämä kieltäytyivät sitä tekemästä, ennenkuin he joko olivat valloittaneet linnan tai atenalaisten esivalta oli lähettänyt noutamaan heidät pois. Siten siis atenalaiset saivat tyytyä silloiseen tilaansa.

118. Mutta linnoituksessa olijat olivat jo joutuneet mitä suurimpaan hätään, niin että keittivät ja söivät vuoteittensa hihnoja. Vaan kun heillä ei enää ollut näitäkään käytettävänään, läksivät persialaiset ynnä Artayktes ja Oiobazos yön aikana karkuun, astuen muurin takapuolelta maahan, missä se oli tyhjänä vihollisista. Mutta

päivän valjettua ilmoittivat khersonesolaiset torneista tapauksen atenalaisille ja avasivat porttinsa. Näistä useimmat läksivät ajamaan vihollista takaa, toiset taas ottivat haltuunsa kaupungin.

119. Oiobazoksen, joka oli päässyt pakenemaan Traakiaan, ottivat traakialaiset apsintholaiset kiinni ja uhrasivat tapansa mukaan kotimaiselle Pleistoros nimiselle jumalalleen, mutta hänen väkensä he surmasivat muulla lailla. Artayktes taas ynnä hänen miehensä, jotka myöhemmin olivat lähteneet pakoon, saavutettiin hiukan tuollapuolen Aigospotamoi-joen, ja he puolustautuivat kauan aikaa, kunnes toiset heistä kaatuivat ja toiset joutuivat vangiksi. Helleenit veivät heidät kahleissa Sestokseen ja heidän myötään sidottuna Artaykteen itsensä ynnä hänen poikansa.

120. Ja khersonesolaiset kertovat eräälle vartijoista sattuneen tämmöisen ihmeen hänen paistaessaan suolakaloja. Tulella ollessaan kuivat kalat alkoivat hyppiä ja sätkytellä, kuten vastapyydetyt kalat konsanaan, ja väki tulvi kummissaan katsomaan. Mutta nähtyään ihmeen Artayktes kutsui luokseen suolakalojen paistajan ja lausui: »Atenalainen vieras, älä ollenkaan pelkää tätä ihmettä. Ei se näet sinulle ole mitään ilmoittanut, vaan minulle osoittaa Elaiuksessa asustava Protesilaos, että hän, vaikka onkin kuollut ja kuiva, on jumalilta saanut vallan kostaa väärintekijälle. Senvuoksi tahdon siis säätää itselleni nämä sakot: pyhätöstä anastamieni rahojen sijasta aion jättää jumalan huostaan sata talenttia ja omasta ynnä poikani puolesta tahdon suorittaa kaksisataa talenttia atenalaisille, jos minut jätetään henkiin.» Tällä lupauksellaan ei hän kuitenkaan saanut sotapäällikköä Xanthipposta taivutetuksi. Sillä Elaiuksen asukkaat, jotka tahtoivat kostaa Protesilaokselle, vaativat Artaykteen surmaamista, ja sinnepäin kallistui myös itse päällikön mieli. Niinpä he veivät hänet sille kallioniemelle, johon Xerxes

johti sillan, toisten mukaan taas Madytos-kaupungin yläpuolella sijaitsevalle kummulle, sekä naulitsivat hänet lautoihin kiinni ja ripustivat hänet ristiin. Vaan pojan he kivittivät Artaykteen nähden.

121. Tämän tehtyään he purjehtivat pois Hellaaseen, vieden myötänsä muidon kalleuksien muassa myös siltojen köydet, vihkiäkseen ne pyhättöihin. Eikä sinä vuonna sitten enää tapahtunut mitään sen enempää.

122. Tämän ristiinnaulitun Artaykteen esi-isä oli Artembares, joka teki persialaisille erään ehdoituksen, minkä he hyväksyivät ja esittivät Kyrokselle. Ja se kuului näin: »Koska Zeus on Astyageelta ottanut ylivallan ja antanut sen persialaisille ja heidän joukostaan sinulle, Kyros, niin siirtykäämme pois tästä vähäisestä ja karusta maasta, jonka me omistamme, ja ottakaamme haltuumme parempi. Monta semmoista on naapuristossamme, monta on myös edempänä. Ja jos me saamme haltuumme yhden semmoisen maan, olemme vielä useammissa kohdin herättävät ihailua. Onhan paikoillaan, että hallitseva kansa näin tekee. Ja milloinka on tähän tarjoutuva kauniimpi tilaisuus kuin juuri nyt, jolloin hallitsemme useita kansoja ja koko Aasiata?» Tämän kuultuaan Kyros, vaikka ei ihaillut ehdoitusta, kuitenkin käski tehdä näin. Mutta samalla kuin hän antoi tämän neuvon, hän sanoi, että heidän tuli valmistautua vast'edes joutumaan hallittaviksi eikä enää hallitsemaan. Tavallisestihan hempeissä maissa myös syntyy hempeitä miehiä, sillä eihän sama maa kykene yht'aikaa tuottamaan ihmeteltäviä hedelmiä ja sotakuntoisia miehiä. Niinpä persialaiset myönsivät hänen puhuvan oikein ja poistuivat sekä menivät matkoihinsa. Ja hyväksyen Kyroksen mielipiteen he päättivät mieluummin hallita, asuen ankarassa maassa, kuin ketoa viljellen palvella toisten orjina.

Herodotoksen elämä ja kirjallinen toiminta.

Herodotos oli syntynyt vuosien 490—480:n välillä e. Kr. Vähän-Aasian lounaisrannikolla sijaitsevassa Halikarnassoksen kaupungissa ja polveutui arvossapidetystä perheestä. Halikarnassoksessa asui niihin aikoihin sekä kaarilaisia että kreikkalaisia, joista jälkimäiset olivat osaksi ammoisina aikoina Peloponnesoksesta (Troizenista) siirtyneitten doorilaisten jälkeläisiä, osaksi naapuristosta sinne muuttaneita ioonilaisia. Valtakielenä näkyy kaupungissa olleen Ioonian murre, ja sitä myös Herodotos kirjailijana käyttää, huolimatta siitä, että hän katsoi itseään doorilaiseksi. Valtiollisessa suhteessa taas Halikarnassos kuului laajaan Persian valtakuntaan ja muodosti yhdessä muutamien läheisten pikkusaarten kanssa vähäisen vasallikunnan, jota hallitsi syntyperäinen kaarilainen ruhtinassuku.

Herodotoksen elämästä on varsin vähän luotettavia tietoja, ja nekin ovat siksi hajanaiset, ettei niiden nojalla saata luoda eheää kuvaa hänen vaiheistaan eikä määrätä niille varmoja ajankohtia, jonka vuoksi niihin nähden vallitsee suuri erimielisyys.

Herodotoksen isä oli nimeltään *Lyxes,* äiti *Dryo* (tahi *Rhoio);* läheiseksi sukulaiseksi mainitaan eepillisenä runoilijana tunnettu *Panyassis.* Hänen varhaisin ikänsä sattui aikaan, joka kreikkalaisen heimon elämässä oli erinomaisen tärkeä: persialaissotien mullistaviin vuosiin. Epäilemättä kertomukset näistä tapauksista, joihin Herodotoksen

maanmiesten oli täytynyt ottaa osaa palvelemalla suurkuninkaan laivastossa ja taistelemalla emämaan helleenejä vastaan, painoivat herkkään lapsenmieleen häipymättömän jäljen ja kylvivät siihen sen siemenen, josta kypsyneen miehen maailmanhistorian-harrastus kerran oli versova. Emme tarkemmin tunne Herodotoksen kasvatuksen kulkua ja opintojen laatua. Mutta hänen teoksensa todistaa hänen hyvin tunteneen siihenastisen kreikkalaisen kirjallisuuden, ja varsin luultavaa on, että nuoren halikarnassolaisen opintoihin herättävästi on vaikuttanut yllämainittu sukulainen.

Nuoruudestaan saakka Herodotos näkyy liikkuneen maailmalla kaukana syntymäkaupungistaan, osaksi vapaaehtoisesti, osaksi, kuten väitetään, pakosta. Erään tiedonannon mukaan näet Herodotos oli ottanut osaa siihen kapinaan, johon hänen maanmiehensä olivat ryhtyneet hallitsijaansa *Lygdamista* vastaan. Mutta yritys ei ollut onnistunut; siinä oli muun muassa saanut surmansa Panyassis, ja Herodotoksen oli ollut pakko siirtyä Samokseen. Varmaa on, että Herodotos useita aikoja oleskeli tässä saaressa. Myöhemmin mainitaan hänen muiden maanpakolaisten keralla palanneen synnyinkaupunkiinsa ja osaltaan vaikuttaneen itsevaltiaan kukistamiseen, mutta pian »kansalaistensa kateuden» vuoksi sieltä poistuneen — tällä kertaa ainiaaksi.

On suuressa määrin epäilyksenalaista, pitävätkö nämä kertomukset Herodotoksen osanotosta kotikaupunkinsa valtiollisiin selkkauksiin paikkansa. Sitävastoin tiedämme varmasti, että hän paljon on oleskellut Atenassa, jonka oloihin hän oli täydellisesti perehtynyt. Niinpä hän oli erittäin läheisissä väleissä silloisen Atenan etevinten miesten, ennen kaikkea Perikleen ynnä tämän ystävien kanssa.

Sittemmin Herodotos asettui atenalaisten v. 444 tai 443 e. Kr. Ala-Italiaan perustamaan siirtolaan, jolle annettiin nimeksi *Thurioi* ja jonka muodostamiseen otti osaa

useimpien kreikkalaisten yhteiskuntien jäseniä, niiden joukossa muutamia varsin tunnettuja henkilöitä. Erään ilmoituksen mukaan sijaitsi Herodotoksen hauta mainitussa siirtolassa, jonka vuoksi on otaksuttu hänen koko loppuiäkseen jääneen samaiseen kaupunkiin asumaan.

Toiselta puolen viittaavat selvät merkit siihen, että Herodotos myöhemmin on käynyt Atenassa; arvellaanpa hänen viipyneen Thurioissa vain muutamia vuosia ja jo vuoden 440:n paikkeilla puolueriitojen johdosta muuttaneen takaisin Atenaan. Siellä hän mahdollisesti on kuollutkin, peloponnesolaissodan ensi aikoina (vuosien 430—425:n e. Kr. välillä).

Atenassa oleskellessaan Herodotos myös näkyy lukeneen julki osia suuresta historiallisesta teoksestaan. Mutta ennenkuin hän saattoi ryhtyä sen lopulliseen sommitteluun, oli hänen täytynyt suorittaa sitä edellyttävät pitkälliset esityöt ja tutkimusmatkat. Viimemainitut, jotka varmaan ovat täyttäneet runsaan osan hänen elämäänsä, ovat toimitetut, mitkä aikaisemmin, mitkä myöhemmin. Laajimmat matkansa — niin on arveltu — hän on tehnyt viimeisinä viitenätoista tai kymmenenä elinvuotenaan. Hänen loppuikänsä lienee kulunut ainesten järjestämiseen ja sommitteluun; ja vaikkakaan ei, kuten jotkut ovat olettaneet, tekijän aikomus olisi ollut jatkaa kertomustaan kauemmas siitä ajankohdasta, johon teos nykyisessä muodossaan päättyy, on ilmeisesti kuitenkin kuolema kohdannut hänet, ennenkuin hän oli saanut teoksensa lopullisesti viimeistellyksi.

Herodotoksen matkoista eivät muinaisajan kirjailijat kerro, joten kaikki tietomme niistä perustuvat hänen omiin viittauksiinsa. Niinpä kuulemme, että hän muun muassa vartavasten teki matkan Tyrokseen päästäkseen selville sikäläisen Herakleen-palveluksen iästä ja että hän oli käynyt Arabian rajoilla asti omin silmin nähdäkseen sielläpäin asustavat siivekkäät käärmeet. Me tiedämme hänen

oleskelleen Olbian kaupungissa Mustanmeren pohjoisrannalla ja etelässä matkanneen Niiliä myöten aina Elefantinen saareen saakka; Aasiassa hän oli edennyt Ekbatanaan asti ja lännessä hän näkyy käyneen Sisiliassa. Näiden äärimäisten kohtien väliset maat ja meret hän oli vaeltanut ja purjehtinut ristiin rastiin: omasta näkemästään hän tunsi Etu-Aasian vanhat sivistysmaat, Vähän-Aasian sekä Syyrian rannikon; hän oli kiertänyt Mustanmeren ääreiset seudut ja tyystin tutkinut Egyptin ihmeelliset muistomerkit; myös Kyreneä ja osaa Libyaa hän näkyy omin silmin käyneen katsomassa. Europassa hän erittäin hyvin tunsi Traakian, Makedonian ynnä Epeiroksen, ja varsinaisessa Kreikassa hän oli omin silmin nähnyt useimmat huomattavat paikat. Mutta siitä, missä järjestyksessä nämä matkat suoritettiin, on olemassa vain arveluita.

Mainittuja laajoja matkoja helpoitti se seikka, että ne suureksi osaksi tehtiin silloisen Persian valtakunnan rajojen sisäpuolella, jotenka hän saattoi käyttää hyväkseen Dareios kuninkaan toimeenpanemaa oivallista postitie-järjestelmää. Mutta sittenkin senaikuisella matkustajalla epäilemättä oli voitettavanaan monenlaisia vastuksia ja kestettävänään sekä vaikeuksia että vaaroja, joista Herodotos kuitenkaan ei sanallakaan mainitse. Korvaamatonta haittaa tuotti Herodotoksen tutkimuksille hänen perin vaillinainen vierasten kielten taitonsa, sillä kreikkalaisia siirtolaisia ja kauppamatkustajia, joiden puoleen hän tietenkin ensi sijassa kysellessään kääntyi, ei suinkaan ollut joka paikassa tarjona, eipä edes aina hänen äidinkieltään taitavia muukalaisiakaan.

Se Herodotoksen teos, johon ylempänä monasti on viitattu, on hänen elämäntyönsä, hänen suuri maailmanhistoriansa, joka täydellä syyllä on tekijälleen hankkinut »historian isän» nimen.

Voidaksemme täysin arvostella Herodotoksen »Historiateoksen» merkitystä, on muistettava, millä kannalla his-

toriankirjoitus kreikkalaisilla oli ennen häntä. Runsaista hengenlahjoistaan huolimatta olivat helleenit verrattain myöhään alkaneet merkitä muistiin huomattavia tapauksia. Syitä tähän seikkaan oli useampia, mutta kenties vaikuttavin oli heidän vilkas mielikuvituksensa, joka ennen pitkää verhosi verrattain vereksetkin tapaukset runon ja sadun pukuun. Niinpä runous, ja läbinnä n. s. *genealoginen* (sukutieto-) *eepos,* pitkät ajat tavallaan edusti kreikkalaisten historiallista tietämystä ja tyydytti heidän historiallista tarvettaan. Vasta puolivälissä 6:tta vuosisataa e. Kr. syntyi Iooniassa varsinainen suorasanainen historiankirjoitus, joka liittyi toisaalta jo mainittuun eepilliseen runouteen, toisaalta erinäisiin luetteloihin (kuten Olympian kilpailujen voittajia, vuotuisia virkamiehiä y. m. koskeviin). Koruttomassa muodossa, usein kronikkatyylissä se esitti hallitsevien sukujen syntyperän, heimosankarien vaiheet, kotikaupunkien perustamissadut y. m., tekemättä varsinaista eroa tarun ja todellisuuden välillä. Laajemmaksi väljeni käsiteltävä ala, kun näköpiiri kaupan ja merenkulun johdosta avautui, ja alettiin kertoa vieraistakin maista ja kansoista. Huomattavin tämän suunnan edustajista, n. s. *logografeista,* oli miletolainen *Hekataios,* joka 6:nnen vuosisadan lopulla oli miehuutensa parhaassa iässä. Hän oli, säilyneistä katkelmista päättäen, huolellisesti koonnut tietonsa — osaksi matkustelemalla — ja käytti niitä kritiikillä. Hän on myös ensimäinen historiankirjoittaja, joka on koettanut selittää tai järkiperäiseen suuntaan muutella mahdottomilta tuntuvia taruja.

Hekataioksen etevin seuraaja oli häntä jonkun verran nuorempi Herodotos, joka usein vastustaa edeltäjänsä käsitystä, mutta kuitenkin on hänestä ottanut paljon vaikutusta. Hänkin on tavallaan logografeja, koska hän osaksi käsittelee samoja aiheita kuin nämä. Mutta hän kohoaa monessa kohden heidän yläpuolelleen. Kun näet muut esittivät helleenien ja barbarien oloja ja laitoksia toisistaan

riippumatta, otti Herodotos ensiksi kuvaillakseen maailmantapaukset yhtenäisessä teoksessa, joka käsittää noin 240 vuoden ajan, mutta johon tekijä on osannut sovittaa hänelle tunnettujen kansojen varhaisemmatkin vaiheet. Nämä tapaukset hän on liittänyt toisiinsa määrätyn, johtavan aatteen varaan, ja koko teosta kannattamassa on uskonnollis-siveellinen maailmankatsomus — kaksi seikkaa, joitten kautta Herodotoksen teos olennaisesti eroaa varsinaisten logografien teoksista. Ja vihdoin se eroaa viimemainituista siinä, että tekijä sille on antanut taiteellisen muodon.

Se johtava aate, jonka ympärille Herodotoksen historiateos punoutuu, on Europan ja Aasian, helleeniläisyyden ja barbarisuuden, kansanvapauden ja itsevaltiuden vastakkaisuus, jonka juuret juontuvat tarujen hämärään ja jonka huippukohtana ovat persialaissodat. Nämä ne oikeastaan ovatkin koko teoksen aatteellinen keskus ja se päämäärä, jota kohti kertomuksen eri haarat pyrkivät ja missä ne yhtyvät.

Herodotoksen uskonnollis-siveellinen maailmankatsomus taas osoittautuu siinä, että hän kaikkialla, niin kansojen kuin yksityistenkin elämässä, näkee yli-inhimillisten voimien välitöntä vaikutusta. Hänessä on horjumaton usko maailmaa hallitsevaan ja järjestävään valtaan, jota hän, usein karttaen kansanomaisten jumalien nimiä, sanoo milloin vain »jumaliksi», milloin »jumalaksi», »jumaluudeksi», »kaitselmukseksi» j. n. e. Ja jumaluus ilmoittaa oraakelivastausten, unennäköjen, aavistusten y. m. kautta ennakolta tahtonsa jokaiselle, ken vain haluaa ja osaa sen vihjauksista ottaa vaaria ja selittää ne oikeaan päin, sillä monasti ne kaksimielisyydessään voivat viedä turmioon.

Viimemainitussa suhteessa, samoinkuin käsityksessään puolijumalien (heerosten) ilmestymisistä, Herodotos on kansanuskonnon kannalla. Mutta käsityksessään jumalista hän kohoaa sitä ylemmäksi. Hän tosin ei ole mo-

noteisti, sillä hän ei kiellä yksityisten jumalien olemassaoloa. Mutta hän vastustaa kaikkea törkeätä antropomorfismia; puhuessaan esim. persialaisten kuvattomasta luonnonpalveluksesta hän selvästi asettaa tämän oman kansansa käsitystä korkeammalle. Hänen mielestään helleenien jumalat alussa olivat nimettömiä ja ovat saaneet nimityksensä myöhemmin: Homeros ja Hesiodos ne ovat, jotka neljäsataa vuotta ennen Herodotoksen aikoja ovat luoneet kreikkalaisten jumalais-tarustoa.

Mutta huolimatta Herodotoksella tavattavista ratsionalismin oireista ja joskus julkilausutuista epäilyksistä taruihin nähden kunnioitus perinnäisiä kansankäsityksiä kohtaan ja kenties vainon pelko tekevät hänet tässä kohden varovaiseksi; tällöin kuitenkaan se seikka ei herätä kummastusta, että Herodotos, joka oli vihitty sekä kotiettä ulkomaisiin salaismenoihin, näistä puhuessaan on erittäin pidättyväinen, sillä niitten suhteen hänen oli pakko noudattaa vaiteliaisuutta. Mutta tuntuupa Herodotokselle erityisesti olleen ominaista jonkunmoinen luontainen positivismi, joka teki hänelle vastenmieliseksi laveammalti lausua mieltään »jumalallisista» asioista, joista, hänen arvelunsa mukaan, kaikki ihmiset lopultakin tietävät yhtä paljon — tai yhtä vähän. Tositeossa Herodotos, samoinkuin hänen aikalaisensa ja hengenheimolaisensa Sofokles, uskonnollisessa suhteessa edustaa »vanhan kansan» luottavaisen uskon ja sofistien epäilyksen ynnä jumalankiellon välistä kantaa.

Herodotoksella on lujana vakaumuksena, että kaitselmus ei koskaan jätä rikosta rankaisematta, ja jos sen käsi milloin ei tapaa pahantekijää itseään, niin se säälittä iskee tämän jälkeläisiin hamaan kolmanteen ja neljänteen polveen. Mutta tämän tavallaan yleissiveellisen periaatteen rinnalla esiintyy Herodotoksella toinenkin käsitys jumaluudesta, joka kyllä tavataan monella muullakin kreikkalaisella kirjailijalla, mutta tuskin kenessäkään niin selvänä kuin juuri

hänessä. Tarkoitamme hänen uskoaan »jumalien kateuteen». Jumaluus muka ei salli kenenkään kuolevaisen kohota liian paljon muita ylemmäksi eikä suuren onnen kauan olla saman henkilön osana. Vaan niinkuin salama varsinkin iskee korkeimpiin huippuihin, niin tapaa jumaluuden tasoittava tuomio ennen muita onnen kukkuloilla olostelevia; sillä »se, mikä on matalata, ei ärsytä jumalia».

Sukua tälle pohjaltaan synkälle maailmankatsomukselle on toisinaan ilmoille puhkeava surunvoittoinen käsitys ihmiselosta, joka lyhyydestään huolimatta on niin täynnä tuskaa ja vaivaa, että moni usein kaihoten ikävöi kuolemaa. Mutta moinen mielensuunta ei vie Herodotosta toimettomaan pessimismiin. Päinvastoin. Elämää on juuri semmoisenaan, ylivoimaisine rajoituksineen ja kaikkine siitä johtuvine vastuksineen, miehekkäästi katsottava suoraan silmiin. Ja elämää kannattaa elää, sillä — Herodotos on helleeni ja Ioonian hengen lapsi. Ihmiselon säälittävyys saattaa vain hänet lämmöllä ottamaan osaa ihmiskohtaloihin. »Herodotos iloitsee», lausuu muuan muinaisajan kirjailija, »hyvien ja suree huonojen kanssa». Mutta enimmäkseen hän ei välittömästi lausu moraalisia tuomioita: hänen siveellinen peruskantansa kuvastuu parhaiten siitä näkökohdasta, miltä hän katselee tapauksia.

Herodotoksen harrastus ulottuu kauas yli oman kansallisuuden rajojen. Ollakseen kreikkalainen hän on harvinaisen laajasydäminen, ennakkoluuloton ja suvaitsevainen vieraita kansoja ja niiden tapoja kohtaan, eikä hänessä ole merkkiäkään maanmiestensä tavallisesta »barbarien» halveksumisesta. Milloin hän viimemainituilla tapaa kiitettäviä ominaisuuksia, hän on valmis näistä huomauttamaan, mennen joskus liiankin pitkälle muiden kansojen ihailussa; niinpä hän varsinkin Egyptin sivistystä kohtaan ilmaisee miltei pyhää kunnioitusta. Eikä hänen lämpönsä Kreikan vapaudentaistelijoita kohtaan estä häntä lausumasta tunnustusta heidän vihollisilleenkaan.

Horodotoksen pyrkimys etsiä välitöntä yliluonnollista vaikutusta kaikessa, yksin siinäkin, missä luonnollinen selitys on silmiinpistävä, himmentää hänen historiallista katsettaan, niin että hän ei koetakaan syventyä toimivien henkilöiden sielullisiin vaikuttimiin ja tunkeutua tapausten sisimpään syy- ja seuraussarjaan. Usein hän ei kyllin eroita olennaista epäolennaisesta. Hänen tutkimustapaansa onkin sanottu »puolihistorialliseksi»; se määrä järki- ja kokemusperäistä kritiikkiä, joka Herodotoksella on käytettävänään, ei tietenkään täytä niitä vaatimuksia, joita nykyaikainen käsitys historiankirjoittajalle asettaa. Mutta silti ei suinkaan saata häneltä kieltää kritiikkiä. Hän eroittaa tarkasti toisistaan taruperäisen ja historiallisen; oman heimonsa taruja hän näkyy uskovan vain mikäli niitä tukevat muiden kansojen kertomukset. Useita taruja hän tulkitsee käyttämällä järkiperäistä selitystapaa, mihin toisinaan kyllä varsin omituisella tavalla yhtyy lapsellinen herkkäuskoisuus.

Jos on olemassa eri esityksiä samasta tapauksesta, asettaa Herodotos mielellään ne rinnakkain lukijan eteen, jättäen tämän ratkaistavaksi, mikä niistä milloinkin on pidettävä uskottavimpana. Välistä taas hän itse nimenomaan kannattaa jotain määrättyä esitystä, koettaen tukea sitä — usein kylläkin avuttomalla — perustelullaan. Esimerkkinä hänen kriitillisestä menettelystään mainittakoon, että hän Egyptissä ollessaan kävi eri paikoissa vartavasten todentamassa, että hänen sieltä täältä saamansa tiedot pitivät yhtä. — Useita muistotietoja hän on säilyttänyt semmoisinaan, yrittämättä keskenään sovitella eri toisintoja. Ja siitä on jälkimaailma hänelle suuressa kiitollisuudenvelassa, koska totuuden selvillesaaminen siten käy mahdolliseksi.

Ja Herodotoksen käyttämä kritiikki on rehellistä. Hän pitää jyrkästi erillään omat näkemänsä siitä, mitä muilta on kuullut, sekä ilmaisee aina, milloin hän esittää vain omia arveluitaan. Hän katsoo velvollisuudekseen kertoa

asiat sellaisinaan, kuin hän ne on kuullut, ja julistaa yleispäteväksi, koko teokseensa soveltuvaksi periaatteeksi, että hänen tulee kertoa kaikki, mitä kerrotaan, mutta että hänen ei suinkaan tarvitse kaikkea uskoa. Hän tulee siten joskus pakoitetuksi lausumaan monelle kenties ikäviäkin totuuksia; toisinaan taas hän jonkunmoisesta hienotuntoisuudesta tai säälistä tahallaan jättää nimeltä mainitsematta huonoon huutoon joutuneita henkilöitä.

Varsinaisesta lähdetutkimuksesta ei ylimalkaan voi olla puhetta. Varmaa on, että Herodotos on edeltäjiltään perinyt paljon. Hekataiokselta, joka tässä kohden on ensi sijassa mainittava, hän on esim. ottanut useita Egyptiä koskevia tietoja, eräältä toiselta kirjailijalta hän mahdollisesti on saanut luettelot Persian valtakunnan satraapikunnista sekä Xerxeen myötä sotaretkelle seuranneista kansoista. Erinäisissä tapauksissa hän on kopioinut muistomerkkien piirtokirjoituksia. Teoksensa maan- ja kansatieteellisissä osissa hän nojautuu myös omiin havaintoihinsa j. n. e. Vihdoin on, mitä erittäin tulee persialaissotien esitykseen, joka historiallisessa katsannossa on Herodotoksen teoksen arvokkain osa, tärkeänä pohjana ollut suusanallinen traditsioni; siinä kohden näet hänellä oli tilaisuutta käyttää hyväkseen sellaisten henkilöiden kertomuksia, joiden likeiset sukulaiset monasti olivat mieskohtaisesti ottaneet osaa tapausten kulkuun.

Herodotokselle oli ominainen sammumaton tiedonhalu, joka ajoi hänet vaivoistaan välittämättä mikäli mahdollista itse ottamaan kaikesta selvän. Suhteellisesti nuoren kulttuurin edustajana hän suuntasi avonaisen katseensa joka taholle, suureen yhtä hyvin kuin pieneen. Kun lisäksi tuli ylimalkaan terve arvostelukyky, ovatkin hänen omiin näkemiinsä perustuvat tiedot yleensä luotettavia.

Toiselta puolen on myönnettävä, että Herodotos usein liian herkästi uskoi niitä sepustuksia, joita vieraat papit, temppelivirkailijat, oppaat y. m. muutenkin kaikkeen ih-

meelliseen kallistuvalle kreikkalaiselle matkamiehelle uskottelivat, varsinkin kun he, hyvin tuntien helleenien taruston, osasivat tämän kanssa sopusointuun sovittaa oman kansansa sadut.

Pahoja erehdyksiä on hänelle myöskin tuottanut puutteellisuus maailmanrakenteen ja luonnon tuntemuksessa, jonka siihenastiseenkaan ennätykseen hän ei ollut täydellisesti perehtynyt. Edelleen hän tekee laskuopillisia virheitä, ja hänen aikamääräyksensä ovat epätäsmällisiä, syystä että hän noudattaa keskenään soveltumattomia kronologisia järjestelmiä.

Myöhemmin syytettiin Herodotosta tarujen, jopa suorastaan valheiden esittämisestä. Uudempi tutkimus on kuitenkin erinäisissä tapauksissa todistanut, että monessa niistä ihmeellisistä kertomuksista, jotka hänen aikalaisistaan, joskus kertojasta itsestäänkin, tuntuivat uskomattomilta, sittenkin usein piilee joku määrä totuutta.

Arveluttavampi kenties on toinen, niinikään vanhalla ajalla tehty syytös, joka koskee Herodotoksen puolueellisuutta. On olemassa erityinen, *Plutarkhoksen* sepittämä kirjoitus »Herodotoksen pahansuopuudesta», jossa väitetään hänen tahallisesti esittäneen toisia kreikkalaisia valtioita ja henkilöitä hyvässä, toisia huonossa valossa. Tämä, osaksi loukatun paikallis-isänmaallisuuden synnyttämä syytös ei ole aivan perätön. On ilmeistä, että Herodotos yleensä erityisellä myötätuntoisuudella kuvailee atenalaisia, jota vastoin hän jonkun verran koettaa vähentää muiden, kuten esim. korintolaisten, ansioita. Themistokleen nerokkuutta hän ei saata kieltää, mutta suo tälle niin vähän tunnustusta kuin suinkin ja olettaa hänessä aina itsekkäitä pyyteitä. Selityksensä tämä seikka saa Herodotoksen läheisistä suhteista Perikleen piiriin, jonka käsityksen edellisen polven toimivista henkilöistä hän tahtomattaankin tuli omistaneeksi. Joka tapauksessa hänen Atenan-ihailunsa aiheutti vankka vakaumus tämän valtion ratkaisevasta mer-

kityksestä Hellaan vapaudentaistelussa. Atenan puolustaminen, samoinkuin hyökkäykset eräitä toisia Kreikan valtioita vastaan, johtuvat sitäpaitsi myös siitä, että niihin aikoihin, jolloin Herodotos valmisteli teostaan, vallitsi tyytymättömyyttä Atenan ylivaltaan, mikä tyytymättömyys sittemmin puhkesi peloponnesolaissotana ilmi; ja tällöin koetettiin selittää atenalaisten koko entinenkin toiminta huonompaan päin. — Tässä yhteydessä saattaa vielä mainita sen kertomuksen, jonka mukaan Herodotos oli atenalaisilta saanut kymmenen talenttia eräästä näitä miellyttävästä luennosta; mutta on kuitenkin epävarmaa, pitääkö tämä tieto paikkansa.

On luonnollista, että teosta, sellaista kuin Herodotoksen, ei ole arvosteltava samalla tavoin kuin nykyaikaista historiallista teosta. Se on näet samalla kaunokirjallinen tuote, jota voisi verrata historialliseen romaaniin. Kun esim. tekijä selostaa kahdenkeskisiä vuoropuheluja, salaisia neuvotteluja y. m., ei tietysti voi olla kysymystäkään, että näitä esityksiä olisi pidettävä historiallisina todistuskappaleina: kirjoittaja toimii tällöin vapaasti luovana runoilijana. — Samainen epätieteellinen taipumus näyttäytyy siinäkin, että Herodotos erityisesti rakastaa legendamaisia tapauksia sekä tarun ja todellisuuden välimailta valittuja henkilöitä — sellaisia, joitten kuvaamisessa kertoja jotenkin esteettömästi voi noudattaa mielikuvitustaan.

Jos jo Herodotoksen »Historia-teoksen» romaania lähentelevä sävy oikeuttaa meitä pitämään sitä taideteoksena, niin vertailun tekee vielä oikeutetummaksi itse teoksen sommittelu. Yllämainitsemamme johtava aate tekee näet sen suuresti katsoen eheäksi kokonaisuudeksi. Ja eepillistä vaikutusta lisäävät ne lukemattomat, pitemmät tai lyhyemmät, pääjuoneen kiinteämmin tai höllemmin juotetut välikertomukset, joita tekijä mitä anteliaimmin tarjitsee.

Herodotoksen esitystapa on havainnollista, vilkasta ja vaihtelevaa, mutta samalla levollista, mitkä ominaisuudet

juuri ovatkin asettaneet hänet kaikkien aikojen etevinten kertojain riviin. Jo vanhalla ajalla verrattiin hänen tyyliään verkalleen vierivään virtaan. Usein se tuoreudessaan johdattaa mieleen suullista esitystä, mikä jonkun verran kaiketi johtuu siitä, että pohjana ovat toisten henkilöiden suusanalliset kertomukset. Mutta osaksi tämä varmaan tulee myös siitä, että ainakin erinäisiä teoksen kohtia on ennen lopullista kirjaanpanoa luettu julki. Suullista esitystä muistuttavat esim. monet viittaukset aikaisemmin sanottuun, saman asian toistelut, lausejaksojen katkomiset y. m.

Herodotoksen tyyli on vielä sangen kehittymätöntä ja osoittaa, kuinka alullaan kreikkalainen suorasanainen esitys vielä hänen aikanaan oli. Silti olisi kuitenkin väärin olettaa, että Herodotos ei lainkaan olisi tuntenut silloisen puhetaidon sääntöjä. Tarkempi tutkimus on näet osoittanut hänen kylläkin osaavan käyttää hyväkseen eräitä retoriikan ohjeita.

Se kieliasu, johon Herodotos on teoksensa pukenut, ei semmoisenaan edusta vasituista kansanmurretta, vaan on kirjakieltä (n. s. »sekoitettua», nuorempaa Ioonian murretta). Ioonian murre, jonka Herodotos, kuten ylempänä mainittiin, hyvin tunsi, oli muuten se kielenparsi, jonka kreikkalaisen proosan ensimäiset viljelijät — luonnonfilosofit, logografit y. m. — olivat omaksuneet ja jota enimmäkseen käytettiin suorasanaisessa esityksessä, kunnes Attikan kieli astui sen sijalle.

Mainitsimme aikaisemmin, että kuolema näyttää estäneen Herodotosta saamasta teostaan lopullisesti valmiiksi. Sitä niinikään ylempänä mainitsemaamme väitettä, että teos alkujaan olisi suunniteltu jatkettavaksi kauemmas, kuin mihin se nyt päättyy, on muun muassa perusteltu sillä, että tekijä eräissä kohdin lupaa myöhemmin palata johonkin kysymykseen, mutta jättääkin lupauksensa täyttämättä. On myös vedottu teoksen muka katkonaiseen

loppuun. Epäilemättä on, kuten ylempänä on huomautettu, viimeinen silitys ja tasoitus jäänyt suorittamatta, mutta sittenkään ei ole riittävää syytä pitää teosta semmoisenaan keskeneräisenä. Moni lupaus on työn varrella saattanut unohtua, taikka sitten ei ole myöhemmin tarjoutunut sopivaa tilaisuutta sen täyttämiseen. Se ajankohta, johon teos nyt päättyy — Sestoksen valloitus v. 479 e. Kr. — ei tosin lopettanut kreikkalaisten ja persialaisten välistä sotaa, mutta oli kuitenkin tavallaan käänteentekevä, koska siitä perin kreikkalaisten puolustussota muuttuu hyökkäyssodaksi, minkä vuoksi saattaa hyvästi ajatella tekijän alun pitäen päättäneen pysähtyä siihen tapaukseen.

Mitään määrättyä nimitystä ei Herodotoksen »Historiateoksella» alkujaan ollut, vaan se oli luultavasti vain tunnettu nimellä »Historiat». Toinen, kirjallisuudessa usein esiintyvä nimitys, *Muusat, (Runottaret)* johtuu siitä, että Aleksandrian oppineet myöhemmin jakoivat teoksen yhdeksään kirjaan.

Liite

Tekstissä esiintyvät pituus-, tilavuus- ja painomitat sekä rahalajit.*)

Pituusmittoja:

1 kreikkalainen sormi (sormenleveys)	=	1,93 sm.
1 „ kämmenenleveys	=	7,72 „
1 „ jalka	=	n. 31 „
1 „ kyynärä	=	n. 46 „
1 persialainen kuninkaallinen kyynärä	=	53,2 „
1 egyptiläinen kuninkaallinen kyynärä	=	52,5 „
1 kreikkalainen syli	=	1,85 m.
1 pletri (plethron)	=	30,8 „
1 stadion	=	192 „
1 parasangi	=	n. 5,5 km.
1 egyptiläinen skhoinos	=	n. 11,5 „

Tilavuusmittoja:

1 kotyle = 1 aryster (?)	=	0,27 litr.
1 khoiniks	=	1,10 „
1 amfora (amphoreus; määrättynä mittana = metretes)	=	n. 40 „
1 attikalainen medimni	=	52,53 „
1 persialainen artabi (artabe)	=	55,81 „

Painoja:

1 attikalainen drakma	=	4,3 gr.
1 „ mina (mna)	=	43,6 „
1 „ talentti	=	26,2 kg.

*) Tässä mainittujen mittojen määrät vaihtelivat eri aikoina ja eri valtioissa melkoisesti.

Rahalajeja:

1 drakma	=	n. 1 Smk.
1 attikalainen hopeamina (mna)	=	n. 100 „
1 attikalainen (euboialainen) hopeatalentti....	=	n. 6,000 „
1 babylonilainen t. persialainen hopeatalentti	=	n. 10,000 „
1 attikalainen (ja persialainen) hopea-stater ..	=	2:50—3:50 „
1 attikalainen kulta-stater = persialainen kultainen Dareios-stater.................	=	21—25 „

Hinta 30 mk.